

فَاسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

احمد لندہ والمنہ کتاب شتاب کہ در علم عقائد و طریقت اہل سنت و جماعت حقائق و مسائل اہل سلوک اہل معرفت و حقیقت - مع حج قاطعہ برابین ساطعہ عقلی و نقلی و تفاسیر بعض آیات قرآنی و کلام ربانی و احادیث حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم با حقائق و معانی و اصول صحیحہ کہ متعلق بانہاست سنی :-

۱۲۹۶

تذکرہ الملق

مصنفہ حقیقت گاہ عارفانہ فقیر کمال حضرت مولانا مولوی محمد عبد الوحید الخاں طاب محمد میر خٹائی
محلی رحیم اللہ تعالیٰ مع ترجمہ (جلداول) اسمی :-

ماہیت

از جناب عالی و درجہ الامام مولانا مولوی سید دوست محمد صاحب الجہیر کی کیے ارضاء و کان حق
خواجہ خواجہ کمال مولانا معین الدین محمد سیدی قدس اللہ سرہ العزیز
بکسر النظام ابتمام ماسند محمد الواحدی پڑ پائے

مطبع و کتب خانہ مولانا محمد علی صاحب کتب خانہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

صحت نامہ کتاب تذکرۃ الحقین مع ترجمہ کتاب بیتہ الحق

1987

نمبر	صفحہ	غلط	صحیح	صفحہ	غلط	صحیح
۱	۶	مَنْ	مَنْ	۱۵	۱۳	مَنْ
۲	۸	فقر	فقیر	۱۶	۶	وَدَّهَا
۳	۱۹	فرمودہ	فرمودہ	۱۹	۹	فہمائے
۴	۱۱	دیباچہ	دیباچہ	۲۰	۲۰	دہارے
۵	۱۳	تعلق	تعلق	۲۰	۱۶	اصلی اور دائمی
۶	۱۴	معلق	معلق	۲۱	۶	مُؤَكَّرٌ
۷	۱۴	ترجمہ دیباچہ من	ترجمہ دیباچہ من	۲۳	۱۴	وجود ہستی
۸	۲۰	ترجمہ دیباچہ من کتاب	ترجمہ دیباچہ من کتاب	۲۳	۲۳	ما فی نفسی
۹	۲	موفق	موفق	۲۳	۱	از بعض مواد
۱۰	۲	دل	دل	۲۴	۳	موجودہ حادثہ
۱۱	۱۰	درمند	درمند	۲۵	۱۸	سے اسکا فنا
۱۲	۴	الجبہ کے	الجبہ کے	۲۵	۳	واقع شود
۱۳	۱۰	عرضداشت	عرضداشت	۲۸	۸	ایمان آورد
۱۴	۲۰	ترجمہ	ترجمہ	۲۸	۱	از بیہوشی
۱۵	۲۰	جماعۃ مبنی	جماعۃ مبنی	۲۸	۱۶	او نہیں کے
۱۶	۲۱	اعتراف	اعتراف	۲۹	۲۱	لا یجب
۱۷	۲۱	۵۶۱	۵۶۱	۲۹	۱۳	یجب الکافرین

صحیح	غلط	صحیح	غلط	صحیح	غلط
پیشینیاں	پیشینیاں	۹	۳۱	پیشینیاں	۹
جنہوں نے آگے	جنہوں نے آگے	۲۲	"	جنہوں نے آگے	۲۲
لاستبوا	لاستبوا	۱۳	۳۲	لاستبوا	۱۳
آں بدلیل قطعی ثابت	آں بدلیل قطعی ثابت	۱۰	"	آں شدہ بدلیل قطعی	۱۰
شدہ باشد	ثابت نشہ باشد			ثابت نشہ باشد	
فضل و کرم	فضل کرم	۱۷	۳۲	فضل کرم	۱۷
عقیدہ - دین	عقیدہ - دین	۷	۳۷	عقیدہ - دین	۷
صاف کرنا اور پاک کرنا	صاف و پاک کرنا	۲۴	۳۸	صاف و پاک کرنا	۲۴
خذلان	خذلان	۷	۴۰	خذلان	۷
اینکہ	اینکہ	۱۰	"	اینکہ	۱۰
راضی ہستتم ازاں چیز	راضی ہستتم ازاں چیز	۸	"	راضی ہستتم ازاں چیز	۸
بمقتضائی	بمقتضائی	۱۸	"	بمقتضائی	۱۸
تعالیٰ بمناجی	تعالیٰ بمناجی	۶	۴۷	تعالیٰ بمناجی	۶
غوث الثقلین	غوث الثقلین	۹	۴۲	غوث الثقلین	۹
فیہما	فیہما	۸	۴۶	فیہما	۸
توضیح بمضاف الیہ	توضیح بمضاف الیہ	۲۱	"	توضیح بمضاف الیہ	۲۱
وصفت	وصفت	۱۷	۴۷	وصفت	۱۷
یعنی تغیر کہ گردین	یعنی تغیر کہ گردین	۱۷	۴۸	یعنی تغیر کہ گردین	۱۷
بمعلوم خود قرار	بمعلوم خود قرار	۱۸	"	بمعلوم خود قرار	۱۸
باید ہست ہو ہو	باید ہست ہو ہو	۱۹	"	باید ہست ہو ہو	۱۹
یقینہ	یقینہ	۲	۵۰	یقینہ	۲
الجواز	الجواز	۳	"	الجواز	۳
منہ	منہ	۵	"	منہ	۵
علیہ	علیہ	۱۰	"	علیہ	۱۰
کہ جوازش منع تام	کہ جوازش منع تام	۱۲	۵۰	کہ جوازش منع تام	۱۲
اختیار ممنوع	اختیار ممنوع	۱۷	"	اختیار ممنوع	۱۷
نباشد	نباشد	۲۰	"	نباشد	۲۰
انتزاع از جہتین	انتزاع از جہتین	۲۱	"	انتزاع از جہتین	۲۱
چیزی را	چیزی را	۲۲	"	چیزی را	۲۲
بر بنائی	بر بنائی	۲۳	"	بر بنائی	۲۳
ازاں شرط کردہ شد	ازاں شرط کردہ شد	۱۲	۵۱	ازاں شرط کردہ شد	۱۲
مستحق باشد	مستحق	۱۸	"	مستحق	۱۸
لازم آید یا قدم	لازم یا قدم	۲۱	"	لازم یا قدم	۲۱
عنہ	عنہ	۳	۵۲	عنہ	۳
فیشرط	فیشرط	۳	۵۳	فیشرط	۳
محتاج	محتاج	"	"	محتاج	"
وہذا	وہذا	۳	۵۴	وہذا	۳
المجازی	المجازی	"	"	المجازی	"
لیسہ	لیسہ	۲	"	لیسہ	۲
تقدم علم للماہتین	تقدم علم للماہتین	۴	"	تقدم علم للماہتین	۴
مع ضروریہ	مع ضروریہ			مع ضروریہ	
شرط	شرط	۱۷	"	شرط	۱۷
رابط	رابط	۱۳	"	رابط	۱۳
چیزی	چیزی	۱۵	"	چیزی	۱۵
تخصیص تعبیر	تخصیص تعبیر	۱۹	"	تخصیص تعبیر	۱۹
وایں	وایں	۱۸	"	وایں	۱۸
پس علم	پس علم	۲۳	"	پس علم	۲۳
متعاقب	متعاقب	۲۴	"	متعاقب	۲۴

نمبر	عنا	صحیح	نمبر	عنا	صحیح
۵۵	۵	الاختصاص	۴۰	۳۰	الاختصاص
"	۱۳	لا یجزی	۶۰	۱۰۱۳	لا یجزی
"	۱۴	محقق	۶۱	۱۱	محقق
"	۲۲	در تغییر ماییت	۶۲	۱۲	در تغییر ماییت
"	۲۳	ماییت	"	۱۳	ماییت
"	۲۴	لا یجزی	۶۳	۲	لا یجزی
۵۶	۲۱	صیام	"	۳	صیام
"	۲۳	یا غیر موجود	"	۱۳	یا غیر موجود
۵۷	۷	استقاده	"	۲۱	استقاده
"	۱۰	ان المعنی المصد	"	۹	ان المعنی المصد
"	۱۲	لا فی سالی	۶۴	۲	لا فی سالی
"	۱۵	توفیقی	۶۵	۶	توفیقی
"	حاشیه	الحقیقه	"	۱۱	الحقیقه
۵۸	حاشیه	تقدّم	۶۸	۱	تقدّم
"	۲	لمنبئ	"	۶	لمنبئ
"	۵	مبئی	"	۱۳	مبئی
"	"	الوجود	"	۱۴	الوجود
"	"	هو	"	۲۳	هو
"	۱۵	تقدّم رتبی	۶۹	۸	تقدّم رتبی
"	۱۶	تاخر رتبی	۷۰	۳	تاخر رتبی
"	۱۹	تقدّم رتبی قوه	"	۷	تقدّم رتبی قوه
"	"	تاخر رتبی فعل	"	۲	تاخر رتبی فعل
"	۲۱	رتبی است	"	حاشیه	رتبی است
۵۹	۱۲	میخواهد	۷۱	۵	میخواهد
"	حاشیه	تقدّم	۷۲	۷	تقدّم
					(عبارت کمره دوم صحیح است)

کتاب	فصل	صفحه	کتاب	فصل	صفحه
مبتنی	مبتنی	۸۳	الوجود	الوجود	۴۲
ماہیتہ	ماہیتہ	۱۰	وقبل برامت	وقلیل برامت	۹۰
الماء	الماء	۸۴	فواقعة	فواقعة	۵
حقیقت در آنچه	حقیقت ز آنچه	۱۷	بدیهیاً	بدیهیاً	۸
سوائی او	سوی او	۱۸	الکاری	الکاری	۱۷
ثالثاً	ثالثاً	۹	بود	یود	۲۲
برنج و دستغایرین	برنج و دستغایرین	۱۵	تجدداً مجازاً	تجدداً و مجازاً	۹
ثالث	ثالث	۱۱	اخری	اخری	۸
فہو	فہو	۱۰	انظر	انظر	۱۱
غیر خود است	غیر است	۲۲	بغیر	بغیر	۱۵
بتوافق	بتوافق	۳	صفت	صفت	۲۲
بمقابله	بمقابله	۱	من زیادت علی الماہیۃ	من زیادت علی الماہیۃ	۳
آہنا	آہنار	۲۴	بعود فانی	بعود فانی	۵
تحقیق	تحقیق	۴	تغنی خود	تغنی خود	۱۷
لا الہ الا ولی	لا الہ الا ولی	۷	از انکہ	از انکہ	۱۵
علیم	علیم	۷	عوارض	عوارض	۱۶
قیل	قیل	۸	فنائینست	بر فنائینست	۲۱
باختلاف	باختلاف	۱۱	دلیلی است از	دلیلی از	۱۷
وجہ	وجہ	۵	رفتہ	فتہ	۱۹
خبر	خبر	۲۲	حقیقتاً	حقیقتاً	۱۰
لم یذکر	لم یذکر	۲	الحقیقتین	الحقیقتین	۷
واذ فیکم	واذ فیکم	۶	خلاف	اخلاف	۱۴
واگر وجہ	واگر وجہ	۱۱	واو است	درو است	۱۶
مقصد دیگر	مقصد دیگر	۱۳	بالتوازش	بالتوازش	۱۸

نصف	ک	غلط	صحیح	نصف	ک	غلط	صحیح
۹۴	حاشیه ۳	فی المصدر	فی مصدر	۱۰۳	۱۳	اضافت	اضافت
۹۵	۶	کیفیت کازو	کیفیت ذات کازو	۱۴	۱۴	باخبار	اخبار
۹۶	۱۹	لعنی	یعنی	۲۲	۲۲	حکم او	حکم که او
۹۷	۱	ووجب التوحد	ووجب التوحد للعبادة	۲۴	۲۴	خود و وجود	خود و وجود
۹۸	۶	مفهوم	مفهوم	حاشیه ۱۱	۱۱	اجمال	اجمالی
۹۹	۱۰-۹	نظر	نظر	۱۲	۱۲	تکثر	تکثر
۱۰۰	حاشیه ۱۳	یکدیگر مفهوم به تبع	یکدیگر به تبع	۱۳	۱۳	تکثر و	تکثر و
۱۰۱	۲۲	حقیقی یا حکمی بمقابلہ	حقیقی یا حکم و نیز افزود	۱۰۵	۸	میکنند	میکنند
۱۰۲	۶	یکدیگر	حقیقی یا حکمی بمقابلہ	۱۱	۱۱	ذکر بیان توحید	ذکر کیفیت توحید
۱۰۳	۱	دکان مابین حکما	یکدیگر	۱۳	۱۳	وحدت او	وحدت او
۱۰۴	۲	وجود	ی عبارت کمر مختیر بر گئی	۱۵	۱۵	واحد متوحد	واحد متوحد
۱۰۵	۶	موجود	موجود	۱۸	۱۸	نماند	نماند
۱۰۶	۶	موجود	موجود	۳	۱۰۶	فتنیت	فتنیت
۱۰۷	۱۶	و اگر آنچه	و اگر آنچه	۱۱	۱۱	خواه	خواه
۱۰۸	۴	الاجزاء	الاجزاء	۱۲	۱۲	وز وجودی	وز وجودی
۱۰۹	۳	منطبقه توصفا	منطبقه و غیر منطبقه	۱۴	۱۴	قدرت	قدرت
۱۱۰	۲۳	جنس	جنس	۱۶	۱۶	متعدد	متعدد
۱۱۱	۱۴	و بنابرین گفته شود	و بنابرین گفته شود	۱۸	۱۸	بشمار	بشمار
۱۱۲	۳ و ۳	صفت و لا مایه	صفت و لا مایه	۱۹	۱۹	مخلوق	مخلوق
۱۱۳	۵	محیل	محیل	۲۰	۲۰	بنفسه	بنفسه
۱۱۴	حاشیه ۲	معرفه	معرفه	۲۱	۲۱	بعد از بجا	بعد از بجا
۱۱۵	۴	علم الیقین باضافه	علم الیقین باضافه	۲۲	۲۲	حادث	حادث

مفاهیم	مفاهیم	مفاهیم	مفاهیم	مفاهیم	مفاهیم	مفاهیم	مفاهیم
۱۰۴	۱۹	سابق	سابق	معارضت	معارضت	۱۵	۱۱۴
۱۰۹	۴	حتی لا یمکن	حتی لا یمکن	عجز شان	عجز شان	۱۹	۱۱۵
۲۲	۲۲	مانع دارد	مانع دارد	تمیز آورده	تمیز آورده	۲۲	۱۱۶
حاشیه	حاشیه	و بغیره	و بغیره	حائز	حائز	۱۱	۱۱۷
۱۱۰	۲۲	رسالة	رسالة	تقرضی	تقرضی	حاشیه ۴	۱۱۸
۱۱۱	۴	ذات	ذات	وان تقرض	وان تقرض	۴	۱۱۹
۵	۵	فکا نه	فکا نه	نفس کثرت	نفس کثرت	۱۰	۱۲۰
۱۲	۱۲	ماده	ماده	نفس کثرت	نفس کثرت	۱۰	۱۲۱
۱۲	۱۲	ماده	ماده	نفس کثرت	نفس کثرت	۱۰	۱۲۲
۱۱۳	۳	یا بوجدی	یا بوجدی	و وجود	و وجود	۲	۱۲۳
۱۸	۱۸	فتکون	فتکون	نیاید	نیاید	۳	۱۲۴
حاشیه	حاشیه	واحد است	واحد است	نسبت ثابت	نسبت ثابت	۱۱	۱۲۵
۱۲۵	۱۲۵	مرتبه احدیت و هبط	مرتبه احدیت و هبط	فی نفس	فی نفس	۲	۱۲۶
۱۲۶	۱۲۶	احداثیت و ندرو	احداثیت و ندرو	بقیامه	بقیامه	۱۲	۱۲۷
۱۲۷	۱۲۷	تماز صفات بنا بر عینیت	تماز صفات بنا بر عینیت	فتنیت	فتنیت	۱۹	۱۲۸
۱۲۸	۱۲۸	اولیوم که لا غیر است	اولیوم که لا غیر است	التصور	التصور	۷	۱۲۹
۱۲۹	۱۲۹	علی الجملة	علی الجملة	حقیقا	حقیقا	۲	۱۳۰
۱۳۰	۱۳۰	لعدم وجبت	لعدم وجبت	تبعا	تبعا	۱۳	۱۳۱
۱۳۱	۱۳۱	تمیز از لزوم	تمیز از لزوم	تبع و عدم	تبع و عدم	۱۹	۱۳۲
۱۳۲	۱۳۲	حاصل	حاصل	جزیتش	جزیتش	۲۱	۱۳۳
۱۳۳	۱۳۳	وجود اولیومی بود	وجود اولیومی بود	معرفه	معرفه	۱	۱۳۴
۱۳۴	۱۳۴	واحد واحد و متحد	واحد واحد و متحد	بضرورت	بضرورت	۱۱	۱۳۵
۱۳۵	۱۳۵	وجود خود	وجود خود	بفقدان	بفقدان	۱۷	۱۳۶
۱۳۶	۱۳۶	نفس اینست	نفس اینست	جزر	جزر	۲۱	۱۳۷
۱۳۷	۱۳۷	مخالفت	مخالفت	امتناع و توقف	امتناع و توقف	۲۲	۱۳۸

فصل	کتاب	عنوان	مجله	شماره	صفحه	توضیحات
۱۲۱	۲۲	جزر جزر	نه جزر جزر	۱۲۷	۹	مرالیهات ش
۱۲۲	۱۹	بیان کیفیت جبر	بیان کیفیت جبر و قدر	۱۳۳	۱۳	بمچین
		دقدر الخ		۱۲۹	۱۱	لا نهما
۱۲۳	۱	قنی کاسبه	قنی کاسبه	۱۳	۱۳	لا بمقابله
	۸	وسیتی	وسیتی	۵	۵	لمترم از اختیار
	۱۲	بسوئے خود	بسوئے خود	۱۳۰	۱۲	آثار
	۲۵	عجز است	عجز است	۱۳۱	۷	فنی الایجاد
۱۲۴	۵	حقیقت جبر و قدر	حقیقت جبر و قدر	۸	۸	خطا مبتدا مع
۱۲۵	۱	ای مخلوق	ای مخلوق	۱۳۲	۷	خطا مبتدا مع
		ان تفکر	ان تفکر	۱۹	۱۹	ایس خطا است
	۱۰	اسماء	اسماء	۱۳۲	۷	فراق
۱۲۵	۱۸	معلوم باشد	معلوم باشند	۱۶	۱۶	اشترک وحدت
	۱۹	بمث به	مشابه	۲۳	۲۳	شد درین
	۲۱	بعدم خود است درو	بعدم خود است درو	۱	۱	ان تمارز الا اعتبار الخ
		احتیاج بعلوم خود	احتیاج بقیام حقیقی	۶	۶	بما هیئت علیها
		درو احتیاج بقیام	است بمحض	۷	۷	عینیتها
		حقیقی است بمحض		۲۰	۲۰	آن همه متغائر
	۲۳	اسماء	اسماء همه	۱۳۲	۱۰	المقصب تفکرت
	۲۷	در مرتبه	در مرتبه	۱۳۵	۲۱	از حیثیت وجود
۱۲۶	۶	ان الکلام	ان الکلام مع			انچه واد او است
	۱۰	وان له	وان له	۳	۳	معنی لغزناک
	۱۲	تجاوز کردن	تجاوز کردن	۱۳۷	۱۲	در میان قدیم و حادث
	۱۹	نیایدو	نیایدو			یعنی آنکه در میان قدیم و حادث
	۵	تجزیه الطریق	تجزیه الطریق			که مخلوق است مرتبه السیت

صفحہ	سطر	عناط	صحیح	صفحہ	سطر	عناط	صحیح
۱۳۷	۱۰	قدیم و حادث	قدیم و حادث مخلوق	۱۲۵	۱۵	چیت کرایں	چیت کرایں کہ
۱۳۸	۳	یقطنی	تقطنی	"	۹ ح	کلامہ یرج	کلامہ یرج
"	۱۰	فعل و فاعل	فعل و فاعل	۱۲۶	۹	صل علی	صل وسلم علی
"	۸ ح	اثر او است	اثر او است	"	۱۲	مذکور آید	مذکور آمد
"	۲۱	مخلوق	مخلوق	۱۲۷	۹	من حیثیتہ	من حیثیتہ
"	۲۲	دکائمنے	دکائمنے	"	۲۳	سبک است	سبک سیر است
۱۳۹	۴	تقابلاً رتیباً فلیس	تقابلاً رتیباً لا حقیقتاً	۱۲۸	۲ ح	قربت	قریب
"	"	والا الامر ناقص و لا یضعف	والا الامر ناقص و لا یضعف	۱۲۹	۱۸	امام اعظم است	امام ماکہ اعظم است
"	"	حتی الامر و الامر متعاقباً	حتی الامر و الامر متعاقباً	"	۱۹	وجاعت قائل اند	وجاعت اند قائل اند
"	"	تقابلاً حقیقتاً لا رتیباً	تقابلاً حقیقتاً لا رتیباً	۱۳۰	۲ ح	امام اعظم است	امام ما اعظم است
"	"	فلیس	فلیس	"	۲	او تعالیٰ را بہمان	او تعالیٰ را بہمان
"	۹	قہو	قہو	۱۵۰	۹	حقیقتہ	حقیقتہ
"	۱۳	ہیں کجی و سبطہ حجاب	ہیں واسطہ حجاب	"	۳ ح	بہ تولیش	بہ تشولیش
"	۱۷	پس امر	پس امر	۱۵۱	۷	ولا بحال فیہ	ولا بحال فیہ
"	۲۱	نبود حادث شد	نبود و حادث شد	"	۱۲	نفیٰ این ہر دو	نفیٰ این ہر دو
"	۲ ح	کوئیہ حادثہ اثر او	کوئیہ حادثہ اثر او	"	۱۹	رتبہتی است	رتبہتی است
"	۶	حجاب قدیم	بر حجاب و قدیم	۱۵۲	"	علاوہ اند ہر دو	علاوہ ایں ہر دو
۱۴۱	۲	الفضل	الفضل	۱۵۳	۲ ح	آنکہ غرض زائد بر ماہیت	آنکہ غرض زائد بر ماہیت
"	۸ ح	قول سبحانہ	قول او سبحانہ	"	۲	ماہیت است بواسطہ	ماہیت است بواسطہ
"	۱۰	در کیفیتہ	در کرمیہ	۱۵۴	۲	ولا ماہیتہ	ولا ماہیتہ
۱۴۲	۱۷	کہ او قدیم است	او کہ قدیم است	"	۲	صفہ	صفہ
"	۱۹	کم و بیش	کم و بیش	"	۱۲	ان تتبع	ان تتبع
۱۴۳	۱۹	روئی حجاب	روائی حجاب	"	۲۱	آخر	آخر
۱۴۴	۱۱	رضی اللہ عنہما	رضی اللہ تعالیٰ عنہما	۱۵۵	۱۰	لقیا ہما	لقیا ہما
۱۴۵	۱۳	فیقول الحق الحق	فیقول الحق فیقول الحق	۱۵۶	۱۲	منہما	منہما

ص	س	ف	ص	م	خ	ص
۱۸	۱۵۴	۱	۱۸	۱۵۴	۱	۱۸
۱۲	۱۵۸	۲۳	۱۲	۱۵۸	۲۳	۱۲
۱۹ ح	۱۶۰	۱۵	۱۹ ح	۱۶۰	۱۵	۱۹ ح
۳	۱۶۱	۲۰	۳	۱۶۱	۲۰	۳
۶	۱۶۳	۱۵	۶	۱۶۳	۱۵	۶
۱۴	۱۶۵	۲۶	۱۴	۱۶۵	۲۶	۱۴
۴	۱۶۷	۲۸	۴	۱۶۷	۲۸	۴
۹	۱۶۹	۳۰	۹	۱۶۹	۳۰	۹
۱۰	۱۷۱	۳۱	۱۰	۱۷۱	۳۱	۱۰
۱۳	۱۷۳	۳۲	۱۳	۱۷۳	۳۲	۱۳
۱۴	۱۷۵	۳۳	۱۴	۱۷۵	۳۳	۱۴
۱۵	۱۷۷	۳۴	۱۵	۱۷۷	۳۴	۱۵
۱۶	۱۷۹	۳۵	۱۶	۱۷۹	۳۵	۱۶
۱۷	۱۸۱	۳۶	۱۷	۱۸۱	۳۶	۱۷
۱۸	۱۸۳	۳۷	۱۸	۱۸۳	۳۷	۱۸
۱۹	۱۸۵	۳۸	۱۹	۱۸۵	۳۸	۱۹
۲۰	۱۸۷	۳۹	۲۰	۱۸۷	۳۹	۲۰
۲۱	۱۸۹	۴۰	۲۱	۱۸۹	۴۰	۲۱
۲۲	۱۹۱	۴۱	۲۲	۱۹۱	۴۱	۲۲
۲۳	۱۹۳	۴۲	۲۳	۱۹۳	۴۲	۲۳
۲۴	۱۹۵	۴۳	۲۴	۱۹۵	۴۳	۲۴
۲۵	۱۹۷	۴۴	۲۵	۱۹۷	۴۴	۲۵
۲۶	۱۹۹	۴۵	۲۶	۱۹۹	۴۵	۲۶
۲۷	۲۰۱	۴۶	۲۷	۲۰۱	۴۶	۲۷
۲۸	۲۰۳	۴۷	۲۸	۲۰۳	۴۷	۲۸
۲۹	۲۰۵	۴۸	۲۹	۲۰۵	۴۸	۲۹
۳۰	۲۰۷	۴۹	۳۰	۲۰۷	۴۹	۳۰
۳۱	۲۰۹	۵۰	۳۱	۲۰۹	۵۰	۳۱
۳۲	۲۱۱	۵۱	۳۲	۲۱۱	۵۱	۳۲
۳۳	۲۱۳	۵۲	۳۳	۲۱۳	۵۲	۳۳
۳۴	۲۱۵	۵۳	۳۴	۲۱۵	۵۳	۳۴
۳۵	۲۱۷	۵۴	۳۵	۲۱۷	۵۴	۳۵
۳۶	۲۱۹	۵۵	۳۶	۲۱۹	۵۵	۳۶
۳۷	۲۲۱	۵۶	۳۷	۲۲۱	۵۶	۳۷
۳۸	۲۲۳	۵۷	۳۸	۲۲۳	۵۷	۳۸
۳۹	۲۲۵	۵۸	۳۹	۲۲۵	۵۸	۳۹
۴۰	۲۲۷	۵۹	۴۰	۲۲۷	۵۹	۴۰
۴۱	۲۲۹	۶۰	۴۱	۲۲۹	۶۰	۴۱
۴۲	۲۳۱	۶۱	۴۲	۲۳۱	۶۱	۴۲
۴۳	۲۳۳	۶۲	۴۳	۲۳۳	۶۲	۴۳
۴۴	۲۳۵	۶۳	۴۴	۲۳۵	۶۳	۴۴
۴۵	۲۳۷	۶۴	۴۵	۲۳۷	۶۴	۴۵
۴۶	۲۳۹	۶۵	۴۶	۲۳۹	۶۵	۴۶
۴۷	۲۴۱	۶۶	۴۷	۲۴۱	۶۶	۴۷
۴۸	۲۴۳	۶۷	۴۸	۲۴۳	۶۷	۴۸
۴۹	۲۴۵	۶۸	۴۹	۲۴۵	۶۸	۴۹
۵۰	۲۴۷	۶۹	۵۰	۲۴۷	۶۹	۵۰
۵۱	۲۴۹	۷۰	۵۱	۲۴۹	۷۰	۵۱
۵۲	۲۵۱	۷۱	۵۲	۲۵۱	۷۱	۵۲
۵۳	۲۵۳	۷۲	۵۳	۲۵۳	۷۲	۵۳
۵۴	۲۵۵	۷۳	۵۴	۲۵۵	۷۳	۵۴
۵۵	۲۵۷	۷۴	۵۵	۲۵۷	۷۴	۵۵
۵۶	۲۵۹	۷۵	۵۶	۲۵۹	۷۵	۵۶
۵۷	۲۶۱	۷۶	۵۷	۲۶۱	۷۶	۵۷
۵۸	۲۶۳	۷۷	۵۸	۲۶۳	۷۷	۵۸
۵۹	۲۶۵	۷۸	۵۹	۲۶۵	۷۸	۵۹
۶۰	۲۶۷	۷۹	۶۰	۲۶۷	۷۹	۶۰
۶۱	۲۶۹	۸۰	۶۱	۲۶۹	۸۰	۶۱
۶۲	۲۷۱	۸۱	۶۲	۲۷۱	۸۱	۶۲
۶۳	۲۷۳	۸۲	۶۳	۲۷۳	۸۲	۶۳
۶۴	۲۷۵	۸۳	۶۴	۲۷۵	۸۳	۶۴
۶۵	۲۷۷	۸۴	۶۵	۲۷۷	۸۴	۶۵
۶۶	۲۷۹	۸۵	۶۶	۲۷۹	۸۵	۶۶
۶۷	۲۸۱	۸۶	۶۷	۲۸۱	۸۶	۶۷
۶۸	۲۸۳	۸۷	۶۸	۲۸۳	۸۷	۶۸
۶۹	۲۸۵	۸۸	۶۹	۲۸۵	۸۸	۶۹
۷۰	۲۸۷	۸۹	۷۰	۲۸۷	۸۹	۷۰
۷۱	۲۸۹	۹۰	۷۱	۲۸۹	۹۰	۷۱
۷۲	۲۹۱	۹۱	۷۲	۲۹۱	۹۱	۷۲
۷۳	۲۹۳	۹۲	۷۳	۲۹۳	۹۲	۷۳
۷۴	۲۹۵	۹۳	۷۴	۲۹۵	۹۳	۷۴
۷۵	۲۹۷	۹۴	۷۵	۲۹۷	۹۴	۷۵
۷۶	۲۹۹	۹۵	۷۶	۲۹۹	۹۵	۷۶
۷۷	۳۰۱	۹۶	۷۷	۳۰۱	۹۶	۷۷
۷۸	۳۰۳	۹۷	۷۸	۳۰۳	۹۷	۷۸
۷۹	۳۰۵	۹۸	۷۹	۳۰۵	۹۸	۷۹
۸۰	۳۰۷	۹۹	۸۰	۳۰۷	۹۹	۸۰
۸۱	۳۰۹	۱۰۰	۸۱	۳۰۹	۱۰۰	۸۱
۸۲	۳۱۱	۱۰۱	۸۲	۳۱۱	۱۰۱	۸۲
۸۳	۳۱۳	۱۰۲	۸۳	۳۱۳	۱۰۲	۸۳
۸۴	۳۱۵	۱۰۳	۸۴	۳۱۵	۱۰۳	۸۴
۸۵	۳۱۷	۱۰۴	۸۵	۳۱۷	۱۰۴	۸۵
۸۶	۳۱۹	۱۰۵	۸۶	۳۱۹	۱۰۵	۸۶
۸۷	۳۲۱	۱۰۶	۸۷	۳۲۱	۱۰۶	۸۷
۸۸	۳۲۳	۱۰۷	۸۸	۳۲۳	۱۰۷	۸۸
۸۹	۳۲۵	۱۰۸	۸۹	۳۲۵	۱۰۸	۸۹
۹۰	۳۲۷	۱۰۹	۹۰	۳۲۷	۱۰۹	۹۰
۹۱	۳۲۹	۱۱۰	۹۱	۳۲۹	۱۱۰	۹۱
۹۲	۳۳۱	۱۱۱	۹۲	۳۳۱	۱۱۱	۹۲
۹۳	۳۳۳	۱۱۲	۹۳	۳۳۳	۱۱۲	۹۳
۹۴	۳۳۵	۱۱۳	۹۴	۳۳۵	۱۱۳	۹۴
۹۵	۳۳۷	۱۱۴	۹۵	۳۳۷	۱۱۴	۹۵
۹۶	۳۳۹	۱۱۵	۹۶	۳۳۹	۱۱۵	۹۶
۹۷	۳۴۱	۱۱۶	۹۷	۳۴۱	۱۱۶	۹۷
۹۸	۳۴۳	۱۱۷	۹۸	۳۴۳	۱۱۷	۹۸
۹۹	۳۴۵	۱۱۸	۹۹	۳۴۵	۱۱۸	۹۹
۱۰۰	۳۴۷	۱۱۹	۱۰۰	۳۴۷	۱۱۹	۱۰۰
۱۰۱	۳۴۹	۱۲۰	۱۰۱	۳۴۹	۱۲۰	۱۰۱
۱۰۲	۳۵۱	۱۲۱	۱۰۲	۳۵۱	۱۲۱	۱۰۲
۱۰۳	۳۵۳	۱۲۲	۱۰۳	۳۵۳	۱۲۲	۱۰۳
۱۰۴	۳۵۵	۱۲۳	۱۰۴	۳۵۵	۱۲۳	۱۰۴
۱۰۵	۳۵۷	۱۲۴	۱۰۵	۳۵۷	۱۲۴	۱۰۵
۱۰۶	۳۵۹	۱۲۵	۱۰۶	۳۵۹	۱۲۵	۱۰۶
۱۰۷	۳۶۱	۱۲۶	۱۰۷	۳۶۱	۱۲۶	۱۰۷
۱۰۸	۳۶۳	۱۲۷	۱۰۸	۳۶۳	۱۲۷	۱۰۸
۱۰۹	۳۶۵	۱۲۸	۱۰۹	۳۶۵	۱۲۸	۱۰۹
۱۱۰	۳۶۷	۱۲۹	۱۱۰	۳۶۷	۱۲۹	۱۱۰
۱۱۱	۳۶۹	۱۳۰	۱۱۱	۳۶۹	۱۳۰	۱۱۱
۱۱۲	۳۷۱	۱۳۱	۱۱۲	۳۷۱	۱۳۱	۱۱۲
۱۱۳	۳۷۳	۱۳۲	۱۱۳	۳۷۳	۱۳۲	۱۱۳
۱۱۴	۳۷۵	۱۳۳	۱۱۴	۳۷۵	۱۳۳	۱۱۴
۱۱۵	۳۷۷	۱۳۴	۱۱۵	۳۷۷	۱۳۴	۱۱۵
۱۱۶	۳۷۹	۱۳۵	۱۱۶	۳۷۹	۱۳۵	۱۱۶
۱۱۷	۳۸۱	۱۳۶	۱۱۷	۳۸۱	۱۳۶	۱۱۷
۱۱۸	۳۸۳	۱۳۷	۱۱۸	۳۸۳	۱۳۷	۱۱۸
۱۱۹	۳۸۵	۱۳۸	۱۱۹	۳۸۵	۱۳۸	۱۱۹
۱۲۰	۳۸۷	۱۳۹	۱۲۰	۳۸۷	۱۳۹	۱۲۰
۱۲۱	۳۸۹	۱۴۰	۱۲۱	۳۸۹	۱۴۰	۱۲۱
۱۲۲	۳۹۱	۱۴۱	۱۲۲	۳۹۱	۱۴۱	۱۲۲
۱۲۳	۳۹۳	۱۴۲	۱۲۳	۳۹۳	۱۴۲	۱۲۳
۱۲۴	۳۹۵	۱۴۳	۱۲۴	۳۹۵	۱۴۳	۱۲۴
۱۲۵	۳۹۷	۱۴۴	۱۲۵	۳۹۷	۱۴۴	۱۲۵
۱۲۶	۳۹۹	۱۴۵	۱۲۶	۳۹۹	۱۴۵	۱۲۶
۱۲۷	۴۰۱	۱۴۶	۱۲۷	۴۰۱	۱۴۶	۱۲۷
۱۲۸	۴۰۳	۱۴۷	۱۲۸	۴۰۳	۱۴۷	۱۲۸
۱۲۹	۴۰۵	۱۴۸	۱۲۹	۴۰۵	۱۴۸	۱۲۹
۱۳۰	۴۰۷	۱۴۹	۱۳۰	۴۰۷	۱۴۹	۱۳۰
۱۳۱	۴۰۹	۱۵۰	۱۳۱	۴۰۹	۱۵۰	۱۳۱
۱۳۲	۴۱۱	۱۵۱	۱۳۲	۴۱۱	۱۵۱	۱۳۲
۱۳۳	۴۱۳	۱۵۲	۱۳۳	۴۱۳	۱۵۲	۱۳۳
۱۳۴	۴۱۵	۱۵۳	۱۳۴	۴۱۵	۱۵۳	۱۳۴
۱۳۵	۴۱۷	۱۵۴	۱۳۵	۴۱۷	۱۵۴	۱۳۵
۱۳۶	۴۱۹	۱۵۵	۱۳۶	۴۱۹	۱۵۵	۱۳۶
۱۳۷	۴۲۱	۱۵۶	۱۳۷	۴۲۱	۱۵۶	۱۳۷
۱۳۸	۴۲۳	۱۵۷	۱۳۸	۴۲۳	۱۵۷	۱۳۸
۱۳۹	۴۲۵	۱۵۸	۱۳۹	۴۲۵	۱۵۸	۱۳۹
۱۴۰	۴۲۷	۱۵۹	۱۴۰	۴۲۷	۱۵۹	۱۴۰
۱۴۱	۴۲۹	۱۶۰	۱۴۱	۴۲۹	۱۶۰	۱۴۱
۱۴۲	۴۳۱	۱۶۱	۱۴۲	۴۳۱	۱۶۱	۱۴۲
۱۴۳	۴۳۳	۱۶۲	۱۴۳	۴۳۳	۱۶۲	۱۴۳
۱۴۴	۴۳۵	۱۶۳	۱۴۴	۴۳۵	۱۶۳	۱۴۴
۱۴۵	۴۳۷	۱۶۴	۱۴۵	۴۳۷	۱۶۴	۱۴۵
۱۴۶	۴۳۹	۱۶۵	۱۴۶	۴۳۹	۱۶۵	۱۴۶
۱۴۷	۴۴۱	۱۶۶	۱۴۷	۴۴۱	۱۶۶	۱۴۷
۱۴۸	۴۴۳	۱۶۷	۱۴۸	۴۴۳	۱۶۷	۱۴۸
۱۴۹	۴۴۵	۱۶۸	۱۴۹	۴۴۵	۱۶۸	۱۴۹
۱۵۰	۴۴۷	۱۶۹	۱۵۰	۴۴۷	۱۶۹	۱۵۰
۱۵۱	۴۴۹	۱۷۰	۱۵۱	۴۴۹	۱۷۰	۱۵۱
۱۵۲	۴۵۱	۱۷۱	۱۵۲	۴۵۱	۱۷۱	۱۵۲
۱۵۳	۴۵۳	۱۷۲	۱۵۳	۴۵۳	۱۷۲	۱۵۳
۱۵۴	۴۵۵	۱۷۳	۱۵۴	۴۵۵	۱۷۳	۱۵۴
۱۵۵	۴۵۷	۱۷۴	۱۵۵	۴۵۷	۱۷۴	۱۵۵
۱۵۶	۴۵۹	۱۷۵	۱۵۶	۴۵۹	۱۷۵	۱۵۶
۱۵۷	۴۶۱	۱۷۶	۱۵۷	۴۶۱	۱۷۶	۱۵۷
۱۵۸	۴۶۳	۱۷۷	۱۵۸	۴۶۳	۱۷۷	۱۵۸
۱۵۹	۴۶۵	۱۷۸	۱۵۹	۴۶۵	۱۷۸	۱۵۹
۱۶۰	۴۶۷	۱۷۹	۱۶۰	۴۶۷	۱۷۹	۱۶۰
۱۶۱	۴۶۹	۱۸۰	۱۶۱	۴۶۹	۱۸۰	۱۶۱
۱۶۲	۴۷۱	۱۸۱	۱۶۲	۴۷۱	۱۸۱	

صفحہ	کتاب	باب	تفصیل	صفحہ	کتاب	باب	تفصیل
۱۷۶	۲	تفصیلی	تفصیلی	۱۸۵	۱۷	چنانچہ دریں سورہ	چنانچہ ہم دریں سورہ
=	۲۱	ہر دو طور	ہر دو بطور	=	۲۳	طریقہ ہم جائز شد	طریقہ ہم جائز شد
۱۷۷	۲۰	در حال	در ہر حال	۱۸۶	۱	والحق	والتحقق
۱۷۸	۱۹	معانی مداردینکہ	معانی لازم آرد اینکہ	=	۱۶	بنا بر استغنا	بنا بر استغنا
=	=	اینکہ بطلان	اینکہ ہر آئینہ بطلان	=	۱۷	بر آمان	بر آمان
۱۷۹	۲۱	فائدہ منصوصہ	فائدہ منصوصہ	۱۸۹	۶	انتقض الحصر	انتقض ای ما انتقض الحصر
=	۲۳	منصور یعنی فتح شد	منصور یعنی فتح شد	=	۱۵	کرد	کرد
۱۸۰	۳	من توسع	من التوسع	=	۲ ج	تفسیر کریمہ لاتع من	تفسیر کریمہ لاتع من
=	۷	رشد سبحانہ	رشد سبحانہ	=	۲	دون اللہ الخ	دون اللہ الخ
=	۱۲	و لرسولہ	و لرسولہ تعالیٰ	۱۹۰	۲	لا تعبد ویدل	لا تعبد ویدل
=	۲۰	برای مومن	برای ہر مومن	=	۱۱	کشفاً	کشفاً
=	۲۲	و تو سوی	و تو کی سوی	=	=	فتعارض ما يجوز	فتعارض ما يجوز
۱۸۱	۱۰	ما ہوا ثابت	ما ہوا الثابت	=	۱۷	و اگر کشف ورد	و اگر کشف ورد
=	۱۳	و اگر فضل	و اگر فضل	=	۲۲	ہر دورا	ہر دورا
=	۲۲	رسول او تعالیٰ	رسول او تعالیٰ صلعم	=	۲ ج	بحث تفسیر	بحث تفسیر
۱۸۲	۹	النصرۃ	النصرۃ	=	۱۲	متعارض آئمہ	متعارض آئمہ
=	۱۸	و تو لی بولی	و تو لی بولی	۱۹۱	۱۰	تربصون	تربصون
۱۸۳	۱	استقانتہ	استقانتہ	=	۱۵	اشارات	اشارات
=	۵-۳	ان لم تجز	ان لم تجز یضغ غائب	=	۲۶	تربصون	تربصون
=	۱۱	اولی المحسنہم	اولی المحسنہم	=	=	آرزو میکند	آرزو میکند
=	۱۵	یا ایہا الذین	یا ایہا الذین آمنوا	=	۲ ج	غیر او صلعم	غیر او صلعم است
=	۶ ج	اولی تربیان	اولی تربیع بیان	۱۹۲	۱۷	اثبات بوجود است	اثبات از موجودات
۱۸۴	۳ و ۴	دلو از ظلمو	دلو انہم از ظلمو	۱۹۳	۱۹۶	صفحات اولت پلٹ ہو گئے ہیں	صفحات اولت پلٹ ہو گئے ہیں
=	۴	تفسیر کریمہ دلو انہم از ظلمو	تفسیر کریمہ دلو انہم از ظلمو	=	=	حسب ذیل ملاحظہ کرو	حسب ذیل ملاحظہ کرو
=	۱۶	فاستغفر اللہ	فاستغفر اللہ	=	=	تمام اسکے بعد صفحہ (۱۹۵) مطالعہ کیجئے۔	تمام اسکے بعد صفحہ (۱۹۵) مطالعہ کیجئے۔
۱۸۵	۱۲	شخص	شخص	=	۱۲	بصینت	بصینت

صفحه	سطر	عناط	صحیح	صفحه	سطر	عناط	صحیح
۱۹۵	تمام	سکه بعد صفحه ۱۹۴	مطالعه کیجیے	۲۰۴	۱۹	مجاز	بمجاز
۱۹۶	۴	لتعقیب	لتعقیب	۲۲	۲۲	براه راست	بربره راست
۱۹۷	۱۲	نتوان شناسید	توانا شنائید	۲۵	۳	بمعنی	بمعنی
۱۹۸	تمام	سکه بعد صفحه ۱۹۷	مطالعه کیجیے	۲۱	۲۱	بعث پس چگونہ	بعث پس چگونہ
۱۹۹	۱۶	آیا از کسی از شما	آیا کسی از شما	۲۰۶	۵	بحدفہ	بحدفہ
۱۹۰	۱۰	فخرت الذار	فخرت الذار	۲۲	۲۲	یعنی برآنان	یعنی تو برآنان
۱۹۱	۲۰	مریاری	مریاری	۲۰۸	۱۲	مقدم	مقدم
۱۹۲	۲۳	و فرمودند	و فرمود	۱۲۷	۱۲۷	و اگر	و اگر
۱۹۳	۱	اللہ رحیم اللہ	اللہ رحیم اللہ	۲۰	۲۰	و اگر	و اگر
۱۹۴	ح ۳	از عباد باشند	از عباد خاصہ و احیاء	۲۳	۲۳	مقدم	مقدم
۱۹۵	ح ۱۱	ثابت	ثابت	۲۱۰	۲۱	و بعد آنکہ	و بعد آنکہ
۱۹۶	۲۵	باطبابت	باطبابت	۲۱۲	۲۵	و ذہنیاً	و ذہنیاً
۱۹۷	ح ۲	انفعاع	انفعاع	۲۱۱	۱۰	انکہ باثریت خود	انکہ باثریت خود
۱۹۸	۵	و کید اہتہ	و کید اہتہ	۱۲۷	۱۲۷	یفعیل اللہ ما یشاء	یفعیل اللہ ما یشاء
۱۹۹	۱۹	بعث اسما سواع	بعث اسما سواع	۲۱۲	۲۵	اولو الغرزی نبوت	اولو الغرزی نبوت
۲۰۰	حاشیہ	بیاسی موتی از رو	بیان معنی موتی از رو	۲۱۳	۲۲	جیات دنیا و آخرت	جیات دنیا و آخرت
۲۰۱	۵	عن الانبات	موضوع و مجاز	۲۱۴	۲۱۴	موجودات	موجودات
۲۰۲	۲۳	صم کما شارت	صم کہ اشارت	۲۱۵	۲۲	جواز الاختیار	جواز الاختیار
۲۰۳	۵	و المؤخر	المؤخر	۲۱۶	۲۱۶	در ہر زمان	در ہر زمان
۲۰۴	۱	لا بہندی	لا بہندی	۲۱۷	۲۱۷	خبر و	خبر و
۲۰۵	۱۴	عدم اسما	عدم انفعاع	۲۱۸	۲۱۸	بر دوست	بر دوست
۲۰۶	۵	و اشارت	و اشارت	۲۱۹	۲۱۹	خبیثہ	خبیثہ
۲۰۷	۱	لا بہندی	لا بہندی	۲۲۰	۲۲۰	رضعی اللہ تعالیٰ عنہا	رضعی اللہ تعالیٰ عنہا
۲۰۸	۱۴	و اشارت	و اشارت	۲۲۱	۲۲۱	خبیثہ	خبیثہ
۲۰۹	۱۴	و اشارت	و اشارت	۲۲۲	۲۲۲	دشمن سخن گندہ	دشمن سخن گندہ

صحیح	غلط	صحیح	غلط	صحیح	غلط	صحیح	غلط
تحقیق علم	تحقق علم	۸	۲۲۳	غیب عام از انبیاء	غیب عام از انبیاء	۱۶	۲۲۳
پیش	پیش	۲۱	"	منه اسمہ المسیح	منه المسیح	۱۸	"
و تکمیل بهم	و تکمیل بهم	۱۱	۲۲۴	مرکزیت	مرکزیت	۲۳	"
عالم الشهود	عالم الشهود	"	"	و تخصیص	و تخصیص	۴	۲۲۴
بیان الشخص	بیان الشخص	۲ ح	"	یصلح	یصلح	۱	۲۳۶
بر عت	بر عت	۴	۲۲۵	و اختصاص	و اختصاص	۶	۲۳۷
مقصود است بدلائل است	مقصود است بدلائل	۱۷	"	ذکر کیفیت العلم	ذکر کیفیت العلم	متن صحیح	"
بر دو	بر دو	۲۳	"	ذکر در بیان	ذکر در بیان	"	"
و ظل	و ظل	۲۴	"	ای مرتبه - لایها	ای مرتبه - لایها	۱	۲۳۸
اعتباری	اعتباری	۳	۲۳۶	خود سوت	خود سوت	۱۷	"
المعصية	المعصية	۱۲	"	حادث	حادث	۱	۲۳۹
او مجهول	او مجهول	"	"	ولو بوجود	ولو بوجود	۱۷	"
موجودات	موجودات	۳	۲۳۸	که مفعول او است	که مفعول او است	۲۴	"
آنکه ظل است	آنکه اذ ظل است	۲۰	"	بجو اثر مخلوق است	بجو اثر مخلوق است	۲۷	"
خسرو می یابد تمام او از شما	خم	۲۳	"	شیئی	شیئی	۷	۲۴۰
و می یابد	و می یابد	"	"	لحتاج	لحتاج	۱۰	"
لیست بحاشیه	بحاشیه	۱۲	۲۴۹	در و برو	در و برو	۱۸	"
مومن آئینه مومن	مومن آئینه مومن	۱۹	"	وجودیکه	وجودیکه	۱۹	"
است	است	"	"	بتاخر رتبی	بتاخر رتبی	۲۲	"
مذکور آمده	مذکور آمده	۲۲	"	بیان علم	بیان علم	۴ ح	"
پدا هست	پدا هست	۱۰ ح	"	بتاخر رتبی است	بتاخر رتبی است	۶۵	"
لنقصه	لنقصه	۱	۲۵۰	التصديق	التصديق	۵	۲۴۱
و یتشابه	و یتشابه	۱۱	"	افروختن	افروختن	۱۸	"
آنچه گفته شد	آنچه گفته شد	۱۹	"	بختا	بختا	۳	۲۴۲
تیز	نیز	"	"	بذاته	بذاته	۱۵ ح	"

کتاب	جلد	صفحه	کتاب	جلد	صفحه	کتاب	جلد	صفحه
تحقیق	۳	۲۵۱	تحقیق	۲۳	۲۵۸	شش حقیقه	۳	۲۵۱
موبد	۴	۲۵۲	موبد	۲۴	۲۵۹	مجازی	۴	۲۵۲
منشأه	۸	۲۵۳	منشأه	۱	۲۶۰	فی ذکر کیفیت	۸	۲۵۳
عبادی الذین اسرفوا	۲	۲۵۴	عبادی اسرفوا	۱۲	۲۶۱	والوصف	۲	۲۵۴
که او متابعت	۱۴	۲۵۵	که متابعت	۲۲	۲۶۲	اگر یا چیزی دیگر	۱۴	۲۵۵
لا یغفر است	۲۰	۲۵۶	لا یغفر است	۲۳	۲۶۳	لازم	۲۰	۲۵۶
خب موثقیق	۲۱	۲۵۷	خب موثقیق	۱۲	۲۶۴	آنکه از ماهیت	۲۱	۲۵۷
دلیل منطبق	۲۲	۲۵۸	دلیل منطبق	۱۲	۲۶۵	از طلاق	۲۲	۲۵۸
مرکز بیت	۱۷	۲۵۹	مرکز بیت	۱۲	۲۶۶	فطن فطن	۱۷	۲۵۹
عنه حقیقه	۱۵	۲۶۰	عنه حقیقه	۱	۲۶۷	برضای	۱۵	۲۶۰
عنه دعوه	۶۵۵	۲۶۱	عنه دعوه	۱	۲۶۸	ان الاختلاف فی	۶۵۵	۲۶۱
خستین	۱۲	۲۶۲	خستین	۱۲	۲۶۹	المسلکین فی کیفیت	۱۲	۲۶۲
دلیل بنفسه	۲	۲۶۳	دلیل بنفسه	۱۲	۲۷۰	چگونه ثابت خواهد شد	۲	۲۶۳
خستین	۶	۲۶۴	خستین	۶	۲۷۱	فالوجود مشترک	۶	۲۶۴
دلیل است	۸	۲۶۵	دلیل است	۳	۲۷۲	فالخذ لان	۸	۲۶۵
آفرید	۲۳	۲۶۶	آفرید	۱۲	۲۷۳	متغایب	۲۳	۲۶۶
ممتنع	۳	۲۶۷	ممتنع	۲۲	۲۷۴	تغیر	۳	۲۶۷
این نبی	۹	۲۶۸	این نبی	۲۲	۲۷۵	عدمه	۹	۲۶۸
یدو	۲۲	۲۶۹	یدو	۲۲	۲۷۶	دانشه شد دانشه	۲۲	۲۶۹
از ما خود	۱	۲۷۰	از ما خود	۲	۲۷۷	رب ال	۱	۲۷۰
ولایت	۲۴	۲۷۱	ولایت	۲۴	۲۷۸	بجمع من القبلیه	۲۴	۲۷۱
و مشتهیه	۶	۲۷۲	و مشتهیه	۶	۲۷۹	بر رب	۶	۲۷۲
ما تحت	۴	۲۷۳	ما تحت	۴	۲۸۰	والکفر	۴	۲۷۳
وسزادار	۱۹	۲۷۴	وسزادار	۱۹	۲۸۱	حجه	۱۹	۲۷۴
ممدوحه که از	۱۹	۲۷۵	ممدوحه که از	۱۹	۲۸۲	من	۱۹	۲۷۵
نکفر	۲۰	۲۷۶	نکفر	۲۰	۲۸۳	من	۲۰	۲۷۶
و غیره چنانچه در حدیث	۲۰	۲۷۷	و غیره چنانچه در حدیث	۲۰	۲۸۴	من	۲۰	۲۷۷

صفحہ	صفحہ	صفحہ	صفحہ	صفحہ	صفحہ	صفحہ	صفحہ
۲۷۴	۷	نقو ال شد	نقو اند شد	۲۸۷	ح ۵	من امر ہم	من امر ہم
۱۳	۱۳	عالم میں	عالم و دانا ہیں	۲۸۹	۱۷	اسد تعالیٰ نے جو	اسد تعالیٰ نے سورہ تحریمہ
۲۱	۲۱	فرمایا اسد تعالیٰ نے	فرمایا اسد تعالیٰ نے			تحریمہ	
		مآکان الخ	سورہ احزاب رکوع		ح ۶	بیان ذکر تعظیم	ذکر بیان تعظیم
			پنجم میں مآکان الخ		۱۷	بروئی خطاب	برے خطاب
۲۷۵	۵	فی نفسہ	میں نفسہ	۲۹۰	۹	نقو اند کرد	نقو ال کرد
	۸	ترجمہ نہاید	ترجمہ و نہاید	۲۹۱	۱۱	مشاجرت	مشاجرت
	۱۹	کمری بیٹی ماتحت	کمری بیٹی کا تحت حکم		ح ۱	مشاجرت	مشاجرت
		حکم رسول صلعم ہوئی	رسول صلعم ہونا	۲۹۱	۲	سیاہم من اثر	سیاہم من اثر
۲۷۷	ح ۷	بیان تعظیم	و بیان تعظیم	۲۹۲	۴	مخصص	مخصص
۲۸۰	۴	و ہم ازینجا است	و ہم ازینجا است		۲۰	و یکسو فرق	و یکسو فرق
۱۸۱	۵	چہ نیست	چہ نیست	۲۹۵	۲	رین	رین
	۱۰	منع صوت	منع رفع صوت		۸	مقتدی ثبات است	مقتدی ثبات است
	۱۳	دلالت ہو رہی ہے	دلالت ثابت ہو رہی ہے		۱۱	حدیث	حدیث
۲۸۳	۱۰	ترجمہ کسانیکہ	ترجمہ و کسانیکہ		۱۲	استعجابا	استعجابا
۲۸۴	۱	ذات سبحانہ	ذات اللہ سبحانہ	۲۹۶	۳	خدایٰ عزوجل	خدایٰ عزوجل
		بواسطہ غیرہ	بواسطہ غیرہ سبحانہ	۲۹۷	۴	ازینجا رد و تخذیر است	ازینجا رد و تخذیر است
۲۸۵	۱۶	نفی ہو سکتی	نفی نہیں ہو سکتی		ح ۲	مشاجرت	مشاجرت
۲۸۶	۸	میسند	میسند	۲۹۸	۲۱	منتسب	منتسب
	۱۰	و حذر ایذا و خیر	و حذر از ایذا و خیر	۳۰۰	۳	در کثرت اعمال	در کثرت اعمال
		خود است	خود است	۳۰۱	ح ۸	متنازعہ کا چند	متنازعہ کا نتیجہ چند
	۲۴	آوریہ ادب	آوریہ مفید ادب ہے	۳۰۲	۱۰	تعمیم ضروری	تعمیم منع ضروری
		اور خیر کیلئے مفید	اور خیر کیلئے بھی مفید	۳۰۳	۵	با ثبات است	با ثبات است
۲۸۷	۵	گرہی کہ دور کنندہ	گرہی کہ دور کنندہ	۲۲ و ۲۱		حضور والین	حضور کی والدین
	۱۹	لا بد منہ سے	لا بد منہ سے	۲۵		امصاے	اقتضای

صحیح	غلط	صفحہ	صفحہ	صحیح	غلط	صفحہ	صفحہ
اپنے پالنے والے سے	اپنی پالنے والے کو	۱۶	۳۳۲	اَنَا النِّفْسُ	اَنَا النِّفْسُ	۳	۳۳۲
یعنی پالنے والے	یعنی پالنے والے	۲۱	=	تَقَلَّتْ	تَقَلَّتْ	۸	=
معلوم ہونا چاہیے	معلوم ہونا	۲۳	۳۳۲	آخر آیت	آخر آیت	۱۲	=
اذ قال	واذ قال	۷	۳۳۳	خروج	خروج	۳	۳۳۸
اجمعون لا اِلَّا	اجمعون الا	۹	=	جانب میں ہیں	جانب میں	۱۱	=
غیر سجدہ عبودیت	غیر سجدہ عبودیت	۸	۳۳۴	اَنْ تَتَغَفَّرُوا	اَنْ تَتَغَفَّرُوا	۱۳	=
ثابت نہ ہونیکے	ثابت نہ ہونیکے	۲۵	=	یہ کہ ایسی	یہ ایسی	۱۷	=
تنبیہ پر	تنبیہ بو	۱	۳۳۷	مات البویہ	بات البویہ	۱۰	۳۴۰
محی السنۃ	محی السنۃ	۵	=	وازرۃ	ذازرۃ	۲۰	=
و نذر ازہرچہ	و نذرانہ ازہرچہ	۲	۳۳۹	قطعی کفر پر	قطعی پر	۲	=
سرور انبیاء	سرور نبیاء	۹	=	آپ کے حضرت علیؓ	آپ کے حضرت علیؓ	۱۳	۳۴۳
جواد پر	جواد پر	۱۳	=	الایہ سورہ حدید کے	الایہ	۲۱	۳۴۳
ما موربہ	ما موربہ	۵	۳۴۰	تیسرے رکوع میں			
اسی خاص وجہ	اس خاص وجہ	۱۷	=	برکت لینے پر	برکت لینے پر	۱۷	۳۴۹
یعنی ولا یعنی درمحل جواز	یعنی درمحل جواز	۶	۳۴۱	برقع تعارض	برقع تعارض	۵	۳۴۰
گذرے کیا ہے	گذر کیا ہے	۲۴	۳۴۲	کر مہا اللہ	کر مہا اللہ	=	=
بقوم	بقوم	۶	۳۴۳	ذاتی وجود باوجود	ذاتی وجود باوجود	۲۲	=
تو کہ اس کا	تو اس کا	۱۵	=	واحبا البقاع یودن	واحبا البقاع یودن	۸	۳۴۱
دی رہے ہیں	دی رہی ہیں	۱۶	۳۴۴	مسلوباتش ہو	مسلوباتش ہو	۶	۳۴۲
موافق	مطابق	۱۷	=	مراد نشود	نشود	۳	۳۴۶
فقتلناک	فقتلناک	۸	۳۴۶	معلوم ہو کہ	معلوم ہو کہ	۱۸	=
آور ساتھ ہی	ساتھ ہی	۱۱	=	عبادت و بندگی	عبادت بندگی	۲۳	=
ادار و ترک	اداء ترک	۳	۳۴۸	علیہ	علیہ الایہ	۲۰	۳۴۸
تجزائی	تجزائی	۶	=	بدلہ میں	بدلہ میں	۲۴	=
خود را مگر باخفا	خود را باخفا	۱۱	=	اعتبار سے	اعتبار	۲۱	۳۴۹

صحیح	غلط	صحیح	غلط	صحیح	غلط	صحیح	غلط
اور جو دین انکی خاص کر	اور جو دیں	۹۷	۳۶۲	ادار و ترک میں	ادار ترک میں	۱۶	۳۶۸
میں فضیلت				بیان شان نزول کریمہ	حاشیہ	=	
الشاة	النشاط	۱۳	۳۶۳	مآکان لبشر الخ			
ہیجے میں	پہنچتے ہیں	۳۷	=	اولیٰ تر	اولیٰ تر	۵	۳۵۰
ہوئی ہے	ہوئی	۲۷	۳۶۴	ہو وے	ہوئی	۲۰	=
بھیجنے میں	پہنچتی ہیں	۳۷	=	یہ کہ ان دونوں	یہ او نہ دو تو	۲۵	=
اور ایصال متعذر کو	اور متعذر کو	=	=	شال ہے + اس تعذیر	شال ہے +	۲۷	۳۵۲
کہانا اور کہلاتا	کہانا کہلاتا	۲۷	۳۶۵	پر عبارت نظم شریف			
ہر وقت میں سب کے لئے	ہر وقت میں سب کو	۱۵	۳۶۶	کریمہ کی یہ ہوگی و لفظ			
درست ہے جیسے کسی نے تو	شال ہے			بالبیت العتیق یعنی			
اسد اپنی مال سیر سہاری				اور چاہئے کہ وہی اللہ کا			
کر کے خود بھی نہیں تعلیم کی				طواف بواسطہ بیت			
اور وہ سر و نگو بھی مدرس کیا				عتیق کریں -			
اور آئینہ کیلئے اسکا مرقع بھی				تبرک فعل	تبرک	۵	۳۵۴
مقرر کر دیا پس یہ خیر ہر قسم کی				اشارہ ہے	اشارہ	۲۱	=
خیر کو یعنی مالی و بدنی و روحی				عمل چکر عمل ثابت نہوگا	عمل نیک ثابت نہوگا	۵۰۲۲	=
ہر شخص کے دماغی شاہ آپ ہو				اگر لفظ بہا میں	اگر بہا میں	۱۳	۳۵۵
یا غیر زندہ ہو یا موتی بروقت				کرنا ممکن ہے	کرنا ناممکن ہے	۲۳	۳۵۷
میں سب کو شال ہے				و کہ ہوا	و کہ ہوا	۶	۳۵۸
اسپر اور زیادہ	اسپر زیادہ	۲۵	=	و المحققون	و المحققون	=	
کر دند ہر کہ	کر دند و ہر کہ	۱	۳۶۸	قائدی ہو کر اسکی قتلہ	قائدی ہو کر اسکی قتلہ	۱۸	۳۵۹
باشد پس او	باشد او	=	=	و اظہر فان لم تحیدوا	و اظہر	۱۸	۳۶۱
القضات	القضات	۴	=	دائمش	دائمش	۳	۳۶۲
در شب عید برات	در شب برات	۷	۳۶۹	بنا پر	بنا پر	۵۷	=
ایسا کہ	ایسا ہر کہ	۱۲	۳۷۱	راجع	رجع	۶۷	=

صحیح	غلط	ک	ج	صحیح	غلط	ک	ج
حقیقتہ قبض تبصر لغیر	+	۲۰	۱۹۵	منع مخصوص ہو	مخصوص ہو	۱۵	۳۸۱
مصرف کی روح سواوریہ				دلیل	دل	۲۶	۳۸۷
قبض حقیقی واقعی ہے				میں ہیں استحقاق	میں استحقاق	۱۶	۳۸۸
مگر آنگہ	مگر آنگہ	۲	۳۹۶	بما کسب	بما کسب	۲۱	=
لوحہ	وحہ	۸	=	بدلہ	بدلہ	۱۳	۳۸۹
ش ثقل ط	ش ثقل	۶	۳۹۸	نہ مومنین	نہ مومنین	۲	۳۸۱
منقول است در طبرانی	منقول است	۱۹	=	نہ مومنین	نہ مومنین	۳	=
برعت حسنہ است بالاجماع	برعت حسنہ است	۲۲	۳۹۹	مالک کو انسان کو	مالک سے انسان کو	۱۰	ج
مالک صحیح ہے	مالک صحیح ہے	۳	۴۰۰	چنانچہ تفسیر مدارک	چنانچہ مدارک	۱۸	۳۸۲
بگو	بگو	۱۵	۴۰۱	ابا حوا	اما حوا	۷	۳۸۵
حافظ ابن حجر کہ برائے	حافظ کلبی حجر کہ	۱۶	=	جسکی طرف	جسکی طرف	۱۶	=
نیک کہ از محاسن	نیک از محاسن	۱۵	۴۰۳	مہلہ بر چہار	مہلہ است بر چہار	۳	۳۸۶
تو بیہ را	تو بیہ را	۱۹	=	باسم اللہ سبحانہ بقریش	باسم اللہ سبحانہ بقریش	۹	۳۸۷
وچگونہ است ایراس	وچگونہ است ایراس	۲۲	=	غیر خدائی عزوجل	غیر خدائی	۱۱	=
لمولہ	بمولہ	۱	۴۰۴	بما موصولہ	بما موصولہ	=	=
استغبال	استغبال	۲۰	=	خلافت فضاۃ	خلافت فضاۃ	=	=
دریں	دریں	۲۱	=	بجہش	بجہش	=	=
ولافادات	ولافادات	۷	۴۰۵	بی تحقیق	بی تحقیق	=	=
ظاہر	ظاہر	۱۰	=	کہ اگر قائمہ	کہ قائمہ	۲۰	۳۸۸
مفسد	مفسد	۲۲	۴۰۶	در مافرج	در مافرج	۵	۳۸۹
علیکم و ما	علیک و	۱	۴۰۷	خروج بذاتہ	خروج بذاتہ	۸	۳۹۰
دیگر براں	دیگر براں	۱۳	۴۰۸	جبتک مالک کے سوا	جبتک غیر	۲۳	=
کہ نیست حسن	کہ حسن نیست	۲۳	=	کوئی غیر			
والقیاس بقولہ	القیاس بقولہ	۷	۴۱۰	العیاذ	العیاذ	۵	۳۹۵

صحیح	غلط	صحیح	غلط	صحیح	غلط	صحیح	غلط
بصلاحہ و علمہ	بصلاحہ و علمہ	۱۱	۴۵۹	عن اشتغال	عن الاشتغال	۸	۴۴۲
بروے	بروئی	۲۲	"	نگراں	گمراں	۱۹	"
بصلاحہ	بصلاحہ	۲۴	"	حتیٰ انک الیقین	حتیٰ انک الیقین	۱۱	۴۴۳
بسبب ٹیک بختی او	برائی صلاح او	۲۵	"	وعیدت	وعبات	۲۵	"
و علم او	و علم او			وسہراہ او در سفر	وسہراہ سفر	۱۸	۴۴۴
عن الحمار	عن الحمال	۶	۴۶۰	یعرف عیناً	لا یعرف عیناً	۳	۴۶۱
کراہیت	کراہیت	۱۶	"	بن	ابن	۷	"
پس او گرفت	پس او گرفت	۲۰	"	المدينة	المدينة	"	"
و درہنی از دچیرے	و درہنی	۲۴	"	بللہ صنا	بللہ صنا	۲	۴۴۸
ظاہر نشدہ				و فرزندان	فرزندان	۳۳	"
می دیدند بنی برخاستند	می دیدند	۱۷	۴۶۱	درود خدا	درود خدا	"	"
از انکہ می دانستند	رحا سدا لاکہ			و رحمت خدا	رحمت خدا	"	"
را یعنی قیام شازا	می دانستند			و تربیت	و تربیت	۱۳	۴۵۰
از کراہیت او صلعم	الوی فاسم لہ			لسا تقضی	لسا تقضی	۷	۴۵۱
بنا بر قواضع	ارنکہ ماب			و نیست	نیست	۱۴	"
	لواضع			بر این تیمیہ	این تیمیہ	۲۴	۴۵۲
ہمہ افعال	ہمہ افعال	۲۰	"	لکن السلف	السلف	۱	۴۵۳
قوائم عرش	قوائم عرش	۱۴	۴۶۲	لیکن سلف	سلف	۱۳	"
ہمہ عالم متوقف باد	ہمہ عالم باد	۲	۴۶۵	قال و علیہ	و قال علیہ	۶	۴۵۵
و ہمہ انبیاء	و ہر انبیاء	۳	"	بحث ادب	بحث آدمی	۱۱	"
یحب	و یحب	۳	۴۶۶	نیست	نیست	۲۵	۴۵۶
در نفس	در ہر نفس	۱۷	"	کسیکہ او را	کسی را کہ او را	۱۳	۴۵۷
پس شاد شد باین عبد	سعاد سداس	۱۵	۴۶۸	میکنند او را	میکنند او را	۱۷	۴۵۸
المطلب و برخاست او	عبد المطلب و			استجاب	استجاب	۳	۴۵۹
کسیکہ با او بود	حاصل و کسیکہ او			الی انھم	الی انھم	۷	"

صفحہ نمبر	کتاب	غلط	صحیح	صفحہ نمبر	کتاب	غلط	صحیح
۴۶۸	۱۶	صلعم را و دال	صلعم را و دخل کرد	۴۸۳	۱۵	مفید	مفید
۴۶۸	۱۶	او او رجوف کعبہ	او را در جوف کعبہ	ح ۱	۴	بیان نقص تاویلات	بیان نقص تاویلات
۴۶۸	۲۲	دروغ بستن برا	دروغ بستن براو	۴۸۶	۴	در کریمہ مذکورہ	در کریمہ مذکورہ
۴۶۸	۲۳	او رضی اللہ عنہا	رضی اللہ عنہا گفت حضرت	۴۸۶	۴	چون در لحد	چون در لحد
۴۶۸	۲۳	عائشہ رضی اللہ عنہا	عائشہ رضی اللہ عنہا	۴۸۶	۱۸	ماتا ہے	ماتا ہے
۴۶۸	ح ۳	(چھوٹ گیا)	قیام شکر از و صلعم	۴۹۰	۱۲	وہ مطلب	وہ مطلب
۴۶۸	۴۹	برختم قرآن بروایت	برختم قرآن بروایت	۴۹۱	۱۰	ذکر بیان تفسیر	ذکر بیان تفسیر
۴۶۸	۴۹	ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ	ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ	۴۹۵	۱۲	الی از انجملہ	الی از انجملہ
۴۶۸	۴۹	از جد و پدر خود رضی اللہ عنہ	از جد و پدر خود رضی اللہ عنہ	۴۹۸	۴	مع اجبت	مع اجبت
۴۶۸	۱۰	شکرہ	عظم شکرہ صلی اللہ علیہ وسلم	۴۹۸	۱۲	طرف	طرف
۴۶۸	۱۰	الصرصری	الصرصری ای التریج	۵۰۰	۵	از انجاست	از انجاست
۴۶۸	۱۵	فردہ	و فردہ	۵۰۱	۸	متشا بہات	متشا بہات
۴۶۸	۸	مقضی	مقضی	۵۰۲	۱۵	نظر کر کے	نظر کر کے
۴۶۸	ح ۳	القضائر	القضائر	۵۰۳	۱۴	رسول سے تھا۔	رسول سے تھا۔
۴۶۸	۴۳	(چھوٹ گیا۔)	حقائق معنی کریمہ تحقیق	۵۰۳	۱۴	پس از حضرات	پس از حضرات
۴۶۸	۴۳	(چھوٹ گیا۔)	الفاظ چنانچہ اذائشہ	۵۰۳	۱۴	نفس لیل اختیار کرنا نہیں	نفس لیل اختیار کرنا نہیں
۴۶۸	۴۳	(چھوٹ گیا۔)	مخصوص بزمانہ عام و	۵۰۳	۱۴	عثمان رضی اللہ عنہ ہوا	عثمان رضی اللہ عنہ ہوا
۴۶۸	۴۳	(چھوٹ گیا۔)	محقق الوقوع است۔	۵۰۳	۱۴	لئے دلیل نہیں گردانا جا سکتا	لئے دلیل نہیں گردانا جا سکتا
۴۶۸	۴۳	(چھوٹ گیا۔)	و تعلیم دعا بطریق کہ در	۵۰۳	۱۴	جو مصلحت دین کی ضرورت پر	جو مصلحت دین کی ضرورت پر
۴۶۸	۴۳	(چھوٹ گیا۔)	قرنہ مخصوص حاصل شود	۵۰۳	۱۴	میں تھا کہ مقصود اسکا بعث	میں تھا کہ مقصود اسکا بعث
۴۶۸	۴۳	(چھوٹ گیا۔)	منتقارہ	۵۰۳	۱۴	رسول صلعم سے تھا۔ پس	رسول صلعم سے تھا۔ پس
۴۶۸	۴۳	(چھوٹ گیا۔)	منتقارہ	۵۰۳	۱۴	حضرات۔	حضرات۔

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مباحث تذكرة الحق از حضرت مصنف رحمه الله عليه

صفحه	مباحث کتاب	صفحه	مباحث کتاب
۴	دیاچه شرح	۶۱	اصل ذکر کیفیت اللفظ
۷	دیاچه کتاب	۶۲	اصل ذکر کیفیت الاسم والفعل والحرف
۱۳	عرض داشت بسوی محبوب ابراهیم علیہ السلام فی جملة	۶۳	اصل ذکر کیفیت الصفت
۱۴	ذکر کیفیت عقائد ائمه و جماعه رضی اللہ تعالیٰ عنہم	۶۴	اصل ذکر کیفیت الاسناد
۱۵	ذکر کیفیت الاصول العاصمه عن خطیئات الفہم فی الحقائق	۶۵	اصل ذکر کیفیت معارض الثابت
۱۶	الحقہ و الکلام فیہا	۶۶	اصل ذکر کیفیت النفی بالضد و المتخالف
۱۷	اصل ذکر کیفیت حقائق الاشیاء ثابتہ	۶۷	اصل ذکر کیفیت الامر
۵۰	اصل ذکر کیفیت الانزعاج	۶۸	اصل ذکر کیفیت النہی
۵۲	اصل ذکر کیفیت الاختصاص	۶۹	اصل ذکر کیفیت الخلفات
۵۵	اصل ذکر کیفیت الجوہر و المرض	۷۰	اصل ذکر کیفیت المعارض بالخلاف
۵۷	اصل ذکر کیفیت معنی المصدر	۷۱	اصل ذکر کیفیت العکس
۵۸	اصل ذکر کیفیت الوجود	۷۲	اصل ذکر کیفیت الوجود الخارج
۷۱	اصل ذکر کیفیت الثبوت	۷۳	اصل ذکر کیفیت الوجود الذہنی
۷۹	اصل ذکر کیفیت العدم	۷۴	اصل ذکر کیفیت الوجود البدیہی
۸۰	اصل ذکر کیفیت النفی	۷۵	اصل ذکر کیفیت الوجود النظری
۸۱	اصل ذکر کیفیت السلب	۷۶	اصل ذکر کیفیت تغییر الخارج و الذہنی
۸۲	اصل ذکر کیفیت الوضع	۷۷	اصل ذکر کیفیت تغییر البدیہی و النظری

صفحة	مباحث كتاب	صفحة	مباحث كتاب
٤٥	اصل ذكر كنفيت العبد	١٠٨	اثبات جزر لا يتجزئ
٨٢	اصل ذكر كنفيت الاشتراك ومنعه تفقيهاً	١٠٩	تفسير كرميه بدفع السموات والارض
٨٥	اصل ذكر كنفيت البرزخ	≈	تفسير كرميه ام خلقوا من غير شئ ام هم الخالقون
٨٤	اصل ذكر كنفيت المنع	١١٨	ذكر كنفيت منع جواز نفس تصور فهم الواجب كليا
٨٨	اصل ذكر كنفيت التخصيص	١٢٣	ذكر كنفيت الجبر والقدر
≈	اصل ذكر كنفيت الاستثناء	١٢٣	ذكر كنفيت اسماء الدقائق وصفاته وذاته تعالى
٩٠	اصل ذكر كنفيت الاستدراك	≈	مطلب ان اسماء الدقائق قديمة ولا بد للاسماء
٩٣	اصل ذكر كنفيت المفضل والمفضل عليه	≈	من الحروف والتركيب الخ
٩٧	اصل ذكر كنفيت المحصر والتاكيد	١٢٤	مطلب لا بد للتكليم من الصوت الخ
≈	اصل ذكر كنفيت الربط في مصدر	١٢٤	مطلب فالفعلية هي اصناف ذات ذاتية متضمنة
≈	اصل ذكر كنفيت المجاوز	≈	الحقيقية الخ
٩٥	اصل ذكر كنفيت الذات	≈	مطلب والحقيقية هي متضمنة للذات بقاها
≈	اصل ذكر كنفيت التكميم	≈	الحقيقي بها - الخ
≈	اصل ذكر كنفيت التبيين	١٢٨	مطلب والشانية هي اصناف ذاتية متضمنة
٩٦	اصل ذكر كنفيت التشبيه	≈	الذات الخ -
≈	اصل ذكر كنفيت مفهوم كل وجزء	≈	مطلب والفرق بين الحقيقية والشانية -
٩٩	اصل ذكر كنفيت مفهوم جنس	١٢٩	مطلب ان الترك وجود نظري لمنهم من الاختيار الخ
١٠٠	اصل ذكر كنفيت مفهوم نوع	١٣٠	مطلب قبل التكوين حقيقة فعيل ليس حقيقة الخ
≈	اصل ذكر كنفيت الهولي والصورت	≈	مطلب ان الافعال القديمة تحتل حدودها وادوم
١٠٢	اصل ذكر كنفيت الاطلاق والتقييد	≈	مفعول به الخ
١٠٣	اصل ذكر كنفيت الاضافات	١٣١	مطلب ان الحقيقية مادة الكشف معها فلا يجوز
≈	اصل ذكر كنفيت الدلالات	≈	تقدم المادة عنها الخ
≈	اصل ذكر كنفيت المحكم	١٣٢	مطلب والمحق ان تمايز الاعتبار الخ -
١٠٥	ذكر كنفيت توحيد اسماؤه وتوحيدها فيكون وشرها	١٣٣	مطلب ان الذات شجرة المتعارفين الخ -

صفحة	مباحث كتاب	صفحة	مباحث كتاب
١٣٢	مطلب ان مفهوم الذات وجداني الخ	١٤٥	الذين يقيمون الصلوة ويؤتون الزكاة وهم راعون ه ومن يقول الله ورسوله والذين آمنوا فان خرب الله بهم الغالبون ه في سورة المائدة -
١٣٥	مطلب ما عرفناك حق معرفتك الخ	١٨١	مطلب فان لم يفصل بالاستقلال والاضافة الخ
"	مطلب عرفناك حق معرفتك الخ -	"	مطلب التوكل بالولي يلزم تبعه الخ
١٣٤	ذكر كيفية اثبات مرتبة الحجاب بين القديم والحادث المخلوق +	١٨٢	تفسير كريمه ولواهم اذ ظلموا انفسهم ها وك فاستغفر الله واستغفر لهم الرسول لوجدها الله توابا رحيمًا في سورة النساء -
١٣٢	ذكر كيفية تحقيق حقيقت القرآن المجيد -	١٨٤	تفسير الحديث الشريف من له حجة فليحسن وضوءه وليصل ركعتين واليقض اللهم اني اسئلك اتوجه اليك ببنيتك محمد نبي الرحمة يا محمد اني توجهت بك الى ربي في حاجتي هذه لتقتضي الي اللههم فشفعه في الحديث
١٣٤	ذكر كيفية معية الله تعالى في مرتبة واحاطة بخلق	١٨٤	مطلب استقص الحصر في اياك لتستغن في سورة الفاتحة وتفسيره -
١٥٣	ذكر كيفية منع تغيير الهيولى من ذات الله سبحانه والصور من خلقه -	١٨٤	تفسير كريمه ولا تدع من دون الله الا ينفعك ولا يضرك
١٥٨	ذكر كيفية الرسالة والنبوة والولاية والاعجاز والكرامة والاستدراج والاستعانة وما فيها مع مطالب آخر +	١٩٠	تفسير كريمه وان يستسك الله بغير فلا كاشف الا به
"	مطلب في الرسالة والنبوة والولاية وصفتهم ونسبهم	١٩٢	وال يردك بخير فلا راد لفضله
١٦٥	مطلب دليل براءة علي دعوى رساله الرسول الخ	١٩٣	مطلب فالاستعانة بالانبياء ونداهم
١٦٤	مطلب انما النبوة صفة مانعة للنبى صلعم في اعجاز الخ	١٩٣	مطلب واما الاستعانة بالاولياء ونداهم
١٦٤	مطلب الولاية التابعة صفة مانعة الخ فهي كرامة -	"	اثبات سماعت الموتى عفاً ونقلاً من الآيات القرآنية والاحاديث الشريفة
١٤٠	مطلب الايمان وصف مانع الخ فهو معونة	٢٠٥	الحجة القاطعة في سماعة الموتى
١٤١	مطلب الكفر وصف مانع الخ فهو استدراج		
١٤٢	مطلب ان الاستعانة تقتضي الدعوة الخ ليست لبشر كمنصوص +		
"	تفسير كريمه يا ايها الذين آمنوا كونوا انصار الله كما قال عيسى بن مريم للمؤمنين من انصارى الى الله في سورة الصف -		
١٤٥	تفسير كريمه انما نبيكم الله ورسوله والذين آمنوا		

صفحة	مباحث كتاب	صفحة	مباحث كتاب
٢٠٨	مطلب ان قيل يكن ان لا يعينوا ولا يسمعون في وقت	٢٢٢	بيان الشخص وهو زائد على ماهيته وعين ماهيته -
٢٠٩	مطلب وان قيل يكن ان يعينوا ولا يسمعون في وقت	٢٢٥	بيان المؤمن وعابدية ومعبود له والتوفيق
٢١٠	مطلب ان الاعجاز والكرامة محيطان من بداية الى	٢٢٦	بيان قرينة وروية وفناء نظرية وحقيقة -
	نهاية الخ -	٢٢٧	بيان وحدت الوجود وحدت الشهود -
٢١١	تفسير كريمه التركيف ضرب الله مثلا كلمة	٢٢٨	بيان معنى الحديث الشريف من عرف الله فكفل لسانه
	طوبى له الخ وما فيه من الحكمة بآيات الشريعة	٢٢٩	الحديث والمؤمن حرة المؤمن الحديث في ضمن الكلام
٢١٢	مطلب انما الروح اثر من الامر	٢٣٠	بيان اختلاف الاحوال في وحدت الوجود -
٢١٣	تفسير كريمه ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله استأجر	٢٣١	بيان الوجود الخاص والعام -
	ال احياء ولكن لا تشعرون ه و احياء عند ربهم	٢٣٢	بيان الاطلاق والتقية والتسليم والصورت على
	يبرزون فرمين بما اتهم الله من فضله -	٢٣٣	الهيولى في تدرجها وحدوثها -
٢٣٣	تفسير كريمه واعيدوا ربك حتى ياتيك اليقين	٢٣٤	بيان اعتقاد في مسألة وحدت الوجود
٢٣٥	ذكر كيفية غيب وعلمه وانبيائها -	٢٣٥	بيان الكافر وعابدية ومعبود له والخذلان
٢٣٦	تفسير كريمه يعلم ما بين ايديهم وما خلفهم ولا يحيطون	٢٣٦	بيان معنى الحديث الشريف كل شيء يرجع الى اصله
	بشيء من علمه الا بما شاء	٢٣٧	الحديث وكل ميسر لما خلق له الحديث ومن
٢٣٧	تفسير الآية الكرمية عالم الغيب فلا يظهر على غيبه	٢٣٨	عرف نفسه ففك عرف ربه الحديث في ضمن
	احدا الا من ارتضى من رسول فانه يسلك من	٢٣٩	الكلام -
	بين يديه ومن خلفه رصدا -	٢٤٠	بيان اقرب للعلوم ربه فكل ما علم علم ربه قبا ومعه
٢٣٨	ذكر كيفية العلم والمعرفة والعارف والمعرف	٢٤١	ولبعده -
٢٣٩	ومنعها عنها وما فيها مع مطالب اخرى -	٢٤٢	بيان فالايان والكفر والشرك تنفر عن العبادات
	بيان علم حصولي وعلم حصولي -	٢٤٣	فالايان الشروع والكفر المشروع حجة على صفتها -
٢٤٠	بيان علم الاشارة باشتائها وبالغيبها -	٢٤٤	وتفسير الآية الكرمية فمن كان يرجوا
٢٤١	بيان التصديق والنصور والاحترار -	٢٤٥	لقاء ربه فليعمل عملا صالحا ولا يشرك
٢٤٢	بيان اليقين والتعريف ولا يزيد ولا ينقص -	٢٤٦	يعباد ذرية احدا -
٢٤٣	بيان الوجود على الوجود باطل -	٢٤٧	ولبيان من الايمان والكفر لايزلها -

رقم	مباحث كتاب	رقم	مباحث كتاب
٢٥٩	بيان منشار في موجودات حادثه هو حادث اول فيها منشار - انترزع لغيره كذا تضمننا وانشرنا منه الآية الكريمة قل يا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم لا تقنطوا من رحمة الله ان الله يعفو الذنوب جميعا -	٢٦٠	بيان ان التوسع بتعدد المثل والحجم لا يتاني وحد الشخص فلا باس في قول الذي نسب الى ابن عباس رضي الله تعالى عنه في تحت تفسير الآية الكريمة اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ وَمِنَ الْأَرْضِ مِثْلَهُنَّ الْآيَةُ سَبْعَ أَرْضِينَ فِي كُلِّ أَرْضٍ نَبِيٌّ كُنْيَتُهُ وَأَدَمُ كَادَكُمُ الْخَمْرُ وَتَفْسِيرُ الْآيَةِ الْكُرْئِيَّةِ مَعَ كَثَرِ ذِكْرِ كَيْفِيَّةِ تَقْطِيمِ وَادِبِ وَمَحَبَّتِ حَضْرَتِ حَبِيبِ الْوَحْدِ مَطْلَبُ تَفْسِيرِ قَوْلِ تَعَالَى النَّبِيُّ أَوْلىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ الْفُسْهُمُ + مَطْلَبُ تَفْسِيرِ قَوْلِ تَعَالَى وَلَا يَرْغَبُوا بِأَنْفُسِهِمْ عَنْ نَفْسِهِ + مَطْلَبُ تَفْسِيرِ قَوْلِ تَعَالَى إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا - لَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتَعْلَمُوا أَنَّهُ وَفَوْقُهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصْبَلًا - مَطْلَبُ تَفْسِيرِ قَوْلِ تَعَالَى فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا نُورَ الَّذِي أَنْزَلَ مَعَهُ أَوْ لَنَّا هُمُ الْمُطْلُوعُونَ مَعَ تَوْضِيحِ - مَطْلَبُ تَفْسِيرِ قَوْلِ تَعَالَى يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِمُوا أَيْدِيَكُمْ إِلَى اللَّهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ سَبَّاحٌ عَلِيمٌ +
٢٦١	بيان منشار في مسلويات هو حادث اول فيها منشار انترزع لغيره كذا تضمننا -	٢٦٢	بيان لا بد من اول في كل واحد من المركز والاول الذي في موجودات حادثه هو محقق صلعم يقسم في مركزه بحسنة الذاتية وقوله صلعم في سلمه في عالم الشهود وفي الآخر على ترتيب فردى من آدم عليه السلام الى محمد صلعم بيان من ضمن ما ذكر في صدر الكلام يمنع نظيره صلعم مطلقا - بيان تفسير الآية الكريمة ليس كمثله شيء الآية في منع نظيره صلعم -
٢٦٣	بيان دلائل اخرى في منع نظيره صلعم قبل ان يكن ظهور الذات كبريا الخ -	٢٦٤	بيان دلائل النصية في تتم نوة يصلعم وفي منع نظيره صلعم فاكتفارا بما ناع رضي اولي قسمنها الآية ولز رسول الله وخاتما النبيين ومنها انه أخذ الله فيناق النبيين لما استبكر من

نمبر	مباحث کتاب	نمبر	مباحث کتاب
۳۴۴	مطلب تفسیر حدیث شریف قال دخل رسول الله صلعم حائطاً للأنصارى الى ان قال فقال رسول الله صلعم لا ينبغي لاحد ان يسجد لاحد الا لله تعالى	۳۴۳	مطلب تفسیر حدیث شریف عن قیس بن سعد رضی قال اتيت الحيرة الى ان قال فقال لي امرأيت لو هربت بقبري اكنت لتسجد له فقلت لا فقال لا تفعلوا
۳۴۵	مطلب ایصال نفع اعمال از احیاء باموات - و از اموات باحیاء و از اموات باموات -	۳۴۲	مطلب بیان در دخول علیه لاجتناح -
۳۴۶	تفسیر کریمه کُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهينَةً وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى - وَأَرْطَاكَ بِالْإِنْسَانِ وَأَرْطَاكَ بِالْمَلَائِكَةِ - وَأَرْتَبِيعُ سِيزَه بِرُكُورٍ بِصَاحِبِ كُورٍ -	۳۴۱	مطلب بیان شعائر -
۳۴۷	تفسیر حدیث شریف ان رسول الله صلى الله عليه وسلم حتر على قبرين الخ	۳۴۰	مطلب بیان شعائر -
۳۴۸	مطلب در تحقیق معنی کریمه فَأَهْلٌ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ وَمَا أَهْلٌ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ	۳۳۹	مطلب بیان شعائر -
۳۴۹	مطلب معنی کریمه مَا ذِيح عَلَى الْمَضْبِ	۳۳۸	مطلب بیان شعائر -
۳۵۰	مطلب معنی کریمه ذَلِكَ مَفْشِقٌ	۳۳۷	مطلب بیان شعائر -
۳۵۱	مطلب معنی کریمه مَا جَعَلَ اللَّهُ مِنْ بَحِيرَةٍ	۳۳۶	مطلب بیان شعائر -
۳۵۲	مطلب فضل ذکر میلاد حضرت سید العالم صلی الله علیه وسلم	۳۳۵	مطلب بیان شعائر -
۳۵۳	مطلب وقت الولادات اکرم الاوقات بکرامته کلیه فیه مهابلها و شهرها -	۳۳۴	مطلب بیان شعائر -
۳۵۴	مطلب البرقة كلها سیئة وتفسیر حدیث کُلُّ بُدْعَةٍ ضَلَالَةٌ	۳۳۳	مطلب بیان شعائر -
۳۵۵	مطلب بیان المقصد لقول عمر رضي نعمت البرقة	۳۳۲	مطلب بیان شعائر -
۳۵۶	مطلب فی اثبات ان ذکر ولادته صلعم حسن الذکر و تفسیر کریمه وَأَذْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ	۳۳۱	مطلب بیان شعائر -
۳۵۷	مطلب التظیم لصلعم بما أدبنا الله تعالى	۳۳۰	مطلب بیان شعائر -
۳۵۸		۳۲۹	مطلب بیان شعائر -
۳۵۹		۳۲۸	مطلب بیان شعائر -
۳۶۰		۳۲۷	مطلب بیان شعائر -
۳۶۱		۳۲۶	مطلب بیان شعائر -
۳۶۲		۳۲۵	مطلب بیان شعائر -
۳۶۳		۳۲۴	مطلب بیان شعائر -
۳۶۴		۳۲۳	مطلب بیان شعائر -
۳۶۵		۳۲۲	مطلب بیان شعائر -
۳۶۶		۳۲۱	مطلب بیان شعائر -
۳۶۷		۳۲۰	مطلب بیان شعائر -
۳۶۸		۳۱۹	مطلب بیان شعائر -
۳۶۹		۳۱۸	مطلب بیان شعائر -
۳۷۰		۳۱۷	مطلب بیان شعائر -
۳۷۱		۳۱۶	مطلب بیان شعائر -
۳۷۲		۳۱۵	مطلب بیان شعائر -
۳۷۳		۳۱۴	مطلب بیان شعائر -
۳۷۴		۳۱۳	مطلب بیان شعائر -
۳۷۵		۳۱۲	مطلب بیان شعائر -
۳۷۶		۳۱۱	مطلب بیان شعائر -
۳۷۷		۳۱۰	مطلب بیان شعائر -
۳۷۸		۳۰۹	مطلب بیان شعائر -
۳۷۹		۳۰۸	مطلب بیان شعائر -
۳۸۰		۳۰۷	مطلب بیان شعائر -
۳۸۱		۳۰۶	مطلب بیان شعائر -
۳۸۲		۳۰۵	مطلب بیان شعائر -
۳۸۳		۳۰۴	مطلب بیان شعائر -
۳۸۴		۳۰۳	مطلب بیان شعائر -
۳۸۵		۳۰۲	مطلب بیان شعائر -
۳۸۶		۳۰۱	مطلب بیان شعائر -
۳۸۷		۳۰۰	مطلب بیان شعائر -
۳۸۸		۲۹۹	مطلب بیان شعائر -
۳۸۹		۲۹۸	مطلب بیان شعائر -
۳۹۰		۲۹۷	مطلب بیان شعائر -
۳۹۱		۲۹۶	مطلب بیان شعائر -
۳۹۲		۲۹۵	مطلب بیان شعائر -
۳۹۳		۲۹۴	مطلب بیان شعائر -
۳۹۴		۲۹۳	مطلب بیان شعائر -
۳۹۵		۲۹۲	مطلب بیان شعائر -
۳۹۶		۲۹۱	مطلب بیان شعائر -
۳۹۷		۲۹۰	مطلب بیان شعائر -
۳۹۸		۲۸۹	مطلب بیان شعائر -
۳۹۹		۲۸۸	مطلب بیان شعائر -
۴۰۰		۲۸۷	مطلب بیان شعائر -

نصف	مباحث كتاب	نصف	مباحث كتاب
٢١٦	مطلب واما القيام لمصلعم	٢٢٤	مطلب في التاديب في زيارة اهل بيت النبوة صلعم
٢٢٠	مطلب تقييد اليوم والشهر لذلك الذكر العظيم الذكر	٢٥٠	مطلب في الافراط والتفريط المحرمين المذمومين
٢٢٦ ٢٥	ذكر كيفية زيارت العيون خصوصا اشرف القبور قبر النبي الرحمة صلعم	٢٥١	مطلب بين الافراط والتفريط امور شتهيات تعارضت فيها الادلة -
٢٢٨	مطلب قد تقر وتحقق بالبرهان المحقق ان حضور الزائر قبالة قبره الكريم والتسليم والصلوة عليه	٢٥٤	مطلب في تفسير الحديث الشريف قوموا الى سيدكم -
	والتوسل بجاسم العظيم والاستعداد والاستشفاع	٢٥٢	مطلب واما اعتاده الناس من القيام عند ذكر الولادات الشريفة -
	بجنازة الغيم بل واصحابه اهل بيته واوليائه	٢٥٨	ذكر كيفية دعاء واجابتش باو كبره مطالب -
	جميع صلعم من افضل الطاعات الخ -	"	مطلب دعاء خلاصة عبادت است -
٢٢٩	مطلب قد علم بالضرورة ان القرابات والطاعات خالقة الله عز وجل ليس فيها شركة المخلوق اصلا	٢٥٥	مطلب كيفية اجابت دعوات -
	لكن في بعضها يلزم توسط مخلوق والتوجه اليه	"	مطلب تفسير حديث شريف لا يرد القضاء الا الدعاء
٢٣١	مطلب اما الاحاديث في وقوف صلعم على تدبير المؤمنين -	٢٥٤	مطلب تفسير كريم اذا سئلك عبادي عني خارجي خيرا يبك الخ
٢٣٢	مطلب واما الوقوف على قبر سيد المرسلين صلعم	٢٨٥	مطلب نيز دعاء بتوسل مقيمان عالم روح وعالم شهود وعالم برزخ عموما از انبياء واولياء و ملائكة على نبيينا وعليهم الصلوة والسلام
٢٣٥	مطلب واما استقبال قبره الشريف صلعم	٢٨٤	مطلب در ترتيب اثر دعاء واجابت حق سبحانه مطلب در اجابت دعوات كفار -
٢٣٨	مطلب اما وضع اليمين على الشمال في الزيارة كما في الصلوة -	٢٨٨	مطلب تفسير كريم فيكشف ما تدعون اليكم ان يشاء الاله
٢٣٩	مطلب في التاديب في زيارة الشريفة صلعم	٢٨٩	مطلب در تحقيق معنى وما دعاء الكفار الا في ضلاله
٢٣٢	مطلب في التاديب في زيارة الى بكر الصدوق رضي	"	مطلب في التاديب في زيارة عمر الفاروق رضي
٢٣٥	مطلب ثم يرجع الى احوال وجه النبي صلعم		
٢٣٦	مطلب في التاديب في زيارت اهل البقيع و شهداء اُحد رضي		

صفحه	مباحث کتاب	صفحه	مباحث کتاب
۴۹۰	مطلب انکار اجابت دعا کفر است	۴۹۴	تفسیر حدیث شریف لا تتخذوا قبری عیوناً
۴۹۱	ذکر کیفیت تفسیر حدیث شریف لا تتخذوا قبری عیوناً	۴۹۵	تفسیر کریمه یا ایها الذین آمنوا انزلوا منکم رجالاً
	قبر می و ثنای		کَلِّمْ مَسْجِدَ الْاَلَاءِ
"	و حدیث شریف لا تتخذوا قبری عیوناً	"	بیان آنکه هجوم و در نیست بحدیث حضرت امام ناکره است
"	تفسیر حدیث شریف لا تتخذوا قبری عیوناً	"	ذکر کیفیت منع نوشن قرآن مجید از نجاست و سوسن
۴۹۷	تفسیر حدیث شریف اللهم لا تجعل قبری وثناً		آن بادیگر مطالب *

فهرست مطالب ترجمه ماهیه الحق کتاب تذکرة الحق از جانب مستم

۱	دیباچه کتاب ماهیه الحق ترجمه تذکرة الحق از ترجم	۴۶	اصل ثبوت حقائق اشیا و معاینش مع امثال
۴	ترجمه دیباچه شرح مع علامات درو الط		حدود و غیره و معنی و هم -
۶	ترجمه دیباچه متن کتاب -	۵۰	اصل تحقیق انتزاع مع اقسام و معنی او - و ثبوت
۱۰	عرضداشت مصنف کتاب بسبب محبوب بزرگ		قیام مع اقسام او - و تقریف تقصیر و التزام
	اسد تعالی فی جماله -	۵۲	اصل بیان اختصاص مع حدود و اقسام شان الخ
۱۱	ذکر کیفیت عقائد اهل سنت و جماعت مبنی بر کتاب	۵۵	اصل بیان جوهر و عرض و تقریف شان مع کیفیت
	عقائد نظامیه ترجمه حضرت مولنا محمد فخر الدین		جزر لا یتجزی و کیفیت قیام حقیقی و مجازی در بیان
	دهلوی رحمة الله علیه از فقه اکبر حضرت امام عظیم		شان - و آنکه اطلاق شان در حوادث است نه
	الوحیة کونی رخصی الله عنه مع محقق		در ذات - و آنکه صفات بار تعالی توفیقی اند -
	دیباچه مصنف رح -	۵۷	اصل بیان معنی مصدر و تقریف در مراتب و تقدم
۱۳	ترجمه دیباچه کتاب عقائد نظامیه حضرت مولنا		و تاخر او بر فعل -
	ممدوح رم مشتمل بیک مفسر سه عقیده -	۵۸	اصل بیان وجود و انگی پر و بیان خدا و دیباچه او
۲۶	ذکر کیفیت اصول عاصمه الم مشتمل بر تجاوه و یک اصول		

نہا	مطالب کتاب	نہا	مطالب کتاب
۵۸	اصل بیان ثبوت واگہی برو و بیان ضد او و فرق در میان نفی و سلب و تعریف ثبوت و بدایت	۶۳	اصل بیان اسناد و اقسام و جدا و لازم و منکر اصل و تعریف و تخصیص بعض مع امثال و تفصیل و حد
۵۹	اصل بیان عدم و ضدا و واگہی برو و تعریف معدوم حقیقی و حکمی و اینکه عدم نظری است	۶۴	تعریف و تخصیص و تنکیر و معرف و منکر و تعریف معرف و منکر و تخصیص منکر و تخصیص معرف و نفی منکر مختصر بوصف و باسم و بحرف
۶۰	اصل بیان نفی و ثبوت متقدم او مع ثبوت ذنبی و اثر متاخر او و اینکه نظری است و کیفیت اگہی برو و آنکه نفی بر ثابت و ثبوت و عدم جاری نمیشود بلکه بر ترتیب اثر متاخر و آنکه نفی بوصف می شود نه بذات و نه بوصف منطبق بعین	۶۵	امثال اسناد حقیقی و مجازی در معرف و منکر مختص حد تعریف و تنکیر و تخصیص و مقصود تعریف معرف و منکر اصل بیان در تاویل معارض ثابت نه در ثابت سبب بطلان او
۶۱	اصل بیان سلب و اگہی برو و تعریف التزم و آنکه نظری است	۶۶	اصل بیان نفی بعد و نفی تجالف و بطلان نفی بعد سبب عدم اجرای حکم بعدم و اثبات نفی تجالف و امکان تاویل او بنا بر وجود او و عدم معارضت ثبوت
۶۲	اصل بیان تحقیق وضع و حالات و لزوم فیما بین و تخصیص و تعریف وضع	۶۷	اصل بیان تعریف امر بغیر قید استقلال سبب نبودن دلیل ظاہر و عدم اختیار جواز ما مورد امر و لغویت امر بر عین موجود معلوم و بر منزع امکان بنا بر طلب و ترتیب البتہ بطور تشریف خطاب براہ تاویل و امتناع امر برائے مجهول ثبوت متقدم و اینکه ما مورد نظری است و امر بر قاصد بنا بر تاکید است
۶۳	اصل بیان اسم آنکه باصل خود معرفه است یا نکره و تخصیص و تعریف نکره بعض است و فعل و حرف که وصف قائم بغیر اند در اصل نکره اند و حکم تخصیص و تعریف هر دو بمقام یہ است	۶۸	اصل بیان تاویل او بنا بر وجود او و عدم استقلال بر بنا بر دلیل ظاہر نبودن براو و عدم اختیار جواز منہی در منہی و لغویت از عین موجود معلوم و از منزع امکان بطور منع و ترتیب البتہ بطور تشریف خطاب براہ تاویل و امتناع منہی از مجهول ثبوت متقدم و اینکه منہی نظری است و منہی بر غیر

صفحہ	مطالب کتاب	صفحہ	مطالب کتاب
	فنا صد بنا بر تنبیه است۔		بمثل با اتحاد مجازی است نہ حقیقی۔
۶۹	اصل بیان آنکہ خلاف وجود مثل و ضد و عکس او ^{۲۸} باشد بلکہ غیر مثل او باشد خلاف خلاف و اجتماع هر دو ^{۲۹} در محل واحد۔	۷۶	ثبوت تجدد تجدید بر مفهوم جدید بقایا مفهوم قدیم و تعلق بینهما بجهت تجدد ناز دیگر اگر چه باشد۔
۷۰	اصل بیان معارض و اقسام او مع تاویل و عدم تاویل ^{۳۰} اصل بیان عکس که وجود مثل او است بعکس۔	۷۷	بیان ظهور حدوث از تجدد بعدم سابق و حالت و نحو حادث و زمان حال۔
۷۱	اصل بیان برپیی مع تعریف و تقسیم او و اقوال دیگر ^{۳۱} برو و نظر اک با دلائل۔	۷۸	تقریف تشخص مع فنائی و بقائی و اقسام او۔
۷۲	اصل بیان وجود نظری و انتزاعی در علم و تعریف ^{۳۲} بذات او و آنکه خارج از علم برپیی است با دلائل و امثال انتزاع و نسبت و انباء در چنین و بطوریکه ^{۳۳} و آنکه نظری را حالت قبل است قبل بذات۔ و اجتماع هر دو بنیاد ثبوت او ^{۳۴} ۔	۷۹	دلیل اول نفی عود فانی و بقای غیر محتاج۔
۷۵	اصل بیان تعبیر خارج و ذهنی بوصف شال که در ^{۳۵} لحاظ علم است بوجود شال۔	۸۰	محل عوارض اقامت به است نہ اقامت فیه که بدون اول بقای شال متعین است بسبب قیام حقیقی۔
۷۶	اصل بیان تعبیر برپیی و نظری بوصف شال که در ^{۳۶} لحاظ وجود است فقط۔	۸۱	قیام ماہیت بنفس خود است حاجت محل ندارد و فانی نفس او غیر مستقم و برای ماہیت محل اقامت فیه لغو است۔
۷۷	اصل بیان تجدید مثل و غیر و غیره با مطالب دیگر ^{۳۷} تجدید صفت متجدد است کہ خواص مع الذات انبیاء حقیقی باشند نہ صفت وجود سابق از او و تجدید	۸۲	بیان آنکه محل را محل نیست۔
		۸۳	دلیل دوم نفی عود فانی و بقای غیر محتاج مع وجود و برپایی دہرے دہرے۔
			بیان وجود و ظهور ماضی و مستقبل۔
			تجدد بمثل برپیی است و فنائی فانی بنفس خود است
			تفسیر آیت مَا نَنْشُرْ مِنْ آيَةٍ اَوْ نُنْشِئْهَا نَاتِ
			يُخَيِّرُ مِصْنَعًا لَخ
			تفسیر کریمہ اَفَعَيَّبَ بِالْخَلْقِ لَا اَوَّلَ لَ بَلْ هُمْ
			فِي لَيْسِ لَخ
			بیان تجدد هستی و نظری۔
			بیان تفسیر درود شریف کہ از مصنف رح است

مطالب کتاب	مطالب کتاب	مطالب کتاب
و مفعول بسبب تغائر هر دو بقیام حقیقی و مجازی متحد نمی شود -	اصل بیان اشتراک و منع و حقیقتاً بنا بر حقیقتاً تغائر و اتحاد هرگز تغائر میسر هر دو است و اتحاد مجازی مشارک هر دو یا دلائل و امثال و غیره ورنه با هم متعارض آمده تناقض هر دو مع حقیقت هر دو لازم نشود - پس آب چگونگی نارسود -	۸۳
اصل بیان جواز که جانب اولش بوجود او قوی است اصل بیان ذات که از و بنفس خود بحث نمی شود مگر بعوارض مع دلائل -	اصل بیان برزخ حقیقی که تغائر طرفین است مع منع ثالث مستجمع مبینها - و برزخ مجازی مثالی که وجود بسیط متاخر مشغول از متغائرین مستجمع آثار طرفین و صفات است - و علم مستجمع مثال طرفین که این برزخ مثالی است الخ	۸۵
اصل بیان آنکه تعیین از عوارض واقع شود نه از ذات خواه از عوارض جائزه برای رفع ابهام در وجه مخصوص یا از واجبه برای رفع جهل از وجه مخصوص و توحید و تغایر در طرفین من وجه واجب است و وجه توحید مبین است بالکسر -	اصل بیان منع که بر تعمیم مسلم از خصوصیتش در وجه اشتراک نیاید -	۸۶
اصل بیان آنکه تشبیه بر نسبت باشد نه بحقیقت که وصف مانع بحقیقت خود است -	اصل بیان تخصیص که ثابت بمقابل تعمیم است نفی جواز امر مخصوص برائے غیر او نمیکند مع دلائل -	۸۸
اصل بیان مفهوم کل و جز و توقف او بر یکدیگر و تعریف هر دو و آنکه اندر دوی موجود حقیقی ضروری است که واحد حقیقی باشد بمقابل دیگر که موجود حکمی غیر ضروری که افراد حکمیه باشند به تبع اول بصورت جواز امکان در آید بالعکس و در مفهوم هر دو باطل - و مفهوم جز بمقابل مثل خود ثابت که حاصل از افراد است اگرچه مختلف اندر خلاف فرد و اصل مفهوم کل آنکه بر کثیرین مختلفین دفعتاً حاصل شود بحقیقت اجزاء که این وصف مانع او است	اصل بیان استثناء مع حصو و او قانده و تقسام او با دیگر منافع و امثال -	۹۰
	اصل بیان استدراک و حصو و حدود و اقسام و قانده او با الّا و غیره اوسع امثال و دلائل و غیره -	۹۱
	اصل بیان مفضل و مفضل علیه و تغائر و اتحاد با یکدیگر و قانده حذف مفضل علیه -	۹۳
	اصل بیان حصو و آکیده آنکه خارج حصو از حصو نیست و نه انتقاض بر وجوبی شود و تاکید در حکم همچو حصو است -	۹۴
	اصل بیان ربط که در مصدر متعدی در فاعل	۹۵

صفحه	مطالب کتاب	صفحه	مطالب کتاب
	واجب از بمقابله کل خود و افراد بمقابله در میان خود پس نیست یکی دیگرے۔	۱۰۷	تقریب حادث و آنکه غیر ماده از عدم کیفیت مجهول آمده و لا تجزئ بنفسه و بغيره است و عدم بری است مع دلائل۔
۹۹	اصل بیان مفهوم جنس که به افراد است نه در فرد واحد بمقابل یک دیگر موصوف بعینہ منطبق یا غیر منطبق	۱۰۹	بیان کیفیت تجزئ بنفسه و بغيره۔
	بنا بر توصیف وصفی که عارضی باشد یا اصلی یا محازی در میان شان که شرط مثبت است مفهوم جنس را مع تقریب و بیان افراد حقیقی و مجازی		معنی لفظ بدلیح۔
	او و مصدر جعلی و اصلی و حاصل و وصف مانع او	۱۱۰	تقریب وصف جامع و مانع
۱۰۰	اصل بیان مفهوم نوع مع حدود وصف مانع او	۱۱۲	شبه ذات حاصل نمیشود مگر بعوارض او و مرتبه واحد
	اصل بیان هیولی و صورت بمقابله ماهیت و عارض به نسبت بقیام حقیقی که ثابت به ماهیت باشد مع اقسام عرض۔ و اگر عارض بقیام مجازی است		مصادقش متقدم است و بهمین واسطه احداث است و درو است تمام تر صفات بنا بر زیادت بر ذات که مرتبه لا عین است۔
	از ماهیت مسلوب است و از صفات مسلوبه پیرامیه انکار نمی تواند که اجتماع اعداد لازم آید		مرتبه احدیت نه واسطه احداث نه درو تمام تر صفات بنا بر لزوم غیبت نه غیریت۔
۱۰۲	اصل بیان اطلاق و تقدیر و معرفت شان۔	۱۱۳	متوجه بوجود خود لزوم وحدت دارد و لغو را نشاء
۱۰۳	اصل بیان اضافت و معرفت او۔	۱۱۴	تقریب توافق مع اقسام او۔
	اصل بیان دلالت و تصدیق و تسلیم و یقین مع اقسام یقین و معنی شان۔		توافق متوافقتین و متخالفین۔
	اصل بیان حکم تصدیق و ایمان جمالی و تفصیلی مع اجمال و تفصیل مصدق۔ و وجود واحد و کثر و توحد و کثر و عکس بر او۔	۱۱۵	تقریب تقرض۔
۱۰۵	ترجمه متن ذکر بیان توحید حق سبحانه و تعالی		اشترک در نفس نسبت بقیام نیست و نه در نسبتین برای قیام وجود مشترک باشد و نه وجود برای وجوب ثابت گردد که به نسبت دیگر ثابت آید۔
۱۰۷	شرح و توضیح مع ایراد متن به تفصیل		تحقیق معنی وحدت در کثرت و عکس او۔
	توقف علم قدیم بر حالات حادث	۱۱۷	تحقیق معنی مثل۔
			ترکیب لفظ سبحانه

صفحہ	مطالب کتاب	صفحہ	مطالب کتاب
۱۱۸	ذکر بیان آنکه نفس تصور مفهوم واجب را کلی جائز شمردن منع است +	۱۲۸	بیان آنکه شائیه اضافات ذاتیه اند مقضی نیت بحث فرق میان حقیقیه و شائیه
۱۱۹	بیان حقیقت تصور و مصداق او +	۱۲۹	بحث آنکه ترک وجود نظری است مانع از اختیار تعریف قدرت -
۱۲۰	تحقیق مفهوم کل و جز و حقیقی و حکمی بوجود انفراد و فرد الخ +	۱۳۰	تعریف ارادت و شئیت و فرق میان شال بحث آنکه گفته شد تکوین حقیقیه است و گفته شد که حقیقیه نیست - و تحقیق آنکه او از اضافات ذاتیه متضمنه حقیقیه از روی انشراح است -
۱۲۱	ذکر بیان جبر و قدر و آنچه اوج حق است	۱۳۱	بحث آنکه افعال قدیمه باعتبار نظر بصحت ربط در بیان خود و مفعول به حدوث خود و قدیم مفعول به را احتمال کرده شونده و بیان صورت دفع حدشه علی الطرفين الخ -
۱۲۲	بیان فرق نسبت خلق و نسبت قیام با دلائل	۱۳۲	بحث آنکه برای حقیقیه ماده کشف است با نهایی تقدم ماده از آنها جائز نیست -
۱۲۳	و آنکه ماهیت کاسب عرض است + حقیقت قدر و جبر -	۱۳۳	بحث آنکه حق آنست که تمایز اعتبار در شائی است آنکه در میان مرتبه زامده و ذات الخ -
۱۲۴	بیان قدرت اضافی و تمایز فرق اضطرار و اختیار	۱۳۴	بحث آنکه ذات مستجمع متغایرین است بعینیت مجهول و با وجود این تعدد نمی پذیرد الخ -
۱۲۵	ذکر بیان اسماء و صفات و ذات او تعالی که همه قدیم اند و اسماء را از حروف و ترکیب چاره نیست و تکلیف را از صوت -	۱۳۵	بیان آنکه مفهوم ذات و حیداتی است بعلم مع وجود خارج بضرورت بدالات عوارض الخ -
۱۲۶	حروف و صورت و ترکیب کلام او تعالی را حادث نیامده بلکه همچو منقشایات منزله از کیفیت -	۱۳۶	بیان معنی مَا عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ بیان معنی عَرَفْنَاكَ حَقَّ مَعْرِفَتِكَ
۱۲۷	بحث آنکه برای تکلیف از صوت چاره نیست -	۱۳۷	ذکر بیان مرتبه محاب که در بیان قدیم و حادث است و آنکه حقیقیه متضمن ذات آنکه بقیام سیفی خود دیده -
۱۲۸	بیان آنکه خدائی برتر را وجه و تعین و ید و قدیم است در مرتبه قدیم و گفته شد این همه از منقشایات انطباق تاویل -	۱۳۸	تفسیر کبریا اَلْأَمْرُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا الخ -
۱۲۹	بیان اقسام صفات او تعالی و آنکه فعلیه اضافات ذاتیه متضمنه بحقیقیه اند -		
۱۳۰	و آنکه حقیقیه متضمن ذات آنکه بقیام سیفی خود دیده -		

صفحہ	مطالب کتاب	صفحہ	مطالب کتاب
۱۳۷	قاعدہ حرف إذا و افوات او کہ متضمن معنی شرط و موضوع برای زمان است	۱۲۲	ذکر بیان تحقیق حقیقت قرآن مجید۔
۱۳۸	بیان آنکہ امر و آرادت و قول او تعالی از فعل قدیم او بہ تعلقی کہ در بیان شان است و بقاعدہ إذا حادثی است ظاہر از فعل فاعل قدیم یہ حادثی است کائن اثر امر الخ	~	بیان آنکہ یکے قرآن مجید کلام قدیم و صف نفس قدیم او است تعالی زائد بر ذات
~	تعریف حادث ظاہر کہ از فعل فاعل قدیم است	~	بیان آنکہ شنیدن کلام قدیم و ادراک حقیقت او از حادث ممکن نیست و این کم و بیش نمی شود و نہ بعضی تواند و نہ نفی۔
~	تعریف حادث کائن کہ اثر امر است۔	~	بیان آنکہ یکی قرآن مجید حادث غیر مخلوق است و دومی حجاب مع حروف و ترکیب صوتی از لائق او است
~	بیان حادث غیر مخلوق کہ حجاب است در میان فعل فاعل قدیم و حادث مخلوق	~	تعالی و ہنیم و صف نفس کریم قدیم زائد بر صفت ذاتی معنی کریمہ ماکان لبشر ان یکملہ اللہ الا حی الخ
۱۳۹	بیان آنکہ حادث مخلوق دلیل است بر حجاب قدیم	۱۲۳	بیان تکلم روح بصفت ذاتیہ است کما فی انفسکم
~	بیان آنکہ حجاب واسطہ تعلق است میان قدیم و حادث و بغیر او حفظ حدین عقلاً متغیر است	~	الایہ کہ بچو کلام حجابی است
~	بیان آنکہ امر و اثر او قدیم نیست مع دلائل او۔	~	کلام حجابی بسبع عالم مثال شنیدہ می شود و حقیقتش مفہوم بنص کریمہ۔
~	معنی حدیث شریف کان اللہ و کبر معہ الخ	~	و تفسیر کریمہ لا یستہ الا المظہر فان الایہ و ربنا لا یستہ بمعنی مضارع است۔
۱۴۰	تفسیر کریمہ لا الہ الا الخلق و الا صراط الخ	~	و این کلام حجابی کم و بیش میشود و بعضی تواند و ہنیم نفی۔
~	بیان آنکہ تجلی مذکورہ کریمہ فلنما تجلی ربہ الخ بحجیل الخ حجاب حادث است۔	۱۲۴	کتاب ہامی او تعالی و کلام او با بنیاء و اولیاء و غیرہ حادث غیر مخلوق مع حروف و غیرہ است حسب حیثیت او است کہ لائق شان او است تعالی از مرتبہ حجاب۔
۱۴۱	بیان آنکہ حجاب معبر بطل است بقیام حقیقی ربی ظل چنانچہ قول او سبحانہ کیف ملک الظل الایہ و مخلوق ظل الظل او۔	~	دلیل بر کلام حجابی حدیث حضرت عبداللہ بن مسعود رض است اذا نکلمہ اللہ بالوحی سمع اهل سماء اللہ منیا کجما السلسلۃ الخ
~	بیان امکان آنکہ ظل کہ در کریمہ است بہرہر ظل تغییر کہ شود بتفاوت لحاظ قیام حقیقی و مجازی۔	۱۴۵	

صفحه	مطالب کتاب	صفحه	مطالب کتاب
۱۲۵	توافق کلام مجازی از عبارت فقه اکر بقول صاحب معتبر و ساری آنکه کلام میرجع الی ما یجده منقح رتبه	۱۵۰	که مذہب امام است اعظم رحمة الله علیه - قول بعض اہل سنت درین ہر تہ اوصاف و صفات محمول بہ تشویش فکر است بقابلہ لخصوص قرآن - بیان آنکہ معیت از مرتبہ فعلیہ و قربت از حقیقیہ و احاطت یا ہر دو است
۱۲۶	بیان آنکہ یکی قرآن مجید کلام حادث مخلوق است بہ حیثیت کتابت و خواندن مخلوق و معنی او بدین	۱۵۱	این ہر تہ اوصاف بتجاوڑ آمدہ در میان دوم مرتبہ حقیقیہ و فعلیہ نہ از روی جہتین بسبب نفی مکانین این ہر دو را
۱۲۷	بیان آنکہ خدائی واحد موجود خارج بوجود قدیم خود است بچنانکہ با سائر صفات خود است یعنی انچہ	۱۵۲	بیان آنکہ از سبب نہ داخل نہ خارج نہ حال در چیزی غیر او و از او و در او است ولیکن معی و قریب و محیط است
۱۲۸	علم او است اورا مصداق متقدم است	۱۵۳	بر آنکہ ہر تہ اوصاف مذکورہ بردوزن اندگی از مرتبہ قدیمہ کہ کیفیت مجہول و این نوع برای ہر تہ عام است و در عقائد سنت و جماعت ضبط آمدہ - و دیگر از مرتبہ حجابیہ کہ کیفیت معلوم و خاص است بر آن بنی و ولی و ازین خصوصیت در عقائد ضبط نیامدہ
۱۲۹	بیان آنکہ او از عرض و جوہر بودن و بقید زمان و مکان و از اتحاد و حلول بغیر پاک است نہ	۱۵۴	بیان آنکہ خدائی سبحانہ مع صفات ذاتیہ خود موجود واحد است و صفات حجابیہ بقیام حقیقی قائم باقیہ نہ از و مخلوق است
۱۳۰	با امر چیزی فیرو بود کہ خلق است و نہ او محل خلق است کہ بعض بعض با بحیثیت شخص زائد میشود نہ بحیثیت شخص با ہیت -	۱۵۵	ذکر بیان منع بقیہ بیولی از ذات او سبحانہ و صورت از خلق
۱۳۱	بیان آنکہ خدائی واحد و نہ خلق خود معی و قریب و محیط است در آن واحد -	۱۵۶	بیان بقیہ بیولی از ما ہیت و عارض بصورت در محاورہ قومی نہ در شریعت شریفہ -
۱۳۲	تقریب معیت و قربت و احاطت -	۱۵۷	بیان آنکہ عارض زائد بر ما ہیت بقیام حقیقی صفت ذاتیہ است کہ از ما ہیت حادث نیست
۱۳۳	فرق معیت و احاطت	۱۵۸	ذکر بیان منع بقیہ بیولی از ذات او سبحانہ و صورت از خلق
۱۳۴	بیان آنکہ این ہر تہ اوصاف ذاتیہ و صفیہ اند نہ فقط و صفیہ کہ قول مخالفین است و بیان لخصوص قرآنہ داکہ بر آن -	۱۵۹	ذکر بیان منع بقیہ بیولی از ذات او سبحانہ و صورت از خلق
۱۳۵	استوایر عرش او تعالی را همان است کہ نزد او است	۱۶۰	ذکر بیان منع بقیہ بیولی از ذات او سبحانہ و صورت از خلق

نوع	مطالب کتاب	نوع	مطالب کتاب
۱۵۳	بیان آنکه عارض زائد بر صفت ذاتیه بقیام حقیقی عرض ماهیت است بواسطه صفت ذاتیه و این از هر دو حادث است مع امثال -	۱۵۴	برای هیولی قدیمه که باطل است و امثالش هم بزرگ آمده - در صورت عدم تسلیم تغییر مذکوره و اقرار حدوث اجتماع نقیضین در هیولی بصورت تضاده پیش آید که اینهم معقول نیست -
۱۵۴	بیان آنکه ماهیت آنست که قائم بنفس خود باشد و عارض باو در معنائی خود -	۱۵۵	ادعای وحدت وجود هیولی قدیمه مع صورت اوقیان مجازی یا نفی وجود غیر این باطل است +
۱۵۵	بیان ماهیت و عارض هر دو باهم نسبت بقیام حقیقی دارند نه نسبت بقیام مجازی -	۱۵۶	ماهیت بما هست بطور عرض عارض نشود و نه ماهیت بضر نام نهاده شود - و نه در هر دو قیام مجازی باشد - نه
۱۵۶	مجاوره هیولی و صورت در ذات و صفات او سبحانه بمرتبه حجاب موافق آید ولیکن ارا ابداع مجاوره شان در کلام نباید -	۱۵۷	ماهیت برای ماهیت بقیام حقیقی عارض است پس صورت برای هیولی چگونه است +
۱۵۷	نور او صلعم که مخصوص بذات اوست مخلوق است از عدم که متشرع از موجودات قدیمه بقیام مجازی بطور شبهه است +	۱۵۸	ذکر بیان رسالت و نبوت و ولایت و اعجاز و استدراج و استغانت و آنچه در دست باید گرفت مطالب -
۱۵۸	و غیر او صلعم بچنین از اوست صلعم که از نقیض موجودات او صلعم یا از نقیض سلوبات منظم بوجودات او استزاع یافته و مخلوق از عدم است	۱۵۹	بحث رسالت و نبوت و ولایت و صفت و لغت آنها - معنی لغوی رسالت و نبوت مع حاصلش - معنی اصطلاحی هر دو مع حاصلش +
۱۵۹	تغییر هیولی از موجودات قدیمه و صورت از نور او صلعم و غیره موافق نیاید مگر در حد ذات او و عوارض او صلعم بسبب قیام حقیقی در هر دو -	۱۶۰	بیان وقوع مرکز و انتشار نقیضات این هر دو - بحث نقیضات که در و مقدم نقیض ذات است
۱۶۰	ذات و عوارض او صلعم شود هر دو حادث مخلوق اند و نه انکار آید از مرتبه خلق که او بدلیل نصیه و عقوبه ثابت مذکور آمده - یا از دوم سلوبات آید	۱۶۱	بیان نقیضات حقیقیه - بیان نقیض صفات ثانیه - بیان نقیض صفات فعلیه - بیان نقیض صفات تشریهیه -
۱۶۱		۱۶۲	بیان انتشار اولو العزمی و غیره اولو العزمی و نقیض رسالت و نبوت و ولایت + الخ -
۱۶۲		۱۶۳	بیان تحقیق ابراهیمی و اولویت فشار نبوة او مع مبدء و انتشار او

ردیف	مطالب کتاب	ردیف	مطالب کتاب
۱۶۲	بیان حقیقت موسوی و اولویت مشار توت او مع مبدر و منشای او +	۱۶۶	بحث دلیل بیزانه و عرضه بر دعوی رسالت رسول الخ بحسنات ذاتیه او باصالت که حسنات و غیر تبررات قول او است بوجیه و رسالت بکلیه طیبیه و دلیل بجوارض رسول برای خواص و عوام - و بیان عوارض -
۱۶۳	بیان حقیقت محمدی و اولویت و مبدر و منشای او بیان اشکال مجوسیت محمدیه با استخراج هر دو حقیقت مذکوره مستقلا و هر دو مترعات با اصالت تفسیر حدیث شریف انا اول الاولین و انا اخرا الا خیرین -	۱۶۷	حسنت ذاتیه رسول هم دلیل دعوی رسالت اند باصالت و تحقق ایمان بهر دو با دراک صحبت است و صحبت از تاثیر است و هر که ادراک نکند در حدیث بحث اینکه نبوت صفت مانع است برای نبی و مجاز او است صلعم و این مشروط بتجدی نیست بیان آنکه عصمت نبی را لازم است یقینا و مشبهه بغیر نیست +
۱۶۴	بیان آنکه رسالت بعضی مصدر پنج طلیت در بیان مُرسل و مُرسَل و ظل و ذی ظل رابطه و نسبیت است معه و در گذشته و مشترک نشود و موصول نبی ظل و همچنین حقیقت نبوت است -	۱۶۸	بحث ولایت که صفت الله است برای ولی و کرامت است حفظ ولی یقینی و قطعی هر دو است بنابراین طبیعت و اشتبا منشأ در حقیقت ولایت نیست و حکم بر وجود و ظاهر است و بر معدوم باطل و بر بنای حقیقت مجهول - در تعقیب فقط از غیر او تعالی جاگز - و درو جانب اول قوی - هر چه از صفت ولی بطور نسبی باضافه جامع بار رسول خود در هیچ وقت یافته نموده که است است از هدای غالی و تحیم -
۱۶۵	بیان آنکه هر یک از اینها از روی القاصد جامع و محدود مانع و بطور اصل براساس نبی و رسول است و عرضا و تبعا ولی را است +	۱۶۹	بحث ولایت که صفت الله است برای ولی و کرامت است حفظ ولی یقینی و قطعی هر دو است بنابراین طبیعت و اشتبا منشأ در حقیقت ولایت نیست و حکم بر وجود و ظاهر است و بر معدوم باطل و بر بنای حقیقت مجهول - در تعقیب فقط از غیر او تعالی جاگز - و درو جانب اول قوی - هر چه از صفت ولی بطور نسبی باضافه جامع بار رسول خود در هیچ وقت یافته نموده که است است از هدای غالی و تحیم -
۱۶۶	بیان آنکه در اعتبار رسالت و نبوت ولایت نظر متصرف آمده برای بعضی بسبب عروج و نزول از ولایت موسوی رسالت و نبوت حال آنکه رسالت مستقیم اعتبار ولایت است آنکه از ولایت عروج گز ناظر است بفضیلت ولایت از رسالت و نبوت و آنکه به عروج نزول مذکور ناظر است بفضیلت به امان و نبوت و اگر نزول کرد و در استخراج است	۱۷۰	بحث حقیقت ایمان و تفریق شرعی و حقیقت لغوی یقینا و ظاهرا -

مطالب کتاب	مطالب کتاب	مطالب کتاب
۱۴۱	بحث تعریف و حقیقت کفر و استدراج یقیناً و طناً بنا بر سجده عبودیت در ازل -	بحث تعریف و حقیقت کفر و استدراج یقیناً و طناً بنا بر سجده عبودیت در ازل -
۱۴۸	استدراج از کفر غیر منقطع است یقیناً و طناً	استدراج از کفر غیر منقطع است یقیناً و طناً
۱۴۹	آنچه از وصف کافر در هیچ وقت یافته شود استکراج است از خدائے عزیز و حکیم -	آنچه از وصف کافر در هیچ وقت یافته شود استکراج است از خدائے عزیز و حکیم -
۱۵۰	قارقی در میان اعجاز و کرات ربوبیت و استکراج همی و صفت مانع است +	قارقی در میان اعجاز و کرات ربوبیت و استکراج همی و صفت مانع است +
۱۵۲	بحث استغاثت که مقتضی دعوت است حقیقتاً یا مجازاً از غیر خدا شرک مخصوص و ممنوع نیست	بحث استغاثت که مقتضی دعوت است حقیقتاً یا مجازاً از غیر خدا شرک مخصوص و ممنوع نیست
۱۵۳	تفسیر کریمه یا ایها الذین امنوا کولوا انصاماً الله الخ	تفسیر کریمه یا ایها الذین امنوا کولوا انصاماً الله الخ
۱۵۵	بیان آنکه اعراض از نصرت نبی کفر است -	بیان آنکه اعراض از نصرت نبی کفر است -
۱۵۶	تفسیر کریمه انما ولیکم الله ورسوله و الذین امنوا الخ	تفسیر کریمه انما ولیکم الله ورسوله و الذین امنوا الخ
۱۵۷	بیان معنی لغوی ولایت و تحقیق و تخصیص و اتحاد مفصودیت عامه برای خدا و رسول و مؤمنین صاحبین ازیں آیه کریمه بالا اشارتاً و اقتضائاً - و تخصیص ایسان بر کورج بقی ولایت یهود و نصاری کنایتاً +	بیان معنی لغوی ولایت و تحقیق و تخصیص و اتحاد مفصودیت عامه برای خدا و رسول و مؤمنین صاحبین ازیں آیه کریمه بالا اشارتاً و اقتضائاً - و تخصیص ایسان بر کورج بقی ولایت یهود و نصاری کنایتاً +
۱۵۸	ساز بستجمع همه عبادات بر نبی و زکوة همه عبادات بر صلح بستجمع هر دو مشوعاً بالله - و اینکه تولى احوال یعوام بسبب لزوم صفات جمیات در امور عبادت بر هر حال و زمانه و مکانیه بر نبی بنمایاست -	ساز بستجمع همه عبادات بر نبی و زکوة همه عبادات بر صلح بستجمع هر دو مشوعاً بالله - و اینکه تولى احوال یعوام بسبب لزوم صفات جمیات در امور عبادت بر هر حال و زمانه و مکانیه بر نبی بنمایاست -
۱۵۹	و هر راست و اقتضای آنکه کریمه بالا بیان آنکه نبی تعیین تکلیف است -	و هر راست و اقتضای آنکه کریمه بالا بیان آنکه نبی تعیین تکلیف است -
۱۶۰	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۱	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۲	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۳	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۴	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۵	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۶	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۷	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۸	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۶۹	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -
۱۷۰	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -	بحث آنکه در سبب ولایت باضافت اولی - و نه از خطاب تقبیم ولایت عامه برای خدا باطل و چگونه عجز است سوی او اے خلق فعل عباد و شرک مخصوص سوئی رسول و مؤمن بصفت جامع -

بجای	مطالب کتاب	مطالب کتاب
۱۸۵	بیان آنکه تحقق و تاکید اجابت با استغفار رسول است و استغفار بلا واسطه او اجابت غیر تحقق و غیر متکبر دارد. مع جو از طلب مغفرت از شیوخ طریقت +	تخصیص خطاب بنابر تخصیص لطف محبت است + بیان آنکه بنی در کریم مذکور از شرک حقیقی آمده که ممنوع است نه از استغاثات انبیاء و اولیاء که ایشان بنفمن موجودات اولیائی و اصل بحق اند پس استغاثات باضافت شال هم بدو برسد و استغاثات با صینام و خباثت که آنها منفمن بمسلوبات اند که بدو و تعالی نسبت نمی یابند و باور رسد.
۱۸۷	تفسیر حدیث شریف نماز حاجت هر که حاجتی باشد و طریق نماز و دعا +	بحث آنکه استغاثات و ندا با انبیاء در هر وقت از هر عالم صحیح است بنابر اعجاز بصمت و از خباثت و اصنام درست نیست +
۱۸۹	مطلب آنکه هر دریا یا کشتی که در وجود خاص است نه بوجه عام - و فرق وجود خاص و عام - و استغاثات در وجود خاص ممنوع - و فیما یجوز فی المضافات جائز +	مطلب استغاثات با ولیاء و ندا با ایشان الخ - بحث اثبات سماعت موتی عقلا و نقل از آیات قرآنی و احادیث نبویه صلعم +
۱۹۰	تفسیر کریمه وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ وَلَا يَضُرُّكَ الخ +	بیان آنکه در کریمه لَا تَدْعُ بمعنی لَا تَعْبُدُ است برای غیر و تعالی برالالت لفظیه +
۱۹۱	تفسیر کریمه وَإِنْ يَسْأَلْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ كَذَلِكَ هُوَ الَّذِي يَكْشِفُ وَرَدَ	امرا جماعی است و خلافتش باول و خطاب با صلعم مخصوص نیست +
۱۹۲	منقول مراد است یا اصنافی متعارضین باراده او بجا نه اضافی تا بیج باورند و آنچه که در مضافات جائز و ثابت است متعارضین آید +	بیان آنکه ندا از حرف یا قریب و بعید هر دو است پس چه حذر و پاک است برای بعید از انبیاء و اولیاء بنابر اعجاز و کرامت +
۱۹۳	و خطاب بنی و تنبیه و اطمینان درین آیات موصوله برای غیر او است صلعم بنابر بصمت و حفظ او صلعم	تفسیر کریمه لَا تَدْعُ الْخَلْقِ الْمَوْتُومِ إِلَّا بِهِ و کریمه هُوَ الَّذِي يَكْشِفُ وَرَدَ
۱۹۴	تفسیر کریمه هُوَ الَّذِي يَكْشِفُ وَرَدَ	تفسیر کریمه هُوَ الَّذِي يَكْشِفُ وَرَدَ

۱۹۹

مطالب کتاب

۲۵

مطالب کتاب

موتی و من فی القبور کافرا مراد اند و از
اسماع یعنی مجاز انفعال بالاسماع در وجه مقصود
ایمان بر بعث مراد اند تخصیصا که در تعلیم اسما
معنی موضوع است بدلائل بعضی قرآنی +
تفسیر کریمیه و ما انت بهادی العقی النبی
که درین از اعنی معنی مجاز مراد اند نه موضوعی که ابتدا
اعلی از قرآن ثابت است
بیان آنکه اسماع برای بعث مخصوص مآول
بمعنی مجاز یعنی انفعال با جابت الحق بالاسماع
است و در نه بمعنی مجاز صحت نفی و بعث نیاید
و مخالف ثابت ثابت و بداهت مقصود بعث و
اسمال بعث شود -
بیان معنی موتی از روی موضوعی و مجاز
تفسیر کریمیه لا تسْمِعُ الْمَوْتِی وَلَا تَسْمِعُ الصُّمَّ
اللَّهُ عَاذُ لَخ
بیان معنی موضوع عام اسماع که بعث مختص
نشوند که این بعث بجز و آخر است اهل است
بیان تاویل معنی مختص اسماع بمعنی مجاز که افعال
اجابت حق است بجهت سبب مجازی سبب آمده -
بیان معنی موت و موتی و قسم و دعاء و آداب و
تولیت مجاز و حقیقتا الح
بیان اختلاف کیفیت تشبیه موتی و قسم و حقی
بنابر اختلاف مشبه و مشبه به و بیان تفوق و فرق
نسبیا بینهم +
احصل بر جمیع آیت کریمیه فَاِنَّكَ لَا تَسْمِعُ الْمَوْتِی

۲۵

۲۶

۲۷

۲۸

۲۹

۳۰

۳۱

۳۲

۳۳

۳۴

۳۵

۳۶

وَلَا تَسْمِعُ الصُّمَّ اللَّهُ عَاذُ الْآیَ -
بحث حجت قاطعه در اعانت و سماعت و حفظ و لا
در وقت استغاثت و ندا و اسماع و سمع موتی الح
بیان آنکه نفی اسماع عام ازین آیت کریمیه ان تسْمِعُ
وَلَا تَسْمِعُ یُؤْمِنُ الح ممکن نیست که بمعنی موضوع
بیان حاصل معنی آیت ان تسْمِعُ الا مزیون من الح -
بیان آنکه او صلعم هر آینه تحمی در سمع و تبصیر
موتی و قسم و حقی است +
بیان آنکه در سمع و اسماع برای موتی احاطت معروف
است و تعلق روح بحدش کیفیت دیگر بمقابل
اولی -
بحث آنکه اگر گفته شود که مردن کردن و نشیدن
در وقتی چند از اوقات ممکن است بعدم عصمت
و احتمال سلب حفظ با تفصیل جوابش -
بحث آنکه اگر گفته شود یاری کردن و نشیدن در وقت
ممکن است با احتمال حفظ مع جواز ثبوت بعث و نقل
تفصیلا الی آخره -
بیان آیات کریمیه در ثبوت حفظ و سلب او از اولیاء اله
بیان استغاثت از اهل قبور بنابر حدیث و بقول الهام
حجت الاسلام محمد عزالی روح +
بیان ثبوت استغاثت و علم و شعور و قدرت و همت
برای اهل قبور خصوصا اولیاء اسرار مختصه طبیبی -
بحث آنکه اعجاب و کرامت هر دو از ابعث تا نهایت محیط
اند و در وجه و حادش خارجی و در نهی با حمت مرکز خود
خارجتا و در نهی اصلا و زائعا و متعنا و در نهی

۳۷

صفحه	مطالب کتاب	صفحه	مطالب کتاب
۲۱۱	تفسیر کریمه اَلَمْ تَرَ كَيْفَ صَرَّبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً الخ و آنچه در او است از حدیث شریف +	۲۱۵	بیان آنکه امکان اختیار مضامین از و تعالی بزرگ شرافت و رحمت است که صاحب فضل حقیقی است.
۲۱۲	بیان آنکه از شجره طیبیه مراد نشخص روحی او صلعم است نامطابقت کلی در تمثیل یک کلمه طیبیه بر آید نه قرآن مجید که او تبیان عوارض او صلعم است و عکس او +	۲۱۶	بیان آنکه قول ثابت کلمه طیبیه است و آخرت بر روح و ابتدایش موت و در ایمان حقیقی احتمال سلب نیست
۲۱۳	بیان آنکه او صلعم باصل لامکانی است بحیثیت انشراح تفضلی از موجودات قدیم و بعزم ذکر مستقر در آیت برای شجره و استغاثه سفلیات از علویات و هر دو از و صلعم -	۲۱۷	بیان آنکه گمراه کردن و ره نمودن کار او تعالی است و اگر بی برائے ره یافتگان +
۲۱۴	بیان آنکه از آن جو از اختیار است بر آرد و باز گرفتن پس دادن او صلعم اختیاری و اضطراری هر دو در هر زمان برای هر موجود است و ذکرش بنابر تشریف و تعظیم او صلعم است +	۲۱۸	بیان اقسام روح و اینکه امر از حجابات حادثات غیر مخلوق نه همچو صفات لایمین و لا غیر
۲۱۵	بیان تفسیر حدیث إِنَّمَا أَنَا مَبْلُغٌ وَاللَّهُ يَهْدِي الْخَلْقَ و آنکه او صلعم مرکز تبلیغ و هدایت و منت و اعطاء است و خلیفه عظم است در موجودات و مفاتیح خزائن است خصوصاً در منت از رازق و معلوم و معارف و طاعات +	۲۱۹	بیان کیفیت جسد مثالی و حقیقت و اقسام او
۲۱۶	بیان آنکه خزائن کرم و نعم او تعالی بدست و اراده او صلعم دارد مختار تمام فرموده هر که را خواهد برده یا نه -	۲۲۰	بیان آنکه لزوم تناسخ ممنوع است نه غیرش -
۲۱۷	تفسیر کریمه هَذَا أَعْطَا مَثَلًا فَاحْشَاءُ أَوَامِرِكُمْ	۲۲۱	بیان اثبات وجود موت و کیفیت و حقیقت آن و بعد موت تعلق روح بحسد +
۲۱۸		۲۲۲	تفسیر کریمه وَلَا تَقْنَطُوا لِقَائِ اللَّهِ يُقَاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ
۲۱۹		۲۲۳	بیان معنی قتل نفس و قتل جسد +
۲۲۰		۲۲۴	بیان عدم تجزیه نفس +
۲۲۱		۲۲۵	بیان معنی موت +
۲۲۲		۲۲۶	تفسیر کریمه بَلْ أَحْيَاكُمْ لِيَكْلِمُنَّ مِمَّا تَرْفُونَ
۲۲۳		۲۲۷	بیان آنکه میباید متعطلین راه خدا را همی است

صفحه	مطالب کتاب	صفحه	مطالب کتاب
	در زرق و رازق و مرزوق به و آنچه واد شازلا	۲۲۵	ذکر بیان عیب و علم او و آنچه در و است +
	مطلق و عام است بصوم شال و آنا از	۱۵	اقسام عیب و تخریف او که بمعنی حضور و شهود است
	در برات امر اند +	۲۶۶	تخریف خلافت و عیب که بمعنی خلافت حضور است +
۲۲۱	بیان آنکه حیات و جمله صفات ذاتی روح با	۱۶	تخریف معنی غائب و حاضر و احتمال مجازی او +
	مقتول و غیر مقتول بهر کسی عموماً در بر رخ	۱۷	بیان جواز و عدم جواز استحضار و وجوبش و تنبأ عیب و غائب مع تخریف حقیقی شال -
	باقی مانند علی السویه بخلاف حیاتی که برائے	۱۸	اقوال در تخریف عیب و غائب
	مقتول مخصوص فی سبیل الله است +	۲۲۷	وجوب استحضار عیب و غائب و علم او سبحانه
۲۲۲	بیان آنکه از موت تعطل برای جسد لازم نیاید	۱۹	بیان عیب بمعنی خلافت شهود
	بیان آنکه در قتل نفس که از قتل جسد اولی و	۲۰	بیان فضیلت انسان از ملائکه و تمازرات شهود
	اعظم است تخریف جسد شهودی و مثالی	۲۱	و مثالی و روح و تمازرات ظاهر و باطن +
	مستبعد نیست و آنجا بر اصل علی الحیات	۲۲۸	بیان شناخت قدیم و ایمان لعیب او تعالی -
	از قتل نفس فی سبیل الله +	۲۲۹	بیان فرق عیب خلافت شهود و خلافت حضور و
	قتل نفس جهاد اکبر است از قتل جسد در راه	۲۳۰	تفسیر عالم الغیب و الشهادة -
	خدا که جهاد اصغر است +	۲۳۱	بیان حضور غائب بمعنی خلافت حاضر -
	بیان آنکه انبیاء در گورهای خود زنده و نماز	۲۳۲	بیان حضور غائب بمعنی خلافت شهود
	خوانا هستند بجسد و روح و تصرف ویر	۲۳۳	بیان انکشاف معنیات که بر رفع حجاب است با آنچه
	در ملکوت و این عالم همچنان میکنند که پیش از	۲۳۴	که رسول آورد و اینکه انجمن کشف را رسول
	وفات و زمین جسدشان نمی خورد و این	۲۳۵	اولی است و رسول با صلعم اعلی و خدای برتر
	مسئله قطعی است بنو اتر انبار +	۲۳۶	احق و احاطه آل بعلم آتی و جوباً غیر او تعالی را
۲۲۳	تفسیر کریمه و اَعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَا تَنِيكَ	۲۳۷	ممنوع و بطور جواز با صلعم در آوان جائز +
	الْيَقِينِ +	۲۳۸	بیان آنکه کشف معنیات در خلافت حکم خدا و رسول
	بیان آنکه از یقین موت مراد نیست لیکن بر	۲۳۹	استدراج است که موصل بمساوات است و مشترک
	مقصودی مراد شود و از موت عبادت مطلقه	۲۴۰	الاسم و در ادائی حکم الهی موصل بوجودات
	ساقط نشود بلکه سقوط ذهن و وجوب عبادت	۲۴۱	و مشترک الوصف +
	و قنیه +		

فصل	مطالب کتاب	مطالب کتاب
۲۳۰	بیان آنکه علم غیب ثابت باضافت است پس خلافتش باطل نه ثابت که تاویل را نیز زد	بیان اعتبار زائد تصدیق و تصور بر معرفت و تعلق اول بحسی و غیر حسی هر دو - و دوم فقط بحسی و تصدیق حسی بتصور و تصدیق معقول بدلائل سوئے او +
۲۳۱	تفسیر کریمه یکلم مما یحیی ابدیم و ما خلقهم	بیان کیفیت علم شئی حسی و غیر حسی که چگونه بر خیزد و از کجا و چه رو آورد از کجا بوسیله کدام و چگونه حاصل آید -
۲۳۲	تفسیر کریمه عَالِمُ الْغَیْبِ فَلَا یُظْهِرُ غَیْبَهُ أَحَدًا إِلَّا بِإِذْنِ الرَّسُولِ الْخ	بیان کیفیت انبعاث علم و تعلق و حصول مجهول است
۲۳۵	دلیل جواز علم غیب از حدیث -	بیان آنکه بنا بر مقصود تصدیق مقدم و بنا بر حصول مؤخر است -
۲۳۶	بیان آیتیکه در منع علم غیب مانع تاویلات است	و تصور بنا بر سبب مؤخر است و از روی حصول مقدم پس زیاده مقصود نیست +
۲۳۷	ذکر بیان علم و معرفت و عارت و معرفت و سماعاً و غیره او الخ -	تصدیق از افعال اختیار است +
۲۳۸	بیان علم حصولی و علم حضوری -	و تصور بنا بر سبب مؤخر است و از روی حصول مقدم پس زیاده مقصود نیست +
۲۳۹	ضمیمه در بیان آنکه سبب علم ربط با شری	تصدیق از افعال اختیار است +
۲۴۰	بیان آنکه خدای برتر نفس خود را مع صفاتش نمی آفعل محجوبی مع اثر او اگر چه بوجود خارج از علم او و تعالی است و اگر چه دو علم و تعالی است	تقریف و حکم اقرار و آنکه بر تصدیق این دلیل قطعی است
۲۴۱	معلومات تغییر نیابد -	بیان یقین و تقریف او و اینکه کم و بیش نمیشود
۲۴۲	بیان آنکه معرفت و قوف در نفس عارف نیست که وجه معرفت است مع تقریف شیه -	بیان آنکه ایمان کم و بیش نمیشود و بکفر جمع نیاید
۲۴۳	بیان علم اشیا و نفس آنها و شبه آنها معاً بنا خرتبتی است +	بیان آنکه وجود در وجود باطل است مع کیفیت اثر و تشخیص که زائد بر ماهیت و عین ماهیت است
۲۴۴	بیان آنکه وسیله معرفت و صف جامع و مانع است و تقریف هر دو و اینکه موشر تصدیق پس که	بیان آنکه بر وجود علم وجود معرفت و بران تصدیق و هر دو توصیف درست و صحیح است فضلاً در حد یقین نشان +
۲۴۵	بیان تصدیق و تصور و اقرار و تقریف تصدیق	بیان مؤمن و عابدیت و معبود برای او و توفیق
۲۴۶	بیان محمل مبدا تصدیق - و تقریف تصور -	بیان قربت و رویت و فتائی نظریه و حقیقه -
۲۴۷	بیان محمل و مبدا تصور -	بیان آنکه رویت حقیقی در دنیا جائز یا نه مع دلائل او +

صفحه	مطالب کتاب	صفحه	مطالب کتاب
۲۴۶	بیان آنکه بعد نظری جائز است ز بعد حقیقی و نه قسائے حقیقی.	۲۵۳	بیان آنکه مثل تقیید تنزل و صورت بر مهبولی آنچه تفاوت جهل احقاق است نیست اما تقیید ذات بصفات لا غیر و تنزل ذات بصفات لا عینها و تنزل صفات امرتبه حجاب مقین در حد خود با صحیح است و صورت بر مهبولی بر مرتبه حجاب با اصل خود صادق
۲۴۷	و قرب و طاعت نظری است یا انصافی و غیره	۲۵۴	نه تقیید و تنزل در ذات بخت و نه سوئی مرتبه سفلیه بخت امر که تفاوت جهل احقاق امره
۲۴۸	بیان انتهای تحقیق مسئله رویت +	۲۵۵	بیان اعتقاد و مسئله وحدت وجود -
۲۴۹	بیان وحدت وجود و وحدت شهود -	۲۵۶	بیان آنکه اختلاف صوفیه در مسئله وجود و شهود
۲۵۰	کیفیت وجودی -	۲۵۷	کیفیت ربط حادث بقدیم با تنزل حقیقی و مجازی از متغایات نظریه است که معذور اند نه در قدیم با سماء و صفات او مگر پیشتر بچگونگی صفات در عین و غیر بذات پس در اصل ایمان اجمالی توحید که بغیر کیف ربط است نزاعی نیست و لیکن از خطا در تفصیل بطلان صحت صواب اجمال است -
۲۵۱	کیفیت شهودی -	۲۵۸	بیان کافر و عابدیت او و محبوبه دیرای او و خداوند و وجود کافر و تعلق خدا لان
۲۵۲	احوال مشاهدات -	۲۵۹	بیان حجاب کافر از موجودات بنا بر وصل و رجوع باصل خود -
۲۵۳	بیان معنی حدیث شریف من عرف ربّه دخل الجنة و لم یؤمن - و المؤمن مرءة المؤمن و ضمن کلام	۲۶۰	بیان معنی حدیث شریف کل شیء یرجع الی الله کلّه الحدیث و کل صیبر لما خلق له الحدیث و من عرف فقد عرف ربّه الحدیث و ضمن کلام +
۲۵۴	بیان اختلاف احوال در وحدت وجود -	۲۶۱	اطلاق باهیت و تقیید بوصف صادق نمی آید
۲۵۵	انکشاف وجود ذات اول تعالی بطور بداهت در مرتبه حق الیقین +	۲۶۲	اطلاق و تقیید بر ایهین نیانید و ز قدیم وحدت بر برد و دست آید
۲۵۶	انکشاف مرتبه حجاب -		
۲۵۷	انکشاف باهیت بنا بر علت -		
۲۵۸	بیان وجود خاص و عام -		
۲۵۹	بیان اطلاق و تقیید و تنزل و صورت بر مهبولی در باب قدم و حدوث او -		
۲۶۰	اطلاق نیست ز این تجلای تقیید که زائد بر ایهیت		
۲۶۱	خدای سبحان از اطلاق و تقیید در ذات و صفات خود منزله است -		
۲۶۲	اطلاق باهیت و تقیید بوصف صادق نمی آید		
۲۶۳	اطلاق و تقیید بر ایهین نیانید و ز قدیم وحدت بر برد و دست آید		

صفحه	مطالب کتاب	صفحه	مطالب کتاب
۲۵۷	بیان آنکه قریب تر موجود را رب اوست پس آنچه دانسته شد معلوم شد که رب او قبل و مع و قریب و محیط اوست الخ +	۲۶۴	بیان آنکه معرفت و ایمان و اخلاص و خلوص منتهی یاوست صلعم و خدا سميع و بصیر قول قائل و حقیقت دلهاست در تصدیق و تفاق -
۲۵۸	بیان آنکه ایمان و کفر و شرک منفرع از عبادات است و ایمان و کفر مشروع حجت بر حقیقت هر دو است - و تنبیان از ایمان و کفر هر دو را زایل نمیکند	۲۶۵	بیان دلالات نصیه در ختم نبوت صلعم و در منع نظیر او صلعم و انکسار با متناع نفی اولی - از اوست
۲۵۹	تفسیر کریمه من کان یرجو لقاء ربی الخ بیان فاشار که او در موجودات حادثه حادث اولی است که منشاء انتزاع است برای غیر حادثات بما بر اهتضن و التزام از حادث -	۲۶۶	کریمه و لکن رسول الله و خاتمه النبیین الخ و از اوست اذ اخذ الله ميثاق النبیین الخ و از اوست از احادیث شریفه الخ
۲۶۱	تفسیر کریمه قل یا عبای الذین اسرفوا علی انفسهم حالا یقتطعون من رحمۃ الله الخ بیان فاشار که در مسلوکات است او حادث اولی است در موجودات که منشاء انتزاع برای غیر خود است تمامه او را از روی لغتن +	۲۶۸	بیان آنکه نوزاد صلعم ماخذ انتزاع غیر او است بطور لغتن و التزام از موجودات و مسلوکات او صلعم بقیام مجازی - و مرکز است غیر او را بقیام آید احاطت مرکز و قرب و معیت الخ
۲۶۲	بیان آنکه از اول و هر دو اعداد امر اگر چاره نیست و اولیکه در موجودات حادثه است او محمد صلعم بیان آنکه جنگ و رزیم در معرفت رسول محبت ذاتیه و قول او صلعم و ظهور او صلعم در عالم شهود در آخر بر ترتیب ضروری از ادم علیه السلام تا محمد صلعم -	۲۶۹	بیان آنکه در قول ابن عباس رض در تحت تفسیر آیت الله الذی خلق سبع سموات الخ بحث نقد را مثال انبیاء آمده پیچ باک نیست - تفسیر کریمه مذکوره مع دیگر بحث +
۲۶۳	بیان است از لغتن آنچه که در صدر کلام توکر کرده شد آنکه منع کرده شود نظیر او صلعم مطلقا - تفسیر کریمه لیس فی کیشیه شیء الا یہ	۲۷۰	ذکر بیان تعظیم و محبت حضرت جمیل الرحمن صلعم - بیان تعظیم و ادب و حق و محبت حضور صلعم کا خالص اسدی و حبس آپ کی نحوه کی صحیح معرفت ساقه واجب هر که حسب حیثیت ادا کر که مستغفر رس +

صفحہ	مطالب کتاب	صفحہ	مطالب کتاب
۲۷۲	تفسیر کریمہ النبیؐ اُولٰٓئِیْنَ بِالْمُؤْمِنِیْنَ اَنْفُسِهِمْ اَلَا یَہْدٰی +	۲۷۷	الح دلائل بر تعظیم و ادب حضور صلعم۔ تفسیر کریمہ فَاَمَّا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا بِهِمْ وَعَزَّوْا وَبَضَّرُوْا الْحَ مَذکورہ آیت کی تائید میں۔
۲۷۳	بیان یہ کہ نبی کو مطلق بہتری حاصل ہے ہر نبی پر ہر وجہ میں ولایت کے معنی لغوی اعتبار سے بصراحت و اقتضاء التزام آیت +	۲۷۸	و بیان تعظیم و توقیر حضور صلعم میں۔ و بیان جوع صائم کا حضور صلعم کی طرف سے دلائل + و توضیح بیان مذکورہ۔
۲۷۴	بیان رد اسبات کا کہ وہ دنیوی امور میں اپنی مصلحت میں حضور صلعم سے زیادہ دانا ہیں دلیل حدیث سے حالانکہ حدیث بمقابلہ نص آیت میں ماوّل ہوسے بیان تاویل +	۲۸۱	تفسیر کریمہ یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ لَا تَقْعُدُوْا بَیْتَ اللّٰهِ وَرَسُوْلَہٗ وَاتَّقُوا اللّٰہَ الْح تفسیر کریمہ یَا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَرْفَعُوْا اَصْوَاتَکُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِیِّ الْح بیان رد کلام آنکہ تعظیم حضور صلعم سبجو تعظیم برادر کلام است یہاں حدیث شریف کہ اَنْ ماوّل باشد بوجہی و رد معارض نص قطعی شود۔
۲۷۵	بیان یہ کہ محبوبیت بقدر محبت حضور صلعم ہے اور یہ کہ حضور کے حقوق ہماری آپس کے حقوق کو ہر وجہ میں غالب ہیں اور یہی صحت ایمان ہے بحکم حدیث۔	۲۸۲	تفسیر کریمہ اِنَّ الَّذِیْنَ یَفِضُّوْنَ اَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُوْلِ اللّٰهِ الْح و کہ بیان ابتدائی حضرت حبیب الرحمن صلعم کہ وجہ نقصان ہر دو جہان است مع فوائد دیگر۔
۲۷۶	قول حضرت صدیق مہر غلبہ حقوق پر حضرت صلعم کے سبب غلبہ محبت و ایمان کے تمام اشیاء پر۔ تفسیر کریمہ وَلَا یَرْغَبُوْا بِاَنْفُسِہُمْ عَنْ نَفْسِہِہٖ الْآیہ۔	۲۸۳	تفسیر کریمہ اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰہَ وَرَسُوْلَہٗ لَعَنَہُمُ اللّٰہُ فِی الدُّنْیَا وَ الْاٰخِرَۃِ الْح وَوَالَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ الْمُؤْمِنِیْنَ وَ الْمُؤْمِنٰتِ یَعْنٰی مَا اَلَسَّیْبُوْا الْح +
۲۷۷	فوائد محبت حضور صلعم حسب آیت ذٰلِکَ بِمَا لَا یُصِیْبُہُمْ ظَمًا وَلَا نَفْسًا وَلَا مَحْضًا تفسیر کریمہ اِنَّا اَرٰکُمْ سَلٰتَکُمْ شَہَدًا وَنَشَہَدُ	۲۸۵	بیان آنکہ مصداقات آخرت ایمانی بحضور صلعم منع است رد دلیل حدیث بمقابلہ آیت ماوّل انکہ بیان نفس خود خاص صلعم و ایمان بر و غیر فرق بین و تفصیل سیل ظاہر۔

صفحه	مطالب کتب	صفحه	مطالب کتب
۲۸۵	و بیان اقسام ایذا قلبی و نفسی مع دلائل -	۲۹۱	حق با وجود شمول بشارت نمی تواند -
"	ترک ادب ایذای قلب است -		بیان آنکه مختلف قصص احوال مشاجرات بعدیم
۲۸۶	ترک ادب قبر مقبور مستلزم ایذای مقبور است		عقائد از قرآن و حدیث است و رحمت عقیده
"	بدلیل حدیث وقفه -		داخلی ندارند بدلائل انصوص - و رد عقیده کفران
"	قاعده اجمال به ترک اختیار ادب -		اهل سنت و جماعت است +
۲۸۷	تفسیر کریمه مَا كَانَ لِلْمُؤْمِنِينَ وَلَا الْمُؤْمِنَاتِ	"	تفسیر کریمه قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ
"	اِذَا افْتَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْْرًا	"	تفسیر کریمه اَلْفَتْ بَيْنَ قَوْمٍ بِهَضْمٍ -
"	تعریف عطف لسنق -	"	تفسیر کریمه يَوْمَ لَا يَخْرُجُ فِي اللَّهِ السَّيِّئُ
"	بیان آنکه مخالفت حضور صلعم در مختصات	"	تفسیر کریمه مُحَمَّدٌ مِّنْ رَّسُولِ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ
"	عادیه جائز نیست -	۲۹۲	تفسیر حدیث شریف و ترجمه او که بروایت عمر فاروق
۲۸۸	حدیث بمقابل آیت ماول باشد		است يَقُولُ سَأَلْتُ رَبِّي عَنْ اخْتِلَافِ
"	رضعت در امور عادیه پیش از امر است نه بعد از		اَصْحَابِي مِنْ بَعْدِي اَلْحَمْدُ
۲۸۹	و ذکر بیان تعظیم و محبت حضرات ملائکه و صحابه و تابعین و غیرهم علیهم الصلوٰة والسلام با دیگر فوائد -	۲۹۵	تفسیر حدیث شریف مع ترجمه اَللَّهُ اَللَّهُ فِي
"	تعظیم و محبت ملائکه بعصمت شان واجب و عداوت شان کفر +	۲۹۷	اَصْحَابِي لَا تَحْتَدُّوهُمْ مِنْ بَعْدِي اَلْحَمْدُ
"	خواص ملائکه را علیه السلام و ما بقی را رجمه اند	"	بیان رد و تحذیر خلاف عقیده اهل سنت و جماعت
"	تعالی گفتن حسب معروف +	"	در باب مشاجرات بنا بر اختلاف فقه گویان -
"	و حذر از خطاب و انتساب نامترا لازم -	"	بیان فضیلت و ترتیب خلافت صحابه -
۲۹۰	تعظیم و محبت صحابه و اهل بیت لوجه الرسول واجب	۲۹۸	بیان وجوب تعظیم و محبت تابعین و تبع تابعین
"	وقت ذکر اسم شریف شان رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ	"	بنص حدیث +
"	گفتن بنص کریمه است +	"	بیان وجوب تعظیم و محبت علمای ربانی و وصف
"	استثنا بعض صحابه و تابعین از این بشارت	"	و علامت شان بنص قرآن -
"		"	بیان وجوب تعظیم و محبت جمله مومنین و علمائے
"		"	مجازی بنا بر علم دین حق بنصوص حدیث و آیات

صفحہ	مطالب کتاب	صفحہ	مطالب کتاب
۲۹۸	بیان وجوب تعظیم و محبت سلطان عادل بلا خطہ نسب دائرہ تاحضرت صلعم نبوی صلوٰۃ اللہ علیہ وسلم	۳۰۳	پس بخالف حقیقت چگونہ متضمن شرکت شود آذن زیارت مقتضی ایمان است و مشرکین را ممنوع بعض قرآن۔
۲۹۹	بیان معانی غالی و جانی کہ الفاظ حدیث اند تفسیر کریمہ اخفض جناحک المؤمنین۔	۳۰۴	بیان آیات و احادیث متوافق نسبت نفاست نسب اجداد نبوی صلعم
۳۰۰	بیان آنکہ بدترین خصائل در مرتبہ شریعت و طریقت مخاصمہ در تفاضل از یکدیگر انبیاء و اولیاء اللہ خلاف فضل است مع رد او فضل بر کثرت عمل نہ بل آنکہ عند اللہ مقصود و این مجهول مگر انچه لقطعیات معلوم در اعتقادات است برائی مخاصمہ در تعاقب ذکر بیان ایمان و الدین رسول اللہ صلعم حاصل قضیہ متنازعہ موقوف بر اصلی چند۔	۳۰۵	بیان آنکہ ابوت از رسول اللہ مکرم منوع المغفرت نسبت با برہیم علیہ السلام حقیقتاً صحیح نیاید مگر مجازاً از آنکہ پدر حقیقی تاریخ است و آزر عم کہ مشہور و محقق است +
۳۰۱	بیان تحقیق نزول کریمہ مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لَهُمْ اِبْطال را است نہ نسبت والدین حضور صلعم بیان آنکہ کلیہ است کہ اجتماع دو امر در یک وقت مستلزم اشتراک ہند مگر نتواند مگر اشتباہ تواند آورد کہ بمقابلہ وجہ اتحاد و اختلاف رفعش تواند شد۔	۳۰۶	تفسیر حدیث شریف جس میں حضور کے والدین کی نسبت آپ کا سوال ہے ان کے لیے اعطای حق کا ثرہ۔
۳۰۲	منع ضروری استغفار تخصیصی نسبت بآلی طاب در تعظیم منع ضروری استغفار مشرکین را باجتہاد حقیقت مانع شرکت نتواند شد۔	۳۰۷	حدیث احیاء و ایمان آوردن والدہ او صلعم حدیث احیاء و اسلام آوردن والدین او صلعم ہر دو بروایت بعض اصحاب۔
۳۰۳	تخصیص چوں در تعظیم با اتحاد حقیقت مندرج نشود	۳۰۸	قاعدہ تقدم دخول جنت نتواند شد بمنع خروج مگر تقدم دخول نار بخروج لازم پس رفع تعارض مثبت ایمان است +
			قاعدہ بعد ثبوت اخبار نبوی صلعم و آثار قولی و فعلی و جمالی والدیہ المکرمین صلعم احباب و دخول نار مخرج لازم نتواند شد و دخول نار بدلیل بر آوردن صلعم نبوی ایمان نتواند شد۔

صفحہ	مطالب کتاب	صفحہ	مطالب کتاب
۳۰۸	قاعدہ بے ثبوت عصیان امر مرسل عذاب نہی شاید بعض کریمہ اگر رسولے دیں عالم نرسد بضرقت در آخرت خواہر رسید بنص حدیث - و بر غیر مدرک	۳۰۹	امر مرسل وجوب عذاب و اعتبار حالت یاس نہاشد قاعدہ اقل حدت تا مل در زمان فترت بست پسرخ سال است حالانکہ حضرت عبداللہ پیر اہل صلعم بیشتر وہ سالہ و آمنہ مادرش صلعم بست سالہ فوت شدند پس کجا است رفع عذر حالت فترت -
۳۱۰	قاعدہ کوا وابتدائی اسلام او صلعم از استغفار مومن منقوض ممنوع بود ند بنص حدیث پس منع استغفار دلائل قطعی بر کفر ندارد بل در حجا جانب دیگر بقابل اخبار اقرب است -	۳۱۱	حاصل قضیہ - آنگہ خبر نار و بکار حضرت صلعم و منع استغفار اول بوجہ من الوجوہ غیر کفر است بملاحظہ اصلین سابقین - و بملاحظہ اصلین راہیقین اخبار نار قبل از اطلاع حال اہل فترت است بنص حدیث حال اطفال مشرکین -
۳۱۲	مومنین کے لئے جنت میں نعمتیں ہیں بدلہ عمل میں اور یہ کہ عمل نعمت کی شکل ہو جاوے ضروری نہیں خواہ ایسا بھی ہو - جنت میں دیدار خدا ان آنکھوں سے ہوتا بنص قرآنی + جنت میں باقی رہنا مع اس شخص کے بعض آیات بیان دلائل بقای شخص بحصول حظ نعمائی جنت و دیدار خدا یکشم سر در جنت -	۳۱۵	پس اخبار ایمان پس منع استغفار پس احیاء - بیان حکم ایمان نسبت والدین او صلعم بحکم فقہ متقی و در خلافت او و ایدائی رسول و ایدائی خدا و حکم لعنت بعض کریمہ و حدیث قصہ سبیعہ بنمت ابو لہب +
۳۱۳	بیان دلائل عذاب و نزع مع بقای شخص اور جو کچھ گذر میں قسم عذاب ہے -	۳۱۶	ذکر بیان آثار مجمع علیہ اہل سنت و جماعت کہ کتب ابن متیحا صم است +

نمبر	مطالب کتاب	نمبر	مطالب کتاب
۳۱۶	بیان یہ کہ اعتبارات تشخص نہ ہنہ میں رویت حجۃ کا فرق نہ ہے گا۔	۳۱۷	بیان آنکہ مکہ معظمہ محل نور حجابی و مسجود الیہ است مع تفصیل نور حجابی۔
۳۱۷	بیان فضیلت انبیاء کا اولیاء پر۔	۳۱۸	مکہ معظمہ بسبب محل نور حجابی محبوب ترین بقاع است بحضور صلعم +
۳۱۸	بیان نماز تراویح میں رکعت۔	۳۱۹	مدنیہ منورہ بسبب محل وجود باجود حضور صلعم
۳۱۹	بیان یہ کہ بمقابلہ ابتداء مبتدعین دیگر آثار اہل سنت و جماعت اور بھی ایسے ہیں جو مذکورہ بالا پر محصور نہ ہوں ہو سکتے۔	۳۲۰	جناب رب العالمین احب البقاع است مدینہ مکرمہ را برکہ معظمہ فضل جزئی است و بعکس مکہ معظمہ را فضل کلی۔
۳۲۰	ذکر بیان تعظیم و محبت شہداء و رسول و غیرہ۔	۳۲۱	محل زمین جسد مبارک صلعم بحر محل نور حجابی و عرش
۳۲۱	تعظیم و محبت قبلتین بفض کریمہ اور جو ان دونوں سے متعلق ہیں +	۳۲۲	کہ محل نور مسجود الہ است از سہمہ روحی زمین و آسمان اشرف است +
۳۲۲	تعظیم و محبت کتب منزکہ مخفی۔	۳۲۳	عنصر قلب شریف صلعم از اہمیت عرش عظیمہ فضل است و عنصر تابع روح است و از سلویات او است +
۳۲۳	تعظیم و محبت دین خدا باضام بقاوت مرتب	۳۲۴	قلب بسبب شریف حضرت صلعم فضل بعد فضل فضل است از عرش عظیمہ۔
۳۲۴	تعظیم مسجد مع حقوق متعلقہ مسجد بفض کریمہ	۳۲۵	تعظیم و محبت دیگر آثار حضور صلعم کہ مختلف حقیقہ و متحد نسبت باشند لازم است بر سمع فقط بغیر و نور و نہ سور ادب ظاہر و طریقہ سلف ہیں است و بود۔
۳۲۵	بیان مما لغت ہے ادبی شہداء و اولیاء اور تبرک از ان بادلائل +	۳۲۶	تعظیم آثار را احتمال کافی است صحت روایت در کار نیست بر لیل محل حضرت نام الہک رحمہ اللہ
۳۲۶	تعظیم و تبرک آثار رسول اللہ تعالیٰ صلعم بفض حدیث۔	۳۲۷	تاکید شرف بالانشاب و حضور مدینہ بزیارت مرقد مبارک
۳۲۷	تعظیم و تبرک آثار صحابہ بضر و پیران طریقت	۳۲۸	و حضور از حیث عدم حضور مدینہ و عدم تشریف بزیارت بفض
۳۲۸	بر لیل عمل صحابہ و بفض کریمہ کہ نسبت تابوت سکیہ است +	۳۲۹	حدیث حضرت علی کرم اللہ وجہہ و مراتب حکم و آداب قبر و نور
۳۲۹	تعظیم و محبت مدینہ منورہ و مکہ معظمہ نصوص احادیث	۳۳۰	اقوال محافلین بحکم تعظیم و تبرک آثار و دستخان نازیبا +
۳۳۰	اخلاف فضیلت در بیان مدینہ و مکہ مکرمہ و معظمہ بفض حدیث مع قول فیصل +		

نہا	مطالب کتاب	نہا	مطالب کتاب
۳۲۵	ذکر بیان صحت اشتراک وصفی یا اسمی براسم سجانہ	۳۲۹	اشتراک صفت کفایت
۳۲۶	در وجهی از وجوہ باضافت اللہ	۳۳۰	اشتراک صفت تولیۃ و امداد و اعانت
۳۲۷	مطلب بیان اشتراک وصفی	۳۳۱	اشتراک صفت قضاء امر و عصیان از امر
۳۲۸	اشتراک در صفت رافقت و رحمت	۳۳۲	بیان آنکہ اشتراک وصفی از ایمانیات است و اعراض از و کفر
۳۲۹	اشتراک در صفت تخلیق	۳۳۳	اشتراک تقیسی شرک نیست چنانچہ سجده تعظیمی و طواف تعظیمی و مالی منشاءات و تشاہات مخصوص
۳۳۰	اشتراک در صفت تریق	۳۳۴	اشتراک حادث از قدیم در وصف قدم یادر وجه مخصوص شرک است
۳۳۱	اشتراک صفت شکر	۳۳۵	مطلب در تحقیق عبودیت و معبودیت و عبادت و شرک
۳۳۲	بیان عطف لشق	۳۳۶	تحقیق عبودیت و معبودیت از قول السکت و یریکک
۳۳۳	شکر مخصوص موقوفۃ النیت لہ سجانہ مانع شکر غیر مخصوص بر سجانہ نمی شود مگر مانع شکر مخصوص بر سجانہ	۳۳۷	تقریف عبادت و اطاعت و قربت بیان اقسام شرک
۳۳۴	شکر از قسم عبادت است	۳۳۸	مطلب فرق سجده عبودیت و سجده تحیت
۳۳۵	اشتراک صفت اطاعت مع عطف لشق و تفسیر	۳۳۹	ثبوت شرک فی العبادت در سجده عبودیت از قرآن مجید
۳۳۶	اشتراک صفت قنوت	۳۴۰	ثبوت سجده غیر عبودیت از قرآن مجید یعنی ثبوت سجده تحیت
۳۳۷	اشتراک صفت ایمان	۳۴۱	تحقیق لفظ و معنی ساجد کہ در کریمہ آمده مع اختلاف نزول و غیرہ و آنکہ سجده تحیت منسوخ و منع است
۳۳۸	اشتراک صفت ربوبیت	۳۴۲	بیان تحقیق سجده تحیت از احادیث شریفہ و تفسیرش
۳۳۹	اشتراک صفت برابرت	۳۴۳	اشتراک صفت انغنا
۳۴۰	اسرار و قف مطلق مع وقت لا مختلف فیہ و برادرۃ تابعہ و مستقلہ حکم وصل و فصل متضمن بعطف تفسیری و عطف لشق الخ	۳۴۴	اشتراک صفت بخشش
۳۴۱	اشتراک صفت بخشش	۳۴۵	اشتراک صفت رضا
۳۴۲	اشتراک صفت رضا	۳۴۶	اشتراک صفت اغنا
۳۴۳	اشتراک صفت اغنا	۳۴۷	اشتراک صفت انتماس

مطالب کتاب	مطالب کتاب	مطالب کتاب
<p>۳۳۷</p> <p>بیهود و نصاری که برائے علماء و عظماء خود میگردند بیان احکام در سجده تحیت و عبودیت آنچه فقها روح فرمودند.</p> <p>۳۳۸</p> <p>سجده تحیت در زمین بوسی پیش سلطان گناه کبیره است ذکر - از عبارات فتاوی هندیه -</p> <p>سجده عبودیت سلطان کفر است - از جوهر اخلاقی در سجده عبودیت با کراه سجده نکردن افضل است چنانکه اقرار کفر با کراه صبر افضل است از گفتن و در سجده تحیت و تعظیم با کراه سجده کردن افضل است - از فتاوی قاضی خان -</p> <p>زمین بوسی پیش علماء و وزما و فعل جهلاء است و فاعل در ارضی گنهگار اند - از غرائب -</p> <p>سوائی سجده تعظیم بر قسم چو قیام و دست بستن و تحمیدن برای غیر خدا بطور خدمت جائز است - از غرائب +</p> <p>حاصل و مختار آنکه سجده تحیت کفر نیست و در هیچ نزاع نیست ولیکن بر کبیره بودنش اکتفا بر صحت و ثبوت اصله بر آن است +</p> <p>حکم کفر بر سجده بدون تحقق نیت مخالف حدیث لَا تَمْلَأُ الْاَعْمَالُ بِالْاَنْدِسَاتِ و نیز دلیل بر کفر بودنش باید بر قول ابو جعفر روح -</p> <p>استادن و خمیدن و دست بردن گرفتن بچو اکیا عبادا بفارق نیت جائز است غیر از آن نیت عبادت کفر و کین بر استثناء سجده از جواز دلیل با بد آورد +</p>	<p>۳۳۷</p> <p>تفسیر حدیث حضرت ابی خزیمه رضو در باب سجده نمودن بر جبین مبارکش صلعم بنا بر تقدیر روایه -</p> <p>۳۳۸</p> <p>تفسیر حدیث شریف از حضرت عائشه رضو در سجده شتر و سوال صحابه و جواب آنحضرت صلعم ثبوت سجده تحیت بدلائل مستنبطه حدیث و مع رد و قدح بتعظیم +</p> <p>۳۳۹</p> <p>بیان جواز سجده تحیت و قیام دست بسته و سلام با خنجر و تدریس و قربانی برای اکرام مکرم -</p> <p>۳۴۰</p> <p>تفسیر حدیث شریف حضرت انس رضو در سجده غنم مع جواب حضرت صلعم بر سوال حضرت صدیق رضو نسبت سجده تحیت مع بیان رد و قدح در جواز -</p> <p>۳۴۱</p> <p>بیان استعمال آنکه لفظ یذبحی و لا یذبحی در محل جواز است نه در وجوب -</p> <p>۳۴۲</p> <p>تفسیر حدیث شریف حضرت قیس بن سعد رضو در قیاس سجده تحیت رسول بر سجده برای مرزبان و سوال از و صلعم و جواب بر نهی مشتمل بخجازه مع رد و قدح بخجازه +</p> <p>۳۴۳</p> <p>بیان آنکه منع که بر من دیگر مخصوص است نه در ذاتش آن منع مخصوص بسبب ضعف معلوم ثابت قوی را معارض نشود -</p> <p>۳۴۵</p> <p>تفسیر حدیث شریف از حضرت صهیب نسبت بخت معاذ رضو در سجده تحیت بحضور صلعم بر قیام</p>	<p>۳۳۷</p> <p>تفسیر حدیث حضرت ابی خزیمه رضو در باب سجده نمودن بر جبین مبارکش صلعم بنا بر تقدیر روایه -</p> <p>۳۳۸</p> <p>تفسیر حدیث شریف از حضرت عائشه رضو در سجده شتر و سوال صحابه و جواب آنحضرت صلعم ثبوت سجده تحیت بدلائل مستنبطه حدیث و مع رد و قدح بتعظیم +</p> <p>۳۳۹</p> <p>بیان جواز سجده تحیت و قیام دست بسته و سلام با خنجر و تدریس و قربانی برای اکرام مکرم -</p> <p>۳۴۰</p> <p>تفسیر حدیث شریف حضرت انس رضو در سجده غنم مع جواب حضرت صلعم بر سوال حضرت صدیق رضو نسبت سجده تحیت مع بیان رد و قدح در جواز -</p> <p>۳۴۱</p> <p>بیان استعمال آنکه لفظ یذبحی و لا یذبحی در محل جواز است نه در وجوب -</p> <p>۳۴۲</p> <p>تفسیر حدیث شریف حضرت قیس بن سعد رضو در قیاس سجده تحیت رسول بر سجده برای مرزبان و سوال از و صلعم و جواب بر نهی مشتمل بخجازه مع رد و قدح بخجازه +</p> <p>۳۴۳</p> <p>بیان آنکه منع که بر من دیگر مخصوص است نه در ذاتش آن منع مخصوص بسبب ضعف معلوم ثابت قوی را معارض نشود -</p> <p>۳۴۵</p> <p>تفسیر حدیث شریف از حضرت صهیب نسبت بخت معاذ رضو در سجده تحیت بحضور صلعم بر قیام</p>

<p>مطالب کتاب</p>	<p>مطالب کتاب</p>	<p>مطالب کتاب</p>
<p>۳۴۸</p> <p>نیافتن مباحات در افعال محایه بضر دلیل بر حرمت</p> <p>نایافته خوانده شد بلکه لها از مباحات بوقته</p> <p>واجب الا در اگر در و بسا واجب الترك</p> <p>حاصل همه آنکه امر بسجده تحیت نباید و نه ساجد</p> <p>تکلیف و تفصیل از آنکه امر و نهی هر یکی در آن یافته</p> <p>بیان شان نزول کریمه صاکان لبشر الخ</p> <p>بیان آنکه سجده تحیت موصل بسجده جهادات</p> <p>است نزد اهل معرفت بر لائل آیات</p> <p>مقصد در سجده تحیت حضرت یعقوب بحضرت</p> <p>یوسف علیهما السلام که مستقر است موصل</p> <p>الی الله است</p> <p>در ضمن سجده طواف قبله سجده طواف محرابی و ک</p> <p>صفت سجده خدای راست سبحان الله و تعزیر</p> <p>سبح و تعزیر حجر اسود مصاحف و تعزیر علیه السلام</p> <p>ترک سجده تحیت بوجه حفظ و بنا بر اختلاف</p> <p>اولی اتر و حکم کفر بر آن اندیشه کفر بر حاکم با خلاق</p> <p>در عا کما هو معمول الصلوات</p> <p>بیان کیفیت جو از طواف و تعزیر کریمه</p> <p>و لیطوفوا الخ و ان الصفا عالم الوضوء</p> <p>قاعده بار مقدیه و تفصیل و فعل متعدی و</p> <p>مفعول بسبب تقدیر و تفصیل فعلی متعینی</p> <p>بر مذکور نیست</p> <p>در دخول صلاه علی بیت مفعول پیش از دخول</p> <p>غیرش بخوابد</p>	<p>۳۴۹</p> <p>۳۵۰</p> <p>۳۵۱</p> <p>۳۵۲</p>	<p>صله بار از متعدی بد و مفعول مقتضی انکساج</p> <p>در دخول از مفعولیت و مفعول غیرش بضر است</p> <p>صله با مقید معنی سبب القاع فعل بواسطه</p> <p>در دخول نسبت بمفعول مقتضی است</p> <p>طواف متعارف سعی است بر لائل شافیه</p> <p>سعی صفا و مروه بنص کریمه نیست ولیکن بنص</p> <p>حدیث ثابت است</p> <p>بیان آنکه حکم سعی شهبیل و تبرک است با است</p> <p>و بیان حکمت سعی</p> <p>از فعل و آثار صلوات تبرک جلتی است و اختیاری</p> <p>سنتی بیان از تطوع اولی</p> <p>بیان در دخول علیه لاهبناح و بر حکم سعی بنص</p> <p>حدیث</p> <p>بیان شکار و سعی شکار و آنکه انبیاء و اولیاء</p> <p>خیر الشکار اند</p> <p>تعظیم شکار کار متعینان است</p> <p>تعظیم انبیاء و اولیاء فی خدا و غیر تقوی است</p> <p>تعظیم غیر خدا و شکار او نقضی شرک نیست</p> <p>بل امرش به نیت نائی است چنانچه تعظیم</p> <p>تا بوحسب سبب که موصل تعظیم خدا است</p> <p>بیت عتیق سطوت است بسبب محل نوحیل</p> <p>روی بیت و صفا و مروه ببرکت قدم حضرت</p> <p>ناحیه بضر سطوت آمده و دخول شکار شوند</p>

صفحه	مطالب کتاب	صفحه	مطالب کتاب
۳۵۶	جسم شریف انبیاء و بعض اولیاء و اصحاب شریف است از صفا و مروءه از آنکه محل طلب است و قلب محل نور حجابی ربوبی است بجموبیت صیق در اجر -	۳۵۱	نذر و نسبت بغیر خدا مشروع و لابد است و تفسیر کریمه یا ایها الذین امنوا اذا نأجیتوا الرسول الی -
۳۵۷	قاعده ثبوت شئی بشئی از دو م نفی با ویش نکند تا نفی صریحش نباشد الخ -	۳۵۲	صدقه هدیه رسول معظم صلعم را مقبول لکن ... صدقه غیر هدیه ممنوع -
۳۵۸	جواز تقبیل بر مستحق تعظیم مستنبط است از مشروعیست حجر اسود -	۳۵۳	اثبات استدانه عرض حاجت و مناجات و هدیه بحضور صلعم ببقای حیات و فقرت و فقرت دائمی صلعم -
۳۵۹	بیان جواز طواف قبر مؤمن صالح و اولویت طواف برای احیاء صالحین -	۳۵۴	هدیه مخصوص برای معظم مکرم تعظیماً و تکریماً اولی است +
۳۶۰	بیان اختلاف علمای مشهورون و محققین در تحریم و کراهت و در اباحت و استحباب بطواف قبر شریف و تقبیل آستانه علیاء و رخسار بر و مالیدن دس و دیوار و غلطیدن بر آستانه و غیره - و آنکه حکم تحریم و کراهت بغرض احتیاط سبب باب حرمت و کراهت است -	۳۵۵	بیان فضل تخصیص موهوب به و موهوب به -
۳۶۱	ذکر بیان جواز انتساب غیر خدای را برای وجه او تعالی و فضل تخصیص موهوب به و موهوب به له و تخصیص زمانی و آصابت نفع عمل بخیر عامل بادر دیگر منافع -	۳۵۶	بیان آنکه تقیین زمانی سنت مستحب است در ایصال ثواب و نذر و نیاز و زیارت -
۳۶۲	پای آنکه ساحت فاخته کی فضیلت -	۳۵۷	جواز زیارت قبر و ایصال ثواب و شرکت اعراس و اولویت قریب را و ایصال متعذرا -
۳۶۳	نماز روزه کا موتی کو ثواب یمنجانا -	۳۵۸	روز سوم بخانه اهل عزارفتن و دعای غیر کردن و طعام فرستادن سنت است -
۳۶۴	اولویت فاخته خاص چیز کی -	۳۵۹	روز سوم موتی و فاخته خواندن بطعام پیش از نذر و نفع بدین و سحیح بود - و تقسیم و اطعام و ایصال ثواب از عبادت مالی و بدنی همه سنت است
۳۶۵	اثبات نسبت چیزی از سوئی غیر از کار آن بهیچ چیز	۳۶۰	بیان تفسیر کریمه و تفعلوا الخیر الخ -
		۳۶۱	خیرات بر نوز در هر وقت نموده دیت است
		۳۶۲	روز سوم و دوم و یکم و چهارم و غیره بخودن فصل حسن است +

مطالب کتاب	مطالب کتاب	مطالب کتاب
تفسیر حدیث شریف لَا تَشْدُوا الرِّحَالَ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ - بیان اثبات ایصال ثواب و نفع اعمال مطلقه مشروعہ بدنی و مالی و غیرہ بے قید زمان - و ایصال دعا برای غیر عامل در هر زمان - بیان ایصال نفع اعمال از زندگان بمرگان و بعکس بمرگ - بیان تحقق و توسع شفاعت در زمان حال و مستقبل از اہل ہر عالم با ہمدگر - بیان ایصال ثواب از اموات باموات تفسیر کریمہ کُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةً وَ اَنْ لِّكُنَّ لِلْاِنْسَانِ اِلَآ مَا سَعَى - جزائے عمل متاخر عمل بفعل معطی است کہ بعض حدیث و غیرہ از ہر جنس عمل تخصیصاً و تعمیماً اعطا برای غیر ثابت بخلافات معتزلہ - سقوط عمل از ذمہ غیر عامل در واجب لنفسہ بجزای عمل غیر نتواند شدہ - بیان نفع عمل از ملائکہ بالانسان - بیان نفع اعمال از انسان بملائکہ - بیان نفع تسبیح سبزہ گور بمعاحب گور - و تفسیر حدیث شریف آنکہ حضرت سلیم گذر فرمود بر دوقبر کہ معذب بودند - و مقرر فی تحقیق مذاب از و سلمہ مطلب و تحقیق معنی کریمہ مَا اَهْلُ بَيْتٍ لِّغَيْرِ	ثبوت روز سوم و غیرہ کہ بطور و سنت است و در ضمن چہلم بنص حدیث و کریمہ و حکمت زیاد درین تعیین + بیان تخصیص صدقہ و فاتحہ لشب جمعہ و عیدین و شب بر اوقہ - ثبوت آمد ارواح منین در ایام دشمہای مقررہ بطلب خیر بنص حدیث - انجام ثبوت تخصیص و عدم تخصیص در احوال و معالفتہ - جواز اجتماع روز سوم موتی و منلف او و رد بالغین و قائلین بمرت تخصیص تاریخ رحلت صلحا و بنا بر ثواب اولی است و آل یوم ایشان و متعلقین ایشان رحمت است + در تخصیص نسبت بخواص منعی از عموم بالنسبت بعوام منعی از خصوص - فاتحہ بوقت رحلت برای میت موجب رحمت است + یوم دصال اولیاء و صلحا و یوم غیر و برکت و توفیق کثیرہ است - جواز زیارت مقابر اولیاء و حاضرین اعراض شان و سفر کردن بہرہ موجب خبر و برکت ثبوت جواز عموم بایع منع مخصوص در اجتماع صندین للاحق -	۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰

نفا	مطالب کتاب	نفا	مطالب کتاب
۳۸۳	اللَّهُ - وَمَا أَهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ -		العين است تا آنکه غیر ماکول اللهم هم مزی شود در حد خود نه بهم خوردن -
"	معنی لغوی اهل و اطلاق و تقید او و تعبیر و غیره - معنی جمله و مقوله و غیره مع امثال -	۳۸۹	تفسیر و معنی کریمه ما ذی یج علی النصب و آنکه لغین مکان ذبح سبب حرمت و کراهیت نیست بجز اتصال بت به نیست و توافق کفار توافق و تفارق هر سه کریمه ما ذی یج علی النصب و ما اهل به لغیر الله الخ و ما اهل لغیر الله به -
۳۸۴	بیان تقید اهل بر حج با قول مفسرین -	۳۹۰	بجای اتصال بت به نیست و توافق کفار توافق و تفارق هر سه کریمه ما ذی یج علی النصب و ما اهل به لغیر الله الخ و ما اهل لغیر الله به -
۳۸۵	بیان وجوه و اقسام اهل به نیست خدا و غیر خدا بنام خدا و بنام غیر خدا - و تفصیل حکم حلت و حرمت بر او -	۳۹۱	تعلق معنی الا ما ذی یج به توافق مفسرین تعی ذلک فینسحق بالمخاطب موئین مع افادت صراحت و اشارت معنی ذلک تفسیر معنی کریمه ما جعل الله من بحیره و لا سائیه و لا وصیله و الاحام الخ -
"	حاصل معنی کریمه ما اهل به لغیر الله عموم مسلم و فاعل با افاده نسبت صله لام -	"	تفسیر معنی کریمه ما جعل الله من بحیره و لا سائیه و لا وصیله و الاحام الخ -
۳۸۶	حاصل معنی کریمه ما اهل به لغیر الله به و خصوص جمله مع عموم فاعل با افاده نسبت از صله لام -	۳۹۲	سائیه و هم جالوزی که مرفوع الانتفاع بغير خیر گذاشته شوند بچو سائیه حرام نیند و حرش افترا و صریح کفاده است - و همچنان جالوزی که بنام بزرگان مخصوص باشند حرام نیند و نه حکم سائیه اند -
"	رجوع ضمیر مقول سوی بعید خلاف فحش است بغير فاعله بلاعت مرام -	۳۹۳	سائیه و هم جالوزی که مرفوع الانتفاع بغير خیر گذاشته شوند بچو سائیه حرام نیند و حرش افترا و صریح کفاده است - و همچنان جالوزی که بنام بزرگان مخصوص باشند حرام نیند و نه حکم سائیه اند -
۳۸۸	ثبوت افاده نسبت از صله لام -	"	سائیه و هم جالوزی که مرفوع الانتفاع بغير خیر گذاشته شوند بچو سائیه حرام نیند و حرش افترا و صریح کفاده است - و همچنان جالوزی که بنام بزرگان مخصوص باشند حرام نیند و نه حکم سائیه اند -
"	اتصال ضمیر مقید بضمیر است و در نه لزوم اهمال ضمیر است -	"	سائیه و هم جالوزی که مرفوع الانتفاع بغير خیر گذاشته شوند بچو سائیه حرام نیند و حرش افترا و صریح کفاده است - و همچنان جالوزی که بنام بزرگان مخصوص باشند حرام نیند و نه حکم سائیه اند -
"	از اهل بر انتساب که امر منوی است و لا نیست پس بر بنای معنی نسبت از اهل ثبوت حرمت نیست -	"	سائیه و هم جالوزی که مرفوع الانتفاع بغير خیر گذاشته شوند بچو سائیه حرام نیند و حرش افترا و صریح کفاده است - و همچنان جالوزی که بنام بزرگان مخصوص باشند حرام نیند و نه حکم سائیه اند -
۳۸۹	در مقابل مخصوص نظم تعمیم نعت خیر مختار است پس زعم تعمیم ما و حصوله بر رفع است -	۳۹۴	خروج غیر از شئی از ملک مخرج مشروط بقبض ناقص غیر شئی نیست مگر لغرض قصد شرط و بیان تعقیق قبض که امر معنوی است بنقص حدیث -
"	تستیمه با حد شرط ذبح و مزی مزی غیر شری	۳۹۵	حقیق قبض بغير شئی است در حد حدیث است و این قبض

مطالب کتاب	مطالب کتاب	مطالب کتاب
۳۹۵ نذر بنفس مندر بر اسے مندر در غیر او تلقا و تصرف بصدقات بوجه تعالی نیابتاً از حق مندور در ضرورت صحیح است و حساب بر زنده نایب استساب بغیر تعالی همچو استساب مخصوص او تعالی از مومن نتواند شد بدلات ایمان و بدگمانی گناه است - بدلات نیت که غیر معلوم است - و با شکار شدن حکم فریبی برایت لازم نه کفر +	۴۰۰ بیان کیفیت بنائی میلاد شریف - میلاد فعل حسن است و فاعلش مشکور و محجوج - بیان معمول صلحا در ترتیب میلاد و رویت او صلعم در منام و تهنید بر ترک و خوشنودی بعمل او - تخریج میلاد یقینین یوم بنص حدیث صوم یوم عاشوره از صحیحین تحقیق حاقط - بیان عمل مولد و آنچه در وی شود - تخریج دیگر بر عمل مولد از حدیث عقیقه با طهار شکر که دلیل استحباب مولد است و منع منکرات شرعی درین عمل خیر + تحقیق عذاب بسر و ولادت صلعم بقصد الو لهب از حدیث ابن عباس نظر بآنکه میلاد را بشارت بدخول جنت و عموم فضل بیان اینکه تا انیدم اجماع است بر میلاد خواص میلاد و رفع حاجات + بیان منہیات که در میلاد نباید - بیان آنکه بدعت تمامه گناه است و تفسیر حدیث شریف کل یذبح عذی صلاً له - تعریف عام و تخصیص لفظ کل چون معنی همه تا کیست مطلق است و و استثناء و تخصیص است و هرگاه نیست نه چنین است - و بیان حرفی کلی بیان هر دو - عموم و جمع در دعواتی عارض شود و در تعارض جمعیت نه شود +	۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰

نمبر	مطالب کتاب	نمبر	مطالب کتاب
۴۰۶	بیان مراد قول حضرت عمر بن الخطاب علیه السلام و فعلش رضی عنہ از جماعت اعاده است نه بدعت -	۴۰۹	حسن هموست که در کتاب و سنت است بصراحت و اقتضای بابا اشاره یا قیاس بقول بنی کریمه قیاس بر حسن حسن است و در ضمن اجمال دین است از رفتار و اکمال تا قیاس است در رضا بر اجاد شریفه مرویه -
۴۰۷	در بیان اثبات آنکه ذکر ولادت او صلعم ذکر است و تفسیر کریمه	۴۱۰	تعریف منالک - و اینکه بدعت در اصول اربعه مسئله نیافته شده و اجماع بذکر میلاد بقول او صلعم +
۴۰۸	و اذکروا نعمه الله الیه - و کریمه لقد من الله علی المؤمنین اذ بعث فیهم محمدا ذکر او صلعم فرض مؤید است و او صلعم نعمت خدا است	۴۱۱	بدعت حسنه بقول او صلعم ثابت نه بلکه حسن و سنت حسنه -
۴۰۹	ذکر فضائل و شاکلش صلعم وسیله تقرب خدا مؤمنان و عباد هم از اینها است -	۴۱۲	خواب ثقات هم دلیل صحت عمل و اینکه حسن است بر اصل حدیثی که او را بیانیده بخواب دید و عمل حضرت مصنف رحمة الله -
۴۱۰	و در محاسن انبیاء و ملائکه همین ذکر بود بنص کریمه و مسئله شامل ذکر است با اختلاف احکام	۴۱۳	روای مصنف رحمة الله در آمدن او صلعم بخواب بانی محفل میلاد شریف - و روایت او صلعم بخواب روایت حقه است +
۴۱۱	و اذکروا نعمه الله الیه - و کریمه لقد من الله علی المؤمنین اذ بعث فیهم محمدا ذکر او صلعم فرض مؤید است و او صلعم نعمت خدا است	۴۱۴	امر بخواب دلیل صحت عمل است و دلیل عمل مایه بنص کریمه -
۴۱۲	ذکر ولادت در قرون اولی ثابت حسن است بر اصل شرع مع دلائل اصول بنی احادیث	۴۱۵	ذکر ولادت شریف بعد از آنکه فرض مطلق مستحب است و هر که او را لازم گرفت باطل کند و فرو نگذار دهنش کریمه -
۴۱۳	حدیث ثقات صلحا و تعریف او که حق است بیان و سنت حسنه موجب حصول ابر غرور و احب عالم اوست - و حسن نزد مسلمانان حسن نزد خداست - و آنکه است او صلعم بر منالک جمع نه شور +	۴۱۶	معرفت شخص او صلعم ... نفعی است و او دیگر و ولادت و بلوغ او صلعم بر آید

فصل	مطالب کتاب	مطالب کتاب
۴۱۴	قبل ادائی فرض اعراض از ذکر او صلعم کفر است	خطبه مصنف کتاب هذا تذکرة الحق - خطبه مؤلف رساله الدر المنظم -
"	و بعد ادائی او اعراض است بجز مطلق که اولی الاجزاء است و این مومن را بمنی رسید -	بیان آنکه حضور بی زائر بر مزار اقدس صلعم و تسلیم و صلوة برو و توسل و استمداد و استشفاع بجاه و جناب او و بال و صحاب و اولیائی او
۴۱۵	تغظیم او صلی الله علیه و سلم فرض مؤبد است بنص کریمه در حضور و غیبت خلاف تغظیم و توقیر او صلعم کفر لازم بخلاف تغذیر که در و نیست - و در حضور او فرض موقت بنص کریمه و در غیبت او مستحب که معمول صحابه است +	جمعین ثابت محقق است که افضل طاعات و اجل عبادات و ارجی مشروبات و اعظم قربات نزد پروردگار عالم است - و خلاف اعتقادش خلاف خدا و رسول و علمائی اعلام است و از رتبه اسلام بیرون شدن بنصوص کریمه و احادیث -
۴۱۶	بیان قیام برای او صلعم از نص کریمه و نص حدیث	بیان آنکه در باب هفده حدیث اندر مع بیان
۴۱۷	هتئی از قیام بگرا هست او صلعم است بوجهی غیر مذکور نه از کراهت مطلقه که معارض ثابت شود پس مآول شود -	راویان و اختلاف و اتفاق علمائی محدثین بر ضعف و صحت حدیث -
۴۱۹	سکوت و قار و غیره طرق تغظیم در مجلس ذکر صلعم بجای آوردن لازم است بنص کریمه و وجوب او	بیان آنکه بضرورت دانسته شد که طاعات و قربات خالص برای خدائی عز و جل است و مخلوق را هرگز در و شرکت نیست و لیکن بمقتضائی حکمت و مصلحت در بعضی مثال واسطه شدن مخلوق لازم شود بنصوص کریمه -
۴۲۰	توارث و جماع بر احسان قیام بنص حدیث بیان تقبیل و بوسه و ماه بزرگ و تغظیم ذکر و قیاس برو - و برکت ذکر و ذکر بر رفع گناه -	احادیث در وقوف او صلعم بر قبور مومنین بیان وقوف بر قبر نبی صلعم احادیث و اخبار و وقوف بر قبر نبی صلعم -
۴۲۳	بیان آنکه ذکر ولادت موجب برکت ایمان و تزکیه رحمت است و عبادت مشروع و ثابت بنص کریمه است +	بیان استقبال قبر شریف و استدر بار قبله -
۴۲۴	فضله از حزیب از راه تنبیه برای هدایت ذکر بیان زیارت قبور خصوصاً اشرف قبور که قبر بی رمه است - نه صلعم مطالبه دیگر -	بیان استقبال قبر شریف و استدر بار قبله -

قیاس قیاس تغظیم و تزکیه و ذکر و ذکر او صلعم

مطالب کتاب	مطالب کتاب	مطالب کتاب
بیان آداب زیارت اهل بیت نبوت و سلام برادر	بیان اتفاق علما بر حیات و علم او صلعم در قبر	۴۳۸
بیان افراط و تفریط که هر دو حرام کرده و دم کرده شده اند - ولیکن بیان افراط در تعظیم الخ	شریف و ترو آوردن باو و پشت دادن بکعبه و خطیب را پشت بکعبه سنت و غیره را استنباط	۴۵۰
بیان تفریط و تعظیم	بکعبه و استقبال بدرس مستحب است	"
بیان امور مشتبیه در میان افراط و تفریط که درو دلائل معارض آمده و اقوال مختلف +	بیان دست راست بر چپ نهادن در زیارت بخج	۴۵۱
بیان راه صواب در میان افراط و تفریط آثا مستنده	هست مناز	"
بیان آنکه در احادیث هندی قیام و ثبوت قیام پنج شایسته نیست و بیان صنعت و تاویل آنها -	اتفاق جمهور بر وقوف زائر نبی صلعم سهیت نماز -	۴۵۲
قول شیخ الاسلام حافظ ابن حجر در شرح و تفسیر حدیث قُومُوا إِلَى سَيِّدِنَا كَعْبٍ -	وقوف زیارت نبی صلعم بخج و قوف عرقه و مزلفه و مشاعر عظام است که خدای راست -	۴۵۴
جواب طبری بحدیث لا تقفوا مواکما تقفوا	احادیث و آثا بسلام و در سلام بحضور و از حضور صلعم و علم او صلعم ازو -	۴۶۰
الاعاجم الخ و من احب ان یمثل الرجال قیاماً الخ -	تاکید ادب و پشتن در زیارت شریفه بحضور قلب	"
جواب ابن فقیه در معنی حدیث عدم قیام که بخج عجمیان است -	و جوارح طریق صلوة و سلام بر او بر اصحاب و آل او -	۴۵۸
حجت ابن بطلال در جواز قیام از حدیث حضرت عائشه رضی الله عنها حضرت سیده -	طریق سلام بحضور سرور عالم صلی الله علیه و سلم از صلحا و علما -	۴۶۲
قول علامه طاهر مفتحی در استنباط قیام مع تاویل سنی حدیث قُومُوا إِلَى سَيِّدِنَا كَعْبٍ الخ	سایر طریق ادب و سلام در زیارت حضرت ابوبکر صدیق رضی الله عنه	۴۶۲
قول قاسمی در تاویل احادیث هندی قیام مع تاویل تفسیر طاعلی قاری در حدیث قُومُوا إِلَى سَيِّدِنَا كَعْبٍ مع اقوال ذیلی علماء +	سایر طریق ادب و سلام در زیارت حضرت عمر فاروق رضی الله عنه -	"
	بیان بازگشتن سرکے نزد روی نبی صلعم و از پس نهادن دست شمع و اسد عسک خود - و زیارت حضرت سیده - معنی الله معهما و آداب است -	۴۴۵
	بیان آداب زیارت از حدیث و از حدیث احمد رضی الله عنہم	۴۶۶

مطالب کتاب	مطالب کتاب	مطالب کتاب
روایت قیام شکر حسب عادت عرب یا از حدیثی کریم بر ولادت او صلعم -	۴۴۸	و جواب طیبی و اجتماع جمهور و تفسیر حدیث کانوا اذا مروا له یقوموا الخ
قیام شکر از صلعم بر ختم قرآن بر روایت ابو هریره و ابو جعفر از جد و پدر خود رضی الله عنهم -	"	تاویل طیبی بحديث مذکور - و تاویل ابو جابر -
قیام شکر از حدیث بر اوت صدیقه رضی بر روایت عروه رضی بنده بخاری - شرح قسطلانی بر حدیث مذکور -	۴۴۹	تفسیر طالع علی مع اقوال تاویلی در حدیث من سره ان یتمثل له الحال قیامًا الخ
بیان آنکه بر وجوب شکر - قیام هنگام ذکر ولادت شریف واجب است - و اقوال علمای متقدمین بر و تا آیند عمل بر آن -	"	تاویل بیقی در معنی حدیث -
قیام امام سبکی بر مریح او صلعم و همه حضار و ائمه بسیار گرفتند -	۴۵۰	تفسیر طالع علی در حدیث لا تقوموا کما تقوم الاعاجم الخ و اقوال شرح احکام تعظیم
قول ابن حجر میثمی که بر مندوب بدعت حسنه اتفاق شده و اینکه عمل مولد و اجماع آدمیان بدعت حسنه است -	۴۵۱	تکمیل جواب در استشغال از صلعم -
قول ابوشامه شیخ نووی رحمهما الله در اجرائی مولد و فوائدها -	"	استشفاع از صلعم قبل خلعت او بحديث عمر رضی الله عنه -
قول سخاوی و ابن جوزی در اشاعت عمل مولد و فوائدها و نزول برکات و خواص -	"	بیان آنکه قیام در ذکر میلاد شریف بر عت است موافق اصول شرع نه مخالف سنت و نه مفسد و وجوهای در دخول او در سنت -
بیان بنائی مولد و تصنیف کتاب در و -	۴۵۲	بیان آنکه اصل قیام میلاد شکر نعمت خدا است یا بجا و تخلیق و بعثت او صلعم که اعظم نعم و من است
حافظ ابن حجر و سیوطی رحمهما الله در سنت اصلی بر آورده -	"	که وجود همه عالم متوقف باو بود که کتب سماوی بدون اطاق و همه انبیاء بدو مبشر مع دلائل آیات و حدیث
اختتام از مصنف رساله در المنظم و دعا از و -	۴۵۳	بیان آنکه میلاد شریف چیست و چه در و است و برائے چیست +
در و در مصنف کتاب تذکره الحق +	"	بیان آنکه قیام شکر میلاد چه قدر باید و اکتفا بر تولد برای چیست و دلائل قیام شکر حسب عادت عرب خالص و بحديث و دلیل اکتفا بر تولد +

نہا	مطالب کتاب	مطالب کتاب
۴۸۴	ذکر بیان دعا و اجابت مع دیگر مطالب	بیان آنکه از خیر و شر و نفع و ضرر از و تعالی راجع
"	بیان حقیقت دعا آنکه عبادت و خلاصه عبادت است	بسیوی حکمت معلوم از تعالی است نه بوجوب
۴۸۵	کیفیت اجابت دعا	و حق و غرض که مستلزم جبر و اضطرار باشد بمقتضا
"	تفسیر حدیث شریف لا یُرَدُّ الْقَضَاءُ إِلَّا بِالْعَدَاوَةِ	کرم و رحم او سبحانه و کرامتی بحال بعض حقی غیر
"	تحقیق معنی قضاء و دعا مع حدود	واجب که شائبه از وجوب دارد - در ردی که
۴۸۶	بیان قضاء بمعنی اجراء	بحق فلاں گفتن ممنوع است تا بر و تعالی از
۴۸۷	قضاء و قدر هر یک صفت مخصوصه بمعنی مخصوصه	کسے حقی نباشد الخ
"	است نه بمرتبه اجمال و تفصیل	بیان النوع ترتیب اثر دعا با اجابت او سبحانه
"	تفسیر آیت کریمه و اِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي	بیان انصابت دعوات کفار -
"	عَنِّي فَاَنِي قَرِيبٌ خ الخ	تفسیر کریمه فیکشف مَا تَدْعُونَ الْيَهُانَ
"	ترجمه کریمه از مصنف رحمه الله	سَاءَ الْآیَه -
۴۸۸	مطلب و خلاصه از مترجم	تحقیق معنی آیت کریمه و مَا دَعَاءُ الْكَافِرِينَ
۴۸۹	بیان آنکه ایمان صفت اختیار ی بنده است	الای ضلاله
"	حقائق معنی کریمه بتحقیق الفاظ چنانچه اذا بشرط	انکار مقبولیت دعا کفر است بنا بر انکار ارض
"	مخصوص بزمانه عام و محقق الوقوع است -	قطعیه
"	و تعلیم دعا بطریق که در و قربت مخصوص حاصل شود	ذکر بیان هر دو حدیث لا تَتَّخِذُوا قُبُورِي وَثَنًا -
۴۸۱	ترکیب نحوی آیه کریمه مذکوره	و لا تَتَّخِذُوا قُبُورِي عِثْدًا -
۴۸۲	آیات و احادیث دیگر در تائید دعا در باب دعا	تفسیر حدیث شریف لا تَتَّخِذُوا قُبُورِي وَثَنًا
"	و استجابت بواسطه او صلعم -	بیان لفظ اخذوا و اتخاذا که مفید معنی جواز و تاکید
"	بیان دفع دخل از دیگر معانی آیه مذکوره -	است بنا بر اصل لغت و همی مقتضی ثبوت
۴۸۳	بیان نقص تا و بلاست در کریمه مذکوره -	منفرد است *
۴۸۵	دلیل توسل و استغاثت از بکریمه بوسیله انبیاء	بیان لطائف با اختیار لفظ و تن با خیر و شر
"	و اولیاء و ملائکه - و به توسل مقیمان عالم ارواح	تشبیه و اسم غیر صفت را بر تبع مفعول اول
"	و شهود و برزخ مع ثبوت با حدیث نبویه -	مفعول ثانی آمدن منع است *

نمبر	مطالب کتاب	صفحہ	مطالب کتاب	صفحہ
۴۹۲	حاصل معنی حدیث +	۵۰۱	قطع نظر در عوارض است نہ در ذات - نوشتن	
"	اعجاز پیشین گوئی حدیث شریف مذکور		بعض منشیانہ از قرآن کفر و بعض نہ ولیکن انہ	
۴۹۳	چادر و غلاف پوشانیدن و گل و صندل ریختن بر قبر منع نیامده و تشییع بمعبودیت و بت باطل -	۵۰۲	سوء ادب حالی نہ - و در تکفیر مجوزین احترام واجب با احتمال خطائی اجتهاد	
۴۹۴	تفسیر حدیث شریف اللهم لا تجعل قبری وثنای تعبد الخ -		سوختن قرآن یا ماتہ و اعراض کفر است نہ در غیر این از آنکہ سوختن از امارات ماتہ و اعراض بالقطع نیست کہ حکم بر علت است پس بے مصلحت شرعی سوء ادب و مصلحت شرعی سختن +	
۴۹۵	دریں حدیث وجہ تشییع عرض بعرض است حاصل معنی حدیث مذکور - و آنکہ زمینت بالمخاط	"	تبرک و توسل و استعانت بکلمات و اسمائے طیبات و از خدا و از انبیاء و اولیاء بر او تعظیم مقتضائے دین و عقل است نہ از روی بے حرمتی نعوذ باللہ تعالیٰ	
"	ادب و تعظیم لوحه است ثابت +			
"	تفسیر کریمہ یا کتبخی اذ مخد و انہ نیست کہ عند کل مسجد الخ و اقسام زمینت و شان نزول کریمہ			
۴۹۸	تحقیق معنی مسجد کہ دریں کریمہ است -			
"	حضور حضرت صلعم افضل از حضور مسجد است و ہم وجہ و واجب و وجوب برہ و احد لازم نجوم			
۴۹۹	نبی بر وقوف مزار اقدس بمقابلہ وقوف ثابتہ ماؤل -			
"	بیان اعجاز پیشین گوئی دریں حدیث شریف			
۵۰۰	ذکر بیان منع نوشتن قرآن مجید از نجاست و سوختن آن با دیگر مطالب -			
"	نوشتن قرآن مجید از ہر قسم نجاست کفر است و ہم مسفوح ہم درین بت بر وجہ ماتہ -			

کتاب	تفسیر	تذکرہ
۲۱	۱۵	۲۱

در باب کتاب ما هدی بحق ترجمه تذکره الحق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي هدانا لهذا وما كنا لنهتدي لولا أن هدانا الله + فأرسل
رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله + ولو كفر المشركون
والصلوة والسلام على جيبه + ورسوله محمد المصطفى رحمة للعالمين خاتم
الأنبياء نور من نور الله + فهو سيد المرسلين شفيع المذنبين حريص
على المؤمنين شاهدا ومبشرا ونذيرا + ذلك من اتخذ عند الرحمن عهدا
لقد من الله على المؤمنين إذ بعث فيهم رسولا من أنفسهم يتلو عليهم
آياته ويزكيهم ويعلمهم الكتب والحكمة + فمن آمن بالله وبنوره
فقد استمسك بالعمدة الوثقى + والله يهدي من يشاء إلى صراط مستقيم
قل بفضل الله وبرحمته فبذلك فليفرحوا هو خير مما يجمعون وعلى الله و
أصحابه مخوم الهدى ومصابيح الدنيا والآخرة + خصوصاً خلفاء
الراشدين المهديين وبقية العشرة المبشرة + والسبطين المقبولين
المحبوبين مع إمام الزهراء البتول المطهرة بنت رسول الله + وجميع
أهل بيته المؤمنين أزواج خير خلق الله + وعلى أتباعهم التابعين و
تبع التابعين خيار أهل الأرض إلى يوم الآخرة + فأولئك الذين آمنوا
وعملوا الصالحات سيجعل لهم الرحمن ودا + لهم ما يشاؤون عند ربهم
فيدخلهم ربهم في رحمته + ذلك هو الفوز المبين + رضوان الله تعالى

علیہم اجمعین + لَمْ حَبَّبْتُ بِحَرَمِي مِنْ تَحْتِهَا اِلَّا نَهَارَ خُلْدَيْنِ فِيْهَا اَبَدًا +
 اَنْتَا وَلِيْكَمُ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ اٰمَنُوْا فَانْ حَزِبَ اللّٰهُ هُمُ الْغَالِبُوْنَ + فَيَا سَافَا
 عَلَى الْفِرَاقِ فَاسْأَلُوا اَهْلَ الذِّكْرِ اِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُوْنَ + اللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ
 عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّكَ وَنُورِكَ وَعَلَى اَنْوَارِهِ اَجْمَعِيْنَ وَعَلَيْكُمْ اَمَّا مَعَهُمْ بِرَحْمَتِكَ
 يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ - اٰمِيْنَ +

اما بعد این کتاب سمری به تذکرۃ الحق از تصنیف عارف بالله واصل الی الله سالک کامل
 مخزن حقائق متبع دقائق محقق الملتد والذین منظر علمائی راسخین کاشف اسرار ربیبی واقف علم لدنی
 صوفی صافی شیخ الوقت فقیر کامل حضرت استاد دی و مولائی مولانا مولوی محمد عبدالوحید المصطفی
 به محمد امیر رحمۃ الله علیہ کہ از حقائق و معانی و معارف و مسالک صوفیہ کرام - و بر جمیع عقائد حقه
 اہل سنت و جماعہ با تفاسیر احادیث شریفہ و آیات کریمہ مؤید مافی الباب - مملو و مشحون است - و دیگر
 آیات منیفہ و آثار شریفہ و مسائل دینیہ کہ در دو احتمالات و اشتباہات و اختلافات از متقدمین و متاخرین
 علما و صوفیہ منقول آمدہ با مطالب آخری ہم بدو ثبت آمدہ - و بدلائل مثبتہ و براہین قاطعہ و منجج
 و اثقہ عقلی و نقلی کہ ہر کس را ازان گزیرے نباشد از نفع آہنہم اختلافات و نظریات کردہ شدہ -
 طریق حق و سبل السلام و امنودہ شدہ - شان علیل و ترتیب دفع دارد - و جش بیرون ازان است کہ
 بر آید - و ضرورتش زائد از اوست کہ بسجیدن در آید ع شنیہہ کے بود مانند دیدہ + فیا ایھا
 النَّاطِرُ لَا تَنْظُرْ اِلٰی مَنْ قَالَ وَانْظُرْ اِلٰی مَا قَالَ + پس بینی کہ حق حق است اللّٰهُمَّ
 اَنْتَ الْحَقُّ وَبِحَقِّ الْحَقِّ - اما در غرر مطالب و جواہر زواہر معانی این مکتوب بہت نامی حسن
 ادب چون در عبارت قصیر الملبانی کثیر المعانی بصورت الہامی با جمال الفاظ تغبیہ آمدہ همچو گوہر شاہوار
 در خلوت خانہ صدف و چوں لعل بدخشاں در صمیم کان مستور - اخذ مطالب و فہم معانی ہر کس را از اجابہ
 دشوارہ و کشف معضلات و حل مشکلات از خون جگر و دقت نظر خالی نبود - و ضروریات دین و
 دریافت مسائل حقہ مقتضی برو قوف مطالبش لا بد منہا - آرزو داشتیم کہ بہرہ از و برگیریم و لیکن

شمسار که نہ بہرہ ادب و نہ از علم مایہ دار۔ و شوق دامگیر کہ بگیہ ہرچہ بر آید۔ کہ بکار آید۔ پس یکم باگی و از
 بے استعدادی خود در خود نگوئسار۔ و از ہمت و شوق خود بفضل و کرم حق افتتاح کار را طلبکار۔
 محمد الہ کہ نسیم رحمت حق و زید و غنچہ باب امید شگفتہ و اگر دید شعر رحمت ہزار جان با امید مائی +
 محروم از درت نہ شود پنج سائی + ناچار دیدم بعض مسائل کہ بزبان فارسی عبارت سہل آمدہ نظر
 بر چینم و اورا بزبان اردو نگاشتم شعر ہرچہ بہت از قامت ناسازو بے اندام ما است + ورنہ نشر
 تو بر بالائے کس کوتاہ نیست + ہمت و فیضان حضرت مصنف رحمہ اللہ کہ مؤید من اللہ است یا
 آمدہ رہبری فرمود و بسی اشتہای شوقم افزود و کشاں کشاں تندبر و تفکر بہر گوشہ کتاب در ہر سئلہ
 بخوضہ آدم ہمیت کریم کار فرما آمد۔ اگرچہ حل مشکل از ہرچہ باید نیامد اما ترجمہ اش بزبان اردو از فارسی
 و بجا فارسی از عربی کردہ آمد۔ آخر بر استعداد خود سنجیدم از پیروں یافتہ۔ شکر نعمت باری بجا آوردم
 شعر مت منہ کہ خدمت سلطان ہمکنم + مت بدار اینکہ بخدمت بداشت +
 باز دوسہ بار نظر نمودم تبصیح در آوردم۔ رحمت خدا برو باد کہ ہمتش مرا یار آمد ورنہ ازیں بے مایہ چہ
 آید۔ الحمد للہ علی ذلک۔ پس کتاب تذکرۃ الحق با ترجمہ اش کہ ناش ماہیۃ الحق باد ہر دو
 بہ ترتیب فوق و تحت علیحدہ علیحدہ ازیں ناچیز دوست محمد اجیری کہ یکے از بندگان خواجہ بزرگ
 حبیب اللہ محمد معین الدین حسن چشتی سجنری اجیری است قدس اللہ سرہ العزیز
 نوشتہ آمد۔ و دریں مجلد دو فہرست نہادیم یکی از مصنف رحمہ اللہ تعالیٰ کہ برای اصل کتاب ترتیب دادہ۔
 و دوم از ترجمہ کہ اورا بسط نمودہ تا ہر کی را در طلب مقصود آسانی شود و باللہ التوفیق و هو خیر
 الرفیق تمنا از انصاف مدان ناظرین است کہ اگر سہوے و خطائے در ترجمہ این بسماہ مطالبہ کتاب
 ملاحظہ فرمایند بغوی کریمہ اذا امرت باللغو فلو اکرافا حسب مدعای متن صحت فرمودہ بجان مت ہند
 العفو عند گرام الناس فامول را کار فرمودہ دیگر دارند کہ انسان بپشیمان در آمدہ۔ و چوں ازین ترجمہ
 کشف مطالب کتاب بر آید و بہرہ ازو بیا بند و حظ و نفع بردارند از دعائی خیر این فرمایہ را فراموش
 نہ دارند و اللہ و التوفیق یلہدی من کیشاں و انہ لذو الفضل العظیم۔ و الحمد للہ رب العالمین آمین

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دیباچہ شرح

اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ مُرْسِلِ مُحَمَّدٍ عَلٰی الْعَالَمِیْنَ رَحْمَةً الْمَصَلٰی الْمَحْصُوْصِ مِنَ اللّٰهِ
الرَّحْمٰنِ بَقَاءً بِوُجُوْدِهِ وَمَنْ الْمَلَائِكَةُ وَالْمُؤْمِنِیْنَ دُعَاءً بِشَهِوْدِهِ
اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ النَّبِیِّ الْاَرْحَمٰی وَعَلٰی اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ وَ
اَتْبَاعِهِ اَجْمَعِیْنَ +

دیباچہ

زیر پس آنت کہ در دند مستمند نظر بدھا کہ مبادا بتغیر دلالت و ربط الفاظ مقصودش از
فہم قاصد دور افتد بنوشتن شرح و حاشیہ با محتاج الیہ از دلالت و ربط بعض متن
کفایت بعض عبارت و بعض بعلامت نمود۔ پس علامت از فاعل قفاست و از
مفعول صف و از مبتدا صتب و از خبر خب و از مضاف مض و از مضاف

ترجمہ دیباچہ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ سَرَح

ترجمہ

محمودیت یعنی تعریف کیا جانا تمامہ خاص خدا ہی کے واسطے ہر جو محمد صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم کا ساری جان و
پیر بھیجو والا ہے کہ وہ رحمت میں مخصوص رحمت بھیجنے والے کی خداے رحمن۔ سے اپنی وجود کے بقا کے سبب۔ اور
رحمت میں ملانکہ اور مومنین کی دعا کی بنا پر جو موافق مراد خدا کے ہے اپنی شہود و طور کے سبب۔ بطرح اللہم
صلی و سلم علی محمد الخ یعنی ایذا رحمت اور سلامتی بھیج محمد صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم پر کہ وہ نبی مکی
یعنی اصل میں اور آپ کی آل اور اصحاب اور سارے پیروان پر۔

اس کے بعد یہ کہ در دند مستمند نے دعا پر نظر کر کے کہ ایسا نہ ہو دلالت اور ربط الفاظ کے تغیر کے
اسکا مقصود قاصد کی فہم سے دور پڑ جاوے شرح اور حاشیہ لکھنے میں بعض متن کی استفادہ کہ دلالت
و ربط سے اس کے لیے ضرورت تھی کچھ عبارت پر اور کچھ علامت پر کفایت کی۔ پس علامت فاعل کی قفاست
اور مفعول کی صف اور مبتدا کی صتب اور خبر کی خب اور مضاف کی مض اور مضاف

ترجمہ دیباچہ شرح کا ترجمہ
مع علامت و روابط

الیہ مضافاً از موصوف موصوفت صف و از ممیز قم و از تمیز قم
 و از ذوالحال فی پیوستہ و از حال حا و از معطوف علیہ مع مع و از
 معطوف مع و از متعلق بہ متعب و از متعلق متع و از مرد و ہر
 و از تردید تر و از بدل نہ مبد و از بدل بد و از اسم ان و مثلہا ستم و از
 خبر ان و مثلہا خب بر لفظ و از متن قم و از شرح متن ش و از حاشیہ ح میان سطر و از
 رابطہ ہر علامت ہندسہ موافق بر نیش و از مقدم قم و از مؤخر خ بر علامت و از
 مرکب در مرکب خطی۔ بر علامتین و از مرجع ضمیر ہندسہ موافق زیر نیش منہی تا نہ در
 متن و در شرح جدا ازاں و در حاشیہ جدا ازاں۔ و باید کہ ترتیب نگاہ دار و و بضرورت
 رجوع بدو رسابق تکرار ہندسہ و چون بسر آید از سر آید و من اللہ العلی التوفیق
 اللہ صلی و بارک وسلم علی محمد بنی الرحمة و علی جمالہ کما تحبہ و ترضاه
 و شفعا و فینا و ترحمنا

ترجمہ الیہ کی مضافاً از موصوف کی موصوفت کی صف اور ممیز کی قم اور تمیز کی قم اور
 ذوالحال کی فی ملا ہوا اور حال کی حا اور معطوف علیہ کی مع اور معطوف کی مع اور متعلق بہ کی
 متعب اور متعلق کی متع اور مرد کی تا اور تردید کی تر اور بدل نہ کی مبد اور بدل کی بد اور
 اسم ان اور اسکے مثل کی ستم اور خبر ان اور اسکے مثل کی خب یہ علامتیں مذکورہ لفظ کے اوپر ہیں۔
 اور متن کی قم اور متن کے شرح کی ش اور حاشیہ کی ح یہ سطر کے درمیان ہیں۔ اور علامت کو آسمین
 ربط کی غرض سے انپراسی کے موافق ہندسہ کر دیا گیا ہے اور علامت مقدم کی قم اور مؤخر کی خ علامت
 کے اوپر۔ اور علامت مرکب در مرکب کی ایک خط ایسا۔ دو علامتوں پر ہے۔ اور مرجع کی ضمیر کا
 موافق ہندسہ اسی ضمیر کے نیچے کہ نہ ۹ تک پورا ہوا ہے متن میں علیحدہ ہے اور شرح میں اس سے جدا
 اور حاشیہ میں اس سے جدا۔ اور چاہیے کہ ترتیب نگاہ رکھے اور ضرورت کی صورت میں تکرار ہندسہ کا
 اسی پہلے دور پر رجوع کرتا ہے کہ جب عدد مذکور نہ ۹ تک تمام ہوتے ہیں تو ابتداء سے شروع ہوتے
 ہیں۔ اور خدا سے برتر سے ہے توفیق کا ملنا۔

خداوند رحمت اور برکت اور سلاستی بھیج محمد صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم پر جو نبی رحمت ہیں اور آپ کے جمال پر
 جیسا تو اسی محبوب رکھتا ہے اور اس سورجی ہی اور اسکو ہم میں شفیع کر اور اس کے سبب ہی ہم پر رحم کرے

دیباچہ کتاب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الصَّابِرِ بِنُورِهِ فَنَسْتَعِينُهُ وَالصَّلَاةَ عَلَى رَسُولِ مُحَمَّدٍ
الرَّابِطِ بَظُهُورِهِ فَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ خُصُوصًا
عَلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ وَعُمَرَ الْفَارُوقِ وَعُثْمَانَ ذِي النُّورَيْنِ
وَعَلَى خَاتَمِ الْوَلَايَةِ دَلِيلِهَا وَالْحَسَنَيْنِ الْمَحْبُوبَيْنِ وَعَلَى اتِّبَاعِهِ
فَعَلَى الَّذِينَ هُمْ مُتَّبِعُونَ شَشْ بَايَدِ دَانَتْ أَتَّحِدُ مَصْدَرِ مَجْهُولِ اسْتِ
چہ اسم مفعول مالم یسم فاعلہ در افادت مقصودہ محتاج غیر نبود و موافق است بمعنی
لغت بخلاف مدح کہ احتیاج غیر دارد در وجود و حقائق محتویہ خطبہ بفقوای آنست
کہ حمل مطالب قرآن مجید کہ در بسم اللہ الرحمن الرحیم است در بآء است

ترجمہ دیباچہ متن کتاب تذکرۃ الحق

ترجمہ دیباچہ کتاب

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تعریف کیا جانا بتمامہ خاص خدا ہی کے واسطے ہے جو اپنی نور سے صابری یعنی نگاہ رکھنے والا ہی پس اسی سے ہم مدد
مانگتے ہیں۔ اور درود اس کے رسول محمد صلی اللہ علیہ و علیٰ آلہ وسلم پر کہ اپنی ظہور سے رابطہ یعنی ربط دینے والے ہیں
پس آپ ہی سے ہم سفارش چاہتے ہیں۔ اور رحمت آپ کے آل و اصحاب پر ہو جو خاص کر حضرت ابوبکر صدیق
اور حضرت عمر فاروق اور حضرت عثمان ذی النورین اور حضرت علی پر کہ خاتم ولایت اور دلیل یعنی رہنما
ولایت ہیں اور حضرت حسنین پر کہ دونوں محبوب ہیں اور آپ کے پیروان پر پھر ان لوگوں پر کہ دوسرے
پیروی کر گئے ہیں یعنی جو میرے مقتدا ہیں رضی اللہ عنہم و رضوانہ۔ سمجھنا چاہیے اللہ تعالیٰ مَصْدَرِ مَجْهُولِ
بمعنی محمودیت ہی یعنی تعریف کیا جانا اسلئے کہ اسم مفعول مالم یسم فاعلہ کا یعنی وہ اسم مفعول جو اپنی فاعل
کے معروف اور موسوم ہونیکے سبب اسکا قائم مقام ہو وہ افادت مقصودہ یعنی مراد کے موافق نفع پہنچانے میں
غیر کا محتاج نہیں ہوتا ہے۔ اور موافق ہیں یہی لغت سے بخلاف مدح کہ یہ وجود میں غیر کی احتیاج رکھتا ہے
اور خطبہ کے محتویہ حقائق یعنی حقائق جو اس خطبہ کو حاوی ہونے والے ہیں اس ضمن کے موافق ہیں کہ قرآن مجید کے مطالب
جو بسم اللہ الرحمن الرحیم میں محل ہو چکے ہیں و سب اسکی بایں ہیں

ترجمہ دیباچہ متن کتاب تذکرۃ الحق
از مصنف م سہ حال خود و کتاب

وحضرت علی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ نقطۂ آن وکفایت کرد در صفات اصحاب و آل
رضی اللہ تعالیٰ عنہم بر ترتیب تخصیص حقیقۂ شان کہ موقوف این اسرار را در مجلس تواند
در یافت والا کار دشوار تر از دشوار۔

ہم اما بعد این مکتوب مسمی بتذکرۃ الحق از در دہند عائد موسوم بہ محمد عبد الوحید
از والدیہ نش ابن محمد نور الاحد ابن مولوی محمد حسین ابن قاضی محمد نعیم ابن مولوی محمد
عبد القادر رحمہم اللہ تعالیٰ ہم و مخاطب بہ امیر از مرشدیہ نش یعنی جناب حضرت
سید شاہ غلام رسول رضی اللہ تعالیٰ عنہ و جناب حضرت مولوی محمد عبد الرزاق رضی
اللہ تعالیٰ عنہ ہم قریشی بن بایکانی لقباً نش از غمی حضرت عبد الاحد رحمہم اللہ
تعالیٰ شنیدم کہ یکی را از انبار حضرت جعفر طیار رضی اللہ تعالیٰ عنہ سلطنت کیاں مسلم
از اولادش ہستیم ازین باعث قریشی نسب و کیاں لقب ہستیم واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب
ہم کرسوی و طنائہ نش کرسی قضبہ است قریب لکھنؤ۔ ہم اجمیری مسکنائہ نش
بامرواجہ غریب نواز حضرت محمد معین الدین حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ بدارالخیر اجمیر مسکن گرفتہ

نوجوہ احد حضرت علی کرم اللہ وجہہ نقطۂ اسکے ہیں۔ اور اصحاب اور آل رضی اللہ عنہم کی صفات میں انکی حقیقت
کی ترتیب تخصیص پر کفایت کی یعنی ایسی خاص ترتیب پر کہ انکی حقیقت مرتبہ کہ صاحب توفیق ان بصید و نکو نگے
محل میں معلوم کر سکتا ہے ورنہ کام مشکل سے بھی زیادہ مشکل ہے۔

اسکے بعد معلوم ہو کہ یہ کتاب جس کا نام تذکرۃ الحق رکھا گیا اس در دہند عائد یعنی پناہ ڈھونڈھنی و
سو ہے جسکا نام والدین کی طرف سے محمد عبد الوحید ہے۔ اس نسب نامہ کے ساتھ کہ ابن محمد نور الاحد ابن مولوی محمد
ابن قاضی محمد نعیم ابن مولوی محمد عبد القادر رحمہم اللہ تعالیٰ اور لفظ امایہ کے ساتھ اپنے دونوں مرشد یعنی
حضرت سید شاہ غلام رسول رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ اور جناب حضرت مولوی محمد عبد الرزاق رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی طرف
خطاب پای ہو ہے۔ نسب میں قریشی اور لقب میں کیاں ہے۔ کہ میرے چچا حضرت عبد الاحد رحمہم اللہ تعالیٰ سے
میں نے سنا ہے کہ حضرت جعفر طیار رضی اللہ تعالیٰ عنہ کی اولاد سے کسی ایک کو کیاں فی سلطنت مسلم و حاصل حق
ہم انکی اولاد سے ہیں اسی باعث سے قریشی نسب اور کیاں لقب ہیں واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب۔ اور طنائہ
کے اعتبار سے کرسوی کہ کرسی ایک قضبہ ہے لکھنؤ کے قریب اور مسکن کے اعتبار سے اجمیری ہے کہ حضرت
خواجہ غریب نواز محمد معین الدین حسن رضی اللہ تعالیٰ عنہ کے حکم سے دارالخیر اجمیر میں مسکن اختیار کیا۔

صحتی شریعتاً و نقشبندی مجددی و چشتی معینی طریقتاً۔ سوئی محبوبی است
 بارک اللہ تعالیٰ فی جمال کہ دل و جان در گرو جمالش باد تا باشد کہ سیاهیش بنور
 جمالش بدلی یابد۔ و می سپارد کار خود بخداوندگار فغیم المولیٰ و غیم
 النصیر۔ و ازاں رہ کہ گذران تا آنجناب رافت آب بگذرد تنبہا للعوام بر
 قدر ضرورت بترجمہ آیات منیفہ و اخبار شریفہ و تصریح مدعا باز یاد د و دیگر منافع
 پر دخت۔ و نکوشید مگر در تحقیق حق کہ مزیق باطل است۔ و آرزوئے ندارد
 ہر کہ توافقش کنی یا تخالفش براوست۔ مگر شش استثنائے است از ندارد
 اسے آرزوئے دارد ہر متابعت کریمہ کتب انزل لہ الیک مبارکاً
 لید بترؤوا الیہ ولیند کراً اولو الالباب ہ

و تذکر کلام منہوت بجامع الکلم و کلام فقیر المہانی کثیر المعانی درمند کہ بیشتر
 باد دعوی متضمن دلیل است و با حکم غایت البحت و مطلب متاخر ہم و با جواب
 ایراد و حصول موارد نیز کہ خود ازاں ناشی است۔

ترجمہ اور شریعت کی راہ سے حقیقی اور طریقت کی راہ سے نقشبندی مجددی اور چشتی معینی ہے۔ یہ
 ایک محبوب کی طرف لکھی گئی ہے۔ خدا تعالیٰ اسکے جمال میں برکت دی۔ اور دل و جان اسکے جمال کا گردیدہ ہو
 تا اسکے نور جمال سے اسکی سیاہی شاید کچھ بدل جاوے۔ اور اپنا کام اپنے مالک کے سپرد کرتا ہو۔ پس کیا اچھا
 ہے مالک اور کیسا عہدہ وہ مددگار ہے۔ اور اس امید پر کہ کوئی جلنے والا اس رافت بھری جناب تک
 پہنچ جاوے عوام کی تنبیہ کے لیے ضرورت کی مقدار پر بعض آیات منیفہ اور اخبار شریفہ کا ترجمہ اور
 مدعا کی تصریح میں کچھ فائدہ اور بڑھاکر مشغول ہوا۔ اور بجز حق کی تحقیق کے جو باطل کا مٹا بیوا لا ہو دیکھ
 کوئی کوشش نہیں کی۔ اور اسکی آرزو نہیں کہ کوئی اسکی موافقت کرے یا مخالفت یہ اسکی اُسی پر ہے
 مگر تمنا ہے اس آیت کریمہ کی متابعت میں کتاب انزلنا لہ یعنی یہ کتاب کہ سننے اسکو تیری
 طرف اوتاری مبارک یعنی برکت بھری ہے اسلیئے کہ وہ اسکی آیتوں کو سوچیں اور اس میں فکر کریں
 اور اسلیئے کہ عقلمند یاد کریں اور یہ کہ وہ کلام جو جامع الکلم کے ساتھ وصف کیا گیا ہو اور درمند کا کلام جو الفاظ
 کم اور معانی بہت رکھتا ہے ان میں فکر کریں کہ اکثر دعویٰ کے ساتھ دلیل کو متضمن ہے یعنی بیشتر کلام دعویٰ مع
 دلیل واقع ہوا ہے جس میں غایت و انجام بحث کے ساتھ حکم بھی لگا ہوا ہو اور مطلب متاخر بھی یعنی آخر میں
 مطلب بھی۔ اور ساتھ ہی اسکے ہمیں ایراد کا جواب اور موارد کا حصول بھی جو اس ہی خود سدا ہمیں میں یعنی ہر

اللَّهُمَّ اَنْتَ حَقٌّ وَتُحَقُّ الْحَقُّ فَيَا اَيُّهَا النَّاطِرُ لَا تَنْظُرْ اِلَى مَنْ قَالَ
وَانْظُرْ اِلَى مَا قَالَ تَنْبِيهِهٖ نَايِدِ اَنْتَ خَيْرُ كَثِيرٍ كَهٗ عِبَارَتِ اِسْتِ اَزْ عِلْمِ حَقَّاقٍ خَيْرًا
نَهْ نَخْبَشْ كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ ذَاكَ الْكُتُبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى
لِّلْمُتَّقِيْنَ ؕ الْآيَةُ - پس بے ادب را نہ سزد کہ تعصباً با کلام در ردّ آریزہ در چہ دلالتِ لفظی بے
علم ماہیت مختصہ نتواند شد - ہما نا کریمہ یُضِلُّ بِہٖ کَثِیْرًا وَّ یُہْدِیْ بِہٖ کَثِیْرًا
وَمَا یُضِلُّ بِہٖ اِلَّا الْفٰسِقِیْنَ ؕ الَّذِیْنَ یَنْقُضُوْنَ عَهْدَ اللّٰہِ مِنْ
بَعْدِ مِیْثَاقِہٖ ؕ الْآیَةُ تَنْبِیْہِہٖ فَرَا اِسْتِ بَدِیْتِ مَعشوقہ چوں نقاب زرخ بر
نہ کردہ اِسْتِ + ناداں حکایتی بتصور چہرا کند + و ظاہر اَنْتَ بر آنچہ ندانند صبر چوں
تواند ناں آداب دانی فائز الحقائق مویذ العلم اگر در تحقیق حقائق + یا تعبیرش
خطائے دریابد بکرم عظیم در اصلاح التفات فرمودہ بے محو عبارت محررہ رابط
مناسب تحریر فرماید بجان مست اداں انصاف مند و دعا بخیرش ازیں در و مند

فَرْجِ کَمَلِ اے میرے خدا تو حق ہے اور حق کو حق کرتا ہے - اور اے دیکھنے والے تو اس کتاب
میں یہ نہ دیکھ کہ کس نے کہی بلکہ جو کچھ کہا اُس میں نظر کر - تنبیہ سمجھنا چاہیے خیر کثیر کہ عبارت حقائق
علم سے ہے وہ بجز آداب دانوں کے غیر کو نہیں بخشتے ہیں جیسا فرمایا حق بجانب نے ذَاكَ الْکُتُبُ اِلٰی یَعْنِیْ یہ وہ
کتاب ہے جس میں شک و شبہ نہیں اُس میں پرہیزگاروں کے واسطے رہنمائی ہے - پس بے ادب کو لائق نہیں کہ در و مند
کے کلام میں تعصب کی راہ سے اُسے کہ لفظی دلالت بغیر علم باہتیکے محقق نہیں ہو سکتی ہے یعنی خصوصیت
نہیں پاتی ہے - یہی وجہ ہے کہ کریمہ یُضِلُّ بِہٖ کَثِیْرًا وَّ یُہْدِیْ بِہٖ کَثِیْرًا اَللّٰہُ جو سورۃ بقرہ کوع ۳ میں تَنْبِیْہِہٖ
فرما رہی ہے - یعنی اُسی سے ہتیرے گمراہ کرتا ہو اور بہتیرے راہ پر لاتا ہو - اور نہیں گمراہ کرتا ہو اس سے مگر انھیں بھول
کو جو خدا کے عہد کو مضبوط کر کے بعد میں توڑ ڈالتے ہیں بہت معشوقہ نے نقاب نہ اُٹا ابھی رخ سے +
نادان بات کرتا تصور یہ ہر کیسے + اور یہ بات ظاہر ہے کہ جو چیز نہیں جانتا ہے اُس پر صبر کیسے کر سکتا ہو - ناں
کوئی آداب داں کہ حقائق کو پہنچا ہو اور علم سے نایب پائے ہو سے ہو اگر حقائق کی تحقیق یا اُس کی
تعبیر میں کچھ خطا معلوم کرے تو بخشش عام سے اصلاح میں التفات دینا کر لکھی ہوئی عبارت
کو بغیر مٹائے مناسب رابط کے ساتھ تحریر فرمادیوے تو اُس صاحب انصاف کا احسان جان پر
ہے اور دعائے خیر اسکے لیے اس در و مند سے ہے +

تا خلق از خطیبات بصلوات نرود و موجب دعائے تحسین یا استغفار از اں محبوب
منظر الحق شود۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ نَبِیِّ الرَّحْمَةِ وَ عَلٰی جَمَالِهِ
کَمَا تُحِبُّهُ وَ تَرْضَاهُ وَ شَفَعُهُ فِیْنَا وَ تَرْحَمْنَا بِهِ +

عرضداشت بسوی محبوب باریک اللہ تعالیٰ فی جمالہ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مُحَمَّدُ اللّٰهُ وَ نَسْتَعِیْنُهُ وَ نَصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَ نَسْتَشْفَعُهُ وَ
وَ عَلٰی اٰلِهِ وَ اَصْحَابِهِ وَ اَتَّبِعَاہُ اَجْمَعِیْنِ + اے محبوب محبوبانِ رحمت از
جمالت عیاں است و رحمت و برکات نہاں بَارِکَ اللّٰهُ تَعَالٰی فِیْ جَمَالِکَ
وَ جَلَالِکَ بَتَمَنَّاۤیْ مَابِیْسٍ بِجَلْوۃٍ دَلِیْلَیْ خُودِیْسِ + از دوری ضروری چہ نواں
ناچار بعض نالہ دل والہ کہ نگاہ بیگاہ سرمیزند + خامہ عجز نہاں در پیش دست گرفتہ
تا سرنیاز بخط اظہار راز نہادہ اشک درد میریزد شعر

ترجمہ تا مخلوق خطاؤں کے سبب گمراہی میں نہ پڑے اور اس محبوب منظر حق سے دعائے تحسین یا استغفار
کا موجب ہوے۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ نَبِیِّ الرَّحْمَةِ وَ عَلٰی جَمَالِهِ کَمَا تُحِبُّهُ وَ تَرْضَاهُ وَ شَفَعُهُ

فِیْنَا وَ تَرْحَمْنَا بِهِ
یہ عرضداشت محبوب کی طرف ہو خدا تعالیٰ اس کے جمال میں برکت دے
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

ہم تعریف کرتے ہیں خدا کی اور اس سے مدد مانگتے ہیں۔ اور ہم درود پڑھتے ہیں اس کے رسول پر کہ نام پاک اُن کا
محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہے اور اُن سے سفارش چاہتے ہیں۔ اور انکی آل اور انکے اصحاب اور انکے
سب پیردان پر درود پڑھتے ہیں۔ اے محبوبوں کے محبوب تیری حمد تیرے جمال سے ظاہر اور مہر
اور تیری مدح تیرے جلال میں پوشیدہ ہے۔ خداؤں برتر تیرے جمال اور تیرے جلال میں برکت دی اور انکو
زیادہ کری۔ ہماری آرزو کو دیکھ اپنے دل پر جلوہ کو دیکھ یعنی ہماری تمنائیں خیالِ بخراپوں دل پر جلوہ پر نظر کر۔ دوری
ضروری کہ سب کیا کر سکتا، اور ناچار جدائی میں کیا بنا سکتا ہے۔ لاچا ہو کہ دل شیفہ و والہ کی فریاد و نالہ عرض کر نیکو
جو موقع میوقم خود بخود نکل پرتا ہے خامہ عجز نہاد کو منی پیشہ بنایا تو سرنیاز اظہار از کے خط پر رکھ کر دروغ من کے آنسو

بر سار نامہ شعر

عرضداشت مصطفیٰ محبوب باریک
اللہ تعالیٰ فی جمالہ

ترجمہ عرضداشت مصطفیٰ محبوب باریک
خدا اس کے حسن و جمال میں برکت دے

باشد کہ بدیں بہانہ روزے * بر خط نگری و یاد م آری * روئے ندارم کہ
ترا خواہم روئے داری کہ مرا خواہی۔ وَالْعُذْرُ عِنْدَ الْمَحْبُوبِ مَقْبُولٌ
وَالرَّحْمَةُ مِنْهُ مَأْمُولٌ كُلُّ يَكْمَلُ عَلَى شَاكِلَتِهِ
وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلَى مَنْ لَدَيْكَ۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ
نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى جَمَالِهِ كَمَا تُحِبُّهُ وَرِضَاؤُهُ وَشَفَعُهُ فِينَا وَتَرْحَمْنَا بِهِ۔

ذکر کیفیت عقاید اہل سنت و جماعت
رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین

ذکر کیفیت عقاید اہل سنت و جماعت رَضِيَ اللهُ تَعَالَى عَنْهُمْ اَجْمَعِينَ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نَحْمَدُ اللّٰهَ وَنُسْتَغِيْنُهُ وَنُصَلِّيْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفِعُهُ وَعَلٰی
اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ اَجْمَعِيْنَ۔ دریں وقت صراط مستقیم صحتہ عقائد مجاہدان
اہل سنت و جماعتہ بحجتہ و معرفتہ محبوب حقیقی تعالیٰ شانہ کہ از مبلغ کمال تحقیق حق است
بخاشاک اختلاف مبتدعان محرومش و اختلاط مطالب شان مستور شد

ترجمہ کسی دن اس بہانہ سے تو شاید * مرا خط دیکھ لے اور یاد کر لے * تیرا کیا نہ جو تجھے چاہوں یہ
تیری ہی خوبی اور خوب روی ہے جو میری پرستش و آبرو ہے۔ اور عذر محبوب کے سامنے مقبول ہے۔ اور حجت
اس سے امید موصول ہے۔ ہر کوئی اپنے ڈھنگ کا کام کرتا ہے۔ اور سلامتی تجھ پر اور اپنے پر تیرے لیے ہیں
ہو جو باللہ حاصل وسلم علی محمد نبی الرحمة و علی جماله کما تحبہ و رضاه و شفعه فینا و ترحمنا به

ترجمہ

یہ ذکر اہل سنت و جماعت کے عقیدوں کے بیان میں ہر ذرائع برزائے ارضی و خوش دوسرے

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نَحْمَدُ اللّٰهَ وَنُسْتَغِيْنُهُ وَنُصَلِّيْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفِعُهُ وَعَلٰی اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ اَجْمَعِينَ
اس زمانہ میں سیدھا راستہ مجاہدان اہل سنت و جماعت کے صحیح عقیدوں کا محبوب حقیقی تعالیٰ شانہ کی محبت و شفقت
کی طرف جو تحقیق کی پوری حکمت پہنچ کر حق ہے۔ وہ اس کے مبتدعان محروم یعنی ہر عتی
لوگوں کے خاشاک اختلاف کے سبب اور ان کے مطالب کے اس میں مل جائے سے
پوشیدہ ہو رہا ہے۔

ذکر کیفیت عقاید اہل سنت و جماعت
رضی اللہ تعالیٰ عنہم اجمعین

بیشتر خلق بمقتضائے بیش سیرتی ناشناختہ آشوبستانِ حرمان بدعت
میروند۔ ہمانہ مود صلعم کل بدعتہ ضلالہ وکل
ضلالہ فی النار۔ فی اسفا علی الفراق شعر
خلاف پیمر کسے رہ گزید کہ ہرگز بمنزل نخواہد رسید
منتظر تائید الہی با ظہارِ سببے بودم تا بدنیۃ السلامۃ رسد فمن امن فیہا
امن۔ ناگاہ نامہ سامیہ عقائد نظامیہ زیب دست تمنا

شد فطوبی للطالبین پس بعینہا بمقابلہ

شرح فقہ اکبر ملا علی رحمہ اللہ

نقائی باز یاد ت ترجمہ

و شرح نوشتہ

شد

تکجملہ اس وجہ سے بہت سی مخلوق اپنی بھیر عادت کے تقاضے سے انجانوں
کی طرح بدعت کی محرومی کے آشوب جنگل میں چلے جا رہے ہیں۔ یہی بات ہے کہ فرمایا
حضرت صلی اللہ علیہ وسلم نے۔ ہر بدعت گمراہی ہے اور ہر گمراہی دوزخ میں لے جاتی
پس اے افسوس جدائی اور فراق پر۔ شعر خلاف پیمر چلا جو کوئی نہ پہنچے گا
منزل کو ہرگز کبھی +

میں منتظر تھا تا یہ خدا کا کسی سبب کے ظاہر کرنے کی نسبت تاکہ وہ شہرِ سلامتی کو
پہنچ جاویں کیونکہ جو ایمان لایا اس میں نڈر ہو گیا۔ کہ اچانک کتاب بزرگ عقایدِ نظائریہ
آرزد مند کے ماتھے لگ گئی فطوبی للطالبین پس خوشخبری ہو چو

طلبگاروں کو۔ پھر بعینہ وہ شرح فقہ اکبر ملا علی قاری رحمہ اللہ

نقائی سے مقابلہ کر کے مع زیادتی ترجمہ اور شرح

کے لکھ دی گئی + + +

عقائد نظامیہ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حمد بجد و ثنائی بعبود مر خالق و دود جل شانہ راہ و درود نامحدود و مجربو
کونین رسول الثقلین محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم و برآل و اصحاب و
اما بعد ہر گاہ ایں مؤلف بے بضاعتہ محمد فخر الدین کہ تولید صوری و معنوی
از رئیس السالکین شیخ المشائخ تاج الواصلین فخر العاشقین حضرت نظام الدین
اورنگ آبادی قدس سرہ العزیز دارد کہ برائے زیارت قدوة العارفین
حریق المجتہد شیخ الاسلام و المسلمین حضرت مخدوم فرید الدین شکر یار سعود الاجود
آید فی اللہ بلطفہ الحفی و الحلی کہ در حق طالبان حق کبریت احمر است از اورنگ آباد
فجستہ بنیاد حضرت پاک پن رسیدہ بہرہ یاب سعادت جناب ہدایت مآب گشت اکثر
اعزہ آنحضرت از راہ کرم و عنایت فرمودند کہ عقائد اہل سنت و جماعت کہ بہنج قدوہ انام

ترجمہ کتاب عقائد نظامیہ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقریب جس کا پارہ ہوا و تہا جسکا شمار نہ ہو خاص خالق و دود جل شانہ کو یعنی پیدا کرنے والی کو کہ دوست و مہربان ہو
اسکی بہت بڑی شان ہو۔ اور بجد درود محمود و کونین یعنی دود و جہاں سر ہو کہ اور رسول الثقلین یعنی جن ثقلین
ہر دو مخلوق کیلئے بھیج ہو کہ نام پاک آپ کا محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہو اور آپ کی آل و اصحاب پر ہو جو اسکے
بیان ہے کہ جب یہ مؤلف پیامہ محمد فخر الدین جنکی ظاہری اور باطنی پیدائش رئیس السالکین شیخ المشائخ تاج الواصلین
فخر العاشقین حضرت نظام الدین اورنگ آبادی قدس سرہ العزیز ہوئی ہے زیارت کیلئے قدوة العارفین حریق المجتہد
شیخ الاسلام المسلمین حضرت مخدوم فرید الدین شکر یار سعود اچوہنی کی (خدا ترانے کے لطف خفی و جلی سہ میری مدد کرے)
کہ زیارت حق کے طلبکار و کو حقین کبریت احمر یعنی الیسیر اورنگ آبادی بنیاد ہو درگاہ پاک پن میں پہنچا اُن جناب ہدایت
مآب کی سعادت بہرہ یاب ہوا اُس شانہ کے اکثر اعزہ نے کرم و عنایت کی راہ ہو فرمایا کہ اہل سنت و جماعت کے عقیدے
جو خلق کے پیشوا

دعا ہے کہ کتاب عقائد نظامیہ نامہ

ترجمہ دعا ہے کہ کتاب عقائد نظامیہ

امام اعظم ابو حنیفہ کو فی رضى الله تعالى عنه باشد بقید قلم عبارت
 سہل آرید کہ موجب یاد آوری در جناب فیض انتساب شش یعنی حضرت فرید الدین
 ہم شود حال آنکہ استطاعت خود از حیث اختلاف مسائل اینقدر یعنی یافتہ و طاقت عدم قبول
 سوال ایشان نیز نمیداشتہم لهذا دست بردارن ملکی سمات قدسی صفات نادى المخلوق
 الى صراط المستقیم مرشد الانام فی متابیع الدین القویم شش امام اعظم رحمہ
 اللہ تعالیٰ ہم بواسطہ فقہ اکبر کہ تالیف امام اکبر است رضى الله
 تعالیٰ عنہم در زدم و عبارت آسان بیان نمودم و ہر سئلہ را معنون شش
 اے پیش گرفته ہر بعقیدہ ساختہم تا عوام و خواص از کلام امام انام کہ بنائے
 اہل سنت و جماعت حنفی است بہرہ یاب گشتہ این پیچہ را بدعاى تبعیت اہل
 سنتہ نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم و خیریت خاتمہ افتخار بخشند
 تولا کہ اگر سہوے یا نسیانے بنظر آید بمقتضائے العفو عند کرام
 الناس مامول بخشند و اصلاح فرمایند ۛ

ترجمہ امام اعظم ابو حنیفہ کو فی رضى الله تعالى عنه کے طریق پر ہوویں آسان عبارت
 میں تحریر کر دیں کہ اس جناب فیض انتساب یعنی حضرت ابو فرید الدین گنجشکر رحمۃ اللہ علیہ میں
 یاد آوری کا موجب رہو ۛ حالانکہ مسائل کے اختلاف کے سبب اسقدر اپنی استطاعت نہیں پاتا
 تھا اور نہ ان کے سوال کو نہ مان کر رد کرنے کی طاقت رکھتا تھا۔ اسلئے قرشتہ عادات قدسی صفات۔
 مخلوق کو سیدھی راہ چلائے ولے۔ دین مضبوط کے راستوں میں لوگوں کے ارشاد کرنے ولے۔ حضرت
 امام اعظم رحمہ اللہ کے دہن میں بذریعہ فقہ اکبر کے جو امام اکبر رضى الله تعالى عنہ کی تالیف و جمع کی
 ہوئی ہے بیٹا ماتھے مارا ۛ اور آسان عبارت میں اس کو بیان کیا ۛ اور ہر سئلہ کا شروع
 لفظ عفتہ سے کیا تاکہ عام و خاص امام انام کے کلام سے جو اہل سنت و جماعت حنفی
 کی بنا اور اصل ہیں بہرہ یاب ہو کر اس ناچیز کو پیروی سنت نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ
 و علی آلہ وسلم کی اور خیریت خاتمہ کی دعا کر کے افتخار بخشیں۔ آمید کہ اگر کوئی سہو یا نسیان نظر میں آجاو
 تو موافق حکم العفو عند کرام الناس مامول یعنی بزرگ لوگوں کے نزدیک معافی کی امید ہو متاخر ذکر کرویں۔

عقیدہ - اصل توحید و ما یصح الا اعتقاد بہ ترجمہ چیزیکہ صحت
 می یابد اعتقاد بآں ہدایں است کہ زبان را موافق دل ساخته بگوید کہ ایمان آوردن
 بتوحید حق تعالی در ذات و تقرید در صفات و ہلکا گد کہ بندہ مائے حق تعالی اند و
 مبرا اند از ذنوب و معاصی و منترہ اند از ذکر و کورت و انوش و بکتابہائے حق تعالی
 مثل توریت و انجیل و زبور و فرقان و غیرہ بلا تعین عدد و جمیع انبیاء و رسل و بزرگان
 بعد موت و آمدن قیامت و تقدیر خیر و شر از اللہ تعالی یعنی تقرر جمیع مخلوقات
 بمرتبہ کہ یافتہ می شود **مش** ضمیر عاید بسوئے مرتبہ **م** از حسن و قبح و نفع و ضرر
مش انہیہ بیان مرتبہ بصلہ از بیانیہ ہر بقید زمان و مکان - **عقیدہ** حساب
 افعال و ترازوئے اعمال و بہشت و دوزخ و صراط و حوض حق است -

عقیدہ حق تعالی واحد است مش نہ بطریق عدد کہ توہم شود بعد
 او دیگر ہر یعنی کسے اورا شریک نیست نہ در ذات و نہ در صفات + **عقیدہ**
 و مشابہ نیست اورا کسی از مخلوقات **قال نعیم ابن حجاج** **مَنْ شَبَّ اللّٰهَ شَبَّ مِنْ خَلْقِهِ**

ترجمہ - عقیدہ توحید کی اصل اور جس سے اعتقاد صحیح ہوتا ہے یہ ہے کہ زبان کو دل کے موافق کر کے
 یوں کہو کہ میں ایمان لایا حق تعالی کو ذات میں ایک جان پر اور صفات میں یکساں سمجھو پر۔ اور میں ایمان لایا ہوں
 پر کہ وہ حق تعالی کے بندہ ہیں۔ اور گناہوں اور نافرمانیوں سے بری ہیں۔ اور میرا دعوت ہونے سے پاک ہیں اور میں
 ایمان لایا حق تعالی کی کتابوں پر جیسے توریت اور انجیل اور زبور اور قرآن مجید وغیرہ جبکہ شمار تقرر نہیں
 اور میں ایمان لایا تمام نبیوں اور رسولوں پر۔ اور میں ایمان لایا مرئی کے بعد زندہ ہونے پر۔ اور میں ایمان
 لایا قیامت پر۔ اور میں ایمان لایا خدا نے تعالیٰ کی طرف سے نیکی اور بدی کے اندازہ کر دینے پر
 یعنی تمام مخلوقات کا ایسے مرتبہ میں ٹھہرا جس میں زمان و مکان کی قید کے ساتھ بھلائی اور برائی اور
 نفع اور نقصان پایا جاتا ہے۔ **عقیدہ** مخلوق کا حساب اور عملوں کی ترازو اور بہشت اور
 دوزخ اور پل صراط اور حوض کوثر حق ہے **عقیدہ** حق تعالیٰ ایک ہے نہ ایسا کہ گنتی کی طرح
 اُس کے بعد دوسرے کا وہم پیدا ہو یعنی کوئی اُس کا شریک نہیں ہے نہ ذات میں اور نہ صفات میں۔
عقیدہ اُس کا مخلوق سے کوئی مشابہ نہیں ہے کہ کہا ہے نعیم ابن حجاج نے جس نے خدا تعالیٰ کو
 اُسکی مخلوق سے کسی کے ساتھ مشابہ کیا یا تشبیہ دی کسی چیز کے ساتھ اُس کی مخلوق میں سے

فقد کفر ترجمہ گفت نعیم پسر حماد ہر کہ مانند کرد اسد تعالیٰ را بچیز
از خلق او پس تحقیق کفر کرد عقیدہ ہمیشہ بود در ماضی و ہمیشہ بود در باقی
باسما خود و صفات ذاتی و فعلی خود۔ صفات ذاتی او ہفت اند حیات
و قدرت و علم و کلام و سمع و بصر و ارادت۔ و صفات فعلی او تخلیق
و تزیین و انشاء و ابداع و صنع و غیر آں۔ عقیدہ اسما و صفات
حق تعالیٰ بآہا ازلی اند کہ نیست آہا را بدایت و ابدی اند کہ نیست
آہا را نہایت۔ عقیدہ اللہ تعالیٰ عالم است بصفۃ علم ازلی خود
و قادر است بقدرت خود کہ صفۃ ازلی اوست و متکلم است بکلام نفسی
خود کہ صفت او است در ازل۔ و خالق است بتخلیق خود و فاعل است
بفعل خود کہ صفت او است در ازل۔ عقیدہ مفعول مخلوق است
و حادث و فعل اللہ تعالیٰ غیر مخلوق است و قدیم۔

ترجمہ تو یقینی اُس نے کفر کیا عقیدہ ہمیشہ تھا وہ گذری ہوئے زمانہ میں اور ہمیشہ رہی گئی
میں بھی اپنے ناموں کے ساتھ اور اپنی ذاتی اور فعلی صفتوں کے ساتھ۔ اور اسکی ذاتی صفتیں
میں یعنی صفت حیات کہ زندگی ہے۔ اور صفت قدرت یعنی قادر ہونا۔ اور صفت علم یعنی جاننا
اور صفت کلام یعنی بولنا۔ اور صفت سمع یعنی سنا۔ اور صفت بصر یعنی دیکھنا۔ اور صفت ارادت یعنی
قصد و ارادہ کرنا۔ اور اسکی فعلی صفتیں تخلیق یعنی پیدا کرنا۔ اور تزیین یعنی زرق دینا۔ اور انشاء یعنی
مادہ سے بنانا۔ اور ابداع یعنی بغیر مادہ بنانا۔ اور صنع یعنی کاریگری۔ اور اسکے سوائے۔ عقیدہ
خدا تعالیٰ کے نام اور صفتیں سب ازلی یعنی ہمیشہ کی ہیں جنکی ابتدا نہیں۔ اور ابدی یعنی ہمیشہ تک ہیں جنکی
انتہا نہیں ہے۔ عقیدہ خدا کو برتر عالم یعنی جانتا ہوا اپنی صفت علم سے جو ازلی ہے۔ اور قادر یعنی صاحب
قدرت ہے اپنی صفت قدرت سے جو ازلی ہے۔ اور تکلم ہے یعنی کلام کرتا ہوا اپنے کلام نفسی سے جو اسکے نفسی صفت ہمیشہ
را اسکے کلام کر نیکی ابتدا نہیں اور خالق یعنی پیدا کرنے والا ہوا اپنی تخلیق یعنی پیدا کر نیکی صفت سے۔ اور فاعل ہے یعنی کرنے والا
اپنے فعل سے کہ اسکی صفت جو ہمیشہ سے ہے۔ یہ سب اسکی صفتیں ازلی ہیں لہذا وہ ہمیشہ سے عالم قادر خالق فاعل
و غیر ہے۔ عقیدہ مفعول مخلوق ہے اور حادث ہے یعنی جسکو خدا تعالیٰ فاعل حقیقی نے کیا وہ عدم وجود
میں آکر مفعول بنا پس ضرور ہے کہ خدا تعالیٰ کے فعل سے وہ پیدا ہو کر مخلوق ہوا اور پہلے نہ تھا پھر وجود میں آیا لہذا

عقیدہ ۴ - صفات حق تعالیٰ ازلی اند غیر حادث و نہ مخلوق + پس ہر کہ گفت صفات حق تعالیٰ مخلوق اند یا حادث یا توقف کرد یا شک کرد دریں مسئلہ برابرست کہ طرفین او مستوی باشند یا ترجیح دہد یک طرف را پس کا فر است **عقیدہ ۵** - قرآن مجید شی درینجا از قرآن مجید کلام نفسی مراد است از شرح فقہ اکبر ملا علیؒ ہر کہ شان او از ہمہ بزرگ است در مصاحف مکتوب است بدستہا بواسطہ نقوش حروف و اشکال کلمات و رد ہا محفوظ است نزدیک تصور مغیبات شی آنچه غائب باشد و شاید کہ این لفظ معنیات باشد ہر بالفاظ متینلات و برزبانہا مقروہ است از حروف ملفوظ کہ مسموع می شود و بر نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم منزل است بواسطہ حروف مفردات و مرکبات در حالات مختلفات - **عقیدہ ۶** - تلفظ ما بقراں مجید مخلوق است و کتابتہا یما قرآن مجید را و خواندنیہا ے شی شاید کہ بجائی لفظ خواندنیہا لفظ حفظ باشد از شرح فقہ اکبر ملا علیؒ ہر اقرآن شریف را مخلوق است

ترجمہ ۴ + عقیدہ حق تعالیٰ کی صفاتیں سب ازلی ہیں۔ حادث اور مخلوق نہیں ہیں تو جس نے کہا کہ حق تعالیٰ کی صفاتیں مخلوق ہیں یا حادث ہیں یا اس مسئلہ میں توقف کیا یا شک کیا خواہ حالت شک میں اسکو شک کی دونوں طرفیں برابر ہوں یاں اور نہیں کہنے میں یا شک کی ایک طرف کو ترجیح دیتا ہو حادث کے یاں یا نہیں کہنے میں تو وہ کا فر ہے۔ **عقیدہ ۵** - قرآن مجید کہ اس سے مراد یہاں کلام نفسی خدا تعالیٰ جیسا کہ شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہے۔ اسکی شان سب سے بڑی ہے۔ کتابتیں ما محقوں کو لکھا گیا ہو نقوش حروف کے واسطہ سے کلونکی صورتوں میں۔ اور دونوں میں حفظ کیا گیا ہے غائب چیزوں کا تصور کر کے یا معنی دار کا تصور کر کے خیالی لفظوں میں۔ اور زبانوں پر پڑھا جاتا ہے انہیں خیالی لفظوں کے حروف کے ذریعہ سے کہ سننے میں آتا ہے۔ اور نبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علی آلہ وسلم پر مختلف حالتوں اور وقتوں میں مفرد اور مرکب حروف کے وسیلہ سے اتارا گیا ہے اور نازل ہوا ہے **عقیدہ ۶** - ہمارا تلفظ یعنی لفظ کر کے بولنا قرآن مجید کو مخلوق ہے اور ہمارا لکھنا قرآن مجید کو۔ اور ہمارا پڑھنا یا حفظ کرنا جیسا شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہے قرآن شریف کو مخلوق ہے۔

ازجہ آئندہ گفتن و نوشتن و خواندن ازجملہ افعال عباد است و فعل مخلوق
مخلوق است۔ عقیدہ قرآن مجید بش اے کلام نفسی ہر غیر
مخلوق است و نسبت کہ حلول کند در مصاحف و غیر مصاحف بکتابت
یا باشارت عقیدہ۔ چیزیکہ ذکر کرد اللہ تعالیٰ در قرآن مجید از اخبار و آثار
حضرت موسیٰ و جمیع انبیاء صلوٰۃ اللہ تعالیٰ علی نبینا وعلیہم السلام و از
فرعون و ابلیس تمامہ کلام اللہ تعالیٰ قدیم و غیر مخلوق است
عقیدہ۔ کلام موسیٰ وَلَوْ كَانَ مَعَ رَبِّهِ وَ کلام سائر انبیاء و مرسلین
و فرشتائے مقربین مخلوق است و حادث عقیدہ۔ قرآن مجید
کلام حق تعالیٰ است از روی حقیقت نہ از روی مجاز پس قدیم است نہ
ذات حق تعالیٰ و شہید موسیٰ کلام اللہ تعالیٰ قَالَ اللَّهُ تَعَالٰی
كَلَّمَ اللَّهُ مُوسٰی تَكَلِّمًا ترجمہ کلام کرد اللہ تعالیٰ موسیٰ را
کلام کردن۔

ترجمہ اس لیے کہ کہنا اور لکھنا اور پڑھنا یہ سب بندوں کے افعال ہیں اور مخلوق کا
فعل مخلوق ہے عقیدہ۔ قرآن مجید یعنی کلام نفسی خدا تعالیٰ کا غیر مخلوق ہے اور ایسا نہیں
ہے کہ مصحفوں یعنی کتابوں میں اور غیر مصحفوں یعنی دلوں میں یا زبانوں پر حلول کر جاوے یعنی
جاوے خواہ کلمہ کر ہوا اشارہ سے ہو۔ عقیدہ۔ جو کچھ خدا تعالیٰ نے قرآن مجید میں
و کبریا خبروں کی نسبت اور حضرت موسیٰ اور تمام انبیاء صلوٰۃ اللہ علی نبینا وعلیہم السلام
کے آثار کی نسبت اور فرعون اور ابلیس کی نسبت وہ سارا کلام سارا خدا تعالیٰ کا کلام قدیم
اور غیر مخلوق ہے۔ عقیدہ۔ کلام موسیٰ علیہ السلام کا اگرچہ اپنے رب کے ساتھ
بمقام اور کلام تمام نبیوں اور رسولوں کا اور ان فرشتوں کا جو خدا تعالیٰ کے مقرب
ہیں مخلوق اور حادث ہے۔ عقیدہ۔ قرآن مجید حقیقت میں حق تعالیٰ کا کلام ہے
نہ مجازی طور پر پس قدیم ہے حق تعالیٰ کی ذات کی طرح۔ اور سب موسیٰ علیہ السلام نے
خدا تعالیٰ کے کلام کو جیسا فرمایا خدا تعالیٰ نے كَلَّمَ اللَّهُ النّٰحِ یعنی خدا تعالیٰ نے
کلام کیا موسیٰ سے کلام کرنا۔

حقیقہ ۱۷۔ تحقیق بود اللہ تعالیٰ متکلم در ازل و نہ بود کلام باموسی بل اصل موسیٰ۔ **حقیقہ ۱۸**۔ تحقیق بود اللہ تعالیٰ خالق در ازل پیش از پیدا کردن خلق **حقیقہ ۱۹**۔ ہر گاہ کلام کرد اللہ تعالیٰ باموسی کلام کرد اللہ تعالیٰ موسیٰ را بکلام قدیم خود کہ حق تعالیٰ را قبل از خلقت موسیٰ بود۔ **حقیقہ ۲۰**۔ صفات حقیقہ تمامہا واقع اند بخلاف صفات مخلوقین کہ صفات ایشان بہیچ وجہ مشابہہ آجندہ منزہ نیستند اگرچہ اشتراک اسمی واقع است۔ **حقیقہ ۲۱**۔ اللہ تعالیٰ میدانہ حقائق اشیا را و کلیات اشیا را و جزئیات اشیا را و ظاہر اشیا را و باطن اشیا را بعلم ذاتی کہ ازلی است و ابدی است نہ مانند علم ما زیرا کہ ما میدانیم اشیا را بآلات و تصور صورتہائے کہ در ذہنہا موافق فہمائے ما حاصل آید۔ **حقیقہ ۲۲**۔ قادر است اللہ تعالیٰ نہ مانند قدرت ما زیرا کہ قدرت او قدیم است بدون آلات و بدون مشارکت و ما مخلوقان قادر نیستیم مگر بر بعضی اشیا آہنہم بآلات و مددگار۔

ترجمہ ۱۷۔ **حقیقہ ۱۷**۔ بیشک خدا تعالیٰ متکلم تھا ازل میں اور یہ کلام موسیٰ علیہ السلام کے ساتھ نہ تھا بلکہ اصل موسیٰ علیہ السلام کے ساتھ تھا۔ **حقیقہ ۱۸**۔ بیشک خدا تعالیٰ خالق تھا ازل میں مخلوق کے پیدا کرنے سے پہلے **حقیقہ ۱۹**۔ جب خدا تعالیٰ نے موسیٰ علیہ السلام کو کلام کیا تو پہلے کلام قدیم کے ساتھ خدا تعالیٰ نے کلام کیا کہ وہ کلام قدیم حق تعالیٰ کا موسیٰ علیہ السلام کی خلقت سے پہلے کا تھا۔ **حقیقہ ۲۰**۔ حق تعالیٰ کی ساری صفات مخلوقات کی صفاتوں کے برخلاف واقع ہوئی ہیں کہ ان کی صفات کسی وجہ میں اس جناب پاک کے مشابہ نہیں ہیں اگرچہ اسمی یعنی فقط نام کا اشتراک واقع ہے **حقیقہ ۲۱**۔ خدا تعالیٰ جانتا ہے چیزوں کی حقیقتوں کو اور ان کی کلیات کو اور ان کی جزئیات کو اور ان کے ظاہر کو اور ان کے باطن کو علم ذاتی سے جو ازلی اور ابدی ہے۔ ہمارے جاننے کی مانند کیونکہ ہم چیزوں کو جانتے ہیں اپنے حواس کے آلوں سے اور صورتوں کے تصور کرنے سے جو موافق ہمارے فہموں کے ذہنوں میں آتی ہیں۔ **حقیقہ ۲۲**۔ خدا تعالیٰ قادر ہے نہ ہماری قدرت کی طرح کیونکہ اس کی قدرت قدیم ہے بدون آلوں کے اور بدون مشارکت کے کہ اس کو ان کی احتیاج نہیں۔ بخلاف متکلم کہ ہم مخلوق قادر نہیں ہیں مگر بعض چیزوں پر وہ بھی آلوں کے وسیلہ سے اور مددگاروں کی مدد سے

عقیدہ ۲۲۔ می بیند اللہ تعالیٰ نہ مانند دیدن ماومی شنود نہ مانند شنیدن ما
 زیرا کہ ما می بینم اشکالہا و رنگہائے مختلفہ را می شنویم آواز کلمات متلفہ را
 بالآلاتی کہ پیدا کردہ شدہ است در اعضائی مرکب و حق تعالیٰ می بیند اشکال و
 الوان و صور مختلفہ را بنظر اصلی خود۔ و می شنود آواز ما را و کلمات مفردات و
 مرکبات را بسبب خود کہ صفہ ازلی اوست بدون آلات و بے مشارکت دیگری
 از کائنات اگرچہ مرئی و سموع از حادث است **عقیدہ ۲۳**۔ میگوید حقیقتاً
 نہ مانند کلام ما زیرا کہ ما کلام میکنیم از خلق و زبان و لب و دندان و حروف۔ و
 اللہ تعالیٰ کلام میکند بدون واسطہ آلات و حروف از کمال ذات و صفات
 خود۔ **عقیدہ ۲۴**۔ حروف مخلوق است مانند آلات و کلام اللہ تعالیٰ نامخلوق
 است و قدیم است با ذات۔ **عقیدہ ۲۵**۔ اللہ تعالیٰ و تبارک شے است
 یعنی موجود است بذات و صفات و نیست مثل اشیا مخلوقہ از رویے ذات و
 صفات و معنی بودن حق تعالیٰ شے نہ مانند اشیا است۔

ترجمہ۔ عقیدہ ۲۲۔ خدا تعالیٰ دیکھتا ہے نہ ہمارے دیکھنے کی مانند اور سناتا ہے نہ ہمارے سننے کی مانند
 کیونکہ ہم دیکھتے ہیں شکلوں اور مختلف رنگوں کو۔ اور ہم سنتے ہیں جڑے ہوئے کلموں والی آواز کو آلوں جو جملہ
 مرکب یعنی کان آنکھ منہ میں پیدا کیے گئے ہیں۔ اور حق تعالیٰ دیکھتا ہے شکلوں اور رنگوں اور مختلف صور تو کو اپنی
 اصلی اور دائمی نظر سے۔ اور سناتا ہے آوازوں کو اور مفرد اور مرکب کلموں کو اپنی سماعت سے کہ اسکی
 ازلی صفت ہے بغیر آلوں کے اور کائنات و مخلوقات میں بغیر کسی مشارکت کے اگرچہ دیکھی ہوئی
 اور سنی ہوئی اشیا حادث مخلوق میں سے ہیں۔ **عقیدہ ۲۳**۔ حق تعالیٰ کہتا ہے نہ ہمارے کلام
 کی مانند کیونکہ ہم کلام کرتے ہیں خلق اور زبان اور ہونٹ اور دانت اور حروف سے۔ اور خدا
 تعالیٰ کلام کرتا ہے بغیر وسیلہ آلوں کے اور حروف کے اپنی ذات اور صفات کے کمال سے۔

عقیدہ ۲۴۔ حروف مخلوق ہیں آلوں کی طرح اور خدا تعالیٰ کا کلام مخلوق نہیں ہے بلکہ قدیم ہے ذات
 ساتھ یعنی ذاتی صفت ہے کہ مع ذات قدیم ہے۔ **عقیدہ ۲۵**۔ خدائے برتر اور صاحب برکت شے ہے
 یعنی موجود ہے ذات و صفات کے ساتھ۔ اور مخلوقہ چیزوں کے مانند نہیں ہے ذات و صفات
 کی رو سے بلکہ معنی حق تعالیٰ کے شے ہو نیکیے اشیا کی مانند نہیں ہیں۔

اثبات وجود ذات حق تعالیٰ بغیر جسم و بغیر عرض و جوہر است چنانچہ اشیا
صاحب جسم اند و عرض اند و جوہر - و حق تعالیٰ از ہمہ منزہ است و لا شریک
لہ در ذات و در جمیع صفات - **عقیدہ** - نیست حد و نہایت حق تعالیٰ
و نیست ضد و منازع و ممانع در بدایت نہ در نہایت و نیست شدیدہ و حق تعالیٰ را
عقیدہ حق تعالیٰ را ید است و وجہ است و نفس است چنانچہ لائق
ذات او است **مَا ذُكِرَ اللَّهُ فِي الْقُرْآنِ مِنْ ذِكْرِ الْوَجْهِ** كَقَوْلِهِ
تَعَالَى كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ . وَالْيَدِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى
يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ وَالنَّفْسِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى حَكَايَاتًا عَنْ
عِيسَى عَلَيْهِ السَّلَامُ تَعَلَّمْ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمْ مَا فِي نَفْسِكَ
وَلَهُ صِفَاتٌ بَلَا كَيْفَ **ترجمہ** از آنچه ذکر کرد خدا تعالیٰ در قرآن از
ذکر وجہ یعنی رو مثل فرمودن او تعالیٰ ہر چیز فانی شونده است مگر روئے او - و
از ذکر ید یعنی دست مثل فرمودن او تعالیٰ دست خدا بردستہائے شان است -
و از ذکر نفس مثل فرمودن او تعالیٰ حکایتا از حضرت عیسیٰ علیہ السلام میدانی آنچه در نفس من

ترجمہ ذات حق تعالیٰ کی وجود ہستی کا اثبات بغیر جسم اور بغیر عرض اور جوہر کے ہر جیسا اشیا
صاحب جسم اور عرض اور جوہر ہیں - اور حق تعالیٰ ان سے پاک ہے - اسکا ذات میں اور تمام صفات میں کوئی
شریک نہیں ہے - **عقیدہ** حق تعالیٰ کی حد اور انتہا نہیں ہے - اور ضد اور منازع یعنی کوئی جھگڑ
والا اور ممانع یعنی کوئی متعثر نہ ہوا اسکا نہیں نہ ابتدا میں نہ انتہا میں - اور نہ حق تعالیٰ کے لیے شبہ و شک ہے
عقیدہ - حق تعالیٰ کے ید اور وجہ اور نفس مبارک ہے جیسا اسکی ذات کے لائق ہے
اس سبب سے کہ خدائے برتر نے قرآن مجید میں ذکر کیا ہے وجہ یعنی منہ کی نسبت یہ ذکر چنانچہ
اس کا قول ہے **كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ** یعنی ہر شے ہلاک ہونے والی ہے مگر روئے مبارک
اُس کا - اور ید یعنی ماتہ کی نسبت یہ ذکر جیسا اُس کا قول ہے **يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ**
یعنی خدا کا ماتہ ان کے ماتھوں کے اوپر ہے - اور نفس کی نسبت یہ ذکر جیسا خدا تعالیٰ کا یہ قول
کہ عیسیٰ علیہ السلام کی بابت بطور حکایت **تَعَلَّمْ مَا فِي نَفْسِي** یعنی تو جانتا ہے جو میرے جی میں ہے

و نمیدانم آنچه در نفس نشست - و برائے او تعالیٰ صفات بیچگون هستند یعنی کیفیات
 صفات غیر معلوم اند - **عقیدہ ۵** - نباید گفت در مقام تاویل چنانچه بعض
 خلف کہ مخالف سلف اند میگویند کہ عبارت از یہ قدرت است یا نعمت حق است
 زیرا کہ در تاویل البطل صفت حق است و آل قول اہل قدر و اہل اعتزال است
 ولیکن یہ حق صفت حق است بلا کیف کہ مانی شناسیم کیفیتہ یہ اورا کہ صفتہ
 اورا است چنانچہ عاجزیم در معرفتہ کنہ بقیہ صفات او فضلا عن معرفتہ
 ذاتہ **عقیدہ ۶** - غضب حق تعالیٰ و رضا - او دو صفتہ اند از صفات
 او لیکن بلا کیف **عقیدہ ۷** - پیدا کرد حق تعالیٰ اشیا را بغیر مادہ کہ سابق
 باشد بر مخلوقات چنانچہ اللہ تعالیٰ در قرآن مجید فرمودہ است خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ
 ثم حیوہ پیدا کننده ہر چیز است *

توضیح **عقیدہ ۵** اور جو تیرے جی میں ہے وہ میں نہیں جانتا - اور خدا تعالیٰ کی صفاتیں بلا کیف ہیں یعنی
 بدون اسکے کہ کیوں کر اور کیسی ہیں اسلئے کہ کیفیات صفات معلوم نہیں ہیں اور نہ ہو سکتی ہیں کیونکہ محد و مجرد
 کو محدود نہیں لگ سکتا اور بغیر احاطہ کیے کیفیت و تحقیق نہیں جانی جا سکتی پس ازلی و ابدی صفات
 کی کیفیات ان کے قدیم و دائم ہونے کے سبب کوئی مخلوق حادث جو عد میں میں محدود ہے نہیں جان
 سکتا ناچار اسکے لا کیف ہونے پر ایمان و اعتقاد لائے گا - **عقیدہ ۶** - مذکورہ بالا صفات و افعال
 کی تاویل کر کے یوں نہ کہنا چاہیے جیسا پچھلو جو اٹھو کو مخالف ہیں کہتی ہیں کہ یہ تو مراد قدرت ہے یا نعمت حق ہے اسلئے
 کہ تاویل کر کے چنانچہ میں صفت حق کا باطل کرنا ہم حالانکہ مثل صفت قدرت یہی ایک صفت حق ہے - اور یہ قول تاویل قدیرہ
 اور غیر کہنا ہے - اور نہ ہم اسکو مثل مخلوق کے ماننے کے جانتے ہیں لیکن یہ حق صفت حق ہے بلا کیف کہ ہم اس کی کیفیتہ
 کو جو خدا کی صفت ہے نہیں کچھ جانتے ہیں جیسا اسکی باقی صفات کی کنہ اور حقیقہ کی متغیر میں ہم عاجز ہیں بلکہ اس سے بڑھ کر
 اس طرح ذات کی معرفت کہ بھی ہم عاجز ہیں لہذا اسکو بلا کیف ایک صفت حق جانتے ہیں - **عقیدہ ۷** - غضب کا غضب
 اور اسکی عینا جیسا اسکی صفات میں سے دو صفتیں ہیں لیکن بلا کیف - **عقیدہ ۸** - غضب تعالیٰ نے اشیا کو پیدا کیا بغیر مادہ
 کے کہ مخلوق تیار پہلو سے ہو و یعنی اشیا کہ پیدا کرنے سے پہلے کوئی مادہ نہ تھا جس سے مخلوق کو بنایا بلکہ بغیر مادہ کے اشیا کو
 پیدا کیا جیسا خدا تعالیٰ نے قرآن مجید میں فرمایا ہر خالق کلشیء یعنی ہر چیز کا پیدا کرنے والا ہے -

حالانکہ خلقت بعض اشیاء از مواد منافی عقیدہ سابق نیست زیرا کہ اصل مواد از مخلوق غیر موجود است۔ عقیدہ ۳۱۔ بود اند تعالیٰ عالم در ازل باشیاء قبل وجود اشیاء در ال حال کہ مقرر کردہ است اشیاء را موافق ارادہ خود و حکم کردہ مطابق علم خود در اشیاء پس علم اللہ تعالیٰ قدیم است و بعض متعلقات اس علم حادث است چنانچہ نص صریح دال اوست وَلَا یُعِزُّ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ فِي السَّمَوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ترجمہ پوشیدہ نگردد از و برابر ذرہ در آسمان و نہ در زمین و نیست خورد و ترازاں و نہ بزرگتر از اں مگر آنکہ مکتوب است در کتاب روشن یعنی لوح محفوظ خلاصہ از تفسیر حسینی۔ عقیدہ ۳۲۔ نمیباشد در دنیا و نہ در آخرت هیچ موجودی حادث در جمیع احوال مگر بمشیت او و علم او و قضای او یعنی حکم او و قدر او یعنی بمقدار تقدیر او و کتابت او در لوح محفوظ کہ بوصف است نش اسے بوصف موجود حادث ہر نہ بحکم یعنی نوشتہ است حق تعالیٰ در جمیع اشیاء

ترجمہ ۳۱۔ تو اس کلیہ میں مادہ بھی داخل ہے اور مادہ کا خالق بھی وہی ہے پس ابتدا ہر چیز کی بے مادہ ہے۔ حالانکہ پیدائش بعض چیزوں کی بعض مادوں سے پہلے عقیدہ کی نفی نہیں کرتی کیونکہ اصل مواد مخلوق کا غیر موجود ہے۔ عقیدہ ۳۲۔ خدا تعالیٰ جانتا تھا اشیاء کو ازل میں اشیاء کے وجود کے پہلے اس حال میں کہ مقرر کیا ہے اشیاء کو اپنا ارادہ کے موافق اور حکم کیا مطابق اپنے علم کے اشیاء پر۔ پس علم خدا تعالیٰ کا قدیم اور اس علم کے بعض متعلقات حادث ہیں جیسا نص صریح اسکی دال ہے کہ سورہ سبأ میں ہے وَلَا یُعِزُّ عَنْهُ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ اَلَمْ یَعْنِ اور اس سے چھپا نہیں رہتا ہر ذرہ برابر آسمانوں میں اور نہ زمین پر، اور نہیں ہے اس سے خورد تر اور نہ اس سے بزرگ۔ مگر یہ کہ لکھا ہوا ہے کتاب روشن میں یعنی لوح محفوظ میں۔ یہ خلاصہ ہے تفسیر حسینی کا۔ عقیدہ ۳۲۔ نہیں رہتا ہے یا ہوتا ہے دنیا میں اور نہ آخرت میں کوئی موجود حادث تمام احوال میں مگر اس کی مشیت اور اس کے علم اور اس کی قضائے یعنی اس کے حکم سے۔ اور اس کے قدر سے کہ موافق مقدار اس کے اندازہ کرنے کے ہے۔ اور اس کے لکھ دینے کے ہے لوح محفوظ میں جو موافق وصف موجود حادث کے ہے۔ نہ موافق حکم کے۔ یعنی حق تعالیٰ نے ساری اشیاء کے حال میں یہ بات لکھ رکھی ہے کہ

باینکہ خواہد شد چنیں و چنیں موافق قضائے نہ بروجہ امر زیر اگر می کرد امر ہاں
وقت بوجود می آمد۔ و قضاء و قدر یعنی حکم اجمالی و تفصیلی اوست۔ و مشیت
ارادۂ حق تعالیٰ کہ متعلق بآں است **ش** یعنی موجودات حادثہ صنف
حق تعالیٰ است در ازل بلا کیف **عقیدہ ۳۳** میداند حق تعالیٰ معدوم را
در حالت عدم آں معدوم و میداند کہ آں معدوم وقت موجود شدن بکدام
حال پیدا خواهد شد۔ **عقیدہ ۳۴** میداند اللہ تعالیٰ موجود را در حالت وجود
او و میداند کہ بکدام پنج خواهد بود فنا بر او۔ **عقیدہ ۳۵** میداند حق تعالیٰ
قائم را در حالت قیام او پس ہر گاہ می نشیند قائم میداند حق تعالیٰ او را قاعد
در حال نشستن او از غیر تغیر شدن علم او در ازل یعنی علم حق تعالیٰ از نشستن
و برخاستن و حیات و ممات و صلوات و صوم و سایر مقام موجود تغیر نمی یابد باین
پنج کہ در ازل نبوده باشد حالا حادث شدہ باشد باین قسم **ش** یعنی باین قسم
اختلاف احوال مذکورہ بالا هر و لیکن تغیر و اختلاف احوال از قیام و قعود

ترجمہ کہ اس طرح اور اس طرح قضا کے موافق ہوگا نہ امر کی وجہ پر کیونکہ اگر امر تا تو اسی
وقت وجود میں آجائے۔ اور قضا اور قدر اُس کے حکم میں اجمالی اور تفصیلی اور مشیت کہ حق تعالیٰ کا ارادہ
جو موجود حادث کو متعلق ہے یہ صفت حق تعالیٰ کی ہے ازلی بلا کیف **عقیدہ ۳۳** حق تعالیٰ
جانتا ہے معدوم کو اُس معدوم کے نہ ہونے کی حالت میں اور جانتا ہے کہ وہ معدوم موجود ہونے کے وقت
کس حال میں پیدا ہوگا **عقیدہ ۳۴** خدا تعالیٰ جانتا ہے موجود کو اُس کے ہونے کی حالت
میں اور جانتا ہے کہ کس طریق سے فنا ہوگا۔

عقیدہ ۳۵ حق تعالیٰ جانتا ہے قائم کو اُس کے کھڑے ہونے کی حالت میں
پھر جب بیٹھتا ہے وہ قائم تو حق تعالیٰ اُس کو قاعد جانتا ہے اُس کے بیٹھنے کی حالت
میں یعنی تغیر ہونے اُس کے علم کے ازل میں یعنی علم ازلی حق تعالیٰ کا موجود کے بیٹھنے اور
اور اُٹھنے اور زندہ ہونے اور مرنے اور نماز اور روزہ سے اور اُسکی ساری جگہ تغیر
انہیں پاتا ہے اس طرح کہ ازل میں تو نہ ہوا ہووے اب احوال مذکورہ بالا کے اس قسم
کے اختلاف کے سبب حادث ہوا ہووے۔ اور لیکن تغیر اور اختلاف احوال کا بسبب قیام و قعود

و امثال آل از افعال پیدامی شود در مخلوقین + **عقیدہ ۳۴** - پیدا کرد حقتقا
 خلق را سادہ از آثار کفر و انوار ایمان باینکہ گردانید ایشان را قابل اینکہ ازینہا
 عصیان و احسان نش عبادت بحضور دل ہر واقع شود بعد از ان خطاب
 کرد حق تعالی ایشان را در وقت تکلیف **نش** اینوقت در شرع بلوغ است
 کہ تقدیر کردندش علماء یہ پانزدہ سال ہر عبادت و امر کرد ایشان را بایمان و طاعت
 و منع کرد ایشان را از کفر و معصیت پس ہر کہ کفر کرد کفر کرد بہ فعل خود و اختیار خود
 و انکار خود و اصرار خود بر جہل و استکبار خود بخذلان اللہ تعالی یعنی ترک نصرت
 اللہ تعالی اورا و ہر کہ ایمان آورد بفعل خود و انقیاد خود و اقرار بر زبان خود و
 تصدیق بچنان **س** بفتح جیم بمعنی دل ہم خود موافق امر اللہ تعالی از توفیق
 اللہ تعالی آنرا و یاری اللہ تعالی اورا بمقتضائے فضل خود کما قال اللہ تعالی
إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ ترجمہ تحقیق اللہ تعالی ہر آئینہ صانع
 فضل است بر آدمیان +

ترجمہ اور اس جیسے افعال کے مخلوقات میں پیدا ہوتا ہے۔ **عقیدہ ۳۴** پیدا کیا حق
 تعالی نے خلق کو سادہ آثار کفر اور انوار ایمان سے یعنی بے رنگ کفر و ایمان اس طرح کہ انکو قابل اسکے
 بنا دیا کہ انہے عصیان اور احسان واقع ہووے یعنی نافرمانی اور عبادت جو حضور دل سے ہو۔ بعد
 اسکے خطاب کیا حق تعالی نے انکو تکلیف کے وقت میں عبادت کے ساتھ۔ اور وقت تکلیف کا شرح
 میں بلوغ ہے جس کا اندازہ علمائے پندرہ برس کیا ہے۔ اور حکم کیا انکو ایمان اور طاعت کا اور منع
 کیا انکو کفر و معصیت سے۔ پھر جس نے کفر کیا کفر کیا اپنے فعل سے اور اپنے اختیار سے اور اپنے
 انکار اور اپنے اصرار سے اور اپنے جہل و استکبار پر یعنی نادانی اور غرور پر خدا تعالی کے خذلان
 سے یعنی اُسکے لیے خدا تعالی کی نصرت و مدد کے ترک یعنی چھوٹ جانے سے۔ اور جو کوئی ایمان
 لایا ایمان لایا اپنے فعل سے اور اپنے تابع اور مقید ہونے سے اور اپنی زبان پر اقرار کرنے اور
 اپنے دل سے تصدیق کرنے یعنی سچ ماننے سے موافق حکم خدا تعالی کے خدا تعالی کی توفیق
 اور اسکی مدد سے اُسکے لیے اپنے فضل کے موافق جیسا فرمایا خدا تعالی نے **إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ**
عَلَى النَّاسِ یعنی یقینی خدا تعالی البتہ صاحب فضل ہے لوگوں پر +

عقیدہ ۳۷۔ پیروں آورد ذریت حضرت آدم علیہ السلام را تا روز قیامت پس یعنی قریہ کہ تا روز قیامت پیداشدنی است ہر طبقہ بعد طبقہ از صلب حضرت آدم اولاً بعد ازاں از اختلاف اصلاط فرزندان و نزائب نبات آدم کہ بعض آن سپید بودند و بعض آن سیاه و انتشار ساخت یسوی بہین و بسیار آدم بعد ازاں خطاب کرد ذریات آدم را بقول **الکسنت بریکم** یعنی آیا نیستم پروردگار شما و امر کرد ایشان را ایمان و احسان و منع کرد ایشان را از کفر و عصیان پس اقرار کردند حق تعالی جل شانہ را بر بونیت و ذاتہا خود را بعبودیت از قول بکی از روی ایمان حقیقی یا حکمی **قہم یولدون علی تلک الفطرۃ** ترجمہ پس آنہا پیدا کردہ میشوند بریں آفرینش بد **عقیدہ ۳۸۔** شخصے کہ کفر آورد بعد ایمان ميثاقی تبدیل کرد و تغییر ساخت ایمان فطری را بکفر و کسی کہ ایمان آورد و تصدیق کرد درانظہار ایمان باین روش کہ ایمان لسانی را مطابق تصدیق جنانی ساخت ثابت ماند برین خود کہ اصل فطرت بود و مستمر شد بر اقرار خود کہ بقول لفظ بکی بود۔

ترجمہ۔ عقیدہ ۳۷۔ بہر لایا خدا تعالی اولاد حضرت آدم علیہ السلام کو دن قیامت تک یعنی جس قدر کہ دن قیامت تک پیدا ہونے والے ہیں طبقہ کے بعد طبقہ اول حضرت آدم علیہ السلام کی پشت سے بعد اُس کے ان کے فرزندان کی پشتوں اور بیٹیوں کے سینوں سے کہ بعض ان کے سپید تھے اور بعض ان کے سیاہ۔ اور آدم علیہ السلام کے دینے اور بانیں انکو پھیلا کر اسکے بعد فریت آدم علیہ السلام سے خطاب کہا اے قول سے **الکسنت بریکم** یعنی کیا میں نہیں ہوں مختار پروردگار۔ اسکو روز ميثاق کہتے ہیں۔ اور حکم کیا انکو ایمان اور احسان کا اور انکو کفر و عصیان سے منع کیا۔ پس سب نے حق تعالی جل شانہ کے رب ہوئے پر اقرار کیا ایمان ميثاقی کا اور اپنی ذاتوں کے لیے عبودیت یعنی بندہ ہونے پر قول بکی یعنی ہاں سے۔ یہ اقرار ایمان ميثاقی ایمان حقیقی کی راہ سے تھا یا حکمی کی **قہم یولدون علی تلک الفطرۃ** یعنی پس وہ پیدا کیے جاتے ہیں اسی پیر پر **عقیدہ ۳۸۔** جس شخص نے بعد ایمان ميثاقی کے کفر اختیار کیا تو اُس نے ایمان فطری کو کفر بدل دیا اور تغیر کر دیا۔ اور جو کوئی کہ ایمان لایا اور اُس نے تصدیق کی ایمان کے ظاہر کرنے میں اس طریقہ کو کہ بانی ایمان کو بکی تصدیق کے مطابق کر لیا وہ اپنے دین پر جو اصل فطرۃ کا تھا ثابت بنا اور اُس پر جو لفظ بکی کے قول تھا جاری بنا۔

عقیدہ ۳۹ جبر نہ کردہ است ہیکس را از خلق خود بر کفر و نہ بر ایمان و پیدا نہ کردہ است اللہ تعالیٰ ایشان را مومن و نہ کافر بلکہ پیدا کردہ است ایشان را اشخاص **عقیدہ ۴۰** ایمان و کفر فعل عباد است یعنی باعتبار اختیار ایشان نہ بروہ اضطرار **عقیدہ ۴۱** می دانند اللہ تعالیٰ شخصی را کہ کفر میکند کافر در حالت کفر و ہر گاہ ایمان می آرد بعد از ارتکاب کفر میداند اللہ تعالیٰ او را مومن در حال ایمان او از غیر تغیر علم او تعالیٰ و صفیۃ او تعالیٰ منش یعنی عصب و رضا چنین است در شرح فقہ اکبر ملا علی۔ ہم یعنی از کفر بندہ و ایمان بندہ علم حق تعالیٰ متغیر نمی شود و نہ صفیۃ او تعالیٰ منش یعنی عصب و رضا ہر۔

عقیدہ ۴۲ جمیع افعال عباد از کفر و ایمان و طاعت و عصیان کسب ایشان است بر سبیل حقیقہ و نیست بر طریق مجاز و نہ بر سبیل اکراہ و غلبہ بلکہ اختیار ایشان است در فعل ایشان باعتبار اختلاف و میلان ذاتہائے ایشان **لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهِمَا مَا كَسَبَتْ** ترجمہ برائے کس باشد آنچه کسب کرد از نیکی و بیہا و بروہ باشد آنچه کسب کرد

ترجمہ۔ **عقیدہ ۳۹** خدا تعالیٰ نے جبر نہیں کیا ہے کسی کے لیے اپنی مخلوق کو کفر پر اور نہ ایمان پر اور نہ انکو مومن پیدا کیا ہے اور نہ کافر بلکہ پیدا کیا ہے انکو اشخاص۔ **عقیدہ ۴۰** ایمان و کفر بندہ کا فعل ہے یعنی باعتبار ان کے اختیار کے نہ اضطرار کی وجہ پر۔ **عقیدہ ۴۱** خدا تعالیٰ اس شخص کو جو کفر کرتا ہے کافر جانتا ہے کفر کی حالت میں۔ اور جب کفر اختیار کر نیکی بعد ایمان لاتا ہے تو خدا تعالیٰ اسکو مومن جانتا ہے اس کے ایمان کے حال میں بغیر متغیر ہونے خدا تعالیٰ کے علم کے اور خدا تعالیٰ کی صفت کے یعنی صفیۃ عصب و رضا کے۔ شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہی طرح ہے۔ یعنی بندہ کے کفر و ایمان سے حقیقی کا علم متغیر نہیں ہوتا ہے اور نہ اسکی صفت عصب و رضا۔ **عقیدہ ۴۲**۔ بندوں کے تمام افعال خواہ کفر و ایمان کے ہوں خواہ طاعت اور عصیان یعنی بندگی اور نافرمانی کے حقیقت کی راہ سے یا انھیں کا کسب ہو۔ اور مجاز کے طریق پر نہیں ہے اور نہ زبردستی اور غلبہ کی راہ سے بلکہ ان کے فعل میں انکا اختیار ہونے کے اختلاف کے اعتبار سے اور ان کی ذاتوں کے اس طرف میلان کرنے سے **لَهَا مَا كَسَبَتْ وَ عَلَيْهِمَا مَا كَسَبَتْ** یعنی جو کچھ نیکیاں انھوں نے کسب کیں وہ انھیں کے لیے ہوگی اور جو کچھ کوشش کر کے انھوں نے

بجہ امر بدیہا عقیدہ ۴۳ اللہ تعالیٰ خالق افعال عباد است موافق ارادہ خود
 کما قال اللہ تعالیٰ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وفعل عباد نیز داخل در تحت بندہ است
 عقیدہ ۴۴ تمام افعال عباد از خیر و شر کسب ایشان با ارادہ و علم حق تعالیٰ و
 حقتا است عقیدہ ۴۵ طاعتہ تمامہا بش از فرض و واجب و مندوب و قلیل و کثیر
 ثابت است از امر اللہ تعالیٰ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ ترجمہ فرمان
 برید اللہ تعالیٰ را و فرمان برید رسول را صلعم ۴۶ و سبب محبت حق تعالیٰ است
 اِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ ترجمہ تحقیق اللہ تعالیٰ دوست می دارد پرهیزکاران
 را ۴۷ و از رضائے حق تعالیٰ است لقوله تعالیٰ فِيْ حَقِّ الْمُؤْمِنِينَ وَ رَضِيَ
 اللَّهُ عَنْهُمْ ترجمہ خوشنود شد اللہ تعالیٰ از ایشان ۴۸ و علم و مشیت و قضا
 و تقدیر حق تعالیٰ است و معصیتہ تمامہا بش از کفر و شرک و کبیرہ و صغیرہ
 هر از علم حق تعالیٰ و قضای حق تعالیٰ و تقدیر حق تعالیٰ است و مشیت حق تعالیٰ
 و مینند سبب محبت حق تعالیٰ چنانچہ آیت قرآن مجید مشعر است اِنَّ اللَّهَ لَا

ترجمہ بڑایاں کامیں انکا بوجہ انھیں پر رہیگا۔ عقیدہ ۴۳ بندوں کے مخلوق خدا تعالیٰ پیدا
 کرتا ہے اپنی ارادہ کے موافق جیسا کہ خدا تعالیٰ نے فرمایا خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ یعنی ہر چیز کا خالق ہو اور
 تحت شے میں بنو گئے فعل بھی داخل ہیں تو ان کا خالق بھی وہی ہے۔ پس اُسی نے پیدا کیے اور وہی پیدا کرتا ہے
 عقیدہ ۴۴ بندوں کے تمام فعل نیکی اور بدی کے اور انھیں بے گناہے ہوئے ہیں حقتا حق تعالیٰ کے
 ارادہ اور علم سے اور حق تعالیٰ کی قضا سے عقیدہ ۴۵ فرمان برداری تمام قسم کی
 فرض اور واجب اور نفل و مستحب تھوڑی اور بہت ثابت ہو خدا تعالیٰ کے حکم سے
 اطیعوا اللہ و اطیعوا الرسول یعنی تابعداری کرو خدا تعالیٰ کی اور تابعداری
 کرو رسول صلعم کی۔ اور یہ تابعداری سبب ہے خدا تعالیٰ کے لیے محبت کی۔ اِنَّ
 اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ یعنی یقینی خدا تعالیٰ دوست رکھتا ہے پرهیزکاروں کو۔ اور یہی سبب
 خدا تعالیٰ کی خوشنودی کی سبب فرمانے خدا تعالیٰ کے مومنین کے حق میں رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ یعنی خوشنود ہو گیا خدا تعالیٰ
 انہیں اور یہ خدا تعالیٰ کے تلمذ و رشتہ و قضا و تقدیر سے جو اور نافذی بھی قسم کی یعنی کفر و شرک اور کبیرہ و صغیرہ خدا
 تعالیٰ کے علم اور قضا و تقدیر اور رشتہ سے ہو لیکن محبت خدا تعالیٰ کی نہیں ہر جیسا آیت قرآن مجید کی آگاہ کر رہی ہے

يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ۝ ترجمہ تحقیق اللہ تعالیٰ دوست میندارد کافران را نہ دوستند
معاصی برضار حق تعالیٰ لقولہ تعالیٰ وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ سورہ زمر
رکوع او نہ بامرا و تعالیٰ چنانچہ در کلام مجید واقع است اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
ترجمہ تحقیق اللہ تعالیٰ حکم نمی فرماید بہ بیجائی ۴۶ عقیدہ جمیع انبیاء علیہم
السلام پاک اند از صغائر و کبائر و قبائح مانند قتل و زانی و لو اطت و سرقت و قد
محسنہ و سحر و فرار از جہاد و ظلم بر عباد و قصد فساد در بلادش عدا و سہوا از
کما تر نہ سہوا از صغائر بعد تشرف بہ نبوت نہ قبل و معصوم اند از کفر قبل از نبوت
و این ہمہ بالا جمع است خلاصہ از شرح فقہ اکبر ملا علی ہم

عقیدہ ۴۷ - تحقیق بود از بعض انبیاء علیہم السلام قبل از ظهور نبوت یا بعد
مناقب رسالت و آلات و خطیبات - عقیدہ ۴۸ محمد رسول اللہ
صلی اللہ علیہ وسلم ابن عبد المطلب ابن ہاشم

ترجمہ ۴۸ یحِبُّ الْكَافِرِينَ یعنی یقینی خدا تعالیٰ کافر و مکرور دوست نہیں رکھتا ہی۔ او

معصیتیں خدا تعالیٰ کی رضا اور خوشنودی سے نہیں میں بسبب فرمانے خدا تعالیٰ کے سورہ زمر
اول رکوع میں وَلَا يَرْضَىٰ لِعِبَادِهِ الْكُفْرَ یعنی خدا تعالیٰ اپنے بندوں کے لیے کفر کو پسند نہیں کرتا
اور نہ یہ خدا تعالیٰ کے حکم سے میں جیسا کلام مجید میں واقع ہے اِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ
یقینی خدا تعالیٰ بے حیائی کے لیے حکم نہیں دیتا ۴۷ عقیدہ تمام انبیاء علیہم السلام صغیر
اور کبیرہ گناہوں اور برائیوں سے پاک ہیں جیسے قتل - اور زنا اور لو اطت اور چوری - اور پارسا
عورتوں پر بہتان باندھنے - اور جادو اور جہاد سے بھاگنے - اور بندوں پر ظلم کرنے - اور شہر
میں فساد پھیلانے سے انہیں کبیرہ گناہوں سے جانکر اور بھولکر دونوں طرح گناہ کرنے سے انبیاء پاک
ہیں - اور صغیرہ سے جانکر پاک ہیں نہ بھولکر نبوت سے بزرگی حاصل کرنے کے بعد یعنی نبی ہونیکے بعد
اس سے پہلے - اور معصوم ہیں انبیاء کفر سے نبی ہونیکے پہلے بھی - اور یہ سب مسائل بالا جمع ثابت ہیں۔

ادری خلاصہ ہے شرح فقہ اکبر ملا علی قاری کا - عقیدہ ۴۹ بیشک ہو ہی بعض انبیاء علیہم السلام رسالت
یعنی لغزشیں اور خطیبات یعنی خطائیں نبوتہ ظاہر ہونے سے پہلے یا مابعد رسالت کے بعد یعنی رسالت کے وقت حمیدہ علیہ
عقیدہ ۵۰ محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ابن عبد المطلب ابن ہاشم

بن مناف بن قُصَّی بن کلاب بن مُرَّة بن کعب بن لُوی بن غالب بن فہر بن مالک بن نضر بن کنانہ بن خُزَیمہ بن مُدْرِکَہ بن الیاس بن مُضَرّ بن نِزَار بن مَعَد بن عدنان شہ دریں قدر بہ نسب آنحضرت صلعم اختلاف نیست۔ و روایت کردہ شدہ از آنحضرت صلعم کہ منسوب فرمود نفس مبارک خود را تا نِزَار بن مَعَد بن عدنان از شرح فقہ اکبر لا علی۔ ہم خاتم الانبیاء است و حبیب اللہ تعالیٰ و بندہ خاص حضرت جل و علی و رسول اللہ تعالیٰ و تبارک و عبادت نہ کردہ است صنم را و شریک نہ کردہ است باللہ تعالیٰ کسے را گاہے نہ قبل از نبوت نہ بعد از نبوت و نہ مرکب شدہ است صغیرہ و کبیرہ را سہ نہ قبل از نبوت نہ بعد ہم

عقیدہ ۴۹۔ افضل الناس بعد وجود مبارک حضرت رسول اللہ صلی اللہ علیہ و علیٰ آلہ وسلم حضرت ابوبکر صدیق بن قحافہ است رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ایشاں حضرت عمر ابن الخطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ایشاں حضرت عثمان ابن عفان رضی اللہ تعالیٰ عنہ بعد ایشاں حضرت مرتضیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ و جہہ ابن ابی طالب۔

ترجمہ ابن مناف ابن قُصَّی ابن کلاب ابن مُرَّة ابن کعب ابن لُوی ابن غالب ابن فہر ابن مالک ابن نضر ابن کنانہ ابن خُزَیمہ ابن مُدْرِکَہ ابن الیاس ابن مُضَرّ ابن نِزَار ابن مَعَد ابن عدنان جنکا نسب شریف یہ ہے۔ خاتم الانبیاء ہیں یعنی ختم کرنیوالے نبیوں کے کہ نبوت آپ پر ختم ہے کوئی نبی بعد آپ کے نہیں ہو سکتا۔ اور آپ حبیب خدا تعالیٰ میں۔ اور حضرت جل و علی کے بندہ خاص ہیں۔ اور خدا تعالیٰ و تبارک کے رسول ہیں۔ بت کو آپ کبھی نہیں پوجا۔ اور نہ خدا تعالیٰ کے ساتھ کسی کو شریک کیا کبھی نہ پہلے نہ بعد نبوت کے۔ اور نہ صغیرہ اور کبیرہ کبھی گناہ کیا نبوت سے پہلے اور بعد۔ اس قدر نسب شریف مذکورہ بالا میں کہ معہ آنحضرت صلعم بائیس پشتیں ہوتی ہیں اختلاف نہیں ہے۔ اور آنحضرت صلعم سو مروی ہے کہ آپ منسوب فرمایا اپنی نفس مبارک کو نِزَار بن مَعَد بن عدنان تک کہ شرح فقہ اکبر لا علی میں ہے۔ **عقیدہ ۴۹۔** آدمیوں میں سب سے بزرگ بعد وجود مبارک حضرت رسول خدا صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیٰ آلہ وسلم کے حضرت ابوبکر صدیق بن قحافہ ہیں رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ بعد ان کے حضرت عمر ابن خطاب رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ بعد ان کے حضرت عثمان ابن عفان رضی اللہ تعالیٰ عنہ۔ بعد ان کے حضرت مرتضیٰ علی کرم اللہ تعالیٰ و جہہ ابن ابی طالب ہیں۔

عقیدہ - بعد خلفاء اربعہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم باقی دوام برتبعیت حق اند چنانچہ بودند در زمان ماضی یعنی حضور جناب نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم تغیر حال ایشان و نقصان در کمال ایشان بشش نقصان عطف است بر تغیر یعنی بے نقصان ہیں بقورع مشاجرات وغیرہ تغیر بحال و نقصان در کمال واقع نشد **عقیدہ** دوست میداریم ما اصحاب رضی اللہ تعالیٰ عنہم را بشش آل نیز شامل اصحاب است ہم وزشت نمیکوئیم کسی را از ایشان بخلاف روافض و خوارج لقوله تعالى وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُمْ ترجمہ پیشی کنندگان پیشینان کہ از ہجرت کنندگان انداز مکہ مدینہ و از مددگاران کہ اہل مکہ را مدد کردند و آنانکہ متابعت کردند سابقان را در ایمان و طاعت مرادند سایر صحابہ خوشنود شد خدا تعالیٰ از ایشان بقبول طاعت ایشان خوشنود شدند ایشان از خدا تعالیٰ با پیغمبر از نعیم و دینیہ و نبویہ خلاصہ از تفسیر حسینی

ترجمہ - **عقیدہ** بعد چاروں خلیفہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے باقی اصحاب حضور صلعم کے ہمیشہ حق کی پیروی پر ہیں جیسا کہ شدہ زمانہ یعنی حضور جناب نبوی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم میں تم بغیر تغیر نہ ہوئے انکو حال کے اور بدین نقصان کے انکے کمال ہیں پس مشاجرات وغیرہ معرکوں کے واقع ہونیکے سبب کچھ تغیر انکے ظاہر اور کچھ نقصان انکے کمال میں نہیں واقع ہوا۔ **عقیدہ** ہم اصحاب رضی اللہ تعالیٰ عنہم کو بہت رکھتے ہیں۔ اور آل بھی شامل اصحاب میں ہیں۔ اور ہم ان میں سے کسی کو برا نہیں کہتے ہیں۔ بخلاف افضلیہ اور خارجیوں کے کہ اول اصحاب کی جناب میں اور دوم آل کے حضور میں گستاخ و بے ادب ہیں۔ اور ان کی دوستی اس فرمان خدا تعالیٰ کے سبب وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنْصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُمْ بِإِحْسَانٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُمْ اگلوں میں آگے رہنے والے مہاجرین جو مکہ سے ہجرت کرنے والے ہیں مدینہ کو اور انصار یعنی مدد کرنے والے جنھوں نے اہل مکہ کی جو مہاجر ہو کر آئے تھے مدد کی۔ اور جنھوں نے آگے رہنے والوں کی متابعت اور پیروی کی ایمان اور طاعت میں کہ مراد تمام صحابہ میں را ضی ہو گیا خدا تعالیٰ انھیں انکی طاعت کو قبول فرما کر۔ اور را ضی ہو سکے خدا تعالیٰ سے اس چیز پر جو دینی اور دینیوں نعمتیں انھوں نے پائیں۔ یہ خلاصہ ہے تفسیر حسینی کا۔

وَقَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَا تَسْبُوا أَصْحَابِي تَرْجِمُهُ بِرَأْسِ فَرْمُودَن عَلَيْهِ السَّلَامُ
 زِشْتِ نِگویند اصحاب مرا **عقیدہ ۵۲** یاد میکنیم ہر یکے را از اصحاب رضی اللہ
 تعالیٰ عنہم بخیر اگرچہ صادر شد از بعض ایشان آنچہ در صورت شرارت بنا بر حسن ظن
 بایشان لقولہ علیہ السلام خَيْرُ الْقُرُونِ قُرْنِي تَرْجِمُهُ بہترین ہر قرن
 کہ گذشت و گذرد قرن من است **عقیدہ ۵۳** و لقولہ علیہ السلام اِذَا ذُكِرَ
 اَصْحَابِي فَاسْكُنُوا تَرْجِمُهُ وبراے فرمودن پیغمبر علیہ السلام ہر گاہ ذکر کردہ شوند
 اصحاب من پس خاموش باشید **عقیدہ ۵۴** ازین حدیث شریف اشارت است کہ در
 معاملات صحابہ از ہجو مشاجرات وغیرہا حذر کنید و نیز از نکوش و افراط و تفریط
 بخود رائی **عقیدہ ۵۵** - تکفیر نمیکنیم بیچ مسلمانے را از ذنوب اگرچہ مرتکب
 کبیرہ باشد مادام کہ معتقد حلتِ معصیتی کہ حرمت آن شکیلی قطعی ثابت نشده باشد
 نیست چنانکہ خوارج میکنند **عقیدہ ۵۶** اے تکفیر میکند مرتکب کبیرہ را از شرح فقہ اکبر
 ملا علی **عقیدہ ۵۷** زائل نمی شود از مسلم بسبب ارتکاب کبیرہ اسم ایمان

ترجمہ - اور ان کی دوستی بسبب فرمانے اس ارشاد حضور علیہ السلام کے ہے لَا تَسْبُوا أَصْحَابِي
 یعنی میرے اصحاب کو برا نہ کہو **عقیدہ ۵۲** ہم اصحاب رضی اللہ عنہم میں سے ہر ایک کو خیر سے یاد کرتے ہیں انہو
 عن ظن کے سبب اگرچہ بعض سے انکے وہ چیزیں شرکی صورت میں ہر صادر ہو گئی بسبب فرمانے حضور علیہ السلام کے
 الْقُرُونِ قُرْنِي سنی ہر قرن و زمانہ کہ گذرا و گذرتا ہے ہمیں سب سے اچھا میرا زمانہ ہے - اور بسبب فرمانے حضور
 علیہ السلام کے اِذَا ذُكِرَ أَصْحَابِي فَاسْكُنُوا یعنی جب میرے اصحاب ذکر کیے جاویں تو چپ رہو - اس
 حدیث شریف سے اشارت ہے کہ صحابہ کے معاملات میں مانند مشاجرات وغیرہ معرکوں کے جو ان میں
 وقوع میں آئے پرہیز کرو - اور آامت اور خود رائی سے افراط و تفریط یعنی زیادتی اور کمی کرنے سے
 بھی انکی نسبت میں بچو - **عقیدہ ۵۳** - کسی مسلمان کی گناہوں کے سبب ہم تکفیر نہیں کرتے
 ہیں اگرچہ گناہ کبیرہ اُس سے ہوا ہو وے جب تک اُس گناہ کے حلال ہونے کا جس کا حرام ہونا
 دلیل قطعی سے ثابت ہو چکا ہو معتقد نہیں ہے جیسا خوارج گناہ کبیرہ کرنے والے کی تکفیر
 کرتے ہیں اسی طرح شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہے **عقیدہ ۵۴** مسلمان سے گناہ کبیرہ
 ہو جائیکے سبب ہم ایمان یعنی وصف ایمان زائل نہیں ہوتا ہے -

مسلک اسے وصف ایمان از شرح فقہ اکبر ملا علی ہم چنانچہ معتزلہ گویند مسلک کہ مرتکب کبیرہ بیرون شود از ایمان و نہ در آید در کفر پس ثابت میکنند مرتبہ میان کفر و ایمان بآنکہ اتفاق دارند برینکہ صاحب کبیرہ ہمیشہ در دوزخ ماند از شرح فقہ اکبر ملا علی ہم بلکہ نام میداریم مرتکب کبیرہ را مومن از روئے حقیقتہ نہ از روئی مجاز۔ **عقیدہ ۵۸**۔ نمیگوئیم کہ ضرر نمیکند مومن را گناہ بعد حاصل شدن ایمان و مومن گنہگار داخل نخواہد شد در دوزخ مسلک چنانکہ مرجیہ و ملاحدہ و اباحتہ گفته اند از شرح فقہ اکبر ملا علی **عقیدہ ۵۹**۔ مسح بر خفین ثابت است از سنتہ برائے مقیم یک روز و یک شب و برائے مسافر تسہ شبانروز۔ **عقیدہ ۶۰**۔ تراویح در شبائے ماہ رمضان سنت است۔ **عقیدہ ۶۱**۔ نماز عقب صالح و طالح از مومن جائز است۔ **عقیدہ ۶۲**۔ مومن گنہگار ہمیشہ در دوزخ نخواہد ماند اگرچہ فاسق باشد در احوال کہ مردہ باشد بحسن خاتمہ **عقیدہ ۶۳**۔ قائل نیستیم باینکہ تحقیق حسنات ما مقبول اند و سیئات ما مغفور مانند قول مرجیہ

ترجمہ جیسا معتزلہ کہتے ہیں کہ گناہ کبیرہ کرنیوالا ایمان سے باہر ہو جاتا ہے اور نہ کفر میں داخل ہوتا ہے پس وہ درمیان ایمان اور کفر کے ایک مرتبہ ثابت کرتے ہیں۔ باوجود اسکے انکاء سیئات پر اتفاق ہے کہ صاحب کبیرہ ہمیشہ دوزخ میں رہتا ہے چنانچہ شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں اسی طرح ہے۔ بلکہ گناہ کبیرہ کرنیوالو کا نام ہم مومن رکھتے ہیں حقیقت کی راہ سے مجاز کی رو سے۔ **عقیدہ ۵۸**۔ ہم نہیں کہتے ہیں کہ مومن کو بعد ایمان حائل ہونیکے گناہ ضرر نہیں کرتا ہے اور مومن گنہگار دوزخ میں داخل نہ ہوگا جیسا کہ فرقہ مرجیہ اور ملاحدہ اور اباحتیہ نے کہا ہے۔ اسی طرح شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں ہے **عقیدہ ۵۹**۔ مسح موزوں پر سنت سے ثابت ہے۔ عجلہ مقیم کے لیے ایک دن اور رات اور مسافر کے لیے تین رات دن۔ **عقیدہ ۶۰**۔ تراویح ماہ رمضان کی راتوں میں سنت ہے۔ **عقیدہ ۶۱**۔ مومن نیک بخت اور گنہگار دونوں کے پیچھے نماز جائز ہے۔ **عقیدہ ۶۲**۔ مومن گنہگار ہمیشہ دوزخ میں نہیں رہے گا اگرچہ فاسق ہو وہ مسکراؤں وقت کہ اچھے خاتمہ کے ساتھ مرا ہووے۔ **عقیدہ ۶۳**۔ ہم اس بات کے قائل نہیں ہیں کہ سہاری نیکیاں یقینی مقبول ہیں اور برائیوں بخش دی جاتی ہیں مانند قول مرجیہ کے۔

لیکن میگوئیم کیسے عمل خواہد کرد حسنہ بشرایطِ مصححہ آلِ حسنہ در آن حالِ خالی
باشد از عیوب مفسدہ ظاہری و معانی مبطلہ باطنی چوں کفر و عجب و ریا تا آنکہ
خارج شود از دنیا ضائع نخواہد شد منشِ اے این عملِ حسنہ ہم اللہ تعالیٰ و قرآن
مجید میفرماید اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِیْعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِیْنَ ہ ترجمہ محقق اللہ تعالیٰ
ضائع نمیکند اجر عابدانِ حاضر و بلکہ قبول خواہد کرد از عباد آلِ عملِ را حقیقتاً
بہ فضل و کرم خود و ثوابِ براں خواہد داد عباد را بمقتضائے وعدہ خود۔

عقیدہ ۶۱۔ کیسے کرد سیئات را سوائے شرک و کفر و توبہ نہ کرد تا آنکہ مرد
مومن غیر تائب پس او متعلق با رادہ حق سبحانہ و تعالیٰ است اگر خواہد عذاب کند
بعد از خود مقدار استحقاق عقابِ آلِ یعنی خلود در نار نباشد و اگر خواہد عفو کند
بفضل و کرم خود۔ **عقیدہ ۶۲**۔ ریا ہر گاہ کہ واقع شود در عملی از اعمال
پس باطل خواہد شد اجر آن عمل بلکہ ثابت نخواہد شد منشِ اے آلِ عملِ ہم
و همچنین عجب ضائع کننده عمل است منشِ از اقتصار بر ریا و عجب از سائر انام اشعار

ترجمہ لیکن ہم کہتے ہیں جو کوئی نیک عمل کرے گا اس نیکو کی صحیح شرطوں کے ساتھ ہر جسے کہ وہ نیک عمل کرے
عبادوں سے جزا ہر عمل میں فساد پیدا کرتے ہیں امدان باتوں سے جو باطن میں عمل کو باطل کرنیوالی ہیں خالی ہوں
جیسے کفر اور عجب یعنی خود پسندی اور ریا یعنی لوگوں کے دکھلانے کو وہ عمل ہو یہاں تک کہ وہ عامل دنیا و دین
ہو دے۔ یہ عمل نیک اسکا ضائع نہ ہوگا۔ خدا تعالیٰ قرآن مجید میں فرماتا ہے اِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِیْعُ
اَجْرَ الْمُحْسِنِیْنَ ہ بیشک خدا تعالیٰ حاضر و عابدوں کا اجر ضائع نہیں کرتا ہے۔ بلکہ حقیقتاً اپنے فضل
کرم سے بندوں سے ایسے عمل کو قبول فرمائے گا اور اُس پر بندوں کو اپنے وعدہ کے موافق ثواب دے گا۔
عقیدہ ۶۳۔ جس شخص نے سوائے شرک و کفر کے اُور بُرے کام کیے اور توبہ نہ کی یہاں تک کہ
مومن مرے توبہ کیے ہوئے پس وہ حق سبحانہ و تعالیٰ کے ارادہ میں متعلق ہے اگر چاہے عذاب کرے
اپنے عدل سے اس کی سزا کے استحقاق کے اندازہ پر مطلب یہ ہے کہ دوزخ میں ہمیشہ نہ رہے گا۔
اور اگر چاہے اپنے فضل و کرم سے معاف فرما دے۔ **عقیدہ ۶۴**۔ جب کسی عمل میں اعمال سے
ریا واقع ہو جائے گی تو اس عمل کا اجر باطل ہو جائے گا بلکہ وہ عمل ثابت نہ رہے گا اور اسی طرح
عجب عمل ضائع کر دیتا ہے۔ ریا اور عجب پر اقتصار کرنے سے تمام گناہوں کی نسبت اگہی اور اشعار ہے

باینکہ دیگر سیئات ابطال حَسَنات نمیکند اور شرح فقہ اکبر طاعی ص ۶۳ عقیقہ ۶۳
معجزات از انبیاء علیہم السلام و کرامات از اولیاء رضی اللہ تعالیٰ عنہم ثابت
گردیدہ است از کتاب وسنت عقیقہ ۶۲ - خرق شش دریدن یعنی خلاف
عادت هم عادت کہ ظاہر شود از اعدائے حق تعالیٰ مثل ابلیس در طغی ارض و فرعون
در روانی نیل و دجال در کشتن و زندہ کردن و چنین روایت کردہ شدہ است
در اخبار کہ بودند بعضی خوارق از ایشان پس نام منی نہیم آل خوارق را بمعجزات
زیراکہ معجزات محقق با نبیاء علیہم السلام اند و نہ بکرامات زیرا کہ کرامات
محقق با صفا اند لیکن نام میداریم انخوارق را از قضا و حاجات مراعدرا
از روی استدراج مکتوبہم فی الدنیا و عقوبۃ لہم فی الآخرۃ
ترجمہ فریب است بآہنہا در دنیا و عذاب است برائے آہنہا در آخرت و حکما
قال اللہ تعالیٰ سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ ترجمہ نزدیک
باشد کہ بگیریم ایشان را پایہ پایہ یعنی اندک اندک و بہلاکت نزدیک گردانیم از انجا کہ

ترجمہ اس بات کہ دوسر گناہ نیکو نہ کو باطل نہیں کرتے ہیں جیسا شرح فقہ اکبر طاعی قاری میں ہے عقیقہ ۶۱
معجزے انبیاء علیہم السلام کے اور کرامتیں اولیاء رضی اللہ تعالیٰ عنہم کی ثابت ہو چکی ہیں کتاب اور سنت سے
عقیقہ ۶۲ - خرق عادت - خرق کے معنی لغت میں پھٹنے کے ہیں اور مراد یہاں خلاف عادت کی ہیں جو حقیقتاً
کے دشمنوں کو ظاہر ہوتی ہیں مانند ابلیس کے زمین کے ٹکے کرنے میں اور فرعون کو دیائے نیل جاری کرنے میں اور
دجال کے مار ڈالنے اور جلانے میں اور اسی طرح اخبار میں یعنی حدیثوں میں مروی ہے کہ ان سے بعض خوارق ہو
میں۔ پس ہم ان خوارق کو معجزات کے نام سے نہیں پکارتے ہیں کیونکہ معجزات انبیاء علیہم السلام کے ساتھ خاص
ہو گئے ہیں۔ نہ ان کا نام ہم کرامات رکھتے ہیں کیونکہ کرامات اصفا یعنی برگزیدہ اور پیر ہیزگار لوگوں کے
ساتھ خاص ہو گئے ہیں۔ لیکن ہم ان خوارق کو استدراج کہہ کر پکارتے ہیں اور یہ دشمنان خدا کے لیے
انہی حاجتیں پوری کر کے خدا تعالیٰ کا انکو ڈھیل میں ڈال رکھنا ہے گویا مکتوبہم فی الدنیا و عقوبۃ
لہم فی الآخرۃ دنیا میں ان کے ساتھ فریب ہے اور آخرت میں ان کے لیے عذاب ہے مکتوبہم فی الدنیا و عقوبۃ
لہم فی الآخرۃ دنیا میں ان کے ساتھ فریب ہے جیسا فرمایا خدا تعالیٰ نے عنقریب ہم انکو آہستہ آہستہ
یعنی تھوڑا تھوڑا کر کے پکڑے لیتے ہیں اور ہلاکت سے نزدیک کیے دیتے ہیں ایسے بھنگ سوکھ و بخان سکیں گے

یعنی ہر گاہ گناہ ہے میکنند نعمتہ مرایشاں را زیادت میگردد و انیم تا در طعیان و عصیان
می افزاینند از تفسیر حسینی۔ پس در غفلت می افتند و فریفتہ می شوند بآن شی
اسے قصار حاجات کہ از روئے استدراج است ہم و می پندارند آنرا انعام
و احسان و زیادہ میشوند از روئے عصیان اگر باشند خجّار و از روئے کفر اگر باشند
کفار۔ **حقیقہ ۶۵** ہست اللہ تعالیٰ خالق پیش از پیدا کردن مخلوق و ہست
راوق پیش از رزق و ادون شش باشد کہ تکرار فرمود امام علیہ الرحمۃ این مطلب
برائے آگہی اینکہ واجب است بریں اعتقاد از شرح فقہ اکبر ملا علی
حقیقہ ۶۶ مومنان خواهند دید حق تعالیٰ را در حجت ہشتم سر بلا تشبیہ و
بلا کیف و کیتہ۔ **حقیقہ ۶۷** نخواہد شد میان حق تعالیٰ و خلق مسافت یعنی
نہ در غایت از قرب و نہ در نہایت از بُعد و نہ بوصف اتصال و نہ بنسبت
انفصال و نہ بحلول شش در آمدن و نہ چیزے ہم و اتحاد شش یک شدن ہم
حقیقہ ۶۸۔ و ایمان اقرار بر زبان است و تصدیق بجان *

توجہ یعنی وہ جب کوئی گناہ کرتے ہیں ہم اس وقت خاص ان کے لی غمت بڑھا دیتے ہیں تو وہ
عصیان اور نافرمانی میں اور بڑھ جاتے ہیں۔ یہ خلاصہ ہے تفسیر حسینی کا۔ پھر وہ غفلت میں پڑ جاتے ہیں۔ اور ان
سماجت روایوں پر جو بطور استدراج ہیں فریفتہ ہو جاتے ہیں۔ اور انکو انعام اور احسان سمجھتے ہیں اگر یہ گنا
ہوتے ہیں نافرمانی اور گناہ زیادہ کرتے ہیں۔ اگر کافر ہوتے ہیں کفر میں بڑھ جاتے ہیں **حقیقہ ۶۵** خدا تعالیٰ
خالق ہے مخلوق پیدا کرنے سے پہلے۔ اور رازق ہے رزق دینے سے پہلے۔ شاید امام علیہ الرحمۃ نے فقط
و بات کی آگہی کے لیے اس مطلب کو مکرر فرمایا کہ اسپر ایمان واجب ہو جیسا شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں
حقیقہ ۶۶ مؤمن حق تعالیٰ کو حجت میں نہ کی انھوں سے دیکھیں گے بغیر تشبیہ اور بغیر کیف، اور کیت
کے کیونکہ خدا تعالیٰ شہید اور صورت ہونے اور کیفیت یعنی کیسا اور کس طرح اور کیونکر ہونے سے اور
مقدار اور اندازہ ہونے سے پاک ہو۔ **حقیقہ ۶۷** خدا تعالیٰ اور خلق نے در میان مسافت یعنی فاصلہ
نہایت نزدیک ہو سکی صورت میں اور نہ نہایت دور ہو سکی۔ آیت اتصال یعنی نزدیک ہو سکی صحت کے ساتھ۔ اور نہ
انفصال یعنی جدا ہو سکی صحت کے ساتھ۔ اور نہ حلول کی صورت میں یعنی کسی چیز میں داخل ہو جانا جسکو گھل جانا کہتے ہیں اور نہ
اتحاد یعنی یک ہو جانا بطریق چسبہ دو کی اطلاق نہ ہو **حقیقہ ۶۸** ایمان نام ہر زبان سے اقرار کر لینا اور نہ تصدیق
یعنی سچ ماننے کا ہے

عقیدہ ایمان اہل ایمان از ملائکہ و اہل جنت و اہل زمین از انبیاء و اولیاء و سائر مومنین زیادت و نقصان نمی پذیرد **عقیدہ** - جمیع مومنین مستوی اند در اصل ایمان توحید و متفاضل اند در اعمال - **عقیدہ** - اسلام تسلیم نش اے قبول باطن ہم و انقیاد نش فرمانبری ظاہر ہم امر و نہی اللہ تعالیٰ را میگویند پس در طریق لغت اسلام و ایمان فرق است لیکن در شریعت یافتہ نمی شود ایمان بغیر اسلام پس ایمان و اسلام مانند شے است کہ ہرگز ایک دیگر جدا نمی شود چنانچہ پشت با شکم - **عقیدہ** - دریں اطلاق نش گفتن یا صدقہ تقید ہم کردہ میشود بر ایمان و اسلام و شرائع بتامہ -

عقیدہ - می شناسیم حق تعالیٰ را چنانکہ حق معرفت است حسب مقدور خود و طاقتہ خود چنانچہ وصف کردہ است حق تعالیٰ نفس خود را بتام صفات ثبوتیہ - نش اے صفاتیکہ در ذات اوست تعالیٰ ہم و سلبیہ نش اے صفاتیکہ در ذات او تعالیٰ نیست ہم در کتاب خود و در قرآن مجید ۲ مک است

ترجمہ - **عقیدہ ایمان** ایمان والوں کا کم و زیادہ نہیں ہوتا پورے فرشتوں میں و پورے جنت والوں میں سے یا زمین والوں میں سے از قسم انبیاء ہوں خواہ اولیاء یا تمام مومنین - **عقیدہ** - تمام ایمان والے اصل ایمان توحید میں برابر ہیں اور اعمال میں ایک دوسرے پر فضیلت رکھتے ہیں - **عقیدہ** - اسلام خدا تعالیٰ کے امر و نہی کے تسلیم کرنے یعنی باطن یا دل سے قبول کرنے انقیاد یعنی ظاہر میں حکم بجالانے کو کہتے ہیں - پس لغت کے طریق سے ایمان اور اسلام میں فرق ہے لیکن شریعت میں ایمان بغیر اسلام نہیں پایا جاتا ہے - پس ایمان اور اسلام مانند ایک شے کے ہے کہ ایک دوسرے سے ہرگز جدا نہیں ہوتا ہے جیسے پیٹھ پیٹ سے - **عقیدہ** - دین اطلاق کیا جاتا ہے یعنی بولا جاتا ہے یا بے قید ہوتا ہے ایمان اور اسلام اور تمام شرائع پر سب کے لیے **عقیدہ** ہم حقتعالیٰ کو پہچانتے ہیں جیسا پہچاننے کا حق ہوا اپنے حق و اور اپنی طاقت کے موافق جیسا کہ وصف کیا حقتعالیٰ نے اپنے نفس کا تمام صفات ثبوتیہ اور سلبیہ کے ساتھ اپنی کتاب میں - ثبوتیہ وہ صفتیں ہیں جو خدا کر تعالیٰ کی ذات میں موجود ہیں اور ثابت ہیں اور سلبیہ وہ صفتیں ہیں جو خدا تعالیٰ کی ذات میں موجود نہیں ہیں بلکہ اُس سے سلوب ہیں - اور قرآن مجید میں آیا ہے

لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ ترجمہ نہایت مثل او
 سجانہ چیز سے و حال ایست کہ او شنوا و بینا است عقیقہ ۱۲ نہایت قادر
 کسیک عبادت کند اللہ تعالیٰ را چنانچہ او سجانہ سزاوار است لیکن بندہ عبادت
 میکند اللہ تعالیٰ را بامر او تعالیٰ چنانکہ امر فرمودہ است عقیقہ ۱۳ تمام
 مومنین مستوی اند در معرفت فی نفسہا و یقین در امر دین و توکل بر خدا و محبت
 بر خدا و رسول و رضا بر تقدیر و قضا و خوف از غضب و عقوبت و رجاء
 برائے رضا و مشورت و ایمان یعنی ایقان بہ ثبوت ذات او تعالیٰ و تحقیق
 صفات او تعالیٰ و متفاوت باشند مومنان در ماسوائے ایمان و در چیزیکہ
 ذکر کردہ شد است بتمامہ نشاءے در غیر تصدیق و اقرار بحسب تفاوت
 ابرار در قیام ارکان و اختلاف فجار در مراتب عصیان از شرح فقہ
 اکبر ملا علی و تواند شد کہ از ماسوائے ایمان مراد تضحیہ و تزکیہ و تخلیہ
 باطن باشد از ماسوی اللہ تعالیٰ یا استقامت بر یقینات

ترجمہ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ نہیں ہے مثل اس سجانہ کے کوئی چیز اور حال
 یہ ہے کہ مومنوں والا اور دیکھنے والا ہے عقیقہ ۱۲ نہیں ہے کوئی قادر کہ نہ اللہ تعالیٰ کی عبادت
 کرے جیسا کہ وہ سجانہ اُسکا سزاوار ہے لیکن بندہ خدا تعالیٰ کی عبادت کرتا ہے اُسکے حکم و حبیب
 اُسے حکم فرمایا ہے عقیقہ ۱۳ تمام مومنین برابر ہیں معرفت میں جوئی نسبتہا ہو یعنی نفس
 اسی معرفت میں۔ اور برابر ہیں یقین میں جو امر دین میں ہو۔ اور خدا پر توکل کرنے میں۔ اور
 خدا اور رسول کے لیے محبت میں۔ اور تقدیر اور قضا پر راضی ہونے میں۔ اور غضب اور عقوبت کو
 خوف کرنے میں۔ اور خوشنودی اور ثواب پانچکے لیے امیدواری میں۔ اور ایمان یعنی یقین
 کرنے میں ذات خدا تعالیٰ کے ثابت ہونے اور صفات خدا تعالیٰ کے متحقق ہونے پر۔ اور مومن
 متفاوت ہوتے ہیں ماسوائے ایمان میں اور ان چیزوں میں جو تمام ذکر کی گئیں ہیں یعنی غیر تصدیق
 و اقرار میں نیکوں کے قیام ارکان میں تفاوت کے موافق اور بدکاروں کے مراتب گتہ میں اختلاف
 کے موافق۔ یہ شرح فقہ اکبر ملا علی قاری سے ہے۔ اور ہو سکتا ہے کہ ماسوائے ایمان مراد تضحیہ اور
 تزکیہ اور تخلیہ باطن کا ہو و یعنی پاک کرنا اور پاک کرنا غیر خدا تعالیٰ کو ہو قیام پانچکے لیے یقینات پر

عقیدہ۔ اللہ تعالیٰ فضل کثندہ است بر بعض بندگان بفضل خود و عذاب کثندہ است بر بعض بندگان بعدل خود بے زیادت بر استحقاق و گناہ عطا میکند از ثواب و اجر و چنداں چیزیکہ مستحق ہست باں از فضل خود و گناہ ہی پوشد گناہ از فضل خود بواسطہ شفاعتہ و بلا واسطہ۔ **عقیدہ** شفاعتہ جملہ انبیاء علیہم السلام و شفاعتہ پیغمبر صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم برائے مومنین گنہگار ان و برای اہل کبار از مومنین کہ مستوجب عتاب اند حق است۔ **عقیدہ** شفاعتہ ملائکہ و علماء و اولیاء و شہداء و فقراء و اطفال مومنین صابرین علی البلوئی ثابت است **عقیدہ** وزن اعمال بر ترازو کہ ہر دو کفہ خواہد داشت در روز قیامتہ حق است **عقیدہ** قصاص میان نوع انسان در روز قیامتہ حق است یعنی حنات ظالم بمظلوم خواہند داد بمقابلہ ظلم اذ لیس هناك الدارہم والدنائر ترجمہ برائے اینکہ نیست اینجا درمہا و دینار ما بوجہ **عقیدہ** حنات اگر نخواہد بود ظالم راسیات مظلومین گردن ظالمین نہاد حق است۔

ترجمہ۔ **عقیدہ** خدا تعالیٰ فضل کرنوالا ہے بعض بندوں پر اپنی فضل سے۔ اور عذاب کرنوالا ہے بعض بندوں پر اپنے عدل سے بغیر زیادتی کے استحقاق پر۔ اور کبھی عطا کرنا ہی دو گنا ثواب اور اجر اس چیز کا جسکے مستحق ہیں اپنے فضل سے۔ اور کبھی چھپا کرنا ہی گناہ کو اپنی فضل سے بواسطہ شفاعتہ یا بلا واسطہ۔ **عقیدہ** شفاعت نام انبیاء علیہم السلام کی اور شفاعت ہمارے پیغمبر صلی اللہ علیہ و علی آلہ وسلم کی گنہگار مومنین کے لیے اور مومنین کو گناہ کیفر کرنے والوں کے لیے کہ لائق سزا ہیں حق ہے۔ **عقیدہ** شفاعت ملائکہ اور علماء اور اولیاء اور شہداء اور فقراء اور اطفال مومنین صابرین کی یعنی ان مومنین کے بچوں کی جنکے والدین نے انکی وفات پر صبر کیا اپنے والدین کے لیے علی البلوئی ثابت ہے یعنی اس شفاعت کے ثابت ہونے پر سب کا اتفاق ہے **عقیدہ** اعمال کا وزن ہونا یعنی ترازو نہیں جسکے دو پلڑے ہونگے قیامتہ کے دن حق ہے۔ **عقیدہ** قصاص یعنی بدلہ ملنا درمیان بنی نوع انسان کے قیامت کے دن حق ہے یعنی نیکیاں ظالم کی مظلوم کو دینگے مقابلہ ظلم میں اذ لیس هناك الدارہم والدنائر۔ اسلئے کہ وہاں درہم اور دینار نہ ہونگے کانسے انکا بدلہ ہو سکے۔ **عقیدہ** اگر ظالم کی نیکیاں نہ ہونگی تو بدلہ ظلم میں مظلوم کی بدیاں ظالموں کی گردن پر رکھنا حق ہے +

عقیدہ ۸۲۔ حق پیغمبر صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم حق است و پل صراط حق است
عقیدہ ۸۳۔ جنت و نار کہ موجود اند الیوم قبل از قیامتہ حق اند و فانی نخواہند شد
 بش بعد دخول جنیان و دوزخیان بخلاف جبریہ م۔ **عقیدہ ۸۴**۔ عقاب و
 ثواب اللہ تعالیٰ فانی نخواہد شد ہمیشہ بش بخلاف جبریہ م۔ **عقیدہ ۸۵**۔
 اللہ تعالیٰ ہدایت بش راہ راست بردن م میکند سوئے ایمان و طاعت از فضل
 خود ہر کسے را کہ میخواہد و صلاحت میدہد بکفر و معصیت از عدل بش ای عدل
 بالحکمت م خود ہر کسے را کہ میخواہد **عقیدہ ۸۶**۔ اضلال اللہ تعالیٰ عبارت از خدلان است
 و تفصیل خدلان اینست کہ توفیق نباید بندہ آل چیز را کہ راضی حق تعالیٰ از آل چیز
 و آل خدلان از عدل بش اے عدل بالحکمت م است و همچنین عقوبت محذول برتر
 از عدل بش اے عدل بالاستحقاق م۔ **عقیدہ ۸۷**۔ نیستیم قائل اینکه شیطان
 سلب میکند ایمان از بندہ مومن از روئے قہر و جبر لیکن میگوییم بندہ میکند ایمان را با اختیار
 خود با غوئی شیطان یا مہوائی نفس پس ہر گاہ ترک میکند بندہ ایمان را پس سلب میکند ایمان از ازاں بندہ

ترجمہ عقیدہ ۸۲۔ توحش پیغمبر صلی اللہ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم کا حق ہے اور بلصراط حق ہے۔
عقیدہ ۸۳۔ جنت اور دوزخ جو آج موجود ہیں قیامتہ سے پہلے ہی ہیں۔ اور فنا نہ ہونگی یعنی جنتیوں اور
 دوزخیوں کے داخل ہونیکے بعد بخلاف جبریہ کے۔ **عقیدہ ۸۴**۔ عذاب اور ثواب خدا تعالیٰ کا
 فنا نہ ہوگا ہمیشہ بخلاف جبریہ کے۔ **عقیدہ ۸۵**۔ خدا تعالیٰ ہدایت کرتا ہے یعنی سیدھا راستہ بتلاتا ہے
 ایمان اور طاعت کی طرف اپنی فضل سے جس کسی کو وہ چاہتا ہے۔ اور گمراہ کرتا ہے کفر و گناہ کی طرف
 اپنے عدل سے جو بمقتضائے حکمت ہر جس کسی کو کہ وہ چاہتا ہے۔ **عقیدہ ۸۶**۔ گمراہ کرنا خدا تعالیٰ کا
 عبارت ہے خدلان سے۔ اور تفصیل خدلان کی یہ ہے کہ بندہ توفیق نہیں پاتا ہے اس چیز کی
 جس سے حق تعالیٰ راضی ہے۔ اور یہ خدلان حکمت کی بنا پر خدا کے عدل سے ہے۔ اور اسی طرح محذول کا
 عذاب کیا جانا گناہ پر عدل سے ہر جس کا وہ مستحق تھا۔ **عقیدہ ۸۷**۔ ہم اس بات کے قائل نہیں ہیں
 کہ شیطان ایمان کو بندہ مومن سے سلب کر لیتا ہے قہر اور جبر کر کے۔ لیکن ہم کہتے ہیں کہ بندہ ایمان کو
 اپنی اختیار سے چھوڑ دیتا ہے شیطان کے ہکمانے سے یا مہوائے نفس سے۔ پس جب بندہ ایمان کو ترک
 کر دیتا ہے تو شیطان ایمان کو اس بندہ سے سلب کر لیتا ہے۔

عقیدہ (۸۸) سوال منکر و نکیر من رَّبِّکَ وَ صَادِقَاتُکَ وَمَنْ یَنْبَیْکَ

ترجمہ۔ کیست رب تو و حسیست دین تو و کیست پیغمبر تو و در قبر یا در شجر
شائے جائے قرار یعنی ہر جا کہ باشد چنانکہ غریق و حریق و خوردہ و گرگ و غیر

ہر حق است عقیدہ (۸۹) اعادہ روح بسوئی جسد بندہ در قبر حق است و

عقیدہ (۹۰) صغطہ شش ہندی دہانا۔ صغطہ قبر برای مومن مانند معاف

مادر مشفقہ بہت از شرح فقہ اکبر ملا علی ہر قبر جمیع مومنان راق حق است و

عقیدہ (۹۱) عذاب قبر حق است جمیع کافران را و بعضی عصات مومنین را۔

و بچنین تنغیم بعض مومنین حق است عقیدہ (۹۲) تعبیر تمام اسماء کہ ذکر کردہ

اند از اعلیٰ و بزرگان فارسی از صفات حق تعالی عزت اسماء و تعالیٰ صفات

جائز است مگر یک کہ تعبیر یک فارسی جائز نیست۔ عقیدہ (۹۳) جائز است

کہ گوید بروئے خدا بلا تشبیہ و بلا کیف۔ عقیدہ (۹۴) نیست قرب اللہ

تعالیٰ از ارباب طاعت و بعد اللہ تعالیٰ را از اصحاب معصیت

ترجمہ۔ عقیدہ (۸۸) سوال منکر و نکیر من رَّبِّکَ وَ صَادِقَاتُکَ وَمَنْ یَنْبَیْکَ حق ہے

یعنی کون ہے تیرا رب۔ اور کیا ہے تیرا دین۔ اور کون ہے تیرا نبی۔ قبر میں یا مستقر میں یعنی ٹھہرنے کی جگہ

جہاں کہیں کہ ہووے جیسا کہ دیکھا میں ڈوبا ہوا۔ اور آگ میں جلا ہوا۔ اور پھیرے کا کھایا ہوا وغیرہ

عقیدہ (۸۹) روح کا قبر میں بندہ کے جسد کی طرف خود گردنا حق ہے عقیدہ (۹۰) صغطہ قبر

یعنی دہانا قبر کا سب مومنین کے لیے حق ہے۔ مومنین کے لیے صغطہ قبر شفیق ماں کے گلے

لگا لینے کی مانند ہے شرح فقہ اکبر ملا علی قاری میں اسی طرح ہے عقیدہ (۹۱) قبر کا عذاب سب

کا قول کے لیے حق ہے اور بعض گنہگار مومنین کے لیے۔ اور اسی طرح بعض مومنین کو نعمت

دنیا حق ہے عقیدہ (۹۲) تمام نام باری تعالیٰ کی صفات کے عزت اسماء و تعالیٰ

صفات یعنی غالب اور بزرگ ہیں نام اُس کے اور بڑے میں صفات اُسکی۔ علماء نے جنکی تعبیر

فارسی میں بیان کی ہے وہ تعبیر اسماء کی جائز ہے مگر یک کہ تعبیر یک فارسی میں درست کے ساتھ

جائز نہیں ہے عقیدہ (۹۳) جائز ہے کہ کہے بروئی خدا بلا تشبیہ و بلا کیف یعنی خدا کی رو کے سامنے جو تعبیر

تشبیہ اور بدون کیف کے ہے عقیدہ (۹۴) خدا تعالیٰ کی ترقی فرمان برداروں سے اور دوری گنہگاروں کے

از طریق طول و قصر و مسامتت و غیر معنی کرامت و هوان و لیکن مطیع قریب
است از حق تعالی بلا کیف و عاصی بعید است از حق تعالی بلا کیف ^{بمعنی قریب} است
بوصف تنزیه شش قرار داد امام علیه الرحمة قُرب و بُعد حق تعالی را از بند
و قُرب و بُعد بنده را از حق تعالی از باب تشابهات بلا تا ویل از شرح
فقه اکبر بلا علی هم عقیده کرده قُرب و بُعد و اقبال شش ضداً عراض هم
الله تعالی را بمناسبتی و همچنین مجاورت بنده در جهشت و وقوف بنده در قیام
میان یدین حق تعالی بلا کیف است ^{عقیده} ۹۶ - قرآن مجید که نازل شده است
نجماً بر رسول الله صلی الله تعالی علیه و علی اله و سلم و مکتوب است در مصداق
ما بین دفتین کلام الله تعالی است علی ما هو المشهور - ^{عقیده} ۹۷ - آیات
قرآن مجید که تنها بها در معنی کلام است یعنی در مقام مقصود است برابر است
که در آن ذکر رحمت الله تعالی و مدح او یا الله تعالی باشد یا ذکر غضب
الله تعالی یا ذم اعداء الله تعالی باشد مستقیمی اند در فضیلت لفظی ^{بمعنی} غلظت

ولیکن بعض آیات را فضیلت ذکر و مذکور است مانند آیت الکرسی زیرا کہ مذکور در آیت الکرسی جلالت و عظمت اللہ جل جلالہ و صفۃ اللہ تعالیٰ است کہ خاص بآیت حق تعالیٰ است پس مجتمع شد در آیت الکرسی دو فضیلت یکی فضیلت ذکر و دوم فضیلت مذکور و بعضی آیات را فضیلت ذکر است فقط نہ فضیلت مذکور چنانچہ سورہ تبت یداً و مانند این از احوال عجیبہ ۹۸۔ اسماء اللہ تعالیٰ چنانچہ اللہ واحد و صفات حق تعالیٰ چنانچہ لہ المُلک و لہ الحُجُود بتماستوی اند در فضیلت و عظمت شش مطلقاً یعنی بقطع نظر از وجوہ فضیلت بعض بر بعض ہم نیست تفاوت در اطلاق آنها بر ذات و صفات حق تعالیٰ و این منافی عظمیٰ بعضی اسماء و صفات بر بعضی اسماء و صفات نیست شش عظمیٰ جزئی یعنی مع لحاظ وجہ فضیلت و عظمیٰ بعض بر بعض ہم عقیبہ ۹۹۔ والدین رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم مَرَدند بر کفر شش دریں مسئلہ اختلاف علماء است و جواز صحیحہ ایمان والدینہ المکرمین صلعم مرتجح بدلائل و زیادۃ فریق است ہم

ترجمہ لیکن بعض آیتوں کو ذکر و مذکور و دو نوع طرح کی فضیلت ہے جیسے آیت الکرسی اس لیے کہ آیت الکرسی میں خدا کے جل جلالہ کی جلالت و عظمت اور اس کی اُس صفت کا مذکور ہے جو حق تعالیٰ کی ذات کے ساتھ خاص ہے۔ پس آیت الکرسی میں دو فضیلتیں جمع ہو گئیں ایک فضیلت ذکر کی دوسری فضیلت مذکور کی اور بعض آیتوں کو فقط فضیلت ذکر حاصل ہے و فضیلت مذکور جیسا سورہ تبت یداً اور اسی جیسی اور آیتیں دیگر احوال کی نسبت۔ عقیبہ ۹۸۔ خدا تعالیٰ کے نام جیسے اللہ اَوْدَ اَحَدٌ اور خدا تعالیٰ کی صفات جیسے لہ المُلک اور لہ الحُجُود یعنی اُسی کے لیے ملک ہو اور اُسی کے لیے حُجُود ہے۔ یہ مطلق فضیلت اور عظمت میں برابر ہیں یعنی اُن وجوہ سے قطع نظر کہ جس وجہ سے بعض کی بعض پر فضیلت ہے۔ اور ذات و صفات حق تعالیٰ پر اُن کے بولے جانے میں تفاوت نہیں ہے۔ اور یہ مساوات منافی نہیں ہے بعض اسماء و صفات کی عظمت کی جو اُن کو بعض اسماء و صفات پر جزئی عظمت کے طریق پر ہے یعنی مع لحاظ وجہ فضیلت و عظمت بعض کے بعض پر۔ عقیبہ ۹۹۔ والدین رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم فوت ہوئے کفر پر۔ اُس مسئلہ میں علماء کا اختلاف ہو و لیکن حضور صلی اللہ علیہ وسلم کے والدین مکرمین کے ایمان صحیح ہو نیکی جانب دلیلوں سے ترجیح پائی ہوئی ہے

رسول علیہ السلام انتقال ازیں عالم بر ایمان کردند۔ ابوطالب عم حضرت رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم مرد کا فر۔ حضرت قاسم و حضرت طاہر و حضرت ابراہیم ہو دند فرزند رسول خدا تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم۔ **عقیدہ ۱۰۱** حضرت بیوی فاطمہ و بیوی زینب و بیوی رقیہ و بیوی ام کلثوم بنات رسول خدا تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بودند **عقیدہ ۱۰۲** ہر وقتیکہ مشکل شود بر انسان اہل ایمان شی از د قائلین علم نوحید پس واجب است بر ان انسان انکہ اعتقاد کند چیزیرا کہ صواب است نزد حق تعالیٰ بطریق اجمال بش معنی ہرچہ صواب است نزد حق تعالیٰ ہماں مقبول و مختار است و تفصیل ہم ما دام کہ بابر عالم را شی عاثر بحقیقہ احوال را پس سوال کند ایمان تفصیلی بروجہ کمال و تاخیر نکند۔ **عقیدہ ۱۰۳** - خبر معراج حضرت غوث الثقلین محمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم بحسد و ربیداری بسوئے آسمان حق است و ثابت است بطریق متعدده پس کسیکہ رو کند آن خبر را و ایمان نیارد بمقتضائے آن خبر ضال است و مستدع +

شرحیم۔ رسول علیہ السلام نے انتقال اس عالم سے ایمان پر فرمایا ہے۔ ابوطالب چچا حضرت رسول خدا تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے کا فر مرے۔ حضرت قاسم اور حضرت طاہر اور حضرت ابراہیم علیہم السلام رسول خدا تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے فرزند تھے **عقیدہ ۱۰۱** حضرت بیوی فاطمہ اور بیوی زینب اور بیوی رقیہ اور بیوی ام کلثوم سلام اللہ علیہا بنات رسول خدا تعالیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کی بنات یعنی صاحبزادیاں تھیں **عقیدہ ۱۰۲** ہر وقت انسان اہل ایمان پر علم نوحید کی باریک باتوں میں سے کوئی شے مشکل ہو جاوے تو اس انسان پر واجب ہے کہ ایسی چیز کا اجمالی طور پر اعتقاد کرے جو حق تعالیٰ کے نزدیک درست ہے۔ یعنی جو کچھ حق تعالیٰ کے نزدیک درست ہے وہی میرا مقبول و مختار ہے اور تفصیل نہ کرے یہاں تک کہ کسی سبب عالم کو پاوے جو حقیقت احوال کو پہچانتا ہو اور عارف ہو۔ پس پورے طور پر اس سے تفصیلی ایمان پوچھ لیوے اور تاخیر نہ کرے۔ **عقیدہ ۱۰۳** خبر معراج حضرت غوث الثقلین محمد مصطفیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم جس کے ساتھ حالت بیداری میں آسمان کی طرف حق ہی اور مستعد و بطریق سو ثابت ہے پس جو کوئی اس خبر کو رد کرے اور اسکے موافق ایمان نہ لائیگا گمراہ اور متبع یعنی عقیقہ جو کہ دین میں نئی بات پیدا کرتا ہے

عقبتہ خروج و جمال و یاجوج و ماجوج و طلوع شمس از غرب و نزول عیسیٰ علیہ السلام از آسمان و سایر علامات روز قیامت بنا بر چیزیکہ وارد است۔

عقبتہ - اللہ تعالیٰ ہدایت میکند ہر کس را کہ می خواهد بسوئے صراط مستقیم نشن ختم شد عبارت فقہ اکبر از شرح ملا علی - زین پس

و دعا است از مترجم و صلوة از درمند

اللَّهُمَّ اهْدِنَا صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَدِينًا قَيِّمًا
يُخْرِجُنَا مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
اللَّهُمَّ صَلِّ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ دَائِمًا أَبَدًا
عَلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِكَ وَخَبِيْبِكَ وَعَلَى
آلِوَارِهِ كَمَا تُحِبُّهُ وَتَرْضَاهُ وَ
شَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْحَمْنَا بِهِ

ترجمہ عقبتہ خروج یعنی نکلنا و جمال کا۔ اور یاجوج ماجوج کا۔ اور طلوع ہوا وقتا کا مغرب سے اور اترتا عیسیٰ علیہ السلام کا آسمان سے۔ اور سازی علامتیں روز قیامت کی حق ہیں اور ثابت ہیں اس بنا پر کہ اخبار صحیحہ حدیث کے بلکہ صاف آیتیں اسکی نسبت وارد ہیں عقبتہ - اللہ تعالیٰ جس کی کو چاہتا ہے سیدے رست کی طرف ہدایت کرتا ہے۔ عبارت فقہ اکبر شرح ملا علی قاری کی ختم ہو گئی۔ اس کے بعد مترجم کی دعا ہے اور درمند کی درود ہے۔

و دعا کے مترجم
اللَّهُمَّ اهْدِنَا صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَدِينًا قَيِّمًا يَخْرِجُنَا مِنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ
اللَّهُمَّ صَلِّ وَبَارِكْ وَسَلِّمْ دَائِمًا أَبَدًا
عَلَى مُحَمَّدٍ رَسُولِكَ وَخَبِيْبِكَ وَعَلَى
آلِوَارِهِ كَمَا تُحِبُّهُ وَتَرْضَاهُ وَ
شَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْحَمْنَا بِهِ

یہ دعا ہے کہ مالک

راستہ کے۔ اور جانوں کے پالنے والے قبول فرما۔ درود درمند اللہ صلی و باریک و سلم دایمہ ابدا علی محمد رسولک و خبیبتک و علی آلوارہ کما تحبہ و ترضاہ و شفیعہ فینا و ترحمنا بہ خدا یا رحمت اور برکت اور سلامتی ہمیشہ ہی ہمیشہ تک بھیج محمد صلعم پیر رسول اور تیر حبیب پر اور انکو انوار پر جیسا تجھ وہ محبوب اور تو اس سے خوشنود ہو اور اسکو ہمارا سفارشی کر اور

ذکر کیفیت الاصول العاصمہ عن خطیئات الفہم فی الحقائق الحقۃ والكلام فیہا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ
وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ ۞ اَعْلَمَنَّ الْكَلَامَ فِي اَصُولِ
تَقْصُمُكَ عَنْ خَطِيئَاتِ الْفَهْمِ فِي الْحَقَائِقِ الْحَقَّةِ وَالْكَلَامِ فِيهَا
اَصْلٌ - اِنَّ حَقَائِقَ الْاَشْيَاءِ ثَابِتَةٌ شَيْءٌ فِيهَا مَغَايِرَتْ عَلَى اَنْوَاعِ
الْاِضَافَةِ تَامِلْ فِيهَا - وَالشَّيْءُ يُطْلَقُ عَلَى مَالِهِ وَجُودِ فِيهَا وَاقْعَتَانِ
بِنَفْسِهِمَا - وَآنْ نُفَيْتَا ثَابِتَتَانِ لِثُبُوتِ مُتَقَدِّمِ لِلْمُتَأَخِّرِ .

ذکر کیفیت الاصول العاصمہ عن خطیئات الفہم فی الحقائق
الحقۃ و الکلام فیہا .

اصل ذکر کیفیت حقائق
الاشیاء بتامیل

ترجمہ اصول

اِس ذکر در بیان کیفیت اصول است کہ از خطا نامہ فہم در حقائق حقہ نگاہ دارندہ اند و در این گفتگو و کلام
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
تائیس کنیم خدای را و یاری خواہیم از او . و در دو خوانیم بر رسول او محمد صلعم و بر و شفاعت خواہیم . و بر آل او و یاران او و بر
او و تباہا . بداند کہ ہر آیتہ این کلام در اصول است کہ آنہا از خطا نامہ فہم در حقائق حقہ تراخا ہد کنند . و در ہذا
بحث و کلام است اصل - ہر آیتہ حقائق اشارت ثابت است بمعنی حقیقتہا چہ نامہ . و در ہر دو مغایرت است
بر اقسام اضافت یعنی در حقائق کہ مضاف است بسوی اشیا و مضاف الیہ در ہر دو مغایرت موجود است . زیرا کہ اضافت
در شئی موجودین ی باشد . و این مغایرت بر اقسام اضافت است چنانچہ اضافت لائی بمعنی برای کہ کفیفی
ہم نیست چون حقائق اشیا بمعنی حقیقتہا کہ برای اشیا اند یا مخصوص با شیا مثل اسم زند کہ برای تخصیص است
و اضافت مئی بمعنی از کہ میائے ہم ازو است چون حقائق اشیا بمعنی حقیقتہا کہ از اشیا اند مثل انگشتی
طلکہ کہ در ہر بیان مضاف از مضاف الیہ است - و اضافت تخیلی چون حقائق اشیا ہمچو آب شیر کہ
در ہر مضاف بمضاف الیہ تخیل یافتہ - و اضافت تو جمعی چون حقائق اشیا ہمچو شہر کہ کہ در ہر مضاف
بمضاف الیہ است و علی ہذا القیاس - پس باید کہ در ہر ہذا فکر و تامل کن - و اشیا جمع شے است
و لفظ شے گفتہ شود بر چیزے کہ او را وجود باشد یعنی ہستی و بودن ازو دانستہ شود - پس ہر دو یعنی شے
و حقیقتش بنفس خود واقع ہستند یعنی واقعی ہر دو ہستند - و اگر ہر دو نفی کردہ شوند پس برای نفی ثبوتی پیش
از ہر دو ضروری است کہ نفی بدان جاری شود و نہ نفی بر عدم باطل است پس بنا بر ثبوت متقدم بر نفی ہر دو ثابت اند

ذکر کیفیت اصول کہ از خطا نامہ
فہم در حقائق نگاہ دارندہ اند
و در ہذا کلام بحث ہست بر خواہ
و یک اصول .

اصل ثبوت حقایق اشیا و معانی ہست
امثال و حدود و غیرہ و معنی ہست .

والعلم بما متحقق ش فیہ اشارۃ الی ثبوتہا بل ثبوتہا بالاضافۃ
 اذ العلم لا یتحقق بالعدم فاذا تحقق فصہ الحکم م فالحقیقۃ
 اما بمعنی الذی ہو مصداق متقدم لحصول شئہ لصنع شئ
 فهو ثابت۔ واما بمعنی علت معلول کما فی قیام محتاج بمحتاج
 الیہ قیامًا حقیقیًا او مجازیًا وهو اظهر ش ای لا یتحتاج الی
 دلیل م۔ واما بمعنی ماہیۃ شئ وہی وجود نفسا الواقع
 فان تکن وہمیۃ ای متحصلة من وہم فمعنی وہمیۃ
 اما ان لا یكون لها وجود مطلقا فالعدم مجهول فیکف حکمہ
 واما ان یكون لها وجود منتزعا غیر مستقر بذاتہ فالوجود
 بهذا الوجه واقع ش وان لم یکن واقعًا فالعلم بہ منتزع

ترجمہ و علم بانہا متحقق است۔ و دریں اشارت است بثبوت حقایق اشیا، بلکہ ثبوت ہر دو بنا بر
 ربط اضافت از آنکہ علم بعد م متحقق ہی شود و ہر گاہ کہ تحقق یافت پس حکم صحیح شد کہ آن ہر دو ثابت اند یعنی اشیا
 و حقایق اشیا۔ اکنون حقیقت یا بمعنی آنکہ او مصداق متقدم است برای حصول شئہ صنع شئی را یعنی چیزے
 پیش شونده کہ از ویرائے صنع و ساخت دیگر شئی شہ حاصل کنند او مصداق یعنی تصدیق کنندہ پیشین باشند
 و او ثابت است ورنہ شہ از کجا حاصل آید۔ یا حقیقت بمعنی علت معلول است یعنی علت اشیا چنانچہ در قیام
 محتاج بمحتاج الیہا پس علت ظاہر تر است کہ احتیاج دلیل ندارد و خواہ قیام حقیقی باشد چون قیام عرض بجوہر یا فعل
 بصفت و صف بذات۔ یا مجازی چون قیام حادث بقدم و سپاہی بکمان یا حقیقت بمعنی ماہیتہ شئی است و
 او بودن نفس شئہ است کہ واقعی باشد۔ پس اگر آن ماہیت وہی است یعنی از وہم حاصل شدہ چنانچہ بعض
 عقیدہ کردند۔ پس معنی وہمیۃ یا آنکہ او را وجود مطلق نباشد۔ پس عدم مجهول است او را حکم چگونہ باشد
 و یا آنکہ او را وجودے منتزع باشد کہ غیر مستقر بود بذات خود یعنی بذات خود قرار پذیر نہ باشد۔
 پس درینو جہ وجودے کہ منتزع است گو بذات خود قرار ندارد اما واقعی است چرکہ اگر واقع
 نیست پس علم بہ و منتزع است حالانکہ علم بہ است پس ایہ وجود ضرور واقع است ۴

هر و انما التغير منتزع ش من حيث الاتخاذ من
منتغير فقی العلم موجودان واقعا ش ای وجودا واقعا هذا
دلیل علی واقعية وجود المنتزع هر و الا ش ای ان لم
یکن بمعنى وجود واقع هر فبالمعنی الاول للواجب تعالی تو
ش ای علم عدم هر نفی له وحق انه الوهم علم غیر
مستقر بمعلومه لا معلوم غیر مستقر فی وجوده *
فالمعلوم بحقیقته كما هو فان الماهیه الموجوده بین
عدمین تسرع الی فناءها حتی لا یستقر علمها بها فلهذا
حقیقه الوهم والوهمیه لا کحلقه من شعله جواله
لانها بحقیقتها معدومیه و بوجود الحلقه من جوالان
الشعله یلزم انها کما هی حدوثا و قدما فلا یصدق
التشبه لوجود حادث من قدسی

ترجمه و دیگر آنکه جز این نیست که تغیر از مستغیر منتزع است و استخراج بحقیقتش استخراجی است
گرفتن است یعنی اگر دیدن است ممکن نیست که بزرگتر و بزرگتر شود پس در علم هر دو وقتی موجود اند یعنی وجودی
دارند این پدیده است بر وقتی بودین وجود منتزع یعنی منتزع هم وجود وقتی دارد پس حاصل می شود و همیه آنکه در وجود
منتزع باشد که در وجود واقع است - ورنه باعتبار معنی اول برای واجب الی تو هم محض است یعنی علم بر عدم
که وجود مطلق ندارد چنانچه در معنی هم گفته شد - و بمعنی رانفی کرده شد باینکه عدم مجهول است و حکم مجهول
و حق آنکه بر آئینه و هم علمی است که بمعلوم خود غیر مستقر است یعنی آن علم بمعلوم خود قرار پذیر نیست بر عتق فنا
خود نه اینکه معلوم در وجود خود غیر مستقر است پس معلوم بحقیقت خود چنانکه باید نیست بهر چه چنانچه
وجود باری تعالی که موجود معلوم است بچنانست که هست کما هو و لکن علم مخلوق بدو بحد خود نسبت
فنا غیر مستقر است که قرار نمی پذیرد و بر آئینه ماهیتی که موجود است در میان دو عدم یعنی سابق و لاحق چنانست
خود آن ماهیت نیز می رود که علم او با قرار نمی پذیرد و هم حقیقت و هم و همیت است نه چون حلقه که از شعله جواله
پدید آید که در بعضی کسان است آنکه این حلقه بحقیقت خود معدوم است و نه تسلیم وجود حلقه که از جوالان شعله
لازم آید اینک آن حلقه از روی حدوث و قدیم مثل شعله است پس این تشبیه بر وجود و حادث از قدیم صادق نیست

فاما الكلام في وجود خارج من علم ووجود ذهني فان لم
يكن معلوماً حادثاً وجود خارج فالحس اي المكس وان كان
منترعاً بقيام مجازي من حاس وحسوس او بقيام حقيقي من روح و
جسد باطل لان الحس لا يوجد الا في وجود خارج وهو مجمع على
وجوده به اهتياج واما بمعنى اثر شيىء مثلاً في مبرودت فان
قيل الاثر بالنسبة لا بالحقيقة فنحقق الاثر بالنسبة بسلب الاثر
بالحقيقة من الطرفين باطل فكيف واما الشبوت متقدم
على السلب ش لان السلب لا يوجد الا بتقدم الشبوت
محقق انه ثابت بحقيقته ومسلوب بنسبة ش
لان الحقيقة اقدم من النسبة اذا النسبة لا تقوم
الا بالحقيقة واما التأثير وسلبه بالنسبة لا بالحقيقة +

ترجمه: وليكن سخن است در وجود خارج از علم ووجود ذهني. پس برائى معلومات حادثه اگر چه
خارج نیست. پس حس يعنى مكس كه سودن است باطل باشد اگر چاين حس از حاس و محسوس بقيام
مجازي منترع است يا بقيام حقيقي از روح و جسد از انكه اين حس يافته نه شود مگر در وجود خارج
حالانكه بر وجود او مجمع است كه او از بهر است.

بالحقیقت بمعنی اثر شے است چون در مبرودت یعنی تنگی در غنک شے. و اگر گفته شود كه اثر ثابت
به نسبت است به حقیقت كه قول بعض حكما است این چگونه است آید. از انكه تحقق اثر كه نسبت است بسلب اثر
بحقیقت از طرفین باطل است و بهر ثبوت نه پیوسته كه اثر بحقیقت از این هر دو اشیا كه در این نسبت قائم
است اگر سلب بود بدونش اثر به نسبت. تحقق یا بد پس اثر به نسبت بدون اثر بحقیقت كے راست شود
و همین است كه ثبوت متقدم است یعنی پیش شونده بر سلب و تا وقتيكه ثبوت پیشتر نه آید سلب
از كجا آید لهذا سلب بغير تقدم ثبوت يافته نه شود. پس حق آنست كه اثر ثابت بحقیقت خود
است و مسلوب به نسبت است از انكه حقیقت از نسبت اقدم یعنی پیشتر است زیرا كه نسبت
بدون حقیقت قیام نیا برد. و جز این نیست كه تاثير و سلب تاثير به نسبت آمده نه بحقیقت به

اصل۔ ان الاشتراع لیحقق من جملة وهو اتخاذ
 ش بخاء و ذال فوقانیتین و الاشتراذ یفید علی
 تخصیص المخصص ممنوع الجوارم شیء من شیء اتخاذ
 ش بخاء و ذال مہملتین م فلا یحتاج فی حدہ
 بشیء اخر منہ لعدم الاشتراک بآئی وجه و قد یحتاج
 بتحقق ان شیء اخر منہ فمن جہتین اوجہات
 ش اے فیتحقق من جہتین اوجہات مروان
 قیام شیء بشیء علی وجہین حقیقی و هو تحقق النسبة
 بین القائم والقائم بہ ای المنسوب والمنسوب الیہ علی عینیتہ
 بہ بوجہ مع زیادت القائم علیہ شیء ای علی القائم بہ متعلق زیادت

ترجمہ اصل۔ ہر آئینہ اشتراعی کہ از جہتی متحقق شود۔ و او اتخاذ است یعنی فرا گرفتن چیز یا از چیز سے
 در وجہ اتخاذ ورنہ در وجہ خلاف و ضد اتخاذ بخاء و ذال مجہدین (از جانبین) ممتنع است۔ آپ اتخاذ معینہ است
 بر تخصیص مخصص ممنوع الجوارم یعنی آپ فرا گرفتن سود مند است بر خاص کردن خاص کردہ شدہ با چنین خاص
 کردن کہ از جوارم ش منہ نام باشد از آنکہ در جوار طرفین مساوی باشد۔ و در اتخاذ طرفین بسبب منع جوار مساوی نہ
 بلکہ فقط یک طرف وجوب ثابت باشد چون قول ادعائی حد و اما اتی بہ الرسول یعنی بگیر یر چیز سے کہ
 آپ رسول آورد پس در آیہ شریفہ از ما اتی بہ الرسول یعنی آنچه کہ اورا آپ رسول آورد۔ جواز
 اختیار و عدم اختیار منوع است بلکہ اختیار گرفتن واجب۔ پس در اتخاذ یعنی در گرفتن یک سمت وجوب
 ثابت آمد و جواز ممنوع۔ الحاصل این ہنزل کہ از جہتی متحقق باشد بسبب م اشتراک بیچ وجہ در حد خود چیز
 دیگر از ان محتاج نہ شود یعنی بخیر اتخاذ من وجہ بیچ وجہ اشتراک بخیر و آخر ندارد پس در حد خود از چیز
 بخیر سے دیگر محتاج نہ باشد۔ و گاہے این اشتراع تحقق خود بخیری آخر از ان جہت واحد محتاج نہ باشد پس این
 اشتراع زمین یا از حالت ثابت و متحقق شود۔ و چونکہ اشتراع و اتخاذ بوجہ اتخاذ در زمین باشد
 لہذا درینا چیز سے را بخیر سے از قیام چارہ نیست۔ و ہر آئینہ قیام چیز و چیز بر دو وجہ است یکی حقیقی و او تحقق
 نسبت است و برسان قائم و قائم بہ یعنی منسوب و منسوب الیہ ہر با س عینیت قائم با قائم بہ مع
 زیادت قائم بر قائم بہ یعنی در قیام حقیقی قائم را با قائم بہ نسبتہ بطور عینیت ثابت باشد۔ اگرچہ
 وجہ زیادت قائم بر قائم بہ ہم متاثر شود

مر و الزیادت شرطت^۱ فیه لان الانتساب لا یحقق الا فی
الموجودین و مجازی و هو لیس كذلك ش ای کتحقق
النسبة بالعینة بوجه مع الزیادت مر بل مع المغایرت
ولا یحقق الا بتحقق واسطتهم ما بالقیام الحقیقی الذی یسبغ^۲
فهو حاجب موصل^۳ بین القایم والقایمیه - فاما من جهة
ش ای الانتزاع الذی یحقق من جهة مر اما تضمنی
وهو انتزاع من وجود من حیث ترتب الوجود تضمناً منه
فاما قیاماً حقیقياً کالفعل من الصفة والصفة من الذات
فلزم حد و شهما ش ای المنتزع والمنتزع منه
مر او قد مهما علی حکم منتزع منه وحدوث^۴ منتزع
کوجود الحاجب الموصل وقدم منتزع منه علی سألهما

ترجمہ و وجه زیادت در قیام حقیقی اوال شرط کرده شد انتساب متحقق نیامد
مگر در موجودین پس نسبت در میان موجودین که منسوب و منسوب الیه باشند زیادت را میخوانیم
و قیام حقیقی عینیته را و دیگر قیام مجازی که او همچنین نیست که مذکور آمد یعنی تحقق نسبت بعینیت
و وجه زیادت بلکه تحقق این نسبت با مغایرت آمده - و این نسبت متحقق نباشد مگر بتحقق واسطه
چیز که با منسوب الیه قیام حقیقی دارد و منسوب مجازی را هم در خود فرو گیرد یعنی او را گنجایش
و فراخی دارد پس او حاجب موصل است که در میان قائم و قائم به وصل و پیوند دهد و نیز مجاز
آورد - و انتزاعی که از جهت متحقق - یا تضمنی است و آل انتزاع و اتحاد است یعنی بیرون کشیدن و
فرا گرفتن بحیث ترتب وجود از وجودی بضمنش در گرفته یعنی این انتزاع با بیطور است که وجود
از وجودی ترتیب دادن است بعضی او در گرفته - و همین انتزاع تضمنی یا قیام حقیقی است چو
فعل از صفت و صفت از ذات پس بقیام حقیقی حدوث هر دو لازم یا قدم هر دو بنا بر حکم منتزع
منه در منتزع یعنی اگر منتزع منه قدیم است قدم منتزع هم لازم آید و اگر آن حادث است پس هم حادث
و حدوث منتزع چو وجود حاجب موصل و قدم منتزع منه چو ذات و صفات واجب
لقائی پس در حدوث یا در قدم هر دو بر حال خود اند +

ش حد و ثا و قدما مر و اما مجازا فضا علی احدهما
 کوجود حادث مخلوق عن قدیم شبهه عنه و اما التزامی
 و هو انتزاع من عدم لازم مبنی علیه بوجود حادث تضمنا
 منه من حیث ترتب الوجود التزاما من وجود شبهه عنه من وجود
 خارج ملزم الایضا هذا وجه التزامی یعلق بالوجود و وجه تضمنی یتعلق بالعدم
 فاحفظ النظر عن الذیع و هذا لا یمحتاج بتحقیقه الی جهة اخرى
 و ما من جهتین کالتحت و الفوق و هذا یمحتاج بانتراعه الی
 جهة و بتحقیقه الی جهة اخرى و ما من جهات کالقرب و
 البعد و هذا لا یمتزع الا من جهتین محکومتین فی حکم واحد
 لا یمتزع و لا یمتقق الا بجهة ثالثة

اصل - ان اختصاص شیء بشئ علی شئین حقیقی هو احتیاج
 بینهما اما قیما حقیقیا و اما قیما مجازیا کما فی الانتزاع مزجیه و هذا

معمول ذکر کیفیت اختصاص

ترجمه و درین انتزاع تضمنی یا قیام مجازی است پس هر دو در حد خود اند چون وجود حادث مخلوق کما
 است نقصنا بقیام مجازی از قدیم بغرض حصول شبهه از قدیم - و یا استزاعی که از جهتی تحقق باشد التزامی است و او
 انتزاع است از عدم لازم که بوجود حادث برواگی است با سیطور که این انتزاع از عدم ضمنا بحیثیت ترتب وجود
 است بطور التزام که لازم آمدن است از وجود بغرض حصول شبهه تا وجودی از وجود بغرض حصول شبهه بطور التزام
 مترتب شود - پس این انتزاع از وجود خارج ملزم است یعنی از وجود خارج که لزوم گیرنده و لازم شونده است
 انتزاع شده ترتب وجود بود - آنگاه باش که درین انتزاع التزامی وجه التزامی بوجود تعلق دارد و وجه تضمنی
 بعدم تعلق دارد پس از کجی نظر را نگهدار - و این انتزاع بتحقیق خود سوی جهت دیگر محتاج نباشد - و آنچه
 نبوتش از جهتین است چون تحت و فوق است یعنی زیر و بالا - و این با انتزاع خود سوی جهت محتاج باشد تحقق
 و ثبوت خود سوی جهت دیگر - و آنچه تحققش از جهات است چون قرب و بعد است یعنی نزدیکی و دوری - و این
 انتزاع نباید که از دو جهت که هر دو در حکم واحد برای انتزاع محکوم اند و تحقق نشود مگر بجهة ثالث -

اصل - برائین اختصاص یعنی خاص گردیدن و شدن و خاص گردانیدن و کردن چیز بچیزی بر دو قسم است یکی حقیقی
 و او احتیاجی است در میان هر دو - و این احتیاج یا بطور قیام حقیقی باشد یا مجازی چنانچه در انتزاع چهار مذکور آمد

اصل کیفیت اختصاص
 هر دو قسم است
 مجازی و آنچه که
 حقیقی است
 و این احتیاج
 یا بطور قیام
 حقیقی باشد
 یا مجازی
 چنانچه در
 انتزاع
 مذکور آمد

ش ای الاختصاص الحقیقی **مر** لا یمحتاج فیما فیہ **ش**
 ای فیما وقع فی الاختصاص الحقیقی **مر** الی اختصاص محض
 فی شرط علم محتاج من جهة محتاج الیه ضرورتا **ش** ای
 وجوبا **مر** لا عکسه و هذا **ش** ای الاختصاص الحقیقی **مر** بمقتضی
 رابط بینهما **ش** بین الشیئین او بین المحتاج والمحتاج الیه
مر و هنا الاختصاص بمعنی لازم **ش** الذی بمقابله متعد
مر و بمعنی اختصاص محض ایضا فی شرط علمها برابطهما
 الدائر **ش** ای بینهما قبل اختصاص المحض **مر** و هنا
 الاختصاص بمعنی متعد **ش** الذی بمقابله لازم **مر** فیشبه
 مجازی **ش** الذی بمقابله الحقیقی **مر** و مجازی و هو اختصاص
 محض شیئا بشیء ولا احتیاج بینهما قیاماً حقیقياً ولا مجازیاً
ترجمه در این اختصاص حقیقی محتاج بسوی اختصاص محض نباشد یعنی بسوی خاص گردانیدن خاص

کننده در آنچه که او در این اختصاص حقیقی واقع آمده پس علم محتاج از جهت محتاج الیه ضرورتاً شرط باشد یعنی
 این شرط واجب است نه عکس او یعنی از جهت محتاج علم محتاج الیه که این شرط واجب نیست - و این اختصاص
 حقیقی بمعنی ربط است در میان دوشی یا در میان محتاج و محتاج الیه - و اینجا اختصاص بمعنی لازم است یعنی
 خاص شدن که مقابل متعد باشد چون اختصاص فعل به صفت و صفت بذات که در این اختصاص لازم
 بسبب ربط در میان ذات را علم صفت یعنی بالسنن صفت واجب است نه عکس او - و این اختصاص حقیقی
 بمعنی اختصاص محض هم آید پس سبب ربطی که پیش از اختصاص محض در میان هر دو دائر است علم
 محتاج و محتاج الیه هر دو شرط باشند - و اینجا اختصاص بمعنی متعد است یعنی خاص گردانیدن که مقابل
 لازم باشد - و این اختصاص مشابه مجازی میشود که در مقابل حقیقی آید که بیانش می آید چون اختصاص
 اسم زید به زید که پیش از محض باو خاص است - پس در این اختصاص متعدی مشابه مجازی
 وقت اختصاص - محض را علم ذات و اسم هر دو بسبب ربطی که در میان ذات و اسم پیش از اختصاص
 محض دائر است مشروط باشد - همچنین علم اختصاص لفظ الله بذات واجب -
 دوم مجازی و او خاص گردن محض چیزی را بچیز است - و در میان این هر دو احتیاج قیام حقیقی و مجازی نیست

فَهَذَا يَشْتَرِطُ عَلَمَهُمَا مَعًا وَفَتْةً الْاِخْتِصَاصُ مَعَ شَرْطِ الْمَعْلُومِينَ
 مِنْ قَبْلِ وَبِكَوْنٍ بِمَعْنَى رَابِطٍ بَيْنَهُمَا بَعْدَ اِخْتِصَاصٍ مُخْتَصِرٍ مُجَازًا
 فَيَشْبَهُ بِحَقِيقَتِي - وَهَذَا شَيْءٌ اَيُّ الْاِخْتِصَاصِ الْمَجَازِيِّ هُمْ
 لَا يَتَحَقَّقُ اِلَّا بِتَحَقُّقِ وَاسِطَةٍ مِمَّا بِاِخْتِصَاصٍ حَقِيقَتِي الَّذِي يَسْبِغُهُ
 فَلَا يَدُلُّ لِلْمَخْصِصِ مِنْ فِعْلٍ يَسْتَجِيعُ الرِّبْطَ بَيْنَهُمَا شَيْءٌ الضَّمِيرُ
 اِلَى الشَّيْئَيْنِ يَحْتَملَانِ الرِّبْطَ مُجَازًا هُ عَجَازًا وَكُلُّهُمَا شَيْءٌ اَيُّ
 الشَّيْئَانِ هُ مَفْعُولَاهُ فَكَانَ الْفِعْلُ فِي نَفْسِ الْمَخْصِصِ بِاِخْتِصَاصٍ
 حَقِيقَتِي فَيَأْتِي شَبَهُ مُجَازِيٍّ فِي حِكْمِهِ وَمَا يَنْبَغِي بِهِ بِحَقِيقَتِي فِي حِكْمِهِ
 فَفِي مَا يَشْبَهُ بِمُجَازِيٍّ لَا يَكُونُ قَدَمٌ عَلِيمٌ لِمَا هَبَّ بَيْنَ مَعَاظِرِهِ
 اَلْمَاهِيَةِ مُحْتَاجٌ فَالْيَ قَدَمٌ ضَرُورِيٌّ شَيْءٌ اَيُّ تَقَاظُبِ الْعِلْمِ
 اِلَى قَدَمٍ هُوَ مُحْتَاجٌ اِلَيْهِ مُحْتَاجٌ ضَرُورِيٌّ لِحَصُولِ الدَّلَالَةِ الْقَطْعِيَّةِ
 تَرْجَمَتُهُ

پس اینجا وقت اختصاص شرط باشد که علم هر دو معا بود مع شرط اینکه معلوم
 از پیش موجود باشد - و این اختصاص مجازی بمعنی رابط مجازی است که در میان هر دو شے بعد
 خاص گردانیدن خاص کننده است پس مثلاً باشد بحقیقی - و این اختصاص مجازی متحقق
 نه شود مگر به تحقق واسطه چیرے که با محقق اختصاص حقیقی داشته باشد آنچنان که
 اختصاص مجازی را آن واسطه شے گنجایش دارد - پس مختص را از فعل چاره
 نیست که آن فعل در میان هر دو شے ربط را مجازاً گرد آرد - و آری هر دو شے هر دو
 مفعول آن فعل باشند - پس این فعل در نفس مختص با اختصاص حقیقی بود - و این فعل
 بلفظ مختص و تعبیر کرده شود - پس آنچه که مشابه مجازی است در حکم خود است و آنچه که مشابه حقیقی است در حکم خود
 پس در آنچه که مشابه مجازی است تقدیم علم بر آن هر دو ماهیت معاصروری نباشد
 مگر بر آن ماهیت محتاج - پس بسوئے قدم ضروری است یعنی پس علم ماهیت محتاج
 در تقاضای علم سوئے قدم که او محتاج الیه است محتاج را بر آن حصول
 دلالت قطعی ضروری است - پس علم هر دو متعاقب یکدیگر حاصل شوند معا که این ضروری
 نباشد بلکه ضرورت برای حصول دلالت قطعی است که او از علم متعاقب حاصل شود -

هم یتحقق الاختصاص یتحقق شرط المعلومات معا وقت
الاختصاص لا بشرط المعلومات معا قبل الدلالة والی الممكن
لیس كذلك ش ای تعاقب العلم الی محتاج الیه هو الممكن
محتاج للبس ضروری لعدم حصول الدلالة القطعية

فیتحقق الاختصاص یتحقق شرط المعلومات معا وقت الاختصاص
مع شرط المعلومات قبل الدلالة وفي ما يشبه بحقیقی يكون
تقدم علم للماهيتين معا ضروريا والبحث مشتمل في
اختصاص الذي بدلالة والذي لا بها ش ای بدلالة هم

اصل ذکر کیفیت
الجوهر والعرض

اصل - ان الجوهر والعرض موجودان معا بان بالخصوصية
ش ای خصوصية النسبية فيهما وخصوصية اللفظ للمعنى
هو الا فاهيتان موجودتان وبالحال لا حاجة في تعبير ماهية
بانهما جوهر وعرض فقد يطلق لفظ الجوهر على عينها لا يراد فيها
الخصوصية المذكورة فهي التي لا تجزئ اذ هي غير متجزئة

ترجمه پس این اختصاص تحقق می شود باین شرط که معلومین معا وقت اختصاص تحقق باشند باین شرط
که معلومین معا پیش از دالات تحقق باشند و سؤی ممکن این چنین نیست یعنی تعاقب علم بسبب محتاج الیه که اکثر
است محتمل را بسبب عدم حصول دالات قطعی ضروری نیست پس این اختصاص تحقق می شود باین شرط که معلومین
معا وقت اختصاص تحقق باشند بشرطیکه معلومین پیش از دالات موجود باشند و در آنچه که مشابیه حقیقی است
تقدم علم برای هر دو ماهیت معا ضروری باشد و این بحث مشتمل است در اختصاصی که او بدالات است و آنکه
بدالات نیست -

اصل

براینکه جوهر و عرض هر دو البته موجود اند که تغییر کرده شوند بخصوصیت نسبت که در
هر دو است و خصوصیت لفظ برائے معنی - ورنه پس دو ماهیت اند که هر دو موجود اند - و در خیال
در تعریف ماهیت این که این ماهیت جوهر است یا عرض حاجت نیست - و گاهی لفظ جوهر
برعین ماهیت گفته شود که در خصوصیت مذکوره مراوند بود - پس اوها نسبت که لا
تجزئی باشد یعنی جزء جزر نه شود -

اصل کیفیت جوهر و عرض
و تعریف شان مع کیفیت
و حقیقه جزر لا تجزئ و
کیفیت قیام حقیقی و مجازی
فینا بین شان و اینکه
اطلاق شان در حوادث
است نه در ذات و صفات
باری تعالی که آن توفیقی اند -

فی بد و وجودها من عدم وجوباً ش کما ذکر فی شرح
 ذکر کیفیۃ توحید اللہ تعالیٰ مر و کما لم یجز لا یصح فی تعبیرھا
 لفظ الجہء اذ ہو یقتضی بمقابلتہ الجہء ش کما ذکر فی کیفیۃ
 الاصول فی اصل کیفیۃ الكل والجہء مر فوجود یعبر
 بعرض بنسبۃ قیامک ش ای بحصول نسبۃ القیام م باخرہ
 حقیقتاً و ہما ثابتان فالعرض فی الحال موجود واقع ہاں الد علی
 الذات وان لم یکن ہکذا فکیف ثبتت نسبۃ القیام بین
 معدوم و موجود ش ای العرض المعدوم و الجوہر الموجود
 اذ لا یكون موجود واقع حسیاً واقع او غیرہ بخیر موجود
 واقع من ای جہۃ عینہ مر فبطلت نسبۃ القیام ش
 ہی وجہ التعبير بالعرض فالعرضیۃ باطلۃ مر و کیفیۃ
 العینۃ و الزیادۃ مہولۃ فی التحقیق۔

ترجمہ از آنکہ او در بد و وجود یعنی ابتدائی ہستی خود کہ از عدم است وجوباً یعنی
 بالضرور غیر مستحتمل است یعنی منقسمہ و جزر شونہ نیست۔ چنانچہ در شرح ذکر کیفیۃ توحید اللہ تعالیٰ
 مذکور آمدہ است۔ و ہر گاہ کہ او جزو جزو نمی شود لفظ جزو در تعبیرش صحت نمی پذیرد از آنکہ جزو جزو را
 بمقابلہ خود میخواند۔ چنانچہ در ذکر کیفیۃ اصول در اصل چیل و چہارم کیفیت کل و جزو بیان کردہ شدہ
 پس موجودیکہ بعرض من تغییر کردہ شود و باین نسبت قیام حقیقی خود باخر خود است یعنی نسبت قیامیکہ او
 حقیقتاً حاصل است باخر خود کہ موجود دیگر است ازین نسبت قیام کہ او را بدیگر حاصل آمدہ و ازہ
 عارض شدہ بعرض تغییر کردہ شدہ و آن ہر دو ثابت اند یعنی عرض مع موجود آخر خود کہ باوقیام گرفتہ
 و او اقام بہ است یعنی آنچہ کہ او بد و قائم است پس این عرض کہ بقیام حقیقی بوجود آخر آمدہ و عال بود واقع اند آمدہ
 بر ذات و اگر چنین نیست پس نسبت قیام در میان معدوم و موجود چگونه ثابت شود یعنی
 در میان عرض معدوم و جوہر موجود نہیرا کہ نمی شود موجود واقع کہ حسی واقع شدہ است
 یا غیر حسی۔ یعنی موجود واقع از بیج جہتی عین او یعنی موجود واقعی کہ وقوعش حسی یا یا غیر حسی یا غیر موجود واقعی
 از بیج جہتی عین او نیست۔ پس نسبت قیام باطل شد کہ وجہ تغییر بعرض پس نسبت است پس عرضیت باطل است۔

والمسئلة تشير الى مسئلة قيام لا فعال بالصفات والصفات بالذات والصورة بالهيولى في وجه القيام تليجاً فاقترحت على الاشارة فان قصدت فهمت لكنهما يطلقان في حوادث واسمائيه وصفاته سبحانه توقيفية فلا يجوز اطلاقهما في ذات وصفاته واسمائيه سبحانه - أو مجازاً ففي الحال موجود واقع لا نأند بل مغائر في حقيقته لا تحقق عينيته فالجواز لا يتحقق الا بان يتضمنه باقيام حقيقي في موجود آخر وهو استعداد له لقيام النسبة به والآخر جوهر شئ اى يعبر بجوهر وهو محل قيام عرض فقط فالجواز لا يتحقق بمرتبة قدسية +

اصل ان المعنى المصدر هو صفة لمنبئ عليه من فعل فاعله لانه منشأ انتزاعه فهو قوة واستعداد بانفعاله في فاعله ولا فاعل له

مثل ذکر کیفیت
معنی مصدر

ترجمہ و این مسئلہ در وجه قیام بطور تلج اشارت میکند سوی مسئلہ قیام افعال باصفات تحقیقیه حقیقیه با ذات و قیام صورت با هیولی - پس بر این اشارت کوناہ کردم اگر قصد کنی نفی - و لیکن ہر دو یعنی جوہر و عرض در حوادث اطلاق کردہ شوند - و ہمارا وصفات حق سبحانه توفیقی ہستند یعنی بواقف گردانیدن شایع متوقف آمدند و از بر غیر کہ شایع از وجود دادہ گفتہ نشود اگرچہ در وجود خود بجز نہایند پس اطلاق آل ہر دو یعنی جوہر و عرض در ذات و صفات و اسمائی حق سبحانه جائز نیست - یا قیام عرض بجوہر خود کہ ای جوہر از موجود دیگر است بطور مجاز باشد بخلاف قیام حقیقی کہ او چنانست کہ گذشت - پس این عرض کہ باخر خود قیام مجاز می داریم در حال موجود واقع است نہ ائمہ بلکہ در حقیقت خود مغائر کہ عینیتش متحقق نمیشود - پس این مجاز متحقق نمیشود اینکہ متضمن باو چیزی باشد کہ در موجود آخر قیام حقیقی است و ہمہ است استعداد او بر قیام نسبت باو - و این آخر کہ موجود دیگر است بجوہر تعبیر کردہ شود - و ہمہ محل وجاہ قیام عرض است فقط - پس مجاز بمرتبہ قدسیہ ثابت نشود

اصل کیفیت معنی
کہ تعریف و مراتب
تقدیر و تاخرش بر قیام
در مصدر کوراست

اصل بر آئینہ معنی مصدر کہ اوصفت است کہ از فعل فاعل او برو البتہ آگہی کردہ آید از آنکہ آل معنی مصدر انتزاع فعل را منشأ ہست کہ نشو فعل از انجا است - پس آن معنی مصدر قوت و استعداد است بانفعال خود در فعل فعل یعنی قوت و استعداد بفعل دیگر و بکار پذیرفتن خود است در فاعل فعل - و نیز قوت و استعداد است کہ افعال فاعل بانفعال یعنی بر آکا کہ در فاعل بواسطہ قوت انفعال معنی مصدر - حاصل آنکہ معنی مصدر قوت

ففيه مرتبتان يُقْبَتَانِ تقدماً لفاعله و تاخراً لمفعوله
فیتقدم من فعل فاعله الا لامتیاز به
ای لا یقدم من فعل فاعله لامتیاز به فعل فاعله
ولا ینترع منه بل مبني منه -

اصل ان الوجود لمبني عليه من الوجود وهو ضد
عدم فلا یقتضي عدماً بما قبله ولا یجتمعان فی محل
واحد فالوجود بدیهی +

اصل - ان الشبوت لمبني عليه من ثابت و یفرق من الوجود
بحرمان نفی و سلب علیه كما سذکرة ان شاء الله تعالى -

ترجمه پس در معنی مصدر و در مرتبه رتبی است یعنی تقدم یعنی بودن برای فاعلیت و دوم تاخر
یعنی پس افتادن برای مفعولیت - پس آن معنی مصدر از فعل فاعل خود مقدم و پیش از
مگر برای امتیاز خود بفعل یعنی از فعل فاعل خود مقدم نمیشد سبب امتیاز خود بفعل فاعل خود - مراد آنکه معنی
مصدر از فعل فاعل خود مقدم بود از آنکه استعداد افعلی که بمعنی مصدر است پیش از فعل در فاعل میباشد بود تا
برای قوت و استعداد فاعل افعال یعنی کار کردن تواند مقصود خود از قوه بفعل آورد که انجام و اجرای فعل
شود و همین مرتبه تقدم رتبی است معنی مصدر را که مخصوص برای فاعلیت آمده از آنکه فاعل شدن برو متوقف است
و لیکن چونکه امتیاز معنی مصدر بفعل فاعل خود است بنا برین تقدمش بفعل فاعل خود نمیکرد و از آنکه امتیازش
بوقوع فعل متوقف آمده تا افعال فعل از فاعل نیاید امتیاز معنی مصدر نشود و این مرتبه تاخر رتبی و دردم
معنی مصدر را که مخصوص برای مفعولیت است - الحاصل فاعل معنی مصدر را بواسطه استعداد افعلی که برای
فاعلیت آمده و استعداد افعلی که مفعول است از مرتبه تقدم رتبی قوه بمرتبه تاخر رتبی فعل می دارد -

پس باعتبار قوت و استعداد این معنی مصدر تقدم از فعل دارد و بوجه امتیاز متاخر از فعل - و این تقدم و تاخر
تاخر رتبی است و الله اعلم بالصواب - پس این معنی مصدر از فعل متاخر نیست بلکه از او مبني است یعنی از فعل آگهی

اصل برائیه وجود از موجود مبني علیه است یعنی آگهی داده شده و آن ضد عدم است - پس وجود عدم بمقابل
خود نمیخواهد - و نه هر دو در محل واحد مجتمع شوند چرا که ضدین درجا و اصداً گنجانیده پس معلوم شد وجود که بر او از موجود
آگهی است بدیهی است - (اصل) برائیه ثبوت از ثابت مبني علیه است یعنی آگهی داده شده - و این از وجود و نفی

کرده شود سبب جاری شدن نفی و سلب بر یعنی بر ثبوت نفی و سلب جاری شود و نه بر وجود - و همین در میان هر دو
تفارق است چنانچه عنقریب ما اورا بیان خواهیم کرد انشاء الله تعالى و آن اصل نفی است که می باشد

اصل ذکر کیفیت الوجود -

اصل ذکر کیفیت الشبوت

اصل کیفیت وجود و آگهی
برو و بیان صدق و
براهت او +

اصل کیفیت ثبوت و آگهی برو و بیان
صدق و فرق در میان نفی و سلب
و تعریف ثبوت و براهت او -

وَلَا يَقْتَضِي نَفْيًا بِمُقَابَلَتِهِ إِلَّا سَلْبًا فَالثَّبُوتُ هُوَ بِمَوْضِعٍ
خَارِجًا بِمُقَابَلَةِ سَلْبِهِ عَنْ مَوْضِعٍ فَالثَّبُوتُ بَدَلُ نَفْيٍ *
أَصْلُ أَنْ الْعَدَمَ لَعْدُ الْوُجُودِ فَلَا يَقْتَضِي الْوُجُودَ وَلَا يَجْتَمِعُ
بِهِ فَنَبِيٌّ عَلَيْهِ مِنْ مَعْدُومٍ حَقِيقِيٍّ أَوْ حَكْمِيٍّ شَيْءٌ الْحَقِيقِيُّ بَعْدَ
لَا حَقٍّ وَالْحَكْمِيُّ بَعْدَ سَابِقٍ هَرِ مَلْتَرَمًا بِوُجُودِ حَدِثٍ مِنْ جِهَةٍ
حَدُوثِهِ لَا مُنْتَرَعٍ مِنْهُ لِأَنَّهُ لَا مُنْتَرَعٌ لَفِي اتِّحَادٍ فَالْعَدَمُ
نَظَرِيٌّ *

أَصْلُ أَنَّ النَّفْيَ لَا يَجْرِي عَلَى عَيْنٍ ثَابِتٍ وَشَيْءٍ
الْوَاوِ حَالِيَةً لِبَيَانِ حَالَتِ الثَّبُوتِ وَحَكِيمَتِهِ فِي ضَمَنِ
الثَّابِتِ عَطْفًا مَرِ الثَّبُوتِ الْمُنْبَعِ عَلَيْهِ مِنْهُ ثَابِتٌ
وَلَا عَلَى عَدَمٍ فَقَطْ شَيْءٌ لَأَنَّهُ عَلَيْهِمَا غَيْرُ مَعْقُولٍ

ترجمه و این ثبوت بمقابل خود نفی را میجو اهر گز سلب را پس ثبوت آنکه او بموضع باشد بطور خارج
بمقابل سلب خود از موضع (یعنی ثبوت در خارج بموضع است که سلبش بمقابل او از موضع است پس بمقابل
سلب یعنی ضد خود در خارج ثابت یدیهی آمده از آنکه بر ثبوت از ثابت آگهی است بنا برین در ضمن ثابت
او هم ثابت است) پس معلوم شد که این ثبوت که برواز ثابت آگهی است یدیهی است *
أَصْلُ هَرِ آئِنَةُ عَدَمٍ الْبَتَّةُ ضِدُّ وُجُودٍ هَسْتِ - پَسِ وُجُودِ رَا بِنِي خَوَابِدُ وَنَ بَاوُ گَرْدَ آيِدُ (که خنجر ضدين
منع است) و او از معدوم حقيقي يا حکمي منبئ عليه است يعني آگهی داده شده یا اینکه این عدم ملتزم آمده
يعني لازم شده است و وجودِ حادث را از جهت حدوث آل وجود نه از منترع است از آنکه منترع و ضد
يعني گرفتن شے ز شے بر آئینه در اتحاد آید (و در وجود و عدم مخالفت کلی است بعضی پس اتحاد چگونه بر آئینه
وجود حادث را این عدم از جهت حدوث التزام یافته که حدوث را از عدم سلب و لاحق چاره نیست - بمعنی
حقيقي آن باشد که عدم با لاحق بود یعنی بر نباش پیوسته و باو بهم شده باشد - و حکمی آنکه در سابق او عدم
يعني عدم پیش او سبقت کرده پیشش حکم عدم کرده شد - پس معلوم شد که این عدم (که برواز معدوم حقيقي
و حکمی آگهی است بالتزام وجود حادث) نظری است نه یدیهی *
أَصْلُ هَرِ آئِنَةُ نَفْيِ بَرِ عَيْنِ ثَابِتٍ وَ
ثَبُوتِ هَرِ دَوِ جَارِي نَفْيِ شُودِ که از آن ثابت بر ثبوت که او هم ثابت است آگهی داده شده است پس در ضمن
ثابت ثبوت هم ثابت است پس باعتبار بیان حالت ثبوت که وصف و حالش گذشت در ضمن ثابت حکم

لکنه پجری علی ترتیب اثر متاخر من ثبوت ذہنی کلان صالحاً
 لترتبه بانتزاعه منه فی خارج شیه الصنعہ او لا حاصل
 صوابی وهو موقوف الحکم للآثر شش فان لم یحصل
 لا یکن حکم النفی للآثر من ثبوت متقدم خارج شش اعلم
 ان ترتب اثر متاخر فعین ثابت وان لم یترتب فعدم
 فان النفی لترتب اثر متاخر من ثبوت ذہنی کما هو
 المذکور حصراً لا من غیره فیقتضی الثبوت قبله
 لا بمقابلتہ خارجاً فنبی علیہ من منعی ملزمًا بثبوت
 ما نبتہ شش ای ثبوت حاصل ما نبتہم فالنفی نظریاً فاعلم ان
 النفی بالوصف هو محذورہ لا بالذات ہی محذورہ عنہا اذ ہی ثابتہ

ترجمہ ولیکن از ثبوت ذہنی اثری کہ پیش ترتب شود بر آن ترتب اثر بر نفی جاری می شود۔ خواه
 این ثبوت ذہنی صلاحیت داشته باشد ترتب اثر را با تنزاع و اخذ از ازاں ثبوت ذہنی
 در خارج بطور شبہ برای صنع اثر یا نداشته شد۔ یعنی این ثبوت ذہنی را برای ترتب اثر با تنزاع و اخذ
 در خارج بقرض صنع بطور شبہ صلاحیت حاصل باشد یا نباشد۔ و اینکه ثبوت ذہنی از ثبوتی کہ پیش ازین در
 خارج باشد ضروری حاصل باشد و آن ثبوت پیشین ثبوت متقدم است از ثبوت ذہنی۔ حالانکہ این ثبوت
 ذہنی برای اثر موقوف الحکم است یعنی حکم نفی برای اثر موقوف بر ثبوت ذہنی است و اگر این ثبوت ذہنی مذکور
 از ثبوت متقدم خارج حاصل نشود حکم نفی برای اثر ممکن نشود۔ بدانکہ اگر اثر متاخر کہ پس ثبوت ذہنی است
 ترتب شد پس او عین ثابت است و اگر ترتب نشد پس عدم است۔ پس برآئینہ نفی برای ترتب اثری کہ
 کہ از ثبوت ذہنی متاخر و باز پس آمدہ چنانچہ او بطور حصردکور آمدہ نفی از غیر او است۔ و نفی ثبوت را قبل خود
 میخواہد نہ بمقابله خود در خارج۔ و این بیان تمامہ یہاں است کہ مصنف در اصل بحث ثبوت پیش ازین در
 وجه تفارق سلب و نفی از و وعدہ ذکر فرمودہ فاعلم و احفظ۔ پس نفی از منفی منی علیہا است یعنی بر
 از منفی الہی دادہ شدہ و اینکه ملزم آمدہ بثبوت یعنی ثبوت لازم شدہ کہ آن ثبوت حاصل است از ازاں چیز کہ ثابت
 شدہ است۔ پس معلوم شد کہ این نفی کہ بر او از منفی الہی است با التزام خود بہ ثبوت کہ حاصل است از ثابت نظری
 نہ بدیہی۔ و بدانکہ ہر آئینہ این نفی از و وصف یا کہ او مجر بہ است یعنی با و کہ خبر دادہ شود نہ از ذات باشد کہ او مجر بہ
 عنہا است یعنی نسبت او خبر دادہ شدہ۔ از آنکہ ذات ثابت است و نفی از ثابت نمی شود کہ خلا بر است و عقل است

ولا بالوصف المنطبق بالذات عیناً اذ هو مع الذات عین
 ثابت + اصل - ان السلب لا یجری الا علی ثبوت الذی
 هو منبئ علیه من ثابت ویقتضیه قبله و بمقابله خارجاً
 فالسلب هو عن موضع بمقابلة ثبوت بموضع خارجاً فمبئ
 علیه من مسلوب ملزماً بثبوت مما ثبت ش ای شئ
 حاصل مما ثبت من السلب نظری - اصل ان الواضع بالتخصیص
 ش شیئاً لشیء حال الوضع من تحقق دلالة ش من شیء
 علی شیء من یقتضی دلالة استلزماً والدلالة لا توجد الا بالوضع
 ش المعرف علی وصف التخصیص من اصل ان اللفظ بالوضع
 الدال ان اعتبر فیه دلالة علی معنی مفرد فهو کلمة ولو
 کان مرکباً علی اصل معنی فان دل علی معنی ای مفرد اقام بنفسه
 ولم یفهم به تقید زمان کالذات فهو اسم

مثلاً ذکر کیفیة السلب

اصل ذکر کیفیة الوضع

اصل ذکر کیفیة اللفظ

ترجمه و نه فنی از وصفی باشد که با ذات منطبق بعین باشد از آنکه او با ذات عین ثابت است و ثابت
 نفی نه کرده شود - حاصل و صفیکه از ذات منطبق بعین باشد در ثابت همچو ذات است و نفی از عوارض
 باشد نه از ذات و نه از وصفیکه با ذات منطبق بعین باشد چرا که ذات بحث کرده نشود مگر از عوارض +
 اصل - بر آئینه سلب جاری نمیشود مگر بر شوبنیکه او فنی علیه ثابت است یعنی از ثابت برواگهی است - و این سلب ثبوت
 در خارج پیش از خود میخواند و بمقابله خود - پس سلب آنست که او سلب است از موضع بمقابله ثبوت که او در خارج است
 بموضع - و این سلب از مسلوب منبئ علیه است یعنی از مسلوب برواگهی است - و این ملزم آمده یعنی لازم شده است
 ثبوت را که او از چیزی حاصل است که ثابت آمده - پس سلب معلوم که نظری است نه بدیهی چرا که از مسلوب برواگهی است
 و باینکه او به ثبوت ملزم آمده که از ثابت برواگهی حاصل است - اصل بر آئینه وضع که خاص کردن چیز برای چیز و
 تا دلالت از چیزی بچیز ثابت و تحقق شود این وضع دلالت را البته بطور استلزام میخواهد ای همچو لازم گرفتن - باینجه که
 دلالت نیافته شود مگر باین وضع - پس این وضع بنا بر وصف تخصیص معرفت است یعنی خاص کردن چیز بچیز معرفت حاصل
 کرده معرفت کرده شد و همین است که بلام تعریف اینجا آورده شد + اصل بر آئینه لفظی که بنا بر وضع دلالت کند نه
 چون در و لا بر معنی مفرد اعتبار کرده شود پس آن کلمه است اگر چه آن لفظ بر اصل معنی مرکب باشد - و اگر دلالت کند بر معنی

اصل کیفیة سلب

بر موازینک نظری است

و تعریفش و التزم

اصل ذکر کیفیة وضع

وضع و دلالت و

بنیابین تخصیص

وضع -

مثلاً ذکر کیفیة تحقیق

و انضمام او و حدود

اسم و فعل و حرف و کلام

مشبه مع دلالت معنی و تحقیق قیام به

وَأَنَّ دَلَّ عَلَى مَعْنَى قَائِمٍ بِالْغَيْرِ اصْلًا وَفَهْمٌ بِهِ تَقْيِيدُ زَمَانٍ
 كَالْوَصْفِ الْوَاقِعِ فَهُوَ فَعْلٌ وَأَنَّ دَلَّ عَلَى مَعْنَى بِالْغَيْرِ عَرْضًا وَلَمْ يُفْهَمْ
 بِهِ تَقْيِيدُ زَمَانٍ كَالْإِبْتِدَاءِ وَلَا انْتِهَاءٍ فَهُوَ حَرْفٌ فَإِنْ اشْتَرَكَا
 اللَّفْظُ بِالْمَعْنِيَيْنِ شَيْءٌ أَيْ بِمَعْنَى فَعْلٍ وَبِمَعْنَى اسْمٍ هُوَ كَالْفَاعِلِ
 وَالْمَفْعُولِ فَهُوَ صِفَةٌ مُشَبَّهَةٌ شَيْءٌ بِاسْمٍ هُوَ وَلِذَا قَدْ يُجْرَدُ لَوْ
 مِنْهُمَا وَمَا كَانَ الْوَضْعُ مُقْتَضِي الدَّلَالَةِ وَالِدَّلَالَةُ مُوجِدَةٌ بِالْوَضْعِ
 فَلَا يُمْكِنُ أَنَّ الْوَضْعَ لَيْسَ بِدَالٍ وَمَا هُوَ لَا يَدُلُّ فَخَرَجَ مِنَ الْوَضْعِ وَإِنْ
 اعْتَبَرْنَا فِيهِ دَلَالَةً عَلَى مَعْنَى مُرَكَّبٍ فَهُوَ كَلَامٌ وَلَوْ كَانَ مَفْرُودًا عَلَى
 أَصْلٍ لَفِظٌ * أَصْلٌ إِنْ الْأَسْمُ قَدْ يَكُونُ مَعْرِفَةً وَقَدْ نَكَرَةً أَصْلًا
 فَالْنَكَرَةُ قَدْ تُعَرَّفُ أَوْ تُخَصَّصَ عَرْضًا وَالْفَعْلُ وَالْحَرْفُ هُمَا وَصِفَانِ
 قَائِمَانِ بَعْضُهُمَا لِقَدْ كَانَ نَكَرَةً أَصْلًا فَلْيُحْكَمَانِ مَعْرِفًا أَوْ مُخَصَّصًا
 عَرْضًا عَلَى حَكْمِ مَا قَامَ بِهِ *

فعل نکره یعنی آنکه
 اسم و الفاعل والحرف *

ترجمه - اگر دالالت کند بر معنی آنکه بطور اصل قائم بغیر است یعنی از خود بغیر قائم است و تقیید
 زمان بدو دانسته نشود همچو وصف واقع یعنی وصفی که واقع شده است پس او فعل است - و اگر دالالت کند
 بر معنی مفردی که قائم بغیر است بطور عرض و قید وقت بدو دانسته نشود همچو ابتداء و انتہا پس او حرف
 است - و اگر لفظ بدو معنی ای بمعنی فعل و بمعنی اسم مشترک آمده باشد چون فاعل و مفعول پس او صفت
 مشبیه است یعنی صفتی است که با اسم مشابہت گرفته - و ازین سبب گاهی از هر دو معنی بیکی مجرّد شود و تنها
 کرده آید و هرگاه که وضع دالالت را مقتضی باشد یعنی خواسته - و دالالت موجود باشد یعنی یافته شود
 باین وضع - پس ممکن نباشد که وضع دال یعنی دالالت کننده نباشد یعنی رهنما - و آنچه که او دالالت نکند
 اسه رهنما نباشد پس او ازین وضع خارج شد - و چون در دالالت بر معنی مرکب اعتبار کرده شود
 پس او کلام است اگر چه بر اصل لفظ مفرد باشد - **اصل** - بر آئین اسم گاهی معرفه باشد و گاهی نکره بطور اصل
 و این نکره بطور عرض گاهی معرفت یا خصوصیت داده شود و فعل و حرف که بر دو وصفانند که با غیر خود
 قائم اند البته بر دو بطور اصل نکره هستند - پس هر دو از روی تعریف یا تخصیص حکم کرده شوند بطور
 عرض بر حکم ما قایله یعنی بر بنای حکم چیزیه که آل بر دو بطور عرض بدو قائم اند حکم کرده شوند *

اصل یعنی آنکه با اصل خود معرفت یافته
 است و تخصیص و تفریق نکره بر دو است
 و فعل و حرف معرفت و قائم بغیر اند و در
 اصلا نکره و اختصاص و دالالت بر دو

اصل ذکر بیعت الصفا

اصل ان الصفة تكون عيناً للذات من وجه قياها الحقيقي
بها فيها الاخبار اثباتاً او نفيّاً فقد تكون عيناً منطبقاً بالذات من
كالوجود ص فلا يمكن نفيها للزومها نفي الذات وعنهما الاخبار
اصل ان الاسناد هو اقامة ش على المجاز مر شئ بشئ
نوعان ش احدهما الاسناد الحقيقي وهو بقيامه الحقيقي
بمسند اليه ولزمه التكرار مسند به اصلاً فيحكم معرّفاً
او مُخصّصاً على حكم مسند اليه عرضاً و ش
ثانيهما الاسناد المجازي وهو بقيامه المجازي بمسند
اليه ولكن الاسناد المجازي لا يتحقق الا بان
يتضمنه ما بالاسناد الحقيقي فهما يصحان في المعرفة بالاصل

اصل السیغیة اخبار صیغه
بتفی واثبات بوجه قیام
وعیت ذات و صیغ
منطبقه بذات و عدم
نقی از وجه

ترجمه اصل هر آینه صفت برای ذات عین باشد بوجه قیام حقیقی خود بذات پس بدو است اخبار بطریق اثبات یا نفی یعنی خبر دادن اثبات و نفی بصفت است و پس - و گاه برای صفت عین باشد منطبق بذات چون وجود - پس نفی این صفت نمی تواند بود بسبب از پیش نفی ذات را یعنی این صفت با ذات چنان منطبق بعین باشد که نفی این صفت نفی ذات لازم آرد - پس بسبب ازوم نفی صفت نفی ذات را نفی این صفت ممکن نباشد حال آنکه اخبار از ذات است یعنی از ذات خبر داده شود بواسطه صفت از آنکه ذات خود بحث کرده نشود مگر بعوارض پس اخبارش از و بعوارض و صفات باشد و از آن صفات که هم بذات بعین باشد چون کل صفات خبر داده شود لکن این صفات که بطور عین منطبق بذات شده اند نفی کرده نشوند مثل دیگر صفات که از آنها اثبات و نفی برده و کرده آید +

اصل هر آینه اسناد که اوقاف نمودن چیزی بخیر است بنا بر مجاز و او بر دو قسم است یکی از ان هر دو اسناد حقیقی است و او بمسند الیه لقیام حقیقی خود باشد و او را نکره بودن لازم است باسند به بطور اصلی مسند به که فعل وصف باشد جو اسناد بدو کرده شود بسبب لزوم اسناد بمسند به که در اصل خود نکره است اسناد حقیقی را نکره بودن نیز بدو لازم است پس بنا بر قیام حقیقی حکم کرده شود بر حکم مسند الیه از روی تعریف یا بطور عرض و دوم از ان هر دو اسناد مجازی است و او بمسند الیه لقیام مجازی خود باشد ولیکن اسناد مجازی ثابت متحقق نباشد مگر آنکه متضمن باشد بدو چیزی که با اسناد حقیقی است پس هر دو یعنی اسناد حقیقی و مجازی صحت محکی

پایند و راسته آینه در معرکه باطل از نایب بخت

اصل کیفیت اسناد و
وحد او و لزوم تنگنا
و تعریف تخصیص
مع اشغال و تفصیل و
تخصیص و تنگی و معرف
تاریف معرف و تنگی
و تخصیص معرف و
مع معرف و تنگی و معرف

بش کالعلم من جهة لا فی المنکر لاهما لهما لا
 بتخصیصہ بالعرض بش کما باسم او بحرف او بقربینہ
 من جهةین فضرورت التخصیص لا بد منه استقامتا
 للعنای قرینتہ کافیہ فی نشرہا الا سناد حتی یجرہ الی ان
 یستقیم المعنی بہ فکانا مفیدین لثبوتہما فی حدیثہما
 بش قسثال الحقیقی فی معرفتہ بالاصل من جهة - نزیل قائم
 والمجازی غلام نزیل - ومثال الحقیقی فی المخصص بالعرض
 من جهةین قیاس سجدہا الرجل قائم وبحرف الرجل قائم

ترجمہ: چوں علم کہ در اصل معرفت است ہمیں جہت معرفت اور اسند است۔ نہ در منکر
 یعنی در منکر ہر دو سناد صحت نمی یابند و راست بنا یند بسبب اہمال آن ہر دو یعنی ہر دو در صورت ہمل
 افتد نہ دیگر خاص کردن منکر بعرض از دو جہت چنانچہ باسم یا بحرف یا بقربینہ۔ از آنکہ حکم قیام بہ ما قام بہ
 پس عرض آنکہ عارض است در حکم تخصیص یا تعریف است اہذا ان منکر بعرض خاص کردن از دو جہت صحت
 پذیرفتن اسناد ضروری است۔ پس ضرورت تخصیص کہ از دو چارہ نیست برائے استقامت معنی قرینہ تخصیص
 و ان قرینہ را اسناد نشومی آرے یعنی پیدا میکنند تا آنکہ می کشند ان تخصیص منکر را بسوئی آنکہ بد معنی استقامت
 می یابند پس آن ہر دو اسناد مفید شوند بر اثبوت خود ما در حد خود ما۔ پس مثال اسناد حقیقی در معرفت باصل
 از جہتی چوں نزیل قائم است یعنی زیادستادہ است۔ کہ اسناد قیام با زیاد کہ معرفت باصل است
 اینجا حقیقتاً از جہتی صحت یافتہ است۔ و مجازی غلام نزیل است یعنی غلام مملوک خاص
 بر اسے زیاد است۔ اینجا اسناد غلام بر زیاد بہضمین ملکیت زیاد کہ در او اسناد حقیقی است ہم
 از یک جہت صحت یافتہ۔ و مثال اسناد حقیقی در مخصص بعرض از جہتیں۔ یعنی اسناد
 حقیقی در منکر کہ بعرض اسم یا حرف یا قرینہ خاص کردہ شدہ است از دو جہت صحت
 اسناد گیرد این است پس چوں باسم ہذا الرجل قائم
 اسے این مرد قائم است۔ و بحرف الرجل قائم یعنی مرد
 خاص استادہ بہت۔

وَبَقْرِيْنَةٍ رَجُلٍ قَائِمٌ - وَالْمَجَّازِي هَذَا الْغُلَامُ لِلرَّجُلِ وَ
 الْغُلَامُ لِرَجُلٍ - وَغُلَامٌ رَجُلٌ وَالْمَقْصُودُ فِي الْكَلَامِ بِالْأَسْنَادِ
 الْمُخَصَّصِ بِقَرِيْنَةٍ مَنْ هُوَ قَائِمٌ - وَمَنْ هُوَ مَمْلُوكٌ لِرَجُلٍ مَا لِيْكَ
 لَا الْجَنَسِيَّةُ فَتَعْلَقَ الْعِلْمُ بِالْمَعْلُومِ بِوَجْهِ الَّذِي لَا يَزِيلُ الْعَمُومُ
 هَرَفَ التَّعْرِيفِ تَعْيِيْنٌ مِنْ حَيْثِ الذَّاتِ فَلَا يَقْبَلُ التَّعْيِيْمَ أَصْلًا
 فَالْمَعْرِفُ مِنْهُ - وَالتَّنْكِرُ تَعْيِيْمٌ مِنْ حَيْثِ الْوَصْفِ فَلَا يَقْبَلُ
 التَّعْيِيْنَ أَصْلًا فَالْمَنْكِرُ مِنْهُ - وَالتَّخْصِيصُ تَعْيِيْنٌ يَقْتَضِي الْعَمُومَ
 بِمُقَابَلَتِهِ لَا يَزِيلُهُ - فَتَعْرِيفُ الْمَعْرِفِ تَاكِيْدٌ وَتَعْرِيفُ الْمَنْكِرِ تَهْلِيلٌ
 شَيْءٌ لَا قِتْضَاءُ التَّعْيِيْمِ أَصْلًا فَالْتَعَارُضُ وَلَكِنْ جَانِبُهُ
 تَخْصِيصُهُ لَا قِتْضَاءُ الْعَمُومِ

ترجمہ: وبقریۃ رجل قائم۔ المجازی هذا الغلام للرجل و
 الغلام لرجل۔ والغلام رجل۔ والمقصود في الكلام بالاسناد
 المخصص بقریۃ من هو قائم۔ ومن هو مملوك لرجل ما ليك
 لا الجنسية فتعلق العلم بالمعلوم بوجه الذي لا يزيل العموم
 هر فالتعريف تعيین من حيث الذات فلا يقبل التعيیم اصلاً
 فالمعرف منه۔ والتنكر تعيیم من حيث الوصف فلا يقبل
 التعيین اصلاً فالمنكر منه۔ والتخصيص تعيین يقتضي العموم
 بمقابله لا يزيله۔ فتعريف المعرفة تأكيد وتعريف المنكر تهليل
 شيء لا اقتضاء التعيیم اصلاً فالتعارض ولكن جانب
 تخصیصه لا اقتضاء العموم

ترجمہ: وبقریۃ رجل قائم۔ بجواب قریۃ من هو قائم یعنی بجواب کسی کہ پرسیدہ کیست کہ او
 استاد است گفتہ شد مرد استاد است۔ وپس ہر گاہ مسئلہ اسناد حقیقی از دو وجہ صحت یافتہ۔ و مثال اسناد
 مجازی و مخصص مذکور اینست چون باسم هذا الغلام للرجل یعنی این غلام برای مرد است و بحرف و
 الغلام لرجل یعنی غلام خاص برای مرد است۔ و بقریۃ غلام لرجل بجواب قریۃ من هو مملوك
 لرجل مالکہ یعنی کیست او کہ ملک کردہ شدہ برائے مردی کہ مالک او است گفتہ شود
 غلام لرجل یعنی غلام مرد است۔ وپس ہر گاہ مسئلہ ہم استاد مجازی از دو وجہ صحت پذیرفتہ
 پس مقصود درین کلام باسناد کہ بقریۃ خاصہ گذرہ شدہ بقریۃ من هو قائم است یعنی کیست
 کہ او قائم است و بقریۃ من هو مملوك لرجل مالکہ است یعنی کیست کہ او مملوك است
 برائے مردی کہ مالک او است۔ پس مقصود در کلام ازین قرآن تخصیص است از جنسیت کہ تخصیص
 نشاید و بسبب تنکر اسناد ہل گردد۔ پس علم با معلوم با تعین و جہی متعلق شدہ کہ عموم را آنقدر زایل نمیکند
 پس حاصل آنکہ تعریف تعیین است یعنی مقرر کردن است از حیثیت ذات پس تعییم ازل تعیین بزرگ و پس تعی
 پذیرد و از دست این معرفت۔ و تنکیہ تعییم است یعنی عام کردن است از حیثیت وصف پس تعییم را در حق خود انعام
 نمی پذیرد۔ و این منکر ہم ادوست۔ و تخصیص تعیین است کہ عموم را بمقابلہ خود بخوابد و اورا زایل نمیکند پس تعییم۔ و تعریف
 تکیہ ہست۔ و بقریۃ منکر ہل است از آنکہ خواستہ او تعییم از او اصل است۔ پس تعارض بسیار می شود و در بارہ تعییم
 معانی منکر است تعریف یعنی ہل گردد اندک پس تخصیص منکر جازاں است بنہ خواہ او ہل گردد

هر تخصیص المعرف یثیر الی زوال اقتضائه ش ای لا
 یقبل التعمیم اصلاً عرضاً ش تمیز من الزوال اے
 بعرض التخصیص هر فقبل التعمیم اصلاً ش تمیز من
 الزوال ای لا یثیر الی زوال اقتضائه من اصله هر تخصیص المنکر
 یثیر الی زوال اقتضائه ش ای لا یقبل التعمین اصلاً عرضاً
 فقبل التعمین اصلاً ش شرح المميزین کما تبین هم ولا یفرق
 فی وجه المقصود من التعریف والتخصیص ولكن فیہما اشارت
 الی اقتضائهما و فیہما مطلب اخر هو تعین فی حد ذات المعرف
 وتعمیم فی حد وصف المنکر ش ینظر اهل النظر فی محلهما
 هر یجوز نفی المنکر المخصص بالوصف عن نفسه ش
 اذ نفی الوصف جائز والمنکر المخصص شامل به م

ترجمہ و تخصیص معرف اشارت میکند سوئی زوال خواست او بطور عرض و خواست معرف
 آنست که تعین را نمی پذیرد در اصل خود و آری زوال خواست معرف بعرض تخصیص است که ازین اشارت
 رفته پس تعین را نمی پذیرد این معرف بطور عرض بسبب تخصیص نه بطور اصل یعنی بسبب تخصیص خواست خود
 از اصل خود نمیگرداند بلکه بطور عرض بسبب عرض تخصیص که برین زوال اشارت میکند پس و تخصیص معرف
 قبول تعین عارضی است و عدم قبول تعین اصلی است - و تخصیص منکر اشاره میکند سوئی زوال
 خواست خود بطور عرض - و خواست منکر آنست که تعین را نمی پذیرد از روی اصل - و این زوال
 خواست منکر بعرض تخصیص است که ازین اشارت رفته پس منکر ازین تخصیص تعین را نمی پذیرد
 بطور عرض نه بطور اصل یعنی خواست خود را از اصل خود ازین تخصیص زائل نمی گرداند بلکه بطور
 عرض بسبب عرض این برین زوال اشارت می کند - پس در تخصیص منکر قبول تعین عارضی
 است و عدم قبول تعین اصلی - و از تعریف و تخصیص در وجه مقصود فرقی نگردد و لیکن
 در هر دو اشارت است سوئی خواست هر دو - و در این اشارت مطلبی است دیگر و آن تعین است در حد ذات
 معرف - و است در حد وصف منکر که در محل هر دو اهل نظر به بنید نه کس - و نفی منکر مخصص بوصف از
 نفس او جائز است از آنکه نفی وصف جائز است و منکر که خاص کرده شده است بوصف شامل بدو پس نفس منکر مخصص بوصف

لا ش یجوز نفی المنکر المختص بالاسم والحرف اذ
هما معرفة بالذات فی ثابت ش ولا نفی عن نفس ثابت
اصل ان معارض الثابت یاوّل بهما لا يعارضه
لا الثابت لتقدمه علی المعارض والا الثابت باطل
وکیف بطلانهم -

اصل ذکر کیفیت معارض
الثابت +

اصل ذکر کیفیت نفی
بالضد والمخالف

اصل - ان نفیا بضد ثابت باطل ش اذ لا یجری
نفی بضد ثابت علی ثابت فعدم والعدم لا یحکم فباطل
هو وبتخالفه ش ای ثابت هو ماوّل ش اذ له الوجود
فبحکم بتاویل هو ما لا يعارض ثابتاً فلیتأمل فی الضد و
التخالف فیضیب ان شاء الله تعالی - اصل ان الا مرطوب
لترتب اثر جائز امکان من ثبوت ذهنی صالح له حاصل
من ثبوت متقدم خارج معلوم ش امر و ما مور

اصل ذکر کیفیت الامر

ترجمه و نفی منکر که باسم و حرف مختص یعنی خاص کرده شده است جائز نیست از آنکه آن
در ثابت یجوز معرفه بالذات اند - ذیبت نفی اثر نفس ثابت یعنی اثر نفس ثابت نفی نیاید - اصل بر آنست
معارض ثابت تاویل کرده شود با نچه که آن ثابت را معارض نباشد نه ثابت تاویل کرده شود که او بر معارض
تقدم و پیشی یافته است ورنه ثابت باطل است و بطمان او چگونه می شود که از پیشتر ثابت آمده
اصل - هر آینه نفی که ضد ثابت است نفیش باطل است از آنکه آن نفی بر ثابت جاری
نمی شود پس آن نفی عدم است و عدم حکم کرده نه شود پس باطل آمده - و نفی که بتخالف
ثابت است یاوّل است از آنکه برائے او وجود است پس بتاویل حکم کرده شود با نچه که ثابت
را معارض نباشد - پس باید که در ضد و تخالف فکر کنی و اگر خواست خدا تعالی است پس برسی
اصل - هر آینه اثر طلب است برای ترتب اثر جائز امکان یعنی آن اثر که منترتب شد
جائز باشد و در امکان بود - از ثبوت ذهنی که آن برائے ترتب اثر صلا حیت دارد و آن از
از ثبوت متقدم حاصل شده باشد - و این ثبوت که در خارج متقدم
از ثبوت ذهنی است معلوم امر و ما مور باشد -

اصل کیفیت در تاویل معارض
ثابت نه در ثابت بسبب
الطمان

اصل کیفیت نفی بضد و نفی تخالف
و بطمان نفی بضد بسبب عدم
اجرای حکم بعدم و اثبات نفی تخالف
و امکان تاویل او بنا بر وجود او
و عدم معارضت ثبوت -

اصل کیفیت تخریف امر بر نفس
بسبب وجود تاویل تا امر و تقدم اخذ
جواز آمدن امر و نفی ضمیمه او بر
موجود معارض و بر مشروع مکانها

الطلب و ترتب و بسبب ظهور اثر طلب
در نفس تاویل تا امر و تقدم اخذ
جواز آمدن امر و نفی ضمیمه او بر
موجود معارض و بر مشروع مکانها

صرمن هواهل لطلبه ولا يقصده ولا يجوز الجواز باختيار
 لما مور ولا دليل على استعلاء الطلب وعدم استقلاله
 ظاهراً فممن هو قاصده تأكيد احتمالاً لا مكان فقد
 القصد لا الطلب فالأمر بعين موجود معلوم ولممنوع
 امكان طلباً وترتيباً لغو وفقد أيضاً شئ اي للممنوع
 امكان فقد القصد لغو مكنه قد ياؤل نشر يفا
 بالمخطاب والمجهول ثبوت متقدم خارج موجوداً او
 معدوماً ممنوع فالما مور به نظري - اصل ان النبي
 منع عن ترتيب اثر جائز امكان من ثبوت ذهني صلاح له

اصل فکر کیفیت انبی

در جمیع پس این امر و طلب ازان کسی است که او برای طلب ترتیب اثر اهل است حالانکه
 قصدش نداشته باشد و این امر برای ما مور جو از اختیار را جائز نمیدارد یعنی ما مور را بعد اجرای امر
 اختیار نیست در جواز تعلیل و برای استعلاء و طلب یعنی بر طلبه آن و بر استعلاء نبودن آن از روی ظاهر
 و این نیست پس اگر کسی طای ترتیب اثر را قاصد است یعنی قصد و آهنگ طلب دارد
 این آهنگ است بر آن قصد بنا بر احتمال برای امكان فقد قصد یعنی تاکید ازین احتمال است که ممکن
 است که خود خود کرده از طلب باز ماند لهذا امر در صورت برای تاکید قصد است نه برای طلب است
 پس امر برای عین موجود معلوم و برای ممنوع امكان که از روی طلب و ترتیب است یعنی طلب
 و ترتیبش غیر ممکن و محال باشد امرش لغو است و هم برای ممنوع امكان فقد قصد یعنی امر
 بر قاصد که ممکن کردن قصدش از ممکن نیست بلکه امكان کم کردنی فقد در ممنوع باشد و آنکه
 بران الحال یقینی باشد پس امر در صورت نیز لغو است اگر باشد برای تشریف خطاب تاویل
 کرده شود چنانچه ماقن فرموده لکن آن فقد قصد یعنی کم کردنی آهنگ که ممکن است
 باشد از روی تشریف خطاب گاهی در و تاویل کرده شود و امر برای مجهول ثبوت
 متقدم خارج که از روی موجود باشد یا معدوم ممنوع است یعنی برای ثبوت که و خارج
 متقدم است و مجهول آمد ما مور که شوش خواه از موجودش بود یا از معدومش امرش متقدم است
 پس ما مور یعنی با تکیه کرده شد نظری است + اصل بر آئینه نمی منع است از ترتیب اثر جائز امكان یعنی آن اثر
 که ترتیب شدنش جائز باشد و در امكان بود از ثبوت و همی که برای ترتیب اثر صلاحیت داشته باشد

اصل که قید ترتیبی نیز استعلاء بر اولی و اولی بر اولی
 و بعد از آنکه جواز برای و از روی از نفس من و صراحت
 ممنوع و تاکنون ممنوع و ترتیبی بود نشر خطاب برای
 تاویل و اصل و نیز از تکیه شده و قید برای و قید
 و نیز در مرتبه است

حاصل من ثبوت متقدم خارج معلوم نش ناه و منهی
 ممتنع هو اهل المنع و یقصد به و لا یجوز الجوز باختیار
 للمنهی و لا دلیل علی استعلاء المنع و عدم استعلاء ظاهره
 فمن هو لا یقصد به تنبیه احتمالاً لا مکان القصد لا المنع
 فالنهی عن عین موجود معلوم و عن ممنوع امکان منعی و
 ترتب الغو و قصداً ایضاً نش ای ممنوع امکان قصد لغو
 ممکنه قد یاوّل تشریفاً بالخطاب و عن مجهول ثبوت متقدم
 خارج موجوداً او معدوماً ممتنع فالنهی به نظری + اصل
 ان الخلاف خلافه نش الضمیر الی الخلاف ای وجود غیر مثله
 و لیس بصدّه فیقتضی وجوداً غیر مثله و لیس بعکسه
 فیوجدان فی محل واحد +

اصل ذکر کیفیت الخلاف

ترجمه و از ثبوت متقدم حاصل شده باشد - و این ثبوت که در خارج متقدم از ثبوت زمین است معلوم نمی شود
 باشد یعنی آنکه منع کننده است و آنکه منع کرده شده است با و دانسته باشد پس این منع ترتب از آن کسی است که او را
 منع آن اهل بیت داشته باشد و حالیکه قصدش برادر و این یکی بر آن یکی یعنی بنی کرده شده جواز یا اختیار را جائز نمیدان
 یعنی بنی را بعد از این اختیار نیست و در جواز تعلیل و برای استعلاء منع یعنی بر غلبه آن و بر استعلاء نبودن آن از رو
 ظاهر و لیکن ثابت نیست - پس از آن کسی که او منع ترتب اثر را قصد نمیکند این بنی تنبیه است بر آن قصد نکردن بنا بر احتمال بر آن
 امکان قصد یعنی تنبیه از این احتمال است که ممکن است که قصد کند و باز مانند اینی در صورت بر آن قصد نکردن آبی است
 نه برای منع است - پس بنی از عین موجود معلوم و از ممنوع امکان که از روی منع و ترتب است یعنی آنکه منع و ترتبش
 غیر ممکن و محال است لغو باشد و از ممنوع امکان قصد یعنی آنکه قصدش غیر ممکن و محال است بنی از دین لغو باشد اگر
 باشد در آن قصد گاهی تا و ل کرده شود چنانچه اثن فرموده لکن آن قصد که ممنوع امکان است از روی تشریف بخاطر
 گاهی از و تا و ل کرده شود - و بنی از مجهول ثبوت متقدم خارج که از راه موجود باشد یا معدوم ممتنع است یعنی ثبوتیک
 در خارج متقدم است و مجهول بنی و بنی که ثبوتش خواه از موجودش بود یا از معدومش نهیش ممتنع است - پس بنی آن
 نظری است + اصل - بر این خلاف خلاف خلاف است یعنی وجودیکه غیر مثل او باشد یا مثلش نباشد - و قصدش
 نباشد پس وجودی که در او غیر مثل خود - و این خلاف خلاف است عکس خلاف نیست - پس بر روی وجهی بافته شود

اصل کیفیت خلاف که در مورد نش و قصد و کس از نباشد
 بلکه مثل او باشد خلاف خلاف و محال است
 در محل واحد +

اصل - ان المعارض بالخلاف یاوّل وبالصدق لا یس
 یاوّل - مر لان الخلاف یقتضی وجوداً غیر مثله بمقابلته فیسع
 تاویلّه والصدق لا فلا ش ای لا یقتضی وجوداً غیر مثله
 فلا یسع التاویل مر فلم یساقط +

اصل ذکر کیفیت المعارض
 بالخلاف

اصل ذکر کیفیت العکس

اصل ذکر کیفیت
 الوجود الخارج

اصل ذکر کیفیت الوجود الذهنی

اصل - ان العکس وجود مثله فی العکس +
اصل - ان الوجود الخارج ما هو المصداق لما فی علم
 متقدماً منه ش ای المصداق متقدماً ما بما فی علم ای الشبه
 هو معلوم مر او متاخراً ش ای المصداق متاخراً عما فی علم
 ای الشبه هو مصنوع مر حسیاً او غیره +
اصل - ان الوجود الذهنی فی حصوله موقوف علی مصداق
 المتقدم فلیس مستقلاً فی وجوده ولا بمصداق

ترجمه اصل - برآئینه معارض که بخلاف است تاویل کرده شود - و معارض که بقصد است چنین نیست
 یعنی او را تاویل نیست از آنکه خلاف وجود غیر مثل خود بمقابل خود میجواید پس گنجایش دارد تاویل وجود غیر مثل
 و ضد در مقابل خود وجود غیر مثل خود که ضد او باشد میجواید یعنی ضد ضد را میجواید پس تاویل را گنجایش ندارد و
 تساقطاً نعم آید + **اصل** برآئینه عکس وجودی است مثل او در عکس -

اصل - برآئینه وجود خارج آنچه که او مصداق باشد متقدّم بر بینی تصدیق کنند چنین که
 که پیش شونده باشد برآئینه آنچه که در علم است یعنی این وجود خارج مصداق است متقدّم
 از آنچه که در علم است که او شنبه است از آن مصداق که او معلوم متقدّم است - یا این وجود
 خارج مصداقی متاخر باشد حسی یا غیر حسی از آنچه که در علم است که شنبه مصداق
 متقدّم است - و این مصداق که متاخر است مصنوع است از آن شنبه که در علم
 از مصداق متقدّم حاصل آمده پس از ویضغ در آمده مصنوع شد +

اصل - برآئینه وجود ذهنی در حصول خود موقوف بر مصداق متقدّم خود
 است پس در وجود خود مستقل نیست و ذاین مصداق است از آنکه مصداق در
 وجود خود خارج مستقل باشد +

اصل کیفیت المعارض
 اقسام او سه تا ویل و
 عدم تاویل +

اصل کیفیت وجود خارج و
 اقسام او مصداق متقدّم
 و متاخر تعریف هر دو
 مع دلائل +

اصل کیفیت حصول وجود ذهنی و
 اقسام او متقدّم و متاخر
 متقدّم برآئینه است
 ماهیه

ولذا یمکن أن یقال لیس للذهنی وجود ای وجود مستقل و
 أن یقال للذهنی وجود ای وجود غیر مستقل فإن یفهم
 کذا فلا نزاع والا فالقولان باطلان وعلیه من هذا ان
 الذهنی فی حال معلومیته خارجی لانه مصداق متقدم
 لما فی علمه بش ای للذهنی هو مصداق متقدم انی علم آخره
 هو لا یحصل الذهنی ان کان مصداق متقدم معدوما
 لا متاخر اصل ان الوجود البدیی ما تحقق وجوده و
 حسیا او غیره وان لم یکن غیر حسی بدییا فاما اطلاق علی
 انتزاعی منه بش ای قولهم ان البدیی ما یدرک بنفسه
 والنظری ما یدرک بدلالة تحسینی بدیی و غیر حسی نظری فبقول
 الحزین ان نظرت فی تعریف النظری وحدته بعرض دلالتی
 وتفکری کما قالوا توقف ادراکه علی دلالة وتفکر فقط

ترجمه و آری روشن است گفته شود که برای ذهنی وجودی نیست یعنی مستقل نیست و اینکه گفته شود
 ذهنی را وجودی است یعنی غیر مستقل پس اگر بچنین گفته شد فهمیده شود درونی نیست و نه پس هر دو قو
 باطل اند و آری دانسته شد اینکه ذهنی در حال معلوم شدن خود خارجی است از آنکه این ذهنی مصداق متقدم
 است برای آنچه که در علم است که برای ذهنی این علم آمده یعنی این علم آخر که برای ذهنی است ازین علم آخر ذهنی
 مصداق متقدم واقع شده و این وجود ذهنی حاصل نیاید اگر مصداق متقدم معدوم باشد مصداق
 متاخر یعنی این وجود ذهنی برای حصول شئی خود موقوف بر مصداق متقدم است در مصداق متاخر
 پس بی وجود مصداق متقدم حاصل نیاید بلکه در حصول شئی با محتاج است لهذا در صورت معدومش معلوم
 باشد و برکے مصداق متاخره او را احتیاجی است و نه بر دو موقوف است اصل بر اینکه وجود بدیی
 آنکه وجودش از روی واقع بطور حسی یا غیر حسی متحقق آمده و اگر غیر حسی بدیی نباشد پس بر وجود انتزاعی
 که از غیر حسی است چه گفته و اطلاق کرده شود یعنی قول آنها اینکه بدیی آنست که بنفس خود ادراک
 شده باشد و نظری آنکه بدلالة ادراک شود پس حسی بدیی است و غیر حسی نظری و میگویند
 حزین که تعریف نظری اگر تو نظری را بعضی دلالت و تفکر بیانی یعنی موقوف بعرض شدن اینها و بدییا
 چنانچه گفتند که ادراکش بر دلالت و تفکر موقوف آمده و پس

اصل ذکر کیفیت الوجود
 السببی +

اصل کیفیت بدیی
 مع تعریف تقسیم
 و اقوال دیگر آن که گفته
 او است و قطر برای
 مع دلائل +

لكن ماهیة الحق توقف ادراكها على دلالة في تحقق وجودها
واقعة بذاتها كما هي وان يحصل نظري اخر كالتزاع من
النظري الاول اى غير حسی و شرط ان نظريا لا يحصل الا بديهي
على قولهم فما الحكم على الاول ولا يمكن حكم البداهة النظر
على حقيقة واحدة فما الحكم على الوجود التزاعي من غير
حسی وان يشترط وجودا واقعا غير حسی فيه شئ
اى داخل في البديهي لوجوده الواقع ^{اصلا} ان الوجود
النظري ما هو بالتزاع في علمه شئ حال التزاع او صفته اى
ليس خارج من علمه فليس بواقع ^{اصلا} حكما عقليا فاذا تحققت
انتزاعيته خارجة من علمه فواقعة بوصفها فهو في الحال
شئ اى كائنا في حال تحقق انتزاعيته خارجته من علمه بديهي

اصل ذکر کیفیت
الوجود النظري
تتملكه کیفیت
وجوده النظري

ترجمه ما یکن ابہتی کہ ادراکش متوقف است بر دلالت در تحقق وجود خود آں ماهیت بذات خود
واقع است چنانکہ او اوست۔ پس نظری بنا بر توقف ادراکش بر دلالت بمحسوسیت وجود واقع
وارد بذات خود چنانکہ او اوست واقع بود کہ تفصیلش در اصل او عنقریب خواہد آمد آنجا نظر کنی۔ و
اگر نظری دیگر چون انتزاع از نظری اول کہ غیر حسی است حاصل کردہ شود حالانکہ بر قول شال شرط اول
کہ نظری حاصل نمی شود مگر بہ بدیہی پس چه حکم است بر نظری اول کہ غیر حسی است بنا برین بر قول
شال نظری اول کہ غیر حسی است بدیہی می شود و غیر حسی ہم بدہایت در آید۔ و حکم بدہایت و
نظر بر حقیقت واحد امکان نیا بد پس بر وجود انتزاعی از غیر حسی چه حکم کردہ شود۔ و اگر وجود
بدیہی شرط کردہ شود از روی وجود واقع پس غیر حسی در او است یعنی سبب وجود واقع خود در
بدیہی و خل است۔ ^{اصلا} ہر آئینہ وجود نظری آنکہ او بالتزاع خود است از روی حکم عقلی کہ
آں انتزاع در علم است یعنی خارج از علم نیست پس واقع نیست۔ و چون انتزاعیتش خارج از
علم متحقق شد پس آں انتزاعیت بوصف خود واقع آمد پس در ال حال او بدیہی است
یعنی بوقت ثبوت و تحقق انتزاعیتش خارج از علم بودنش ثابت بدیہی است۔

در کیفیت وجود نظری کہ
ترجمش در علم متحقق
بذات و خارج ابرام
چون است دلالت آں
تزع و تفسیر و آثار و
متن و شد و در علم

هذا التعریف بذاتہ ^{۱۳}شئ اعلم بما قال فی المتن فاذا تحقق وجود
 ما هو بائنازعہ خارجاً من علم فواقع بوصفہ فهو فی الحال بدیهی
 بل قل ما قال ففیہ نکتۃ ای ما هو بالانتزاع فی علم حکما عقليا
 الی ان یحقق انتزاعیۃ خارجۃ ^{۱۴}من علم نظری فاذا تحققت
 خارجۃ من علم فواقع بوصفہا فهو فی الحال بدیهی لان منشاء
 الثبوت للنظر هو بالانتزاع الحال بین المنتزع والمنتزع منه
 لا وجود المنتزع المتحقق ولكن لما تحقق فتحقق انتزاعیۃ
 خارجۃ من علم یجعله بدیهی ^{۱۵}و كذلك نسبة و انباء
 شئ مثلاً ان الملك مفهوم انتزاعی من جہتین من مالک و مملوک
 فالی ما ان لا یحقق خارجاً من علم نظری فاذا تحققت انتزاعیۃ
 خارجۃ من علم فهو فی الحال بدیهی فهذا مثال للنسبة والانتزاع
 والانباء کلها فی الجہتین و مثلاً ان فعلاً لانهما مفهوم انتزاعی
 من جہت من صفۃ و ذات

ترجمہ ایس ہے تعریف وجود نظری کہ ذات اوست۔ یاد رکھو دریں تعریف نظری کہ گفتہ شد ایس
 گفت کہ چون وجودیکہ او بائنازع خود خارج از علم متحقق شد پس بوصفہ خود واقع آمد پس اوفی الحال
 بدیهی است۔ لیکن گفت ایچہ گفت کہ درون نکتہ است یعنی ایچہ کہ او بائنازع است در علم از روی حکم
 عقلی تا آنکہ انتزاعیۃش خارج از علم متحقق شود نظری است و چون خارج از علم متحقق شد پس
 بوصفہ خود واقع آمد پس اوفی الحال اسے در اں حال بدیهی است از آنکہ منشاء ثبوت
 بر اسے نظر ہو انتزاع است کہ در میان منتزع و منتزع منه حال است یعنی فرود آئیدہ۔
 نہ وجود منتزع متحقق۔ و لیکن چون متحقق و ثابت شد پس ثبوت و تحقق انتزاعیۃش خارج
 از علم متحقق خروج از علم اورا بدیهی گرداند۔ و همچنین است نسبت و انباء۔ مثلاً آنکہ ملک مہموم
 انتزاعی است از جہتین کہ از مالک و مملوک است پس تا آنکہ او خارج از علم متحقق نہا بد نظری است۔
 و چون انتزاعیۃش خارج از علم متحقق شد پس او در اں حال بدیهی است۔ و لیکن مثال است نسبت
 و انتزاع و انباء ہمہ سا کہ در جہتین باشند۔ و مثلاً آنکہ فعل لازم کہ مفهوم انتزاعی از جہت است کہ لا یصفت و تا

قالی ما لا یتحقق بنفسه من منترع منه خارجا من علم نظری
 فاذا تحققت انتزاعیته خارجة من علم فهو فی الحال بدیہی
 هذا مثال للنسبة والانتزاع والا بناء کلها التحلیلی فللنظری
 حالة قليلة **هر** فالنظری قبل البداهة ش ای اذا کان
 الامر کما قبل فی النظری والبداهة فالنظری ثابت قبل البداهة
هر فما استجمعهما ش الفاء لجزاء الشرط المحذوف ای اذا
 کان الامر کذا ای النظری قبل البداهة - وما للاستفهام
 لانکار فالحاصل ما من شیء استجمعهما ویکن ان یکون ما
 نافية والمستترالی ما هو بالانتزاع فی علم - هذا شامل لجواب
 سوال متوهم من عبارة المتن ای النظری ما هو بالانتزاع
 فی علم فاذا تحققت انتزاعیته خارجة من علم فواقعة
 بوصفها فهو فی الحال بدیہی *

ترجمہ: پس تا آنکہ او از منترع منه خارج از علم بنفس خود متحقق نشود نظری است و چون انتزاعیست
 نایج از علم ثابت شد و تحقق یافت پس او همان وقت بدیہی است - و این مثال است نسبت و انتزاع و این
هر را که تخمین است پس نظری را حالتی است قبیل - و این نظری چنانکہ در نظر و بداهت او گفته شد
 قبیل بداهت است یعنی ثابت است و چون ثابت شد کہ نظری پیش از بداهت است فاما استجمعهما
 - یعنی پس چیست کہ هر دو را گرد آورده و مجتمع کرد - این استفهام است انکاری از آنکہ درین جملہ
 مذکورہ حرف فاجزائی شرط محذوف اذا کان الامر کذا است یعنی ہر گاہ کہ امرین است -
 و حرف ما استفهام انکاری پس حاصل مضمون جملہ مذکورہ آنکہ ما میں نتیجہ استجمعهما یعنی
 نسبت از تخریج چیزی است کہ هر دو را مجتمع ساخت - خلاصہ آنکہ چون امرین است کہ نظری پیش از بداهت
 است پس چہ چیزی است کہ هر دو را مجتمع ساخت - و ممکن است کہ در جملہ مذکورہ حرف ما نافیہ باشد - و
 تخمیر مستتر دفع است جمع راجع بسو جملہ ما هو بالانتزاع فی علم یعنی گردنیا و در ہر دورہ ایچہ کہ او انتزاع
 است در علم پس این عبارت شامل است جواب سوال را کہ متوهم از عبارت متن است باینطور کہ نظری آنکہ
 و انتزاع است در علم و چون انتزاعیست خارج از علم تحقق یافت پس بوصف خود واقع آمد پس او بدیہی شد

هو ان استجمع النظري والبداهة شئ واحد ای ما هو بلا انتزاع
فی علمه - تجوابه انما اذا كان النظري قبل البداهة فما استجمعهما
هو علی الاصل العلمیات بدیهیة فی حدها :

اصل - ان تعبیر الخابج والذهنی بوصفهما مع لحاظ العلم
بوجودهما - اصل - ان تعبیر البدیای والنظری
بوصفهما بلحاظ وجودهما فقط وکذا الجوهولین *

اصل - ان التجدد لا یوجد بوجود الذی وجد
الا بوجود الذی یجد مجازا شئ تمیز من تجدد
الذی مصدر فعله ای تجددا و مجازا هر یک
باعتبار مجازی لا حقیقتا شئ تمیز من تجدد الذی
ما ص

ترجمه اینجا این توهم پیدا کرد که نظری و بداهت هر دو جمع آمده شئ واحد برآید یعنی نظری و بداهت
شئ واحد است که جمع آوردن آن نیست یعنی آنچه که او با تسرع است در علم هر که که او در علم نظری نمیداند و چون
خارج از علم شد بدیهی گفتند پیش و احدا را باعتبار محل نامش بود گفتند ورنه در خارج همان آمده که در علم بود پس
جوابش این است که چون نظری پیش از بداهت ثابت شد فما استجمعهما یعنی نظری و بداهت هر دو
مضمون اینجمله آنچه که او با تسرع است جمع نیاورد از آنکه نظری پیش از بداهت است و این پیشی پس
در میان هر دو فارق است - و این قاعده مسلم بر بنای اصل است که علمیات در حد خود همه بدیهی هستند
اصل - بر آئینه تعبیر خارج و ذهنی بوصف خود را بلحاظ علم است بوجود هر دو یعنی
تعبیر - خارج و ذهنی بوصف این هر دو است مع لحاظ علم بوجود هر دو *

اصل - بر آئینه تعبیر بدیهی و نظری بوصف خود را بلحاظ وجود هر دو است فقط
اگر چه هر دو مجهول نیست یعنی تعبیر بدیهی و نظری بوصف همین هر دو است فقط بلحاظ وجود
هر دو اگر چه مجهول برد فیسند و لحاظ علم در این هر دو در کار نیست *

اصل - بر آئینه تجدد یافته نشود بوجودی که یافته شد مگر بوجودی که متجدد میشوند و آنست که متجدد میگردند
وجودی که یافته شد سبب اتحاد مجازی - نه بوجودی که از راه تجدد حقیقی متجدد میشوند و نه بلکه از راه تجدد
حقیقی

اصل ذکر کیفیت تبیین الخابج والذهنی

اصل ذکر کیفیت تبیین البدیهی والنظری

اصل ذکر کیفیت التجدد

اصل کیفیت تبیین خابج و ذهنی که بوصف شایسته
در اینها لحاظ علم است بوجودشان *

اصل کیفیت تبیین بدیهی و نظری
که هم بوصف است و در اینها
لحاظ وجود است فقط

اصل کیفیت تجدد بدیهی
و غیره بمطابق دیگر

فأعلم ان التجدد صفة لوجود الذي يتجدد بمقابله وجود الذي
 ويجد لا لوجود الذي ويجد فلا بغیر **ش** ای اذا كان التجدد
 بالمثل بالتحاد مجازی فلا یوجد التجدد بغیر مثل وجود الذي ويجد
 في العوارض مع الذات **ش** لان تجدد العوارض يلزم التجدد
 في الذات لقياسها الحقيقي بها وهي منشأها **هـ** فالتجدد والتجديد
 ب**ش** ای هو مفهوم جديد ومتعلق ثابت **هـ** وقع بانائه
 مفهوم قد يلزم منه ^{حان} وجود ^{صف} وجود ^{صف} يتعلّق به من جهة صفة
 التجدد به لا من جهة أخرى فيها **ش** ای فی نفسه مادون تعلّق
 بصفة التجدد ومع إشارة الى معنى بينهما **هـ** ولو وجدتهما وكيف
 التقابل فيهما **ش** ای ليس التقابل بالجهة الأخرى في نفسها
هـ فالتجدد والتجديد اظهر **ش** لان التجدد يستلزم عدما سابقا
هـ فللمحادث حالة فارة غير قاتنة بين عدم سابق ولا حق
 متبئين عليهما به ففهمنا وجود الحال **ش**

ترجمه پس بدانکه تجدد یعنی نوشدن صفت است برای وجودی که متجدد است یعنی نوشونده
 بمقابله وجودی که یافته شد نه صفت است برای وجودی که یافته شده - پس این تجدد بمثل یافته نشود بغیر
 مثل یعنی هرگاه که تجدد بمثل باشد اتحاد مجازی پس این تجدد دنیا یافته نشود بغیر مثل وجودی که یافته شد - و این تجدد
 در عوارض مع ذات باشد از آنکه تجدد عوارض در ذات تجدد لازم گیرد بسبب قیام حقیقی آن عوارض با ذات که او
 منشأ عوارض است - پس تجدد و تجدید ثابت است با سنج که او مفهوم جدید است که بمقابله او مفهوم قدیم ازو
 واقع نشود حال آنکه این مفهوم قدیم از وجودی است که یافته شد و این وجود متعلق میشود بمفهوم جدید از جهت
 صفت تجدد که بدو است نه از جهت دیگر که بدو است یعنی نفس هر دو مفهوم جدید و قدیم یا در بیان هر دو
 تعلّق بصفة تجدد و تعلّق که از جهت دیگر است اگر چه جهت دیگر را بیانی ولیکن مفهوم قدیم تجدید تعلّق بینا
 بهمین جهت صفت تجدد که او بمفهوم جدید از این رو قابل اشایه - و چگونه باین جهت و دیگر در نفس هر دو
 مفهوم جدید و قدیم قابل باشد یعنی این تعالّل جهت دیگر در نفس این هر دو نیست - پس حدیث باین تجدد ظاهر است
 از آنکه تجدد عدم سابق استلزم بود و لزوم بخوابد پس برآحاد حالت فارة غیر قاتنه است در میان عدم
 و لاحق که از حادث برین هر دو عدم الکی حاصل آید

تجدد صفت متجدد است که در
 عوارض مع ذات بقیام
 حقیقی باشد صفت وجود
 سابق و تجدد بمثل ای
 مجازی است نه حقیقی +
 جهت تجدد و تجدید مفهوم
 جدید بمقابله مفهوم قدیم
 و تعلّق بینهما بجهة تجدد
 نه از دیگر اگر چه باشد +
 ظهور حدوث از تجدد عدم
 سابق و حالت وجود حادث
 و زمان حال +

ای وجود الزام الحال صر مع بقاء تشخص حاصل نماید علی
 الماهیه منها ولا هو عین نفسها بش تشخص هو تعین معین
 من غیر اعتبار عرض بآی وجه من زیادت علی الماهیه فلا
 یجدد معها او عینیه بالماهیه فیتجدد معها فالتجدد
 بمثل فانی حق لا يعود فانی عن محل و آن لم بش
 ای ان لم یکن التجدد بمثل فانی وهو یستلزم عدما سابقا
 حقا و کان عود الفانی عن المحل ص فبقائه غیر محتاج فی
 مستقر بش المحرور متعلق ثابت خبر المبدء فجزاء
 الشرط ص ففی جهة الموجد شرك افعال و فی جهة
 الموجد یقطل و هذا باطل

توجه وجود زمان حال از اینجا است - و اینجا است مع بقا تشخص حاصل که از ماهیت
 است زائد بر ماهیت است - و نه این تشخص عین نفس ماهیت است یعنی حادث زائد بر ماهیت
 و لاحق که برین هر دو حادث آگهی حاصل آید حالتی است فرار کننده که گاهی او را قرائت و همی حالت وجود
 زمان حال است با وجود و اینجا تشخص او باقی ماند و این تشخص عین نفس ماهیت نیست بلکه زائد بر ماهیت
 است حال آنکه از ماهیت حاصل است - و این تشخص که او تعین معین است که معین از غیر اعتبار عرض هیچ
 وجهی آمده یعنی تشخص تعین معین است حال آنکه آن معین از غیر اعتبار عرض هیچ وجهی معین آمده
 است ای در تعین خود آن معین هیچ وجهی اعتبار عرض ندارد - این تشخص یا از زیادت است بر ماهیت
 پس با ماهیت متجدد نشود یا از عینیت است با ماهیت پس با ماهیت متجدد یابد - پس متجدد که بمثل فانی
 حق است نه يعود فانی از محل یعنی متجدد به متجدد که همچو شئی فانی باشد حق است نه اینکه متجدد يعود فانی یا
 بعد فنا شدن شئی فانی عود کرد و متجدد يعود فانی شد ایس لغو است هرگز راست نیاید و حق نباشد - و اگر پس
 متجدد بمثل فانی است حق نباشد حال آنکه او عدم سابق را مستلزم است و لزومش خواهد بلکه عود فانی باشد از محل یعنی
 آنچه که از محل فنا شده عود کرد پس فانی از محل عود کرد در صورت بقا و غیر محتاج ثابت درستقر باشد یعنی در قرارگاه بقا
 ثابت آید که محتاج کسی نباشد - پس در جهت موجود یعنی مخلوق شرک افعال پدید آید و در جهت موجد یعنی خالق
 که زائد بر مخلوق است تعطل و نماید یعنی بیکار ماندن و این بقا غیر محتاج درستقر باطل است

تعریف تشخص مع فنا و
 بقا و انقسام او

و حقیقت متجدد بمثل فانی
 و نفی يعود و بقا و غیر
 محتاج مع دلائل بسط

لان **ش** تغلیل نفی عود فانی عن المحل وبقاء فی محل عن المحل
صرفناء العوارض **ش** دون الماہیة **ش** عن المحل انتقا لا **ش** لا
فناء لنفسها **ش** یقتضی بقاءها فی محل والمحل ما قامت به **ش** ای الماہیة
القی قامت به العوارض بقیامها الحقیقی **ش** لا ما قامت ^{بموصولة} فیہ **ش** ای
الزمان والمكان **ش** وبقاء العوارض بقیامها الحقیقی بماہیة احرلی
دون ما قامت به **ش** منته **ش** فان فی محل **ش** ای ان بقیت فی محل من
الزوان والمكان **ش** ما قامت به **ش** ففی المحل لیس الفناء عن ما قامت به
فاذا البقاء غیر محتاج **ش** نفی المحل ای فی هذا الزمان والمكان
متعلق متقدم بلیس جزاء شرط و الفناء للتفسیر واذ الشرط علی
اجملة المحذوفه ای اذا کان الامر کذا فالبقاء غیر محتاج جن انه **ش**
والماہیة لا تقوم الا بنفسها فلیس لها محل **ش** المقصود ان یشب
التجدد فی الماہیة وکلم یسلم فناء نفسها کما هو قولنا فاما لها من محل
ای ما قامت به ولفی ما قامت فیہ کما هو المذکور فکیف **ش** وان
یقصد ما قامت فیہ فلغو ولزم البقاء غیر محتاج **ش**

دلیل اول نفی عود فانی
و بقاء غیر محتاج

محل عوارض ما قامت بہ
نه ما قامت فیہ کہ بدو المحل
بقائم شال منته است
سبب قیام حقیقی

قیام ماہیت بنفس خود است
حاجت محل ندارد و فناء
نفس در غیر مسلم

برائے ماہیت محل ما قامت
بہ لغو است

ترجمہ از آنکہ ہر آئینہ فنائے عوارض از محل بدون ماہیت کہ از راه انتقال است نہ فناءست
برائے نفس عوارض بلکہ ایس فنا کہ نقل است بقای عوارض در محل میخوابد۔ و محل عوارض ما قامت
بہ است یعنی ماہیت است کہ عوارض بقیام حقیقی خود برو قائم اند۔ نہ محل ما قامت فیہ است
یعنی زمان و مکان کہ عوارض و غیرہ درو قیام دارند نہ بدو قائم ہوںد چنانکہ عوارض با ماہیت صفت
با ذات۔ حالانکہ بقائے عوارض بقیام حقیقی خود با ماہیت دیگر بدون ما قامت بہ منته است
و اگر در محلی از زمان و مکان بمعاقامت بہ باقی مانند پس دریں محل یعنی دریں زمان و مکان
از ما قامت بہ نہ فناء نیست۔ و ہر گاہ کہ بخین است بقائے غیر محتاج ثابت و ماہیت قائم نمی شود
مگر بنفس خود پس نیست اور محل۔ مقصود آنکہ تجدد ثابت می شود در ماہیت حالانکہ فناء نفس باہیت
نیامد تسلیم نگردہ شد چنانچہ او قول ما است۔ پس حیث برای ماہیت از محل یعنی ما قامت بہ۔ و ما قامت فیہ
نفی کردہ شد چنانچہ او مذکور آمد۔ پس چگونه تجدد در ماہیت ثابت خواہد شد۔ و اگر ما قامت فیہ برای محل ماہیت
کردہ شود پس ایس لغو است کہ بقای غیر محتاج لازم آید۔

لان التجدد واقع فی نفس المتجدد لا من حیث انتقال من المکان والزم
والقیام فیہا ولزم البقاء غیر محتاج لعدم التجدد فی نفسہا ^{بما} و
التجدد باطل ^ش ان تُفرض انتقال المکان والزمان والقیام
فیہما فالجدة الذی اتما لا یقع الا فی نفس المتجدد باطل ^و و لیس
الحل للحل ^ش ولو من ماقامت به او ماقامت فیہ لان الحل
متجدد و لیس له محل اخر لقیام ما فتی ^و و ان العلم بالمعلوم
فی حده ان انتقل منه فعاد الیہ فکیف فی علم المعلوم الذی لا
ینفک عنہ ^و و لولا الجهل فی حد من الانتقال الی العود ^ش و
ان معطوف علی ان مجرور اللام علة نفی عود فانی ومن ابتداء
الانتقال و آلی لغایة العود ^و فالدهم موجود واقع فی زمان
حال واقع ^ش لان التجدد لا یقع الا فی وجود واقع فی زمان حال

بأن کل ما یجوز

ترجمہ اگر کہ تجدد واقع است بر نفس متجدد نہ از حیثیت انتقال از مکان و زمان و نہ از حیثیت قیام
در ہر دو است۔ و بقای غیر محتاج بسبب عدم تجدد و نفس باہیت لازم آید۔ و تجدد باطل شود باینکہ اگر
انتقال مکان و زمان و قیام در ہر دو فرض کردہ شود پس تجددی کہ او جزا نیست کہ واقع نشود مگر نفس
متجدد باطل است۔ و بر محل محل نیست اگرچہ از ماقامت بہ یا از ماقامت فیہ باشد
از آنکہ ہر آئینہ محل متجدد است و برای او محل دیگر نیست بسبب قیام ما فتی یعنی محل متجدد
را محل دیگر نیست از آنکہ قیام بچیز است کہ فانی شدہ در تجدد خود۔ این اول و دلیل از منصف برای
نفی عود فانی از محل۔ و برای نفی بقا و محل از محل کہ سابق در شرح عبارت عربی بد و اشارت
فتہ از الفاظ تعلیل نفی عود فانی الخ و در ترجمہ ہندسہ اینجا اورا با تمام رسانید۔

دلیل دوم نفی عود فانی و بقا
غیر محتاج بہ وجود ہر باطل
برائے و ہر بہ +

و دلیل دوم بطور عطف اینجا در بیان آورہ چنانچہ گفت۔ و آئینکہ ہر آئینہ علم بہ معلوم درجہ
خود است اگر از او منتقل شدہ باز سوئی او عود کرد پس چگونہ این انتقال و عود است در علم معلومی کہ از
معلوم انفکاک نمی پذیرد یعنی جدائی نمی یابد اگرچہ در حدی کہ از انتقال تا عود است جہل نیست
پس این دہر است کہ موجود واقع است در زمان حال کہ واقع است او از آنکہ تجدد واقع
نمی شود مگر در وجود واقع در زمان حال +

فاما ضی بعدم لاحق به يستلزم فناء شئ الضمیر المحرور ورجع الی
 موجود واقع فی زمان حال متعلق لاحق صفة لعدم محذور
 متعلق ثابت خبر مبتدئ و يستلزم فناء صفة له ای الموصوف
 والصفة معاً و المستقبل بعدم سابق به يستلزم تجدد
 شئ ترکیب الجملة ک ترکیب جملة سابقه علیها و یتحقق الدعوی
 بالتجدد شئ ای یتحقق الدعوی لوجود زمان حال و عدم ماضی
 و مستقبل بالتجدد ای الاحداث لانه يستلزم العدمین هر
 ان لم یکن کذا فی شئ بالذم الباطل للدهریتة فی بقاء غیر محتاج
 و لزوم التناسخ فی العود شئ بعدم العدمین هر و من دونه
 ان فناء فانی بنفسه و التجدد بمثله بدیهی شئ لما یبارکان
 بدا هتافلا یحتاجان بدلیل هر و ان تقرض بقائه فی محل اخر
 و العود فلیس علیهما دلیل شئ ای علی بقائه فی محل اخر و عود
 نفس الفانی هر فاعلم الحق و من قوله تعالى علی ما نذرت

بیان وجود و ظهور

وجود و ظهور مستقبل

تجدد شئ بدیهی است
 و فناء فانی بنفس
 خود است +

ترجمه پس ماضی ثابت است بعدی که لاحق بوجودی است که در زمان حال واقع آمده و لاحق
 شئ عدم مستلزم فنا است پس آن موجود بعدی لاحق باضی در آمده و ماضی بعدم لاحق ثابت آمده و مستقبل
 ثابت است بعدی که سابق بر است یعنی بوجودی که در زمان حال وقوع پیدا بد و سبقت عدم مستلزم تجدد
 پس آن موجود بعدی سابق بمستقبل آمده مستقبل بعدم سابق ثابت آمده و ایس دعوی متحقق می شود
 به تجدد یعنی ثابت می شود این دعوی بتأیر وجود زمان حال و عدم ماضی و مستقبل به تجدد یعنی بحادث
 از آنکه حادث عدین را مستلزم شود و اگر چنین نیست پس بدیهه باطل که برای دهریه است مثال خواهد شد
 در بقای غیر محتاج و لزوم تناسخ و عود و سبب نبودن عدین و علل از این اینکه فانی فانی بنفس
 خود و تجدد بشئ او بدیهی است از آنکه هر دو بطور جداست درک شود و هر دو بدلیل محتاج نیستند و اگر بقا
 او در محل دیگر و عود هر دو فرض کنی پس هر دو در یک نیست یعنی بر بقا او در محل دیگر
 و عود نفس فانی - پس بدان حق را گفته شد و از قول او تعالی
 است بر آنچه ما دعوی کنیم +

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ فَأَعْلَمَ أَنَّ النِّسْخَ يَتَنَاوَلُ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا لَا شَيْءَ إِلَّا يَتَنَاوَلُ مِنَ التَّجْدِيدِ الْأَوَّلِ بِمِثْلِهَا فَقَطْ فَبِخَيْرٍ مِنْهَا وَالْقَدِيرُ هُنَا يَدْفَعُ لِبَسِّ عَجَنٍ فِي خَلْقِ مَجَادٍ بِالْعُودِ شَيْءٌ يَتَعَلَّقُ بِلِبَسِّ مِثْلِ مَا قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لِبَسٍّ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ هُمْ يَرْجِعُ إِلَى مَشْنَعَاتٍ مَوْجُودَةٍ بَعْدَ فَنِي وَفِي لِبَسِّ أَيْ التَّبَاسُّ بِالْعَانِي بِتَجْدِيدِ مِثْلِهِ ذُنَاوَعْرَضًا أَوْ فِي لِبَاسٍ أُخْرَى قَبْلُ لَتَرْقَى أَوْ هُمْ إِلَى الْكَفَارِ وَفِي لِبَسِّ أَيْ فِي شَيْءٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ أَيْ خَلْقٍ يَوْمَ الْبَعْثِ قَبْلُ لَا ضَرْبَ عَلَى قَوْلِ الْفَارِ

تفسیر ما نَنْسَخْ
من آیۃ الخ

ترجمہ ما نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (در سورہ بقرہ رکوع ۱۳) یعنی چوں کہ آیتوں سے نسخ و موقوف کنیم یا اور فراموش گردانیم بہتر از
یا مثل اوی آریم یا پرسانیم یا نماندنی کہ ہر آئینہ خدای برتر بر ہمہ چیز قادر تر و بزرگ ہست۔ پس بدانکہ ہر آئینہ نسخ و موقوف
و شامل شود بخیر و بہتر از او یا مِثْلُہَا را یعنی بہتر از او یا مثل او۔ نہ بخیر و نہ فراموشی و شامل نمیشود و مگر صادق شود
فقط مِثْلُہَا را یعنی بخیر و بہتر از او است و بس۔ و لفظ بَخَيْرٍ مِنْہَا و لفظ قَدِيرٌ ایضا لبس عجز در خلق مجدد و بجز
را دفع و دور میکند یعنی التباس و شک عجز در خلق مجدد یعنی نو آمدہ کہ از عود پیدای شد از بس ہر دو الفاظ
دفع میشود و چنانچہ فرمود خدای سبحانہ (در سورہ ق رکوع ۱) أَفَعَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي لِبَسٍّ مِنْ
خَلْقٍ جَدِيدٍ یعنی آیا پس ماندہ شیعہ یا فریشتہ اول۔ بخیر نیست۔ بلکہ ایشان از آفرینش نو در لبس یعنی
شک افتادند۔ اینجا ضمیر ہم سوئی مشخصاً و مبہرہ کہ بعد فانی موجود آمدہ۔ و مراد از فی لِبَسِّ التباس است یعنی
سبب تجدید و مثل او کہ از روی ذات و عرض است۔ یا مراد بہ فی لِبَسِّ فی لباس آخر ہست یعنی در لباس دیگر
و لفظ بَلْ براہی ترقی ہست۔ حاصل اینکه ما ماندہ نشیم از خلق اول بلکہ این مشخصاً موجودہ کہ بعد فانی از خلق جدید اند و لباس
دیگر اند۔ یا این مشخصات موجودہ بعد فانی اول سبب تجدید و مثل خود در التباس و شک اند یعنی کہ آیا فانی شدہ اند یا نہ۔ یا ضمیر
ہم راجع کفار است۔ و بہ فی لِبَسِّ مراد فی شَيْءٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ہست یعنی خلق یوم البعث۔ و بَلْ براہی ترقی
ہست یعنی روگردانیدن از قول کفار۔ حاصل اینکه ما ماندہ نشیم از خلق اول بلکہ کفار در شک و شبہ ماندہ اند از خلق

تفسیر آیه أَفَعَيْنَا
بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ

فَاعْلَمْ أَنَّ التَّجَدُّدَ حَسْبِي شَيْءٌ كَمَا هُوَ ظَاهِرٌ مِنْ نَظَرِيٍّ بِاسْتِدْلَالٍ مَنِعٍ
بِقَاءِ غَيْرِ مَحْتَاجٍ - فَيَأْتِي كَيْفَ خَلَقْتَنِي فِي الْخِلَافِ شَيْءٌ أَيْ فِي خِلَافِ
هَذِهِ الْمَسْئَلَةِ وَغَيْرِهَا مِنْ أَيْ أَخَافُكَ شَيْءٌ أَيْ فِي التَّخَالُفِ وَكَمَا
تَوْفِيقِي الْأَيْكَ شَيْءٌ عَلَى الْحَقِّ مِنْ تَوَكَّلْتُ عَلَيْكَ لَتَهْدِيَنِي مِنْ فَاتِحٍ
لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ شَيْءٌ وَهِيَ الْحَقُّ مِنْ وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ - وَصَلَّى
وَسَلَّمَ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى أَنْوَارِهِ شَيْءٌ يُرَادُ بِأَنْوَارِهِ جُودُ
الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ وَالْمَلَائِكَةِ حَتَّى مَا فِيهِ نُورُهُ صَلَاحُهُ وَشَفَعُهُ
فِينَا وَتَرْحُمُنَا بِهِ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ۝

اصل اِنَّ الشَّرَكَةَ تَقْتَضِي التَّغَايُرَ وَالْاِتِّحَادَ فَالتَّغَايُرُ ظَاهِرٌ وَ
الْاِتِّحَادُ لَا يُوْجَدُ اِلَّا فِي شَيْئَيْنِ مَجَازًا فَاسْتِرَافُ الْحَقِيقَتَيْنِ حَقِيقًا
فِي مَا تَمْتَّازَانِ مِنْ مَنَعِ الْاِجْمَاعِ

اصل ذکر کیفیت الاشرک
و منعه حقیقی ۛ

ترجمہ پس بدانکہ ہر آئینہ تجدد حقیقی است چنانچہ او ظاہر است - و نظری است با استدلال
منع بقول غیر محتاج یعنی سبب دلیل آوردن بر منع بقاؤ کہ احتیاج غیر مدار این تجدد نظری است پس
ای برین چگونہ مآفریدی در اخلاف این مسئلہ و غیر او حالانکہ من ہر آئینہ بتومی ترسم درین تخالف - و مل
توفیق بر حق نیست مگر بتو - و من بر تو توکل و اعتماد کردم کہ مرا رہنمائی - پس برائے من در ہر امر حرمت
خود و کشادہ کن در و است حق - و حال اینکه تو بہتر کشا بندگان است وَصَلَّى وَسَلَّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ
نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى أَنْوَارِهِ دُرِّ زَلِّ رَحْمَتِكَ وَ سَلَامٍ بِغَيْرِ لِسَانٍ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْفَ نَبِيِّ رَحْمَتِكَ
وَبِأَنْوَارِهِ - مَرَادُ بِأَنْوَارِهِ جُودُ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ وَالْمَلَائِكَةِ هِيَ تَأَكُّدُهُ دُرِّ نُورِهِ أَوْ صَلَاحُهُ اسْتِ
شَفَعُهُ فِينَا وَتَرْحُمُنَا بِهِ وَأَنْتَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ ۝ واورا در میان ما شفیع گرداں و با وارا
رحم کن کہ تو بہتر رحم کنندگان است ۛ

تجدد حسی و نظری

تفسیر در و مصنف از و

اصل ہر آئینہ شرکت تغایر و اتحاد ہر دو را می خواہد - پس تغایر ظاہر است - و اتحاد نیافتہ
شود مگر مجازاً در دو شے - پس اشرک حقیقتین حقیقیاً در آنچه کہ ہر دو بہتر کردہ شوند ممنوع است
یعنی شرک شدن دو حقیقت در آن چیز کہ آن ہر دو حقیقت تمیز کردہ و شناختہ شوند از رُو
حقیقت منع آمدہ مگر مجازاً ۛ

اصل کیفیت اشرک و منع او کہ
کہ حقیقتاً است نسبت تقضای
تغایر و اتحاد ہر دو بہتر تغایر
ممتازہ و بنا بر اتحاد مجازی

اشرک منع دلایل و اشغال و غیرہ
و بہر متعارض شدہ تسا قط ہر دو ہم حقیقت لازم آید پس آب چگونہ نارس شود ۛ

ش لا نهما ان تغایرتا حقیقتاً فالاتحاد بينهما مجازاً فكيف المتغائر
 في حدهما يتحدان حقیقتاً یارب الا مجازاً بوصف جامع صر
 حقیقة واحدة لا تقتضي التغاير والاتحاد في حدها فكيف هي دائرة
 فیما به الامتیاز وهو التغاير وفي ما به الاتحاد وهو فی شیین
 یارب واما اشتراك العارضین فالعارضان اما بقیام حقیقی
 واما بقیام مجازی علی حقیقة او حقیقتین فیما منع اشتراك
 الحقیقتین بمنع ^{الاشترای} الامتیاز ومن دونه ان یکن العارضان فی
 ماهیة قديمة فلزم حدوثها بتغیرهما عن حدیها فراضاً
 باطلاً ^{بما} لان الاشتراك یغیرهما عن حدیها الذی یمتازان
 به وهما لا یتغیران ^{بما} و ان یكونا فی ماهیة حادثة ^{بما}
 فالغناء لا یصلهما حتی یتخیلا وما ترى مستحیلاً
 ش كما فی قوله تعالى

ترجمه او آنکه هر دو اگر متغایر بحقیقت اند پس اتحاد در میان هر دو بطور مجاز است - پس ای پروردگار من
 دو متغایر در حد خود را از دو حقیقت چگونه متحد شوند مگر بطور مجاز بوصف جامع متخالفیند - و حقیقت و ماهیت
 تغایر و اتحاد هر دو را در حد خود نمیخواه پس ای رب من او در چیزی که امتیاز بدو هست و او تغایر است و
 در آنچه که اتحاد بدو هست و این در دو چیز باشد چگونه دائر شود یعنی این حقیقت واحد در تغایر و اتحاد و
 چنین امتیاز و تعدد شیین موجودین چگونه دائر باشد - ولیکن اشتراك عارضین پس این هر دو عارضان
 یا بقیام حقیقی و یا بقیام مجازی بر حقیقت یا حقیقتین عارض شده اند - پس با آنچه اشتراك حقیقتین ممنوع
 است اشتراك عارضین ممنوع آمده مگر مجازاً - و از سواي او اگر این هر دو عارض در ماهیت قدیم باشند پس
 بر تغیر هر دو از حد خود را بطور فرض باطل حدوث ماهیت قدیمه لازم شود از آنکه اشتراك تغیر میسر نرود
 عارض را از حد آن هر دو که بدو هر دو ممتاز اند حال آنکه ان هر دو عارض متغیر نمی شوند - و اگر این هر دو
 عارض در ماهیت حادث باشند پس فنا مذهب نمی دهد آن هر دو را تا آنکه استحال یا بند یعنی هر دو از حال بگردند
 آنچه نوی بینی تسخیل یعنی گزیده از حال او شخص اند بر ماهیت هست - چنانچه در قول اولی و ثانی است (در سورة
 مومنون - کوع ۱)

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا
 الْمُضْغَةَ عِظًا مَّا الْاِيه قَالِقَى عَصَاهُ فَاذَاهِي تُعْبَانُ مَبِينٌ الْاِيه
 وَفِي غَيْرِهِمَا اَيْضًا هُوَ التَّشْخُصُ الزَّائِدُ عَلَى الْمَاهِيَةِ يَنْسَخُ بغيرِ مَثَلِهَا
 وَانْ يَمُوتَ تَفْرَضًا بِاطْلَاقِ بَقَائِهَا غَيْرِ مُحْتَاجٍ فَالْحَقُّ مَا قِيلَ
 شَيْءٌ اِي امْتِنَاعِ اشْتِرَاكِ الْحَقِيقَتَيْنِ حَقِيقَةً فِيمَا تَمْتَّازَانِ - هُوَ
 مِنْ وَرَائِهِ اِنْ الْكَلَامُ دَأْرٌ فِي الْاِشْتِرَاكِ وَهُوَ فِي الْمَتَغَايِرِينَ مِنْ
 حَقِيقَتَيْنِ اَوْ عَرْضَيْنِ عَلَى حَقِيقَةٍ اَوْ حَقِيقَتَيْنِ اِنْ تَعَارَضَ
 الْمَتَغَايِرَانِ لِلاِشْتِرَاكِ فَتَسَاوِيَانِ فَتَسَاوِيَانِ يَتَقَوَّانِ بِهَا فَيَأْتِي
 كَيْفَ تَبْقَى حَقِيقَةٌ سَادِجَةٌ وَيُصَادِرُ مَاءٌ نَارًا اَوْ فَاقَهُوْا يَأْوِلَى الْاَلْبَابِ
 مَا قِيلَ شَيْءٌ اِي مَا رُدَّ وَمَا أُثْبِتَ هُمْ وَقِيلَ اسْتِحَالَةُ الْمَاءِ نَارًا اَوْ يَحْيَى
 فَافْهَمُوا اَنَّ فَنَاءَ نَفْسِهِ بَدِيهِي اَمْ فَنَاءَهُ عَنِ الْحُلِّ وَاسْتِحَالَتِهِ

ترجمه
 ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا
 الْمُضْغَةَ عِظًا مَّا الْاِيه يَعْنِي بَارَآفَرِيدِيمِ نَظْفَهُ بَارَهُ خُونِ بَسْتَنَ تِسَ آفَرِيدِيمِ بَارَهُ خُونِ بَسْتَنَ رِزَابَهُ
 گوشت و آفریدیم پاره گوشت را استخوان تا آخر - و دیگر قَالِقَى عَصَاهُ فَاذَاهِي تُعْبَانُ مَبِينٌ الْاِيه
 یعنی باید داشت عصای خود که نگاه از دماغی بود ظاهر - و هم در غیر این هر دو - که قَالِقَى التَّشْخُصُ زَائِدٌ بِرَاهِيَّتِهِ
 نسخ میکند و نیست میکرد اند سوئی غیر مثل ماهیت - و اگر از روی تفرض باطل فنا مهلت میدید پس بقائے
 ماهیت غیر محتاج است پس حق هر دوست که گفته شد و امتناع اشتراک حقیقتین از روی حقیقت - راسخه ممتاز از هر
 و از سوئی او آنکه کلام در اشتراک و ایراست و او در متغایرین است از حقیقتین باشد یا از عرضین
 بر حقیقت یا بر حقیقتین - پس اگر متغایرین برائے اشتراک متعارض آیند پس منساق شوند بر دو
 و هم حقیقت که آن هر دو بر دو قائم اند - پس آری چگونه باقی ماند حقیقت ساذجه و آب آتش
 گردد پس آری دانشمندان در یا بید آنچه گفته شد یعنی آنچه رد کرده و آنچه اثبات کرده شده
 و گفته شد که استحال آب بسوئی آتش بدیهی است یعنی این بدیهی است که آب آتش
 گردد - پس بفرمید آنکه فنائے نفس او بدیهی است یا فنائے
 و از محل از محل و استحال او

وَعَلَى الْقَائِلِ أَنْ يَأْتِيَ عَلَيْهِمَا بِدَلِيلٍ وَأَنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا. **اصل** - ان البرزخ في المتغايرين تغايرهما فهو وصف مانع في نفسه لا الثالث بينهما مستجمع بوصفهما والدليل عليه لفظاً وجود المتغايرين ومعناً مفهوماً وهذا برزخ حقيقي ولا يحتاج الى غيرها للفرق والمعرفة وان يكن ثالثاً بينهما مستجمعاً بوصفهما كقولهم لا مستجمع المتغايرين في وجه التغاير وهو مانع فلا يمكن ان يكون عين الاخر مشاي المتغاير الاخر هم فلما كان التغاير باهية عينها فلا يمكن عينها بوصف التغاير الاخر انتهى وان يكن ثالثاً بينهما مستجمعاً بوصفهما على وجه مجهول بقيامها الحقيقي به او المجازي فالوجود مستجمع المتغايرين في نفسه ومتغاير المتغايرين غايية فلزم برزخ بينهما مستجمع للتغاير هما فكان التسلسل والدور.

ترجمه و بر گوینده است اینکه بر فحای محل و استحاله هر دو دلیل آرد - وَاَنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا (در سوره نجم رکوع ۲۶) یعنی و هر آینه ظن از حق فرستی هیچ بے نیاز نمیکند او در پنداری او را نظر کام نداشت و هیچیک با **اصل** - بر آینه برزخ و متغایرین تغایر بر دو متغایرین است و آن تغایر یعنی است - مانع که نفس آن بر دو برزخ ثالث است در میان هر دو که وصف آن هر دو را مستجمع یعنی گرد آورده باشد - و دلیل بر او از روی لفظ وجود هر دو و برزخ است و از روی معنی مفهوم او - و این برزخ حقیقی است و این برای فرق و معرفت سومی غیر آن هر دو لازم نباشد - و اگر این برزخ در میان هر دو ثالث باشد همچو قول شال مستجمع بوصف هر دو - پس قول شال اینکه در وجه تغایر این ثالث هر دو متغایر را مستجمع نیست که تغایر مانع است پس ممکن نیست که تغایر عین تغایر دیگر باشد - و هر گاه که تغایر با ماهیت عین با ماهیت باشد پس عینیت او بوصف تغایر دیگر ممکن نباشد یعنی وصفیکه همان تغایر است چون عین با ماهیت یکی باشد پس ممکن نباشد که عینیت با ماهیت وصف تغایر دیگر باشد ای چون تغایر عین با ماهیت باشد پس عینیت با ماهیت که عینیت با ماهیت است و وصف تغایر دیگر گردانیده - و اگر این برزخ در میان هر دو متغایر ثالث است مستجمع بوصف هر دو و وجه مجهول بقیام حقیقی هر دو ثالث یا بقیام مجازی - پس این ثالث وجودی است که مستجمع متغایرین است و نفس خود و هم متغایر متغایرین است که هر دو

اسل ذکر کیفیة البرزخ

بسیار در میان هر دو متغایرین است و آن تغایر یعنی است - مانع که نفس آن بر دو برزخ ثالث است در میان هر دو که وصف آن هر دو را مستجمع یعنی گرد آورده باشد - و دلیل بر او از روی لفظ وجود هر دو و برزخ است و از روی معنی مفهوم او - و این برزخ حقیقی است و این برای فرق و معرفت سومی غیر آن هر دو لازم نباشد - و اگر این برزخ در میان هر دو ثالث باشد همچو قول شال مستجمع بوصف هر دو - پس قول شال اینکه در وجه تغایر این ثالث هر دو متغایر را مستجمع نیست که تغایر مانع است پس ممکن نیست که تغایر عین تغایر دیگر باشد - و هر گاه که تغایر با ماهیت عین با ماهیت باشد پس عینیت او بوصف تغایر دیگر ممکن نباشد یعنی وصفیکه همان تغایر است چون عین با ماهیت یکی باشد پس ممکن نباشد که عینیت با ماهیت وصف تغایر دیگر باشد ای چون تغایر عین با ماهیت باشد پس عینیت با ماهیت که عینیت با ماهیت است و وصف تغایر دیگر گردانیده - و اگر این برزخ در میان هر دو متغایر ثالث است مستجمع بوصف هر دو و وجه مجهول بقیام حقیقی هر دو ثالث یا بقیام مجازی - پس این ثالث وجودی است که مستجمع متغایرین است و نفس خود و هم متغایر متغایرین است که هر دو

تغایر را باشد پس این تسلسل و دور است

و ما هو ثالث بينهما غيرية وفي نفسه ولا غير ش لا كما
 فالجملة مع تقديره اى لا غيرة ثالث بينهما غيرية وفي نفسه عطف
 على الجملة الاولى م والعجب من ان الثالث بين الاثنين وانما
 هو الثاني بين الثالث والاهذا الكلام في برزخ حقيقي وهو المفرق
 والبتة وجود بسيط متاخر من المتغايين ش من من اشارة
 الى الانتزاع من المتغايين مستجمع باثار الطرفين وصفا بقياهما
 الحقيقي به او المجازي الذي يحتاج بالحقيقي قهري وصف جامع في
 الوجود ش اى هذا الوجود المتاخر في نفسه ش تأكيد في
 الوجود م فرقا ومعرفة الصما ش اى للفرق والمعرفة للمتغايين
 صلا هو واقعا بينهما للفصل او الوصل حقيقة فهو برزخ في حد
 نفسه تشخصا نائدا اى مستجمع وهذا برزخ مجازي ويحتاج الى
 غيره لفرقه ومعرفة وان قيل هو موصل الطرفين او مفرق
 حقيقة فبرد ما قيل في الصدر على نفسه وفيه ش اى
 معنى البرزخ المجازي م برزخ مثالي

ترجمه و در اين وجود ثالث ماند در ميان هر دو متغايين که هر دو غير اين وجود اند و هر دو که مستجمع نفس
 اين وجود اند و نه غير او ثالث است در ميان هر دو که غير اين وجود اند و نفس وجود اند و عجيب است اين که ثالث
 در ميان دو باشد و حال اينکه جز اين است که او ثانی است در ميان سه و نگاه باشيد که اين سخن در برزخ حقيقي است
 و او مفرق يعنى جدا کننده است و البته وجود بسيطه خريمنى پس اينده که تشخص از متغايين است مستجمع باثار
 طرفين است از روى وصف بقيام حقيقي آثار با آن وجود يا بقيام مجازي که محض حقيقي باشد و آن آثار
 در اين وجود متاخر نفس بى صفى است جامع بنا بر فرق و معرفت بر اى هر دو متغايين و وجودى است واقع
 در ميان هر دو بنا بر فصل و وصل از روى حقيقت پس اين وجود بسيطه متاخر مستجمع آثار برزخ است در نفس
 از روى تشخص زائد يعنى مستجمع و اين برزخ مجازي تشخص سوئى غير است بنا بر فرق آن غير و معرفت آن و اگر
 گفته شود که اين برزخ مستجمع يعنى پوندد و بندد طرفين است يا مفرق يعنى برنده است از روى حقيقت پس آنچه
 در صدر گفته شده و در روى نفس او و در معنى برزخ مجازي برزخ مثالي است

وهو علمٌ مستجمعٌ مثال الطرفین فالمثالان لا یعتقدان فیما یمتازان
به الا مجازاً و ش المثال هر الواحدکلا یوافق لمصدقاً قتی
متقدمین لعلم الا لمصدقاً متقدماً و متاخراً لصنع بتواتر
مجازی بجامعیه لا حقیقی بمانعیه و لا یساویان فی حد هباً و
ان کانا ماهیه واحده فلزم الدور بان الماهیه ش الالف
واللام للعهد الذهنی صرکت ماخذ وجود الشبه فالشبه
ش الالف واللام للعهد الذهنی صرکان ماخذ وجودها
و مثال الذی لصنع لیتحتاج الی مثال الذی لعلم و فی المثالی
برزخ حقیقی کما ذکر و لطافه المقاصد فی البحث لا یدرک الا
اللطیف اصل ان المنع لیس بخصوصیه علی تعمیم مسلم
فی وجه الاشتراک لان الممنوع منه فکیف ش ای فکیف
المنع علی المسلم هر الا فی وجه غیر مشترک *

اصل ذکر کیفیت المنع

ترجمه و او علم است مستجمع مثال طرفین پس این هر دو مثال در آنچه که بدو شناخته شوند
هر دو متخلف نشوند مگر مجازاً و این مثال واحد موافق نمیشود بر هر دو مصداق که برای علم هر دو متقدم
اند مگر موافق آید بر هر دو مصداق متقدم و متاخر که برای صنع است بتوافقی مجازی که بجامعیت
ند بتوافقی حقیقی که بامانعیت هست و هر دو مصداق متقدم و متاخر در حد خود با مساوی نباشند
و اگر هر دو مصداق مذکوره ماهیت واحده باشند پس دور لازم آید باینطور که این ماهیت
معهود ذهنی ماخذ وجودش شبه باشد و این شبهه که برای معهود ذهنی است ماخذ وجود
او باشد و ماخذ مثالی که برائے صنع است بر آئینه محتاج سوئے مثالی شود که بر آئین علم است
و درین هر دو مثال برزخ حقیقی است چنانچه مذکور آمد و لطافه مقاصد که در برزخ
است ادراک نکند مگر لطیف *

اصل بر آئینه منع نیست بخصوصیتش بر تعمیم مسلم در وجه اشتراک که تعمیم مسلم است بر مسلم
از خصوصیتش منع نیاید از آنکه ممنوع از او است که مسلم است یعنی مسلم آنست که منع از او
ممنوع است مگر در وجه مشترک یعنی در وجهیکه اشتراک نباشد *

اصل کیفیت منع که بر تعمیم مسلم از خصوصیتش
در وجه اشتراک نیاید *

اصل ذکر کیفیت تخصیص

اصل ذکر کیفیت الاستثناء

اصل کیفیت تخصیص که ثابت بمقتایه تعمیم است
یعنی جواز امر مختص بر آن غیر نمیکند مع دلالتتذکره کیفیت استثناء مع خصوص
او و فاعله و اقسام او باید دیگر
است یا نه و اشکال

اصل^{۳۳} - ان التخصیص بمقابله تعمیم فیقید المقصود فلا یفنی
جوانه امر مختص بغير مختص له لا شتراکه فی عموم ان لم یکن
ممتنعاً لغيره ش لان الوجه الممنوع لا یشتک فی العموم
م و ان لم یجئ فاشترک العموم باطل و مغایرت مختص من
معمم فی وجه التخصیص واجبه و التخصیص لا یزیل اشتراك
الذی فی عموم ولا یجاء منه ولا یعتبر عموم و لا خصوص الا
فی العوارض ش لا فی الذات م و اصل ان الاستثناء
محصور فی وصف و ما قام به حقیقاً ش هو فاعله م او
مجازا ش هو مفعوله م قالو صف وجه الاستثناء و ما
قام به حقیقاً او مجازاً مستثنی منه و مستثنی و المتعلقات
الزائدة غیر الوصف ش الذی حصر الاستثناء فيه م
للمستثنی منه

ترجمه - اصل^{۳۳} - هر آینه تخصیص ثابت است البته بمقابله تعمیم پس برای مقصود
منفید آید - و این تخصیص نمیکنند جواز امر مختص بر آن غیر مختص له سبب اشتراک مختص در عموم
یعنی امری که خاص کرده شده است این تخصیص جوازش را بر آنی هر آنکه او را این امر خاص نکرده شده نمیکنند
ازین سبب که در عموم مختص که خاص کرده شده است ازین عموم اشتراک دارد دنیا بر اصل خود در تعمیم
بشرطی که این امر مختص بر آنی غیر مختص له ممتنع نباشد از آنکه وجه ممنوع در عموم مشترک نباشد - و اگر
امر مختص جائز نباشد پس اشتراک عموم باطل است - و از تعمیم که عام کرده شده است مغایرت مختص
اسی خاص کرده شده در وجه تخصیص واجب است - و تخصیص اشتراکی را که در عموم است زایل نمیکند و نه
او را معارض باشد - و عموم و خصوص معتبر نباشند مگر در عوارض نه در ذات

اصل^{۳۴} - هر آینه استثناء محصور است در وصف و یا بچه قیام و وصف باو حقیقی بود و او فاعل او
است - یا قیام باو مجازی بود و او مفعول او است - پس این وصف وجه استثناء است و ما قام
به حقیقاً یا مجازی یعنی فاعل یا مفعول که قیام و وصف باو حقیقی باشد یا مجازی مستثنی منه است و مستثنی
و متعلقات زائده غیر از آن و صفیکه در و حصر استثناء است آنها را برائے مستثنی منه

والمستثنى شامل لهما لا الوجه الاستثناء فتغائر وجه
الاستثناء بالضم للمعنى المذكور وتغاير المستثنى
منه والمستثنى بالخلاف ضروريان وأن لم يطل الاستثناء
واهل معناه فلا استثناء يفيد الحصر وتحقيق لما فيه من اثبات لا من نفي

اذ ليس الحصر والتحقيق الا في موجود

مثلا جاء في نريدن العالم

الا عمرون الجاهل

وهكاه

ترجمه مستثنى هر دو را تعلق دارند لیکن نه برابر و وجه استثناء یعنی تعلق شان بهر دو وجه استثناء
نیاید باشد پس حصر استثناء در قاع و مقعول و در وصف شان باشد که قیام در وصف بقاع و مقعول
باشد و با مقعول بطور مجاز لهذا وجه استثناء و صف استثنای استثنای منهد و از قاعل به مقعول - و در و این
در جمله باشد بر اثر هر دو شان هر دو باشد و وجه استثناء و پس تغاير وجه استثناء بر اثر معنی مذکور
ضروری و تغاير استثنای منهد و استثنای بخلاف ضروری است یعنی هر دو جمله استثناء متغایر یکدیگر باشند که
در آن متغایرت و وجه استثناء بر اثر معنی ضد از اول ضروری باشد و استثنای منهد و استثنای را در این متغایرت معنی ضد
یا هر دو ضروری است - و اگر چنین نباشد که گفته شد در وجه متغایرت باشد و بخلاف ضروری پس استثناء
باطل شود و معنی منهد بر او معلوم گردد - و این استثناء بر اثر این وجه که در و از اثبات است حصر و تحقیق را قائده و در و در و
نقیض است زیرا که حصر و تحقیق نیست مگر در وجود - پس استثناء در جمله مثبت حصر کند و او را محقق گردانند
منفی را از آنکه در حصر و تحقیق در ثابته موجود آید و در نقیض که او غیر موجود است - مثلا جاء في نريدن
العالم الا عمرون الجاهل یعنی زیرا که عالم است نردم آمد مگر عمر و که جاهل است نیاید - و عکس او چون نما
جاء في عمرون الجاهل الا نريدن العالم یعنی عمر و که جاهل است نردم نیاید مگر زیرا که عالم است بیاید
ه و استثناء را در صفت اتصال جنس استثنای منهد و استثنای مستقل خاند که مثالش بگذشت - و در انفصال
و انقطاع فریقین مذکورین منفصل و منقطع چون در انفصال مثلا جاء في القوم الا عمرون الجاهل یعنی قوم نردم آمد
الا عمرون الجاهل که در جنسیت قوم و در انفصال است که از جنس نیند و با هم فصل دارند - و در انقطاع چون لا يملكون
الشفاعة الا من اتخذ الرحمن عمدا یعنی با اختیار نند و خواستن کسور اگر با اختیار و اراد کسی که
استوار گرفت از رحمت کننده عالمیان بیان - که تفصیلش در تفسیر این آیه است - اما چون از فریقین یکی مذکور

و تفصیلش در تفسیر این حدیث آمده است و تفصیلش در تفسیر این حدیث آمده است و تفصیلش در تفسیر این حدیث آمده است

اصل ذکر کیفیت الاستدراک

اصل ان الاستدراک محصور فی وصف و مقام به
 حقیقتاً ش هو فاعله ص او مجازاً ش هو مفعوله
 ص قالو صف وجه الاستدراک و مقام به حقیقتاً او مجازاً
 مستدراک فی الجملة الاولى و مستدراک منه فی الجملة الثانية و المتعلقا الزائدة غیر
 الوصف ش الذي حص الاستدراک فيه ص للمستدراک
 و المستدراک منه لا لوجه الاستدراک مقصود الاستدراک
 الثانية لا الاولى لصراحتها دلالة علیه و لکن الاستدراک
 لا يتحقق بغير ذکر الاولى فلذا قيل مستدراکاً ش تاقل
 فی معنی اللفظ المستدراک و المستدراک منه فوضح
 تعبیر الماتین فیهما م فتعابروا وجه
 الاستدراک بالخلاف
 للمعنی المذكور ضروری

اصل کیفیت استدراک وجه و عدد و اقسام او و فاعله او
بالا و غیر او مع اشغال و دلال و غیره +

ترجمه - اصل - برآینه استدراک محصور است در وصف و مقام به حقیقتاً یعنی با آنچه
 که قیام و وصف با و فی الحقیقت است و هم فاعل و وصف است و مجازاً یعنی قیام و وصف بطور مجاز و بگو
 که هم مفعول است پس این وصف وجه استدراک شود و مقام به حقیقتاً او مجازاً که فاعل و مفعول است
 چنانچه معلوم شد در جمله اولی مستدراک و در جمله ثانی مستدراک متبداً شد و متعلقات زائده که غیر از
 اند که در وجه استدراک آمده برای مستدراک و مستدراک منه باشند بنا بر وجه استدراک یعنی تعلق شان
 به و بر وجه استدراک نباشد پس مقصود استدراک که طلب دریافت مقصود و مراد است جمله
 ثانی است نه جمله اولی که حاصلش دلالت است بر او یعنی بر جمله ثانی که مراد است این دلالت ضرورت طلب دریافت
 ندارد و آنچه در صورت طلب قصدش بسوی مقصود است می برد و آن جمله ثانی است که مطلوب است و مقصود
 و لکن غیر ذکر جمله اولی استدراک متحقق نشود پس بنا برین گفته شد که مقام به در جمله اولی مستدراک است که قیام
 استدراک یعنی طلب دریافت ازین جمله اولی بسوی ثانی متحقق شد و نیک نگردد معنی لفظ مستدراک و مستدراک منه که تعبیر
 درین هر دو بوضوح پیوست و نیک برآمد پس تعابیر وجه استدراک بخلاف برای معنی مذکور ضروری است یعنی هر وجه استدراک
 که در جمله اولی که مستدراک است گفته آید ضروری است که متغایر آن در جمله ثانی که مستدراک منه است بخلاف معنی مذکور وجه
 استدراک مذکور باشد پس این تعابیر بخلاف در وجه استدراک آید و معنی در هر دو جمله ضروری آمد +

قله ان يتغايّر المستدرک منه من المستدرک فيذكر وجه
الاستدراك والمستدرک والمستدرک منه وجوباً بعدم دلالة
عليه بتغايّرهم شئ مثلاً جاءني زيدٌ لكن عمراً ذهب الى
خالدٍ هو اولم يتغايّر شئ المستدرک منه مفقودٌ محذوف
جوازاً فصاحةً بوجود الدلالة عليه بتوحده شئ مثلاً ما
جاءني زيدٌ لكن ذهب الى عمرو ولكنّه ذهب الخ هو وقد
يُحذف وجه الاستدراك العام شئ الذي ما يستقيم
المعنى به هو في الجملة المستدرک وجوباً فصاحةً وبلاغةً
لتوسعه شئ مثلاً ما زيدٌ الا عالم هو وان كان تغايّر وجه
الاستدراك بالضد للمعنى المذكور قلّه ان لم يتغايّر المستدرک
منه من المستدرک

توضيح: پیش اور یا آنکه مستدرک منه از مستدرک متغایر باشد و در صورت واجب است که وجه
استدراک و مستدرک و مستدرک منه هر سه مذکور آیند که بسبب متغایرت شئ دلالت بر این همه نماید
چون زید نزد من آمد لکن عمرو سوگو خالدر رفت - یا مستدرک منه متغایر نباشد و در صورت جائز است که از
رومی فصاحت گاهی آن حذف کرده شود که بوجه یکا گلت و توحش دلالت بر وجود است چون
زید نزد من نیامد لکن سوگو عمرورفت - اینجا زید که مستدرک منه است در جمله ثانی بوجه اتحاد محذوف
شد - و هم جائز است که ضمیر بجایش آورده مذکور گردد چون زید نزد من نیامد لکن او سوگو
عمرورفت - و حضرت مصنف هر دو امثال مذکور را در عبارت شرح کتاب یکجا جمع آورده
بچنین فرمود مثلاً ما جاءني زيدٌ لكن ذهب الى عمرو ولكنّه ذهب الخ یعنی زید نزد من نیامد
ولیکن سوگو عمرورفت ولیکن ادرفت الخ - و گاهی وجه استدراک که عام باشد چنانکه معنی بدو است
آیند و قیام پذیرند در جمله مستدرک که از روی فصاحت و بلاغت واجب است که برای توسع وجه استدراک
حذف گردد چون زید نیست مگر عالم اینجا وجه استدراک در جمله اولی مستدرک - و در جمله ثانی مستدرک منه
هر دو محذوف است یعنی مستدرک منه بوجه توحده و وجه استدراک بسبب عموم معنی مستقیمه یا و که اصلش چنین
ما زید جاهل الا بید عالم یعنی زید جاهل نیست لیکن زید عالم است - و اینجا در وجه استدراک تغایر بالخلاف است
و مستدرک و مستدرک منه متحد - و اگر تغایر وجه استدراک بر معنی مذکور بصفتها یعنی وجه استدراک در هر دو جمله

الاستدراک مستدرک منه متغایر نباشد و در صورت واجب است که وجه استدراک و مستدرک و مستدرک منه هر سه مذکور آیند که بسبب متغایرت شئ دلالت بر این همه نماید

ش و لا فهو الاستثناء مثلاً جاءني زيد الا عمرو وما
جاءني زيد الا عمرو صر فاستدراك همل الا المقصد اخر الذي
يذكر بعد المستدرك منه ففي الحال الا الاستدراك استفاد
لحصر وتحقيق في جهة الثبوت لا في جهة النفي اذ ليس المحصر
والتحقيق الا في موجود ولم يذكر وجه الاستدراك
بوجود الدلالة عليهم بضديته مثلاً لا ينفع
سعيهم الا بمشيئة الله تعالى اي ينفع سعيهم بمشيئة الله
تعالى صر بخلاف لكن مثلاً لا يستفاد منه المحصر
والتحقيق صر لا يستفاد منه المحصر والتحقيق في الثبوت
المتغاضر بالصند من النفي السابق مثلاً اذ الثبوت بعد
النفي بالصند يفيد المحصر والتحقيق مثلاً ما كان
زيداً اخا احدي منكم ولكن اميراً وعادلاً ص

ترجمه ورنه پس او استثناء است چون زيد نروم آمد مگر عمرو - و زيد نروم نیامد مگر عمرو - و در اینجا که
استدراک در جمله ثانی متغایر بعد از برائت صحتی مذکور که در جمله اولی است و در اینجا یعنی استدراک و استدراک
متغایر نیامد بلکه متوجه باشد استدراک همل است مگر برائت مقصود دیگر که آن بعد استدراک منه ذکر کرده شود
پس در اینجا حرف الا برائت استدراک فائده حصر و تحقیق میدهد در جهت ثبوت نه در جهت نفي اذ آنکه حصر و تحقیق
مگر در موجود - و وجه استدراک مذکور نیامد که از منقذ ثبوت ذات بر وجود است چون سحرشای نفع نهد مگر مشیت
تعالی یعنی کوششششان از مشیت خدا متغایر و منقذ شود - اینجا الا بمعنی برائت استدراک است اذ آنکه در هر دو
استدراک که انقطاع و غیر انقطاع است متغایر بالصند - و استدراک و استدراک منه که سحرشایم است متوجه و وجه
استدراک بر استدراک منه غیر مذکور بسبب وجود الا باهره نیست او - گوای حصر الا بمعنی استثناء میگوید مگر بر
که بعد استدراک منه مذکور آمد یعنی مشیت او تعالی استفاد استدراک میدهد لاجل حصر و تحقیق در جهت ثبوت و در اینجا
از آنکه حصر و تحقیق غیر موجود نیامد و بر غیر موجود بنا بر توسع و نفي حکم بر عدم باطل بخلاف لکن که از فائده حصر و تحقیق
نیامد که در ثبوت که نفي سابق متغایر بعد از فائده حصر و تحقیق از حاصل آید زیرا که ثبوت و نفي که با هر دو است
حصر و تحقیق مفید چنانست زیرا برادر کسی از شما و لکن امیر و عادل است - پس در اینجا مثال لکن مفید حصر و تحقیق
ماده اذ آنکه ثبوت ذات و علالت زید که بعد نفي اخوت زید که متغایر و بعد از برائت حصر و تحقیق آثار دولت زید است

وان لم یغایر وجه الاستدراک للمعنی المذکور فمنهمل
الا استینافاً المقصد الآخر الذی یدکر ولم یدکر ش وجه
الاستدراک بوجود الدلالة علیه بعدم التغایر
فصاحه جوازاً ش مثلاً لو شیت لضر بتکم لکن
لا کم امکم ولو شیت لضر بتکم لکن اذ فیکم زیداً
ماضر بتکم لا کم امکم وان فیکم زیداً

اصل - ان فی المفضل والمفضل علیه تغایراً
حقیقیّاً واتحاداً مجازیّاً ش کما زیداً اعلم من عمرو
م وقد یحذف المفضل علیه للتوسیع
ش کما الله اکبر م والا فبطلاً

توضیح - اگر چه استدراک برای معنی مذکور در تغایر نیست پس محل است مگر بطور جمله استینافاً
یعنی جمله نو برای مقصد دیگر که ذکر کرده شود. و وجه استدراک در صورت جائز است که برای
فصاحت نیاید که سبب تغایر بیرون و از متوجه شدن دلالت بر وجود است چون اگر خاستی
بر آئینه زومی شمارا لکن برای اکرام شما. و اگر خواستی البته زومی لکن برای اینکه زید در میان شماست
یعنی من شمارا نزد م برای اکرام شما. و برای اینکه زید در میان شماست. این آخر جمله بایستاده
انکه در هر دو مثال مذکور به حذف وجه استدراک بنا بر توضیحش بالا جمال آمده بود و هر دو وجود تغایر
وجه استدراک هر دو جمله مستدرکه را بنا بر استیفاف بمقصد آخر رفع اجمالش بنموده راست آوردند
در نه اجمال ظاهره اصل - هر آینه در مفضل و مفضل علیه یعنی فضیلت داده شده
و آنکه بر فضیلت داده شود. تغایر حقیقی و اتحاد مجازی است چنانچه زیداً اعلم من عمرو یعنی
زید از عمرو دانا تر است. پس زید و عمر که اول مفضل و دوم مفضل علیه است تغایر حقیقی در
ظاهر است و در جنسیت بیکدیگر اتحاد مجازی است. و گاهی مفضل علیه بنا بر توسع حذف کرده شود
چنانچه الله اکبر یعنی خدا از همه بزرگتر است. اینجا مفضل علیه محذوف شده توسع آورد. و زید
عدم تقریر توسع اطلاق هر دو را بدین معنی مفضل و مفضل علیه چرا که مفهوم تفضیل که متوقف بر تقابل
است از حدی که تقابل ندارد و توقف مفهوم تفضیل بر و پس نه مفضل باشد نه مفضل علیه.
داین درست نه آید مگر در گرفتن توسع در صورت حذف مفضل علیه +

اصل که کیفیت المفضل والمفضل علیه

اصل کیفیت مفضل و مفضل علیه و اتحاد
بیکدیگر و داده حدی مفضل علیه +

صل
ذکر کیفیت المحصور و التاکید

اصل^{۳۸} ذکر کیفیت الربط
فی المصدر

صل^{۳۹} ذکر کیفیت الجواز

صل^{۳۸} ذکر کیفیت
خارج محصور
و اینکه
نیت و نقض انتقاض
و اینکه
نیت و تاکید حکم
چیز است

اصل^{۳۸} کیفیت ربط که در مصدر
متحدی در فاعل مفعول
سبب تغایر هر یقیناً
حقیقی و مجازی متحد
نمیشود

صل^{۳۹} ذکر کیفیت
جواز جازیه
اولی و ثانیه
در قوی

اصل^{۳۸} إِنَّ المحصر هو المحصور فليس خارجاً منه شيء
ای ثابتاً من بعض المحصورم فلا يجري عليه انتقاض
فإن استثنى أو استدرك أو خصص بعض منه في الكلام
فهو بمعنى جميع لا حصراً شيء فالحصر لا يرجع إلى المستثنى
والمستدرك والمخصوص هم والتأكيد كالحصر في الحكم
اصل^{۳۹} إن الربط في مصدر متعد لا يتحد في
فاعل ومفعول لأنه بقيام حقيقي في فاعل و بقیام
مجازی فی مفعول اذ هما متغایران بنسبة لهما لکن
یقتضی الدلالة إلى كل واحد منهما به فلا يدرك
كل واحد غیره الا مجازاً والكلام فی الادراك
الذي بالربط المصدری لا بوجه غیره **اصل^{۳۹}** إن الجانب
الاول في الجواز قوی لأنه موجود

ترجمه - **اصل^{۳۸}** هر آینه حصر او محصور است یعنی گرد آوردن گرد آورده شده پس
آنکه خارج حصر است از محصور نیست یعنی از بعض محصور ثابت نیست پس انتقاض بر وجهی نشود
یعنی نقض و شکسته شدن. و اگر بعض از محصور در کلام استثناء کرده شد یا استدراک یا خاص
کرده شد پس او بمعنی جمع است نه حصر پس این حصر سوئی استثنای و مستدراک و مخصوص باز نمیکرد و
تاکید در حکم همچو حصر است یعنی آنچه حکم حصر است تاکید را همچنین است
اصل^{۳۹} - هر آینه ربط در مصدر متعدی در فاعل و مفعول متحد نمی شود از آنکه او در فاعل
بقیام حقیقی است و در مفعول بقیام مجازی زیرا که فاعل و مفعول هر دو بنسبتی کبریا
هر دو است متغایر اند یعنی با هم در مغایرت دارند لیکن ربط دلالت را می خواهد
بخود سوئے هر واحد از هر دو پس هر دو احد غیر خود را ادراک نمیکند یعنی در نمی یابند
مگر مجازاً. و این کلام در ادراک است آنکه بر ربط مصدری است نه بوجه غیر او
اصل^{۳۹} - هر آینه در جواز جانب اول قوی است از آنکه او
موجود است

ترجمه
سپید

اصل ذکر کیفیت تعمیم

اصل ذکر
کیفیت تعمیم

اصل کیفیت که از
نفس خود بحث نماید
مگر عوارض مع دلائل

اصل کیفیت تعمیم که در ذات نفس
ذات واقع نگردد مگر اختصاص
او بوجه جائزه یا واجب بخواهد
سلب و عدم سلب +

اصل کیفیت تعمیم که در ذات نفس
شود از ذات خواه از عوارض جائزه
بر اخص اقسام در و مخصوص یا
از واجب بر اخص اقسام در و مخصوص
و توجیه و تخییر در ظرفین من وجه
واجب است و وجه توجیه من
است بالکسر +

اصل - ان الذات لا تبحث بنفسها لمفهوميتها بالوجدان
علما بالضرورة الا بعوارضها فلا تتبع الا بعوارضها وهكذا
العوارض لا تتبع بنفسها الا بما قامت به لانها لا تقوم الا بما هي
والعرض على العرض ممنوع وان اقر ما هيته فالعرض مفقود وان
وجد فما نقول - اصل ان التعميم لا يقع في الذات نفسها الا
في اختصاصها بوجه جائزه ش هي ليست بضرورة فيجب
سلبها ما هو واجب ش هي كانت ضرورة فلا يجوز سلبها ما
اصل - ان التبيين يقع من العوارض لا من الذات فمن
عوارض جائزه ش هي ليست بضرورة فيجب سلبها ما لرفع
الاهتمام في وجه مخصوص ومن واجبه ش هي كانت ضرورة
فلا يجوز سلبها ما لرفع الجمل عن وجه مخصوص

ترجمه - اصل - هر آنکه ذات بنفس خود بحث نمیکرد و از آنکه مفهومیت یعنی ذات
شدن و فهمیدن ذات بوجه ان است بطور علم ضروری از آنکه وجدان بعلم است پس ضروری است
که ذات را بعلم در یابد مگر ذات بحث کرده شود بعوارض خود - پس ذات نتج کرده نشود مگر بعوارض خود
و همچنین عوارض بنفس خود تابع و پیرو نمی شوند مگر به ما قامت به یعنی چیزی که با و قائم اند از آنکه
عوارض قیام نمی یابند مگر با هیت - و هر آنکه عرض بر عرض ممنوع است - و اگر ما هیت اقرار کرده شود
پس این عرض مفقود و گم است - و اگر یافته شود پس انچه است که ما میگوئیم یعنی ما هیت +
اصل - بر آئینه تعمیم در ذات واقع نمی شود نفس ذات مگر در اختصاص او بوجه
جائزه معنی تعمیم در ذات نفس ذات واقع نگردد مگر این تعمیم در ذات واقع گردد در خاص شدن
او از وجه جائزه آنکه نیستند ضروری پس سلبش جائزه است یا از وجه واجب آنکه ضروری
هستند پس سلبش جائزه نیست +

اصل - بر آئینه تبیین بیان کردن از عوارض واقع شونده از ذات پس یا واقع شود از عوارض جائزه آنکه
ضروری نیستند و سلبش جائزه باشد این تبیین مذکور بر ارفع اقسام یعنی برداشتن شک و یحیی است در وجه
و یا از عوارض واجب آنکه ضروری هستند و سلبش جائزه نباشد این تبیین از عوارض واجب بر ارفع اقسام است از وجه مخصوص

ووجب التوحد في المبين والمبين من وجهه والتغاير من وجهه وهما ظاهران منهما فوجه التوحد مبين *

توحد مبين

اصل - ان التشبيه باضافة لا بحقيقة اذ وجه التشبيه وصف مانع بحقيقته ش فالتشبيه بحقيقته ممتنع *

اصل - ان مفهوم كل ليتعلق باجزائه بمعنى جميع بافهومه كل يقتضي مفهوم جزء له ومفهوما جزء يقتضي مفهوم كل له وهما متخالفان في مفهومهما فلا ينطبق بعضهما على بعضهما ولا يقطع نظر عن مفهوم متهما لا بحث فيها فان مفهوم كل متوقف على مقابلة مفهوم جزء له ومفهوما جزء على مقابلة مفهوم كل له فان كان يابيه مفهوم كل موجودا حقيقيا ضروريا في حده وهو واحد حقيقي فكان يابيه مفهوم جزء له موجودا حاكما

اصل ذكر كيفية مفهوم كل وجزء

ترجمه در مبين و مبين يعني بيان کرده شده و بيان کننده توحد من وجه واجب است يعني از وجه در مبين و مبين يگانگت مقرر ضروري است. و تغاير من وجه يعني از وجه جدايي ضروري است. و هر دو از هر دو ظاهر اند يعني از توحد و تغاير که از پس وجه باشد پس وجه توحد مبين است يعني اين وجه از بيان کننده برخيزد.

اصل - هر آينه تشبيه باضافه يعني به نسبت است بحقيقت اذ انکه در تشبيه وصف مانع است بحقيقت خود يعني اين وصف در حقيقت خود از شرکت مانع غير است پس تشبيه بحقيقت ممتنع است مگر باضافه است ال حقيقت اذ انکه نسبت بدون حقيقت تمام نمی يابد.

اصل كيفية تشبيه نسبت با حقيقت که وصف مانع بحقيقت خود است *

اصل - هر آينه مفهوم كل البته متعلق باشد باجزائي خود يعني همه اجزاء پس مفهوم كل مفهوم جزئي متعلق براي خود. و مفهوم جزئي متعلق با مفهوم كل را براي خود حالانکه هر دو در مفهوم خود با هم متخالف اند. پس بعضي هر دو بر بعضي هر دو منطبق نمی آيند. و از مفهوم هر دو قطع نظر کرده اند. هر دو بخش فست پس هر آينه مفهوم كل متوقف يعني وابسته است بر مقابله مفهوم جزئي که بر او است. و هر آينه مفهوم جزئي متوقف است بر مقابله مفهوم كل که بر او است پس اگر آنچه که با مفهوم كل است در خود موجود حقيقي ضروري باشد حالانکه او را حقيقي است.

اصل كيفية مفهوم كل و جزو و كيف كل هر دو متقابل خود بر دو را ميخواهد و متقابل باشد که لایمي موجود حقيقي باشد بر مقابله او و جزو موجود حقيقي و متقابل با هم متخالف اند و عدم انطباق با هم جزئي و انکه كل واحد حقيقي با هم متقابل نيکيگر مفهوم و به تبع نيکيگر مفهوم هر دو مفهوم جزئي متقابل مثل خود ثابت که حاصل باز افراد است اگرچه متخالف اند بخلاف فرد و از پس حاصل مفهوم كل آنکه بر کثيرين متخالفين دفعا خاص شود بحقيقت اجزاي و کلاي وصف مانع است. و اجزاء به مقابله كل خود

کل آنکه بر کثيرين متخالفين دفعا خاص شود بحقيقت اجزاي و کلاي وصف مانع است. و اجزاء به مقابله كل خود

فكان مما به مفهوم جزء له موجوداً حكيمياً شئاً اي غير
موجود متفرضاً بالوجود غير ضروري في حده تبعاً بوجود
ما به مفهوم كل ان لم يكن امكان جواز وجوده مجتمعاً
وهو افراد حكيمية وان كان مما به مفهوم جزء موجوداً
حقيقاً ضرورياً في حده وهو افراد حقيقية فكان مما به
مفهوم كل موجوداً حكيمياً شئاً اي غير موجود متفرضاً
بالوجود غير ضروري في حده تبعاً بوجود ما به مفهوم جزء
ان لم يكن امكان جواز وجوده مجتمعاً وهو واحد حكيمى فان لم يكن
التبع لا امتناع الوجود الحكمى فالتوقف شئ الفاء لتقيده معنى العطف
على التبع والتجزئ لشرط مقدراى اذا لم يكن التبع بافتناع الوجود الحكمى
بطل بعضهما فلم يكن التوقف بينهما المتوقف على وجودهما م بطل
مفهوم كل وجزء لعدم وجود بعضهما لعدم التبع ولعدم وجودها لعدم التوقف

ترجمه پس آنچه که باو مفهوم جزء است برای آنچه که باو مفهوم کل است موجود حکمی غیر ضروری باشد
در حد خود بطور تبع بوجود آنچه که مفهوم کل باو است از آنکه موجود حکمی تبع باشد موجود حقیقی را. اگر امکان جواز
وجود موجود حکمی مجتمع نباشد و آن موجود حکمی افراد حکمیه است یعنی افراد اند غیر موجودی که بوجود فرض
کرده شده اند و اگر آنچه که باو مفهوم جزء است موجود حقیقی ضروری در حد خود باشد حال آنکه او افراد حقیقیه
اند از مفهوم کل. پس آنچه که باو مفهوم کل است موجود حکمی باشد یعنی غیر موجودی که بوجود فرض شده
که غیر ضروری است در حد خود که حکمی است. بطور تبع بوجود آنچه که مفهوم جزء باو است *
اگر امکان جواز وجود او مجتمع نباشد و آن موجود حکمی واحد حکمی است. پس اگر بنا بر امتناع وجود حکمی این
تبع که یکی را بر دیگری است نباشد بعض هر دو باطل گردد پس توقفی که متوقف است بر وجود هر دو
در میان هر دو یکی را بر دیگری نماند. و بدین توقف مفهوم کل و جزء باطل گردد و از آنکه بسبب
عدم تبع - وجود بعض هر دو مفهوم معدوم شود و بسبب عدم توقف وجود هر دو معدوم
شود. یعنی بسبب امتناع وجود حکمی تبع نماند و از آن هر دو بعض باطل شود پس این توقف در میان
هر دو است که یکی بر دیگری متوقف است نباشد و بسبب نبودن این توقف وجود هر دو معدوم شود پس نوم کل و جزء

فأعلم ان مفهوم جزء لا يتحقق الا بمقابله مثله ش هو جزء
 من خلاف فرد واحد فلا يحصل الجزء الا بافراد ولو
 مختلفين ش فليس اتحاد عجزائي فيها ش طافي هذا
 الوجه ^{أي افراد ۱۲} وكنما الاجزاء بمقابله كلها ^{ثابتة} والا فتراد بمقابله
 بينها فالاجزاء ليست بافراد والا فتراد ليست باجزاء ^{مستثنى ثابتة} واذا
 توقف مفهوم بعضهما على بعضهما ففي اي وجه ش
 من الوجهين المذكورين اي ان كان مابه مفهوم كل موجودا
 حقيقيا ضروريا في حده وان كان مابه مفهوم جزء موجودا
 حقيقيا ضروريا في حده لا يتحقق الا وجودا حكيميا ش اي
 الا يتحقق مفهوم بعضهما وجودا حكيميا ^{مستثنى} فالحاصل انما مفهوم
 كل ما هو يخص على كثيرين ولو مختلفين دفعة من حيث
 انها اجزاء له فلذا وصفها **السا** **نغ**

ترجمه پس بدانکه برآئینه مفهوم جزر ثابت و متحقق نه شود مگر بمقابله مثل خود که جزر است
 بخلاف فرد واحد و حاصل نمی شود این جزء مگر با افراد اگرچه مختلف باشند پس درین وجه
 اختلاف اتحاد محاذی درین افراد شرط نیست - و هرگاه اجزاء ثابت اند بمقابله کل خود
 و افراد ثابت اند بمقابله که در میان شان است پس اجزاء افراد نیستند و افراد اجزاء
 و چونکه مفهوم بعض هر دو بر بعض هر دو متوقف و استاده است پس در هیچ وجهی
 از هر دو وجه مذکورین یعنی آنچه که باو مفهوم کل است در حد خود اگر موجود حقیقی ضروری
 باشد و آنچه که باو مفهوم جزر است اگر موجود حقیقی ضروری در حد خود باشد -

ثابت نشود و متحقق نه پذیرد مگر وجود حکمی یعنی مگر مفهوم بعض هر دو بطور وجود حکمی متحقق
 خواهد شد - مطلب آنکه چون مفهوم بعض هر دو یکی برد دیگری متوقف آمده - پس در هیچ وجهی
 که ازین هر دو وجه مذکوره یکی ضرورتا موجود حقیقی متحقق گردد بمقابله او موجود حکمی لا محاله مغفرت
 خواهد شد از آنکه مفهوم یکی برد دیگری متوقف است و نه مفهوم هر دو کل و جزر باطل - پس حاصل اینست که مفهوم
 کل آنکه او بر کثیرین دفعتا خاص شود باینطور که برآئینه ایشان اجزاء اند بر اکل اگرچہ آن کثیرین مختلف باشند پس

اصل ذکر کیفیت
مفهوم جنس

اصل ان مفهوم جنس ش ثابت با افراد حقیقیه
ش ای لها وجود واقع مر متقابله موصوف
بعینیه منطبقه توصفا عارضیا بوصف بمعنی مصدر
جعلی و اصلی منبئی علیه بها یكون اتحاد مجازی
بینها فلا یفر د ش ای لا یثبت مفهوم جنس بفر
واحد مر فالاتحاد المجازی شرط مثبت لمفهوم جنس
فمغایرت مجازیة فی افراد مجازیة ش ای مآ لها وجود
واقع مر لا تحقق افرادیة حقیقیة فبطل مفهوم جنس حقیقی
الا مجازا فافراد الوصف المقیده با افراد موصوفه به توصفا
عارضیا موصوفه توصفا ذاتیا جنس ایضا

ترجمه اصل بر آئینه مفهوم جنس که ثابت است با افراد حقیقیه یعنی افراد
که برای آنها وجود واقع است و آل افراد حقیقیه متقابل یعنی متقابل مبرر باشد و موصوف
بعینیت منطبقه یا غیر منطبقه بطور توصف عارضی بوصفی باشد یعنی این موصوف شدن افراد
بطور عارضی بوصفی باشد که بمعنی مصدر جعلی یا اصلی است که بر معنی بآل افراد حقیقیه آگهی می شود این
مفهوم جنس در میان افراد اتحادی مجازی باشد پس مفهوم جنس از فرد واحد ثابت نمی شود - مر آن
آنکه مفهوم جنس که ثابت با افراد حقیقیه می باشد یعنی از آل افراد که وجود آنها واقع باشد از فرد واحد
و اتحادی است مجازی در میان همان افراد که آنها با هم تقابل دارند و اینکه بعینیت منطبقه یا غیر منطبقه
بطور عارض و وصف شده موصوف بوصفی باشد که بمعنی مصدر جعلی آید یا اصلی که اینبار و آگهی بر آل
مصدر با افراد حاصل شود - پس این اتحاد مجازی شرط مثبت یعنی ثابت کننده آمد برای مفهوم
جنس - و مغایرت مجازی در افراد مجازی یعنی افرادی که آنها را وجود واقع نیست
افرادیت حقیقیه متحقق و ثابت نکند پس مفهوم جنس حقیقی باطل گردد مگر مجازا - و افراد
وصفینکه مقید با فردی است که موصوف بر آل وصف از راه توصف عارضی اند یعنی بطور
شدن عارضی آل افراد و وصف مقیده که موصوف از راه توصف ذاتی یعنی بطور وصف شدن ذاتی آنها اند جنس
آنرا ند یعنی چنانکه افراد بوصفی از راه توصف عارضی موصوف شده مفهوم جنس در می یابند که گذشت
همچنان افراد این وصف مقیده مذکور از راه توصف ذاتی بر آل موصوف شده نیز جنس می باشد

اصل کیفیت مفهوم جنس که ثابت است با افراد حقیقیه یا اصلی یا
بعینیت منطبقه یا غیر منطبقه با بر توصف و وصفی که عارضی باشد
یا اصلی یا اتحادی مجازی در میان آنان که شرط مثبت است مفهوم جنس
ش تشریف و بیان افراد حقیقی و مجازی و مصدر جعلی و اصلی و حال وصف شدن

تصدُرُ جعلی و ما موصوفٌ به جنسٌ علی اصل المعنی واللفظ
و مصدرٌ اصلي و ما موصوفٌ به جنسٌ علی اصل المعنی
لا اللفظ و لذا یقال مصدرٌ اصلي و صفًا عامًا و فاعلٌ و
مفعولٌ اسمًا عامًا باعتبار الذات و صفةً عامَّةً باعتبار
الزمان فالحاصل انما مفهوم جنس ما هو یعم علی کثیرین متفقین
من حیث انهم متقابلین فهذا وصفه المانع **اصل** ان
مفهوم نوع ما هو یعم علی کثیرین متفقین من حیث و صفیهم
فهذا وصفه المانع **اصل** انما ماهیة التي یظهر منها
عارضٌ تُعبر به یولی و العارضُ بصورتٍ فی محاوره فخاص
فقط فانی اُصْرَحُ اِی ان کان العارضُ نرا اذًا علی الماهیة بقیام
حقیقی بها اصلًا لمنشأ یتما له و هو صفة ذاتیة لها
فلیس بحادثٍ مِنْهُ

اصل ذکر کیفیت مفهوم نوع

اصل ذکر کیفیت الیهولی
و انصوب

ترجمه پس مصدر جعلی و آنچه موصوف است بدو جنس است بر اصل معنی و لفظ - و مصدر اصلی
و آنچه بدو موصوف است بر اصل معنی جنس است نه بر لفظ - و بنا برین گفته شود مصدر اصلی بطور
وصف عام یعنی از روی وصف عام است - و فاعل و مفعول باعتبار ذات اسم عام و
باعتبار زمان صفت عام - پس حاصل همین آمد که مفهوم جنس آنکه بر کثیرین متفقین عام
باشد ازین حیثیت که بر آئینه ایشان مقابل بهم دیگر باشد - و همین وصف او است مانع
اصل - بر آئینه مفهوم نوع آن که او - عام باشد بر کثیرین متفقین از حیثیت
وصف شان - و همین است وصف مانع او

اصل بر آئینه همین است که ماهیتی که از و عارض ظاهر شود و یولی تغییر کرده شود و عارض بصورت
و محاوره قومی فقط - پس البته من تصریح میکنم یعنی اینکه اگر آن عارض زاید بر ماهیت است
بقیام حقیقی بآن ماهیت بطور اصل بنا بر آنکه برائے عارض آن ماهیت منشأ
واقع شده و او صفت ذاتیة است برائے ماهیت پس آن
عارض از ماهیت حادث نیست

بنا بر این که ماهیت
بنا بر این که ماهیت
بنا بر این که ماهیت

اصل کیفیت یولی و صورت
بها یا ماهیت و عارض
نسبت بقیام حقیقی که ثابت
بماهیة باشد مع عرض اگر
عارض بقیام محاذی است
از ماهیت مسلوب است
و از صفات نهائی مسلوب بر همین
انکار نمی تواند که اجتماع
اصدا را لازم آید

وَأَنَّ كَانَ زَائِدًا عَلَى صِفَةٍ ذَاتِيَةٍ بِقِيَامِ حَقِيقَتِي بِهَا صَلَاةً
لِمُنْشَأَتِهَا لِهَ فَبِالْمَاهِيَةِ عَرْضًا بِوَاسِطَةِ الصِّفَةِ الذَّاتِيَةِ
فَهُوَ حَادِثٌ مِنْهُمَا شَيْءٌ كَمَا زَيْدٌ قَائِمٌ وَقَاعِدٌ فَلَا تَغْيِيرُ صِفَتُهُ وَلَا
مَاهِيَةِ الذَّاتِيَةِ لَكِنْ تَغْيِيرُ قِيَامِهِ وَقَعُودُهُ قَائِمَانِ بِقِيَامِ حَقِيقَتِي
بِصِفَتِهِ الذَّاتِيَةِ أَصْلًا لِمُنْشَأَتِهَا لِهَ بِهَا فَبِالْمَاهِيَةِ بِوَاسِطَةِ
صِفَتِهِ الذَّاتِيَةِ عَرْضًا فَهُمَا يَحْدِثَانِ مِنْهُمَا صِفًا هُوَ بِقِيَامِ
مَجَازِي لَيْسَ بِصُورَةٍ لَهَا إِذْ هُوَ مَاهِيَةٌ أَوْ عَارِضٌ فَإِنْ كَانَ
مَاهِيَةً فَهِيَ قَائِمَةٌ بِنَفْسِهَا فِي مَعْنَاهَا شَيْءٌ أَيْ مَاهِيَةٌ
لَا عَارِضٌ مَرَوِّانٍ كَانَ عَارِضًا فَلَمْ يَحِلَّ قِيَامُهُ بِصِفَتِهِ
بِقِيَامِ مَجَازِي وَهُوَ مَاهِيَةٌ قَائِمَةٌ بِنَفْسِهَا فِي
مَعْنَاهَا فَهُمَا عَلَى نِسْبَةٍ بِقِيَامِ حَقِيقَتِي بَيْنَهُمَا فِي
مَعْنَى هَيُولَى وَصُورَةٍ فَلَا عَلَى نِسْبَةٍ بِقِيَامِ مَجَازِي

ترجمه و اگر آن عارض زاید بر صفت ذاتیه است بقیام حقیقی آن صفت بطور اصل بنابر آنکه
برای عارض آن صفت منشأ واقع شده پس این عرض بواسطه صفت ذاتیه عرض ماهیت
آمده و او حادث است از هر دو یعنی از ماهیت و صفت ذاتیه او - چنانچه زید قائم و قاعده
است پس درین مثال متغیر نمی شود صفت ذاتیه و زید ماهیت زید را ولیکن قیام و قعود او متغیر
شده که هر دو بقیام حقیقی بصفت ذاتیه بطور اصل قائم اند از آنکه این صفت ذاتیه برای هر دو
منشأ ظهور و جاعل نشو است پس بواسطه صفت ذاتیه باینش بطور عرض قائم اند -
پس هر دو قیام و قعود از هر دو یعنی از ماهیت و صفت ذاتیه حادث می شوند - پس آنچه که او
بقیام مجازی است نیست صورت برای او یعنی برای ماهیت از آنکه او ماهیت است
یا عارض - پس اگر او ماهیت است پس او قائم است بنفس خود در معنای خود یعنی در معنای ماهیت است
نه عارض - و اگر او عارض است پس برای او است محل قیام که قائم بقیام مجازی است
و این محل ماهیت است قائم بنفس خود در معنای خود - پس هر دو یعنی عارض مع محل که ماهیت است بنابر
نسبت بقیام حقیقی اند که در میان هر دو است در معنی هیولی و صورت و نیستند بنابر نسبت بقیام مجازی در میان هر دو

فَاعْلَمْ أَنَّ مَا هُوَ بِقِيَامٍ حَقِيقِيٍّ مِنْ صِفَاتِ الَّتِي ثَابِتَةٌ فِي مَاهِيَةٍ
وَمَا هُوَ بِقِيَامٍ مَجَازِيٍّ مِنْ صِفَاتِ الَّتِي مَسْلُوبَةٌ مِنْ مَاهِيَةٍ
فَإِنَّ أَنْكَرَتْ مَسْلُوبَةً الَّتِي بِدَيْهِيَةٍ لَزِمَ اجْتِمَاعُ اضْدَادٍ
بِالَّتِي ثَابِتَةٌ أَصْلًا إِنَّمَا الْإِطْلَاقُ بِمُقَابَلَةِ التَّقْيِيدِ وَعَكْسُهُ
شَيْءٌ آيٍ وَإِنَّمَا التَّقْيِيدُ بِمُقَابَلَةِ الْإِطْلَاقِ هُمَا عَلَى مَاهِيَةٍ
وَاحِدَةٍ وَالْأَبْطَلُ فَالتَّقْيِيدُ عَلَى مَاهِيَةٍ بِقِيَامٍ حَقِيقِيٍّ مِنْ
جِهَةٍ أُخْرَى بِمَعَايِرٍ حَكَمِيَةٍ بِالْإِطْلَاقِ فَرَادَ عَلَيْهِمَا
لَا الْإِطْلَاقُ شَيْءٌ كَمَا ذَكَرْنَا فِي ذِكْرِ كَيْفِيَّةِ الْعِلْمِ وَالْمَعْرِفَةِ
بِزِيَادَةِ شَيْءٍ مِنْ هَذَا هُمْ وَتَقْيِيدُ الذَّاتِ لَيْسَ مِنْ حَيْثُ أَوْصَافُهَا
بِمَعَايِرِ الْوَصْفِ بِالذَّاتِ حَقِيقَةً فِي حَدِّ هِيَ الْكَتْمُ
مِنْ حَيْثُ نَفْسُهَا بِالْوَصْفِ لَا بِالذَّاتِ *

اصل ذکر کیفیت الاطلاق والتقييد

اصل ذکر کیفیت الاطلاق والتقييد

ترجمه پس بدانکه براینکه آنچه که او بقیام حقیقی است از صفاتی است که در ماهیت آن صفات
ثابت اند. و آنچه که او بقیام مجازی است از صفاتی است که از ماهیت آن صفات مسلوب اند پس اگر
صفات نهائی مسلوبه آل که برپیه اند افکار کرده شوند اجتماع اضداد لازم آید بآنکه ثابت اند.
اصل - اطلاق همی است که بمقابلت تقیید شناخته شود و عکس او یعنی تقیید همان است
که بمقابلت اطلاق تمیز کرده شود و هر دو بر ماهیت واحد اند و هر دو باطل - پس تقیید که بر
ماهیت است بقیام حقیقی از جهت دیگر ثابت بمعایرت حکمیه باطلاق است - پس این
تقیید زاید شد بر ماهیت نه اطلاق چنانچه در ذکر کیفیت العلم والمعرفت الحق
بزیادت چیز ازین بیان کرده شد - و تقیید ذات از حیثیت اوصاف ذات
نیست بسبب معایرت وصف با ذات از روی حقیقت در حد هر دو یعنی در
حد وصف ذات لیکن تقیید از حیثیت نفس ذات با وصف است نه با ذات
یعنی ذات را با وصف در حد خود ما چون معایرت حقیقی است
پس تقیید ذات از حیثیت اوصاف نیاید ولیکن از حیثیت
نفس ذات باشد بنا بر وصف نه بنا بر ذات *

۴۹ اصل ذکر کیفیت الاضافۃ

۵ اصل ذکر کیفیت الدلالة

۱۵ اصل ذکر کیفیت الحكم

اصل ان الاضافۃ لا تقم بين عام وخاص وعامین ولا بین موجود ومعدوم ولا بین اکابین موجودین خاصین فغلیک تامل فی البیان + اصل انما الدلالة الی مدلولها قاطعة عن غیره فمتضمنة اخبار محتمل تصدیق ش لا تکذیب م فالصدق متضمن لتسلیم فحصل یقین ش هو علم بدیه ای واقع م فقد یكون ش تامل م علم الیقین باضافۃ الی مفعول وقد عین الیقین باضافۃ بیانیۃ ش ای نفس الیقین م وقد حق الیقین باضافۃ الی فاعل للمحصل + اصل - الحكم هو تعیین شیء ید ور بین فاعل ومفعول فحكم تصدیق باجمال مصدق هو لازم تفصیل وجود واحد فی حدہ فتفصیل مصدق لازم اجمال وجود متکثر فی حدہ

۴۹ اصل کیفیت الاضافۃ
وشاخصت شال -

ترجمہ - اصل ہر آئینہ اضافت یعنی نسبت در میان عام وخاص و در میان دو عام صحت نمی پذیرد و در میان موجود و معدوم و دو معدوم مگر در میان دو موجود کہ ہر دو خاص باشند - پس درین بیان بر تو تامل لازم است -

۵ اصل کیفیت دلالت و تصدیق و تسلیم و یقین و علم الیقین و عین الیقین و حق الیقین و معنی شال +

اصل دلالت ہمیں است کہ سو کو مدلول خود از غیر او قاطع باشد یعنی بر نہ - پس اس دلالت متضمن اخبار باشد یعنی خبرے از و حاصل آید کہ محتمل تصدیق باشد نہ تکذیب و تصدیق متضمن تسلیم است پس یقین حاصل آمد کہ او علم بدیہہ است یعنی واقع - و اس یقین گاہی علم الیقین باشد باضافۃ سو کو مفعول یعنی در احوال اضافت علم مصدر سوئے یقین مفعول بمعنی یقین را دانستن است - و گاہی عین الیقین باضافۃ بیان یعنی تفسیر یقین - و گاہی حق الیقین باضافۃ سو کو فاعل برائو حاصل کنندہ یعنی حاصل کنندہ یقین را یقین محقق شد - اصل حکم او تعیین یعنی مقرر کردن چیز است کہ دائر باشد در میان فاعل و مفعول - پس حکم تصدیق مع اجمال مصدق کہ آن اجمال تصدیق شدہ لازم تفصیل است در حد خود وجود واحد است - و تفصیل مصدق کہ لازم اجمال است اس در حد خود وجود متکثر است یعنی بسیار شونده

۵ اصل کیفیت حکم تصدیق و اتمان اجمال و تفصیل مع اجمال و تفصیل مصدق و وجود واحد و متکثر و توحید و متکثر و عکس او +

قِمینَ هُنَا تَوْحِیدٌ مَعَ تَکْثِیرٍ وَ تَکْثِیرٌ مَعَ تَوْحِیدٍ شَیْ
ای تَوْحِیدٌ وَ جُودِ حَکِمِ بَصْدِیقِ بِاجْمَالِ مَصْدَقِ مَعَ تَکْثِ
و جُودِ حَکِمِ بَصْدِیقِ بِتَفْصِیلِ مَصْدَقِ وَ عَکْسُهُ اِی وَ جُودِ
حَکِمِ بَصْدِیقِ بِتَفْصِیلِ مَصْدَقِ مَعَ تَوْحِیدِ جُودِ حَکِمِ
بَصْدِیقِ بِاجْمَالِ مَصْدَقِ مَعَ حَکِمِ بَصْدِیقِ بِاجْمَالِ
مَصْدَقِ فِی اَهْوَنُ وَ اَنْفَعُ لِلْمَصْدَقِ شَیْ کَمَا تَقُولُ اَمَنْتُ
بِاللّٰهِ کَمَا هُوَ بِاسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ وَ قَبِلْتُ جَمِیعَ اَحْکَامِهِ
وَ اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَ بَارِکْ وَ سَلِّمْ دَائِمًا اَبَدًا عَلٰی مُحَمَّدٍ رَسُوْلِكَ
حَبِیبِكَ وَ عَلٰی الْوَاْسِلَةِ کَمَا تُحِبُّهُ وَ تَرْضَاهُ وَ شَفِّعْهُ فِیْنَا وَ تَرْحَمْنَا یَا

تَرْجَمَہ میں پس ازینجا است تَوْحِیدٌ بَاکْثَرُ وَ تَکْثِیرٌ بَاکْثَرُ یعنی تَوْحِیدٌ وَ جُودِ حَکِمِ بَصْدِیقِ
بِاجْمَالِ مَصْدَقِ مَعَ تَکْثِیرِ جُودِ حَکِمِ بَصْدِیقِ بِتَفْصِیلِ مَصْدَقِ وَ عَکْسِ اِیْنِ یعنی تَکْثِیرِ جُودِ حَکِمِ بَصْدِیقِ
بِتَفْصِیلِ مَصْدَقِ بَاکْثَرُ وَ جُودِ حَکِمِ بَصْدِیقِ بِاجْمَالِ مَصْدَقِ - پس حَکِمِ بَصْدِیقِ بِاجْمَالِ مَصْدَقِ
بِرَءِی مَصْدَقِ یعنی بَصْدِیقِ کُنْزِہ آسان تر و سودمند تر است چنانچہ تو گوئی اَمَنْتُ بِاللّٰهِ
کَمَا هُوَ بِاسْمَائِهِ وَ صِفَاتِهِ وَ قَبِلْتُ جَمِیعَ اَحْکَامِهِ یعنی اِیْمَانِ آ وِردِمْ
بِخَدَائِهِ برتر چنانکہ او با سَمَائِیِ خود و صِفَاتِ خود است و ہمہ احکامِ او قبول نمودم و پذیرفتم
اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَ بَارِکْ وَ سَلِّمْ دَائِمًا اَبَدًا عَلٰی مُحَمَّدٍ رَسُوْلِكَ حَبِیبِكَ وَ عَلٰی
اَلْوَاْسِلَةِ کَمَا تُحِبُّهُ وَ تَرْضَاهُ وَ شَفِّعْهُ فِیْنَا وَ تَرْحَمْنَا یَا یعنی اِیْمَانِ
سَنَ رَحْمَتِ نازل فرما و ہر کت بدہ و لَام رسالِ ہمیشہ کہ انجائش نہ باشد بر رسولِ تو
وَ حَبِیبِ تو کہ مُحَمَّدٌ است صَلِّی اللّٰہُ تَعَالٰی عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلِّمْ و بر اَلْوَاْسِلَةِ اَزِ انبیاءِ و اَلْوَا
و اَلْوَا کَمَ تَا مَکہ در دُورِش دَاوَرِو سَا رُ بَا شَد اَنجَنَالِ کہ دوست داری تو اَوْرَا و اَزِ وَ خُوشَنُو شَوِی
و اَوْرَا و رَمِیَانِ مَاشَفِّعِ گَر دَا لِ وَ مَغْفِرَتِ خَوَاہ و بِدِوَا رَا رَحْمَ فَرَا وَ نَزُولِ رَحْمَتِ کُن - اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
رَبِّ الْعَالَمِیْنَ وَ الصَّلَاۃُ وَ السَّلَامُ عَلٰی سَیِّدِ الْمُرْسَلِیْنَ خَاتَمِ النَّبِیِّیْنَ رَحْمَہُ الْعَالَمِیْنَ اَمِیْنِ
اَلْعَرَبِیَّیْنَ شَفِّیعِ الْمَذْنُبِیْنَ مُحَمَّدٍ وَاٰلِہٖ وَ اَصْحَابِہٖ وَ اَهْلُ بَیْتِہٖ وَ اَوَّلِیَاہُ وَ جَمِیعِ
اَنْبَاہِہٖ وَ عَلَیْہِمُ اَرْحَمُ الرَّحِمِیْنَ بِرَحْمَتِکَ یَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِیْنَ - اَمِیْنِ +

تو کبریا توحید الله سبحانہ
و تعالیٰ عما یصفون و سہا

وَكَيْفَ تُوْحِيْدُ اللّٰهَ سُبْحٰنَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا
يَصِفُوْنَ وَشَرَحَهَا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

متن کیفیت توصیف

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُضَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ
وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ بِأَعْلَمِ الْقَوْلِ عَمَّنْ
يَهْدِينِ أَنَّ الْحَادِثَ يَقْتَضِي قَدِيمًا وَاحِدًا أَحَدًا مَتَوَحِّدًا
بِضَرُورَةٍ وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَالْحَادِثُ مَمْنُوعٌ وَالتَّوَاتُفُّ مُسْتَمْتَعٌ

ترجمہ ذکر کیفیت توحید خدا کر پاکیزگی است اور ابرتری از آنچه کہ وصف میکند مع تن و شرح و حدیث
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ من بتفصیل

بیان ترمیمی در
جانب بنویس

سائش کنیم خدای را و باری خواهیم از او - و در و خوانیم بر رسول او محمد صلعم و در و شفاعت خواهیم و بر آل او و ارباب او
بیا هم - بدانکه این قول از آن کس است که مراد بهایت میکند باینکه برائیت حادث باشد - و قدیم و واحد و متوحد و استغناء و قدس
پس این حادث ممنوع بود و از آنکه تخلیق قدیم موصوف وجود گرفته پس احتیاجش بالضرر لازمی است و در صورت علم اصلح تخلیقش
باطل و حدوث حادث ممنوع و هم در صورت نبودن قدیم یا بوجه لزوم تنازع در زمان بزم محض او وجود و استغناء نیز منع باشد حال آنکه
موجود ظاهر قدیم است پس چگونه ممنوع شود و لغوی قدم و وحدت چگونه آید - ناچار باشد که این حادث قدیم موصوف بالضرر و حققتی شود -
و توافق متنع است - یعنی اگر قدیم واحد و متوحد باشد و بچند شرکائی قدیم اتفاق آورده توافق نموده است این توافقش بوجه
متنع آید باینطور که آنهمه با هم موافقت دارند یا مخالفت - و حدوث موافقت جائز باشد که ایشان بنا بر بی معارضت توافق کرده
اند که احتیاج برود داشتن یا معارضت قدرت نداشته اند - اگر بسبب رفع معارضت محتاج توافق آمدند پس لزوم احتیاج
قدرت قدیم را باطل میکند چوں قدرت قدیمه باطل شد قدم هم نماید پس توافقش چگونه بر آید - و بنا بر عدم قدرت
بر معارضت عجزشان ظاهر است و این عجز قدرت قدیمه و قدم هر دو را باطل میکند و از ابطالان قدم و قدیم ابطالان
توافق پیدا - و در صورت مخالفت از آنکه توافق متعین در آنچه ایشان مخالفت نموده اند بوجه مخالفشان توافق
با هم چگونه بنده میزند و در و چنانکه ایشان مخالف روا داشته اند توافق متعین متنع است -

پس توافق قدم در هر دو صورت موافقت و مخالفت مستمع آید و قدیم بجز واحد احد منزه نماید
و شریکت و کثرت در و ممنوع و توافق مستمع *

و بالتقرض الباطل توافقاً لا دليل على المتوافقين والمتوحد
 ليس بمعتقد وانتزاع الحادث بقیامہ الحقیقی من
 قدیم بطولہ فنتثیہ و جمعہ یکل الوجہ
 باطل و انما الله الہ واحد سبحانہ
 و تعالی عما یصفون ۞ اللہم صل
 وسلم علی محمد نبی الرحمة
 و علی الوارہ کما تحبہ
 و ترضاه و شفّعه
 فینا و ترحمنا بہ

ترجمہ بتقرض باطل از رو کو توافق و دلیل بر متوافقین نیست۔ از آنکہ در نفس نسبت
 قیام خود حقیقی باشد یا مجازی اشتراک نیست۔ و نہ وجودی میان بنویستہ برائے تمام خود مشترک باشد
 و وجود برائے وجودے کہ مستحق شد از نسبت دیگر ثابت میگردد۔ و اگر برائے ہر فرد نسبت قیام علویہ
 پنداشتہ خالق ہر فرد جداگانہ فرض کردہ بدین گونه معارضت باہمی برداشتہ شود در آن صورت
 برائے رفع معارضت جائزہ لزوم احتیاج دائر خواہد شد حالانکہ لزوم احتیاج برائے رفع معارضت
 مذکورہ بر بطلان قدرت قدیمہ و قدم و توافق ظاہر و موجود است۔ و منوحد متعدد نیست
 کہ بشمار جزو جزو شدن تواند۔ و انتزاع حادث بقیام حقیقی خود از قدیم بطلان قدیم کند۔
 چیرا کہ حادث مخلوق کہ در عین محدود است فانی شدنی است پس ہر کہ این فانی قیام حقیقی
 وارد او ہم بفسائے این سبب قیام حقیقی فنا پذیرد۔ پس ثانیہ و جمع قدیم ہر وجہ باطل شدہ
 حالانکہ این یقینی است کہ اللہ الہ واحد است از آن اوصاف پاک و برتر است کہ آن
 وصف او میکنند۔ اللہم صل وسلم علی محمد نبی الرحمة و علی
 الوارہ کما تحبہ و ترضاه و شفّعه فینا و ترحمنا بہ۔ خدا
 رحمت نازل کن و سلام بفرم بر محمد کہ نبی رحمت است و بر الوار او چنانچہ دوست
 داری اورا و از و خوشنودی و شفیع کن اورا در میان ما
 و رحم کن مارا با و ۞ ۞ ۞

فشرح الله الرحمن الرحيم حاملاً ومُصلياً مسلماً
اعلم انما علم توحيد قد يتوقف على دلالة الحادث بنفسه
اليه فقال لم ان الحادث ش اعلم ان معرفة حدوثه
وقدمه متوقفة بعد مين خ اى عدم سابق وعدم
لاحق ش فالحادث ما هو بين عدمين والعدم
بالتغير بدیهی فكيفية خلقه مجهولة والمادة له معدومة
ولا يتجزئ بنفسه ح اى لا ينقسم ش ولا بغیره ح اى لا
يتركب ش من يد ووجوده من عدم ح سابق ش الى
فنايه الى علام ح لاحق ش وجوباً والتجزئ بغیره لازم
تركب والتركب يقع فى الاجسام لا فى البسائط

ترجمه - اکنون شرح او است يعنى ترجمه شرح مع متن وحاشيه وغيره تفصيل بزبان پارسی

بسم الله الرحمن الرحيم

بعد بجا آوردن حمد و صلوة و تسليم بدانکه يقينى است که دانستن توحيد قدیم بر دلالت حادث توقف یافته تا
بنفس خود جانب قدیم دال نباشد فهم علم توحيد محال باشد پس علم حادث مقدم باشد بر اى دلالت
لهذا حضرت ماقن حادث را مقدم فرمود و گفت ان الحادث يعنى تحقيق اين حادث - يدانکه هرگونه
معرفت حدوث و قدم متوقف يعنى بازمانده است که بى ازال عدم سابق باشد و ديگرى لاحق - پس
حادث است که در ميان عدمين واقع شود - و قدم که اهل و آخر حادث است از تغير حادث و اقعى معلوم
مى شود که ظاهراً است - و کيفيت آفرينش حادث مجهول است باينکه ابتداءى خلق حادث از عدم واقع
شده - و ماده براى او معدوم از آنکه ماده سبقت مى جو اهر و قدم سابق از خلق است پس ماده
در عدم معدوم - و ضرورى است که حادث از ابتداء آفرينش خود از عدم سابق تا فنايش
بعد از لاحق نتواند که بنفس خود جز و جز و شود که منقسم باشد و نه بغيرش اجزا پير برود که مرکب
باشد - زيراکه بغير خود اجزا اگر متن ترکب را لازم گردانند - و ترکب در اجسام
واقع شود نه در بسايط

شرح متن مذکور که علم توحيد
بر دلالت حادث
متوقف است توحيد
حادث و خلق او
مجهول و ماده مقدم
بغيره يعنى بنفس خود
نباشد و عدم سابق
مع دلائل

ترجمه شرح و حاشى مع
ايراد متن بالتفصيل -

توقف علم توحيد
بر دلالت حادث -

توقف حادث و ماده
مقدم از عدم
و لا يتجزئ بنفسه
يعنى بغيره است عدم
دلائل

فثبت الدعوی من جهةٍ والكلامُ فیہما مُطلقاً فان ترکب
 لزوم وجود ان للتركب من قبل ح التركب شئ فلا بد والوجود
 للتركب ح وكلامنا فی بدو الوجود شئ وان بدا وجود
 التركب من عدم لزوم وجود ان سابقان للتركب فی مرتبة
 عدم او عدم مرتبة عدم واما باطلان وكزما التركب للوجودین
 السابقین للتركب فلزم تسلسل لا ینتهی بنفی الوجود من
 عدم الذی منه بدایت الوجود فالوجود انائی بلا بدایت
 فذلک شركٌ حقیقی فی قدمه او دهره لا خالق لوجوده
 وفنائہ وان انتهی بالوجود الذی لا تركب له حصل انه
 لا تجزئ بنفسه ولا بغيره من بدو وجوده من عدم الی فوائده
 الی عدمه وجوباً مع ان الوجود الذی فانی عدمه انائی بلا
 بدایت لا تجزئ بنفسه ولا بغيره *

ترجمہ اینجا دعویٰ حقیقی از جهات حادث کہ عدم سابق را باشد ثابت گردید حالانکہ کلام در بدو
 جهات مطلق آمدہ یعنی ہیں دعویٰ برای جهت دیگر حادث کہ عدم لاحق باشد دلیل باشد پس اگر حادث
 مرکب باشد برائے ترکب او پیش از ترکب دو موجود لازم شوند حالانکہ ابتداء کے وجود ترکب را
 نیامدہ و کلام ما در بدو وجود است۔ و اگر وجود ترکب از عدم پیدا آمدہ ابتداء شدہ در مرتبہ عدم
 نیز برائے ترکب دو موجود سابق لازم آیند یا عدم مرتبہ عدم لازم شود بنا بر وجود ہر دو وجود
 سابق و این ہر دو امر باطل است چہرہ کہ برائے ترکب ہر دو موجود سابق نیز ترکب لازم شود
 و تسلسل لازم آید کہ بنفی کردن وجود از عدم کہ بدایت وجود از دست نہینہ نہ شود۔
 پس این وجود ازلی باشد کہ ابتداء کے ندارد۔ و این شرک حقیقی است در قدم یا دہر است
 کہ برائے وجود او وفائے او خالق نیست۔ و اگر حادث بودی کہ برائے او ترکب نیست
 آخر شدہ ہیں برآمد کہ حادث بالضرورت بنفس خود و نہ بغير شئ از ابتداء کے وجود خود از عدم سابق
 تا فانی ش بعد از لاحق جز و جز نہ شود با آنکہ ہر آنکہ وجودی کہ لای عدم فانی است ازلی
 است کہ بدایت و ابتداء اور نیست اور بنفس خود جز و جز نہ شود و نہ بغير خود *

فاذا الاستبعاد في خلق جديد قصدت الرسالة بتحقيق المقالة والعدم قول راجح عندي من اقوال في التفسير الكبير وغيره منظوره فيه عند متامل في النظر والدعوى فقي قول من غير شئ اى من غير خالق نظرا بان لفظ خلقوا يقتضى خالقاً بتوسعه فكيف الاستفهام من خالقهم المخصوص بتوحيده + وحق قول من غير شئ اى من غير مادة باستفهام لنفي محاصله خلقوا من مادة نظرا ان لا يثبت خالق بوصف مانع لا اشتراك خالقين في وصف جامع بخلق من مادة وان الله احسن الخالقين بابداعه مادة فكيف يثبت دعوى حشر ودعوى رسالة بتحقيق المقالة ام هم الخالقون بوصف مانع

ترجمه و الحال پنج استبعاد و دشواری در خلق جدید نمائند بخوبی مفهوم شد که خلقت جدید را از عدم آوردن اینچنین فاعلی را سرزد نه غیرش را - و بهم رسالت رسول بتحقیق مقالتهش که از صدق کلام رسول صادق محقق است را - آمد - باینکه آن رسول امین است مبین امانت حق را حق حق نمود و آنکه خالق را اینچنین تخلیق جزایده مانع الوصف فرمود پس صدق ارسالش رسول صادق را و انما یدعو دعوی رسالت چنین کس را شاید - و از اقوال تفسیر کبیر قول غیرش بمعنی عدم نزول راجح و قوی تر است و می تواند شرح حجت الله علیه از آنکه اقوال دیگر بر متادل در فهم کتاب و ثبوت دعوی منظوره آمده که حالی از خدشات نمیداشد - چنانچه در قول من غیر شئ بمعنی من غیر خالق این جای که نظر است که لفظ خلقوا بوجه محمولیت فاعل خالق خود توسع بخوابد پس استفهام خالق مخصوص بتو خود خود از خالق آنها که متوسع اینگونه صورت بندد - و در قول من غیر شئ بمعنی من غیر ماده بسبب نفهمان که بر اثر نفي است حاصلش خلقوا من ماده است معنی آنکه آیا پیدا کرده شدند آنها از غیر ماده - چونکه اینجا استفهام بر اثر نفي آمده لهذا حاصل معنی چنین شد که آنها از ماده آفریده شدند - پس همین جای نظر است و خدش این است که خالق مانع الوصف بسبب اشتراک خالقین و در وقتیم که آن از ماده آفریدن است ثابت نگردد - و وصف مانع آنست که شرکت غیر را بخود مانع باشد چنانکه در غیر آن وصف یافته نشود - و وصف جامع آنست که شرکت غیر را بخود جامع باشد چنانکه آن وصف در غیر یافته نشود - پس وصف جامع بخلق از ماده اشتراک خالقین است که از این اشتراک خالق بوصف مانع ثابت نگردد و حال آنکه بمقتضای ان الله احسن الخالقین یقینی خدا بر توجیه ابداع خود از غیر ماده نیکوترین آفرینندگان است پس دعوی حشر و دعوی رسالت بتحقیق مقالات چنانکه تفسیر بیت مذکوره مافی البحث مذکور آمده چگونه ثابت گردد و حال نیست که آیت مذکوره با ثبات رساله و حشر استدلال گرفته - و اثبات حشر بتحقیق مقالته رسول صادق نیز میسر شود بر آمده که خالق غیر ماده از عدم بوجود آورنده را باز بجنس موجود کردن چه دشوار گردد - و آل نیست که هم الخالقون اله یا آنها خالقانند بوصف مانع - یعنی آنها این وصف ندارند که غیر ماده از عدم آفرینند - اما حاصل حادث بغیر ماده خلق شده و در پیدایش خود محتاج آمده لهذا حضرت تاسی نزود -

میقتضی **ش** لا احتیاج وجوده **ص** قدیم **اش** ای **ما** هو **لیس**
 بین عدمین فکفیه قدمه مجهوله و آنرا **ی** بلا بدایت و آبدی **ی** بلا
 نهایت و **لیس** له مواد و لا محتاج لوجوده الی غیره و لا یخدیج **ص**
 واحداً **ش** هو یوصف بصفات لها سرائدۀ علی ذات **بغیر** **ی**
 منها التمازها بنفسها هنا فکانها تحدث و لا یقابله عدد و هو
 واسطۀ احداث **ل** فاعلیته **ح** اللام الجارة لعلۀ و الضمیر
 المضاف الیه الی واحد **ش** لفظاً **ح** تمیز من الفاعلیه
 ای بناءً علی لفظ فاعل الذی یستعمل لحدوث فعل **ف** هذا
 دلیل علی معنی **ک** انها تحدث **ش** و معنای معطوفه ای
 بناءً علی معنی فاعل الذی یحتاج الی شبه مفعول

ترجمه **یَقْتَضِیْ قَدِیْمًا** میگوید قدیم را - یعنی اقتضای حادث برای قدیم بنا بر احتیاج وجود است
 و قدیم آنست که در میان عدمین نباشد پس کیفیت قدیم او مجهول است - و آنرا **ی** است بی بدایت از آنکه
 حد بدایت میزاست از عدم سابق - و آبدی است بی نهایت از آنکه حد نهایت میزاست از عدم لاحق - و
 نیست برای او ماده چه عدم ماده نتواند کرد و وجودی باشد که وجودی نام نهاده شود حال آنکه او تعالی و
 الوجود است - و احتیاج ندارد بر لای وجود خود جانب غیر خود - و متخدی می شود بغیر خود چه اتحاد
 شئیین مقتضی است فکفیت اتحاد آنها **ب** بالقدیم **ل** لکن اجتماع الصفتین یعنی اتحاد حادث با قدیم با وجود
 منع اجتماع عدمین چگونه صورت بندد - بناءً علیه فرموده **و** احداً یعنی آن قدیم که مطلوب حادث است
 و احداً است - و او موصوف است بصفات که برای آنها بر ذات ازال صفات زیادت باشد که از ذات غیر
 دارند چه غیر نیست **ل** بنفس صفات متمایز است پس گویا این صفات حدوث یافته حال آنکه این حدوث زیادت
 می باشد - و نه او را عدد مقابل باشد یعنی ثانی و غیره - و او واسطۀ احداث است بنا بر فاعلیت خود از روی
 لفظ معنی - چه در لفظ فاعلیت لام جاره بر روی علت آمده - و تمیز لاحقۀ مقتضای جامع را **و** احداً و لفظاً که شرح
 است تمیز از فاعلیت است - یعنی صفت واحد واسطۀ احداث است بر بنا بر لفظ فاعل که مستعمل میشود برای وصف
 فعل - پس این دلیل است برای معنی که گویا آنها حادث می شوند - و لفظ معنای معطوف است از لفظاً
 مذکور یعنی صفت واحد واسطۀ احداث است هم بر بنا بر معنی فاعل که محتاج جانب شبه مفعول می شود

ثیه ذات بجو اضش آید
مصدق متقدمش
واحدیت است و همین
اسطه احداث است.

و شبه الذات لا يحصل الا بجوارضها التي هي لا عينها
فواحديّة هي مصداق متقدم لحصول شبه لصنع من
ذات بصفات التي هي لا عينها فتكون واسطة احداث
صاحداً ^{بمعنى} منشئ هو يتصف بصفات التي هي في واحديّة عينيه
فلا تميز لها زيادة على ذات بغيريتها منها هنا ولا يقبل بحسب
في وجوده ولا هو واسطة احداث للنزوم ح اللام الجارة
لعله والضمير المضاف اليه الى احد ش لفظ
تميز من النزوم اي بناء على لفظ صفة مشبهة التي
تستعمل للنزوم صفة فهذا دليل على لزوم صفات
عينيه في احديّة لا غيريه

شبه ذات حاصل نمی شود
بجوارض او و مرتبه واحده
مصدق متقدم است
و همین واسطه احداث
است و در و است تمایز
صفات بنا بر زیادت بر
ذات که مرتبه لا عین است

ترجمه و شبه ذات حاصل نمیشود مگر بجوارض او که آنها لا عین او است یعنی غیر او هستند پس واحدیت که او
مصدق متقدم است بر او حصول شبه بر صفت از ذات بصفات آنکه او لا عین او است یعنی غیر او است
پس واحدیت واسطه احداث باشد حاصل معنی آنکه واحدیت صفت زائد بر ذات است موصوف بغیریت که
تمایزش اینجا بغیر او حاصل است از لفظ صفت که زائد است از ذات پس گویا که او احداث شده و همین
واسطه احداث است در بیان فاعل مفعول که از روی لفظ معنی لفظ واحد فاعل هو یا است چه لفظ فاعل استعمال
حدوث فعل میشود و از روی معنی اینکه فاعل احتیاج شبه مفعول مبداء و شبه ذات یعنی جوارض زائد بر ذات محال
نمی شود پس واحدیت بر او حصول شبه صفت مصداق متقدم خواهد شد مصداق متقدم بر او صنع و اسطه
است نه مرتبه و صفت احدیت چنانچه فرمود احکاماً یعنی آن قدیم هم احداث است واحد آنست که موصوف
بصفاتیکه در واحدیت است و الاکن اینجا که عین او است پس زیادت بر ذات مع غیریت او از اینجا چون واحدیت
شناخته نمیشود و او در وجود خود تجزئی نه پذیرد تا آنکه جز و جزو شود و لذا بنا بر لزوم خود واسطه احداث
است از روی لفظ معنی چه در لفظ للمزاجه لام حاره برای علت است و ضمیر لاشبه مضاف الیه راجع چنانچه
و لفظ در شرح تمیز از نزوم یعنی بر بنا لفظ احکام که صفت مشبه است آنکه بر او نزوم صفت استعمال می شود
پس این دلیل است بر لزوم صفات بطور عینیت که در احدیت از روی عین اند و غیریت را در آن گنجایش نیست
چون در واحدیت که زیادت صفات بر ذات در اینجا غیریت را و انما ید

در واحدیت نه واسطه احداث و نه در واحدیت
صفات بنا بر لزوم عینیت نه غیریت

شئ و معنای معطوفه ای بناءً علی معنی احدیه فیها
 لیس تمایز صفات بلزومها بعینیه فلا یحصل شبهه لصنع
 من ذات فلا تكون واسطه احداث متوحدًا شئ
 هو تلزمه وحده فی وجوده فلیس بمتعددٍ بضروریة
 شئ متعلق بفعل یقتضی هر وان لم یکن شئ
 التواو حالیه فحال من قدیم او للعطف علی الحمله
 وآن شرطیه و لم یکن تامه و الضمیر المستتر
 الی قدیم واحد واحد متوحد فاعله اونا قصه
 فموجود اخبره محذوف من الحادث ممنوع شئ
 فلهذا الحادث بعدم القدیم او بتنازع فیه لعدم وحدت
 ممنوع الوجود و انما هو بدیهی و بالتوافق ممنوع

متوحد در وجود خود
 لزوم وحدت دارد

ترجمه و لفظ معنای در اینجا معطوف بر لفظ مذکور است که تمیز از لزوم است یعنی بر بنای معنی احدیت
 که در متمایز صفات نیست بسبب لزوم صفات که بعینیت است پس برای صنع شبهه از ذات حاصل نمیشود
 که او خود صفت مشبّه ذات است پس واسطه احداث نخواهد شد. متوحدًا او نیز صفت متوحد قدیم را خبری
 و او نیست که وحدت و یکپارگی در وجود او لازمی بود پس تعدد در وجودش بضروریة و این متعلق بفصل
 یقتضی است که خبر حادث است یعنی ناچار می خواهد. از آنکه حادث را بجانب قدیم که واحد احد و متوحد
 ضرورتاً احتیاج است. و آنرا نمیکنی و اگر نبودی قدیم که واحد واحد متوحد است یا اگر آن قدیم موجود نیست اینجا و او حالیه است
 که از قدیم حال است و برای عطف بر جمله و آن شرطیه بنا بر استدلال قدیم از حادث. و لم یکن فعل تام که
 فاعلش ضمیر مستتر است راجع جانب قدیم و واحد احد متوحد یا فعل ناقص که موجود خبرش محذوف است
 فالحادث ممنوع پس وجود این حادث ممنوع بود یعنی اگر آن قدیم و واحد احد متوحد است بنا شد پس
 وجود این حادث بسبب عدم قدیم یا بوجه تنازع در و یعنی در قدیم ممکن یمنعین که در احداث حادث بنا
 عدم وحدت لازمی است ممنوع خواهد شد حال آنکه حادث بالهدایت است با لواقعی موجود است.
 و التوافق ممنوع. و توافق ممنوع است

متوحد چه در وجود خود
 دارد و تعدد را نشاید

تقریب توافق مع اقسام
توافق و تضاد

شئ الوأول للعطف على الجملة والتوافق اتحاد مجازي
 فان قيل توافقا في خلق الحادث فكيف امتناع وجوده
 قيل توافق متخالفين في وجه تخالف في شي
 ممتنع وتوافق المتوافقين في ما شئ بلزوم احتياج رفع
 معارضة جائزه مبطل قدرة قديمة فقدم وإن لم
 يقدر المعارضة ففجها مع مبطل قدرة قديمة
 فقدم ش لاقتضائه عدم ما سابقا ولاحقا وبالتفرض
 الباطل توافقا شئ الوأول والاول والتفرض ما
 يجوز العقل وقد ما وجد فوصف باطل اي لا يجوز
 العقل على ما ذكره وتوافقا مبيد للتفرض الباطل

تقریب توافق واقسام

توافق متوافقين و متضادين

توضیح این و او عطف بر جمله است - و توافق اتحاد مجازی را گویند - و اگر بطور سوال
 و دیگری گفته شود که چون هر دو در پیدایش حادث اتفاق نمودند پس امتناع وجودش چگونه خواهد شد
 بطور دیگر و جواب گفته شود که توافق متخالفین بوجه تخالف در آنچه که خواسته شده است ممتنع است
 یعنی در وجهیکه ایشان تخالف روا داشته اند توافق متخالفین بوجه مخالفت ممتنع است - و توافق
 متوافقین در آنچه که خواسته شده است باطل کننده قدرت قدیمه است از آنچه جائز باشد که معارضت
 پیدا شود و بر این رفع معارضت احتیاج لازم آید یعنی در وجهیکه ایشان اتفاق نموده اند جائز
 که بنا بر احتیاج رفع معارضت که لازم بود این اتفاق ورزیدند - و برینصورت بسبب لزوم احتیاج
 توافق متوافقین قدرت قدیمه را باطل میکند - چون قدرت قدیمه باطل شد قدم هم نمیشد پس توافق
 چگونه بر آید - و اگر هر دو معارضت نمی توانست پس محذورشان بطلان قدرت قدیمه و قدم هر دو میکنند
 قدیم است که در میان عدین نباشد بلکه فارغ از عدین باشد - و این محذور عدم سابق و لاحق هر دو
 میجوهر و از این بطلان بطلان توافق ظاهر - و بالتفرض الباطل توافقا این و او مثل سابق
 بر حده است - و التفرض نیست که عقل در جائز دارد چه که اولیقا غیر موجود است لهذا باطل صحت
 کرده شد یعنی عقل در جائز نمی پذیرد همچنانکه مذکور شد - بعد توافقا را از فرض باطل
 تمسیر آمده یعنی هر چند نزد عقل چنانچه مذکور شد توافق حاکم نیست و ایشان بضرر باطل
 خود با وجود بطلان توافق جائز دارند *

تقریب تفرض مع باطل

ولا دلیل علی المتوافقین شی لان لیس اشتراك فی نفس نسبة قیام و لوحقیقتاً او مجازاً و لیس الوجود مشترکاً فی نسبتین لقیامه و لا یتحقق وجود الوجود محقق من شی نسبة أخرى و ان تفرض خالق فرداً لكل فرد و هم لا یعارضون فی خلق علی وجه مفارقة نسبة قیام فاحتیاج رفع معارضة ظاهر و لا دلیل علی المتوافقین الا علی واحد - هر و المتوحد لیس بمتعدد شی الی او کالاولی و الجواب عن التثلیث ای المتوحد لا یقبل التفرع عدداً و اعلم ان و حدثاً فی کثرت و عکسها فمعناها اما ان و حدثاً فی نفس کثرت ای فی نفس کثرت و عکسها ای ان کثرتاً فی نفس و حدت شی فباطل و اما ان و حدتاً فی کثرت ای فی نفس کل فرد من الافراد تقتضیهم فحق عکسها

ترجمه - لا دلیل علی المتوافقین - دلیل برستوافقت نیست آنکه در نفس نسبت قیام خواه حقیقتاً باشد یا مجازاً اشتراک نیست در وجودی میان دو نسبت برای قیام خود مشترک باشد و نه وجودی برائے وجودی که محقق شد از نسبت دیگر ثابت گردد - و اگر فرض کرده شود که برای فرد خالق علی و هست و البتال یا هم در دافینش معارض نبیند چرا که نسبت قیام هر فرد جداگانه آمده در اسحال احتیاج رفع معارضة ظاهر چنانچه بر بطان قدرت قدیمه و قدم و توافق از لزوم احتیاج رفع معارضة مذکور شد پس بر متوافقتین هیچ دلیلی دانسته نشود مگر بر واحد و ان تفرع واقعی باطل است هیچ نوع پسندیدگی و پذیرائی را نشانید و المتوحد لیس بمتعدد - و متوجه متعذر نیست - آری و او هم بنا بر عطف بر جمله است - و آری جمله جواب از تثلیث هست یعنی منقو بطور عدد جز و جزو یعنی تواند و تجزئی نمی پذیرد - و بدانکه هر آینه وحدت در کثرت و کثرت در وحدت پس مراد از ال یا وحدت در نفس کثرت و کثرت در نفس وحدت است و ال باطل است - و یا مراد از وحدت در کثرت اینکه وحدت در نفس هر فرد از افراد است که کثرت آنها را میخواند پس حق است نه عکس او

اشتراک در نفس نسبت قیام
نیاید و خود در نسبتین
قیام مشترک نیاید و نه
برائے وجودی ثابت
که نسبت دیگر ثابت

حقیق معنی وحدت و کثرت و عکس

اشتراک در نفس نسبت قیام
نیست - و نه در نسبتین
قیام وجود مشترک یا
و نه وجود برای وجود
ثابت گردد که به نسبت
ثابت آمده

تحقیق معنی وحدت
در کثرت و عکس او

ح ای ان کثرتا فی نفس وحدت ش لان توحدًا
 لیس فی نفس تعدد وعکسہ ح ای تعدد لیس فی نفس
 توحد ص وانتزاع الحادث بقیامہ الحقیقی من القدیم
 یبطلہ ش الواو کالاولی والرد علی توحید الفلسفہ
 والتثلیث لان انتزاع الحادث المخلوق الذی اثر لامرہ ثغا
 بتکوینہ بقیامہ الحقیقی من القدیم یبطل القدیم - ص
 فتثنیہ وجمعہ بکل الوجوہ باطل ش هذا جناء
 ش ط محذوف وهو اذا کان الامر کما ذکر فی رد
 المتخاصمین والتثنیہ مثل الواحد فی وصفہ والجمع
 مماثل الواحد فی وصفہ

ترجمہ یعنی اینکه کثرت و نفس وحدت چہ کہ تو حقیقی نفس تعدد نیست و عکس ای یعنی
 تعدد در نفس توحد - وانتزاع الحادث بقیامہ الحقیقی من القدیم یبطلہ - وانتزاع
 حادث بقیام حقیقی خود از قدیم بطلان قدیم کند - وایں واو مثل سابق عطف است بر جملہ - تو دریں رد
 بر توحید فلسفہ و تثلیث - ازانکہ انتزاع حادث از قدیم کہ قیامش با قدیم حقیقتاً باشد سبطل قدیم
 است چہ حادثی کہ مخلوق است اثر امر او تعالی است کہ بتکوینش یعنی بہرست کردنش برآمدہ چون
 انتزاعش از قدیم بطور قیام حقیقی باشد بہر سبب عینیتش در قدیم حدوث خلق و انما ید و بطلانش
 کند پس ناچار انتزاع حادث مخلوق از قدیم بطور قیام مجازی باشد نہ حقیقی چہ در صورت
 قیام حقیقی از قدیم و حدوث اجتماع صدین لازم آید و آن معنی تو اندیکہ بطلان یکہ گیر کنند
 فتثنیہ و جمعہ بکل الوجوہ باطل پس تثنیہ و جمع قدیم بہر وجہ باطل شدہ - این
 جزاے است از شرط محذوف کہ او اذا کان الامر کما ذکر فی رد المتخاصمین است یعنی
 چون امر چنان باشد کہ در رد متخاصمین مذکور شد پس تثنیہ و جمعش بہر صورت باطل شدہ
 و تثنیہ چنانکہ واحد در وصف خود موصوف است بوصف خود مثل واحد آمدہ و
 ہمچنین جمع ماثل واحد است بوصف واحد و تا اینجا حقیقت مثل ندانی قید وصف

تحقیق معنی ش

وَأَعْلَمُ أَنَّ الْمَثْلَ يَقْتَضِي اتِّحَادًا وَتَغَايُرًا وَلَكِنَّ التَّغَايُرَ حَقِيقِيًّا
وَالْإِتِّحَادَ مُجَازِيًّا فَإِنَّ فَتْدَ أَحَدِ الْوَجْهَيْنِ بَطْلَ الْمَثْلِ
فَقَيْدٌ وَالْكَدْبُ بَعْضُ وَصْفِهِ لِأَنَّ الْإِتِّحَادَ أَقْوَى فِي وَجْهِ
التَّثْبِيهِ وَالْجَمْعُ لِأَنَّهُ وَجْهُ تَشْبِيهِ فِي الْمَثْلِ وَهُوَ مَقْصُودُ
وَالضَّمِيرُ فِيهِمَا إِلَى الْقَدِيمِ **وَأَلَمَّا اللَّهُ إِلَهُ وَاحِدٌ**
شِ الْوَاوُ حَالِيَّةٌ عَنْ مَقُولَةِ الْقَوْلِ اَوْ كَالِوَالِي قَمَا ثَبَتَ
بَعْدَ الرَّدِّ بِالْحَقِيقِي **أَلَمَّا اللَّهُ** اَلْخَصْمُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ
شِ هَذَا تَخْفِيفُ الْكَلَامِ عَلَى سَبِيلِ الْحَاوِرَةِ اَي سُبْحَانَهُ سُبْحَانًا
وَالْوَاوُ حَالِيَّةٌ وَالْجَمْلَةُ الْفَعْلِيَّةُ حَالٌ عَنْ ضَمِيرٍ لَاحِقٍ فِي سُبْحَانِهِ
وَضَمِيرٌ مُسْتَتَرٌ فِي يَصِفُونَ عَامٌّ إِلَى مَعْبُودٍ ذَهْنِي -
اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى الْوَارَةِ كَمَا
يَحْتَبُّهُ وَتَرْضَاهُ وَشَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْحَمْنَا بِهِ

ترکیب نقطہ سُبْحَانَهُ

حقیت معنی ش

ترجمہ لہذا ہر آنکہ مثل اتحاد و تغایر را می خواہد لیکن باید کہ تغایر حقیقی باشد و اتحاد
مجازی۔ پس اگر کسی ازین دو وجه فتد ان یا بد مثل باطل گردد پس قید و تاکید و وصف بمثل
ازین سبب آمد کہ وصف اتحاد در وجه تثنیہ و جمع قوی تر است زیرا کہ در مثل ہمیں تشبیه
واقع شد و ہمیں مقصود است۔ و ضمیر در تثنیہ و جمع جانب قدیم است۔ **وَأَلَمَّا اللَّهُ إِلَهُ**
وَاحِدٌ۔ حال آنکہ این یعنی است کہ امدالہ واحد است۔ این واو حالیہ است از مقولہ قول
یا مثل سابق عطف است۔ پس آنچه ثابت شد بعد رد بہ تحقیق ہمیں است کہ **اللَّهُ** است الہ
واحد و معبود یکتا و کسی دیگر معبودیت و پرستش را نہ سزد۔ **سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى عَمَّا يُصِفُونَ**
یا کی سفودم اور اچنانکہ پاک است حال آنکہ او برتر است از آنچه کہ وصف میکنند در توصیفش یا آنچه کہ
وصف میکنند بوصف محدود۔ این تخفیف کلام در سُبْحَانَهُ بر سبیل مجاورہ است کہ از سُبْحَانَهُ
سُبْحَانًا آرا آمد۔ نیز پس واو حالیہ است کہ بعدش جملہ فعلیہ حال ماقع شدہ از ضمیر لائحہ کہ در
سُبْحَانَهُ آمدہ۔ و ضمیر مستتر در یَصِفُونَ عام است کہ سوئی معبود ذہنی است۔ **اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ**
وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى الْوَارَةِ كَمَا يَحْتَبُّهُ وَتَرْضَاهُ وَشَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْحَمْنَا بِهِ

ترکیب نقطہ سُبْحَانَهُ

ترکیب نقطہ سُبْحَانَهُ

ذکر کیفیت منع جواز نفس تصور مفهوم الواجب کلیاً

ذکر کیفیت منع جواز نفس تصور مفهوم الواجب کلیاً +

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مُحَمَّدُ اللَّهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ
اللَّهُمَّ قِيلَ جَوَازُ نَفْسٍ تَصَوُّرُ مَفْهُومِ الْوَاجِبِ كَلِيًّا فَجَازَاكَ شَرِيكَ وَلَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ وَحْدُكَ يَا إِلَهَ الْمُسْتَنَعَيْنِ
إِنَّ الْمَفْهُومَ هُوَ الْمَصْدَقُ وَالتَّصَوُّرُ يَنْبَغِي

تحقیق مفهوم کل و غیره
همین مصداق است

نقد جملة - بیان کیفیت آنکه منع است جائز داشتن نفس تصور مفهوم واجب اکتی
یعنی آنکه از واجب الی فهم کرده شود پس این مفهوم نفس تصور او را
در فهم خود کلی پذیرا شدن - و آنرا جائز شمردن منع است +

جائز شمردن منع است +
بیان آنکه نفس تصور مفهوم واجب اکتی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسم الله الرحمن الرحيم - و درود میجوایم - و درود میفرمایم بر رسول او که نام پاکش محمد است صلی الله تعالی علیه و سلم
و شفاعت میجوایم از او - و بر آل و صحاب و پیروان او تمام را باد - و خداوند گفته شد که "نفس تصور مفهوم
واجب را کلی پذیرا شدن جائز است" پس بدین قول ترا شریک جائز آمد حال آنکه نسبت معبود بجز تو یگانه
تراست - ای متفهم البته آنکه مفهوم است همچو مصداق است و تصور او را تابع بود **ف** چیر که
تصور که محاش و باغ است وجودی است ذهنی غیر مستقل که برائے حصول شبه صنع مصداق متقدم
او را ضروری است که وجودی باشد خارج مفهوم و معلوم و آن پیش از وجود ذهنی یعنی از تصور مبدأ
که ازال شده معلوم که مصداق متقدم است شبه گرفته شود برائے صنع مصنوع که مصداق متأخر باشد
پس تصور واسطه و سبب شود در میان مصداق متقدم معلوم و متأخر مصنوع - بدین وجه تصور
بذاته مقصود نیست مگر از برای سبب و واسطه پس لامحاله غیر مستقل خواهد شد و هر چه غیر مستقل
سمت و غیر واجب را نشاید - و چونکه در حصول شبه برای صنع او مصداق متقدم ضروری است که
حقاً چنانچه حصول شبه برود و در نتیجه او بمصداق لازم است - و از این احتیاج و تنبیه واجب منزه است *

بین حقیقت تصور
و مصداق او -

وَإِنَّ مَفْهُومَ كُلِّ مَتَوَقَّفٍ عَلَى مَفْهُومٍ جُزْئِيٍّ لَهُ فَإِنَّ
 كَانَ مِثْلَهُ مَفْهُومٌ كُلِّ مَوْجُودٍ أَحَقِّقًا ضَرُورِيًّا
 فِي حَدِّهِ وَهُوَ وَاحِدٌ حَقِيقِيٌّ فَكَانَ مِثْلَهُ مَفْهُومٌ
 جُزْئِيٍّ لَهُ مَوْجُودٌ أَحْكَمِيًّا غَيْرَ ضَرُورِيٍّ فِي حَدِّهِ تَبَعًا
 بِوُجُودِ مِثْلِهِ مَفْهُومٌ كُلِّ إِنْ لَمْ يَكُنْ امْكَانُ جَوَائِزِ
 وَجُودِهِ مَمْتَنَعًا وَهُوَ أَفْرَادٌ حَكَمِيَّةٌ وَمَفْهُومٌ جُزْئِيٍّ
 لَا يَتَحَقَّقُ إِلَّا بِمُقَابَلَةِ مِثْلِهِ وَهُوَ جُزْئِيٌّ فَلَا يَحْصِلُ إِلَّا بِأَفْرَادٍ

تحقیق مفهوم کل و
 وجود و همین صادق
 است.

بیان تحقیق مفهوم
 کل و جز و حقیقی
 و حکمی وجود و لازم
 و غیره

ترجمه و البته اینکه مفهوم کل متوقف است بر مفهوم جز و که برای کل است پس آن چیز که مفهوم
 کل است اگر حقیقتاً موجود باشد که ضروری است در حد خود و او را حقیقی است پس آن چیز که بر مفهوم
 جز است برای او حکماً موجود شود که غیر ضروری است در حد خود بسبب تنوع وجود آن چیز که بر مفهوم کل
 است بشرطیکه امکان جواز وجودش منتفع نباشد و او افراد حکمی است و اینها معلوم شد که مفهوم
 کل بر مفهوم جز متوالی نیست چرا که فهم بر واحد دیگری متوقف آمد اگر یکی موجود حقیقی باشد دیگری برای
 فهم آن بنا بر توقف فهم یکی بر دیگری ممتناً موجود حکمی خواهد شد یعنی وجود ذهنی پیدا شده موجود اصلی و آنچه موجود
 حقیقی باشد در حد خود ضروری باشد که همین واحد حقیقی است و آنچه موجود حکمی باشد در حد خود غیر ضروری
 باشد چرا که آن بر تنوع موجود حقیقی ضروری بنا بر توقف فهم فرمناً پیدا شده آمد لهذا بطور حکم افراد فرغ کرده
 شود پس آن افراد حکمی باشد بشرطیکه امکان جواز وجودش منتفع نباشد بسبب امتناع وجود افراد حکمی مفهوم
 تبع بر نیاید و از نبودن تبع مفهوم وجود یکی ازال هر دو یعنی کل و جز حاصل نشود چو یکی ازال هر دو معلوم
 بود عدم توقف لاحق شود حال آنکه فهم هر یکی ازال دیگری متوقف بود پس لامحاله عدم هر دو پیدا آید و این
 صورت مفهوم کل و جز را باطل گردان یعنی از عدم تبع و عدم وجود یکی ازال هر دو و از عدم توقف عدم وجود هر دو
 الحاصل مفهوم کل و جز هر دو باطل شود و دیگر آنکه مفهوم جز بغیر مقابله مثلش که آن هم جز باشد متحقق نشود
 و این مفهوم حاصل نیاید مگر با افراد و نیز آنکه مفهوم خود اگر چه متبلیج مفهوم کل است تا برایش
 بغیر مقابله جز دیگر مثلش باشد ثابت نشود پس لامحاله افراد را نخواهد و بغیر تحقق افراد مفهوم جز قاصر
 نگردد و چونکه مفهوم یکی ازال هر دو دیگری متوقف است پس در وجهیکه آنچه از وجود مفهوم شود جز
 موجود حقیقی باشد مفهوم کل وجود حکمی گیرد و علی هذا عکس آن بنا برین هر یکی را ازال هر دو و چیزی وجود حکمی
 حاصل است و از توقف یکی بر دیگری افراد هم متحقق است +

جز بر مقابل شان خود
 می خواهد و متضمنی افراد

و افراد الواجب ممنوعه بان معرفه الواجب بدلالة الحدوث
فان كان افراد الواجب فان توافقوا في ارادتهم لاحد فبطلت
قدرة قديمة عنهم لاحتياج رفع معارضة جائزة توافقاً
بش مفعول له لرفع مر فالوجوب بش اي فبطل الوجوب
ببطلان القدرت ص وان لم يقدر او على معارضة فليج
بش متعلق بطل اي فبطل الوجوب ليج ص لا فتضاهي عدداً
سابقاً و لاحقاً وان تخالفوا فكان وجود الحادث ممنوعاً
بتنازع و انما الحادث بدیهی -

بیان آنکه واجب را افراد
ممنوع است

ترجمه

و واجب را افراد ممنوع است - باینکه معرفت واجب بدلالة حدوث است که مصنوع و بیان گو
است بکس اگر واجب افراد باشند و آنهم افراد برای احداث حادث یعنی برای خلق مخلوق - اگر در اراده
خود توافق نموده اند و بضرورت احتیاج رفع معارضت جائزه بنا بر توافق پس قدرت قدیمه از آنها
باطل شد زیرا که جائزه باشد که در میان آن افراد متوافقه واجب معارضت و تراش پیدا آید و بضرورت
رفع این معارضت و تراش احتیاج یکی بدگیری لازمی است تا اتفاق باشد که بد بضرورت اتفاق نموده اند پس
بضرورت و احتیاج باشد قدرت کما مانده چنانکه قدرت قدیمه چون قدرت نمایند وجوب هم برفت تا آنکه
بطلان وجوب بطلان قدرت ظاهر است لهذا واجب افراد نشود و بیکسانی و اگر آن افراد واجب
با هم در معارضت و تراش قدرت ندارند پس بسبب عجزشان که او سابق و لاحق عدم را میخواهند وجوبشان باطل
شد چه بقیه این قدرت عجز خیرد و عجز بنگین خود محدود و هر محدود و اواخر منتهی است - و هر محدود
بهانیت را از اول و آخر عدم بیضا - و هر چه بین العزین است حادث است و هر حادث ممکن باشد واجب
پس بسبب عجز و عدم قدرت وجوب باطل شد لهذا وجوب افراد نیامد که وجوب ایکسانی نیز است و زیاده
و اگر آن افراد واجب با هم مخالفت نموده اند پس وجود حادث بسبب تراش با همی ممنوع بود حال آنکه وجود حادث
همین موجود بدیهی است چه نکته تراش و مخالفت هر گرفتار و فساد گیر و چنانکه یکی آن خواهد که دیگر بپسند
و از خواست خود هر یکی بدگیری مانع آید پس از بین تراش و تراش وجود حادث صورت نمیدد و فساد
پذیرد پس وجود حادث ممنوع بود حال آنکه حادث موجود بدیهی است که هر کس علانیه میند و میداند و از
کسی پوشیده نیست پس این وجود ممکن است پس واجب و آن یکتا باشد تا فساد و وجود حادث نیاید که
انکار بهایت گردد و آن خلاف عقل و نقل خواهد شد چنانچه از قول لاحق مآتن هویدا است *

فلا تثبت دلالة اليهم الا على واحد كما قال سبحانه
 في سورة الانبياء ركوع دوم است - ولو كان فيهما اليقين
 الله لفسد آتاه فيما متناع وجود افراد حقيقيا وحكما الذي
 حصلت به الاجزاء فالتوقف مش الفاء بقيد العطف
 على الاجزاء والجزء لشرط مقدارى اذا حصل تثبت
 الاجزاء فحصل التوقف الذي لمفهوم كل
 مفهوم جزء له ولعكسه ح اى لمفهوم جزء على مفهوم كل
 له ص بطل مفهوم كل وجزء

ترجمه - پس برای افراد واجب دلالت ثابت نمی شود (سبب امتناع وجود حادث) مگر بر وجهی
 چنانچه فرموده سبحانه که در سوره انبیاء از رکوع دوم است - ولو كان فيهما اليقين
 اگر بودی درین هر دو معبودان کثیر بجز ذات احد موجود بکنایه برآید شدن هر دو
 و زمین هر دو از انضمام و مخالفت هر دو گشت پذیرفتن و از فساد و برابری هر دو و هر چه در و است و از معدوم
 حادث ممکن بر واجب دلیل نماندی و دلالت ثابت نشدی - حال آنکه هر دو آسمان و زمین و هر چه در و است
 و صراحتا موجود است و دلیل و دلالت بر واجب و صانع پیدا نماند پس معلوم شد که خالق و صانع
 که واجب است موجود است و او بجز ذات واحد افراد را نخواهد تا حادث ممکن بر جا ماند که باین است
 واجب را افراد متنع آمد چنانچه از فرموده او سبحانه ظاهر است که اگر سوای معبود برحق الله در آسمان و زمین
 معبود کثیر بودی هر دو برآید شدی پس سبب امتناع وجود افراد حقیقی و حکمی آنکه بدو اجزا حاصل آمدند و
 توقف که مفهوم کل و جز و عکس آن بدو حاصل است - مفهوم کل و جز باطل گردد - اینجا قایم التوقف
 معین است برای عطف بر اجزاء و نیز قایم جزا است شرط مقدارى یعنی چونکه از وجود افراد که
 اند اجزاء برآمد چنانچه مذکور شد و از اجزاء توقف حاصل آمد تا مفهوم کل مفهوم جز را بطلان است و
 یعنی مفهوم جز بر مفهوم کل که برای اجزاء است حاصل شود چه که مفهوم هر یکی از آن بر دیگری متوقف است و
 از توقف هم فیما بین هر دو حاصل آید - پس از امتناع وجود افراد امتناع اجزاء نیز متناع و توقف نشود
 بوجود افراد حاصل میشوند - و آن عدم اجزاء و عدم توقف مفهوم کل و جز نمی ماند از آنکه متناع و مفهوم هر یکی از
 به تائید مفهوم دیگر متوقف آمده است - و این امر بدون اجزاء افراد ممکن نیست چنانچه وجود افراد متنع باشد
 نماند و مفهوم کل و جز باطل گردد نه کل کل ماند نه جز جز

ش ارجح لتوضیح حقیقت مفہوم کل و جزء الی اصل فی ذکر کیفیتہا
مع شرحہما فتوضح مر قال سبحانه فسبحان الله رب العرش عما يصفون
فَاعْلَمْ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاعْبُدْ اللَّهَ مَحْضًا لِمَا نَزَلَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ
اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَىٰ عَالِمِهِ كَمَا تُحِبُّ
وَتَرْضَاهُ وَشَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْحَمْنَا بِهِ *

ترجمہ: چون حقیقت مفہوم کل و جزء بوضاحت مبطلی بسوی اہل کی در ذکر کیفیت ہر دو مع شرح ہر دو قرار جو
کن پس در صبح خدا ہی یافت و شکوہ نہ کنی۔ فرمود سجادہ در سورۃ انبیاء کہ از رکوع دوم است فسبحان الله رب
العرش عما یصفون کہ پس پاک است از خدای کہ مالک تخت است از آنچه آنہا وصف کنند۔ و بدانکہ این بحث
کہ در پیش جواز مفہوم کل واجب اعلیٰ است ذہنی و خارجی ہر دو را مشترک است یعنی مفہوم کل را جو واجب اعلیٰ
جائزہ اتن چنانچہ از رکوع دس منع است از رکوع خارج ہم منع است یعنی ہر دو نوع ممنوع آمد۔ اللہ صلا و
سلم علی محمد و علی آلہ کما تحبہ و ترضاہ و شفعہ فینا و ترحمنا بہ یعنی
خدایا درود و سلام بفرم بر محمد صلی اللہ علیہ وسلم کہ نبی رحمت است و بر عاقل او چنانکہ تو او را دوست
داری و از خوشنودن و شفیق کن او را در میان و رحمت فرما از ما را *

ذکر کیفیت الجبر و القدر و ما هو حق

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَسْبُكَ اللَّهُ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفِعُهُ وَعَلَىٰ آلِهِ وَاصِحَائِهِ
وَأَتَّبِعُهُ أَجْمَعِينَ - اَعْلَمْ أَنَّ لِلْعَرَضِ الْحَادِثِ مَحَلًّا حَادِثًا لِقِيَامِ الْحَقِيقِ
الْأَبَدِيِّ فَلَهُ نِسْبَةٌ إِلَىٰ خَالِقِهِ فَيُنْسَبُ بِهِ إِلَىٰ

ذکر کیفیت الجبر و القدر
و ما هو حق *

بیان تفارق نسبتہ قدرت
و نسبتہ قیام و کما یستلزم
عوضت مع برابری

توضیح: (بیان کیفیت جبر و قدر و جبره اوح حق است) بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
جو حکیم خدای را و از مدد و یغما ہم۔ و درود می فرسایم بر رسول او کہ نام پاکش محمد است صلی اللہ علیہ وسلم
و شفاعت بنمایم از او۔ و بر آل و اصحاب و پیروان او تمام را بارہ۔

یہ کہ عرض حادث را محلی است حادث کہ برای قیام حقیقی او محل را از حدوث چارہ نیست پس عرض را بجای آورد
خود و متعارف خلق نسبتی است کہ بدل نسبت بسوئے او نسبت کردہ شود *

بیان فرق نسبتہ حقیقی و
نسبت قیام و کما یستلزم
و تفارق نسبتہ

و نسبته الى ماهية التي قام بها فينسب بها اليها في نسبة له
 كما قال سبحانه خلقتكم مما تعملون الآية ولكم ما كسبتم الآية
 فلا بد من ان هو للمنسوبين اليهما فان نزاع من نسبة
 الى خالقه هو قدر للقدريّة - وان نزاع من نسبة الى ماهية التي
 قام بها هو جبر الجبرية فليس لنا الجبر والقدّر لكن شئ لنا
 صدفنا اضافة شئ اى مخلوقة صدفنا مخرجاً حقيقياً مبدئاً
 عليه منها فلا اضطرار ولا اختيار من كيف الكسب المضاف

توضیح قدر و جبر

بیان قدرة اضافی و فرق
 اضطرار و اختیار مع تامل
 آنها -

ترجمه و تفسیر ماهیت است که در ماهیت آن عرض قائم است پس لبوی ماهیت بر شدت
 آن عرض منسوب شود - و آن ماهیت عرض است که کسب کننده است چنانچه فرمود سبحانه و یورثه صافاً کرم ۳
 خلقتکم و ما تعملون الآية آنرا بشمارا و آنچه عمل کنید و لکم ما کسبتم الآية و یورثه بقره کرم ۱۷ و در
 شما است آنچه کسب کردید و پس چاره نیست از این که هر آن عرض برای هر دو باشد که سوختن است نسبت کرده
 است - پس اگر کسی کرد از نسبت که سوختن خالق عرض است همین قدر است که برای قدری گفته شد یعنی چون از نسبت
 که از خالق است عقلت کردند و در هر عمل و فعل خود که آن عرض ماهیت هر فاعل و عامل است نسبت به حقیقی آن عمل
 و فعل که با ماهیت است از آن خود پنداشتند از آنکه عرض با ماهیت قیام حقیقی باشد پس سوختن خود گماشته خود را
 و مختار فعل و عمل دانستند و همین ندیده اهل قدر است که در هر عمل و فعل خود را فاعل و عامل قادر دانند و راه
 غلط آمدند و از قدریه نامیدند چرا که خود را قادر و خالق فعل و عمل پنداشتند از قادر و خالق حقیقی که نسبت خلق
 هر فعل و عمل بدو است که فرمود خلقتکم و ما تعملون آنچه روگردانید و راه گم کردند و اگر کسی کرد از نسبتی که
 برای ماهیت است که عرض بدو قائم است هر دو جبر است که برای جبریه گفته شد یعنی چون از نسبت که سوختن ماهیت
 است که محل و قیام آن عرض است - و هم کاسب عرض عقلت کردند و همه فعل و عمل خیر و شر از خالق پنداشتند پس
 او گماشتند و خود را مجبور محض دانستند و از نسبت کسب عرض که با ماهیت خود است روگردانیدند حال آنکه در
 هر دو قیام حقیقی است که هیچ عینیت آمده انفکاک و جدایی در میان شان و شواست و از اختیار عفت
 و زبده خود را مجبور محض گماشتند جبریه نامیدند - و این است که گوی کره راه گم کردند و جبر پنداشتند جبر
 شدند - و برای جبر و قدر نیست لیکن برای ما قدرت اضافی است خلق شده که سنتزم عجز حقیقی است که از قدرت
 اضافی برده می شود - یعنی قدرت اضافی که از خلق خالق پیدا شده عجز حقیقی را از خلق خود را می خواند که در ذرات
 احتیاج خلق ندارد و این احتیاج عجز و قدرت اضافی هر چه حال است از عطیة خلق خالق است - پس اضطرار و اختیار

بیان قدرت اضافی و تامل
 در اضطرار و اختیار

که از کیفیت کسب است مضاف است

نَشْأَ اِیْ مَخْلُوْقٍ مَّوْهَبًا مَّتَابِزًا مِنْهَا کَاسِبًا اِنْ تَفَكَّرْ
فِیْهَا - اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ نَبِیِّ الرَّحْمَةِ وَ عَلٰی اَنْوَارِهِ کَمَا یَحْتَیْیُهُ
وَتَرْضَاهُ وَ شَفَعَهُ فِیْنَا وَ تَرْحَمْنَا بِهِ *

ترجمہ یعنی مخلوق است و ہر دو اضطرار و اختیار برائی کاسب متماثر اند از اضطرار و اختیار کاسب پو
و سپرد و فکر کنی نیز ہر دو از حالت کاسب بخوبی میشود اللہم صل و سلم علی محمد بنی الرحمة
و علی جمالہ کما یحتیٰیہ و ترضاہ و شفعہ فینا و ترحمنا بہ *

ذکر کیفیت اسماء اللہ تعالیٰ و صفاتہ و ذاتہ بَعَالَتْ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تَسْمَحُ اللّٰهُ وَ نَسْتَعِیْنُهُ وَ نَضِلُّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَ نَسْتَشْفَعُهُ وَ عَلٰی اٰلِهِ
وَ اصْحَابِیْہِ وَ اتَّبَاعِہِ اَجْمَعِیْنَ * اَعْلَمُ اَنَّ اَسْمَاءَ اللّٰهِ تَعَالٰی قَدِیْمٌ مَّحْمُودٌ
فَتَعْتَصِمُ بِاسْمِ اللّٰهِ الْقَدِیْمِ فَتَحْبُجُّ بِحُدُوثِ الْحُرُوفِ لِتَرْکِیْبِہَا
بِہَا وَ اَلْصَوْتِ لِتَکْلِیْمِہِ تَعَالٰی بِہِ فِی مَرْتَبَةِ الْحِجَابِ وَ مِیَاهُیَا
مَحَادِثِیْنَ لَا صِفَتُہُ تَعَالٰی الْقَدِیْمَ الْمُنْزَہَ عَنِ الْکِیْفِ کَالْاَفْعَالِ
الْمُنْتَزِعَةِ مِنَ الصِّفَاتِ وَ الْمُتَشَابِہَاتِ

ترجمہ حالہ - ایں ذکر بیان ہمارے خدا برتر و صفات او ذات او است کہ ہمہ برتر اند *

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

محمد اللہ و نہ متعینہ و نضل علی رسولہ محمد و نستشفعہ و علیہ و اصحابہ و اتبا
اجمعین - بدانکہ ہر آئمہ اسماؤ خدا کے تعالیٰ ہمہ قدیم اند - پس ماچنگ می زنیم باسم اللہ کہ قدیم است
و عجیب است بحدوث حروف بنا برتر کبیب اسماء باں حروف و حدوث صوت برائے کلام کردن
بر تعالیٰ باں آواز در مرتبہ حجاب - حالانکہ آن ہر دو یعنی حروف و صوت حادث
نیستند اگر صفت قدیمہ خدا کے برتر اند منزہ از کیف چوں افعال کہ از صفات
منتزع و رقیق و متشابہات *

لأنه سبحانه مستجمع بجميع الصفات في استعداده تعالى
 فان أعرض عن هذا فانما استماء ^{صفته} حادثه مخلوقة فيلزم
 شبهة خلقها من الواجب أولا وأعرض عنه فكيف خلقها و
 أعجب القول إن أسمائه تعالى عين الذات ومع هذا حدوث
 الحروف ألا نظر الى دلالة لفظية وهي باختصاص مجازي
 في شيئين ^ش اي لفظ وماهية اقتضاء المحل من معلولين
 قبل الاختصاص بفعل محصص فانما ههنا الاختصاص
 بمحصر قديم بعلمه ما فيه الذي يشبه مجازي *
 فالأسماء قديمة قائمة بالقديم متميزة في مرتبة زياتها على الذات
 لا في مرتبة عينيتها في الذات ولا بد للأسماء من الحروف والتركيبات

ترجمه از آنکه حق سبحانه و استعداده خود مستجمع بجهه صفات است یعنی همه صفات را گرد آورده است - و اگر این
 اعراض یعنی روگردانی کرده گفته شود که بخروف و صوت صفت قدیمه آنرا از کیف نیستند پس جز اینست
 که این اسماء که حادث اند مخلوق اند بنا بر دلیل که اسماء بحروف مرکب شده و صوت برای تکلیف بناچار آمده - و این
 ترکیب و تکلیف را حدوث لازم آمده - پس لازم شود شبه خلق اسماء از واجب اولاً یعنی بنا بر اولیت عالم که
 از خلق اسماء روگردانی کرده گفته شد که اسماء قدیم اند پس چگونه خلق اسماء است - و بحسب تر این قول
 است که اسماء او تعالی عین ذات اند و با وصف این دعوی حدوث حروف - آیا نذیر او سوی دلالت
 لفظیه که این باختصاص مجازی است و ششین یعنی در لفظ و ما بهیت بنا بر اقتضای و خواست محل که

شود معلوم باشد پیش از خاص شدن بفعل محصص - پس جز این نیست که اینجا اختصاص بفعل محصص قدیم که بعلم
 محصص است چیزی است و محصص که آن بمشایب مجازی شود - پس این اختصاص حقیقی مشایب مجازی را در معنی اختصاص
 محصص که بمعنی متعدی است در اصل اختصاص در ذکر کیفیت اصول که در این اختصاص علم محتاج و محتاج الیه هر دو
 مشروط است برای محصص بنا بر رابط که در میان محتاج و محتاج الیه هر دو پیش از اختصاص محصص در است پس این اختصاص
 محصص قدیم که بفعل خود بعلم خود در محتاج بعلم خود است در محتاج بقیام حقیقی است بخصص اما تشابه بقیام
 مجازی دارد و گویند چنان نیست - و مصنف رحمه الله علیه بر این اصل اشارت فرمود که در اصل اختصاص گفته شد پس
 قدیم انفاً قدیم که در مرتبه زیادت اسماء بر آشناتر شوند - و در مرتبه عینیت آن اسماء در دنیا - و برای اسماء از حروف و ترکیبات نیست

لابد للمستلزم من
الصوت -

والتکلیم من الصوت بوجوب تعدیه بمفعولین له قال الثانی
لتعرض قوة الی فعل الاول وما فیہ الا صوت تضمن حروفا و
ترکیباً فکیف حد وھما اعلم ان تعرض قوة الی فعل بفعل
فاعل الی غیرہ فان احتاج الی غیرہ فلیس یحیی الا الی الذی هو
قائم بہ فلزم ان مفعولاً ثانیاً فی تکلیم لتعرض قوة الی فعل
یفعل فاعل الی غیرہ لغائب بہ واعلم ان الکلام ان کان
مخاطب بغير صوت و حروف و ترکیب لم یحصل بہ استماع
ولفظ یفید معناه للمستمع و کیف کتب اللہ تعالیٰ و انھما من
کلامہ سبحانہ مع صوت و حروف و ترکیب فلفظ یفید معناه
و اسمائہ القدیمہ مع حروف و ترکیب و ان اللہ تعالیٰ وجہ و عین
وید و قدم فی مرتبة القدم و قیل ہی کلھما من المتشابهات

و ان بہ تعالیٰ وجہ و
عین وید و قدم فی
مرتبة القدم و قیل کلھما
من المتشابهات

ترجمہ و برای تکلیم از صوت ہمچنین است از آنکہ تکلیم را تجاوزن کردن سبب وجوب تعدیه بود
مفعول چارہ نیست - و مفعول ثانی مفعول اول را برای تعرض یعنی پیش آمدن قوہ سوئی فعل
است نیست درین پیش آمدن مگر صوت کہ مضمّن آمدہ حروف و ترکیب را - پس چگونه حدوث
صوت و حروف است - بد آنکہ تعرض قوہ سوئی فعل بفعل فاعل است جانب غیر او - پس اگر فاعل
سوئی غیر خود مخرج شد پس این سخن نیست مگر آنکہ احتیاجش سوئی آنکہ او قائم بود است باشد
حق است - پس لازم آمد آنکہ مفعول ثانی کہ در تکلیم برای تعرض قوہ سوئی فعل بفعل فاعل است
جانب غیر او - البتہ قائم بفعل است

بحث ترکیب
از صوت چارہ نیست

و بد آنکہ ہر آئینہ کلام اگر بہ مخاطب بغير صوت و حروف و ترکیب شود حاصل نیاید و
استماع و لفظ کہ معیش برائے مستمع مفید باشند و چگونه اندک تا بہائے خداے برتر کہ ہر آئینہ
آہنا از کلام او سجانہ اند مع صوت و حروف و ترکیب پس لفظ از انہا کہ مفید شود معنی خود
را - و اسمائے قدیمہ اند مع حروف و ترکیب - و بد آنکہ ہر آئینہ برائے خداے برتر
وجہ و عین و ید و قدم است یعنی روئے و چشم و دست و قدم
مبارک در مرتبہ قدم - و گفته شد کہ اینہا ہمہ از متشابهات اند

بیان آنکہ خدا را وجہ عین
و ید و قدم است در مرتبہ
قدم و گفته شد کہ اینہا
از متشابهات اند بطریق اول

و لا تأوّل بل یختار فی معنی موضوع مع مجهولیه کیفیتها فکذا ان
 یختار الصوت و الحروف و التركيب فی مرتبة القدم من المتشابهات
 لا یخالف المختار ش فتوافق القول قول طائفة من اهل الکلام
 و الحديث انه ح ای الکلام ش حروف و اصوات انزلیة مجمعة
 فی الازل کما فی شرح الفقه الاکبر للملا علی القاری فاما نحن فنجد الطرق
 هو ان الصفات علی ثلثة فعلیه و حقیقیة و ثانیة فالفعلیة هی
 اضافات ذاتیه متضمنة الحقیقیة احتیاجا لوجودها انتزاعا منها
 و الحقیقیة هی منضمّة الذات بقیامها الحقیقی بها من حیث انها
 لا هی عین ش ای نفس الذات ش اذا الوصف لیس نفس
 الموصوف و لا غیرها ش من حیث انتزاع الوصف بقیام حقیقی
 بالموصوف و متحد ش بالحاء المهملة الذات
 علیها فلذلک سمیت صفة ذاتیه فقر استخص النفس علیها

فانفعالیة ای اضافات ذاتیه متضمنة الحقیقیة

و الحقیقیة هی متضمنة
 الذات بقیامها الحقیقی
 بها

ترجمه و تاویل نکرده شوند بلکه در معنی موضوع اختیار کرده شوند مع مجهولیت کیفیت آنها همچنین
 است آنکه اختیار کرده شود صوت و حروف و ترکیب و در مرتبه قدم از متشابهات که مخالف اختیار نشود
 پس این قول موافق شد قول طائفة از اهل کلام و حدیث اینکه برآئینه کلام حروف و آواز است
 از لیه که در ازل جمع آمده چنانچه در شرح فقه اکبر است برائ طاعنی قاری - پس نیستیم که درین طریق
 تنها هستیم - و بدانکه برآئینه صفات بر سه نوع اند فعلیه و حقیقیة و ثانیة - پس صفات فعلیه که او
 اضافات یعنی نسبتهای ذاتیه اند منضمین بحقیقیة یعنی حقیقیه را فرا بسم گیرنده و بضمش در
 آمده بنا بر احتیاج برای وجود خود از حقیقیة بطور استتار و انتخاب یعنی و اگر فن
 و حاصل نمودن - و صفات حقیقیة که او منضمّة ذات اند بقیام حقیقی خود بذات
 بچشته اند که اینها نه عین ذات یعنی نفس ذات اند از آنکه وصف نیست نفس موصوف
 و نه این صفات حقیقیة غیر ذات اند برین حیثیت که انتزاع و انتخاب وصف بقیام
 حقیقی بموصوف است - و ذات برین صفات متحد است یعنی باز داشت شده پس
 بنا برین صفات ذاتیه نام نهاده شدند - و قرار تشخیص نفس بر اینها است *

باین اقسام صفات و تقاطعی و آنکه فعلیه
 اضافات ذاتیه متضمنه حقیقیه اند

و آنکه حقیقیة منضمّ ذات
 بقیام حقیقی خود بدو -

والتشائية هي اضافات ذاتية متضمنة الذات ولا تحتاج في وجودها الى الحقيقية انتزاعاً كالفعلية الا احتياجاً بوجه لتحدد الذات عليها فمن حاجة اليها في تضمن الذات لا حاجة خاصة لوجودها اليها فالاحتياج اليها بوجه غير معتبر فتحققت اصالتها بمقابلته الحقيقية فمنسوية بالحقيقية في استقرارها في تضمن الذات ولا يتحدد الذات عليها وهي لا عيها ولا غيرها والفرق بين الحقيقية والتشائية بتحدد الذات ونوصف الحقيقية بالتشائية كالسمع بالوجود والقدرت بالعظمة ولا توصف الشائبة بالحقيقية كالوجود بالسمع والعظمة بالقدرت ونقصف الشائبة بالتشائية كالرحم بالوجود والعظمة ولا توصف الحقيقية بالحقيقية كالسمع بالبصر وقس على هذا وقدم الحقيقية والتشائية بالعينية والفعلية بانتزاعها من الحقيقية بقيا هما الحقيقي *

ترجمه وصفات شائبة که او اضافات ذاتية یعنی نسبتها می ذاتية اند متضمنه ذات وند وجود و خود سوئی حقیقیه بطور انتزاع مثل فعلیه محتاج نیند مگر احتیاج بوجهی دارند زیرا برتحد ذات بر صفا حقیقیه پس درضمن ذات سوئی حقیقیه محتاج اند از روی حاجت خاصه که برای وجود خود سوئی حقیقیه باشد پس این احتیاج سوئی حقیقیه بوجهی است غیر معتبر پس اصالت صفات شائبه بمقابل حقیقیه ثابت و متحقق شد پس با حقیقیه در استقرار خود درضمن ذات برابر اند و ذات برینها همچو حقیقیه متحد نمی شود و این صفات در عین ذات اند و غیر ذات و فرق میان حقیقیه و شائبه به متحد ذات است و توصف شدن حقیقیه بشائبه چون وصف شدن سمع بوجود و قدرت بعظمت و بخلاف آل شائبه به حقیقیه بوصف شدن نمی آید چون وجود بسمع و عظمت به قدرت و متفرق میان این هر دو بوصف شدن شائبه بشائبه است چون رحم به وجود و عظمت و بخلاف این حقیقیه به حقیقیه بوصف نمی شود چون سمع به بصر و هم برین قیاس کن و قدم حقیقیه و شائبه بعینیت است و قدم فعلیه بسبب انتزاع او از حقیقیه است بقیام حقیقی خود *

ان الترك وجود
نظري ملتزم من
اختياره

فَاعْلَمْ أَنَّ التَّارِكُ وَجُودُ نَظَرِيٍّ مُلْتَزِمٌ مِنْ اخْتِيَارٍ مُتَضَمِّنٍ لِمَنْعِهِ
مِنْ صَحَةِ فِعْلٍ بِخِلَافِ التَّارِكِ شَيْءٌ أَيْ التَّارِكُ لَيْسَ مُنْتَزِعًا
مُتَضَمِّنًا مِنْ صَحَةِ فِعْلٍ مَرْفُوعٍ سَلْبِ الْاِخْتِيَارِ بَعْدَ ثَبُوتِهِ تَرْكٌ
فَلَيْسَ التَّارِكُ مَسَاوِيٍّ صَحَةِ فِعْلٍ فِي صِفَتِهِ قُدْرَتٍ فَوْضَحٍ
حَقِيقَتِهِ مِنْ عَدَمِيَّاتٍ وَالْمُنْتَزَعَاتُ الْعَدَمِيَّةُ النَّظَرِيَّةُ
لَيْسَتْ مُقَاوِمَةً بِصَحَةِ فِعْلٍ نَفْيِ الْقَدَمِ بِمَنْعِ سَلْبِ الْاِخْتِيَارِ
اِنْتِزَاعُ التَّارِكِ مَنُوعُ الْوُجُودِ كَالْعَدَمِ وَمَا يَشْتَبِهُ بِالتَّارِكِ هُوَ
صَحَةُ فِعْلٍ فِي أَحَدِهِمَا مِنْ قُدْرَتِهِ تَعَالَى فِي عِلْمِهِ تَعَالَى فَالْقَدَمُ
مَا صَحَةُ فِعْلٍ مِنْهُ فَقَطْ كَمَا قِيلَ إِنَّهُ تَعَالَى عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ
أَيْ لَتَرْبُ وَجُودِهِ مِنْ صَحَةِ فِعْلٍ وَلَا يَحْسَبَنَّ مَنْعُ التَّارِكِ مُسْلِمًا
جَبَرًا وَاضْطِرًّا لِلهِ سُبْحَانَهُ لَا نَهْمَا مِنْ خِصَالِ الْحَوَادِثِ وَهُوَ
سُبْحَانَهُ مِنْزَعٌ عَنِ شَوَائِبِ الْحَوَادِثِ فَعِلْمُهُ تَعَالَى بِهِ مِنْ أَسْبَابِ الْحَوَادِثِ
بِهِ لِأَنَّهُ بِمُقَابَلَةِ الْقَدَمِ

بحث آنکه ترک وجود نظری
است ملتزم اختیار

ترجمه آنکه ترک وجود نظری است که ملتزم از اختیار است یعنی از اختیار لازم شونده است
آن اختیار که ملتزم از صحت فعل است بخلاف ترک یعنی ترک فتنه متضمن نیست از صحت فعل پس بعد از
شدن اختیار سلب او ترک است پس ترک مساوی صحت فعل نیست در صفت قدرت پس واضح شد که حقیقتش
از عدمیات است و منتزعات عدمیه نظریه را بصحت فعل مقاوم نیست یعنی مساوات و بهم برابری کردن پس
قدم سبب منع سلب اختیار انتزاع ترک مثل عدم ممنوع الوجود است یعنی وجودش در قدم ممنوع است و آنچه
مشابه میشود به ترک او صحت فعل است در وجود از قدرت او تَعَالَى و عِلْمِ او تَعَالَى پس قدرت چیز
است که از صحت فعل است فقط چنانچه گفته شد إِنَّهُ تَعَالَى عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ یعنی بر آئینه خود برتر است
بسیار تواننده است یعنی بر آن ترب و وجودش از صحت فعل خود و باید که هرگز گمان نگیرد کسی که منع ترک تسلیم جبر و اضطرار
است بر حق سبحانهِ از آنکه جبر و اضطرار بر او از خصوصیتها حوادث اند و اسباب یعنی آینه‌ش و آلودگی باحوادث
منزه و پاک است پس علم او تَعَالَى بمنع ترک از انبائِ حوادث است بدو یعنی بمنع ترک از حوادث آگاهی است که علم
او تَعَالَى بدو است از این علم و سبحانهِ بمقابله قدم است

تقریب قدرت

والا هرا دة بما تخصیص فعل منه لصحته فقط والمشیة مترادفتها
 كما قال سبحانه فَأَرَادَ رَبُّكَ أَنْ يَبْلُغَا أَشُدَّهُمَا أَلَيْهَ وَمَا شَاءَ وَ
 فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ وَتَخْلُقُ مَا يَشَاءُ وَالْفِعْلُ يَدُلُّ إِلَى تَخْصِصِ صَحَّةِ
 الفعل به والبتة المشیة بوقوع القریب وقیل التکوین
 ما ایقاع صحة فعل محصص منه حقيقة فقیل لیس بحقیقة
 لان صحة فعل هی ایقاعه والا الحقیقة فی وصفها تحتاج
 الى الحقیقة و لیس كذلك فالتکوین من اضافات ذاتیة
 متضمنة الحقیقة انتزاعا فالفرق بین التخلیق والتکوین كالانشاء
 والابداع والبتة ان الافعال القديمة نظرا بصحة ربط بينهما
 ومفعول به محتمل حدوثها أو قدّم مفعول به وانتزاع الفعل حدوثا
 يلزم الحدوث بالصفات والذات بحکم منشايتها وهي لشيء ^{عنه} وقد ستمنه

ترجمه و ارادت چیزی است که تخصیص فعل از و است بر او صحت فعل فقط و مشیت مترادف ارادت
 یعنی شریک هم معنی است با ارادت چنانچه گفت سبحانه و سورة كهف كوع ثم فاراد ربك ان يبلغا اشدهما
 الا یعنی باز خواست پروردگار تو اینكه هر دو برسد بقوت خود ما و سورة هود كوع هم ما شاء یعنی آنچه خوا
 و در سورة هود كوع هم فعل لما يريد یعنی كنده است هر چه میخواهد باز خواهد و در سورة رعد كوع
 ششم يخلق فایشاء یعنی پیدا میکند آنچه میخواهد پس درین امثال مفعول دلالت میکند سوو تخصیص صحت
 فعل که بآن مفعول است و البتة مشیت بوقوع قریب است و گفته شد تکوین آنکه واقع کردن
 است صحت فعلی که خاص کرده شده است از و از روی حقیقة یعنی تکوین آنکه از وصحت فعلی که تکوین
 خاص کرده شده است واقع کردن او است از روی حقیقة و گفته شد تکوین حقیقی نیست از آنکه صحت فعل بها
 و یقاع فعل است و رنه حقیقیه در وصف خود سوو حقیقیه مختلف شود و همچنین نیست پس تکوین از
 اضافات ذاتیه متضمنه حقیقیه است از روی انتزاع لیس فرق میان تخلیق و تکوین چون انشاء و ابداع است
 و البتة آنکه افعال قدیمه بطور کردن صحت ربط که در میان شان و مفعول به است احتمال یا گمان کرده شوند حدوث
 خود یا قدّم مفعول به را حال آنکه انتزاع فعل از روی حدوث لازم گرداند حدوث را بصفت ذات بنا بر
 حکم منشايتها و از آنکه منشا وجود افعال ذات آمده و او سبحانه برتر و پاک است از حدوث

اَوْ قَدْماً الْقَدْماً بِمَفْعُولٍ بِهِ شَيْءٌ اِىْ اَنْتَزَاعُ الْفَعْلِ قَدْماً يَلِيْمٌ
 الْقَدْماً بِمَفْعُولٍ بِهِ شَيْءٌ فَالْخَدِشَةُ عَلَى الطَّرْفَيْنِ شَيْءٌ اِىْ اَنْتَزَاعُ الْفَعْلِ
 حَدَوْثًا وَاَنْتَزَاعُ الْفَعْلِ قَدْماً هُوَ مَفْعُولُهُ بِأَمْرٍ وَفَعْلٍ جَابِئِينَ
 شَيْءٌ كَمَا ذَكَرَ حَقِيقَتُهُمَا فِي ذِكْرِ كَيْفِيَّةِ اثْبَاتِ مَرْتَبَةِ الْحِجَابِ بَيْنَ
 الْقَدِيمِ وَالْحَادِثِ الْمَخْلُوقِ هُوَ إِلَى مَعْلُومٍ مُتَعَلِّقٍ بِفَعْلٍ فَاعِلٍ
 قَدِيمَيْنِ كَمَا هُوَ مَعْلُومٌ وَلَيْسَ بِمَوْجُودٍ خَارِجٍ وَمَخْلُوقٌ مِنْ عَدَمٍ
 وَلَيْسَ لَهُ مَوَادُّ فَقَى الْاِيجَادِ بِقَطْعِ نَظَرٍ عَنِ الْأَمْرِ بِصَحَّةِ الْفَعْلِ
 خَطَاً وَعَنْ صَحَّةِ الْفَعْلِ بِالْأَمْرِ غَطَاً فَأَعْلَمْنَا أَنَّ الْحَقِيقِيَّةَ مَادَّةَ
 الْكَشْفِ هِيَ مَا هُوَ وَصَفُهَا كَفَى الْبَصَرَ الْبَصَرِيَّةُ هِيَ عَيْنُهُ وَفِي شَيْءٍ عَلَى ذَلِكَ قَادَةُ
 الْاَكْشَافِ فِي حَدِّ كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنَ الصِّفَاتِ مَحْدُودَةٌ غَيْرُ مُشْتَرَكَةٍ
 بغيرها لِأَنَّ الْاِسْتِرَاكَ حَقِيقَةً مَمْنُوعٌ وَمَجَانِزُ الْعَدَمِ وَصِفَةٍ
 جَامِعَةٍ فِيهِمْ بَاطِلٌ كَمَا لَيْسَ الْبَصَرُ لِبَسْمِجٍ +

ترجمه: یا انتزاع فعل از روی قدّم لازم گرداند قدّم را بمفعول به پس این خدشه که بر دو طرف است یعنی
 فعل حدوّثاً باشد یا قدّم این دفع کرده شده است یا امر و فعل که هر دو جمالی اند چنانچه حقیقت هر دو یعنی امر و
 و فعل در ذکر کیفیت اثبات مرتبه حجاب در میان قدیم و حادث مخلوق مذکور آمد و آن هر دو امر و فعل
 جابّی واقع شده اند سوئی معلومی که متعلق بفعل فاعل است که آن فعل و فاعل هر دو قدیم اند چنانچه امر
 و السنّه شده معلوم است و این معلوم متعلق موجود خارج نیست بلکه آفریده از عدم است که برای او
 مواد نیست پس در ایجاد بصیحت فعل از امر نظر بریدن خطا است و بقطع نظر از صحت فعل در
 ایجاد با امر غطا است یعنی پرده است یعنی این غطا است که در ایجاد بصیحت فعل از امر نظر بریده
 شود و همچنین چون در ایجاد با امر از صحت فعل قطع نظر کرده شود غطا پیش آید پس بدانکه هر آینه برای
 صفات حقیقیّه ماده کشف است و او تمییز است که او و صحت صفات است چون در بصیرت بیانی که او عین است
 و برین قیاس کن همه صفات حقیقه را پس ماده اکشاف در حد هر واحد از صفات محدود است و با غیر او
 مشترک نیست از آنکه اشراک حقیقتاً ممنوع است و مجازاً اهم باطل است بنا بر وصف جامع نبودن
 درین صفات حقیقیّه چنانچه بصیرت نیست بسمع یعنی بیانی بگو یا لی حاصل نمی شود +

آن حقیقیّه ماده اکشاف معرّف
 فلا يجوز تقديم المادة عليها

بحث آنکه برای حقیقه ماده کشف است یا نه
 پس تقدم ماده از آنها جائز نیست +

قناده الكشف معه فلا يجوز تقدم المادة عن الوصف لعدم
انفكاكها عنه ولذلك اشتراكمها بغيرها تفرضاً باطلاً أيضاً و
وحدتها أيضاً شىء اى لذلك المعية لا يجوز اشتراكها بغيرها
وحدتها مرفيات كيف يمكن التقدم شىء الحقيقى والرئى
موا لا مشترك والوحدة وان قيل كلها اعتبار ليس الفرق
فى حد هم حقيقاً يارب عجزت ان اكون مثلها علم ان الجواب
على بناءهم نعم ان تعبير الفرق اعتباراً فى الفرق ما قيل فى
الدعوى والحق ان تمامنا لا اعتبار فى شأن الذى هو واسطه
بين مرتبه زائده والذات لقيامها بها وموصلها بها عينيه
مجهولة لا فى حد الزيادة هي موجوده واقعه ولا فى
الذات البحث فما قيل فى الدعوى ثبت فى الزيادة

تمت پس ماده كشف مع او هست يعنى باصفتى است كه اين ماده كشف وصف آن صفت
و تقدم ماده از وصف جائز نباشد بسبب عدم انفكاك او يعنى جدا بودن ماده از وصف و بنا برين
معيت كه ماده را با وصف است و هر واحد مشترك ماده با غير خود از روى فرض باطل هم جائز نيست
و نه وحدت ماده هم جائز است يعنى ماده از وصف خود تنها باشد - پس او رب من چگونه تقدم
حقيقى و ربى و مشترك و وحدت ممكن باشد - و اگر گفته شود كه اين همه صفات حقيقيه اعتبار اند
كه در حدشان حقيقاً پنج فراق نيست او رب من عاجز كم مثل شان شوم - بدانكه هر آئينه جوايه است
بر بناؤ شان كه آرى اگر نوفرقت را بطور اعتبار بغير كنى يا اگر فرق بغير كره شود بطور اعتبار پس در فرق
چيز است كه در دعوى گفته شد يعنى مشترك حقيقاً و مجازاً ممنوع و باطل است كه در بين صفات حقيقيه
و وصف جامع نيست چون بصر جمع نيابد - و حق نيست كه تنازع اعتبار در شانى است آنكه او و هاست
در بيان مرتبه زائده و ذات برائى قيام حقيقى او با و موصل او با و از روى عينيت مجهول نه تنازع
اعتبار در حد زايوت است كه او موجود واقعى است و نه در ذات بحت - پس آنچه گفته شد پس ديگر
ثابت آمد در زايوت كه موجود واقعى است نه در واسطه كه موصل مرتبه زائده با ذات است
بنابر قيام حقيقى او با و از روى عينيت مجهول

وَأَنَّ تَغْيِيرَ الْأَعْتِبَارِ مُحْضًا لَا مِنْ حَيْثُ الْوُجُودِ فَالْعِلْمُ بِالْعَدَمِ
وَأَعْلَمُ أَنَّ الْفَرَقَ فِي الزِّيَادَةِ حَسْبُهَا وَفِي الْأَعْتِبَارِ حَسْبُهُ فَلَيْسَ
هَذَا عَنْ الْفَرَقِ فَلَمَّا سَلِمَ سَلِمَ الدَّعْوَى وَأَعْلَمُ أَنَّ الذَّاتَ
مُسْتَجْمَعَةُ الْمُتَغَايِرِينَ عَيْنِيَّةٌ مَجْهُولَةٌ وَلَا تَتَعَدَّدُ بِاسْتِجْمَاعِهِمْ
وَأَنَّ قِيلَ بِتَقْدِمِ الْمَادَّةِ الْوَاحِدَةِ عَلَى مَا قِيلَ أَيْ لَمْ يَكُنْ مُسْتَجْمَعُ
الْمُتَغَايِرِينَ فِي وَجْهِ التَّغَايُرِ وَهُوَ الْمَانِعُ فَلَمَّا كَانَ التَّغَايُرُ بِجَاهِيَّةٍ
لَمْ يُمْكِنْ عَيْنِيَّتُهَا بِوَصْفِ التَّغَايُرِ الْأُخْرَى لَا نَهَا لَيْسَتْ عَيْنِيَّةُ الْمُتَغَايِرِينَ
فِي حَدِّهِمْ فَتَتَعَدَّدُ بِفَتْحٍ شَيْءٌ فِي الْجَوَابِ صَرَّحَ الْمُتَغَايِرُ مُتَخَالَفٌ
مَعْنًا وَالتَّخَالَفُ يَقْتَضِي وَجُودًا بِمُقَابِلَتِهِ فَيَجْتَمِعُ الْمُتَخَالَفُونَ فِي مَحَلٍّ
وَاحِدٍ كَمَا هُوَ بَدِيهِيٌّ فِي نَفْسِكَ لَا أَصْدَادُ إِذَا الصَّدَقُ لَا يَقْتَضِي
وَجُودًا بِمُقَابِلَتِهِ وَوَحْدَتُ مَادَّةِ الْكَشْفِ وَالِاشْتِرَاكِ فِيهَا تَطْهِيرٌ
لَمْ يَصِحَّ بِعَارِضٍ الْبِدَاهَتِ فَبِاطِلَانِ *

ترجمه و اگر تو تغییر کنی این اعتبار را اعتبار محض یا اگر تغییر کرده شود این اعتبار از روی محض ذات حقیقت و علم
پس این علم بعدم است و بر و حکم نیست - بدانکه هر آینه فرق در زیادت موافق زیادت است و در اعتبار موافق
است پس از فرق قرار نیست - پس چون فرق تسلیم کرده شد دعوی تسلیم کرده شد - و بدانکه هر آینه ذات مجتمع
همه صفات متغایر است از روی عینیت مجهوله و با وجود اجتماع این همه متغایر تعدد نمی پذیرد یعنی عدد و عدد
نمی شود - و اگر گفته شود بنا بر تقدم داده و اصرار بر آنچه گفته شد یعنی اینکه در وجه تغایر مجتمع متغایرین
ثابت نشد از آنکه اوصاف متغایره در وجه تغایر مستجمع نمی شوند که این تغایر و وصف مانع است پس
هرگاه که تغایر با ماهیت عین ماهیت باشد در ضرورت عینیت او بوصف تغایر دیگر ممکن نشود
از آنکه آن عینیت نیست عینیت همه متغایر در حد آن متغایر پس ذات متعدد شود - پس در جواب
گفته شود که هر آینه متغایر در معنی تخالف است و تخالف بمقابله خود وجود در اینجا پس تواند
که همه متخالف در محل واحد جمع آید چنانچه او در نفس تو بدیهی است - نه اصدا که این همه و یکجا
مجتمع نشوند از آنکه ضد بمقابله خود وجود را نمی خواهد - و وحدت ماده کشف و اشتراک هر دو
در اینها ای در صفات حقیقیه نظری اند که صحیح نیاید که آن هر دو بداهت را معارض آیند پس هر دو باطل باشند

الثلاث مستجمعة
المتغایرين

بجمله ذات مجتمع متغایرین است *

وقيل مش في اجواب مرتب فرض باطل لقولهم لزم تعارض
 خلاف في القولين مش اي ان الذات مستجمعة المتغايرين الخ
 ولم يكن مستجمع المتغايرين الخ هو وتعارض ضد في الخلاف
 كيفية الزيادة معروفة او العينية فالاهون ان تسلم معرفية
 كيفية الزيادة مع مجهولية كيفية العينية اذا الزيادة اظهر
 لا معرفية كيفية العينية مع مجهولية كيفية الزيادة اذا
 العينية اخفى وفي الضد كيفية ما مجهولة لما اذا تعارض العلم
 والجهل في شئ فبقى الجهل لانه لو عرف فقطعي وقع النزاع
 فلا سنا ان لا يخاض فيها لان المجهول لا يخاض وهمنا العجز عن ذلك
 النكته درك فان لا ينزعاك التعصب وتفكرت فاصبت بالحق اشارة
 الله تعالى فاعلم ان مفهوم الذات وجداني علما مع وجوده خارجيا
 بضرورت بدلالة عوارضه فلا يوجد بنفسه ولا يحاط به

ترجمه سه مرتب فرض باطل بنا بر قول مشاا در جواب گفته شود که تعارض خلاف درین هر دو
 قول یعنی آنکه ذات مستجمع همه متغایر است الخ و در وجه تغایر مستجمع متغایرین ثابت نشود الخ
 لازم آمد با تعارض ضد پس در صورت خلاف کیفیت زیادت معرفت است یا عینیت و آسان
 تر آنکه تسلیم کرده شود معرفت کیفیت زیادت مع مجهولیت کیفیت عینیت از آنکه
 زیادت خارج تر است نه آنکه تسلیم کرده شود معرفت کیفیت عینیت مع مجهولیت کیفیت
 زیادت از آنکه عینیت اخفی است یعنی پوشیده تر است - و در صورت ضد کیفیت هر دو
 مجهول است تا بر آنکه چون علم و جهل در چیزی با هم عارض آیند پس جهل باقی ماند از آنکه او اگر شناخته
 شد پس قطعی است و نزاع بر فراست پس مسلم تر آنکه در مجهولیت خوض و فکر نکرده شود از آنکه مجهول
 خوض نکرده شود - و همچنین جا است که گفته شد الخ محقق ذلك الکثرة ذکر الخ یعنی خارج شدن از دریا
 حقیقت همین درک است - و اگر ترا تعصب به وسوسه اندازد فکر کنی پس بخی بری اگر عرضی خدای برتر
 است و بر آنکه هر آئینه مفهوم ذات از روی علم وجدانی است یعنی گم شده یافتگی مع وجود او در خارج
 بضرورت بدلالة عوارضش - پس بنفسه نیافته شود و نه احاطه کرده شود *

وکنه الشیء ما هیئته لا یتقدّم ولا یتأخّر منه شیء فان تقدّم
 منه لیس کنهه او ان تأخّر منه لیس کنهه لا کن یمکن ان یمکن صفة
 قائمه به فلیس کنهه رفیق لا یدرک کنه ذات الله تعالى و
 صفاته و قیل یدرک لانه سبحانه لا یجہل عن کنهه فجاوزه
 ظله فیمکن الاختلاف بحسب حال المدّ العلمیة سبحانه کما هو
 بالتنزیة و تشبیہه لا یزیل التنزیة و یمکن ان یاوّل الذرک
 بالجهل عن کیف التنزیة والجهل عنه بالذرک فالجهل درک
 والذرک جهل فتوافق القولان فقوله صلعم ما عرف ذلک حق
 معرفتک ای عرف من حیث وجوده لا من حیث کنهه ای ما هو و
 عرف ذلک حق معرفتک مع الجهل عن معرفته الکن و مع معرفته
 الکنه علی حسب حال فتوافقا و یمکن ان یکون هذا قوله صلعم
 من المنشأ لجات اذ غارض العلم والجهل فی شیء فبقی الجهل

ما عرف ذلک حق معرفتک

عرف ذلک حق معرفتک

ترجمہ وکنه و حقیقت شے است که از پیش نبشود و نه پس می آید پس اگر از پیش
 گرفت کنه او نیست یا اگر از پس آمد کنه او نیست لیکن ممکن است که وصف او باشد قائم به پیش نیست
 کنه او - و گفته شد کنه ذات خدائی برتر و صفات او ادراک نه شود یعنی دریافت نه کرده شود و
 گفته شد که ادراک شود از آنکه حق سبحانه از کنه خود نادانده نیست پس در ظل او جا نراست پس
 بحسب حال اختلاف ممکن باشد - پس این علم که خاص است باو سبحانه است چنانکه او را تنزیه است
 حال آنکه تشبیہ او تنزیه را زائل و دور نمیکند - و ممکن است که تاوین کرده شود درک جهل از کیف تنزیه
 و جهل از او بزرگ - پس جهل درک است و درک جهل - پس این بر دو قول باید موقوف آمد
 قول او صلعم است قاع عرف ذلک حق معرفتک یعنی شناختیم ترا حق شناخت تو امر او کنه تنزیه
 از حیث وجود او از حیث کنه او قاع هو او آنچه او است - و قول او صلعم هم کنه تنزیه حق که جهل از کیف
 شناختیم ترا حق شناخت تو - این قول یعنی شناختیم ترا از مع جهل است از معرفت که با مع معرفت کنه است
 بر حسب حال - پس بر دو قول با هم موافق آمدند و ممکن است که این قریب صلعم منشأ است
 از آنکه علم و جهل در چیزی با هم عارض آمدند پس جهل باقی نماند

ما عرف ذلک حق معرفتک

عرف ذلک حق معرفتک

وہو فی حالہ صلعم ممنوع و اعلم انہ سبحانہ وراء الوراء
 عن درک حادث لا فی حد ذاتہ و صفاتہ و الا ش اے
 ان کان وراء الوراء فی حد ذاتہ و صفاتہ فالثبوت من
 نفی النفی المذکور ملزم النفی عن الثابت علی التسلسل فلا
 یثبت القدر فما یدرک بالکیف ہو بتشبیہ حادث و ما
 یدرک بلا کیف ہو عدم سابق و لاحق اود لاک و ربط
 تتم حد ادراک و هو سبحانہ وراء الوراء عن درک
 حادث و ہذا حق و لا نزاع و لا استقرار علیہ اھون
 و اللہ بالغ امرہ و قد جعل اللہ لکشی
 قد راء اللہ صلا وسلم علی محمد بنی الرحمة
 و علی النوار کما تحبہ و
 نرضاہ و شفّعہ فینا و ترحمنا بہ

ترجمہ و این در حال او صلعم ممنوع ہست۔ و بدانکہ ہر آئینہ او سبحانہ از درک حادث و راء
 الوراء است یعنی پیش از پیش است نہ در حد ذاتہ او نہ در صفات او۔ ورنہ اگر در
 حد ذات و صفات خود و راء الوراء بودے پس از نفی نفی مذکور ثبوتی کہ محقق است
 بدینطور کہ این نفی آخر کہ نفی سابق است گویا نفی نفی میگند پس ثابت محقق میشود
 ازین ثبوت ثابت بنا بر تسلسل نفی از ثابت نفی لازم آمدے پس قدم ثابت نشدے۔
 پس آنچه بکیف دریافت شود او است بتشبیہ حادث و آنچه بلا کیف ادراک شود او عدم
 سابق و لاحق است یا دلالت و ربط است۔ پس حد ادراک تمام شد و او سبحانہ از درک
 حادث و راء الوراء است و این حق است و نیست نزاع یعنی خصوصیت و کشیدگی۔ و قرار گرفت
 برواسان تراست و اللہ بالغ امرہ و قد جعل اللہ لکشی قد راء کہ در سوہ طلاق کو
 اول است۔ یعنی خداے برتر رسا نندہ امر خود است۔ تحقیق خداے برتر بر آن ہر شے اندازہ
 ندارد است۔ اللہ صلا وسلم علی محمد بنی الرحمة و علی النوار کما تحبہ و رضاه
 و شفّعہ فینا و ترحمنا بہ۔ ترجمہ اش در بحث سابق گذشت

قویٰ ظنہ بتعلیق بین الامر والامرادت والقول کل واحد منهم
 حادثہ الذی ظاہر من فعل فاعل قدیم بقیامہ الحقیقی بہ
 اذا اقتضی فعلاً و فاعلاً خارجین قبل ایقاع الفعل والا
 الا یقاع من معدوم محتج عَقلاً لا حادث الذی کائن اثر
 الامر بقیامہ المجازی بہ۔ فالظاہر الذی وصفت فاعل
 نرائل علی صفت نرائلہ علی الذات حادث غیر مخلوق
 اذا وصفت الموصوف لفاصل بہ بقیام حقیقی لا مخلوق
 مش فی المخلوق بقیامہ المجازی ص والکائن الذی اثر
 امر وفعل فاعل حادث مخلوق فالحدث الذی غیر
 مخلوق محجب بین فعل فاعل قدیم و حادث الذی
 مخلوق یحفظ حدہما

نثر ترجمہ۔ پس بتعلیق کہ در میان امر و ارادت و قول است ظاہر شد کہ ہر واحد از انہا حادثہ
 است ظاہر یعنی نمودار از فعل فاعل قدیم بقیام حقیقی خود آن فاعل قدیم یعنی ہر یک از اینہا کہ
 با فاعل قدیم بقیام حقیقی دارد بواسطہ فعل فاعل قدیم بطور حادث نمودار آمدہ ظاہر شد۔ از آنکہ
 اذا ایقاع و فاعل ہر دو را در خارج پیش از ایقاع یعنی واقع کردن فعل مجازی ہر دو را نہ ایقاع از معدوم
 عَقلاً یعنی از روح عقل محتج است۔ نہ ہر واحد از انہا حادثی است کائن بطور اثر برای اہتمام
 مجازی خود آن فاعل قدیم یعنی اینہا حادث کائن بیند کہ امر اثر باشند و با فاعل قدیم بقیام
 مجازی دارند۔ بلکہ ہر نہ از فعل فاعل قدیم حادث نمودار آمدہ بواسطہ این فعل با فاعل قدیم
 بقیام حقیقی می دارند۔ پس ظاہری کہ از فعل فاعل قدیم بقیام حقیقی بآن محدث نمودار آمدہ آنکہ او
 وصفت فاعل قدیم است زائد بر صفتی کہ زائدہ است بر ذات این ظاہر حادث غیر مخلوق است از آنکہ
 وصف موصوف است کہ بر آئینہ این وصف بآن موصوف قائم بقیام حقیقی است نہ مخلوق آن موصوف
 است از آنکہ مخلوق بخالق خود قائم بقیام مجازی است۔ و کائنات کہ اثر امر و فعل فاعل است این
 کائن حادث مخلوق است۔ پس حادثی کہ غیر مخلوق است او محجب است در میان فعل و فاعل
 کہ ہر دو قدیم اند و در میان حادثی کہ مخلوق است۔ وہیں محجب است کہ ہر دو محفوظ و در بعضی فعل
 و فاعل ہر دو قدیم و حادث مخلوق را بحد خود نگاہ دارد *

وَأَحَادِثُ الْمَخْلُوقِ دَلِيلٌ عَلَى الْحِجَابِ وَالْقَدِيمُ وَحَفْظُ الْحَدِيثِ
بِتَعَلُّقِ الْقَدِيمِ بِأَوَّلِ وَاسِطَةِ الْحِجَابِ بِحَادِثِ مَخْلُوقٍ مَمْتَنِعٌ
عَقْلًا فَلْيَحْفَظِ الْفِكَرَ عَنِ الزَّيْجِ وَمَنْ وَرَائِهِ إِنْ كَانَ الْأَمْرُ
قَدِيمًا فَكَأَنَّ الَّذِي أَثَرُهُ مَعَهُ فِي الْقَدَمِ تَعَاقُبًا رُتَبِيًّا فَلَيْسَ
أَلَا شَرَفٌ قَدِيمًا فَلَيْسَ آخِرًا قَدِيمًا وَقَالَ صَلَاحُكَ كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ
مَعَهُ شَيْءٌ الْحَدِيثُ غَيْرُ قَدِيمٍ وَإِنْ كَانَ الْأَمْرُ حَادِثًا مَخْلُوقًا
لَزِمَ فَوْقَهُ آخِرٌ فَتَسْلَسَلُ فَتُثَبِتُ أَنَّ الْأَمْرَ حَادِثٌ غَيْرُ
مَخْلُوقٍ مِنْ جِثَّةٍ وَصَفَ آخِرٌ بزيادة على صفتِ نزلِ
على الذات فهو حجابٌ كما ذكرنا الكونية الحادثة التي هي اثر
للأمر إن لم تكن بايقاع فعل الذي حجاب من فاعل

ترجمہ وایں حادث مخلوق دلیل است بریں مرتبہ حجاب قدیم از حدوث خود بر حجاب حادث و از خلق
بر خالق قدیم۔ و نگاہداشت بر دو حد مذکورہ دریں تعلق کہ قدیم را با حادث مخلوق است بواسطہ
حجاب عقلاً ممتنع است زیرا کہ ہین بواسطہ حجاب واسطہ تعلق است در میان قدیم و حادث مخلوق و ہین
حاجب و نگاہدارندہ است صدر دو۔ پس باید کہ فکر از ہنجی نگاہ دارد۔ و علاوہ انہیں اگر امر قدیم باشد
پس گمانی کہ اثر امر است یا او باشد در قدم بطور تعاقب رتبی نہ از روی حقیقی در نہ ایہ امر
ناقص و ضعیف است تا آنکہ امر حالانکہ اثر متعاقب امر است یعنی از امر پس آیندہ است از روی
تعاقب حقیقی در رتبی یعنی اثری کہ از امر است اولیہ امر در حقیقت می باشد بطور مرتبہ و پایہ پس اثر مزبور
شود ورنہ این اثر یا امر سبب اتصال و قربت ثابت شود و امر ناقص و ضعیف آید تا آنکہ امر پس ظاهر شد کہ اثر
نیست قدیم و اینکہ امر ہم قدیم نیست و نمود صلحہ کہ آن اللہ و کم یکن معہ شئی الحادیث یعنی بود حادث
برتر و باو چنیہ نبود۔ مطلب آنکہ خدا کو برتر قدیم است عین شری با او نہ بود یعنی با او بود غیر قدیم پس جہت با او
نمود حادث شد قدیم نیست۔ و اگر ایہ امر حادث مخلوق باشد لا کو او امر دیگر لازم شود پس تسلسل پیش آید
پس ثابت شد کہ ہر آئینہ این امر حادث غیر مخلوق است از حیثیت و صفت امر کہ این وحدت زیادت است
بر صفت زائدہ کہ زائد بر ذات است و ایں حجاب است چنانچہ مذکور آمد۔ و کونیت حادثہ آنکہ امر اثر
برائی امر اگر یو اقع کردین فعلی کہ او از فاعل حجاب است حادث و واقع نہ شود۔

لِزِمَ اسْتِقْدَادُ الْكُونِيَّةِ فِي الْكَائِنِ خَارِجًا قَبْلَ الْاَهْرَ وَالْاَيْقَاعِ
فَلِزِمَ قِدَمُ اسْتِقْدَادِ كُونِيَّةِ الْكَائِنِ فَلَا شَيْءَ يَلْزِمُ مَر
عَدُهُمَا شَيْءٌ اِى الْكُونِيَّةِ وَالْكَائِنُ مَر فِكَيْفَ اَمْرُ الْوُجُودِ
عَلَى الْمَوْجُودِ وَكَيْفَ قِدَمُ اسْتِقْدَادِ الْكُونِيَّةِ فِي شَيْءٍ الَّذِي
مَوْجُودٌ مِنَ الْعَدَمِ وَقَوْلُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ اَلَا لَهُ الْخَلْقُ
وَالْاَهْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ هـ دَلِيلٌ عَلَى كُونِيَّةِ
الْكَائِنِ بِتَخْلِيْقِهِ فَقَطْ - وَالظَّرَافَةُ مُتَضَمِّنَةٌ شَرْطٍ
عَلَى الْاَصْلِ الْمَذْكُورِ فَالْخَلْقُ الْمَذْكُورُ فِي قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ
قَلَمًا تَخْلُقُ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ الْاَيَّ حِجَابٌ جَاءَتْ وَتَفَكَّرْ فِيمَا لَمْ
تَذْكُرْ ظَرْفٌ مُتَضَمِّنٌ شَرْطٍ عَلَيْهِ فَيَجِدُ عَلَى الْاَصْلِ الْمَذْكُورِ

ترجمه - استقدا و کونیت در کائن پیش از امر و ایقاع از روی خارج لازم شود پس قیدم استقدا و
کونیت کائن لازم آید یعنی استقدا و کونیت را قیدم لازم شود - و عدم هر دو لازم نشود یعنی کونیت
و کائن هر دو را عدم لازم نیاید پس امر وجود برای موجود چگونه شود - و قیدم استقدا و کونیت
در چیزی که او از عدم موجود آمده چگونه ثابت شود یعنی چیزی که او از عدم موجود آمده در وقیم
استقدا و کونیت چگونه ثابت آید - و قول خدائی سبحانه که در سوره اعراف رکوع هفتم است اَلَا
لَهُ الْخَلْقُ وَالْاَهْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ هـ یعنی آگاه شو که رأی او است سبحانه خلق او را
صاحب برکت است خدا که پرورنده عالمیان است - پس دلیل است بر کونیت کائن یعنی شدن شونده
به آفریدن او سبحانه فقط یعنی چو خلق و امر باو سبحانه منحصر شد پس هیچ آفریده آفریده نشود مگر با امر و خلق
او سبحانه پس کونیت هیچ کائن نشود مگر با فریدن او پس شدن شونده با فریدن او سبحانه است فقط و ظرف
که متضمنه شرطان برای قاعده مذکوره اند - یعنی وجود شرطشان بوقوع فعل فاعل است که مقید زبان
باشد و جزای شرطشان بزبان شرط خود متصل باشد پس تجلی که مذکور است درین قول حق سبحانه قَلَمًا
تَخْلُقُ رَبُّهُ لِلْجَبَلِ الْاَيَّ در سوره اعراف رکوع هفتم یعنی دهرگاه که پروردگار او را بر آید کوه تجلی فرموده این
تجلی حجاب حادث است - و هم برین فکر کن در آنچه که از ظروف متضمنه شرط مذکور نیامده پس بیانی بر قاعده مذکوره
یعنی آن ظروف متضمنه شرط که مذکور نیامده برای ظرف مذکوره در آنها فکر کنی پس بر اصل مذکوره بیانی -

فَاعْلَمْ أَنَّ الْحِجَابَ مَعْبَرٌ بِظِلِّ كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ كَيْفَ
 مَدَّ الظِّلُّ الْأَيَّ وَالظِّلُّ بَقِيَامِهِ الْحَقِيقِيِّ بِهِ وَتَخْلُقُ
 ظِلُّ الظِّلِّ بَقِيَامِهِ الْحَاجِزِيِّ بِهِ فَيُمْكِنُ أَنَّ الظِّلَّ
 الْمَذْكُورَ فِي آيَةِ الْكَرِيمَةِ يُعَدُّ بِأَحَدٍ مِنْهُمَا مَعَ لِحَاطِ تَفَاوُتٍ
 فِيهِمَا شَيْءٌ قِيَامًا حَقِيقِيًّا وَحِجَابًا كَمَا فِي ذِكْرِ
 كَيْفِيَةِ تَفْسِيرِ الْكَرِيمَةِ أَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ كَيْفَ
 مَدَّ الظِّلَّ ص وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ
 بِالصَّوَابِ + اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ
 عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى
 جَمَالِهِ كَمَا يُحْتَجُّ
 وَتَرْضَاهُ وَشَفَعَهُ فِينَا

وَتَرْجُمُهُ مَنَابِیْ

ترجمہ پس ہر آنکہ ہر آئینہ حجاب بہ ظلّ تعمیر کردہ شود چنانچہ فرمود سبحانہ
 در سورہ فرقان رکوع پنجم کَیْفَ مَدَّ الظِّلُّ الْاَیَّ یعنی چگونہ دراز کرد این سایہ
 وظلّ بنوی ظلّ بقیام حقیقی خود است۔ و تَخْلُقُ ظلّ بقیام حقیقی سایہ از سایہ است
 بقیام مجازی خود بنوی ظلّ۔ و ممکن باشد کہ ہر آئینہ این ظلّ کہ در آیت کریمہ مذکور
 است ہیکے از ہر دو تعمیر کردہ شود مَعَ لِحَاطِ تَفَاوُتِ دریں ہر دو یعنی از روئے
 قیام حقیقی و مجازی چنانچہ در ذکر کیفیت تفسیر این کریمہ کہ در سورہ فرقان
 رکوع پنجم است اَلَمْ تَرَ إِلَى رَبِّكَ کَیْفَ مَدَّ الظِّلُّ یعنی آیا ندیدی
 سوئے پروردگار خود کہ چگونہ این سایہ را دراز فرمود و اللہ

تَعَالَى أَعْلَمُ بِالصَّوَابِ و خدائے برتر بدستے دانای تراست +
 اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَی مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى جَمَالِهِ
 كَمَا يُحْتَجُّ وَتَرْضَاهُ وَشَفَعَهُ فِينَا
 و ترجمہ منابہ + ترجمہ این درود شریف بالا نوشتہ آمد

ذکر کیفیت تحقیق حقیقت القرآن مجید

و اگر کیفیت تحقیق حقیقت
القرآن المجید

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
نَحْمَدُ اللَّهَ وَنُسْتَغِيثُ بِهِ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفَعُ بِهِ
إِلَهُ وَاصْحَابَهُ وَاتَّبَاعَهُ أَجْمَعِينَ * فَاعْلَمْ أَنَّ فِي تَحْقِيقِ حَقِيقَةِ
الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ أَنْوَاعًا مَتْنَهَا أَنَّهُ قَدِيمٌ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ كَلَامُ اللَّهِ
تَعَالَى هُوَ وَصِفٌ لِنَفْسِهِ الْكَرِيمِ الْقَدِيمِ زَائِدٌ عَلَى الذَّاتِ
فَلَا يُمْكِنُ أَنْ يَسْمَعَ الْحَادِثُ وَيُدْرِكَ حَقِيقَتَهُ وَلَا يَتَقَلَّلُ
وَلَا يَتَكَثَّرُ وَلَا يَنْبَغِضُ وَلَا يَنْفَعِي وَهُوَ سَبْحَانَهُ مَعَ صِفَاتِهِ
وَرَاءَ الْوَرَاءِ عَنِ الدَّرَكِ الْحَادِثِ وَمَتْنَهَا أَنَّهُ حَادِثٌ غَيْرُ
مَخْلُوقٍ فِي مَرْتَبَةِ الْحَجَابِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ ظَهَرَ مَعَ حُرُوفٍ وَتَرْكِيبٍ
وَصَوْتٍ يَلْبِقُ بِشَانِهِ تَعَالَى مِنْ كَلَامِهِ تَعَالَى

نماز است قدیم من حیث آنکه
لا اله الا الله المخصوصه +

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
نَحْمَدُ اللَّهَ وَنُسْتَغِيثُ بِهِ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفَعُ بِهِ
إِلَهُ وَاصْحَابَهُ وَاتَّبَاعَهُ أَجْمَعِينَ * فَاعْلَمْ أَنَّ فِي تَحْقِيقِ حَقِيقَةِ
الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ أَنْوَاعًا مَتْنَهَا أَنَّهُ قَدِيمٌ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ كَلَامُ اللَّهِ
تَعَالَى هُوَ وَصِفٌ لِنَفْسِهِ الْكَرِيمِ الْقَدِيمِ زَائِدٌ عَلَى الذَّاتِ
فَلَا يُمْكِنُ أَنْ يَسْمَعَ الْحَادِثُ وَيُدْرِكَ حَقِيقَتَهُ وَلَا يَتَقَلَّلُ
وَلَا يَتَكَثَّرُ وَلَا يَنْبَغِضُ وَلَا يَنْفَعِي وَهُوَ سَبْحَانَهُ مَعَ صِفَاتِهِ
وَرَاءَ الْوَرَاءِ عَنِ الدَّرَكِ الْحَادِثِ وَمَتْنَهَا أَنَّهُ حَادِثٌ غَيْرُ
مَخْلُوقٍ فِي مَرْتَبَةِ الْحَجَابِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ ظَهَرَ مَعَ حُرُوفٍ وَتَرْكِيبٍ
وَصَوْتٍ يَلْبِقُ بِشَانِهِ تَعَالَى مِنْ كَلَامِهِ تَعَالَى

ترجمہ ایں ذکر بیان تحقیق حقیقت قرآن مجید است
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنُسْتَغِيثُ بِهِ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفَعُ بِهِ
إِلَهُ وَاصْحَابَهُ وَاتَّبَاعَهُ أَجْمَعِينَ * فَاعْلَمْ أَنَّ فِي تَحْقِيقِ حَقِيقَةِ
الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ أَنْوَاعًا مَتْنَهَا أَنَّهُ قَدِيمٌ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ كَلَامُ اللَّهِ
تَعَالَى هُوَ وَصِفٌ لِنَفْسِهِ الْكَرِيمِ الْقَدِيمِ زَائِدٌ عَلَى الذَّاتِ
فَلَا يُمْكِنُ أَنْ يَسْمَعَ الْحَادِثُ وَيُدْرِكَ حَقِيقَتَهُ وَلَا يَتَقَلَّلُ
وَلَا يَتَكَثَّرُ وَلَا يَنْبَغِضُ وَلَا يَنْفَعِي وَهُوَ سَبْحَانَهُ مَعَ صِفَاتِهِ
وَرَاءَ الْوَرَاءِ عَنِ الدَّرَكِ الْحَادِثِ وَمَتْنَهَا أَنَّهُ حَادِثٌ غَيْرُ
مَخْلُوقٍ فِي مَرْتَبَةِ الْحَجَابِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ ظَهَرَ مَعَ حُرُوفٍ وَتَرْكِيبٍ
وَصَوْتٍ يَلْبِقُ بِشَانِهِ تَعَالَى مِنْ كَلَامِهِ تَعَالَى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
نَحْمَدُ اللَّهَ وَنُسْتَغِيثُ بِهِ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفَعُ بِهِ
إِلَهُ وَاصْحَابَهُ وَاتَّبَاعَهُ أَجْمَعِينَ * فَاعْلَمْ أَنَّ فِي تَحْقِيقِ حَقِيقَةِ
الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ أَنْوَاعًا مَتْنَهَا أَنَّهُ قَدِيمٌ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ كَلَامُ اللَّهِ
تَعَالَى هُوَ وَصِفٌ لِنَفْسِهِ الْكَرِيمِ الْقَدِيمِ زَائِدٌ عَلَى الذَّاتِ
فَلَا يُمْكِنُ أَنْ يَسْمَعَ الْحَادِثُ وَيُدْرِكَ حَقِيقَتَهُ وَلَا يَتَقَلَّلُ
وَلَا يَتَكَثَّرُ وَلَا يَنْبَغِضُ وَلَا يَنْفَعِي وَهُوَ سَبْحَانَهُ مَعَ صِفَاتِهِ
وَرَاءَ الْوَرَاءِ عَنِ الدَّرَكِ الْحَادِثِ وَمَتْنَهَا أَنَّهُ حَادِثٌ غَيْرُ
مَخْلُوقٍ فِي مَرْتَبَةِ الْحَجَابِ مِنْ حَيْثُ أَنَّهُ ظَهَرَ مَعَ حُرُوفٍ وَتَرْكِيبٍ
وَصَوْتٍ يَلْبِقُ بِشَانِهِ تَعَالَى مِنْ كَلَامِهِ تَعَالَى

فهو وصف قائم بنفسه الكريم القديم بقیام حقیقی زائد
على الصفة الذاتية وإن لم يكن بحروف وتركيب وصوت
فلا تمكن استفادة وافادة للاستفید
هذا ما كان لبشر أن يكلمه الله إلا وحياً أو من وراء
حجاب الآية كما يكلم الروح بصفاتها الذاتية بزيادة حادثة
عليها بقیام حقیقی بها وفي أنفسكم أفلا تبصرون مع
تفاوت كيفية القیام فیها شئ ای كلام الله تعالى
الذي هو حجاب وكلام الروح الذي هو حجاب هم قیاماً
حقیقياً ومجازياً به سبحانه فانه لیس مع من سمع عالم
المثال وبفهم حقیقته كما قال سبحانه لا یسمعه الا المطهرون

ترجمه و او وصف است قائم بقیام حقیقی نفس کریم او که قدیم است و این وصف زائد بر صفت توحید
است و اگر این وصف حجابی حادث غیر مخلوق بحروف و ترکیب و صوت نباشد پس استفاده و افاده
یعنی فائده گرفتن و دادن برای استفاد یعنی نفع گیرنده ممکن نباشد و همین معنی یعنی مراد است
از این آیت کریمه که در سوره شوری رکوع پنجم است ما کان لبشر ان یتکلم الله الا وحیاً
او من وراء حجاب الایه یعنی برای بشر نیست اینکه او را خدای برتر کلام کند مگر از روی وحی یا از
روی حجاب - چنانچه روح کلام میکند بصفته ذاتیه خود بواسطه زیادت حادثه که بر صفت قائم
است بقیام حقیقی آن صفت یعنی زیادت که بر صفت ذاتیه حادث و پس این ظاهراً شده بد
قیام حقیقی و در دیو اسطه این زیادت حادث روح بصفته ذاتیه کلام میکند و از این آیت
کریمه که در سوره ذاریات رکوع اول است فی أنفسکم أفلا تبصرون
یعنی در نفسهای شما آیا پس نمی بینید مع تفاوت کیفیت قیام که در رب هر دو است یعنی
کلام خدای برتر آنکه او حجاب است و کلام روح آنکه او حجاب است از روی قیام حقیقی
و مجازی است با و سبحانه - پس هر آینه او شنیده می شود از شنوای عالم مثال حقیقتر
فهم کرده و دانسته شود چنانچه فرمود سبحانه و افقه رکوع سوم
لا یسمعه الا المطهرون الایه

ای لا یسمعونہ ولا یفہمون حقیقتہ الا المطہرون من حرجس
 الا نام الظاہرۃ والباطنۃ اذ ہوا یتعلق بعالم المثال ولا
 یكون اہلہ الا المتقون فلا یمس مضارح ویتقلل ویتکثر
 ویتبعض ویتنفی کما قال سبحانہ لا یمسہم اللہ یوم
 الفیامۃ الا یہ فکتب اللہ تعالیٰ وکلامہ تعالیٰ بالانبیاء و
 الاولیاء والملائکۃ علی نبینا وعلیہم الصلوۃ والسلام
 من ہذا شیء ای من اندہ حادث غیر مخلوق فی مرتبہ
 الحجاب من حیث انہ ظہر مع حروف و ترکیب و صوت یلحق
 بشانہ تعالیٰ من کلامہ تعالیٰ و فی سنن ابی داؤد و
 البیہقی فی کتاب الاسماء والصفات عن عبد اللہ ابن
 مسعود رضی اللہ عنہما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم

ترجمہ ای لا یسمعونہ ولا یفہمون حقیقتہ الا المطہرون من حرجس
 الا نام الظاہرۃ والباطنۃ یعنی اور اس و کس نمی کنند مگر پاکیزگان مراد آنکہ اور انہی شنوند
 و نہ حقیقتش می فہند مگر آنکہ ظاہر و پاکیزہ شدہ اند از نجاست گناہان ظاہرہ و پوشیدہ۔ اذ آنکہ اور
 بعالم مثال تعلق دارد و اور اہل نبی باشند مگر بر پیر گاران۔ پس کایمس مضارح ایجا بمعنی مضارح
 است۔ و می تواند کہ این نذر کلام قلیل و کثیر و کم و بیش شود و بعض و نفی شود چنانچہ فرمود
 حق سبحانہ لا یمسہم اللہ یوم الفیامۃ الا یہ یعنی کلام کنند خدا کے برتر ایشان
 را روز قیامت الخ پس گویا ہی خدا کے برتر۔ و کلام اول تعالیٰ با نبیاء و اولیاء و ملائکہ علی نبینا
 و علیہم الصلوۃ والسلام ازین نوع است۔ یعنی آنکہ او حادث است غیر مخلوق در مرتبہ
 حجاب ازین حیثیت کہ ہر آئینہ او ظاہر شدہ مع حروف و ترکیب و صوتی کہ زیبا شود نشان
 او تعالیٰ از کلام او تعالیٰ۔ و در سنن ابوداؤد و بیہقی است در کتاب اسماء و صفات
 از عبد اللہ ابن مسعود رضی اللہ تعالیٰ عنہما قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 اللہ عکبیر وسلم

اِذَا تَكَلَّمَ اللّٰهُ بِالْوَحْيِ سَمِعَ اَهْلُ السَّمَاوَاتِ الدُّنْيَا صَلَٰوةَ جِبْرِیْلَ
السِّلْسِلَةِ عَنِ الصَّفَا وَلَا يَزَالُونَ كَذَلِكَ حَتّٰی یَاْتِیَهُمْ جِبْرِیْلُ
فَاِذَا اتَاَهُمْ جِبْرِیْلُ فُزِعَ عَنْ قُلُوْبِهِمْ قَالُوْا یَا جِبْرِیْلُ مَاذَا
قَالَ رَبِّیْ فِیْقُوْلُ الْحَقُّ فِیْنَادُوْنَ الْحَقُّ الْحَقُّ هُوَ الْاَلَا فِیْكَ یُحِیْطُ
الْحَادِثُ قَدِیْمًا وَكِیْفَ یَتَفَقَّی وَیَتَبَعُّضُ وَیَتَقَلَّلُ وَیَتَكَثَّرُ قَدِیْمًا
وَمَا هُوَ مَكْلَمٌ بِهٖ عَلٰی وَصْفِهِ حَدِیثًا وَقَدْ مَآ شِ
هٰذَا یُوَافِقُ بِقَوْلِ صَاحِبِ الْمُعْتَبَرِ وَالرَّازِیِّ فِی الْمَطَالِبِ
الْعَالِیَةِ اَنَّ كَلَامَهُ یَرْجِعُ اِلٰی مَا یُحْدِثُهُ مِنْ قُدْرَتِهِ
وَإِرَادَتِهِ لِقَائِهِ بِذَاتِهِ كَمَا شَرَحَ الْفَقْهُ الْاَكْبَرُ لِمَلَا عَلِی
الْقَارِیْ اِنْهٰی اِیْ اَنَّ كَلَامَ اللّٰهِ تَعَالٰی الَّذِیْ یَرْجِعُ اِلٰی مَا

ترجمہ اِذَا تَكَلَّمَ اللّٰهُ بِالْوَحْيِ سَمِعَ اَهْلُ السَّمَاوَاتِ الدُّنْيَا صَلَٰوةَ جِبْرِیْلَ السِّلْسِلَةِ
عَنِ الصَّفَا وَلَا يَزَالُونَ كَذَلِكَ حَتّٰی یَاْتِیَهُمْ جِبْرِیْلُ فَاِذَا اتَاَهُمْ جِبْرِیْلُ فُزِعَ عَنْ قُلُوْبِهِمْ قَالُوْا یَا جِبْرِیْلُ
مَاذَا قَالُ رَبِّیْ فِیْقُوْلُ الْحَقُّ فِیْنَادُوْنَ الْحَقُّ الْحَقُّ هُوَ الْاَلَا فِیْكَ یُحِیْطُ
بشؤوننا ہا اِسْمَانِ دُنْیَا صَلَٰوةَ یعنی آوازِی مثل کشیدن زنجیر از کوه صفا و ہمچنین میباشند تا آنکہ جبریل
نزولش بیاید۔ پس ہر گاہ کہ جبریل بیاید نزد شان وقوع کردہ شود ہم از دل شان گویند ای جبریل چیست کہ این
گفت پروردگار من پس گوید الْحَقُّ یعنی حق است کہ میگوید پس ہمہ نما میکنند و میخوانند الْحَقُّ الْحَقُّ یعنی ای
حق است ای حق است۔ اینجا فُزِعَ عَنْ قُلُوْبِهِمْ بِمَعْنٰی دَفْعَ الْفَزَعِ عَنْ قُلُوْبِهِمْ ہست از آنکہ فُزِعَ
از تفریح بمعنی بچہم گردانیدن آمدہ بصلہ عن کہ در صلاح ہست پس حاصل آنکہ ہم از دل شان دور کردہ شود
ورنہ پس چگونہ احاطہ کند حادث قدیم را و چگونہ میتواند کہ نفی شود و بعض بعض شود و قلیل و کثیر یعنی کم و بیش
شود قدیم۔ و آنچه او کہ کلام کردہ شد پرورد و وصف خود ہست از دسے حدوث و قدیم۔

اینکہ گفتہ شد موافق می شود بقول صاحب معتبر و رازی کہ در مطالب عالیہ ہست کہ ہر آنہ
کلام او کہ باز گردد سوئے آنچه کہ او را حادث میکنند از قدرت خود و ارادت خود
البتہ قائم بذات او است چنانچہ در شرح فقہ الکبیر است کہ برائے طاعتی قاری
است۔ انتہی۔ یعنی ہر آنہ کلام خدا کے برتر آنچنان کہ باز گردد سو کو چاہے

ای مرتبہ التي یحدثها الله تعالى من قدرته وإرادته لقائم بذاته
تعالى هو أن كان الحجاب عید ما ذکر بقیام مجازی شش
مخلوقاً فیدرج الكلام فی تحقیق ما وراء الحجاب وشیخ الحادث
كلاماً قديماً فیدعی ما یقال ومنها أنه حادث مخلوق من حیثية
الکتابیت والقراءة من مخلوق والمعنی فی ذلک مع نسبة الحادثة
بكلام الله تعالى من الحجاب وأصله فالآية الکريمة لا یمسسه
إلا المطهرون علی معنی آخر ای لا یمسسه إلا المطهرون من
الحادث شش الكبير والصغير فلا یمسسه شش منی والله تعالى اعلم
بالصواب - اللهم صل علی محمد بنی الرحمة وعلی جماله کما تحب
ونرضاه وشفعه فینا ونرحمنا به

ترجمہ یعنی سوئی مرتبے کا اور حادث کندہ خدای برتر از قدرت خود و ارادت خود البتہ اوقاتم است بقر
او تعالیٰ - و اگر ای حجاب بقیام مجازی است یعنی مخلوق است غیر آنچه کہ مذکور آید پس ای کلام باز گردد در تحقیق
ما وراء حجاب و در شنیدن حادث کلام قدیم را پس دیدہ خواهد شد کہ چه گفته شود - و از انواع کلام کی است کہ او
حادث مخلوق است از حیثیت کتابت و قرائت یعنی نوشتن و خواندن از مخلوق - و از حیثیت معنی کہ در ذہن مخلوق
است مع نسبت حادثہ خود بکلام خدای برتر از حجاب و اصل او یعنی ای کلام کہ حادث مخلوق است از حیثیت
فعل مخلوق مخلوق است بنا بر نوشتن و خواندن کہ فعل مخلوق است و از حیثیت معنی کہ ای ہم صفت ذہنی مخلوق
است از ان نسبتی کہ اصلش مرتبہ حجاب است کہ حادثہ غیر مخلوق آمدہ - پس این نسبت کہ او را بواسطہ حجاب بکلام
خدای برتر است نسبتی است بقیام مجازی بنا بر قدرتی کہ در میان قدیم و حادث مخلوق است - و بواسطہ قیام
درین ہر دو اندوہی مجاز مرتبہ حجاب است کہ حادثہ است اما غیر مخلوق است از انکہ زائد است بر صفت ذاتیہ
کہ با قدیم او را ایں واسطہ زیارت قیام حقیقی است پس باین نسبت و بواسطہ ایں کلام حادث مخلوق کہ منسوب
بکلام خدا از حجاب است کہ اصل او است محترم آمدہ و کس او بطہر دل مقید کردہ شد - پس اینجا این آیت کریمہ لا
یمسسه إلا المطهرون بر معنی دیگر است ای لا یمسسه إلا المطهرون من الحادث الكبير والصغير
یعنی باید کہ او را مس کنند مگر آنکہ ظاہر و پاکیزہندگان اند از حادث کبیر و صغیر یعنی از جناب و وحدت و ضو - پس اینجا
بمعنی ہی است والله تعالى اعلم بالصواب یعنی و خدای برتر بہتر دانندہ است برستی ایں کلام سآللہ
صل وسلم علی محمد بنی الرحمة وعلی جماله کما تحب وشفعه فینا ونرحمنا به

تذکره کیفیت معیته الهی
قرینت و احاطه بخلق

تذکره کیفیت معیته الهی و قربت و احاطت به بخلق

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمد الله ونستعينه ونصلّي على رسوله محمد ونستشفعه وعلى
اله واصحابه واتباعه اجمعين واعلم انما الله اله واحد
موجود خارج عن كل ما هو مضاف الى ما في علمه من مقدّماته
صير وجوده القديم كما هو باسماؤه وصفاته بغير عرضيته
وجوهريته وتقيدته بزمان ومكان واتحاده وحلوله
بغيره ولما يكن معه شيء غيره فخلق واحداً محل الخلق فبعضه
محل لبعضه من حيثيته تشخصهما الزائد على تشخص ماهيتهما
شأن كل من حيثية تشخص ماهيتهما اذ هو سريع فناء

برای آنکه خداوند واحد موجود خارج
است بوجود قدیم خود بر خود باسما
وصفات خود یعنی مصداق
متقدم است برای آنچه که در علم
و ادراک عرض و جوهر است و نه
بقیة زمان و مکان الهی

این کیفیت معیت و احاطت
بخلق الهی

ترجمه این تذکره بیان معیت و قربت و احاطت او تعالی است بخلق او تعالی یعنی
همی و نزدیکی و فراز گرفتن او تعالی است بخلق خود

بسم الله الرحمن الرحیم

نحمد الله ونستعينه ونصلّي على رسوله محمد ونستشفعه وعلى
اتباعه اجمعين و بدانکه جز این نیست که الله که معبود واحد است که فرمود انما الله اله واحد
الایه و در سوره نسا که کرم است و موم - او موجود خارج است یعنی آنکه او مصداق است یعنی آنچه که نقدین
بر دست برای آنچه که در علم است و این مصداق متقدم است از آنچه که در علم است پس این ذات واحد که متقدم
متقدم است پیش از آنکه او در علم او است موجود خارج بود و در ضروری است - بوجود قدیم خود همچنانکه او باسما
خود است و صفات خود است بغير عرض بودن او و جوهر بودن او و قید شدن او بزمان و مکان و اتحاد او و حلول او
بغير او یعنی نه او عرض شود و نه جوهر و نه بزمان و مکان قید شود و نه از غیر خود مستحق باشد و نه در وجود او و حلول او
و نه با او چیزی غیر او باشد که وصف خلق است که خلق شود - و نه او برای خلق ممل باشد چنانکه در خلق بعض و بعض
محل است از حیثیت تشخص هر دو - و این تشخص زائد است تشخص ماهیت هر دو نه این محل بعض است بعض از ازل خلق
از حیثیت تشخص ماهیت هر دو از آنکه تشخص ماهیت سریع الفضا است یعنی فانی او یا ماهیت خود چندان سبقت
که ماهیت محل گرفتن و شدن نمی یابد

بیان آنکه خداوند واحد موجود
بوجود قدیم خود است همچنانکه
وصفات خود است یعنی آنچه که
علم او است او مصداق متقدم
است آنکه او در علم او است
و بقیة زمان و مکان و ذات
و حلول بغير او یا که است
او چیزی غیر از او بود و خلق
و نه یکی خلق است که بعضی
بکثرت تشخص زائدی شود
بکثرت تشخص است

این کیفیت معیت و احاطت
بخلق الهی

قَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ مَعِيَ بِنُحُلُقِهِ وَفَرَمِيهِ وَمَحِيطُهُ فِي أَنْ وَاحِدٍ
وَلَا مَنَافَاتَ بَيْنَهَا إِذْ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهَا وَجْهٌ خَاصٌّ لَا يَبْغِضُ
غَيْرَهُ فَالْمَعِيَةُ مُسْتَفَادَةٌ بِمَوْجُودِينَ بِغَيْرِ اسْتِعَابِ أَجْزَاءِ
الْمَعْيِ وَالْقَرَبَةُ مُسْتَفَادَةٌ بِمَوْجُودِينَ بِاسْتِعَابِ أَجْزَاءِ الْقَرِيبِ
وَالْإِحَاطَةُ مُسْتَفَادَةٌ بِمَوْجُودِينَ بِغَيْرِ اسْتِعَابِ أَجْزَاءِ الْحَاطِ
فَالْفَرْقُ بَيْنَ الْمَعِيَةِ وَالْإِحَاطَةِ بِمَعْنَاهُمَا فَالْمَعِيَةُ وَالْقَرَبَةُ
وَالْإِحَاطَةُ كُلُّهَا أَمْرٌ شَيْءٌ أَيْ اللَّهُ سُبْحَانَهُ مَعِيَ وَقَرِيبٌ
وَمَحِيطٌ بِذَاتِهِ تَعَالَى وَتَقَدَّسَتْ عَنْهُ فَوْصَفِيَّةٌ شَيْءٌ
مَعِيَةٌ وَقَرِيبَةٌ وَإِحَاطَةٌ صِفَاتُهَا أَيْضًا عَنْ مَعْنَاهَا شَيْءٌ
أَيْ مَعَ الذَّاتِ عَنْ وَجْهٍ قَدْ دَلَّتْ نَصُوصُ الْقُرْآنِ عَلَيْهِ بِصِلَتِهَا

تقریف محبت و قربت
و احاطت

[illegible]

ترجمہ۔ پس اللہ سبحانہ بخلن خود مٹی است یعنی با او است و قریب او است و محیط او است و بر آن واحد دنیا
اینها منافات نیست از آنکه هر واحد را از اینها و چیزی خاص است که غیر خود را معارض نباشد۔ و آن اینکه معیت
مستفاد است بموجودین بغیر استیعاب اجزای مسمی یعنی آنچه که او بطریق قائمہ بدو موجود حاصل شده است
آن اجزای مسمی را یعنی باوراک با او است و فرنگی و قریب است استفاد است بموجودین با استیعاب اجزای مسمی
یعنی آنچه که او بطریق قائمہ بدو موجود حاصل شده است آن اجزای قریب و نزدیک شش زده را فرنگی و قریب است
مستفاد است بموجودین بغیر استیعاب اجزای محاط یعنی آنچه که او بطریق قائمہ بدو موجود حاصل آمده است
آن اجزای محاط یعنی فراز گرفته را فرنگی و

پس فرق در میان معیت و احاطت بہ معنائی آں ہر دو ہست یعنی با او شدن و فراز گرفتن

بغیر استغیاب اجزائے ہمراہ شدہ و مگر اگر فتنہ تفارق ہر دو ازیں ہر دو معنی نمایان است۔
 پس معیت و قربت و احاطت ہمہ ذاتیہ اند یعنی خدا ہی سمانہ معی و قریب و محیط خلق است
 بذات خود کہ برتر و پاک است۔ و اینہا ہمہ پس و صفیہ اند مع ذات یعنی معیت و قربت

و احاطت ہمہ بصفات اوسبحانہ بہت باینکہ اوسبحانہ بریں صفات مع
ذات معنی و قریب و مجید خلق است یعنی ہر آہ و نزدیک و فراز گیرندہ است۔
اندر دئے وجوب کہ تحقیق دلالت میکند بر اینہا خصوص قرآنہ یعنی آیات کلام
شریف بطور صراحت +

فروق معیت احاطت

بیان آنکه
 میں ہر وقت اوصاف ذاتیہ مع
 وصفیہ اند نہ فقط وصفیہ
 کہ قول محالین ہست ۔

دال پراں - بیان نصوص قرآن

كما قال سبحانه إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ الْإِيهَ وَاللَّهُ مَعَكُمْ أَيُّهَا
كُنْتُمْ الْإِيهَ وَإِنِّي قَرِيبٌ الْإِيهَ وَمَنْ اقْرَبُ إِلَيَّ الْإِيهَ وَأَنَا اللَّهُ بِكُلِّ
عَجِيبٍ الْإِيهَ وَإِنَّ اللَّهَ قَدْ أَحَاطَ بِكُلِّ شَيْءٍ عِلْمًا الْإِيهَ وَمَعَ هَذَا
اسْتَوَاتَهُ تَعَالَى شَأْنُهُ عَلَى الْعَرْشِ بِحَالِهِ كَمَا هُوَ عِنْدَ اللَّهِ
تَعَالَى عَلَى مَذْهَبِ إِمَامِنَا الْأَعْظَمِ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى وَأَمَّا
فِرَاقُ مُخَالَفَةِ أَهْلِ سُنَّةٍ وَجَمَاعَةٍ قَائِلَةٍ بِعَيْتِهِ وَقَرَابَتِهِ
وَإِحَاطَةٍ كُلِّهَا وَصِفِيَّةٍ بِنَفْسٍ ذَاتِيَّةٍ بِحُجُبِ عَقْلِيَّةٍ
بِلِزُومِ الْمُجْهَتَيْنِ فِي الذَّاتِيَّةِ وَلَيْسَ قَرَأُهَا بِمُقَابَلَةِ النُّصُوصِ
الْقُرْآنِيَّةِ وَيُرَدُّ عَلَيْهِمْ فِي الْوَصْفِيَّةِ مَا حُجِّجُوا بِهِ شَيْءٌ
لِزُومِ الْمُجْهَتَيْنِ

ترجمه - چنانچه فرمود سبحانه ان الله مع الصّابرين الآية در سورة اقر كوع نوزدهم یعنی بر آئینه
برتر با صبر کنندگان است یعنی بهترشان است و ایشان معنی است الخ - و الله معكم ايّما كنتم
الايه یعنی و خدای برتر شما است هر جا که شما باشید الخ - و انّي ظنيت الآية در سورة يقر كوع است
یعنی و بر آئینه من نزدیکم الخ - و نحن اقرب اليك الآية در سورة ق ركوع دوم یعنی ما نزدیکتریم
از الخ - و ان الله بكلّ شئ عليم الآية یعنی هر آینه خدای برتر برشی فراز کرده است الخ - و ان الله
قد احاط بكلّ شئ عليم الآية در سورة طلاق ركوع دوم یعنی هر آینه خدای برتر برشی را از روی علم فراز
گرفته است الخ و با وصف این استوائی او غالی شانه یعنی فراز گرفتن ظاهر شدن او که برتر است شان او بر عرض
بحال خود است همچنانکه او در خدا برتر است بر همه با م اعظم است محبت کند او را خدای برتر - و جز این نیست که
کما خلف برای اینست عتقا قال انه بمعيت وقرب واحاطت که اینها همه از روی وصفیه اند یعنی ذاتیه معنی
که خدای برتر بخلق معی و قریب و محیط با و صاف است نه بذات بجهتای عقلیه سبب لازم شدن چنین در ذاتیه
گویند که در صورت معیت و قربت و احاطت بذات در ذات و وجهت لازم شوند لا انکس و لا لعل عقليه را بمقابله
نصوص قرآنیه قرآنیت که رد کرده شود بر آنان در وصفیه آنچه آنان با وجهت گرفتند بلزوم چنین یعنی آنچه آنان
در صورت ذاتیه برین صفات بلزوم چنین حجت گرفتند پس این همه بجهتای عقلیه شان بچنان در صورت و وصفیه
بر آنان رد کرده شوند یا بنظر که در صورت و وصفیه بلزوم چنین حجت لازم آید و قاعده که آنان از وجهت گرفتند
بر آنان حجت نشود پس ناچار بمعیت و قربت و احاطت ذاتیه رجوع کنند یا قاعده شان باطل گردد

دوستی اور غافلانی برپا کرش محال ہے
 کزنز اور ست و بھینز مرید امام مہم
 است احسنہ اللہ علیہ وسلم

استحقاقی بر عرش او تلقای جهان است که
مژند را داد است که مذموب امام نظام است
رحمة اللہ علیہ ✽

و بدلائل الاحادیث الشریفة و هی ما ولة بمقابلة النصوص
القرآنیة و یاستدلال بان الله قد احاط بكل شیء علما
و هو لا یعارض الاحاطة الذاتية و کذا المعیة و القرابة
الذاتیة بل ثبتت الذاتیة و الوصفیة بدلالة النصوص
القرآنیة + فقول بعض من اهل سنة و جماعه بمعیه و
قرابة و احاطة کلها وصفیة بنفی ذاتیة محمول علی
تشویش الفکر بمقابلة النصوص القرآنیة الدال علی
الذاتیة فالمعیة من مرتبة فعلیة و القرابة من مرتبة
حقیقیة و الاحاطة معهما فان لم تکن معیه و قرابة و احاطة
کلها ذاتیة لزم مکان لم یکن قَدِیم و کان مخلوق

ترجمه و آنچه آنرا بدلائل احادیث شریفه حجتا آورده اند آنهم احادیث بمقابله نصوص قرآنیة اول شوندر و آنچه
باین آیت کریمه استدلال مینویسند دلیل گرفته اند که ان الله قد احاط بكل شیء علما یعنی هرآنکه خدا می برتر
هر شیئی را از هر دو علم احاطه کرده و فراتر گرفته است این کریمه احاطت ذاتیه را معارض نباشد و همچنین معیت و قرابت
ذاتیة است بکدام همه ثابت اند ذاتیه و وصفیه هر دو بدلالة نصوص قرآنیة +

و قول بعض از اهل سنت و جماعت نسبت معیت و قرابت و احاطت که این همه وصفیه
اند بر نفی ذاتیه مثل قول فرقه مائیه مخالف این قول محمول است بر تشویش فکر مثال که بمقابل
نصوص قرآنیة است از آنکه نصوص بر ذاتیه دال اند چنانچه از آیات مذکوره بصراحت میشود
که خداست برتر متعالی و قریب و محیط است بذات خود بدلالة اسم ذات و ضار که
اطلاقتش بر ذات شود - و معیت از مرتبه فعلیة است - و قرابت از مرتبه حقیقیة - و
احاطت مع فعلیة و حقیقیة هر دو است یعنی از هر دو مرتبه است - و اگر معیت و قرابت
و احاطت همه ذاتیه نباشد خد بر اسم لم یکن قدیم یعنی بهیست آرنده قدیم و کان
مخلوق یعنی بهیست شونده که مخلوق است
مکان لازم شود +

والظرف مقدم على المظروف فانظر ماذا ترى في الطرفين
 وكنز فيما يرد على المخالفين الذي حجوا به مما من ضمن هذا
 فالمعية والقربة والاحاطة بتجاويز بين مرتبتين لاجتهاد
 لنفي المكانين وما ترى من مكان لكائن وهو بنسبة بينهما
 لا بنسبة بين المكون والكائن لا يتراعى نفي المكانين
 على الاصل المذكور فهو سبحانه ليس بداخل في
 شئ غيره ولا بخارج منه ولا بمال فيه ولكونه
 سبحانه معي وقريب ومحيط كما هو مذکور فاعلم انما
 المعية والقربة والاحاطة على نوعين من مرتبة قديمة فكيف
 كلها مجهول وعامة لكشئ ومضبوطة في عقائد اهل سنة وجماعة

مترجمه وظرف مقدم است برظرف پس نظر کن چیست پس که بینی در طرفین. و لازم شود آنچه که از ضمن است و آنچه که
 کرده میشود بر مخالفین را آنها بدو جهت گرفتند یعنی قول مخالفین که لزوم جیتین جهت آورده اند آنچه که ذکر کرده شود در
 هم ازین ضمن لازم شود که مخالفین بر دو جهت گرفتند پس این معیت و قربت و احاطت
 بتجاويز است و میان دو مرتبه یعنی حقیقیه و فعلیه نه در دو جهت بسبب این هر دو را بمکان. از آنکه در جنبه
 مکنون و کائن هر دو را مکان لازم آید و نقطه ظرف بر ظرف نشود پس پسین که در طرفین چه پیش آید و آنچه
 بتخر از لزوم جیتین نفی از هر دو بمکان تسلیم شود. و آنچه تومی بینی از مکان که برای کائن است حال نیست که
 بنسبت است در میان هر دو یعنی در میان مکان و کائن نه بنسبت است در میان مکنون و کائن که
 این بر اصل مذکور منافی نیست هر دو مکان را. از آنکه این همه اوصاف بتجاويز اند بین مرتبتین
 این تجاویز رتبی است محلی که محل و مکان فقط برای کائن است پس نسبت جهت در مکان و
 کائن است نه در مکنون و کائن لهذا این تجاویز رتبی بر اصل مذکور نفی هر دو مکان را منافی نیامد
 که با هم یکی را دیگری نفی کند پس اوجانه در چیزی غیر خود داخل نیست. و نه از خارج است. و نه در
 حال است یعنی حلول کننده. ولیکن از سببانه معی و قریب و محیط است چنانچه او مذکور آید
 پس بدانکه جز این نیست که معیت و قربت و احاطت بر دو نوع است یکی از مرتبه قدیمه است که کیفیت
 تمام آن مرتبه مجهول است و برای برخی این نوع عام است و در عقاید اهل سنت و جماعت مضبوط است
 یعنی مسئله این مرتبه در عقاید اهل سنت و جماعت ضبط کرده شده است *

و اما اوصاف بتجاويز بین مرتبتین
 که در میان مکان و
 در میان مکنون و کائن

و اما سببانه در داخل در چه
 غیر از و خارج از خود
 حلول کننده است و چگونه
 و قریب و محیط است

این
 پس اوصاف بتجاويز
 در میان دو مرتبه حقیقیه
 و در میان جیتین بسبب
 تجاویز اینها هر دو را

نسبت جهت در
 نه در مکنون و کائن
 و سببانه در داخل در چه
 و قریب و محیط است
 بر اهل سنت و جماعت
 این مسئله از مرتبه
 مجهول است و برای
 است در عقاید
 ضبط آید *

وَمِنْ حُرَّتِهِ حِجَابِيَّةٌ فَكَيْفَ كُلُّهَا مَعْلُومٌ وَخَاصَّةٌ لِلنَّبِيِّ وَ
الْوَلِيِّ وَعَنْدَ مَضْبُوطَةٍ فِي عَقَائِدِ أَهْلِ سُنَّةٍ وَجَمَاعَةٍ
لِخُصُوصِيَّتِهَا وَأَذَا تَحَقَّقَتِ الْمَعْيَةُ وَالْقَرِيبَةُ وَالْإِحَاطَةُ كُلُّهَا
فِي الْمَوْجُودِينَ فَلَا فِي مَوْجُودٍ وَاحِدٍ وَاللَّهُ سُبْحَانَهُ مَعَ صِفَاتِهِ
الذَّاتِيَّةِ مَوْجُودٌ وَاحِدٌ وَصِفَاتُهُ الْحِجَابِيَّةُ قَائِمَةٌ بِهِ بِقِيَامِ حَقِيقَتِي
لَا مَخْلُوقَةٌ شَيْءٌ فِي الْجَمَلَةِ إِدْفَاعُ زَعْمِ الَّذِينَ زَعَمُوا مَرْتَبَةً قَدِيمَةً
إِلَى صِفَاتِ الذَّاتِيَّةِ وَمَرْتَبَةً حَادِثَةً مَخْلُوقَةً تَأْوِيلًا بِاطْلَاقِ صِفَاتِهِ
الْحِجَابِيَّةِ مَعَ نَفْيِ وَجُودِ دُونِهَا خَلْقًا وَحُكْمًا عَلَيْهَا صَاحِكُوا نَعُودَ بِاللَّهِ
تَعَالَى مِنْهُ وَحَقٌّ أَنَّ صِفَاتِ الْمَوْصُوفِ لَيْسَتْ بِمَخْلُوقَةٍ بَلْ قَائِمَةٌ بِهِ
تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يُصِفُونَ هُوَ اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ
نُورِكَ وَعَلَى آلِهِ الْوَارِثَةِ كَمَا تُحِبُّهُ وَتَرْضَاهُ وَشَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْجُمْنَا بِهِ

وهم از مرتبه حجابیه که کیف اهل
و خاص برای نبی و ولی است
و خصوصیت و عقاید غیر مضبوط

و خدای سبحانہ مع صفات ذاتیہ
فرد موجود و واحد است و صفات
حجابیه قائم بقیام حقیقتی
با دست نه مخلوق او است

خصوصیت در عقاید مضبوط یا صده شده
و خاص است برای نبی و ولی و وارث
و دیگر از مرتبه حجابیه که کیف معلوم

ترجمه و دیگر از مرتبه حجابیه است که کیفیت تمام این مرتبه معلوم است - و این نوع خاص است برای نبی و ولی
و مسئله این مرتبه در عقاید اهل سنت و جماعت غیر مضبوط است یعنی مضبوط کرده شده است بسبب خصوصیت او
یعنی سبب خاص شدن این مرتبه برای نبی و ولی و هرگاه متحقق شود که معیت و قربت و احاطت همه اینها در
موجودین است یعنی اینجه ثابت آید در موجودین پس نیستند در موجود و واحد و حال آنکه خدای سبحانہ مع
صفات ذاتیه خود موجود واحد است - و صفات حجابیه او با و قائم اند بقیام حقیقتی که نیستند مخلوق او
این فی الجملة ادفع یعنی دفع کردن زعم آنان است که زعم کردند مرتبه قدیمه را تا صفات ذاتیه - و مرتبه حادثه
مخلوقه را از روی تأویل باطل تا صفات حجابیه مع نفی وجود سوائی این هر دو از روی خلق یعنی
تا این دو مرتبه در وجود پیدا شدند و علاوه از هر دو از روی خلق نفی وجود نگاشته و حکم کردند
بر آنچه حکم کردند نعوذ بالله تعالی منه یعنی پناه میجویم خدای تعالی از او - و حق نیست که صفات
موصوف نیستند بخلق موصوف بلکه قائم اند بموصوف تعالی الله عَمَّا يُصِفُونَ یعنی برتر است
خدا از آنچه که آنان وصف میکنند - اللهم صل و سلم علی محمد و آل محمد و علی
انوارها کما تحب و ترضاه و شفعنا و ترجمنا به خدایا درود سلام بفرم بپس بر محمد صلی الله
و سلم که نبی است نور تو و بر انوار او همچنانکه تو دوست داری او را و از خود شود شوی و شفع گردان او را و ترجمان یابا و ترجمان

بیان آنکه
خدای سبحانہ مع
صفات ذاتیه خود موجود
واحد است و صفات حجابیه
بقیام حقیقتی قائم باوست
نه از مخلوق او است

ذکر کیفیت منع تعبیر الہیولیٰ من ذات اللہ سبحانہ والصورۃ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

محمد اللہ و نستعینہ و نصلی علی رسولہ محمد و نستشفعہ و علی
 الہ و اصحابہ و اتباعہ اجمعین + انما الماہیۃ الّتی یظهر منها
 عارض تعبیر الہیولیٰ و العارض بصورت فی محاورۃ قومہ لانی
 الشریعۃ الشریفۃ فانی اصرّح ای ان کان العارض زائدا علی
 الماہیۃ بقیام حقیقی بہا اصلا لمنشأینہا لہ و هو صفۃ ذاتیۃ
 فلیس بحادث منها و ان کان زائدا علی الصفۃ الذاتیۃ بقیام حقیقی
 بہا اصلا لمنشأینہا لہ فبالماہیۃ عرضا بواسطۃ الصفۃ الذاتیۃ

ترجمہ ایں ذکر بیان آنکہ تعبیر الہیولیٰ از ذات خدای سبحانہ منع است و تعبیر صورت از خلق
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

محمد اللہ و نستعینہ و نصلی علی رسولہ محمد و نستشفعہ و علی الہ و اصحابہ
 و اتباعہ اجمعین + جزا این نیست کہ ماہیتی آنکہ از و عارض ظاہری شود بہ الہیولیٰ تعبیر کردہ شود
 و عارض بصورت در محاورۃ قومی نہ در شریعت شریفہ - پس من تصرّح میکنم - یعنی اگر ایں عارض
 زائد است بر ماہیت بقیام حقیقی بآں ماہیت کہ اصل است برای عارض بسبب منشأیت خود
 یعنی ماہیت عارض را منشأ واقع شدہ کہ از و نشو یعنی بالیدگی عارض است - پس ایں عارض
 صفقت ذاتیہ است و ایں از ماہیت حادث نیست - و اگر ایں عارض زائد است بر صفقت ذاتیہ
 بقیام حقیقی بآں صفقت کہ اصل است برای ایں عارض بسبب منشأیت خود یعنی ایں عارض را
 صفقت ذاتیہ منشأ آمدہ کہ از و نشو و بالیدگی ایں عارض است - پس ایں عارض بہاہیت بطور
 عرض است بواسطۃ صفقت ذاتیہ +

ذکر کیفیت منع تعبیر الہیولیٰ
 من ذات اللہ سبحانہ والصورۃ
 من خلقہ +

تعبیر الہیولیٰ و صورت باطل
 و نہ در شریعت

تصرّح عارض آنچه زائد بر ماہیت
 است بقیام حقیقی صفقت ذاتیہ
 است و آنچه زائد است بر صفقت
 ذاتیہ بقیام حقیقی ایں عرض ماہیت
 است بواسطۃ صفقت ذاتیہ
 مع امثال +

بیان کیفیت منع تعبیر الہیولیٰ از ذات
 سبحانہ و صورت از خلق او +
 بیان شریعت شریفہ
 و عارض بصورت
 در محاورۃ قومی
 نہ در شریعت شریفہ
 بیان آنکہ زائد بر ماہیت بقیام حقیقی
 صفقت ذاتیہ است کہ از ماہیت حادث
 نیست +

بیان آنکہ عارض زائد بر صفقت ذاتیہ
 حقیقی عرض ماہیت بواسطۃ صفقت ذاتیہ
 ایں ہر دو حادث است مع امثال +

وَنُورٌ مُحَمَّدٍ مَخْصُوصٌ بِذَاتِهِ صَلَاحٌ مَخْلُوقٌ مِنْ عَدَمٍ مُنْتَزِعٌ مِنْ
 تَضَمُّنِ مَوْجُودَاتٍ قَدِيمَةٍ شَبَّاهَا بِقِيَامٍ مُجَازِيٍّ بِهَا وَغَيْرُهُ
 صَلَاحٌ مَخْلُوقٌ مِنْ عَدَمٍ مُنْتَزِعٌ مِنْ تَضَمُّنِ مَوْجُودَاتِهِ صَلَاحٌ
 شَبَّاهَا بِقِيَامٍ مُجَازِيٍّ بِهَا أَوْ مِنْ تَضَمُّنِ مَسْلُوباتِهِ صَلَاحٌ
 بِقِيَامٍ مُجَازِيٍّ مُلْتَزِمًا بِمَوْجُودَاتِهِ صَلَاحٌ شَيْءٌ كَمَا تَعْرِفُ
 فِي ذِكْرِ كَيْفِيَّةِ تَخْلِيقِ نُورِ مُحَمَّدٍ صَلَاحٌ مِنْ نُورِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ
 الْمَخْلُوقُ كُلُّهُ مِنْ نُورِهِ صَلَاحٌ صَرَفًا يُوَافِقُ تَعْيِيرَ الْهَيُولَى
 مِنْ مَوْجُودَاتٍ قَدِيمَةٍ وَالصُّورَةُ مِنْ نُورِ مُحَمَّدٍ صَلَاحٌ وَمِنْ غَيْرِهِ صَلَاحٌ
 شَيْءٌ لِقِيَامِهَا الْمَجَازِيٍّ وَإِنَّ الصُّورَةَ بِقِيَامٍ حَقِيقِيٍّ صَرَفًا فِي حَدِّ ذَاتِ
 صَلَاحٌ وَعَوَاضُهَا بِقِيَامٍ حَقِيقِيٍّ بِهَا وَهَكَذَا فِي غَيْرِهِ صَلَاحٌ فَالْهَيْوَلَى
 مَعَ صُورَتِهَا حَادِثَةٌ مَخْلُوقَةٌ فَإِنَّ لَا يَسْلَمُ فَا نَكَارٌ مِنْ
 هَرَاتِبَةِ الْخَلْقِ الثَّابِتَةِ فِي النَّصِيَّةِ بِقَوْلِهِ سُبْحَانَ اللَّهِ

نور او صلح مخصوص بذات
 مخلوق است از عدم که منتزع
 از تضمین موجودات قدیمه
 بقیام مجازی بطور شبیه
 و غیر او صلح همچنین از
 از تضمین موجودات یا از
 تضمین مسلوبات منتزع می شود

تعییری بیونی از موجودات قدیمه و صورتها از نور
 و غیر او صلح موافقت کند در حد
 ذات او و عوارض او صلح بسبب
 حقیقی و در هر دو

در صورت مذکوره بیونی مع صورت حادث
 مخلوق است درین افکار آید از مرتبه
 خلق که بدلائل نقلیه و عقلیه ثابت
 است که درین مذکور آمده یا از عدم مسلوبات
 آید بر بیونی قدیمه که این باطل است

نور او صلح مخصوص ذات است
 مخلوق است از عدم که منتزع از
 موجودات قدیمه بقیام مجازی
 بطور شبیه است

صلح همچنین از عدم است صلح که از تضمین
 موجودات او صلح یا از تضمین مسلوبات
 منتزع می شود و او منتزع یافته و

مخلوق از عدم است
 تعییری بیونی از موجودات قدیمه و صورتها از نور
 صلح و غیر او موافقت نماید که در حد ذات
 او و عوارض او صلح بسبب حقیقی و در هر دو
 در صورت مذکوره بیونی مع صورت حادث
 که تعییری بیونی و صورت از ذات و عوارض
 او صلح خود هر دو حادث مخلوق آمده و

مترجمه و نور محمد صلی الله تعالی علیه و علی آل و سلم که مخصوص است بذات او صلی الله علیه و سلم مخلوق از عدم است
 که منتزع از تضمین موجودات قدیمه بطور شبیه است از ال موجودات و درین انتزاع تضمینی او را بموجودات قدیمه
 قیام مجازی است - و غیر او صلی الله علیه و سلم که هم مخلوق است از عدم منتزع از تضمین موجودات او صلح است
 بطور شبیه از ال موجودات و درین انتزاع تضمینی هم او را ب ال موجودات او صلح قیام مجازی است یا غیر
 صلی الله علیه و سلم که مخلوق از عدم است منتزع از تضمین مسلوبات او صلح است بقیام مجازی که بموجود
 او صلح این مسلوبات منتزع آمده یعنی بدو التزام یافته بسبب خروج و خلق از عدم که در اسلب لازم است
 چنانچه شناسایی این را در ذکر کفایت تعلیق نور محمد صلی الله علیه و سلم که از نور الله سبحانه است و
 همه مخلوق خدای سبحان از نور او است صلی الله علیه و سلم پس موافق نشود تعییری بیونی از موجودات قدیمه
 تعییر صورت از نور محمد صلی الله علیه و سلم و از غیر او صلی الله علیه و سلم بسبب قیام بیکی درین برد و عجزی است و باینکه
 هر گاه صورت را بیونی قیام حقیقی است - مگر این تعییر موافق نشود در حد ذات او صلی الله علیه و سلم و عوارض
 ذات بسبب قیام حقیقی عوارض بذات - و همچنان و غیر او صلح و در بیونی بیونی مع صورت خود حادث مخلوق
 و اگر اینکه گفته شده تسلیم نکرده شود پس این انکار است از مرتبه خلق که ثابت است بدلائل نقلیه و عقلیه و در صورت
 مذکور اول

افکار آید از مرتبه خلق که او بدلائل نقلیه و عقلیه ثابت است که در
 آمده یا از عدم مسلوبات آید بر بیونی قدیمه که این باطل است
 ۱۵۵

مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَافُوتٍ ۚ الْآيَةُ شَيْءٌ عَمُّوَمَا الْخَلْقِ
 هُوَ يَقُولُهُ صَلَاحُهُ أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِيَّ وَخَلَقَ الْمَخْلُوقَ
 كُلَّهُ مِنْ نُورِيَّ الْحَدِيثِ شَيْءٌ خَلَقَ نُورَهُ صَلَاحُهُ وَغَيْرُهُ صَلَاحُهُ
 كَمَا ذَكَرَ الْعَقْلِيَّةِ بِدَلَالَةٍ مُتَغَيِّرَةٍ لَا نَزَمَ الْعَدَمِينَ
 شَيْءٌ السَّابِقِ وَالْآخِرِ هُوَ مُقْتَضِي مُوجِدِهِ
 وَكَزَمَ مَسْلُوبَاتٍ لِهَيُولَى قَدِيبَةٍ بِصُورٍ مِنْ مَسْلُوبَاتٍ
 بِدِيَمِيَّةٍ عَقْلِيَّةٍ وَنَقْلِيَّةٍ كَمَا هِيَ ظَاهِرَةٌ الْآفَهُمْ
 شَيْءٌ كَالْتَوَالِدِ وَالسِّنَةِ وَالنُّومِ وَغَيْرِهِمْ هُوَ
 بَاطِلٌ ۝

ترجمہ مَا تَرَىٰ فِي خَلْقِ الرَّحْمَنِ مِن تَفَافُوتٍ الْآيَةُ یعنی بنی بینی در آفرینش رحمن از تفاوت
 ایجاد خلق رحمن عموم خلق است۔ وہم بقول او صلعم اَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ نُورِيَّ وَخَلَقَ الْمَخْلُوقَ
 كُلَّهُ مِنْ نُورِيَّ الْحَدِيثِ یعنی اول چیزی کہ خدا آفرید نور من است و ہم مخلوق خود را از نور من آفرید
 تا آخر حدیث۔ خلق نور او صلی اللہ علیہ وسلم و غیر او صلعم محبتان است کہ مذکور شد۔ وہم آں مرتبہ خلق ثانی
 است بلال عقلیہ بلال لست متغیر کہ تغیر شونده است باینکہ متغیر را بسبب تغیرش دو عدم لازم اند یکی عدم سابق
 و دوم لاحق پس آں متغیر در تغیر خود خواہند موجد خود است از آنکہ در ایجاد او را تغیر دہندہ موجد باید کہ
 کہ وجود نو پیدا آرد۔ و نیز در صورت عدم تسلیم سیولی و صورت از مرتبہ حادث مخلوق برای ہیولی
 قدیمہ لزوم مسلوبات شود و بسبب صورت ہا کہ از مسلوبات اند کہ ہر بیہ عقلیہ اند یعنی ظاہر اند
 بعقل می آیند و از نقل ثابت اند چنانچہ آں ظاہر است آبا منی دانستہ شود۔ چوں تو کہ یعنی با ہم
 زائیدن یکے بر یکری۔ و سبتہ یعنی غنودگی۔ و نوم یعنی خواب و غیر اینہا کہ مسلوب از ذات قدیم اند و
 موجود و مخلوق اند از آنکہ صورت با سیولی قیام حقیقی دارد و از آنکہ بر سیولی عارض زائد است پس
 چنانکہ عارض را با ناہمیت قیام حقیقی است صورت را با ہیولی است۔ پس حاصل آنکہ اگر سیولی و صورت
 ہر دو از مرتبہ حادث نباشند بلکہ سیولی از مرتبہ قدیم و صورت از مرتبہ حادث مخلوق پس تسلیم کردہ شوند
 برای ہیولی قدیمہ مسلوبات حادث مخلوق کہ بسبب صورت ہا لازم آیند بنا بر قیام حقیقی و ہم دو باقی
 مذکورہ۔ و وجود مسلوبات بصورت ہا ی شال بالہد است و از عقل و نقل ظاہر است چنانچہ گفتہ شد۔

پس آں لزوم مسلوبات در خالق قدیم باطل است کہ از دینہا مسلوب اند

واجتماع نقیضین فی هیولی بصور متضاده منشأتها لها وهو غیر
معقول وآن قیل للتخذیر بش ای لتخذیر من انکار مرتبة الخلق
الثابتة وکزوم مسلوکات هیولی قدیمه بصور من مسلوکات واجتماع
نقیضین فی هیولی بصور متضاده صورت بقیام مجازی بصولی قدیمه
مع خلاف باصلهما فاللزوم المسلوکات لکن اذ عاء وحدت وجود هیولی
قدیمه مع صورتها بنفی وجود و نهما باطل اذ ماهیة التي بقیام مجازی
قائمة بنفسها فی معناها مع عوارضها فلیست بعارضة لها بقیام حقیقی
فلیست بصورة لها والله یهدی من یشاء الى صراط مستقیم الحمد
صلی و سلم علی محمد بنی الرحمة وعلی جماله کما تحبه وترضاه وشفعه فینا و ترجمناه *

ترجمه - و هم در صورت عدم تسلیم برد و از مرتبه حادث مخلوق اجتماع نقیضین شود در هیولی
سبب صورتها فی متضاده بنا بر منشأیت هیولی برای صور یعنی هیولی صور را در صورت
قیام حقیقی منشأ واقع شود که از نشو و بالیدگی صورتها حاصل آید که اینها عارض زائد اند بر وقیام
حقیقی پس سبب صورتها فی متضاده در هیولی بقیام حقیقی که صدق در دیگر آید اجتماع
نقیضین پیش آید - و این هم معقول نیست - اگر بنا بر تخذیر از انکار مرتبه خلق ثابت - و لزوم مسلوکات
برای هیولی بصور از مسلوکات - و اجتماع نقیضین در هیولی بصور متضاده - گفته شود که
صورت حادث را با هیولی قدیمه قیام مجازی است با وصف خلاف باصل برد و گفته آمد
نسبت اصل برد و قیام برد در ابتدای این ذکر - پس در صورت لزوم مسلوکات نیست لیکن
ادعای وحدت وجود یعنی این دعوی کردن که وحدت وجود هیولی قدیمه مع صورت ادعت
بافنی وجود سوائی این برد یعنی سوائی برد و مذکوره از وجود نفی کرده شود این دعوی وحدت
وجود باطل است از آنکه ماهیتی که آن بقیام مجازی است قائم بنفس خود است در معنای خود مع
عوارض خود - نه اینکه این ماهیت با هییتی بطور عارض عارض شود و ماهیت را عارض نام نهاده
شود در عارض و ماهیت قیام مجازی باشد حال آنکه درین برد و قیام حقیقی باید پس این ماهیت عارض نیست
برای ماهیت بقیام حقیقی پس نیست صورت برای هیولی والله یمک من یشاء الى صراط مستقیم یعنی
خدای بزرگتر نهاده هر کسی را که میخواد بر سویی راه راست و درست - اللهم صل و سلم علی محمد بنی الائمة
(وعلی جماله کما تحبه وترضاه وشفعه فینا و ترجمناه)

یا در صورت عدم تسلیم تغییر در
و اقرار حدوث اجتماع نقیضین
بصور متضاده پیش آید که
معقول نیست *

و ادعای وحدت وجود هیولی
قدیمه مع صورت او بقیام مجازی
بافنی وجود غیر این باطل است

ماهیت با هییتی بطور عارض
نه شود پس او را صورت نشد

یا در صورت عدم تسلیم تغییر در
و اقرار حدوث اجتماع نقیضین
در هیولی بصور متضاده پیش
که این هم معقول نیست *

ادعای وحدت وجود هیولی
مع صورت او بقیام مجازی
وجود غیر این باطل است

ماهیت با هییتی بطور عارض
نه ماهیت بر من نام نهاده شود
بر دو بقیام مجازی باشد پس
ماهیت برای ماهیت بقیام حقیقی
عارض نیست پس صورت برای
چگونه است *

۱۔ الرسالۃ والنبوت
علا عجاز والاح
مانہ وہ فیہا
ماخری +

۲۔ الرسالۃ والنبوت
وصفتہم ونبوتہم

۳۔ رسالت ونبوت
و عجاز ونبوت
تہ ونبوتہ در وقت
مطالب +

۴۔ رسالت ونبوت و
وصفت ونبوت

۵۔ رسالت ونبوت
سلسلہ +

ذکر کیفیۃ الرسالۃ والنبوت والولایۃ والاعجاز
والاستدراج والاستغناء وما فیہا مع مطالب الخیر

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد للہ ونسئعینہ ونصلی علی رسولہ محمد ونستشفعہ وعلی الہ واصحابہ واتباعہ اجمعین ہد اعلم انما رسالۃ ہی ار سال
فرسول لغۃ منها بمعنی مفعول ففیہا لغرض ذات بنفسہا من
جہۃ الی جہۃ ونبوت منقوصہ بواو ہی رفعت او ہموۃ لام ہی
انباء فنبی علی الوجهین لغۃ منہما بمعنی فاعل او مفعول ففیہما
لغرض ذات بوصفہا من جہۃ الی جہۃ وقد تعبر الرسالۃ بالنبوت والنبوت
بالرسالۃ لامتنزاجہما بامتزاج الذات بالصفات

ترجمہ میں ذکر بیان رسالت ونبوت وولایت و اعجاز و استدراج و ہفتات
است و آنچه در وہست مع مطالب دیگر +

بسم اللہ الرحمن الرحیم

حمد للہ ونسئعینہ ونصلی علی رسولہ محمد ونستشفعہ وعلی الہ واصحابہ واتباعہ اجمعین ہد اعلم انما رسالۃ ہی ار سال
فرسول لغۃ منها بمعنی مفعول ففیہا لغرض ذات بنفسہا من
جہۃ الی جہۃ ونبوت منقوصہ بواو ہی رفعت او ہموۃ لام ہی
انباء فنبی علی الوجهین لغۃ منہما بمعنی فاعل او مفعول ففیہما
لغرض ذات بوصفہا من جہۃ الی جہۃ وقد تعبر الرسالۃ بالنبوت والنبوت
بالرسالۃ لامتنزاجہما بامتزاج الذات بالصفات

فأصطلاح في معناهما شرعاً بشئ اى هما من الله سبحانه الى خلقه **ص** على معناهما لغتاً فالرسالة والنبوة مركزية تغين منشأ افادت من نزعاته بقياهما الحقيقي والمجازي به ففقت عليهما **ش** اى على الرسالة والنبوة حقيقة ما دلالة بهما اليها بظليتهما منها۔

فهما عاميتان بعمومهما لما تحت مركزيتيهما من موجودات ومسئوبات ومخصوصتان بخصوصيتيهما بالاشرف والجن عما تحت مركزيتيهما بحكمته تعالى وانزليتان في تغينيهما في علمه سبحانه ووجوديهما في ازل حادث وان لم تكونا معلومتين فكان الرسول مجهولاً فكيف في الميثاق مسؤلوا

ترجمہ۔ پس اصطلاح در معنائی آن هر دو از روی شرع کہ هر دو از خدای سبحانہ است سوئی خلق برنا معنائی آن هر دو است از روی لغت یعنی حتی اصطلاحی آن هر دو در شرع بنا بر معنی لغوی آن هر دو است و آن در شرع بر بنائی معنی لغوی رسالت و نبوت تصرّف یعنی پیش آمدن و پرختن رسول و بنی است بنفس و صف خود از خدای سبحانہ سوئی خلق او پس این ارسال و فرستادن ذات رسول بنا بر ارفع و اخبار او شناسائی است۔ پس این رسالت و نبوت مرکز لغتی واقع شدہ کہ آن لغتین متفرعات خود را منشأ افادت است بسبب قیام حقیقی و مجازی آن متفرعات بآن لغتین۔ پس حقیقت رسالت و نبوت برین هر دو قیاس کن از روی لغت کہ باین هر دو سوئی حقیقت است بسبب ظلیت هر دو از حقیقت یعنی حقیقت رسالت و نبوت بسبب ظن بودن این هر دو از حقیقت قیاس باید کرد از روی دلالتی کہ این هر دو را سوئی حقیقت است بنا برین دلالت حقیقت هر دو برین هر دو قیاس باید کرد و مطلب اینکه حقیقت این هر دو برین هر دو قیاس شود با مینظر کہ بسبب ظن بودن این هر دو از حقیقت دلالتی کہ این هر دو را سوئی حقیقت است بنا برین دلالت حقیقت این هر دو باید دید و این هر دو بسبب عموم خود عام اند برائی ماتحت مرکزیت هر دو کہ از موجودات و مسئولات اند یعنی آنچه کہ زیر مرکزیت هر دو اند از موجودات و مسئولات۔ و مخصوص اند این هر دو بسبب خصوصیت خود با اشرف جن از آنچه کہ زیر مرکزیت هر دو است حکمت او تعالی۔ و در لغتین خود در علم او تعالی هر دو ازلی اند و در وجود خود در ازل حادث۔ و اگر هر دو علوم او تعالی باشند پس این سوال محمول شو یس چگونه در ميثاق مسؤلان یعنی پرسیده شود۔

مطلب فی تعینات الذات
والصفات الحقیقیہ و
الاشائیہ والفعلیہ والشرائیہ

ومقدم التعینات تعین ذاتی كما عرفتها ش ای انفا
مفهوم وجدانی علمام وجودها خارجاً بضرورة م
فصفات حقیقیة كما عرفتها ش ای هی متضمنة ذات
بقیامها الحقیقی بها من حیث انما لاهی ولا غیرها و
تحد ذات علیها فقرار شخص نفس علیها مرفسائیة
كما عرفتها ش ای هی اضافات ذاتیة متضمنة ذات
ولا تحتاج فی وجودها الی حقیقیة انتزاعاً کفعلیة إلا
احتیاجاً بوجه لتحد ذات علیها فاحتیاجاً الیها فی
تضمن ذات لا حاجة خاصة لوجودها الیها فالاحتیاج
الیها بوجه غیر معتبر فتحققت اصالتها بمقابله الحقیقیة
متساویة بالحقیقیة فی استقرارها فی تضمن ذات ولا تحد
ذات علیها وهی لا عینها ولا غیرها مفعلیة كما عرفتها
ش ای هی اضافات ذاتیة متضمنة حقیقیة احتیاجاً لوجودها

نشی تعینات که در مقدم
تعین ذات است +
تعین صفات حقیقیة
این تعین صفات شائیة

ترجمہ و جز این نیست کہ تعین ذات مقدم تعینات است چنانچہ او را دانستی کہ برائیة ذات از روی علم
مفهوم و صدائی است مع وجود او که خارج است بضرورت پس تعین صفات حقیقیة است چنانچہ دانستی انما
را کہ بقیام حقیقی ذات متضمن ذات اندلین حیثیت کہ آنها عین ذات اند و غیر ذات - و ذات بر آنها
متحد و شود یعنی باز داشته شده - و قرار شخص نفس بر اینها است - پس تعین صفات شائیة است
چنانچہ دانستی انما را کہ اضافات ذاتیة اند متضمن ذات و در وجود خود سوی حقیقیة همچو فعلیة
انتزاع محتاج نباشد مگر احتیاج بوجهی است کہ ذات را بر صفات حقیقیة متحد واقع شده - پس
ضمن آمدن ذات سوی حقیقیة محتاج اند به برای وجود خود سوی حقیقیة حاجت خاصه دارند
پس این احتیاج کہ سوی حقیقیة هست بوجهی است کہ اعتبار ندارد - پس اصالت شائیة بمقابله حقیقیة
متحقق شد پس در استقرار خود با حقیقیة درضمن ذات برابر اند - و ذات بر اینها همچو حقیقیة متحد نباشد - و
بر صفات نیز همچو حقیقیة نه عین ذات اند و غیر ذات - پس تعین صفات فعلیة است چنانچہ دانستی انما
کہ آنها اضافات ذاتیة اند متضمن حقیقیة از روی احتیاج بر وجود خود که انتزاع و خود فعلیة حقیقیة

این تعین صفات فعلیة

انتزاعاً منها مقتزیه انتزاعاً وصفاً لوصوفه لا احتیاجاً
 لوجوده متساویاً بذات فی استقار که لا استجماعه کذات -
 ففی کل واحد منها تعین اول لا نشاء منشاء اولی عزم و ثانی
 لغيره ش ای تعین ثانی لا نشاء منشاء لغير اولی عزم
 علی تعدد صفات که فی تعین ذات لعدم تعدد ها ش ای
 لیس التعین الثانی فی تعین ذات لعدم تعدد ذات
 حقیقه ش الحقیقه بمعنی علوه معلول علی مبدئیتها
 ما ابراهیمیه التي تضطلم عن تعین صفات حقیقه لمبدئیه
 تعینه عم ش لمبدئیه تعین صفات حقیقه تعین ابراهیم
 م فی اولیه منشاء نبوت استقلال ش ای علی استقار
 وجود صفات حقیقه استقلالاً اصلاً ش

ترجمه پس تعین صفت تنزیه است که انتزاعش از روی وصف است برای موصوف خود را
 انتزاع بنا بر احتیاج است برای وجود خود بلکه این وصف در استقار از خود بذات با هم مساوی میشود
 بنا بر استجماع خود بچود ذات یعنی چونکه در این وصف استجماع جمیع صفات بچود ذات است بنا بر این استجماع این
 وصف با ذات خود با هم مساوات دارد اگر چنانچه وصف هم برای موصوف است باین استجماع - پس
 بر کسی از بینا تعین اول است برای انشا که او منشاء اولی لغرضی است - و تعین ثانی برای غیر اولی لغرض
 است که از منشاء غیر اولی لغرض انشا یا بدینا بر تعدد صفات مگر در تعین ذات بسبب عدم تعدد ذات
 یعنی در تعین ذات بچود تعین صفات تعین ثانی نیست از آنکه در ذات بچود صفات تعدد دنیا شد حقیقت
 بنا بر مبدئیت خود یعنی بنا بر محل آغاز و آشکاره شدن خود بمعنی علوه معلول است پس حقیقت ابراهیمی
 که از تعین صفات حقیقه اصطلاح کرده شود بنا بر مبدئیت تعین شان است تعین ابراهیمی
 را یعنی تعین صفات حقیقه مبدئیه است تعین ابراهیم علیه السلام را بنا بر این حقیقت ابراهیمی از تعین
 صفات حقیقه اصطلاح کرده می شود - پس حقیقت ابراهیمی در اولیت بطور استقلال و اصل منشاء نبوت
 است هم بر آنکه استقار وجود صفات حقیقه از روی استقلال است در اولیت یعنی وجود این صفات با ذات بسبب
 بحد ذات بر صفات بطور استقلال در اولیت قرار گرفته بچین حقیقت ابراهیمی که مبدا انتزاع تعین او
 این صفات آمده در اولیت منشاء نبوت را بطور استقلال و اصل آمده بر آنچه که اولی است

لما هو ليس باصل والاصل بمقابلۃ فرع واصلاً ای لا یحتاج
الی غیرہ فی استقرارہ فالاصل بمقابلۃ نتیج فالاصل علی
المعنیین فیشر الی الفرع والتبع ہما الاولیاء ہر حقیقۃ
موسویۃ الی ہی مصطلحۃ عن تعین شانیه لمبدئیتہ
لغینہ عم فی اولیۃ منشأ نبوت استقلالاً اصلاً تساوی
منشأ نبوت لحقیقۃ ابراہیمیۃ کما عرفتہ ش ای النساء
مرقتین فعلیۃ مبدئ لتعین ادمۃ عم فی اولیت فیصطلح
حقیقۃ ادمیۃ وتعین تنزیہ مبدئ لتعین عیسی عم فی
اولیۃ فیصطلح حقیقۃ عیسویۃ فیکشفان باستقلالہما
بالاستزاع احتیاجاً لوجودہما فعلاً ووصفاً

ترجمہ وایں اصل بمقابلۃ فرع است۔ وہم اصل آمدہ یعنی اودر استقرار خود سوئی غیر خود محتاج
نشود وایں اصل بمقابلۃ نتیج است۔ پس ایجا اصل بریں ہر دو معنی ہست کہ اشارہ میکند سوئی فرع و
تبع ہر دو۔ وایں فرع و نتیج ہر دو برای اولیاء اللہ است۔ و حقیقت موسوی کہ از تعین صفات ثنائیہ
اصطلاح کردہ شدہ است بنا بر مبدئ تعین ایں صفات است تعین موسی علیہ السلام یعنی تعین
صفات شانیه مبدئ تعین موسی علیہ السلام است بنا برین حقیقت موسویہ یعنی صفات شانیه
مصطلح آمد پس ایں حقیقت موسویہ در اولیت بطور استقلال واصل منشأ نبوت است همچنان کہ حقیقۃ
ابراہیمی منشأ نبوت واقع شدہ کہ دریں منشأ ہر دو با ہم مساوی آمدند چنانکہ ایں مساوات را در تعریف
صفات حقیقیہ و شانیه شناختی۔ و تعین فعلیہ مبدئ است برای تعین آدم علیہ
السلام در اولیت پس حقیقت ادمیۃ اصطلاح کردہ شود از تعین صفات فعلیہ
و تعین تنزیہ مبدئ است برای تعین عیسی علیہ السلام در اولیت پس حقیقت
عیسویۃ مصطلح است از تعین و صف تنزیہیہ +
وایں ہر دو تعین فعلیہ و تنزیہیہ باستقلال خود ہا منکشف آیند یعنی واشوند با تنزاع
بنا بر احتیاج برکے وجود خود ہا از روئے فعل و وصف +

و حقیقه محمدیه التي تصطلح عن تعین ذات لمیدئیه
 تعینہ صلعم فی اولیة منشأ رسالہ استقلالاً اصلاً
 تضمّن منشئ^{صفت} نبوت^{ثبوت} باعتباریها من حیث قیامهما به +
 فاستکملت محبوبیة محمدیه باستجماع الحقیقتین المستقلّتين
 والمنزعتین المذكورتین بالاصالة^{صفت} ش^{ثبوت} متعلّق استجماع
 ومعناها انّ لیس احتیاج^{صفت} فی استجماع الحقیقتین المستقلّتين
 والمنزعتین المذكورتین الی الغیر فقی استقرار استکمال
 المحبوبة اصالتاً بل الغیر یحتاج فی استقراره الی الحقیقه
 المحمّدیة حقیقتاً من وجه قیامه بها ^{صفت} صدق قوله
 صلعم انا اول الاولین و انا اخر الاخرین الحديث
 فالاولیة علی الوجود والاخریة علی الظهور

ترجمه

و حقیقت محمدیه آنکه مصطلح است از تعین ذات بنا بر مبدا تعین او صلعم برادر
 اولیت منشأ رسالت است بطور استقلال و اصل که این منشأ رسالت منضم شده است هر دو منشأ نبوت
 را که حقیقت ابراهیمی و موسوی است باعتبار هر دو منشأ آن از حیثیت قیام این هر دو که بآن است که
 کیفیتش در مبدا تعین حقیقت هر دو منشأ که تعین صفات حقیقیه و شایسته اند در حقیقت ابراهیمی
 و موسوی مع تفارق با همی و حیثیت قیام هر دو با ذات مذکور آمد بفکر و تامل در اینجا نظر کن بخوانست
 خدا اینهمه مطالب در بانی + پس محبوبیت محمدیه بسبب استجماع هر دو حقیقت مذکوره که هر دو مستقله و هر دو
 منتشره هستند که منجمع بالاصالت آمدند استکمال یافت و تمام کردن خواست و مراد آنکه در استجماع یعنی
 آوردن هر دو حقیقت مستقله و هر دو منتشره مذکوره بر آئینه حقیقت محمدیه را سویی غیر احتیاج نیست
 پس در استقرار استکمال محبوبیت این حقیقت محمدیه از روی اصالت است بلکه این غیر در استقرار خود سویی
 حقیقت محمدیه حقیقتاً محتاج شود از وجه قیام خود بحقیقت محمدیه - پس صادق آمد قول او صلعم انا
 اول الاولین و انا اخر الاخرین الحديث - یعنی من اول همه اولان هستم و من آخر آخرانم
 تا آخر حدیث - و این اولیت بنا بر وجود است و این آخریت بنا بر ظهور +

حدود تعریف رسالت و حقیقت نبوت

حقیقت نبوت +

بیان انصافیت رسالت از نبوت و ولایت از ولایت و حدود و ولایت از نبوت

بن آنکه رسالت بمعنی مصدر میجو
بیت در میان مرسل و مرسل و
و ذی ظل ربط و نسبت است
حروف که مشتبه و مشترک شود
موصول بر ذی ظل و همچنین حقیقت
نبوت است +

بیان آنکه رسالت افضل است از نبوت و
نبوت از ولایت و حقیقت و حدود از تعریف
و ولایت +

فالرسالة بمعنى مصدر رابط بين مرسل و رسول قهري نسبة
معروفة لا تشبه ولا تشترك وموصلة الى مرسل فلا تعرف
ولا توصل ش الضمير المستتر في الفعلين الى النسبة
صلا بتعريف رسول وهكذا ظلية ظل من ذي ظل
ش اي كرسالة رسول من مرسل اي بينهما رابط الظلية
قهي نسبة معروفة ولا تشبه ولا تشترك وموصلة الى
ذی ظل فلا تعرف ولا توصل الا بتعريف ظل هو
حقیقة ش الحقیقة بمعنی ماهیة صیغته ایضاً فی
حكم الرسالة والظلية فالرسالة افضل من النبوت بما وصفنا
والنبوت افضل من الولاية هي قرينة مخصوصة حقیقة و
نظرية واستحالية يقطع نظر عن المنشائية وعن غير الانصاف
بصفات الله سبحانه فالانصاف المحض مقصود في الولاية

ترجمه پس رسالت بمعنی مصدر رابطی است در میان فرستنده و فرستاده شده - پس این نسبتی است معر
که مشتبه شود و در مشترک بلکه سوغ فرستنده موصول است یعنی رساننده - و این نسبت شناخته نمیشود و
نمیکنند یعنی فرستنده نمی رساند مگر بتعریف یعنی شناسا کردن رسول - و همچنین است ظلیت ظل از ذی ظل
یعنی همچو رسالت رسول از مرسل مراد آنکه در میان ظل و ذی ظل رابطیت است - و این نسبتی است
معروفه یعنی شناخته شده که مشتبه و مشترک نمی شود بلکه سوئی ظل موصول است و این شناختنی
و صاحب سایه غیر ساند مگر بتعریف یعنی شناسا کردن و آگاهانیدن ظل - و حقیقت یعنی ماهیت
نبوت نیز در حکم رسالت و ظلیت است - پس رسالت افضل از نبوت است بنا بر آنچه بالنسب
چیز که وصف کرده شدند بر دو - و نبوت افضل است از ولایت - و این قرین
مخصوصه است بطور حقیقی و نظری و استحالی - و این قرین بقطع نظر است
از منشائیت و بقطع نظر است از غیر انصاف بصفات خدا
سبحانه - بلکه در ولایت انصاف محض
مقصود است +

فَكُلُّ مَنْ الرِّسَالَةِ وَالنَّبُوَّةِ وَالْوَلَايَةِ جَامِعُ الْقِصَافِ وَمِنْ
 حَدُودِ الشَّيْءِ أَيْ تَعْرِيفًا بِوَصْفِهِ مَرَفَاقًا شَيْءٌ أَيْ لَا
 احتیاج الی العیر بل غیره یحتاج الیه ^ص لنبی و رسول عم
 و ^ص عارضاً شئی ای هو قیام مجازی مع مرادیتہ فی ضمن النبی
 احتیاجاً الی عم و تبعاً شئی ای الا تصاف بصفات اللہ
 سبحانہ فی تبع صفات النبی صلعم ^ص لولی و تقرق نظر
 بآن لم یخرج الی اعتبار الرِّسَالَةِ وَالنَّبُوَّةِ مِنْ اعْتِبَارِ الْوَلَايَةِ
 وَهُوَ مُسْتَجْعٌ لَهُ لِبَعْضٍ وَبِأَنَّ تَخْرُجَ فَلَمْ يَتَزَلْ لِبَعْضٍ فَلَمْ
 یستجمع ابهما فالاول ناظر بفضيلة الولاية من الرسالة والنبوة والثاني
 بفضيلة الرسالة والنبوة وان تنزل فاستجمعهما قد لیل بذاته شئی
 ای لیس بمحتاج الی غیره ^ص م علی دعوی رسالة الرسول حسنة
 الذاتية شئی ای لیست بعرض فلا محتاج الی غیره ^ص باصالت

ترجمہ پس ہر یک از رسالت و نبوت و ولایت از روی اقصاف جامع است بہم گردانوی حدود
 مانع یعنی از روی تعریف بوصف خود۔ پس ہر چہ ازینہا بطور اصل است یعنی آنکہ سوئی غیر محتاج بنا
 بلکہ غیرش سوئی او محتاج شود برای نبی و رسول علیہم الصلوٰۃ والسلام است۔ و ہر چہ بطور عرض
 است یعنی او کہ قیام مجازی دارد مع مراد شدن خود در ضمن نبی علیہ السلام است بضمن احتیاج سو
 نبی علیہ السلام۔ و ہر چہ بطور تبع است یعنی موصوف شدنش بصفات ^ص مدای سبحانہ در تبع صفات
 نبی صلی اللہ علیہ وسلم این ہر دو یعنی عرضاً و تبعاً برای ولی است ^ص رتوان اللہ علیہم اجمعین
 و متفرق و جدا شدہ است نظر اینجا بآنکہ سوئی اعتبار رسالت و نبوت از اعتبار ولایت عروج نکرد و بلند نشد
 او یعنی اعتبار رسالت اعتبار ولایت را مستجمع است برای بعضی کہ آنہا را گرد آورده آمدہ و بآنکہ نظر عروج
 و بلند شد پس نزول نکرد و پست نشد برای بعضی۔ پس ہر دو ہر دو مستجمع نشدند یعنی اعتبار رسالت و ولایت
 یا خود ما گردنیا مند۔ پس اول ناظر بہت بفضیلت ولایت از رسالت و نبوت۔ و دوم ناظر بہت بفضیلت
 رسالہ و نبوت۔ و اگر نزول کرد پس آن گرد آورندہ شد ہر دو را۔ پس دلیل کہ بذات رسول است یعنی آن دلیل کہ محتاج
 نسوئی غیر اوست بر دعوی رسالت رسول۔ حسات ذاتیہ رسول اند کہ باصالت اند یعنی آنکہ بر تبع نمید۔

یعنی دلیل کہ بذات رسول است بر دعوی رسالت آن نیکو بیہا و خوبیہای ذاتیہ رسول خدا
 کہ بعضی نیستند پس سوئی غیر خود محتاج نشوند۔ و آنکہ باصالت اند یعنی بر تبع نیستند۔

ش ای لیست بتبع من فی تبرء عما وجب بش الضمیر
المستتر الی التبرء م فلما ثبت حسنه الذاتی باصالت
فضله مسلوب عنه فحصل دلیل الی الدعوی بقول رسول
لا اله الا الله ش لان هذه الحسنه حسنی الحسنات
وهذا التبرء خیر التبرکات والبعث العظیم فی اثبات لا
اله الا الله م وانه رسول الله ش لان لا یعرف رسولاً
الا رسولاً دلیلاً بذاته م وبعرضه احتیاج غیر الیه
ش ای احتیاج غیر رسول الی رسول م فکشف حقائق
حسنات والهام لخواص وتواتر اخبار وشهره آثار لعوام
وموقوف المعرفة ش ای معرفۃ الرسول والرسالة والحسنات
م وصول بطل وقد تشبه بها ش الضمیر المتصل الی الحسنات
منتشاهات ومآھی بحسنات

ترجمہ و این حسنات از آنجہ کہ بیزاری و بری شدن و تبرء واجب است و تبرء باشد - مراد آنکہ دلیل بذات
رسول کہ در اثبات دعوی محتاج غیر نباشد و دعوی رسالت بول نکو بیها ذاتی رسول اندک آنکہ کلمات
باشد نہ بالتبع و آنکہ در تبرء باشد از آنجہ کہ بری شدن و بیزاری واجب است - و ہر گاہ کہ نکوئی ذاتی رسول
باصالت ثابت شد پس سندش از مسلوب است - پس دلیل سوئی دعوی حاصل شد بقول رسول کہ گفت
لا اله الا الله از آنکہ این نکوئی یک ترین نکو بیها است - و این تبرء بہترین بیزاریہا است - و بحث عظیم
در اثبات لا اله الا الله و تبرء دلیل حاصل شد بقول رسول کہ گفت لان رسول الله یعنی آنکہ او
رسول خدا است - از آنکہ رسول را بجز رسول دیگر نمی شناسد از روی دلیل بذات یعنی از روی دلیل رسول
است پس غیرش بجز رسول او نمی شناسد - و دلیل کہ بعضی او است از روی احتیاج غیرش سوئی او یعنی دلیل
سبب عارض آمدن احتیاج غیر رسول سوئی رسول غیر را بعضی او است موقوفش باحتیاج است کہ غیر رسول را
سوئی او باشد پس آن کشف حقائق حسنات است یعنی و اشدر حقیقت نکو بیها والہام است و این ہر دو برای خواص
است - و تواتر اخبار یعنی پے در پے اخبارش رسیدن - و شهرت آثار یعنی اثرهای او شهرت گرفتن - این ہر دو برای عوام
است - و موقوف المعرفة یعنی معرفت رسول در سالک و حسنات ہر دو موقوف است آن وصول بطل است یعنی
پہو شدن و رسیدن بسایر رسول - و گاہی منتشاهات مجتہبہ شوند و حال آنکہ اینہا حقا باشند

بحث دلیل بذات و عرضہ بر دعوی
رسالت رسول الخ بحسنات و تبرء
او باصالت ک حسنات و غیر
التبرکات قول ماہیت بتوحید و
رسالت بکلمہ طیبہ

دلیل بعد از رسول برای عوام
و عوام و میان عوارض

و این موقوف رسول الی
و حسنات و بیان باطنی

فَیَهْدِی اللّٰهُ سُبْحَانَهُ مَنْ یَّشَاءُ فَاشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ
لَا شَرِکَ لَهٗ وَاشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَعَلٰی وِلَايَةِ
تَابِعَةٍ تَبِعَهَا **ش** بِالْوَاوِ عَطْفٌ عَلٰی دَعْوٰی رَسَالَةِ الرَّسُولِ
وَالضَّمِيرُ الْمُضَافُ اِلَيْهِ اِلَى حَسَنَاتِهِ الذَّاتِيَّةِ فَخَبَرٌ عَلَی الْعَطْفِ
صَفَالَا يَمَانُ بَدَا هَذِهِ النُّبُوتِ وَالْوِلَايَةِ لَعَلَّ النَّبِيَّ عَمَّ لَا
يَتَحَقَّقُ اِلَّا بِادْرَاكِ صَحْبَةٍ مِنْ قَامَتْ بِهَا فِي زَمَانِهِ وَالصَّحْبَةُ
مِنَ النَّاسِ ثَرَفَتْ لَمْ يَدْرِكْهَا نَفْيُ الْجَاهِلِيَّةِ وَلَوْ كَانَ عَارِفًا
بِتَوْحِيدِ رَبِّ الْعَالَمِينَ فَمَا لَكُمُ فِي اعْتِقَادِ الْوِلَايَةِ اِلَّا تَفَكُّرٌ وَنَظَرٌ
فَاعْلَمُوا اَنَّهَا النُّبُوَّةُ صِفَةٌ مَا بَعْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللّٰهُ تَعَالٰی وَسَلَّم
عَلٰی نَبِيِّنَا وَاخْوَانِهِ مِنَ الْاَنْبِيَاءِ اَصْطَفِيَّةٌ **ش** مِنْ
اللّٰهِ تَعَالٰی اِی مَخْلُوقَةٍ هُمْ مُشْتَرِكَةٌ وَصِفِيَّةٌ مِنْ مَوْجُودَاتٍ قَدِيمَةٍ

ترجمه فَيَهْدِي اللهُ سُبْحَانَهُ مَنْ يَّشَاءُ فَاشْهَدُ اَنْ لَا اِلَهَ اِلَّا اللّٰهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ
وَاشْهَدُ اَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَلَا شَرِيكَ لَهُ وَلَا شَرِيكَ لَهُ
اَنْ تَكُنْ نَبِيٌّ مَجْبُودٌ مَّا كُنَّا نَسْتَعِينُكَ وَلَا شَرِيكَ لَهُ وَلَا شَرِيكَ لَهُ
اَوْ - وَدَلِيلُ بَرْدِ دَعْوَى وَلايَتِ تَابِعَةٍ تَبِعَتْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ اسْتِغْنَاءُ عَنْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ
نَبِيٍّ بَرْدِ دَعْوَى وَلايَتِ تَابِعَةٍ تَبِعَتْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ اسْتِغْنَاءُ عَنْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ
حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ بَرْدِ دَعْوَى وَلايَتِ تَابِعَةٍ تَبِعَتْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ اسْتِغْنَاءُ عَنْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ
بِرَأْيٍ غَيْرِنِي عَمَّ مَحَقَّقٌ وَثَابِتٌ مَحَقَّقٌ شَوْكٌ مَّا بَدْرُكَ صَحْبَتِ كَسِيٍّ كَنْبُوتِ وَوَلَايَتِ اَوْ قَامَ اسْتِغْنَاءُ عَنْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ
وَابْنِ صَحْبَتِ اِذَا تَأَثَّرَ اسْتِغْنَاءُ عَنْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ اسْتِغْنَاءُ عَنْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ
بِتَوْحِيدِ رَبِّ الْعَالَمِينَ اسْتِغْنَاءُ عَنْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ اسْتِغْنَاءُ عَنْ حَسَنَاتِ ذَاتِهِ رَسُولِ

وَبَدَلِ كَسَنَاتِ نَبِيَّتِ كَسَنَاتِ صَفِيَّتِ مَا بَعْدَ هَبَّتِ بَرَأْسِ نَبِيِّ
وَرَدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى
بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى بَرْدِ دَعْوَى

قہی اعجازہ الغیر مش الضمیر المضاف الیہ یرجی الی النبی
عم فاعل المصدر والغیر مفعولہ ہم فی تقابلہ عن صفۃ
تقدیرہ الصفتۃ فیہ مادامت نفسہ معصومۃ والعصۃ
غیر منقطعۃ منها ش ای النبوة یقیناً علیہا
ش ای النبوة لحسنۃ قاطعۃ عن غیرہا ش ای
الحسنۃ ص ولا تشبہ بغيرہا ش ای النبوة ص
فالعصۃ علی لزوم ش مقابل تقدیرہ ص صفتہ سبحانہ
لذاتہ تعالیٰ لیس نفیہا عنہ فکیف من ظلمہا ش
ای کیف یمن نفیہا من ظلمہا ص فمما وجد من صفیہ
فی ای وقت اعجازہ من اللہ الرحمن الرحیم فلا یشتراط
ش ای الاعجاز ص بالتحدی ش ای بالمعارضۃ ص ولا یجاز
فی البریخ ش ای القبر ص و لیس التحدی ہنا بل مخصوص
بوقت التحدی وقت من اوقات ش ای من اوقات ظهورہ لا اعجاز

ترجمہ۔ پس ای نبوت اعجاز یعنی عاجز کردن نبی است غیر نبی را در مقابل او از صفت خود۔ و ای
صفت ثابت است در نبی مادامیکہ نفس او معصوم است۔ و عصمت از نبوة یقیناً منقطع
و علوہ بنا شد بنا بر آنکہ نبوت ہر آنکہ حسنہ یعنی نیکوئی است چنین ک قاطع یعنی برترندہ است از غیر
و ای عصمت مشتبہ نشود بغير نبوت۔ پس ای عصمت بنا بر لزوم خود کہ مصدر لازمی است
مقابل متقدی صفتی است برای حق سبحانہ ذات اول تعالیٰ را از نفی ای صفت نیست پس چگونه
ممکن است نفی ای صفت را از ظل او + پس انچه یافتہ می شود از صفت نبی در بیج وقت
اس اعجاز است برای نبی از خدا کے رحمن رحم + و آں اعجاز مشروط بہ تحدی نہا شد
یعنی بمعارضت با خصم در غلبہ جستن حال آنکہ ای اعجاز در بر رخ یعنی در قہر ص
ثابت است و یافتہ می شود و این تحدی نیست بلکہ تحدی بوقت خود مخصوص است پس
تحدی وقتے است از اوقات ظهورہ اعجاز +

ہاں آنکہ عصمت نبی را لازم است
نگرد مشتبہ بغير نیست

اعجاز صفت نبی در بیج وقت
یا نہ شود اعجاز است باوان
در خدا کے رحمن رحم +

و کذا الولاية التابعة صفة مانعة باضافة ش من
 الله تعالى ای مخلوقه مشترکه و صفیه لنفس الولی فی
 کرامه له فی مقابله غیره فهدا الصفة فيه مادامت نفسه
 محفوظة و الحفظ غیر منقطع منها ش ای الولاية التابعة
 صقیئاً علی انفا ش ای الولاية التابعة من حسنہ
 قاطعة عن غیرها ش ای الحسنه هم فظناً علی انفا ش
 ای الولاية التابعة صجهولة الحقیقة فی انفا ش ای
 الولاية التابعة من حسنہ او من متشابهة - فاما متشابهة
 لیست بولاية حقیقة و الله تعالى اعلم بصوابها لکن الحكم علی الوجود
 والظاهر ش فالحکم علی العدم باطل و علی الحقیقة مجهول
 ص فالحفظ علی تعدیه ش بمقابله لزوم ص صفة له سبحانه
 لغيره تعالى فتفیہ جائز عن غیره تعالى و فی الجواز جانب اول
 قوی فاما وجد من صفته حسناً فی ای وقت کرافه له من الله الغیر الحق

ترجمه و تخمین ولایت تابعه برای نفس ولی صفت مانعه باضافت است از خدای برز یعنی مخلوق و تأیید
 شده او است سبحانه که مشترک و صفیه است یعنی از موجودات قدیمه اشتراک معنی دارد - پس این کرامت
 که برای ولی است در مقابل غیر خود است پس این صفت ثابت است در ولی و اما سیکه نفس و محفوظ است
 و این صفت حفظ از ولایت تابعه یقیناً و ظناً غیر منقطع است - یقیناً بر بنای آنکه این ولایت تابعه از
 حسن است که از غیر خود قاطع و برترده است - و ظناً بر بنای آنکه این ولایت تابعه مجهول حقیقت است
 یعنی حقیقت این ولایت تابعه مجهول است در آنکه او از حسن است یا از متشابه - پس آنچه که از متشابه است
 آن حقیقت و ولایت نیست و الله اعلم بصوابها یعنی و خدای برتر داناتر است بصواب او - لیکن حکم بر بطل
 و ظاهراً است و بر عدم این حکم باطل و بنا بر حقیقت مجهول - پس این صفت حفظ بنا بر تعدیه بمقابله از حق
 صفتی است برای حق سبحانه و تعالی را پس نفیش جائز است از غیر او تعالی - و در جواز جانب اول
 است - پس آنچه را یافته شود از صفت او بطور حسن در هیچ وقت باضاف جامع بار رسول خدای سبب متصف
 ولی در جمع جامع بار رسول خدا این کرامت است برای ولی از خدای غالب و رحیم

بالتصاق جامع مع رسوله وكذلك الايمان ^{من الغاية} نش هو في الشرائع
 الشريف محبة الحق فلا تراهما ^{من الغاية} التصديق بنبه هم وصف
 مانع. باضافة نش من الله تعالى اى مخلوق هم مشترك
 وصفي لنفس المومن العاوي فهو معونة له في مقابلة غيره
 فلهذا الوصف فيه مادامت نفسه معانة والمعونة عنده
 منقطعة منه نش اي الايمان صريفا على انه نش
 اي الايمان حسن قاطع عن غيره فظنا على انه نش اي
 الايمان مجهول الحقيقة في انه حسن او متشابه فما هو
 متشابه ليس بايمان حقيقة والله تعالى علم بصوابه لكن الحكم
 على الوجود والظاهر نش فالحكم على المعلوم باطل و
 على الحقيقة مجهول صفتا وجد من وصفه حسنا في
 اي وقت معونة له من الله العزيز الرحيم بالتصاق جامع مع رسول

طلب الايمان وصف بالغ
 فهو معونة +

ترجمه وچنين ايمان كه او در شريعت شريف محبت حق است. و محبت حق را تصديق بخير
 لازم و ملزوم است. و وصف مانع باضافت است از خداي برتر يعني مخلوق خداي برتر است
 كه مشترك و همتي است نفس مومن عامي را كه از موجودات قديمه اشراك و صفي دارد
 پس اين معونت است براي مومن در مقابله غير خود + و اين وصف معونت در مومن با داني
 است كه نفس او باري داده شده است + و اين معونت از ايمان غير منقطع است از رويي قاطع
 برين كه هر آنكه ايمان حسن و نيكوي است كه از غير خود برترند و قاطع است + و از رويي ظن برين
 كه هر آنكه ايمان مجهول حقيقت است يعني حقيقتش مجهول است در اين امر كه او حسن
 است يا متشابه + پس آنچه كه او متشابه است در حقيقت ايمان نيست و الله تعالى
 اعلم بصوابه و خداي برتر داناتر است بر راستي و درستي اين حسن و متشابه
 بلكن حكم بر موجود و ظاهر است بر مبدء باطل و بنا بر حقيقت مجهول + پس بچي يافته شود از روي
 او بطور سخن در وقت باقضا جامع بر اصول خدا معونت است او را از خداي عزيز و رحيم +

بحث حقيقت ايمان و
 تعريف شرعي و حقيقت
 معونت يقينا و ظنا.

مطلب الکفر وصف
مانع الخ فهو استدراج

وَالْكَفَرُ شَيْءٌ هُوَ فِي الشَّرْعِ الشَّرِيفِ اسْتِثْنَاءُ الْحَقِّ
وَالنَّكَارَةُ مَوْصُفٌ مَانِعٌ مُشْتَرِكٌ اسْمِيٌّ بِوُجُودِ مَسْلُوبَاتِ
الْإِثْمَانِ فَارْتِغَاعٌ عَنْ مَوْجُودَاتِ تَضَمُّنِ الْكَافِرِ بِإِضَافَةِ شَيْءٍ
مِنْ اللَّهِ تَعَالَى إِلَى بَخْلَقِهِ مَوْصُفٌ اسْتِثْنَاءٌ لَهُ فِي مَقَابِلَةِ غَيْرِهِ
فَهَذَا الْوَصْفُ فِيهِ مَا دَامَتْ نَفْسُهُ مُسْتَدْرَجَةً +
وَالْإِسْتِثْنَاءُ غَيْرُ مُنْقَطِعٍ مِنْهُ شَيْءٌ أَيْ مِنَ الْكُفْرِ هُمْ يَقِينًا
عَلَى أَنَّهُ مِّنْ مَّسْلُوبٍ قَاطِعٌ عَنْ غَيْرِهِ فَظَنًّا عَلَى أَنَّهُ مَجْهُولٌ
الْحَقِيقَةُ مَا وَقَعَ فِي الْأَزَلِ شَيْءٌ مِنْ سَجْدَةِ الْعِبُودِيَّةِ م
وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ بِهَا لَكِنَّ الْحُكْمَ عَلَى الْمَوْجُودِ وَالظَّاهِرِ شَيْءٌ
فَالْحُكْمُ عَلَى الْمَعْدُومِ بَاطِلٌ وَعَلَى الْحَقِيقَةِ مَجْهُولٌ هُمْ فَمَا وَجِدَ
مِنْ وَصْفِهِ فِي آيَةٍ وَقَدْ اسْتَدْرَجَ لَهُ مِنَ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ
فَالْفَرْقُ عَنِ الْأَعْجَازِ وَالْكَرَامَةِ وَالْمَعُونَةِ وَالْإِسْتِثْنَاءُ بِالْوَصْفِ الْمَانِعِ

بجواب تفسیر کفر و استدراج و تفسیر
مانع الخ و تفسیر کفر و استدراج و تفسیر

تفسیر کفر و کفر کہ اور شرع شریف استثناء یعنی پوشیدن حق است و انکار و وصف
مانع مشترک اسمی است بسبب وجود مسلوبات کہ اس وجود و شائ از روی التزام است یعنی کفر
ہم وصفی است مانع کہ بنا بر وجود مسلوبات اشتراک اسمی دارد بنا بر لازم شدن مسلوبات
باین وجود و فایز است از موجودات براہ تضمن - و این وصف ثابت است برای کافر یا ضامن
از خداے برتر یعنی با فزیدن او تعالی - پس اس وصف استدراج است برای او در مقابلہ غیر او -
و این وصف در کافرا دایمی است کہ نفس او مستدرج است یعنی گرا شتہ شدہ + و استدراج از کفر
غیر منقطع است یعنی جدا شونده نیست یقیناً بر بنائی آنکہ او کہ از مسلوب است از غیر خود قاطع و تفرق
است پس از روی ظن بر بنائی آنکہ او مجہول الحقیقت است از آنچہ کہ رازل سجدہ عبودیت واقع
شدہ و خدای برتر باین سجدہ و اناتر است لکن حکم بر موجود و ظاہر است - پس اس حکم بر معدوم
باطل و بر بنائی حقیقت مجہول - پس آنچہ یافتہ شد از وصف او در ہیچ وقت اس استدراج است
بر کافر از خداے عزیز و حکیم یعنی غالب و صاحب حکمت بسیار پس اس فرق کہ از اعجاز و کرامت و
معونت و استدراج است در میان اینہا بوصف مانع اینہا است +

استدراج از کفر غیر منقطع
است یقیناً و ظناً -

آنچہ از وصف کفر در ہیچ وقت
یافتہ نشود استدراج است از
خدا عزیز و حکیم و فایز و
فعل اعجاز و کرامت و معونت و
استدراج ہمین مانع است

لب ان الاستعانة تقتضي
لغيره لا ليست بشرك
مخصوص

بیرکیر یا ایہا الذین امنوا
بوا الصلا للہ +

اعلم ان الاستعانة تقتضي الدعوة حقيقة ش اي هي
نفس النداء للاستعانة صا و مجازا ش اي ما يفهم به
الاستعانة ص من غير الله تعالى فيما يجوز في المضائق
ش هي مخلوقات هم ليست بشرك مخصوص ممنوع كما
في سورة الصف يا ايها الذين امنوا كونوا انصارا لله كما
قال عيسى بن مريم لحواريين من انصارى الى الله في
الاية تكات باقتضاء و اشارت اعلم ان التشبيه بالقول و
المقولة لوجوبها له ش اي ثابت بالقول و المقولة لوجوب
المقولة للقول ص فيقتضي مشبهها محذوفا لعظيما له صلعم
بالاحتراز عن كالمشبه به المذكور على مقصود ش تعظيما
مفعول له المحذوف اي حذف المشبه بعظمت شأنه صلعم

بحث استعانت که مقتضی
دعوت است حقیقتاً یا
جاء از غیر خدا مخصوص ممنوع
شک نیست +

کونوا
انصارا لله
بیرکیر یا ایہا الذین امنوا
+

ترجمہ

برائے کہ ہر آیت استعانت دعوت را میخواہد حقیقتاً کہ انفس خدا یعنی اولاد دان و
خوامن است برزی یاری خواستن یا مجازاً یعنی آنچه بدو استعانت مفہوم شود۔ پس این استعانت از
غیر خدای برتر در آل چیزی کہ در مضائق یعنی در مخلوقات جائز است شرک مخصوص ممنوع نیست یعنی آل
شرک نیست کہ مخصوص ممنوع است یعنی خاص کردہ شدہ کہ منع کردہ شدہ است چنانچہ در سورہ صف است کہ
سکون دوم یا ایہا الذین امنوا کونوا انصارا لله کما قال عیسی بن مریم لحواریین
من انصارى الى الله یعنی آنا کہ ایمان آوردند مددگاران خدا شوید چنانچہ گفت عیسی ابن مریم
حواریان را کہ است مددگار من سوگو خدا۔ دلایل آیت کریمہ کتہائی است موافق اقتضاد اشارت
این آیت شریفہ۔ ہر آیت ہر آیت تشبیہ درین آیت کریمہ بقول و مقولہ ثابت آمدہ بسبب وجوب مقولہ
برائے قول یعنی اینجا قول برائے مقولہ واجب است بنا بر این پس این تشبیہ مشبہ را محذوف
میخواہد تعظیماً یعنی بنا بر تعظیم برای او صلعم بعضی سخا ہر امت و احترام همچو مشبہ بہ مذکور بر بنیائی
مقصودے۔ اینجا تعظیماً لفظ محذوف را مفعولہ است یعنی مشبہ خلاف کردہ شد بنا بر
عظمت شأن او صلعم +

لأنه صلعم لا ينبغي له صلعمان يقول من انصارى وكونا
به قاهر بالمومنين بنفسه سبحانه لنفسه سبحانه فجازله
له صلعمان يقول وبلا حتران يتعلق تعظيماً او محذوفاً
وعلى مقصود متعلق بيقضى والمقصود تعظيم نبيه حبيب
صلعم وما فى علمه سبحانه هو فى المشبه به المذكور
اضافة الى ياء المتكلم وهى مفعول به خص للنصرت والى
الله حال من فعل الناصرين وفيه اشارة بانبا ايمان
بالواجب تعالى ورسالته عليه السلام فلا تجرد الفعل من نسبتين
بل تضمنت الاولى الثانية فقالوا نحن انصار الله بترك
النسبة اليه عم اظهاراً لإخلاص الله سبحانه فى ضمن
نصرتة عليه السلام لا اعراضاً عنها

ترجمه از آنکه نذر او نصرت او صلعم را که گویند من انصارى يعنى کيست مددگار من
کرده شود بدو که انجمن گوید پس امر فرمود بنفس او سبحانه مومنين را برائى نصرت بنفس او سبحانه - پس ما را
برائى او صلعم که گویند من انصارى يعنى کيست مددگار من - ولفظ بالا حتران اینجا به لفظ تعظيماً یا
یا محذوفاً متعلق میشود - وعلی المقصود متعلق است بلفظ يقضى - مراد آنکه محذوف مشبه بغير من حتران
از اینجا مشبه به مذکور است یا حتران بنا بر تعظیم او صلعم است - حاصل آنکه این محذوف مشبه بغير من کما داشت
عظمت او صلعم است پس شبیه محذوف را بر بنائى مقصود میخواهد - وآن مقصود تعظیم نبي او صلعم
صلعم - وآنچه در علم او سبحانه مقصود است - ودر شبیه مذکور اضافتى که سوگوایى مشکلم است وآن مقصود
به است برائى نصرت خاص کرده شده است او - والى الله حال است از فعل ناصرین - ودر این اشارت است به
آگاهانیدن ایمان بواجب تعالى ورسالت او علیه السلام پس این فعل نصرت ناصرين از هر دو نسبت مجزود
نخواهد شد بلکه نسبت اولی دوم را مضمّن آمده - فقالوا پس بنا برین ناصرين گفتند نحن انصار
الله يعنى ما مددگار این خدا هستیم - وترك نسبت او علیه السلام کردند و نگفتند نحن انصارك
يعنى ما یا نمددگار تو - پس این ترك نسبت که سوگوایى علیه السلام است بنا بر اظهار است برائى اظهار
خداى سبحانه وضمن نصرت او علیه السلام نه بنا بر اعراض است از نصرت *

قَبِلَتْ اسْتِغْنَاءَهُ عَمَ لِنَفْسِهِ عَمَ فِيمَا جَوَزَ فِي الْمَضَافَاتِ فِيمَا
عَجَزَ عَنْهُ وَفِي هَذَا احْكَمَهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَهُوَ اعْلَمُ بِهَا وَفِي
تَعْمِيمِ الْخُطَابِ بَرَاءَتٌ عَنِ الْاِسْتِغْنَاءَةِ مِنْ غَيْرِ الْمُؤْمِنِينَ
وَاسْتَظْلَاعٌ عَلَى مَنْ لَيْسَ تَجِبَ فَهُوَ مُؤْمِنٌ وَأَنْ لَمْ يُسَلِّمْ مَا
يَكُنْ يَنْطَبِقُ وَجْهَ التَّشْبِيهِ وَمَا مِنْ وَجْهِ لِحَذَفِ الْمِثْلِ
الْمُقْتَضَى بِالضَّرُورَةِ وَلِتَعْمِيمِ الْخُطَابِ مَعَ الْفَهْمِ قَوْمٌ مَخَاطِبُهُ
مُخْصُوصَةٌ وَكَيْفَ يَثْبُتُ اِيْمَانُ الْخَوَارِجِينَ بِاعْرَاضٍ عَنْ بَصَرَتِهِ
عَمَّ وَهُوَ كُفْرٌ اَكْبَرُ مِنْ بُصْرَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ فِي ضَمَنِ بُصْرَتِهِ عَمَّ شَيْءٌ
لَا يَتَحَقَّقُ حَقِيقَتُهُ بِاَعْيَانٍ غَيْرِ مَا اَقْرَبَ بِهِ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ
وَقَدْ كُفِرَ مَا اَقْرَبَ فَكَيْفَ بُصْرَةُ اللَّهِ تَعَالَى بِدَوْنِ
لِضْمَنِهَا فِي بُصْرَةِ النَّبِيِّ عَمَّ وَهِيَ مَطْلُوبَةٌ

ترجمہ۔ پس استغنائے او علیہ السلام برای نفس خود ثابت است و آنچه که در مضافات یعنی مخلوقات
جائز شود در آنچه که از او عجز آمده۔ و درین حکمت است خدای سبحان را و او دانای تراست باو۔ و در تعمیم خطاب
که اینجا برای مؤمنین است و بیزاری است از استغنائی که از غیر مؤمنین است و استظلاع یعنی خبر گرفتن
و اگر کسی که قبول کند پس او مؤمن است۔ و اگر تسلیم نکرده شود آنچه که تفسیر کرده شد پس
چگونه منطبق خواهد شد و تشبیه و نیست از وجهی برای حذف مَثَل که این مَثَل بضرورت خواسته شده است
و نیست از وجهی برای تعمیم خطاب با وصف آنکه هر آئینه آنال که قوم مخاطب اند مخصوص اند۔ و چگونه
ایمان خوارین ثابت شود باعراض در و گردانیدن از نصرت او علیہ السلام حال آنکه این اعراض کفر
است مگر از نصرت خدای سبحان در ضمن نصرت او علیہ السلام ایمان شان ثابت خواهد شد۔ از آنکه حقیقت نصرت
خدای تعالی بجز آنچه که نبی علیہ السلام او را فرمود ثابت و متحقق نشود یعنی دیگر آقا و علیہ السلام
نصرت حق تحقیق نیاید۔ و آنچه امر کرد و تحقیق کفر کرده شد یعنی انکار کرده آمد اینجا پس چگونه نصرت خدای
تعالی است بدون ضمن نصرت او تعالی در نصرت نبی علیہ السلام یعنی نصرت خداست خدا در نصرت نبی عَمَّ که او مطلوب است
بدون نصرت او تعالی پس چگونه متحقق خواهد شد مراد آنکه نصرت حق بدون ضمن او در نصرت نبی متحقق نشود که او مطلوب است

تفسیر کریں انا ولیکم
اللہ ورسولہ کا
الذین امنوا الخ

وَفِي سُوْرَةِ الْمَائِدَةِ اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا
الَّذِيْنَ يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَيُوْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُوْنَ ۚ وَ
مَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَاِنْ حَرَّبَهُمُ الْغُلَبٰوْنَ
فَتَحَقَّقَتِ الْوَلٰيَّةُ الْعَامَّةُ عَلَى اِخْتِصَاصِ اللُّغَةِ بِالْمَعَانِي
شَيْءٌ هِيَ قُرْبَةٌ وَتَكْمُلٌ وَخَلَّةٌ وَمَا لِكَيْتٍ وَتَصَرُّفٌ
وَتَصَرُّفٌ بِالْاِخْتِصَاصِ وَالتَّحْقِيقِ شَيْءٌ مِنْ اِنَّمَا عَامَّةُ
اللّٰهِ سُبْحَانَهُ وَرَسُوْلُهُ تَعَالٰی صَلَاحُ الْمَوْمِنِيْنَ الصَّالِحِيْنَ
لِلْمَخَاطِبِ الْعَامِ الْمَوْمِنِ فِي كُلِّ حَالٍ وَزَمَانٍ وَمَكَانٍ
عَلَى الْعَطْفِ شَيْءٌ يَتَعَلَّقُ بِفِعْلِ تَحَقُّقٍ وَفِيهِ اِشَارَةٌ
اِلَى تَحَقُّقِ اِتِّحَادِ الْمَقْصُوْدِ مِنْ لِقْدَرَةِ اللّٰهِ سُبْحَانَهُ

۱۰۰
۱۰۱
۱۰۲
۱۰۳
۱۰۴
۱۰۵
۱۰۶
۱۰۷
۱۰۸
۱۰۹
۱۱۰
۱۱۱
۱۱۲
۱۱۳
۱۱۴
۱۱۵
۱۱۶
۱۱۷
۱۱۸
۱۱۹
۱۲۰
۱۲۱
۱۲۲
۱۲۳
۱۲۴
۱۲۵
۱۲۶
۱۲۷
۱۲۸
۱۲۹
۱۳۰
۱۳۱
۱۳۲
۱۳۳
۱۳۴
۱۳۵
۱۳۶
۱۳۷
۱۳۸
۱۳۹
۱۴۰
۱۴۱
۱۴۲
۱۴۳
۱۴۴
۱۴۵
۱۴۶
۱۴۷
۱۴۸
۱۴۹
۱۵۰
۱۵۱
۱۵۲
۱۵۳
۱۵۴
۱۵۵
۱۵۶
۱۵۷
۱۵۸
۱۵۹
۱۶۰
۱۶۱
۱۶۲
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۷
۱۶۸
۱۶۹
۱۷۰
۱۷۱
۱۷۲
۱۷۳
۱۷۴
۱۷۵
۱۷۶
۱۷۷
۱۷۸
۱۷۹
۱۸۰
۱۸۱
۱۸۲
۱۸۳
۱۸۴
۱۸۵
۱۸۶
۱۸۷
۱۸۸
۱۸۹
۱۹۰
۱۹۱
۱۹۲
۱۹۳
۱۹۴
۱۹۵
۱۹۶
۱۹۷
۱۹۸
۱۹۹
۲۰۰
۲۰۱
۲۰۲
۲۰۳
۲۰۴
۲۰۵
۲۰۶
۲۰۷
۲۰۸
۲۰۹
۲۱۰
۲۱۱
۲۱۲
۲۱۳
۲۱۴
۲۱۵
۲۱۶
۲۱۷
۲۱۸
۲۱۹
۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲
۲۲۳
۲۲۴
۲۲۵
۲۲۶
۲۲۷
۲۲۸
۲۲۹
۲۳۰
۲۳۱
۲۳۲
۲۳۳
۲۳۴
۲۳۵
۲۳۶
۲۳۷
۲۳۸
۲۳۹
۲۴۰
۲۴۱
۲۴۲
۲۴۳
۲۴۴
۲۴۵
۲۴۶
۲۴۷
۲۴۸
۲۴۹
۲۵۰
۲۵۱
۲۵۲
۲۵۳
۲۵۴
۲۵۵
۲۵۶
۲۵۷
۲۵۸
۲۵۹
۲۶۰
۲۶۱
۲۶۲
۲۶۳
۲۶۴
۲۶۵
۲۶۶
۲۶۷
۲۶۸
۲۶۹
۲۷۰
۲۷۱
۲۷۲
۲۷۳
۲۷۴
۲۷۵
۲۷۶
۲۷۷
۲۷۸
۲۷۹
۲۸۰
۲۸۱
۲۸۲
۲۸۳
۲۸۴
۲۸۵
۲۸۶
۲۸۷
۲۸۸
۲۸۹
۲۹۰
۲۹۱
۲۹۲
۲۹۳
۲۹۴
۲۹۵
۲۹۶
۲۹۷
۲۹۸
۲۹۹
۳۰۰
۳۰۱
۳۰۲
۳۰۳
۳۰۴
۳۰۵
۳۰۶
۳۰۷
۳۰۸
۳۰۹
۳۱۰
۳۱۱
۳۱۲
۳۱۳
۳۱۴
۳۱۵
۳۱۶
۳۱۷
۳۱۸
۳۱۹
۳۲۰
۳۲۱
۳۲۲
۳۲۳
۳۲۴
۳۲۵
۳۲۶
۳۲۷
۳۲۸
۳۲۹
۳۳۰
۳۳۱
۳۳۲
۳۳۳
۳۳۴
۳۳۵
۳۳۶
۳۳۷
۳۳۸
۳۳۹
۳۴۰
۳۴۱
۳۴۲
۳۴۳
۳۴۴
۳۴۵
۳۴۶
۳۴۷
۳۴۸
۳۴۹
۳۵۰
۳۵۱
۳۵۲
۳۵۳
۳۵۴
۳۵۵
۳۵۶
۳۵۷
۳۵۸
۳۵۹
۳۶۰
۳۶۱
۳۶۲
۳۶۳
۳۶۴
۳۶۵
۳۶۶
۳۶۷
۳۶۸
۳۶۹
۳۷۰
۳۷۱
۳۷۲
۳۷۳
۳۷۴
۳۷۵
۳۷۶
۳۷۷
۳۷۸
۳۷۹
۳۸۰
۳۸۱
۳۸۲
۳۸۳
۳۸۴
۳۸۵
۳۸۶
۳۸۷
۳۸۸
۳۸۹
۳۹۰
۳۹۱
۳۹۲
۳۹۳
۳۹۴
۳۹۵
۳۹۶
۳۹۷
۳۹۸
۳۹۹
۴۰۰
۴۰۱
۴۰۲
۴۰۳
۴۰۴
۴۰۵
۴۰۶
۴۰۷
۴۰۸
۴۰۹
۴۱۰
۴۱۱
۴۱۲
۴۱۳
۴۱۴
۴۱۵
۴۱۶
۴۱۷
۴۱۸
۴۱۹
۴۲۰
۴۲۱
۴۲۲
۴۲۳
۴۲۴
۴۲۵
۴۲۶
۴۲۷
۴۲۸
۴۲۹
۴۳۰
۴۳۱
۴۳۲
۴۳۳
۴۳۴
۴۳۵
۴۳۶
۴۳۷
۴۳۸
۴۳۹
۴۴۰
۴۴۱
۴۴۲
۴۴۳
۴۴۴
۴۴۵
۴۴۶
۴۴۷
۴۴۸
۴۴۹
۴۵۰
۴۵۱
۴۵۲
۴۵۳
۴۵۴
۴۵۵
۴۵۶
۴۵۷
۴۵۸
۴۵۹
۴۶۰
۴۶۱
۴۶۲
۴۶۳
۴۶۴
۴۶۵
۴۶۶
۴۶۷
۴۶۸
۴۶۹
۴۷۰
۴۷۱
۴۷۲
۴۷۳
۴۷۴
۴۷۵
۴۷۶
۴۷۷
۴۷۸
۴۷۹
۴۸۰
۴۸۱
۴۸۲
۴۸۳
۴۸۴
۴۸۵
۴۸۶
۴۸۷
۴۸۸
۴۸۹
۴۹۰
۴۹۱
۴۹۲
۴۹۳
۴۹۴
۴۹۵
۴۹۶
۴۹۷
۴۹۸
۴۹۹
۵۰۰
۵۰۱
۵۰۲
۵۰۳
۵۰۴
۵۰۵
۵۰۶
۵۰۷
۵۰۸
۵۰۹
۵۱۰
۵۱۱
۵۱۲
۵۱۳
۵۱۴
۵۱۵
۵۱۶
۵۱۷
۵۱۸
۵۱۹
۵۲۰
۵۲۱
۵۲۲
۵۲۳
۵۲۴
۵۲۵
۵۲۶
۵۲۷
۵۲۸
۵۲۹
۵۳۰
۵۳۱
۵۳۲
۵۳۳
۵۳۴
۵۳۵
۵۳۶
۵۳۷
۵۳۸
۵۳۹
۵۴۰
۵۴۱
۵۴۲
۵۴۳
۵۴۴
۵۴۵
۵۴۶
۵۴۷
۵۴۸
۵۴۹
۵۵۰
۵۵۱
۵۵۲
۵۵۳
۵۵۴
۵۵۵
۵۵۶
۵۵۷
۵۵۸
۵۵۹
۵۶۰
۵۶۱
۵۶۲
۵۶۳
۵۶۴
۵۶۵
۵۶۶
۵۶۷
۵۶۸
۵۶۹
۵۷۰
۵۷۱
۵۷۲
۵۷۳
۵۷۴
۵۷۵
۵۷۶
۵۷۷
۵۷۸
۵۷۹
۵۸۰
۵۸۱
۵۸۲
۵۸۳
۵۸۴
۵۸۵
۵۸۶
۵۸۷
۵۸۸
۵۸۹
۵۹۰
۵۹۱
۵۹۲
۵۹۳
۵۹۴
۵۹۵
۵۹۶
۵۹۷
۵۹۸
۵۹۹
۶۰۰
۶۰۱
۶۰۲
۶۰۳
۶۰۴
۶۰۵
۶۰۶
۶۰۷
۶۰۸
۶۰۹
۶۱۰
۶۱۱
۶۱۲
۶۱۳
۶۱۴
۶۱۵
۶۱۶
۶۱۷
۶۱۸
۶۱۹
۶۲۰
۶۲۱
۶۲۲
۶۲۳
۶۲۴
۶۲۵
۶۲۶
۶۲۷
۶۲۸
۶۲۹
۶۳۰
۶۳۱
۶۳۲
۶۳۳
۶۳۴
۶۳۵
۶۳۶
۶۳۷
۶۳۸
۶۳۹
۶۴۰
۶۴۱
۶۴۲
۶۴۳
۶۴۴
۶۴۵
۶۴۶
۶۴۷
۶۴۸
۶۴۹
۶۵۰
۶۵۱
۶۵۲
۶۵۳
۶۵۴
۶۵۵
۶۵۶
۶۵۷
۶۵۸
۶۵۹
۶۶۰
۶۶۱
۶۶۲
۶۶۳
۶۶۴
۶۶۵
۶۶۶
۶۶۷
۶۶۸
۶۶۹
۶۷۰
۶۷۱
۶۷۲
۶۷۳
۶۷۴
۶۷۵
۶۷۶
۶۷۷
۶۷۸
۶۷۹
۶۸۰
۶۸۱
۶۸۲
۶۸۳
۶۸۴
۶۸۵
۶۸۶
۶۸۷
۶۸۸
۶۸۹
۶۹۰
۶۹۱
۶۹۲
۶۹۳
۶۹۴
۶۹۵
۶۹۶
۶۹۷
۶۹۸
۶۹۹
۷۰۰
۷۰۱
۷۰۲
۷۰۳
۷۰۴
۷۰۵
۷۰۶
۷۰۷
۷۰۸
۷۰۹
۷۱۰
۷۱۱
۷۱۲
۷۱۳
۷۱۴
۷۱۵
۷۱۶
۷۱۷
۷۱۸
۷۱۹
۷۲۰
۷۲۱
۷۲۲
۷۲۳
۷۲۴
۷۲۵
۷۲۶
۷۲۷
۷۲۸
۷۲۹
۷۳۰
۷۳۱
۷۳۲
۷۳۳
۷۳۴
۷۳۵
۷۳۶
۷۳۷
۷۳۸
۷۳۹
۷۴۰
۷۴۱
۷۴۲
۷۴۳
۷۴۴
۷۴۵
۷۴۶
۷۴۷
۷۴۸
۷۴۹
۷۵۰
۷۵۱
۷۵۲
۷۵۳
۷۵۴
۷۵۵
۷۵۶
۷۵۷
۷۵۸
۷۵۹
۷۶۰
۷۶۱
۷۶۲
۷۶۳
۷۶۴
۷۶۵
۷۶۶
۷۶۷
۷۶۸
۷۶۹
۷۷۰
۷۷۱
۷۷۲
۷۷۳
۷۷۴
۷۷۵
۷۷۶
۷۷۷
۷۷۸
۷۷۹
۷۸۰
۷۸۱
۷۸۲
۷۸۳
۷۸۴
۷۸۵
۷۸۶
۷۸۷
۷۸۸
۷۸۹
۷۹۰
۷۹۱
۷۹۲
۷۹۳
۷۹۴
۷۹۵
۷۹۶
۷۹۷
۷۹۸
۷۹۹
۸۰۰
۸۰۱
۸۰۲
۸۰۳
۸۰۴
۸۰۵
۸۰۶
۸۰۷
۸۰۸
۸۰۹
۸۱۰
۸۱۱
۸۱۲
۸۱۳
۸۱۴
۸۱۵
۸۱۶
۸۱۷
۸۱۸
۸۱۹
۸۲۰
۸۲۱
۸۲۲
۸۲۳
۸۲۴
۸۲۵
۸۲۶
۸۲۷
۸۲۸
۸۲۹
۸۳۰
۸۳۱
۸۳۲
۸۳۳
۸۳۴
۸۳۵
۸۳۶
۸۳۷
۸۳۸
۸۳۹
۸۴۰
۸۴۱
۸۴۲
۸۴۳
۸۴۴
۸۴۵
۸۴۶
۸۴۷
۸۴۸
۸۴۹
۸۵۰
۸۵۱
۸۵۲
۸۵۳
۸۵۴
۸۵۵
۸۵۶
۸۵۷
۸۵۸
۸۵۹
۸۶۰
۸۶۱
۸۶۲
۸۶۳
۸۶۴
۸۶۵
۸۶۶
۸۶۷
۸۶۸
۸۶۹
۸۷۰
۸۷۱
۸۷۲
۸۷۳
۸۷۴
۸۷۵
۸۷۶
۸۷۷
۸۷۸
۸۷۹
۸۸۰
۸۸۱
۸۸۲
۸۸۳
۸۸۴
۸۸۵
۸۸۶
۸۸۷
۸۸۸
۸۸۹
۸۹۰
۸۹۱
۸۹۲
۸۹۳
۸۹۴
۸۹۵
۸۹۶
۸۹۷
۸۹۸
۸۹۹
۹۰۰
۹۰۱
۹۰۲
۹۰۳
۹۰۴
۹۰۵
۹۰۶
۹۰۷
۹۰۸
۹۰۹
۹۱۰
۹۱۱
۹۱۲
۹۱۳
۹۱۴
۹۱۵
۹۱۶
۹۱۷
۹۱۸
۹۱۹
۹۲۰
۹۲۱
۹۲۲
۹۲۳
۹۲۴
۹۲۵
۹۲۶
۹۲۷
۹۲۸
۹۲۹
۹۳۰
۹۳۱
۹۳۲
۹۳۳
۹۳۴
۹۳۵
۹۳۶
۹۳۷
۹۳۸
۹۳۹
۹۴۰
۹۴۱
۹۴۲
۹۴۳
۹۴۴
۹۴۵
۹۴۶
۹۴۷
۹۴۸
۹۴۹
۹۵۰
۹۵۱
۹۵۲
۹۵۳
۹۵۴
۹۵۵
۹۵۶
۹۵۷
۹۵۸
۹۵۹
۹۶۰
۹۶۱
۹۶۲
۹۶۳
۹۶۴
۹۶۵
۹۶۶
۹۶۷
۹۶۸
۹۶۹
۹۷۰
۹۷۱
۹۷۲
۹۷۳
۹۷۴
۹۷۵
۹۷۶
۹۷۷
۹۷۸
۹۷۹
۹۸۰
۹۸۱
۹۸۲
۹۸۳
۹۸۴
۹۸۵
۹۸۶
۹۸۷
۹۸۸
۹۸۹
۹۹۰
۹۹۱
۹۹۲
۹۹۳
۹۹۴
۹۹۵
۹۹۶
۹۹۷
۹۹۸
۹۹۹
۱۰۰۰

۴ و در سوره مائده اِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللّٰهُ وَرَسُوْلُهُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا
الَّذِيْنَ يُقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَيُوْتُوْنَ الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُوْنَ ۚ وَ
مَنْ يَتَوَلَّ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَاِنْ حَرَّبَهُمُ الْغُلَبٰوْنَ
شَمَا لِهٖ وَرَسُوْلِهِ وَهٖتْ وَاَنَّهُ اِيْمَانٌ اَدْرَدْنَا اَنَّا نَاَزَقَاكُمْ وَبِرَّ اِيْمَانٍ اَدْرَدْنَا اَنَّا نَاَزَقَاكُمْ
کندگان - و هر که ولي و رفیق گیر خدا و رسول او را داناں را که ايمان آورند پس هر آنکه گروه خدا است
که همانا غالب شوند گانند

پس درین آیت کریمه ولایت عام بر بنای اِخْتِصَاصِ لُغَتِ بِالْمَعَانِي که آنها قُرْبَت و تَكْمُل و خَلَّت
و اَلْکَيْت و تَصَرُّف و تَفَرُّت اِنْ تَحَقُّق یافته است بسبب تخصیص و تحقیق از لفظ اِنَّمَا حال آنکه همین
ولایت بطور عام برائے خدا می سبحانه و رسول او تعالی صلعم و برای مومنین صالحین بر بنای
عطف ثابت شده بسبب مخاطب عام مومن - در هر حال و زمان و مکان - اینجا علی العطف
متعلق است بفعل تَحَقُّق در عبارت اصل مصنف کتاب ۴ و درین اشارت است سوسے
تحقق اتحاد مقصود این که این ولایت عام متحقق می شود با اتحاد مقصود بر بنای قدرت
خداے سبحانه ۴

۱۰۰
۱۰۱
۱۰۲
۱۰۳
۱۰۴
۱۰۵
۱۰۶
۱۰۷
۱۰۸
۱۰۹
۱۱۰
۱۱۱
۱۱۲
۱۱۳
۱۱۴
۱۱۵
۱۱۶
۱۱۷
۱۱۸
۱۱۹
۱۲۰
۱۲۱
۱۲۲
۱۲۳
۱۲۴
۱۲۵
۱۲۶
۱۲۷
۱۲۸
۱۲۹
۱۳۰
۱۳۱
۱۳۲
۱۳۳
۱۳۴
۱۳۵
۱۳۶
۱۳۷
۱۳۸
۱۳۹
۱۴۰
۱۴۱
۱۴۲
۱۴۳
۱۴۴
۱۴۵
۱۴۶
۱۴۷
۱۴۸
۱۴۹
۱۵۰
۱۵۱
۱۵۲
۱۵۳
۱۵۴
۱۵۵
۱۵۶
۱۵۷
۱۵۸
۱۵۹
۱۶۰
۱۶۱
۱۶۲
۱۶۳
۱۶۴
۱۶۵
۱۶۶
۱۶۷
۱۶۸
۱۶۹
۱۷۰
۱۷۱
۱۷۲
۱۷۳
۱۷۴
۱۷۵
۱۷۶
۱۷۷
۱۷۸
۱۷۹
۱۸۰
۱۸۱
۱۸۲
۱۸۳
۱۸۴
۱۸۵
۱۸۶
۱۸۷
۱۸۸
۱۸۹
۱۹۰
۱۹۱
۱۹۲
۱۹۳
۱۹۴
۱۹۵
۱۹۶
۱۹۷
۱۹۸
۱۹۹
۲۰۰
۲۰۱
۲۰۲
۲۰۳
۲۰۴
۲۰۵
۲۰۶
۲۰۷
۲۰۸
۲۰۹
۲۱۰
۲۱۱
۲۱۲
۲۱۳
۲۱۴
۲۱۵
۲۱۶
۲۱۷
۲۱۸
۲۱۹
۲۲۰
۲۲۱
۲۲۲
۲۲۳
۲۲۴
۲۲۵
۲۲۶
۲۲۷
۲۲۸
۲۲۹
۲۳۰
۲۳۱
۲۳۲
۲۳۳
۲۳۴
۲۳۵
۲۳۶
۲۳۷
۲۳۸
۲۳۹
۲۴۰
۲۴۱
۲۴۲
۲۴۳
۲۴۴
۲۴۵
۲۴۶
۲۴۷
۲۴۸
۲۴۹
۲۵۰
۲۵۱
۲۵۲
۲۵۳
۲۵۴
۲۵۵
۲۵۶
۲۵۷
۲۵۸
۲۵۹
۲۶۰
۲۶۱
۲۶۲
۲۶۳
۲۶۴
۲۶۵
۲۶۶
۲۶۷
۲۶۸
۲۶۹
۲۷۰
۲۷۱
۲۷۲
۲۷۳
۲۷۴
۲۷۵
۲۷۶
۲۷۷
۲۷۸
۲۷۹
۲۸۰
۲۸۱
۲۸۲
۲۸۳
۲۸۴
۲۸۵
۲۸۶
۲۸۷
۲۸۸
۲۸۹
۲۹۰
۲۹۱
۲۹۲
۲۹۳
۲۹۴
۲۹۵
۲۹۶
۲۹۷
۲۹۸
۲۹۹
۳۰۰
۳۰۱
۳۰۲
۳۰۳
۳۰۴
۳۰۵
۳۰۶
۳۰۷
۳۰۸
۳۰۹
۳۱۰
۳۱۱
۳۱۲
۳۱۳
۳۱۴
۳۱۵
۳۱۶
۳۱۷
۳۱۸
۳۱۹
۳۲۰
۳۲۱
۳۲۲
۳۲۳
۳۲۴
۳۲۵
۳۲۶
۳۲۷
۳۲۸
۳۲۹
۳۳۰
۳۳۱
۳۳۲
۳۳۳
۳۳۴
۳۳۵
۳۳۶
۳۳۷
۳۳۸
۳۳۹
۳۴۰
۳۴۱
۳۴۲
۳۴۳
۳۴۴
۳۴۵
۳۴۶
۳۴۷
۳۴۸
۳۴۹
۳۵۰
۳۵۱
۳۵۲
۳۵۳
۳۵۴
۳۵۵
۳۵۶
۳۵۷
۳۵۸
۳۵۹
۳۶۰
۳۶۱
۳۶۲
۳۶۳
۳۶۴
۳۶۵
۳۶۶
۳۶۷
۳۶۸
۳۶۹
۳۷۰
۳۷۱
۳۷۲
۳۷۳
۳۷۴
۳۷۵
۳۷۶
۳۷۷
۳۷۸
۳۷۹
۳۸۰
۳۸۱
۳۸۲
۳۸۳
۳۸۴
۳۸۵
۳۸۶
۳۸۷
۳۸۸
۳۸۹
۳۹۰
۳۹۱
۳۹۲
۳۹۳
۳۹۴
۳۹۵
۳۹۶
۳۹۷
۳۹۸
۳۹۹
۴۰۰
۴۰۱
۴۰۲
۴۰۳
۴۰۴
۴۰۵
۴۰۶
۴۰۷
۴۰۸
۴۰۹
۴۱۰
۴۱۱
۴۱۲
۴۱۳
۴۱۴
۴۱۵
۴۱۶
۴۱۷
۴۱۸
۴۱۹
۴۲۰
۴۲۱
۴۲۲
۴۲۳
۴۲۴
۴۲۵
۴۲۶
۴۲۷
۴۲۸
۴۲۹
۴۳۰
۴۳۱
۴۳۲
۴۳۳
۴۳۴
۴۳۵
۴۳۶
۴۳۷
۴۳۸
۴۳۹
۴۴۰
۴۴۱
۴۴۲
۴۴۳
۴۴۴
۴۴۵
۴۴۶
۴۴۷
۴۴۸
۴۴۹
۴۵۰
۴۵۱
۴۵۲
۴۵۳
۴۵۴
۴۵۵
۴۵۶
۴۵۷
۴۵۸
۴۵۹
۴۶۰
۴۶۱
۴۶۲
۴۶۳
۴۶۴
۴۶۵
۴۶۶
۴۶۷
۴۶۸
۴۶۹
۴۷۰
۴۷۱
۴۷۲
۴۷۳
۴۷۴
۴۷۵
۴۷۶
۴۷۷
۴۷۸
۴۷۹
۴۸۰
۴۸۱
۴۸۲
۴۸۳
۴۸۴
۴۸۵
۴۸۶
۴۸۷
۴۸۸
۴۸۹
۴۹۰
۴۹۱
۴۹۲
۴۹۳
۴۹۴
۴۹۵
۴۹۶
۴۹۷
۴۹۸
۴۹۹
۵۰۰
۵۰۱
۵۰۲
۵۰۳
۵۰۴
۵۰۵
۵۰۶
۵۰۷
۵۰۸
۵۰۹
۵۱۰
۵۱۱
۵۱۲
۵۱۳
۵۱۴
۵۱۵
۵۱۶
۵۱۷
۵۱۸
۵۱۹
۵۲۰
۵۲۱
۵۲۲
۵۲۳
۵۲۴
۵۲۵
۵۲۶
۵۲۷
۵۲۸
۵۲۹
۵۳۰
۵۳۱
۵۳۲
۵۳۳
۵۳۴
۵۳۵
۵۳۶
۵۳۷
۵۳۸
۵۳۹
۵۴۰
۵۴۱
۵۴۲
۵۴۳
۵۴۴
۵۴۵
۵۴۶
۵۴۷
۵۴۸
۵۴۹
۵۵۰
۵۵۱
۵۵۲
۵۵۳
۵۵۴
۵۵۵
۵۵۶
۵۵۷
۵۵۸
۵۵۹
۵۶۰
۵۶۱
۵۶۲
۵۶۳
۵۶۴
۵۶۵
۵۶۶
۵۶۷
۵۶۸
۵۶۹
۵۷۰
۵۷۱
۵۷۲
۵۷۳
۵۷۴
۵۷۵
۵۷۶
۵۷۷
۵۷۸
۵۷۹
۵۸۰
۵۸۱
۵۸۲
۵۸۳
۵۸۴
۵۸۵
۵۸۶
۵۸۷
۵۸۸
۵۸۹
۵۹۰
۵۹۱
۵۹۲
۵۹۳
۵۹۴
۵۹۵
۵۹۶

ولا عجز النبی وکرامۃ الولی ببقاء صفاتہم مع توسعہا
وتعلقہم بمن فی ولایتہم معلوماً و مجهولاً بما شاء اللہ سبحانہ
شئت المدعا اقتضاء لانّ الولاية فی کل حال و زمان
و مکان لعموم مخاطب یقتضی الاعجاز والکرامۃ ببقاء
صفاتہم بحیاتہم وتعلقہم بمن فی ولایتہم معلوماً و
مجهولاً بما شاء اللہ تعالیٰ لا لغيرہم من الفاسق والكافر
والتخصیص بالركوع اشارۃ الی خشوعہم واستثناءہم عن
اليہود والنصارى لانّ صلواتہما لیست بالركوع فلا تحقق
الولاية لهما کنايۃ فاعلم انّ الصلوة تستجمع العبادات
البدنیۃ کلہا والزکوۃ تستجمع العبادات المالیۃ کلہا فالصلاح
یستجمع کلہما خشوعاً للہ سبحانہ

حکمہ

و بنا بر اعجاز نبی و کرامت ولی - کہ باقی ماندن صفات شان پس
توسع آہنا است و متعلق شان است بہ کسی کہ در ولایت شان است خواہ آنکس معلوم
شان باشد یا مجهول بانچہ کہ خواست خدای سبحانہ - یعنی این مدعا ازین آیت کریمہ اقتضاء
ثابت می شود از آنکہ ہر آئینہ ولایت در حال و زمان و مکان بنا بر عموم مخاطب اعجاز
و کرامت را مقتضی است می خواہد کہ این اعجاز و کرامت ببقائے صفات شان بسبب
حیات شان است و متعلق شان است بہ کسی کہ در ولایت شان است معلوم شان باشد
آنکس یا مجهول بانچہ کہ خواست خدائے تعالیٰ نہ برای غیر شان است از فاسق و کافر
و تخصیص ایمان بر کوع اشارت است سوائے خشوع شان و استثنائے شان
از یہود و نصاری از آنکہ نماز ان ہر دو رکوع نیست - پس این ولایت برائے
این ہر دو رکوع کنایت مستحق نہ شود +

پس ہر آنکہ نماز کل عبادات بدنیہ را استجمعی می شود - و زکوۃ کل عبارات مالیہ را استجمعی آئمہ
پس صلح و نیکی این ہر دو را استجمعی است بنا بر خشوع برائے اللہ سبحانہ +

تذکرۃ حق
تذکرۃ حق
صلح
صلح
صلح

سبب بقا صفات بحیات دوم صلح است در حال
زمان و مکان برائی آہنا باشارہ و دلالت واقفان ازین آیت بالا +

فَإِبَاحِ التَّوَلَّى مَنْ يَتَوَلَّى شَيْئًا يَدُلُّ عَلَى أَنَّ التَّوَلَّى مَبَاحٌ مَرَّةً
 اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي كُلِّ حَالٍ وَزَمَانٍ وَمَكَانٍ
 شَيْئًا بِاسْتِزَامٍ مَنْ تَعْمِيمِ الشَّخْصِ صِرَاحًا فَتَعْمِيمُ الزَّمَانِ
 وَالْمَكَانِ اقْتِضَاءٌ مَرَّةً عَلَى الْعَطْفِ شَيْئًا يَتَعَلَّقُ بِفِعْلِ إِبَاحٍ
 فَإِشَارَةٌ إِلَى تَحْقِيقِ اتِّخَاذِ الْمَقْصُودِ مَرَّةً لِقَدَرِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ
 وَلَا عَجَازَ النَّبِيِّ وَكَرَامَةَ الْوَلِيِّ بِبَقَاءِ صِفَاتِهِمْ مَعَ تَوَسُّعِهَا
 بِدَوَامِ حَيَاتِهِمْ وَتَعَلُّقِهِمْ بِمُسْتَعِينٍ مَعْلُومًا أَوْ عَجْزُهَا بِمَا شَاءَ
 اللَّهُ سُبْحَانَهُ شَيْئًا يَثْبُتُ الْمَدْعَا بِاقْتِضَاءٍ لِأَنَّ التَّوَلَّى
 فِي كُلِّ حَالٍ وَزَمَانٍ وَمَكَانٍ لِعُمُومِ الْخَاطِبِ يَقْتَضِي الْعَجَازَ
 وَالْكَرَامَةَ بِبَقَاءِ صِفَاتِهِمْ بِحَيَاتِهِمْ وَتَعَلُّقِهِمْ بِمُسْتَعِينٍ
 مَرَّةً وَالتَّوَلَّى بِمَعْنَى تَحْوِيلِ تَكْفُلِ الْمَهْمَاتِ عَلَى التَّعْدِيَةِ لَا بِمَعْنَى
 الْحُبِّ لَا لِغَاوِاجَةٍ إِلَى جِهَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ مَقْصِدًا

ترجمہ جس پر کسی کے متولی گیر خدا و رسول خدا و ان کے ایمان آورہ یعنی گرویدند بخدا این تولى مباح آمد
 در حال و زمان و مکان بر بنای عطف که تعلقش با اوست میگرداند که بیشتر تحقق اتحاد مقصود است
 و این تولى را صریحاً بتقول مباح کرده است بعمیم شخص و حال و زمان و مکان از آنکه من تعمیم شخص را
 بصرحت مستلزم است و تعمیم زمان و مکان را باقتضای و این اباحت تولى بالتعمیم که بر بنای عطف
 بیشتر اتحاد مقصود است بنا بر قدرت حدیج است و بنا بر عجز بی و کرامت و بی است سبب باقی ماندن صفات
 شان با توسع صفات بحیات دائمی شان و تعلق شان است به مستعین که در شان مرد و استوائت بخوان
 خواه او معلوم شان باشد یا مجهول یا آنچه که خواست خلقی سبحانه یعنی این مرتب بر کافقت از ثابتهای
 شود و از این آیت کریمه از آن است که کفوئی در حال و زمان و مکان بنا بر عموم مخاطب اعجاز و کرامت
 را مقتضی است و میجوید بسبب بقای صفات شان بحیات شان و تعلق شان است به مستعین
 یعنی بحد و باری نخواهند - و تولى بمعنی سپردن تکفل است یعنی سپردن
 ضمانت مهمات و این بر بنای تقدیم است - نه بمعنی محبت از آنکه محبت واجب است سوى جهت
 خداى سبحانه بنا بر مقصود و مراد

بلان آنکه تولى تولى تکفل مهمات است بنا بر تقدیر تعمیمی
 محبت و قرب اکابر واجب است بقصد وسیعاً و درمیان

وَالْإِجْتِهَادِ غَيْرِهِ سُبْحَانَهُ سَبِّأُ شَيْءٍ لِقَوْلِهِ تَعَالَى يَا أَيُّهَا
الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ الْآيَةِ وَقَوْلِهِ صَلِّمُ الْآ
لَا إِيمَانُ لِمَنْ لَا حُبَّ لَهٗ الْإِحْدِيثُ هَمْ وَلَا بَعْنَى الْقُرْبِ
لِأَنَّهُ مِنْ جِهَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ شَيْءٍ لِقَوْلِهِ تَعَالَى إِنِّي قَرِيبٌ
هَمْ فَلَا اضْطِرَارَ مِنْ جِهَةِ الْعَبْدِ وَلَا ابَاحَةَ بِالْإِخْتِيَارِ
شَيْءٍ فَلَيْسَتْ ابَاحَةُ الْقُرْبِ مِنْ جِهَةِ الْعَبْدِ هَمْ قَالَتَوَلَّى
يَقْتَضِي الْوَلَايَةَ الْعَامَّةَ بِمَعَانِيهَا وَتَقْبُلُ بَعْضُهَا يُلْزِمُ أَنَّ بَطْلَ
التَّوَلَّى مِنْ جِهَتَيْنِ شَيْءٍ أَيْ مِنْ جِهَةٍ مَنْ تَوَلَّى لِنَفْسِهِ
مِنْ غَيْرِهِ وَمِنْ جِهَةٍ مَنْ تَوَلَّى لِغَيْرِهِ مِنْ نَفْسِهِ هَمْ لِلزَّوْجِ
لِلتَّوَلَّى شَيْءٍ إِذَا لَا تَكْمُلُ مِنْ بَعِيدٍ وَلَا هَمَّ
لَا أَهْلَ لَتَكْفُلُ وَلَا مِنْ عَدُوٍّ مَخَالِفٍ

ترجمه و سومی چنین غیر او سبحانه بنا بر سبب برای فرمودن او تعالی که در سوره نساء است رکعت
يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ الْآيَةِ یعنی ای آنکه ایمان بیاوردند ایمان بیاورید
بخدای تعالی و رسول او صلعم الخ - و برای فرمودن او صلعم الا که ایمان لمن لا حُبَّ لَهٗ الْإِحْدِيثُ
یعنی آگاه باشد که نیست ایمان برای کسی که نیست محبت او را تا آخر حدیث - و نه این تَوَلَّى بمعنی قرب
است از آنکه او از جهت ضایحانه ثابت است بنا بر فرمودن او تعالی إِنِّي قَرِيبٌ یعنی منم قریب
پس این قرب از جهت بنده با نظر از است - حال آنکه اباحت یعنی مباح گردانیدن با اختیار می باشد -
پس معلوم شد که اباحت قرب از جهت بنده نیست لکن با نظر از ثابت آمده - پس تَوَلَّى ولایت عامه
می خواهد بود معانی او - و بعضی بعض معانی را - اینکه بطلان تَوَلَّى از جهتین باشد یعنی از جهت کسی که او را
نفس خود از غیر خود و ولایت گرفت یعنی غیر خود را برای نفس خود متولی کرده تولیت حاصل نموده - و من
از جهت کسی که او را برای غیر خود از نفس خود و ولایت گرفت یعنی بکار کسی بنفس خود قیام کرد - و این
لزوم بطلان تَوَلَّى که بعضی بعض معانی است بسبب لزوم آن معانی است که تَوَلَّى را لازم آمده آنکه
از بعد تکفل نیاید - و نه از کسی که از بر کسی تکفل اهل نباشد - و نه از عدوی مخالف *

بیان اباحت
آنکه اباحت با اختیار است

بیان آنکه تَوَلَّى با اعتبار معانی و ولایت عامه
با اختیار می خواهد بود بنا بر مشهور و فخریت *

وَلَا مِنْ غَيْرِ مَا لِكَ لِلتَّوَلَّى مَرَّةً يَتَقَضَى شَعُورًا مِنْ جَهْتَيْنِ
مَنْ يَتَوَلَّى وَمَا بِهِ التَّوَلَّى شَيْءٌ إِذَا تَكْفَّلَ مِنْ جَاهِلٍ مِمَّنْ يَتَوَلَّى
وَمَا بِهِ التَّوَلَّى مَرَّةً يَتَقَضَى شَعُورًا مِنْ جَاهِلٍ مِمَّنْ يَتَوَلَّى
فَإِنَّ حَرْبَ اللَّهِ هُمْ الْغَالِبُونَ هَ إِعْجَازًا وَكَرَامَةً اخْتِيَارَيْنِ
عَلَى انْصَارِ الْمُسْتَصِيرِينَ جَزَاءُ شَرْطٍ مُقَدِّمٍ شَيْءٌ إِيَّيْهِ
يَتَوَلَّى اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا عَلَى أَنْ أُقِيمَ سَبَبٌ
مَقَامَ سَبَبٍ فَانْهَ كُنْصُورٍ وَضَاحَةً فِي الْكَلَامِ وَبِلَاغَةً
لِلْمَرَامِ وَفِيهِ إِشَارَةٌ إِلَى اسْتِغْنَاءِ بِهِمْ شَيْءٌ فَالْحَاصِلُ
مَنْ يَتَوَلَّى اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَانْهَ كُنْصُورٍ لِأَنَّ
حَرْبَ اللَّهِ هُمْ الْغَالِبُونَ عَلَى انْصَارِهِ مَرَّةً فَإِنَّ لِلَّهِ سُبْحَانَهُ

ترجمه و نه از کسی که مالک توئی نباشد یعنی تکفل است از غیر مالک که توئی را نشاء پیدا کند تکفل است از او
کسیکه او احتیاق توئیت ندارد و آری توئی از جهتین شعور میجو اهر برای کسیکه ولایت میگیرد و چیزی را که او
ولایت گرفته از آنکه تکفل نیاید از جاهل از کسیکه متوئی می شود و از آنچه که بدو تولیت هست و آری توئی قدر
می خواهر بر آنچه که بدو توئی است از آنکه از عاجز برای آنچه که او را بدو توئی است تکفل نیاید و فَإِنَّ حَرْبَ
اللَّهُ هُمْ الْغَالِبُونَ پس هر آینه گروه خدا همانا هستند که غالب شوندگان اند از روی اعجاز و کرامت
که هر دو اختیار می هستند بر قدرت دادن یاری خواهند گان و این جمله آیت کریمه مذکور ه جزا است شرط
مقدم را که آں مَنْ يَتَوَلَّى اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا است بر بنای آں که سبب بجای سبب
قائم کرده شد پس این جزا سبب است که بجای سبب که هر آینه او همچو لفظ مَقَامَ سَبَبٍ میباشد از روی فصاحت
در کلام و بطور بلاغت برای مقصود نهاده شد و در این اشارت است سوئی استغنائت با ایشان یعنی
بجای تقاضی و رسولی او و مؤمنین صالحین پس حاصل این شرط و جزا بصورت مقدم است آں
است وَمَنْ يَتَوَلَّى اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّهُمْ مَنْصُورُونَ لِأَنَّ حَرْبَ
اللَّهُ هُمْ الْغَالِبُونَ عَلَى انْصَارِهِ یعنی هر که متوئی کرد خدا و رسول او و آنان را که ایمان آورند
پس هر آینه او یعنی جزا و مقصود یعنی الجزا و مخفف است از آنکه تحقیق لشکر خدا است که همانا غالب
شوندگان اند بر داندن یا پاری دادن او پس هر آینه برای خداست سبحانه است +

غلبة حقيقة تظهر في الاضافات تضمننا ش اي ظهور
تضمننا من صفات الله سبحانه مراكا لولية و آلا عجاز
والكرامة قد يقع بعلم وقد يجهل من توسع حيث يشاء
الله سبحانه لعزتهم فان العزات لله جميعا فتعز من تشاء
ش بالا عجاز والكرامة وهو على كل شئ قدير
فان لم يسلم ما قيل فبطل تعميم الخطاب ش بكم
ومن م فبطل الولاية العامة لكل مؤمن بالله سبحانه
وقال سبحانه الله ولي الذين امنوا الاله وكيف العجز
في الولاية والتولي الى الله القدير في فعله وفعل العباد
من خلقه الى ما شاء وشاءك مخصوص الى الرسول و
المؤمن في اي المعنى للولاية والتولي وهي صفة جامعة
ش لله تعالى ولرسول صلعم وللمؤمنين الصالحين م

ترجمه عليه حقيقي كه بطور تضمن از صفات خداي سبحانه در اضافات يعني در مخلوقات با و اويت
ظاهر مي شود يعني ظهورش اولي و مناسب تر - از راه تضمن مي شود - و اعجاز و كرامت گاهي
بعلم واقع شود يعني دانسته و گاهي بجهل يعني نادانسته بسبب توسع هر كاهي كه خداي سبحان قوايم
براي عزت شاز فان العزات لله جميعا فتعز من تشاء از انكه هر آينه عزت
خاص بتمامه براي خدا است پس هر كرايي خواهد عزت مي دهد با عجاز و كرامت وهو على
كل شئ قدير و او است كه بر هر چيزي قادر توي است *

و آنچه كه گفته شده اگر تسليم نكرده شود پس تعميم خطاب كه بلفظ كه و من است باطل شود پس
اي ولايت عامه كه براي مؤمن عام است براي خداي سبحان باطل شد حالانكه فرمود حق سبحان و
ركوع آية الكرسي الله ولي الذين امنوا الاله يعني خداي تعالي ولي است آنان را كه ايمان
آورند در آخر - و چگونه عجز است در ولايت و تو سوي خداي قدير در فعل او حالانكه فضل عباد

در خلق او است نا آنچه كه او خواسته است - و چگونه شرك مخصوص شود سوي رسول و مؤمن در حج
معني كه ولايت و تولي را بسف حالانكه به خدمت جامع است براي خدا برتر و برتر رسول او ش و برتر مؤمنين

بيان آنكه اعجاز و كرامت گاهي بعلم واقع شود و گاهي بجهل و عليه حقيقي خداي
است كه ظهورش بضمن از صفات او در اضافات اولي و در اين خطاب تعميم
ولايت عامه براي خدا باطل و چگونه عجز است سوي او از خلق مخلوق با و در شرك
مخصوص سوي رسول و مؤمنين بحد فست چنانچه :-

فَإِنْ لَمْ يُفَصِّلِ الْإِسْتِقْلَالَ وَالْإِضَافَةَ فِي الْمُسْتَعَانَ فَإِنَّهُ
الْإِسْتِقْلَالَ لَيْسَ بِشَرِكٍ أَوْ إِنَّهُ أَجَازَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ شَرِكًا
وَهُمَا مَمْنُوعَانِ نَفْلًا وَعَقْلًا مِنْهُ فَيُلْزَمُ التَّفْصِيلُ لِمُتَانِنَا
شَيْءٌ أَيْ الْإِسْتِقْلَالَ وَالْإِضَافَةَ هَرِ الْأَشْيَاءِ إِنْ لَمْ
يُفَصِّلْ هَرِ حَكْمٍ بَغَيْرِ مَقْصَلٍ فِي مَنَعٍ وَجَوَازِ الْوِلَايَةِ وَ
التَّوَلَّى فِي سَبَبٍ مُخْتَلِفَةٍ أَقْرَابًا مَنَعٍ وَإِنْكَارًا لِمَا جَاءَنَا
فَفِي الْأَوَّلِ شَرِكٌ وَفِي الثَّانِي كَفَرٌ عَلَى الْحَاكِمِ فَلَا يَنْصَارُو
النَّصْرَتُ لِمَنْ يَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى وَرَسُولُهُ تَعَالَى صَلَاحُ الْمُؤْمِنِينَ
الصَّالِحِينَ مَتَحَقِّقٌ فِخْلَافٍ الثَّابِتِ مَا أَوَّلُ وَالْأَفْكَانِ بَطَالُهُ
شَيْءٌ أَيْ خِلَافٌ مَا هُوَ الثَّابِتُ مِنْ غَلْبَةِ اللَّهِ تَعَالَى
وَرَسُولِهِ تَعَالَى صَلَاحُ الْمُؤْمِنِينَ الصَّالِحِينَ لَا يَنْصَارُو
الْمُسْتَضْعَفِينَ وَالنَّصْرَتُ يَأْوُلُ بِمَا هُوَ يَرْفَعُ الْخِلَافَ

شهر جمعه و از فضل و فوق نکرده شود با استقلال و اضافت و مستعان پس هر آینه او استقلال
است که شریک نیست یا آنکه هر آینه او است که خدای سبحان شرک را جایز داشته و این هر دو ممکن است
از روی عقل و عقل از و پس تفصیل و جدا کردن لازم شود تا که هر دو را استحال و اضافت تمیز کرده
شوند و در نه یعنی اگر فصل نه کرده شود پس حکم بغیر مفصل که در و فعلی نکرده شده در منع و جواز
و لایست و تَوَلَّى در سببها می مختلفه اقرار و لایست یعنی اقرار است بر سبب که منع کرده شد
یا انکار است یا جَازَ یعنی برای آنچه که اوجاز است این حکم انکار نشود پس در ایدل یعنی در
اقرار لایست منع شرک است و در ثانی یعنی در انکار لایست جَازَ است بر حاکم پس انصار و نصرت
یعنی دادن و یاری دادن برائی کسی که متولی گیرد خدای تعالی و رسول او تعالی را صلعم و مبین
صالحین را تحقق و ثابت است و خلاف ثابت تاویل کرده شود و نه بطلان ثابت پس چگونه شود یعنی تاویل
کرده شود خلاف آنچه که ثابت است از غلبه خدای تعالی و رسول او تعالی و مبین صالحین را
یاری دادن مددخواهندگان و خلاف نصرت تاویل کرده شود یا آنچه که او خلاف ما رفع و دور کند
یا تاویل کرده شود +

وَبِالْأَنْصَارِ وَالنُّصْرَةِ حَقِيقَةً فِي عِلْمِ اللَّهِ تَعَالَى وَحُكْمِهِ
وَأَنَّ لِمَا أَوَّلَ فِيلِهِ مَرَّ أَنْ الثَّابِتُ بَاطِلٌ وَإِنَّهُ لَا يَبْطُلُ
مَرَّةً وَلَا يُمْكِنُ أَنْ يَقَعَ خِلَافُ هَذَا الثَّابِتِ شَيْءٌ
خِلَافُ ثُبُوتِ جَوَائِزِ الْأَسْتِغْنَاءِ مَنَعُ عُمُومِ جَوَائِزِ الْأَسْتِغْنَاءِ
مَرَّةً فِي ثَابِتٍ وَيَأْوُلُ خِلَافُهُ لَا أَنْ لَا مَنَعَ بِمَخْصُوصِيَّتِهِ عَلَى
تَعْيِيمِ مُسْلِمٍ شَيْءٌ لَا أَنَّ الْمَمْنُوعَ مِنْ جُزْءِ التَّعْيِيمِ الْمُسْلِمِ
فَإِنْ يَمْنَعُ فَيُبْطَلُ التَّعْيِيمُ الْمُسْلِمُ مَرَّةً وَالتَّوَلَّى بِالْوَلِيِّ يُلْزِمُ
بِتَعْيِهِ فَخِلَافُهُ خِلَافُهُ شَيْءٌ أَيْ خِلَافُ تَبَعِ الْوَلِيِّ خِلَافُ
التَّوَلَّى مَرَّةً فَكَيْفَ تُرْجَى النُّصْرَةُ شَيْءٌ أَيْ لَمَّا وَقَعَ خِلَافُ
التَّوَلَّى فَكَيْفَ تُرْجَى النُّصْرَةُ مَرَّةً وَلَمَّا تَحَقَّقَ انْتِقَالُ الْمُسْتَنْصَرِ
لِرَسُولِهِ تَعَالَى صَلَوعَهُ وَالْمُؤْمِنِينَ الصَّالِحِينَ بِالْعُلْبَةِ
مِنْ إِضَافَةِ اللَّهِ تَعَالَى اخْتِيَارًا فَإِنَّهُ صَلَوعُهُ كَمَا شَفَّ
الشَّدَائِدُ وَدَفَعَ الْمَكَائِدَ فَلَا وَلِيَاءَ

مطلب التولي بالولي
يلزم تبعه

ترجمه بانصار و نصرتي كه حقيقتاً در علم خدا تعالی است و در حكمت او - و اگر خلاف ثابت تاويل
نكرده شود پس لازم شود اينكه ثابت باطل است حالانكه ثابت باطل نشود - و ممكن نباشد كه خلاف
اين ثابت واقع شود در ثابته يعنى خلاف ثبوت جواز استغنايت منع عموم جواز استغنايت
است + و خلافتش تاويل كرده شود از آنكه هر آينه بر تعييم مسلم بخصوصيتش منع نيست زيرا كه ممنوع
از خبر بر تعييم مسلم است - پس اگر منع كرده شود پس تعييم مسلم باطل شود - و توكلي بولي لازم گيرد
تبع ولي را + و خلاف تبع ولي خلاف توكلي است پس چگونه اميد كرده شود نصرت
يعنى هر گاه كه خلاف توكلي واقع شود پس نصرت چگونه اميد كرده شود + و هر گاه كه انصار
مستنصرين يعنى داود شدن و مدد كردن مردوخايندگان برائى رسول او تعالی صلعم و مؤمنين
صالحين بسبب غلبه كه از اضافت يعنى خلق خدا تعالی است از روى اختيار ثابت و تحقق شد - پس اينكه
او صلعم كاشفت الشدايد يعنى كشايده سختيها و دفع المكايد يعنى دور كننده مكرهاستند پس اهل اولياء الله هستند

بحث آنكه توكلي بولي تبع ولي لازم كند و نصرت بر
موقوف كه ثبوتش باختيار آموه -

استغاثه هِي فِي التَّوَلَّى بِجَوْنَةٍ حَتَّىٰ مِنَ الْفَاسِقِ لَشُمُولِ الْإِيمَانِ
 شَيْءٌ أَيْ حَتَّىٰ بِجَوْنَةٍ مِنَ الْفَاسِقِ مَعَ سَلْبِ الْكَرَامَةِ أَنْ مَ
 تَجِبَ إِلَى الْفَاسِقِ بِالْكَرَامَةِ لَعَدَمِ تَحْقِيقِ وَلَايَتِهِ إِلَّا مِنْ
 الْكَافِرِ شَيْءٌ أَيْ لَا بِجَوْنَةٍ مِنَ الْكَافِرِ مَسْلَبِ الْإِيمَانِ وَ
 أَنْ لَمْ تَجِبْ إِلَى الْكَافِرِ كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
 لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلَا يَ
 وَهِيَ مَبْدَأُ الْخَيْرِ وَالْشَّرِّ فِي حَدِّ وَدِهَانِ الْخَيْرِ وَالشَّرِّ قَالَ
 اللَّهُ تَعَالَى تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى
 الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ أَلَا يَ فَالْمَفْعُولُ بِهِ هُوَ الْمُسْتَغِيثُ أَلَا
 تَنْظُرُهَا فِي الْمَمَكَنَاتِ لَا يَدُ مِنْهَا فَاسْتِغَاثَةٌ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ
 أَوْ إِلَى الْحُسْنِ وَقَرَبِهِمْ بِالْحَسَنَاتِ وَلِتَعْظِيمِهِمْ كَمَا يُشِيرُ

ترجمه - پس استغاثتی که او در تَوَلَّى است جائز می شود تا آنکه از فاسق جائز است بسبب شمول
 ایمان رافع سلب کرامت اگر این استغاثت یا این فاسق سوئی فسق نکشد پس این استغاثت کرامت
 جائز است بسبب عدم تحقق ولایت فاسق - مگر از کافر جائز نشود بسبب سلب ایمان او اگر چه
 کفر نکشد این کافر یا این استغاثت چنانچه فرمود سجاده در سوره نساء رکوع بیست و یکم يَا أَيُّهَا الَّذِينَ
 لَا تَتَّخِذُوا الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ أَلَا يَ ای آنکه ایمان بیاوردند کفار
 اولیاء مگیرید بجز مؤمنین الخ - و این استغاثت در حد و دود خود در خیر و شر مبداء خیر و شر است یعنی خیر و شر
 محل آغاز است و جای ظهور که فرمود خدای برتر در سوره مائده رکوع اول تَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ
 وَ التَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ أَلَا يَ یعنی با همدگر یاری کنید
 بر نیکویی و بر برتری کاری و با همدگر یاری کنید بر گناه و برزه کاری و ستم آشکارا - پس در بیت
 کریمه مفعول به فِعْل تَعَاوَنُوا هَاں مستغین است یعنی یاری و عون خواسته - آنگاه یا شای این
 استغاثت را در مملکت آیینی مبنی که از وجاره نیست - پس از انبیاء و اولیاء الله بسبب نوعی و نیکویی
 شان و قرب شان بَنیکوئیه و بسبب تعظیم شان چنانچه این آیت کریمه ۛ

فَإِنَّ حُزْبَ اللَّهِ هُمُ الْعَالِبُونَ شَيْءٌ أَيْ شَيْءٌ لَا يَشِيرُ إِلَى
 أَوَّلِيَّةِ الْأَسْتَعَانَةِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ وَالْأَوْلِيَاءِ وَحُسْنِهِمْ
 وَتَعْظِيمِهِمْ وَيُؤَيِّدُهُ قَوْلُهُ تَعَالَى فِي سُورَةِ النَّسَاءِ وَكَو
 إِذْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ
 لَهُمُ الرَّسُولُ لَوْ جَدُّ وَاللَّهُ تَوَّابًا رَحِيمًا
 أَعْلَمَ إِذْ تَدُلُّ عَلَى تَعْيِيمِ الزَّمَانِ قَالَايَةُ عَلَى اسْتِعَانَةِ
 شَيْءٍ أَيْ الْآيَةِ تَدُلُّ عَلَى اسْتِعَانَةِ صِرْمَةٍ صُلْعَمٍ دَوَامًا
 وَاسْتَوَاءٍ شَيْءٍ عَطْفٍ عَلَى اسْتِعَانَةِ مَرَحَلَةِ مَوْتِهِ وَحَيَاتِهِ
 صُلْعَمٍ وَإِنَّهُ صُلْعَمٌ لِحَيٍّ بِأَعْلَى الْحَيَاتِ كَمَا سَنَذَكُرُهُ إِنْ شَاءَ
 اللَّهُ تَعَالَى وَاجَابَةُ شَيْءٍ عَطْفٍ عَلَى اسْتَوَاءٍ مَرِ اسْتِغْفَارِهِ
 الْمَتَحَقِّقُ شَيْءٌ مِنْ صِيغَةٍ ماضٍ أَيْ اسْتَغْفَرَ مَرِ التَّكْيِيدِ
 وَالتَّحْقِيقِ شَيْءٌ مِنْ كَلَامٍ وَماضٍ أَيْ لَوْ جَدُّ وَ

ترجمہ فَإِنَّ حُزْبَ اللَّهِ هُمُ الْعَالِبُونَ، سوئی اولویت استغاثت از انبیاء و اولیاء و سوائے
 خوبہائی و تعظیم شان اشارت میکند استغاثت و یاری خواستن اولی است۔ و بتا بڑا بیدار بن
 قول او تَعَالَى است کہ باری میدہد اورا در سورہ نساء بر کوع نہم آمدہ وَكَوْا لَهُمْ إِذْ ظَلَمُوا
 أَنْفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوْ جَدُّ وَاللَّهُ
 تَوَّابًا رَحِيمًا و اگر ہر آئینہ ایشان وقتیکہ ظلم نمودند نفسہائی خود را۔ آمدند نزد تو و مغفرت خواستند
 بخدا۔ و مغفرت خواست این رسول برای شان الہیہ یافتند خدائی را بسیار رجوع کنند و بسیار مہربان
 بد کہ لفظ إِذْ دلالت میکند بر تعمیم زمان۔ پس این آیت دلالت میکند بر استغاثت از و صلعم از روی
 دوام۔ و بر استواء یعنی برابر شدن حالت موت و حیات او صلعم و ہر آئینہ او صلعم البتہ حی و زہد است
 باعلی حیات یعنی برتر زلیست چنانچہ عنقریب اورا ذکر خواہیم کرد و اگر خواست خدا تَعَالَى است۔ و اگر
 آیت دلالت میکند بر اجابت و قبولیت استغفار او صلعم کہ متحقق است از صیغہ ماضی اسْتَغْفَرَ
 و تاکید و تحقق اجابت از لَام و فعل ماضی لَوْ جَدُّ وَ است

لَوْ جَدَّاهُمَا اللَّهُ تَعَالَى تَوَابًا رَحِيمًا فِي حَالِ اسْتِغْفَارِ الرَّسُولِ
 بِتَعْمِيمِ الشَّخْصِ صَرَاخًا شَيْءٌ أَيْ بِتَعْمِيمِ شَخْصِ الرَّسُولِ
 عَلَى دَلَالَةِ الْفَرْصِ صَرَاخًا عَلَى الْوَصْفِ الْعَامِّ وَتَخْصِصِ
 سَوْقِ الْكَلَامِ وَمَحَلِّ النُّزُولِ شَيْءٌ أَيْ تَخْصِصِ شَخْصِ
 الرَّسُولِ مِنْ سَوْقِ الْكَلَامِ وَمَحَلِّ النُّزُولِ هُوَ صَلَاحُ
 شَيْءٍ أَيْ مَنْ هُوَ مُخَصَّصٌ بِسَوْقِ الْكَلَامِ وَمَحَلِّ النُّزُولِ هُوَ
 صَلَاحُ مَنْ لَا يَسْتَغْفِرُ لَهُمْ شَيْءٌ وَهُمْ كَانُوا مُنَافِقِينَ
 هُوَ مَجْرَدًا عَنْ وَسَاطَةِ الرَّسُولِ كَمَا فِي السُّورَةِ وَمَنْ يَعْمَلْ
 سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ عَفُورًا رَحِيمًا
 بغير التاكید والتحقق فَمَا لِلْمُؤْمِنِينَ لَوْ أَنَّهُمْ إِذَا ظَلَمُوا
 أَنْفُسَهُمْ جَاءُوهُ يُسْتَغْفِرُ وَأَسْتَغْفِرُ لَهُمْ وَانَّهُ صَلَاحُ
 بِالْمُؤْمِنِينَ رَأَوْفٌ رَحِيمٌ فَجَاءَ الْحُكْمُ إِلَى شَيْخِ الطَّرِيقَةِ

ترجمه بنا بر اینست که خداوند تعالی را بسیار رجوع کننده و بسیار مهربان و حال مغفرت خواستن از
 رسول حال آنکه ازین لفظ رسول بقییم شخص رسول برینائی دلالت لفظ بروصف عام بطور راحت
 و تخصیص شخص رسول دلالت ند سَوْقِ وروائی کلام و از محل نزول است که آن رسول و صلح
 است + یعنی آنکه او که بسوق کلام و محل نزول خاص کرده شده است صلح برای استغفار میجو
 نه با استغفار منافقین که انان از وساطت رسول مجر و اند چنانچه درین سوره بر کوع شان از ظلم
 آمده و مَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ عَفُورًا رَحِيمًا
 یعنی هر که کار کند بدی را یا ظلم کند نفس خود را باز مغفرت خواهد خداوند را را خواهد یافت او خدا را بسیار بخشنده
 و بسیار مهربان پس درین آیت کریمه استغفار میوساطت رسول آمده و اجابتش بغير تاکید و تحقق
 است - و آنچه برای مؤمنین است اینکه اگر برآیند ایشان و قبیله ظلم کردند نفسهای خود را و ایشان را از رفتن
 صلح مغفرت خواهد و مغفرت خواست او صلح برای شان حال آنکه برآیند او صلح مؤمنین
 بسیار رفتن کننده و بخشنده و بسیار مهربان است پس این حکم طلب مغفرت سویی شیخ طریقه

وَأَعْلَمَنَّ التَّائِيدَ وَالْحَقَّقَ يَتَعَلَّقُ بِفَعْلٍ الْوَاحِدِ صَرِيحًا
وَبِفَعْلٍ اللَّهِ تَعَالَى تَلِيحًا بِالْمَفْعُولِ الثَّانِي لَا سِتْغْنَاءَ عَنْ
النَّقْصِ فَهَذَا هُوَ الْمُعْتَقَدُ فَالْتَوَابُ مِبَالَعَةٌ لِفَعْلِهِ تَعَالَى
عَلَيْهِمْ بِخِلَافِ الْغُفُورِ فَأَعْلَمَنَّ أَنَّ فِي الْآيَةِ الْكَرِيمَةِ
تَخْصِصٌ عَلَى تَعْمِيمٍ وَلَا يَنْزِيلُهُ وَهَذَا مَذْهَبُ أَهْلِ سُنَّةٍ
وَجَمَاعَةٍ وَتَدْرِكُونَ الْقَصَصَ فِي مَقْصِدِ الْآيَةِ مِنْ أَعْجَازِهِ
صَلَعُمْ وَهُوَ فِي الْبَرْنِخِ فِي كِتَابِهِمْ أَنْ شَتَمَ شَيْءٌ ذَكَرَ
الْحَافِظُ عَبْدُ اللَّهِ فِي الْمَصْبَاحِ الظَّلَامِ جَاءَ الْبَدَويُّ عَلَى
قَبْرِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ مِنْ وَفَاتِ
النَّبِيِّ وَقَبَضَ التُّرَابَ مِنَ الْقَبْرِ وَصَبَّ عَلَى رَأْسِهِ
قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ نَعَمْ ظَلَمْتُ عَلَى نَفْسِي وَجِئْتُ فِي حَضُورِكَ

ترجمہ ویدانکہ ہر آیت تائید و تحقق متعلق می شود بفعل واحد صریحاً - و تعلق او بفعل خدائی برتر بطور تلمیح
و اشارت است بسبب مفعول ثانی بنا بر استغناء و بی نیازی او تعالی از نقص و کمی - پس نیست که او را
اعتقاد کرده شده یعنی تعلق تحقق و تائید بفعل واحد بطور صریح است و بفعل خدائی تعالی این تحقق و
تائید بطور تلمیح و اشارہ بسبب مفعول ثانی تو اب و رحیم معلوم میشود و آیت تلمیح و اشارت اظهار کردن و
سخن راندن او تعالی بنا بر استغناء است از آنکہ او تعالی از نقص و کمی مستغنی است و همین است کہ او
اعتقاد کرده شده - و تو اب مبالغہ است برائی فعل او تعالی بر آمان بخلاف غفور - و بدانکہ ہر آیت درین
آیت کہ تلمیح تخصیص است بر تعمیم و این تخصیص تعمیم ہا زایل نمیکند و همین مذہب اہل سنت و جماعہ است و بخوار
و ریافت و در رسیدن قدمہ ہا را اگر بخوانید و در کتب شان در بعضی این آیت کریمہ از اعجاز او صلعم حالانکہ
او در برنخ است یعنی اعجازش صلعم در برنخ آمدہ - کہ با فقط عبد اللہ در مصباح الظلام ذکر کردہ کہ یکے
بدوی یعنی روستائی بعد از روز وفات نبی صلعم - بر قبر نبی صلی اللہ علیہ وسلم آمد و از قبر شریف
خاکی درشت گرفت و بر سر خود ریخت و گفت ای رسول خدائی تعالی من بر نفس خود ظلم کردہ ام و
پیش حضور تو آمدہ ام -

لَتُطْلَبَ الْاِسْتِغْفَارُ لِيُفْجَأَ النَّدَاءُ عَنِ الْقَبْرِ فَاَعْفُ اللَّهُ لَكَ
 وَ مِنْ بَاعِدِهِ فَمِیْهَاتَ هَمِیْهَاتٍ وَعَلِیْهَا شَیْءٌ اِیْ عَلَیْ
 بِنَاءٍ مَقْهُومٍ لَا یَیْهَ اِذَا اِجَاعَهُ صَلَاحُ رَجُلٍ مُّتَمِّیًّا لِعَیْنِهِ
 فَقَالَ صَلَاحُ مَنْ لَهٗ حَاجَةٌ فَلَیَحْسِنُ وَصَوْنُهُ وَ لَیُصْلِحِ الْكَفَّیْرُ
 وَلَیَقْرَأُ اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُكَ وَ اَتُوْجِّهُ اِلَیْكَ بِنَبِّیِّكَ مُحَمَّدٍ
 نَّبِّیِّ الرَّحْمَةِ یَا مُحَمَّدُ اِنِّیْ تَوَجَّهْتُ بِكَ اِلَیْ رَایِّ فِی حَاجَتِیْ هَٰذِهِ
 لِنَقْضِیْ لِیْ اَللّٰهُمَّ فَشَقِّعْهُ فِی الْحَدِیْثِ قَالَ الزَّمْذَمِیُّ هَٰذَا
 حَدِیْثٌ حَسَنٌ صَحِیْحٌ عَزِیْزٌ وَصَحَّحَهُ الْبَیْهَقِیُّ وَ زَادَ فِیْ اٰخِرِ الْحَدِیْثِ
 فَقَامَ وَقَدْ اَبْصَرَ فِیْ رَاوِیِّهِ فَقَعَلَ فَبَرَّعَ وَ فِیْ مَعْجَمِ كَبِیْرٍ
 طَبْرَانِیِّ عَنْ عَثْمَانَ بْنِ حُنَیْفٍ اَنَّهُ فِی خِلَافَةِ عَثْمَانَ بْنِ
 عَفَّانٍ عَلَیْهِ رَحْلًا فَقَضَتْ حَاجَتُهُ فَقَالَ رَأَيْتُ رَسُوْلَ اللّٰهِ تَعَالٰی

ترجمہ

کہ استغفار برائے من بخوای پس از قیر شریف ندائی بیاید کہ تحقیق خدائی تعالیٰ ترا یا
 و ہر کہ دوری گرفت او را پس افسوس و افسوس است۔ و برینا کے مفہوم اس آیت کہ میں اس حدیث کہ
 ہر گاہ کہ مردی از رو مند برائی چشم خود پیش او صلعم آید پس فرمود صلعم من لہ حاجۃ فلیحسن و
 و لیصل رکعتین و لیقرأ یعنی ہر کہ را حاجتی باشد پس باید کہ وضو کی خود نیکو کند و دو رکعت نماز
 گزارد و باید کہ بخواند اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُكَ وَ اَتُوْجِّهُ اِلَیْكَ بِنَبِّیِّكَ مُحَمَّدٍ نَّبِّیِّ الرَّحْمَةِ یَا
 مُحَمَّدُ اِنِّیْ تَوَجَّهْتُ بِكَ اِلَیْ رَایِّ فِی حَاجَتِیْ هَٰذِهِ لِنَقْضِیْ لِیْ اَللّٰهُمَّ فَشَقِّعْهُ فِی الْحَدِیْثِ
 یعنی خدایا من تو می خواہم و سداً تو روی آرم بواسطہ نبی تو محمد صلعم کہ نبی رحمت است ہی محمد صلعم ہر آئین
 بواسطہ تو رو آوردم سداً تو رو دگر از خود بریں حاجت من نازد اگر دہ شود برائی من خدایا پس شفیع گرداں او را
 و من تا آخر حدیث۔ گفت ترمذی اس حدیث حسن است و صحیح و غریب۔ و بہیقی اور صحیح شمر دہ و در آخر حدیث
 زیادہ کرد فقطاً فَقَدْ اَبْصَرَ فِیْ رَاوِیِّهِ وَ اِیْۤتِہٖ فَقَعَلَ فَبَرَّعَ پس پر خاست و تحقیق او دنیا آمدہ و در روایت
 است کہ او گردید بندہ۔ و در معجم کبیر لکھی است از عثمان بن حنیف رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ ہر آئینہ او در خلافت عثمان
 بن عفّان رضی اللہ تعالیٰ عنہ اس عمل را بمر دو آموخت پس حاجتش روا شد پس گفت او دیدم رسول خدا تعالیٰ را صلعم

صلعم علمہ ضریر البصر وَاظُنَّ اَنَّ قَوْلَهُ صَلَّعُمْ لِيَصَلَّ عَلٰی
قَوْلِهِ سُبْحَانَهُ وَاسْتَغْنُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ الْاَيَةُ اَوْ عَلٰی مَا
ارَادَهُ صَلَّعُمْ وَاللّٰهُ تَعَالٰی اَعْلَمُ بِالصَّوَابِ وَالْحَدِيثُ الشَّرِيفُ
مَعَ اخْتِلَافِهِ، بَعْضُ اللَّفْظِ فِي الرَّوَايَاتِ اِنْ شِئْتُمْ تَرْجُوْا اِلٰی
کِتَابِ الْحَدِيثِ الشَّرِيفِ * وَاعْلَمْ تَعْلِيْمٌ مِّنْ يَّقْتَضِيْ تَعْلِيْمُ
الْوَقْتِ کَمَا هُوَ ظَاهِرٌ فَانْظُرْ فِيْ الْاَعْجَازِ وَالْکِرَامَةِ اِلَى الْمُسْتَغْنِ
فَتَدْرِكُ وَاِنْ تَكُنْ بِشَرَاكٍ فَلَمْ تُؤْجِدْ بَيْنَ مُسْتَغْنٍ مِنْ الْاَنْبِيَاءِ
وَالْاَوْلِيَاءِ لِبِدَايَةِ حَسَنَاتِهِمْ عِصْمَةً وَحِفْظًا وَمُسْتَغْنٍ مِنْ
اَصْحَابِهِمْ شَيْءٌ کَمَا مَذْكُوْرٌ وَمَنْ خَالِدٍ رَضِيَ اللّٰهُ تَعَالٰی
عَنْهُ فِيْ مَعْرَاكَةٍ يَا مُحَمَّدٌ يَا مَنْصُوْرٌ اَحِبُّ اَحِبُّ فِيْ فَتْوحِ الشَّامِ
هَرَقَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی فِيْ اٰخِرِ سُوْرَةِ يُوْسُفَ

ترجمہ صلعم کہ ایں عمل آموخت ضریر بصر یعنی کسیکہ بینائی اور فتنہ باشد و گمان یکینم کہ ہر مینہ این
قول او صلعم لیسصل یعنی باید کہ نماز بخواند بر بنائی قول او سبحانہ است و استغنیو بالصبر و الصلوة
الایہ یعنی و یاری خواہید بود صبر و نماز الخ - یا بنا بر آنچه کہ او صلعم او را ارادہ فرمود و اللہ تعالیٰ اعلم بالصواب
یعنی و خدای تعالیٰ و اما تراست برستی و درستی - و آیں حدیث شریف مع اختلاف بعض لفظ در روایات
آمده اگر میخواہید سوئی کتب حدیث شریف باز گردید -

و بداند کہ تعلیم من تعلیم وقت را میخواہد چنانچہ او را ہر است - پس بہیں و نظر کن در اعجاز ذکر است
مستغنین یعنی یاری خواہند پس در یابی - و اگر ایں استغانت شرک بودی پس نیافتہ شد و در یابی
مستغان یعنی یاری خواستہ شدہ کہ از انبیاء و اولیاء اند بسبب بدست حسنت و نیکوئیہائی شان کہ ایں
ہمہ بصمت و حفظ آمده اند - و در میان مستغنین یعنی یاری خواہند کہ از اصحاب شان اند - چنانچہ
مذکور است کہ از خالید است رضی اللہ تعالیٰ عنہ در معرکہ یا محمد یا منصور
اَحِبُّ اَحِبُّ یعنی ای محمد صلی اللہ علیہ وسلم ای فتحمند پذیر پذیر - و ایں روایت در فتوح
الشام و فرمود خدای تعالیٰ در آخر سورہ یوسف بر کوع دو از دھالم +

قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ قَدْ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي
وَسُبْحَانَ اللَّهِ ۖ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ۚ إِذَا انْتَقَضَ الْحَصْرُ
الْمُدَّعَى الْمُسْتَفَادُ مِنْ تَخْصِصِ الَّذِي فِي إِيَّاكَ لَسْتَعِينُ
ش في سورة الفاتحة هر منع استعانة بوجود عامه
لغير الله سبحانه و احصر لا ینقض فیطل الدعوی الا
ش الاستثناء من انتقض الحصر المستفاد من تخصیص
ایاک لستعین لمنع استعانه هم بوجود خاصه ش
کالو هیة تامه و قدره کامله و هدایه خاصه هی
توفیق مرئیات هر لله سبحانه و هو المراد و ان تدبرت
قولنا فیما یجوز فی المضافات لقد اصبحت خیرا و قال
سبحانه فی سورة یونس و لاتدع من دون الله ما لا ینفعک
ولا یضرک فان فعلت فانک اذا من الظالمین ۚ

مطلب انتقض الحصر فی
ایاک لستعین فی سورة
الفاتحه و تفسیر *

ترجمه قل هذه سبيلي ادعو الى الله قد على بصيرة انا ومن اتبعني
وما انا من المشركين ۚ يعني يدعو كاي راہ من است که می خوانم سوى خدا - به مینای هستم من و هر
مرا پیروی کند - و پاکی است خدای را و نیستم من از مشرکین - درین هنگام حصر مدعی که استفاد از تخصیص
است آنکه در ایاک لستعین یعنی خاص از تو یاری میخواهم - که در سورة فاتحه است - برای
استغاثت بوجود عامه برای غیر خدای سبحان بشکست بنا بر دعوی خود که مدعی این تخصیص فائده
قائم کرده بود - حال آنکه صریح شکند - پس این دعوی صریح باطل شد - مگر بوجود خاصه که برای خدای سبحان
است این حصر استفاد از تخصیص آیت کریمه مذکوره که برای منع استغاثت است نه شکست چندان الوهیت
و قدرت که ملامت خاصه - و این هر آیت توفیق مرئیات است برای خدای سبحان یعنی مبادقت کردن
است با آنچه که پسندیدای خداست - و پس مراد است - پس هر درین وجه خاصه وجود هست و شکسته نشد و الله
قول ما را آنچه که جایز میشود در مضافات این مخلوقات یا ندیشی و تفکر کنی البته تحقیق غیر و نیکی را برسی - و خود
سبحانه در سورة یونس باز بگویم و لاتدع من دون الله ما لا ینفعک ولا یضرک
فان فعلت فانک اذا من الظالمین ۚ یعنی و محض این بجز خدا چیزی را اگر
نه فائده دهد و نه ترا ضرر کند - و اگر کردی پس بر آنکه تو را نگاه از تمام کاران سنجی *

۱۴
مطلب آنکه حصر مدعی است
بوجود خاص است نه وجود
عام - و فرق وجود خاص
و استغاثت در وجه خاص
منفرد و فیما یجوز فی المنة
جاء *

۱۵
بحث تفسیر کریمه لا تدع
من دون الله الا

قَتَبِي الدَّعْوَةَ الْحَقَّةَ لَعْنِهِ تَعَالَى عِبَادَةً كَمَا لَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ
 إِلَهًا آخَرَ شَيْءٌ أَيْ لَا تَعْبُدُ وَيَدُلُّ عَلَى الْمَعْنَى إِلَهًا مِلَّةً
 شَيْءٌ أَيْ غَيْرُهُ تَعَالَى مِمَّا لَا يَنْفَعُ وَلَا يَضُرُّ عُمُومًا فِي الدُّنْيَا وَ
 الْآخِرَةِ اسْتِقْلَالًا فَهَذَا دَلِيلٌ عَلَى نَقْصَانِهِ بِوُجُودِهِ غَيْرِ
 مُسْتَقِلٍّ وَبَحْثُ الْأَلُوْهِيَّةِ يَقْدَمُ إِلَى الْكَافِرِ وَمَا مِنْ غَيْرِهَا
 لَا ثَبَاتُهَا شَيْءٌ أَيْ مَا يَقْدَمُ مِنْ غَيْرِ الْأَلُوْهِيَّةِ يَقْدَمُ
 لِاثْبَاتِ الْأَلُوْهِيَّةِ هُوَ وَإِنْ يَكْسُكَ اللَّهُ يَضُرُّ فَلَا كَاشِفَ
 لَهُ إِلَّا هُوَ أَيْ كَشْفًا مُسْتَقْلَلًا أَوْ أَضَافِيًّا مُتَعَارِضًا بِإِرَادَتِهِ
 سُبْحَانَهُ لَا أَضَافِيًّا تَابِعًا بِهَا وَإِنْ يُرِيدُكَ بَحْثُ فَلَا مَرَادَ لِفَضْلِهِ أَيْ
 مُسْتَقْلَلًا أَوْ أَضَافِيًّا مُتَعَارِضًا بِإِرَادَتِهِ سُبْحَانَهُ أَضَافِيًّا تَابِعًا بِهَا وَإِنْ لَمْ
 يَشْتَرُطْ كَشْفًا وَرَدَّ مُسْتَقْلَلًا أَوْ أَضَافِيًّا مُتَعَارِضًا فَتَعَارُضًا هَاجُوزًا فِي الْمَضَافَاتِ
 الثَّابِتِ شَيْءٌ بِنَاءً مِثْلَ صِفَةٍ مُوَصُولَةٍ مَحْزُورَةٍ مَعَ صَلَاحِهَا

بازگویی که میسر است از حق تعالی

ترجمه پس بنی و مانعت کرده شد دعوت حق برای غیر او تعالی از روی عبادت - چنانکه آیت کریمه
 است لَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ در سوره شورا که می خواند - یعنی محض از با خدا معبود دیگر - اینجا لَا
 تَدْعُ بمعنی لَا تَعْبُدُ است یعنی محض بخوان بمعنی بندگی کن - و بر معنی لفظ إِلَهًا دلالت میکند - از آنکه او
 آخر است یعنی غیر او تعالی است که نه او دفع میدهد و نه سر رساند عموماً در دنیا و آخرت از روی استقلال
 و این دلیل است بر نقصان او بوجوب غیر مستقل یعنی این وجود غیر مستقل دلیل نقصان او است - و بحث
 الوهیت مقدم شود و سوی کافر و آنچه از غیر او است برای اثبات او است یعنی آنچه مقدم شود از غیر الوهیت
 مقدم شود برای اثبات الوهیت - که پیش کرده شود و آن یَكْسُكَ اللَّهُ يَضُرُّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ
 إِلَّا هُوَ در سوره بقره که می خواند یعنی و اگر خداست تعالی از تحقیر برساند پس اندام هیچ کشا نیز نیست مگر
 اینجا از کاشف کشف مستقل مراد است یا اضافی که بار آورده او سبحانه متعارض باشد نه آن اضافی که تابع
 بار آورده او سبحانه باشد و آن یُرِيدُكَ بَحْثُ فَلَا مَرَادَ لِفَضْلِهِ یعنی و اگر اراده کند ترا بخیر پس فضل او را
 هیچ رو کند و باز آورده نیست - اینجا از مَرَادَ رَدِّ مُسْتَقِلٍّ مراد باشد یا اضافی متعارض با اراده او سبحانه یا
 تابع او - و اگر کشف در دیگر به مستقل یا اضافی که متعارض است شرط بخند پس متعارض شود از آنچه که ثابت است

بیان اینکه در این آیه کریمه که
 تَدْعُ مَعَ اللَّهِ لَا تَعْبُدُ
 بر این غیر او تعالی بدلالست
 لفظیه

بحث تفسیر آیه کریمه و آن
 یَكْسُكَ اللَّهُ يَضُرُّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ
 إِلَّا هُوَ در سوره بقره که در
 کشف و رد مستقل مراد است
 یا اضافی متعارض با اراده او
 سبحانه یا اضافی تابع او
 که در مضامین جائز و
 ثابت است متعارض آمده

که او در مضامین بعضی مخلوقات جائز باشد

مَصِيبٌ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ
 فَهَذَا النَّهْيُ وَالتَّنْبِيهُ وَالْإِطْمِئْنَانُ مَقْصُودٌ لِغَيْرِهِ صَلَاحُ كُلِّ
 شَيْءٍ إِلَيْهِ يَصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَلَا نَهْ صِلَعٌ مَقْصُودٌ
 مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ فَلَا يَصِحُّ النَّهْيُ لَهُ صَلَاحُ مَا مَتَاعٌ قَصْدُهُ صَلَاحُ
 لِلنَّهْيِ عَنْهُ إِلَّا الْغَيْرَةُ صَلَاحٌ وَمَحْفُوظٌ مِنْ كُلِّ ضَرٍّ لِقَوْلِهِ تَعَالَى
 وَالْعَصْرَانِ الْإِنْسَانُ لَفِيَ خُتْرًا لِلَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ
وَتَوَاصَوْا بِالْحَقِّ وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ فَكَيْفَ أَشْرَفَ الْإِنْسَانُ
 كُلَّهُ بِالْإِيمَانِ وَعَمَلِ الصَّالِحَاتِ وَمَرَادٌ بِكُلِّ خَيْرٍ
 لِقَوْلِهِ تَعَالَى وَلَا خَيْرَ لَهُ خَيْرٌ لَكَ مِنَ الْأُولَى فِيهِمَا إِرَادَةُ الْهَوَا صَلَاحُ
 فِيهِمَا إِرَادَةُ اللَّهِ تَعَالَى وَلِقَوْلِهِ تَعَالَى قُلْ هَلْ يَتَرَبَّصُّونَ إِلَّا الْإِحْدَ
الْحُسْنَيْنَيْنِ الْآيَةُ فَلَا يَصِحُّ التَّنْبِيهُ لَهُ صَلَاحُ إِلَّا الْغَيْرَةُ صَلَاحُ

ترجمه بصیبت به من یثیاء من عبادک وهو العفو الرحیمه میسازد و خبر را بر که اینجا
از بندگان خود و او است بسیار بخشیده و هر بان پس این بنی و ما لغت عبادت غیر خدای غریب و تنبیه
ایصال ضرر و او را غیر او کاشفت بودند و اطمینان خیر سانی و ضعیف او را هیچ مانع و مزاحم نبودن و تنبیه
و تنبیه و اطمینان مقصود بزرگ غیر او است صلح چنانکه بصیبت به من یثیاء من عبادک سوسی او را شار می کند
و از آنست که او صلح از هر زب و گناه معصوم است پس بنی برای او صلح بنا بر اتساع و باز ماندن قصد و صلح
مبنی عنه را راست نیاید یعنی قصد مبنی عنه که از او لغت آمده از صلح بسبب عصمت او صلح معصوم
پس بنی برای او صلح را راست نیاید مگر برای غیر او صلح و از آنکه او صلح از هر ضرر و اگر نه محفوظ است
بسبب فرمودن او تعالی در سوره عصر پاره عم و العصر ان الانسان لکف خسیس الذین امنوا
و عملوا الصالحات و کوا صوابا بحق و کوا صوابا الصبره یعنی قسم است این داند که انسان البته
نقصان است مگر آنکه ایمان آورد و نیکو بپایا کرد و با هم بیکدیگر راستی و حق و صیت و نصیحت کردند و صبر بپایا
نمودند پس بدلیل این آیه که بحکم چوین هر مؤمن صلح از هر ضرر و خسر یعنی نقصان و زیان محفوظ است پس چگونه شرف
انسان که تمام خود را با ایمان و نیکو کار بپایا است محفوظ نباشد و از آنکه او صلح مراد است بکل چیز که او را شرف
است و تماش بگوید بپایا است (و عطف این جمله بر جمله ای حصوم و محفوظ است) بنا بر قول او تعالی که در سوره
و انفعی پاره عم است و لا اخذه خیرا لک من الا ولی یعنی و هر آینه آخر بهتر است برای تو از اولی

رحمہ اللہ! اے نبیؐ! جو مجھے صلیبیست لگا کر مار رہا ہے، مجھے یہ بھی لگا کر مار دے کہ میں اس کو توہم و جادو سمجھتا ہوں۔

وخطاب بھی و تہذیب الحیاتیات میں
آیات بمقتضی اسی غیور صلہ میں
عصمت و حفظ و صلہ میں
پہلے مضمون میں
کوہ نما ۹۰

بیان اینکه خطاب یحیی
مقصود غیر اوست صلعم
بنابر مراد او صلعم تمام
خیر از منصوصات قرآنیم
که ثبت آمده در سنن بک

وَأَمَّا الاستعانة بالأولياء وندائهم فإن قيل لا يسمعون
ولا يعينون مطلقاً شئ في الشهود والبرزخ
فهذا انكار كرامتهم وعجب لأن السمع والقدرة من
صفات قائمة بالذات بالعينيه وهي بسيطة فواللهما
يستلزم زوالها ولا خصوصية بزوالها عن دونها فكيف
يثبت شعور نعمة وعذاب في قبر مخصوصاً ويسلب شعور
مادونهما مخصوصاً ومن حق له تعالى حكاية عن صلواتكم
على نبينا وعليه الصلوة والسلام بعد هلاك قومه فتوتى
عنهم وقال يقوم لقد ابغضتكم رسالة ربي ونفخت لكم ولكن
لا تحببون الناصحين وحكاية عن شعيب على نبينا وعليه
الصلوة والسلام بعد هلاك قومه

ترجمہ ولیکن استغاثت باولیا وندایا ایشان پس اگر گفته شود کہ انان نمی شنوند و نمی بینند
یعنی در عالم شہود و عالم برزخ پس این انکار کردہ ایشان است۔ و عجب است از آنکہ ہر آئینہ شمع و
قدرت از ان صفات اند کہ قائم بذات اند بعینہ ذات بسیطہ است۔ پس زوال ہر دو صفتہ مذکورہ
لازم گیرد زوال ذات را بسبب قیام عینیت صفات بذات۔ و بزوال این ہر دو صفات خصوصیت
نیست بغیر یا بدون این ہر دو یعنی بجز این ہر دو صفات زوال دیگر صفات نباشد خصوصیتی دیگر
یا فتنہ نشود پس چگونہ زوال این ہر دو مخصوص باشد نہ صفات دیگر۔ و شعور نعمت و عذاب در
قبر اندازہ مخصوص چگونہ ثابت خواہد شد۔ چگونہ شعور آنچه سوائی این ہر دو است بطور مخصوص سلب
خواہد شد۔ حال آنکہ از قول او تعالی است بطور حکایت از صالح علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بعد
ہلاک قوم او علیہ السلام۔ در سورہ اعراف رکوع دہم فتوتی عنہم وقال یا قوم لقد ابغضتکم
رسالتہ ربي و نفخت لکم و لکن لا تحببون الناصحين یعنی پس روگردانید از انہا گفت
ای قوم من البتہ تحقیق رسانیدم شما را رسالت و پیغام پروردگار من و نصیحت کردم شما را و لکن شما نصیحت کنندگان
را دوست نمیدارید۔ و نیز حکایت فرمود خدائی برتر از شعیب علی نبینا و علیہ الصلوٰۃ والسلام بعد ہلاک قوم
علیہ السلام در سورہ اعراف رکوع یازدہم

المراد بالتسمع معناه الموضوع لا المجازي هو اجابة
ایمان بالحق اذ هو معارض الثابت الشرعي البديهي لقوله
تعالی لا تسمع الموتی و ما انت بمسمع من فی القبور
وغایت البحث ان الفناء علی توالی لتعقیب بعد الجثم
لعدم صفة غیره بنظم سابق کما لا یخفی علی متأمل
وتلك احوال الانبياء علی نبينا وعليهم الصلوة والسلام
كقوله سبحانه لمن الملك اليوم لله الواحد القهار
ومن حديث في المشكوة شس في كتاب الجهاد
في الفصل الثالث عن ابن عابد

ترجمه - درین حدیث شریف از لفظ تسمع معنی موضوع او مراد اندن
معنی مجازی و او قبول کردن است ایمان بحق از آنکه معنی مجازی معارض ثابت شرعی بدیهی آمد
بنابر فرمودن او تعالی لا تسمع الموتی در سوره نمل رکوع ششم یعنی نتوان شنیدن
موتی را و بگوش شان نرسانی - در سوره فاطر رکوع سوم ما انت بمسمع من فی القبور
یعنی تو شناننده و بگوش رساننده نیست آن کس را که در گور ما هستند
و انجام وغایت این بحث آنکه حرف فاکر بر توالی آمده برای تعقیب است بعد جثم و هلاکی که برود
افتاد و بسبب عدم صحت غیر این معنی تعقیب باعتبار نظم سابق یعنی باعتبار نظم سابق که پیش ازین
آیت مذکوره آمده که در بیان هلاکی قوم است این فاکر بر لفظ توالی آمده برای تعقیب می شود
یعنی در پس یکدیگر کردن و بجز معنی تعقیب معنی دیگر درست نمی آیند که نظم سابق بر وحجت است که
بعد هلاکی و جثم این چنین واقع شده چنانچه بر مثال و فکر کننده پوشیده نماند -

و آن اقوال انبیاء علی نبینا وعلیهم الصلوة والسلام مثل قول او سبحانه است که در سوره مؤمن
رکوع دوم است لمن الملك اليوم لله الواحد القهار یعنی امرور برای کیست
ملک و بادشاهی - برائی خدای واحد است که قهار یعنی بسیار غالب و چیره شونده است +
و چگونه ثبوت شعور و سلب شعور نعمت و عذاب در قبر بطور مخصوص خواهد شد حال آنکه از حدیث است
که در مشکوه در کتاب جهاد در فصل ثالث از ابن عابد روایت آمده که

فَتَوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَ
 نَصَحْتُ لَكُمْ بِهِ فَكَيْفَ أَتَى عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ هَكَذَا قَوْلُهُ صَلَاحٌ
 فِي الْمَشْكُوتِ عَنْ قِتَادَةٍ إِلَى أَنْ قَالَ جَعَلَ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ
 وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ فُلَانٌ بِنِ فُلَانٍ يَا فُلَانُ بِنِ فُلَانٍ أَيْسَّرُكُمْ
 أَنْتُمْ أَطَعْتُمُ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَأَنْتُمْ قَدْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا
 حَقًّا فَاقْبَلُوا وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا فَقَالَ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ
 اللَّهُ مَا تَكَلَّمَ مِنْ اجْسَادٍ كَلَامِ أَرْوَاحٍ لَهَا قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى
 اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا أَنْتُمْ
 بِأَسْمَعٍ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ وَفِي رِوَايَةٍ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعٍ مِنْهُمْ
 لَكِنْ لَا يَجْهَلُونَ مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ *

ترجمہ فتوَلَّى عَنْهُمْ وَقَالَ يَا قَوْمِ لَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ رِسَالَاتِ رَبِّي وَنَصَحْتُ لَكُمْ بِهِ فَكَيْفَ
 اتَّيَّ عَلَى قَوْمٍ كَافِرِينَ پس اگر دید از انہا و گفت ای قوم من البتہ تحقیق رسانیدم شمارا پیغام ہا پروردگار
 من و نصحت دادم شمارا پس چگونه اند و گویں شوم بریں قوم کافرین - چنانکہ قول او صلعم است در
 مشکوٰۃ از قتادہ رضی اللہ عنہ تا آنکہ گفت -

پس نماز ایشاں کردن گرفت بنامہائے شاں و نامہائے پیران شاں اے فلان ابن فلان
 اے فلان ابن فلان آیا خوشنودمی گرد آمد شمارا ایکہ شما اطاعت کردید خدا و رسول
 اورا - پس ہر آئینہ میافتیم انچہ پروردگار ما از رویے حق بماد عدہ فرمود - پس آیا
 یافتید شما انچہ وعدہ فرمود پروردگار شما از رویے حق - پس گفت عمر رضی
 اللہ تعالیٰ عنہ یا رسول اللہ چہیت اینکہ حرف سے زنیہ از اجساد کہ نیست

آہنہارا ارواح یا آیا کلام سے کئی از اجساد بے روح فرمود نبی صلی
 اللہ علیہ وسلم وَتَكَلَّمَ قَوْمٌ بِأَنَّهُمْ نَفْسٌ مُحَمَّدٍ بِیَدِهِ است او است

نیستند شما شنوئہ تربراے انچہ کہ بیہویم از ایشاں
 و در روایتی است نیستند شما شنوئہ تر از ایشاں لکن

ایشاں جواب نمی دہند - این حدیث در کتب صحیح متفق علیہ است

یعنی بر صحت این حدیث اتفاق کردہ اند *

قَالَ خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي جَنَازَةِ رَجُلٍ
فَلَمَّا وَضَعَ قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ لَا تُصَلِّ عَلَيْهِ يَا رَسُولَ
اللَّهِ فَإِنَّهُ رَجُلٌ فَاجِرٌ فَالتَفَتَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ
وَسَلَّمَ إِلَى النَّاسِ فَقَالَ هَلْ رَأَى أَحَدٌ مِنْكُمْ عَلَى عَمَلٍ
إِلَّا سَلَامًا فَقَالَ رَجُلٌ نَعَمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ حَرَسَ لَيْلَةً
فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَصَلَّى عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَحَتَّى عَلَيْهِ التُّرَابَ وَقَالَ أَصْحَابُكَ يَظُنُّونَ أَنَّكَ مِنْ
أَهْلِ النَّارِ وَأَنَا أَشْهَدُ أَنَّكَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ الْحَدِيثُ
وَمِنْ حَدِيثِ عَائِشَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهَا مَا مِنْ رَجُلٍ زُورَ
قَبْرَ أَبِيهِ فَيَجْلِسُ عِنْدَهُ إِلَّا اسْتَأْنَسَ بِهِ حَتَّى يَقُومَ وَمِنْ
قَوْلِهِ صَلِّ عَلَى السَّلَامِ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ يَعْقُزُ اللَّهُ لَنَا
وَلَكُمْ وَأَنْتُمْ سَلَفٌ وَنَحْنُ بِأَلَا نُرَاجِعُهُ إِلَّا مَامُ الْحَافِظُ
الْتِمَازِي فِي سُنَّتِهِ دَلَالَةٌ إِلَى السَّمْعِ وَالشُّعُورِ وَأَهْلِيَةِ الْخُطَابِ

ترجمه گفت برادر رسول خدا صلی الله علیه وسلم در جنازه مردی پس هرگاه که نهاده شد گفت عمر بن خطاب
ای رسول خدا برو نماز بخوان که هر آینه او مردنا فرمان است پس رسول خدا صلی الله علیه وسلم سوگند آید که ایان اتفاق
فرمود و گفت آیا از کسی از شما او را بر عمل اسلام دیده است پس مردی گفت آری ای رسول خدا شبی در راه خدا او
پایبانی کرده - پس برو رسول خدا صلی الله علیه وسلم نماز خواند و بر او یعنی بر قبر او خاک ریخت و فرمود
ایران تو گمان میکردند که تو از اهل نار هستی و من گواهی میدهم که هر آینه تو از اهل جنت هستی تا آخر حدیث
و از حدیث عائشه است رضی الله تعالی عنها که نیست از مردی که گوید پدر خود را زیارت کند و نذر او
می نشیند مگر آرام یابد با و صاحب گور تا آنکه بایستد.

و از قول او صلعم است السَّلَامُ عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ یعنی سلامتی باد بر شما ای اهل قبور بخشد
خدا بر ای ما و برای شما و شما پیشین هستید و ما پسین به نشان شما هستیم - این حدیث را امام حافظ قدس
در سنن خود بر آورده است بنا بر دلالت سوئی شنیدن و آگاه بودن و اهل شدن خطاب با اهل گور.

وَقَوْلُهُ صَلَّعَ السَّلَامُ عَلَيْكُمْ مَا خُصَّ لَهُ صَلَّعَ بِل وَجِدَ
 مِنْ أَصْحَابِهِ صَلَّعَ حَتَّى الْآنَ مَنْ تَبِعَهُمْ وَأَلَّا فَكَيْفَ مِنْهُمْ
 شَيْءٌ أَيْ إِنْ لَمْ يَكُنْ غَيْرَ مَخْصُوصٍ لَهُ صَلَّعَ فَكَيْفَ كَانَ
 مِنْهُمْ أَيْ مِنْ أَصْحَابِهِ صَلَّعَ وَمَنْ تَبِعَهُمْ فَالْتَمَعُ وَ
 الشُّعُورُ وَاهْلِيَّةُ الْخُطَابِ أَمْرٌ أَجْمَاعِيٌّ مِنْ خِلَافِ الثَّابِتِ
 مَاوَلٌ بِمَا لَا يُعَارِضُ الثَّابِتَ شَيْءٌ الْخِلَافُ بِمَا اسْتَدَلَّ
 بِهِ الْمُخَاصِمُونَ فِي عِلْمِ السَّمَاعِ وَالشُّعُورِ فَهُوَ مَاوَلٌ بِمَا لَا
 يُعَارِضُ الثَّابِتَ هُوَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّعَ إِنْ أَرَادَ
 عَوْنًا فَلْيَقُلْ يَا عِبَادَ اللَّهِ اأَعِينُونِي يَا عِبَادَ اللَّهِ اأَعِينُونِي
 يَا عِبَادَ اللَّهِ اأَعِينُونِي وَحَصِّنْ حَصِينَ قَحْرًا الْمَدَاءُ لِلْقَبْرِ
 وَالْبُعِيدِ فَلَا عُدَّةَ وَرَّ لِلْبُعِيدِ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ لَا عِجَازَهُمْ وَلَا طِبَاءَهُ
 لَكُمْ مِنْهُمْ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّعَ إِذَا انْقَلَبْتَ دَابَّةً

ترجمہ و قول او صلعم السلام علیکم برائی او صلعم خاص نموده شد بلکہ از اصحاب او
 صلعم یافته شد تا این زمان از هر کس که پیشانی را پیروی کرد ورنہ پس چگونه است از ایشان یعنی اگر کسی
 او صلعم بخیر محض بود بلکہ محض شکر پس از آنان کہ از اصحاب او صلعم مستند و از هر کسی کہ ایشان را پیروی
 کرد چگونه آمدی پس شنیدن و شعور و اہلیت خطاب برائی اہل قبور امر اجماعی است۔ بنابرین حکایت
 این ثابت تاویل کردہ شود با سچہ کہ ثابت را معارض نشود یعنی خلاف با سچہ کہ مخالفین بدو دلیل
 گرفته اند در عدم سماع و شعور پس او تاویل کردہ شود با سچہ کہ معارض ثابت نشود +
 و فرمود رسول خدا صلعم یعنی اگر ارادہ کند کسی مدد را بخواد پس باید کہ بگوید اے
 بندگان خدا مرا یاری کنید اے بندگان خدا مرا یاری کنید اے بندگان خدا مرا مدد کنید مدد را +
 این حدیث شریف در حصن حصین آمدہ از مجمع طبرانی + پس درین حدیث شریف کہ
 حرف ہذا است قریب و بعید ہر دو را است + پس حدیث و باکی نیست برائی بعید کہ انانیاء اند نیابہ
 اعجاز نشان و از اولیاء بنابر کرامتہ نشان۔ و فرمود رسول خدا صلعم یعنی ہر گاہ کہ سوار علی و اسب شود

فَلْيُنَادِ أَعْيُنُ عِبَادِ اللَّهِ رَحِمَهُ اللَّهُ مُوَمَّصِينَ
 حَصِينَ وَالْعِبَادُ عَامَةٌ وَالْأَسْتَعَانَةُ وَالنَّدَاءُ بِوَجُودِ
 قُدْرَتِهِمْ وَسَمْعِهِمْ فَلَا خُصُوصِيَّةَ الْأَسْتَعَانَةِ وَالنَّدَاءِ وَ
 وَجُودِ الْقُدْرَةِ وَالسَّمْعِ لِأَحْيَاءِهِمْ فَلَا مَنَعَ لَأَمْوَائِهِمْ
 فَإِنَّ الْأَسْتَعَانَةَ وَالنَّدَاءَ لثَابِتَيْنِ وَلَوْ مِنْ عِبَادٍ خَاصَّةٍ
 وَاحْيَاءٍ ۖ فَقَوْلُهُ تَعَالَى لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى الْآيَةُ يُصَرِّحُ
 شَرْحُ صِفَةِ قَوْلِهِ تَعَالَى لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى بِقَوْلِهِ
 تَعَالَى قَدْ أَنتَ بِسَمْعٍ مَنْ فِي الْقُبُورِ الْآيَةُ أَيْ جَسَدًا مَيِّتًا
 وَالْمُرَادُ بِهِ الْكَفَّارُ وَهُمْ أَحْيَاءٌ وَيَسْمَعُونَ يَاوَلَّ بِمَعْنَى تَجَانُّ
 الَّذِي يَدُلُّ عَلَيْهِ نَظْمُ الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ تَشْبِيهًا اسْتَعَارَةً
 فِي وَجْهِ مَقْصُودٍ تَخْصِيمًا شَيْءٍ فِي وَجْهِ مَقْصُودٍ انْفَاعٍ بِالْإِسْلَامِ

ترجمه پس باید که مرا کند - مرا کنیدی بندگان خدا - و در روایتی است رحم کند خدای تعالی
 شما - این حدیث شریف در صحت حدیث است از بزرگوار و از ابی نعیم و صحیح ابن ابی شیبہ
 و اینجا فقط عباد عام است - و استعانت و ندا بسبب وجود قدرت شان و سماع شان است پس
 این استعانت و ندا و وجود قدرت و سماع را برای زندگان شان خصوصیت نیاید پس برای
 اموات شان هم منع نیاید پس براینکه استعانت و ندا هر دو البته ثابت اند اگر چه از بندگان
 خاص باشد و از زندگان است
 پس قول او تعالی لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى الْآيَةُ در سوره نمل رکوع ششم یعنی تو موتی و میت را نشنوا
 شنای گوش او زبانی این قول تصریح کرده میشود بقول او تعالی وَصَا أَنْتَ بِسَمْعٍ هَوْنٍ فِي
 الْقُبُورِ الْآيَةُ در سوره فاطر که سَمْعٌ یعنی تو شنای زنده و گوش را شنای نیست هر کس را که در گور
 است شنای نیست یعنی جسد مرد است و مراد با کافران اند چرا که آنها را ندانند و می شنوند پس این
 قول تاویل کرده شود بمعنی مجازی آنکه هر دو نظم قرآن مجید دلالت میکند که این بطور تشبیه و استعاره واقع
 شده است بسبب اجمال تقسیم از اخصوصیت مراد و در وجه مقصود که آن انفعاله بالاستماع است

بیان آنکه استعانت و ندا و وجود
 قدرت و سماع بر اجماع مخصوص نیست
 و موتی را صفت نیاید و هر دو را دل
 خواه از عباد
 باشد ثابت

بیان تغییر آیه لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى الْآيَةُ
 آیه و حدیث بمسح من فی القبر
 آیه که درین آیه مراد موتی و من فی
 القبر که خرافا مرادند - و از آنکه
 معنی مجاز انفعاله بالاستماع در وجه
 مقصود بیان بر بحث مراد از تشبیه
 که در تقسیم اجمال معنی موضوع است
 بدلائل نص قرآنی ۛ

لَمَنْ يُؤْمِنَ عَلَى الْبَيْتِ صَ لَا تَعْبِيًا شَ اِى لَانِ وَجْهٍ مُّقْصِدٍ
 اِسْمَاعِ مِنْ كُلِّ مَسْمُوعٍ لِكُلِّ مَسْمُوعٍ بِمَعْنَى مَوْضُوعٍ صَ لَا هَالِ
 كَقَوْلِهِ تَعَالَى صُمْ بِكُمْ عُمِّي فَهُمْ لَا يَعْقِلُونَ هَ وَهُمْ يَسْمَعُونَ
 وَيَكْفُرُونَ وَيَصْبِرُونَ وَيَعْقِلُونَ وَقَوْلِهِ تَعَالَى وَمَا أَنتَ
 بِهَادِي الْعُمِّي عَنْ ضَلَالَتِهِمْ هَ وَالْاَعْمَى يَكُونُ هُتْدَى
 لَقَوْلِهِ تَعَالَى عَبَسَ وَتَوَلَّى اَنْ جَاءَهُ الْاَعْمَى وَمَا يُدْرِيكَ
 لَعَلَّهُ يَزْكِي اَوْ يَذْكُرُ فِتْنَةً اَلَّذِي كَرِهَ الْاَلْبَ كَيْفَ
 عَلَى ظَاهِرِ اللَّغَةِ شَ اِى مَعْنَى مَوْضُوعٍ هَ فَالْحَاصِلُ
 اَنَّ اِسْمَاعَ خَاصُّ بَعْثًا عَلَى مَقْصُودٍ شَ الَّذِي
 مُتَعَلِّقٌ بِبَعْثِ النَّبِيِّ عَمَّ هَ فَنَاقِلٌ بِمَعْنَى جَازِ اِى اِنْفَاءً
 بِاجَابَةِ الْحَقِّ لَمَنْ يُؤْمِنَ بِالْاِسْمَاعِ -

ترجمه برای کسیکه ایمان بر بعث نبی علیه السلام می آورد بگوش او در افکنده بالخصوص او را بهر همت و کوشش
 آمده است که کسیکه ایمان بر بعث نبی علیه السلام می آورد بگوش او در افکنده بالخصوص او را بهر همت و کوشش
 است ، نایز قول از راه تعلیم بمعنی موضوع واقع شده است ازین رو که هر شنونده هر شنونده را شنایند
 مقصود است از آنکه در مقصود اهل تعلیم است که کلام به تعلیم محل میشود بلکه نظم این آیت بطور تشبیه
 استعاره به بیان آوردن همچو قول او تعالی است در سوره بقره کوع ووم صم بکم عمی فهم لا
 یعقلون یعنی گردنا شنوا و گنگ و نابینا هستند پس ایشان نمی فهمند حال آنکه آنان می شنوند و کلام میکنند
 و می بینند و می فهمند ، همچو قول او تعالی در سوره نمل کوع ثلثم و ما انت بهادی العمی عن
 ضلالتهم یعنی و تورا نه نیست تا مینایان از اگر می شنای حال آنکه اعمی یعنی نابینا هستند و ای راه یافته
 می شود دنیا بر فرمودن او تعالی در سوره عبس پاره عم عبس و تولى اَنْ جَاءَهُ الْاَعْمَى وَاَلَمْ يَكُنْ لَكَ
 لَعَلَّكَ يَرْكُى اَوْ يَذْكُرُ فِتْنَةً اَلَّذِي كَرِهَ الْاَلْبَ كَيْفَ یعنی تر مشر و می کرد و رو گردانید باینکه آمد بر پیش
 نابینا و نه در رسید تر باشد که او تزکیه و تهذیب یا بد یا بد پیرو پس این چند ادرا نق و هر چه پس چگونه
 این بر ظاهر لغت یعنی بر معنی موضوع محمول شوند پس حال اینکه اسماع یعنی شنایند در این آیه مذکوره خاص بر
 بعث است بر بنای مقصودی که متعلق بر بعث نبی علیه السلام است - پس ما قول است بمعنی مجاز یعنی نفع داد
 و بهره مند گردانیدن با طاعت و قبولیت حق برای کسیکه ایمان آورد که این انفعاسماع است یعنی شنایند

بیان تفسیریه و ما انت بهادی العمی الخ که در بیان از برای معنی یاز

مراوند تر و مضموع که استعاره ای از قرآن ثابت است

بیان آنکه اسماع برای نبی و معنی

آنکه معنی مجازی از انفعاسماع با معنی لغتی با هم

است در معنی مجاز معنی لغتی بعث نبی را

ثابت و به آیه مقصود بعث و احوال بعث شود

علی ما ذکر السبب مقام المسبب ^{متعلق} صحیحاً للنفی والبعث
 بثبوت متقدم شش فلیس عاماً بلا خصوص بعث النبی
 عمر علی مقصود الذی یتعلق ببعث النبی عم بمعنی موضوع
 اذ هو غیر مقصود هنا والنفی مخالف ثابت ای اسماع
 الموت بمعنی موضوع ^{ای بعث النبی عم لاسماع و لاسماع علی البعث} ولیداهة المقصود ومحمل البعث
 هو موتی ومن فی القبور هو جسد متعطل خصوص
 العمل هنا شش اذ الموت علی مقصد تقطیل
 من آثار الدنیا فالتعطل خاص عملاً هنا مر فیراد بها
 الکفار استعارتک علی المبالغة فی وجه التشبیه
 بمعنی مجاز لبطلان معنی موضوع شش لموتی اذ
 اسماع الموتی بمعنی موضوع ثابت ^{مر} فاصح بقصر یح آخر

ترجمہ بر بنائی آنکہ سبب بجای سبب ذکر کردہ شدہ۔ و تاویلش بنا بر صحت است برائی نفی و بعث
 پر ثبوت متقدم۔ زیرا کہ اگر بعث ثبوت متقدم نباشد پس نفی از چه شود و صحتش بغیر ثبوتش بنیاد پس
 این اسماع عام است ^{بمعنی موضوع} بلا خصوصیت بعث بنی علیہ السلام بر بنائی مقصودی کہ آن بعث نبی
 علیہ السلام متعلق می شود از آنکہ او یعنی اسماع عام اینجا غیر مقصود و راست۔ و این نفی مخالف
 است ثابت را یعنی اسماع موتی را کہ بمعنی موضوع است و آن کفار بودند احواء کہ می شنیدند۔ و محال
 است برائی بر اہم مقصود کہ بعث است از آنکہ بعث نبی عم برائی اسماع حق است و اسماع حق متوقف
 بر بعث پس نفی این اسماع مخالف است بر اہم بعث را کہ مقصود است۔ و ہم محل بعث است از آنکہ
 بعث اجمالاً بمذہب اسماع است و نفی اسماع اجمالاً بعث پس بر بنائی معنی موضوع نفی اسماع چگونه راست
 آید۔ و موتی و ہر کہ در قبور است از جسدی است کہ خصوص عمل را اینجا متعطل است یعنی درین عالم
 برنخ عمل برائی از محض نیست از آنکہ موت بر مقصود مراد تقطیل است یعنی حالی گذاشتن جسد است
 از آثار دنیا پس اینجا تعطل از روی عمل خاص شدہ۔ پس از موتی کفار مراد شود بطور استعارہ بر بنائی
 مبالغہ در وجه تشبیه بمعنی مجاز برائی لبطلان معنی موضوع کہ برائی موتی است از آنکہ اسماع موتی بمعنی موضوع
 ثابت است و درین معنی نفی یکدم بقرح دیگر *

قال سبحانه فَإِنَّكَ لَاشْمِعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمِعُ الصُّمَّ الْقَهَّارَ
لَا إِذَا وَلَوْ مَضَىٰ رَبِّيَّ ۚ وَمَا أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ ۚ الْعَصِيُّ عَنْ
ضَلَالَتِهِمْ ۚ إِنَّ تَسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ يَأْتِنَا قَهُمْ
مُسْلِمُونَ ۚ أَعْلَمُ أَنَّ الْأَسْمَاعَ بِمَعْنَى مَوْضُوعِ عَامَّةٍ
مِنْ كُلِّ مُسْمِعٍ لِكُلِّ مُسْتَمِعٍ بِمَعْنَى مَوْضُوعٍ
وَلَا يَخْتَصُّ بِالْمَقْصُودِ الَّذِي يَتَعَلَّقُ بِبَيْعَةِ النَّبِيِّ عَمَّ قَدْ
يَخْتَصُّ **ش** بِالْمَقْصُودِ الَّذِي يَتَعَلَّقُ بِبَيْعَةِ النَّبِيِّ
عَمَّ كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ إِنَّ تَسْمِعُ إِلَّا مَنْ يُؤْمِنُ
يَأْتِنَا قَهُمْ مُسْلِمُونَ ۚ هُم مَّاوِلٌ بِمَعْنَى مُجَازٍ هُوَ نَفَاعٌ
بِاجَابَةِ الْحَقِّ لِمَنْ يُؤْمِنُ **ش** أَي مَنِ هُوَ أَهْلٌ بِاجَابَةِ
إِيمَانٍ بِالْحَقِّ هُم بِالْأَسْمَاعِ عَلَى مَا ذَكَرَ السَّبَبُ مَقَامَ الْمُسَبَّبِ

فَالْإِنْفَاعُ قَدْ يَكُونُ بِالْإِسْمَاعِ وَقَدْ يَكُونُ بِالذِّیْ یُفِیدُهُ ش
 اِیْ الْإِنْفَاعُ هُیْ شَمَلٌ مَعْنًا بِالْإِسْمَاعِ عَلَى غَلْبَةِ الْحَاوِرَةِ
 بِالْإِسْمَاعِ فَسَوْفَ نَعْرِثُ بِمُجَّةٍ قَاطِعَةٍ وَإِنَّ الْمَوْتَ قَدْ یَكُونُ
 بِمَعْنَى مَجَازٍ اِیْ تَعَطُّلٌ اِذَا الْمَوْتُ یُعْطِلُ ^{شَقِّقْ} مَا قَالَتْ سُبْحَانَهُ
 کَیْفَ یُحْیِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا اِیْ تَعَطُّلُهَا عَنِ الْإِثْبَاتِ
 فِیْهَا قَالُوا قَدْ مَتَّعْتُمُوهُمْ عَنْ أَجَابَةِ الْحَقِّ لِمَ فَعَلْتَ عَنْهُمْ
 وَفَعَلْتَ أَجَابَةَ الْحَقِّ فَلَا یُفِیدُهُمُ الْإِسْمَاعُ وَالذِّیْ یُفِیدُهُمُ الْإِجَابَةُ
 فَعَلْتَ هَذَا مَفْعُولٌ ثَابِتٌ لِلْإِسْمَاعِ هُنَا وَتَوْسِعُ بِحَذْفِهِ قَالُوا قَدْ
 بِمَعْنَى مَجَازٍ هُمَا الْكَمَّارُ اسْتَعَارَ ثَابِتًا فِی وَجْهِ تَعَطُّلِهِمَا التَّامَّ
 عَنْ أَجَابَةِ الْحَقِّ وَالصَّمُّ بِمَعْنَى مَجَازٍ اِیْ مَتَّعْتُمُوهُمْ عَنْ اسْتِجَابَةِ
 ش اِیْ اسْتِجَابَةِ هُیْ الْحَقِّ وَالْدُّعَاءُ دَعَاءُ الرَّسُولِ صَلَّی عَلَیْهِ
 الْحَقِّ حَقِیقَةً اَوْ مَجَازًا اِیْ مَا یُفْهِمُهُمُ بِهِ الدُّعْوَةُ کَمَا لَا شَارِتَ وَلَکِنْ
 الصَّمُّ یُفِیدُهُمُ لَا شَارِتَ فَلَمَّا قَالَ اِذَا اَوْکُوا مَدَّ بَرْنِیْ

ترجمه پس انفع یعنی بهره مند گردانیدن گاهی به اسمع میشود و گاهی بآن که انفع را فاعله و در پس حنا با سماع
 شال شود بر نیای غلبه و کثرت محاوره با سماع و منقریب در تحت قاطعه مذکور شود خواهی شناخت - و در آنست
 گاهی بمعنی مجاز شود یعنی تعطل از آنکه موت تعطل میکند چنانچه گفت سبحانه ورسوره روم بگویند کیم کیف یحیی الاکف
 بعد موتها تعطل یعنی زمین چگونه زنده میکند بعد موت او یعنی تعطل او از اثبات که لازم است یعنی بعد تعطل شدن او
 از رویدگی در و پس مواتی آنند که از اجابت حق معطل اند یعنی خالی گذاشته شوند از آنکه آنچه وقت اجابت حق بود از آن
 فوت شد پس آنها را اسمع و آنکه فاعله اجابت و در مفید خود این شد پس بر بنای اجابت مفعول ثانی است بر اسمع یعنی از
 لا تسبیح که بخد خود متوسل است پس مواتی بمعنی مجاز همان کفار اند بطور استغاره در و تعطل تام شان از اجابت حق
 و صم یعنی که بمعنی مجاز است یعنی متعطلین از اسمع حق یعنی از استجابه حق که خواست پذیرای حق است - و دعاء
 خواندن رسول صلی الله علیه و سلم است سوگند از روی حقیقت یا از روی مجاز یعنی آنچه با خواندن مفهوم شود چون اشارت
 و لکن صم کلمات آنها را فاعله میدید پس باین گفت اِذَا اَوْکُوا مَدَّ بَرْنِیْ یعنی هرگاه که آنها پشت داده باز گردیدند +

فَلَا يَبْرُزُ بَيَانُ التَّوْلِيَةِ عَلَى نَهَائِهِ فَإِذَا لَا يُفِيدُ هُمْ لَا شَارَةَ هِيَ
بِمَعْنَى مَجَازِائِهِ انْكَارَ الْحَقِّ غَايَةً إِلَّا نَكَارَ قَهْمِ الْكَفَّارِ اسْتِعَارَةً
فِي وَجْهِ تَعْطِيلِهِمُ التَّامِ عَنْ اسْتِمَاعِ الْحَقِّ بِالْإِسْمَاعِ وَاسْتِفَادَةِ
الْحَقِّ بِالْإِشَارَةِ + وَأَعْلَمُ أَنَّ لَا يَتَوَقَّفُ أَجْزَاءُ الْمَقْدَمِ عَلَى الشَّرْطِ
وَالْمُؤَخَّرِ وَهِيَ بِمَعْنَى مَوْضُوعٍ أَذْ لَيْسَ عَدَمُ اسْمَاعِ الصَّمِّ عَلَى شَرْطِ
التَّوْلِيَةِ وَإِلَّا دَبَّارٍ بِمَعْنَى مَوْضُوعٍ فَالْشَّرْطُ بِمَعْنَى مَجَازٍ يُشِيرُ إِلَى
التَّعْطِيلِ التَّامِ بِمَثَلٍ لَا يَسْتَفِيدُ وَلَا بِإِشَارَةٍ فِي حَالَةِ الْأَدْبَارِ
يَلْزِمُ أَنَّ أَجْزَاءَهُ بِمَعْنَى مَجَازٍ اسْتِقَامَةُ الْمَعْنَى شَيْءٌ لَا اسْتِفَادَةَ
لِلْمَعْنَى صَوًّا وَهَادِيٍّ وَالْعُمِّيُّ بِمَعْنَى مَجَازٍ إِي هَادِيٍّ إِلَى الْحَقِّ
لِلْعُمِّيِّ إِي مُتَعَطِّلِينَ عَنْ اهْتِدَائِهِمْ عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ لِلْحَقِّ

ترجمه پس این ادب را برین پشت دادن بیان تولیت است بمعنی روگردانیدن بر
بنای نهایت اول یعنی انتهای روگردانی پشت دادن است که درین هنگام اشارت بایشان هم سودمند
حال آنکه هر دو ادب و تولیت بمعنی مجاز اند یعنی انکار حق غایت انکار پس از روی استعاره همان کفار را نیز
بوجه تعطیل تام شان از استماع حق با سماع یعنی از گوش داشتن حق بیکار محض شده که دعوت رسول بگوش شنیدن
انرا حق بوجه تعطیل تام شان با اجابت سودمند نیاید و هم استفاده حق با اشارت یعنی با اشارت هم بوجه
تعطیل تام خود از دعوت حق فائده اجابت حاصل نمی تواند و بدان اینکه خبر مقدم بر شرط مؤخر
اینجا متوقف نمیشود و قنیکه هر دو شرط و جزا بمعنی موضوع باشند زیرا که عدم اسماع صم بر شرط تولیت و
ادب را که هر دو بمعنی موضوع آیند نیست یعنی تولیت و ادب را هر دو چون بمعنی موضوع آیند عدم اسماع صم
درین صورت بر شرط هر دو نیاید از آنکه ایشان خود برگری چون نمی شنوند و درین احوال شنیدن شان شرط تولیت
و ادب را بر نهادن یعنی قید پشت داده روگردانیدن چه نفع دهد - پس خبری مقدم عدم اسماع صم بر شرط
مؤخر تولیت و ادب را چگونه متوقف گردد - پس این شرط بمعنی مجاز سوئی تعطیل تام اشارت میکند بسبب
آنکه آنها در حالت ادب با اشارت مستفید نتوانند یعنی فائده نمی برد و درین لازم شود اینکه بر آئینه جزا
بمعنی مجاز است بنا بر استقامت برای معنی و هادی و عُمِّي هم بمعنی مجاز است یعنی هدایت کننده سوئی حق
برای تأمین ایا که متعطل و بیکار از انداز هدایت دایمی خود شان بر صراط مستقیم حق +

وَالْأَعْمَى الضَّلَالَةُ لَا يَهْتَدِي عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ بِالْإِسْمَاعِ
وَالْإِشَارَةِ وَالضَّلَالَةُ صَدُّ الْإِهْتِدَاءِ قَهْمُ الْكُفَّارِ
اسْتِعَارَتَانِ فِي وَجْهِ تَعْطُّلِهِمُ التَّامُّ عَنْ إِهْتِدَائِهِمْ عَلَى الْحَقِّ
بِالْإِسْمَاعِ وَالْإِشَارَةِ فَاخْتِلَافُ التَّشْبِيهِ عَلَى اخْتِلَافِ
كَيْفِيَةِ الْمَشَبِّهِ وَالْمُشَبَّهِ بِهِ فَإِنْ تَدَبَّرْتَ أَصَبْتَ إِنْ شَاءَ
اللَّهُ تَعَالَى شَيْءٌ أَيْ الْمَوْتَى لَا يَسْتَمِعُونَ وَلَا يَنْفَعُونَ بِالْإِسْمَاعِ
بِخِلَافِ الصُّمِّ لَا يَسْتَمِعُونَ فَلَا يَنْفَعُونَ بِالْإِسْمَاعِ وَلَكِنْ
يُمْكِنُ أَنْ يَنْفَعُوا بِالْإِشَارَةِ فَاسْتَدُونَ مِنَ الْمَوْتَى فِي وَجْهِ
عَدَمِ الْإِنْفَاعِ بِخِلَافِ الْعُمِيِّ لَا يَنْفَعُونَ بِالْإِسْمَاعِ وَالْإِشَارَةِ
فَاسْتَدُونَ مِنَ الصُّمِّ فِي وَجْهِ عَدَمِ الْإِنْفَاعِ هـ

ترجمه واکمی گمراه بر سر استقیم با سماع و اشارت راه نمی یابد و ضلالت صند است
پس آنها کفار را بطور استعاره در وجه تعطل تام شان از اهتدای خودشان بر حق با سماع و اشارت
آنها همان کفار اند که از مروتی خود بر حق با سماع و اشارت چون با یکدیگر متعطل محض شدند در وجه
تام خود بطور استعاره بموتی و صم و عمی نام نهاده شدند پس اختلاف تشبیه بر اختلاف کیفیت مشبه و مشبه بهست
اگر فکر کنی زبی اگر خواست خدا استقامتی حاصل اختلاف آنکه موتی البشی شوند با سماع نفع نیگیرد بخلاف
صم که آنها گوش دارند و از اسماع نفع گیرند و لیکن امکان دارد که از اشارت نفع حاصل کنند پس از موتی
در وجه عدم سماع سخت تر اند بخلاف عمی که آنها با سماع و اشارت هر دو نفع نیگیرند پس از صم در وجه عدم انفع
سخت تر اند پس حاصل معنی آیت کریمه مذکوره **فَأَنَّكَ لَا تَسْمَعُ الْمَوْتَى وَلَا تَسْمَعُ الصُّمُّ الدُّعَاءَ أَلَا بِرَبِّهَا**
معنی مختص مجاز بطور استعاره از موتی تحقیق بالعلق نسبت بمعنی موضوع بچشم بر آنند میسر باید او تعالی که رسول
من پس هر چند تو نوان شناسید بهر مندی دعوت حق کفار مرده دلان را که گویا موتی اند و نه تو بهر منکر دانی
بشناسیدن خواندن موتی حق با از یا اشاره آن منکران سخت را که گویا اگر هستند از پذیرائی و حاجت حق بگردد
آنکه زنی را بنایت انکار رسانیدند که گویا نیست داده روگردانیدند و نه توان گمراه را بر راه هست حق رسانستی
که از گمهی خود بیکار محض و تعطل تام شده گویا نماند آره اند پس خواندن خود را که دعوت سوئی حق است یا از یا
بشارت تو بخی توان شناسید و بهر دفع بدان دعوت نرسانی و ره راست حق و انما فی الذبحوت نشده گویند
پس بتایید مگر کسی بهر که جان آرد آیات الهی الهیت قبولیت ایمان بحق دارد پس همانا اند

بیان اختلاف کیفیت تشبیه
موتی و صم و عمی بنا بر
اختلاف مشبه و مشبه به و بنا
توفیق و فرق فیما بینهم

اصل ترجمه است که **فَأَنَّكَ لَا تَسْمَعُ**

الحجۃ القاطعۃ

اعلموا ان نفي اسماع الذي مذكور في الآية الشريفة ان
الامن يؤمن باليتنا فهم مسلمون. الاية لا يمكن ان يكون
بمعنى موضوع اذا الذي عام من كل مسمع لكل مستمع الذي
بمعنى موضوع ولا يختص لمن يؤمن بل هو شامل للعموم
فلا يصح النفي بعدم ثبوت متقدم ولا يصح الاستثناء لاشياء
من منفي ونفي من عموم ولا يصح البعث فلا يصح العموم
تخصوص الذي في نظمه لا حق بشي اي الامن يؤمن
باليتنا صليمان نفي اسماع بمعنى مجازي الذي خاص

ترجمہ الحجۃ القاطعۃ یعنی اس حجت قاطعہ است کہ دلائل مخالفین قطع میکنند
ببرہ و ازینطور کہ فیصلہ علی احوامیل شود۔ بداند کہ نفي اسماع کہ درین آیت شریفہ ان لستم الا من
يؤمن باليتنا فهم مسلمون الاية مذکور است ممکن نیست کہ بمعنی موضوع باشد از آنکہ بمعنی موضوع عام ہر شئی
ہر شئی اندر برای ہر گوش دارد و آنکہ ہر دو بمعنی موضوع باشد۔ و این بمعنی موضوع برای کسیکہ ایمان ہی آورد و خاص
نمی شود بلکہ او عام را شامل است۔ پس این نفي بسبب عدم ثبوت متقدم درست نیاید۔ و نہ این استثناء
بنابر اثبات از منفي و نفي از عموم راست شود۔ و نہ این بعث کہ با سماع حق است صحت پذیرد۔
پس عموم درست نباشد۔ از آنکہ نفي را ثبوت متقدم باید کہ از نفي کردہ آید و در صورت نفي اسماع
عام از ہر سميع و مستمع ثبوت متقدم ثابت نہ شود کہ از و این نفي کردہ شود پس این نفي چگونه
درست آید۔ و استثناء مفید حصہ و تحقق است کہ در موجود باشد نہ در معدوم و موجود ثابت است
پس استثناء حصہ و تحقیق کند برای آنچه کہ در و از اثبات است نہ از نفي و این نفي از عموم است پس
اثبات و تحقق او از و چگونه شود و استثناء چگونه راست آید۔ و بعث برای اسماع حق است و سماع
بر و متوقف و در نفي عام او اہل بعث بہر چگونہ صحت پذیرد حال آنکہ بعث برای ایمان آرندگان ظاہر ہذا نفي عام
مخالف ہارت و ظاہر بر سر ہذا بدست مقصود این عموم نفي اسماع بمعنی موضوع درست نباشد۔ و خصوصیکہ آن در علم
است یعنی الامن يؤمن باليتنا لازم میکند کہ ہر آنکہ نفي اسماع بمعنی مجاز است چنانکہ خاص است ہر کسیکہ ایمان ہی آورد

بجست بخت تا ظهور را عانت و عانت
و حفظ و کرد است در وقت استقامت
و نہا و در سماع و سماع حق

بیان آنکہ نفي اسماع عام از
آیہ کریمہ ان لستم الا
من يؤمن باليتنا
کہ بمعنی موضوع باشد

لَمَنْ يُؤْمِنَ استقامة المعنى هو انقاع باجابه الحق لمن يؤمن
ش ای من هواهل باجابه ایمان باحق هم بلاسماع
و بالذی یفیده فهم مسلمون علی تاثیر والتاثر فحینئذ
یصح ش بالخصوص هر ما لا یصح ش بالعموم ای
النقی والاستثناء والبعث هر ومفعول لا تسمع متوسع بمحل
وهو الموتی والصم والعی و هم الکفار علی خصوص المحل من
نظم سابق بمعنی مجاز فاصل الکلام الشریف ان ما
بُعِثَ مسمعا و هادیا الا لمن يؤمن ای من هواهل باجابه
ایمان باحق فقولہ لا تسمع الموتی و ما انت بمسمع من فی
القبور ولا تسمع الصم و ما انت بهادی العی کقولہ تعالی
لست علیهم بمصیطری و ما انت علیهم بوکیل واللہ تعالی اعلم بالصواب
وانه صلی اللہ تعالی علیہ وسلم لحي الموتی و مسمع الصم و مبصر
العی ولو بمعنی موضوع او مجاز باعجازه صلعم فکیف النقی

بیان آنکه اسمع بمعنی انقاع
باجابه حق کسی که ایمان

بیان حاصل معنی آیت
ان تسمع الامن یؤمن

نعم ای من
و هو ای من
و هو ای من
و هو ای من

ترجمه و این اختیار معنی مجاز بنا بر استقامت معنی است و او انقاع است باجابت حق برای کسی که ایمان
آورد یعنی کسی که او اهل است باجابت ایمان بحق باسواء و با آن که او را معذرت باشد پس همانا اسلام آوردن
بر بنیائی تاثیر و تاثر یعنی اثر کردن و اثر گرفتن از قول و فعل مسمع بحق - پس در حالت بخصوص نیست
آید آنچه بعموم راست نشود یعنی نفی و استثناء و بعث - و مفعول لا تسمع بحدف خود متوسع است
آن موتی و صم و عی است و آنها کفار اند بر بنیائی خصوص محل از نظم سابق بمعنی مجاز - پس حاصل کلام شریف
آنکه تحقیق ما بُعِثَ مسمعا و هادیا الا لمن يؤمن ای من هواهل باجابه ایمان باحق یعنی تو
بر اینجه نشانی نمانده در شما مگر کسی که ایمان آورد یعنی کسی که او اهل باشد بقبولیت ایمان بحق - پس قول و تعالی
لا تسمع الموتی - و ما انت بمسمع من فی القبور - و لا تسمع الصم - و ما انت بهادی العی
اینهمه سخن قول و است تعالی در سوره غاشیه رکوع اول باره عم است لست علیهم بمصیطری یعنی بر آن مصیطری
یعنی در روضه در گماشته نیستی - و آنچه در سوره الغام رکوع سیزدهم و ما انت علیهم بوکیل یعنی تو بر آن
بوکیل - و الله تعالی اعلم بالصواب - حالا که آمده او صلی اللہ علیہ وسلم البتہ موتی را زنده کننده است - و اگر را
شناسانده - و بنا بر این بیان کننده اگر چه بمعنی موضوع یا مجاز باعجازه خود صلعم پس چگونه باشد نفی این

اعلم ان کلام البعض فی نفی السمع والاسماع لموتی بمعنی موضوع
 باستدلال الآیه الکریمه ^{والموتی} حالة معروفة فی السمع
 والاسماع وتعلق ^{عليه} الروح بالجسد بکیفیه اخری عن اولی کیف
 یشاء الله تعالی فلما لم یثبت النفی فی الوجه المخصوص ^ش
 ای فی السمع والاسماع لموتی بمعنی موضوع لوجود حالة معروفة
 لموتی وعدم دلالة الآیه الکریمه ^{عليه} ^{بمعنی} بقی الثبوت العام
 ش فی السمع والاسماع ولولحی ومیه بمعنی موضوع ^{مر} على
 حاله وما ذکر ^{موصوله} ش فی النفی ^{مر} نفی اسماع من مسمع
 بمعنی مجاز الذی قد ثبت لا اسماع بمعنی موضوع الذی قد
 ثبت فکف نفی سمع من سامع وتقدر اسماع ش مسمع
 لا یلزم تغذر سمع ش سامع ^{مر}

ترجمه بدانکه هر آینه کلام بعض در نفی سمع واسماع برای موتی بمعنی موضوع باستدلال
 این آیه کریمه است حالانکه برای موتی در سمع و اسماع حالت معروف است بچنانکه در احادیث است
 وتعلق روح بجسد برای موتی بکیفیت دیگر است از اولی که بچنان است که خدا تعالی میفرماید - و
 هرگاه که ثابت نشد این نفی درین وجه مخصوص یعنی در سمع و اسماع برای موتی بمعنی موضوع بنا بر بودن
 حالت معروف برای موتی و بنا بر نبودن دلالت آیه کریمه برین نفی که وجوبش ذکر کرده آمد -
 باقی ماند آن ثبوت که عام است در سمع و اسماع اگر چه هست برای زنده و مرده بمعنی موضوع بر
 حال خود - و آنچه در نص ذکر کرده شد نفی اسماع است از مسمع بمعنی مجاز آن که تحقیق ثابت آمده
 از نص تخصیص ^{الاممن یؤمنن} - نه نفی اسماع است بمعنی موضوع از نص که آن هم
 بتحقیق ثابت شده است بنص بنفی خاص از عموم ثابت بمعنی موضوع و نه نفی از کجا
 آمد بدون ثبوت متقدم - پس چگونه است نفی سمع از سامع یعنی نفی شنیدن
 از شنوا بمض - و تغذر اسماع ^{مسمع} لازم نمی آید تغذر سمع سامع یعنی معذوری شنانیدن
 شنانده شنیدن شنوا را معذوری لازم نمیکند *

وَلَا تَتَّبِعُوا فِي وَفْتٍ
مَطْلَبَ مَنْ قَبْلَ يَكُنَ الْإِنْسَانُ لِقَبِيلِهِ

وَأَنْ قِيلَ يَكُنْ أَنْ لَا يُعِينُوا وَلَا يَسْمَعُوا فِي وَقْتِ شَيْءٍ
بَعْضُ وَقْتٍ هَرَعْدَمُ الْعَصَةِ وَالْحَفْظُ يُحْتَمَلُ سَلْبُهُ فَلَا دَلِيلَ
عَلَى نَقِيٍّ الْإِعَانَةِ وَالسَّمَاعَةِ وَسَلْبِ الْحَفْظِ فِي الْوَقْتِ شَيْءٍ
أَيَّ وَقْتِ الْإِسْتِعَانَةِ وَالنَّدَاءِ هَذَا الْأَحْتِمَالُ إِلَى النِّهَايَةِ
يَلِيزُ مِنْهُمَا شَيْءُ الضَّمِيرِ إِلَى الْإِعَانَةِ وَالسَّمَاعَةِ وَهُمَا
مِنَ الْكِرَامَةِ أَوْ إِلَى الْحَفْظِ وَالْكَرَامَةِ هَرَفِي كُلِّ وَقْتٍ وَ
هَذَا خِلَافُ الثَّابِتِ وَالْمُجْتَمِعِ شَيْءٍ أَيْ ادْعَاءُ أَنْ يَكُنْ أَنْ لَا
يُعِينُوا وَلَا يَسْمَعُوا فِي وَقْتِ هَرَفِي الْكُلِّ شَيْءٍ أَيْ هَذَا الْأَحْتِمَالُ
إِلَى النِّهَايَةِ يَلِيزُ مِنْهُمَا فِي كُلِّ وَقْتٍ هَرَفِي قِيلَ يَكُنْ
أَنْ يُعِينُوا وَلَا يَسْمَعُوا فِي وَقْتِ بَوْجُودِ الْحَفْظِ وَالْحَفْظُ يُحْتَمَلُ ثَبُوتُهُ
لِتَقْدُّمِهِ مِنَ السَّلْبِ فَالْثَبُوتُ أَقْوَامِي شَيْءٍ لِأَنَّ الثَّبُوتَ
مَقْدَّمٌ عَلَى السَّلْبِ وَفِي الْجَوَانِبِ جَانِبُ أَوَّلِ قَوَائِمِ لَوْجُودِهِ وَهُوَ
الْثَّبُوتُ هَرَفِي دَلِيلُ امْكَانِ الْإِعَانَةِ وَالسَّمَاعَةِ مَوْجُودٌ فِي الْوَقْتِ

عش آنکه اگر گفته شود که
دو نکران نشینند و در وقت
چند از اوقات ممکن است
بعد عصمته ادا بخمال
سلب حفظ با تفصیل
جوابش :

ترجمه - و اگر گفته شود اینکه مدد کردن و نشینیدن مثال در وقتی چند از اوقات ممکن باشد بسبب عصمت بودن در اولیاء و حفظ که احتمال دارد سلب خود را پس نیست ولی بر نفی اعانت و سماعت و بر سلب حفظ و بیوقوفی یعنی وقت استعانت و ندانند و این احتمال تا انتها و انتهای نفی هر دو در هر وقت لازم آرد یعنی نفی اعانت و سماعت و در هر وقت کند حال آنکه این هر دو از کرامت اند پس کرامت کجا مانده یا این احتمال نفی حفظ و کرامت کند که مراد از هر دو یا این هر دو باشند و آری امر خلاف ثابت است و جز است از کمال یعنی دعوی کردن امکان نشینیدن و مدد کردن در وقتی چند این جز است از کمال یعنی از این احتمال تا نهایت که نفی هر دو لازم آرد در هر وقت - و اگر گفته شود که مدد کردن و نشینیدن در وقتی بوجود حفظ یعنی در وقت یافته شدن حفظ ممکن باشد در وقت حال آنکه حفظ مختل ثبوت خود باشد بسبب تقدم او از سلب پس این ثبوت قوی تر است از آنکه هر آیه ثبوت مقدم است بر سلب و در جواب این اول قوی است بسبب وجود او و ثبوت است پس دلیل امکان اعانت و سماعت و غیره

۲۲ بحث آنکه اگر گفته شود باری
کردن و شنیدن در وقتی
ممکن است با احتمال حفظ مع
جواز ثبوت تحقق بعل و
و نقل تفصیلاً - الخ

ش ای وقت الاستعانة والدعاء وهذا الاحتمال الى النهاية يلزم
ثبوتها ش الضمير الى الاعانة والسماعة وهما من الكرامة او الى
الحفظ والكرامة هر في كل وقت وهذا هو الثابت والجزء ش
ای دعوی آن یمكن ان یعیّنوا ویسمعوا فی وقت مر من الكل ش
ای من هذا الاحتمال الى النهاية یلزم ثبوتها فی كل وقت مر فالقول
على قوله سبحانه الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون
الذین امنوا وكانوا یقنون له صم البشرى فی الحیوة و فی الآخرة لا
تبدیل لکلمات الله ذلك هو الفوز العظیمه و یثبت الله الذین امنوا
بالقول الثابت فی الحیوة الدنیا و فی الآخرة و ان الله لا یخلف المیعاد
الایه فکیف یحتمل سلب الحفظ و فی مراد اللیب و خزانه الجلالی قال رسول
الله صلی الله علیه وسلم اذا تخیرتم فی الامور فاستعینوا من اهل القبور الحیات

ترجمه یعنی وقت استعانت و در امور وجود است - و این احتمال تا غایت و انتها ثبوت هر دو لازم کند در هر وقت یعنی ثبوت
اعانت و سماعت که هر دو از کرامت اند یا ثبوت حفظ و کرامت - و این هم ثابت است و جزو است از کل یعنی هو می تواند باشد
و سماعت در وقتی - این جزو است از کل یعنی از این احتمال که تا نهایت لازم کند ثبوت هر دو در هر وقت - پس این قول بر بنی
قول او سبحانه است در سوره یونس رکوع هفتم الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون الذین امنوا
امنا و كانوا یقنون له صم البشرى فی الحیوة الدنیا و فی الآخرة و ان الله لا یخلف المیعاد
هو الفوز العظیمه یعنی با کاسید که بر آئینه اولیای خدا اند که بر آنان نه خوف است و نه ایشال اند و طین شوند
همانا بگردیدند و می ترسیده بودند - ایشال را فروده است در زندگی دنیا و در آخرت - کلمات خدا را بتدلیس نیست -
این هم فوز عظیم یعنی رستنی بزرگ است - و اینکه در سوره ابراهیم رکوع چهارم است و یثبت الله الذین
امنا بالقول الثابت فی الحیوة الدنیا و فی الآخرة و ان الله لا یخلف المیعاد
یعنی ثابت و بر جا دارد خدا می بزرگ آمان را که ایمان بقول ثابت آورند در حیات دنیا و در آخرت - و بر آئینه خدای برتر خدای
نمکنند میعاد یعنی وعده کرده را انهم پس چگونه انزل محتمل باشد سلب حفظ - و در مراد اللیب و خزانه الجلال
است که فرمود رسول خدا صلی الله علیه وسلم هر گاه که در امور حیران در گشته شوی شما پس از اهل گور تا مدتی
تا آخر حدیث *

آیت کریمه و در هر وقت حفظ و سماعت
از اولیاء الله صم

الذین امنوا بالقول الثابت فی الحیوة الدنیا و فی الآخرة
ن - و ان الله لا یخلف المیعاد

شفاقاً لا سلام محمد الغزالی کل من یستمد فی حیاته یستمد بعد وفایہ انتہی
 وفی المختصر الطیبی واما الاستمداد باهل القبور فقد انکرہ بعض الفقہاء فان
 کان الانکار بانہ لا سماع لہم ولا علم لہم ولا شعور بالزائر وحوالہ فقد
 یتبہ بطلانہ وان کان بانہ لا قدرۃ لہم ولا نصرف لہم فی ذلک الوطن
 حتی یمدوا بلہم محبوسون عن ذلک ومشغولون بما عرض لا نفسہم
 من المحنة فلیس ذلک کلیاً خصوصاً فی شان المقتین الذین ہم اولیاء اللہ +
 فیمن ان یحصل لامر واحد عند الرب من القرب فی البرزخ والمنزلۃ والقدرة
 علی الشفاعة والدعاء وطلب الحاجت لزانرہم المتوسلین بہم کما یحصل
 یوم القیامۃ انتہی ہر فانیہا الغافلون الاستبہون علی الحق واعلم ان
 الاعجاز والکرامۃ محیطان من بدایۃ الی نہایۃ ففی الحادث الخارج خارجاً
 ش ای فحیطان فی الوجود الحادث الخارج من الذہن خارجاً صوفی
 الحادث الذہنی ش ای ومحیطان فی الوجود الحادث الذہنی ہنا صوفی کزیتہا صلاً

مطلبین الاعجاز والکرامۃ
 محیطان بپایۃ الی نہایۃ

ترجمہ کہت ہے اللہ اسلام محمد عز الی ہر آنکہ در حیات خود مدد خواہ شود بعد وفات خود مدد خواہ شود یا خرد - دور فقیر
 طیبی است - ولکن باری خواستن باہل گویا پس تحقیق انکار کردہ اند و بعض فقہاء پس اگر این انکاریان است کہ باری حق قبول سماع نیست
 علم است باری شان و شعور است زائر وحوالہ و پس تحقیق ثابت میشود بطلان او - و اگر این انکاریان است کہ باری شان قدرت نیست
 تصرف است شازادہ دیر ملکن کہ سکن شان است تا آنکہ باری دہند بیک ایشان مجبوس اند و باز داشتہ شدہ اند پس مشغول اند با فحہ کہ پیش
 شدہ باری نفسہا شان از محنت - پس این از روی کلی نیست خصوصاً در شان پرہیزگارانی کہ آں ہمانند اولیاء خدا کہ دہد باریات کہ بر سبطہ
 بالا ذکر کردہ آمدند پس ممکن است اینکہ حاصل باشد ارواح شازادہ زہر رب از قرب و نزدیکی در برزخ - و منزلت و قدرت
 بر شفاعت - و دعاء و طلب حاجت برائے زائر شان کہ توسل کنندگان و وسیلہ گیرندگان اند بایشان چنانچہ حال
 خواہ شدہ در قیامت انتہی - یعنی شام قول متا مختصر طیبی + پس اے غفلت کنندگان آیا بیدار و ہشیار بنی شود برین حق
 و ہر آنکہ ہر آئینہ اعجاز و کرامت ہر دواز ابتدا انتہا محیط و فراگیرند اند پس محیط اند در وجود حادث کہ
 خارج از ذہن است از روی خارج - و محیط اند در وجود حادث آنکہ ذہنی است از روی ذہن برین
 مرکز بودن ہر دور - بطور مہل

جان نبوت استقامت و علم و شعور و قدرت
 و تصرف باری حق قبول سماع نیست
 از محنت طیبی +

بیش آنکہ اعجاز و کرامت ہر دواز ابتدا انتہا محیط و فراگیرند اند پس محیط اند در وجود حادث کہ خارج از ذہن است از روی خارج - و محیط اند در وجود حادث آنکہ ذہنی است از روی ذہن برین مرکز بودن ہر دور - بطور مہل

محیط اند در وجود حادث خارجی و ذہنی با محنت مرکز خود
 قدیم قدیم اند لکنہ اشراغال قدیم البیۃ اند با شریعت خود رہنما دال اند

ش ای مرکزیه لیست بتبع فلان نبیاء عم و ذاتا نش ای مرکزیه
لیست بعضی فلان نبیاء عم و عرضا و تبعاً نش ای مرکزیه لیست باصل
و ذات فلان اولیاء صوفی الذهنی القادیمن مصداق متقدم و هو من
افعال الله تعالی قدیمایدلان علیها باثیریتهما منها فی العالم کما نبه الله تعالی
فی سورة ابراهیم اَلَمْ تَرَ کَیْفَ صَرَبَ اللّٰهُ مُثَلَا کَلِمَةً طَیِّبَةً کَشَجَرَةٍ طَیِّبَةٍ
اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِی السَّمَاءِ ؕ تُوْتٰی اُكْلُهَا کُلَّ حَیْنٍ یَّادِیْنِ رَیْطَاطٍ وَ
یَضْرِبُ اللّٰهُ الْاَمْثَالَ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ یَتَذَكَّرُوْنَ ؕ وَ مَثَلُ کَلِمَةٍ خَبِیْثَةٍ کَشَجَرَةٍ
خَبِیْثَةٍ ؕ اُجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْاَرْضِ مَالِهَا مِنْ قَرَارٍ یُنْتِثِرُ اللّٰهُ الَّذِیْنَ
اٰمَنُوْا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیٰوةِ الدُّنْیَا وَ فِی الْاٰخِرَةِ ؕ وَ یُضِلُّ اللّٰهُ
الظَّالِمِیْنَ تَفَا وَ یَفْعَلُ مَا یَشَآءُ

ترجمه یعنی این مرکزیت بطور اصل است که نیست به تبع و اثر و کلمات است نه بعضی پس این مرکزیت مصلی و ذاتی برای انبیا علیهم
السلام است - و مرکزیت بطور عرض و تبع که اصلی و ذاتی نیست پس این برای اولیاء است رضی الله عنهم - یعنی اعجاز و کرامت هر دو در مرتبه
مرکزیت خود محیط اندازانند تا انتها که ساخت مرکز خود هر دو وجود حادث خارجی را که خارج از ذهن است در خارج هر دو وجود حادث
ذهنی را در ذهن خواه اعتبار اصل که تبع نباشد و این اعتبار اصلیت مرکز بود اولو الغری و نبوت است - و خواه باعتبار ذات که عرض
نباشد و این اصالت مرکزیت بود نبوت زیاد است بغیر اولو الغری - و خواه باعتبار عرض و تبع که برای مصلی و ذاتی نیست بلکه برای
و تبع او است - پس مرکزیت مصلی و ذاتی برای انبیا و اولو العزم و غیر اولو العزم است - و مرکزیت عارضی و تبعی در تحت مصلی و ذاتی بودن
و تبع هر دو نوع انبیا برای اولیاء و اصلاست که هر دو وجود حادث خارجی و ذهنی ساخت مرکز خود را محیط است از ابتدا تا انتها
و در ذهنی قدیم این اعجاز و کرامت از مصلق متقدم اند که او را افعال خداوند تعالی است و از روی قدیم که دلالت میکنند بر این افعال
بر دو اعجاز و کرامت باثیریته خود که از این افعال است در این عالم - یعنی اعجاز و کرامت در این عالم اثر افعال قدیمه الهیه است
که باثیریته خود از اینها بر این افعال قدیمه او تعالی دلالت می نمایند و بواسطه مصلق متقدم که از این افعال است در ذهنی
قدیم اندازد و قدیم - چنانچه آیهی داد خداوند بر تر و در سوره ابراهیم رکوع چهارم اَلَمْ تَرَ کَیْفَ صَرَبَ اللّٰهُ مُثَلَا کَلِمَةً طَیِّبَةً
کَشَجَرَةٍ طَیِّبَةٍ اَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِی السَّمَاءِ ؕ الخ یعنی آیا ندیدی چگونه خداوند بر تر و شازده است یعنی بیان کرده است و آن نیست که کلمه قدیم
بهمی خود است طیب یعنی پاکیزه که منبغ ثوابت و مضبوط است و شاخهای او در آسمان اند - میسر و شکر خود حکم پروردگار خود هر دو فعل برتر بر
اولیاء این شایانند و خواهد زد و شاید که ایشان یاد آورند و تامل کنند - مثل کلمه خبیثه یعنی سخن گنده و پلید و بهمی خود در پلید و گنده است که برتر و شاد
است از اینها پس که نیست در این قرار - ثابت و مضبوط میسر و شکر برتر آن است که ایان آورند و تقبل ثوابت رضایت ضیاء آخرت - و همراه میکنند
برتر و خلم کنندگان را - و میسر و شکر برتر این می خواهد +

الْحَمْدُ إِلَى اللَّهِ بِبَدَلِ الْوَيْغَةِ اللَّهُ كُفَرًا وَأَحَلُّوا قَوْلَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ حَتَّى
يَصْلُوكَ نُجَاهَهُ وَيَسْأَلُ الْقَرَارَهُ إَعْلَمَنَّ الْمُرَادُ بِكَلِمَةٍ طَيِّبَةٍ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
وَبَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ تَشْخَصُ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ تَعَالَى صَلَاحُ رُوحًا وَأَنْ فِيلَ
الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ وَمُحَمَّدٌ صَلَاحُ اقْرُبُ لِلدُّلُولِ وَلَكِنْ لَا يَنْطَبِقُ التَّمْثِيلُ كَمَا
حَقُّهُ لِأَنَّهُ شَيْءٌ أَيْ الْقُرْآنُ الْمَجِيدُ هَرْتَبِيَانُ مِنْ عَوَارِضِهِ صَلَاحُ
فِي وَجْهِهِ كَمَا مَثَلَهُ صَلَاحُ فِي وَجْهِهِ عَكْسُهُ شَيْءٌ أَيْ مُحَمَّدٌ صَلَاحُ تَبِيَانُ
لِلْقُرْآنِ الْمَجِيدِ مَصْدَقًا مِنْ عَوَارِضِهِ صَلَاحُ بِخِلَافِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ
لِأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ مَثَلُهُ وَصَفًا وَتَعْرِضُ لَهُ وَهُوَ الْمَقْصُودُ مِنْ
ضَرْبِ الْمَثَلِ فَكَانَ مَصْدَقًا فَا مَسْلُوبَاتٍ مَنْفِيَةِ الْأُلُوْهِيَةِ انْتِزَاعًا
مِنْهُ صَلَاحُ وَوُجُودًا بِهِ صَلَاحُ وَدَلِيلًا عَلَى مَوْجُودَاتٍ فَهَذِهِ مَثَلُ الْأُلُوْهِيَةِ
مُظْهِرٌ بِهَا شَيْءٌ أَيْ بِالْمَوْجُودَاتِ الْمَنْزُومَاتِ أَصْلُهَا ثَابِتٌ

نسخه به آید ویدی سوزی آنرا که لغت و احسان خدا بفرزنا شکری بدو کرد و در آوردند و در قوم خود را بدو بالی یعنی بخاند
سرا که در بالی و خرابی است - و آن منعم است - در سر او یعنی نبشینه بآن - و این جایگاه خرابی است - بدو آنکه هر چه در
بکلمه طیبه کاله الا الله است و بشجره طیبه تشخص روح حضرت محمد رسول الله تعالی صلعم - و اگر گفته شود که قرآن مجید و محمد صلی
علیه السلام نزدیک تر است بر اول و لیکن این تمثیل چنانکه باید منطبق نشود از آنکه قرآن مجید تَبِيَانُ و شَرَحُ است از عوارض او صلعم و در
که از عوارض شرح آمده نه مثل او صلعم است تمامه و در وجهی عکس او است یعنی محمد صلعم تَبِيَانُ و شَرَحُ است بر قرآن مجید از دو مصلحت
عوارض خود صلعم بخلاف لا اله الا الله از آنکه محمد رسول الله از روی وصف مثل او است و تعریف است بر او پس
مقصود است از بیان مثل - پس او صلعم مصادق باشد بر مصلوبات منفعیه الا الوهیت یعنی سلواتی که از الوهیت نفی کرده
و از او صلعم منقوع آمده و از وجود او صلعم اند - و او صلعم دلیل باشد بر موجودات منقوعه که مثبت الوهیت اند از آنکه منقوعه
بوجود - منقوعه یعنی آن مبرور که گفته باکره آمده و از آنها اثبات الوهیت شده - مراد آنکه او صلعم مصادق - دلیل میشود بر امر سلوات
منفعیه الا الوهیت و بر موجودات منقوعه الا الوهیت از دو انتزاع و وجود از دو باب و صلعم - و از دو مصلحت بر موجودات منقوعه پس
اطباف تمثیل کلمه طیبه با او صلعم بنا بر منقوعه موجودات و از آنکه امسلوات کلی و تمام میشود بخلاف قرآن مجید که فقط شرح و تبیان عوارض
او صلعم است و باعتبار مصادق از عوارض خود او صلعم تَبِيَانُ قرآن مجید واقع شود پس قرآن مجید به تمثیل چگونه انطباق باید بمسلوبات و موجودات
که اول علم نبیه است و حال آنکه قرآن مجید بیان عوارض او صلعم است - اصلها ثابت یعنی بنج آن شجره پاکیزه ثابت و مضبوط است

اینکه از عوارض طیبه تشخص روح حضرت محمد صلی علیه السلام
کلمه در تمثیل کلمه طیبه پاکیزه - قرآن مجید که او تَبِيَانُ
هو اصل او صلعم است و عکس او +
تَبِيَانُ آنکه مقصود از
مثل مثال و فی
تعریف است +

لَا تَعْلَمُ أَنَّ التَّبْلِيغَ وَالْهَدَايَةَ وَالْقِسْمَتَ وَالْإِعْطَاءَ عَامًا الْمَفْعُولُ بِمَا صَدَقَ
عَنِ الْفَاعِلِ وَبِمَا صَدَقَ عَلَيْهِ لِمُرْكَبِيَّتِهِ صَلَاحًا لِكُلِّ مَوْجُودٍ دَلَالَةُ النِّظْمِ
شَقَّ قَالَ ابْنُ الْحَجَرِ الْمَكِّيُّ فِي شَرْحِهِ عَلَى الْهَمْزِيَّةِ إِنَّ النَّبِيَّ صَلَاحًا هُوَ
الْخَلِيفَةُ الْأَعْظَمُ عَنِ اللَّهِ تَعَالَى فِي جَمِيعِ شَيْئُونَانِهِ لَا سِيَّمَا فِي قِسْمَةِ الْأَرْزَاقِ
وَالْعُلُومِ وَالْمَعَارِفِ وَالطَّاعَاتِ وَمِنْ ثَمَّ قَالَ فِي الْحَدِيثِ الصَّحِيحِ أَنَّمَا أَنَا
قَاسِمٌ وَاللَّهُ يُعْطِي + وَلَا جُلَّ هَذَا عَدًّا وَأَمِنْ خَصَائِصِهِ أَنَّهُ أَخْطَى
مَقَاتِلَ الْخِزَانِ اسْتَمَى + وَفِي اللَّوْلُو الْمُطَهَّمِينَ جَوَاهِرِ الْمُنَظَّمِ أَنَّهُ
خَلِيفَةُ اللَّهِ الْأَعْظَمُ الَّذِي جَعَلَ خِزَانِ كَرَمِهِ وَمَوَائِدَ نِعَمِهِ طَوَّاعٍ
يَدِكِيهِ وَامْرَادِيهِ يُعْطِي مِنْهَا مَنْ يَشَاءُ وَيَمْنَعُ مِنْهَا مَنْ يَشَاءُ وَالْعَالَمُ
بِالصَّوَابِ هُوَ اللَّهُ أَنْتَهَى هَذَا وَقَالَ سُبْحَانَهُ لَسِيكُمَا نَعْمَ هَذَا عَطَاؤُنَا
فَا مَنُتْ أَوْ أَمْسِكْ يَغْيِرُ حِسَابُكَ الْآيَةُ مِنْ وَسْعَةِ لَمَعَانِ +

ترجمه

بر آنکه هر آنکه درین حدیث تبلیغ یعنی رسانیدن و هدایت یعنی راه نمودن و قسمت یعنی بخش مهره
کردن را عطا سنی بخشایش نمودن از روی دلالت نظم عام المفعول است یعنی هر یک مفعول خود و عام می خواهد اینکه
آنچه که صادر می شود از قاعده آن چه که درین حدیث دریافت بنا بر مرکزیت او صلعم برای هر موجود یعنی هر چه که از فاعل حقیقی صادر
شده و هر چه که از قاعده آن چه که درین حدیث دریافت بنا بر مرکزیت او صلعم برای هر موجود یعنی هر چه که از فاعل حقیقی صادر
صلعم برای هر موجود مراد آنکه او صلعم رساننده و بهره بخش فاعلی و معطی است برای هر موجود هر چه بر او مخلوق فاعل صادر
شده و هر چه که بر وی است صدور یافت بنا بر مرکزیت او صلعم که برای هر موجود است - گفت ابن حجر مکی در شرح خود که بر هر بیت
که بر آنکه نبی صلعم که او خلیفه اعظم از خدای برتر است و بر همه شیوانات یعنی در همه مخلوقات بر همه حالات خصوصاً در قسمت ارباب
و علوم و معارف و طاعات - و از اینجا است که گفت درین حدیث صحیح انما انا قاسم و الله يعطي یعنی همین است که بن
بخش کننده ام و خدای بخشنده و آری روشنا کرد و در آن خلاص او صلعم این که او صلعم کلید که گنجینها داده - آخر شد قول ابن
حجر مکی - و در کتاب لؤلؤ المصطفی من جواهر المنظم است که او صلعم خلیفه اعظم خدای برتر است آنچنان که گنجینها که خود و خدایها
نعمتها خود را و تعالی فرما بر دوست او و اراده او صلعم گردانید و از آنها هر که را میخواهد بخشش میکند هر که را خواهد باز دارد و از آنها
دواند و بجز هر گاه است خدا برتر است + و فرمود سبانه در سوره ص رکوع سوم آخر برای سبیلان خلیله السلام هَذَا عَطَاؤُنَا
فَا مَنُتْ أَوْ أَمْسِكْ يَغْيِرُ حِسَابُكَ یعنی این بخشش است پس تو منت بنه بردن یا باز در غیر حساب - بر آنکه درین متنوسع است معینها را

و صفتی که از آن است مفعول و قسمت از رزاق و علوم و معارف و طاعات
مرکز تبلیغ و هدایت و قسمت و عطا است و صفتی که از آن است مفعول
و صفتی که از آن است مفعول و قسمت از رزاق و علوم و معارف و طاعات

عام خود بر آنکه هر چه بر او صلعم
دست دارد از علم و رزاق
بیان آن که هر چه بر او صلعم
عطا سنی است و صفتی که از آن است مفعول

منها قال ابن عباس رضي الله تعالى عنهما اعطيت شئت أو أصع من شئت أو أعطيت شئت
 شئت بعين حساب اي ليس عليك حرج فيما أعطيت وفيما أمسكت بقدر
 كبير وهكذا في الجلالين ولما كان الاختيار في الاعطاء والامساك ليلتزم
 عم فكيف كان لسيد الرسل حميد الله تعالى صلعم ويضرب الله
 الامثال في المستقبل للناس كالمثل المذکور بوجود الاولياء عليهم
 يتذكرون. ترجيا بامكان اختيار مضاف شفقتا ورحمة لا تفتقر
 لذو فضل على الناس والمراد بمثل كلمة خمينة كشجرة خمينة
 اجنت من فوق الارض اي لا اصلها في موجودات قدیمه الا
 في مسلوکات منبثه عليها من موجودات ممکنه التزامها بها فمألفها
 من قواعده في مقصد فاعلم ان ليست الشجرة غير ما ذكر في ذلك الاعجاز
 والكرامة كما قيل في آياتها العارفون احفظوا انظاركم عن التراجع

ترجمه وراست که گفت ابن عباس رضی الله عنهما اعطيت شئت أو أصع من شئت بعين حساب اي ليس عليك حرج فيما أعطيت وفيما أمسكت بقدر كبير وهكذا في الجلالين ولما كان الاختيار في الاعطاء والامساك ليلتزم عم فكيف كان لسيد الرسل حميد الله تعالى صلعم ويضرب الله الامثال في المستقبل للناس كالمثل المذکور بوجود الاولياء عليهم يتذكرون. ترجيا بامكان اختيار مضاف شفقتا ورحمة لا تفتقر لذو فضل على الناس والمراد بمثل كلمة خمينة كشجرة خمينة اجنت من فوق الارض اي لا اصلها في موجودات قدیمه الا في مسلوکات منبثه عليها من موجودات ممکنه التزامها بها فمألفها من قواعده في مقصد فاعلم ان ليست الشجرة غير ما ذكر في ذلك الاعجاز والكرامة كما قيل في آياتها العارفون احفظوا انظاركم عن التراجع

ترجمه وراست که گفت ابن عباس رضی الله عنهما اعطيت شئت أو أصع من شئت بعين حساب اي ليس عليك حرج فيما أعطيت وفيما أمسکت بقدر كبير وهكذا في الجلالين ولما كان الاختيار في الاعطاء والامساك ليلتزم عم فكيف كان لسيد الرسل حميد الله تعالى صلعم ويضرب الله الامثال في المستقبل للناس كالمثل المذکور بوجود الاولياء عليهم يتذكرون. ترجيا بامكان اختيار مضاف شفقتا ورحمة لا تفتقر لذو فضل على الناس والمراد بمثل كلمة خمينة كشجرة خمينة اجنت من فوق الارض اي لا اصلها في موجودات قدیمه الا في مسلوکات منبثه عليها من موجودات ممکنه التزامها بها فمألفها من قواعده في مقصد فاعلم ان ليست الشجرة غير ما ذكر في ذلك الاعجاز والكرامة كما قيل في آياتها العارفون احفظوا انظاركم عن التراجع

يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْمَثَلِ أَيْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُحَمَّدٌ
رَسُولُ اللَّهِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ أَيْ بَعْدَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فِي الْبَرَزِ
فَلَا يَحْتَمِلُ سَلْبَ الْإِيمَانِ الْحَقِيقِيِّ كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا أَيْ
وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ أَيْ الْمُرْعَضِينَ بِخَدْلَائِهِ بِحُكْمِهِ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ
مِنْ هُدَايَتِ قَوْمٍ وَقِيَامِهِمْ عَلَيْهِمْ مِنْ أَصْلَالٍ قَوْمٌ فَنَبَّهَ عَنْ الْمُضِلِّينَ
الَّذِينَ تَرَى إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَةَ اللَّهِ وَهِيَ أَكْلُ الشَّجَرَةِ الطَّيِّبَةِ كُفْرًا وَاحْلَوْا
قَوْمَهُمْ أَيْ مَعَهُمْ قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا أَيْ هُمْ وَقَوْمُهُمْ
تَاكِدٌ وَتَقْسِدُ عَلَى أَحْلَوْ قَوْمَهُمْ وَبُسُّ الْقَرَامِ ظَاهِرٌ فَاعْلَمْ أَنَّ الرُّوحَ
أَثَرٌ مِنْ الْأَمْرِ فَمِنْ تَرْغَةِ مَنْ إِيَّادًا فِي تَرْبِيهَا وَتَغَايُرًا فِي تَغَايُفِهَا

ترجمه ثبت الله الذين امنوا بالقول الثابت ثابت در بطن مثل یعنی کاله الا الله محمد رسول الله - في الحيوة الدنيا وفي الآخرة في حيات الدنيا وحيات الآخرة يعني بعد حيات الدنيا ودر برزخ وابتداء از وقت موت پس احتمال سلب ایمان حقیقی نباشد چنانچه فرمود سبحانه هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا اَلَا يَعْنِي سُبْحَانَ
اندا ایمان آوردن کان از در و حزن - ويضل الله الظالمين قط وگره میکند خدا بر تر ظلم کند گناز یعنی رد گردانند گناز یعنی
یعنی تبرک نصرت و یکره هر گنجی بکمت و دانائی و یفعل الله ما يشاء و میکند خدا بر تر آنچه میخواهد و هدایت قوم و قیام شان
برای هدایت - و انما کردن قوم پس بیدار و هوشیار فرمود از گمراه شدن گمان که آنها از صنایع گردانندگان دهاک گردانندگان
اند که گمراهی خود برین حالت رسیدند اکثری الی الذین یبکی لواء النعمه الله ینبیدی سوختن آنان که لغت و احسان خدا را بداند که
واللغمت ثم ما کدرت پاکیزه اند یعنی حسنت او صلعم کفر اذ احلوا قومهم کفر و ناشکری و فرود آوردن قوم خود
یعنی قوم خود را با خود - دار البوار لا جهنم یصلون قفاط بدارهای که جهنم است در رند و بشت سینند آنان و قوم
شان جهنم - نهیم تائید و تفسیر است احلوا قومهم کفر یعنی در آوردن قوم خود را با خود بدارهای که جهنم است و در رند
اورا - و یبس القرامه و این جایگاه خراب است که ظاهر است - و بدانکه جز این نیست که روح اثری است که از امر است
پس منتزع از امر است از رو اتحاد و ترتیب خود و بنا بر تغایر در تغایب خود یعنی ترتیب وجود روح که از امر با منتزع اثر است
بسبب اتحادی است که مجازا در هر دو است و بنا بر تغایر ترتیب است که تحقیقا در هر دو است که از پس آتش پیدا است و پس
منتزع و اختلاصی اثر گرفتن بنا بر اتحاد است و ترتیب وجود و بسبب تغایر است و تغایب روح که اعتبار است با امر و این اتحاد
و تغایر و ترتیب و تغایب و صورت انتزاع است پس در صورت حرف من درین آیت که میگوید رسول بنی اسرائیل که کون دهم
قل الروح یعنی امر را که بر او انتزاع است پس روح منتزع است و من منتزع - یا این روح متباین از امر است و من متبینه

من الامر
مطلب انما الروح امر

مان آنکه قول ثابت
کلمه طیبه - تا در برزخ
و ابتداء از وقت موت
احتمال سلب نیست
بیان آنکه گمراهی خود برین حالت رسیدند اکثری الی الذین یبکی لواء النعمه الله ینبیدی سوختن آنان که لغت و احسان خدا را بداند که
است برای رد گردانان
بیان آنکه اگر در هر دو بودن کلام
است و اگر بر او را یا هکذا
بیان آنکه روح اثر امر است +
بیان آنکه باجم و منتزع از امر و قوم و شان و در برزخ است +

اَوْ مَبِیَّنَةً لِّرَفِیعٍ جَهْلٍ عَنْ وَجْهِ وَاجِبٍ لَهَا وَهُوَ حَدُوثٌ اَوْ قَدْ مُدْلِلًا لِذَلِكَ
 مِنَ الْجَوَابِ لَا لِرَفِیعِ ابْهَامٍ عَنْ وَجْهِ جَائِزٍ لَهَا وَهُوَ اَبْسَمًا كَانَ لِعَدَمِ دَلَالَةِ
 اِلَى الْحَدُوثِ اَوْ الْقَدَمِ فَمِنْ ذَلِكَ شَيْءٌ اِیْ كَوْنُهَا مَبِیَّنَةً هَرِیجِ الْاَمْرِ
 اِلَى الْاِنْتِزَاعِ وَلَا فَكَانَتْ عَيْنُ الْاَمْرِ عَلَى التَّبیینِ فَكَانَتْ مِنَ الْحِجَابِ فَلِیْسَتْ
 مَحْلُوقَةٌ وَهَذَا بَاطِلٌ حَقِیقَةً فَتَضَافُ اِلَى اللَّهِ تَعَالَى تَضَمُّنًا وَالتَّزَامًا
 بِالْمَوْجُودَاتِ لِتَوْقُفِ تَرْتِیبِ وَجُودِهَا مِنْهُ سُبْحَانَهُ فَمِنْ الْمَوْجُودَاتِ
 اَلْهَمِیَّةُ كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ وَتَفَحَّتْ خِیَالُهُ مِنْ شَرْحِی الِیَهُ بِاضَافَةِ مَغَايِرٍ وَ
 مِنْ الْمَسْلُوباتِ غَیْرِهَا وَالْاَمْرُ مِنْ حِجَابَاتِ حَادِثَةٍ لَا مَحْلُوقَةٍ وَاَنَّ لَمَبِیَّنَةً
 حِجَابًا فَلَمْ يَزَلِ السَّلْسُلُ بِالْخَلْقِ لِلْاَمْرِ وَاَنَّ بَیْنَكَ بِمَعْنَى الْاَهُوَ عَیْنُ ذَاتٍ وَلَا هُوَ
 غَیْرِهَا فَلَمْ يَزَلْ قَدَمٌ لِّلْاِثَرِ وَبَیْنَ حِیَةِ بِحِیَاتٍ عَیْنِهَا فَلَائِثُوتٌ فَتَعْبُدُ مَعْبُودَهَا

تحقیقا

ترجمه و این بیان بنا بر رفع جهل است از وجه واجب برای او یعنی برای روح و آن وجهی است که روح را جهل برده و روشن از جهل است
 است از آنکه بیان بنا بر رفع جهل از وجه واجب و چنانچه هر دو می شود و واجب از جانب ضروری است پس رفع جهل از وجه واجب
 و اینجا وجه واجب که از رفع جهل است از وجه واجب است یا قدم بسبب دلالتی که از جواب است یعنی از جواب که می گویند
 التزام من الامر کفی بگو که این روح از امر رب است - این بیان روح از امر رب که وجه واجب قدیم است دلالت می شود که
 رفع جهل از وجه واجب است پس از این دلالت جواب را نشانی می شود که در کبریه کیست و آن کیست که روح یعنی از روحی بر سر نشانی
 سوال از حقیقت روح است در وجه حدوث یا قدم او - در رفع جهل از وجه روح واجب و ضروری است - بنا بر این رفع جهل نسبت
 روح از وجه واجب از این بیان جواب کرده اند که روح قدیم نیست بلکه حادث از امر رب است - نه این روح بیان است برای رفع
 ابهام و پوشیدگی از وجه چنانچه برای روح است هر چه که او باشد از آنکه سوئی حدوث یا قدم دلالتی از وی یافته نشود - پس از این نسبت
 که روح نیست است امر سوئی انتزاع هم باز میگردد - و در پس روح بر نانی تنبیه بین امر گشت و از مرتبه حجاب شد پس مخلوق
 نیست و این باطل است از وجه حقیقت و تحقیق - پس نسبت کرده شود روح سوئی خدا که برتر از او و نقض و التزام بر وجود
 بنا بر توقف ترتیب وجود خود از وجه یعنی چنانکه وجود روح در ترتیب یعنی راست و درست شدن خود با وجه متوقف
 و باز مانده است یسوی او بطریق نقض و التزام به وجود او تعالی نسبت کرده شود پس موجودات آن روح الهیه است یعنی منسوب
 به آن چنانچه فرمود سبحانه تَفَحَّتْ فِیْهِ مِنْ شَرْحِی الِیَهُ و در سوره حجر کوع سوم - و سوره ص رکوع پنجم - یعنی دیدیم در روز خروج
 باضافه معارف از آنکه تغایر روح با نفس با هم متکلف ظاهر است - و از مسلمات آن روح خبر الهیه است یعنی چنانچه برتر از منسوب و امر از حجابات
 است مخلوق نیست - و اگر حجاب نباشد پس سلسله متعلق برای امر لازم آید - و اگر امر معنی لا الهیة دلالت و لا هو غیره باشد یعنی این

این انضمام روح و اینک از آن حجابات حادث است غیر مخلوق است چنانکه در بیان ماهیت
 و بیان حیات و عبادت و معرفت روح از نشانی دلالت و حقیقت کسب او نیست

بهمو صفات و افعال او تعالی از عین ذات و نه غیر ذات مراد باشد پس برای اثر او قدم لازم آید - و یک
 روح زنده است بحیات خود که عین او است پس نمی میرد - و عبادت میکند معبود خود را

وَنُصِرَتْ مِنْ وَصْفِهَا مُتَضَمِّنًا بِمَوْجُودَاتِ اَوْ بِمَسْلُوباتِ بِإِشَاءِ اللَّهِ تَعَالَى
 مِنْ عَالَمِ الْمَثَالِ وَعَالَمِ الشَّهُودِ فَصَحَّتْ لَهَا وَبِسِيَّةٌ هِيَ عِبَارَةٌ عَنْ كَسْبِ
 الَّذِي فِي الْمَثَالِ فِي الشَّهُودِ مِنَ الْمَثَالِ - وَلَا مَنَعَ بِخُصُوصِيَّتِهِ عَلَى تَعْيِيمِ
 مُسْلِمٍ وَيُسَمَّى شَيْءٌ أَيْ الْكَسْبِ الْمَثَالِي هُوَ أَوْ سَيِّئَاتُ تَشْبِيهِهَا بِأَحْتِيَاجِ اَوْ بِإِ
 فَتَرَى فِيهِ صَلَاحًا مَثَالِيًّا وَقَدْ تُعْطَى جَسَدًا مَثَالِيًّا الَّذِي لَا يَرَاهُ غَيْرُ صَاحِبِ
 الْمَثَالِ وَقَدْ تُعْطَى جَسَدًا شَهُودِيًّا وَلَا يَدْرِي أَمْ هُوَ الْأَوَّلُ أَوْ الْآخِرُ
 فَيَتَأَثَّرُ مِنْ أَثَارِ عَالَمِ الشَّهُودِ وَيُرَى عَمُومًا وَقَدْ لِبَعْضٍ وَلَا يَعْرِفُ أَمْ هُوَ
 مِنَ الْمَثَالِ أَوْ لَا وَيَعْرِفُ بِالْأَوَّلِ أَوْ مِثْلِهِ لَا بِخِلَافِهِ شَيْءٌ كَمَا ذَكَرْ حُضُورَ
 حَوَّاءَ وَآسِيَةَ وَمَرْيَمَ وَقَدْ وَلَدَتْ حَضْرَةَ رَحْمَةِ الْعَالَمِينَ صَلَاحًا وَمَا فَعَلْنِ
 فِي عَقْدِ الْجَوْهَرِ مِنْ سَيِّدِ جَعْفَرِ الْبَرْزَايَ وَمِنْ غَيْرِهِ فِي تَأْلِيْفِهِ هـ

ترجمہ وگردد اندر تعرف میکنند از وصف خود در عالم کسب متضمن میباشد موجودات یا مسلوبات آنچه بافتد که خدا
 برتر خواسته است از عالم مثال و عالم شهود پس صحیح آمد اوست و این عبارت است از کسب آنکه در مثال است پس
 شهود و از مثال - و منع نیست بخصوصیت بر تعمیم مسلم یعنی چون عبادت و تصرف این روح از عالم مثال مسلم آمد پس
 و انکسب او در عالم مثال صحیح آمد - و این صحت کسب مثالی که عام است بخاص شدنش باطل نمیشود از آنکه بخصوصیت تعمیم
 اصل تعمیم که مسلم است منع نکند - و این کسب مثالی بطور اوست نام نهاده شود بنا بر تشبیه بافتد حاج حضرت اوست
 قرنی رضی الله عنه او مسلم از روی مثالی یعنی این کسب مثالی که با اوست نام نهاده می شود بنا بر تشبیه بحضرت
 او پس قرنی است رضی الله عنه از آنکه حضرت اوست قرنی رضی الله عنه او مسلم در عالم مثال کسب احتیاج داشت -
 و گاهی این روح جسم مثالی بخشیره شود که آنرا بجز صاحب مثال غیر او نمی بیند و گاهی جسم شهودی عطا کرده شود و
 شناخته شود یا او اول است یا آخر یعنی دیگر او - و این تاثیر می شود از آثار عالم شهود - و دیده می شود از
 از روی عام و گاهی دیده می شود بر کسی بعض - و نمی شناخته شود آیا او از مثال است یا نیست بلکه
 شناخته شود با اول یعنی بعد اول است یا مثل او است و بخلاف او شناخته نمی شود - چنانچه مذکور
 است حاضر شدن حضرت حوا و آسیه و مریم وقت ولادت حضرت رحمت عالمیان صلی الله
 علیه وسلم - و آنچه ایشان کردند در کتاب عقد الجواهر از سید جعفر برزنجی و از غیر او و تالیف
 خود +

در کسب
 در تعریف
 در تعریف
 در تعریف

وهذا ليس من لزوم ممنوع للتناضح والموت هو موجود بوجوده
فيحضر ويدبح وإن لم يشأ ان لم يك موجوداً بوجوده
فكيف يشأ فكيف يحضر ويدبح هو لا هو محض نزع روح عن جسد
بل هو بعرضه يشأ اي الموت يعرض الجسد فيقتل في الحال ولا
يحتاج بعرضه الى سبب بل يعرض شئ في حال عروضة اولاً ويبقى
تعلق الروح بالجسد بكيفية اخرى عن اولى كيف يشأ الله سبحانه قال
الله تعالى ولا تقولوا لمن يقتل في سبيل الله اصوات بل احياء و
لكن لا تشعروون فقتل نفس التي هي معنى من هو تعطيلها عن مرادها
الذي من مسلوباته تعالى باضافها بما من موجوداته تعالى فتمت قتل
جسد غاية التعطيل كما قال سبحانه فاقتلوا انفسكم ذلکم خير لکم عند بارئکم
وان لم يروها فكيف قتل النفس بعد تخييرها فكيف الجبر في الخير الموقوف

والموت کناية من تعطل النفس عما يتعلق بالجسد لانهم يعطّلها عنه
ش اي عما يتعلق بالجسد من فني **ش** الموت الذي هو تعطل
مقصود في النفي حقيقة لا القول منهي **ش** مصدر مجهول و
مفعول مطلق هو خاصا يقتل في سبيل الله تعالى لاعاما بغيره بل
احياء خصوصا باعلى من حیات التي بغیر قتل في سبيل الله تعالى
نصريفا كما قال سبحانه بل احياء عند ربهم يرزقون فريحين بما انهم
الله من فضله فعند ربهم يتعلق بما قبله فالحياة خاصة التي
لا تستمر ونها ولولا **ش** اي لا يتعلق بما قبله فعامته تستمر لا
ش اي لا يتعلق بها بعدة غير رزقون بعموم الزمان فكان الرزق
من الله تعالى ومن غيره تعالى بما شاء الله تعالى فالرزق مطلق واما
من الدنيا والاخرة باطلاق وعموم الزمان وهو رزق به وما انهم **ش**
كما يقال اللهم ارزقني علما نافعا وعملا صالحا

بيان معنی شو

ترجمه و موت کنايه من تعطل النفس است اذا نفي که متعلق ميشود بجسد از آنکه موت نفس است از آنچه که بجسد متعلق دارد و تعطل بجسد
میکند پس بدایت کبریه بالا از حکم لا تقولوا الخ نفي و ما لغنى که از مرده گفتن کرده شد انهم يعطّل مقصود است درین نفي حقیقتا
نه صرف قول یعنی مرده گفتن - و این نفي که نفي مرده شده است بمرده گفتن بمعنی تعطل مقصود - حاصل است بقتل که در راه
خدا حاصل آمد نه عام است که بغیر قتل این راه نیست - بلکه مقتولان راه خدا نمرده اند خصوصا به برتر از حیاتی که بغیر قتل
است در راه خدا از روی گردانیدن از حالی بجای چنانچه فرمود سبحانه و سورة آل عمران رکوع هفتم بل احياء عند ربهم
يرزقون فريحين بما انهم الله من فضله یعنی آن مقتولان راه خدا نمرده اند نزد پروردگار و
سوق داده شوند - و همان و شادان هستند با نچه که خدای برتر از فضل خود داده است شادان - پس درین آیت کبریه عند ربهم
متعلق باقبل خود می شود پس بر حیات که متعلق با بعد دارد حاصل است چنان که شما او را نمی دانید و آل زمره مانند شان
نزد پروردگار شان - و اگر عند ربهم با قبل خود متعلق نباشد پس حیات عام است که دانسته میشود لهذا بعد خود متعلق
پس رزق داده شوند بعموم رزق بنا بر فعل مجهول که فاعلش مذکور نیست - پس این رزق از خداوند تعالی و از غیر او فاعلا
باشد با نچه خدای برتر خواست است - و این رزق مطلق است تمام از دنیا و آخره است بسبب اطلاق و عموم رزق یعنی رزق
همه و مرزوق به یعنی آنچه بدو رزق داده شود و ما انهم یعنی آنچه دادشانرا چنانچه گفته شود اللهم ارزقني
علما نافعا وعملا صالحا خدا ما را علم نافع و عمل صالح رزق کن

بحث تفسیر کبریه بل احياء عند ربهم
احياء عند ربهم

و مرزوق به در آنچه خداوند از او متعلق است
و مرزوق به در آنچه خداوند از او متعلق است
و مرزوق به در آنچه خداوند از او متعلق است

فَلَا يَكُونُ مَحْضًا لِمَا كُولَاتٍ وَالْمَشْرُوبَاتِ وَالْمَلْبُوسَاتِ وَلَا مَانِعًا مِمَّا تَشَابَهَتْ
بِالْحَسَنَاتِ وَمَعْصُومُونَ مِنَ السَّيِّئَاتِ وَمِنْهُمْ الْمُدْبِرَاتِ أَمْشِ لَمْ
يُذَكِّرُونَ لِمَا يُؤْمَرُونَ وَلَا لِمَا لَا يَتَعَلَّقُ بِمَا يَبْعَدُ فَيَتَعَلَّقُ بِمَا
يَعْدُ مَخَاصٍ لَا يُشْعُرُونَ وَلَا دَلِيلَ عَلَيْهِ مَشِ أَيْ عَلَى أَنَّهُ خَاصٌّ لَا يُشْعُرُ إِذْ
مَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ كَمَا قَالَ أَحْيَاءُ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ
وَلَا يُرَادُ حَيَاتُ التِّي هِيَ صِفَةُ ذَاتِيَّةٌ لِأَنَّهُمَا مَانِعَاتُ هِيَ بَلْ مَا هِيَ صِفَةُ
ذَاتِيَّةٌ مِنَ الرُّوحِ عَمُومًا مَشِ مَانِعِيَّةٌ وَمَا مَوْصُولَةٌ لِأَنَّهُ بَاقِيَةٌ بِالرُّوحِ
فِي الْبَرْنِخِ عَلَى السُّوِيَةِ لِلْمَقْتُولِ وَغَيْرِهِ عَمُومًا بِخِلَافِ حَيَوَاتِ التِّي خَصَّتْ
لِلْمَقْتُولِ الْخَصُوصِ هُوَ وَإِنْ يُؤَدَّ قَتْلَ جَسَدٍ فَيُرَدُّ قَوْلُنَا مَشِ أَيْ قَوْلُنَا
إِنَّ قَتْلَ جَسَدٍ غَايَةُ التَّعْطِيلِ وَلَهُ الْحَيَوَاتُ كَمَا ذَكَرْهُوَ وَإِنْ لَمْ مَشِ أَيْ إِنْ
لَمْ يُرَدِّ قَوْلُنَا هُنَا الْحَيَاتُ فِيهِ فَالْحَيَوَاتُ لِقَوْلِهِ تَعَالَى ثَابِتَةٌ وَالْمَوْتُ إِشَارَةٌ

ترجمہ پس اس رزق، کولات و مشروبات و ملبوسات یعنی اشیاء خوردنی و پوشیدنی و پوشیدنی محض بنابر ذہن مانع
غیر اس باشد پس بحسنات ثواب دادہ شوند و از سببیات نگاہداشتہ شوند۔ و از ایشان ممانعت از آنکه از این تذکرہ کنندگان المانہ
مراد آنکہ تذکرہ میکنند بر آنکہ حکم کردہ شوند۔ و اگر چنین است کہ بعد خود متعلق بنابر سبب متعلق بمانع باشد پس خاص باشد
آنچنان کہ دانستہ شود۔ و برین دلیل نیست یعنی برو کہ او خاص است چنان کہ دانستہ شود از آنکہ نفرد و خلقت برین و لکن لا تشعرون
بمعنا کہ گفت احیاء و لکن لا تشعرون یعنی ہر کہ در راہ خدا کشتہ شود اورامدہ گوئید بلکہ زندہ اند و لیکن شما نمی
شناسید۔ و از این حیات، آن حیاتی مراد باشد کہ او صفت ذاتیہ است از آنکہ متحقق است کہ این صفت از روح عموماً
راہل نشد بلکہ ہر آنکہ کہ او صفت ذاتیہ است از روح بالعموم زوال پذیر نیست۔ زیرا کہ صفات ذاتیہ روح در برنخ بر روح
باقی ہستند برای مقتول و غیر مقتول ہر دو علی السوۃ عموماً یعنی مقتول و غیر مقتول ہر دو در برین بقا و صفت ذاتیہ
روح خواہ این حیات باشد یا غیرش عموماً برابر اند و خصوصیتی نیست برای کسی از این ہر دو دنیا و آخرت حیلے
کہ برائے مقتول محض خاص کردہ شد۔ و اگر مرادہ کردہ شود قتل جسد پس قول ما مراد شود کہ ہر آنکہ قتل
جسد غایت تعطیل است و برائے او حیات است چنانچہ ذکر کردہ شد۔

و اگر قول ما مراد نہ شود پس در و خیر نیست کہ گفتہ شد لَكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ۔ پس بنا بر فرمود
او تقابلے این حیات ثابت است۔ و موت اشارتے است سوائے قتل۔

كان قبل وفاته ولم يبدل منه شيء وإيضافيه وأذن لهم أي الأنبياء
 في الخروج من قبورهم والنصر في الملكوت العلوي والسفلي وإيضاً قال
 الحافظ في انتباه الأنبياء بجملة الأنبياء أن حيات النبي في قبره وجو
 سائر الأنبياء معلومة عندنا علماً قطعياً لما قام عندنا من الأدلة القطعية
 في ذلك وتواترت بها الأخبار منها قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
 أحياء في قبورهم ويصلون وقال رسول الله صلى الله عليه وسلم حرّم الله
 على الأرض أن تاكل أجساد الأنبياء وأخرج أبو نعيم في أخبار المدنية
 عن سعيد بن المسيّب قال لما نزل آسمع الأذان والأقامة في قبر رسول
 الله صلى الله عليه وسلم أيام الخضر فاء حتى عاد الناس هـ وقال الله تعالى
 وأعبدك حتى يأتيك اليقين هـ أعلم أن اليقين مصدرك كالنذير
 وهو محقق علم الهدى وحقق للشهيد والعبادة تتعلق بالجوارح وال
 القلب ويدل عليه اليقين والإحسان وإن قيل على الاختلاف هو الموت
 فليس لغالب يتحقق يقين بما هو حق بالموت عموماً غير ديمومي فمقصود

تفسيره وأعيد الحق حتى يأتيك اليقين +

ترجمه كيش از وفات او را بود و از و هم هیچ تبدیل نکرده شد - و نیز در و کلام که اذن داده شد که از انبیا و دیگران از گورهای خود
 و در تصرف در ملکوت علوی و سفلی - و نیز گفت ما نظم در کتاب انتباه الانبياء بجملة الانبياء که حيات نبی صلی الله علیه و سلم در قبر او و حيات
 انبياء و زما از و و علم قطعی معلوم است ادا چه از و ازل قطعیه قائم شدین نزد ما - و اخبار پس متواتر آمده - اذن آن که گفت رسول خدا صلی الله علیه
 که انبياء هم زندگانند و گورهایشان در نماز میخوانند - و فرمود رسول خدا صلی الله علیه و سلم اینکه هرگز بر زمین هرگز نکرده که جسد آن انبياء و زما
 و بیرون آورد البتة در افکار مدینه که حدیث از سعید بن المسيّب رضی الله عنه که گفت می شنیده باشم از ان و اقامت او در گور رسول الله
 صلی الله علیه و سلم در ایام خضر یعنی در زمانه خضر بسیار میزدید و میخواند که باز در دین داریان - و فرمود خدا عز و جل و اعبدک حتی
 یأتیک اليقين هـ در سوره حجر ختم یعنی پرستش کن پروردگار خود را تا آنکه ترا یقین آید - یا آنکه هرگز یقین که مصدق است هیچ تغییر
 و ادست تحقیق علم هدیه - و حتی برای یقین است - و عبادت لقلب دار بجوارح و قلب که یقین و احسان برود و ادالت در مقامی
 میکند - و اگر گفته شود بر بنای اختلاف که او موت است پس نیست این معنی از و و گفت بلکه یقین تحقیق میشود با آنچه که اوجی است
 عموماً پس مراد شود موت ما و در مقصد هـ

تفسیر کلام خدا عز و جل و اعبدک حتی یأتیک اليقين +

یا آنکه از یقین موت مراد است
 لیکن در مقصد مراد شود
 و از موت عبادت مطلقه است
 نشود بلکه سقوط فرض و وجوب
 عبادت و یقین +

فیسقط تقید الفرض والوجوب علی العبادۃ علی تقید الموت وقتاً
 ش ای وقتاً مقیداً بتقید الموت ^{ای لا تقطع} لا العبادۃ المطلقة علی اطلاق
 البقین وقتاً ش ای وقتاً مطلقاً باطلاق البقین ^{الکثیر من البقین} مرقلاً مضارۃ فیها
 فعبداً لله سبحانه فی عالم المثال - ولا من الیه صلعم تشریفاً بالخطاب
 محبوباتیه صلعم علی اصل معروف ش هو عدم صحت الامر الیه صلعم
 هو الی غیره صلعم مراداً ویعلق بتحقیق البقین ای اُعبُدَ رَبَّکَ حَتّٰی یُحَقِّقَ
 البقین علی حقیقة العبادۃ للعبود وهو لا یزول وصفاً للروح ولا منوع
 بخصوصیة الاولیاء ولتبعهم بالانبیاء والثانی لغیر الانبیاء من التبع
 ش الواو حالية لبيان حال الثانی هو القتل جسداً ^{فلا فضل}
 للشهداء علی الانبیاء والکتم مشترکون بالاولیاء فی الولاية التابعة
 علی قدر یضیی بتشرف وجه خاص غایت تعطیل نفس عن مرادها الذا
 من مسلوکات تعالی بانصافها بما هو من موجودات تعالی تضمناً بقتل جسد *

ترجمه دربر صورت تقید فرض ووجوب آن که از اشارت امر است بر عبادت بر بنای تقید موت ساقط
 از روی وقت یعنی فرض ووجوب عبادت در آن وقت که مقید بتقید موت است ساقط شود نه عبادت مطلقه
 شود بر بنای اطلاق البقین که مقید بوقتی نیست بلکه باطلاق خود مطلق است بی قید بوقتی - پس در بیان هر
 معینها که مختلفه یعنی البقین و موت پنج مضارست یعنی نقصان و ضرر یا هم نیست پس در عالم مثال خلقی سبحانه
 عبادت کرده شود - و امر سوئی او صلعم بنابر تشریف است بخطاب بسبب محبوباتیه او صلعم بر اصل معروف که امر سوئی
 او صلعم صحت نیاید باعتبار عصمت او صلعم و باعتبار تعریف امر از آنکه برای ممنوع امکان فقد قصد امر لغو باشد گر برای
 تشریف خطاب چنانچه گذشت در اصل ذکر کیفیت امر - و سوئی غیر او صلعم این امر بنابر مراد است - و آری امر عبادت
 که درین آیت است متعلق میشود بتحقیق البقین یعنی پرستش کن پروردگار خود را تا آنکه البقین متحقق شود حقیقت عبادت
 برای معبود - و آری البقین را ازل نمی شود که روح را وصف آمده - و آری منع نیست بخاطر شدن برای اولیاء امر
 بسبب منع مثال یا نبیاء علیهم السلام - حال آنکه ثانی یعنی قتل جسد که برای غیر انبیاء است از تنوع است یا نبیاء -
 پس بر آنکه سبب بر انبیاء فضل نیست ولیکن ایشان باولیاء در ولایت تابعه مشترک اند بر قدر تضییع تسبیح یعنی حصول تشریف
 و غیاص که غایت تعطیل نفس است از مراد نفس و آن مسلوکات او تعالی اند بسبب انصاف نفس آنچه که او موجودات
 او تعالی است تضمناً بقتل جسد *

وَقَتْلَ بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضِهِمْ عَلَى قَدَرِ ضَيْبٍ فَيَصْرُفُ نَصْرِيًّا عَلَى مَعْنَى بَاقِلٍ
 فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى بِفَعْلِهِ وَهَمَّتْهُ اخْتِيَارِيَيْنِ وَاضْطَرَارِيَيْنِ وَدَعَايَهُ وَشَفَاعَتَهُ
 لَكُمْ مَا أَصَبْتُمْ بِهَا شَيْءٌ أَيْ حَلِيقَةٍ الَّتِي يَقْتُلُ النَّفْسَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى هـ
 فَلَا تَشْعُرُونَ فَتَقُولُ الشُّعُورُ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ مَا أَصَبْتُمْ بِهَا وَمَغَايِرُهَا مِنْ حَلِيقَةٍ
 الَّتِي لَا تَعْرِفُ مَقْتُولٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ تَعَالَى لِأَنَّ مَا حَصَلَ شَعْرٌ - وَفَقْنَا اللَّهُ بِهَا
 مِنْ يَشَاءُ بِفَضْلِهِ وَإِيَّاكُمْ وَصَلَّى وَسَلَّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى جَمَالِكَ
 يَحِبُّهُ وَيَرْضَاهُ وَشَفَعَهُ فِينَا وَتَرْحَمَانَا هـ

ترجمہ و فضیلت دادہ شد بعضی شان بر بعضی شان بر قدر ضییب پس بر داند و تم فنی کند از دو گردانیدن بر نزدیکی
 نکشته شد در راه خدا تعالی بفعل خود و همت خود بر اختیار و اضطراری و دعائی خود و شفاعت خود لیکن شما نیافتید یا در
 حیاتی که بقتل نفس در راه خدا تعالی است فلا تشعرون یعنی پس شما نمی فهمید پس نفی شعور و بین است بر آنکه هر آینه شما
 در نیافتید آن حیات را مغایرت اما از حیاتی که بر آن غیر مقتول است در راه خدا تعالی زیرا که هر آینه آنچه حاصل شد و نشر و گوی
 داده شد و توفیق بهدارا خداوند بر ترک رها نیک کرد که میخواست بر فضل خود خاص شمار و صلوات و سلام علی محمد بنی الرحمة
 و علی جمال کما یحب به و یرضاه و شفعه فینا و ترحمانا به و رحمت و سلامتی ما بر محمد صلوات و رحمت است و بر کمال
 چنانچه دوست دارد و او را خوشنود و شود و او را شفیع کن در میان ما و رحمت کن ما را باد هـ

ذکر کیفیه غیبی علم و اقیان

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مُحَمَّدُ اللَّهِ وَتَسْتَعِينَهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَتَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَ
 اتِّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ هـ اَعْلَمَنَّ غَيْبًا أَمَا مَعْنَى ضِدِّ حُضُورٍ وَشَهُودٍ فَهُوَ عَدَمُ مَحْجُولٍ

ترجمہ ایں ذکر بیان غیب و علم او است و هر چه در است

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مُحَمَّدُ اللَّهِ وَتَسْتَعِينَهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَتَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتِّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ
 بدانکه هر آینه غیب یا بمعنی غیبه حضور و شهود است پس او عدم محمول است - و یا بمعنی خلاف حضور و شهود است - و خلاف آن
 که در جو غیر مثل او باشد یعنی این وجود خلاف - همچو وجودی نباشد که او و خلاف کرده شد -

ذکر کیفیت نسبت کمال ما

ذکر بیان غیب و علم او و آنچه در است

ذکر غیب غیر غیب
 که بمعنی غیبه حضور است

و اما بمعنی خلاف **ش** ای وجود غیر مثله حضور و شهود قعیب
 الذی بمعنی خلاف حضور ما ینبئ علیه مما جاز استحضاره وقد
 غایب **ش** و هو غائب **ش** فالغائب ما ینبئ علیه مما جاز عدم استحضاره
 وقد حضر **ش** و هو حاضر **ش** وقد یکونان **ش** ای الغیب والحضور
 بمعنی غائب و حاضر مجازاً فیما حضر ما غایب و عکسه فالغیب لا ینبئ الا
 بانباته من حضور جانز و ان لم یشرط جوازها الا استحضار و عدمه فلزم
 وجوبها فالغیب والغائب ممتنعان بامتناع انباتها من الوجوب **ش**
 ای ان لم یشرط جوازها الا استحضار و عدمه فلزم وجوب الاستحضار او
 وجوب عدم الاستحضار فانباتها ممتنع من الوجوب فاما ینبئ الغائب فاما
 ینبئ **ش** علی الغیب و کیف علم انه لغائب فکیف انباء الغیب منه **ش** هذا
 تقریف الغیب والغائب بحقیقتیهما - و ان فیل غائب و غیب بمقابله من لم
 یحضاره **ش** قیل بمقابله غیر عالمها لکن الحضور ای **ش** من کل وجه
ش فلا یحققان حقیقتاً الا **ش** یتحققان **ش** مجازاً بسلب الحضور و ثبوته

تقریف غائب و غیب کفیه

فلان حضور است

تقریف معنی غائب
حاضر و احتمال مجازی

باین جواز عدم جواز

استحضار و وجوبش

و امتناع غیب غائب

مع تقریف حقیقی

مثال +

اقوال و تقریف

غیب و غائب

مترجم و ای **ش** کبسی خلاف حضور چیزی است کبریا ای واده شود از آنچه که احتضارش یعنی حضور خود استنش جائز است حال آنکه او غایب است
 پس غایب چه نسبت کبر و الکی واده شود از آنچه که عدم احتضارش یعنی حضور خود استنش جائز شد حال آنکه او حاضر است و کما یسر و غیب و حضور
 یعنی غایب حاضر مجازاً امیتر و پس ای چه حاضر است غایب نیست و عکسش یعنی ای غایب است اما غایب نیست پس غیب ثابت نمیشود مگر انبات او و حضور
 جائز و اگر چه در حد و عدم او شکی در وجودش نیست و لازم شود پس این غیب غایب بود و غیب آمدن بسبب امتناع انبات او
 از وجوب یعنی اگر بخواهد حضور عدم احتضار شرط کرده شود پس وجوب احتضار و وجوب عدم احتضار لازم شود پس بسبب وجوب انبات او
 هر دو ممتنع آید پس غایب خبر داده نشود - و طبیعت که غریب خبر دهد - و چگونه دانسته شود که هر آینه داده است غایب است - و چگونه نه است خبر داده
 غیب از یعنی از غایب باین تقریف غیب غایب است بحقیقت آن هر دو - و اگر گفته شود که غیب غایب بمقابله کسی است که هر دو غیب
 و غایب او را حاضر نشدند - گفته شد این قول بمقابله غیر داند هر دو و آن کسی است که هر دو را داند نه نیست لیکن این حضور
 که در اینجا است از هر وجه عام کرده شد پس غیب و غایب هر دو حقیقتاً متحقق نخواهند شد مگر مجازاً بسبب و ثبوت حضور یعنی
 حضور غیب غایب بنا کرده شود بسبب خبر نمودن اگر چه ثابت است یا ثبوت حضور غیب غایب نام نهاده شود بسبب دانسته نشدن +

شئ الضمير الى الحضور فالغييب والغائب ثبتا باخبار مما جازنا
استحضاره وقد غاب ومما جازنا عدم استحضاره وقد حضر لا يمتنعان
في حضور الله سبحانه بوجوب الاستحضار الا للذان لسلب الحضور فثبت
فهو بغيره فان نفى السلب فلا يثبت الغيب في علم الله سبحانه لكن
النوعين شئ الغيب الحقيقي والجازي يمتنعان في حضور غيره تعالى
وبمعنى خلاف الشهود المثال والروح والقدم فغالما الاجسام مشهود وعالم
المثال غيب وعالم الروح غيب الغيب والقدم غيب الغيوب وهكذا
للملائكة الشهود والمثال والروح مناسب الهم فغالما الملكوت عندنا كالشاهد
وعندهم الشهود اذ يدركونه بحواس ظاهرة فالغيب عندهم مشاهد غيب الغيب
ورائيه ولا يخرج الانسانية من حدها بانضافها بصفات الملكية بل
تخرج من الملكية بافضليتها بها في انضافها ظلالا بوجودات قديمة و
لا تترك مرتبة منها بنفسها الا بصفة في حدها فالشهود يدركون بحواس ظاهرة

ای ما يتعلق بالشهود والمثال بحواس باطنه ^ش عقابله حواس ظاهره
 هر ای ما يتعلق بالمثال وهي مرتبة صفة ظاهرة له والروح بصفة باطنه
 للمثال وهي صفة ظاهرة للروح لأن الظاهر والباطن لا يتنازلا
 بانطباقهما على ماهية واحدة بتقابلهما ^ش المجرد ومعلق عتبارا
 بعد حروف الاستثناء ^ه بينهما. والبتة ينزل الإدراك من الروح الى المثال
 ومنه الى الشهود ويخرج من عكس النزول وان لم يكن منا منطبقين على ماهية
 واحدة فكيف الامتياز بتقابل بينهما بل بطلا والنزول والعروج
^ش معطوفان على الامتياز ^ه لتغاير ماهية لهما وعدم اتحاد الحقيقتين
 حقيقتا ^ش عطف على التغاير والجواب ان قيل اتخذنا ^ه وعدم انقلا
 حقيقة الى حقيقة اخرى ^ش عطف على ما قبله والجواب ان قيل
 انقلبنا ^ه والقديح يعلمه بنفسه ^ه الا هو فيذكر بل لا يغير ^ه لان
 احيى واحاطة غيره عليه ممتنعة فمن لا يمان بالغيب في معرفة الله تعالى

ترجمه یعنی آنچه که متعلق بشهود و امثال بحواس باطنه مقابل حواس ظاهره یعنی آنچه که متعلق بشهود و امثال بحواس
 مثال مرتبه صفت ظاهره است. و روح شاخته حیث و بصفت باطنه که برای مثال است حال نیست که آن صفت ظاهره است روح
 از آنکه ظاهر و باطن هر دو ممتازند که متعلق شدن هر دو - براسیت واحد بتقابل هر دو متمیز کرده شوند در میان هر دو. و
 ادراک از روح سوئی مثال نزول میکند و از مثال سوئی شهود. و همچنین عروج میکند بترتیب از عکس نزول. و اگر هر دو براسیت
 و همه منطبق نشوند پس امتیاز ظاهر و باطن که در میان هر دو بتقابل است درین هر دو چگونه شود بلکه هر دو باطل شوند. و همچنین
 چگونه نزول و عروج شود بسبب تفاوت براسیت که برای هر دو است. و بسبب تعدیل شدن هر دو حقیقت از آنکه در دو حقیقت
 اتحاد از روی حقیقت نمی آید و هر دو مجزا در دو حقیقت واحد است ندود. و این نیز جواب است اگر گفته شود که هر دو حقیقت
 بسبب منقلب شدن حقیقت سوئی حقیقت دیگر از آنکه امتیاز هر دو بتقابل است و در انقلاب یکی دیگری بتقابل نمی ماند پس تنازع
 از کجا آید حال آنکه هر دو را یکی که امتیاز در در اشتراک شان در دو حقیقتا متنوع است. چنانچه بیانش واضح تر در ذکر
 اصول در اصل سیم ام ذکر کیفیت اشتراک منضم حقیقتا مذکوره آمده اگر خواهی آنجا ببین. و این جواب است
 نیز اگر گفته شود که هر دو منقلب اند یعنی از حالی بحالی مگردند. و قدیم که ادراک نفس اینها مگر او پس علامه و شفا گفته
 در آنچه دانسته شود و احاطه کرده شود و احاطه غیر و ممتنع است. پس هر چه بیان غیب است و معرفت خلایق تعالی

ولهذا **شئ** كل ما ذكر في الصدر من الغيب **هو** من بدهة الآتري
 في نفوسك ما ذراست في الرويا هو عالم المثال وما ذا تعلم لا تعلم من
 قبل وإن قيل امتناع حضور غيب بأن ما حصر في حضور هو شهود جوابه
 بتعلق باجازه استحضاره وغيب الذي خلاف شهود آخر من غيب الذي
 خلاف حضور فهو بذاته فلا نفى له من علمه سبحانه فالله عالم الغيب الشهاد
 ش اي جنس الغيب والشهادة من كل خلق **هو** تمامها جبر و كلاً بنفسها
 فهو عالم الغيوب نفى عالم الغيب نكتة بعلم اخفى الخفيات واشد غيب
 المعنيات وأعلم أن حضور غائب بمعنى خلاف حاضر لا يحصل بنفسه والغيب
 متبقي عليه من شئ اي من غائب فنفي الغائب يعني الغيب **هو** لا ش يحصل
 حضور الغائب والغيب **هو** بانباي من حاضر بشرط جواز استحضاره وحضور غائب
 بمعنى خلاف شهود ونسبة الى من لم يحضر له يحصل بنفسه لان الغائب **هو** هنا
 يتحقق بنفسه - وينكشف المعنيات برفع الحجب الى ما شاء الله تعالى

ترجمه وایں از پراست است تمامه آنچه که از غیب در صدر مذکور آمد - ایامی بینی در نفس خود هست اند که دیدی در خواب و
 عالم مثال است و حیث این که میدانی که از این پیش بینی و هستی - و اگر گفته شود اختراع حضور غیب با بنظر که آنچه حاضر آمد پس **حضور**
 و او شهود است پس غیب کجا ماند که حضورش گفته شود لهما معتق اند - پس هر ایش سخن می شود و ما جاز است استحضار یعنی آنچه
 که حاضر آمدش و حضور خود متبقی باین شد - و بدی که خلاف شهود است دیگر است از غیبی که خلاف حضور است پس لغات خود
 پس نفی نیست او را از علم و سجد چنانچه در کتب و آفر سوره مشرست فالله عالم الغیب و الشهادة پس خدا داننده غیب
 و شهادة است یعنی نفس غیب و شهادت از خلق تمام او بطور جزو کل نفس آن **هو** عالم الغیوب پس غیبها
 نیکو داننده است پس در عالم الغیب یعنی در غیب و اندکی نکته است بر این سخن اخفی الخفيات و امتد غیب المعنیات
 یعنی پوشیده گها که پوشیده تر و دخت تر غیب غیبها - و بدانکه هر آینه حضور غائب که یعنی خلاف حاضر است آن حضور نفس
 غائب حاصل میشود و حال آنکه غیب از وی غیب است یعنی بر غیب از غائب ای ماه شود پس نفی غائب نفی غیب
 باشد - مگر حضور غائب و غیب حاصل میشود آگاه کردن حاضر بشرط جواز استحضار او که حضور آمدش جایز باشد
 و حضور غائب که یعنی خلاف شهود است و اینست است سوگس که او را حاضر نشد آن حضور بنفس غائب حال شود و آنکه در کتب
 این غائب اینجا است گفتن باینست میشود و نفیس خود - و معنیات نکشف میتو مدبر مشق مجابها آنچه که خواسته است خداست برتر

جان غیب خلاف شهود و خلاف حضور
 و تفسیر عالم الغیب و الشهادة +

جان حضور غائب یعنی
 خلاف حاضر

جان حضور غائب یعنی
 خلاف شهود

بادراكه اصالتاً باستثناء مجسبات الحال والعلم العادي وانكار الثابت سقاً
 فاما من العقل كما هو لا يخفى على العاقل من المذكور واما من العقل فلا يات
 في الجوانب شئ من جوار علم الغيب هـ في آخر سورة البقر يعلم ما بين ايديهم
 اي في زمان حال وما خلقه في زمان مستقبلي فعلم ما بين الذي
 لا يثبت باستقلاله من كيف الممكن شئ متعلق لا يثبت به الحال
 شئ متعلق ثابت خبر مبتدئ هو علم ماضٍ هـ اذ هو يعرض عدم لاحق
 بوجود الحال فيقتضي عدلاً فيحتاج الى الحال في استقراره فبعلله ش
 مصدر مجهول اذ علم عدم بالوجود هـ بخلاف الحال والمستقبل اذا كان
 موجو مستقلاً والمستقبل لعدم سابق فيقتضي الوجود فلا يحتاج الى الحال في استقراره
 فبعلله ش مصدر مجهول هـ فالكلام في الاستقلال من حيث عدم
 احتياجه الى غيره وجوداً واستقراراً وعلماً ولا يحيطون بشئ من علمه
 اي من علمه يتعلق بالمعلومات في الزمانين ففيه مكتة بتزده علمه
 ومنع حصرة مع حدود معلوماته وحصرها وان لم يسلم هذا فليقتضيه
 علمه البسيط الا بما شاء اي بمعلوم من معلوماته وشاء يدل على تحقق الفعل

مترجمه ادراك واصالتاً توأني وادته - ولكن ان نقل جياچه ابرع اقل پوشيده تمام ناز بيان مذکور - ولكن ان نقل پس آيات اندر جوار علم
 در آخر سورة البقر يعلم ما بين ايديهم يعني بيان در زمان حال آنچه بين شان است و ما خلقه و در زمان مستقبل آنچه پيشان است پس
 علم ماضی آن که باستقلال خود از كيف ممكن ثابت ميشود ثابت بحال آنکه او بعض عدم که لاحق بوجود حال شده و در اسوحي عدم كشيده
 گردانيد پس مني بعض عدم لاحق بوجود حال عدم اينخواهد و سوگ حال در استقرار خود با احتياج دارد پس مني البته شدن خود با احتياج شئ از علم علم
 پس وجود او در عدم مجهول - بخلاف حال مستقبل از آنکه حال موجود مستقبل است و مستقبل بعورم سابق است و مقتضي وجود است پس
 حال در استقرار خود احتياج ندارد پر شده شدن خود هم به محتاج نباشد - و اين كلام در استقلال است از حيث عدم احتياج او سوي غير او
 وجود استقرار علم و لا يحيطون بشئ من علمه و اما در نگيرند و احاطه نمی تواند چيز را بر علم او يعني از علم او که متعلق دارد به معلومات
 در بين روز و زمان حال مستقبل و در بين مكتة هست پتتره علم او در شصت حبل او و صفت عدد معلوماً آن علم و حصر آن معلوم است - اگر اين پذيرد
 نشود و تسليم نمايد پس بخير علم بسيط او چگونه نشود يعني علم بسيط حق چگونه بخير و چيز جز شدن تواند الا با حاشا و غير با چيز که نخواهد
 است يعني در مگر معلوم را از معلوماً او آنقدر که نخواهد - اينجا لفظ شاء بر تحقق فعل دلالت ميکند ببار صيغه صاعقه بر محقق است -

تعلّم العاديات وغيرها في أي زمان لعبد الله سبحانه اضافاً بالاشتقاق
 من المستثنى منه يدل على منع الاستقلال عن غير الله سبحانه تعميماً
 متحقق فلا دليل على منع علم الغيب لعبد الله سبحانه الا على جوارحه وفي
 سورة القصص وأوحينا إلى أم موسى أن امرئ عبيد فأخذت عليه فأنبئته
 في اليقظة ولا تخافي ولا تحزني أنا أذكوك اليك وجاعلوه من المؤمنين
 وفي آل عمران وإذا قالت الملائكة يا محمد يمran الله يبعثك بكلمة منته
 اسمه المسيح عيسى ابن مريم وجيهاً في الدنيا والآخرة ومن المقربين
 من اليتيم علم الغيب لعبد الرسول ثابت ش عند اهل سنة وجماعة
 خلافاً المعتزلين وفي سورة الحج عالم الغيب فلا يظهر على غيبه أحد
 الا من ائتمى من رسول فإنه يسأل من بين يديه ومن خلفه رصداً
 اعلم انه تعالى عالم الغيب ش الخلاف اليهود وبسببه الى من لم يحضر له
 خروجهم من عادات وغيرها ويرى بان غير هذا سبحانه را اذ يرى اضافت بخلق عالم ثابت ومتحقق استسبباً
 از مستثنى منه كبر منع استقلال از غير هذا سبحانه دلالت ميكنند كه بطريق تعميم است پس دليلي نيست بر منع علم غيب بر غير خداي سبحان
 مگر بر چهار وجه - و در سورة قصص است ركوع اول وأوحينا إلى أم موسى أن امرئ عبيد فأخذت عليه فأنبئته
 فأنبئته في اليقظة ولا تخافي ولا تحزني أنا أذكوك اليك وجاعلوه من المؤمنين وما دعي
 كديم و محمد اديم ما در موسى را اينكه ميرنوشاني او را يعني از شير خور اينديك او - چوں بترى براويس او را در دريا بيا فكلن فتر
 و عنك مشو - ما او را سؤرت يازد كه دانسته هم و او را از رسولان آورنده ايم - و در سورة آل عمران ركوع خيم است وإذا قالت
 الملائكة يا محمد يمran الله يبعثك بكلمة منته المسيح عيسى ابن مريم وجيهاً في الدنيا والآخرة
 ومن المقربين و چوں فرشتها گفتند ايم محمد هر آينه خدا ترا بشارت و فرده ميدهد بكلمه ازو كه نام اوس عيسى ابن مريم
 او با قدر وجه است در دنيا و آخرت و از مقربان خدا است - انبي هر دو آيت علم غيب بر اے غير رسول ثابت است نزد
 اهل سنة و جماعه و معتز در اعطاف است درين - و در آخر سورة حق است عالم الغيب فلا يظهر على غيبه أحد الا
 من ائتمى من رسول فإنه يسأل من بين يديه ومن خلفه رصداً يعني داننده غيب است
 پس ياري ميند بر غيب خود كسي را مگر اكس را كه پند فرمود از رسول و هر كسي را كه بشود و رگما را از پيش او و از پس او را مگر را بطور
 انكبان - بدركه هر آينه او تعالى داننده غيب است مگر خلاف شهود است و نسبت الى من لم يحضر له است يعني غيب است
 به نسبت كسي كه او را حاضر نيامد

بغير آيات الكرمه عالم غيب فلا يظهر على غيبه أحد الا من ائتمى من رسول

تفسير كرمه عالم الغيب فلا يظهر على غيبه أحد الا من ائتمى من رسول

مر العام له سبحانه وغیره **ش** عادتا او بغيرها ویدل على عمومها
 اختصاصه لمختص **مر** والاظهار بمعنى الامداد الذي يقع فيما وقع قبله
ش اي الاظهار **مر** فلا يظهر على عينه الخاص له سبحانه **ش** لا لغیره
 سبحانه عادتا ویدل على الغيب الخاص اضافت الغيب الى الضمير **مر** الام من اتقى من رسول فلا تقي
 من علم الغيب العام لعامة الانبياء وغيرهم من المؤمنين ومن علم الغيب الخاص لخاص من الانبياء
 ولما الاستثناء عن نفي علم الغيب الخاص بجويزة لغیره سبحانه فالعام
ش فيجوز علم الغيب العام **مر** بالا ولو يثبته **ش** عند اهل سنته و
 جماعة خلافا لمعتزلين اذ عندهم الرسول من ملاك ولمتوهمين **مر**
 فيدل على جواز احاطة كلية علما بالغيب للرسول لعموم اللفظين **ش**
 اي الغيب والرسول **مر** فليس يدرك الرسل صلعم بخصوصية قرينة الكلام بمقدار
ش متعلق يدل وان وقع صفة او حالا لاحاطة الكلية علما فمتعلق
 ثابتة **مر** احاطة مركزة تتم في شرح الصدر **ش**

ترجمه این غیب عام است برای او سبحانه و غیر او بطور عادت یا بشداید غیر عادت - و دلالت میکند بر عموم این غیب عدم اختصاص
 او برای مختص - و اظهار بمعنی امداد است آنکه واقع شود و آنچه که او پیش از اظهار و امداد وقوع یافت - پس او سبحانه امداد
 و یاری ندهد بر غیب خاص خود که او سبحانه راست نیست غیر او سبحانه را از روی عادت - و برین غیب خاص دلالت میکند اضافت
 غیب که سوئی ضمیر است - مگر باری دیگر کسی را که پسند آورد از رسول - پس نفی نیست از علم غیب عام از انبیاء و غیرشان
 از مؤمنین و نه نفی است از علم غیب خاص خاص را از انبیاء - و هرگاه این استثناء که از نفی علم غیب خاص است و
 یعنی علم غیب خاص را برای غیر او سبحانه جائز دارد پس بر این استثناء علم غیب عام با ولایت جائز دارد نزد اهل سنت
 و جماعت در حالیکه خلاف است برای معتزله زیرا که نزدشان این رسول ممد است از فرشته - و خلاف است برای دیگران
 هم - و این استثناء دلالت میکند بر جواز احاطه کلیه بطور علم لغیب برای رسول بنا بر عموم هر دو لفظ غیب و رسول که یک
 ریخته اند یعنی این استثناء به سبب عموم هر دو لفظ غیب و رسول که درین کرمیه آمدند دلالت میکند بر رسول که
 علم احاطه کلی لغیب جائز است - پس دلالت میکند برای سید رسل صلعم بخصوصیت قرینه کلام که دلالت بمقدار احاطه
 مرکزیت شان است حالانکه این احاطه مرکزیت شان در شرح مذکور آمده - یا پس دلالت میکند برای سید رسل صلعم بخصوصیت قرینه کلام
 بر جواز احاطه کلی لغیب بطور علم که ثابت است بمقدار احاطه مرکزیت شان حالانکه این ثابت است در شرح صدر

متعلق ثابت حال لاحاطة مرکزیتم و لونی این اداو این ش کما
 ذکر فی ذکر کیفیة احاطة علمه صلعم کما هو عند اهل سنة و جماعة من
 المتصوفین و ان ش مفعول علم علی العطش لفظ من مع و لفظ من مختص لان
 لیس تبیین عن الا لتخصیص من تعمیم و تخصیص بعد تعمیم لاینفی حوازم تخصیص
 لغیر مختص له اشتراکها ش ای عضو و غیر مختص و فی العموم ان کن ش الضمیر المستتر
 الی الامر المخصوص و مستغافی وجه الجواز جانب اول قوی ش الجملة
 حال من جواز الذي مضاف الی الامر فالواو حالية و الاعطف علی الجملة
 و لا ینفی نقصان فهم المستفهم هذه البلاغة الی المرام فی فصاحة
 الکلام مع التوسع للمقاصد و ان الرسول غیر الملائک ش عند اهل
 سنة و جماعة خلافاً للمعتزلین فعندهم هو ملائک و ان الله انسان بدلالة
 یسئلک من بین یدیه و من خلفه رصداً لان الملائک غیبی من الملائک فی امر
 و فی سورة النحل و یومر نبعث فی کل امة شهیداً علیکم من انفسهم و جنائیک

ترجمه اگر چه در آن واحد باشد یا در آن چنانچه در ذکر کیفیة احاطة علم او صلعم ذکر کرده شد بچنان که او است نزد اهل سنت و جماعة از
 متصوفین یعنی از موفقیه و محققین و بدانکه بر این لفظ من بالفتح که در متن آمده است تعمیم یعنی عام داند است و لفظ من
 بالکسر از من مفعول مختص است یعنی خاص گفته - انما نجا برون تبیین نیست که از کسی بیان کرده باشد مگر برای تخصیص است
 تعمیم - و تخصیص بعد تعمیم نفی نمیکند جواز امر مختص را برای غیر مختص لاینفی امر که خاص کرده شده است جواز نفی نمیکند جواز امری
 که برای او تخصیص نکرده شده است بنابراین اشتراک هر دو مختص و غیر مختص و عموم اگر آن امر مخصوص جماعت نباشد حال آنکه در وجه جواز
 جانب اول قوی است و نفی نمیکند نقصان فهم مستفهم این بلاغت را که سوگرم است در فصاحت کلام مع توسع بر مقاصد یعنی این کلام
 فصیح که برای مقاصد توسع دارد و بلاغت سوگرم میرساند باین بلاغت و فصاحت متوسع بمقاصد و موصول بمرام از نقصان
 فهم مستفهم نفی ندوال کرد - و بدانکه رسول در کرمه مذکور غیر ملائک است یعنی فرشته نیست نزد اهل سنت و جماعة حال آنکه خلاف است
 معتزلین - اگر نزدشان او ملائک و فرشته است - و حال نیست که بر سینه او انسان است بدلالة یسئلک من بین یدیه و من
 خلفه رصداً یعنی بطور نگاهداشت آپیش و پس او مقرر میکند از آنکه فرشته از فرشته و از خود بی نیاز نیست - و در سوره کل است
 رکوع دوازدهم و یومر نبعث فی کل امة شهیداً علیهم من انفسهم و جنائیک شهید علی هو لایح
 و در آن مقرر کرده شهید یعنی گواه خواهیم برگزید بر آنان از انفسها نشان یعنی از نفس های شان و بیاریم ترا

مُتَّبِعًا عَلَى هَذِهِ وَكَيْسَ الشَّهَادَةُ الْأَجْلَامِ الْمَشْهُودِ بِهِ فَلَمَّا بَشَّرَهُ بِكَيْفِ مَحَلِّهَا
 تَدُلُّ عَلَى أَنَّ الرَّسُولَ عَمَّ كَثِيرَ الْعِلْمِ بِالْمَعْشِيَّاتِ فِي إِنْ شَأْنِ لَكثَرَةِ الْمَعْلُومَاتِ فِي إِنْ
 فِي حُدُودِ كَرِهٍ وَأَخْرَجَ الْبَزْأَ وَالطَّبْرَانِي فِي الْأَوْسَطِ وَابُو عَيْمٍ بِسَنَدٍ صَحِيحٍ قَالَ رَوَى
 اللَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى أَنْ قَالَ رَأَيْتُ مَا تَعْمَلُ أُمَّتِي بَعْدِي فَأَخْذْتُ لَهُمْ
 الشَّفَاعَةَ الْحَدِيثَ وَكَوْنُ مِنْ آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ الْمَجِيدِ تَدُلُّ عَلَى الدَّعْوَى وَالْآيَاتُ فِي
 الْمَنْعِ شَأْنِ إِي مَنَعَ عِلْمُ الْغَيْبِ هُوَ فِي سُورَةِ النَّمْلِ قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ
 وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ هُوَ فِي سُورَةِ الْقَمَانِ إِنَّ اللَّهَ
 عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنَزِّلُ الْغَيْثَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مِمَّا تَكْسِبُ غَدًا
 وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ أَنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ هُوَ فِي سُورَةِ الْأَنْعَامِ وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ
 الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَغَيْرُهَا لَيْسَتْ مَعَارِضُهُ الْأُولَى لِأَنَّ الْغَيْبَ بِإِضَافَةِ اللَّهِ سَجَا
 ثَابِتٌ فَتَأَوَّلْ شَأْنِ الضَّمِيرِ الْمُسْتَرْتِ إِلَى آيَاتٍ فِي الْمَنْعِ وَالْأَصْلُ أَنَّ مَعَارِضَ الثَّابِتِ
 إِنْ كَانَ خِلَافَهُ لَا مَنَظَرَ يَأُولُ بوجُودٍ غَيْرِ مِثْلِهِ لِأَنَّ مَا ثَبَتَ لَا يَنْفِي لَا الذَّهْنُ

الذی صلیم لوجود خارج وهو غیر ثابت بنسبة أخرى فیأول النفی لا البیوت
لتقدمه صریح بالخلاف قرنه التعارضی باستثناء بحسب الحال او بحسب
العادت المحضونه فلا شیء ای فلا یثبت منعاً مطلقاً ولا التعارض و
مخالفة البدهة عما فی نفس المعرض ومن الاعجاز والكرامة فی المغیبات شیء
الالف واللام للجنس صلاهما فلا یبتدرون القرآن ولو كان من عند غیر الله لوجدنا
فیه اختلافاً کثیراً فاحتمس المشهوره من المغیبات افرادها فاربعه منها
فی الاعجاز والكرامة الا الساعة شیء فارجع لثبوتها الی کتب السیرة لاحتیاج
فی اعجاز النبی صلعم ومن غیرها فی کرامته الاولیاء رضاً قد رکت هو الله
تعالی اعلم والموفق والحفیظ *

اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى جَمَالِهِ
كَما تحبُّهُ وَرَضَّاهُ وَشَفَّعَهُ فِينَا
وَتَنَحِّنَا بِهٖ

ترجمہ آنکہ جو در خارج اصلاحت دارد حالانکہ او غیر ثابت است بل نسبت دیگر پس نفی تاویل کردہ شود نہ ثبوت بسبب تقدم
او پس رفع تعارض ثابت باستثناء است بحسب حال یا بحسب عادت محضونه یعنی آنچه بحسب حال یا حسب عادت محضونه است
از استثناء آل از ان عین تعارض رفع شود پس منع مطلق ثابت نشود ورنہ تعارض است و مخالفت برہمت از آنچه کہ در نفس
معرض است یعنی روگردانندہ و از اعجاز و کرامت کہ در جنس معنیات است لازم است یعنی از اعجاز و کرامت کہ در جنس معنیات
ثابت برہمت است ازین برہمت آنچه کہ در نفس معرض است مخالفت لازم آید و مخالفت از برہمت باطل پس اعراض از
چگونہ گردد۔ اَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَ لَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا
کہ در سورہ نساء رکوع ہزارہم است یعنی آیا پس فکر نمی کنید و نمی اندیشید در قرآن۔ و اگر از فرد غیر خدا بودی البتہ دریا فتنہ شود
اختلاف بسیار پس آل شیخ مشہورہ از معنیات افراد ہما شد۔ و چہ از ان ثابت اند در اعجاز و کرامت مگر ساعت و قیامت
پس بری ثبوت انہما رجوع کن سوی کتب سیر از احادیث در اعجاز نبی صلی اللہ علیہ وسلم و از غیر آل در کرامت اولیاء رضوان
علیہم جمعین بیابی۔ و خدای برتر دان است و توفیق دہندہ است و نیک نگاہ دارندہ *

اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلَى جَمَالِهِ كَمَا تُحِبُّهُ وَرَضَّاهُ وَشَفَّعَهُ فِينَا
وَتَنَحِّنَا بِهٖ

وذكر كيفية العلم والمعرفة
والعارف والمعرف
ومستحقا لها

ذِكْرُ كَيْفِيَّةِ الْعِلْمِ وَالْمَعْرِفَةِ وَالْعَارِفِ وَالْمَعْرُوفِ مُتَعَلِّقَاتُهَا وَمَا فِيهَا مَعَ الْمَطَالِبِ الْآخَرَى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنُسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ
وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ * **أَعْلَمُ أَنَّ الْعِلْمَ صِفَةٌ مُتَوَسِّعَةٌ لِمَعْلُومَاتٍ جَامِعَةٍ وَمَنْفَعَةٌ**
وَأَخْصَاصٌ بِمَعَيَّنٍ مَعْرِفَةٍ وَهَذَا عَلَى حِكْمِ الْقَدَائِدِ فِيهِمَا فَلِلْعَالِمِ عِلْمٌ حَصُولِيٌّ
هُوَ صِفَةٌ عَلَيْهِ مُسَوِّبٌ بِحَصُولِهِ الْعَالَمُ شَيْءٌ الضَّمِيرُ الْمُتَصِلُ إِلَى عِلْمٍ مَفْعُولٌ
الْمَصْدَرُ هُوَ إِيَّاهُ يَحْصُلُهُ بِغَيْرِيَّتِهِ بِهِ شَيْءٌ إِيَّاهُ يَزِيدُهُ بِزِيَادَتِهِ عِلْمِيَّةٌ
ذَاتُهُ فِي حَتَّاجٍ لِعِلْمٍ مَعْلُومَاتِهِ إِلَى غَيْرِهِ وَحَصُولِيٌّ هُوَ صِفَةٌ عَلَيْهِ مُسَوِّبٌ
بِحَضُورِهِ لِعَالِمٍ إِيَّاهُ بِحَضُورِهِ فِي نَفْسِهِ بِعَيْنِيَّتِهِ بِهِ فِي مَرْتَبَةِ ذَاتِهِ فَلَا يَحْتَاجُ
إِلَى غَيْرِهِ شَيْءٌ هُوَ الزِّيَادَةُ فَالْحَاصِلُ أَنَّ عَالِمًا بِعِلْمِهِ الْحَصُولِيَّ

بیان علم حصولی و علم
حضوری +

ذکر بیان علم حصولی و معرفتی
و غیره +

ترجمه ذکر در بیان علم و معرفت و عارف و معرّف و متعلقات او
و آنچه درو است با مطالب دیگر +

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنُسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ أَجْمَعِينَ
بَرَأْنِیْكَ عِلْمَ صِفَتِیْ اسْتِ مُتَوَسِّعِ بَرَأِیْ مَعْلُومَاتِیْ كَ جَامِعَةٍ وَمَنْفَعَةٍ وَأَخْصَاصٍ لِّغْنِیْ خَاصِّ شَرِّهِ بِلِیْنِ عِلْمٍ بِمَعْلُومٍ
مَعْرِفَتِ اسْتِ - وَ إِيَّاهُ عِلْمٌ بِرَأِیْ عِلْمٍ تَقْدِيرِ اسْتِ دَرِیْنِ هَرْدُو عِلْمِ مَصْدَرِ مَعْرِفَتِ اسْتِ كَ بِمَعْلُومٍ مَعْرِفَتِ اسْتِ شُورِ خَوَافِ صِفَتِ
مُتَوَسِّعِ بِمَعْلُومَاتِ خَوَافِ بِمَعْلُومٍ مَعْرِفَتِ اسْتِ مَخْصُصِ - تَبَسُّبِ نَزَارِیْنِ حُكْمِ تَقْدِيرِ عَالَمِ رَا زِدُو عِلْمِ چَارَه نِیْسْتِ یَكِیْ عِلْمِ حَصُولِیْ اسْتِ وَ صِفَتِ عِلْمِ
اسْتِ كَ نَسْبَتِ كَرْدَه شَدَه اسْتِ بِحَصُولِ سَبَبِ حَصُولِ عِلْمِ دَرِیْ عِلْمِ اِیْنِ عِلْمِ رَا عَالَمِ حَاصِلِ مِیْکَنْدِ بَغیرِ تَبَسُّبِ عِلْمِ بَعَالَمِ كَ زِیَادَتِ اسْتِ اِزْ بَرَزْدِ
بِرْمَرْتَبَةِ نَافِ عِلْمِ زِیْعِیْنِ اِیْنِ عِلْمِ بَعَالَمِ - تَبَسُّبِ عِلْمِ حَتَّاجِ مِیْشُودُ عِلْمِ مَعْلُومَاتِ خَوَافِ سَوِیْ غَیْرِ خَوَافِ اِیْنِ عِلْمِ بَعَالَمِ بَعِیْنِیْتِ نِیْسْتِ بَلْكَ بَغیرِ تَبَسُّبِ
اِیْنِ عِلْمِ بَغیرِ تَبَسُّبِ بَعِیْنِیْتِ اِیْنِ عِلْمِ حَتَّاجِ مَرْتَبَةِ نِیْسْتِ بِنَا بَرِ وَاسَطَه عِلْمِ مَعْلُومَاتِ فَرْدِیْ اسْتِ - وَ عَالَمِ اِیْنِ عِلْمِ حَصُولِیْ اسْتِ وَ صِفَتِ عِلْمِ اسْتِ
نَسْبَتِ كَرْدَه شَدَه اسْتِ بِحَصُولِ سَبَبِ حَصُولِ عِلْمِ دَرِیْنِ عِلْمِ بَعِیْنِیْتِ اِیْنِ عِلْمِ بَعَالَمِ دَرْمَرْتَبَةِ نَافِ عَالَمِ - اِیْنِ عِلْمِ سَوِیْ غَیْرِ
كَا دَرِیْ نَافِ اسْتِ مَحْتَجِ كَ مِیْشُودُ بَرَأِیْ عِلْمِ مَعْلُومَاتِ خَوَافِ - لَیْسَ حَاصِلِ اِنْكَ عَالَمِ بَعَالَمِ خَوَافِ كَ حَصُولِیْ اسْتِ

بیان علم حصولی
و علم حضوری +

یحتاج لعلم معلومه الی غیره ای مرتبه غیریه علم بعالم لانه واسطه بین علم
ومعلوم وبعلمه الحضور لا یحتاج لعلم معلومه الی غیره ای مرتبه غیریه علم
بعالم بل بعلم مرتبه عینیه علم بعالم لانه واسطه بین عالم ومعلوم لا یقوم
ان عالم لا یحتاج الی غیره ای معلوم الذی هو غیر نفسه فی مرتبه علم حصولی
فیعلم غیره ولا یحتاج لعلم معلومه الی غیره ای معلوم الذی هو غیر نفسه
فی مرتبه علم حصولی فیعلم نفسه **هر علم معلومه فاعلم نفسه** و غیره ایضا

فی الوجودین **ش** ای ثابت فی وجه علم حصولی و علم حصولی **هر** لا یستغنی
احدهما عن فیه و لا یلزمه شیء غیرهما المعلومه فاعلم عدم مطلق باصالة
متنع **ش** فلا اصل للسوال المشهور ای ان علم العالم القدیم عدما فی مرتبه
العلم الحضوری فلزم ان العدم عینه وان لم یعلم فلزم الجہل والسوال مستبعد
لان العدم المطلق لا یحکم بمعلومیته الا ان یقال الحادث مفعول علم ولان لما
علم غیر نفسه فهو حصولی ولما علم نفسه فهو حضوری **علم غیر نفسه** و **علم نفسه** کقولهم

ترجمه البته برای علم معلوم خود محتاج شود سوی غیر خود یعنی سوی مرتبه غیریت علم که بعالم است از آنکه این مرتبه غیریت
واسطه است در میان عالم ومعلوم - و عالم بعلم خود که حضوری است برای علم معلوم خود محتاج نمی شود سوی غیر خود یعنی
سوی مرتبه غیریت علم که بعالم است بلکه میداند مرتبه عینیت علم که بعالم است از آنکه این مرتبه عینیت واسطه است
در میان عالم ومعلوم - مثل قول شان اینکه عالم الیه محتاج شود سوی غیر خود یعنی سوی معلومی که بود غیر نفس او
مرتبه علم حصولی پس میداند غیر خود را و محتاج شود عالم بعلم معلوم خود سوی غیر خود یعنی سوی معلوم که او غیر نفس او است و مرتبه علم حصولی پس
نفس خود را پس علم نفس عالم و علم غیر او نیز - در برابر دو وجه که ثابت است یعنی در وجه علم حصولی و علم حصولی هر دو برای نیازی نمی شوند
از قییم یعنی شریک خود - و نه لازم شود عالم را چیز غیر این هر دو بر یک معلوم خود - پس علم عدم مطلق باصالت خود متنع است پس این سوال
اصح نیست یعنی اگر داننده قدیم عدم را در مرتبه علم حصولی بداند پس لازم شد اینکه عدم عین او است و اگر ندانست پس جمل لازم آمد
و این سوال مستبعدا یعنی از مضمون دور افتاد و بعید شمرده شد از آنکه عدم مطلق بمعلومیته خود حکم
نکرده شود مگر این که در سوال مذکور بجای عدم حادث گفته شود بنا بر مفعول از فعل بدانست که ترجمه علم
آمن - و از آنکه بر بنائے تعریف حصولی و حضوری بچو قول شان که نیست چون عالم غیر نفس خود بدانست پس
او علم حصولی است و چون نفس خود بدانست پس او علم حضوری است و

این علم را بشمار با شایسته و باطنها

فَعَلِمَهُ تَعَالَى مُتَعَلِّقٌ بِمَا هُوَ قَدِيمٌ وَبِمَا هُوَ حَادِثٌ وَلَمْ يَتَغَيَّرْ بِاخْتِلَافِ الْمَعْلُومَاتِ
 حَتَّى مَا بَلَغَ الْعِلْمُ فَاَعْلَمَ أَنَّ الْمَعْرِفَةَ مُوقُوفَةٌ فِي نَفْسٍ عَارِفٍ فَلَا يَعْرِفُ مَا فِي
 غَيْرِهَا فَالْمَعْرِفَةُ حَقِيقَتًا بِمَا قَامَ بِقِيَامِهِ الْحَقِيقِي فِي نَفْسٍ عَارِفٍ وَتَحَاوُزًا
 بِمَا قَامَ بِقِيَامِهِ الْمَجَازِي فِيهَا وَالْقِيَامُ الْمَجَازِي لَا يَتَحَقَّقُ إِلَّا بِمَا قَامَ بِقِيَامِهِ
 الْحَقِيقِي فِي نَفْسٍ عَارِفٍ وَهُوَ شَبَهُ الَّذِي هُوَ وَجْهٌ مَعْرِفَةٍ فَاَعْلَمَ أَنَّ الشَّبَهَ
 لَتَكْيُفٍ عَلَيْهِ فِي مَرْتَبَةٍ مِثَالٍ بِكَيْفِيَّةٍ مَعْلُومَةٍ لَا مَا يَقُومُ فِيهِ وَعَلَيْهِ كَصُورَةٍ فِي
 مَرَاتٍ وَعَلَى غَيْرِهَا فَيَحْتَاجُ إِلَى وَجُودٍ مُتَقَدِّمٍ مِنْهُ فَإِنَّ حَصُولَ شَيْءٍ صَنْعًا
 لِيَحْتَاجَ إِلَى شَبَهٍ مُتَقَدِّمٍ مِنْهُ وَعِلْمًا شَيْءٍ عَطْفًا عَلَى صَنْعِ أَيِّ حَصُولِ شَيْءٍ
 عِلْمًا مَرَّةً وَجِهَيْنَ بِنَفْسِهِ مِنْ حَيْثُ أَنَّ الشَّبَهَ لِيَحْتَاجَ إِلَى نَفْسِ شَيْءٍ وَهُوَ
 مَقْصُودٌ وَكَبَشَبِهِ شَيْءٍ عَطْفًا عَلَى بِنَفْسِهِ مِنْ حَيْثُ أَنَّ مَعْرِفَةَ شَيْءٍ لِيَحْتَاجَ
 إِلَى شَبَهٍ الَّذِي هُوَ وَجْهٌ مَعْرِفَةٍ فَلَا نَزَاعَ وَالْحَقُّ ابْنُهُمَا مَعَابَتَا خَرُوتَيْنِ فَلَا
 يَعْرِفُ عَارِفٌ غَيْرَ مَا هُوَ مُتَقَدِّمٌ مِنْ شَبَهٍ مُتَقَدِّمٍ شَيْءٍ مِنْ مَصْنُوعٍ لَصْنَعٍ
 وَمُتَقَدِّمٌ مِنْ شَبَهٍ مُتَاخِرٍ شَيْءٍ مِنْ مَعْلُومٍ لِمَعْلُومٍ

ترجمه پس علم او تعالی متعلق است با آنچه که او قدیم است و با آنچه که او حادث است و با اختلاف معلومات تا آنجا که این علم در رسیدن به
 ویرا که هر آینه معرفت موقوف است بر نفس عارف پس نشانده شود آنچه که در غیر او است پس منت از روی حقیقی یا از چیز است
 که بقیام حقیقی خود بر نفس عارف قائم است و بطور مجازی با آنچه که قائم بقیام مجازی است در روی نفس عارف و قیام
 مجازی ثابت به تحقق نشود مگر با آنچه که بر نفس عارف بقیام حقیقی قائم است و او را به مت آنکه او است وجه معرفت و بدانکه هر آینه
 البته تکلیف علم است یعنی چگونگی علم در مرتبه مثال کیفیت معلوم آنکه که قائم شود در روی و همچو صورت در آینه بر غیر او پس این
 تعالی! تا سر وجود معلوم اوست پس هر آینه حاصل شدن به بطور حقیقی البته محتاج است به شایسته که از آن شایسته است
 و حصول شایسته بطور علم بر روی وجهی که بر نفس شایسته از این حیثیت که شایسته البته احتیاج دارد بر روی نفس شایسته که او مقصود است و دوم شایسته
 از این حیثیت که معرفت شایسته البته احتیاج دارد بر روی شایسته آنکه او وجه معرفت است پس نسبت نزاعی و حق پس است که
 هر آینه علم بر دو معنی است تاخر رتبی یعنی دین سپس مانند از روی رتبه است نه بطور حقیقت پس عارف نمی نشاند
 غیر از چیز را که او متقدم است از شایسته متقدم است از مصلوع برای صانع این مصلوع و متقدم از شایسته تاخر که از معلوم برای علم است

این علم را بشمار با شایسته و باطنها
 است که در معرفت موقوف بر نفس عارف است
 مابین علم و شایسته
 و تبه آنها معاب تاخر
 رتبی است +

فوسيلة معرفة لهما **ش** اسم لما هو متقدم من شبه متقدم لصنع ومتقدم
 من شبه متأخر لعلوه وصف جامع ومانع وجامع ظل ذي ظل والمانع
 مسلوليه وهو معرفته وإن نفى أحدهما **ش** اء احد من وصف جامع و
 مانع **ش** فالمعرفة ممنوعة فالناحية والمتبوعة وهي العالدية والمعبودية بمقتضى
 الوصف الجامع والمانع فهي مورثة التصديق وهو حصول معرفة شئ كما هو هو
 وهذا الاسم للمعنى **ش** اى حصول معرفة شئ كما هو هو لا معنى مصدرى
 ومحل القلب العنصرى ومبدئه من حد اعلى مرتبة حواس باطنية الى
 حد اسفلها الى مرتبة مثال **ش** الى انتهائية على اصل غير جنس **ش** وقين
 تصديق الى تصور **ش** اء الى انتهاء تصور على اصل غير جنس **ش** وهو
 حصول شبه شئ كما هو هو لقصد **ش** غير معين **ش** وهذا الاسم للمعنى
ش اى حصول شبه شئ كما هو هو لا معنى مصدرى ومحل الدماغ و
 مبدئه من حد اعلى مرتبة مثال الى حد اسفلها الى عتبة شهود **ش** الى
 انتهائية على اصل غير جنس **ش** فالصدق والتصور هما اعتباران نرايان على المعرفة
 ينسبتهما الى معروف

باني التفسير والافعال

بيان انك وسيل معرفت وصف جامع ومانع است
 وصف جزو دانك مورد تصديق بهي آدمه

ترجمه پس وسيل معرفت برای هر دو یعنی برای آنچه که او متقدم است از شبه متقدم که برای حق است بهم مقدم است از شبه
 متأخر که برای علم است - و وصف جامع و مانع است - و وصف جامع ظل ذي ظل است یعنی کس صاحب عکس - و وصف
 مسلوب ذي ظل که او معروض است یعنی این مسلوب جا ظهور ظل است - و اگر کسی از هر دو وصف جامع و مانع است و هم مورد
 تقدیر است - مورثه یعنی آنکه گفتم در وقت است یعنی از اینجا تصدیق اینگزرد و میفرزد - و او یعنی تصدیق
 حصول معرفت چیزی است بچنان که او است - و اینجا تصدیق هم است برای آنکه اى که او حصول معرفت بشو است که او هر دو
 معنی مصدر - و محل تصدیق قلب عنصری است - و مبدی یعنی جای آغاز او از حد اعلی مرتبه حواس باطن تا حد اسفل مرتبه شهود او تا
 مثال - این تا انتهایه برقا عدد غیر جنس است که در هر دو دخول یکدیگر نباشد - و از تصدیق تا تصور که او جامع شین
 شبه چیز است بچنان که او است برای تصدیق غیر معین - و حرف تا درین جمله هم بر قاعده غیر جنس است - و تصور تا اعتبار یعنی که او حصول
 شبه شئ است بچنان که او است اینجا اسم است زیرا که معنی مصدری - و محل او دماغ است - و مبدی او اى که او مرتبه مثال تا حد اسفل شهود
 شهود - حرف تا اینجا هم بر قاعده غیر جنس است پس تصدیق و تصور هر دو اعتبار اند از راندر بر مقرر به سبب با اعتبار اطلاق هر دو و ذکر

بيان تصدیق و تصور

بيان محل و مصدر تصدیق

بيان محل و مصدر تصور

والتصديق يتعلّق بحسبي وبغيره بدلالة اليك والتصور **ش** يتعلّق **ش** محسبي فقط فالمعقول غير حسبي وكذا لالة وشبهة وربط منه **ش** فمستنبط من الكلام ان الحسبي مصدق بتصوره ضروريا والمعقول مصدق بدلالة اليك محتملا فلما ارى يد علم شئ فنبعث علم من محل تصديق الى مراد من الحسبيات ويتوجه من محل تصوير اليك ويتعلّق به فيحصل شبهة في محل تصور بقيام الحقيقي فيعلم في محل تصديق توسعا واختصاصا او اثباتا ونقيا والى مراد من المعقولات بدلالة اليك محتملا وكيفية الانبعاث والتخليق والحصول مجهولة على التحقيق فالتصديق مقدم مقصودا وقريب باعلاؤه ومؤخر حصول **ش** اي حصول شئ في حد اعتباره والتصور مؤخر سببا ومقدم في حد اعتباره حصولا سببيا **ش** اي حصول شبهة شئ بسببه **ش** فليس مقصودا بذاته الاسببية والقلب في الحال **ش** اي حال التصور **ش** وسائر والتصديق من افعال اختيارية بخلاف المعرفة **ش** اي ليست باختيارية **ش** فيشرف حواس ظاهرة في عالم الشهود باقراره والاقرار ما هو في عالم الشهود من اثر ما هو في عالم

المثال تصديقاً

بیان افتخار زاهدان قدرتی
تقدیر بر معرفت و تقوی اولی
و حسی بر دود و دم فکری
عسی جود و نسی خوار است
بیان سبقت علم حسی بر فکری
چگونہ بر خیزد از سجی و سجی
از دگرجا بوسل کدام و چگونہ
حاصلی آمد

کیفیت بشا علم و تقوی و حصول
مجمول است ۴
برای آنکه بنا بر مقصود تقدیر
مقدم و بنا بر حصول مؤخر
و الله بنا بر حسب علم است
و الله و حصول مقدم
مقدم و حصول

نصفه قوما از
افراد شریف و با
عقل و ادب و

مصدق الذي يفيد للايمان الشرعي بقبول المصدق واقرار الذي يدل على
 على صحة التصديق باتيان اثر التصديق وهو مصدق حقيقة وان لم
 يكن في التصديق مصدقا لكنه دليله ظنا ولا يكذب به وعالم الشهود
 لتكميل المعرفة والحكمة فلا قرار في حكمه كالتصديق في حكمه فرضا و
 وجوبا واستحبابا شرعيا وعقليا وليس اقرار اللسان بدليل على التصديق
 الا ظنا ومجانا ولا يكذب به ولا يزول التصديق بزوال الاقرار الا الدليل
 عليه ولا يزول الاقرار الا بصدقه **ش** اي بالنكار ما هو مقصود واليقين
 تحقق علم لمعلوم من حيث هو فلا يصله الشك الذي يمنع تحققه
 فلا يزيد ولا ينقص في حقه لكنه اذا كان لمعلوم غير الذي علم من قبل
 فزيد في غير ذلك الذي حصل من قبل فهما متغايران باعتبار المعلوم فالزيادة
 عليه من غيره لا في حقه واعلم انما الايمان بعد زوال الكفر فان نراد او
 الايمان لزوم الكفر في الحال ولا يجتمعان - واعلم انما المصدق مغاير تصديق
ش اي ليس عين تصديقه مع ربطه به لا ينقطع **ش**

توضيح تصديق كنه مفيد عيشو ايمان شرعي بقبول مصدق استيعني كنه تصديق كنه شد - واقرار كنه دال ميكند بر صحت
 باتيان اثر تصديق است وادو حقيقت مصدق است اگرچه در تصديق مصدق نباشد ليكن ايعني اقرار از روي وطن دليل تصديق است
 باقرار كذب كرهه شود ودر روي مكلفه شود - وقلم شهود بر روي كس معرفت وحكمه ثابت آمده - پس اقرار و حكم خود بر تصديق است
 سكرام از روي فرض ووجوب ويجاب كه از راد شرعي وعقلي است - واقرار زباني دليل بر تصديق ليست مگر بطوطين ومجاز يعني اقرار
 زباني دليل قطعي است كنه از راد بر تصديق محمول شود و باقرار در روي واطلاع مكلفه شود - و بزوال اقرار تصديق ناسخ نشود كنه زائل شود
 ويزول تصديق است - واقرار زائل نشود مگر بصدق يعني بالنكار آنچه كراهه است مستند يا بالنكار جيزي كراهه اقرار كرهه - و يقين
 تحقق علم است بر كنه معلوم من حيث هو هو يعني از نظيره كراهه است كراهه است مستند يا بالنكار جيزي كراهه اقرار كرهه - و يقين
 بيش و كنه في شود ولكن ادركه بر كنه معلوم غير آن باشد كنه بيش و كنه است بيش بيش و كنه معلوم حاصل شدي بابتيا معلوم
 به و دو شق از راد بيش زباني زباني است و در راد - و بعد كنه غير بيش كنه ايمان بعد زوال كراهه است - پس ايمان بيش شد كنه كراهه زائل
 شد - و ايمان كراهه و بيش كنه شوند - و بعد كنه غير بيش كنه ايمان بعد زوال كراهه است - پس ايمان بيش شد كنه كراهه زائل
 كنه قطع نشود اين ربط

بيان التصديق وتوحيده ولا يزيد ولا ينقص

توضيح وعلم اقرار كراهه وتصديق اي بولي است

بيان بيش و كنه في شود

بيان كراهه ايمان بيش

بیان الوجود علی الوجودیان
بیان تشخص هو زائد علی ما سبقت وعلین ما سبقت

ای ربط التصدیق بالمصدق لا یقطع **ش** فالصدق لا یتحقق دون التصدیق
والتصدق لا یتحقق دون المصدق **ش** فیما لزم وعلیه بینهما **ش**
هنا الايمان والا سلام لم یفترقا لفرقة کلیة بینهما **ش** ومن هنا اللفاظ
المتداولة كالایمان والعمل والتصدیق والاقراء كلها بمراد واحد **ش**
العلم والمعرفة والتصدیق والیقین علی وجودهم الحاصل باطل **ش** الا علی
تجددیه بشأنه فتشخصهم **ش** اعلم ان العلم علی وجوده علم معلومه وهو باطل
وقس علیه المعرفة والتصدیق والیقین وان تشخص ماهیة مجردة متجدد
لانها هو عین نفسه لا تشخص زائد علیها منها **ش** علی تشخصهم الحاصل الزائد
علی ماهیة منها باطل **ش** لا یبطل تشخصهم علی تشخصهم الذی هو
عین ماهیة زاده متجدد معها **ش** الا علی العلم معرفة وعلیهما تصدیق وعلیه
توصیف وتکلیفهم علی بناء مفعولهم فی عالم الشهود فضلا عن حدیثهم **ش**
ای زیادة تميز من التکمیل

تشریح معنی مصدق که مغائر تصدیق خود است ولیکن در میان نشان ربط است چنانکه یکدیگر جدا نمی شوند پس مصدق
بغیر تصدیق متحقق نشود و تصدیق بغیر مصدق ثابت آید پس هر دو در میان هر دو لازم و ملزوم اند و آنچه سبقت است که ایمان و
اسلام هر دو جدا نیستند چنانکه در میان هر دو فرقه کلیه یعنی کامل جدایی باشد و آنچه سبقت است که این الفاظ مترادف اند و هر دو
ایمان و عمل و تصدیق و اقرار که همه آنها بمراد واحد اند پس وجود علم و معرفه و تصدیق و یقین هر دو حاصل نشان باطل است
مگر بر بنا بر تجدید و او پیش او و بدانکه هر آینه علم بوجود خود علم معلوم خود است که او باطل است و قیاس کن برین معرفت
و تصدیق و یقین را و بدانکه هر آینه تشخص ماهیت مجردة متجدد است یعنی نو آینه از آنکه این تشخص او عین نفس است
است تشخص از بر ماهیت که از ماهیت است تشخص نشان تشخص حاصل نشان که این زائد بر ماهیت است از ماهیت باطل است و از این باطل
یعنی شود تشخص نشان که تشخصی است که او عین ماهیت نشان است از آنکه او ماهیت متجدد میشود پس معلوم شد که چنانچه
علم و معرفت و غیره و تشخص نشان بوجود علم و بر تشخص زائد هر دو حاصل نشان باطل است مگر آن علم و معرفت
بر بناء تجدید او که بمثل او است باطل نمی شود و باطل شود تشخص که زائد است بر تشخص ماهیت که این عین ماهیت
است که با ماهیت متجدد همراه مگر بوجود علم وجود معرفت صحیح و درست است و معرفت تصدیق و بر توصیف و تکمیل نشان زائد
مفعول نشان علم شود است از آنکه فعل مفعول تمام شود و این تکمیل نشان بطور فضل و زیادت است از حد یقین نشان +

بیان آنکه وجود و
وجود باطل است
مع کیفیت هر دو
تشخص که زائد بر ماهیت
و عین ماهیت است
بیان آنکه بر وجود علم
وجود معرفت و تصدیق
تصدیق و عمل و تصدیق
توصیف و تکمیل

توصیف و تکمیل درست و صحیح است فضلا در حد یقین نشان +

ای ہذا تکمیلہم از ادعای حد تعینہم ^{لانتهاء معرفۃ المقصودات} ہذا لایزال التي فی عالم الشہود فلا قرار درجات علی وفق ما فی عالم المثال ^{مستند بہ ثبوت التبعیہ فی عالم الشہود} شی
 ای من العلم والمعرفۃ والتصدیق والیقین ^{وہذا الکلام فی وجہ} لطیف فان اصبتہ فاستکثرت فی الحیر وان رعت فلک مالک ^{فاعلم ان} المؤمن من ^{شی} من تشیر الی انتزاع وتعیض ^{وہو ظل موجودات قدیمیہ} متضمنہا ببقایا ^{مجاہزی} عنہا قال ^{وجود} ^{شی} ای وجود المؤمن ^{مشارک} بہا ^{شی} ای موجودات قدیمہ ^{وصفا} وہی منشاء ^{فتابعیتہ} ومتنوع ^{لہ} وعایدیہ ^{ومعبود} لہ من ^{ہذا} ^{شی} ای ^{ہذا} الموجودات القدیمہ ^{ہو} فالتوفیق ^{شی} ^{الذی} مصطلح الشرع الشریف ^{ثابت} ^{شی} بتوفیق المؤمن ^{بموجودات} قدیمہ ^{والتوفیق} متعلق ^{بالفعل} والموفق ^{مفعول} متعاقب ^{لا متقدم} اذ هو غیر معقول ^{ولا متأخر} اذ هو متباعد ^{عنہ} ولا معہ ^{اذ هو فی} ^{ثابت} ^{ولا} احتیاج ^{بینہما} ^{لا} ^{ظن} ان یراد ^{معہ} بمعنی متعاقب ^{والظن} یقتضی ^{قرینہ} ^{رورویہ} وفناء ^{کلہما} نظریۃ

ایمان المؤمن و عایدیہ و انبیین

تکلیف مکرر و انبیین و معبود و کلام و شہود

تکلیف و انبیین و کلام و شہود و عایدیہ

ترجمہ و این تکمیل در عالم شہود بریں سبب آمدہ کہ انتہاء معرفت مقصود است بدلائل است کہ آہنہا در عالم شہود
 پس برای اقرار درجہ اندرہ و رفتی ^{انچہ} کہ در عالم مثال است یعنی درجہ ای اقرار بر موافقت و ساز واری ^{انچہ} است کہ در عالم مثال
 است از علم و معرفت و یقین و یقین - و این کلام در وجہ لطیف است پس اگر برسی اورا بصواب پس در حقیشی
 گرفتہ و اگر گنجی کہ دی پس بر او شست ^{انچہ} برای تو هست - پس برانکہ بر اینہ مؤمن از ظل موجودات قدیمہ است یعنی انہ شری
 از بعض عکس موجودات قدیمہ آمدہ کہ بسبب قیام مجازی ازال موجودات این ظل موجودات نقصان دارد - پس وجود مؤمن از
 روی وصف موجودات قدیمہ مشترک است کہ غشا و این وجود بہو موجودات قدیمہ است پس تابعیت اول یعنی تابع شرف است
 و متبوع بلکہ او عاید شدن او و معبود برای او از این موجودات قدیمہ است - پس توفیق کہ در لغت دو چیز را موافق کردن است
 آن در شرع شریف اصطلاح آمدہ بتوفیق مؤمن بموجودات قدیمہ ثابت است - و توفیق متعلق بفعل باشد - و توفیق
 یعنی توفیق یافتہ مفعول است متعاقب فعل نہ متقدم از آنکہ تقدم مفعول از غیر معقول است - و نہ متأخر از آنکہ تأخر
 او متباعد است و بعد باہم صنوع - و شرع است از آنکہ مفعول در ثابتن است یعنی ثابت آرد و ثابت - و درین برد و فعل و
 احتیاج نیست - پس بر اینہ من گمان میکنم اینکہ ارادہ کردہ شود با معنی مع او معنی متعاقب - و ظل قرمت و رویت و قدر انوار
 در دنیا کہ ہمہ با نظریہ اند

فی حد اعتبارها مع قرین حقیقہ غیر مکلفات بحسب حقیقہ مقرب الیه
 و مرئی و مفتی به و هو و وظل فی الدنیا ^{حال من التزم والرویه والفتاویٰ كلها نظریه ۱۲} **ش** متعلق یقتضی **مر** فیمجر
 الی رویه حقیقہ مع قرین حقیقہ و فناء نظری فی حد اعتبار فی الجنة
ش متعلق یجر **مر** قال سبحانه و وجوه یومئذ ناضرة ^{المر بها ناظره} الی مر بها ناظره
 و کل ذلك ما ذکر فی الرویه بحسب اراده المعبود لا منعا **ش** فجازت رویه
 حقیقہ فی الدنیا لانه تعالی قادر علی ان یخلف بصر الذی یراه تعالی فی
 الدنیا کما یخلق فی الجنة لرویة حقیقہ و قیل فی الکلام کیف ^{و بهل} سأل الرسول
 علی الممنوع ای رب ارنی فقیل نعم کیف علی الممنوع ای لیست فی حقیقہ
 فی الدنیا ممنوعه بل هی جائزه ^{بدلیل} ارنی **مر** فیمجر ^{بعد} نظری ^{لجواز}
 نفی قرینة نظریة لا بعد حقیقی لوجوب قرینة حقیقہ و لا فناء حقیقہ ^{کامتناع}
 فناء فی غیره حقیقہ و ما من قرین فی طاعة هو نظری او انصافی یوصل
 الی حقیقی او حجابی معلوم او مجهول و قیل من متشابهات و التبعد فی المعصية

ترجمه در حد اعتبار خود ما مع قرین حقیقہ حال آنکه اینهم که نظریه اند باعتبار حقیقت مقرب الیه یعنی با که قرب و نزدیکی
 حاصل شده است و باعتبار حقیقت مرئی یعنی آنکه دیده شده است و باعتبار حقیقت مفتی به یعنی آنکه بدو فناء حاصل کرده است
 غیر مکلف اند یعنی کمیتش معلوم نیست - و او وظل یعنی صاحب ظل است که از و کس و سایه حاصل آمده و مقرب الیه است
 و مرئی و مفتی به در دنیا - پس این ظل و جهنت سوئی رویت حقیقہ میکند مع قرین حقیقہ و فناء نظری در حد اعتبار الیه
 بهم - و مرود سبحانه و وجوه یومئذ ناضرة ^{المر بها ناظره} الی مر بها ناظره ^{در سوره قیامتہ رکوع اول} - یعنی رویشان باشد
 در آن روز و ترازو - سوئی برود و کار خود بنگران - اینهم آنچه که در رویت مذکور آمده بحسب اراده معبود است آنچه آنکه
 او خواهد - نه از روی مع کس نیست - پس در دنیا رویت حقیقہ جائز شد از آنکه او تعالی قادر است بر اینکه میدوید بر سر و
 بینائی آنکه او تعالی را در دنیا بیند چنانچه خواهد آفرید بر او چنت برای رویت حقیقہ - و درین کلام گفته شد که سوال
 رسول حضرت موسی علیه السلام چگونه باشد بر ممنوع که گفت **رب ارنی** یعنی ای رب اینها را منظر کن - و اینها را منظر کن
 یعنی رویت حقیقہ در دنیا ممنوع نیست بلکه ای **رب ارنی** چنانچه است پس بعد نظری جائز باشد پس **مر** فیمجر ^{نظری}
^{نه حقیقی} ^{سبب} ^{وجوب} ^{قرین} ^{حقیقہ} - و نه جائز باشد فناء حقیقی از آنکه فناء در غیر خود حقیقہ متعین آمد - و آنچه از قرب کلمات است و نظر
 است یا انصافی که سوئی حقیقی یا حجابی معلوم یا مجهول می شود و گفته شد که این قرین متشابهات است و تبعد که در معصیت است

بیان آنکه رویت حقیقی
 در دنیا جائز باشد
 و دلیل او +

بیان آنکه بعد نظری جائز
 است نه حقیقی و نه
 فناء حقیقی - و در
 در نظر است
 انصافی و غیره +

هوسلب المذكور فاعلم ان غاية التحقيق في مسألة روية في الدنيا كما يشترط
 الرائي بها انها واقعة في عالم المثال لانه غاية شبه ظلالا **ش** تقع
 في عالم الشهود ولو وقعت في روياء او يقظة وانما يكشف عالم المثال البعض
 اولياء الله تعالى في يقظة فلا منع لها في اليقظة وهذه الروية بحجاب منسوب
 اليه تعالى من تنزيهه تعالى او تشبيهه تعالى ولا تحصر بصورة معينة حتى
 تمنع في غيرها تحدث بحكمته وقدرته تعالى كما يشاء وهو الحكيم القدير
 كما ذكر في تقريره في محله **ش** اي ذكر كيفية اثبات مرتبة الحجاب بين القديم
 والحادث المخلوق **م** وقد تناول الصورة بما شاء الله تعالى فهمنا مسألة
 وحدة الوجود **ش** الامنافه بمعنى في **م** مصطلحه متصوفين في عرف
 نظرهم الى موجودات قديمة من غير تمايز مسلوباتها لان تمايز مسلوباتها
 موقوف على انبائها من حادث فهما **ش** اي الحادث والمسلوبات التي
 مبني عليها من الحادث **م** يقينان من علم الذي ظل من علم موجودات قديمة
 بقطع نظر عن غيرها اعتبارا من جهة فلا يقابلها غيرها في العلم **ش**

بيان وحدت الوجود وحدت الشهود

بيان انبائها في مصطلحات

ترجمه اوسلب مذكور است پس بدانکه بر آئینه انتهای تحقیق در مسئله رویت در دنیا چنانچه برینزه بدو مشرف میشود و آنکه اول
 است در عالم مثال از آنکه این عالم بطول شبیه را غایت آمده - بنابر رویت در عالم شهود واقع شود اگرچه در خواب یا در بیداری
 واقع شد - و چنانچه نیست که عالم مثال برای بعض اولیاء الله تعالى در بیداری کشف می شود پس برای مثال در بیداری نیست
 نیست - و این رویت بحجاب است که بسوی او تعالى نسبت کرده شده است از تنزیه او تعالى یا تشبیه او تعالى - و این
 رویت حصر نمی یابد بصورت عین تا که منع شود در غیر صورت که آل صورت حکمت و قدرت او تعالى آنچنانکه او می خواهد
 می شود و او است حکیم و قدیر یعنی بسیار صاحب حکمت و قهار قدرت چنانچه ذکر کرده شد در تقریر او یعنی در قرارداد این تعبیر حجاب نظر
 در محل او - یعنی این بیان در ذکر کیفیت اثبات مرتبه حجاب در میان قدیم و حادث مخلوق است - و گاه تاویل کرده شود صورتی باشد که حادث
 نقا - پس همین جا است سلبه وحده الوجود و این صافست بمعنی فی یعنی وحده در وجود اصطلاح کرده متصوفین است که در عرف
 شان سوگو موجودات قدیمه پس وحده وجود پیش آید بسبب تمايز عاندن مسلوبات موجودات قدیمه از آنکه تمايز مسلوبات آنها موقوفست بر
 داده شدنشان از حادث - و هر دو یعنی حادث و مسلوبات آنکه از حادث برین الهی داده شده است فانی میشود از علم آنکه نظر از علم

بيان وحدت وجود وحدت الشهود

کفایت وجودی

موجبات قدیمه است نسبت به فعل شایان برای انبائها موجودات حادث
 و گاه که از این باب نیست - پس چنانچه در علم قابل ادراک شود

ای علم الذی ظل من علم موجودات قدیمہ بقطع نظر عن غیرہا اعتباراً
 من جهة **م** لکن تا مل فی ظل علم موجودات قدیمہ بقطع نظر عن غیرہا
 ان لا یعلم موجودات قدیمہ بنفسہا الحدوثہ فیحتاج الی دلالة بنفسہا لا یغیر
 لکن لا یصل الی تمایز نفسه فتعدراً فالصوفی یأثّر عما فی وکان فیما بقی
 وما مع تمایز مسلوکات وحدۃ الشہود **ش** بمعنی مقابلة والاضافة بمعنی
 فی **م** لکن مسلوکات منبئة علیہا من حادث فیما **ش** ای الحادث و
 المسلوکات التي منبئة علیہا من الحادث **م** یتقیان فی علم الذی ظل من علم
 موجودات قدیمہ وغیرہا مستحججہما اعتباراً من ہمتین فیقابلہا غیرہا
 مع روابط التي بينهما **ش** ای موجودات قدیمہ وغیرہا من حادث **م**
 فہمنا احوال فیجد وحدۃ الوجود الواجب سبحانه دلالة من غیرہ سبحانہ
 الی ما نصیبہ من الولاية الخمسة فیجد کلہ منہ سبحانہ فیجد انہو العارف
 والمعروف بنفسہ سبحانہ فیزل باستجماع العلم المذكور مع معیتہ وقرب و احاطة

ترجمہ یعنی درین علم آنکہ از علم موجودات قدیمہ ظل است کہ او از غیر آن موجودات قطع نظر دارد و این ظل از روی
 اعتباری است کہ ازین یکجہت است۔ لیکن در ظل علم موجودات قدیمہ کہ بقطع نظر از غیر او است تا مل است تا مل و فکر کن
 آنکہ این ظل موجودات قدیمہ را بنفس اینہا بسبب حدوث خود ہمینہ اندیش محتاج باشد سو دلالت بنفس خود نہ بخیر خود
 لیکن سو کہ تمایز نفس خود مہلت نمی یابد بسبب سرعت فانی خود۔ پس تعدراً آمد کہ تمایز نفس خود و بر آگاہی او مسلوکات
 را بمقابلہ موجودات بداند۔ پس صوفی یأثّر عما فی وکان فیما بقی است یعنی از آنچه کہ فانی شدہ یأثّر و حیدر است و
 در آنچه کہ باقی آمد کان و شونہ است۔ و آنچه کہ او مع تمایز مسلوکات است و وحدت شہود است۔ و اینجا شود بمقابلہ
 وجود است۔ و اعتنا بمعنی یعنی و تعدراً کہ مقابلہ خود از آنکہ مسلوکات آنکہ بر او حادث آہی آوہ۔ پس ہر وہا و مسلوکات کہ بر او حادث آہی
 است باقی ماند در علم آنکہ از ظل است۔ از علم موجودات قدیمہ و غیر او کہ ہر دو را این علم جمع آورندہ است از روی
 اعتبار کہ او از ہر دو جہت است پس درین علم غیر موجودات مقابل اومی شود مع روابط و تعلقاتیکہ در میان
 این ہر دو است یعنی موجودات قدیمہ و غیر او از حادث۔ و اینجا احوال اند۔ پس می یابد وحدت وجود و وجوب سجدہ لا
 بدالات از غیر او سبحانہ تا آنچه کہ نصیب او است از ولایت خمسہ۔ و می یابد کہ سرائیہ شان نیست کہ ہو عارف و معرف
 بنفس او سبحانہ است۔ پس نزد دل کند یا استجماع علم کہ مذکور آمد مع معیت و قرب و احاطت

بیان معنی الحقیق الشریف
من حرف بر فکل لسانه
الحقیق و المؤمن مرآة
المرئ الحقیق فی منظر الکلام

بیان اختلاف الحال فی وجوده و عدمه

مع تجاوز مرتبې فی حدودهم بحق الیقین فلا یطیق النطق فی حاله
فقد صدق قوله صلعم من عرف ربه فكل لسانه * فقد حق قوله صلعم
المؤمن مرآة المؤمنین فی الوجهین **ش** ای وجه و حدة الوجود و وجه
وحدة الشهود مع تفاوت وجه فیتنشی الاصل **ش** ای المؤمن مرآة المؤمن
هر فی فروعیه حتی ما شاء الله تعالی سذکره ان شاء الله تعالی فاعلم فی
وحدة الوجود اختلاف الحال فمنه المذكور ومنه ان لولم تمتاز مسلوکات
کامذکور لا بد له **ش** ای لبعض الحال من غیر المذكور **ش** من وجود مطلق
متمايز من تقييد اعتبارات له و هما على ماهية واحدة لا على ماهيتين
ففيه **ش** ای وجود مطلق هر انکشاف بلاهة وجود الذات تعالت فی
مرتبة حق الیقین حتی انخی حادث من علم حادث فلا یمیز حاس و محسوس
الا الذات تعالت و غیرها معقول على اعتباره و الحقیق ان الذات تعالت
بحاسة و محسوس بل هی موجوده بیداهتها مع صفاتها تنزهها و غیرها

بیان معنی الحقیق الشریف
من حرف بر فکل لسانه
الحقیق و المؤمن مرآة
المرئ الحقیق فی منظر الکلام

المرئ الحقیق فی منظر الکلام

بیان اختلاف الحال و عدمه و وجوده

ترجمه مع تجاوز مرتبې در حدودشان بحق الیقین - پس گو یائی طاقت ندارد در حال خود - پس البته راست آمد
قول او صلعم من عرف ربه فكل لسانه یعنی هر که شناخت رب خود پس گنگ شد زبان او - و البته
شده قول او صلعم المؤمن مرآة المؤمنین یعنی مؤمن آئینه مؤمن است - در هر دو وجه یعنی در وجه و حدة الوجود
و در وجه و حدة الشهود مع تفاوت وجه که محقریب فکر آمده یعنی فانی شدن یا باقی ماندن حادث و مسلوکات از علم
آنکه ظل است از علم موجودات قدیمه بقطع نظر از غیر این موجودات یا مع غیر این مع تمايز مسلوکات بار و بطریق کذا
میان موجودات و غیر این از حادث است پس جاری شود این قاعده که مؤمن آئینه مؤمن آئینه است در فروع او
تا آنجکه خواسته است خدا تعالی - اگر خدا تعالی خواهد محقریب ذکر کنیم - پس بر آنکه در وحدت وجود اختلاف
حال است - پس بعضی از مذکور است - و آنرا دست آنکه اگر مسلوکاتش مذکور متمايز نشد - برای بعضی حال از غیر مذکور
نیست که از وجود مطلق باشد که متمايز است این وجود مطلق از تقييد اعتبارات که برای او هست - و بیان تقييد
اعتبارات در ذکر مقام مذکور آمد - و هر دو یعنی وجود مطلق مع تقييد اعتبارات ثابت بر اهمیت و احده آمده که
ماهیت پس در وجود مطلق انکشاف بدهات وجودات برتر است و مرتب حق الیقین تا آنکه حادث از علم حادث محروک شود
پس حاس و محسوس نیز مذکور شد و غیر او معقول باشد بر اعتبار او - و سزاوار نیست که ذات حق حاس و محسوس نیست
بلکه او موجود است بدهات خود مع صفات خود بطور تنزه - و غیر او

انکشاف وجود ذات
او تعالی بدهات
در مرتبه حق الیقین

حاصل و محسوس لکن آنحضرت من علیه فتعذر و انتساب الحس الیه المنقصة
 فناء غیرها و هذه الحالة اللاحقة فی مشهود قرب الذی بمقرب من احوال
 الولاية الثانية و لکن الفناء لا یبغی فی علمه الا الله تعالی بلا دلالة
 الیه تعالی فلا یمتناز الحس و لکن فیها نظر ای اذا قنت دلالة لا یصل الی
 الله تعالی تحقیقا و مقایل اذا وصل الیه تعالی لا یحتاج الی دلالة لیس بحق
سن اذ حق ان الله تعالی لا یعرب الا بدلالة اذ لا یحیطه تعالی علم حاد
 فتعارض فیما قبل **ه** فعلى العارف تعقل حادث مخلوق مستشعر فناءه
 لوجوب الدلالة **س**ن الی المعروف الموجود باهتتا **ه** و فی **س**ن ای
 وجود مطلق انکشاف مرتبة حجاب الذی حدث من اسمائه وصفاته تعا
 بقدرته تعالی و هو غیر مخلوق و الحجاب اصنافه مجهولة کیف فی حدوثه
 تحقیقا الیه سبحانه و یتشابه حادث مخلوق تحت امر لکونه جامع
سن ای حجاب **ه** و لا یمیز حد هما بالقدرة فلا یفهم سر قوسین الذی
 رقم فی ذکر کیفیة السلوک المعنوی **س**ن الذی فی معرفه النفس لمعرفة الله سبحانه

ترجمه حاس و محسوس است لکن این غیر از علم حادث محسوس پس متعذر آمد و معذور شد - و انتساب الحس سوکونات بسبب کمی
 نقصان فانی غیر او است - و ابرجالت لاحق شود در مشهود قرب که آن بمقرب باشد این از احوال ولایت ثانیه است - و هرگاه
 که فناء تمام شود و علم او باقی نماند مگر ضایع تعالی بلا دلتی سوئی او تعالی پس اعتبار حس نباشد لیکن در نظر قائل است یعنی چون دلالت
 فانی شد سوکونات تعالی از روی تحقیق نه پیوندد - و آنچه گفته شد که چون وصل شد سوکونات تعالی حاجت سوکونایی نباشد حق
 او که محقق شده است که بر آئینه حد برتر شناخته نشود مگر بدلالة زیرا که علم حادث احاطه او تعالی نکرده پس معارضت افتاد
 در آنچه گفته شد پس بر عارف لازم آمد تعقل حادث مخلوق که فناء او نیز دوده است بسبب وجوب دلالت سوکونات موجود
 که از روی است - و در وجود مطلق انکشاف مرتبه حجاب است آن که از اسماء او وصفات او تعالی بقدرت او تعالی حادث شده
 این مرتبه حجاب غیر مخلوق است - و بر این حجاب نسبت و اضافت است سوکونات تعالی سبحانه که در حدوث خود از روی تحقیق
 مجهولة کیف است یعنی کیفیت حد و این حجاب مجهول است و ادراکات مخلوق که تحت امر است کتاب و مانع میشود جامع
 شان حادث مخلوق حجاب - و بسبب تعذر جوهر و تمیز کرده شود پس سر قوسین آنکه نوشته شد در ذکر کیفیة سلوک
 که آن در معرفت نفس است بر معرفت خدای سبحانه مفهومی شود

و فيه **ش** ای وجود مطلق **ه** انکشاف حقیقه **ش** ای ماهیه **ه** الاست
 الجامعة لحقیقه **ش** ای علتها **ه** نقصنا بوجودها و التزامها بها و لا تذری
ش حقیقه الانسانیة الجامعة لحقیقه **ه** فی حدها هی هی تغذراً فاعلم انما
 الوجود وصف منطبق بالعینية بما قام به وهو موصوف مضاف الیه فقولنا
 خاص **ش** ای مانع الغیر کوجود زید **ه** فلا کلام فیہ و اما عام **ش** ای
 لا یمنع الغیر کوجود زید و غیره **ه** فمشترک **ه** فمتحد **ه** مجازی فی الوصف و متغایر
 حقیقی فی الماهیه لا عکس **ش** ای متحد حقیقی فی الوصف و متغایر مجازی
 فی الماهیه **ه** اذا الاتحاد الحقیقی منتهی **ش** کما ذکره کیفیة الاصول **ه**
 فی ص ذکر کیفیة الاشتراک **ه** و الوصف قائم بالموصوف المتقدم رتبة
 و هو محقق العموم بتغایره الحقیقی **ش** اعلم انما اذا کان وصف عام
 لزم له تغایر ما هیات التي قام بها الوصف حقیقاً اذ هو محقق العموم
 الذی فی الوصف و اذا کان ماهیه عامه لزم لها تغایر اوصاف التي قامت
 بالماهیه حقیقاً

مترجمه و در وجود مطلق انکشاف حقیقت یعنی انکشاف ماهیت انسانیست جامعیت بسبب حقیقت او یعنی علت بود
 او از روی نقص موجودات ال علت و حقیقت و از روی التزام بوجودات و این حقیقت انسانیة جامعیتاً
 و علت او در حد خودی ای یعنی چنانکه باید دانسته نمیشود از روی تغذیر پس بدانکه جز این نیست که وجود و صفی است
 منطبق بعینیت یا آنچه که او بدو قائم است و او موصوفست مضاف الیه که سوئی او نسبت کرده شده پس او یا خاص
 است یعنی غیر مانع چون وجود زید پس در و کلامی نیست و یا عام است یعنی غیر مانع نمی شود چون وجود زید و غیره
 پس این وجود مشترک است که در وصف متحد مجازی و در ماهیت متغایر حقیقی نه عکس یعنی در وصف متحد حقیقی و
 ماهیت متغایر مجازی از آنکه اتحاد حقیقی منتهی است چنانچه در ذکر کیفیة اصول **ه** در اصل ذکر کیفیة اشتراک
 مذکور آمده و آنرا که وصف قائم است بموصوف متقدم که از روی رتبه است حال آنکه اولیعی موصوف محقق عموم
 بتغایر حقیقی خود نه عکس یعنی این نیست که موصوف قائم است بوصف متقدم از روی رتبه از آنکه این محال است
 بدانکه جز این نیست که چون وصف عام باشد او را تغایر ما هیاتی که بر د این وصف حقیقاً قائم شده است لازم شود از آنکه
 تغایر محقق است عموم را آنکه در وصف است و چگونه که ماهیت عام او را تغایر اوصافیکه یا بهیته حقیقاً قائم شده است لازم شود

اذا هو محقق العموم الذي في الماهية **هل** عكس **شئ** اي الموصوف
 قائم بالوصف المتقدم رتبة **هل** اذ هذا محال فاعلم ان الوصف قد يكون
 مصدرا بانتزاع الاوصاف منه مع **شئ** اخر **شئ** وان لم يكن مع **شئ**
 اخر فلم ينتزع منه الاوصاف فلم يكن مصدرا **هل** والوصف لا يلاحظ بالانتزاع فصدق
 لا تصديق الا مع **شئ** اخر فلا تصديق في القدم اذ لا يثبت في القدم **شئ** اخر الا
شئ يصدق **هل** الوصف **شئ** في القديم **هل** فاعلم ان قايمة الاطلاق بالتقييد
شئ الباء للمقابلة **هل** والتقييد بالاطلاق **شئ** الباء للمقابلة **هل** وهما
 على ماهية واحدة فنفس التقييد عليها بقيام حقيقي من جهة اخرى لا
 من جهة واحدة **شئ** لا يفسد لا يتحققان من جهة واحدة فعليك التمسك
هل فاطلاق ما نراد على ماهية اذ لا ينتزع من ماهية لكن يحكم بمقابلة
 التقييد والتقييد نرايد على ماهية اذ لا ينتزع منها من جهة اخرى فالتقييد
شئ اخر منها **شئ** وان لم يكن **شئ** اخر منها لا يحصل **هل** فنبشبه بانتزاع
 الذي في المصدر وهو ممنوع في القدم فبطل **شئ** الاطلاق والتقييد **هل** فالله
 سبحانه في ذاته وصفاته تعالت وتقدس منزلة عن الاطلاق والتقييد فثبت القدم
 واعلم ان الاطلاق والتقييد يميزان على ماهية واحدة بمقابلهما على ماهيتين لعدم
 تفرجهم وانما انهما محققان استعمروا كدرا بهيت است - پس بانه هر آينه وقت گاهي مصدر مباحث سبب انتزاع
 اوصاف از مخرج حيزي ديگر - و اگر حيزي ديگر نباشد پس اوصاف از مخرج نيايد پس مصدر نشود - و و وصف با انتزاع مخرج داشته
 لحاظ گرفته شود پس مصدر بولدن اوصاف نيايد بگر باشد ديگر - پس اين مصدر ريت در قدم صادق نيايد از آنکه در قدم شديدي
 ثابت نمي شود ديگر و وصف در قدم صادق آيد پس بانه هر آينه تمايز اطلاق بمقابل تقييد ثابت است و تمايز تقييد بمقابل
 اطلاق حال آنکه هر دو بر ماهيت واحد اند محقق نباشد پس لام برست تامل و فکر - پس اطلاق بر ماهيت زيات نيست
 از آنکه ماهيت فخرع نشود ليکن بمقابل تقييد حکم کرده شود - و تقييد زائد بر ماهيت است از آنکه از متنوع هيما شدن از
 جهت ديگر پس تقييد از ماهيت حيزي ديگر است - و اگر تقييد از ماهيت حيزي ديگر نباشد تقييد حاصل نشود پس اين
 تقييد متناهي ميشود و انتزاعي که او در مصدر است و او در قدم ممنوع است پس اطلاق و تقييد بر دو باطل آمدند - و خداي سبحان در ذات
 خود که برتر و پاک اند از اطلاق و تقييد در مرتبه قدم منزله است - و بانه هر آينه اطلاق و تقييد بمقابل هر دو بر ماهيت واحد و متمايز
 شوند نه بر دو ماهيت سبب عدم تعادل از آنکه بر ماهيتين مقابل نمي ماند

بيان الاطلاق والتقييد والتشكيل والضرورة
 على التبع في قدرها وحدها

الاطلاق هو تقييد
 و تقييد بر ماهيت
 و ماهيت است
 اطلاق بر ماهيت زيات
 و تقييد بر ماهيت
 و ماهيت است
 اطلاق بر ماهيت زيات
 و تقييد بر ماهيت
 و ماهيت است

والوصف مغاير في حده من ماهية في حدها فلا يصدق الاطلاق بالماهية
والنقييد بالوصف فلما كانا على ماهية واحدة فتغير النقييد يلزم حدوث
ماهية يقوم بها وعدمه قد هما **ش** اى عدم تغير النقييد يلزم قدم الماهية
مرغبتا عدم الحدوث او القدم واجتماع النقيضين او وجودهما **ش**
اى القدم والحدوث **م**ر على حدها فعلى ماهيتين **و**الرابع **ش** اى وجودهما
على حدهما **م**ر حق اذ لا يتحقق غير **ش** اى غير الرابع هو القدم المحض و
الحدوث المحض واجتماع النقيضين **م**ر واعلم ان الجملة الاخيرة كانت من الصفات
الثبوتية فثابتة في القدم **ش** فليست حادثة **م**ر وان كانت من الصفات
السلبية فمسلوبة في القدم **ش** فليست قديمة **م**ر فكيف معلومة **م**ر الامنبه
عليها من حادث فمعلومة فكيف الاطلاق قدما والنقييد حدثا وهما على ماهية
واحدة **ش** فبطل لعدم تحققهما على ماهية واحدة **م**ر وكالتقييد التنزل
والصورة على الصولي كما نعلم فمجموعهما لا يحق التناق لكن نقيدا الذات باعتبار تقييد
صفاتها لا غيرها وتنزل الذات باعتبار تنزل صفاتها هي لا عينها متعينات في حدها

ترجمه ووصف مغاير است ودر خود از ماهيت در برابر است بر صادق ميشود اطلاق يا ماهيت و تقييد بوصف سو برگاه كه در
براست و احد باست بر تغير تقييد لازم بود حدوث ماهيت اگر بر تقييد قائم باشد و عدم تغير تقييد لازم بود قدم ماهيت است پس
حال عدم حدوث يا قدم با اجتماع نقيضين يا وجود هر دو قدم و حدوث بر هر دو است پس بر دو ماهيت است و اين قسم چهارم در صورت
يعنى وجود قدم و حدوث بر دو بر هر دو حق است از انكه غير از يعنى غير اين صورت چهارم كه او قدم محض است و حدوث محض
اجتماع نقيضين اين هر سه صورت متحقق و ثابت نمى شود و بايد انكه هر آينه جهت ديگر اگر از صفات ثبوتيه باشد پس اين ثابت است
در قدم پس نسبت حادث و اگر صفات سلبيه باشد پس اين در قدم مسلوب است پس نسبت قديم پس اين چگونه دانسته شد گر انكه بر دو
حادث الهى داده شده پس دانسته شد پس چگونه است اطلاق از دو كى قدم و تقييد از دو حدث حال انكه بر دو ماهيت واحد آمده
پس باطل شده بسبب عدم تحقق هر دو بر ماهيت واحد و مشي تقييد تنزل و صورت بر صولي چنانچه برائى جهلى حقايق نگار
است تا مراد يعنى كلام و زمرة ايشان است ليكن تقييد ذات باعتبار تقييد صفات خود كراين غير از نقيست و تنزل ذات باعتبار
تنزل صفات خود كراين است بر دو در هر دو با از وى قدم متعين و مست را ند

الان انما سبب تقييد بر ماهيت

الان انما سبب تقييد بر ماهيت

الان انما سبب تقييد بر ماهيت

بیان اعتقاد فی مسئل
وحدت الوجود

تقدیر و تنزل در ذات بحت و در ذات
و ارادت که تفاوت جزا حق است

بیان اعتقاد و در مسئل وحدت الوجود

وتنزل الصفات هي لا عینها الى مرتبة الحجاب حدوثا صیغ و الصورة على الهیولی
نصدق على مرتبة الحجاب مع اصله فلا التقييد والتنزل في ذات بحت ولا الى مرتبة
سفلية التي تحت الامر كما هو تعارف جهل الحقائق فظن المتعصبون على الله ظن
الجاهلية وسبحان الله عما يصفون حق. واما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون
ما تشابه منه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله وما يعلم تأويله الا الله صفا اليها
المستفهم افهم كلامنا على اصول تقصم مما يقدح في ايمان المحكمات فاعلم ان لو
تعارضت المسئلان فتساقطان فمابه الاعتقاد ولو تخالفتا فاعتقاد باحكما منهما
في تساويهما واجب لا بصما ولا ترجيح للتخالف فيقال للأخرى وللمعتقد غيرها
وجب أو بقوي عن ضعيف منها فيا ول الضعيف بالقوي والقوت لتحقيق وحد
الشهود بمحكمات منصوبات والضعف لتحقيق وحدة الوجود التي بمتشابهات
وامارات والمتشابهات تأقل بالمحكمات ولو ردت احداهما فمما هو الشريعة

نترجمه وتنزل صفات که او عین او نیست نامرتبه حجاب از روی حدوث درست و صحیح است. و صورت بر هیولی صادق آید برتر
حجاب هم اصل او نیست تقييد و تنزل در ذات بحت و در سقم مرتبه سفلية بلکه تحت امر است چنانچه او تعارف جهل حقایق
ظن المتعصبون على الله ظن الجاهلية و سبحان الله عما يصفون پس گمان کرد متعصبين یعنی بدی
و سنگان و حمایت کنندگان بر هنای برتر گمان جاهلیت و ادانی حال که پاک است خدای برتر از آنچه که ایشان وصف میکنند
پس حق است این کلام پاک که در شروع سوره آل عمران چنانچه میفرماید او تعالی و اما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون
ما تشابه منه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله و ما يعلم تأويله الا الله یعنی ولیکن آنکه در دلهای
شان گریه است پس پیروی میکنند آن چیز که شباهت پیدا شود از و طلب فتنة و طلب تاویل او و نمینما ند تاویل او مگر خدای برتر پس
مستقیم باشد پس کلام ما بر اصولیکه بازمانی از آن چیز که قوت و دانش زنده باشد در بیان محکمت. پس بدانکه هر آینه اگر در مسئله
با هم متعارض آید پس هر دو با هم ساقط نشود پس چیست که بدو اعتقاد کرده شود. و اگر هر دو با هم مخالفت آید پس اعتقاد یکی
از آن هر دو در صورت مساوی شدن هر دو واجب است نه هر دو و بر مختار ترجیح نیست پس بر دیگر چه گفته شود. و چه گفته
شود برای اعتقاد گفته غیر آنچه که واجب شد. یا اعتقاد و واجب است بقوی از ضعیف از آن هر دو و پس ضعیف بقوی تاویل کرده
شود. و قوت برای تحقیق و وحدت شهود است بمحكمات مشهورات قرآن مجید. و ضعف ثابت است برای تحقیق وحدت وجود
آن که متشابهات و ارادات است. و متشابهات بمحكمات تاویل کرده شوند و اگر کرده شود یکی هر دو پس رو کرده شود یکی از شریعت

او من الطریقۃ والطریقۃ فضلہا فیکف تثبت آخر لہما لانیہ رگہا برکھا
 وعکس ہذا وثبوتہا بثبوتہا وعکس ہذا فاعتقادہما ہو من علم الذی ظل من
 علم موجودات قدیمۃ بقطع نظر عن غیرہا اعتباراً من جهة لا یقدم فیہا
 بحکامات ونبأ ہوا لای دلہ من وجود مطلق علی حکم المعد ولین تعذر
 باستیلاء حالہ لالمغصب تعصباً فانہ اُخذ وتزندق ومن رائہ الاختلا
 فی المسئلین فی کیفیۃ رابط الحادث بالقادیہ بانہ منزع بقیامہ الحقیقی بہ
 او بقیامہ المجازی لا فی القادیہ کما ہو یا سماء وصفاتہ الا بشئ کما فی
 الصفات فی کیف غیرتہا وعینتہا یا لذات واصل الایمان فی التوحید
 بالقادیہ کما مع کیف الربط فلا نزاع فی اعتقاد التوحید اجمالاً وھو مقصود کفان
 اخطا فی تفصیل الحق بطلت صحۃ صواب الاجمال والاختلاف بانہ ہوا
 بقیام حقیقی من متشابهات نظریۃ لصوفی صافی حقیقی فی عروج نظر الوجودات
 قدیمۃ فھو معدوم وان شاء اللہ تعالیٰ مغفوراً ومن تصنع وتعصب وتعلق
 اُخذ وتزندق بانکار الحدوث بقیامہ المجازی بالقدیم نعوذ باللہ تعالیٰ منہ

ترجمہ یا از طرفیت ہست و طرفیت فضل شریعت ہست پس چگونہ خواہد شد دیگر آن ہر دو از اندک ہر آئینہ شان نیست کہ بود
 بر او است و عکس ای۔ وثبوت او بر ثبوت او است و عکس ای۔ پس اعتقاد یا چہ کہ او از علی کفل است از علم موجودات
 قدیم بقطع نظر از غیر خود از روی اعتباری کہ از یکجہت ہست این اعتقاد در ایمان بحکامات قانع نمیشود۔ و اعتقاد یا چہ
 او بر ای او ضروری است از وجود مطلق بر حکم معدوم ہست برای کسیکہ معدوم را مدسبب استیلائی حال خود نہ برائی
 از روی تعصب پس ہر آئینہ او اُخذ کرد و زندق شد۔ و از روی او ہر آئینہ اختلاف ثابت ہست درین دوسلکہ
 ہر دو ثابت اند و کیفیت رابط حدوث بقیم یا بطور کہ او منزع بقیام حقیقی است بدو بقیام مجازی بدو اختلاف در قدیم
 چنانچہ او یا سماء و صفات خود ہست مگر بجزئی چنانچہ در صفات ہست در کیف غیرتہا و عینتہا و لذات۔ و اصل ایمان در توحید
 ہست نہ کہ کیفیت ربط پس در اعتقاد توحید از روی اجمال نزاعی نیست و ہو مقصود ہست۔ و اگر تفصیل حق خطا کہ وصحت صواب
 باطل شد۔ و اختلاف یا نیک و بقیام حقیقی است از متشابهات نظریۃ بر صوفی صافی حقیقی در عروج نظر اسو موجودات قدیم پس مغفور
 و ہر کہ تصنع و تعصب و در بینی خود را بچنین دانمود و کرد آورد بطاہر نہ در اصل اعتقاد داشت باو اُخذ کرد و زندق آورد یعنی او از دین برگشت و بہرین شد
 بسبب انکار او حدوث را کہ بقیام مجازی خود ہست بقیم نعوذ باللہ تعالیٰ منہ یعنی پناہ میخواہیم بخدا تعالیٰ از او

باین اختلاف ہر دو در علم وجود ہر دو یکجہت ہست بطاعت قدیم از نزاع حقیقی
 و مجازی از متشابهات نظریۃ کہ بعد از اندک قدیم یا سماء و صفات در یکجہت
 ہست کہ کیفیت صفات در بین و غیر ذلک بہر دو اصل ایمان الکی توحید کہ یکجہت ہست
 نہ کہ نیست و لکن از نظار در تفصیل بطاہر نہ ہست صواب اجمال ہست

است
 ہست

بیان الکافروں کا بدعت و معبود و لہذا الحذر

وَتَحَقُّقُ الدَّعْوَى بِقِيَامِهِ الْمَجَازِيِّ بِالْقَدِيمِ بِوُجُودِ الْمَسْلُوبَاتِ فِيهِ **ش** كَمَا
 فِي تَنْبِيهِ الَّذِي فِي ذِكْرِ كَيْفِيَّةِ سُلُوكِ الَّذِي فِي مَعْرِفَةِ النَّفْسِ لِمَعْرِفَةِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ
هـ فَأَيَّاكَ وَخَطَوَاتِ الْمُتَعَصِّبِينَ وَالْكَافِرِينَ **ش** مُتَعَلِّقٌ ثَابِتٌ تَشِيرُ إِلَى انْتِزَاعِ
 وَتَبْعِيضِ **هـ** ظِلِّ مَسْلُوبَاتٍ مُنْبِئَةٌ عَلَيْهِمَا مِنْ مَوْجُودَاتٍ حَادِثَةٍ تَضْمَنُ **ش** تَمْيِيزَ
 مِنْ مَصْدَرٍ خَبَرٍ مَحْذُوفٍ أَيْ ثَابِتٍ مُتَعَلِّقٌ بِهِ مِنْ ظِلِّ **هـ** بِهَا مِلْزَمٌ **ش** حَالُ
 الْكَافِرِ إِلَى تَضْمَنُ **هـ** عَنْ مَوْجُودَاتٍ قَدِيمَةٍ بِقِيَامِهِ الْمَجَازِيِّ عَنْهَا فَاَلْوَجُودُ مُشْتَرِكٌ
 بِهِمَا إِسْمَادُهُمْ مُشْتَابُهُ فَتَابِعَتُهُ وَمَنْبُوعُ لَهُ وَعَابِدِيَّتُهُ وَمَعْبُودُ لَهُ مِنْ هَذِهِ **ش**
 الْمَسْلُوبَاتِ **هـ** فَاتَّخَذَ **لَانْ** **ش** الَّذِي مُصْطَلَحُ الشَّرْعِ الشَّرِيفِ **هـ** ثَابِتٌ
ش بِحَذْلَانِ الْكَافِرِ عَنْ تَضْمَنِ مَوْجُودَاتٍ قَدِيمَةٍ **هـ** وَالْحَذْلَانُ يَتَعَلَّقُ
 بِالْفِعْلِ وَاتَّخَذَ وَلُ مَفْعُولٌ مُتَعَاقِبٌ لَا مُتَقَدِّمٌ **ش** أَذْهُو غَيْرُ مَعْقُولٍ **هـ** وَلَا
 مُتَأَخِّرٌ **ش** أَذْهُو مُتَبَاعِدٌ مَمْنُوعٌ **هـ** وَلَا مَعَهُ **ش** أَذْهُو فِي ثَابِتِينَ وَلَا
 اِحْتِيَاجَ بَيْنَهُمَا فَإِنَّ لَاطْلُنَ أَنْ يَرَادَ مَعَهُ بِمَعْنَى مُتَعَاقِبٍ

ترجمہ وایں دعویٰ کہ حادث با قدیم بقیام مجازی خود درست ثابت و متحقق میشود بوجود مسلوبات کہ در اوست
 چنانچہ در تنبیہ آمدہ کہ آل در ذکر کیفیۃ سلوک کہ آن در معرفت نفس برای معرفت خدائی سبحانہ است مذکور است پس نگاہ
 خود را خاص و قدہای متعصبین را با خود - و کافر از ظل مسلوبات بطور تضمن بدو ثابت است یعنی انتزاعش از بعض
 مسلوبات بطور تضمن بمسلوبات واقع آمدہ کہ از موجودات حادثہ بر مسلوبات الہی دادہ می شود حالانکہ ایں کافر
 موصوف ملزم است بواسطہ وجود حادث از موجودات قدیم بقیام مجازی خود از و یعنی از موجودات قدیم
 پس ایں وجود کافر مشترک است در وجود موجودات قدیمہ از وی اسم دایں مسلوبات منشاء او است
 یعنی وجود کافر از مسلوبات کہ جای نشو او است متنزہ آمدہ وجود یافتہ است پس مسلوبات منشاء او
 است و موجودات قدیمہ در وجود بطور اسم مشترک است باطلاق اسم وجود نہ در حقیقت - پس تابع
 شدن کافر و منبع برای او و عابد شدن او و معبود برائے او ازین مسلوبات است - پس حذلان یعنی
 گذشتن آنکہ در شرع شریف اصطلاح آمدہ ثابت است بحذلان کافر از تضمن موجودات قدیمہ و پیوستن بمسلوبات - و حذلان
 متعلق بفعلی باشد - و محذول یعنی گذاشتہ شدہ مفعول متاقب است - متقدم از آنکہ او غیر معقول و نہ متاخر از آنکہ او متباعد
 ممنوع و منع از آنکہ او در ثابتن است و احتیاجی در میان این ہر دو نیست - پس ہر آئینہ من گمان میکنم جمع او یعنی ہا
 بمعنی متعاقب مراد است یعنی پس آئینہ

بیان کافروں کا بدعت و معبود

بالے او و متبذلان +

وجود کافر

حذلان

مرقد احتجب من الموجودات لمضمنه بالمسلوبات قال سبحانه **كَلَّا إِنَّمَا عَنْ**
رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ مَّجْزُونٌ فَمَا شَيْءٌ يَقْصِدُ بِهِ التَّعْلِيمُ وَصَلْ وَصَلْ إِلَى أَصْلِهِ
 تَضَمَّنَهُ لِقُوته بِالْمُضَمَّنِ عَلَى الْإِتْرَامِ فَإِنْ تَعَبَّرَ فَقَدْ حَقَّ قَوْلُهُ تَعَالَى **يَحْشُرُ اللَّهُ**
مَا يَشَاءُ وَيُنَبِّئُ عِنْدَكَ أُمُّ الْكِتَابِ هُوَ يَصِلُ إِلَى أَصْلِهِ فَقَدْ حَقَّ قَوْلُهُ
 صَلَاحُ كُلِّ شَيْءٍ يَرْجِعُ إِلَى أَصْلِهِ وَقَدْ حَقَّ قَوْلُهُ صَلَاحُ كُلِّ مَيْسَرٍ **لَا خَلْقَ لَهُ وَقَدْ**
 حَقَّ قَوْلُهُ صَلَاحُ مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ **شَيْءٌ** مِنْ حَيْثُ حَدُوثُهَا وَظِلِّيَّتُهَا مِنْ
 ظِلٍّ بِإِضَافَةٍ تَحْلِيلِيَّةٍ فِي نَفْسِهِ **مَرَقْدٌ** عَرَفَ رَبَّهُ **شَيْءٌ** مِنْ حَيْثُ قَدَرُهُ
 بِإِضَافَةٍ مُغَايِرَةٍ بَيْنَ رَبِّ وَمَرْبُوبِهِ **مَرَقْدٌ** قَرَّبَ لِلْمَوْجُودِ رَبَّهُ فَمَا **شَيْءٌ**
 مِنَ الْمَوْجُودِ **مَرَقْدٌ** عَلِمَ رَبَّهُ قَبْلَهُ **شَيْءٌ** مِنْ جِهَةِ عِلْمِ السَّابِقِ **مَرَقْدٌ**
 مَعَهُ وَفَرِيقِهِ وَحَيْثُ **شَيْءٌ** مِنْ جِهَةِ وَجُودِهِ **مَرَقْدٌ** **شَيْءٌ**

بیان حق تعالی در حدیث الشریف که شیء بر جمیع الصلوات
 وکل میسر لما خلق له الحدیث ودر حدیث نفسه فقد
 عرفه الصلوات فی ضمن المسکون

بیان انوار الوجودیه
 فاعلموا ان الله جل جلاله

بیان محاب کافران
 موجودات بنابر عقل
 ورجوع با صبی خود

بیان حق تعالی در حدیث الشریف که شیء بر جمیع الصلوات
 وکل میسر لما خلق له الحدیث ودر حدیث نفسه فقد
 عرفه الصلوات فی ضمن المسکون

بیان انوار الوجودیه
 فاعلموا ان الله جل جلاله

تَرْجَمَهُ پس تحقیق کافر از موجودات محبوب شد بسبب نقض او بمسلوبات فرمود سبحانه در سوره
 رکوع اول پاره عم **كَلَّا إِنَّمَا عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ مَّجْزُونٌ** ه یعنی نه اینچنین است ای تحقیق همین است که هر نفسی
 ایشان از پروردگار خود در آن روز البته محبوب شوند پس هر آنکه که (مقصود بد و تعظیم است) پیوست پیوست
 سوئی اصل خود که منقض شد در بنابر قوت خود بسبب نقض که بر التزمه از آنکه ظاهر نقض بر رابطه التزم نوی است و اگر غیر
 شد پس تحقیق محقق آمد قول او تعالی که در سوره رکوع ششم است **يَحْشُرُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنَبِّئُ عِنْدَكَ**
أُمُّ الْكِتَابِ ه یعنی محو کند خدا برتر از آنچه خواهر ذنابت میکند و نذر او است اصل کتاب پس آدمی پیوندد سوئی
 خود پس تحقیق حق آمد قول او صلعم **كُلُّ شَيْءٍ يَرْجِعُ إِلَى أَصْلِهِ** یعنی هر چیز سوئی اصل خود باز گردد و تحقیق آمد قول او
 صلعم **كُلِّ مَيْسَرٍ لَّا خَلْقَ لَهُ** یعنی هر آنکه کرده شده آنچه راست که بر او پیدا شد و تحقیق حق آمد قول او صلعم **عَرَفَ**
نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ یعنی هر که شناخت نفس خود را از حیثیت حدیث و ظلیت نفس از ذی ظن
 باضافت تخیلیه که در لفظ **نَفْسَهُ** واقع است بمعنی نفس خود پس او شناخت پروردگار خود را از حیثیت
 قدم او باضافت مغایرت که در لفظ **رَبَّهُ** واقع است یعنی در میان رب و مرلوب او پس اقرب برا
 موجود رب است پس آنچه از موجود دانسته شد رب آن موجود که قبل موجود است از جهت عدم آن موجود که
 آن عدم سابق او است و دانسته شد که رب آن موجود با موجود است و قریب موجود و محیط موجود و این از
 جهت وجود موجود است و دانسته شد که رب آن موجود بعد موجود است

منحتمه عدمه للاحق هر بپرد اثر بریده معاً توسعاً و اختصاصاً **ش** ای توسع العالم بجمع القبلیه المعیه
والقربیه والاحاطه والعبدیه معاً و اختصاصه باحدى منهم **ش** او توسع الرب بالقبلیه المعیه
والقربیه والاحاطه والعبدیه معاً و اختصاصه باحدى منهم **ش** فلا یجمع القبلیه بالمعیه والبعدیه **ش**
للمنافات **ش** الا المعیه بالقربیه والاحاطه **ش** لعدم المنافات **ش** رفعه
غیره علمه **ش** ای الرب **ش** حتی لا یعلم غیره لغیره والقصد تتبع العلم
فلا ایمان والكفر والشک متفرع من العبادۃ فالایمان ^{مرفوع} المشروع ^{مرفوع} برب ^{مرفوع} الذى من
موجودات قدیمه. والكفر ^{مرفوع} المشروع ^{مرفوع} بانکار ^{مرفوع} حجة ^{مرفوع} على حقیقتها والشک ^{مرفوع} متضمن
بکفر فقد حق قوله تعالى فمن كان یرجو لقاء ربیه فلیعمل عملاً صالحاً ولا
یشترک بعبادۃ ربیه أحداه فیالمعنی ان الرب خاص لا افراد من والعمل
الصالح ما هو یصلح للرب ونسیان منها لا یریلها **ش** لان النسیان بعد تحقیق
العلم لا یریلها **ش** بل فی الحال کما مر تقد یری فاذا مؤبد

بیان قایمان الکفر والشک متفرع من العبادات فالایمان المشروع
والکفر المشروع متفرع من تحقیق الآیه الکریمه کما کان یرجو لقاء
ربیه ونسیان منها لا یریلها.

ترجمه از محبت عدلیکه للاحق موجود است بسبب بطیکه و اگر است برب او معاً بطور توسع و اختصاص یعنی
از وی توسع علیکد بجمع اینها است از قبلیت و معیت و قربت و احاطت و بعدیت معاً - و از وی اختصاص علم بیک از اینها -
یا از وی توسع رب بر قبلیت و معیت و قربت و احاطت و بعدیت معاً - و یا از اختصاص رب بیک از اینها پس قبلیت باهت
و بعدیت بسبب منافات گردناید که معیت با قربت و احاطت بسبب عدم منافات گرد شود و پس علم غیر بسبب علم
رب است تا آنکه غیر رب دانسته نشود و بسبب غیر رب - و تقدیر علم را تابع باشد پس ایمان و کفر و شرک متفرع از عباد
است - پس ایمان مشروع که رب است که آن از موجودات قدیمه است حجت است بر حقیقت او و کفر مشروع که با انکار ایمان
رب است حجت است بر حقیقت او پس ایمان و کفر مشروع هر دو حجت است بر حقیقت هر دو - و شرک متضمن بکفر است پس
تحقیق حق آمد قول او تعالی که در آخر سوره کهف است من کان یرجو لقاء ربیه فلیعمل عملاً صالحاً ولا
یشترک بعبادۃ ربیه أحداه یعنی پس هر که انجمن است که تقای رب خود را آرزو مندگی شود پس باید که
کار کند عمل نیک و شرک نه کند لعبادت رب خود کسی را - پس با نفعی هر آینه رب خاص آمد برای افراد من
که هر کس است - و عمل صالح آن چیز است که او برای رب صلاحیت دارد - و نسیان از ایمان و کفر هر دو زائل نمیکند هر دو را
از آنکه نسیان بعد تحقیق علم است که و تحقیق را زایل نمیکند بلکه در خیال همچو امر تقدیری است پس در آن وقت مؤبد
است یعنی ایمان و کفر در آن وقت همچو امر تقدیری دائم است و همیشگی داشته +

بیان کفر و شرک متفرع از عبادات و ایمان کفر مشروع حجت بر حقیقت
تقدیر کفر حق کان یرجو لقاء ربیه و نسیان منها لا یریلها و کفر هر دو زائل نمیکند

وَمَنْشَاءُ فِي مَوْجُودَاتٍ حَادِثَةٍ هُوَ حَادِثٌ أَوَّلٌ فِيهَا مَنْشَاءُ انْتِزَاعٍ لِعَبِيدِهِ كُلِّهِ
 لِقَضَائِهِمُ وَالْإِتِمَامُ بِهِ فَقَدْ حَقَّ قَوْلُهُ تَعَالَى قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ
 لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِعْلَمُوا أَنَّ مَقْصُودَ الْبَاءِ
 الْمُضَافَةِ إِلَيْهَا مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ تَعَالَى صَلَّعُمْ بِدَلَالَةِ الْإِضَافَةِ فِي رَحْمَةِ اللَّهِ
 وَإِنْ لَمْ يَكُنْ كَذَا فَتَجِبُ إِضَافَةُ الرَّحْمَةِ إِلَى بَاءٍ تَوَافُقًا لِلأَوَّلَى لِقَوْلِهِ تَعَالَى يَا عِبَادِيَ
 فَاتَّقُوا اللَّهَ وَقُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُفْقُوا مَا رَزَقْنَاهُمْ إِلَيْهِ
 وَأَعْلَمُوا أَنَّ رِبْطَ خَلْقٍ بَيْنَ خَالِقٍ وَمَخْلُوقٍ لَا يَقْتَضِي وَجْهًا مِنْ عِبُودِيَّةٍ هِيَ مُتَابِعَةٌ
 بَلِ الرِّبْطُ مُحَقَّقًا فَالْبَتَّةُ وَجْهٌ عِبُودِيَّةٌ هِيَ مُتَابِعَةٌ رِبْطَ ظَلِيلَةٍ بَيْنَ ظَلٍّ وَذِي
 ظِلٍّ وَمُحَقَّقًا رِبْطُ خَلْقٍ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ فَالظِّلُّ مُعَدُّومٌ فَغَيْرُ مُحَكَّمٍ فَإِنْظُرْ أَنْ تَوْحِيدُ
 صَلَّى اللَّهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَآلِهِ وَسَلَّمَ مِنْ نُورِ اللَّهِ تَعَالَى وَغَيْرِهِ صَلَّعُمْ مِنْ نُورِهِ صَلَّعُمْ
 تَعَالَى بِنَاءً رِبْطَ ظَلِيلَةٍ مُحَمَّدٌ صَلَّعُمْ عَبْدُ اللَّهِ تَعَالَى وَغَيْرِهِ صَلَّعُمْ عَبْدُ اللَّهِ تَعَالَى وَابْنُ عَبْدِ اللَّهِ

محمد صلعم والله تعالى اعلم بالصواب

ترجمہ منشأ کہ موجودات حادثہ است و حادث اول است و موجودات حادثہ کہ اول منشأ از انتزاع است بجز حادث اول
 از روی قیاس و التزام از حادث پس تحقیق حق آمد قول او تعالی در سورہ زمر کہ یَا عِبَادِيَ اسْرِفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا
 تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا یعنی بگو ای حبیب من کہ ای بندگان من آنا کہ اسراف و سرف
 کردہ بر نفسهای خود نومید نشوید از رحمت ظہیر آئینہ خدا بخشد گناہان را تمامہ۔ ہر آنکہ ہر آئینہ مقصود یا کہ منشأ ایعباد دست محمد
 رسول خداست بآیات اضافت کہ در رحمتہ اللہ است یعنی رحمت خداست۔ و اگر اینچنین نباشد پس اضافت رحمت سوا از
 بنا بر توافقی برای اولیٰ بجز قول او تعالیٰ در سورہ زمر کہ یَا عِبَادِيَ اسْرِفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ یعنی ای بندگان من پس بر سبب ہر دو
 بآی ضمیمہ بر محکم است واجب سخن بنا بر توافقی۔ و بجز قول او تعالیٰ در سورہ زمر کہ یَا عِبَادِيَ اسْرِفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ
 الصَّلَاةَ وَيُفْقُوا مَا رَزَقْنَاهُمْ إِلَيْهِ یعنی بگو ای حبیب من برای بندگان من آنا کہ ایمان آورند و نماز را و آنچه رزق
 دادیم کہ از رزق و ایدیم شازنا الخ۔ و در اینجا ہم بر محض ضمیمہ و اعتکاف و جمع تنکلم ہر دو یکی واجب شود بنا بر توافقی۔ و بدانکہ ہر آئینہ ربط کہ در میان خالق و مخلوق
 بنحو ہر دو کہ از عبودیت است کہ متابعت است البتہ ربط محقق عبودیت است۔ و البتہ وجوب عودیت کہ او متابعت است ربط ظلیل است و در میان ظل و ذی ظل
 محقق عودیت ربط خلق است۔ و اگر ربط خلق نباشد پس این ظل معدوم است پس غیر محکوم است پس پس کہ نور محمد صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم از نور خدا تعالیٰ است غیر
 صلعم از نور او صلعم۔ پس بر بنا بر ربط ظلیل محمد صلعم بندہ خداست و غلام صلعم بندہ خداست و نیز نور محمد صلعم و صلعم از نور خدا تعالیٰ اعلم بالصواب و نیز نور محمد صلعم

بیان منشأ کہ موجودات حادثہ است و حادث اول است و موجودات حادثہ کہ اول منشأ از انتزاع است بجز حادث اول
 از روی قیاس و التزام از حادث پس تحقیق حق آمد قول او تعالیٰ در سورہ زمر کہ یَا عِبَادِيَ اسْرِفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ لَا
 تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا یعنی بگو ای حبیب من کہ ای بندگان من آنا کہ اسراف و سرف
 کردہ بر نفسهای خود نومید نشوید از رحمت ظہیر آئینہ خدا بخشد گناہان را تمامہ۔ ہر آنکہ ہر آئینہ مقصود یا کہ منشأ ایعباد دست محمد
 رسول خداست بآیات اضافت کہ در رحمتہ اللہ است یعنی رحمت خداست۔ و اگر اینچنین نباشد پس اضافت رحمت سوا از
 بنا بر توافقی برای اولیٰ بجز قول او تعالیٰ در سورہ زمر کہ یَا عِبَادِيَ اسْرِفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ یعنی ای بندگان من پس بر سبب ہر دو
 بآی ضمیمہ بر محکم است واجب سخن بنا بر توافقی۔ و بجز قول او تعالیٰ در سورہ زمر کہ یَا عِبَادِيَ اسْرِفُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ
 الصَّلَاةَ وَيُفْقُوا مَا رَزَقْنَاهُمْ إِلَيْهِ یعنی بگو ای حبیب من برای بندگان من آنا کہ ایمان آورند و نماز را و آنچه رزق
 دادیم کہ از رزق و ایدیم شازنا الخ۔ و در اینجا ہم بر محض ضمیمہ و اعتکاف و جمع تنکلم ہر دو یکی واجب شود بنا بر توافقی۔ و بدانکہ ہر آئینہ ربط کہ در میان خالق و مخلوق
 بنحو ہر دو کہ از عبودیت است کہ متابعت است البتہ ربط محقق عبودیت است۔ و البتہ وجوب عودیت کہ او متابعت است ربط ظلیل است و در میان ظل و ذی ظل
 محقق عودیت ربط خلق است۔ و اگر ربط خلق نباشد پس این ظل معدوم است پس غیر محکوم است پس پس کہ نور محمد صلی اللہ علیہ و آلہ و سلم از نور خدا تعالیٰ است غیر
 صلعم از نور او صلعم۔ پس بر بنا بر ربط ظلیل محمد صلعم بندہ خداست و غلام صلعم بندہ خداست و نیز نور محمد صلعم و صلعم از نور خدا تعالیٰ اعلم بالصواب و نیز نور محمد صلعم

قَالَ عِبَادُ عَامٌّ مِنَ النَّفْسِ وَالْإِلْتِزَامِ فِي الْخَلْقِ مُطْلَقًا ثُمَّ تَحْصِيصٌ بِالَّذِينَ اسْتَرْفَوْا
 عَلَى أَنْفُسِهِمْ إِنْسَانًا كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ ثُمَّ بَلَّغَتْ نِقْطَ وَاصٍ بِحَمْدِ اللَّهِ
 مُؤْمِنًا كَمَا قَالَ سُبْحَانَهُ يُعَذِّبُ مَنْ يَشَاءُ وَيَغْفِرُ لِمَنْ يَشَاءُ ثَبَاتٌ أَنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ
 جَمِيعًا وَلَيَا قَالَ سُبْحَانَهُ إِلَّا أَنْ أُولِيََاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ هَذَا الْحُكْمُ
 عَلَى تَفَاوُتِ التَّحْصِيصِ مَعَ تَفَاوُتِ النَّفْسِ وَالْإِلْتِزَامِ فَرَفَعَ تَعَارُضُ يَغْفِرُ
 الذُّنُوبَ جَمِيعًا بِمُقَابِلَةِ مَا مِنْ وَجْهِ فِي اسْرَافِ الَّذِي لَا يَغْفِرُ شَيْءٌ هُوَ شَرْطُ
 وَكَفَرُ هُوَ خِلَافُهُ شَيْءٌ عَطْفٌ عَلَى تَعَارُضِ وَالضَّمِيرُ إِلَى يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا
 هُوَ بِمُقَابِلَةِ مَا مِنْ وَجْهِ فِي اسْرَافِ الَّذِي يَغْفِرُ أَوْ لَا عَلَى مَشِينَةِ تَعَالَى شَيْءٌ هُوَ
 ذَنْبٌ مَعَ وَجُودِ الْإِيمَانِ هُوَ قَالُمُودٍ بِهِمَا شَيْءٌ الضَّمِيرُ إِلَى مَا لَا يَغْفِرُ إِلَى مَا يَغْفِرُ
 أَوَّلًا عَلَى مَشِينَةِ تَعَالَى هُوَ قَوْلُهُ تَعَالَى إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا

دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ ج

ترجمه پس این عباد که در آیه مذکور نقل یا عباد الم آمده عام است از نفس و الزام در خلق از روی مطلق باز تخصیص
 به الذین اسرفوا علی انفسهم از روی انسان است چنانچه فرمود سبحانه و رسوله خصایره علم ان الانسان لفي خسر
 یعنی هر آینه انسان البته در نقصان است باز تخصیص بر عباد به لا تقنطوا من رحمة الله از روی مؤمن است چنانچه
 فرمود سبحانه یُعَذِّبُ مَنْ یَشَاءُ وَیَغْفِرُ لِمَنْ یَشَاءُ در سوره مائده رکوع ششم یعنی عذاب میکند هر که را میخواهد و بخشند
 هر کس را میخواهد باز تخصیص به ان الله یغفر الذنوب جميعا از روی ولی است که گفت سبحانه و رسوله یونس رکوع هفتم
 الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم ولا هم یحزنون یعنی آگاه باشید که هر آینه اولیاء خدا اند که ترس نیست
 بر ایشان و ترس ایشان هم خواهند کرد پس این حکم بر تفاوت تخصیص است مع تفاوت نفس و الزام پس برداشت تفاوت
 یغفر الذنوب جميعا که بمقابله ما من وجه است در اسراف آن که لا یغفر است که او شرک و کفر است یعنی بسبب عموم
 مغفرت و ذنوب که در یغفر الذنوب جميعا است بمقابله عدم مغفرت کفر و شرک که از لا یغفر است و تفسیر اسراف
 بسبب عموم انسان که بالا مذکور آمده در این آیت مذکوره تعارض پیدا می شود - آن تعارض بمقابله انجیزی که از یک وجه
 در اسراف است برداشت - و برداشت خلاف یغفر الذنوب جميعا بمقابله آنچه که من وجه در اسراف است که آن که یغفر و لا یغفر
 علی مشیت تعالی است یعنی بخشید یا در بخشید مشیت او تعالی است که آن و ب است مع وجود ایمان پس مؤید می رود یعنی آنچه که لا یغفر
 و آنچه که یغفر یا علی مشیت تعالی قول او تعالی است در سوره نسا و رکوع هفتم ان الله لا یغفر ان یشرک به و یغفر
 ما دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ یَشَاءُ یعنی هر آینه خدا بر تر نمی بخشد آنکه باو شرک کرده شود و خواهد بخشید آنچه سوا آن است هر که را که میخواهد -

ای من غیر توبه و الا یغفر بها الشک و غیره و جواب السائل هل یعفو الله
 قتل سید الشهداء حمزه رضی الله عنہ بل لا تقطعوا
 من رحمۃ الله و یبکی ان یقال فی جواب السائل یغفر بمعنی اسم صفت
 ای غافر و جمیعاً تمیز من الذنوب لا تاکید ای ان الله تعالی غافر
 الذنوب من کل صنف علی قریبۃ السوال دون الشک و الکفر و فشاء فی
 مسلویات هو حادث اول فیها منشاء انتزاع لغیرہ کله نقصنا و لا بد من
 اول فی کل واحد من الملائک و لا یحبک قولی اذ لا بد للخلق من اول فان
 یكون من موجودات او مسلویات فان کان المخلوق کله اولاً دفعه و لیس
 تقدم و تاخر فی معین فكان الشبه من الصانع لکل واحد من اول فلزم
 ان یساوی کل مصنوع فی کل وصف و کان وجود مسلویات فی خارج
 ممنوعاً لعدم منشاء شیهه فی صانع و هو خلاف بلاهه او کان ثبوت تقدم
 لشیهه للمسلوبات فی الصانع و هو خلاف حقیقه فاعلم ان الصانع لیتحتاج فی ذاته
 ثبات الی اول انتزاعاً و ارادته و علمه بهما معاً

ترجمہ معنی ہے بجز شرک از غیر توبہ بہت بخشد خواہ نہ بخشد ورنہ بتوبہ شرک و غیرہ تخفیفہ شود۔ و جواب سائل کیا
 خدا قتل سید الشہداء حضرت حمزہؓ را بخشد یا نہ؟ یا نہ تمیز است و تخصیص بہ لا تقطعوا من رحمۃ الله ممکن باشد
 گفته شود در جواب سائل کہ یغفر در آیت ان الله یغفر الذنوب جمیعاً بمعنی اسم صفت یعنی غافر است
 و جمیعاً تمیز است از ذنوب نہ تاکید۔ پس مصنون عبارت از آیت مذکور چنین آید کہ ان الله تعالی غافر الذنوب
 من کل صنف علی قریبۃ السوال دون الشک و الکفر ہر آیند خدا بخشد گمان است از ہر قسم قریب
 سوال نہ شرک و کفر۔ و متعارف کہ در مسلویات است و حادث اول است در و کہ منشاء انتزاع است برای غیر خود تمامہ
 اورا از روی نقصان۔ و چنانکہ نسبت از اول بہ ہر واحد از مکرر۔ و ترا قبل من در عجب نیکنند از انکہ برای خلق از اول چنان
 نیست اگرچہ آن اول از موجودات باشد یا از مسلویات پس اگر این مخلوق تمامہ دفعۃ اول است نسبت تقدم و تاخر
 معین پس شہنا صانع برای ہر واحد از اول بہت پس لازم شد کہ ہر مصنوع در ہر وصف مساوی با و و وجود مسلویات در انہا در خارج
 ممنوع شود بسبب عدم منشاء شیهہ او در صانع او۔ و لو خلاف بہت است۔ یا مسلویات را برای شہ ثبوت تقدم در صانع باشد
 و او خلاف حقیقت بہت پس ہر آیند صانع البتہ محتاج شود در انتزاع ثانی سوال بطور انتزاع و ارادت علم صانع باول ثانی ہر دو معاً است

بیان منشاء در مسلویات ہر حادث ہر اولاً منشاء
 و انتزاع لغیرہ کله نقصنا

و لا بد من اول فی کل
 واحد من الملائک و
 الاول الذی فی
 موجودات حادث
 ہو محمد صلعم

بیان منشاء از مسلویات بہت و حادث اول است ہر دو معاً
 و انتزاع لغیرہ کله نقصنا
 بیان آن کہ از اول در ہر
 واحد از مکرر نیست
 اولیکہ در موجودات حادث
 بہت او مجہات صلعم

فتاخر تبتی بغیر اولیٰ فی امارتہ و علمہ فی الوجه **ش** ای وجہ احتیاج
 الانتزاع **ہ** لا نہ مافی وان لم فیکف **ش** ای ان لم یکن الاحتیاج الی اولیٰ
 لثان فتان بذاتہ اول فکل واحد اول و ہذا البطل الاول خلاف عقل و
 بداهۃ فکیف یکن **ہ** ابطال اول واحد و هو ظل من اول واحد قدیم
 وانتزاع **ش** ای من جہۃ الاتحاد **ہ** ثانی **ش** یوجد **ہ** باو احدث
 لا من اول قدیم لان المسلوکات بمقابلۃ قدیم عدم مطلق و بمقابلۃ او احدث
 منبۃ علیہا منہ **ش** من جہۃ التفاضل **ہ** ثم حکمت فی علمہا **ش** ای فی
 محل امکانہا **ہ** فتہیزا بنامہا **ش** المصدر محمول والضمیر الی مسلوکات **ہ**
 منہ فی علم واجب معافا علم ان اول الذی فی موجودات حادثۃ ہو محمد صلیم
 رسولنا من اللہ الرحمن الرحیم و تقصم فی معرفۃ الرسول بحسناتہ الذاتیۃ
ش ای ما ہو لیس بعرض **ہ** بالاصالة **ش** ای لیست بتبع **ہ** فینفذ صندہا
 مسلوب عنہ فہو دلیل منطبق فی حدہ **ہ** کزبۃ علی حقیقۃ الرسالۃ ہی منشأ تعینہ
 فی القدام بوجوداتہ علی موجودات القدیم و بمسلوباتہ علی مسلوکات القدیم

بیان تفصیل فی معرفۃ الرسول بحسناتہ الذاتیۃ و قواصلہم
 و انہو و صلیم فی عالم انفسہ و فی الاخریٰ ترکت برکت فریدی
 من آدم علیہ السلام الی محمد صلیم

ترجمہ پس برائی غیر اول در ادرات و علم او در نبوہ احتیاج انتزاع تاخر تبتی باشد نہ زانی۔ و اگر نیست پس چگونه بہت یعنی
 اگر احتیاج نباشد سوئی اول برائی ثانی پس ثانی بذاتہ اول است پس ہر واحد اول است۔ و این البطل اول است کہ خلاف عقل
 و بہت است پس چگونه ممکن باشد البطل اول واحد حالانکہ او ظاہر است از اول واحد قدیم۔ و انتزاع ثانی کہ از بہت
 اتحاد بہت یافتہ شود باول حادث نہ از اول قدیم یافتہ شود از انکہ ہر آئینہ مسلوکات بمقابلہ قدیم عدم مطلق است و
 مقابلہ اول حادث از حادث بر آئینہ آگہی دادہ شود از بہت تغایر۔ باز ممکن در محل امکان خود است۔ پس نیز ناگہی
 دادہ شد کہ مسلوکات بہت از اول حادث در علم واجب معاف۔ پس بدانکہ ہر آئینہ اولیکہ در موجودات حادثۃ است
 او محمد است معلم رسولی ما از خدای رحمن رحیم۔ پس چنانکہ نیز ہم در معرفت رسول بحسنات ذاتیۃ و بمعنی آنکہ
 او عرض نیستند کہ الٰہی حسنات با صالت اند یعنی بہ تبع نیستند۔ پس دریں ہنگام ضرورت حسنات از
 رسول مسلوب اند۔ و این رسول دلیل است کہ منطبق است در حدہ مرکزیت خود در حقیقت رسالت کہ آن حقیقت
 منشأ برین رسول است در قدیم بموجودات رسول بر موجودات قدیم و بمسلوبات رسول بر مسلوکات قدیم

بیان تفصیل فی معرفت رسول بحسنات ذاتیۃ و قواصلہم
 و انہو و صلیم فی عالم انفسہ و فی الاخریٰ ترکت برکت فریدی
 من آدم علیہ السلام الی محمد صلیم

فهو على دعواه لا اله الا الله انى رسول الله دليل بنفسه النفيسة من
 خبر مع المتعلق المقدم والمؤخر وليس للمكذب الا الجمل ختم كلامنا
 وفرضنا ان يات المكذب على ما ادعا به دليل فنقول لا بد للخلق من
 مصداق اول فمن منى من هو اول هر فلا دليل بيده حقا ويكذب
 بما كذب حتى لا يبقى الا دعوى الاول فنقول صلعم اول ما خلق الله نورى
 وظهوره صلعم فى عالم الشهود فى الآخر على ترتيب ضرورى من ادم عليه السلام
 ومنشاء تعينه تعين الفعل هو موثر لا تاخر حادثه الى محض صلعم ومنشاء
 تعينه تعين الذات دليل على الترتيب الضرورى وجود امنه صلعم الى ادم
 عليه السلام فيمنع نظيره مطلقا اى خارجا فظاهرا وذهنا لان كل ما هو ذهني
 يحصل من مصداق خارج وفى الخارج منعه فكيف فى الذهن فتحقق كقوله
 تعالى ليس كمثلهم شئ الاية اعلمنا انما فصاحة القرآن المجيد اعجازا فثبت
 وازيادة الكاف تمنعها فباطلة كما هو المشهور من اى فصاحة القرآن المجيد
 اعجازا وزيادات الكاف والزيادة تمنع الفصاحة هـ فان تدبرت فى الاية

بدان شىء ما كبرى عدد الكلى منتهى بطرفه

تفسير كاذبه
 ليس كمثلهم
 الاية

ترجمه و اين رسول بر دعوى خود لا اله الا الله انى رسول الله دليل بنفسه نفيسة خود - و نيت بر او
 جمل اين تمام شد كلام ما - و با فرض اگر مكذب بر آنچه كه دعوى كرد دليل يابد پس بگوئيم كه براى خلق از مصداق اول جايد
 نيست - پس كيت كه او است اول - و دليل نيت از دوى حق برستاد - و تكذيب كرده و دروغ داشته شود آنچه كه كذب كرد
 و دروغ داشت تا آنكه باقى نماند كه دعوى اول پس قول او صلعم اول ما خلق الله نورى يعنى اول مير كه اذيه خلق
 از روى است - و ظهور او صلعم در عالم مشهود در آخر بر ترتيب ضرورى از ادم عليه السلام كه منشاء تعين او عليه السلام تعين نفس است
 كه و موثر است براى آثار شده تا صلعم او صلعم تعين ذات است - اين قول و ظهور او صلعم دليل بر
 ترتيب ضرورى كه از روى وجود او صلعم تا ادم عليه السلام - پس منكر كرده شود نظيره صلعم مطلقا يعنى بطور خارج پس با برستاد
 از روى نفس او آنكه بگويد او حقى است حال مشهود از مصداق خارج و حال اينكه در خارج منع نظيره است پس چگونه در ذهن نظيره او
 پس منكر كچو قول او تعالى كه در صورت شوري كه حق دوم است ليس كمثلهم شئ الا يعنى نيت بچو ش او بغير اتم - و اينكه
 بجز اين نيت كه فصاحت قرآن مجيد اعجازا است پس فصاحت شين است - و در باب حرف كاف فصاحت ثابت و مانع شير بر اين است
 چنانچه او مشهور است يعنى فصاحت قرآن مجيد اعجازا است و زيارت آخر كات و اينكه زيارت منع فصاحت شود پس اگر دينى من باز نيتى و تدبر كچو

بدان شىء ما كبرى عدد الكلى منتهى بطرفه
 جمل اين تمام شد كلام ما
 و با فرض اگر مكذب بر آنچه كه دعوى كرد دليل يابد پس بگوئيم كه براى خلق از مصداق اول جايد نيست - پس كيت كه او است اول - و دليل نيت از دوى حق برستاد - و تكذيب كرده و دروغ داشته شود آنچه كه كذب كرد و دروغ داشت تا آنكه باقى نماند كه دعوى اول پس قول او صلعم اول ما خلق الله نورى يعنى اول مير كه اذيه خلق از روى است - و ظهور او صلعم در عالم مشهود در آخر بر ترتيب ضرورى از ادم عليه السلام كه منشاء تعين او عليه السلام تعين نفس است كه و موثر است براى آثار شده تا صلعم او صلعم تعين ذات است - اين قول و ظهور او صلعم دليل بر ترتيب ضرورى كه از روى وجود او صلعم تا ادم عليه السلام - پس منكر كرده شود نظيره صلعم مطلقا يعنى بطور خارج پس با برستاد از روى نفس او آنكه بگويد او حقى است حال مشهود از مصداق خارج و حال اينكه در خارج منع نظيره است پس چگونه در ذهن نظيره او پس منكر كچو قول او تعالى كه در صورت شوري كه حق دوم است ليس كچو ش الا يعنى نيت بچو ش او بغير اتم - و اينكه بجز اين نيت كه فصاحت قرآن مجيد اعجازا است پس فصاحت شين است - و در باب حرف كاف فصاحت ثابت و مانع شير بر اين است چنانچه او مشهور است يعنى فصاحت قرآن مجيد اعجازا است و زيارت آخر كات و اينكه زيارت منع فصاحت شود پس اگر دينى من باز نيتى و تدبر كچو

این سخن ظهور ذات مکرر است
بیان دلائل توحیدی است نظیر صدم قلب

بظهر لك انما مثل مثل وصفی الظبائقا بمظهریته به سبحانه وهو محمل صلعم محتج
ذاتاً هي تشخص مانع فله سبحانه **ش** ای فخص له سبحانه او قلزم له سبحانه
مر بالاولوية **الش** استثناء من محتج **مر** وصفاً بدلالة لفظ المثل المضام
على جامعيتها بوصف المضاف اليه وشبه صنعه من موجودات قديمة وام
ان المعرفة والايان والاخلاص والخالص بالله تعالى تتوقف على محمل صلعم
لدلالة منه صلعم اليه سبحانه فهو سبحانه سمیع بقول القائلين بصير
بحقيقة القلوب في التصديق والنفاق نعوذ بالله تعالى منه ونسئله التوفيق
وقيل ان يكن ظهور الذات مكرراً ثم بعد فناء زعماء فيمكن نظيره صلعم
نعم بل من ظهور الفعلية الى ظهور الذات على ترتيب ضروري لامر الذات
المجردة كما نزعها لكنه ما اخبر به قرآن مجيد وخبر صادق وديننا بهما
فكلامنا معهما لا نزع مجرد فلا دليل عليه فالتوقف على ما قيل احداث في
الدين على النزع المجرد نعوذ بالله تعالى من شره وانفسنا ولا يجوز ظهور الانبياء
من مركزين الذات تحت الاول لعدم التعدد والتجزي في مرتبة الذات

ترجمه تراظر شود که جز این نیست که مثل مثل وصفی که از ذکر انطباق باشد بظهریت خود باوجه حلاله او محمل
یعنی بمنظور دون خود باوجه در وصف تطبیق آید پس مثل این مثل وصفی بطور انطباق از ذکر ذات محتج است که این
ذات تشخص است مانع پس بر او سبحانه محض است یا او سبحانه را لازم است این اقتناع با ولویت مگر محتج نیست
از روی وصف بدلالة لفظ مثل که مضاف است بر جامعیت خود بوصف مضاف اليه و بدلالة شبه صنع مثل از
موجودات قديمة و بدانکه هر آینه معرفت و ایمان و اخلاص و خلوص بخدا تعالی متوقف است بر محمل صلعم بنابر ذات
پس او سبحانه شنوده است قول قائلین او شنیده است حقیقت دلها را در تصدیق و نفاق نعوذ بالله تعالی
و نسئله التوفيق یعنی پناه میجویم بخدا تعالی از نفاق و خواهم از توفیق و گفته شد بطور عم که ظهور ذات از روی
مکرر شد و ثم یعنی باز بعد فناء ممکن است پس نظیرش صلعم ممکن باشد از روی که از ظهور فعلیه تا ظهور ذات است برتر
نه ذات مجرد چنانچه گمان کرد لکن نشان نیست که قرآن مجید و خبر صادق با وجه خبر دارد و دین ما با آن هر دو پس کام یابا
هر دوست نیز بر مجرد پس نیست دلیل بر دور پس توقف را بخیم که گفته شد احداث در دین است بر نزع مجرد و نعوذ بالله تعالی
شر و انفسنا پناه میجویم بخدا تعالی از زیاده یا نفسا خویش و جایز نباشد ظهور انبیاء را از مرکزین
ذات تحت اول از آنکه تعدد و تجزی در مرتبه ذات مورد است

بیان آنکه معرفت در ایمان و اخلاص
و خلوص متوقف است بر
صلعم و خدا سمیع و بصیر قول
قائلین حقیقت دها است در
تصدیق و نفاق +
بیان دلائل توحیدی است نظیر صدم قلب
این سخن ظهور ذات مکرر است

كما ظهر الانبياء من مركزين الصفات لوجود تعدد الصفات منشأهم
وَأَنَّ بَيْنَ ظُهُورِ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ تَعْيِينِ الصِّفَاتِ عَلَى بِنَاءِ اسْتِجْمَاعِ الْمَرْكَزِ الْأَوَّلِ الذَّاتِي
الصِّفَاتِ بَعْدَ ظُهُورِ النَّسَبِيِّ مِنْ مَرْكَزِ تَعْيِينِ الذَّاتِ فَتَغْلِبُ الْمَرَاكِزُ وَيُطْلَى بِنَاءُ الْمَلَلِ
وَالزَّيْتِيبُ الصُّرُورِيُّ وَأَعْلَمُ أَنَّ الدَّلَالَاتِ النَّظَرِيَّةَ فِي الْبَحْثِ مُضْطَرِبَةٌ عَلَى
اخْتِلَافِ النَّظَرِ وَلَا يَصِلُ بِظَرْ كُلِّ نَاطِلٍ إِلَى حَقِيقَةٍ ثَابِتَةٍ فَكَفَاءٌ بِامْتِنَاعِ نَظَرِي
أَوَّلِيٍّ كَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَلَكِنَّ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ نَبُوًّا فَتَبَيَّنَتْ بِدَلَالَةِ لَفْظِ
النَّبِيِّينَ مُسْتَعْرَفًا لِمَعْهُودًا أَذْكَلًا تَثْبِيتَ النَّبُوَّةِ بَعْدَهُ نَقْلًا وَلَا عَقْلًا مَحَالِفًا
النَّقْلَ وَالْحَقِيقَةَ الْمَذْكُورَةَ الْأَنْعَامَ مَجْرَدًا مُحَدَّثًا فِي الدِّينِ فَتَثْبِيتَ مُسْتَعْرَفًا
بِالدَّلِيلِ وَبِمَجْمَعِ الْكَثَرِ وَبِوَجْهِ أُخْرَى إِنْ كَانَ مَعْهُودًا فَكَانَ كَلَامُهُ مُسْتَعْرَفًا
أَوْ بَعْضًا فَلَا دَلِيلَ عَلَيْهِ صَرَحًا وَمَحَلًّا وَإِذَا أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ مَا أَمَّاكُمْ
مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ
فَظَمَ الْآيَةُ الْكَرِيمَةُ يَقْتَضِي خَاتَمَ النَّبُوَّةِ أَرْغَمَ الرِّبَّةَ شَرَّهَا تَقْسِيرُهُ فِي ذِكْرِ كَيْفِيَّةِ

نثر جمعه چنانچه انبیاء از مرکز تعین صفات ظاهر آمدند از آنکه متشاء صفات وجود و تعدد صفات است - و اگر هر چه انبیاء از تعین صفات برین بنا کرد که اجتماع مرکز اول ذاتی صفات را بعد ظهور این مبنی باشد که مرکز تعین ذات است پس پس مرکز با مختلط و آمیخته شوند و بنا و ملتها و ترتیب ضروری باطل شود - و بدانکه هر آینه دلالتهای نظریه بنا بر اختلاف درین بحث مضطرب آمدند و نظریه ظاهر سوئی حقیقت ثابت و حاصل نمیشود و نیز پس با قناع بضی اکتفا یعنی بسنده کردن اولی است چنانچه گفت خدای برتر در سوره احزاب رکوع پنجم و لکن سُرَّ سُوْلُ اللّٰهِ وَخَاتَمَ النَّبِیِّیْنَ یعنی ولیکن رسول خداست و ختم کننده انبیاء - و این ختم از دو نبوة است پس از روی رتبه بدالات لفظا النبیین که لام استغراق است - معهود از آنکه نبوة بعد از ثابت نمی شود بطور نقل نه بطور عقل که مخالف نقل و حقیقت مذکوره شود مگر بطور زعم مجرد که محض در دین است یعنی در دین چنین ظاهر آورده شده و نوید آورده شده است - پس بدین دلیل و محج کثرت لفظی از لام استغراق ثابت می شود - و وجه دیگر اینست که اگر لام معهود باشد پس باطل و کلام باشد و او مستغرق است باطل و

بعض پس بر روی صراحت و محمل یعنی نیت چنانچه فرمود او بجهان در سورة آل عمران وَاِذَا اخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ كَاتِبٌ حَكِيمٌ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِمْ وَلَتُنْصَرِفَنَّهُمْ اِلٰى اَرْضِكُمْ وَلَتَرْضٰى اَرْضَكُمْ وَلَتَكُونُنَّ لَهُمْ سَابِقَةً فِي الْمَقَادِرِ فَصَدَّقُوا بِالْحَقِّ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ

برای دلالت بر تقدیر فی حق هر بنده و ظهور فی مشافیه و صلح و انکشاف
با شایع اضواء الی منها آتای که برگزیده و یک جزو از دل و حق و انبساط و توحید
و اخلاص و هدایت الی انبساط و توحید و یک جزو از دل و حق و انبساط و توحید

باین الالات نصیب از حقیم بنده صلعم و در پیش نظر او صلعم و اگر خدا با شتعلق
بعضی اولی مارتر است کریم و کتب اصول الله و خاتمه النبیین و از آن است
اذا احضنا الله همیشه فی النبیین از و از دست اهادیت شریفه و

اخذ هيثاق از انبياء باثبات عظمت و فضل حضرت نبي الانبياء بر غيرش
عليهم الصلوة والسلام و كما عن جابر رضى الله تعالى عنه ان النبي صلى الله
عليه وسلم قال انا قائد المرسلين ولا فخر وانا خاتم النبيين ولا فخر وانا
اول شافع ومشفع ولا فخر رواه الدارمي وقال صلعم فضلت على الانبياء
سبب الى ان قال ختمت بي النبيون رواه مسلم في كتاب المساجد وفي المشكوة
عن جابر بن مطعم قال سمعت النبي صلى الله عليه وسلم الى ان يقول انا العاقب
والعاقب الذي ليس بعده نبي متفق عليه وعن ثوبان قال قال رسول الله
صلى الله عليه وسلم الى ان قال وانا خاتم النبيين لا نبي بعدي فانه صلعم خاتم
النبيين رتبة و زمانا على اجماع اهل سنة و جماعة رضى الله تعالى عنهم و قال
التفتنا الى في المقاصد قد دلت النصوص و انفق الاجماع على انه خاتم
النبيين لا نبي بعده و انه افضل الانبياء انتهى و لما علم ان نور محمد صلعم
ما جد انتزاع غيره تفضيلا و التمام منه بحصول شبهه مطلق غيره صلعم عن
وجود انه صلعم او صلواته صلعم بقرار مجازي بوجوده صلعم

ترجمه اخذ هيثاق از انبيا و نوشته شد مع اثبات عظمت و فضل حضرت نبي الانبياء بر غيرش برود بر شان و ائمه و
سلام باد و همچنان از جابر رضى الله تعالى عنه است كه نبي صلى الله عليه وسلم فرمود متم قائم يعني لشكرش رسول
و پيغمبريست يعني بر رتبة فخري ندارد و من ختم كنهه انبياء و پيغمبريست و ختم بر شافع و مشفع يعني
شفاعت كنده و شفاعت كنانده و ما فخرى نيست اين حديث را در اربعين روايت کرده و فرمود صلعم
مفضلت و اوده صلعم بر انبيا و انبياء و پيغمبران و فرمود ختم كرده شد بر انبيا من اين حديث را صلعم در كتاب
مساجد روايت نمود و در مشكوة است از جابر بن مطعم كه گفت شنيدم نبي صلى الله تعالى عليه وسلم را نا كه
يغفر مؤمن عاقب و عاقب آنكه بعد از مني نباشد اين حديث متفق عليه است يعني صحاب على بر و اتفاق آورده
در بخشش و از ثوبان است يعني الله تعالى عنه كه گفت فرمود رسول خدا صلى الله عليه وسلم تا آنكه فرمود و من ختم كنهه انبياء
كه بعد از مني نيست پس بر رتبة او صلعم خاتم انبيا است نه ربي رتبة زما بعد از مني و من ختم كنهه انبياء و پيغمبران
تد آنرا بر رتبة او صلعم خاتم انبيا است نه ربي رتبة زما بعد از مني و من ختم كنهه انبياء و پيغمبران
او صلعم بقرار نيست و در كتاب و البته شايكه نور محمد صلعم خاتم انبيا است نه ربي رتبة زما بعد از مني و من ختم كنهه انبياء
شبه فلان صلعم را موجود است او صلعم از صلوات او صلعم بقرار مجازي بوجوده او صلعم

نظر محاطه
المركز الخ

وَمُكَرَّنَةٌ فَلَوْهَ احاطة المركز وقربته ومعيته لما فيه من الماخوذ مجموع
الكيف بالنزعة وهكذا اكل واحد من الماخوذ مركز لما فيه من الماخوذ
فلاخذ تقدم رتبتي وللماخوذ تأخر رتبتي في المعية والقربة والاحاطة
بالماخوذ فصل واحدة منها **ش** اي من المعية والقربة والاحاطة
كانت حقيقةً ونظريةً وثبتت القربة بالنص القرائي إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ
وَالَّذِينَ آمَنُوا الْيَوْمَ وَمَنْ يَقُولُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الآية ظناً على
اختصاص الولاية بالمعاني ويحققها التزامها بالتولي **ش** كما ذكر تفسيره في
ذكر كيفية الرسالة والنبوة والولاية الخ وليس علم غير الأخذ بالماخوذ
ضرورياً الا بما شاء الله تعالى لمن شرح صدره به **ش** اي بما شاء الله تعالى
فلما جاز علم الماخوذ بالماخوذ فلا يمكن نفى علمه بكل ما منه يل هو الثابت ظناً
الظن تابع الازعان وان نفى ببعض ظناً فلا دليل عليه والى النهاية خلاف
الثابت **ش** اي جواز علم الماخوذ بالماخوذ وليس تقاطع وتداخل في بساط

ترجمه این نور شریف او صلعم مرکز غیر اوست پس احاطت مرکز و قربت او و میست اولاً لازم امر برای آنچه که در است
نماخوذ مجموعاً الکيف بالنزعة یعنی این احاطت و قربت و غیره بسبب تنزعه و کیف مجموعاً و همچنین
را از ماخذ ما که است برای آنچه که در و از ماخوذ است پس برای اخذ تقدم رتبتي و برای ماخوذ تأخر رتبتي است و ثبوت
و قربت و احاطت بماخوذ پس هر یک از این میست و قربت و احاطت از روی حقیقی است و از روی نظری و قربت
ثابت است بنص قرآنی که در سوره مائده رکوع هشتم آمده إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا و أيضاً
در سوره و رکوع مذکوره وَمَنْ يَقُولُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الآية از روی ظن بر اختصاص ولایت
بسبب معانی و ولایت و تحقق میکند این معانی را التزام او بتولی چنانچه ذکر کرده شد تفسیرش در ذکر کیفیت
رسالت و نبوت و ولایت و علم غیر اخذ بماخوذ ضروری نیست گویا آنچه که خواست خدا برتر برای کسی که شرح
فرمود صدر او را باو یعنی آنچه که خدا میخواست است پس هرگاه که علم یعنی اینست که اخذ بماخوذ جزا از علم نفسی علم
او ممکن نباشد بتمام آنچه که او است بل و از روی ظن ثابت است و ظن تابع اذعان است و اگر
نفی کرده شود به بعضی از روی ظن پس دلیل نیست بر او و تا نهایت این حد ثابت است از انما مجموعاً
علم ماخوذ بماخوذ ثابت است و تقاطع و تداخل نیست در بساط

ان التفسير
القول في قول الذي

فلان ابن عباس
نقل في قول الذي

نقل في قول الذي
نقل في قول الذي

نقل في قول الذي
نقل في قول الذي

منزهة موسوعة مشبهة الى ما شاء الله تعالى ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} يشق بخلق بكل منها
 من منزهة وموسوعة ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} ومشبهة ^{تسوية} وقد يفاض الشخص الزائد من
 المباحين فيستجمع فاعلم ان التوسع بقدر المثال والجسم كما لبعض الاولياء كرامتنا
 من قدرته تعالى فلا نبياء بالاولوية اعجازا لا ينافي وحدت الشخص الزائد
 فلا باس في قول الذي نسب الى ابن عباس رضي الله تعالى عنهما في تحت تفسير
 الآية الكريمة الله الذي خلق سبع سموات ومن الارض مثلهن ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} الاية سبع
 ارضين ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} معنى مثلهن ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} في كل ارض نبي كنييتكم ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} وش كان
 آدم كادكم ونوح كنوحكم و ابراهيم كابراهيمكم وعيسى كعيسىكم كما رواه
 الحاكم في مستدركه ورواه غيره بطريق مختلف وقال ابن عباس لو حدثتكم
 بتفسير هذه الآية لكفرتكم وكفركم بتكذيبكم بها انتهي وينبغي ان يذكر
 موسى كوسمكم لانه من اولي عزه فهذا المثل مثل مثالي يا جبري

ترجمه منزهة وموسوعة مشبهة يعني در اشياي بسيطة كه تنزيه داده شده و توسع داده شده و تشبيه داده شده
 يا معني كه منزه مثال غبشيره شده اند در وبهم دريكه گير در شدن و با هم قطع نمون كيد گير و انيست الى ما شاء الله
 تعالى يعني تا آنچه كه خواست خداست تا ايست بتم از انها كه منزهه و موسوعة و مشبهة اند و گاهي شك را كه شود شخص ايداز
 ما خذ يس سجع مشهور پس بدانكه هر آينه توسع بقدر مثال جسم چنانچه بعض اوليا را بطور كرامت است از قدرت او تعالى پس
 براي انبيا بطور اعجاز يا ولويت است كه وحدت شخص زائد را منافي نباشد پس باكي نيست در قولي كه نسبت كرده شده
 ابن عباس رضي الله تعالى عنهما در تحت تفسير آيت كريمه كه در سورة طلاق ركوع دوم است الله الذي خلق سبع سموات
 ومن الارض مثلهن الاية سبع ارضين ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} معنى مثلهن ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} في كل ارض نبي كنييتكم ^{تسوية} ^{تسوية} ^{تسوية} وش كان

كان آدم كادكم ونوح كنوحكم و ابراهيم كابراهيمكم وعيسى كعيسىكم يعني هذا است
 انكم بيد او و هفت آسمان را از زمين مثل آنها يعني هفت زين و دهر زميني نبي است همچو نبي شما و هفت آدم همچو آدم شما و نوح همچو
 نوح شما و ابراهيم همچو ابراهيم شما و عيسى همچو عيسى شما چنانچه اين حديث احاكم در سترك خود روايت كرده و روايت كرده و روايت كرده
 و گفت ابن عباس مني الله تعالى عنهما لو حدثتكم بتكذيب هذه الآية لكفرتكم وكفركم بتكذيبكم بها انتهي يعني كه
 بيان شما را تفسير اين آيت البته كاذب و شويده شما و كفر شما بتكذيب شما باشد و تمام شد قول حضرت ابن عباس و تفسير آيت مذكوره و
 باشد كه ذكر كرده شد و معني كنييتكم يعني همچو نبي شما از انكه او عليه السلام از اولي عزه است پس اين مثل مثل مثالي يا جبري است

نقل في قول الذي

ظهر کمال التوسع للمتمثل فلا للممثل وجود مستقل في المماثلة بل هو قائم
بالممثل حدث منه وينبغي ظهور الممثل والجسم على ما تحت مركزيتهم بأولى
عنمية تم مكلفاً وقع او غير مكلف لتعلقه بهم وجوباً والخمسة الممدوحة
من الانبياء اولى عنزم محيطه ما تحت مركزها ومن سواها من الانبياء
من مركز منها وفي السموات ايضا **ش** عطف على في كل ارض **هـ** وان لم
تفهم وقوله رض على ما كشف عليه **ش** كما يشير اليه قوله رض ولو حدثتكم
فلو كان تفسيرها على حديث النبي صلى الله تعالى عليه وسلم لوجب عليها
اظهاره **هـ** فظني فلا يحكم في العقائد وفي القول وجه اخر ايضا فاعلم ان
التشبيه يصدق في بعض وجه الذي مقصود لا في كل وجه **ش** فالمشبه
لا يشبه بالمشبه به في كل وجه الا في وجه مقصود **هـ** ولا يظهر وجه مقصود
في القول بدلالة الصراحة ولا بدلالة القرينة فالتشبيه يحول على فهم
قائمه وفي الزمان رجل **ش** هو محمد قاسم النانو توى **هـ** تكلم بوجود مستقل

ترجمه که برای متمثل کمال توسع ظاهر شده است. پس برای متمثل ای آنکه مثال آورد یعنی صورت
مثالی را وجود مستقل نیست در مالمثل بلکه او قائم به متمثل است یعنی بمثال گیرنده که از حوادث شده است. و نیز از او
باشد ظاهر شدن مثال و جسم بر آنچه که تحت مرکزیت مثال است بسبب اولى عنزمیت مثال خواه آن ما تحت مکلف
واقع آمده یا غیر مکلف بنا بر تعلق آن ما تحت بالیشان که از روی وجوب است. و آیین پنج ممدوحه از انبیاء که
اولی عنزم اند محیط ما تحت مرکز خود اند. و هر که سوی این خمسة ممدوحه از انبیاء اند از مرکزهای پنج اند. و در آسمانها
نیز ظهور مثال و جسم است بنا بر عطف همچو در هر زمین اگر چه نفهمیدی. و قول او رضی الله تعالی عنهما بر آنچه که بر او
رضی الله تعالی عنهما مکشوف آمد پس ظنی است که در عقاید حکم کرده نشود. چنانچه سوی قول او رضی الله تعالی
میکند و لکن حد تشکک. **الح** پس اگر تفسیرش بر حدیث نبوی صلعم بودے البتہ بروضه اظهارش
واجب آمدی. و درین قول وجه دیگر هم است. پس بدانکه هر آینه تشبیه صادق آید در بعض وجه آنکه
مقصود است نه در هر وجه. پس تشبیه بمشبه به در هر وجه مشابیه نشود مگر در وجه مقصود. و درین قول وجه مقصود
نیشود بدلالة راحت و بدلالة قرینه. پس تشبیه محول باشد بر فهم قائل او. و درین ظاهر مردی که او محمد قاسم نانوتوی است او کلام کرده است

المساثلین لا ولی عزیم + وعرضہ اثبات المثل محمد بنی اللہ تعالیٰ صلعم
 علی انه خاتم الانبیاء رتبہ لانما بنا باسند لال الایۃ الکریمۃ وَلَکِنْ
 مَا سَوَّلَ اللَّهُ وَخَاتَمَ النَّبِیِّیْنَ الِایۃ وَالْقَوْلِ الْمَذکور عن ابن عباس رض
 تجان وجود نبی بعد صلعم وانفع قوم فانه کف من علماء علامہ
 من مکة العظمیٰ والهند وثر قوالہ بدلائل شرعیۃ شکر اللہ تعالیٰ سقیم
 وخرامہ خیر الجزاء فاعلم ان ضمیر جمیع المؤمنین فی مثلہن یرجع الی
 السموات فوجہ التشبیہ طباق کما قال سبحانہ سَمِعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا
 الایۃ لا وجه اخر من اوصاف عرضیۃ کوجود النجوم وغیرہا فیہا
 کما هو ظاهر وذاتیۃ کخلقہا من حدید وغیرہ کما ورد فی الحدیث
 الشریف اذ لا یصدق مداہنۃ التشبیہ وصراحتہ نفس ولا یتثبت
 فی طباق الارضین خلقہ مکلفۃ ^{ای وجہ آخر} وغیر مکلفۃ من صراحتہ قرآنیۃ
 الا غیر مکلفۃ من صراحتہ حدیثیۃ

ترجمہ ماثلین ہر ای اولی عزیم - وعرض او اثبات مثل است ہر ای محمد بنی خدا تعالیٰ صلعم ہر بنی بنا کرد
 خاتم انبیاء است از روی رتبہ از روی زمان با سند لال آیت کریمہ کہ در سورہ اخرا ب رکوع چیم است وَلَکِنْ
 مَا سَوَّلَ اللَّهُ وَخَاتَمَ النَّبِیِّیْنَ الِایۃ وبقول مذکور از ابن عباس رضی اللہ عنہما - پس جائز شد وجود نبی بعد
 او صلعم - چہ روی کرد اورا قوی - پس ہر آئینہ او کفیر کردہ شد از علمای علامہ از مکہ عظمیٰ و ہند - و ذکر کردہ شد قول
 او بدلائل شرعیہ کہ خدا تعالیٰ سعی شان را مشکور فرماید و جزا بدیشان را جزا بہتر - پس بدانکہ ہر آئینہ ضمیر جمیع
 مؤمنین در مثلہن یراجع شود سوی سموات - پس وجہ تشبیہ طباق است چنانچہ فرمود سبحانہ سَمِعَ سَمَوَاتٍ طِبَاقًا
 طِبَاقًا الایۃ یعنی ہفت آسمانہا طبق بر طبق یعنی تہ بہ تہ - نہ وجہ دیگر از اوصاف عرضیہ چوں وجود نجوم وغیرہ کہ
 کہ در دست چنانچہ او ظاہر است - و نہ از اوصاف ذاتیہ چوں خلق او از حدید وغیرہ در حدیث
 شریف وارد آمد - آنکہ وجہ اخر بہر است تشبیہ و صراحت نفس صادق نیاید - و نہ ثابت
 می شود وجہ تشبیہ در طباق زمینہا خلقت مکلفہ وغیر مکلفہ از صراحت قرآنیہ مگر غیر مکلفہ از صراحت
 حدیثیہ +

وَمَنْ رَادَّ عَا بِالمثلية بعد اثبات ختم الرتبة فكيف إذ الختم صِفٌ
مافِعٌ فالخاتم لا يشترك في الصفة غيره وإذا أُثبت ختم الرتبة
والكلام في الظهور في عالم الشهود فعلى الترتيب الضروري
فكيف لا يثبت زماناً وفي معنى خاتم النبیین بكسر التاء وفتحها جمعوا
السلف من أهل سنة وجماعة على أنه لا ينبغي بعده توافقاً بالاحاديث
الشریفة ^{ای الرجل المذكور} وادَّعَا بِمثل اصنافي **ش** ای جامعیه المثل بمثله مجازاً
هو افتراق بمثل حقیقی وحرز نفسه عما **ش** ای کفر بقول

مثل حقیقی بزعمه وما فهم ان المماثلة باضافه لا
بحقیقة اذ هي **ش** ای المماثلة بحقیقة **هو** متعنه

فكيف التحرز والى الله تعالى اعلم بالصواب

اللهم صل وسلم على محمد بنی الرحمة

وعلى اجماله كما تحبته وترضاه وشقته

فینا وترحمنا به

ترجمہ وہ کہ دعویٰ کر دہنیت بعد اثبات ختم رتبہ پس چگونه است۔ ازانکہ ختم و صغ مافِع است بظلم
صفتی است کہ غیر او درین صفت مشترک نمی شود۔ و ہر گاہ کہ ختم رتبہ ثابت کردہ شد حال آنکہ کلام در ظہور است و عالم
شہود پس بر ترتیب مزوری است پس چگونه از روی زمان ثابت نہ شود۔ و در معنی خاتم النبیین بکسر تاء
یا بفتح تاء اجماع کردند سلف از اہل سنت و جماعت بر اینکہ ہر آئینہ شان نیست کہ بعد از نبی نیست از روی
توافق بہ احادیث شریفہ۔ و دعویٰ کرد شخص مذکور بمثل اصنافی یعنی جامع شدن مثل بمثل خود از روی مجاز
و افتراق نمود یعنی جدا شدہ از دعویٰ بمثل حقیقی۔ و نگاہ داشت نفس خود را از کفر بقول مثل حقیقی بزعم خود
و نہ فهمید کہ مماثلت باضافہ است نہ بحقیقت ازانکہ مماثلت بحقیقت محتج است پس چگونه است تحریر معنی نبی ہدایتی خود را
والہ تعالی اعلم بالصواب یعنی خدا کے برتر دانند تراست بالصواب اللهم صل وسلم علی محمد بنی
الرحمة و علی اجماله کما تحبہ و ترضاه و شقته فینا و ترجمنا بہ یعنی خدا یا درود و سلام نفرس بر محمد کہ
نبی رحمت است و بر جمیع او چنانچہ تو او را دوست داری و او را خوشنودی و شفیع کن او را در میان ما و رحمت فرما با او را

ذکر کیفیت تعظیم و ادب محبت حضرت حبیب الرحمن صلعم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَمَدُ اللَّهِ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ
وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ بِه تعظیم و ادب و حق و محبت بر صفا بش و صف محبتہ اُنت کہ میخواہد
غیر محبوب را ہم آنحضرت صلعم بمعرفہ صحیحہ نبوتش صلعم لوجہ تعالی واجب است و بجا آوردنش از امکان
بیرون لیکن تا تو اند بجا آورده مستغفر باشد قولہ تعالی النَّبِيُّ أَوْلىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ
أَنْفُسِهِ ترجمہ اس پیغمبر بہتر است ہر مومن از نفس ایشان بدلات الف و لام استغراق تو اتفاقاً
با ولوئیہ مطلقہ ثابتہ در ہر وجہ مقصود تقصیل معانی ولایت عامۃ الاختصاص صراحۃ و اقتضائاً التزاماً

ذکر کیفیت تعظیم و ادب محبت حضرت حبیب الرحمن صلعم

تفسیر و احوال النبی اولیٰ
بالمؤمنین من انفسہم الاولیٰ

ترجمہ ذکر حضرت حبیب الرحمن صلعم کی تعظیم و ادب و محبت کے بیان میں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

عَمَدُ اللَّهِ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ
أَجْمَعِينَ ہر معنی ہم تعریف کرتے ہیں خدا کی اور اسی سے مدد مانگتے ہیں۔ اور ہم درود پڑھتے ہیں اُسکے رسول پر جسکا
نام پاک محمد صلی اللہ علیہ وسلم ہے۔ اور ان سے شفاعت کے طالب ہیں۔ اور ان کی آل اور ان کے اصحاب اور ان کے
سارے پیروں پر درود پڑھتے ہیں۔ آنحضرت صلعم کی تعظیم اور آپ کا ادب اور آپ کا حق اور آپ کی محبت جیسا
محبت کا وصف کہ غیر محبوب کو یعنی محبوب کے سوا غیر کو محبت نہیں چاہتی ہے۔ آپ کی نبوت کی صحیحہ عزت کے ساتھ خاص
اللہ کی وجہ میں واجب ہے۔ اور اسکا ادا کرنا امکان سے باہر لیکن جہاں تک ہو سکے بجا لاکر استغفار پڑھنا ہے کہ فرماتا اللہ
تعالیٰ کا سورہ احزاب بارہویں رکوع میں اَلَّذِیْ اَوْلىٰ بِالْمُؤْمِنِیْنَ مِنْ اَنْفُسِهِمْ یعنی پیغمبر بہتر ہر مومن کے لیے
ان کے نفسوں سے۔ اس آیت سے مطلقاً اولویتی ثابت ہے نبی صلعم کو ہر مومن پر کسی قسم خاص اولویت اور بہتری
کی قیمنہیں۔ اس دلیل سے کہ الف لام استغراق کا کل مومنین کے نفسوں کو بطور توافق و موافقت اس اولویت میں مستغرق ہے
ہو رہی ہے۔ پس ہر وجہ تفصیل میں کہ مقصود لفظ ولایت کے عام معنوں اعتبار سے جو لغت میں قربت تکفل قلت الکلیت قدر
اور حضرت و عزیز کے ساتھ مخصوص ہیں اس نبی کو امت اور ممتا طرہ سے اور اقتضائاً التزام یعنی لازم ہو جانیکے تقاضا سے
ہر مومن کے لیے اس کے نفس سے بہتری حاصل ہے

ذکر بیان تعظیم و ادب و محبت
حضرت حبیب الرحمن صلعم

بیان تعظیم و ادب و حق و محبت حضرت
صلعم کا خاص اہم و اشد و بیش از ہر ایک اور
تفسیر کہ یہ النبی
اولیٰ بالمؤمنین من
انفسہم الاولیٰ
بیان ہے کہ نبی صلعم
کو مطلقاً بیش از ہر
مومن پر اولویت ہے
میں ولایت کے معنی
نفی کے اعتبار سے
عبادت و تقاضا
و التزام است

ش چنانچه در تفسیر کریمه انما ولیکم الله ورسوله والذین امنوا الذین یقیمون
الصلاة ویتؤتوا الزکوة وهم على کون . ومن یتؤل الله ورسوله والذین امنوا
فان حزب الله هم الغالبون . در ذکر کیفیت الرساله و النبوة و الولاية و الاعجاز و الکرامات و الایات
و الاستغاثه و ما فیها مع مطالب اُخری مذکور است هم این دعوی متضمن دلیل است ای چوں
این نبی از ما اولی است پس از ما اولی است و از غیر ما با اولی تر است +

شنبه از بخار و آست که گفتند در امور دنیوی بصلحت خود از رسول صلعم دانای تر اند العباد ذی
 نقای منه بدلیل حدیث شریف در صحیح مسلم در کتاب الفضائل باب وجوب انتشار اقال لشرعاً
 دون ما ذکره صلی الله علیه وسلم من معایش الدنیا علی الرائی عن هشام عن عروة عن ابی
 عن عائشة وعن ثابت عن انس ان النبی صلی الله علیه وسلم مرّ بقوم
 یلحقون فقال کولوا تفعلوا لصلح قال فخرج شذیفاً فخر بهم فقال ما
 یلحقکم قالوا قلّت کذا وکذا قال انتم اعلم بما یرد دنیاکم الحدیث

مترجمہ جیسا ذکر کیفیت رسالت و نبوت و ولایت و اعجاز و کرامت و استدراج میں اور جو کچھ انہیں ہر مع اوّل مطالب کے اس آیت اِنَّمَا اُولٰٓئِكَ لِلّٰهِ وَرَسُوْلُهُ وَالَّذِيْنَ اٰمَنُوْا الَّذِيْنَ يَقِيْمُوْنَ الصَّلٰوةَ وَبُؤُوْا الزَّكٰوةَ وَهُمْ رَاكِعُوْنَ وَ مَن يَتَوَكَّلْ لِلّٰهِ وَرَسُوْلُهُ الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا فَاِنَّ حِزْبَ اللّٰهِ هُمُ الْغَالِبُوْنَ ہ کی تفسیر میں مذکور ہے جو سورہ المائدہ کے آٹھویں رکوع میں ہے۔ اور یہ دیکھو قول خدا تعالیٰ المقتضی دلیل ہے دلیل اسکے ضمن میں موجود ہے اس طرح کہ جب بینی ہم سے اولیٰ ہے تو ہم سے ہمارا کون سی بھی اولیٰ ہے یعنی جیسے کہو اپنی نفس سے قربت و خلقت و تنقل و غیرہ حاصل ہے اُن سب میں نبی کو ہماری نفس سے اولویت حاصل ہے۔ اور ہر سہارا تھکی شے سے جس کو ہم نسبت حاصل ہے اس نسبت میں ہم سے ہمارا نبی کو اولویت ہے۔ پس ہمارا کو غیر سے ہماری نسبت اولیٰ تر ہے۔ یہاں اس بات کا رد بھی ہے جنہوں نے کہا کہ دنیوی کاموں میں اپنی مصلحت میں رسول اللہ صلعم کو زیادہ دانا نہیں۔ خدا کی پناہ ایسی خیال سے یا خدا بچا اس سے

میں نے دلیل یہ حدیث شریفہ جو صحیح مسلم میں کتاب الفضائل کے اُس باب میں مجسّمیں اُن چیزوں کی بجائے آوری واجبہ نے کامیاب ہر حکم کو اپنے شرعی ہونا ثابت کیا۔ اُن چیزوں کی جگہ دنیا کے معاش یعنی اسباب زندگی سے حضور صلعم نے علی المرتضیٰؑ کو کیا یعنی میری رائے پر۔ کہ روایت ہشام سے انکو عودہ سے انکو آجیو۔ انکو حضرت عائشہؓ سے۔ اور روایت ہے ہی حدیث کی حضرت ثابت سے انکو حضرت انسؓ سے یہ کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم گذری ایک قوم کے پاس کہ نبیؐ لگاتے تھے درخت خراکے باہم نرم نوادہ میں تو فرمایا آپؐ اگر نہ کرو گے تم تو اللہ نہ درست ہو جائینگے۔ کہا راوی نے پھر نکلو خراب یعنی چھوڑا سو کھکر رہی ہو گئی پھر گذر حضور صلعم ان پاس کہ وہاں کھنڈار باغ نکا کیا حال ہو تو انھوں نے کہا آپؐ ایسا ایسا فرمایا تھا۔ فرمایا آپؐ تم تمھارے دنیا کے کاموں کو بہتر جانتے ہو یا اگر دنیا کے کاموں کی بہتر دانا ہو۔ اور اسی قسم کی ایک حدیث دوسرے طریقہ سے دوسرے الفاظ میں ذکر کیفیت ۵۰ کے آخر میں مذکور آئی ملاحظہ ہو۔

پس الٰہی مآوٰل باشد در وجہی بعد ایں ثبوت باید والنت در آنکہ اعلم مفضل علیہ بعدم ذکرش
عام است و حضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ کثیر العلم در ہر وجہ از ہمہ عالم است از انکہ تعلیم کردہ شد علم اوز
و آخرین و اکمل یکن بعلم و دانائتر است بقرآن مجید آنکہ نیست رطب و یابس مگر در اں و اعجاز غنی غیر
را در ہر وجہ متقابل است و فضل نبی بر غیرش در ہر وجہ متقابل مستثنیٰ است از ہر عموم و در نہ اعتقاد
بہتر در ہر وجہ ہے از پیغمبر لازم فضل متقابل منافی فضل کلی و اعجاز پیغمبر است پس حاصلش انیکہ
شما دانائتراید یکی از دیگرے در امر دنیا لاحق بشما فضلا من وجہ چنانکہ گفتہ شد ناداں بکار خود بشما
و مرخص نتوان شد در اں کہ امر فرمود صلعم قال اللہ تعالیٰ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمْسِقَةٍ
اِذَا قَضَىٰ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَّكُوْنَ لَهُمْ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِ هَٰذَا مَنِظُونَ اَلَا تَرَ
حضرت رحمۃ عالم صلعم تشدد و بایشان نفرمود ادا انکہ واقف نباشد از تفصیلات عقاید و تالیف
فرمود رحمۃ از انکہ تشدد مبعوث نشد۔

مترجمہ یہ ثابت ہونے اور اولویت و بہتری کے یہ حدیث تاویل کی جاوے گی کسی وجہ میں۔ معلوم ہو کہ لفظ
حدیث آنکہ اعلم مفضل ہے اس کا مفضل علیہ بسبب مذکور نہ ہونے کے عام ہے کیونکہ معلوم نہیں
اس علم میں مخاطب کو کپہ فضیلت دی گئی ہے۔ اور حضور صلی اللہ علیہ وسلم اس عموم سے مستثنیٰ ہیں کیونکہ آپ کا علم
کثیر ہے ہر وجہ میں تمام عالم سے لہذا ہر وجہ میں آپ سب سے زیادہ عالم میں اس لیے کہ انکوں اور پچھلوں کا علم۔
اور صا کھ یکن بعلم یعنی جو جانتے تھے۔ وہ سب سکھائے گئے ہیں۔ اور قرآن مجید کے خوب جاننے والے ہیں کہ کوئی
تزویشک ایسا نہیں ہے جو ہمیں نہ ہو یعنی ہر شے کا بیان اس میں ہے تو آپ سب کے عالم میں۔ اور نبی کا بہر غیر
عاجز کرنا ہر وجہ میں متقابل ہے۔ پس نبی کی فضیلت اس کے غیر ہر وجہ میں متقابل ہے در نہ پیغمبر صلعم سے بہتر کا اعتقاد
ہر وجہ میں متقابل کی فضیلت کا لازم کرنے والا ہے جو منافی ہے فصل کلی اور اعجاز پیغمبر کا۔ پس حاصل آخر فقرہ
حدیث کا یہ ہے کہ تم دنیا کے کاموں جو تمکو لاحق ہیں آپس میں ایک دوسرے کسی نہ کسی وجہ میں زیادہ دانا ہو جیسا کہ آیا
ہے ناداں بکار خود ہیشبار یعنی نادان بھی اپنے کام میں ہوشیار ہے۔ اور جس میں کہ حضور صلعم نے حکم فرمایا بجز تعین
نہیں ہو سکتی کیونکہ فرمایا اللہ تعالیٰ نے مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُمْسِقَةٍ اِذَا قَضَىٰ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اَمْرًا اَنْ يَّكُوْنَ
لَهُمُ الْخِيَرَةُ مِنْ اَمْرِ هَٰذَا یعنی نہیں ہے کسی مومن مرد اور مومنہ عورت کے لیے جبکہ حکم جاری ہو جاوے اللہ اور
اس کے رسول کا یہ کہ ان کو ان کے کام میں کچھ اختیار ہو یعنی بعد ازاں اسے حکم اللہ و رسول کے مومنین کو بجز
تعین کوئی اختیار نہیں رہتا۔ گمان یہ ہے کہ حضرت رحمت عالم صلعم نے اس پر تشدد نہ فرمایا کیونکہ دو عقائد کی تفصیلاً
سو واقف نہ ہونگے بلکہ براہ رحمت تالیف فرمائے اس لیے کہ آپ سخت و شدید نہیں پیدا ہو سکے ۛ

مِنْ عَدُوٍّ يَبْلَاكَ اَلَا كَتَبَ لِهَرَمِهِ عَلٰى صَاحِبِ طَائِفَةِ اللّٰهِ لَا يَضِيعُ اَجْرَ الْمُحْسِنِيْنَ
 وَاقْضِ وَ قَوْلُكَ اَنَا اَرْسَلْتُكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
 وَتَقْرَءُوْهُ وَتُوقِرُوْهُ وَتُسَبِّحُوْهُ بُكْرَةً وَّاَصِيْلًا ترجمہ تحقیق ما فرستادیم نزاگواہ وقرہ شدہ
 برحمت و نعمت خدای منعم و شفاعت خود و ترسانندہ از عذاب خدای منتقم۔

تنبیہ باید دانست مفعول ثانی **ش** اے مثل الیہم ارسلک کہیں مفعول شاہد و مبشر و نذیر
 کہ صفت مفعول مخاطب است بجزش متوسع عموم مفعول مفید عظمت و فضلش صلعم است و کیفیت
 ایں عموم اللہ تعالیٰ دانا است و ہر کہ نشن بخشیدہ شود و باید دانست کہ التؤمنوا متعلق ارسلنا بسبب مفعول
 مخاطب نتواند شد پس ضرورت اقتضا التؤمنوا متعلق بہ راظمی مناسب مقدار است کہ از فصاحت و بلاغت
 است آریجا است کہ فرستادیم محمد را صلعم شاہد و مبشر و نذیر بحال شما از ہر گرویدن شما بخدای یگانہ و یکتا و پروردگار
 او تعالیٰ اتم الانبیاء و قوت دادن شما مراد صلعم چنانکہ طاعت و بند با خلاص شما در حق اللہ تعالیٰ
 و ہم حق رسول صلعم تعظیماً صلعم **ش** بدلالة توقرہ آریجا رفع اشتباہ آنست کہ شاید آنحضرت صلعم

ترجمہ دشمن سے کوئی چیز چھپتے ہیں گر دکھا جاتا ہے اس پر انکو نیک عمل بیشک انہیں کھوتا حق نیکی والوں کا۔ اور
 خدا تعالیٰ کا سورہ انفجار کو شروع اول میں اَنَا اَرْسَلْتُكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
 وَتَقْرَءُوْهُ وَتُوقِرُوْهُ وَتُسَبِّحُوْهُ بُكْرَةً وَّاَصِيْلًا یعنی بیشک بھیجا دیتے غلوگواہ اور بشارت دینے والا امرت اور خدای ہم
 کی نعمت کا اور اپنی شفاعت کا اور ڈرانے والا خدای منتقم یعنی بدلائینہ و ایکے عذاب سے تنبیہ معلوم ہو کہ صیغہ ارسلنا
 جسکا مفعول ثانی مثل الیہم جسکی طرف رسول بھیجا۔ اور شاہد اور مبشر اور نذیر کہ غیر مخاطب مفعول بہ کے صفا ہیں انکا بھی
 مفعول ہے اپنی محذوف ہونیکے سبب مفعول کے عام ہونیکے وسعت دیکر رہا ہے۔ اور یہ توسع حضور صلعم کی عظمت و فضل کو
 مبینہ ہے۔ اور کیفیت ایں عموم کی اللہ تعالیٰ جانتا ہے اور جسکو اسنے اسکی سمجھ بخشی ہو۔ اور معلوم ہو کہ التؤمنوا متعلق ارسلنا کا
 سبب مفعول مخاطب کے نہیں ہو سکتا ناچار اسکے خاص متعلق بہ کے تقاضا کی ضرورت کے سبب متعلق بہ کیلئے کوئی نظم مناسب ہے جو
 و بلاغت کا سبب ہے۔ پس یہاں یہ مطلب دہنی ہوئے کہ ہمے محمد صلعم کو گواہ اور خوشخبری دینے والا اور ڈرانے والا بھیجا تھا
 حال کے موافق بخدا کر گرویدہ ہونیکے واسطے یگانہ و یکتا خدا کے ساتھ اور اسکے رسول ختم الانبیاء کے ساتھ۔ اور تھا
 خاص حضور صلعم کو قوت دینا اس طرح کہ تمھارے اخلاص سے تسلی حاصل ہووے وہ اخلاص کہ اللہ تعالیٰ کے
 حق کی بابت ہو اور رسول صلعم کے حق کی بابت بھی آپ کی تعظیم کے لحاظ سے و آپ کی اعتیاج کے۔ اسلیے کہ توقرہ
 کی دلالت تعظیم و ادب کی مقتضی ہے۔ پس یہاں سے یہ شبہ بھی کہ شاید آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کو

تطوعاً و پیروی کردند پس را که فرود آورده شد یعنی قرآن مجید با وصلیم من متعلق پیروی کرد
 هم انقیاداً در حال حق اللہ تعالیٰ و حق نفس او صلیم عموماً ہما ناں آنند قلاح یا بندگان ہ باید
 دانست کہ قرآن مجید متبع متواہد شد مگر با وصلیم و مفید تیز تطوع و انقیاد عطف است و رتبا
 باتحاد اتبعوا و معہ متعلق اتبعوا است بقرب معنوی و اقتضای فعل مفعول ثانی را نہ انزل چہ
 صلہ علی والی را خواہد نہ مرا والا تخصیص نزول محقق حکم نبوت لازم تقدم رتبی با وصلیم حکم
 نبوت معینہ در ثابتن و ترجیح عوارض دون با قامت بہ نتواند شد قوضیح باید دانست نزول
 متقدم زمانی مقابل نزول متاخر زمانی است پس نزول متقدم زمانی محقق حکم نبوت نیست
 نزول متاخر زمانی پس نزول متاخر زمانی نزول متقدم رتبی است و نزول متاخر رتبی نیز
 پس نزول متقدم رتبی محقق حکم نبوت است و نزول متاخر رتبی محقق استقامت نبوت پس
 این باید دانست ثابتن بے احتیاج یک بدر و وجہ نبوت در زمان معیت ہستند۔

ترجمہ براہ تطوع یعنی شوق و خوشی سے۔ اور انھوں نے اس روز کی پیروی آپ کے ساتھی براہ انقیاد یعنی
 آبرواری سے جو انار کیا یعنی تو ان مجید عام ہی حق کے بابت جو اللہ تعالیٰ کا ہے اور آپ کی جان کا۔ یہی لوگ ہیں کہ
 قلاح پائے ولے ہیں۔ معلوم ہو کہ قرآن مجید جو متبع ہے پیروی نہیں کیا جاسکتا مگر اخذت صلیم کے ساتھ۔ اور تطوع اور
 انقیاد کے تیز ہونے پر عطف حملہ فائدہ دے رہا ہے ورنہ اتبعوا کے اتحاد میں اسباب واقع ہو گا۔ اور معہ متعلق اتبعوا کا ہے
 معنوی قرابت کے سبب اور فعل اتبعوا کے مفعول ثانی کو چاہنے کے سبب نہ انزل کا کیونکہ یہ فعل صلہ علی اور الی کو چاہتا ہے جمع کو
 ورنہ انزل معہ میں تخصیص نزول کی کہ حکم نبوت کی محقق لازم تقدم رتبی ہے حکم نبوت معیت ثابتن میں حضور صلیم کے ساتھ خاص
 نہ ہو سکے گی اور بغیر با قامت بہ ترجیح عوارض نہ ہو سکے گا۔ حاصل یہ کہ آیت مذکورہ فاضلاً الذین الہم میں اگر لفظ معہ متعلق اتبعوا
 نہ کیا جاسکتا تو اول یہ قباح لازم آئی کہ وہ جو کسی اتباع کا حکم ہے یعنی قرآن مجید یا غیر حضرت صلیم کے کیسے پیروی جاسکتا ہو لاکہ
 اتحاد تابع غیر حملہ کے عطف ہونے سے تطوع اور انقیاد کی تمیز مہربی ہے کیونکہ غیر شوق و رضا اور تابعداری پیروی اہل ہوگی۔ ترجیح
 اتباع کو اپنی معیت کے ساتھ معنوی قرابت کیونکہ یہ مفعول ثانی کا خواہشمند ہے جو اس ہی معنی معہ تہر نہیں ہو سکتا۔ لفظ معہ
 کا متعلق ہے اسلئے کہ اسکا صلہ علی را الی آتا ہے نہ معہ اگر معہ کو اتبعوا کے متعلق نہ کریں گے تو تخصیص نزول کی حضور صلیم کے خاص
 نہ ہو سکے گی کیونکہ تخصیص حکم نبوت کی محقق اور ثابت کرنی ہی اور تقدم رتبی کو لازم ہے۔ اور یہ دونوں ثابتن یعنی حق حکم نبوت اور
 رتبی نبوت متبع حکم میں ہی یعنی اپنی وجہ نبوت میں بغیر احتیاج ایک دوسرے خود زمان حیت میں ہی چنانچہ اسکی تشریح موضع الاخر میں آئی ہے۔ چہاں عوارض
 بغیر متبع کے تابع ہونا کیسے ثابت ہو گا کیونکہ قیام عوارض بغیر با قامت بہ یعنی جسکے ساتھ دو قائم ہوں اسکے بدون نہیں ہو سکتا تو بغیر با قامت بہ ترجیح عوارض
 نہ ہو سکا۔ تو ضمیمہ معلوم ہو کہ نزول متقدم زمانی مقابل نزول متاخر زمانی کا۔ اور نزول متقدم زمانی محقق حکم نبوت نہیں ہے بلکہ نزول متاخر زمانی محقق حکم
 نبوت ہے اسلئے کہ حکم نبوت نزول وحی سے ثابت کا تو لا محالہ نزول متاخر ہو گا ہونے لیکن چونکہ حکم نبوت کا محقق نزول ہی لہذا نزول کو تقدم رتبی حاصل ہے
 پس نزول متاخر زمانی نزول متقدم رتبی ہے اور نزول متاخر رتبی بھی۔ اور نزول متقدم رتبی محقق حکم نبوت ہے۔ اور نزول متاخر رتبی محقق استقامت نبوت۔ اسکے بعد

و تحقیق حکم نبوة با احتیاج نزول مقدم ربی است و سخن دہمین است **مش** و تحقیق استدلال نبوة کو بجائی خود بنا بر نزول ثابت است و در اینجا مقصود ہم پس معینہ منزل محقق حکم نبوة نتواند شد مگر محقق غیر اولو العزمی و در اینجا اولو العزمی مراد است انتہی و از اینجا کہ سر انجام امر بفعل موقوف ابتاع رسول است ابتاع کتاب دون الرسول صورت نہ بندد و ابتاع کتاب استقلالاً مخالف کتابت قال سبحانه **أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ** الآية و عموم مفعولین اُنزل در ضمن ابتاع رسول اللہ تعالیٰ صلعم مشیر اجتماع علی بملت متبوع معہ با فائدہ فضل اوست **مش** رسول اللہ تعالیٰ و ملتش صلعم هم و لطیفہ تمیمی دوام از معہ بقول قائل یعلق اُنزل مشیر دوام نزول است و آل باطل و یعلق اِتَّبِعُوا مشیر دوام تبع است و آل مشتمل تقریر و لیکن تمییز دوام از معہ صحت ندارد **مش** چہ صحت در ثابتن مقتضی دوام ثبوت معیت نیست ہم کلیف **مش** اشارت دوام هم از اینجا پیدا است کہ صحت ایمان در تطوع و انقیاد او امر و نواہی و مرخصات و تبع اوست صلعم و فلاح معلق بآں و قوله تعالیٰ

نثر ترجمہ اور تحقیق حکم نبوة کی اور اسکا اثبات نزول مقدم ربی کی احتیاج کی بنا پر ربی حکم نبوة کو اپنی تحقیق و اثبات میں نزول مقدم ربی کی احتیاج ہے اور کلام اسی ہی ہے تحقیق استدلال نبوة میں کلام اسی کے لیے کہ تحقیق استدلال نبوة بجائی خود بسبب نزول ثابت ہے کیونکہ اگر استدلال نبوة نہ ہوتی تو نزول وحی کیسے ہوتا اور یہ استدلال ربی کا محقق کیونکر ہو سکتا اور یہاں پر مقصود کلام نہیں ہے جو بہت منزل محقق حکم نبوة نہیں ہو سکتی یعنی کتاب خدا کا نبی کے ساتھ ہونا نبوة کا محقق نہیں ہو سکتا بلکہ حکم نبوة کا محقق نزول مقدم ہوگا ہاں البتہ منزل کا نبی کے ساتھ ہونا نبی کے غیر اولو العزم ہونیکو ثابت کر دینا حالانکہ یہاں نبی کا اولو العزم ہونا امر دہمین منزل کے محقق غیر اولو العزمی ہے اور یہاں اولو العزمی مراد ہے انتہی۔ اور چونکہ حکم کا سر انجام فعل کے ساتھ رسول کی پیروی پر موقوف ہے اور پیروی کتاب کی بغیر رسول کے صورت نہیں حاصل کر سکتی۔ اور مستقل کتاب کی پیروی مخالف کتاب ہے کیونکہ فرمایا حق سبحانه نے سورہ اساءہ و کعبہ اللہ میں **أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ** الآية یعنی اطاعت کرو اللہ کی اور اطاعت کرو رسول کی اور اطاعت کرو اہل امر کی تم میں سے اور اُنزل کے ہر دو مفعولوں کا عام ہونا رسول اللہ صلعم کتابت کے ضمن میں اشارہ کر رہا ہے کہ اپنی ملت متبوع کے ساتھ تمام امور کا جملہ آپ کے ہر امر و اسیر آپ کی اور آپ کی ملت کی فضیلت کا فائدہ بھی ہے وہ یہ کہ آپ کی ملت کے تحت میں علاوہ آپ کی ملت متبوع کے تمام ملتیں مجتہب ہیں اور آپ کی ملت و اساطین تمام انبیاء اور رسولین نبوة و رسالت کی ہے۔ اور لطیفہ تمیمی دوام جو معہ اُنزل کے معلق کے سبب قائل کے قول کے موافق دوام نزول کا مشیر ہے وہ باطل ہے۔ اور ابتاع کے قول کے ساتھ دوام تبع کا مشیر اور مشتمل تھہر ہے۔ لیکن معہ تمییز دوام کی صحت نہیں ہوتی کیونکہ معیت ثابتن میں ثبوت معیت کے دوام کی مقتضی نہیں ہے یعنی معیت کا دوام ثابت نہیں ہوتا معیت کے ساتھ دوام کا کیونکہ صحت پذیر ہوگا پس یہاں نظر ہے کہ آپ کی صحت دائمہ اور نواہی اور مرخصات کی کیا آوری ہے۔ خوشی کے ساتھ میں آپ کی پیروی میں ہے اور خلاف ہی کے ساتھ معلق ہے۔ اور قول خدا تعالیٰ کلی سورہ حجرات پہلے کو میں ہے۔

ہر امر و اسیر آپ کی اور آپ کی ملت کی فضیلت کا فائدہ بھی ہے وہ یہ کہ آپ کی ملت کے تحت میں علاوہ آپ کی ملت متبوع کے تمام ملتیں مجتہب ہیں اور آپ کی ملت و اساطین تمام انبیاء اور رسولین نبوة و رسالت کی ہے۔ اور لطیفہ تمیمی دوام جو معہ اُنزل کے معلق کے سبب قائل کے قول کے موافق دوام نزول کا مشیر ہے وہ باطل ہے۔ اور ابتاع کے قول کے ساتھ دوام تبع کا مشیر اور مشتمل تھہر ہے۔ لیکن معہ تمییز دوام کی صحت نہیں ہوتی کیونکہ معیت ثابتن میں ثبوت معیت کے دوام کی مقتضی نہیں ہے یعنی معیت کا دوام ثابت نہیں ہوتا معیت کے ساتھ دوام کا کیونکہ صحت پذیر ہوگا پس یہاں نظر ہے کہ آپ کی صحت دائمہ اور نواہی اور مرخصات کی کیا آوری ہے۔ خوشی کے ساتھ میں آپ کی پیروی میں ہے اور خلاف ہی کے ساتھ معلق ہے۔ اور قول خدا تعالیٰ کلی سورہ حجرات پہلے کو میں ہے۔

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدِرُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ
عِقَابِهِ ترجمہ ای آئنا کہ ایمان گزیدہ نڈیشی مکنید پیش خدای عزوجل و رسول او تعالیٰ صلعم در
قول و فعل در مامورات و عادیات و تبرید خدای عزوجل را تحقیق اللہ تعالیٰ شنو او و نامہ باید
لَا تَقْدِرُوا تَوْسِعَ الْمَغْفُولِ بخش ہم از سخاست کہ وقت ذکر خدا عزوجل رسول مقبول صلعم کہ از ہمیں این کریم و حکیم تذکرہ است قول
نامہ وقت نیارد بل بقتضا معنی بکن یَدِیَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ بہیت و محبت در گزشتہ باشد و این بنی برین غیر وقت است و لا
بعض رسولہ در مامورات کہ غیر موقت است چہ نوال گفت۔ و قول تعالیٰ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا
لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ يَافْقُولِ كَجَهْرٍ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ أَن
تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ترجمہ ای کسانیکہ ایمان گزیدہ با پنجمی باید بلند سار زدن و
خود را بر دایرہ صلعم او از بلند مکنید برا اولیم گفتن سخن نقیضاً یا جہراً و از بلند کردن بعض شما برای بعض گفتن سخن
مقاصد یا خطاب کہ سخت ارد رسادات و مماثلت است یعنی سخن نرم بارب و تعظیم کنید و بصفت یا نبی
اللہ یا رسول اللہ یا حبیب اللہ خطاب کنید برای آنکہ باطل میشود اعمال شما بسور اب و شما نمیدانید

تفسیر قرآنی یا ایہا الذین آمنوا لا تقدروا بینہم و رسول اللہ و رسول اللہ
صوت النبی و لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی کجہر بعضکم لبعض ان تکذب
اعمالکم و انتہ لا تشعرون ۴۰

ترجمہ یا ایہا الذین آمنوا لا تقدروا بینہم و رسول اللہ و رسول اللہ یعنی ای وہ جنہوں
ایمان اختیار کیا خدای عزوجل اور اس کے رسول صلعم کے ساتھ قول و فعل میں جو مامورات و عادیات میں ہوں پیشی نہ کرو اور خدا عزوجل سے ڈرو بیشک
سننا اور جانتا ہے۔ معلوم ہو کہ لَا تَقْدِرُوا اپنی مفعول کے خد ہونیکہ سبب ترویج المفعول ہے۔ اور یہی ہیں جو تا شبہ کہ خدا
عزوجل اور رسول مقبول کے ذکر کے وقت جو ہی آیت کا غمیدہ ہے اور نہ کر کے حکم میں ہر کوئی قول و فعل جو وقت کے مناسب نہ ہو لاو
اور نہ کرے بلکہ بکن یَدِیَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ کے معنی کے تصدیق پر اسد و رسول کے حضور کو نہ نظر رکھ کر نہبت اور محبت کو بچہ ہے۔ اور یہی
ہوین پر غیر موقتے یعنی یہ ممانعت وقت کی تقید نہیں ورنہ عطف رسول اللہ کی نسبت مامورات میں جو غیر موقت ہیں کیا کہہ سکتے
اور قول خدای تعالیٰ کا سورہ ہجرات پہلے رکوع میں ہے يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ
النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ يَافْقُولِ كَجَهْرٍ بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ
یعنی ایسے لوگو جنہوں نے جس چیز کے ساتھ کہ چاہیے ایمان اختیار کیا۔ اپنی آوازوں کو پیغمبر صلعم کی آواز پر بلند
مت کرو۔ اور مقصدوں یا خطاب کی باتوں کے کہنے میں حضور صلعم کے لیے آواز بلند مت کرو جیسا تمہارے
بعض کا بعض کے واسطے مقصدوں یا خطابوں کی باتوں کے کہنے میں آواز کا بلند کرنا ہوتا ہے کہ مساوات و مماثلت
میں اختیار کیا جاتا ہے یعنی کلام نرم ادب اور تعظیم کے ساتھ کرو اور آپ کو یا نبی اللہ یا رسول اللہ یا حبیب اللہ
صفت سے پکارو۔ کیونکہ بے ادبی سے تمہاری اعمال باطل ہو جاتے ہیں اور تمہیں معلوم نہیں ہوتا +

تفسیر قرآنی یا ایہا الذین آمنوا لا تقدروا بینہم و رسول اللہ و رسول اللہ
و لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی و لا تخرجوا علیہم کجہر بعضکم لبعض ان تکذب
اعمالکم و انتہ لا تشعرون ۴۰

باید دانست بر قول الف و لام عہد است یا استغراق مدلل از ثبوت متقدم بر ای ہنی و از مشیہ بقولہ
 حضرت متوسع و وجہ تشبیہ جہر بالقول مع المقول است و لفظ بعضکم لبعض معنی مساوات و مماثلت است
 و جہر عمل بلزوم کفر بہ ترک تعظیم قبل نزول فرضیتہ تخرز از ہنی عنہ پس بعد نزولش چہ پیش آمد لغویاً
 تعالیٰ منہ **تنبیہ** از بخار و آنت گفتند کہ تعظیم آنحضرت صلعم بچو تعظیم برابر کلاں
 پس است و دلیل آوردند از حدیث شریف پس آن مآول باشند در وجہ بعد از ثبوت چہ نیست
 کہ بعد نزول یں کریمہ کسے خطاب با اسم محمد و کنیت ابو القاسم بنیکر حضرت عباس با وجود قرابت
 خطاب بصفۃ یا نبی اللہ و یا رسول اللہ و یا حبیب اللہ میکرد پس چہای آنت گفتند
 و باید دانست کہ اخوت حقیقی با حضرت صلعم باطل است مگر مجازی کہ مشیر معنی مماثلت و مساوات است
 پس آن مآول باشند جوہی ورنہ معارض شود مرنہی لا یجھڑوا الخ راہم بدانکہ بعد نزول ہنی لا
 ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی کہ موقت است در مسجد نبی صلعم ہنوز منع صوت باخذ
 صحابہ است بنا بر قرب نبی صلعم ہمانا کہ حضرت نبی صلعم زندہ و دانہ و شنوا است در قمر مبارک

ترجمہ معلوم ہو کہ اس آیت میں قول پر الف و لام عہد کا ہی یا استغراق کا کیونکہ ہنی کوہ اسطے کوئی امر ثابت متقدم کا
 ہونا ضروری ہے چہرہ مخالفت وارد ہو لہذا اس ثبوت متقدم سے جوہی کے لیے یہ قول مجہول پر لاالہ ہو رہی ہے۔ اور تشبیہ پس جہر قبل
 مجہول و مشخص تہیں بسبب توسع کلام استغراق پر دلالت پائی جاتی ہے۔ اور بقول بھی حذف ہو نیکی سبب توسع ہے۔ اور
 وجہ تشبیہ جہر بالقول ہے مقولہ کے ساتھ ہی تو ہمیں بھی معیت مقولہ کے سبب توسع موجود ہے۔ اور لفظ بعضکم لبعض
 مساوات اور مماثلت کے معنی کا فائدہ دی رہی ہے۔ اور جہر عمل یعنی عمل کا باطل ہونا ترک تعظیم سے کفر لازم ہو نیکی سبب ہما کہ قبل
 نزول فرضیت۔ ہنی عنہ سے تخرز کہ اسے اور بچہ ورنہ مخالفت کی چیز و کنی فرضیت کا نزول ہو جائیکے بعد کیا ہو سکتا ہے خبر کفر
 دائر ہو نیکی اللہ تعالیٰ اس سے پناہ دے۔ **تنبیہ** یہاں سے اسکا بھی رد ہو گیا جنہوں نے کہا کہ تعظیم آنحضرت صلعم مثل تعظیم
 بڑے بھائی کے کافی ہے۔ اور حدیث شریف سے دلیل لائی پس وہ حدیث اس ثبوت کلام الہی کے بعد کسی وجہیں تاویل کی جاوے گی
 کیا ایسا نہیں ہے کہ اس آیت کریمہ کے نازل ہونیکے بعد اسم محمد اور کنیت ابو القاسم کے ساتھ کوئی نہ خطاب کرتا تھا
 نہ پکارتا تھا۔ حضرت عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہ باوجود ایسی قرابت کے یا نبی اللہ اور یا رسول اللہ اور یا حبیب اللہ صفت کے

بناں در کلام آنحضرت صلعم بچو تعظیم برابر کلاں است چنان
 حدیث شریف کلام آن مآول باشند جوہی ورنہ معارض شود مرنہی

خطاب کوئے تخرز پس کیا توقع اور گنجائش ہے ایسی بات کی جو انہوں نے لگی۔ اور معلوم ہو کہ حقیقی اخوت حضرت صلعم کے ساتھ باطل ہے مگر مجازی جو مماثلہ۔ اور مساوات کے
 اشارت کرتی ہے نہ حدیث کسی وجہ کے ساتھ تاویل کی جاوے گی ورنہ خاص مرنہی لا یجھڑوا کے معارض ہوگی۔ معلوم کر کہ ہنی لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی
 کے نزول کے بعد کہ ہنی موقت سے مسجد نبی صلعم میں ایک دوازہ بند کر نیکی مخالفت صحابہ رضی اللہ عنہم کے اختیار کر نیکی وجہ قربت نبی صلعم کے سبب یہی بات ہے کہ حضرت
 نبی صلعم قمر مبارک میں زندہ ہیں اور جانتے ہیں اور سنتے ہیں۔

تفسیر قرآن کا ان لفظوں کا معنی معلوم کرنے کے لئے لکھا گیا ہے

ہر گاہ باوجود فرضیتِ موقت عمل برعنی غیر موقت کر دے اور غیر موقت کہ نفس فرضیت پہنچاں بود
چہا باید و این غیر موقت تا بیری آرد بر اخذ صحابہ و در شان اہل ادب بیفرماید **قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى إِنَّ الَّذِينَ**
يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولٍ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَعْظَرَةٌ
مِّنْ عَمَلِهِمْ وَآجِرٌ عَظِيمٌ ترجمہ تحقیق کسانیکہ بندہ میکند آواز مائی خود را نزد پیغمبر خدائی تعالیٰ صلعم یعنی
نرم باز بے گیونید آں گروہ آئندہ کار نموده است اللہ تعالیٰ امر خالص کردہ است دلہائی شان ابراہیمی
و برای آناں آمرزش گناہان است و فردی لازم العظمتہ در تقابل عمل یا غیر شان ازینجا است کہ بجا
آوردن ادب از تقویٰ است و سبب آمرزش گناہان غیر متوب تحت مشیتہ بدانکہ بنا بر مراعات
معنی عند رسول اللہ ہنوز غض صوت و مسجد نبی صلعم باخذ صحابہ است ہمانا کہ حضرت نبی صلعم نزد
ودانا و شنوا است و قبر مبارک و ازینجا آداب زیارت قبر نبی صلعم بادا سیکہ منرا و ازینجا بکرت تاب صلعم
بحیات این عالم بود پیدا است ۛ **اللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ** و علی جمالہ کما تحبہ

و تَرْضَاهُ وَ شَفَعُهُ فِينَا وَ تَرْحَمْنَا بِهِ

ترجمہ جب باوجود موقت فرضیت کے انھوں نے معنی غیر موقت پر عمل کیا تو غیر موقت میں جسکی نفس فرضیت ہی طرح ہو گیا
چاہیے۔ اور یہ غیر موقت صحابہ کے عمل و اختیار کے تاہید کر رہا ہے۔ دیکھو اہل ادب کی شان میں فرماتا ہے **قَوْلُ اللَّهِ تَعَالَى**
سُورَةُ هَجَرَاتِ بَلَدٍ كَرِيمٍ إِنَّ الَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصْوَاتَهُمْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ امْتَحَنَ اللَّهُ
قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَىٰ لَهُمْ مَعْظَرَةٌ مِّنْ عَمَلِهِمْ وَآجِرٌ عَظِيمٌ یعنی بیشک جو لوگ اپنی آوازوں کو پیغمبر خدا صلعم کے نزدیک نہ
کرتے ہیں یعنی نرم ادب و بات کہتی ہیں دے دی گروہ ہیں کہ اللہ تعالیٰ نے ان کے دلوں کو تقویٰ کے واسطے آزمایا ہے
یعنی خالص کر لیا ہے۔ اور انھیں کے واسطے گناہوں کی بخشش ہے اور بدلہ ہے جو لازم عظمت ہوا ان کے عمل کے مقابلہ میں یا
ان کے خیر کے تقابل میں۔ یہاں شائبہ ہو کہ ادب بجا لاتا پر ہیز گاری و تقویٰ کی سبب ہے۔ اور سبب ہے ان گناہوں
کی بخشش کا جو غیر متوب تحت مشیت ہوں یعنی جتنے جہنمی ہو بلکہ تحت مشیت خدا ہوں۔ معلوم کرو کہ عند
رسول اللہ کے معنی کی مراعات یا رعایتوں کے سبب مسجد نبی صلعم میں صحابہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم کے عمل و اختیار
کرنے سے اب تک آواز نہ کرنا موجود ہے یعنی بات باع صحابہ ہم اب تک وازیندہ کرنے کی مسجد نبی صلعم میں ہمارے
یہی بات ہو کہ حضرت نبی صلعم قبر مبارک میں زندہ ہیں اور جلتے ہیں اور سنتے ہیں۔ اور ہمیں سے آداب زیارت
قبر نبی صلعم کے جن آداب کے ساتھ آپ کی جناب بکرت آپ کو اس عالم دنیا کی زندگی میں منرا وارتھے ہاں ہیں۔ **اللَّهُمَّ**
صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَىٰ مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ و علی جمالہ کما تحبہ و تَرْضَاهُ وَ شَفَعُهُ فِينَا وَ تَرْحَمْنَا بِهِ بخلا و دو سلام صحیح پر
کونی ترجمہ ہیں اور آپ کے جمال پر حبیبیا تجھ اس سے محبت ہے اور لو اس سے راضی ہے اور شفیع بنا ہمارا کیوں اسکو اور اس کے سبب ہم پر رحمت کرے

تفسیر قرآن کا ان لفظوں کا معنی معلوم کرنے کے لئے لکھا گیا ہے

تذکرہ کیفیت وجوب
ظہان دارین اور ایذا
حضرت حبیب الرحمن صلعم
با دیگر منافع

تذکرہ کیفیت وجوب ظہان دارین از ایذائے حضرت حبیب الرحمن صلعم با دیگر منافع بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بِسْمِ اللّٰهِ وَنَسْتَعِیْنُهُ وَنُصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلٰی اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ وَتَبٰلِیْہِ
اَجْمَعِیْنَ ہ۔ بلکہ ایذائی حضرت حبیب الرحمن صلی اللہ علیہ وسلم موجب ظہان دارین است قَالَ
اللّٰهُ تَعَالٰی اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ لَعَنَهُ اللّٰهُ فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ
لَهُمْ عَذَابًا اَلِیْمًا ترجمہ تحقیق کسانیکہ میری نجات اللہ تعالیٰ در رسول او تعالیٰ صلعم دور افکند اللہ تعالیٰ
ایشان را از رحمت خود در دنیا و آخرت و مقرر کرد در ای شان عذاب خوار کننده ہدایں دوری و عذاب بر قدر
تواند شدہ مطلق ش ای دوری و عذاب مطلق ہم چہ بعض آن کفر باشد و بعض آن نہ کریمہ و الَّذِیْنَ
یُؤْذُوْنَ الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ بِغَیْرِ مَا اَلْکَسْبُ اَحْتَمَلُوْا اَحْتَمَلًا وَاَنْتُمْ مُّبِیْنٰہ ترجمہ کسانیکہ
میرنجاند مؤمنین و مؤمنات را با بچہ بچہ کردہ اند پس تحقیق برداشتند بہتان و گناہ جہ کہند از نیک

مطلب تفسیر قرآنی
اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ
اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ لَعَنَهُ
اللّٰهُ فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةِ
وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا
اَلِیْمًا وَاَلَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ
الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ
بِغَیْرِ مَا اَلْکَسْبُ
فَقَدْ اَحْتَمَلُوْا اَحْتَمًا
وَاَنْتُمْ مُّبِیْنٰہ

تذکرہ بیان ایذائی حضرت
حبیب الرحمن صلعم
کہ موجب نقصان چہ
چہان ہے مع اور
فائدوں کے ہ

تذکرہ بیان دو نوع جہان نقصان و ثلوم واجب ہو کا حق حبیب الرحمن صلعم کی ایذا کہ سبب و فائدوں کے بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

بِسْمِ اللّٰهِ وَنَسْتَعِیْنُهُ وَنُصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلٰی اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ وَتَبٰلِیْہِ
اَجْمَعِیْنَ ہ۔ معلوم کہ
کہ حضرت حبیب الرحمن صلعم کی ایذا دو نوع جہان کے ظہان یعنی ٹوٹے اور نقصان کا موجب ہے۔ فرمایا خدا تعالیٰ نے سورہ احزاب رکوع ست
میں اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلَهُ لَعَنَهُ اللّٰهُ فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةِ وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِیْمًا
میشک جو لوگ اللہ تعالیٰ اور اس کے رسول صلعم کو رنج پہنچاتے ہیں اللہ تعالیٰ نے دنیا و آخرت میں انکو اپنی رحمت سے
دور پھینک دیا ہے۔ اور اللہ تعالیٰ نے ان کے لیے عذاب خوار کر دیا ہے۔ یہ دوری اور عذاب مطلق نہیں
ہے بلکہ ایذا کی مقدار پر ہو سکتا ہے کیونکہ بعض دوری و عذاب کفر تک ہوتا ہے اور بعض نہیں۔ اور یہ آیت
کریمہ بھی جو آیت مذکورہ کے بعد ہے اِنَّ الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ بِغَیْرِ مَا اَلْکَسْبُ
فَقَدْ اَحْتَمَلُوْا اَحْتَمًا وَاَنْتُمْ مُّبِیْنٰہ اور جو لوگ مؤمنین اور مؤمنات کو ان چیزوں کی بابت جواب دہ رہنے
بجہ کوشش حاصل نہیں کی ہیں، ساتے ہیں پس لغتیں انھوں نے بہتان باندھا اور گناہ نہ لیا جو نیکو و مذکر مینوالا

بیان تفسیر کریمہ
الَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ اللّٰهَ
وَرَسُوْلَهُ لَعَنَهُ اللّٰهُ
فِی الدُّنْیَا وَالْاٰخِرَةِ
وَالَّذِیْنَ یُؤْذُوْنَ
الْمُؤْمِنِیْنَ وَالْمُؤْمِنٰتِ
بِغَیْرِ مَا اَلْکَسْبُ

باید دانست ذات سبحانہ منترہ است از تاذی بنفس پس نسبت تاذی بسبحان بواسطہ غیوہ با اتحاد
 مجازیش باو سبحانہ بالعرض **ش** مربوط نسبت تاذی بسبحان بالعرض **م** باشد عموماً پس تخصیص
 نمود بہ تاذی رسول بعطف تفسیر فی العوارض یعنی تاذی تعلیمالہ **ش** مربوط تخصیص نمود
 صلعم بفارق عصمتہ پس فرمودہ تاذی مؤمنین بنا بر فرق احکام انذا یعنی لعنہم اللہ واعدلہم
 وغیرہ انما مبیناً تنبیہا پس ثانی تحت مشیتہ تواند شد بجلاف اول بدلائلہ فرق حکم صیغہ فاعل
 ہی تفرق و تحقق در مقابلہ عصمتہ از حفظ بعطف مذکور استینافاً **ش** مربوط است بہ تاذی مؤمنین
 یعنی بعطف تفسیر استینافاً کہ عطف بر جملہ خواهد شد **م** تخصیصاً لاولیاء و تغمیماً لغيرہم بفارق حفظ
 از معونہ و لفظ مؤمنین فارق است میان انبیاء و اولیاء علی بن ابی طالب و علیہم الصلوٰۃ والسلام
 بفارق من وجہی از وجہ ایمان بر سالتہ بنفس مبارک خودش نہ بتوحید حق سبحانہ و شال است
 میان اولیاء و غیرہم بشمول عام رحمہم اللہ تعالیٰ اجمعین ۵

ترجمہ معلوم ہو کہ ذات سبحانہ بنفسہ انذا یا سے پاک ہی نسبت انذا یا نیکی اس سبحانہ کی طرف اس کو فیکہ و طو میں سبب مجازاتی اتحاد
 اسی سبحانہ کے ساتھ عام طور پر عارضی واقع ہوئی ہے کیونکہ اتحاد مجازی کے سبب واسطہ غیر مؤمنین بالعموم عارض ہو لہذا یہ نسبت بالعرض ہوگی عموماً
 پھر تاذی تفسیر عطف تفسیر لا تاذی رسول یعنی رسول کے انذا یا نیکی تخصیص قرآنی لغرض تعلیم حضور صلعم کیونکہ آپ کی عصمت
 آپ کی عظمت و شان کو ملحوظ رہتا ہے اور عموم سے فارق ہے۔ اس کے بعد از سر نو عطف تفسیر لا تاذی مؤمنین کو مذکور فرمایا
 تاکہ فرق احکام انذا معلوم ہو کیونکہ لعنہم اللہ اور اعدلہم میں وعید ہے کہ وہ وعید رحمت خدا وری اور خورای عذاب
 اور انما مبیناً میں تنبیہ ہے کیونکہ بھلائی دینی ہو و در کر نیوالا گناہ ہوتا ہے پس بخلاف اول کے ثانی جنہیں تنبیہ ہے خدا تحت مشیت
 چاہیے۔ کیونکہ فرق حکم صیغہ فاعل کا ماضی تحقق اور عدم تحقق پر دلالت کرتا ہے اس لیے کہ صیغہ ماضی تحقق اور عدم تحقق حکم ثابت
 کیونکہ ماضی تحقق فعل پر دلالت کرتا ہے۔ اور انما مبیناً صیغہ اسم فاعل سے عدم تحقق ظاہر ہے۔ اور عصمت کے مقابل میں جواز سر نو عطف
 لا تاذی مؤمنین کا بیان ہوا اس میں ازراہ حفظ اولیاء اللہ کے لیے تخصیص ہے اور ان کے لیے تغمیم یعنی اس حکم عدم تحقق تحت مشیت میں
 جو انڈائی مؤمنین پر تنبیہ ہے بسبب حفاظت خدا جو اولیاء اللہ کے ساتھ ہے اور اولیاء اللہ کے لیے اس حکم میں خصوصیت بمقابلہ عام مؤمنین کے کہ ان کو ظاہر
 معونہ ہے کیونکہ پیسہ عقاید کا مسلم و متفق علیہ ہے کہ انبیاء معصوم ہیں اور اولیاء اللہ محفوظ اور عام مؤمنین کو خدا کی طرف سے معونہ۔ پس خطہ لہذا اولیاء اللہ کے ساتھ
 انکی شان کو اس حکم ثانی میں عام مؤمنین سے خصوصیت کے ساتھ ملحوظ رہتا ہے اور معونہ مؤمنین سے فارق و جدا کر رہی ہے۔ اور لفظ مؤمنین فرق پیدا کر رہی ہے دریا
 انبیاء اور اولیاء علی بن ابی طالب و علیہم الصلوٰۃ والسلام کہ یہ فارق من وجہ ہے کیونکہ انبیاء کے لیے خود ان کے نفس مبارک کی رسالت کا ایمان ایک وجہ فارق ہے عام
 مؤمنین کے ایمان سے ایمان کو حیدر حق سبحانہ کہ سوا شال ہے۔ اور در بیان اولیاء اللہ اور ان کے غیر میں یعنی عام مؤمنین میں یہ لفظ شال ہے کیونکہ ایمان تو صبر
 و سالتہ میں بسبب وجہ مساوات کے اس کو سوا کی طور بشمول عام ہے لیکن من الفارق ثابت ہے جیسا کہ عنقریب مذکور ہوگا رحمہم اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین ۵

از وجہ مساوات ایمان در توحید و رسالت **ش** تبیین این جملہ معطوفہ دلیل دعویٰ است و ہم جواب سوال مفرد بر وجہ تخصیص رسول از تعمیم اشترک در ایمان در رد آنست کہ گفتند یا رسول اللہ تعالیٰ برابرند در اخوت ایمانی بدلیل حدیث شریف پس آن مآول باشد بوجہی بعد ثبوت فارق **ش** نسبت نیست بذات تو بنی آدم را بہتر از عالم و آدم توجہ عالی نسبی

و ہمچنین شمول اولیاء اللہ تعالیٰ بفارق ثابت ہم پس ایند نیست قلبی لقولہ تعالیٰ **فَلَعَلَّكَ لَکَ نَفْسًا عَلٰی اَنَّا رَہِجًا** لَکَ یَوْمَ مَنُوْا ہٰذَا اَلْحَدِیْثُ اَسْفَا ترجمہ پس شاید کہ گزندہ نفس خودی بر حال ایشان اگر نگردد ویرند یا این حدیث یعنی قرآن مجید از روی اندوہ - ولقولہ تعالیٰ **وَلَنُصِیْرَنَّ عَلٰی مَا اَذِیْنٰ مَنُوْا** ترجمہ ہر آئینہ صبر کنیم بر آنچه ایذا کردید ما را بعد و آن ترک ادب است در حق اللہ تعالیٰ و ایند نیست نفسی کہ معلوم عام است و آن ترک ادب است در حق نفس و این ہر دو

ترجمہ پس یہ جملہ معطوفہ آیت دلیل دعویٰ ہے اور سوال مفرد کا جواب بھی کیونکہ تخصیص رسول تعمیم اشترک ایمانی میں نظر ہے ایسے کہ رسول کو اپنے خاص نفس مبارک کی رسالت کا ایمان مخصوص کرنا ہے بخلاف اولیاء اللہ و غیرہ مؤمنین کے کہ انکو اپنے غیر یعنی رسول کی رسالت کے ایمان کی ضرورت ہے کیونکہ رسول کو ایمان رسالت میں اپنے نفس خاص پر ایمان ہونا چاہیے اور غیر رسول کو رسول پر - پس اپنے نفس خاص پر ایمان ہونے اور غیر پر ایمان لانے میں فرق میں ہوا اور اسی سے تخصیص رسول بمقابلہ مؤمنین پہلے ہے - آپ یہاں ہر ان لوگوں کا بھی رد ہو گیا جنہوں نے رسول اللہ تعالیٰ صلعم کو بدلیل حدیث شریف اخوت ایمانی میں برابر مانا کیونکہ بعد ثبوت فارق کہ جو آیت کریمہ سے مذکور ہوا وہ حدیث شریف جبرہ انکی دلیل کا مادہ ہے کسی وجہ میں تاویل کی جاوے گی ایسے کہ بعد ثبوت حکم آیت حدیث ہی امر ثابت کی نفی ہو سکتی بلکہ حدیث کی کسی وجہ کے ساتھ تاویل کی جاوے گی - پس یہ امر حق ہے **ش** ہم ہی آدم سے کیا نسبت مختصاری ذات والا کو کہ بہتر عالم و آدم سے ہو عالی منصب کیسے - اور یہی طرح شمول عام اولیاء اللہ تعالیٰ کا مؤمنین کے ساتھ ثابت بفارق ہی کیونکہ حفظ خدا کنی شان میں تخصیص کو ثابت کر ہی ہے - پس ایند یا قلبی ہے یا نفسی ہے - قلبی بسبب قرآن اللہ تعالیٰ کے **فَلَعَلَّكَ لَکَ نَفْسًا عَلٰی اَنَّا رَہِجًا** لَکَ یَوْمَ مَنُوْا ہٰذَا اَلْحَدِیْثُ اَسْفَا کہ سورہ کہف اول رکوع میں ہے یعنی پس شاید کہ آپؐ کے نفس کو ہلاک کر نہ جائے میں ان کے حال پر اگر دو گرویدہ نہ ہوئی اس حدیث یعنی کلام الہی پر از رو غم و اندوہ کے - یعنی انکو انکے ایمان کے ناپہ رسیدہ غم ہو نہ کہ آپ کے یوں اندیشہ ہلاکی ہے - اور بسبب فرمانے اللہ تعالیٰ کے **وَلَنُصِیْرَنَّ عَلٰی مَا اَذِیْنٰ مَنُوْا** کہ سورہ کہف برائیم رکوع دوم میں ہے - اور البتہ ہم اس چیز پر صبر کریں گے جتنے ہمارے اندوہ - اور ایند یا قلب بسبب ترک ادب کے ہے حق اللہ تعالیٰ میں یعنی ادب کا چھوڑ دینا ہے اللہ تعالیٰ کے حق میں - دو سرے ایذا نفس مبارک کہ معلوم عام - اور یہ ترک ادب کے آپ کے حق نفس کی لین - اور یہ دونو

مشق اسحق اللہ تعالیٰ وحق نفس ہم مشترک اندہر اختیار و ترک ادب پس آداب زیارت
قبور کہ ترکش مستلزم ایذا می مقتور باشد نیز مرعی خواہد شد چنانکہ از رسول اللہ تعالیٰ و غیرش
صلعم نسبتہ بزرگ و مزور در حد خود تا کہ بحالت حیات سزاوارا و بود ثابت است قولاً و
فعلاً چنانکہ در فتاویٰ عالمگیری است کیفیت الزیارت کہ زیارتہ ذلک المیت فی حیاتہ
من القرب والبعید کذا فی خزانۃ الفتاویٰ و این اجمال را من یعنی اجمال اختیار
و ترک را ہم تفصیل است مختلف فیہ کہ اس مختصر تا بدگر اصلی میگویم ع اگر عاقل یک اشارت
بس است و در حق اللہ تعالیٰ اختیار استحباب است عبارتاً و عادتاً و در حق نفس آنچه بر خود
نہ پسندی بر دیگری مبسند و طریقہ تمایز موافق نفس انبیت کہ آنچه از دیگری نہ پسندی از خود
پسند و آس نتوانی مگر بحجتہ آری محبتہ خود ادبی است کہ صد ادب می آموزد بہترین آداب بجا آورد
و امر است پس اطاعت امر رسول صلعم در مخصات فرض است و مفید ادب و خیر خود است

ترجمہ یعنی حق خدا و حق نفس مبارک صلعم اختیار و ترک ادب میں مشترک ہیں کیونکہ جواب کہ رسول اللہ کی نسبت
اختیار کیا جائے گا یا ترک ہو گا وہ باعتبار رسالت کے خدا کی نسبت کہ ضرور ہو گا ہذا ترک و اختیار ادب رسول میں
حق خدا و حق رسول کا اشتراک لازمی ہو گا۔ پس آداب زیارت قبور بھی کہ انکا ترک مقتور کی ایذا کا مستلزم ہے
رعایت کیو جائیگے کیونکہ کسی مزار میں کسے ترک ادب ہو جس کا وہ حالت میں سخت بیخفا صاحب مزار کو ایذا ہوتی ہے
جیسا کہ حضور صلعم اور آپ کے سوا دوسرے زائر کے لیے اور جسکی زیارت کی جاوے و نو کی نسبت حسب حیثیت اپنی
اپنی حد میں کہ حالت زندگی میں انکے لیے سزاوار تھا قول او فعل سے کہنا اور کرنا نا جائز ہے جیسا فتاویٰ عالمگیری
بیر کیفیتہ الزیارت میں خزانۃ الفتاویٰ کے حوالہ سے مذکور ہے لکن یا اذ ذلک المیت فی حیاتہ من القرب
والبعید یعنی جیسا کہ زیارت اسکی زندگی میں نزدیک و دور ہو۔ اور اس اجمال یعنی اختیار و ترک کی بڑی تفصیل
ہے جس میں اختلاف ہے کہ اس مختصر اسکی گنجائش نہیں مگر ایک قاعدہ بیان کیے دیتے ہیں ع عاقل کے لیے اشارت
بس ہے و چنانچہ وہ اصل یہ ہے۔ کہ حق اللہ میں اختیار استحباب ہی یعنی ایسی چیز اختیار کرنا عبادت اور عادت کے
طور پر جب چاہی جانی گئی ہے۔ اور حق نفس میں یہ قاعدہ ہے کہ جو تو اپنی لیے نہ چاہے وہ دوسرے کے واسطے مت پسند نہ کر۔ اور اس کے
تماثل کا طریقہ نفس کے موافق یہ ہے کہ جو کچھ تجھ کو دوسرے پسند آوے وہ اپنی ذات سے غیر کے لیے نہ پسند کر اور نہ ہی
ممکن ہے کہ بذر لوی محبت۔ اس محبت خود ایسا ادب ہے کہ سوا ادب سکھا دیتا ہے اور آداب میں سب سے پہلے بجا آوری حکم خدا ہے
پھر اطاعت امر رسول اللہ صلعم فرض ہے مخصات میں یعنی وہ مرتبہ خستہ عادت میں۔ اور یہ ادب اور ایذا سہجے اور اپنی بہتری اور خیر کی مفید

تفسیر قول تعالیٰ ما کان لم یکن
لا مؤمن ولا مؤمنۃ اذا
قضی امر و رسول امر
ان یکون لہم الخیرۃ
من امرہم و رسولہ
درود فقہ صلوات
فیما

لِقَوْلِ تَعَالَى مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ إِذَا قَضَى اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَمْرًا أَنْ يَكُونَ لَهُمُ الْخَيْرَةُ مِنْ أَمْرِهِمْ وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا لَا يُمْسِكُهُ شَيْءٌ هُمُ الْمُتَوَكِّلُونَ
ہر مؤمن و مومنہ را ہر گاہ کہ جاری کرد اللہ تعالیٰ و رسول مقبول او تعالیٰ صلعم امری را اینکہ باشد برا
شان خست از امر شان و ہر کہ نافرمانی کند اللہ تعالیٰ و رسول مقبول او تعالیٰ را صلعم پس تحقیق گم
شد گم ہر کی کرد و کند از نیک است + ہر دو عطف نسق شش عطف نسق آنست
کہ صحیح باشد در آن تردید ہم لفظ رسول بر لفظ اللہ بدالت شان نزول این کریمہ
و فک دال است بر تاکید تحقق فعل از ماضی تنبیہ از اینجا رد آنست کہ گفتہ شد بر مختار
عادیہ مخالفت امر رسول اللہ تعالیٰ صلعم جائز است و لیسے آوردند از حدیث شریف
عن سرافع بن خدیج قال قدم نبی اللہ صلی اللہ علیہ وسلم المدينۃ وھم
یأبرون الخلل فقال ما تصنعون قالوا انصنعه قال لعنکم لو لم تفعلوا کان خیرا

تفسیر کریمہ ما کان لم یکن
ولا مؤمنۃ اذا قضی اللہ
و رسولہ امر الخ

ترغیف عطف نسق

بیان یہ کہ مخالفت مختار
صلعم مرخصات عادیہ
میں جائز نہیں +

ترجمہ سبب فرمانے خدا تعالیٰ کے ما کان لم یکن و لا مؤمنۃ اذا قضی اللہ و رسولہ امر ان یکون لہم الخیرۃ من امرہم و من یعصی اللہ و رسولہ فقد فاز فوزا لا یمسکہ شیء ہم المتوکلون
سورہ احزاب رکوع پانچ میں یعنی ہرگز نہیں ہے کسی مؤمن مرد یا مومنہ عورت کو جبکہ اللہ تعالیٰ اور اس کے رسول مقبول
صلعم نے کسی امر کو جاری کیا یا نہ کیا ان کے لیے اختیار و خست ہو دی۔ اور جو کوئی نافرمانی کرے اللہ تعالیٰ اور اس کے
رسول مقبول صلعم کو گمراہ ہو گیا ایسی گمراہی میں جو نیکی سے جدا کر نیوالی ہے۔ اس آیت کریمہ میں لفظ اللہ پر رسول کا
ہر دو جگہ شان نزول کی دلالت ہے عطف نسق ہے یعنی وہ عطف جس میں نزدیک صحیح ہوتی ہے۔ اور قدر فعل ماضی کے
متحقق ہو نیکی تاکید پر دلالت کر رہا ہے۔ اس ہی معلوم ہوا کہ بعد از ای حکم خدا یا حکم رسول مؤمن کو کسی امر میں اختیار نہیں
رہتا بجز تعمیل چارہ نہیں۔ پس جیسے حکم خدا میں اختیار باقی نہیں اور تعمیل بغیر چارہ نہیں ہوتا ایسے ہی حکم رسول میں
عدم اختیار و تعمیل لایہ منتہ سے اور حکم ہر دو کیساں اور فرض ہیں۔ اسی طرح اللہ یا رسول کی نافرمانی میں گمراہی
کیساں ہے خواہ کسی ایک کی ہو عقاب ہی ہے اور اس کے تحقق میں تاکید کیساں ہے۔ سمجھ کہ اس قول کا بھی رد
ہو گیا جو کہا گیا کہ مرخصات عادیہ میں یعنی وہ امور عادیہ جن میں خست و اختیار ہے۔ رسول اللہ صلعم کے حکم کی مخالفت جاری ہے
اور یہ حدیث شریف دلیل میں لائے جو سرافع ابن خدیج سے مروی ہے کہ کہا انھوں نے آئے نبی خدا صلی اللہ علیہ وسلم مدینہ کو اور
اہل مدینہ دخت خرم کے پیوند چڑھاتے تھے یعنی نر و مادہ کا جوڑ دے رہے تھے۔ پس فرمایا آپ نے تم کیا کرتے ہو انھوں نے کہا
ہم انکی اصلاح کرتے ہیں آپ نے فرمایا شاید اگر تم نہ کرو گے تو بہتر ہو جائیں گے۔

فَتَرَكُوهُ فَنَقَصَتْ قَالَ قَدْ كَرِهُوا ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ إِذَا أَهَرْتُكُمْ شَيْءٌ مِنْ
 أَهْرٍ دِينِكُمْ فَخَذُوا بِهِ وَإِذَا أَهَرْتُكُمْ شَيْءٌ مِنْ رَأْيِي فَأَنَّمَا أَنَا بَشَرٌ رَوَاهُ مُسْلِمٌ
 لَدُنِّي الْمَشْكُوتَةُ بَيْنَ مَاؤَلٍ بِأَشَدِّ بُوْحَى بَعْدَ إِسْثَبُوتِ بَابِهِ اسْتِ كَرِضَتِ دَرْمِضَاتِ قَبْلِ
 اِمْرَاسْتِ نَبَعْدِشِ اَزْ اَنَكِهْ فَرَمُودِ حَقِّ سِجَانِهْ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَ
 رَسُوْلُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُوْنَ لِهَآءِ الْخَيْرَةِ مِنْ اَمْرِهِمْ وَإِذَا اَمَرْتُكُمْ شَيْءٌ مِنْ رَأْيِي فَأَنَّمَا
 اَنَا بَشَرٌ وَنَهْ فَرَمُودِ لَا تَأْخُذْ وَلَا مَظْنُونِ بِرَأْسَتِ كِهْ حَضْرَتِ رَحْمَتِ عَالَمِ صَلَاحِ تَشَدُّدِ بَالِشَالِ لَهْ فَرَمُودِ
 اَزْ اَنَكِهْ وَاقِفِ نَبَاشْتِ اَزْ تَفْصِيْلَاتِ عَقَايِدِ وَتَالِيْفِ فَرَمُودِ رَحْمَتِ اَزْ اَنَكِهْ مَشْدُودِ مَبْعُوْثِ نَشْدُ
 وَتَوَا نَدِشْدِ كِهْ وَرَوْدِ اِيْ حَدِيْثِ شَرِيْفِ قَبْلِ نَزُوْلِ كَرِيْمِهْ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ
 بِأَشَدِّ وَاللّٰهُ تَعَالٰى اَعْلَمَ بِالْصَّوَابِ - اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ
 وَعَلٰى جَمَالِهْ كَمَا تَحْتَبِهْ وَتَرْضَاهْ وَشَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْحَمْنَا بِهْ

ترجمہ تو انھوں نے اسکو چھوڑ دیا پس ناقص ہو گئے درخت کہا راوی نے پھر انھوں نے یہ حضور سے
 ذکر کیا تو آپ نے فرمایا میں تو بشر ہی ہوں۔ جب میں تمکو کسی چیز کا تمھارا دین کے کام میں سے حکم کروں تو اسکو اختیار
 کرو اور لو۔ اور جب میں تمکو کسی چیز کا میری رائے سے حکم کروں تو میں تو بشر ہی ہوں۔ اس حدیث کو مسلم نے روایت
 کیا۔ اور اسی طرح مشکوٰۃ میں ہے۔ اور وہی مضمون کی حدیث اس سے پہلے ذکر کیفیت تعلیم و ادب الہی کے شروع میں بسند
 والفاظ مختلفہ مذکور ہو چکی ہے اِنْ شَاءَ فَلْيَرْجِعْ اِذَا رَجَعْتَ اِلَيْهِمْ اَوْ رَجَعْتَ اِلَيْهِمْ اَوْ رَجَعْتَ اِلَيْهِمْ اَوْ رَجَعْتَ اِلَيْهِمْ اَوْ رَجَعْتَ اِلَيْهِمْ
 شریف مذکورہ کے کسی وجہ میں تاویل کی جاوے گی۔

یہ بھی معلوم ہونا چاہیے کہ امور مرخصات عادی میں رخصت امر سے پہلے ہے نہ اُس کے بعد کیونکہ فرمایا حتیٰ مُجَانَةٍ نَمَاكَانَ اِلٰی مَحْمَدٍ
 وَلَا مُؤْمِنَةٍ اِذَا قَضَى اللّٰهُ وَرَسُوْلُهُ اَمْرًا اَنْ يَكُوْنَ لِهَآءِ الْخَيْرَةِ مِنْ اَمْرِهِمْ سورۃ احزاب کے پانچویں کوع میں یعنی جب کہ خدا و رسول
 مؤمنین کے لیے جاری ہو جاوے تو انکو اپنے ام میں اختیار نہیں رہتا۔ اور فرمایا رسول مقبول صلعم نے جبکہ میں تمکو کسی چیز کا اپنی
 سے حکم کروں تو میں تو بشر ہی ہوں۔ پس خاتما اَنَا بَشَرٌ فَرَمَا لَا تَأْخُذْ وَنَهْ فرمایا یعنی مت لو اسکو یا نہ اختیار کرو
 گمان اسکا ہے کہ حضرت رحمۃ عالم صلعم نے اپنے تشدد نہ فرمایا اس سبب کہ وہ عقاید کی تفصیلات سے واقف نہ ہو سکتے بلکہ ان
 روئی رحمت تالیف فرمائی اس لیے کہ خدا نے آپ کو مشدد اور سخت نہیں پیدا کیا۔ اور ہو سکتا ہے کہ اس حدیث شریف
 کا ورود آیت کریمہ مَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اَلَمْ يَكُنْ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اَلَمْ يَكُنْ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ اَلَمْ يَكُنْ لِمُؤْمِنٍ وَلَا مُؤْمِنَةٍ
 سَجْدَتِ۔ اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلٰى جَمَالِهْ كَمَا تَحْتَبِهْ وَتَرْضَاهْ وَشَفِّعْهُ فِينَا وَتَرْحَمْنَا بِهْ

ذکر کفایت تعظیم و محبت ملائکہ و صحابہ و تابعین و غیرہم علی نبینا
وعلیہم الصلوٰۃ والسلام یا دیگر مسافر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نَحْمَدُ اللّٰهَ وَنَسْتَغِیْنُهُ وَنُصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُہٗ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَاصْحَابِہٖ وَتَابِعِیْہٖ
اَجْمَعِیْنَ ۞ تعظیم و محبت ملائکہ کلمہ جمیع خصوصاً ملائکہ کرام علی نبینا وعلیہم السلام با پختہ باید واجب
است واک با اعتقاد عصمتہ ایسا سنت لقول تعالیٰ لَا یَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ تَرْجُمَہٗ نافرمانی
نیکند اللہ تعالیٰ را آزار کہ حکم فرمود شانزراہ گفتن علیہ السلام برائی مخصوصان و رحمہ اللہ تعالیٰ برائے
دیگران چنانچہ معروف است و خدرا خطاب و انتساب نامہ القول تعالیٰ مَنْ کَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ
وَمَلَائِکَتِہٖ وَرُسُلِہٖ وَجَبْرِیْلِ وَمِیْکَآلٍ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْکَافِرِیْنَ ہ ترجمہ ہر دشمن شد

ترجمہ

بیان ذکر تعظیم و محبت حضرات ملائکہ و صحابہ و تابعین و غیرہم کلام نبی پر او زپہ صلوٰۃ و سلام ہو جو مع بیان
اور فائدوں کے ۞

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

نَحْمَدُ اللّٰهَ وَنَسْتَغِیْنُهُ وَنُصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُہٗ وَعَلٰی اٰلِہٖ وَاصْحَابِہٖ وَتَابِعِیْہٖ
اَجْمَعِیْنَ ۞ تعظیم و محبت کلمہ تمام کی خاصکہ ملائکہ کرام کی جو فرشتوں میں بزرگ ہیں ہمارے نبی پر او زپہ سلام ہو جو مع بیانی
اور بیانی چاہیے واجب ہے اور یہ کلمہ عصمتہ کے اعتقاد کے سبب کہ وہ معصوم ہیں یعنی اللہ تعالیٰ نے انکو گناہوں سے پاک
رکھا ہے اور جس کام کے امور ہیں اسکی بجا آوری میں مشغول ہیں اسکی نافرمانی انکا کام نہیں کیونکہ فرمایا اللہ تعالیٰ نے
جو سورہ تحریم کے اول رکوع میں اٹھا میسویں پارہ میں لَا یَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ وَنَفَعُوْنَ
مَا یُؤْتُوْنَ مَرْوُونَ ہ یعنی اللہ کی نافرمانی نہیں کرتے ہیں اس کام میں جس کا ان کو اللہ نے حکم فرمایا اور کرتے ہیں
وہی جو حکم کیا جاتا ہے اور خواص ملائکہ کے واسطے سلامتی بھیجا الفاظ علیک السلام کہہ کر اور ان کے
سوا باقی ملائکہ کے لیے خدایہ جوتطلب کرنا الفاظ رحمہ اللہ تعالیٰ کہہ جیسا کہ معروف ہے اور ہرگز باپس خطاب یا نہایت کرنے کیوں
دولان نہیں ہیں اسکا کہ اس فرمایا کے سبب مَنْ کَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ وَمَلَائِکَتِہٖ وَرُسُلِہٖ وَجَبْرِیْلِ وَمِیْکَآلٍ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ لِلْکَافِرِیْنَ ہ
یعنی جو شخص دشمن ہے

۱۸
ذکر کفایت تعظیم و محبت
ملائکہ و صحابہ و تابعین
و غیرہم علی نبینا وعلیہم
الصلوٰۃ والسلام
یا دیگر مسافر ۞

۱۹
بیان ذکر تعظیم و محبت
حضرات ملائکہ و صحابہ
و تابعین و غیرہم کلام نبی
پر او زپہ صلوٰۃ و سلام
ہو جو مع بیان اور فائدوں
کے ۞

۱
تعظیم و محبت ملائکہ کلمہ
عصمتہ کے سبب واجب ہے
اور یہ کلمہ عصمتہ کے سبب
کہ وہ معصوم ہیں یعنی اللہ
تعالیٰ نے انکو گناہوں سے پاک
رکھا ہے اور جس کام کے امور
ہیں اسکی بجا آوری میں مشغول
ہیں اسکی نافرمانی انکا کام
نہیں کیونکہ فرمایا اللہ تعالیٰ
نے جو سورہ تحریم کے اول رکوع
میں اٹھا میسویں پارہ میں لَا
یَعْصُوْنَ اللّٰهَ مَا اَمَرَهُمْ
وَنَفَعُوْنَ مَا یُؤْتُوْنَ مَرْوُونَ
ہ یعنی اللہ کی نافرمانی نہیں
کرتے ہیں اس کام میں جس کا ان
کو اللہ نے حکم فرمایا اور کرتے
ہیں وہی جو حکم کیا جاتا ہے اور
خواص ملائکہ کے واسطے سلامتی
بھیجا الفاظ علیک السلام کہہ کر
اور ان کے سوا باقی ملائکہ کے
لیے خدایہ جوتطلب کرنا الفاظ
رحمہ اللہ تعالیٰ کہہ جیسا کہ
معلوم ہے اور ہرگز باپس خطاب
یا نہایت کرنے کیوں دولان
نہیں ہیں اسکا کہ اس فرمایا کے
سبب مَنْ کَانَ عَدُوًّا لِلّٰهِ
وَمَلَائِکَتِہٖ وَرُسُلِہٖ وَجَبْرِیْلِ
وَمِیْکَآلٍ فَاِنَّ اللّٰهَ عَدُوٌّ
لِلْکَافِرِیْنَ ہ یعنی جو شخص
دشمن ہے

خواص ملائکہ کے لیے
علیہ السلام اور باقی کلمے
رحمہ اللہ تعالیٰ کہتا اور
جو خطاب و نسبت کر
سے ان کے پوچھا جائے

برائی اللہ تعالیٰ و فرشتگان اور پیغمبران اور جبریل و میکال علیہما السلام و علیہم الصلوٰۃ والسلام پس تحقیق اللہ تعالیٰ دشمن است مگر افراس را بد ازینجا است کہ دشمنی بالاکلمہ و پیغمبران کفر است و تقطیع صحابہ و اہل بیت کہ ہمہ از صحابہ ہستند لوجہ الرسول صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیہم اجمعین و آل باعقاد محفوظ و فضل ایشان است بر برکت و حرمتہ صحبتہ حضرت افضل المرسلین صلعم و حفظ مراتب فضل ایشان و محبت بہ نسبت و ائوہ ایشان بحضرت صلعم و انصاف بصفات آل مطہرہ صفات اہل الجلیل الاکبر و صفات لقولہ علیہ السلام مَنْ أَحَبَّهُمْ فِی حَبِیِّ أَحَبَّهُمْ و بگفتن رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ و دقت فکر اسہم شریف شان لقولہ تعالیٰ الَّذِیْنَ آمَنُوا مِنْ الْمُهَاجِرِیْنَ وَ الْأَنْصَارِ وَ الَّذِیْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِإِحْسَانٍ رَّضِیَ اللہُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْہُ الآیہ و استثنای بعض ازین بشارت بدو جہے نتواند کرد باید دانست بجز صحبتہ صحابیتہ و زیارت دعائی خیر

ترجمہ اللہ کا اور اس کے فرشتوں کا اور اس کے رسولوں کا اور جبریل کا اور میکائیل کا پس بیشک اللہ تعالیٰ دشمن ہر خاص کا و دشمن ہر عام کا و ثابت ہو کہ فرشتوں اور پیغمبروں کے ساتھ دشمنی کفر ہے۔ اور تقطیع صحابہ و اہل بیت کی کہ یہ بھی سب صحابہ رسول اللہ صلعم کے ہیں جو خاص اسی رسول کی وجہ کے نسبت ہے جو واجب ہے صلی اللہ تعالیٰ علیہ و علیہم اجمعین۔ اور تقطیع سبب امتداد محفوظیت اندر ان کے فضل کے جو حضرت افضل المرسلین صلعم کی محبت کی برکت اور حرمت کے سبب ان کو حاصل ہے اور انکی فضیلت کا حفظ مراتب اور انکی محبت ان نسبتوں کے سبب جو حضرت صلعم اور ان کے زبان دار ہیں۔ اور ان کو اوصاف متصف ہو جانیکہ سبب ہے ان صفات کے ساتھ وصف میں جو خدای مہیب و اکبر کے صفات کو مطہر کی مصفتیں ہیں یعنی صحابہ و اہل بیت کے فضل مراتب اور انکی محبت اس اعتبار سے نگاہ رکھنا چاہیے جو حضرت صلعم کے ساتھ انکی نسبتیں و اثرات اور جسد رسول اللہ صلعم کے اوصاف کے ساتھ کہ آپ اللہ جل جلالہ کی ذات و صفات کے مطہر میں و انکی صفات میں ہو کہ مطہرات و صفات رسول صلعم قرار پائے ہیں کیونکہ فرمایا حضور علیہ السلام جس نے نسبتی میں میری محبت کے سبب و جہت کی اور انکی تقطیع وقت ذکر ان کے ہم شریف کے رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُ کے الفاظ کہہ کر۔ کیونکہ فرمایا اللہ تعالیٰ نے سورہ توبہ کے تیرھویں آیت میں الَّذِیْنَ آمَنُوا مِنْ الْمُهَاجِرِیْنَ وَ الْأَنْصَارِ وَ الَّذِیْنَ اتَّبَعُوْهُمْ بِإِحْسَانٍ رَّضِیَ اللہُ عَنْهُمْ وَ رَضُوا عَنْہُ الآیہ یعنی ان کے سبقت کرنے جو مہاجرین و انصار ہیں اور جو ان کے احسان کے ساتھ انکی پیروی کی اللہ ان سے راضی ہو اور وہ اللہ کی راضی ہیں اخذیت تک۔ اس بشارت میں بعض صحابہ کا استثناء کسی وجہ کے سبب نہیں کر سکتے ہیں کیونکہ صحابہ مہاجرین و انصار العوام اس بشارت میں شامل ہیں بلا احسان کے ساتھ جو ان کے پیرو ہیں وہ بھی بشارت میں شامل ہیں پس بعض کو بدکر اس بشارت سے علیحدہ کر جاسکتے ہیں گو کوئی وجہ واقع ہوئی ہو جبکہ ایک طرف انکا استثناء نہیں کیا گیا تو ہم کو انکی اطاعت واجب اور اسکا خلاف منع ہے۔ معلوم ہو کہ بصر صحیح ہوا انکی صحابیت کے سوا ان کے حق میں دعائے خیر زیادہ ہو سیکے۔

۲
تقطیع و محبت صحابہ و اہل بیت لوجہ الرسول واجب ہے +

۳
ان کے ساتھ وقت رضی اللہ عنہ کہنا بدلیل انصاف
بشارت خاص بعض صحابہ و ان کے تابعین کا استثناء نہیں ہو سکتا ہر جگہ وہ بشارت میں شامل ہیں +

و بشارات از قرآن مجید و حدیث شریف بی استثناء بعض تقصیر مختلف متقصصین احوال
مشاجرات در فصیح عقیدہ کہ از اصل قرآن مجید و حدیث شریف ہست نہ از غیرش دخل ندارد قال اللہ
تعالیٰ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِيْ اَدْعُوْا اِلَى اللّٰهِ عَلَى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَّمِنْ اَتَّبِعَنِیْ طَرَجْمہ بفرمایا حبیب
من این راہ من کہی پیشدایں است کہ میخوانم سوئے خدای معبود واحد بر حجت یا بنیش باطن ہستم من و ہر کہ
پیروی کرد مرا یعنی این خواندم و پیروی کردن پیروان از سر حجت یا بنیش باطن است کہ از خدای تعالیٰ است
نہ از نادہشی و خود رائی و قال تعالیٰ اَلْفَ بَیِّنٌ قُلُوْبُهُمْ ترجمہ تالیف بخشید میان وہاے
شان ہدایتجا است کہ تجویز کینہ و عناد میان شان ننو اند شد و قال تعالیٰ یَوْمَ لَا یُخْشِی اللّٰہُ
السَّیِّئَ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مَعَهُ ترجمہ روزے کہ نہ رسوا کند اللہ تعالیٰ این بنی را و آنکہ گرویدند و اوم
بآنکہ بر حق ہستند و بعلت شمس صلعم و قال تعالیٰ مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ وَالَّذِیْنَ مَعَهُ اَشْهَادُ

ترجمہ اند قرآن مجید و حدیث شریف سوان کی نسبت بشارتیں ثابت ہونیکہ کہ ان بشارتوں میں کسی کی
نسبت ان میں سے کوئی ہستنا نہ کیا گیا ہو۔ احوال مشاجرت کے قصہ بیان کرینوالوں کے بعض مختلف قصہ عقیدہ
کی تصحیح میں کچھ دخل نہیں رکھتے ہیں کیونکہ اصل فصیح عقیدہ کی قرآن مجید و حدیث شریف سے ہے نہ کہ سوان کی
مختلف بیانات جیسا فرمایا اللہ تعالیٰ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِيْ اَدْعُوْا اِلَى اللّٰهِ عَلَى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَّمِنْ اَتَّبِعَنِیْ ترجمہ بفرمایا حبیب
یوسف رکوع آخر میں یعنی فرمادیکھئے میرے حبیب میری راہ کہ تم دیکھتے ہو یہ کہ میں خدا معبود یکا کی طرف بلاتا ہوں
میں حجت پڑ باطن کی بنیادی پر ہوں اور جنس پیری پیروی کی یعنی میرا بلانا اور پیرو کو کوئی پیروی کرنا از سر حجت یا بنیش
باطن کی راہ سے ہے جو خدا تعالیٰ کی طرف سے ہونگھی اور خود رائی سے نہیں ہے۔ اور فرمایا خدا تعالیٰ نے سورہ آل عمران
رکوع گیارہ میں اَلْفَ بَیِّنٌ قُلُوْبُهُمْ یعنی خدای تعالیٰ نے ان کے دلوں کے درمیان تالیف بخشیدی ہے یعنی اَلْفَ بَیِّنٌ
کردی ہے۔ یہیں سے یہ بات معلوم ہوتی کہ ان کے درمیان کینہ اور عناد کا جائز نہ کرنا نہیں جانا جاسکتا پیرائے
جائز ماننا درست نہیں بلکہ انکار نفس کے سبب خوف کفر ہے لغو بالہدوت اور فرمایا اللہ تعالیٰ نے یَوْمَ لَا یُخْشِی
اللّٰهُ السَّیِّئَ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مَعَهُ یعنی اللہ تعالیٰ اسدن اس نبی کو رسوا نہ کرے گا اور نہ ان کو کو جو حضور صلعم
ساتھ گرویدہ ہو گئے ہیں۔ اس وجہ سے کہ دی برحق ہیں۔ اور حضور صلعم کی عظمت کے خیال سے انکی رسوائی اللہ کو منظور نہ ہوگی
اس لیے کہ آپ مقبول خدا ہیں پس بحیال عظمت و مقبولیت آپ کے گرویدہ صحابہ بھی مقبول و منظم ہوگا اور یوم قیام رسوائی
محفوظ ہوگا اور فرمایا خدا تعالیٰ نے سورہ انا فتحنا رکوع آخر میں مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ وَالَّذِیْنَ مَعَهُ اَشْهَادُ
یعنی محمد صلعم پیغمبر خدا عزوجل ہیں اور وہے لوگ کہ ان کے ساتھ ہیں سخت تر ہیں

بیان کہ مختلف احوال شان تک قرآن و حدیث و عقائد صحیحہ ہونیکہ کہ بعض صحیحہ
بیان کہ قرآن مجید و حدیث شریف سوان کی نسبت بشارتیں ثابت ہونیکہ کہ ان بشارتوں میں کسی کی
نسبت ان میں سے کوئی ہستنا نہ کیا گیا ہو۔ احوال مشاجرت کے قصہ بیان کرینوالوں کے بعض مختلف قصہ عقیدہ
کی تصحیح میں کچھ دخل نہیں رکھتے ہیں کیونکہ اصل فصیح عقیدہ کی قرآن مجید و حدیث شریف سے ہے نہ کہ سوان کی
مختلف بیانات جیسا فرمایا اللہ تعالیٰ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِيْ اَدْعُوْا اِلَى اللّٰهِ عَلَى بَصِيْرَةٍ اَنَا وَّمِنْ اَتَّبِعَنِیْ ترجمہ بفرمایا حبیب
یوسف رکوع آخر میں یعنی فرمادیکھئے میرے حبیب میری راہ کہ تم دیکھتے ہو یہ کہ میں خدا معبود یکا کی طرف بلاتا ہوں
میں حجت پڑ باطن کی بنیادی پر ہوں اور جنس پیری پیروی کی یعنی میرا بلانا اور پیرو کو کوئی پیروی کرنا از سر حجت یا بنیش
باطن کی راہ سے ہے جو خدا تعالیٰ کی طرف سے ہونگھی اور خود رائی سے نہیں ہے۔ اور فرمایا خدا تعالیٰ نے سورہ آل عمران
رکوع گیارہ میں اَلْفَ بَیِّنٌ قُلُوْبُهُمْ یعنی خدای تعالیٰ نے ان کے دلوں کے درمیان تالیف بخشیدی ہے یعنی اَلْفَ بَیِّنٌ
کردی ہے۔ یہیں سے یہ بات معلوم ہوتی کہ ان کے درمیان کینہ اور عناد کا جائز نہ کرنا نہیں جانا جاسکتا پیرائے
جائز ماننا درست نہیں بلکہ انکار نفس کے سبب خوف کفر ہے لغو بالہدوت اور فرمایا اللہ تعالیٰ نے یَوْمَ لَا یُخْشِی
اللّٰهُ السَّیِّئَ وَالَّذِیْنَ اٰمَنُوْا مَعَهُ یعنی اللہ تعالیٰ اسدن اس نبی کو رسوا نہ کرے گا اور نہ ان کو کو جو حضور صلعم
ساتھ گرویدہ ہو گئے ہیں۔ اس وجہ سے کہ دی برحق ہیں۔ اور حضور صلعم کی عظمت کے خیال سے انکی رسوائی اللہ کو منظور نہ ہوگی
اس لیے کہ آپ مقبول خدا ہیں پس بحیال عظمت و مقبولیت آپ کے گرویدہ صحابہ بھی مقبول و منظم ہوگا اور یوم قیام رسوائی
محفوظ ہوگا اور فرمایا خدا تعالیٰ نے سورہ انا فتحنا رکوع آخر میں مُحَمَّدٌ رَّسُوْلُ اللّٰهِ وَالَّذِیْنَ مَعَهُ اَشْهَادُ
یعنی محمد صلعم پیغمبر خدا عزوجل ہیں اور وہے لوگ کہ ان کے ساتھ ہیں سخت تر ہیں

تفسیر کریمہ فی جہ سبیل
ادعو الی اللہ الخ
تفسیر کریمہ فی جہ سبیل
تفسیر کریمہ فی جہ سبیل
تفسیر کریمہ فی جہ سبیل

تفسیر کریمہ فی جہ سبیل
والذین معہ الخ

عَلَى الْكَفَّارِ رَحْمَةً بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ
وَرِضْوَانًا نِسِيْمًا هُمْ مِنَ انْتِزَاعِ السُّجُودِ كَفَّارٍ بِرُغْبَةٍ غَيْرِ خُذِي عِزَّوَجَلَّ اسْتِ
سخت ترند بر کفار ای در غلبہ ہر وجہ و مہربانند یا ہر گرمی بینی ایشانرا بسیار رکع و ساجد نظر آوید
میخواہند فضل از خدای عزوجل و خوشنودی۔ علامت شان در روی شایستہ از اثر التواضع
مقبول + از اینجا است ہر کہ صاحب راضی اللہ عنہم مہربان ہر گرمی بای فضل خدای عزوجل در اعما
ندانند منکر صفت رَحْمَةً بَيْنَهُمْ وَيَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا است پس حکم

منکر نزد علماء حق است + ذَلِكُمْ مِثْلُهُمْ فِي التَّوْرَةِ مِثْلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَثْرَاجٍ
أَخْرَجَ شَطْرَهُ قَامَرَةً فَاسْتَعْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوْفِهِ يُعْجَبُ الزُّرَّاعُ لِيُغِظَ
بِهِمُ الْكُفَّارَ ترجمہ اینکہ مذکور شد مثل ایشان در تورات است و مثل ایشان در انجیل ش
کشتی است کہ بر آورد خود در ایں قوت و اورا پس سخت قوی شد پس استاد بر ساق خود

ترجمہ علی الکفار رحمتاً بینہم تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا تَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا نِسِيْمًا
فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ انْتِزَاعِ السُّجُودِ كَفَّارٍ بِرُغْبَةٍ غَيْرِ یعنی غلبہ میں ہر وجہ کے ساتھ۔ اور مہربان میں ایں میں۔ آپ اُکھڑا ہر
یاطن بہت رکوع کرنے والا اور سجدہ کرنے والا دیکھتے ہو۔ و خدای عزوجل سے فضل اور خوشنودی چاہتے ہیں۔
انکی علامت ان کے چہروں میں ہے مقبول سجدوں کے انوار کے اثر کی۔ یہیں سے ثابت ہو کہ جو شخص اصحاب رضی
اللہ تعالیٰ عنہم کو ایں میں مہربان۔ اور خدای عزوجل کے فضل کا اعمال میں چویا اور متلاشی نہ جانے و صفت
رَحْمَةً بَيْنَهُمْ یعنی دے ایں میں رحیم و مہربان ہیں۔ اور یَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا یعنی خدا
عزوجل سے فضل و خوشنودی کے چویا ہیں۔ ان دونوں صفتوں کا منکر ہے۔ پس منکر کا حکم ایسے شخص کی نسبت
جو علماء کے نزدیک ہے حق ہے اور علمای حق ایسے شخص کو منکر جاتے ہیں۔ ذَلِكُمْ مِثْلُهُمْ فِي
التَّوْرَةِ مِثْلُهُمْ فِي الْإِنْجِيلِ كَثْرَاجٍ أَخْرَجَ شَطْرَهُ قَامَرَةً فَاسْتَعْلَظَ فَاسْتَوَى عَلَى سَوْفِهِ يُعْجَبُ الزُّرَّاعُ لِيُغِظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ
بقیہ آیت مذکورہ سورہ فتح۔ یعنی یہ کہ مذکور ہوا ان کی مثل تورات میں ہے اور ان کی مثل
انجیل میں۔ جیسے کوئی کیفیت ہے اپنے کُلُّون یا سول کو نکال لائی۔ پھر اس کو
قوت دی۔ تو سخت مضبوط ہو گئی۔ پھر اپنی ساق پر کھڑی ہوئی۔

ای بقوت بالغہ خود کہ شاید یکن آں زرع از حسن ذاتی و عرضی خود زرع را و آں تشیل در انجیل
 از ہر آنست تا بخشم آرد آں ^{بہ سبب ایشان} تشیل بہ سبب ایشان ای محمد رسول اللہ والذین معہ کفار
 کہ اشارت تخصیصی بہ یہود و نصاریٰ است و قہمی بغیر شاں + باید دانست درین مثل زرع
 عبارت است از محمد رسول اللہ تعالیٰ صلعم و شطہ از صحابہ و آزرہ از تربیت ظاہری و باطنی
 شاں و استغلاظ از رسیدن شاں بحر رسیدنی و استواری علی سوفہ از صحت اجتہاد و زرع
 لذہای مدبر الامر چنانکہ فرمود اَنَّهُ تَزْرَعُونَ اَنْتُمْ اَمْ حَسِبْتُمْ اَنَّ الشَّارِعَ عَوْنٌ کَفْتُمْ اَرَبِیْجَا
 کہ احتیاط درانت کہ زرع جز حق سبحانہ را نباید گفت و حال آنکہ لفظ جمع ش زرع ہم و تشبیہ
 جوازش کردہ الحاصل این شدادی پروردگار پیچ و تاب کفار بسرگرمی اختیار مریضات حق تعالیٰ
 بذات خود صلعم و تواضع است پس شادی شود سبحانہ بلا خطہ کمال ظهور استجماعی مقصود آن اعتراف
 در مقابلہ اضدادہ و عَدَدَ اللّٰہِ الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا وَاَعْمَلُوا الصّٰلِحٰتِ مِنْهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِیْمٌ

ترجمہ یعنی پیروں کے بل سبب اپنی قوت بالغہ کے۔ کہ وہ کھیتی اپنی ذاتی اور عرضی سے زرع کو یعنی کھیتی کرتا اور انکو خوش کرتی ہے
 اور یقیناً انجیل میں اس طرح ہے تاکہ وہ مثل اپنے والا یعنی اللہ سبحانہ کو سبب یعنی محمد رسول اللہ اور ان کو ساقیوں کے۔ کفار کو غصہ میں
 لاوے کہ مخصوص نہیں یہود و نصاریٰ ہیں کیونکہ اشارت تخصیصی انھیں کی ہے اور قہمی اشارہ میں انکے سوا سکتا رسالہ میں معلوم
 ہو کہ اس مثل میں زرع یعنی کھیتی عبارت ہے محمد رسول اللہ تعالیٰ صلعم سے۔ اور شطہ یعنی اس کھیتی کے کھنے یا سونے عبارت ہے
 صحابہ سے۔ اور آزرہ یعنی اسکی قوت و زرع سے مراد صحابہ کی تربیت ظاہری اور باطنی۔ اور استغلاظ یعنی پیوری مضبوطی یہ ہر کہ انکا
 پیچ کے لائق خدا کی پہنچ جانا۔ اور استواری علی سوفہ یعنی پندلیوں کے بل کھڑی ہو جانا مراد ان کا صحت اجتہاد ہے۔ اور
 زرع یعنی کاشتکار کہ وہ خدا و مدبر الامر ہے جو ہر کام کی تدبیر کرتا ہے جیسا فرمایا سورہ واقعہ رکوع دوس اَنَّهُ تَزْرَعُونَ
 اَمْ حَسِبْتُمْ اَنَّ الشَّارِعَ عَوْنٌ یعنی کیا تم سے اگاتے ہو یا ہم اگاتے ہیں۔ یہ قول میں سے ہے جنھوں نے کہا کہ احتیاط ہمیں ہے
 لفظ زرع بحر حق سبحانہ کو کہنا چاہیے حالانکہ یہ لفظ جمع ہے اور مقام تشبیہ میں ہے۔ پس اس کے جمع ہونے اور تشبیہ میں نہ ہونے
 اس لفظ کا جواز کر دیا۔ الحاصل یہ خوشی پروردگار کی اور کفار کا پیچ و تاب۔ خود حصول صلعم کی ذات پاک کا اور آپ کے
 پیروان رضوان اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین کا حق تعالیٰ کی رضا مند یونکو سرگرمی سے اختیار کرنے کے سبب۔ پس اللہ سبحانہ
 اپنا کمال ظهور استجماعی جو ان اعتراف کا مقصود ہے اضداد کے مقابلہ میں لاحتہ کر کے خوش ہوتا ہے یعنی خدا پاک اپنا
 پروردگار استجماعی جس سے اس کو پہچانا جانا مقصود ہے جبکہ بل اضداد میں دیکھتا ہے تو اپنے مقصود مندرجہ پر اپنا ظهور تمام اور کمال جیسا چاہے
 پر جمعیت کی حالت میں لاحتہ کرنے سے خوش ہوتا ہے۔ وَاَعْمَلُوا الصّٰلِحٰتِ مِنْهُمْ مَّغْفِرَةٌ وَاَجْرٌ عَظِیْمٌ

ترجمہ وعدہ کرد اللہ تعالیٰ کسی را کہ رویدند بخدائی عزوجل و رسول مقبول او تعالیٰ صلعم و عمل
شایسته کردند یعنی حسن انجام مامور بہ کہ از ایشان اند یعنی صحابہ شش تن بہ است از کسانیکہ
گرویدند ہم ستاری گناہان را در تحت مشیتہ و ثمر لازم العظمیہ بہ باید داشت لفظ منہضہ دلالت
میکند بر تخصیص صحابہ درین اشتراک تمیمی مؤمنین صالحین پس منع جواز نباشد غیر مختص و لفظ
معظمہ مطلق است از تقیید توبہ موعود مغفرت پس این وعدہ در غیر متوبہ دخل تحت مشیتہ
ع بین تفاوت رہ از کجا است تا بکجا و لفظ آخر اعظمتا بہ جزای لازم العظمیہ اعمال حسنہ
جان شاری بامر رسول اللہ تعالیٰ صلعم لوجہ اللہ تعالیٰ در مقابل عمل خود و غیر خود و عن عمر بن
الخطاب قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول سألت ربی عن
اختلاف اصحابی من بعدی فأوحی اللہ لی یا محمد ان اصحابک عندی
بمنزلۃ النجوم فی السماء بعضهم اقرب من بعض ولیکل نوراً

ترجمہ یعنی وعدہ کر لیا اللہ تعالیٰ نے ان لوگوں کے لیے جو خدای عزوجل اور اس کے رسول مقبول صلعم کے ساتھ گرویدہ ہو گئے
اور جیسے کہ چاہیں انہوں نے عمل کیے کہ وہ مامور بہ کا یعنی حکم خدا و رسول کا اچھی طرح سر انجام کرنا ہو۔ اور یہ عالمین صالحین جو
صحابہ میں نہیں گرویدہ لوگوں میں ہیں۔ انکے پروردگار نے ستاری گناہوں کا وعدہ کر لیا ہے وہ گناہ جو تحت مشیت ہیں۔ اور یہی
عوض کا جسمیں انکی عظمیہ لازم ہوتی ہو۔ معلوم ہو کہ اس اشتراک تمیمی مؤمنین صالحین میں جو کل مؤمنین صالحین کو بہ
عموم میں شریک کیو ہو ہے لفظ منہضہ یعنی انہیں سے صحابہ کی تخصیص پر دلالت کرتا ہے کہ انکو اس لفظ سے شریک عم
مؤمنین صالحین میں ایک خصوصیت حاصل ہے۔ پس خصوصیت غیر مختص کے لیے جگہ خصوصیت نہیں ہے جواز کی منع نہیں
کر سکتی لہذا جائز ہے کہ عام مؤمنین صالحین بھی اس وعدہ مغفرت اور اعظمتا میں شامل و شریک ہوں اور لفظ معظمہ
ہی ان توبہ موعود مغفرت کی تقیید سے مطلق ہے یعنی یہ مغفرت اس قسم کی مغفرت نہیں ہے جو توبہ پر وعدہ
کی گئی ہے بلکہ بے قید مطلق واقع ہوئی ہے پس یہ وعدہ جو غیر متوبہ میں واقع ہوا یعنی بغیر توبہ وعدہ بخشش
ہے یہ خدا کے تحت مشیت داخل ہو گا۔ ع بین تفاوت رہ از کجا است تا بکجا و ترجمہ دیکھو فرق راہ
ہر کان ہر کان ملک و اور لفظ آخر اعظمتا اعمال حسنہ کی ایسی جزا پر دلالت کرتے ہیں جو لازم عظمیہ ہے۔ یہ ایسا اور ہے
غیر عمل کے مقابلہ میں لہذا رسول اللہ صلعم پر لوجہ اللہ تعالیٰ جان شاری ہر جسے شرہ میں یا عظیم ہے اور یہی اعمال حسنہ میں مامور بہ
حضرت عمر ان خطاب صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کو فرمایا آپ نے سنا میں رسول اللہ صلعم کہ فرماتے تھے میں ہر جسے میری دعا ہو صحابہ کے خلاف کی
نسبت پہنچا تو اللہ تعالیٰ نے میری لیے وحی فرمائی اے محمد صلعم یقینی ہر صحابہ کو بیکر نزدیک وہ منزلت رکھتی ہیں جو ستاروں کی
آسمان میں ہے کہ بعض انکو بعض ستوری تر ہیں۔ اور ہر ایک کے واسطے نور ہے۔

بعض اختلاف صحابی من بعدی را
بروایت عمر فاروق را کہ یقول ان
لقد سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم یقول

فَمَنْ اخْتَلَفَتْهُمْ فَمِنْهُمْ عَلٰى هُدًى قَالَ وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اصْحَابِي كَالنَّجْمِ فَاَيُّهُمْ اَقْدَرُ يَتَوَّاهُ وَيَتَّبِعُهُ رَأَاهُ الرَّهْنُ فِي الشُّكُوَّةِ ترجمہ میفرمود صلعم پر سیدم از پروردگار خود از اختلاف اصحاب خود بعد خود پس وحی فرمود اسراراً طرف من ای مجلس تحقیق اصحاب تو نزد من بچنان مندرج اند کہ نجوم در آسمان بعضی شان قوی تر است از بعضی و برای ہر یک نور است پس ہر کہ اختیار کرد چیزے را از انچه کہ او شان برانند از اختلاف با خود پس آن نزد من ہر ہدایت است + از اینجا معنی اجتہاد شان عیان است و اصحاب من مانند ستارگانند پس ہر کہ از ایشان پیروی کردید راہ یافتید + و در تشبیہ بہ نجوم توسع اسرار است شاق تواند دریا و از اینجا معنی مقتدا بہت است + وَقَالَ صَلَّعَمُ اللَّهُ اللَّهُ فِي اصْحَابِي لَا تَقْتَدُوا بِهِمْ عَرْضًا مِنْ بَعْدِي فَمَنْ احْبَبَهُمْ فَبِحَبِي احْبَبَهُمْ وَمَنْ ابْغَضَهُمْ فَبِبْغَضِي ابْغَضَهُمْ وَمَنْ اَذَاهُمْ فَقَدْ اَذَانِي وَمَنْ اَذَانِي فَقَدْ اَذَا اللَّهَ وَمَنْ اَذَا اللَّهَ فَيُوشِكُ اَنْ يَاْحَدَا رَاوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَقَالَ هَذَا احْتِشَادٌ غَرِيبٌ فِي الْمَشْكُوَّةِ ترجمہ لفظ مبارک امر مفعول بہتر یا مفعول می ستایم یا استعجاباً و تکرار لفظ مبارک تاکید است حاصل آنکہ بتبر سید خدای را عزوجل

ترجمہ پس جسے کسی چیز کو اختیار کیا اس چیز سے کہ وہ اس پر میں ان کے آپس کے اختلاف سے پس وہ میرے نزدیک ہر ایک ہے۔ یہاں سے اُنکے اجتہاد کی محنت عیان ہے۔ پھر فرمایا حضرت عمرؓ نے اور فرمایا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے میرے اصحاب مانند ستاروں کے ہیں پس انہیں سے جس کسی کے ساتھ تھننے پیروی کی تو تھننے راہ پائی۔ اور اس تشبیہ میں جو نجوم کے ساتھ واقع ہوئی اسرار کا توسع ہے یعنی اس تشبیہ میں بڑی وسعت سے بھیجید بھجھیں کہ شاق ہی دریافت کر سکتا ہے۔ اور یہیں سے مقتدی کا ہدایت پانا ثابت ہے۔ اور فرمایا حضور صلعم نے دروتم اللہ سے۔ یا میں خدای عزوجل کی ستایش و تعریف کرتا ہوں۔ یا تعجب ہو میرے اصحاب کے کمال میں۔ ہرگز انکو میرے پیچھے سے نشاندہ تیر طاعت نہ بناو یا نہ گرفت کرو۔ پس جنو محبت کی ان کے ساتھ تو میری محبت کے سبب اُنہو محبت کی اور جسے بغض کیا اُسے اُسے میری کینہ کے سبب اُنہو کینہ کیا۔ اور جس نے انکو ایذا دی پس تحقیق مجھ کو ایذا دی۔ اور جس نے مجھ کو ایذا دی پس تحقیق خدا کو ایذا دی۔ اور جس نے خدای عزوجل کو ایذا دی پس جلد ہے یہ بات کہ خدائے عزوجل اُسکو پکڑے گا۔ اس حدیث کو ترمذی نے روایت کیا۔ اور کہا یہ حدیث غریب ہے چنانچہ مشکوٰۃ میں مذکور ہے۔ اس حدیث میں لفظ مبارک اللہ جو شروع میں مکرر آیا ہے مفعول ہے فعل مجزوف دروتم اللہ سے۔ یا مفعول ہے اَحْمَد کا یعنی سراہنا ہو کہیں اللہ کو۔ یا تعجب کی راہ واقع ہو ہے یعنی تعجب ہو میرے اصحاب کے حال میں۔ اور تکرار اس لفظ مبارک کی بفرض تاکید ہے +

وَتَعْظِيمُ مَحَبَّتِ تَابِعِينَ وَتَبَعِ تَابِعِينَ لِقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَنْ عُمَرَ قَالَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْرَمُوا أَصْحَابِي فَإِنَّهُمْ خِيَارُكُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ فِي الْمَشْكُوتَةِ - وَعِلْمَائُ رَبَّانِي كَدْرُ صِفَتِ الْإِشْثَالِ كَرِيمِهِ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ه - وَدَرُغَاتِ الْإِشْثَالِ كَرِيمِهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ه - اسْتِ بِلَاخِظَةِ نَسَبَتِهِ دَائِرَتِهِ وَصِفَاتِ تَضَمُّنِي بَارِ سَوَّلِ اللَّهِ تَعَالَى صَلَاحُ تَعْظِيمِ مَحَبَّتِ مُؤْمِنِينَ وَعِلْمَائُ مَجَازِي كُوَصِفَتِ اِبْنِ عِلْمَاءِ كَقَوْلِهِ سُبْحَانَهُ إِنَّهُ لَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ط نَبَاشِدُ لَآكِنْ تَعْظِيمِ الْإِشْثَالِ بَعْلَمِ دِينَ حَقِّ كَدَارِ نَدْرِ وَاجِبِ سُلْطَانِ عَادِلِ بِلَاخِظَةِ نَسَبِ دَائِرَتِهِ تَا حَضَرَتِ صَلَاحُ مَعَ تَقَاوُتِ دَرَجَاتِ حَكْمِ نَسَبَتِهِ مَبْتَسِبَانِ وَصِفَاتِ تَضَمُّنِي بَارِ سَوَّلِ اللَّهِ تَعَالَى صَلَاحُ قَالِ صَلَاحًا يَوْمُنْ عَبْدًا حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ صَحِيحُ بَخَارِي اِسْ اَزْ هَرِ اِنْجِه سَنَرَاوَرِ اسْتِ وَقَالَ صَلَاحُ لِنِ اِجْلَالِ اللَّهِ

بیان وجوب تعظیم محبت
تابعین و تبع تابعین
مبعض حدیث -

بیان وجوب تعظیم محبت
علمائے ربانی و وصف
مقام شان بعض قرآن

بیان وجوب تعظیم محبت
مؤمنین و علمائے مجازی
بسیب علم دین حق
مبعض حدیث و آیت

بیان وجوب تعظیم محبت
سلطان عادل بنی
نسیبوں اور صفات
کے حضور جم کے مقام
مبعض حدیث و آیت

ترجمہ اور تعظیم و محبت تابعین اور تبع تابعین واجب کیونکہ فرمایا حضور علیہ السلام نے جو حضرت عمر رضی اللہ عنہ سے روایت ہے کہ کہا آپ نے فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے میرے صحابہ کی کرامت اور عزت کرو کیونکہ وہ تم میں بہتر لوگ ہیں پھر انکی جو ان سے قریب میں پھر انکی جو ان سے قریب میں یہ حدیث مشکوٰۃ میں ہے - اور تعظیم و محبت علمائے ربانی کی جنکی صفت میں یہ کریم جو سورہ وعراف رکوع آخر میں ہے وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ ہ یعنی اور جو متولی ہیں نیک نیتوں کے اور انکی علامت پہچان میں یہ آیت کریمہ جو سورہ بقرہ رکوع سات میں ہے وَكَانُوا يَتَّقُونَ ہ یعنی اور جو لوگ ایمان لائے اور وہ متقی ہیں - یہ علامت تقویٰ بلاخظہ اس نسبت دائرہ اور صفات تَضَمُّنِ کے ہے جو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم سے انکو حاصل ہیں بلاخظہ اس نسبت اور صفات کے ہے کہ رسول اللہ صلعم کے ساتھ دائرہ تَضَمُّنِ میں اور تعظیم و محبت جملہ مؤمنین اور علمائے مجازی اگرچہ ان علمائے مجازی کی صفت شر فرمایا اللہ تعالیٰ کے نہ ہو کہ رکوع چار میں سورہ فاطر کے ہے اِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ ط یعنی اللہ کے بندوں میں سے اللہ سے پہلی ڈرتے ہیں جو علماء ہیں - لیکن انکی تعظیم دین حق کے حملنے کے سبب جو انکو حاصل ہے واجب ہے اور تعظیم و محبت سلطان عادل کی ان نسبتوں کا لحاظ کر کے کہ حضرت صلعم تک دائرہ میں جنہں منسوب یعنی اس شخص کے حال کے اعتبار سے جسکو نسبت حاصل ہے حکم نسبت میں متفاوت درجہ کا لحاظ ہوگا - اور ان صفات کا لحاظ کر کے جو رسول اللہ تعالیٰ صلعم کے ساتھ منقسم ہیں - فرمایا حضور صلعم نے نہیں مومن ہوتا ہے کوئی بندہ یہاں تک کہ محبت رکھتا ہے اپنے بھائی کے واسطے دہری جو اپنے افسس کے واسطے محبوب رکھتا ہے ہر اس چیز کے کالائق ہے - یہ حدیث صحیح بخاری کی ہے - اور فرمایا حضور صلعم نے کہ تحقیق اللہ کے اجلال اور بزرگی دینے سے

تفسیر قرآن و اخلاقیات

اِنَّكَ رَامُ ذِي شَيْبَةٍ مُّسْلِمٍ وَحَامِلِ الْقُرْآنِ غَيْرِ الْغَالِي فِيهِ وَلَا الْحَافِي عَنْهُ وَاِكْرَامُ السُّلْطَانِ الْمُقْسِطِ مَنْ غَالِي آتَنَتْ كَجَهْدِ كُنْدٍ رَجَوِيْدٍ قُرْأَتٍ بِفِكَرٍ وَتَدْبُرٍ وَعِلٍّ بِأَجْمَعٍ دَرَسَتْ وَجَانِي بِهَلْوَتِي كُنْدَهٗ اسْتِ يَعْنِي مُعْرِضٍ اَز تِلَاوَتٍ وَاَزْ عِلِّ بَآءِ مِ وَقَالَ اللّٰهُ تَعَالٰی وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِيْنَ هٗ فَرُوْدًا وَاَزْوَیْ خُوْدِرَا اِبْرَاۓ مَوْمِنَانِ ۚ يَعْنِي تَعْلِيْمُ كُنْ چنانكه از بزرگان بخورداں می زبید نه چنانكه از خورداں ببر بزرگان پس برائے رسول اللہ تعالیٰ صلے اللہ علیہ وسلم و دیگر مومنان حسب حال است +

وآین امر مخصوص النیر است کہ اندوئے لطف محبت بحضرت حبیب اللہ تعالیٰ است چہ امر نسبت بآں موصوف برانک لَعَلِّی خُلِقَ عَظِيْمٌ هٗ صحت نہ پذیرد۔
بہر آنکہ اشنع خصائل مختصہ در تفاضل از یک دیگر انبیاء اللہ تعالیٰ و اولیاء اللہ تعالیٰ خلاف نص است علی نبینا وعلیہم الصلوٰۃ والسلام در مرتبہ شریعت یا در مرتبہ طریقت مربوط بحدیث صحت نہ پذیرد۔
متعلق اشنع

ترجمہ ایک مسلم ذی شیبہ یعنی بوڑھے مسلمان کا اکرام اور بزرگی کرنا ہے اور حال قرآن یعنی اچھا قرآن پڑھنے والے اور عمل کرنے والے کا جسکے پڑھنے میں غلو نہ ہو ایسے شخص کا جو تلاوت قرآن اور اسکے عمل میں نہ پھرتا ہو اور اکرام و بزرگی سلطان کی کرنا جو مصنف ہو۔ غالی وہ ہے جو تجوید قرأت میں مفکر و سوچے اور عمل کے اس چیز جو ہمیں ہے جہد کرتا ہے یعنی کوشاں ہے تجوید قرأت میں ہر طرح کہ نہ فکر و تدبیر کو کام میں لاتا ہے نہ اس چیز کا جو اں میں ہے عمل کرتا ہے۔ اور جانی حالی پہلو کرنے والے کو کہتے ہیں یعنی تلاوت اور عمل کتاب سے اعراض کرنا والا ہو۔ اور فرمایا اللہ تعالیٰ سورہ حجر کے آخر رکوع میں وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنِيْنَ هٗ یعنی اپنے بازو و نگوں کو سنبھال کے واسطے جھکا دیجیے یعنی تعظیم کیجیے جیسا کہ بزرگوں سے چھوٹوئی نسبت زیب دیتا ہے۔ ایسا کہ چھوٹوں کی بڑوں کے واسطے۔ پس رسول اللہ تعالیٰ صلعم اور اور مومنین کے لیے حسب حال ہے یعنی جیسا جو جسکے لائق ہو اسکے موافق حال اسکی تعظیم ہے۔ اور یہ امر مخصوص النیر ہے یعنی یہ حکم تعظیم مومنین حسب آیت مذکورہ غیر کے واسطے مخصوص ہوا ہے نہ حضرت صلعم کے لیے البتہ خطاب بحکم حضرت حبیب الرحمن کے ساتھ لطف محبت کے طریق سے ہوا لیے کہ یہ امر ایسی کی نسبت جسکا وصف اِنَّكَ لَعَلِّی خُلِقَ عَظِيْمٌ هٗ صحت نہیں قبول کرتا۔ آیت مذکورہ سورہ ق رکوع اول میں جو جسکا مطلب یہ ہو کہ بیشک آپ البتہ خلق عظیم ہیں یعنی آپ کی جمیع عادات یقینی بہت بزرگ ہیں۔ معلوم کرو کہ بدترین خصائل مرتبہ شریعت یا مرتبہ طریقت میں انبیاء اللہ تعالیٰ اور اولیاء اللہ تعالیٰ کے درمیان ایک دوسرے کی نسبت فصیلت دینے میں ہوا ہے جسکے گناہ جو خلاف نص ہے علی نبینا وعلیہم الصلوٰۃ والسلام

بیان معنی غالی اور جانی کا الفاظ حدیث ہیں +

تفسیر کریمہ جعفر جانا ملک لا مینور

خدا تعالیٰ

بیان اس کا کہ بزرگین خاص مرتبہ شریعت یا مرتبہ طریقت میں باہم اولیاء و انبیاء کے یکدوسرے نسبت فصیلت دینے میں جھگڑا ہے اور سکا رد و خلاف

مگر انچہ از قطعیات تفصیل است از اعتقادات است نہ برائے مختصمت در تقابل و انچہ از
ازطنیات است میلان یاں گنجائش دارد نہ مختصمت در تقابل بدانکہ فضل عند اللہ تعالیٰ
مقصود است و آل مجہول مگر انچہ از قطعیات تو اں دانست حکمش مذکور شد نہ در کثرت
اعمال چہ بسا است بسیار کنند و کم بردارند بسبب نقصان نیت یا بر سبب صحت و عدم
توسع نیت و بسا است کہ کم کنند و بسیار بردارند بسبب صحت و توسع نیت و ایں از فضل رب
ذو الفضل العظیم است و زیادت ثواب بہر سو محمول و مجہول است **تنبیہ**
از سنجار و آنست کہ مطننہ و تفاضل انبیاء و اصحاب و اولیاء

علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام شعار دین خود ساختہ انتم
اللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَ عَلٰی
جَمَالِهِ کَمَا تُحِبُّہُ وَ تَرْضَاهُ وَ شَفِّعْہُ فِیْنَا وَ تَرْحَمْنَا بِہِ

ترجمہ مگر جس قدر آیات سے قطعی طور پر ثابت ہے وہ اعتقادات سے ہے نہ مقابلہ میں باہم جھگڑنے
کے واسطے۔ اور جو کچھ ظنیات سے ہے انہیں میلان کو گنجائش ہے نہ مقابلہ میں جھگڑنے کے لیے۔
سچچہ لے کہ فضیلت وہی مقصود ہے جو اللہ تعالیٰ کے نزدیک ہے۔ اور وہ مجہول ہے اسکی کیفیت کا علم
اللہ تعالیٰ کو ہے مگر جس قدر قطعیات سے جان سکیں سو اس کا حکم مذکور ہو گیا۔ نہ فضیلت کثرت اعمال میں
ہے کیونکہ بہت ہوتا ہے کہ بہت عمل کرتے ہیں اور نقصان نیت کے سبب فائدہ کم اٹھاتے ہیں۔ یا برابر
نفع پاتے ہیں بسبب صحت عمل کے اور نیت متوسع نہ ہونے کے۔ اور بہت ہوتا ہے کہ کم عمل کرتے
ہیں اور بہت نفع پاتے ہیں صحت عمل اور توسع نیت کے سبب۔ اور یہ فضل رب ہے جو بڑا
ہی صاحب فضل ہے۔ اور ثواب کی زیادتی ہر طرف کو محمول ہے یعنی اسکا احتمال ہر طرف میں ہے
حالانکہ مجہول ہے کہ علم اس کا خدا تعالیٰ کو ہے + **تنبیہ** یہاں سے اس بات کا رد ہے جنہوں نے کہ انبیاء
اور اصحاب اور اولیاء علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام کی مطننہ اور تفاضل یعنی انکی نسبت
برگمانی اردن میں باہم فضیلت دینا اپنے دین کا شعار بنا رکھا ہے العباد ذبا للہ تعالیٰ **میں**
اللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَ عَلٰی جَمَالِهِ کَمَا تُحِبُّہُ وَ تَرْضَاهُ
و شَفِّعْہُ فِیْنَا وَ تَرْحَمْنَا بِہِ +

فضل کثرت عمل پر نہیں
ہے بلکہ فضل عند
اللہ مقصود ہے اور
یہ مجہول مگر جو قطعیات
سے معلوم ہو وہ
اعتقادات ہیں +
نہ مقابلہ میں جھگڑنے کے لیے

۱۹
ذکر کیفیت ایمان
والدین المکرمین
صلی اللہ تعالیٰ
علیہ وسلم *

۱۹
ذکر کیفیت ایمان والدین المکرمین صلی اللہ تعالیٰ علیہم وسلم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَمْدُ اللَّهِ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ
وَأَنْبِيَائِهِ أَجْمَعِينَ * مُسْتَفِيدًا مِنْ جَمَلِ تَأَمُّلِ دُرِّ آبِشَوَقِ مُضَلِّ سُبُوحِ دَوَائِدِ بَارِئَاتِ
مُتَعَارِضِ وَتَخَالَفِ كَلَامِ مَطُولِ مُسْتَعْدِيهِ دَرْفِیْ اِیْمَانِ وَالْدِیْنِ الْمَكْرَمِیْنِ صَلَاحِ اسْتِ تَارِغِ تَعَارُضِ
تَخَالَفِ نَبَشُودِ مُفْسَدِ عَظِیْمِ تَبَرُّجِ حُکْمِ اسْتِ اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْأَلُكَ الْحَقَّ حَاصِلِ قَضِیَّهِ مُتَنَازِعِ
مَوْقُوفِ بَرِاصِلِ چِنْدِ اسْتِ

قَضِیَّهِ مُتَنَازِعِ حَدِیْثِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ تَعَالَى صَلَّحِمُ إِنَّ الْقَبْرَ الَّذِي رَأَيْتُمُونِي
أَنَا حَيٌّ قَبْرُ أَمْنَةٍ بِنْتٍ وَهَبٍ وَإِنِّي إِسْتَأْذَنْتُ رُبِّي فِي نَزَائِرِهَا فَآذَنَ لِي فَأَسْتَأْذِنُ
فِي الْأَسْتِغْفَارِ فَلَمْ يَأْذَنْ لِي فِيهِ وَنَزَلَ مَكَانَ اللَّيْلِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلَّذِينَ
الْآيَةُ

بیان ذکر حضور سرور عالم صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم کے والدین مکرمین کے ایمان کا ترجمہ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حَمْدُ اللَّهِ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَأَنْبِيَائِهِ أَجْمَعِينَ
اِسْتِ سَکھنے والے اس محل تحریر میں ذرا فکر سے گاہ کرو اور اگر تفصیل کا شوق ہے تو اوروں کی طرف متوجہ ہو۔ سمجھنا چاہیے
کہ ایمان والدین مکرمین حضور صلعم کی نفی میں متعارض اور تخالف روایتوں کے ساتھ کلام بہت طویل مستعد فیہ ہے یعنی جو
ردائیں حضرت صلعم کی والدین کے ایمان کی نفی میں مذکور ہوئی ہیں ان میں باہم مخالفت اور معارضت واقع ہے ہی وجہ
گفتگو دراز ہو گئی ہے کہ دیکھئے والا تمہیر ہو جاتا ہے اور اپنی مراءد نہیں حاصل کر سکتا۔ پس جب تک یہ تعارض اور تخالف شہد
کا حکم متبرتب نہ ہوگا اور اس حکم کے حاصل ہونے میں بڑا جھگڑا رہے گا۔ اور اللہ ہم تجھ سے حق کے طلبگار ہیں۔ قضیہ متنازعہ کا حاصل نتیجہ
قواعد پر موقوف ہے قضیہ متنازعہ حدیث یعنی وہ قضیہ حدیث کا جس میں باہم جھگڑا ہے۔ فرمایا رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم
کہ تحقیق وہ ذکر نہ کرنا چاہیے کہ میں نے جات لگتا تھا آئندہ بت وہب کی تھی کہ تحقیق میں میرے رب سے کسی زیارت کی درخواست کی تھی
تو مجھ کو اجازت مل گئی۔ پھر میں منقرت لکھنے کی درخواست کی تو مجھ سے کسی اجازت نہیں ہوئی اور یہ بت اتری جو سورہ توبہ کے پودھوں رکوع میں ہے ماکان
لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَدْرُونَ لَوْلَا أَمْرٌ فَلَا ضَرَرَ وَلَا نَفْعَ لِمَنِ شَرِكُ لَكُمْ لِيَوْمَ تَرْكَبُونَ

حاصل قضیہ متنازعہ موقوف بر صلی اللہ علیہ وسلم

۲۰
بیان ذکر ایمان والدین
رسول اللہ صلعم

قضیہ متنازعہ کا حاصل نتیجہ

بیان قضیہ متنازعہ

تو مجھ کو اجازت مل گئی۔ پھر میں منقرت لکھنے کی درخواست کی تو مجھ سے کسی اجازت نہیں ہوئی اور یہ بت اتری جو سورہ توبہ کے پودھوں رکوع میں ہے ماکان
لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلَّذِينَ لَا يَدْرُونَ لَوْلَا أَمْرٌ فَلَا ضَرَرَ وَلَا نَفْعَ لِمَنِ شَرِكُ لَكُمْ لِيَوْمَ تَرْكَبُونَ

فَاَخَذَنِي مَا يَأْخُذُ الْوَالِدَ لِوَلَدِهِ مِنَ الرَّحْمَةِ فَذَلِكَ الَّذِي ابْجَانِي وَاَيَسَّرَ لِي
جامع بمطالب دیگر روایات در جانب نفی ایمان حسب دعوی مخالفین است و امام المحدثین بخاری
رحمہ اللہ تعالیٰ نزولِ ایں کریمہ در منع استغفار نسبت بہ ابی طالب روایت فرمودہ کہ اقرب بقبول است
بدلائل الفاظ و الذین آمنوا زیرا کہ وقت استغفار حضرت صلعم برای ابوطالب اصحابہ رضی اللہ
تعالیٰ عنہم نیز قصد استغفار برای سلف مشرکین نشان مذکور است نہ درین محل - نیز اجتماع امرین
در وقتی مستلزم اشتراک ہمارہ نہ تواند شد مگر اشتباہ تواند آمد و کہ بمقابلہ وجہ اتحاد و اختلاف نفس
تواند شد شش درین کلیہ اشارت است باجماع منع استغفار برای امہ مکرمہ آنحضرت صلعم و منع استغفار
برائے مشرکین ہم پس نزولِ ایں آیت شریفہ بکہ معظمہ بعد افاجا جہا مانع شرکت منع ضروری
شش اسے استغفار برائے ابی طالب ہم تخصیصی نسبت بہ ابی طالب درین تقیم منع ضروری
شش اسے استغفار برای مشرکین ہم با تخیل حقیقتہ نتواند شد شش نزولِ ایں آیہ فاعل است

تشریح چہم پس بجا گوئیم چہم نے آلیا کہ فرزند کو ا کے لیے رقت کی قسم سے لیتی ہے۔ اور یہی وہ چیز تھی جس نے مجھے زلایا۔ اور
یہ روایت اُن دوسری روایتوں کے مطالب کی بھی جامع ہے جو مخالفین کے دعویٰ کے موافق نفی ایمان کی جانب میں ہیں۔ اور امام
المحدثین بخاری رحمہ اللہ تعالیٰ نے اس آیت کا نزول ابی طالب کی نسبت مغفرت مانگنے کی ممانعت میں روایت فرمایا ہے جو والذین
آمنوا کی دلالت الفاظ کے اعتبار سے قبول ہونے سے زیادہ قریب ہے۔ کیونکہ حضور صلعم کے ابوطالب کے لیے
مغفرت مانگنے کے وقت صحابہ رضی اللہ عنہم نے بھی ان مشرکین سلف کے لیے مغفرت مانگنے کا ارادہ
نہ کر رہے تھے اس محل میں جبکہ آپ نے اپنی والدہ مکرمہ کے لیے مغفرت طلب کی ہے۔ اور دو امر کا ایک وقت میں جمع ہونا بھی
آپس میں مستلزم اشتراک نہیں ہو سکتا یعنی اس بات کو لازم نہیں کرتا کہ جب دو امر ایک وقت میں جمع ہوں تو دونوں میں
شرکت لازمی ہو جاتی ہے البتہ ایک شے لاحق ہو سکتا ہے کہ وہ شبہ وجہ اتحاد اور وجہ اختلاف کے مقابلہ کرنے سے رفع
ہو سکتا ہے۔ تو ایسے دو امر جو مختلف ہوں کلیہ میں اشارہ ہے ایک آنحضرت صلعم کی والدہ مکرمہ کے استغفار کی ممانعت
ہے۔ اور دوم مشرکین کے واسطے استغفار کی ممانعت۔ حالانکہ اس آیت شریفہ کا نزول مکہ معظمہ میں بعد
منہج مکہ معظمہ کے ہوا ہے۔ پس یہ نزول آیت شریفہ ابوطالب کی نسبت جو منع تخصیصی ضروری استغفار
کی ہے اس کا اس تقیم منع ضروری میں جو مشرکین کے لیے استغفار کی ہے سبب اتحاد حقیقت کے شرکت کا مانع
نہیں ہو سکتا۔

یہاں چھتیں نزول کریمہ کا بیان ہے
والذین آمنوا اللہ تعالیٰ ان کے لیے
نہ حضور صلعم کی والدہ کی نسبت

یہاں اس کے بعد دو امر کا اجتماع کی بات ہے
کے اشتراک کا مستلزم نہیں ہو سکتا اور شبہ
لازم کا مانع وجہ اتحاد اور اختلاف کے مقابلہ کا
ہیں ہوتا ہے +
منع ضروری تخصیصی
نسبتہ استغفار ابی طالب
تقیم ضروری میں اتحاد
حقیقت کے سبب مانع
شرکت نہیں ہو سکتی +

هم بل تواند شد که این ضروری تخصیصی است یعنی نسبت به ابی طالب هم بسبب درین قیوم مندرج
 باشد چه آن است که این ضروری تخصیصی هم بتجسیص حسب فرمودن حضرت صلعم که استغفار
 کنم تا آنکه منع کرده شوم ثابت نمی شود **س** و اگر مندرج نباشد نشاید که این
 قیوم منضم شریک ابویه المکرین صلعم بسبب تخالف حقیقت باشد هم مگر مانع شریک ابویه
 المکرین صلعم بمنع ضروری بتخالف حقیقت است **س** استثنای باثبات از نتواند شد یعنی
 آن نزول آیه مانع شریک ابویه المکرین صلعم تواند شد هم بلا حمله حاصل قضیه متنازع
 با صول که مذکور خواهد شد ان شاء الله تعالی و در عدم تسلیم روایت امام المحدثین صح
 تعارض دیگر واقع شود از مفهوم انتضای ایمان از اذن زیارت **س** بنا بر آنکه اذن زیارت
 مشرکین بکرم نبی لا تقص علی قبیهم ن تواند شد مگر بر کسی مومن هم و بتایرین روایت فاحذانی
 ما یا حذوا اللول للوالدة الخ مربوط فاحذوا ذن لی فیه خواهد شد

نمبر چہم بلکہ ہر سنا ہے کہ یہ منع ضروری تخصیص جو ابوطالب کی نسبت ہو کسی شے کے اس تقیم میں مندرج ہو کہ جو مشرکین کی نسبت منع ضروری استغفار کی ہے، سلیہ کہ وہ منع ضروری تخصیص جو ابوطالب کی نسبت ہے اپنی اس تخصیص کے سبب کہ مابقی قرآن حضور صلعم کے ہو کسی یہاں تک استغفار کروں گا کہ منع کر دیا جائے ثابت نہیں ہوتی ہے۔ یعنی اس تقیم ضروری میں کہ مشرکین کے استغفار کی ضروری مخالفت ہو نزول آیت شریفہ مذکورہ ابوطالب کی نسبت تخصیص ضروری مخالفت استغفار کا سبب حقیقت ایک ہو نیو کہ دونوں استغفار میں مخالفت ضروری ہو شرکت کا مانع نہیں ہو سکتا بلکہ تقیم ضروری میں تخصیص ضروری کا سبب اتحاد حقیقت استغفار ہو سکتا ہے۔ لہذا ممکن ہے کہ خاص ابوطالب کی نسبت جو ضروری مخالفت ہے وہ اس عام مخالفت میں جو مشرکین کی نسبت ضروری کسی شے کے مندرج ہو جاوے سلیہ کہ نزول آیت مذکورہ اگر اس منع ضروری تخصیص کا اس عام میں شرکت مانع ہو گا اور اسکا مندرج تقیم ضروری میں ممکن نہ ہو گا تو یہ خصوصیت ضروری تمام کی جو ابوطالب کی نسبت ہے اس تقیم ضروری کے مقابل میں ثابت نہ ہو گی حالانکہ یہ خصوصیت استغفار نسبت ابوطالب حضور صلعم کے سر فرماتے ثابت ہو رہی ہو کہیں استغفار کیے جاوے گا یہاں تک کہ منع کیا جاوے چنانچہ سورہ توبہ کریم میں آیت استغْفِرْ لَهُمْ اَوْ لَا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ اِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ اِنَّ

مصرحوں کو ظاہر ہے۔ نتیجہ یہ کہ اگر تخصیص اس تقیم میں مندرج نہ ہو گی تو یہ بھی نہیں ہو سکتا کہ وہی تقیم نسبت مخالفت حقیقت کے حضور والہین کریم کے شرکت کی مقتضی ہو کہ اگر ان دونوں کی حقیقت میں مخالفت تو شرکت ان دونوں میں نہیں۔ پس علوم ہو کہ نزول آیت حضور صلعم کی والدین کریم کی شرکت کا عام مشرکین کی منع ضروری ہے کہ وہ استغفار کی ضروری مخالفت سبب اختلاف حقیقت مانع ہو سکتا ہے ان اصول و قواعد کے مابقی جو انشاء اللہ مذکور ہو گئے ان کے حامل قضیہ متنازعہ کو ملحوظ کرنے سے۔ اور انہی محدثین کی روایت کے تسلیم نہ کرنے سے سبب ہوا امتضا ایمان کے کہ اذن زیارت کو حاصل نہ ہو یا کسی اور لغراض واقع ہو یا نہ ہو کہ اذن زیارت ایمان کا

برای علم هم که از این بدایت معلوم می شود که اینک است برت مطلق است و از این بدایت معلوم می شود که حق تعالی
بر صحت شریعت خود که از این بدایت معلوم می شود که اینک است برت مطلق است و از این بدایت معلوم می شود که حق تعالی

۱۰۰
 ۱۰۱
 ۱۰۲
 ۱۰۳

مفتی محمد رفیع الرحمن صاحب دیوبند

تفسیر قولہ تعالیٰ الذی
یراکم حين تقوم
وتقلبک فی الساجدین

سن تنبیہ اختیار کردہ شد و قضیہ متنازعہ استدلال از قرآن مجید و حدیث شریف متوافق
در جانب اثبات ایمان تا سخن در ضعف روایت نہادیم کریمہ لَقَدْ جَاءَ کُمْ رَسُولٌ مِّنْ اَنْفُسِکُمْ
الایہ بنا بر قریح حدیث اَنَا اَنْفُسُکُمْ نَسَبًا وَصِهْرًا وَحَسْبًا لِّیْسَ فِیْ اَبَائِیْ مِنْ لَدُنْ
اَدَمَ سَفَاحٌ کَلِمًا مَّخَاحٌ + کریمہ الَّذِیْ یُرَاکَ حِیْنَ تَقُومُ ۝ وَتَقْلِبُکَ فِی السَّاجِدِیْنَ
ترجمہ آنکہ گاہی دارد ترا وقت قیام اے بودن تو بعالم شہود و نگاہ میداشت گردیدن ترا
ساجدان اے از ساجدی بساجدی در عالم روح + بدانکہ دریں مراد مجازی و تقوم بمعنی مجازی
است یعنی رویت بمعنی نگاہ داشتن و قیام بمعنی بودن ای موجود شدن **سن** تفصیل و استدلال
در ذکر کیفیت تفسیر کریمہ الذی یراک الخ تو اں دریافتیم حدیث اِنِّیْ تَقْلُبُکَ مِنْ مَّوْجِئِ
اَدَمَ اِلٰی خَیْرِ الْاَرْضِ ثُمَّ وَتَحَالِیْ اِنَّ وُلْدَتُ + بدانکہ غیر الارض پر سیر گزارند

ایمان آیت و حدیث متوافق
نسبت نفاس است
اجداد نبوی صلعم +

تفسیر قولہ تعالیٰ الذی
یراکم حين تقوم
وتقلبک فی الساجدین
مع حدیث متوافق منہ
در باب نگاہ داشتن تو
صلعم ساجدین

ترجمہ - تنبیہ - قضیہ متنازعہ میں قرآن مجید اور حدیث شریف متوافق سے جو اثبات ایمان کی جانب
استدلال اختیار کیا گیا ہے تاکہ کلام ضعف روایت میں نہ رہے - کریمہ لَقَدْ جَاءَ کُمْ رَسُولٌ مِّنْ اَنْفُسِکُمْ الایہ سورہ توبہ کی
آخرت آیت یعنی البتہ آپکا رسول تمہارے پاس تمہارا نفس تو لوگوں کی سی اس قدرت کی بنا پر ہے جو حضرت انس رضی اللہ تعالیٰ
سے مروی ہے ہر نفقہ فاصیغہ اسم تفصیل نفاس است کہ متوافق حدیث یعنی مطابق مضمون اس حدیث شریف کے ہے - یعنی میں
تم میں نفس ترہوں از روئے نسب اور نکاح یعنی ستمسال اور نسب کے میرے آباء یعنی بزرگوں میں آدم تک کوئی
خوابی نہیں ہے بلکہ کل اُن کے نکاح واسے ہیں + اور کریمہ الَّذِیْ یُرَاکَ حِیْنَ تَقُومُ ۝ وَ
تَقْلِبُکَ فِی السَّاجِدِیْنَ کہ سورہ شعراء کے آخر رکوع میں ہے - یعنی وہ جو تجھے وقت قیام نگاہ
رکھتا ہے یعنی تیرے عالم شہود میں ہونے کے وقت - اور تیرا سجدہ کرنے والوں میں پھرنا اور گشت کرنا نگاہ رکھتا تھا
یعنی عالم روح میں ایک سجدہ کرنے والے سے دوسرے سجدہ کرنے والے کی طرف -
معلوم ہو کہ اس آیت میں یُرَاکَ اور تَقُومُ سے معنی مجازی مراد ہیں کیونکہ یُرَاکَ سے رویت جس کے
حقیقی معنی دیکھنا ہیں - یہاں معنی مجازی اُس کے نگاہ رکھنا مراد ہیں - اور لَقُومُ قیام سے جس کے حقیقی معنی کھڑا ہونا
ہیں - یہاں مجازی معنی ہونا یعنی موجود ہونا مراد ہیں - اس درجہ کی تفصیل اور اس کا استدلال اسی آیت کریمہ الذی
یراکم الخ کی تفسیر کے ذکر کیفیت میں معلوم کرنا چاہیے - جیسا یہ حدیث کہ متوافق ہے مضمون آیت کریمہ مذکورہ سے -
حدیث یعنی میں پھیرا گیا اور منتقل ہوا ہوں آدم علیہ السلام کی پشت سے بہتر اہل زمین کی طرف پھر اور پھر بہتر
کر پیدا کیا گیا میں - معلوم ہو کہ خیر الارض یعنی بہتر اہل زمین پر سیر گزار لوگ ہیں -

کَمَا قَالَ سُبْحَانَكَ أَنْ أَكْرَمَكَ مُحَمَّدٌ وَعَلَيْهِ السَّلَامُ الْآيَةُ آتِيخا است کہ ابوت آذر
مسلم الکفر ممنوع المغفرت نسبتہ بحضرت ابراہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام حقیقتاً صحیح نیاید
ش ورنہ بدعوی حضرت سید الصادقین صلعم متضاد باشد پس تاویل کردہ شود بجای ہم مگر مجازاً
وہو المحقق و المشہور ش گویند کہ پدر حضرت ابراہیم علیہ الصلوٰۃ والسلام تائخ است۔ م
پس دعائی حضرت ابراہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ بے تاویل
دور از حقیقت یعنی والدیت نسبتہ بحضرت آدم مستوجب المرحمۃ و حضرت حواء متحقق المغفرۃ
علی نبینا وعلیہا الصلوٰۃ والسلام و آذر ممنوع المغفرت ش دوری تاویل از حقیقت تحقیق
معنی والدین و استیجاب رحمۃ نسبت بحضرت آدم و تحقق مغفرۃ بحضرت حواء و منع مغفرۃ
نسبتہ آذر واضح است ہم نسبتہ بوالدین حضرت ابراہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام بدلا
سوق کلام کہ بدعائے خیر سلف و خلف است تواند شدہ بحجہ دعائے حضرت نوح علی نبینا

وعلیہ الصلوٰۃ والسلام رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ

ترجمہ حسب فرائض بجا نہ آئے ان اگر مکتوب عند اللہ الفلک الای سورہ مجرت و سر کو میں یعنی بیشک تم میں زیادہ
اور بزرگ اللہ کے نزدیک وہ ہو جو زیادہ تم میں نفی ہے۔ آخر تک یہیں ہو بھی ثابت ہوتا ہے کہ آذر مسلم الکفر ممنوع المغفرت
کی ابوت حضرت ابراہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کی نسبت حقیقت میں صحیح نہیں آتی ہے یعنی آذر جبکہ کافر مسلم ہے اور
جانا ممنوع ہے حضرت ابراہیم علیہ السلام کی نسبت ہر کا باپ ہونا حقیقت میں صحیح نہیں آتا ہے۔ مگر بطور مجاز کہ کیونکہ حقیقی
حالت میں حضرت سید الصادقین صلعم کے دعویٰ متضاد ہو گا اور ابراہیم ایک دوسرے کے ضد ہو جائیگے۔ پس تا جہاں آذر کا باپ ہونا
حضرت خلیل اللہ علیہ السلام کی نسبت معنی مجاز کی طرف تاویل کیا جاوے گا۔ اور یہی محقق اور مشہور ہے۔ کہ ہم میں کہ حضرت ابراہیم علیہ السلام
کے باپ تائخ ہیں۔ پس یہ دعا حضرت ابراہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کی جو سورہ ابراہیم رکوع چھ میں ہے رَبَّنَا اغْفِرْ لِي
وَلِوَالِدَيَّ یعنی اے رب ہمارے باپ کو بخش کر ورنہ تاویل کے حقیقت کے دور ہے۔ یعنی والدین نسبت حضرت
آدم کے کہ شواہد و محرمات میں اور نسبت حضرت حواء کے کہ انکی مغفرت تحقیق ہے علی نبینا وعلیہا الصلوٰۃ والسلام۔ اور نسبت آذر کے
جسکی مغفرت ممنوع ہے۔ اور یہ دور ہونا تاویل کا حقیقت سے معنی والدین کے تحقیق۔ اور حضرت آدم کی نسبت قبولیت رحمت
و جوب یعنی رحمت کے ضروری ہونے۔ اور حضرت حواء کی نسبت تحقیق مغفرت یعنی بخشش کے ثابت و تحقق ہونے سے۔ اور آذر کی
نسبت بخشش کی ممانعت نہ ہونے۔ پس یہ دعا مذکورہ حضرت ابراہیم علیہ السلام کی اپنی والدین کی نسبت کہ سوئی کلام کسی دلائل سے اس
دعا میں اکلہ و پچھلہ شامل ہیں چنانچہ الفاظ اطلاق دعا مذکورہ وَلِلّٰهِ مِثْرَانِ یَوْمَ یَقُومُ الْحِسَابُ اسی کی طرف اشارہ ہے و یہی ہونا
چاہیے حضرت نوح علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کی دعا جو سورہ نوح کے آخر رکوع میں ہے رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ

بیان یہ کہ آذر مسلم الکفر
ممنوع المغفرت کی نسبت
نسبتہ ابراہیم حقیقت
میں صحیح نہیں آئے مگر
مجازاً کیونکہ حقیقی باپ
تائخ ہیں اور آذر مجازاً
مشہور و محقق ہے۔

مش اذین کریمہ ایمان والدین حضرت نوح علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام ثابت است پس
 از تشبیہ اشارت است بر خیریت سلف تا والدین حضرت نوح عم هم و نیز استغفار
 و تبرأ از حضرت ابرہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام نسبت بہ تنہا از روضہ بہ اب
 مجازی است کما فی قوله سبحانہ قال رب اغفر لابی الایہ وقبر آمنہ الایہ
 نہ نسبت بوالدین پس جائے آست کہ بفہمند و نیز لفظ ابون عام است بحقیقت
 و مجاز بخلاف والدین کہ مخصوص است بحقیقت چنانکہ مستعمل است در محاورہ مشہورہ
 کقولہ لعلی قالوا لعبد المہلک والہ ابائک الایہ وکما اخرج ابوکم من الجنۃ

ترجمہ کہ اس آیت کریمہ ایمان والدین حضرت نوح علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام ثابت ہے۔ پھر تشبیہ
 اشارہ حضرت ابراہیم علیہ السلام کے سلف کے فرمے کا حضرت نوح علیہ السلام کے والدین تک ہو رہا ہے۔ اور حضرت
 ابراہیم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کا مغفرت مانگنا اور اس سے تبری کرنا یعنی ہیزا رہو نا بھی تنہا از رکی نسبت تری
 مجازی باپ ہونیکے سبب منسوب ہے۔ جیسا حق سبحانہ کے قول سورہ شعراء کے پانچویں رکوع میں ہے کہ کہا ابراہیم علیہ
 السلام نے رب اغفر لابی ای میرے رب میرے باپ کو بخشہ آخر تک اور سورہ توبہ کے رکوع چودہ میں
 نبرا آمنہ الایہ یعنی تبری کی اس سے آخر تک کہ یہ منصبوں سورہ توبہ کے رکوع چودہ میں کریمہ و ما کان
 استغفرا لہ براہیم کا یہی رخ سے بخونی لار ہے۔ نہ نسبت والدین ہونیکے سبب کیونکہ مغفرت اب سے تبری واقع
 ہوئی ہے نہ مغفرت والدین سے لہذا حضرت ابراہیم کا والدین کی نسبت تبری کرنا ثابت نہیں پس چاہیے کہ یہاں
 سمجھیں۔ خلاصہ طلب یہ ہے کہ مغفرت والدین کے لیے یہ دعا حضرت ابراہیم علیہ السلام کی ربنا اغفر لی ولوالد
 کہ اس دعا کی خیر میں دلائل سوق کلام سے لگے اور پچھلے مثنیٰ تا قیامتہ شال ہیں مثل دعا مغفرت والدین حضرت نوح علیہ
 کہ رب اغفر لی ولوالدی ہے ہونی چاہیے کہ اس کریمہ ایمان والدین حضرت نوح علیہ السلام ثابت ہے پھر
 تشبیہ سے سلف کی خیریت پر نوح علیہ السلام کے والدین تک اشارہ ہے۔ اور اس دعا کی مغفرت حضرت ابراہیم علیہ السلام میں والدین
 ہونیکے نسبت کو حضرت آدم علیہ السلام اور حضرت حوا و فرعون یعنی انہما کی طرف کرنا جو منرا و رحمت اور تحقق مغفرت ہیں۔ اور

نیز از رکی طرف نسبت کرنا جسکی مغفرت ممنوع ہے بدون تاویل ہی حقیقت دور ہے۔ کیونکہ والدین کے معنی کی تحقیق اور
 حضرت آدم کی نسبت بہتجاہ حتمہ اور حضرت حوا کی نسبت تحقق مغفرت سے تاویل کا دور ہونا حقیقت کے ظاہر سورہا ہے۔ اور سو اسکے مغفرت مانگنا اور اس
 نیز ہونا اور تبری کرنا حضرت ابراہیم علیہ السلام کا تنہا از رکی نسبت جسکو باپ ہونیکے نسبت مجازی ہے جیسا آیت رب اغفر لی ولوالدی و تبرا
 منہ الایہ کریمہ والدین ہونیکے سبب پس چاہیے کہ اس مقام میں سمجھیں۔ اور پھر لفظ ابون عمومی معنی مجازی دونوں کے لیے عام ہے بخلاف والدین کے حقیقی
 معنی کیلئے خصوصاً جیسا کہ استعمال محاورہ مشہورہ میں مثل فرماتے خدا تعالیٰ کے سورہ بقرہ رکوع سولہ میں قالوا المہلک والہ ابائک الایہ
 اور سورہ اعراف رکوع تین میں کما اخرج ابوکم من الجنۃ الایہ یعنی انھوں نے کہا ہم تیری خدا و تبرأ باپ و ام کے خدا کی پوجا کرتے ہیں الخ اور

والبتہ بمعنی مجاز رجوع بمعنی مصدر حقیقی دائر میان فاعل ومفعول نمیکند فکیف التاویل الذکر
 یارب ترجمہ در بصورت اس ہر دو کریمہ رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَرَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ
 وحديث شریف انا انفسک وانی نقلت من صلب آدم وکریمہ الذی یزلیک
 مؤید ہر گز است حدیث سئل رسول اللہ تعالیٰ صلعم عن ابویہ فقال
 سئلہما ربی فیعطین فیما وانی لقائکم یومئذ المقام المحمود الحديث سوال
 کردن حضرت صلعم نفس ابویہ المکرین راصلعم شیعہ محبت ورافت اتم وعطائمی نامعین بایشان
 یعطین بخند مفعول ثانی ولصلہ فی مشیر توسع واشترک بما بہ العطا است حدیث
 ان المین صلی اللہ علیہ وسلم نزل الحجون حینما فقام بہ ماشاء اللہ ثم
 رجع مسرودا قال سئل ربی فاحین لی احمی فامنت بی نصر دھا حدیث قد
 راوی عن بعض الصحابة ان عبد الله بن عبد المطلب وامته بنت وهب

تفسیر در پیش رسول صلعم عن ابویہ
 فتعالیٰ سلطنتا بل الخ

تفسیر در پیش حضرت صلعم کے والدین کی نسبت کیا
 سوال ہے اور ان کے لیے اظہار حق کا شہود ہے۔

صلی اللہ علیہ وسلم والدین رسول صلعم کا زندہ ہونا

ترجمہ اور البتہ معنی مجاز ایسے مصدر حقیقی کی طرف جو فاعل ومفعول میں دائر میں رجوع نہیں کرتے ہیں تو ایول
 تذکرہ کیونکر جائز ہے۔ اور رب رحم کر۔ اس صورت میں دونو آیت کریمہ رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَرَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ
 اور حدیث شریف انا انفسک وانی نقلت من صلب آدم وکریمہ الذی یزلیک الخ آپس میں ایک دوسرے کی تائید کر رہے ہیں۔ حدیث یعنی پوچھو گئے رسول اللہ تعالیٰ صلعم کے باپ
 کی نسبت پس فرمایا آپس میں نے ان دونوں کے لیے میرے رب سے سوال کیا تو مجھ کو ان دونوں کی بابت میرا رب بخشش
 فرادے گا اور حال یہ ہے کہیں بیشک ضرور قیام کرنے والا ہوں اس دن مقام محمود میں۔

اس حدیث میں حضور صلعم کا اپنے خاص والدین مکرین کے لیے سوال کرنا اللہ سے محبت اور پوری رافت کا اشارہ کرنا
 ہے اور ان کے ساتھ غیر معین بخششوں کا۔ اور لفظ یعطین جس کا مفعول ثانی محذوف ہے بنا برضف توسع مفعول کی طرف
 اشارہ کر رہا ہے۔ اور اپنے صلب فی سے مشیر ہے ماہ العطا کے اشتراک کا یعنی ایسی چیز کا جو بخشش کی ہے باجکے ساتھ بخشش ہے
 وہ آپ کے والدین دونوں کے درمیان مشترک ہے حدیث یعنی تحقیق نبی صلی اللہ علیہ وسلم مقام حجون میں اترے عکس ہوئے
 اور جب تک خدائے جہاں اُسکے پاس کھڑی رہے پھر خوش ہوتے ہوئے اور فرمایا میں میرے رب سے سوال کیا تو میرے لیے میری ما
 کو زندہ کیا اور مجھ پر ایمان لائیں پھر اللہ نے انکو لوٹا دیا حدیث یعنی تحقیق بعض صحابہ سے مروی ہے کہ عبد اللہ بن
 عبد المطلب اور آمنہ بنت وہب

حدیث اسلام والدین
 رسول صلعم زندہ
 ہو کر دونوں کا بڑا شہود
 اصحاب رحم

وَالَّذِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْلَمَ لَأَنَّ اللَّهَ أَحْيَاهُ مَا هَلَاكَ قَامَا

اِس روایات جامع مطالب دیگر روایات در جانب اثبات ایمان و ایمان مجدد بر نبوت حضرت

صلعم است + اصل تقدم دخول جنت تو اند شد بمنع خروج مگر تقدم دخول نادر خروج

لازم پس رفع تعارض مثبت ایمان است اصل بعد ثبوت اخبار نبوی صلعم و آثار قولی

و فعلی و حالی و الدین المکرین صلعم چنانکہ معروف و مشہور است اخبار دخول نادر خروج لازم

تو اند شد پس ازیں دخول نادر دلیل بر لزوم خلود یعنی ایمان تو اند شد قسم الکلام فی اثبات الخلود

اصل بی ثبوت عصیان امر مرسل عذاب نمی شاید بعد محبت فرمود بجانہ کریمہ و ما کُنَّا

مَعَدًّا بَيْنَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا + اگر رسولی دریں عالم نرسد بضرورت در آخرت خواهد رسید

ترجمہ محمد والدین رسول اند صلی علیہ وسلم و دنیا اسلام لای کیونکہ اللہ نے اُن کو نو کو آپ کے لیے زندہ کر دیا اور دوزخ و دنیا ایمان

لائے۔ پیر وایتین و دوسری اور ایسی روایتوں کے مطالب کی جامع ہیں جو آپ کی والدین کے اثبات ایمان اور آپ کی نبوت پر ایمان

ایمان نازہ لایکے ثبوت کی جانب ہیں۔ قاعدہ دخول جنت کا تقدم من خروج کے سبب ہیں ہو سکتا ہے مگر تقدم دخول دوزخ خروج کے ساتھ لازم ہے پس رفع تعارض ایمان کا مثبت ہے۔ یعنی جنت میں داخل ہو کر دوزخ سے نکلنے کی منع ہو نیکے سبب

میں داخل ہونے کی پیشگی نہیں ہو سکتی البتہ دوزخ میں داخل ہونے کی پیشگی دماں سے نکلنے کے ساتھ لازم ہے۔ پس جب

ہے آیت شریف مَا كَانَ لِلنَّبِيِّ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلنَّاسِ كَيْفَ لَهُمْ أَنْ يَرْجِعُوا إِلَى اللَّهِ وَأُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا

والدین مکرمین کی نسبت احتجاج حقیقت کے منع استغفار ضروری میں اشتراک دوزخ کا یا ہم ہو سکتا ہے اور ایک کی تخصیص

دوسرے کی تعیم میں مندرج ہو سکتی ہے۔ اور آپ کی والدہ کی نسبت نازل ہونا اس آیت کا صحیح نہیں آتا۔ پس یہ رفع

تعارض حضور کے والدین کے ایمان کا ثبوت دوزخ کا ہے اور اذن زیارت مزید براں + قاعدہ اخبار نبوی صلعم اور

آپ کے والدین مکرمین کے قولی اور فعلی اور حالی آثار جیسا معروف ہو ہو ہیں ثابت ہونے کے بعد دوزخ کے دخول کی خبر

خروج کے ساتھ لازم ہونی چاہیے۔ پس اس دخول نادر سے لزوم خلود پر مع نفی ایمان کے کوئی دلیل نہیں ہو سکتی یعنی

یہ دوزخ میں داخل ہونا دوزخ میں ہمیشہ رہ کر لازم نہیں کرتا اور نہ ایمان کی نفی کرتا ہے۔ پس کلام مقصود کے اثبات

میں پورا ہو اور حضور صلعم کے والدین کے ایمان کا ثبوت ہو گیا +

قاعدہ بغیر ثبوت حکم مرسل کی نافذی کے عذاب نہیں لائق ہوتا ہے کیونکہ محبت موجود نہیں بلکہ معدوم ہے

فرايض سبحانه نے سورہ بنی اسرائیل رکوع دوم میں کریمہ وَمَا كُنَّا مَعَدًّا بَيْنَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا +

یعنی اور ہم نہیں عذاب کریں گے جب تک کہ ہم کسی رسول کو نہ بعث کر لیں گے یعنی نہ بھیج لیں گے۔ اگر اس عالم میں کوئی

۱ قاعدہ تقدم دخول جنت بمنع خروج نہیں ہو سکتا مگر تقدم دخول نادر لازم ہے اور رفع تعارض مثبت ایمان +

۲ قاعدہ نبوت ثبوت اخبار آثار آپ کے والدین کے اثبات دخول نادر خروج کے ساتھ لازم ہے خبر غیر اور دخول نادر و خلود و نفی ایمان پر لازم ہو سکتا ہے

۳ قاعدہ غیر ثبوت حکم مرسل پر عذاب نہیں اور یہ کیا کیفیت ارسال بول افروہ میں ہو سکتا ہے نص آیت وصیث اور یہ دوسری نسبت آیت اسکا اعتبار نہیں +

حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ مروی ہے کہ فرمود صلی اللہ علیہ وسلم حدیث اِذَا كَانَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ جَمَعَ اللَّهُ أَهْلَ الْفِتْرِ وَالْمَعْتُوَّةِ وَالْأَصَمِّ وَالْأَبْكَمِ وَالشُّبُوحَ الَّذِينَ كُفِّرُوا بِالْإِسْلَامِ ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَيْهِمْ رَسُولًا أَنْ ادْخُلُوا النَّارَ فَيَقُولُونَ كَيْفَ نَدْخُلُهَا وَلِمَا يَأْتِي رَسُولُ قَالَ يَا لَيْلَى اللَّهِ لَوْ دَخَلُوا هَا لَكَامَتْ عَلَيْهِمْ بَرْدًا وَسَلَامًا ثُمَّ يُرْسِلُ إِلَيْهِمْ أَنْ أَطِيعُوا فَيَطِيعُهُ مَنْ كَانَ يَرِيدُ أَنْ يَطِيعَهُ قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ فَأَقْرَدُوا إِنْ شِئْتُمْ وَمَا كُنَّا مُعَدَّ بَيْنَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا بِهِ خَيْرٌ مَدْرِكٍ أَمْرٌ مَرْسَلٌ وَجَوِبٌ عَذَابٍ وَاعْتِبَارٌ حَالَتِ بَاسٌ نَبَاشِدٌ بَخْلَافٍ مَدْرِكٍ تَبَسُّ حُزْرَىٰ وَرَاحِيَا وَ إِيْمَانٌ بِحُكْمٍ عَجَازٍ وَعَدَمٌ اعْتِبَارٍ حَالَتِ بَاسٌ نَتَوَانِدُشْدُ **اصل**۔ اقل مدت تامل دوزخ فترت بہشت و پنج سال است و حال آنکہ حضرت عہدائیزدہ سالہ و حضرت آمنہ بہشت سالہ وفات فرمودند رضی اللہ تعالیٰ عنہما پس کجا است رفع عذر حالت فترت و دایں دو فصل مزایق است بدو اصل سابق

ترجمہ جیسا حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے مروی ہے کہ فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے حدیث یہی جب قیامت کا دن ہوگا اہل فترت یعنی کم عقل اور دیوانہ نیم مجنون اور بہرہ اور گونگے اور ایسے بوڑھوں کو جنہوں نے اسلام نہیں پایا جمع کرے گا پھر انکی طرف قاصد بھیجے گا تاکہ دوزخ میں داخل ہوں تو دوسے کہیں گے ہمارے پاس تو رسول آیا ہی نہیں ہم دوزخ میں کیونکر داخل ہو سکتے ہیں فرمایا قسم خدا کی اگر دوسے دوزخ میں داخل ہو جاتے تو آپس دوزخ سرد اور سلامت ہو جاتی۔ پھر ان کی طرف رسول بھیجے گا کہ دوسے اطاعت کریں تو رسول کی وہی اطاعت کرے گا جس کسی کا ارادہ اطاعت کرنے کا تھا۔ فرمایا حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے پس پوچھا اگر تم چاہو تو یہ آیت وَمَا كُنَّا مُعَدَّ بَيْنَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا یعنی اور ہم عذاب کرنے والے نہیں ہیں جب تک ہم کسی رسول کو نہ بھیج لیں گے۔ پس امر مرسل کے غیر مدْرک پر یعنی جسے امر مرسل نہ حاصل کیا ہو اس پر عذاب واجب نہیں اور نہ اسکی حالت باس کا یعنی وقت موت کا اعتبار ہے بخلاف انکے جسے امر مرسل حاصل کر لیا ہو پس حکم عجاز زندہ کرنے اور ایمان میں کوئی حذر نہیں اور عدم اعتبار حالت باس بھی نہیں ہو سکتا ہے۔ **قاعدہ** زمانہ فترت میں تامل کی اقل مدت پچیس سال ہیں۔ اور حال یہ ہے کہ حضرت عہدائیزدہ سالہ برس کی اور حضرت آمنہ نے پچیس برس کی عمر میں وفات پائی رضی اللہ عنہما۔ پس حالت فترت کا بھی رفع نہیں رہا یعنی عذر فترت قائم نہ اور یہ دونو قاعدے اول کے دونو قاعدوں کے ساتھ مزایق ہیں۔ یعنی چلنے والے ہیں۔

اصل در اوائل اسلام حضرت سیدنا م علیہ الصلوٰۃ والسلام از استغفار بپوشش مقروض
 ممنوع بودند لاجاء فی الحدیث نفس المؤمن معلقۃ بدینہ حتی یقضی۔ پس
 منع استغفار دلائی قطعی بر کفر نداشت در اینجا جانب دیگر بتقابل اخبار اقرب است و این
 اصل جواب فاضل بر سوال فاضل است **حاصل** بملاحظہ اصلین تا چار خبر نار
 و بکار حضرت صلعم و منع استغفار باول بوجه من الوجہ غیر کفر است و اللہ تعالیٰ اعلم
 بحقیقتہ و بملاحظہ اصلین زامعین اقرب تا ویلات اخبار نار قبل از اطلاع حال اہل
 فترت است چنانکہ در حال اطفال مشرکین فرمودہ بودند کہ بما در و پدید خودشان در آتش
 ہستند و بعد نزول کریمہ لا تترسوا اینکہ و نہ ہر اہل حق فرمودند در جنت ہستند
 و اخبار ایمان پس از اں پس منع استغفار پس احیاء و الا ارتفاع تعارض و تاویل مخالف
 نمونہ شد و بمعنی بات البویہ بالکفر حوالہ بقائلش تواند شد **حکم** در صورت اختلاف روایات

قاعدہ ابتدائی اسلام میں
 مقروض پر منع استغفار
 تھا بعض حدیث پر منع استغفار
 سے دلائل قطعی نہیں تھے
 چنانچہ ایمان اقرب بتقابل
 اخبار میں دوسری جانب سے

حاصل قضیہ یہ کہ خبر و نزول
 و گریہ حضرت صلعم و منع استغفار
 کسی وجہ غیر کفر تاویل نہیں
 جائیگے نہ بر ملاحظہ ہر دو روایت
 اور نہ ہر دو وصول راہ حق خبر
 تا قبل اطلاع حال اہل فترت
 بعض حدیث اطفال مشرکین
 کے حال میں۔ پھر اخبار ایمان پھر
 منع استغفار پھر احیاء

بیان حکم ایمان نسبت دلائل
 حضرت صلعم و منع استغفار
 اور اس کے خلاف میں اور
 رسول و ائمہ و صحابہ و تابعین

ترجمہ قاعدہ۔ ابتدائے اسلام میں حضرت سیدنا م علیہ الصلوٰۃ والسلام کو مؤمن مقروض یعنی
 قرضدار کے استغفار کی ممانعت تھی کیونکہ حدیث میں آیا ہے کہ مؤمن کا نفس اپنے قرض میں معلق ہے یہاں تک کہ
 وہ ادا ہو۔ پس استغفار کی ممانعت کوئی دلائل قطعی کفر نہیں رکھتی ہے بلکہ یہاں اخبار ایمان و کفر کا مقابلہ
 کرنے میں دوسری جانب یعنی ایمان کی اقرب ہے۔ اور یہ قاعدہ سوال فاضل پر جواب فاضل ہے۔
حاصل۔ اول کے دو قواعدوں کے ملاحظہ کرنے سے یہ نتیجہ نکلتا ہے کہ خبر و نزول اور حضرت صلعم کا گریہ
 فرما اور استغفار کی ممانعت۔ ناچار کسی ایسی وجہ کے ساتھ وجوہ میں سے تاویل کیے جاویں کہ نسبت کفر نہ رکھتی
 واللہ تعالیٰ اعلم بحقیقتہ اور خدا تعالیٰ اسکی حقیقت سے بہتر دانا ہے۔ اور پچھلے دو نورانی حق
 یعنی پچھلے قواعدوں کے ملاحظہ سے یہ حاصل ہوا کہ قریب تر تاویل اخبار نار کی یہ ہو سکتی ہے کہ یہ خبر اہل فترت کے
 حلال کی اطلاع کے پہلو کی ہے۔ جیسا کہ اطفال مشرکین کے حال میں فرمایا تھا کہ دے اپنے اپنے مایا پوں کے
 ساتھ و در زمین ہیں۔ اور بعد نزول کریمہ کے جو سورۃ فاطر کے تیسرے رکوع میں ہے لا تترسوا و لا ترہوا و لا ترہوا
 اُخروی یعنی نہیں بوجھ اٹھاؤ گیا بوجھ اٹھائے والا دوسرے بوجھ۔ آپ نے فرمایا جنت میں ہیں۔ اور ایمانی چیزیں
 اس کے بعد کی۔ پھر ممانعت استغفار کی۔ پھر زندہ کرنا۔ نہیں تو لغات میں رفع نہ ہو سکے گا اور نہ مخالف کی تاویل ہو
 سکے گی۔ اور صافات البویہ بالکفر اس کے قائل کے حوالہ ہونے چاہئیں جنہا کہ آپ کے والدین کے کفر میں مر
حکم خیال کرینا مقام ہے کہ اختلاف روایات کی صورت میں۔

رسول و ائمہ و صحابہ و تابعین
 سیدنا م علیہ الصلوٰۃ والسلام
 حضرت صلعم و منع استغفار

باختیار جانب ایمان چہ جدل و اعتساف است و باختیار جانب کفر چہ عدل و انصاف خود بفرمانید عدل و محبت و ادب عظمت حضرت حبیب الرحمن صلعم ہمیں اعتساف و انصاف را خواہد یاد آنکہ حکم فقہ حنفی میدانہ قال فی الذی المختار لا یفتی بتکفیر مسلم کان فی کفرہ خلاف و لو کان ذلک مروایہ ضعیفہ و نیز عجب است کہ باوجود وقائع کثیرہ ارضیات و وقت تشریف صلب حضرت عبداللہ و بطن حضرت آمنہ رضی اللہ تعالیٰ عنہما و وقت ولادت و بعثت و اخبار منامیہ انبیاء و ملائکہ علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام و اخبار احباب و اشجار و کاهنان و راہبان بطور خاتم النبیین مسمی بہ محمد و احمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و سلم از صلب حضرت عیساٰ رض و بطن حضرت آمنہ رض

ترجمہ جانب ایمان کے اختیار کرنے میں کیا جدل و اعتساف ہے یعنی کیا جھگڑا ہے اور کون سی حد سے باہر ہو جاتے ہیں۔ اور کفر کی جانب اختیار کرنے میں کونسا عدل اور انصاف حاصل ہو جاتا ہے۔ خود ہی فرمائیں کہ انصاف اور محبت اور حضرت حبیب الرحمن صلعم کی عظمت کا ادب کیا اسی اعتساف اور انصاف کا خواں ہے۔ یا خود اس بات کے کہ حکم فقہ حنفی جلتے ہیں کہ کہلے در مختار میں کہ مسلمان کی تکفیر پر فتویٰ نہیں دیا جاتا جبکہ اس کے کفر میں خلاف ہو اگرچہ یہ خلاف ایک ضعیف روایت ہو۔ اور تعجب ہے کہ حضرت عبداللہ رض کی پشت مبارک اور حضرت آمنہ رض کے بطن مبارک میں نور نبی صلعم کے تشریف لانے کے وقت۔ اور ان کی ولادت کے وقت اور اس کے بعد باوجود ہیبت و واقعات ارمات کے یعنی وہ معجزات جو قبل ولادت اور عین ولادت اور بعد ولادت آپ سے ظہور پائے جو ارمات کہلاتے ہیں۔ اور انبیاء اور ملائکہ علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام کے اخبار منامیہ یعنی باوجود انبیاء اور ملائکہ سے خواب میں آپ کے تولد کی اطلاعیں پہنچنے کے اور پتھروں اور درختوں اور کاهنوں اور راہبوں کی اطلاعیں حاصل ہونے کے کہ حضرت خاتم النبیین جنکا نام پاک محمد اور احمد صلی اللہ تعالیٰ علیہ و آلہ و سلم ہوگا حضرت عبد اللہ رض کی پشت اور حضرت بی بی آمنہ رض کے بطن سے ظہور پائیں گے۔

کہ سن بیان وقائع ارضیات و اخبار ہم بر حضرت عبد اللہ رضا و حضرت آمنہ
رو نمودند سن چنانکہ در کتب حدیث شریف و رسالہ میلاد از ابن جوزی و شیخ جعفر
برزنجی و غیرہا علماء متقدمین و متاخرین مذکور است ہم ایمان نیاوردند و خلقی
بر شنیدن ایمان آوردند تو منی ترسند از ایذا بر حضرت حبیب الرحمن صلعم
قال اللہ تعالیٰ اِنَّ الدِّينَ يُؤْذُوْنَ اللّٰهَ وَرَسُوْلُهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةِ وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ہاں کہ در قصہ حضرت سبعیہ بنت ابی لہب
بیخوانند کہ از ایذا اقرار خود مبارک فرمود و ایذا بر خود مبارک را ایذا خدا تبارک شمر
اے جنگ فرو بردہ بخون دل حافظ فکر تگر از غیرت قرآن ضایت
اللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلٰی جَمَالِهِ
كَمَا تَحِبُّهُ وَتَرْضَاهُ وَشَفِّعْهُ
فِيْنَا وَتَرْحَمْنَا بِہ

ترجمہ جیسا حدیث شریف کی کتابوں میں اور میلاد کے رسالوں میں ابن جوزی اور شیخ جعفر برزنجی اور
ان دونوں کے سوائے علماء متقدمین اور متاخرین سے مذکور ہے۔ آپ کے حضرت عبد اللہ رضا اور آپ کی والدہ
حضرت آمنہ رضہ جنہ یہ تمام واقعات اور اخبارات ظہور پائے ایمان نہ لائیں۔ اور ایک مخلوق سکر ایمان لائے
کیسے اچھے کیات ہے۔ کیا تجھے حضرت حبیب الرحمن صلعم کی ایذا کا خوف نہیں اور کیا اسے ایذا کے محبوب خدا
نہیں ڈرتے ہیں کہ فرمایا خداؤ تعالیٰ نے سورہ احزاب کے رکوع شرہ میں اِنَّ الدِّينَ يُؤْذُوْنَ اللّٰهَ
وَرَسُوْلَهُ لَعَنَهُمُ اللّٰهُ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا اَلِيْمًا ہاں بیشک جو لوگ
اس اور اس کے رسول کو ایذا دیتے ہیں اس نے ان پر دنیا اور آخرت میں لعنت کی اور ان کے لیے عذاب
سخت مقرر فرمایا۔ یاد صفت اس کے کہ حضرت سبعیہ بنت ابی لہب کے مقدمہ میں پڑھتے ہیں کہ آپ نے
ایسے اقربا کو ایذا خود مبارک فرمایا۔ اور ایسے ذات مبارک کو ایذا کے تبارک شمر
خون دل حافظ سے تو ہاتھ نکور لگیں کر چکا غیرت قرآن حق کا تجھ کو اندیشہ نہیں
اللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَعَلٰی جَمَالِهِ كَمَا تَحِبُّهُ وَتَرْضَاهُ
وَشَفِّعْهُ فِيْنَا وَتَرْحَمْنَا بِہ

ذکر کیفیت آثار مجید
علیہا اہل سنت و جماعت

ذکر کیفیت آثار مجید علیہا اہل سنت و جماعت

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ
اجْمَعِينَ + اِنَّ اثار مجید علیہا اہل سنت و جماعت رضی اللہ عنہم است متخالفین متخاصمین است تعظیم اللہ تعالیٰ
و محبتہ و تعظیم الرسول صلعم و محبتہ و تعظیم الشیخین و محبتہما و تعظیم الختین و محبتہما و تعظیم السبطین
و محبتہما و المسح علی الخفین و الصلوٰۃ علی الجنارتین و الصلوٰۃ عقب الامین و حکم الایمان علی الاثنین
و دخول الدارین المجرورین ہا میں ہما الان قال سبحانہ و جنتہ عرضہا کعرض الشعا
و اکامرض اعدت للذین امنوا باللہ و رسوله الایہ و فیہ دلیل علی ان الجنة مخلوق
من افوار التریل + و فی بدء الخلق من ابن مخرج عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قلت
یا رسول اللہ ہم خلق الجنة قال من الماء قلت ما یأکلہا قال لبنۃ من دھب و لبنۃ

من فضة الى اخر الحديث

ترجمہ۔ بیان ذکر اہل سنت و جماعت کے اجماعی آثار کا یعنی اہل سلوک کا خیر سب کا اجماع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُ وَعَلَى آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ
اجْمَعِينَ + اِنَّ اثار مجید علیہا اہل سنت و جماعت رضی اللہ عنہم است متخالفین متخاصمین است تعظیم اللہ تعالیٰ
و محبتہ و تعظیم الرسول صلعم و محبتہ و تعظیم الشیخین و محبتہما و تعظیم الختین و محبتہما و تعظیم السبطین
و محبتہما و المسح علی الخفین و الصلوٰۃ علی الجنارتین و الصلوٰۃ عقب الامین و حکم الایمان علی الاثنین
و دخول الدارین المجرورین ہا میں ہما الان قال سبحانہ و جنتہ عرضہا کعرض الشعا
و اکامرض اعدت للذین امنوا باللہ و رسوله الایہ و فیہ دلیل علی ان الجنة مخلوق
من افوار التریل + و فی بدء الخلق من ابن مخرج عن ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ قال قلت
یا رسول اللہ ہم خلق الجنة قال من الماء قلت ما یأکلہا قال لبنۃ من دھب و لبنۃ
من فضة الى اخر الحديث

ذکر بیان سائل جامع آثار
اہل سنت و جماعت رضی
اللہ عنہم کا متخالف متخاصم

ماں تعظیم و محبتہ ضروری
و تحقیق و تعظیم و سبطین
رضی اللہ عنہم

سبح موزون پر تعظیم
و فاسق کے چھپے ہونے
جنازہ کی نماز صغیرہ
گنہگار پر مومن کا حکم
جنت و اہل اللہ کا نام
انسان کے جوہن میں ہر جوہر
بیل ترانہ و دعوت
جنت مخلوق پر بیل
نص قرآنی و اہل سنت

جنت مخلوق پر بیل
نص قرآنی و اہل سنت

وَفِي الصَّحِيحِ الْبُخَارِيِّ فِي بَابِ مَا جَاءَ فِي صِفَةِ الْجَنَّةِ وَآلِهَا مَخْلُوقَةٌ وَقَالَ إِسْحَاقُ

فَأَنفَقُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ ۖ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ۚ قَوْلَهُ أُعِدَّتْ

للكافرين. دليل على أَنَّ النَّارَ مخلوقةٌ معدَّةٌ لَهُمْ أَلَا يَرَوْنَ النُّورَ التَّنْزِيلَ

تبع بنيت يهيه من سنين يهيه | الامس في هذا العيش وانظر فيها حال دونك

بِمَا هُمْ مِنَ الْقَوْلِ ۚ تَعَالَىٰ جَنَّاتُ ۚ ذَوَاتَا الْأُفْنَانِ ۚ فِيهَا عَيْنٌ مُّسْتَبْرَأَةٌ ۖ فِيهَا

مِنْ كُلِّ فَاكِهَةٍ نَرْوِيهِمْ جَزْءَ الْعَمَلِ لَا يَجِدُ الْعَمَلُ الَّذِي يَشْتَغِلُ وَلَوْ كَانَ كَذَا

الضاحك هو انت والروية بالعين لقوله صلعم رآه المؤمنون وهم في الجنة باعين

[illegible]

الشخص لقوله تعالى أولئك أصحاب الجنة هم فئة باخالدون وفيه ما نشئت

وَأَنْتُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ۖ وَلِيُعْجِزَ اللَّهُ أَحْسَنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝

وَأَمَّا الْفُلُ فَأُرْسِلَتْ بِرَحْمَةٍ مِنَّا لِيُبَيِّنَ مَا نَالِ الْغَاثِ وَالْفَاطِثِ

مجموعہ اربعہ بخاری شریف کے اُس باب میں جو صفتِ جنت میں آیا ہے کہ وہ مخلوق ہے ان الفاظ کو دیکھنا محال ہے

کافر، یہ یعنی یہ کج نگاہ کا اور منہ آدمی اور شخص ہے۔ کافروں کے واسطے مقرر ہے۔ تیس خدا کی سجدہ کا فرمانا

وہدات للکافرین یعنی کافروں کے واسطے مقرر ہے۔ ہبات کی دلیل ہے کہ آگ یعنی دوزخ کافروں کے لیے اسوقت تیار ہے۔

یہ کتاب انوار المتنزل میں ہے۔ اور صبح بخاری شریف کے باب صفت ناریں ہر کہ وہ مخلوق ہے ان

غاف سے وانہا مخلوق۔ اور جنت میں مومنین کے لیے نعمتیں ہیں جو اسی جنت کی ہیں۔ کیونکہ فرمایا خدا

نی نے جنتانہ ذوالافسان و عیمما عینا جبریان و عیمما من علی فادھو و روجان لیه نام یا
 رحمان کر کے کہیں یہ ہے۔ یعنی وہ دونوں باغ میں رکھ دیں گے جو ان شاخدار درختوں کی ہیں جن

دو دنوں میں ہر سب کو دودھ پلے میں۔ یہ عمل کار بارہ روزہ ایسا دیکھ کر محمدؐ کو مشکل نصبت ہو جاتا ہے۔

اور جنت میں رویتنا العین یعنی دیرِ ارضانِ انحصار ہو گا۔ کیونکہ فرمایا حضور نے نبی

ابن اسوق کہ جنت میں ہونگے خدا کو اپنے رب کی آنکھوں سے دیکھیں گے۔ اور اس لیے فرمایا اللہ تعالیٰ نے وجوہ یومئذ ناضرۃ الی

ما ناظرہ سورۃ قیامت کے اول رکوع میں یہی آیت ہے چہرے سداں پر زرب کی طرف دیکھ کر تشران کی پائے والی ہنجر اور

جنگل نفس چاہتے ہیں اور انھیں لذت باقی ہے۔ اور تم اُسہر ہمیشہ رہو گے۔ اور سورہ نوحہ کے رکوع سید ہیں

ۛ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ۝ یعنی البتہ خدا اُس چیز کا کہ وہ عمل کرتے تھے بہت اچھا بدلہ دیتا ہے ۛ

۱۲
دفعہ مخلوق سے اور فی
الحال مع ان تمام اشیاء کے
جوہر میں موجود ہے

۱۳
مؤمنین کے لیے جنت میں نعمتیں ہیں
پر اعلیٰ میں اور یہ عمل نعمت کی
شکل ہو جاوے ضروری نہیں
خوابہ ایسا بھی ہو۔

جنت میں دیدارِ خدا ان
آنکھوں سے ہوتا

۱۵
جنت میں باقی رہنا مع اُم
تشفیع کے نبض آیات

اور جن میں وہ چیزیں ہیں جنکو نفس چاہتے ہیں اور انہیں لذت پاتی ہیں۔ اور تم اُس میں ہمیشہ رہو گے۔ اور سورہ توبہ کے رکوع پندرہ میں

لَا تَجْعَلُوا لِلّٰہِ اَحْسَنَ مِمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ۔ یعنی البتہ خدا اُس چیز کا کہ دو کر عمل کرتے تھے بہت اچھا بدلہ دیتا ہے ۔

لَقَدْ جِئُوا بِمُؤْمِنٍ نَاصِرًا ۖ وَإِلَىٰ رَبِّهَا نَاظِرَةٌ ۚ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الَّذِينَ هُمْ وَأَنفُسُهُمْ هُمْ تَشْتَرُونَ
 مشارالیه ولفظ فیہا بظرفیۃ ولفظ خالِدُونَ بروایم بقا تشخص حاصل ظرف و منظور و لفظاً
 تَشْتَرُونَ بالانفس برخواست اختیار فی نفس بنوع عام از جنس و لفظ ناظرَةٌ و تِلْكَ الْأَعْيُنُ بِرَبِّهَا
 ولفظ احسن ما كانوا یعملون بعدم لزوم تشکل عمل فکیف لزوم تشکل اعمال بنوع اعم
 ثبت بطریق و هو خاص و اضطراری و محدود و العمل بنوعی ما و ینہ و ارتجاع اعتبار
 التشخص الحاصل معتقد من تتبع توحید الفلسفۃ و ان جزاء العمل و بقاء التشخص
 الحاصل ثابتان بطریق محکم و فی النار تعذیب بما هو منها لقوله تعالیٰ اُولَٰئِكَ اَعْتَنَّا
 لَهُمْ عَذَابًا اَلِیْمًا جزاء العمل لا تجرد العمل الذی ینشکل ولو کان کذا ایضاً کما هو
 ثبت و البقاء فیہا علی حیث التشخص للکافرا +

بیان دلائل بقا تشخص
 بحصول خلد فی جنت
 و دیدار فردا چشم ہر فرد

ترجمہ آیات مذکورہ میں الفاظ وجوہ مؤمنین ناصرہ۔ اور الی ربہا ناظرہ۔ اور اولئک
 اور ہم اور انتم تشخص پر دلالت کر رہے ہیں جو حاصل مشارالیه ہے کہ کسی جانب اشارہ کیا گیا ہے۔ اور فیہا عین
 مکانی پر۔ اور لفظ خالِدُونَ بقائے دائمی تشخص پر جو ظرف و منظور کا حاصل ہے۔ اور لفظ ما
 تَشْتَرُونَ نفسوں کی اختیاری خواہش پر جنت کی عام نعمتوں کی جانب۔ اور لفظ ناظرہ
 اور تِلْكَ الْأَعْيُنُ چشم ہر سے دیکھنے پر جو تشخص لازمی ہے۔ اور لفظ احسن ما کا کونوا یعملون
 عمل کے لازمی تشکل نہ ہونے پر یعنی یہ نہیں ہے کہ عمل کا نعمت کی صورت میں تشکل ہونا لازمی و ضروری ہے تو
 کیسے ہو سکتا ہے کہ اعمال کا نعمتوں کی صورت میں تشکل ہونا جسکا ثبوت ظنی ہے اور وہ تشکل اعمال بھی خاص ہی
 صورت کا ہے بسبب خصوصیت اعمال اور اضطراری ہے کہ عمل ہی تشکل ہو۔ اور عمل پر محدود ہے حسب حیثیت
 مقدار عمل۔ کہ وہ اپنے ماسوا کی نفی کو لازم ہی کرتا ہو۔ اور یہ اعتبار تشخص حاصل کہ معتبر ہے کیسے مرتفع
 ہو سکتا ہے جسکا ثبوت ظرف و منظور اور ضمائر کا مشارالیه ہونے سے حاصل ہے۔ اور انکا اعتقاد ہی مسئلہ
 ہے جو توحید فلسفہ کے مستح ہیں۔ حالانکہ جزائے عمل اور بقاء تشخص حاصل یہ دونو ثابت ہیں قطعی حکم آیات سے
 اور دوزخ میں عذاب ہے اُس چیز کا جو دوزخ کی ہیں کیونکہ فرمایا اللہ تعالیٰ نے سورہ نساء کے تیسرے رکوع میں
 اُولَٰئِكَ اَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا اَلِیْمًا یعنی ہی لوگ ہیں کہ ہم نے ان کے لیے عذاب دردناک
 مقرر کر رکھا ہے۔ یہ عمل کا بدلہ ہے۔ ایسا بدلہ کہ مجرد عمل مشکل عذاب ہو جاتے ہیں اگرچہ ایسا بھی ہو
 جیسا کہ وہ ثابت ہے اور بقاء یعنی موجود ہونا دوزخ میں کافر کے واسطے تشخص کی حیثیت کی بنا پر ہے +

بیان یہ کہ عمل کا تشکل
 نعمت ہونا لازم و ضروری
 نہیں اگرچہ یہ بھی ہو سکتا
 ظنی ہے اور اولیٰ قطعی
 بعض کیونکہ تشکل عمل
 محدود و مخصوص و اضطراری
 ہے بنا بر خصوصیت و
 مقدار عمل +

لِقَوْلِهِ تَعَالَى أُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ وَنَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكَ مَا كَثُورُنَّ حِجَابُ تَشْخِصٍ حَاصِلٍ مُشَارِئِهِ اِزْلَافًا اَوَّلًا
وَهُمْ وَنَادُوا وَعَلَيْنَا وَإِنَّكُمُ اِزْلَافُ فِيهَا خَالِدُونَ وَمَا كَثُورُنَّ دَوَامِ بَقَاؤُفَرَفِ
وَمُظَرُوفٍ وَاضِحٍ وَكَرْمُ تَعَفُّ شُورَا عِبَارَاتٍ تَشْخِصٍ بِمَا نَكَهَ كُفْتَهُ فَرَقٍ دُرُودِ وَحِجَابِ
ثَابِتٍ اِسْتَفْرُودِ سَجَانَهُ كَلَامُ اَللّٰهُ عَنْ رَجُلٍ يَوْمَئِذٍ لَمْ يَكُنْ يَدْرِي وَفَضْلُ اَلانْبِيَاءِ عَلَى
اَلَاوِيَاءِ وَصَلَاةُ الرَّادِجِ فِي لَيْلَى رَمَضَانَ الْمُبَارَكِ عِشْرِينَ رَكَعَاتٍ وَنَسْوَ دَرْتَقَالِ
بِرْعَاتٍ مُبْتَدِعِينَ اَنَارِ اَهْلِ سُنَّتِهِ وَجَمَاعَةٍ مَحْصُورَةٍ بِرَبِّهِمْ كُفْتَهُ شَتَوَانْدُ

اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلَى مُحَمَّدٍ نَبِيِّ الرَّحْمَةِ وَ عَلَى جَمَالِهِ
كَمَا حَبَّبَهُ وَ تَرَضَّاهُ وَ شَفَّعَهُ فِيْنَا وَ تَرَحَّمْنَا بِهِ

ترجمہ کیونکہ فرمایا اسد تعالیٰ نے سورہ بقرہ کو چارہاں اُولَئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ ہُمْ فِيهَا خَالِدُونَ یعنی یہی لوگ دوزخ والے ہیں وہ اس میں ہمیشہ رہیں گے۔ اور فرمایا سورہ زخرف کے رکوع سات میں نَادُوا يَا مَالِكُ لِيَقْضِ عَلَيْنَا رَبُّكَ قَالَ إِنَّكَ مَا كَثُورُنَّ یعنی دے پکارینگے اے مالک کہیں فیصلہ کرچکے ہمیر تیرا رب۔ کہے گا مالک بیشک ابھی تمہیں رہنا ہے اسی طرح بقائے شخص حاصل اشاریہ جس کی طرف اشارہ ہے الفاظ آیات مذکورہ اُولَئِكَ اور هُمْ اور نَادُوا اور عَلَيْنَا اور اِنَّكُمْ سے۔ اور لفظ فِيهَا خَالِدُونَ اور مَا كَثُورُنَّ سے ظُفَر و مظروف کا بقائے دائمی واضح ہے۔ اور اگر اعتبارات تشخص اُٹھادیے جاویں جیسا کہ لوگوں نے کہا تو رُوبِیت اور حِجَاب میں کیا فرق ثابت رہے گا۔ کیونکہ فرمایا حق سبحانہ نے سورہ لطیف پارہ عم میں كَلَّا اِنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَّحُجُونَ یعنی ہرگز یہ بات نہیں بیشک کہ اپنے رب سے اُسد البتہ محجوب ہوں گے۔ اور فضیلت انبیاء کی اولیا پر۔ اور نماز تراویح کی رمضان المبارک کی راتوں میں بیس رکعت۔ اور ابھی تک

مبتدع لوگوں کی بدعتوں کے مقابلہ میں اہل سنت و جماعت کے آثار جو ایسے مسائل ہیں کہ آپر سب کا اجماع ہے صرف انہیں چھوڑ نہیں سکتے جو بیان میں آئے۔ اللہم صل وسلم علی محمد نبی الرحمة علی جمالہ کما تحبہ و ترضاه و شفعہ فینا و ترحمنا بہ

بیان دلائل غلبہ منہج
مع بقائے تشخص اور
کچھ دوزخین نہ م غلب
سے ہے +

بیان یہ کہ اعتبارات تشخص
نہیں ہیں رُوبِیت و حِجَاب
فرق نہ ہے گا +
بیان فضیلت انبیاء و اولیاء
بیان نماز تراویح بیس رکعت

بیان یہ کہ مقابلہ ابتداء
مبتدعین و کلام آثار اہل
سنت و جماعت الیہ اور
بھی ہیں چہرہ کا اجماع
ہے اور صرف مذکورہ
بالا پر نہیں ہو سکتا +

ذکر کیفیت تعظیم
و محبت شعار رسول
تعالیٰ و شعار
رسول صلعم وغیرہ

ذکر کیفیت تعظیم و محبت ائمه و شعا ر الرسول صلعم وغیرہ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ وَنُسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفَعُهُ وَعَلَىٰ أَصْحَابِهِ اٰتِيَا جَمْعِيْنَ
تعظیم و محبت قبلتین کما قال سبحانه فی بیوت اذن الله ان ترفع ویذکر فیہا
اسماء الایہ وایتعلق بہا وکتب منزلہ بانجہ شاید۔ و تعظیم و محبت دین اللہ و آل اللہ
بالانتظام و حرمت در دل است علی تفاوت الحال شی مر بوط است تعظیم و محبت
حالا ہم فرض است یا واجب یا سنت شی اینہم معطوف علیہ و معطوف خبر متذکر است
یعنی تعظیم و محبت ہم و تعظیم مسجد بایتعلق بہ من حقہ لقولہ تعالیٰ مَنْ یُعْظِمْ شَعَائِرَ
اللّٰهِ فَاُولَٰئِکَ مِنْ تَقْوٰی الْقُلُوْبِ الْاٰیۃ

ذکر بیان تعظیم و محبت
شعار خدا و رسول و غیرہ

ترجمہ بیان ذکر تعظیم و محبت ان چیزوں کا جو خدا و تعالیٰ اور رسول صلعم اور بزرگان
دین سے منسوب ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ وَنُسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنُسْتَشْفَعُهُ وَعَلَىٰ أَصْحَابِهِ اٰتِيَا جَمْعِيْنَ
تعظیم و محبت قبلتین یعنی کعبہ معظمہ اور بیت المقدس کی حیثیت فرمایا حق سبحانه نے سورہ نور کو ع پانچ میں
فی بیوت اذن الله ان ترفع ویذکر فیہا اسماء الایہ جنی ان گھر نہیں کہ اللہ تعالیٰ نے حکم دیا انکو بلند
کرینکا اور دماں اسکا نام پڑھنے کا آخر آیت تک۔ اور تعظیم و محبت ان چیزوں کی جو انھیں دونوں قبلتین سے متعلق
ہیں۔ اور تعظیم و محبت خدا کی طرف سے اُتری ہوئی کتابوں کی جیسی ہوئی چاہیے۔ اور تعظیم و محبت اللہ کے
دین کی اور یہ اسکا انتظام کے ساتھ انصرام کرنا ہے اور اسکا ادب و حرمت دلیں ہے۔ اور یہ تعظیم و محبت
حسب حال متفاوت ہوگی کیونکہ کیفیت تعظیم و محبت باعتبار مراتب احکام دین فرض ہوگی یا واجب یا سنت
پس اسی واسطے کی طرہ سے دیں اعتبار مراتب احکام دین ہی اسی مرتبہ تنظیم کے ساتھ اسکا انصرام کرنا ہوتا ہے
محبت دین حسب حال متفاوت ہوگی۔ اور تعظیم مسجد کی مع اس چیز کے کہ حق مسجد سے متعلق میں کہنا فرمایا اللہ تعالیٰ
سورہ حج کے چوتھ رکوع میں مَوْمِنٌ یُعَظِّمُ شَعَائِرَ اللّٰهِ فَاِیُّهَا الَّذِیْنَ یُفَوِّقُوْنَ الْقُلُوْبِ الْاٰیۃ یعنی جو ادب کرے
اللہ کے شعا ر کی تعظیم کرے اور ان کی برسرِ سرکاری سے ہے تا آخر آیت

۱۔
تعظیم و محبت قبلتین
بذیل کرمیہ اور جو انہم
متعلق ہیں۔

۲۔
تعظیم و محبت کتب مقدسہ
تعظیم و محبت دین خدا
انصرام تفاوت مراتب

۳۔
تعظیم مسجد و حقوق
مسجد نص کرنا

وَمَنْ يُعْظَمَ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۚ وَاللَّهُ يَهْتَبِیْ اِلٰی سُوْرٰتِ اَدٰبِ اَمْتٍ لِّقَوْلِهِ
تَعَالٰی یٰۤاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَحْلُوْا شَعًا رِّیْثَ اللّٰهِ ۚ وَاَزِنُوْا نِعْمَتِیْ عَلَیْكُمْ وَتَحْلُوْا شَعًا رِّیْثَ اللّٰهِ
وَمَحَبَّتِ اَنْۢرَ اَنْبِیَا وَاَوَلِیَا وِبَرَكِ بَاوَسْتِ صَلَّی اللّٰهُ تَعَالٰی عَلَیْ نَبِیْنَا وَاٰلِہٖمُ سَلَامٌ
یَعْقُوْبُ پیرامن حضرت ابراہیم را تبرکاً و حفظاً برازوی حضرت یوسف علی نبینا وعلیہم
الصَّلٰوۃ والسلام درتغایسرتوال یانت من درتغایسرت کبیر است مرویست کہ ہر گاہ حضرت
ابراہیم عم برہنہ درالتش انداختہ شد حضرت جبرئیل عم پوشانیدنش قیمتی از حریر جنت و آل نقلاً
بحضرت یعقوب عم رسید حضرت یعقوب عم در چیزی سخت ہنارہ گردن حضرت یوسف عم آمد
م و تعظیم آثار رسول اللہ تعالی صلعم و تبرک بان فی مشکوۃ عن اسماء بنت ابی بکر
اخرجت جبۃ طیالسیۃ الی ان قالت کان النبی صلی اللہ علیہ وسلم یلبسہا
وہن نفسہا للرضی نستشفی بہا رواہ مسلم و تعظیم آثار صحابہ و آثار اولیاء و تبرک

ترجمہ اور مَنْ يُعْظَمُ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ ۚ ای سورہ حج رکوع چہارم میں۔ یعنی
معظم کئے اللہ کے آداب کو تو وہ بہتر ہے اسکے لیے اسکے رب کے نزدیک تا آخر و اور شعائر اللہ کے ساتھ ہے
ادبی کی مانعت کیونکہ فرمایا اللہ تعالیٰ نے سورہ مائدہ کے پہلے رکوع میں یا اَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَحْلُوْا
شَعًا رِّیْثَ اللّٰهِ ۚ یعنی بے حرمت نہ کرو اللہ کے نام کی چیز کو آخر تک۔ اور تقسیم تعظیم و محبت شعائر میں
ایک قسم انبیاء اور اولیاء کے آثار کی تعظیم و محبت ہے اور اسے برکت حاصل کرنا ہے درود و ہوجو اللہ کا
ہمارے نبی پر اور ان پر۔ جیسا حضرت یعقوب علیہ السلام کا حضرت ابراہیم علیہ السلام کے پیرامن کو حضرت یوسف
علی نبینا وعلیہم الصلوۃ والسلام کے بازو پر بغرض تبرک اور حفاظت بازو کا کہ تفسیر و مین معلوم کر سکتے ہو
چنانچہ تفسیر کبیر میں ہے۔ روایت ہے کہ جب ابراہیم علیہ السلام برہنہ آگ میں ڈالے گئے حضرت جبرئیل علیہ السلام نے
حریر جنت کی ایک قمیص آپکو پہنائی اور وہ منتقل ہو کر حضرت یعقوب علیہ السلام کو ملی۔ حضرت یعقوب علیہ
السلام نے کسی سخت چیز میں رکھا حضرت یوسف علیہ السلام کی گردن میں لٹکادی۔ اور آثار رسول اللہ تعالیٰ صلعم
کی تعظیم اور اس سے برکت لینا کہ مشکوۃ میں حضرت اسماء بنت ابی بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے روایت ہے کہ انھوں
نے ایک جلیبی سانی لٹکایا میانک کہ کہا بی بی ہمارے رضی اللہ تعالیٰ عنہا نے کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم اسکو
پہنتے تھے اور ہم اسکو مرغیوں کے واسطے دھوتے ہیں اور اس سے ہم شفا پاتے ہیں یا حاصل کرتے ہیں اگر
حدیث کو مسلم نے روایت کیا۔ اور تعظیم آثار صحابہ اور آثار اولیاء کی اور ان سے برکت لینا

بائن مانعت ادبی
شعائر خدا بعض
اور تعظیم تبرک آثار
انبیاء و اولیاء

تعظیم و تبرک آثار
رسول اللہ تعالیٰ
صلعم و بعض حدیث
پیران طریقت و بعض
بعض کبیر جنت نبوت سکینہ

ہاں بملاحظہ احوال اصحاب و اولیاء خود اظہر است **س** چنانکہ دشتن حضرت خالد بن
موسیٰ سر مبارک حضرت سید عالم صلعم در کلاہ و خودش و منظر و منصور شدن بרכת آل
و ہمچنین بسا است و دشتن آثار پیران طریقت و تبرک ہاں تا ایندم در سلسل طریقت
موجود و محمود است کہ بملاحظہ کتب سیر صحابہ و اولیاء معلوم تواند شد ہم وقصہ
تا بروت سکینہ بر تعظیم و تبرک بشعار و دلیلی اشہر لقولہ تعالیٰ و قَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ
اِنَّ اٰیَةَ مُلْكِهِ اَنْ يَّاْتِيَكُمْ التَّابُوتُ فِيْهِ سَكِيْنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ
مِّمَّا تَرَكَ الْـمُوسٰى وَالْـهَارُوْنُ حَمَلُهُ الْمُلْكُ ؕ وَاِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَآٰیَةً
لِّكُمْ مِّنْكُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ؕ وَاِنَّ اٰیَةَ الْعِظِيْمِ وَ مَحَبَّتِ مَرِيْنِهٖ مَنْوَرِهٖ شَرَفَهَا اللّٰهُ
تَعَالٰی شَرَفًا عَظِيْمًا لِّقَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ الْمَدِيْنَةُ خَيْرٌ مِنْ مَّكَّةَ وَلَقَوْلِهِ
عَلَيْهِ السَّلَامُ اَللّٰهُمَّ اِنْ اَخْرَجْتَنِيْ مِنْ اَحَبِّ الْبَقَاعِ اِلَيَّ فَاَسْكِنْنِيْ فِيْ

احب البقاع اليك

ترجمہ کہ احوال صحابہ اور اولیاء را مد کے ملاحظہ سے خود ظاہر تر ہے یعنی خوب اچھی طرح سے معلوم ہوتا ہے۔
جیسا حضرت خالد رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا اپنی ٹوپی میں موسیٰ سر مبارک حضرت سید عالم صلی اللہ علیہ وسلم رکھنا
اور اسکی بרכת سے فخر مند اور منصور ہونا۔ اور اسی طرح بہت ہی۔ اور پیران طریقت کے آثار رکھنا اور اسے بרכת
لینا اسوقت تک طریقت کے سلسلوں میں موجود ہے اور محمود ہے کہ اسکو اچھا جانتے ہیں جو کتب صحابہ
اور اولیاء رضی اللہ عنہم کے ملاحظہ کرنے سے معلوم ہو سکتا ہے۔ اور قصہ تابوت سکینہ کا شعار کی تعظیم
اور اسے بרכת لینا پر ایک بہت مشہور دلیل ہے کیونکہ فرمایا اللہ تعالیٰ نے سورہ بقرہ کے رکوع بتیس میں
وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ اِنَّ اٰیَةَ مُلْكِهِ اَنْ يَّاْتِيَكُمْ التَّابُوتُ فِيْهِ سَكِيْنَةٌ مِّنْ رَّبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ
مِّمَّا تَرَكَ الْـمُوسٰى وَالْـهَارُوْنُ حَمَلُهُ الْمُلْكُ ؕ وَاِنَّ فِيْ ذٰلِكَ لَآٰیَةً
لِّكُمْ مِّنْكُمْ مُّؤْمِنِيْنَ ؕ یعنی اور فرمایا ان کے لیے نبی نے کہ بیشک نشانی اسکی سلطنت کی
یہ ہو کہ تمہاری پاس تابوت آئے گا جس میں طمانیت رحمت کی ہو تمہارے رب کی اور کچھ بھی چیزیں انہیں ہیں جو
اولاد موسیٰ اور اولاد ہارون علیہما السلام چھوڑ گئی اسکو فرشتے اٹھاتے ہیں۔ بیشک ہمیں تمہاری پوری نشانی ہو
اگر تم مومن ہو۔ اور اسی افسانہ تعظیم شعار میں تعظیم و محبت مریئہ منورہ کی ہوا اللہ تعالیٰ اسے بہت ہی بڑھ کر شرف و عزت سے
شریف کر دے گا کہ فرمایا حضرت علیؑ السلام مریئہ منورہ کہ ہے اور اب جب کہ گویا خداوند علیہ السلام اور خداوند عز و جلال
جو سب کچھ نہ دیکھے زیادہ مجرب ہے نیز ہر کچھ ایسی رنگیں کوئت دیکھو جو کچھ تمام جگہوں میں سب سے زیادہ محبوب ہے

و بسیار است اخبار فضائل مدینہ منورہ و لیکن اختصار گرفتہ بر حسب مدعا و اختلاف فرمودند بعض
 علماء بفضل مکہ معظمہ عظمیٰ ہا اللہ تعالیٰ تعظیماً بدلیل آنکہ قال صلعم واللہ انک الخیر
 ارض اللہ و احب ارض اللہ و لولا انی اخرجت منک ما خرجت بہم
 در مندی این فضل مدینہ الرسول صلعم جزئی من وجہ است نہ کلی پس نیست نزاعی و فضل
 ہمدگر برقع تقارض پس فضل مکہ معظمہ در حد او است و فضل مدینہ منورہ در حد او کہ ہا اللہ
 تعالیٰ تکریماً و تقاضی ہمدگر بفضل کلی در مقابل نمیکند در باب آنچه درو است
 تقارض و امانت طری از طرفین ہم و اینکه مکہ معظمہ محل نور حجابی مسجد الیہ محمد رسول اللہ
 تعالیٰ است و حقیقت آن یقین ذاتی باعتبار فعالیت مبدیۃ الربوبیۃ است کہ بیان
 صفت یقین ذاتی ہم علت وجود با وجود صلعم کہ بیان صفت وجود با وجود صلعم ہم
 مبدی و مواد عالم است و از مراتب الہیات شاملہ مسجدیۃ الہ مسجد رسول اللہ تعالیٰ صلعم

ترجمہ اور فضائل مدینہ منورہ کے اخبار بہت ہیں لیکن میں نے مدعا کے موافق اختصار کر لیا۔ اور بعض علماء
 کہ معظمہ کی فضیلت میں اختلاف فرمایا اللہ تعالیٰ کی عظمت کو معظم کرے۔ اس دلیل سے کہ فرمایا حضور صلعم نے قسم
 کی بیشک لا القبر تہ ہے خدا کی زمین میں سے اور محبوب تر سے خدا کی زمین میں سے اور اگر میں نہ نکالا جاتا تجسہ نکلتا میں
 کسی در مندی سمجھ میں مدینہ رسول صلعم کی یہ فضیلت جزئی من وجہ کلی کیونکہ ایک وجہ خاص کے سبب جزئی
 فضیلت مدینہ رسول صلعم کو حاصل ہے نہ کلی طور پر لہذا اس فضیلت جزئی من وجہ سے تقارض فضیلت اٹھ جائیگا
 سبب کہ دونوں میں ہذا تھا کوئی نزاع باہمی فضیلت میں نہیں ہے۔ پس کہ معظمہ کی فضیلت اپنی حد میں ہو اور مدینہ
 منورہ کی فضیلت اپنی حد میں۔ اللہ تعالیٰ دو نو کو بزرگی میں مکر رکھے۔ اور مقابلہ میں کلی فضیلت کے ساتھ
 ایک کو دوسرے پر یہ درد مند فضیلت نہیں دیتا ہے کیونکہ مقابلہ میں معارضہ طرفین ہے اور طرفین سے ایک
 کی امانت۔ معلوم کر آئیں جو کچھ ہے۔ اور یہ کہ مکہ معظمہ محل نور حجابی ہے جو حضرت محمد رسول خدا تعالیٰ
 صلعم کا مسجد الیہ ہو کہ اسی طرف ہجرت کیا گیا۔ اور حقیقت میں نور حجابی کی یقین ذاتی ہے جو باعتبار فعالیت
 کہ بالغہ فاعل ہے یعنی سب سے بڑھ کر کر نیوالا۔ مبدی ربوبیت ہو کہ جہاں سے رب ہو نیکی ابتدا ہے۔ اور یہی یقین
 ذاتی ہوا وجود حضور صلعم کی جو عالم کا مبدی اور مواد ہے علت ہے جو سبب ظهور وجود مبارک ہو۔
 اور یہی یقین ذاتی کہ علت وجود با وجود حضور صلعم ہے خدا کے خدا کی مرتبوں سے جو شامل مسجد
 میں وہ مرتبہ ہے کہ محمد رسول خدا تعالیٰ صلعم کا مسجد دلہ ہے جسکو دے آپ نے سجد کیا ہے

سن این است مربوط است از علّہ وجود با جوہر صلعم معطوف علیہ و از مراتب الہیات معطوف
 ہم اگرچہ حقیقتہ نور محمد صلعم کہ مبداً یقیناً وہ است صلعم اعلیٰ و افضل است از حقیقتہ نور حجابی۔ سبب
 مبداً یقیناً برای حقائق الہیات و لیکن آل نور حجابی از مشروبات اللہ تعالیٰ است بقیام حقیقتہ
 باللہ تعالیٰ و آں نور حادثی از مخلوقات اللہ تعالیٰ است بقیام مجازیش باللہ تعالیٰ و کلام
 در نفس وجودی ہر دو است نہ در حقیقتہ این ہر دو

و استخالات مبارک صلعم با نور حجابی کمالی آوانی است پس جزئی آئی باشد و فضل نور حجابی
 کعبہ معظمہ کلیتہ آئی است سبب فضل کلی راست با حاطہ جزئی و آں تبیین حقیقتہ جواب سوال
 مقدّر است کہ ازین عبارت میتوان یافت ہم واجب البقاء نوہن مکہ معظمہ بخاطر عطر
 حضرت محبوب رب العالمین بوجہ نور حجاب الہ مقصود و معبود است واجب البقاء بود
 مدینہ مکرمہ بجناب رب العالمین بوجہ وجود با جوہر صلعم پس شرف مکان شرف الملکین
 خود فاریق فی الفضل بین است و در فضل مدینہ مکرمہ بر مکہ معظمہ تاویل فضل جزئی تواند شد
 بخلاف فضل مکہ معظمہ بوصف خیر ارض اللہ واجب ارض اللہ کہ جز کلّی نتواند شد

نور محمد اگرچہ حقیقتہ نور محمد سنی اللہ علیہ وسلم جو آپ کا مبداً یقیناً ہو کہ جہاں سے آپ کے یقین کی ابتدا
 ہوئی۔ حقیقتہ نور حجابی سے اعلیٰ و افضل ہے کیونکہ مبداً ہونا حقیقتہ نور محمدی کا حقائق الہیات کے
 لیے ہے۔ و لیکن وہ نور حجابی خدا تعالیٰ کے مشروبات سے ہے کیونکہ اسکو خدا تعالیٰ کے ساتھ قیام حقیقتہ
 آور یہ نور محمدی حادثی مخلوقات خدا سے ہے کہ اسکو خدا تعالیٰ کے ساتھ قیام مجازی ہے۔ اور کلام ان
 دونوں کے نفس وجود میں ہے نہ ان دونوں کی حقیقت میں۔ اور استخالات مبارک حضور صلعم کا انوار
 حجابی کمالی آوانی سے ہے پس یہ استخالات شریف جزئی آئی ہوگا۔ اور فضیلت نور حجابی کعبہ معظمہ کی کلیتہ آئی کے
 سبب ہے۔ اور کلی کو فضل جزئی پر جزئی کا احاطہ کر نیکی سبب ہے۔ اور یہ بیان کرنا حقیقت میں جواب ہے الہ
 مقدّر کا جو اسی عبارت سے نکلتا ہے۔ اور مکہ معظمہ کا سبب جگہ ہنس محبوب ترجمہ ہونا حضرت محبوب رب العالمین کی خاطر
 میں خدا مقصود و معبود کا محل نور حجاب ہونیکو سبب ہے۔ اور مدینہ مکرمہ کا جناب رب العالمین میں احب البقاء ہونا
 بسبب فروگاہ وجود با جوہر صلعم ہے۔ پس شرف مکان کا کہیں کے شرف کے سبب خود فاریق
 بین فضل و منزلت میں ہے جس سے علانیہ منزلت میں فرق ظاہر ہے۔ اور مدینہ مکرمہ فضل میں جو مکہ معظمہ پر جلیل
 حدیث ظاہر ہے فضل جزئی کی تاویل ہو سکتی ہے بخلاف فضل مکہ معظمہ کہ بہتر خدا کی زمین اور محبوب تر خدا کی زمین ہو سکتا
 وصف ہونیکو سبب سوائی کلی کے اور فضل اسکا نہیں ہو سکتا

و بقطع نظر ازین فضل مقصود بالا انتساب اگر فضلی دیگر باشد غیر مقصود است و البته زمینیکہ مشرف باشد محل جسد طیب صلعم اشرف جملہ روی زمین و آسمان است سوای زمینیکہ محل نور حجابی است و عرش عظیم کہ محل نور سجود لہ است اگر برسی بمطالب اختلاف دعوی شال و دلیل آل چنانکہ اختیار فرمودند و این دلیل در مذہب سنی بہ بہتری آں کہ اختیار کردند شفاء اللہ تعالیٰ۔ و البته عنصر قلب شریف حضرت صلعم افضل است از ماہیتہ عرش عظیم بحکم تعین عنصر روح در مسلویات تن و البته عنصر قلبی افضل است از عنصر غیر قلب بر تفاوت حد خود و در تبع روح بفارق موجودات از مسلویات مخصوصہ محموی صلعم۔ و قلب بسطی شریف حضرت صلعم افضل است فضلاً بعد فضل از عرش عظیم بانکہ تعین عرش عظیم جزئی است بای مجہول مفید معنی تعین ہم است از نور محمد صلعم با محل الوار قدیم در آوان بلزوم تقدیر امکان خود و در ان بلزوم قرار شخص زائد خود

و بقطع نظر ازین فضل مقصود بالا انتساب اگر فضلی دیگر باشد غیر مقصود است و البته زمینیکہ مشرف باشد محل جسد طیب صلعم اشرف جملہ روی زمین و آسمان است سوای زمینیکہ محل نور حجابی است و عرش عظیم کہ محل نور سجود لہ است اگر برسی بمطالب اختلاف دعوی شال و دلیل آل چنانکہ اختیار فرمودند و این دلیل در مذہب سنی بہ بہتری آں کہ اختیار کردند شفاء اللہ تعالیٰ۔ و البته عنصر قلب شریف حضرت صلعم افضل است از ماہیتہ عرش عظیم بحکم تعین عنصر روح در مسلویات تن و البته عنصر قلبی افضل است از عنصر غیر قلب بر تفاوت حد خود و در تبع روح بفارق موجودات از مسلویات مخصوصہ محموی صلعم۔ و قلب بسطی شریف حضرت صلعم افضل است فضلاً بعد فضل از عرش عظیم بانکہ تعین عرش عظیم جزئی است بای مجہول مفید معنی تعین ہم است از نور محمد صلعم با محل الوار قدیم در آوان بلزوم تقدیر امکان خود و در ان بلزوم قرار شخص زائد خود

محل زمین جسد مبارک
سود محل نور حجابی
و عرش تمام روی زمین
و آسمان و اشرف ہے

عنصر قلب شریف ماہیتہ
عرش عظیم افضل ہے
و عنصر تابع روح ہے
اور اسکو مسلویات ہے

افضل ہے عرش شریف و افضل
قلب شریف و افضل ہے

مرحمہ او قطع نظر اس فضل کے کہ انتساب میں ہی افضل مقصود ہو اگر کوئی اور افضل ہوگا وہ غیر مقصود ہے اور البته وہ زمین جو حضرت صلعم کے جسد طیب کے محل سے مشرف ہے یعنی وہ زمین جسے جسد مبارک کراٹھا رکھا ہے تمام روی زمین اور آسمان و اشرف ہے سوای اُس زمین کے کہ محل نور حجابی ہے اور سود عرش عظیم جو نور سجود لہ کا محل ہے۔ اگر تو ہمارے علماء کے اختلافی مطالب اور انکی دلیل جو کچھ انھوں نے اختیار فرمائی ہیں معلوم کریگا اور اس درد مذہبی دلیل کو تو جو بہتری کہ اختیار کی ہو اسکو انشاء اللہ تعالیٰ سنو جائیگا اور بیشک عنصر قلب شریف حضرت صلعم عرش عظیم کی ماہیت و افضل ہے کیونکہ عنصر مسلویات روح میں تابع روح ہے جیسے روح اعلیٰ کو روح تابع ملے فوقیت و فضل ہے اسلیے کہ عنصر تابع روح ہے۔ اور البته عنصر قلبی افضل ہے عنصر غیر قلب ہے اپنی اپنے حد کے تفاوت پر جبکہ تبع و پیروی روح میں موجودات مجہری کا آپکے مخصوص مسلویات سے فرق کا لحاظ کریں اور قلب بسطی شریف حضرت صلعم عرش عظیم سے افضل ہے فضیلت کے بعد برہمکر عنایت ہے۔ ہلیہ اقصیٰ من سلیم نور محمد صلعم کا ایک جزو قلیل ہے باوجود محل الوار قدیم کے متعدد آوان میں بسبب بلزوم تقدیر اپنی امکان کے ایسا آوان ہوا کہ بسبب بلزوم تقدیر اپنی امکان کے۔ کیونکہ حدوث ماہیت امکانی کیلئے جدت لازمی ہے اور جدت بعد فنا تقدیر ممکن و لازم ہے کیونکہ عرش کو محل الوار قدیم کا متعدد آوان میں باعتبار تقدیر خلق ماہیت ضروری ہے۔ اور شخص زائد جو ماہیت پر ایک شے زائد علامہ ماہیت ہے اپنے دوام بقا میں فنا نہ کرے سبب قرار لازمی ہے کہ آوان و امکان مستلزم ہے لہذا شخص عرش کو محل الوار قدیم کا سبب بلزوم قرار آں واحد میں ہر گاہ۔

وَلَقَدْ قَلَبَ لِسْمِ شَرِيفٍ كُلِّ سَنَةٍ بَابِي مَجْهُولٌ مَفِيدٌ عَنِ تَعْظِيمِ هَمِّهِ اسْتِ بَاحِلِ الْوَارِقِ عَمِّ رَاوِلِ
بَلِزَوْمِ كَجَدِّ امْكَانِ خُودِ وَدَرِ اِنْ بَلِزَوْمِ قَرَارِ تَنْخُصِ زَائِدِ خُودِ وَتَشْرِفِ انْصَافِ كُلِّ دَرْدَاوَانِ قَطْعِي
دِگَرِ اسْتِ كِهْ لَعِشِ عَظِيمِ نَصِيبِ خُزْنِیْ هَمِّ اِزَالِ نِیْسْتِ وَدَرِیْنِ تَنْبِیْنِ حَقِیْقَةِ جَوَابِ خَطَا، فَكُلِّسْتِ فِكْرِ
سَلِیْمِ دَرِ قَرَارِ سَبِّ مَحْضُوعَةِ الْوَجْهِ فِی مَحَلِّهٖ بَايْدَ تَا اِذَا نَچِهٖ بَايْدَ بَرَايْدِ سَنِّ اِیْ اِذَا نَچِهٖ بَايْدَ بَرَايْدِ سَنِّ
وَچَیْنِ اسْتِ تَعْظِیْمِ وَحُجَّتِ دِگَرِ اَثَارِ شِ صِلَمِ مَخْتَلَفِ الْحَقَائِقِ مَتَحِ النَّسْبَةِ الْمُخْتَصِرِ شَعْرِ
بِرِزْمِیْنِیْكَ نَشَانِ كَفِّ پَايِ تُو بُوْدُ ۛ سَالِهَا سَجْدَهٗ صَاغِبِ نَظَرِ اِنْ خَوَاهِدِ بُوْدُ

تا آنکہ اگر بشنود کہ اثری از او هست صلعم گو محقق نباشد تعظیم و محبت لازم است چہ نفی آن ثابت
نقواند شد و ہمین است عادتِ سلفِ ما و الا سوء ادب در تعظیم و محبت ظاہر ۛ سَنِّ دَرِ اِل
امام مالک رحمہ اللہ تعالیٰ مذکور است در حینِ منورہ ہر جا کہ عمارت قدیم میدید بآداب تمام می بود
نظر بر آنکہ بنای آن رسول خدا حبیب کبریا صلعم وقتی دستے بآن رسانیدہ باشد از بیجا ظاہر است
کہ برای تعظیم آثار صحت روایت در کار نیست صرف احتمال کافی باشد

ترجمہ اور لَعِشِ قَلْبِ لِسْمِ شَرِيفِ اَبْكِ بَرَاكِلْ هِ الْوَارِقِ قَدِيمِ كَا آوَانِ مَعْدُودِ مِیْنِ حَالِ هُوْنِیْكَ سَبْعِ فِ
كِهْ اِسْكَانِ كِهْ جَدِّ لَزَامِ هُوْنِیْ سِیْ اَوْرِ اَنْ وَاحِدِیْنِ اِیْنِ تَنْخُصِ زَائِدِ كِهْ قَرَارِ كِهْ لَزَامِ هُوْنِیْ سِیْ۔ اَوْرِ اِنْصَافِ كُلِّ دَرْدَاوَانِ
جَوَاوَانِ مِیْنِ هُوْ تَا هِ اَبْكِ دُوسَرِ فَضْلِ هِ كِهْ عَرِشِ عَظِيمِ كُو اُسْ سِیْ اَبْكِ جُزْئِیْ هِصْدِ هِیْ نِیْسْتِ هِ۔ اَوْرِ اِنْ تَنْبِیْنِ
بَعْنِیْ بَايَانِ كَرْنِیْ مِیْنِ حَقِیْقَتِ كِهْ جَوَابِ هِیْ فِكْرِیْ خَطَاوُلْ كَا اِیْنِ سَبْتِیْنِ كِهْ وَجْهِ مَحْضُوعِ كِهْ تِیْ مِیْنِ اَلْكَوْ اِیْنِوْ اِیْنِ
مَحَلِّ مِیْنِ مَحْدُوْنِیْ مِیْنِ فِكْرِ سَلِیْمِ چَا پِیْسِیْ تَا كِهْ جَوْبِیْنِ حَبِیْرِیْ كِهْ حَاصِلِ هُوْ تَا چَا پِیْسِیْ حَاصِلِ هُوْ یِ۔ اَوْرِ اِیْنِوْ طَرِجِ عَظِیْمِ
وَ حُجَّتِ هِیْ حَضْرِ صِلَمِ كِهْ اَوْرِ دُوسَرِیْ اَثَارِ كِیْ جَنْكِیْ حَقِیْقَتِیْنِ مَخْتَلَفِیْنِ اِیْنِ اَوْرِ سَبْتِیْنِ مَخْدُودِیْنِ۔ مَخْتَصِرِ هِیْ شَعْرِ
جِسْ جَانِشَانِ پَايِیْ مَبَارَكِ هُوْ اَبْكِ كَا بَرِیْوُنِ هِیْ سَجْدَهٗ اَهْلِ بَصِیْرَتِ كِیَا كَرِیْنِ

یہاں تک کہ اگر سن لیوے کہ حضور صلعم کا کوئی اثر ہے گو محقق نہ ہو و تعظیم و محبت لازم ہے کیونکہ انکی نفی ثابت
نہیں ہو سکتی۔ اور ہمارے سلف کی یہی عادت ہو۔ ہمیں تو تعظیم و محبت میں بے ادبی ظاہر ۛ چنانچہ امام مالک
رحمہ اللہ تعالیٰ کے حال میں مذکور ہے کہ مدینہ منورہ میں جہاں کہیں پُرانی عمارت دیکھتے تھے پورے ادب کے ساتھ
چومنے تھے یہ خیال کر کے کہ شاید کبھی اُس رسول خدا حبیب کبریا نے اُسپر دست مبارک لگایا ہو و ۛ یہاں سے ظاہر
ہے کہ تعظیم آثار کے لیے صحت روایت درکار نہیں صرف احتمال کافی ہے ۛ

تعمیم و محبت دیگر آثار صلعم کو مختلف حقیقت اور نظریات
نسبت ہوں لایم ہے فقط جمع ہر ایک تحقیق اور دوسرا ادب
ظاہر اور طریقہ سلف یہی ہے اور حقا ۛ

ل
تعظیم آثار کے لیے حقا
کافی ہے صحت روایت
درکار نہیں بدلیل
عمل حضرت امام مالک
رحمہ اللہ تعالیٰ ۛ

ہم دان حضرت علی مرتضیٰ کرم اللہ تعالیٰ وجہہ روایت کردہ اند فرمود صلعم من نہا قبری
بعد موتی فکانا نہا اربعین فی حیاتی ومن لہیز قبری فقد جفا فی + اربعین حدیث
شریف شرف بالانتساب و حضور مدینہ منورہ کہ موقوف علیہ تشریف بزیارت مرقہ مبارک
صلعم و صدر از جفائی خاص است سن یعنی عدم حضور مدینہ منورہ و عدم تشریف بزیارت
بابرکت حضرت صلعم ہم موکد است و این جفائی عدم حضور مشترک بہم تفاوت در
خود بمقابلہ شرافت حضور است پس محکوم باشد بر مرتبہ مستجمعہ قال سبحانہ عنہ علیہ
ما عنہ الایہ علی معنی القارئین و آراء تشبیہ مراتب حکم قبر و آداب استنباطی توالت
کرد سن تنبیہ از بخار و آستان کہ گفتہ شد تعظیم آثار و تبرک بآں شرک است
و عن ای نازیبا نیز العیاذ باللہ تعالیٰ منہ ہم اللہم صل وسلم علی محمد
بنی الرحمة و علی جمالہ کما تحبہ و ترضاه و شفعه

فینا و ترجمنا بہ

ماکید شرف بالانتساب
و حضور مدینہ بزیارت
مرقد مبارک صلعم
و صدر از جفا کہ عدم
حضور مدینہ و عدم
تشریف بزیارت بعض
حدیث حضرت علی
کرم اللہ وجہہ و مراتب
حکم و آداب قبر و رد
حوال جفا فی حکم
تعظیم و تبرک آئند
روخوان نازیبا

ترجمہ اور حضرت علی مرتضیٰ کرم اللہ تعالیٰ وجہہ روایت کی ہے کہ فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے جنس میری تو
کے بعد میری قبر کی زیارت کی پس گویا میری زندگی میں میری زیارت کی اور جنس میری قبر کی زیارت نہیں کی پس بیشک
اے مجھے جفا کی۔ اس حدیث شریف و شرف بالانتساب کی تاکید ہے یعنی نسبت ہو نیکو شرف کی تاکہ معلوم ہو کہ نسبت
میں کیونکر شرف حاصل ہوتا ہے۔ اور ایسی ہی مدینہ منورہ کی ماضی کی حسیہ شرف حاصل ہونا موقوف ہے کہ وہ
زیارت مرقہ مبارک حضور صلعم ہے۔ اور جفائی خاص سے بچنے کی تاکید ہے کہ وہ مدینہ منورہ میں حاضر نہ ہونا اور حضرت صلعم
کی زیارت بابرکت سے شرف حاصل نہ کرنا ہے۔ اور یہ حاضر نہ ہونے کی جفا اپنے تمام متفاوت درجوں کے
ساتھ ان شرفوں کے مقابلہ میں ہے جو حاضر ہونے میں حاصل ہوتے ہیں۔ پس اس جفا کا مرتبہ مستجمعہ
پر حکم ہو گا فرمایا حق سبحانہ نے سورہ قوبہ کے آخر رکوع میں عنہ علیہ ما عنہ الایہ وہ توفیق
کے سننے کی بنا پر۔ یعنی بھاری ہے اس رسول پر جو تمہارے نفسوں سے ہے یا تمہارے نفسوں کے بغیر ان لوگوں
سے یہ کہ تم تکلیف پاؤ۔ اور حدیث مذکور میں جو تشبیہ ہے اس سے حکم قبر اور آداب کے۔ تنبیہ کا اشارہ
کر سکتے ہیں۔ تنبیہ یہیں ہے اس بات کا رد ہو گیا جو کہا گیا کہ آداب کی تعظیم اور اس سے تبرک و تبرک
شرک ہے اور ایسے ہی اور نازیبا یا توالت کا۔ خدا تعالیٰ ان سے پیادہ ہے اللہم صل وسلم علی محمد
بنی الرحمة و علی جمالہ کما تحبہ و ترضاه و شفعه فینا و ترجمنا بہ

ذکر کیفیت صحت اشتراک صنفی یا اسمی بالسرسمانه در وجه
از وجوه باضافه اللہ تعالیٰ
بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

محمد الله و نستغينه و اضلي على رسوله محمد و نستشفعه و على الله و اصحابه و انبا
 اجمعين ، مخلوق را از اشتر اک وصفی یا اسمی با سه سجانه در وحی از وجهه با ضاقه الله چاره
 نبود و آیین بخت مطول از جامائے خودش مین است در اشتر اک وصفی بصنقه راقه و حمزه
 إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَكَرِيمٌ لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ
 عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ در اشتر اک وصفی
 تجلیق فبا ان الله احسن الخالقین در اشتر اک وصفی برزلق و الله خیر الرازقین در اشتر اک وصفی بنکر

ترجمہ۔ بیان ذکر وصفی یا اسی اشتراک کی صحت کا اللہ سبحانہ کے ساتھ کسی وجہ میں وجہوں کے جو خدا تعالیٰ کی اصناف یعنی خلق میں ہیں یعنی یہ ذکر اس بیان میں ہے کہ مخلوق خدا تعالیٰ کا اللہ سبحانہ کے ساتھ وصفی یا اسی اشتراک صحیح ہے خواہ اشتراک کی کسی وجہ میں ہو اسکی وجہوں میں سے باعتبار اس نسبت کے جو خلق کو اللہ سبحانہ کے ساتھ ہے خدا تعالیٰ کے یہاں اگر نہ سے

بسم الله الرحمن الرحيم - محمد الله وسنجدينه ونصل على رسوله محمد ونستشفعه وعلى اهل بيته
اصحابه وابناؤه جميعين - مخلوق کو اسے جانے کے ساتھ وضعی یا اسمی اشتراک یعنی نام یا وصف کی شرکت ہو جائے
کوسی و جہین مخلوق خدا کی نسبت کے وجہ سے چارہ نہیں ہو اور یہ بحث اصول جو بہت دراز ہے پھر اپنے نقل اول بخیر ظاہر
میں آیا وضعی شرکت میں صفت لغت و حرمت کے ساتھ خدا کو تعالیٰ کا یہ کلام ہے جو سورہ بقرہ میں ہے (وَاللَّهُ يَتَذَكَّرُ
لِرُؤُفٍ رَحِيمٍ) یعنی بیشک اسے اور پیڑ پر اسی شفیق اسم پران ہے اور یہ کلام جو سورہ قہ کے آخر کو وضع میں ہے
فَقَدْ جَاءَكَ رَسُولٌ مِّنْ أَنفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَّحِيمٌ
یعنی یقینی آچکا ہے تمہارا پس رسول تمہاری جنسوں کا یا تمہارا نفسی لوگوں کے (بسیا کہ بہت گراں ہے) اور یہ کہ تم شفقت میں
خفیل یعنی پیڑ و درخت یعنی تمہاری تلاش رکھتا ہے ایمان والا نیکو - مؤمن کے ساتھ پڑا شفیق اور مہربان ہے اور وضعی اشتراک میں
مخلوق یعنی پیدا کرے یا یا کسی نسبت یہ کلام آتی جل جلالہ سورہ مؤمنوں کے اہل کو ہے (فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ)
یعنی جسے عہدہ پیدا کرنے والا نہیں اس پر کبریا - اور وضعی اشتراک میں صفت تزلزل یعنی زلزلہ کی بابت یہ کلام
خس سجاء سورہ جمود کی آخریت میں ہے (وَاللَّهُ جَبَّارٌ عَلِيمٌ) یعنی اور اسے زلزلہ کی بابت میں سے بہتر ہے - اور وضعی
اشتراک میں صفت شکر کی نسبت خدا تعالیٰ کا فرمانا (إِنَّ الشُّكْرَ لِلَّهِ وَلِلَّهِ يَكُ الْآلَاءُ) سورہ لقمان کے دو رکوع میں یعنی کبریا

ذکر کیفیت صحت شکرانی
 یا اسمی یا سبجانه و ر
 و همی از وجوه باضافه
 اند تقاضی

مطلب ہائی اسٹریکٹ ونفی۔

۲۵
بیان ذکر صحتی است کہ اک صفیای
اسمعی کا اللہ سبحانہ کے ساتھ وجود
خلق خدا تعالیٰ اس کی وقتہ میں۔

مطلبیان مشترک صفی

اشترک حق و اقدار

بشرک منقہ تخلیق

۳
اشترک صنفہ تہذیبی

اشترک صفت شکر

ایہ ترما یاپ کا شکر

بعضیٰ نسق پس ازواشکر واللہ ان کنتم ایاہ تعبدون ہ تخصیص عبادت مخصوصۃ اللہ
المعبود موقوفۃ النیت لغزوجل مانع شکر غیر مخصوص بہ سجانہ نبود مگر شکر مخصوص بہ سجانہ ہاگر شکر
نشد و در اشتراک شکر کہ از عبادت است شرک فی العبادۃ حقیقتاً بکرمیہ ان اشکر لہ واللہ
ثابت خواہ مشیل تساقط۔ و از اینجا البتہ از نظم و اعبد واللہ ان کنتم ایاہ تعبدون ہ نیز
تخصیص عبادت مطلقہ علی انواعہا مخصوصۃ اللہ المعبود موقوفۃ النیت لغزوجل مانع عبادت
مخصوصہ سجانہ بغیر سجانہ نشود ورنہ شکر ہم ممنوع در اشتراک وصفی باطاعتہ اطعن اللہ ورسولہ الایہ

عطف نسق

شکر مخصوص موقوفہ
النیت سجانہ مانع
غیر مخصوص بہ سجانہ
ہو تا اگر مانع شکر
بہ سجانہ

شکر بھی اور قسم عبادت

نسخہ حصہ اس بیت میں عطف نسق ہو جس میں ترمیم صحیح ہے جو عطف مذکور کا مشابہ ہے۔ پھر آیت و اشکر واللہ ان
کنتم ایاہ تعبدون ہ جو سورہ بقرہ کے اکیسویں رکوع میں ہے یعنی اور خاص اسکا ہی شکر کرو حکمت تم خاص اسی کی عبادت
کرتے ہو۔ اس میں عبادت کی تخصیص ہے جو اللہ ہی کی مخصوص ہو گدہ اللہ عزوجل کے لیے ہی موقوفۃ النیت ہو۔ تخصیص
ایسے شکر کی ان میں ہو سکتی جو اللہ سجانہ کے ساتھ مخصوص نہ ہو مگر اس شکر کی جو مخصوص اللہ سجانہ کے ساتھ ہو کہ وہ شکر
غیر کلیہ ممنوع ہے۔ اس لیے کہ اگر شکر مخصوص اللہ سجانہ کے ساتھ ملو نہ ہو گا تو اشتراک شکر میں کہ یہ بھی عبادت ہے اس آیت کریمہ
ان اشکری ولوالدیک شرک فی العبادت حقیقتاً ثابت ہو جائیگا بلکہ تساقط ثابت ہو گا کہ ایک کا دونوں میں
ساقط کرنا حکم دیا جائیگا یا دونوں میں سے ہر ایک کو کچھ حکم سقوط پیدا کرنا جس سے دونوں کا سقوط ثابت ہو گا مطلب یہ کہ آیت
جو اللہ اور الدین کی نسبت ہر اگر اس میں عطف نسق مراد لیکر ترمیم کا صحیح ہونا تسلیم نہ کیا جائے گا تو دور
آیت شکر سے جو خاص اللہ کے لیے ہے عبادت میں حقیقتاً اور واقعی شرک ثابت ہو جائے گا بلکہ تمام شکر
مخصوص کا تساقط ثابت ہو گا کیونکہ شکر بھی بخواہ عبادت ہے پس یہ اشتراک شکر عبادت میں حقیقی شرک پیدا کر کے
تخصیص شکر عبادت کا مانع ہو گا اور یہ منہ تخصیص شکر عبادت شرک حقیقی کے سبب تخصیص شکر جو آیت ثانی
ظاہر ہو ساقط کر دے۔ اور نہ یہ کہ سقوط عبادت و شکر مخصوص ہو کہ ثابت ہے ساقط کر کے آپس میں تساقط ثابت کرے گا۔ لہذا معلوم ہو
آیت و اشکر واللہ ان کنتم ایاہ تعبدون ہ سے عبادت مخصوصہ خدا معبود کی کہ خاص اسی کے لیے نیت موقوف کر کے تخصیص
عبادت اسی شکر کو کہ جس میں کوئی چیز جو اللہ سجانہ کے ساتھ مخصوص نہ ہو نہ لے کر جو اللہ سجانہ کے ساتھ مخصوص نہ ہو کیونکہ اگر اللہ
سجانہ کے ساتھ مخصوص شکر مراد نہ ہو گا تو شکر جو عبادت ہے آیت ان اشکری ولوالدیک الایہ اشتراک شکر میں شرک فی العبادت
حقیقتاً ثابت ہو گا اور شرک حقیقی فیما بین بتنازعہ کو ساقط کرنا جیسا بیان ہوا۔ پس یہاں اللہ اس نظم حمد و اعبد واللہ ان کنتم ایاہ تعبدون
سے بھی یعنی اور خاص اسی کی عبادت نہ کی اور حکمت تم خاص اسی کی ہونگی کرتے ہو کہ نظم حمد و ثناء میں صریحاً آیت و اشکر واللہ ان کنتم ایاہ تعبدون
کے اس تخصیص عبادت مطلقہ کی بنا پر اسکا ہم کو جو خاص خدا معبود کی اسی کے لیے خاص نیت موقوف کر کے لگائی ہیں۔ یہ بھی عبادت کی نہ ہو گی جو غیر
مخصوصہ اللہ سجانہ ہو غیر اللہ کے سوا کسی اور کو شکر بھی ممنوع ہو گا۔ اور جو اشتراک میں صنفہ اطاعت کے باطن اسکا حکم سورہ انزاب رکوع چار میں اطعن اللہ
وہ رسولہ طالایہ یعنی اطاعت کرو تم لے خود تو اللہ اور اس کے رسول کی

اشتراک معارف عطف نسق و تفسیر

یُعْطِفُ نَسَقَ فِي حَقِّهِ اَوْ لِقَائِي اَوْ حَقِّ الرِّسُولِ صَلَاحُ بَدَلَةِ شَانِ نَزُولِ اَوْ طَبَعُ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ
 الْاَيَةُ يَعْطِفُ تَفْسِيرِي بَدَلَةِ شَانِ نَزُولِ دَرِاشْتَرَاكٍ وَصَفِي يَقْنُوتُ مَن يَقْنُوتُ مَن
 لِلّٰهِ وَرَسُولِهِ الْاَيَةُ يَعْطِفُ نَسَقَ بَدَلَةِ شَانِ نَزُولِ دَرِاشْتَرَاكٍ وَصَفِي بَايَانِ قَامُوتِ
 بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَالنُّورِ الَّذِي اَنْزَلْنَاهُ الْاَيَةُ دَرِاشْتَرَاكٍ وَصَفِي بِرَبُّوِيَّةِ فَرَسُو سَجَانِ
 حَكَايَا اَرْحَضَتْ يَدِ سَفْتِ عَلِي نَبِيْنَا وَعَلِيهِ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ يَا صَاحِبِي السَّجْنِ اَمَّا اَحَدُكُمْ
 فَيَسْقِي رِيهَ خَمْرًا الْاَيَةُ دَرِاشْتَرَاكٍ وَصَفِي بِرَادَتِ اِذَاكَ مَنِ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ اِلَى النَّاسِ
 يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اِنَّ اللّٰهَ بَرُّهُ مَنِ الْمُشْرِكِينَ ۝ وَرَسُولُهُ طَابَ اَيْدِيهِمْ وَوَقْتُ مَخْلُوعِ
 فِي تَقْيِيدِي بِاِخْتِلَافِ لَا مَقْتَضِي ثَبُوتِ مُتَقَدِّمِ مِيَانِ لَفْظِ مُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ لَا زَمَّ جَوَازِ قَيْدِي اَوْ قَبُولِهِ
 بِحُكْمِ وَصَلِ وَفَصْلِ مُفِيدَا شَارِتِ عَطْفِ تَفْسِيرِ وَهَمِ عَطْفِ نَسَقِ اِنْفَاذِ

ترجمہ بیان اللہ تعالیٰ کے حق اور رسول صلعم کے حق کی بابت شان نزول کی دلالت سے عطف نَسَقِ ثابِت
 ہوتا ہے۔ اور آیت سورہ انفال رکوع چھ کی اَطِيعُوا اللّٰهَ وَرَسُولَهُ الْاَيہ میں۔ یعنی اے مردودانہ
 رسول کی اطاعت و فرمانبرداری کرو۔ شان نزول کی دلالت سے عطف تفسیری ہے۔ اور وصفی اشتراک صفت
 یعنی بجا آوری حکم کی نسبت یہ آیت کہ یہ سورہ اُخْرَابِ رکوع چار میں ہے وَمَنْ يَقْنُوتُ مَنكَ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ
 الْاَيہ یعنی اور جو تم میں سے اسد اور اسکے رسول کی فرمانبرداری کرے گی الخ۔ ہمیں بھی دلالت شان نزول کے اعتبار سے عطف
 نسق ہے۔ اور اشتراک وصفی میں ایمان کو بایں یہ آیت سورہ تغابن رکوع اول میں ہے قَامُوتِ بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ
 وَالنُّورِ الَّذِي اَنْزَلْنَاهُ الْاَيہ یعنی پس ایمان لاؤ اسد اور اسکے رسول اور اُس نور کا جسکو ہم نے اُنار الخ۔ اور اشتراک
 وصفی ربوبیت کے بارہ میں کہ حضرت خدیجہ نے حضرت یوسف علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام کی نسبت حکایت کر کے
 فرمایا سورہ یوسف رکوع پنجم میں يَا صَاحِبِي السَّجْنِ اَمَّا اَحَدُكُمْ فَيَسْقِي رِيهَ خَمْرًا الْاَيہ یعنی دیکھ قید خانہ کے
 ہم دونوں کو ایک جو یہ وہ تو اپنے رب کو شراب پلا رہا الخ۔ اور اشتراک وصفی برادری یعنی برہا ہو نیکیو بارہ میں اسکا قول
 سورہ توبہ رکوع اول میں اِذَاكَ مَنِ اللّٰهُ وَرَسُولُهُ اِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْاَكْبَرِ اِنَّ اللّٰهَ بَرُّهُ مَنِ الْمُشْرِكِينَ
 وَرَسُولُهُ طَبَعُ اللّٰهِ وَرَسُولِهِ اِلَى النَّاسِ اَلَا تَرَ كَيْفَ اَنزَلْنَاهُ الْاَيہ یعنی دیکھ قید خانہ کے
 اور اسکا قول۔ یہاں سمجھنا چاہیے کہ اس آیت میں لفظ رسولہ کو بعد وقف مطلق یعنی بغیر کسی قید کے وقف کیا گیا ہے۔
 اسکے ساتھ بل لفظ مشرکین وقف لاکا اختلاف نظر کیے نزدیک بیان آتی ہے۔ اور یہ وقت لا یمان لفظ مشرکین اور رسولہ کے ساتھ
 متقدم کا مقتضی ہے۔ یہ وقت مطلق مع اختلاف لا بحکم وصل و فصل عطف تفسیر اور عطف نسق دونوں اشارت کو غیر
 قید و نہیں سے ہر ایک قید کے جائز ہو نیکیو لازم کرتا ہے۔

اشتراک صفت ثابِت
 اشتراک صفت
 اشتراک صفت ثابِت

وقف مطلق مع وقف
 مختلف فیہ کو اس پر اثر آئی
 مستقلہ میں حکم فصل
 مستثنیٰ عطف تفسیری و
 عطف نسق الخ

برائرت تابعہ ومستقلہ من بمقابلہ تابعہ میکنہ و عدم قبول مستقلہ انفاکی عصمت
است در اشتراک وصفی بخشیدن ولو انھم رضوا ما اناھم اللہ ورسولہ سبوتنا
اللہ من فضلہ ورسولہ انا الی اللہ راغبونہ واذ نقول للذی انعم اللہ علیہ
والغمت علیہ الایہ در اشتراک وصفی برضاء واللہ ورسولہ احق ان یرضوہ ان
کانوا مومنینہ در اشتراک وصفی باغنا وفضل ومانقولہ الا ان اغناھم اللہ
وہ رسولہ من فضلہ و در اشتراک وصفی بانتساب قل الانفال للہ والرسول

ترجمہ برائرت تابعہ اور مستقلہ جو مقابلہ تابعہ میں ہے دو لو کا فائدہ دیتا ہے۔ اور مستقلہ برائرت کا نہ ماننا
عصمت کی نفی کرتا ہے۔ مطلب یہ کہ اس وقت مطلق میں مع اختلاف لاکے برائرت و علیحدگی اسد اور اسکے ہونے
کی مشرکین سے خواہ برائرت تابعہ ہو یا مستقلہ ہر دو قسم کی برائرت کا فائدہ حاصل ہے کیونکہ لفظ رسولہ کے بعد
جو وقف مطلق ہے وہ بقیہ ہے۔ اور لفظ مشرکین کے بعد جو وقف لایہ ہے اسکے ہونے اور نہ ہونے میں اختلاف
ہے حالانکہ نفی ثبوت منقذہ کی مقتضی ہے۔ پس حکم وصل وفضل یہ عطف تفسیری اور عطف نسق دونوں کی بنا
اشارت کا فائدہ دے رہا ہے۔ لہذا وقف مطلق اسی حکم وصل وفضل مذکورہ کے موافق قیود میں سے ہر قید
کے جائز ہونے کو لازم کرتا ہے۔ چنانچہ در صورت وصل یعنی تسلیم وقف لایہ مقتضی ثبوت منقذہ ہے یہ تبع بریت خدا
باغنا و عطف تفسیر اسکے رسول کی بریت بھی مشرکین سے حاصل ہے اور یہ برائرت تابعہ ہے۔ اور در صورت فضل
یعنی عدم تسلیم وقف لایہ باعتبار عطف نسق برائرت خدا و رسول کی ہر ایک بالاستقلال مشرکین سے ثابت ہے
والامستقلہ برائرت نہ ماننے میں عصمت رسول کی نفی کرتا ہے۔ اور اشتراک وصفی بخشش کرنے میں یہ کلام اچھی جگہ حلالہ

۱۰
اشتراک صفت
بخشش +

سورہ توبہ کے کوع ہفتم میں ہے ولو انھم رضوا بنا انما سأل اللہ ورسولہ لا وقالوا حسبنا اللہ
سبوتنا اللہ من فضلہ ورسولہ انا الی اللہ راغبون یعنی اور کیا خوب ہوتا اگر وہ راضی ہوتے
جو دیا انکو اس نے اور اسکے رسول نے۔ اور کہتے ہیں ہے ہکو اسد در بیگا ہکو اسد اسے فضل سے اور اسکا رسول ہکو اسد
چاہیے۔ اور سورہ احزاب کوع ہفتم میں واذ نقول للذی انعم اللہ علیہ الایہ یعنی اور یا کہ جسے جبکہ تم اسکو جبرائیل نے
احسان کیا اور تم بھی اسے احسان کیا یعنی بخشش کی یہ کہہ رہے تھے آخر تک۔ اور اشتراک وصفی رضائے خوشنودی کے بیان میں
آیت کریمہ سورہ توبہ کے کوع ہفتم میں ہے واللہ ورسولہ احق ان یرضوہ ان کانوا مومنینہ یعنی وہی اگر مومن ہیں
انکو اسد اور اسکے رسول کو راضی کرنا بہت ضروری ہے۔ اور اشتراک وصفی باغنا یعنی غنی کرنے اور فضل کے باہم یہ کلام حق سورہ
توبہ کے کوع ہفتم میں ہے ومانقولہ الا ان اغناھم اللہ ورسولہ من فضلہ اور یہ غیب کرتے ہیں کہ اسکے برابر اس نے
اور اسکے رسول نے جو فضل سے انکو دیتمند کر دیا۔ اور اشتراک وصفی انتساب کے بارے میں یہ کلام اچھی ہے جو سورہ انفال کے ابتدائے
قل الانفال للہ والرسول

۱۱
اشتراک صفت رضاء

۱۲
اشتراک صفت اغنا

۱۳
اشتراک صفت انتساب

قل الانفال للہ والرسول یعنی کہہ دیجئے کہ مال غنیمت اسکا اور رسول کا ہے +

در اشتراک وصفی بقائیت یا ایہا النبی حسبک اللہ ومن اتبعک من المؤمنین
 در اشتراک وصفی بتولیت و امداد و اعانت فان اللہ ہی مولیٰ وجبریل و صالح
 المؤمنین و الملائکۃ بعد ذلک ظہیرا ہوا الذی ایدک بنصرہ و بالمؤمنین
 الایہ در اشتراک وصفی بقضاء امر و عصیان از امر ما کان المؤمنین و لا مؤمنۃ اذا قضی
 اللہ ورسولہ امر ان ینکون لہم الخیر من امرہم طو من یعصی اللہ ورسولہ فقد
 ضل ضلالا مبینا ہر دو عطف شق میان لفظ اللہ و رسولہ بلا لہ شان نزول این
 اشتراک وصفی از ایمانیات است بتفاوت مراتب فرضیہ و وجوب و اباحت پس شرک درین
 اشتراک مفروض است یا واجب یا مباح و اعراض از حقیقت ال کفر است العیا ذ باللہ
 تعالیٰ منہ و لا حول و لا قوۃ الا باللہ العلی العظیم فیما ایہا الموحدون کیف

کفر تم عن الشراک

ترجمہ اشتراک وصفی بقائیت کی بابت یہ آیت ہے سورۃ انفال کے شروع ہشتم میں یا ایہا النبی حسبک اللہ و
 من اتبعک من المؤمنین یعنی نبی تجھ کو اسکا فی ہر اور ایمان والوں میں سے جسے تیری پیروی کی۔ اور اشتراک در بارہ تو
 و امداد و اعانتہ کلام حق سبحانہ پر سورہ تحریم کوع اول میں فان اللہ ہی مولیٰ وجبریل و صالح المؤمنین
 و الملائکۃ بعد ذلک ظہیرا ہوا یعنی پس تیک خلد ہی اسکا مولیٰ یعنی فوق ہر اور جبریل اور صالح کا موسیٰ مافرشتے
 بعد اسکے پر حمایتی ہیں۔ اور سورہ انفال کے شروع ہشتم میں یہ آیت ہوا الذی ایدک بنصرہ یا ایہا المؤمنین اللہ
 یعنی ہی جسے تجھ کو ایسی مدد اور معین ہی قوی کیا۔ اور اشتراک وصفی بقضاء امر یعنی اجرا حکم اور عصیان از امر یعنی حکم سے
 نافرمانی سنت میں ہے۔ آیت سورہ انفال کے شروع ہشتم میں ما کان المؤمنین و لا مؤمنۃ اذا قضی اللہ ورسولہ امر
 ان ینکون لہم الخیر من امرہم و صلی علیہم السلام و ترسل کہ فقد ضل ضلالا مبینا یعنی نہیں کسی باندہ
 اور کسی ایماندار عورت کو یہ لائن کہ جب اللہ اور اسکا رسول کسی کام کا حکم دے اور انکو اپنے کام میں افسوس یا رخصت بائی رہی۔ و جسے لڑا
 اسکے رسول کی نافرمانی کی تو شک و گمراہ ہو گیا۔ آیت میں دونو جگہ بقام اجرا حکم و نافرمانی حکم بقضاء اللہ و رسول
 کے در میان شان نزول آیت کی دلالت ہے اعتبار عطف نفق ہے۔ پس یہ اشتراک وصفی ہے کہ وہ کو کفر یا ایمان سے جسید مرتبہ
 تفاوت پر نظر کرنے سے کہیں اس اشتراک وصفی کا بیان فرض ہے اور کہیں واجب اور کہیں مباح۔ پس شرک بھی اس اشتراک میں مقابلا
 ایمان یا مفروض ہو گیا یا واجب ہو گیا یا مباح۔ اور اسکی حقیقت سے اعراض کفر ہے اور تقاضی اس سے پناہ میں رکھے
 و لا حول و لا قوۃ الا باللہ العلی العظیم حالانکہ بجز امداد اللہ کے جو نہایت بزرگ اور بزرگ ہی تو انسانی اور
 قوت نہیں حاصل ہے۔ فیما ایہا الموحدون کیف کفر تم عن الشراک ہیں موحدون خلد ہی کے ماننے والے ہونے شرک سے کیسے منکر ہو گئے۔

۱۴۲

اشتراک وصفی بقائیت

اشتراک وصفی بتولیت

وامداد و اعانتہ

۱۴۱

اشتراک وصفی بقضاء امر

و عصیان از امر

بیان یہ کہ اشتراک وصفی

ایمان سے ہے اور کفر

اس سے کفر

و طواف تہنیتی

سن تنبیہ از بخار و آنست کہ گفته شد اشتراک تہنیتی شرک است چنانکہ سجدہ تہنیتی و لفظ بندگی و منشیات مالی و منشا بہات محضہ نیز چنانکہ خمیدن وقت سلام تعظیماً باید داشت اشتراک وصفی یا اسمی لابد منہ شرک نیست البتہ اشتراک حادث بقدم در وصف قدم و وجہ مخصوص شرک است العیا ذباللہ تعالیٰ منہ و اگرچہ در بحث اشتراک مقایسہ اجمالاً بایاں رسیدہ تفصیل در تحقیق عبودیت و معبودیت و عبادت و شرک مناسب نمود۔ باید داشت محقق عبودیتہ خود نبودن است محقق معبودیتہ خود بودن چنانکہ نزد اولوالایالیاب از قول الکتبت بریکمہ

خبر تفسیر مقاصدش و در نہیکمہ وضع بود و زیادہ خلاف فصاحتہ ہم میں مغرہ مقصودہ

عیانت سن از ربط و طبیعت مربوط بر رب

ترجمہ۔ تنبیہ یہاں اسکا ہی رہو گیا ہے جو کہا گیا کہ اشتراک تہنیتی شرک ہے جیسا سجدہ تہنیتی۔ و طواف تہنیتی۔ اور لفظ بندگی۔ اور مالی منتبات یعنی جو الی منتب چیز میں کہ انکسبت دی ہے۔ اور منشا بہات محضہ یعنی وہ جن میں صرف منشا بہت ہی ہو معبودیت نام کے وقت تعظیم کیے جھکا۔ سمجھنا چاہیے کہ اشتراک وصفی یا اسمی ایسا کہ اس میں چارہ نہ ہو شرک نہیں ہے۔ البتہ اشتراک حادث کہ قدیم ہو قدم اور وجہ مخصوص میں شرک ہو ایسے شرک ہی کہ انکسبت پناہ رکھو اور اگرچہ اس بحث اشتراک میں جو مقاصد تہنیتی کا محل طہیران تمام ہو گیا ایک عبودیت اور معبودیت اور عبادت اور شرک کی تحقیق میں کچھ تفصیل مناسب معلوم ہوئی۔ پس معلوم ہو کہ محقق بات عبودیت میں خود نبودن یعنی خود نہ ہونا ہی اور معبودیت کا محقق خود بودن یعنی خود ہونا ہی جیسا کہ اولوالایالیاب یعنی حضرات فقا کے نزدیک قول الکتبت بریکمہ یعنی کیا میں تمہارا رب نہیں ہوں۔ یہی مقصودہ معرفت بسبب اس ربط و علاقہ کہ جو مربوط کا رب کا تہنیتی اور بسبب ظل و سایہ ہو پروردگار اسکو اپنی بالینوں کے سر ظاہر فرمائی ہیں کیونکہ اس میں خبر کے حذف پر خبر کے بقا صد کا توسع پایا جاتا ہے ورنہ نہیکمہ وضع تھا اور زیادتی حرف باکی فصاحت کے خلاف ہے۔ مطلب یہ کہ عبودیت میں محقق واصلی بات خود نہ ہونا ہی۔ اور معبودیت میں محقق خود ہونا جیسا قول الکتبت بریکمہ کے بڑے غفلتوں کے نزدیک جو کہ اس میں حذف خبر کے سبب مقاصد تہنیتی میں یعنی مقصودات وسیع واقع ہوئی ہیں یہی مقصودہ

طلب تحقیق عبودیتہ و معبودیتہ و عبادتہ و شرکہ
 اشتراک تہنیتی شرک ہے
 قدم میں یا در خصوص شرک
 اور شرک میں
 تحقیق عبودیت
 اور معبودیت کی
 قول الکتبت بریکمہ
 سے +

معرفت بودن اور خود نبودن کا اظہار ہے جو رب معبود کی خود ہونے اور مربوط کی حالت عبودیت میں خود نہ ہونے پر دل ہے ورنہ بجائے بریکمہ کے کہ نہیکمہ وضع تھا اور زیادتی ایک حرف کی بھی فصاحت کے خلاف ہے پس حرف با قول الکتبت بریکمہ میں رب ہو جو کا مربوط محذوک کے ساتھ یعنی بالینوں کے خود ہو نہیکمہ پروردہ کے خود ہونے یعنی مقدر ہو نہیکمہ ساتھ ربط و علاقہ بنا رہا ہے تاکہ معلوم ہو کہ پروردہ اپنی بالینوں کا ظل و سایہ ہو جو اپنی آپ نہیں ہی بلکہ ذی ظل کے خود ہونے پر اسکا ہونا منحصر ہے لہذا عبودیت میں خود نہ ہونا ظاہر ہے۔ بالینوں سمجھو کہ الکتبت بریکمہ میں حذف خبر مقاصد توسع خود نبودن کے جس پر مقصود معرفت کا ہی ربط و طبیعت کے اعتبار سے اس وسط حرف یا پر رب معبود کے ساتھ کہ خود موجود ہونا اسکا ظاہر ہے عیاں کر رہا ہے پس رب موجود کے ساتھ کہ موجود مستقل خود ہے اسکو مربوط غیر مستقل موجود کو جو ربط بودن و عبادت کا بواسطہ یا موجدہ حاصل ہے اس تحت ظل خود بودن کے اسکو ربط خود نبودن کی نگاہداشت توسع مقاصد کے یہی مقصود معرفت والہ اعظم

و مراد ان خود نبودن نفی خود نبودن است نہ نفی بودن کہ مہمل است و کفر نفوذ باللہ تعالیٰ عنہ
عبادت بجا آوردن فعلی است بجهة عبودیت و در آن جہت امر شرط نیست اگرچہ باشد و نیت در آن شرط
اطاعت بجا آوردن فعلی است بجهة امر و در آن جہت عبودیت و نیت شرط نیست اگرچہ باشد
پس اشتراک عبادت و اطاعت در جہت امر تو اند شد قربت بجا آوردن فعلی است
بجہت قربت بمقرب الیہ و در آن جہت امر و عبودیت و اطاعت شرط نیست اگرچہ
باشد و در آن نیت شرط است پس اشتراک عبادت و اطاعت و قربت در جہت قربت
تواند شد پس عبادت و اطاعت و قربت جہتی عام بر ربط جامع **ش** کہ بخندے پاک و
غیرش ہم یافتہ نشود ہم دارد و جہتی خاص بر ربط مانع **ش** کہ بخندے پاک بغیرش یافتہ
نشود دارد ہم شرک بر چند قسم است شرک فی الذات و شرک فی الصفات و شرک فی
الافعال آنست کہ واقع شود در نفس معبود از جہت خود بودن در ذات و صفات و
و شرک فی العباد آنست کہ واقع شود در عبادت بغیر معبود یا آنکہ مشترک شود در نسبتیں

تقریب عبادت کی

ترجمہ آدر مراد خود ہونے سے خود ہونے کی نفی ہے نہ نفی ہونے کی کہ مہمل ہے اور کفر ہے نفوذ باللہ تعالیٰ عنہ۔ اور عبادت۔
کسی فعل کا عبودیت کی غرض سے ادا کرنا ہے۔ اور اس میں جہت امر شرط نہیں ہے گو جہت امر بھی پائی جاوے لیکن شرط نہیں لیتے
اس میں نیت شرط ہو بخلاف اطاعت کے کہ ایسا کسی فعل کا ادا کرنا ہے۔ اور اس میں جہت عبودیت اور نیت شرط نہیں ہے گو بھی
پائی جاوے لیکن شرط نہیں لیتے جہت امر شرط ہے۔ پس جہت امر عبادت اور اطاعت مشترک ہو سکتے ہیں۔ اور قربت کی
کا ادا کرنا قربت کی غرض سے ہے تقریباً ایک ساتھ یعنی جسکی قربت حاصل کرنی ہو۔ اور اس میں نہ جہت امر شرط ہے نہ جہت عبودیت
اور اطاعت گو یہ بھی ہوں لیکن شرط نہیں لیتے اس میں نیت شرط ہے۔ پس عبادت اور اطاعت اور قربت جہت قربت
میں مشترک ہو سکتے ہیں۔ لہذا عبادت اور اطاعت اور قربت ایک جہت عام رکھتی ہے جو خدا کی پاک اور پاک
غیر میں ربط کی جامع ہو۔ اور ایک جہت خاص رکھتی ہے جو طرین میں ربط کی مانع ہو کہ خدا کے پاک کے
سوا اُس کے غیر میں وہ جہت نہ پائی جاتی ہو۔

تقریب اطاعت کی۔

تقریب قربت کی۔

بیان اقسام شرک

شرک کی کئی قسمیں ہیں ایک شرک فی الذات جب ذات میں شرکت ہو دوسری شرک فی الصفات جب
صفات میں شرکت ہو تیسری شرک فی الافعال جب افعال میں شرکت ہو۔ یہ تینوں قسم کا شرک ایسا شرک
ہے کہ نفس معبود میں واقع ہوتا ہے کیونکہ خود بودن یعنی اپنے آپ ہونا ذات و صفات اور افعال میں موجود ہے چنانچہ
شرک فی العبادت وہ ہے کہ عبادت میں غیر معبود کے ساتھ واقع ہو وی یا یہ عبادت و نسبتوں میں مشترک ہو دوسری

پس اگر فرق نہ کر دے شور یہ کیفیت نیت و نیتین وقوع شرک شود در نفس معبود و ہم و نفس عبادت بمقابلہ ایمان ورنہ نہ چنانکہ عبادت بر یا فرمود صلعم الرباء شرک و این شرک بمقابلہ ایمان نیست نہ منزل ایمان و شرک فی العلامة باختیار زنا و تشقہ و صلیب وغیرہ کہ علامت خاص بصاحب مذہب است و این از امارات کفر است اگرچہ با سہتر باشد بمقابلہ ایمان و شرک فی المراسم باختیار پچو ریمان رنگین در حلقہ آہنی بستہ کہ وقت معاشرت بر ساعد پہنند و در ہندی کنگنہ گویند شاید کہ رسم مجوسا نست حرام است نہ شرک بمقابلہ ایمان و شرک فی العادات باختیار عادت مخالفت مذہب است عادتاً و اہل ظاہر است کردہ است بمقابلہ عادت اہل اسلام و بنیت مشابہت حرام و مومن بایاں مشابہتہ تکفیر کنند بنا بر مذہب اہل سنت و جماعتہ و اگر تخصیص نکر دہ شود فعل بنیت حکمتی فعل ہلک من بعد باید داشت سجدہ کہ از سر عبودیت خاص برائے غیر حق تعالی باشد شرک فی العبادت

ترجمہ پس اگر دونو نسبتو نہیں کیفیت نیت پر فرق نہ کیا جائیگا تو نفس سہو میں شرک کا وقوع ہوگا اور نفس عبادت میں بھی جبکہ مقابلہ ایمان میں ہو۔ اور اگر نسبتو نہیں کیفیت نیت کا لحاظ رکھا جاوے گا تو شرک نہ واقع ہوگا کیونکہ عبادت میں نیت شرط ہے نہ جہت۔ مریض عبادت بر یا فر یا حصہ صلعم الرباء شرک یعنی رب شرک ہے۔ اور یہ شرک ایمان کے مقابلہ میں نہیں ہے اور نہ ایمان کو زائل کرنا ہے۔ پانچویں شرک فی العلامة جیسے زنا اور تشقہ اور صلیب وغیرہ اختیار کرنے کی یہ علامتیں خاص صاحب مذہب کی ہیں۔ اور کفر کے نشانات ہیں اگرچہ استہزاء اور ٹھٹھول کی راہ سے ہوں جبکہ مقابلہ میں ایمان کے ہوں۔ چھٹی شرک فی المراسم یہ ایسی رسمیں اختیار کرنے سے ہوتا ہے جیسے رنگین کلاؤں میں لہو کا چھلکا ہونا کہ وقت نخل کلائی میں باندھتے ہیں جسکو اہل ہند کنگنہ کہتے ہیں۔ شاید یہ مجوسیوں یعنی آتش پرستوں کی رسم ہے۔ یہ رسم حرام ہے نہ شرک ایسا جو ایمان کے مقابلہ میں ہے۔ ساتویں شرک فی العادات اور یہ مخالفت مذہب عادت کو عادت بنا کر اختیار کرنا ہے۔ اور یہ ظاہر ہے کہ مکروہ ہے جبکہ عادت اہل اسلام کے مقابلہ میں ہو۔ اور جب کہ یہ نیت مشابہت کفار ہو حرام ہے۔ آخر مومن کی اس مشابہت کے سبب اہل سنت و جماعت کے مذہب کی بنا پر تکفیر نہ کریں گے۔ اور اگر فعل نیت کے ساتھ تخصیص نہ پاوے گا تو وہ فعل سبب اہمال بنیت یعنی حکمت میں ہلک ہو جاوے گا کیونکہ نہ معلوم ہوگا کہ اس فعل کی بنا کس حکمت پر ہوئی ہے پس سبب عدم صحت حکمت و بنائے فعل وہ ہلک و عبث ہوگا۔ اب اس کے بعد معلوم کرنا کہ سجدہ جو عبودیت کے خیال سے خاص غیر خدا کے واسطے ہووے یہ شرک فی العبادت ہے +

مطلب فرق خطہ عبودیت و عبادت +

بنا کر ایمان بنو عبادت و عبادت +

ثبوت شرک فی العبادت
و سجدہ جو عبودیت میں
قرآن مجید سے +

وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ لَا سَجْدَ لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ
وَالَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ آيَاةً تُعْبَدُونَ ۚ أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَهُنَّ
إِن كُنتُمْ آيَاةً تُعْبَدُونَ ۚ ظَاهِرٌ لَّكُمْ مَقْصُودِي فِي هَذِهِ عِبَادَتِي بِرَأْيٍ غَيْرِ أَوْ تَعَالَى أَمْتٌ تَخْصِرُ
آيَاةً تُعْبَدُونَ ۚ دُرُجٌ مَّخْصُوصٌ لِلَّهِ تَعَالَى ۚ أَمْتٌ وَرَبُّكُمْ لَئِنْ لَمْ يَنْجَلِ عَنْكُمْ وَاسْأَلُوا اللَّهَ
كُنتُمْ آيَاةً تُعْبَدُونَ ۚ وَإِنْ أَشْكُرْ لِي وَلَوْ أَلَدْتُكُمْ ۚ وَاسْأَلُوا اللَّهَ الَّذِي
خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ آيَاةً تُعْبَدُونَ ۚ وَأَنْتُمْ كَرِيمَةٌ تَرْفَعُ رُتَبَتِي ۚ دَلِيلٌ سَيُتَوَلَّى ۚ كَرْتُمْ وَجَعَلْتُمْ
خَاصِرٌ بِمَا شَكَرْتُ فِي الْعِبَادَةِ ۚ نَسِيتُ جَنَانَكُمْ فَرَجَعْتُمْ ۚ وَإِذَا قَالُوا رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَلَقْتُ
بَشَرًا مِّن طِينٍ ۚ فَإِذَا سُوِّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ۚ فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ
كُلُّهَا جَمْعًا إِلَّا الْإِبْلِيسَ ۚ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ۚ قَالَ يَا أِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ
لِمَا خَلَقْتُ بِإِيدِي ۚ اسْتَكَبَرْتَ ۚ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ ۚ

از غلو

ۛۛۛ چنانچہ فرمایا حق سبحانہ سورۃ حم سجده رکوع پنجم میں وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ
لَا تَسْجُدُوا لِلشَّمْسِ وَلَا لِلْقَمَرِ وَاسْجُدُوا لِلَّهِ الَّذِي خَلَقَهُنَّ إِن كُنتُمْ آيَاةً تُعْبَدُونَ ۚ یعنی بتا
اور دن اور سورج اور چاند خدا کی بعض نشانیاں ہیں۔ تم سورج اور چاند کو سجده نہ کرو اور اللہ کے لیے ہی سجده کرو جس
انہیں بنایا جبکہ تم ان کی ہی معنی خاص خدا کی ہی پوجا کرتے ہو۔ یہاں الفاظ اللہ الَّذِي خَلَقَهُنَّ ان کنتھ

آیاء تعبدون ہ سو ظاہر ہے کہ ممانعت میں سجده عبادت غیر خدا کے واسطے اس جگہ مقصود ہے۔ اور آیاء تعبدون کی تخصیص خاص اللہ
کے لیے ہے مخصوص ہیں ہر روز نہ تعارض میں ان آیات ذیل کے وہ مشکل پیدا ہوگی جو غلہ ہو سکے گی چنانچہ وہ آیات یہ ہیں وَاسْأَلُوا اللَّهَ
اَنْ كُنْتُمْ آيَاةً تُعْبَدُونَ ۚ وَانْ اَشْكُرْ لِي وَلَوْ اَلَدْتُكُمْ ۚ اور اس جگہ پہنچے ہیں اور اس جگہ کہ آدم کا
آدم کا۔ اور اس جگہ کہ اللہ الَّذِي خَلَقَهُنَّ ان کنتھ آیاء تعبدون ۚ یعنی اور اس جگہ کہ خاص اللہ کا جسے انکو بنایا اگر تم چاہیں
خدا کی ہی عبادت کرتے ہو۔ اور اسی آیت کریمہ یعنی آیه وَمِنْ آيَاتِهِ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ سے تفرقہ دینے پر بھی یہی خاص پہنچے ہیں
اور جو سجده بندگی کے خیال سے خاص ہر گاہ کہ شکر فی العبادت نہیں ہے جیسے فرمایا حق سبحانہ سورۃ ص رکوع پنجم میں اِنْ قَالُوا رَبُّكَ
لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَلَقْتُ بَشَرًا مِّن طِينٍ ۚ فَإِذَا سُوِّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِن رُّوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ ۚ فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ
كُلُّهَا جَمْعًا إِلَّا الْإِبْلِيسَ ۚ اسْتَكَبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ۚ قَالَ يَا أِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ
بِإِيدِي ۚ اسْتَكَبَرْتَ ۚ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ ۚ یعنی جب کہا تیرے ملائکہ کو تحقیق میں بشر کو مٹی سے بنایا اور انہوں نے تجھ جیسے انکو ٹھیک کہا
اور انہیں اپنی روح پھونک دی تو انہوں نے کہا کہ یہ سادہ بن بکر گریو۔ تو سب سارے سارے فرشتوں نے سجده کیا سو ابلیس کے کہ اسکا کہنے لیا اور
منکر نہیں ملکیا۔ فرمایا ابلیس کس چیز نے تجھ کو سجده کرنے سے روکا اسے کہ جسکو میں نے اپنے ہاتھ سے بنایا۔ کیا تو نے غور کی لی۔ کیا تو میری ربوبیت و اہمیت کو

شہادت شرک فی
العبادۃ سجده عبادت
میں قرآن مجید

یہاں سورج اور چاند کو سجده نہ کرو اور اللہ کے لیے ہی سجده کرو

وَقَرُودٌ حَكَاتًا وَخَرُودًا ۖ قَالَ يَا أَبَتِ هَذَا تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا
الایہ میں قال قاتلہ فی قولہ وخروالہ سجداً کانت خجۃ الناس یومئذ سجدو بعضہم
 لبعض تفسیر کیرم باید دانست اختلاف کیفیت سجده از انکہ سجدہ بمعنی سر بر زمین نہادن و خمیدن
 است از لفظ فقوا کہ بمعنی در افتیدن و از لفظ خر واکہ بمعنی بروی افتادن است مرتفع شد و قولہ تعالیٰ
 خراً رکعاً و اناب بیان کیفیت اضطراب است یا اشارت بصلوۃ انابت و استغفار پس پیش
 چنین باشد بروی افتادن داخل یا عجز کنان و ظاہر است کہ مقصود فی الکلام خر است و مایۃ عجز در سجده
 است ورنہ اجتماع متخالفین یعنی خر و رو و رکوع صورت نہ بندد و از لفظ لہ بتائید لما خلقت بیدئی
 و قال یا ابنت ہذا تأویل رویای من قبل قد جعلہا ربی حقاً تخصیص سجده برای حضرت
 آدم و حضرت یوسف علی نبینا وعلیہما الصلوۃ والسلام واضح تر۔

ترجمہ اور فرمایا حکایتاً و خر و الہ سجداً اس آیت میں و رفع البویہ علی العرش و خر و الہ سجداً و قال
 یا ابنت ہذا تأویل رویای من قبل قد جعلہا ربی حقاً الایہ کہ سورہ یوسف رکوع یازہم میں ہے
 یعنی اور پنچا بھایا اپنی اباپ کو تخت پر اور ویسب حضرت یوسف کے آگے سجدہ میں کر پڑے تو حضرت یوسف نے کہا ای میری ابا
 یہ میرے اُس پہلو خواب کی تفسیر ہے کہ تحقیق اُس کو میرے رب سے پہنچ کر دیا۔ حضرت قتادہ رضی اللہ عنہ نے اس قول و خر و الہ
 سجداً کی تفسیر میں یہ فرمایا کانت خجۃ الناس یومئذ سجدو بعضہم لبعض یعنی ویسب کے بل سجدہ
 کو کر پڑے۔ کیونکہ اس وقت لوگوں کی یہ خجۃ تھی کہ بعض بعض کو سجدہ کرتے تھے۔ جیسا تفسیر کیرم میں ہے۔ اب معلوم ہو جو کہ
 سجدہ کے معنی سر زمین پر رکھنا اور ٹھیکنا ہیں تو لفظ فقوا سے جسکے معنی گر پڑو اور لفظ خر واکے جسکے معنی منہ کے بل
 پڑ گئے کے ہیں کیفیت سجده کا اختلاف اُٹھ گیا۔ رہا کلام الہی جل جلالہ خر واکہ و اناب سو یہ بیان ہی کیفیت
 اضطراب کا یا یہ اشارہ ہی نماز انابت و استغفار کا۔ پس اسکے معنی یہ ہو گئے کہ منہ کے بل گر پڑا جھکتا یا عاجزی کرتا۔ اور
 یہاں مقصود کلام میں جو کچھ ہے وہ خر یعنی منہ کے بل گر پڑنا ہے حالانکہ انتہا عجز کی سجده ہی میں ہے ورنہ خر و
 اور رکوع یعنی منہ کے بل گر پڑنا اور جھکتا ان دو تجارت کا اجتماع نہیں ہو سکتا اور اس اجتماع کی صورت یہ کہ چاہل
 ہے۔ اور لفظ لہ یعنی اُسکے لیے یا اُسکے آگے جو آیات مذکورہ میں فقرہ فقوا لہ و اناب و خر و الہ سجداً
 میں ہی اُسکی تائید میں یہ فقرہ لما خلقت بیدئی یعنی اُسکو لیے جسکو میرا پنے اخص سے بنایا۔ اور قال یا ابنت ہذا تأویل رویای من قبل
 قبل قد جعلہا ربی حقاً الایہ یعنی حضرت یوسف علیہ السلام کا اپنی اباپ سے کہنا کہ یہ میرے اُس پہلو خواب کی تفسیر ہے کہ انتہا عجز کی سجده ہی میں ہے
 سجدہ کرتے دیکھا تھا اب کیرم نے اُسکو سچ کہہ دیا کہ تم سب سجدہ کیا۔ انہیں آیات میں موجود ہیں جو حضرت آدم اور حضرت نوح علیہما السلام پر لایا گیا تھا۔

وتیر باید دانست کہ از اشارت بعہد منویات با سد سجانہ است چہ مستعمل است و غیر ذوی العقول
نیز غالباً و صحت بخصوص حضرت آدم بقرینہ محلی و تخصیص خلقت بیدئی است و اندکاً علم بحقیقۃ
الاصواب و ازینجا است کہ حکم شرک فی العبادت بریں سجدہ تخیلہ حقوق کفر کند بر حکم و در صورت عدم
ثبوت نسخ قیاس نیست کہ استکبار و انکار ازیں سجدہ بایستحق کشد و اگر فرق نکرده شود بینیت
تخصیص سجدہ این است کہ امر فرمود اللہ سجانہ بشرک و شرک آورد حضرت یعقوب عم داین متعارض خواہ
شد از انہی سجدہ عبودیتہ و عصمتہ نبی نہ موافق و نہ منسوخ ازینکہ شرک باتفاق جملہ کل مہنی عنہ است
و اگر فرق کرده شود خود ظاہر است کہ سجدہ عبودیت شرک است نہ غیر او و لیکن بعد ثبوت قطعی
نسخ عبودیت سجدہ عبودیت از قرآن مجید چنانکہ معمول علم اصول است وقوعش کبیرہ باشد

و نہ مباح باشد بقاعدہ علم اصول

ترجمہ اور یہ بھی معلوم رہے کہ حرف ما جو فقرہ لما خلقت لبیدئی میں ہے گو اس سے اللہ سجانہ کما علم منو
کی طرف اشارہ ہو رہا ہے یعنی وہ عام اشارہ جو خدا کی طرف نسبت کی گئی ہیں۔ کیونکہ عربی میں حرف ما اکثر ذوی العقول
میں استعمال کیا جاتا ہے لیکن قرینہ محلی اور تخصیص خلقت بیدئی پر نظر کر کے حضرت آدم علیہ السلام کے خاص ہونے پر
اسکی صراحت ہے یعنی عزت کا استعمال اکثر مبیقل اشیا کے لیے زبان عربی میں ہوتا ہے لہذا اس سے اشارہ اگرچہ ان
عام اشیا کی جانتا ہے۔ خدا کی مسوبات میں ہیں لیکن تشریف محل اور خاص خدا کے ماتھے کی نبی ہوئی مخلوق کی خصوصیت
پر نظر کر کے حضرت آدم علیہ السلام کے خاص ہونے پر صاف و صریح اشارہ کر رہا ہے کیونکہ حرف ما کا استعمال کبھی صما
مستعمل کے لیے بھی ہوتا ہے گو اکثر اور غالباً نہیں بخلاف حق موصولہ کے کہ اسکا استعمال ہمیں اکثر اور غالباً ہے۔ اور حقیقت
صواب کو اندر برتری جانتا ہے۔ اور ہمیں ہی معلوم ہو گیا کہ اس سجدہ تخیلہ پر حکم شرک فی العبادت اس کے حاکم پر کفر کو لاحق
کر گیا۔ بلکہ اس کے منسوخ ثابت ہونے کی صورت میں قیاس یہ ہو کہ اس سجدہ سے استکبار اور انکار بایستحق کو کھینچ لیا جائے
یعنی جو کلام الہی پر انکار و استکبار کا حکم ہے اسی کا وہ منسوخ ٹھہرے گا۔ اور اگر تخصیص سجدہ کے ساتھ نیت میں فرق
نکلیا جائیگا تو یہ ہوگا کہ اللہ سجانہ نے شرک کا حکم فرمایا اور حضرت یعقوب عم ہی شرک ظاہر ہوا اور یہ شرک انہی
مخالفت سجدہ عبودیت ہی جو غیر کے لیے مہنی عنہ ہے اور عصمت نبی سے کیونکہ نبی معصوم شرک وغیرہ سے خدا کی تباہ
میں ہے متعارض ہوگا نہ موافق ہوگا اور نہ منسوخ کیونکہ نہ آیات موافق سے رفع لغراض ہو کر توافقی ہو سکے گا نہ

منسوخ سے اس لیے کہ شرک بالانفاق تمام ملتوں میں نبی عنہ ہی اور حکمی مخالفت ہر ایک نبی کی ملت میں ثابت ہے۔ اور اگر تخصیص سجدہ کی کرکیت کے
ساتھ فرق کیا جائیگا تو خود ظاہر ہے کہ سجدہ عبودیت کی کبیرہ شرک ہے نہ اس کے سوا اور سجدہ۔ لیکن قرآن مجید ہی سجدہ عبودیت کے سرغیر سجدہ
منسوخ قطعی ثابت نہ ہو سکے جبکہ جیسا کہ علم اصول کا معمول ہے سجدہ غیر کا واقع ہونا کبیرہ ہوگا و نہ علم اصول کا قاعدہ پر مباح ہوگا جبکہ غیر
سجدہ عبودیت کلام مجید سے منسوخ قطعی ثابت نہ ہوگا *

واذکریمہ وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا ۝ لَسْتَ وَهْنِ سَجْدَةٍ تَحْتَهُ ثَابِتٌ لِّیْ شَوْءٍ
بسبب وقوع اختلاف در تحقیق لفظ ومعنی مساجد چنانکہ گفتہ شد کہ مساجد جمع مسجد بکسر جم
ہم ظرف بمعنی موضع سجدہ است و اس کریمہ نازل شد تنبیہاً در منع مشابہت با یہود و نصاری
کہ عبادت میکنند حضرت عزیر و حضرت عیسیٰ علی نبینا وعلیہما الصلوٰۃ والسلام را یا الوہیت
در صوامع خود را و در منع مشابہت با مشرکین کہ گرد بیت الحرام میگفتند لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ
لَكَ الْاَشْرَیْكَ ھوَلَاكَ وگفتہ شد کہ نازل گردید برای کسانیکہ عرض کردند یا رسول اللہ صلعم
دریں مسجد حضور تو انیم بسبب دوری فرمان رسید کہ ہمہ مسجد برای خدائی دانا و بدینا است چنان
کہ تو ائید عبادت با خلاص نمایند۔ وگفتہ شد کہ نازل گشت در اباحتہ آنکہ تمام روی زمین مسجد
است برای اُمّۃ آنحضرت صلعم پس عبادت با خلاص کنید وگفتہ شد کہ مراد از مواضع سجود
سجدہ است اسی سجدہ مخصوص برای خدائے عزوجل است

ترجمہ اور آیت کریمہ وَاَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلّٰهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللّٰهِ اَحَدًا ۝ جو سورہ جن کے اول رکوع میں ہے۔ یعنی اے
بے شک مسجدیں خدائے ہی لیے ہیں سو تم نہ پکارو اللہ کے ساتھ کسیکو۔ اس کریمہ سے مساجد کے لفظ اور معنی کی تحقیق میں اختلاف
واقع ہوئی کہ سبب سجدہ تہیتہ کا لفظ اور معنی یعنی مسجون اور منع ہونا نہیں ثابت ہوتا ہے چنانچہ کہا گیا ہے کہ مساجد جمع
مسجد بکسر جم صیغہ اسم ظرف کا ہے جس کے معنی موضع سجدہ کے ہیں۔ حالانکہ یہ آیت کریمہ یہود اور نصاری کے ساتھ نشان
میں مخالفت کے لیے تنبیہاً نازل ہوئی ہے کہ وہی حضرت عزیر اور حضرت عیسیٰ علی نبینا وعلیہما الصلوٰۃ والسلام کی انہی اپنے
عبادت خانوں میں خدا مانکر عبادت کرتے تھے۔ اور ان مشرکین کی مشابہت میں منع کیلئے بھی جو بیت الحرام کے گرد لَبَّیْكَ
لَا شَرِيكَ لَكَ الْاَشْرَیْكَ ھوَلَاكَ کہتے تھے نعوذ باسئہما۔ اور یہ بھی کہا گیا کہ یہ آیت ان لوگوں کے لیے نازل ہوئی
جنہوں نے عرض کیا یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہم اس مسجد میں دوری کے سبب نہیں حاضر ہو سکتے حکم ملا کہ
سب مسجدیں خدائے دانا اور نبیائے وسطے میں جہاں ہو سکے تم خلاص سے عبادت کرو۔
اور یہ بھی کہا گیا کہ یہ آیت اس بات کی اباحت میں نازل ہوئی کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم
کی امت کے واسطے تمام روئے زمین مسجد بنا دیا اور عبادت کو ہر جگہ مباح کر دیا جہاں چاہو خلاص سے عبادت کرو۔
اور مساجد کی نسبت یہ بھی قول ہے کہ مواضع سجود سے مراد مسجد ہے یعنی مراد ظرف سے منظر و فہم ہے۔ اس
صورت میں مطلب آیت یہ کہ مسجد خدائے عزوجل کے لیے مخصوص ہے۔

تحقیق لفظ ومعنی مساجد جمع اختلاف نزول چنانچہ
اور یہ کہ سجدہ تہیتہ مسجون و منع نہیں ہے۔

وگفتہ شد کہ مساجد جمع مسجد بفتح جیم مصدر میمی بمعنی سجدہ است جنسا پس تنبیہ بوضو صیغہ اجتناب
سجدہ باری خدا عزوجل است و دریں دو صورت اخیر بقرینہ فلا تدعوا مع الله احدًا خصوصیت سجدہ
عبودیت مفہوم میشود نہ سجدہ تہنیتہ و اگر گرفته شود از مساجد اجناس سجدہ این مہلول قطعی الثبوت نیست
بسبب اختلاف و قرینہ مذکور تا نسخ بود و سجدہ تہنیتہ را و اس اختلاف بمطالعہ تفاسیر متواتر یافت
الکون سخن است تحقیق معانی احادیث طیبہ چنانکہ ذکر کرد صاحب کواۃ از شرح امام محی السنہ
عن ابی خریۃ ^۱ انه راوی فیہا یرى النائم انه سجد على جبهة النبي صلعم فاخبره فاضطجع له
النبي صلعم وقال صدق رؤياك فنجد على جبهة النبي صلعم ان لفظ صدق رؤياك لانه
بر اشارت بجا آوردن این سجدہ است ظاہر است کہ دریں حدیث شریف مراد سجدہ عبودیت نہ
تہنیتہ نیست پس ظن آنست کہ این سجدہ تہنیتہ باشد اگر سجدہ عبودیت بودی حضرت صلعم خستش
بر پیشانی نورانی و تاویل در کلام مقرر مودے واللہ تعالی اعلم بالصواب -

الکون سخن است تحقیق معانی احادیث طیبہ چنانکہ ذکر کرد صاحب کواۃ از شرح امام محی السنہ

مطلب تفسیر حدیث شریف
عن ابی خریۃ ^۱ انه راوی فیہا یرى النائم انه سجد على جبهة النبي صلعم فاخبره فاضطجع له
النبي صلعم وقال صدق رؤياك فنجد على جبهة النبي صلعم ان لفظ صدق رؤياك لانه

تفسیر چھمہ اور یہ بھی قول ہے کہ مساجد جمع مسجد بفتح جیم مصدر میمی ہے جس کے معنی جنس سجدہ ہو پس اجناس
سجدہ کی خدائے عزوجل کے لیے خاص ہو سکتی تنبیہ ہے۔ اور ان دو آخری صورتوں میں فلا تدعوا مع الله احدًا
احد اے قرینہ سے سجدہ عبودیت کی خصوصیت سمجھی جاتی ہے نہ سجدہ تہنیتہ کی۔ اور اگر مساجد اجناس سجدہ ہی
مان لی جاویں تب بھی یہ مہلول اختلاف اور قرینہ مذکور کے سبب قطعی الثبوت نہیں ہے کہ اسکا ثابت ہونا قطعی
مانا جاسکے تاکہ خاص سجدہ تہنیتہ کے لیے نسخ بنجاء دے۔ اور یہ اختلاف تغایر کے مطالعہ سے معلوم ہو سکتا کہ
اب احادیث طیبہ کے معانی کا تحقیق میں گفتگو ہے جیسا صاحب مشکوٰۃ نے ذکر کیا ہے شرح امام محی السنہ سے
کہ حضرت ابی خریۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے روایت ہے کہ اُفعلوں نے روایت کی اس بارہ میں جو سنا ہوا آدمی
خواب میں دیکھتا ہے وہ یہ کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کی پیشانی مبارک پر انھوں نے سجدہ کیا خواہ
میں پھر آپ سر اگر بیان کیا تو ان کے لیے نبی صلی اللہ علیہ وسلم چٹ لیٹے گئے اور فرمایا آپ خواب کو بیچ
کرے پس حضرت خزیمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے نبی صلی اللہ علیہ وسلم کی پیشانی نورانی پر سجدہ
کر لیا۔ اس حدیث شریف میں لفظ صدق رؤياك مراد یہ ہے کہ اس سجدہ کی بجا آوری کی اشارت پر دلالت
ہے۔ ظاہر ہے کہ اس حدیث شریف میں سجدہ عبودیت اور تہنیتہ کی مراعت نہیں ہے۔ پس گمان یہی ہے
کہ یہ سجدہ سجدہ تہنیتہ ہو ورنہ اگر سجدہ عبودیت ہوتا حضرت صلی اللہ علیہ وسلم رخصت سجدہ
کی پیشانی نورانی پر اور کلام میں تاویل نہ فرماتے واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب *

تفسیر چھمہ اور یہ بھی قول ہے کہ مساجد جمع مسجد بفتح جیم مصدر میمی ہے جس کے معنی جنس سجدہ ہو پس اجناس
سجدہ کی خدائے عزوجل کے لیے خاص ہو سکتی تنبیہ ہے۔ اور ان دو آخری صورتوں میں فلا تدعوا مع الله احدًا

تفسیر چھمہ اور یہ بھی قول ہے کہ مساجد جمع مسجد بفتح جیم مصدر میمی ہے جس کے معنی جنس سجدہ ہو پس اجناس
سجدہ کی خدائے عزوجل کے لیے خاص ہو سکتی تنبیہ ہے۔ اور ان دو آخری صورتوں میں فلا تدعوا مع الله احدًا

طلب فقیر و شریف: اربع الامام احمد و عثمان رحمہ اللہ
انہما صلعم کان فی نفر من المهاجرین۔ واللہ

واخرج الامام احمد بن حنبل رض عن عائشة رضي الله عنهما ان رسول الله صلى الله عليه وسلم كان في نفر من المهاجرين ولا نصارى فجاء بغير منجد له فقال اصحابه يا رسول الله صلعم لتجد لك البهائم والشجر ففطن الحق ان لتجد لك فقال رسول الله صلعم اعبدا ربكم واكموا احكامكم ولو كنتم امرا لا احد لا امرت المرأة ان لتسجد لزوجها وبراكنه نظر بفتح جواب باسوال ضرورتا جواب از سوال خاص مجمل بضم غموم غبارت و غموم معبود و غموم اكرام و كرم مساوي المنزلة تفصيلا بفصاحت كلام و بلاغت مرام است حاصل آنت كه هر چه از جنس عبادت بدني و مالي برا معبود است بر او اكرام مساوي همانند دست

فقیر حدیث دوم مع رد و فوج بتضمین و ادعیت عائشہ رضی اللہ عنہا شریف اور سوال صحابہ اور جواب آنحضرت صلعم مع ثبوت سجدہ بختہ بلا علی منتظر حدیث

ترجمہ اور آنحضرت امام احمد بن حنبل رضی اللہ عنہ نے حضرت عائشہ رضی اللہ تعالیٰ عنہا سے یہ حدیث نکالی ہے کہ تحقیق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ایک گروہ میں ہاجرین اور انصار کے تھے کہ ایک اونٹ آیا اور اس نے آپ کو بچہ کیا تو آپ نے جواب دیا کہ یا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم آپ کو چاہئے اور درخت سجدہ کرتے ہیں پس ہم آپ کو بچہ کرتے ہیں کیونکہ زیادہ لائق ہیں تو رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا اپنے رب کی بندگی کرو اور اپنے بھائی کو بھی تکریم و عزت کرو۔ اور اگر میں کسی کو کسی کے واسطے سجدہ کرنا حکم کرنا والا ہوتا تو اللہ میں غور تو کیا ان کے شہر وں کے لیے سجدہ کرنے کا حکم دیتا۔ یہاں سمجھنا چاہیے کہ جواب کو سوال کے ساتھ جو تعلق ہے اسے نظر کرنے سے یہ بات ضرور معلوم ہوگی کہ سوال خاص مجمل کے ضمن میں غموم عبادت اور غموم اكرام اور غموم مساوي المنزلة بطور تفصیل ہے پوری فصاحت کلام اور بلاغت مرام ہے۔ یعنی سوال و جواب کے تعلق میں ان کے درمیان غور پر کرنا کہ مفہوم مطالب کے لیے ان کے آپس کے تعلق میں غور و نظر کرنا ضروری ہے اور ضروری امر معلوم ہونگے۔ ایک یہ کہ سوال حضرت سجدہ کی بابت ہے۔ دوسرے اس کا جواب نہیں ہے۔ تیسرے میں مجمل جواب کے ضمن میں غموم عبادت کا بیان ہے۔ چوتھے خصوص جود کا اظہار ہے۔ پانچویں غموم اكرام کا حکم ہے۔ چھٹے ہر تہہ لوگ بھی جو غموم اكرام میں شامل ہو کر مكرم سمجھے جاتے ہیں ان کا بھی غموم ہے۔ ساتویں اس حکم اكرام کی تفصیل مرام ہے۔ آٹھویں باوجود عمل نظام کے اس قدر مطالب من التخصیص کہ ہند بیان سے باہر میں اس نظام کا اپنے مقاصد میں ضمیمہ و بلیغ ہونا بخوبی ظاہر ہے اور نقصا حتیہ کہ زبان عام ہم حاوی مطالب ہو۔ اور بلاغت یہ کہ قلیل الفاظ میں کثیر معانی ہوں۔ دسواں یہ کہ ہر کچھ بدنی اور مالی عبادت کی جنس ہے۔ بنیت جودیت معبود کیواسیہ ہے وہی بصورت اكرام بتفارق بنیت برا شخص کے اكرام کے لیے یا نہ ہے پس ہر تہہ کے لیے زیادہ مناسب ہے اور سجدہ بھی ایک قسم اسی کی ہے۔ مطلب یہ کہ اس خاص عبادت سجدہ کا جواب عام عبادت کے حکم اور مرام میں خصوص معبود کا اظہار کرنا پھر اكرام مساوی کا حکم اسی محیط کر کے نمبر اولویت کا بقیت نہ شرط ان بات کا منتفی ہے کہ کچھ یا نہ بدنی و مالی کے معبود کی ہر بنیت جودیت ہی مساوی کے اكرام کے جو جائز ہے بنیت بختہ و کرامت پس اسی کے اكرام کیونکہ اولیٰ ہے حالانکہ سجدہ بھی بجا بنیاد ہے تو ثبوت عبادت خاص غموم عبادت کے لیے کیسے مانع ہو گا۔

پس برائے اعلیٰ اولیٰ است و سجدہ ہم نوعی از انست ازینجا است کہ سجدہ و قیام بر بطریدین و
و انحناء و نذرانہ از ہر چہ باشد و سجدہ اگر امارا و است و بقطع تعلق مذکور جواب از سوال تو
شہد و نیز اصلی دیگر برای استدلال بر جواز قیام بر بطریدین و انحناء و سجدہ اگر امارا ثابت
چنانکہ فقہار جواز اہنمہ فرمودہ اند ہم وظاہر است کہ امر ثابت است نہ ہی مگر اشارتاً از عموم
عبادت بغیر معبود کہ آں امر اداست بجائی خود و مانع نشود سجدہ تہیتہ ثابت مذکور را و اگر
مردم شود سجدہ تہیتہ معارض شود ثابت مذکور را فکیف الزعم و خصوص اکرام باخوت حق
معارض شود عموم ثابت قرآنی و حدیثی را کہ باکرام غیر عام واقع است قال سبحانہ و اخفض
جناحتک للؤمنین لایہ و قال صلعم ان من اجلال اللہ اکرام ذی شیعۃ المسلم
پس عموم اکرام باخوت مجازی است ای بمعنی مساوی و اخوت حقینی با حضرت سرور نبیا صلعم ثابت

ترجمہ پس یہاں سے پہلے حاصل ہو گیا کہ سجدہ اور ماتمہ باندہ کرکھڑا ہونا اور سلام کیلئے جھکنا اور نذر کرنا جس
چیز کی ہو اور قربانی اکرام مکرم کے لیے جائز ہے اور اگر اس تعلق سے جو سوال و جواب کی نسبت مذکور ہے قطع نظر کیا
تو یہ جواب سوال خاص کا کیسے ہوگا بلکہ نہیں ہو سکتا ہے کہ قطع تعلق مذکور کرنے پر سوال خاص سجدہ کا یہ جواب ہو سکتا
اسکے ایک اصل اور قاعدہ اور بھی اکرم تقسیم کے لیے ماتمہ باندہ کرکھڑے ہوئے اور جھکے اور قربانی کرنے کے جو اس پر
دلیل اختیار کرنے کے واسطے ثابت ہے جیسا کہ فقہار نے ان کو جائز فرمایا ہے اور وہ ظاہر ہے ہر طرح کہ حدیث مسطورہ
میں جواب سوال میں جو امر ہے وہ ثابت نہ ہی یعنی کرنا حکم ہے مانع نہیں ہوگا کہ عموم عبادت سے اشارتاً بغیر معبود
کے لیے بھی ثبوت ہے کہ وہ بجائی خود مراد ہے اور سجدہ تہیتہ امر ثابت مذکور کا مانع نہیں ہوتا ہے کیونکہ سوال ثابت کا
جواب ثابت میں بغیر نفی یہی واضح ہوا ہے پس اثبات عبادت معبود مخصوص تعظیم عبادت غیر مخصوص کا نافی مانع
ہے اور حکم ثبوت اکرام ہر قسم کی تعظیم و کرم و شائستہ ہے اور سجدہ تہیتہ بھی تعظیمی اور اکرامی ہے تو بطور تعظیم
مکرم کے لیے جائز ہے اور امر ثابت مذکور کا کسی طرح مانع نہیں کیونکہ عموم عبادت میں تحت اکرام داخل ہے پس
خصوص عبادت کو کسی طرح مانع اور اسکا معارض نہیں ہے اب یہ زعم کہ سجدہ تہیتہ امر ثابت مذکور کا معارض ہوتا
ہے کیسا زعم ہے حالانکہ خصوص اکرام بھی حقیقی اخوت کے ساتھ اس حدیث کے الفاظ اکرموا آخاکم سے ثابت نہیں ہے
اس لیے کہ وہ معارض ہونا ہے عموم اکرام کا جسکا ثبوت قرآن اور حدیث کے اکرام غیر کے لیے عام واقع ہوا ہے جیسا فرمایا
نی سبحانہ و اخفض جناحتک للؤمنین لایہ کہ سورہ حجہ کے رکوع ششم میں ہے یعنی اور جھکا دیجیے این بارونکو
مؤمنین کو اس لیے لایہ کہ یہ بزرگوں کو خردوں کے لیے زیبا ہے اور فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے کہ

ہاں جواز سجدہ تہیتہ و قیام و نذر کرنا و سلام با انحناء
و نذر کرنا و قربانی اکرام مکرم کے لیے

یہاں سے پہلے حاصل ہو گیا کہ سجدہ اور ماتمہ باندہ کرکھڑا ہونا اور سلام کیلئے جھکنا اور نذر کرنا جس
چیز کی ہو اور قربانی اکرام مکرم کے لیے جائز ہے اور اگر اس تعلق سے جو سوال و جواب کی نسبت مذکور ہے قطع نظر کیا
تو یہ جواب سوال خاص کا کیسے ہوگا بلکہ نہیں ہو سکتا ہے کہ قطع تعلق مذکور کرنے پر سوال خاص سجدہ کا یہ جواب ہو سکتا
اسکے ایک اصل اور قاعدہ اور بھی اکرم تقسیم کے لیے ماتمہ باندہ کرکھڑے ہوئے اور جھکے اور قربانی کرنے کے جو اس پر
دلیل اختیار کرنے کے واسطے ثابت ہے جیسا کہ فقہار نے ان کو جائز فرمایا ہے اور وہ ظاہر ہے ہر طرح کہ حدیث مسطورہ
میں جواب سوال میں جو امر ہے وہ ثابت نہ ہی یعنی کرنا حکم ہے مانع نہیں ہوتا ہے کیونکہ سوال ثابت کا
جواب ثابت میں بغیر نفی یہی واضح ہوا ہے پس اثبات عبادت معبود مخصوص تعظیم عبادت غیر مخصوص کا نافی مانع
ہے اور حکم ثبوت اکرام ہر قسم کی تعظیم و کرم و شائستہ ہے اور سجدہ تہیتہ بھی تعظیمی اور اکرامی ہے تو بطور تعظیم
مکرم کے لیے جائز ہے اور امر ثابت مذکور کا کسی طرح مانع نہیں کیونکہ عموم عبادت میں تحت اکرام داخل ہے پس
خصوص عبادت کو کسی طرح مانع اور اسکا معارض نہیں ہے اب یہ زعم کہ سجدہ تہیتہ امر ثابت مذکور کا معارض ہوتا
ہے کیسا زعم ہے حالانکہ خصوص اکرام بھی حقیقی اخوت کے ساتھ اس حدیث کے الفاظ اکرموا آخاکم سے ثابت نہیں ہے
اس لیے کہ وہ معارض ہونا ہے عموم اکرام کا جسکا ثبوت قرآن اور حدیث کے اکرام غیر کے لیے عام واقع ہوا ہے جیسا فرمایا
نی سبحانہ و اخفض جناحتک للؤمنین لایہ کہ سورہ حجہ کے رکوع ششم میں ہے یعنی اور جھکا دیجیے این بارونکو
مؤمنین کو اس لیے لایہ کہ یہ بزرگوں کو خردوں کے لیے زیبا ہے اور فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے کہ

و مجازی مبنی عنه کفر است لفظوله تعالی و لا تجتمه و اله بالقیال کجهر بعضکم
 لبعضی ان تحتبط احوالکم الا ین و از لو کنت امرا الخ نفی امریه مخصوصه باین سجده باقی
 استمرارش باقتضای ربط با حدیث ثابت است نه نفی سجده بلکه ثبوت استحسان این
 سجده و او گویندش برای والدین و استادین و رسول الله صلیم بمقابله زن و شو
 هست چه اموری نه و اندک سجده تحیه و نه نفی امریه عامه مستمره چه آنحضرت صلیم آمر و
 ناهی است عموماً و استمرارش بدلالة عموم لفظ آمر و ربط با حدیث و فی الواهب اللذیه
 عن النبی بن مالک رض قال دخل رسول الله صلیم معه ابوبکر و عمر و جیل

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم
مطالع خير من ربه في الحاسب للدين

[illegible]

تفسیر حدیث سودمورت اس فقرے کے مفہوم میں شیخ جواہر علی صاحب دہلوی

من الاضاروفی الخاطئ غم فنجذات له صلعم فقال ابو بکر یا رسول اللہ صلعم نحن احق بالسجود لك من هذه الغنم فقال رسول اللہ صلعم لا ينبغي لاحد ان يسجد لاحد الا لله تعالى۔ یا مہر دانت کہ بر لفظ سجدو الف ولام عہد ذہنی تو اندشدا عنی سجدہ کہ غم بجا آورده وآں جز تعظیمی تو اندشدا ازینجا است از صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نحن احق بالسجود لك من هذه الغنم نہ الف ولام استغراق کہ شتمل سجدہ عبودیت تو اندشدا وآں برائی غیر اللہ تعالیٰ جائز نیست و لفظ ینبغی در محل جواز مستقل است نہ وجوب پس حاصل این است کہ این سجدہ پیش از آنست کہ مستند رک منہم و اثبات کسی بر برای کسی مکن سزاوارست برائی اللہ جل شانہ بجز از نفی پیش در مستدرک منہم و اثبات پیش در مستدرک ہم و در بی ضرورت الا بنا بر استدراک است نہ تخصیر پیش چہ جواز مانع تخصیر است

ترجمہ انصاری مدنی اللہ تعالیٰ عنہم فقہ اور ائمہ اطہار میں ایک بکری تھی پس اُسے حضور صلی اللہ علیہ وسلم کو سجدہ کیا۔ اس پر حضرت ابو بکر رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے عرض کیا یا رسول اللہ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم ہم آپ کو اس سجدہ کرنے کے اس بکری سے زیادہ حقدار ہیں اس وقت رسول اللہ تعالیٰ علیہ وعلیٰ آلہ وسلم نے فرمایا کیونکہ کسی کا سجدہ کرنا نہیں زیادہ ہے لیکن خدایہ بزرگ کے لیے یہاں یہ سمجھو کہ بات یہ کہ لفظ سجدہ پر فقرہ نحن احق بالسجود الخ میں الف ولام عہد ذہنی کا ہو سکتا ہے کہ مراد اس سے وہی سجدہ ہی جو بکری نے ادا کیا اور وہ سوا کو تعظیمی کے اور نہیں ہو سکتا۔ اسی بنا پر قول حضرت صدیق اکبر رضی اللہ تعالیٰ عنہ کا ہے نحن احق بالسجود لك من هذه الغنم یعنی بکری کی نسبت دیگر خود کو زیادہ حقدار سجدہ بیان کیا تاکہ معلوم ہو کہ مراد وہی سجدہ ہے جو بکری نے کیا جس میں غایت تعظیم مقصود تھی۔ نہ الف ولام استغراق کا لفظ مذکور پر ہے جو سجدہ عبودیت کو شتمل ہو سکتا ہے کیونکہ غیر خدا کے لیے ایسا سجدہ جائز نہیں ہے۔ اور لفظ ینبغی اور لا ینبغی کا استعمال محل جواز میں ہونا ہے نہ وجوب میں پس فقرہ لا ینبغی لاحد ان يسجد لاحد الا لله تعالیٰ کا حاصل یہ ہوا کہ یہ سجدہ جس میں کلام ہے کیونکہ کسی کے واسطے زیادہ نہیں ہے لیکن زیادہ ہے اللہ جل شانہ کے واسطے

مستدرک منہم جو از نفی کے ساتھ اور مستدرک میں اثبات کے ساتھ۔ کیونکہ جملہ مستدرک منہم مسکونی جواز نفی سے ہوتا ہے۔ اثبات مستدرک حاصل ہوا ہے اُسکے لفظ لا ینبغی میں نفی جواز کے اعتبار سے کیونکہ کسی کے لیے سجدہ سزاوار نہ ہونا جائز ہے اور جملہ مستدرک الا لله تعالیٰ اس میں اسی اعتبار سے اُسی کا اثبات بوجہ استدراک واجب ہے جس جملہ سابق کا یہ مفہوم حاصل ہے۔ اور اس صورت میں حرف الّا استدراک کے لیے ہو نہ تخصیر کے لیے کیونکہ جواز اثبات و نفی جس کا لا ینبغی مقتضی ہے وہ مانع تخصیر ہے لہذا حرف الّا بمعنی حصراً و استثناءً یہاں نہیں مراد ہو سکتا بجز جواز اور استدراک کے جو

باران لفظ ینبغی بر لا ینبغی کا استعمال محل جواز میں

ہے نہ وجوب میں

م و نیز باید دانت کہ آن یسجد ہم عام تو اند شد کہ عموم سجده عبودیت را ہم مثل تو اند شد و
 اس در تحت لاینبغی تو اند شد کہ منفی یہ **ش** راے غیر اللہ تعالیٰ ہم و مثبت یہ **ش** برائے
 اللہ تعالیٰ ہم بوجوب است پس سخن در سجده جائز تو اند شد کہ سجده تعظیم است نہ **ش** سخن در سجده
 ہم واجب کہ سجده عبودیت است پس ازین حدیث شریف اولویتہ سجده تعظیم ہم برای خداے
 عزوجل کہ شامل عبادت است تو ان ہمیدہ نفعی سجده نخبہ کہ معارض شود و ثوابت را بہ و در باب
 حدیث شریف ای ما رواہ ابو داؤد عن قیس ابن سعد رضی قال انبت الحیڑۃ فرایہم
 یسجدون لمرزبان لهم فقلت لرسول اللہ صلعم کل احق ان یسجد لہ فانبت
 رسول اللہ صلعم فقلت انی انبت الحیڑۃ فرایہم یسجدون لمرزبان لهم فان
 احق ان یسجد لک فقال لی اذایت لوم رت بقبری اکنت تسجد لہ فقلت

فقال لا تفعلوا +

ترجمہ اور یہ بھی سمجھنا چاہیے کہ ان یسجد سے سجده بھی عام مراد نہیں ہو سکتا کیونکہ عموم سجده
 عبودیت کو بھی شامل ہو سکے گا۔ اور سجده عبودیت کا لاینبغی کے تحت میں نہیں ہو سکتا اسلیے کہ یہ منفی یہ
 غیر خدا تعالیٰ کے واسطے ہے اور مثبت یہ خدا تعالیٰ کے لیے مرتبہ و خوب میں ہے یعنی سجده عبودیت کی نفی غیر خدا
 کے واسطے اور اسکا اثبات خدا کے لیے واجب ضروری ہے۔ لہذا گفتگو سجده جائز میں ہو سکتی ہے جو سجده تعظیمی
 ہے نہ سجده واجب میں جو سجده عبودیت سے کہ اسمیں کلام کی تجاویز نہیں۔ پس اس حدیث شریف سے اولویت
 سجده تعظیم کی خداے عزوجل کے لیے بھی کہ شامل عبادت ہے سمجھی جاسکتی ہے۔ نفی سجده نخبہ کی اس سے
 مفہوم ہوتی ہے کیونکہ نفی میں خاص ثوابت کے ساتھ معارضت پیدا ہو جاوے گی +

اور اس حدیث شریف میں یعنی جسکو ابو داؤد نے حضرت قیس ابن سعد رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے
 روایت کیا کہ کہا حضرت قیس رضی اللہ تعالیٰ عنہ نے کہ میں مقام جبرہ میں آیا تو میں نے دیکھا
 کے حاکم کے لیے اُسکے لوگوں کو سجده کرتے دیکھا اُس وقت میں نے اپنے دل میں رسول اللہ
 صلی اللہ علیہ وسلم کی نسبت کہا کہ سب آپ کے لیے سجده کرنے کے زیادہ حق دار میں
 پھر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے پاس آیا تو میں نے عرض کیا کہ میں مقام جبرہ
 میں آیا تو میں نے وہاں کے مرزبان کے لیے اُس کے لوگوں کو سجده کرتے دیکھا پس آپ زیادہ مستحق
 ہیں کہ ہم آپ کو سجده کریں تو آپ نے مجھے فرمایا کیا تو نے معلوم کر لیا جبکہ تو میری قبر پر گزر گیا ہے تو کہ
 اس کا سجده کرے اُس پر میں نے عرض کیا نہیں تو آپ نے فرمایا مست کرو +

مطلوبہ حدیث شریف کو اردو ادوارک
 میں نہیں مقرر تھا ابنت الحیڑۃ +

قیس بن جبرہ جبرہ میں رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی قبر پر گزر گیا ہے تو کہ اس کا سجده کرے اُس پر میں نے عرض کیا نہیں تو آپ نے فرمایا مست کرو +

اس شرط و جزا پر مبنی ہے جو ازیش است ورنہ در صورت تخالف شرط و جزا، سن ای قبل بلی بمقابلہ لا وقیل افعلو بمقابلہ لا تفعلو ام مبنی بر عدم جواز ثابت خواہد شد و در صورت صحت منع از شرط سن محل استفہام بر ادراغ و باید دانست کہ محل استفہام بر ادراغ ہا ہم تواند شد م صحت منع از جزا معارض با ثبات عینی صدق رؤیاک و غیر آن است و این منع کلام سن بمعنی مخاطب م سجدہ تختہ مخصوص بتوفیق بشرط و بتقابلش با ثبات سن ای صدق رؤیاک و غیر آن م صغاً بعموم مفعول نہی بسجود سن متعلق بعموم م مشروط سن یعنی تواند شد کہ این نہی از سجدہ مشروط باشد پس حاصل چنین است کہ اگر ہستی کہ سجدہ کنی قبر را بمعرفت سویت عظمتہم در حیات و ممات سجدہ کنی تو و ہر کہ عارف باشد و اگر نئی کنن تو و ہر کہ نباشد م

ترجمہ یہ شرط و جزا اسکے جواز پر مبنی یعنی خبر دی رہی ہے۔ ورنہ شرط و جزا کے مخالف ہونے کی صورت میں جبکہ ثقلہ لایس بلی کہا جاوے۔ اور لا تفعلو کے مقابلہ میں افعلو کہا جاوے۔ تو اس شرط و جزا کا انبیا یعنی آگاہی عدم جواز پر ثابت ہوگی۔ یعنی بطور استفہام حاضری مزار کی شرط پر اس میں سجدہ کی قید لگانا اسکے جواز کی خبر دی رہا ہے۔ ورنہ جملہ شرط میں در صورت خلاف بجائے تاکہ مان اور بجائے موت کرو کے کہ کہا جائے تو یہ شرط و جزا نہ جائز ہونے پر خبر دی رہی وائے ثابت ہونگے۔ مطلب یہ کہ اس طرح کہنا کہ کیا تو دیکھتا ہے اگر میرے مزار پر گزرے کیا ہو تو کہ اسکا سجدہ کر کے مع اس جواب کہ نہیں تو حکم موت کرو۔ ہمیں اگر حاضر مزار ہونے پر سجدہ کر نیکا جواز نہ مانا جائیگا تو اسکے خلاف میں یہ عبارت کہ کیا تو دیکھتا ہے اگر تو میرے مزار پر گزرے کیا ہے تو اسکا سجدہ کرے مع اس جواب کہ مان تو حکم ہو کہ کرو تو یہ شرط و جزا دونوں نہ جائز ہونے پر آگاہی دی رہی وائے ثابت ہونگو۔ حالانکہ یہ سمجھنے کی بات ہے کہ محل استفہام یعنی کلام کا استعمال استفہام پر جو بطور سوال ہو محمول کرنا مراد کے جائز ہونے پر بھی ہو سکتا ہے۔ اور شرط سے ماننے کے صحیح ہونے کی صورت میں جبکہ شرط مانفت کی مراد پر استفہام کے ساتھ محمول ہو حالانکہ محل استفہام مراد جواز پر بھی ہو سکتا ہے۔ جزا سے معنی ہونا مانفت کا ثابت کے ساتھ معارض ہوگا یعنی جبکہ حاضری مزار کے جواز کے منع کو لا تفعلو افعلو بمعنی ان لیا جواز و توجہ کے جواز کی مانفت کا صحیح ہونا اقوال ثابت کے معارض ہوگا جیسے صدق رؤیاک وغیرہ مذکور ہو۔ اور یہ منع عام لا تفعلو افعلو بمعنی مخاطب کے ساتھ سجدہ تختہ کا کہ اسکا توقف شرط پر ہونے کے سبب منع مخصوص اور اسکا مقابلہ ثابت کے ساتھ ہونے کے سبب یعنی صدق رؤیاک وغیرہ کے کہ مذکور ہو چکے ہیں مع توقف شرط صغف کی صورت میں تو یہ منع عام مخصوص صغف مفعول نہی کے عام ہو چکا سبب یہی سجدہ مشروط ہے یعنی ہو سکتا ہے کہ یہی سجدہ مشروط کی ہو۔ پس حاصل اس طرح ہو کہ اگر تو ایسا ہی کہ میری مادی غلطی کے سبب کہ ساتھ حالت زندگی اور موت میں میری قبر کا سجدہ کرے تو تو اور جو عارف ہو کہ اسے اور جو تجھے یہ معرفت نہیں ہے تو نہ کر اور جو شخص اسکو یہ معرفت نہ ہو۔

تفعلو افعلو بمعنی ان لیا جواز و توجہ کے جواز کی مانفت کا صحیح ہونا اقوال ثابت کے معارض ہوگا جیسے صدق رؤیاک وغیرہ مذکور ہو۔ اور یہ منع عام لا تفعلو افعلو بمعنی مخاطب کے ساتھ سجدہ تختہ کا کہ اسکا توقف شرط پر ہونے کے سبب منع مخصوص اور اسکا مقابلہ ثابت کے ساتھ ہونے کے سبب یعنی صدق رؤیاک وغیرہ کے کہ مذکور ہو چکے ہیں مع توقف شرط صغف کی صورت میں تو یہ منع عام مخصوص صغف مفعول نہی کے عام ہو چکا سبب یہی سجدہ مشروط ہے یعنی ہو سکتا ہے کہ یہی سجدہ مشروط کی ہو۔ پس حاصل اس طرح ہو کہ اگر تو ایسا ہی کہ میری مادی غلطی کے سبب کہ ساتھ حالت زندگی اور موت میں میری قبر کا سجدہ کرے تو تو اور جو عارف ہو کہ اسے اور جو تجھے یہ معرفت نہیں ہے تو نہ کر اور جو شخص اسکو یہ معرفت نہ ہو۔

یابہنی مفید اثبات سن ای تو انہ شد کہ ہنی نفی مفید اثبات باشد پس حاصلش چنین است آنکہ
گفتی کہ سجدہ کنتم قبر را چنین مکن تو و ہر کہ انفرقا است در عظمہ بحالت حیات و مات ہم بخدش
متعلق عموم ہم و جو از گش عام سن جمع مخاطب ہم در مخالف شرط و جزا اش ای قبل
بلی بمقابلہ لا و قبل افعلو بمقابلہ لا تفعلو ہم و تو انقض ثابت سن اے صدق
رویاک وغیراں ہم تو تا ثابت است پس این منع مخصوص بعرض دیگر سن یعنی
شرط ہم نہ بذاتش ضعیف معارض نشود مر عموم ثابت قوی را بلکہ از اشارت شرط و معقول
ہنی در جانب نفی سجدہ قبر مبارک ہم ثابت پس برائے حضرت اکرم و مکرم صلعم در حالت

حیات بالاولیٰ و کویۃ ثابت

ترجمہ آیین عام مخصوص بصورت منفی ایسی ہی سی جو مفید اثبات کی ہر سبب سے منع فعل نہی کے عام ہو کر سبب
ہو سکتا ہو کہ یہی نفی کی ہو و جو اثبات کو مفید ہو پس اسکا حاصل یہ ہو کہ وہ جو تو نے کہا کہ میں سجدہ قبر کا نہ کروں ایسا مت کر
اور جو کوئی ہو و جو کیونکہ میری عظمت بحالت حیات و مات میں تفرق نہ ہوتا ہے۔ اور اس سجدہ بخیمہ کا جو از عام جمع مخاطب سبب
و جزا کے خلاف ہو کی صورت میں جبکہ لا کے مقابل میں بلی اور لا تفعلو کے مقابل میں افعلو کہا جاوے۔ اور اسکے متوافق
ہو نہیں اثرات کے یعنی صدق رویاک وغیرہ کے ساتھ از روی قوت ثابت ہے۔ پس یہ منع مخصوص جو غیر کے یعنی شرط و معارض
ہو نیکی سبب ضعیف ہے باہنی ذات میں خاص عموم ثابت قوی کا معارض نہیں ہو سکتا۔ بلکہ سبب اشارت شرط اور معقول ہی کے

کہ جو نفی کی جانب میں ہو سجدہ قبر مبارک بھی ثابت ہے۔ پس طالت جیساں حضرت اکرم مکرم صلعم کیلئے اولیٰ کے ساتھ ثابت ہے۔ حاصل مطلب تقریر مذکور کا
جو اس حدیث شریف میں اسکے آخر شرطیہ فقرہ سجدہ قبر مبارک کی نسبت ہے یہ ہو کہ ہمیں شرط و جزا سجدہ بخیمہ کے جواز پر لگائی دی رہی ہو کہ یہ صلعم
کا یہ قرار کیا نہ معلوم کیا اگر تو میری تقریر گزرے کیا تو ایسا ہو کہ اسکا سجدہ کرے جسکے جواب میں کیا گیا نہیں تو فرمایا مت کرو۔ ابتداء میں شرط و معقول
استفہام مجول ہوا ہو۔ اور اس قسم کے سوال سے مراد کا جائز ہونا بھی مقصود ہوتا ہے ہاں جو ان مقصود میں کلام ہوا ہو۔ اسکی اگر محل استفہام
مراضع پر شرط مخصوص سجدہ بخیمہ کے لیے ان لیا جاوے یعنی شرط یا زنی کی صورت میں سجدہ قبر کی ماسوا لک ہو و صحیح بھی جاوے تو کسی خراسی سجدہ مذکور کی
ممانعت کا صحیح ہونا اثرات ثابت صدق رویاک وغیرہ کے معارض دافع ہوگا۔ اور یہ منع جو لا تفعلو یعنی نہ کر کے جمع مخاطب اپنی ذات میں عام ہے

شرطیات قبر جو غیر ہے متوقف ہو نیکی سبب مخصوص ہو گیا ہو مگر بحالت منعقہ اور پھر اثرات ثابت مذکور سے مقابل ہو نیکی سبب ضعیف مخصوص
یہ ممکن ہو کہ یہ منع مخصوص معقول ہی لا تفعلو کے عام ہو نیکی سبب ہی سجدہ مشروط ہو جسکا حاصل یہ ہو کہ اگر تو ایسا ہو کہ میری مساوی
خطہ کی معرفت کے ساتھ حالت حیات و مات میں ہر کی فکر سجدہ کر تو تو اور جو عارض ہو کر یا زنی پر صرف نہیں ہو تو تو کر اور جو شخص اسکو یہ معرفت نہ ہو۔
یا ہو سکتا ہو کہ یہ ہی اس ہی سی جو مفید اثبات ہے یعنی نفی کی ہی ہو جسکا عامل اثبات ہو جو حذف سے معقول کے عام ہو نیکی سبب یہی مسمیٰ عموم شامل ہے
پس حاصل اسکا سطح ہو کہ وہ جو تو نے کہا کہ میں سجدہ قبر کا نہ کروں ایسا مت کر تو اور جو کوئی ہو و جو کیونکہ میری عظمت بحالت حیات و مات میں تفرق نہ ہوتا ہے۔ اور اگر

یابہنی مفید اثبات سن ای تو انہ شد کہ ہنی نفی مفید اثبات باشد پس حاصلش چنین است آنکہ
گفتی کہ سجدہ کنتم قبر را چنین مکن تو و ہر کہ انفرقا است در عظمہ بحالت حیات و مات ہم بخدش
متعلق عموم ہم و جو از گش عام سن جمع مخاطب ہم در مخالف شرط و جزا اش ای قبل
بلی بمقابلہ لا و قبل افعلو بمقابلہ لا تفعلو ہم و تو انقض ثابت سن اے صدق
رویاک وغیراں ہم تو تا ثابت است پس این منع مخصوص بعرض دیگر سن یعنی
شرط ہم نہ بذاتش ضعیف معارض نشود مر عموم ثابت قوی را بلکہ از اشارت شرط و معقول
ہنی در جانب نفی سجدہ قبر مبارک ہم ثابت پس برائے حضرت اکرم و مکرم صلعم در حالت

تذکرۃ الحق ترجمہ
باب فیہ الحق ترجمہ
۳۴۴
تذکرۃ الحق

وَعَنْ صَهْبِيبٍ أَنَّ مَعَاذَ الْمَأْقَدِ مِنَ الْيَمَنِ سَجِدَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 فَقَالَ يَا مَعَاذُ مَا هَذَا قَالَ الْيَهُودُ سَجِدُوا لِعِظَمَانِهَا وَعِلْمَانِهَا وَرَأَيْتُ النَّصَارَى
 سَجِدُوا لِقَسْبِيسِهَا وَبَطَارِقَتِهَا قُلْتُ مَا هَذَا قَالُوا نَحْيَةُ الْأَنْبِيَاءِ فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ
 كَذَبُوا عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ تَفْسِيرٌ كَبِيرٌ - ظاہر است کہ سجدہ حضرت معاذ رضی تخیۃ بودہ و سکوت
 حضرت صلعم بران و فرمود کہ دروغ گفتند بر انبیای خود چہ از کریمہ صا کان لبشر الخ ظاہر است
 و حکم شرک نفرمود۔ از اینجا کہ آنحضرت صلعم مغتوبہ او تبت بجوامع الکلمہ است این
 کلام بلاغت نظام کہ درین بحث مذکور شد بحکمت است بنا بر موافقت مفہوم کریمہ صا کان لبشر
 اَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي وَلَكِنْ
 كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ۵

ترجمہ اور یہ حدیث پہنچ کر روایت ہو حضرت صہیب رضی اللہ عنہ سے کہ حضرت معاذ رضی اللہ تعالیٰ عنہ جب بین ہوا آئے غاں
 نبی صلی اللہ علیہ وسلم کو انھوں نے سجدہ کیا۔ تو آپ نے فرمایا اے معاذ یہ کیا ہے عرض کیا یہود اپنے بزرگوں اور عالمان کو سجدہ کرتے
 ہیں۔ اور بنو نصراری کو دیکھا ہے کہ اپنے پادریوں اور سرداروں کو سجدہ کرتے ہیں میں نے کہا یہ کیا ہو انھوں نے کہا سنت تخیۃ انبیاء ہے
 تو آپ نے فرمایا انھوں نے اپنے انبیاء پر جھوٹ کہا۔ یہ حدیث تفسیر کر کے نقل کی گئی۔ ظاہر ہے کہ سجدہ حضرت معاذ رضی اللہ عنہ
 تخیۃ کا تھا کہ خود انھوں نے قول یہود و نصراری نقل کر کے حضور سرور عالم صلعم میں عرض کیا۔ اور حضرت صلعم کا اس پر سکوت
 بھی ظاہر ہے کہ بعد وقوع فعل سوال فرمایا کہ یہ کیا ہے وقت وقوع فعل کچھ نہ فرمایا۔ اور یہ فرمایا کہ اپنے انبیاء پر انھوں نے جھوٹ
 کہا اس لیے کہ آیت کریمہ صا کان لبشر الخ سے ظاہر ہے۔ کہ عنقریب یعنی اُس کے مذکور ہونگے۔ اور اس سجدہ کے لیے حکم شرک
 نہ فرمایا۔ چونکہ آنحضرت صلعم کہ آپ کی لغت و تعریف خود آپ کے فرمائیے مطابق اَوْتِيتُ بِجَوَامِعِ الْكَلِمِ ہے یعنی مجھ کو
 کلام ہما جو جامع سے بھی بڑھ کر ہیں دے گئے ہیں یہ کلام بلاغت نظام کہ اس بحث سجدہ میں اور ہر کی حدیث تر
 مذکور ہوا حکمت پر مبنی ہے اس آیت کریمہ کے مفہوم کی موافقت پر کہ سورۃ آل عمران کے آٹھویں رکوع میں ہے
 مَا كَانَ لِبَشَرٍ اَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَةَ ثُمَّ يَقُولُ لِلنَّاسِ
 كُونُوا عِبَادًا لِّيْ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ
 وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ یعنی بشر کو نہیں زیبا ہے جیکہ اللہ اس کو کتاب اور حکم اور نبوت
 عطا کرے پھر وہ لوگوں کو کہے کہ میری بزدگی کرتے ہو لیکن کتاب الہی کی تعلیم اور اس کی تلاوت
 کر کے ربانی اور خدا پرست بن جاؤ ۶

مطلب در اینجا فقہاء فرمودند +

مع اشارت اباحت سجدہ تہنیت و اولویتہ مع تفاوت الدرجات بموافقت کریمہ فقہوں
کہ ساجدین وہ و باید دانست در صورت تفرض باطل ثبوت دعوی متخالفین رفع
تعارض با کریمہ و حدیث شریف مشکل تر خواهد بود و تخم الکلام فی اثبات المرام - تیس بعد
سخن است در اینجا فقہاء فرمودند کما فی فتاوی الہندیۃ من سجد السطان
علی وجہ التہنیت و قبل الارض بین یدایہ لا یکفر و لکن بآخلاق و تقاہ الکبیر
هو المحتار + قال ابو جعفر رحمہ فان سجد السطان بنية العبادۃ او لم تحضر
النية فقد كفر کذا فی جوہر الاخلاطی و لو قال للمسلم سجداً للملک و لا
فقلنا لا قالوا ان امرہ بذلک للعبادۃ فلا فضل لہ ان لا یسجد کن
اکثرہ علی ان یکفر و کان الصبر افضل و ان امرہ بالسجود للنعیۃ و التظیم
لا للعبادۃ فلا فضل لہ ان یسجد کذا فی فتاوی قاضی خان +

ترجمہ

ساتھ ہی اس کے حدیث مذکور میں آپ کا کلام بلاغت نظام سجدہ تہنیت کے سبب ہے
کا اشارہ کر رہا ہے اور تفاوت درجوں کی بنا پر اس کی اولویت کو اس آیت کریمہ کے موافق بتلوا رہا ہے کہ
فَقَعُوا لَہٗ سَاجِدِیْنَ ہ جس کے معنی اسی ذکر میں بیان فرقی سجدہ عبودیت اور سجدہ تہنیت کے تحت میں پوری
آیت کے ساتھ مرقوم ہو چکے ہیں - اور یہ بھی معلوم ہو کہ متخالفین کے ثبوت دعویٰ باطل کو ان لینکی
صورت میں جو لغراض آیات کریمہ اور حدیث شریف کے ساتھ ہوگا اس کا رفع کرنا اور دور کرنا دشوار ہوگا
یہاں اثبات مقصود میں کلام تمام ہو گیا +

اب اس کے بعد گفتگو اس میں ہے جو فقہاء رحمہ اللہ نے فرمایا چنانچہ فتاویٰ ہندیہ میں جو جس نے
سلطان کو تہنیت کی وجہ میں سجدہ کیا یا اس کے سامنے زمین بوسی کی کافر نہ ہوگا و لیکن گناہ کبیرہ کرے گی
سبب گنہگار ہوگا - اور یہی مختار ہے - ابو جعفر رحمہ اللہ نے کہا - اور اگر کسی نے سلطان
کو سجدہ عبادت کی نیت سے کیا یا اس کو نیت یا ردائی تو تحقیق اس نے کفر کیا - جیسا کتاب جوہر
اخلاطی میں ہے - اور اگر کہا کسی مسلمان کو کہ بادشاہ کو سجدہ کرو ورنہ ہم تجھ کو قتل کر دیں گے کہا فقہاً
نے کہ اگر اس کو اس سجدہ سے عبادت کے لیے حکم کیا ہے تو اسکو افضل یہ ہے کہ سجدہ نہ کرے جس کو کفر
کفر کہے پر مجبور کیا جاوے اس حال میں صبر افضل ہے - اور اگر تہنیت و تعظیم کے لیے سجدہ کرے کا حکم
کیا ہے نہ عبادت کے لیے تو اسکو سجدہ کرنا افضل ہے جیسا فتاویٰ قاضی خان میں ہے +

یہاں تک
دعویٰ متخالفین
رحمہ اللہ

وَتَقْبِيلُ الْأَرْضِ بَيْنَ يَدَيْ الْعُلَمَاءِ وَالزَّهَادِ فَعَلِ الْجَمْعُ بِالْأَفْعَالِ وَالْمُضِي
الْأَشْكَانُ كَذَا فِي الْغَرَائِبِ تَجَوُّزُ الْحَدِّ مَثَلُ غَيْرِ اللَّهِ تَعَالَى بِالْفِيَا وَمَا خِذَ الْبَيْتِ
وَالْأَخْنَاءِ وَلَا يَجُوزُ السُّجُودُ إِلَّا لِلَّهِ تَعَالَى كَذَا فِي الْغَرَائِبِ يَأْتِيهِ نَسْتَحْتَارُ مِنْ
أَسْتَحْتَارُ تَحْتَهُ كُفْرَانِ فَلَا نَزاعَ فِيهِ وَلَكِنْ كَبِيرُهُ بِسِ اسْتِظَارِ صَحْتِ وَثَبُوتِ مَعْلَى
بِرَأْسْتِ وَبِرَقُولِ الْبُوحَفَرِ رَحِمَ الْبَتَّةِ سَجْدَةٍ بِرَنَيْتِ عِبَادَتِ كُفْرَانِ نَسْتَحْتَارُ مِنْ
مَعَارِضِ شُودِ امْرُئِ مَخْتَارِ بِلَا وَلَكِنْ بَدُونِ نَيْتِ مَخَالِفِ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ هِيَ
بِسِ دَلِيلِ بِرِ كُفْرَانِ دَلِيلِ بَايْدِ وَفَرَضْنَا بِوَسِيدِ زَيْنِ مِيشِ عِلْمَاءِ وَزَمَانِ وَأَفْعَالِ جِهَالِ
هِيَ وَلَكِنْ بِرِ كُنْكَارِ فَا عِلِّمِ دَلِيلِ بَايْدِ چَرَسَا هِيَ اسْتِظَارِ جِهَالِ مَعْنِي
بِنَاشِدِ وَاسْتَادِ وَخِيدِ وَدَسْتِ بِرَدَسْتِ كَرَفَتِ كِهْ اِيْنِهِمِ اَزْ اَرْكَانِ عِبَادَتِ هِيَ جَانِزِ
هِيَ بَاشِدِ كِهْ بَقَارِقِ نَيْتِ بَاشِدِ وَرَنِ بَنَيْتِ عِبَادَتِ كُفْرَانِ وَلَكِنْ بِرِ اسْتِثْنَاءِ سَجْدَةٍ
اَزْ جَوَازِ دَلِيلِ بَايْدِ اَوْرْدِ اَكُنُوں مَنكَرِ سَجْدَةٍ تَحْتَهُ رَا مَجَالِ تَكْفِيرِ فَا عِلْمِشِ نَمَانِدِ

ترجمہ اور زمین بوسی عالموں اور زاہدوں کے روبرو جاہلوں کا فعل ہے۔ اور اسکا کرنے والا اور پسند کرنے والا
گنہگار ہے چنانچہ کتاب غرائب میں ہے۔ جائز ہے غیر خدا تعالیٰ کی خدمت کھڑے ہو کر اور دو نماز تھکا ہوا نہ کر اور تھک کر
اور سجدہ بجز خدا کے نہ کرے نہیں جائز ہے جیسا غرائب میں ہے۔
اب سمجھنا چاہیے کہ مختار ہی ہے کہ سجدہ تَحْتَهُ کُفْرَانِ ہے پس اس میں تو جھگڑا نہ رہا لیکن اسکا گناہ کبیرہ ہونا سو
اسکے صحیح ہونے کا اور اس پر کوئی قاعدہ کے ثابت ہونے کا استظار ہے یعنی صحت گناہ کبیرہ کی اور اس کے کبیرہ ہونے پر
کوئی اصل کا ثبوت کہ اسکا انتظار ہے۔ اور ابو جعفر رحمہ اللہ کے قول کی بنا پر البتہ سجدہ عبادت کی نیت سے کفر ہے
نہ تَحْتَهُ کی نیت سے۔ ورنہ امر مختار کا معارض ہوگا۔ لیکن بغیر نیت یہ إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ کے مخالف ہے
کیونکہ اعمال نیت پر مبنی ہیں پس احکام اعمال بھی نیت پر مرتب ہونگے۔ لہذا اسکے کفر ہونے پر کوئی دلیل چاہیے
اور سمجھنے والا کہ عالموں اور زاہدوں کے آگے زمین بوسی جاہلوں کا فعل ہے لیکن اسکے کرنیوالے اور اس میں خوش
ہوئیے والے کی گنہگاری پر کوئی دلیل چاہیے کیونکہ جاہلوں کے بہت سے افعال ایسے ہیں جو معصیت نہیں ہوتے
اور کھڑا ہونا اور جھکنا اور اٹھنا پر تھکا ہوا نہ ہونا کبیرہ بھی اركان عبادت میں سے ہیں جائز ہیں لیکن لائق ہے کہ کفار
نیت کے ساتھ ہو ویں ورنہ عبادت کی نیت سے کفر نہیں لیکن جو ان میں سے سجدہ کے استثناء پر کوئی دلیل
لائی چاہیے۔ اب سجدہ تَحْتَهُ کے منکر کو اسکے فاعل کی تکفیر کی مجال نہ رہی +

زمین بوسی زاہدوں کے آگے جاہلوں کا فعل ہے
اور اسکا فاعل راہی گنہگار۔ از غرائب

سوای سجدہ پر قسم کی تعظیم
بطور ضمانت غیر کیے جائز ہے
عبادت عز اسب +

حاصل و مختار یہ کہ سجدہ تَحْتَهُ نہیں ہے
اور اسے گناہ کبیرہ ثابت نہیں ہے
بہرہ کوئی اصل سے دلیل چاہیے۔

حکم کفر سجدہ پر بغیر نیت کے
مستطقی دلیل ہے اور مخالف
حدیث إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

چون اركان عبادت
فارق نیت سے غیر کے
لیے جائز اور بہ نیت
عبادت کفر +

وجانب کبیرہ منظور فیہ است تا دلیل واجب التسليم موافق اصول فقہ نیارد و بنا فتن
مباحات در افعال صحابہ رضی اللہ عنہم تا دلیل بر حرمت نایافتہ نتواند شد بلکہ بسا از مباحات بوقتی
واجب الاداء گردد و بسا واجب الترك پس سخن در نفس امر است نہ در اداء ترک و ہرچہ
آورده شد بر اثبات کافی است حاصل اینہمہ کہ گفتہ شد این است کہ امر بسجود تخیہ نہاید
و نہ بر ساجد تکفیر و تفسیق از آنکہ امر و نہی صریحی در آن یافتہ نشد بل جواز یا الاشارت یافتہ
شد پس سباح باشد و نیز باید دانست کہ البورافع قرطی و سید بخرانی گفتند ای محمد بن محمد اسید
کہ بہ پرستیم شمارا و اختیار سازیم شمارا پس فرمود معاذ اللہ آنکہ یہ پرستم غیر خدا
خدای تعالی را و آنکہ امر کنم بغیر عبادت اللہ سبحانہ پس نہ مبعوث کرد مرا اللہ تعالی یا بل
و نہ امر فرمود یا پس نازل شد این کریمہ مآکان لبشر الخ اینچنین در تفسیر کبیرہ مذکور است
هم می تواند شد کہ صحابہ کرام و غیر ہم رض سجدہ تخیہ اعلانا نیاورده باشند تا نگویند کہ حضرت صلیع
حی پرستانند خود را یا خفاء و آن معلوم نیست

ترجمہ ہستی جانب کبیرہ وہ منظور فیہ ہے کہ ہنوز انہیں عذر و حجت باقی ہے جنگ کوئی دلیل واجب التسليم اصول فقہ
کے مطابق نہ لادیں۔ اور مباحات کا انفعال صحابہ رضی اللہ عنہم میں نہ ملنا نایافتہ چیز کے حرام ہونے پر کچھ دلیل
ہمیں ہو سکتا ہے بلکہ بہت سی مباحات کسی وقت میں واجب الاداء ہو جاتے ہیں یعنی ادا کرنا انکا واجب
سمجھا جاتا ہے اور بہت سی واجب الترك کہ ان مباحات کا ترک واجب سمجھا جاتا ہے پس کلام نفس میں
ہے نہ ادا ترک میں۔ اور جب قدر کہ اثبات پر بیان کیا گیا کافی ہے۔ حاصل اس سے کچھ کہا گیا ہو یہ کہ سجدہ تخیہ حکم
نہ دنیا چاہیے نہ ایسا سجدہ کرنی لے تکفیر و تفسیق کا حکم جاری کرنا چاہیے یہ کہ اسکو کافر و فاسق بنایا جاوے کیونکہ
صریحی اور صاف صاف نہ انہیں حکم ہے اور نہ نمانعت پائی جاتی ہے بلکہ اشارتاً جواز پایا جاتا ہے پس سباح ہوگا۔
اور بھی سمجھ کی بات ہے کہ تفسیر کبیرہ میں مذکور ہے جہ البورافع قرطی و سید بخرانی نے شان نزول آیت کا لبشر الخ
کی نسبت کہا یعنی اے محمد صلی اللہ علیہ وسلم آپؐ ہیں کہ ہم آپ کی پرستش کریں اور آپ کو ہم اپنا رب مان لیں۔
تو فرمایا آپ نے معاذ اللہ یہ کہ میں غیر خدائے تعالیٰ کی پرستش کروں اور یہ کہ خدائے سبحانہ کی عبادت
کا غیر کے لیے حکم کروں پس محسوس اللہ تعالیٰ نے اسکے لیے پیدا نہیں کیا اور نہ ایسی بات کا حکم کیا پس
یہ آیت کریمہ نازل ہوئی مآکان لبشر الخ ہو سکتا ہے کہ صحابہ کرام و غیر ہم رضوان اللہ تعالیٰ
علیہم جمعین اعلان کے طور پر سجدہ تخیہ نہ ادا کرتے ہوں تاکہ لوگ یہ نہ کہیں کہ حضرت صلی اللہ علیہ وسلم
خود کو پوجاتے ہیں۔ مگر پوشیدہ طور پر اور یہ نہیں معلوم ہے کہ ایسا ہو +

مباحات کا ثبوت اثر ہے
ہونا دلیل امر میں بلکہ یہ
ہوایا واجب الاداء ہو جائی ہیں
اور کبھی واجب الترك

و اگر در اسرار درائی یابی کہ سجدہ تختہ در ضمن خود موصل بسجدہ عبادتِ اِستِغاثی است معارف
 بالہ تعالیٰ چنانکہ سجدہ تختہ ملائکہ برائے حضرت آدم عم بنا بر مقصد سے کہ اِذْ لَمَّا خَلَقْتَ
 بَدَنِيَّ وَ نَفَخْتَ فِيَّ مِنْ رُوحِي وَ اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً ط ظاہر است
 من موصل الی اللہ تعالیٰ است ہم و ابلیس لعین از خودی در استکبار ماندہ محروم از مغر
 و سعادت شد نعوذ باللہ تعالیٰ من شر و انفسنا۔ و سجدہ تختہ حضرت یعقوب برائے
 حضرت یوسف علی نبینا و علیہما الصلوٰۃ والسلام بنا بر مقصد است کہ در کریمہ انما
 اسکوابنی و حزقی الی اللہ و اعلم من اللہ ما لا تعلمون۔ ای مالی فی حب
 یوسف ہم مستتر است من موصل الی اللہ تعالیٰ است ہم چنانکہ در ضمن سجدہ طرف قبلہ
 سجدہ طرف نور حجابی است و در ضمنش سجدہ برائے اللہ سبحانہ است و در ضمن مسح و تقبیل
 حجر اسود و مصافحہ و تقبیل بر اللہ تعالیٰ پس باید دانست اگر سجدہ تختہ موصل الی اللہ تعالیٰ

ترجمہ۔ اگر تو اسرار میں در آئے یعنی انہیں غور و فکر کرے تو پائیگا کہ سجدہ تختہ اپنے ضمن میں خاص عارف بالہ تعالیٰ
 کو کہ معرفتِ خدا میں وہ مخصوص ہو سجدہ عبادت کی طرف جو خالص خدا برتر کے لیے ہی موصول یعنی ملائکہ اور حبیب
 کہ حضرت آدم علیہ السلام کی سجدہ تختہ ملائکہ کا۔ اس مقصد کی بنا پر جو لَمَّا خَلَقْتَ بَدَنِيَّ و نَفَخْتَ فِيَّ مِنْ رُوحِي
 اور اِنِّي جَاعِلٌ فِي الْاَرْضِ خَلِيفَةً ط سے ظاہر ہے کہ خدا تعالیٰ کی طرف موصل ہے۔ معنی آیات مذکورہ یہ ہیں یعنی
 اُسکے لیے جو کہ منور ہے ہاتھ سے بنایا سجدہ کا کون مانع ہوا۔ میں نے انہیں میری کچھ روح پھونک دی۔ میں تحقیق زمین
 میں خلیفہ بنانے والا ہوں۔ اور ابلیس لعین خودی سے غرور و استکبار میں رہ گیا معرفت اور سعادت سے محروم ہو گیا۔
 نعوذ باللہ تعالیٰ من شر و انفسنا یعنی ہمارے نفس و شہوات سے ہم خدا کے برتر کی پناہ مانگتے ہیں۔
 اور سجدہ تختہ حضرت یعقوب کا حضرت یوسف علی نبینا و علیہما الصلوٰۃ والسلام کے دھڑا اسی مراد کی بنا پر ہے
 کہ اس آیت کریمہ انما اسکوابنی و حزقی الی اللہ و اعلم من اللہ ما لا تعلمون۔ میں کہ سورہ
 یوسف کے دسویں رکوع میں ہے۔ پوشیدہ ہے ای مالی فی حب یوسف ہم یہ موصل اللہ کی طرف
 جیسا ترجمہ کریم میں ملاحظہ ہو۔ یعنی میں تو اپنے احوال اور غم کا شکوہ اللہ ہی سے کرتا ہوں نہ غیر سے۔ مراد یہ
 جو کچھ حب یوسف میں مجھ پر اللہ سے غم و حال وارد ہو اور جس بیتائیں گرفتار ہوں میں ہی جانتا ہوں شخص کیا معلوم
 تم جانتے ہی نہیں۔ اور یہ موصول اللہ کی طرف اسی طرح ہے جیسا کہ سمت قبلہ سجدہ کر نیکیہ ضمن میں سجدہ نور حجابی کی طرف ہے
 اور اُسکے ضمن میں سجدہ اللہ سبحانہ کی طرف ہے۔ اور حجر اسود کے چھوٹے اور چوٹی کے ضمن میں خدا تعالیٰ کے یہ مکیہ
 مصافحہ اور چومنا ہے۔ پس سمجھنا کہ اگر سجدہ تختہ موصل خدا کے لئے کی طرف

نہا شد اثم است چنانکہ قیام لقوله صلعم لا تقوموا کما تقوم الاعاجم بعضهم بعضاً **سن** شرح این حدیث شریف در ذکر کیفیت زیارت القبور در ذکر قیام مرقوم است
 هم وتواند شد کہ قول فقہارح در جرمنہ سجده تختہ بریں مراد باشد زیں پس اینکه با اعتقاد
 جوازش ترک غسل بوجہ غیر کہ جو از سجده تختہ نداشتند و بر ساجد حکم کفر کنند یا گمان سجده عبودیت
 برده روا چند و نیز اختلاف اولیٰ اثر است کما ہو معمول العلماء وحکم کفر و شرک بر عال
 بیم کفر بر حاکم بہ سبب اختلاف مدعا دارد و آنچه از قول فقہارح یافتہ می شود شاید
 کہ برائے حفظ نادان باشد اکنون سخن است در کیفیت طواف قال سبحانہ ولیطوفوا
 بالبیئت العتیق وقال سبحانہ ان الصفا والمروة من شعائر الله فمن حج
 البيت او اعتمر فلا جناح علیہ ان یطواف بهما ومن نطوع خیرا فان الله شاکر

مطلب در کیفیت طواف
 و تفسیر کریمہ ولیطوفوا
 وان الصفا والمروة

علیہ السلام

ترجمہ نہ ہو گا گناہ ہے جیسا کہ قیام بنا بر فرمائے حضور صلی اللہ علیہ وسلم کے تمت کھڑے
 ہو جیسا کہ عجیبی لوگ کہ بعض انکے بعض کی تعظیم کرتے ہیں۔ اس حدیث شریف کی شرح ذکر کیفیت توبہ
 کے ذکر قیام میں مرقوم ہے۔ اور ہو سکتا ہے کہ فقہارح ہمہ اللہ کا قول سجده تختہ کے حرام ہونے میں اسی مراد
 پر ہو۔ اس کے بعد یہ بات ہے کہ باوجود اعتقاد سجده تختہ کے جائز ہونے کے اسکا ترک عمل اولیٰ
 تر ہے یعنی بہت مناسب اسوجہ سے کہ غیر جو سجده تختہ کا جواز نہیں جانتا ہو ایسا نہ ہو کہ اس سجده کرنے
 والے پر وہ حکم کفر لگا دیوے یا وہ سپر سجده عبودیت کا گمان لیجا کر اسکو غیر کے لیے روا سمجھے۔ اور
 پھر اس مسئلہ میں اختلاف ہونیکے سبب بھی باوجود اس کے اعتقاد جو از کے اس عمل کا ترک بہت متنا
 ہے چنانچہ یہی معمول علماء کا ہے۔ اور اس سجده تختہ کے کرنیوالے پر کفر و شرک کا حکم دینا اسکے حکم کرنیوالے
 پر مدعائے اختلاف کے سبب کفر کا اندیشہ رکھتا ہے۔ اور وہ جو کچھ فقہارح رحمہ اللہ کے قول سے معلوم ہوتا
 ہے شاید کہ وہ نادان کی حفاظت کے لیے ہو۔ اب گفتگو ہے کیفیت طواف میں فرمایا حق سبحانہ نے سورہ
 حج کے رکوع چار میں وَلِیَطُوفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِیقِ یعنی چاہیے کہ دو اس کا طواف بواسطہ بیت عتیق
 کریں۔ اور فرمایا خدا نے سورہ بقرہ کے انیسویں رکوع میں اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ
 فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَیْهِ اَنْ یَّطُوفَ بِهِنَّ وَمَنْ نَطَّوَعْ خَیْرًا فَاِنَّ اللَّهَ شَکَرٌ
 عَلَیْکُمْ یعنی یہ کہ تحقیق صفا اور مروه اللہ کے شعائر یعنی نشانی ہیں یہیں ہیں جس پر بیت اسکا حج کیا یا عمرہ ادا کیا
 تو اس پر گناہ نہیں ہے یہ ان دونوں کو طواف کر کے ادھر شوق کچھ نیکی کی تو بیشک اللہ شاکر یعنی قدر دان

سجده تختہ کا جو غیر تخیل اور سبب اختلاف است
 علیہ السلام

مطلب در کیفیت طواف
 و تفسیر کریمہ ولیطوفوا
 وان الصفا والمروة

اَطْوَفَ بِرُوزَن اَفْعَلَ گر دگر دیدن بخا صیتہ باب مفیدہ تاکید فعل است و بہا شامل مفعولیتہ است نہ مفعول فیہ بمعنی بینہما بدلائلہ شمول بالبیئت العتیق بمفعولیتہ نہ مفعول باید نہشت لغتہ طواف درینجمل خبر بمعنی موضوع **مش** اسے گر دگر دیدن **م** متواند شد پس این طواف اگر از تعبّد اللہ تعالیٰ است برای غیر اللہ تعالیٰ شرک فی العبادت است پس طواف بیت عتیق **مش** کہ غیر اللہ تعالیٰ است **م** ہم شرک فی العبادت است و حال اینکه اللہ تعالیٰ امر بشرک منیفر باید و اگر از تعبّد اللہ تعالیٰ نیست برای غیر اللہ تعالیٰ شرک فی العبادت نہ و لیکن امر طواف عبث است و حال آنکہ اللہ تعالیٰ امر بعثت منیفر باید پس باید نہشت **اصل** یا تقدیہ براے حصول مفعول است **مش** چنانکہ ذہب اللہ ینقراہم **م** و بار تخصیص برای تخصیص مفعولی از مفعولین **مش** چنانکہ عطیت نہ لداہم **م** پس فعل متعدی بمفعول کی بنا بر تقدیہ و تخصیص اصلی یا تقدیہ و تخصیص یا نحو ہذا از این اصل است کہ لغت طواف **مش** کہ متعدی بمفعول است

ترجمہ اس آیت شریف میں لفظ یطوف جسکا مصدر اطوف برون افعَلَ کہ اسکے معنی گر دگر دیکھنے کے ہیں بسبب خاصیت باب تاکید فعل کو مفید ہے اور لفظ بہما مفعول فیہ بمعنی بینہما یعنی در میان دونوں کے نہیں ہے۔ بلکہ شامل مفعولیتہ و جبروت ہائے سبب بدیت العتیق کے ساتھ اسکا مفعولیت کو شامل ہوتا دالت کرتا ہے نہ خاص مفعول بجائے کو۔ اور سمجھنا چاہیے کہ لغت طواف کے اس عمل میں سوائے معنی موضوع یعنی گر دیکھنے کے اور نہیں ہو سکتے۔ پس اگر یہ طواف خاص اللہ تعالیٰ کے لیے ہی ہوگی اور عبادت ہونے میں ہی ہے تو غیر اللہ تعالیٰ کے واسطوں اسکا ہونا شرک فی العبادت ہو یعنی یہ طواف اگر خالص خدا کی ہی ہونگی ہے تو غیر کے لیے شرک فی العبادت ہو خدا کا ہی طواف ہونا چاہیے نہ غیر کا۔ پس طواف خانہ کعبہ کی بظاہر غیر اللہ کا، شرک فی العبادت ہو۔ و حالانکہ اللہ تعالیٰ شرک کا حکم نہیں فرماتا ہو۔ اور اگر یہ طواف خالص خدا کی ہی عبادت نہیں ہے تو غیر خدا کے لیے یہ طواف شرک فی العبادت نہیں ہو۔ لیکن طواف کا حکم عبث ہو۔ اور حال یہ ہو کہ خدا کی برتر عبث کا حکم نہیں فرماتا ہو۔ اب ایک قاعدہ سمجھنا چاہیے۔ اصل حرف تاکید کا مفعول کے حاصل ہونیکے لیے ہو جیسا کہ ذہب اللہ ینقراہم خدا انکا نورے گیا۔ اور حرف تاکید کا تخصیص کا دو میں سے ایک مفعول کے خاص کر نیکیے لیے آتا ہو جیسا کہ عطیت نہ لداہم میں نے زید کو دہم دیے۔ یعنی دینے میں تخصیص دہم کی قطعی پس فعل متعدی بیک مفعول چونکہ اصل میں متعدی اور محض ہوتا ہے اپنے اصلی تقدیہ اور تخصیص کی بنا پر بار تقدیہ اور تخصیص کی فرض نہیں کھتا اور نہ ہی اسے خواہش ہوتی ہو۔ اسی قاعدہ مذکورہ کی بنا پر لغت طواف جو متعدی بیک مفعول ہے

ہم بار تقدیر فعل و تخصیص مفعول را بخود اصلاً پس صلہ علی در یطوفون علیہم صلہ
 بآ در یطوفوا باللبیت العتیق معنی متفاوت دارد۔ درخول صلہ علی بصحۃ مفعول
 مفعول غیرش بخود اصلاً بآ بعد م ضرورت تقدیر فعل و تخصیص مفعول و عدم صحۃ تبعیض
 مفعول مقتضی اخراج درخول از مفعولیت و مفعول غیرش بضرورت است پس مفعول مقتضی
 بدلالة قرینہ اللہ سبحانہ است و صلہ بآ مفعید معنی سبب ایقاع فعل بواسطہ درخول کہ شامل
 است مرفعولیتہ را نہ فاعلیتہ را معنی تنبیہ است اوریکہ درمعنی درخولش شامل
 فاعلیتہ ہم نہ اند شد چنانکہ کتبت بالقلم نسبتہ بمفعول مقتضی است پس
 برین تقدیر نظم شریف و یطوفوا اللہ باللبیت العتیق خواہد شد

ترجمہ یہ بار تقدیر فعل اور بار تخصیص مفعول کو ہرگز نہیں چاہتا ہے کیونکہ اسکے متدی و مختص اصلی
 ہونیکے سبب بار تقدیر و تخصیص سے یہ بے نیانہ ہے۔ پس یطوفون علیہم صلہ حرف علی کا اور
 یطوفوا باللبیت العتیق میں صلہ حرف بآ کا معنی متفاوت رکھتا ہے۔ کیونکہ صلہ حرف علی کا ہمیشہ
 داخل ہوتا ہے جبکہ اس درخول کا مفعول ہونا صحیح ہو تو وہ اپنا غیر مفعول نہیں چاہتا ہے۔ اور صلہ حرف بآ کا
 جبکہ فعل کے متدی کرنے اور مفعول کے خاص کرنیکی اسکو ضرورت نہ ہو۔ اور نہ اسکو صحت تبعیض مفعول کی
 ضرورت واقع ہو تو وہ اپنے درخول کو مفعولیت سے خارج کرے گا اور اپنے غیر مفعول کا بالضرورت تقاضا کرتا
 ہے۔ یعنی جبکہ صلہ حرف بآ کو نہ فعل کے متدی کرنے کی ضرورت ہے اور نہ مفعول کے خاص کرنیکی نہ اسکو
 کسی بعض مفعول کے صحت کی تو وہ اپنے درخول کا مفعول ہونے سے خارج ہونا پسند کرتا ہے اور
 بضرورت اپنے غیر مفعول کی خواہش کرتا ہے۔ پس باعتبار دلالت قرینہ حال شعائر اللہ مفعول
 مقتضی یعنی وہ مفعول جس کی خواہش اور تقاضا ہے۔ وہ اللہ سبحانہ ہے۔ اور صلہ یا ایسے معنی
 کو مفعید ہے جو فعل کو مفعول کی نسبت واقع کرنے کے سبب کا بواسطہ درخول مقتضی ہو وہ درخول
 کہ خاص مفعولیت کو شامل ہو نہ فاعلیت کو۔ یہ تنبیہ ہے تاکہ معلوم ہو جائے کہ اس معنی امیر
 صلہ بآ کا درخول شامل فاعلیت بھی ہو سکتا ہے جیسا کہ کتبت بالقلم لکھا میں قلم سے۔
 یعنی حرف بآ بواسطہ درخول کہ جو مفعولیت کو ہی شامل ہے اپنے فعل کو حسیکا یہ صلہ ہے مفعول کی
 نسبت واقع کرنے کے لیے سبب کا خواہشکار ہے نہ وہ درخول جو فاعلیت کو شامل ہو جیسا کہ کتبت
 بالقلم کہ اس میں حرف بآ کا درخول قلم ہے جو خاص فاعل متکلم ہی کو شامل ہے +

درخول علی کا معنی مفعولیت
 کی ضرورت یا غیر مفعول ہونا چاہتا ہے
 صلہ بار متدی مفعول
 کا مقتضی غیر مفعول
 بعض وقت کہ اور درخول کا
 مفعولیت سے خارج کرنا
 صلہ بآ بواسطہ درخول مقتضی سبب قلم
 فعل کا مفعول کے ساتھ ہے +

میں اس طوافِ تَعَبُّدِ اِسْجَانِ نامور ہے است و ہمچنین سُنْ بِہِ تَقْدِیرِ اِنْ یَطْوِفُ
اللہ بہمَا م طوافِ صفا و مروہ تَعَبُّدِ اِسْجَانِ غیر نامور ہے از مباحات و طواف
متغایر سنی است کُنْ کما قیل فی الدَّائِلِ الشَّافِعِیۃ اِنَّہُ رَفَعَ الْجَنَاحَ عَنِ الطَّوْافِ
بہمَا لَعَنَ الطَّوْافَ بَیْنَهُمَا وَ عَدْنَا الْاَوَّلَ غَیْرَ وَاجِبٍ وَاِنَّا الْثَانِیَ هُوَ
الوَاجِبُ اِنْ تَمَّتْ تَفْسِیرُ کَسْرِ وَاِیَّی تَقْدِیرِ اَنْ لَا یَطْوِفَ بِہمَا است م میں اس کریمہ
دلالت نمیکند بر سنی میان صفا و مروہ لکن اس سنی رسول اللہ تعالیٰ صلعم کما ثبت
انہ علیہ السلام سَعٰی لَمَّا دَنَا مِنَ الصَّفَا فِی حِجَّتِہِ وَقَالَ اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ
مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ اِبْدَؤُا بِمَا بَدَأَ اللّٰهُ بِہِ فَبَدَءَ بِالصَّفَا فَرَفَعْتُ عَلَیْہِ حَتّٰی رَأٰہُ
الْبَیْتُ الْحَدِیثُ اَصْلًا مِنَ اللّٰهِ تَعَالٰی بِاَشَدِّ کَمَا رَوٰی عَنْ النَّبِیِّ صَلَّی اللّٰہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّم

اِنَّ اللّٰہَ کَتَبَ السَّعٰی فَاَسْعَوْا الْحَدِیثُ

ترجمہ میں یہ طوافِ اسجانی کی عبادت کے لیے ہو چکا حکم کیا گیا ہے۔ یہی طرح موافق تقدیر مذکور کے
ہے نظم شریف اَنْ یَطْوِفَ اللّٰہُ بِہمَا کی تقدیر کی بنا پر۔ یعنی اس کا طواف کرنا اُن دونوں کے وسط
ہے۔ طوافِ صفا اور مروہ کا اسجانی کی عبادت کے لیے غیر نامور ہے جس کا حکم نہیں کیا گیا مباحات
سے ہے۔ اور طوافِ متغایر ہوتا ہے سنی سے۔ جیسا کہ دلائل شافعیہ میں کہا گیا کہ گناہ اٹھا دیں جتنے
ہیں یعنی دور ہوتے ہیں طواف سے بواسطہ اُن دونوں کے نہ طواف سے درمیان اُن دونوں کے۔ اور
ہمارے نزدیک اول غیر واجب ہے۔ اور دوسرا تو واجب ہی ہے۔ تمام ہوئی عبارت تفسیر کسیر کی +
اور یہ مضمون تقدیر اَنْ لَا یَطْوِفَ بِاللَّحْمَا کی صورت میں ہے۔ پس یہ ہدایت کریمہ درمیان صفا و
مروہ سنی کرنے پر دلالت نہیں کرتی ہے۔ لیکن یہ سنی رسول اللہ تعالیٰ صلی اللہ علیہ وسلم
کی جو آپ سے ثابت ہے موافق اس حدیث کے کہ بیشک حضور علیہ السلام نے سنی فرمائی جب
قریب ہو کر صفا سے اپنے حج میں اور فرمائی یہ آیت کہ اِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ
اللّٰہِ الخ صفا اور مروہ اس کے شعائر سے ہیں۔ شروع کرو تم اُس سے جس سے اللہ نے ابتدائی
یعنی کلام الہی کی ابتدا لفظ صفا سے ہے۔ پھر اپنی سنی کو شروع کیا مقام صفا سے اور چڑھے
اُس پر یہاں تک کہ خانہ کعبہ دیکھ لیا۔ آخر حدیث تک۔ پس یہ سنی آپ کی اللہ کے

حکم سے ہو گی جیسا یہ حدیث نبی صلعم سے مروی ہے کہ آپ نے

دِہمایا کہ حق اللہ تعالیٰ نے سنی کو فرمان کر دیا پس تم سنی کرنا آخر حدیث

تہیلاً و تبرکاً برائے امت بنا بر فعل حضرت ماجرہؓ کا ہوا المشہور منہ الحکمة فی
 شرع هذا السعی الحکایة المشہورة وهی ان ماجرام اسمعیلؑ حیث
 بعث الامرنی عطشہا وعطش ابنہا اسمعیل علیہ السلام اغاثہما اللہ تعالیٰ
 الی ان قال ثم جعل افعالہما طاعة لجميع المکلفین الی یوم القیامة
 وانا ہما قدوة للخلائق اجمعین انتہی تفسیر کبیر۔ وازینجا تبرک فعل و آثار
 صلحا و روست و نیز اختیار سنتہ صلحا و از تطوع اولیٰ ہم باید دست درخول علیہ لاجناح
 در حکم وجوب وغیرہ بچنان تواند شد کہ پیش از دخولش بود و اگر ثابت نشود حکمی از
 پیش مباح باشد پس دخولش تامل فیہ شش ازین اصل اشارت است باینکہ حکم طوط
 صفا و مروجہ پیش از دخول لاجناح ثابت نیست مگر پس دخول کہ مباح باشد ہم و از من
 تطوع خیر از بدت در عمل ثابت نشود بسبب عدم ثبوت حکم عمل پیش از دخول لا

جناح برائے استدلال باثبات

ترجمہ جس یہ حکم امت کی آسانی کے لیے ہے اور برکت حاصل کرنے کو حضرت ماجرہ رضی اللہ عنہا کے فعل کی بنا پر
 جیسا کہ مشہور ہے کہ صاحب تفسیر کبیر نے اس طرح نقل کیا۔ یعنی جو کچھ حکمت اس سعی کے اجراء میں ہے وہ حکایت
 مشہورہ ہے۔ اور وہ یہ کہ حضرت ماجرہ رضی اللہ عنہا حضرت اسمعیل علیہ السلام کی حب انکا اپنا اور اپنی صاحبزادہ
 حضرت اسمعیل علیہ السلام کی پیاس سے حال تنگ ہوا۔ اللہ تعالیٰ نے ان دونوں کی فریاد رسی کی۔ یہاں تک کہ کہا۔
 پھر ان دونوں کے افعال تمام مکلفین کے واسطے قیامت تک طاعت بنا دی گئے۔ اور ان کے آثار مخلوق کے لیے
 پیشوا ہو گئے۔ انتہی۔ اور ہمیں سے صلحا یعنی نیکیوں کے فعل و آثار سے برکت لینا روا ہے۔ اور نیکیوں کی
 سنت کا اختیار کرنا بھی شوق و تطوع کی راہ سے بایسنت و داخل اولیٰ ہے۔ سمجھنا چاہیے کہ لاجناح
 کا دخول علیہ یعنی جیسے لاجناح کا لفظ داخل ہو کر گناہ کی قید سے اسکو تخفیف ہوئی ہے حکم واجب وغیرہ
 واجب ہو نہیں ویسا ہی اسکو ہونا چاہیے جو قبل دخول اس قید کے اسپر حکم تھا۔ اور اگر کوئی حکم پہلے سے
 ثابت نہ ہو گا تو اسکے دخول کے بعد بدل رہے گا اسیں تامل وغیرہ۔ اس قاعدہ سے اسبات کا استعارہ کہ حکم طوط
 مفاومر وہ کا لاجناح دخول ہونے سے پہلے ثابت نہیں ہو کر بعد لاجناح داخل ہونیکے ہذا یہ طواف مباح ہو گا۔ اور
 کہیہ مذکورہ کے فقرہ من تطوع خیر اسے یعنی جس نے شوق سے کچھ نیکی کی۔ زیارت عمل میں ثابت نہیں ہوتی ہے
 بسبب عدم ثبوت عمل کے لاجناح اسپر دخول ہونے سے پہلے۔ کیونکہ جب تک لاجناح کی قید عمل پر عائد نہ ہوگی عمل
 جب ثابت نہ ہو گا پس حرکات عمل میں کیسے ثابت ہوگی جبکہ حکم عمل اسپر صدق نہ ہو +

یہ حکم اس سعی کے لیے ہے
 وعلیٰ سبب

فعل و آثار صلحا و روست
 جائز ہے اور اختیار لگائی
 سنتہ کا تطوع و اولیٰ

باز دخول علیہ لاجناح و حکم
 اس میں بعض حدیثیں

سعی یا پس کریمہ بنا بر فعل و قول رسول اللہ تعالیٰ صلعم یا شد چہ نیافتہ شد طواف اگر سعی بجایش و اگر بار بتبعیض گرفته شود **ش** در بعضا بصحۃ مفعولیتش ہم طواف ہم بشمول سعی بودی تواند شد واللہ تعالیٰ اعلم باید دانست شعائر مراد است از چیزیکہ الہی و ہزار مقصود حکما قال سبحانہ والبدن جعلنا ہا لکم من شعائر اللہ الایہ تیس انبیاء اللہ تعالیٰ و اولیاء تعالیٰ خیر الشعائر اند لما قال صلعم اذا رُؤوا ذکرکم اللہ اکبر **ش** و قول سبحانہ من یعظم شعائر اللہ فانہا من تقوی القلوب الایہ و قال سبحانہ من یعظم حرمت اللہ فهو اخیر لہ عند ربہ الایہ پس تعظیم شان علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام خیر التقوی و خیر است پس تعظیم شعائر غیر اللہ تعالیٰ ہر است چنانچہ تعظیم تابوت سگینہ کہ می برد تعظیم اسبجانہ بہ نیت تالی

ترجمہ اور سعی کے ثابت کر تیں اس آیت کریمہ سے دلیل اختیار کرنا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے قول و فعل کی بنا پر ہوتا ہے کیونکہ آپ کے قول و فعل سے طواف پنا یا گیا مگر بجائے طواف سعی کا اثبات ہوا۔ لہذا سعی کا ثبوت اس آیت کریمہ سے حضور صلعم کے قول و فعل کی بنا پر ہوا کہ آپ نے بجائے طواف سعی فرمائی نہ اس آیت سے کیونکہ بجز طواف انہیں لفظ سعی مذکور نہیں۔ اور اگر بعضا میں اس کے مفعول ہوئی صحت پر حرف یا بتبعیض کا مانا جاوے تو طواف بھی شمول سعی میں ادا کیا جاسکتا ہے واللہ تعالیٰ اعلم معلوم ہو کہ شعائر مراد ان چیز و اشیا ہے جو مقصود کی الہی یا اطلاع دیتے ہیں چنانچہ فرمایا حق سبحانہ نے والبدن جعلنا ہا لکم من شعائر اللہ الایہ یعنی اور مکہ کی قربانی کے اونٹوں کو منے بھاری لیے اللہ کی نشان دہی بنادیا۔ تیس انبیاء اللہ تعالیٰ اور اولیاء اللہ تعالیٰ خیر الشعائر یعنی بہتر و بزرگ نشانیاں ہیں۔ کیونکہ فرمایا حضور صلعم نے یعنی جب وہ دیکھے جاوے یا نظر آوے خدا یاد آ جاوے تا آخر حدیث۔ اور فرمایا حق سبحانہ نے من یعظم شعائر اللہ فانہا من تقوی القلوب الایہ یعنی جو کوئی اللہ کے شعائر کی تعظیم کرے تو یہ تعظیم شعائر تقوی القلوب ہے یعنی دلچسپی پر ہیزگاری میں ہی ایہ کہ پر ہیزگار دل کہ متقی لوگ ہیں شعائر اس میں یعنی داخل بیان شعائر اس میں۔ اور فرمایا حق سبحانہ نے من یعظم حرمت اللہ فهو خیر لہ عند ربہ الایہ یعنی جو کوئی خدا کی محترم اور حرمت دی ہوئی چیز و شئی تعظیم کرے گا تو وہ اس کے لیے اس کے رب کے نزدیک اچھی چیز ہے یا وہ اس کے واسطے بھلائی ہے اس کے رب کے نزدیک۔ تیس انبیاء اللہ تعالیٰ اور اولیاء اللہ تعالیٰ علی نبینا و علیہ الصلوۃ والسلام کی تعظیم کہ محترم حرمت خدا اور خیر الشعائر ہیں خیر التقوی اور خیر ہے یعنی اچھی پر ہیزگاری اور بھلائی ہے۔ تیس جو شعائر غیر خدا کے ہیں انکی تعظیم غیر خدا تعالیٰ کے واسطے جیسا تعظیم تابوت سگینہ کہ نیت کرنیوالے کی نیت سے خدا سبحانہ کی تعظیم کو پہنچا دیتی ہے یہ نیت کر نیوالے کی نیت پر ہے۔

ورنہ سن اے اگر نباشد تعظیم غیر اللہ تعالیٰ بہ نیت تعظیم اللہ تعالیٰ ہم تعظیم غیر اللہ تعالیٰ غیر تعظیم مخصوص اللہ تعالیٰ شرک نہ تواند شد یا بدست کہ بیت عتیق مطوّف است بآنکہ از شعائر اللہ تعالیٰ است بنور حجابی ربو بیتہ اللہ تعالیٰ کہ در اوست و صفا و مروہ مطوّف است بآنکہ از شعائر اللہ تعالیٰ است بقدم حضرت ماجرہ صفا کہ بر او بود و ظاہر است کہ شعائر اللہ تعالیٰ غیر اللہ تعالیٰ ہستند پس طواف غیر اللہ تعالیٰ تعظیماً برائی تعظیم اللہ تعالیٰ از عبادت اللہ تعالیٰ است مامور بہ یا شہم بچو طواف بیت عتیق یا غیر مامور بچو طواف صفا و مروہ از آنجا کہ جسداً انبیاء اللہ تعالیٰ و بعض اولیاء اللہ تعالیٰ علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام کہ محل قلب محل نور حجابی ربو بیتہ اللہ تعالیٰ است اشرف از صفا و مروہ است طوافش بچو طواف بیت عتیق است اجراً و طواف قبر شاں کہ محل جسدشان است بچو طواف صفا و مروہ تطوفاً خیراً +

ترجمہ ورنہ تعظیم غیر خدا کی جبکہ خدا کی تعظیم کی نیت نہ ہو۔ غیر خدا تعالیٰ کی تعظیم ایسی چہ نسبتیم مخصوص خدا کے غیر ہو شرک نہ ہونی چاہیے۔ معلوم ہو کہ آیت کریمہ مرقومہ میں بیت عتیق مطوّف ہے یعنی طواف کیا جاتا ہے اس سبب ہو کہ نور حجابی ربو بیت خدا تعالیٰ کے سبب جو اس میں ہر شاعر خدا میں شامل ہے یعنی بیت عتیق چونکہ ہمیں خدا تعالیٰ کی ربو بیت کا نور حجابی ہے اس سبب کہ خدا کے شعائر میں داخل ہو کر طواف کیا جاتا ہے لہذا بیت عتیق مطوّف ہو۔ اور صفا و مروہ مطوّف ہو اس سبب کہ خدا تعالیٰ کے شعائر میں سے ہے اس لیے کہ حضرت ماجرہ رضی اللہ عنہا کے قدم اُسپر تھے یعنی صفا و مروہ کا شعائر اللہ میں سے ہونا ببرکت قدم حضرت ماجرہ رضی اللہ عنہا کے ہے جو اُسپر تھے لہذا تہرگاً مطوّف ہوا۔ اور ظاہر ہے کہ شعائر خدا تعالیٰ جو کچھ ہیں وہ غیر خدا تعالیٰ ہی ہیں۔ پس غیر خدا تعالیٰ کا طواف تعظیم کے طور پر خدا تعالیٰ کی تعظیم کی غرض سے خدا تعالیٰ کی عبادت میں داخل ہے وہ یا مامور بہ ہو گا جسکے کرینکا حکم ہے جیسے طواف بیت عتیق یا غیر مامور بہ ہو گا جسکے کرینکا حکم نہیں ہے جیسے صفا و مروہ کا طواف۔ چونکہ جسم شریف انبیاء خدا اور بعض اولیاء اللہ تعالیٰ علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام کا یہ عمل قلب ہو اور قلب محل ہے نور حجابی ربو بیت خدا تعالیٰ کا پس صفا و مروہ سے اشرف ہے لہذا طواف جسد شریف مثل طواف بیت عتیق کے اجر میں ہے اور اشرف طواف قبر شریف جبرائیل کا محل جسد ہو مثل طواف صفا و مروہ کی ہے بطوریکہ فی غرض سے ازراہ شوق

اصل باید دانست ثبوت شیء بشیء لزوم نفی ہماورایش نکند تا نفی صریح نہ باشد ورنہ قیاس کہ از اصول اربعہ اہل سنت و جماعت مجمع علیہ است باطل باشد **من** و آن باطل تواند شد یا جماع **م** پس اگر ہنری صریح واجب التسلیم بریں مدعا آورده شود از اہل گزیر نیست ورنہ قیاس اجواز انجمن طواف بر مشر و عیت طواف بیت عتیق است چنانکہ جو از بوسہ ہر عظیم از مشر و عیت بوسہ حجر اسود است **من** کما فی الدبر المنظم فی ذکر کیفیت زیارت القبر والحق قال الحافظ ابن حجر استنبط بعضہم من مشر و عیت تقبیل الحجر الاسود جو از تقبیل کل من یشقی القبط **من** ادھی وغیرہ **م** و ازینجا است کہ بعض فقہاء ایں طواف را در آداب زیارت قبور ہنارہ اند چنانکہ در فتاویٰ مجمع البرکات نقلاً از مطالب المؤمنین آورده است ویقوم عند وجہ المیت و یضع یدہ الیمنی علی تربتہ و یقول اللہم اغفر لہ فانہ قد افتقر البک و ان کان قبر عبد صالح و یکتہ ان یطوف حولہ فغل ذلك ثلث مراتب و نہی

ترجمہ قاعدہ معلوم ہو کہ ایک شے کا ایک شے سے ثابت ہونا اسکے ماورائی یعنی جو اسکے سوا میں نفی نہیں کرتا ہے جب تک صاف طور پر اسکی نفی نہ ہو چکی ہو۔ ورنہ قیاس کہ اہل سنت و جماعت کے اصول اربعہ میں سے ہے اور سب کا اس پر اجماع ہی باطل ہو جائیگا۔ حالانکہ قیاس بسبب اجماع باطل نہیں ہو سکتا۔ ہاں اگر ما لغت صریح جس کا ماننا واجب ہے اس مدعا پر لائی جائے تو اس سے چارہ نہ ہو گا ورنہ ایسے طواف کے جائز ہونیکا قیاس بیت عتیق کے طواف کی مشر و عیت پر ہی جیسا ہر عظیم کے بوسہ کا جائز ہونا حجر اسود کا بوسہ شروع ہونیکا قیاس پر ہے۔ چنانچہ کتاب و سنن منظم کی کیفیت زیارت قبور الخ کے بیان میں مذکور ہے۔ کہا ہی حافظ ابن حجر نے کہ بعض علماء نے ہر ایک آدمی اور غیر آدمی کے بوسہ کا جو از جو مستحق تعظیم ہے حجر اسود کا بوسہ شروع ہونے سے لیا ہے۔ اور یہی وجہ ہے کہ بعض فقہاء نے اس طواف کو زیارت قبور کے آداب میں رکھا ہے جیسا فتاویٰ مجمع البرکات میں مطالب المؤمنین سے نقل کر کے بیان کیا ہے یعنی اور تربت کے چہرے کے پاس کھڑا ہو وی اور اپنا دہنا ماتھہ اسکی تربت پر رکھو اور کہے۔ آمین میرے اللہ اسکو بخش کر کیونکہ وہ یقینی اب تیری طرف محتاج ہو گیا۔ اور اگر بندہ نیک بخت کی قبر ہو اور اسکو اسکے گرد طواف کرنا ناممکن ہے یہ تین بار کرے پس ہو گیا +

لہذا اس کے طوائف برائے احیاء صالحین اولیٰ بودیش فی الذر المنظم
 فی ذکر کیفیت زیارت القبور الخ و بین الافراط والتفریط امور
 مشتبہات تعارضت فیہا الادلہ واختلفت فیہا الاقوال کا الطوائف
 حول القبر الشریف و تقبیل سیدۃ العلیۃ وضع الحذر علیہ و مس
 جدارانہ و القمع علی اعتابہ و نحوہا فالمشددون من العلماء
 حرمواہا و کسرواہا سداً للباب الذرائع لئلا تنفضی الی الحرم
 و المحققون منهم ایا حواہا او استحبواہا تبرکاً بجانب المعظم
 انتمی النظم الی الخرواقیۃ فی البحث **م** اللہم صل وسلم علی
محمد بنی الرحمة و علی جماعہ کما
تحبہ و ترضاه و شفعا فینا
و ترجمہ مناسب

ترجمہ ہمیں یہ سب ظاہر ہے کہ زندہ نیک بختوں کے لیے طوائف اولیٰ ہو گا۔ اور درنظم
 میں کیفیت زیارت قبور الخ کے بیان میں لکھا ہوا ہے۔ یعنی اور افراط و تفریط میں بہت امور
 مشتبہ ہیں جس میں دلیلیں متعارض ہیں اور باہم پیش آئی ہیں اور اقوال اس میں مختلف ہیں
 جیسے طوائف قبر شریف کے گرد۔ اور آپ کے آستانہ عالی کا چومنا۔ اور اس پر رخسارہ
 رکھنا یا ملنا۔ اور آپ کی دیواروں کا مس کرنا۔ اور آپ کی چوکھٹ یا آستانہ پر لوٹنا اور ایسے
 اور امور۔ پس جو صحت علماء ہیں انھوں نے تو اسکو حرام کیا اور مکروں بتلایا تاکہ ان ذرائع کا
 سد باب ہو جائے جو محرابت کو پہنچاتے ہیں۔ اور جو نرم علماء ہیں انھوں نے اسکو مباح
 کیا اور سخت ٹھہرایا ہے برکت حاصل کرنے کی بنا پر آپ کی جناب
 معظم سے ہر نام ہوا۔ اب اس بحث کی بابت جو کچھ اس کتاب
 یعنی درنظم کے آخر میں ہے تو خود دیکھئے۔ **اللہم صل**
وسلم علی محمد بنی الرحمة و علی جماعہ کما تحبہ و ترضاه
و شفعا فینا و ترجمہ مناسب

بیان اختلاف علماء
 مشددون و محققون
 کا تحریم و کراہت میں
 اباحت و استحباب میں
 طوائف قبر شریف۔ تو
 تقبیل آستانہ علیہ۔ اور
 اس پر رخسارہ ملنا۔ دیواروں کا
 مس کرنا۔ آستانہ پر لوٹنا
 وغیرہ اور حکم تحریم و کراہت
 بغیر من احتیاط سد باب
 حرمت و کراہت ہے

۲۳

ذکر کیفیت جواز انتساب بغیرہ تعالیٰ لوجہ تعالیٰ و فضل
تخصیص مومہوب بہ و مومہوب لہ و تخصیص زمانی
و اصابت نفع عمل بغیر عامل یا دیگر منافع

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

محمل اللہ و نستغینہ و ضلی علی رسولہ محمد و نستشفعہ و علی الہ و اصحابہ
و اتباعہ اجمعین۔ انتساب بغیرہ تعالیٰ لوجہ تعالیٰ و تخصیص منتسب بہ جائز است
بریں نیت کہ ایں حیوان یا غیر حیوان برائی فلا نیت انتساباً یا نذر یا ایں نماز و روزہ یا دیگر

۲۴

بیان ذکر اس بات کا کہ جائز ہے خدا کی وجہ میں بخیر خدا کے واسطے کسی چیز کا منسوب کرنا اور
مومہوب بہ کی یعنی جو بخشش کریں یا بخشیں اور مومہوب لہ کی یعنی جس کو بخشیں یا تخصیص کی
فضیلت اور وقت کی تخصیص اور بغیر عامل کو عمل کا نفع پہنچانا مع دیگر فوائد کے +
مطلب یہ کہ نذر و نیاز میں کسی چیز کا کسی کے واسطے لوجہ انتساب کرنا جائز ہے۔ اور یہ کہ
نذر و نیاز خاص چیز کی کرنا۔ اور وہ خاص شخص کو دینا۔ اور اس کو خاص وقت میں
کرنا بھی جائز ہے۔ اور اس قسم کی نذر و نیاز کی فضیلت بھی ثابت ہو۔ اور اسی طرح
کوئی عمل کر کے کسی غیر کو کہ وہ اس کا عامل نہ ہو نفع پہنچانا اور بخشنا بھی جائز ہے۔ اور اس
اس کے اور بھی کئی فائدے اسکے اسی کے متعلق سن گت میں ذکر ہوئے۔

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

محمل اللہ و نستغینہ و ضلی علی رسولہ محمد و نستشفعہ و علی الہ و اصحابہ
و اتباعہ اجمعین لوجہ اللہ تعالیٰ کسی چیز کا غیر خدا کے واسطے نسبت کرنا۔ اور نیت بہ
کو بھی یعنی جو چیز نسبت کی۔ اس طرح نیت کر کے خاص کرنا کہ یہ حیوان یا غیر حیوان
یعنی کھانا کپڑا وغیرہ کوئی چیز ہو فلاں کی نذر کا ہے یا فلاں
کے واسطے

۲۳
ذکر کیفیت جواز انتساب
بغیرہ تعالیٰ لوجہ تعالیٰ
و فضل تخصیص مومہوب
بہ و مومہوب لہ و تخصیص
زمانی و اصابت نفع
عمل بغیر عامل یا دیگر
منافع +

۲۴
ذکر بیان جواز انتساب
کا غیر خدا کے لیے لوجہ
اللہ اور فضیلت تخصیص
مومہوب بہ اور مومہوب
لہ کی اور تخصیص وقت
کی۔ اور نفع عمل غیر
عامل کو پہنچانا مع دیگر
فائدوں کے +

بیان جواز انتساب کا

انتساباً و سمجھتیں گفتن پس در صورت نبودن سبب انتساب و نذر مخصوص با سبب سبب
 شرک نیست و نہ منتسب بہ و منذور بہ حرام بقول سعد بن عبادہ فان قال یا رسول
 اللہ ان امر سعد ما انت فای الصدقة افضل قال الماء خیر بئرا
 وقال هذا لا یؤمر سعد ما واه ابوداؤد والنسائی رحمہما فی مشکوٰۃ ازینجاہ
 کہ آب ہم با چیز کے دشمن بہتر است و مروی الطبرانی و دارقطنی ان رجلاً
 سال النبی صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم فقال کان لی ابوان ایتھما حال
 حیو تھما فکیف لی بھما بعد موتھما فقال لہ علیہ الصلوٰۃ والسلام
 ان من البیر ان تصلی لھما مع صلوٰتک و ان تصوم لھما مع صومک
 الحدیث فآئی الصدقة افضل قال الماء مفید فضل مطلق است و ان تصلے
 لھما و ان تصوم لھما مفید فضل تخصیص منتسب بہ بحسب حال منتسب الیہ است

ترجمہ منسوب ہے۔ یا یہ نماز روزہ فلا کیوں منسوب ہے اور سی تم کا اور کہنا جائز ہے۔ پس یہ نذر اور نیت چونکہ اس نذر و نیت کی

جیسی نہیں ہوتی جو مخصوص انتساب کی ہوتی ہو لہذا اس صورت میں شرک نہیں ہے۔ اور نہ منتسب بہ اور منذور بہ یعنی جو چیز نسبت پائی اور نذر ہو کر
 حرام ہے۔ بنا بر قول حضرت سعد بن عبادہ رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ اگر حضرت سعد رضی اللہ عنہ نے ایسا کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا کہ نہ انتساب
 افضل ہے۔ فرمایا آپ نے پانی۔ تو حضرت رضی اللہ عنہ نے کہنا کہ کھانا اور کپڑا یہ بعد کی ماکیوں کی ہے۔ اس حدیث کو ابوداؤد اور نسائی رضی اللہ عنہما نے
 روایت کیا ہے جو مشکوٰۃ میں ہے۔ اور آپ ہی یہ بھی ثابت ہوتا ہے کہ نیاز کی چیز کا پانی کہنا بھی سبب کی فضیلت کے بہتر ہے۔ اور طبرانی اور دارقطنی
 روایت کیا۔ یہ تحقیق کیونکہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم سے پوچھا پس کہا میرا بچہ کہ کتنی زندگی میں دو کھانا لکھی کیا کرتا تھا اب لکھی موت کے بعد میرے لیے
 دو کھانا لکھی کیونکہ میری لکھی میں کتنی کھانا لکھی کیونکہ کروں۔ تو فرمایا اسکو حضور آپ پر صلوٰۃ و سلام ہو جو کہ اب لکھی کتنی تھا یہ کہ تو اپنی نماز کے
 ساتھ ان دو کیلئے بھی نماز پڑھی اور اپنی روزہ کے ساتھ ان دو کیلئے بھی روزہ رکھی۔ آخر تک حدیث کے۔ پس حدیث اول کے الفاظ فای الصدقة
 افضل قال الماء یعنی کونسا صدقہ افضل ہے فرمایا پانی۔ پانی کی مطلق فضیلت کو معنی میں۔ کیونکہ اسم پانی کی فضیلت با قید مطلق ثابت ہوئی
 لہذا ہر قسم کی نیاز کے ساتھ پانی کا کہنا بہتر ہوگا۔ اس لیے قرآن مجید کے صافات و ہار میں فرمان رسول کریم سے اسکو فضیلت حاصل ہے پس ہر قسم کے
 صافات کے ساتھ افضل شے کا ہونا اولی ہوگا۔ اور دوسری حدیث کے الفاظ ان فصل لھما و ان تصوم لھما سے یعنی ان دو کو کہ وہ کھانا و نماز
 پڑھنا اور نیزادوں کیلئے روزہ رکھنا۔ منتسب الیہ کے حال کے موافق منتسب بہ کے خاص کر نیکی فضیلت کا فائدہ بھی حاصل ہے۔ مطلب یہ کہ
 دوسری حدیث کے الفاظ مذکورہ سے یہ فائدہ حاصل ہوا کہ جو چیز جس کے حال کے مناسب و مرغوب ہو ایسی شخص کے واسطے
 اس چیز کا نذر و نیاز و صدقات و ہدایہ میں خاص کرنا فضیلت رکھتا ہے۔

پانی کے ساتھ فائز کی فضیلت

نماز روزہ کا موتی کو قربان پھیرنا

وآین نیت و کلام در انتساب بغیر اللہ تعالیٰ کہ غیر انتساب مختص با اللہ تعالیٰ است بر
محاورہ است باختصار استعمال کلام بنا بر شہرت نسبت مختص با اللہ تعالیٰ و اظہار نسبت مجہولہ
بغیر اللہ تعالیٰ بچوا انتساب فی قولہ تعالیٰ مَنْ عَمِلْ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ + ویدانکہ انتساب
و نذر بغیر اللہ تعالیٰ بر مقصدی لابد نہ شروع و مروج است قال اللہ تعالیٰ یا ایھا الذین
امنوا اذانا جیتہم الرسول فقد موافقین یدعی بخودکم صدقۃ ذلک خیر لکم
والطہر فان لم یجدوا فان اللہ عفو رحیم الایہ وقال سبحانہ خذ
من اموالہم صدقۃ الایہ اینجا صدقہ بمعنی ہدیہ خاص از ہر تعظیم و تکریم رسول اللہ
تعالیٰ است صلعم چہ غیرش برائے حضرت نبی معظم و مکرم صلعم ممنوع است لعلیہ صلعم

ترجمہ اور اس طرح نیت و کلام کر کے غیر خدا کی طرف اسکو نسبت کرنا جو بغیر نسبت کیونکہ خدا کے ساتھ خاص
ہو جاتا ہے محاورہ کلام ہے کہ اس طرح کے استعمال سے کلام مختصر ہو جاتا ہے کیونکہ خدا کے ساتھ جو نسبت خاص ہو وہ مختص
کلام میں اختصار کلام کی غرض سے سبب شہرت اظہار نہیں پاتی ہے نہ اس کے ظاہر کی نیکی ضرورت ہوتی ہے بخلاف نسبت
غیر خدا کے کہ وہ نسبت مجہولہ ہے اس کے اظہار کی ضرورت ہوتی ہے جیسا خود کلام آہی میں کہ نہایت فصیح اور بلیغ کلام
ہے اس قسم کی نسبت کا مجہول اظہار ہے دیکھو قول اللہ تعالیٰ کا سورہ حم سجدہ رکوع چھ میں مَنْ عَمِلْ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ
یعنی جس نے عمل کیا نیک تو اسی کے نفس کے واسطے ہے۔ حال آنکہ عمل نیک وہی ہو جو اللہ کی طرف سے ہوتا ہے اور نفس کے واسطے یہاں
سبحانہ کا عامل کیونکہ اس عمل کا مخصوص فرمانا اور اپنی نسبت خاصہ کا اظہار لغو مانا سبب شہرت و اختصار کلام کے ہو اور یہی اصل
فصاحت و بلاغت ہے۔ اور یہ بھی سمجھنی کی بات ہے کہ حکم مضمون آیات ذیل یہ نذر و نسبت کرنا غیر خدا کے واسطے یا چار مرادوں میں
مشرع ہوا ہے اور شرعاً جائز رکھا گیا اور رواج پایا ہے کیونکہ فرمایا اللہ تعالیٰ نے سورہ مجادلہ کے رکوع دوسرے میں تَاٰیِہَا
الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا اِذَا نَاجِیْتُمُ الرَّسُوْلَ فَقَدِیْ بُدِیْ جَوَکُمْ صَدَقَہُ ذٰلِکَ خَبْرٌ لَّکُمْ وَاَطْهَرُ
فَاِنَّ اللّٰهَ عَفُوٌّ رَّحِیْمٌ الایہ یعنی ای ایسے لوگو کہ ایمان لائے ہو تم جب سرگوشی یا عرض واجب و مناجات کرو تم رسول سے
پہلو تمھارے عرض کر نیکی صدقہ یعنی ہم یہ پیش کش کرو۔ یہی تمھارے لیے بہتر ہے اور بہت پاکیزہ طریق ہے۔ پھر اگر نہ پاؤ ایسی چیز کہ لائق
ہو تو بیشک اللہ عفو رحیم ہے۔ اور فرمایا حق سجدہ سورہ توبہ رکوع تیرہ میں خذْ مِنْ اَمْوَالِہِمْ صَدَقَہً فَتَقْضِیْہُمْ فَاَرْسِلْہُمْ اِلَیْہَا وَصَلْ عَلَیْہِمْ
رَاحَۃً صَلٰوَتُکَ سَکِنٌ لِّہُمْ وَاللّٰہُ سَمِیْعٌ عَلِیْمٌ یعنی بھیجے یا قبول بھیجے ای جیسے کمال سے جو آپ کے لیے بطور ہدیہ خاص کے جو اللہ کی طرف سے اور اپنی عالی
ہمتی اور بزرگی کے خیال سے انکی منت پر کیے شرم کے سبب عرض نہ کیے کیونکہ ممکن ہے کہ یا بعض انکو پر کچھ اکر لیا ہو کہ آپ جیسا چاہیں خوب پاک کر دو گے اور جیسا
چاہیں اکر باطن کو بھی بخوبی پاک کر دو گے اور آپ کا احسان اپنے بڑھیا ہوگا اور پھر رحمت کیجیے۔ بیشک انکی حجت انکو پر آرام ہے سبب انکی رافت اور
نزول حجت کے ہر اضرار سے۔ اور حال یہ ہے کہ اللہ تعالیٰ شہوا اور دانہ ہے۔ یہاں مراد صدقہ ہی خاص ہر یہی سبب تعظیم و تکریم
رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے لیے کہ جو عظمت و بزرگی حضور صلعم کے سوا کسی دوسرے کے اور قسم کا صدقہ نبی معظم اور مکرم کے لیے مسموع ہے

ظاہر نسبت کرنا کسی چیز کے لیے
نا مختصرا لوصول

آیات نسبت کرنا کسی چیز کے لیے
کلام آہی سے بعض آیتوں

نذر و نسبت بغیر خدا شروع کرنا
نفس کرنا یا اظہار اللہ تعالیٰ
ناجیہ الوصول - الخ

صدقہ ہر سوا صلعم صلعم کے لیے قبول میں صدقہ نہیں ہوتی

و استدائمہ ہدیہ باستدامتہ مناجات بجناب رسول اللہ تعالیٰ صلعم ببقای حیات و تصرف
و انکس صلعم است **ش** اثبات حیات و تصرف دائمی حضرت حیات النبی صلعم بافضلیت
حیات دہم مکتوب از جانا واضح است اگر بینی و فہمی میتوانی واللہ یہودی منیشک
الی صراط مستقیم ہم ازینجا است کہ ہدیہ مخصوص برای معظم و مکرم تعظیماً و تکریماً اولی
است پس ہر کہ حکم کرد این انتساب و نذر را بشرک چنان است کہ تقدیم کرد بنفس خود در ترتیب
و شرک در مقابلہ ہر وجہ ثابت **ش** کفر در مقابلہ وجہ ثابت یعنی نصوص قرآن مجید و حدیث
شریف چنانکہ مذکور شد بوجہ انکارش و انتسابش بشرک و شرک در مقابلہ صحیحہ انتساب
بغیر اللہ تعالیٰ بر مقصدی لایدرمنہ بآنکہ خود عامل اوست ازینجا رد آنست گفتند کہ گفتن
اینکہ نماز و روزہ برای فلان است و این چیز برای فلان شرک است و نیز فضل تخصیص مہربان و مہوب بہ

ترجمہ اور آپ کی بقاء حیات اور تصرف دائمی کے سبب ہدیہ اور عرض حاجت و مناجات کی ہیشگی بھی اسی آیت سے
ثابت ہے۔ پس بسبب تعظیم مومن اور تعظیم وقت کے ہر مومن ہر وقت و زمانہ میں آپ کی حضور میں ہدیہ پیش کر کے یا حالت
میں بغیر ہدیہ مناجات عرض کر سکتا ہے۔ اور آپ بسبب بقاء حیات اور تصرف دائمی اس کے حاجات میں لوجہ اللہ اللہ
فرما کے اسکو لیے موجب رحمت اور باعث تسکین ہو سکتی ہیں۔ حضرت حیات النبی صلی اللہ علیہ وسلم کی حیات کا ثبوت مع
فضیلت حیات اور آپ کا دائمی تصرف اسی کتاب میں کئی جگہ واضح طور پر ہے اگر دیکھو گے اور سمجھو گے تو ممکن ہے واللہ
یکھوئی منیشک **ش** غرض صراط مستقیم یعنی اس ہدایت کرتا ہے جسکو چاہتا ہے سید راستہ پر یہ آیت سورہ توبہ کے
رکوع چھٹے میں ہے۔ اور اس آیت سے یہ بھی ثابت ہوا کہ معظم و مکرم کی تعظیم و تکریم کئی وجہ ہدیہ جو انکی لیے خاص ہوا اولی
پیر جس نے اس نذر اور نسبت کرنیکو شرک کا حکم دیا تو ہر وجہ ثابت کے مقابلہ میں گویا اُس نے اپنی نفس پر کفر و شرک
کے مرتبہ ہونے میں تقدیم کی۔ اور کفر مقابلہ وجہ ثابت سے یہ طلب ہے کہ جس نے ان آیات قرآن
مجید اور حدیث شریف کے مقابلہ میں جو نذر و انتساب کے ثبوت میں مذکور ہو چکی ہیں نذر و نسبت کرنے سے انکار کیا
جسکو شرک کہا تو بوجہ انکار آیات و حدیث اور ان کے احکام کو شرک کہنے کے سبب۔ کفر پہلے کسی ذات خاص پر
مرتب و ثابت ہوگا۔ کیونکہ غیر خدا کی طرف نسبت کرنا جب مقصد خاص شرع پر آیات و دینہ مذکورہ سے صحیح
ثابت ہوا تو اس صحت کے مقابلہ کرنے میں شرک لازمی ہوگا کہ اُس سے چارہ نہیں۔ اور طرفہ یہ کہ خود ہی ہکا
عامل ہوگا سبب جنہوں نے کہا کہ اس طرح کہنا کہ یہ نماز و روزہ فلاں کے لیے ہے اور یہ چیز فلاں کیلئے ہے۔ شرک ہے
انکو انکار دینا بھی ہوگا۔ اور مہربانہ اور مہربانہ کی یعنی جسکے نام بخشا اور جس چیز کو بخشا۔ خاص کرنیکی فضیلت بھی

از بیجا است کہ فرج میکرد صلعم گو سپند برای اصابت ثواب بحضرت خدیجہ رض و بزبان اجابہ
 خدیجہ رض می بخشید اخرج البخاری و مسلم و ترمذی عن عائشۃ رضی اللہ تعالیٰ عنہا
 الی ان قالت ربما ذبح الشاة ثم یقطعہا اعضاءا ثم یبعثہا فی صدائق خدیجۃ
 الحدیث چہ دریں ورائی ثواب سرور روح حضرت خدیجہ رض ہم ملحوظ بود کہ در حالت حیات
 خود ہم بالیشال می بخشید و روزی نان باریک گندم از آتش سخت شده بر سفرہ حضرت
 سید عالم صلعم بود فرمودند برای خدیجہ بخشند کہ اومی پسندید و آیتا زوی القرنی مقدم و
 مفید تر باستحقاق رحم دلیہ دیگر بر فضل تخصیص موهوب است قال سبحانہ ایت
 ذا القرنی حقہ و المسکین و ابن السبیل الآیہ **ش** تنبیہ از بیجا رد آنست کہ
 گفته شد تخصیص موهوب بہ و موهوب لہ بدعت است و تعیین زمانی سنت مستحبہ است

کما فی التفسیر الکبیر

ترجمہ کیونکہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم خاص حضرت بی بی خدیجہ رضی اللہ عنہا کے ثواب پہنچا بکری فرج فرماتے
 تھے اور بی بی صاحبہ کی سہیلیوں کو خاص بخشش فرمایا کرتے تھے۔ اس حدیث کو بخاری و مسلم اور ترمذی نے حضرت عائشہ
 رضی اللہ عنہا سے نقل کیا ہے جسکے بعض الفاظ یہ ہیں یہاں تک کہ فرمایا بی بی صدیقہؓ نے ربما ذبح الشاة ثم یقطعہا
 اعضاءا ثم یبعثہا فی صدائق خدیجۃ الحدیث یعنی اکثر رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم بکری فرج فرماتے
 تھے پھر جوڑ جوڑ اسکے جدا کرتے اور وہ بی بی خدیجہؓ کی چاہنے والیوں کے لیے بھیجتے تا آخر حدیث۔ اسلئے
 کہ ہمیں علاوہ خوشنودی روح حضرت بی بی خدیجہ رضی اللہ عنہا کے آپ کو اسکا بھی لحاظ رہتا کہ حضرت بی
 بی صاحبہ اپنی حالت حیات میں بھی انھیں بخشش کیا کرتی تھیں۔ اور ایک ذخیرہوں کی باریک روی
 آگ ہو خوب سکی ہوئی حضرت سید عالم صلی اللہ علیہ وسلم کے دست خوان پر تھی آپ نے فرمایا کہ خدیجہ کیلئے
 اسے بخشیں۔ کیونکہ وہ اس قسم کی روٹی پسند کیا کرتی تھیں۔ اور زوی القرنی کو دنیا باعتبار ان کے
 استحقاق رحم کے زیادہ مقدم اور مفید ہے۔ پس موهوب لہ کے خاص کرنے کی فضیلت پر یہ ایک اور
 دلیل ہے جیسا فرمایا حق سبحانہ نے سورہ بنی اسرائیل کے رکوع تیسرے میں ایت ذا القرنی حقہ و
 المسکین و ابن السبیل الآیہ یعنی آپ اول قرآنی کو اسکا حق دیجیئے پھر مسکین کو اور مسافر کو آخر تک
تنبیہ یہاں پر اب اس کا بھی رد ہو گیا جو کہا گیا موهوب بہ اور موهوب لہ کا خاص کرنا بدعت ہو
 اور تعیین زمانی یعنی تندر و نیاز اور زیارت اور ایصال ثواب مقرر وقت پر کرنا سنت مستحبہ ہے
 جیسا تفسیر کبیر میں ہے *

اِنَّهٗ صلعمكان ياتى قبورالشهداء سراس كل حول فيقول سلامٌ عليكم بقاء
صبرتم فنعمة عقيب الدار والخلفاء الاربعة هكذا يفعلون استمعى اريخا اعيان
ثواب سالانہ ہم ظاہر است پس قریب از زیارت قبر اولی است و متعذر زیارت را ایصال
ثواب و حاضری سال بسال بر مقابر کہ عرس عبارت از است ہم اریخا است و در مشکوٰۃ
شریف است از محمد بن النعمان برفع حدیث قال صلی اللہ علیہ وسلم من زار مقابر
ابویہ او احدهما فی کل جمعة عفر له وکتب برّ الحدیث وقال اللہ تعالیٰ
واذکروا اللہ فی ایام معدودات الایہ وروز سوم بخانہ اہل عزرا رفتن و دعای خیر کردن
و طعام فرستادن سنت است از آنکہ حضرت رحمۃ عالم صلعم بر روز سوم بخانہ آل جعفر رض
ابن ابی طالب تشریف فرمود و فرزندان جعفر را دلدادی نمود و دعای خیر کرد و مرایشان را
و طعام فرستاد مدارج النبوت و در کتاب فتاویٰ اوز جندی مؤلف ملا علی قاری روایت

ترجمہ کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم شہیدوں کے مزارات پر ہر برس کے شروع میں تشریف لے جاتے تھے اور
سطح انکو مخاطب کر کے فرماتے کہ سلامٌ علیکم بما صبرتم فنعمة عقبی الدار یعنی تپہ سلاستی ہو جو بسبب اسکے
کہ تم صبر کیا اور اچھا ہوا آخر تمھکانہ۔ اور چاروں خلیفہ بھی بعد آپ کے ایسا ہی کرتے رہی انتہی یعنی تمام ہوئی عبادت
تفسیر کبیر۔ یہیں سے سالانہ ثواب پہنچانا بھی ظاہر ہے۔ پس قریب کیلیو زیارت قبر کی اولی ہے۔ اور جو زیارت کو
عذر کے سبب نہ جاسکے اسکو ثواب پہنچانا۔ اور سال بسال مقابر پر حاضر ہونا کہ یہی مراد عرس سے ہے یہیں سے
ثابت ہوتا ہے۔ اور مشکوٰۃ شریف میں حضرت محمد بن النعمان سے ایک حدیث مرفوع ہے۔ کہ فرمایا حضور صلی اللہ علیہ
وسلم نے جس نے اپنے والدین کی قبر کی یا دونوں میں سے ایک کی ہر جمعہ کے دن زیارت کی اس کے
گناہ بخش دیے جاویں گے اور وہ نیکو کار لکھ دیا جاوے گا آخر حدیث تک۔ اور فرمایا اللہ تعالیٰ نے
واذکروا اللہ فی ایام معدودات الایہ اور یاد کرو اللہ کو کئی دن میں گنتی
کے آخر آیت تک۔ اور تیجہ کے روز اہل میت کے گھر جانا اور دعائے خیر کرنا۔ اور کھانا بھیجنا سنت
ہے۔ اسلئے کہ مدارج النبوة میں ہے کہ حضرت رحمۃ عالم صلی اللہ علیہ وسلم تیجہ کے دن آل جعفر
بن ابی طالب رضی اللہ عنہ کے گھر تشریف لیگے اور حضرت جعفر رضی اللہ عنہ کو صاحب
دادوں کی دلدادی کی اور دعائے غیر خاص ان کے لیے فرمائی اور کھانا بھیجا۔ اور کتاب فتاویٰ اوز جندی
میں جو ملا علی قاری صاحب کی تالیف کی ہوئی روایت ہے +

كان اليوم الثالث عن وفات ابراهيم بن محمد صلى الله عليه وسلم جاء ابو
ذر عند النبي صلى الله عليه وسلم معه لبن الناقة وخبز الشعير فضعها
عند النبي صلى الله عليه وسلم ففزع النبي عليه السلام الفاتحة مرة و
سورة الاخلاص ثلاث مرات وفزع اللصم صل على محمد انت لها اهل
وهولها اهل فرفع يديه ومسح وجهه فامر يابي ذر ان يقسم بها وقال النبي
صلى الله عليه وسلم ثواب هذه الاطعمة لابني ابراهيم الحديث
سنن باختلاف بعض الفاظ در بدئيۃ المحرمين ويرى روايت از اوزجندی سبت و
شش مہر از اکابر علماء حرم شریف یعنی مکہ معظمہ زادھا اللہ تعالیٰ شرفاً و تعظیماً شمر دم
از نجاست کہ روز سوم و فاتحہ خواندن بطعام پیش از خوردن و رفع یدین و مسح برو
و تقسیم و اطعام و ایصال ثواب از عبادت مالی و بدنی ہمہ سبت است و قال اللہ
تعالی و افعلوا الخیر لعلکم تفلحون الایہ

ترجمہ کہ حضرت ابراہیم علیہ السلام صاحبزادہ حضرت رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم کی وفات سے تیس دن یعنی
تجہ تھا۔ حضرت ابوذر غفاری رضی اللہ عنہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم کے پاس آئے۔ انکے ساتھ اونٹنی کا دودھ اور
جو کی روٹی تھی پس اسکو نبی صلی اللہ علیہ وسلم کے پاس رکھ دیا۔ تو نبی علیہ السلام نے سورۃ فاتحہ ایک بار
اور سورۃ اخلاص تین بار پڑھا اور یہ درود شریف اللھم صل علی محمد و آلہ و ہولھا
اہل طہری یعنی اے اللہ درود بھیج محمد صلی اللہ علیہ وسلم پر ایسی کہ توحس کے لائق ہے اور وہ جس کے
لائق ہے۔ پھر آپ نے اپنے دونوں ہاتھ اٹھائے اور اپنی منہ پر پھیرے اور حضرت ابوذر غفاری رضی اللہ عنہ
کو حکم کیا کہ اسکو تقسیم کر دے۔ اور فرمایا نبی صلی اللہ علیہ وسلم نے اس کھانے کا ثواب میرے بیٹے ابراہیم کے لیے ہے
تا آخر حدیث۔ اور یہی حدیث ہدیۃ المحرمین میں بعض الفاظ کے اختلاف کے ساتھ مذکور ہے۔ اور اسی روایت
اوزجندی پر (حضرت مصنف کتاب ہذا فرماتے ہیں) کہ میں جھمیل مہر میں بڑے بڑے علماء حرم شریف یعنی مکہ
معظمہ کی اللہ تعالیٰ انکی شرافت اور عظمت کو زیادہ کرے۔ شمار کی ہیں۔ یہاں سے معلوم ہوا کہ تجہ کرنا
اور کھانے سے پہلے کھانے پر فاتحہ دینا۔ اور دونوں ہاتھ اٹھانا۔ اور ان کا منہ پر پھیرنا۔ اور کھانے
کا تقسیم کرنا۔ اور کھلانا۔ اور ہر قسم کی عبادت مالی و بدنی کا ثواب پہنچانا سب سنت ہے اور
فرمایا اللہ تعالیٰ سورۃ حج رکوع دہم میں و افعلوا الخیر لعلکم تفلحون الایہ یعنی اور خیر کرو شاید تم کو فلاح ملے

بعموم زمان و مختیر و مختیر کہ و غیر و فلاح مختیر و مختیر کہ سنش بآید دانست کہ عموم خیر شامل است
عبادت مالی و بدنی و روحی را و عموم مفعول شامل است نفس خود و غیر خود را از احیاء و موت
چرا صابت خیر بہر دو ثابت ہم پس تعیین روز دہم و ہستم و غیرہ ہر ائی خیر کہ شامل عموم است
حسن است و اخیر السن ابن مالک قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اللیلۃ الاولی
عسیرۃ علی الیۃ فتصدق الہ و ینبغی ان یواظب علی الصدقۃ لئلا یتسبب الیام
وقیل اربعین فان المیت یتشوق الی میتہ الحدیث بآید دانست تصدقوا عام است
انروی مخاطب و صدقہ و متصدق کہ و زمان بدلالتہ عموم میت و اربعین اولی است از سبب
و زیارت بریں ممنوع نیست کہ از تطہیر است

ترجمہ اس آیت شریفہ عموم زمان اور عموم مختیر و مختیر کہ اور عموم خیر و فلاح مختیر و مختیر کہ جو کچھ خیرات کریں
اور جس کے لیے خیرات کریں اور خیرات کرنا والے کا عام ہونا ہر وقت میں ثابت ہے۔ اور معلوم ہو کہ عموم خیر عبادت
مالی و بدنی اور روحی کو شامل ہے۔ اور مفعول کا عموم شامل ہے اپنی نفس کو اور اپنے غیر کو خواہ زندہ ہو یا
خواہ مردے کیونکہ خیر کا پہنچانا دونوں کے واسطے ثابت ہے۔ مطلب یہ کہ اس آیت شریفہ میں خیر کیلئے قید وقت
سے سبب عام ہونے وقت کے ہر وقت و زیادہ میں خیرات کرنا درست ہوا۔ اسی طرح جو خیر خیرات کی جاوے اور خیرات کرنا
جس کے لیے خیرات کی جاوے انکی بھی بغیر قید یا عموم ثابت ہونے سے یہی سبب عام ہوئی لہذا ہر قسم کی خیرات خواہ مال
ہو یا جسم ہو یا روح ہو یا شخص کی طرح خواہ کوئی ہو یا آپ ہو یا غیر زندہ ہو یا موتی ہر وقت میں سبکو شامل ہو کیونکہ عموم زمان
و مختیر و مختیر کہ اور عموم خیر و فلاح اس کی بخوبی ظاہر ہے۔ اور اس خیر کے ثمرہ اور فلاح میں بھی وہی عموم موجود ہے۔ پس
میت کی طرح دوسو بیسویں وغیرہ کی تعیین یعنی ان تاریخوں کو مقرر کر کے نہیں خیر کرنا سبب اس کی کہ اسی عموم میں یہ
بھی شامل ہیں حسن ہے اور اچھا فعل ہے اور حدیث کے موافق ہے جیسا حضرت انس بن مالک رضی اللہ عنہ نے بیان کیا
کہ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے کہ پہلی رات میت پر رحمت و دشوار ہے پس اُس کے لیے صدقہ دو اور لائق ہو کہ
میت کے لیے صدقہ کی مواظبت کرو یعنی صدقہ برابر جاری رکھو سات دن اور کہا گیا چالیس دن کیونکہ میت
بہر گھر کی طرف مشتاق ہوتی ہوتا آخر حدیث۔ معلوم ہو کہ اس حدیث شریفہ میں لفظ تصدقوا یعنی صدقہ
عام ہے اس ماہ کی مخاطب عام ہے کیونکہ مفعول دل اسکا بوجہ توسع مذکور نہیں ہوا۔ اذ مفعول ثانی یعنی میت کے عام ہونے
سبب صدقہ اور جس کے لیے صدقہ دیں اور اسکا وقت بھی عام ہوا کیونکہ فعل تصدقوا کا اسعدی بمفاعیل ہے انکا مذکور ہونا بغرض
توسع ہر ایک کے عموم پر دلیل ہے۔ پس معلوم ہو کہ ہر شخص کو ہر میت کے لیے ہر قسم کا صدقہ ہر وقت دینا درست ہے۔ آید بابت سات
کے چالیس دن تک صدقہ جاری رکھنا اولی ہے۔ اور بہر زیادہ کرنا ممنوع نہیں ہو کیونکہ یہی ایک قسم کا تطہیر ہے یعنی شوق عبادت زادہ

ہر قسم کی خیرات ہر وقت کرنا درست ہے +

اچھا فعل ہے +
و سوال پیراں چل دیو

سُنَّتی ہے یعنی کہ زیادت عبادت نافلہ بر فرض و واجب از تطوع است و قال سبحانه
فَمَنْ نَظَّوْعٌ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهِ اَمَّ اَوْ نَحْوِهَا است کہ چہل روز متصل تصدق کردہ باشد از
ہر چہ تواند سُنَّتی از عبادت مالی و دینی و روحی ہمانا کہ موافق کریمہ و افعلوا الخیر لعلکم
تفلحون است اَمَّ و مواظبت ترک روزی از اربعین نخواہد پس بر روز سوم و دہم و ستم
و چہلم با زیادت صدقہ نیز کہ در ضمن اربعین است و ششماہی و سالانہ نیز کہ در ضمن عموم تصدق
است و نیست درینہا مگر زیادت صدقہ ثواب کہ مراد است و زیادت ممنوع نیست کہ در
معنی تطوع خیر است و درین تعیین حکمتی است کہ بمقتضای مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ
اَمْثَلِهَا چلہ دیگر حاصل میشود و نیز حکمتی دیگر ہم باشد و اللہ تعالی اعلم سُنَّتی در ریاض
المقاصد است کہ در جامع الفقہ از مجموع الروایات است اما اگر کسی از ملک خود طعام مسکن
و خلق را می خرد یا نبی شبہ حلال است دیرا کہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم بر روح حمزہ رضی اللہ
عنه سوم روز دہم روز و ستم روز و چہلم روز و ششماہی و سالانہ طعام دادہ و صحابہ نیز

ترجمہ کیا تعیین نہیں معلوم کہ سوئے فرض اور واجبے نفل عبادت کی زیادتی تطوع میں شامل ہے کیونکہ فرمایا
حق سبحانہ نے سورۃ البقرہ کے تیسویں رکوع میں فَمَنْ نَظَّوْعٌ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَّهِ یعنی پھر خوشوق ہو نیکی کر تو وہ
نیکی اسکے لیے بہتر ہے۔ پس شوق خیر کار زیادتی کے ساتھ اولی ہوگا خیر کے کم ہونے سے کہ ہمیں کہنیو الیک تفقیر ہے لہذا
چالیس دن کا یہ نسبت سات دن کے بہتر اور اولی ہوگا۔ اسی سے یہ بھی معلوم ہوا کہ برابر چالیس روز تک فی و دینی
و روحی عبادت میں جس چیز سے ہو سکے میت کے لیے تصدق اور نذرات کرتا رہے کہ عینہ یہ آیت کریمہ و افعلوا
الخیر لعلکم تفلحون کے حکم کے موافق ہو۔ اور لگاتار چالیس میں سے ایک دن بھی ترک نہ کرے۔ پس عید اور سوا
و سب سواں و چہلم بھی اسی چالیس دن کے ضمن میں ہیں کہ انہیں اور زیادہ صدقہ ہوتا ہے۔ اور ششماہی اور سالانہ
کہ یہ بھی عموم نقصان فوا کے ضمن میں آگیا پس ان سب میں بجز ثواب زیادہ ہو نیکی کے اصل اور ہی ہے اور کیا ہے
اور ایسی زیادتی جس کا مطلب تطوع خیر یعنی شوق خیر ممنوع نہیں۔ اور اس تعیین تخصیص میں ایک حکمت ہے
کہ موافق حکم اس آیت کریمہ کے کہ سورۃ انعام کے رکوع بیس میں ہر مَن جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ اَمْثَلِهَا
یعنی جنہو ایک نیکی کی تو اسکے لیے اُس جسی ہی اور ہونگی۔ ایک چلہ اور حاصل ہو جاتا ہے۔ اور سوا اُس کے اور بھی کوئی حکمت ہو و اللہ تعالی اعلم
بالصواب۔ اور ریاض المقاصد میں مذکور ہے کہ جامع الفقہ میں مجموع الروایات سے نقل کر کے سطح دکھا ہے لیکن اگر کوئی اپنی ملک سے کھانا
کر کر اور مخلوق کو کھلائے شبہ حلال ہے کیونکہ پیغمبر خدا صلی اللہ علیہ وسلم نے حضرت حمزہ رضی اللہ تعالی عنہ کی روح پر تیجہ اور دسویں اور چہلم کے
روز اور چہ ماہی اور برتری کا کھانا دیا۔ اور صحابہ نے بھی

تہذیب و تہذیب و تہذیب
تہذیب و تہذیب و تہذیب
تہذیب و تہذیب و تہذیب

بچھین کر دندہم کہ ازیں منکر باشد اور رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و اجماع صحابہ رضی اللہ عنہم منکر باشد انتہی اور اینجا است کہ سوم وغیرہ سنت است ہم تخصیص صدقہ برائے اموات لبشب جمعہ و عیدین و شب برأت از اینجا است کہ در جامع الروایات فارسی از دستورات القضاۃ حدیثاً عنہ صلعم نقل کرده کہ ارواح مومنان می آیند در شب جمعہ پس استاده شوند بخانہ فانی پس نہد می کنند ہر یکے با و از خریں یا اہلی و اولادی و اقربائی برہیدن چیزے صدقہ **ش** فی دستور القضاۃ من الفتاوی النسفۃ ان ارواح المؤمنین یاتون فی کل لیلۃ الجمعة و یوم الجمعة ف یقومون بقضاء بیوتہم ثم ینادی کل واحد منہم بصوت حزین یا اہلی و اولادی و اقربائی اعطفوا علینا بالصدقۃ و اذکرونا و لا تنسونا و ارحمونا فی عزبتنا و قلۃ حیلتنا فی قلیب ضیق و سجن و شیق و غم طویل و فقر شدید و قد کان هذا المال الذی فی ایدیکم فی ایدینا لو ینفق فی طاعة الله تعالى لم نسئل منه شیئاً و انتم تاكلون و تنشربون و نحن نحاسب و نغضب فان اعطفوا رضوا بالصدقۃ و دعو الہم بالکبر

ترجمہ اسی طرح کیا۔ جو شخص اسکا منکر ہوگا پس وہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اور اجماع صحابہ رضی اللہ عنہم کا منکر ہوگا۔ یہاں سے ثابت ہوا کہ تہ و غیرہ سنت ہے۔ اور صدقہ اموات کے واسطے خاص جمعہ کی رات اور عیدین کی راتوں اور شب برأت میں کرنا یہاں سے ہے جو کتاب جامع الروایات فارسی میں کتاب دستور القضاۃ سے بطور حدیث حضور صلی اللہ علیہ وسلم سے نقل کیا ہے کہ مومنین کی روحیں جمعہ کی رات میں آتی ہیں اور فانی گھر میں کھڑی ہوتی ہیں پھر ہر ایک غمگین آواز سے پکارتی ہے ای میری اہل اور اولاد اور میرے قریب و دور کچھ صدقہ کرو۔ جیسا دستور القضاۃ میں فتاوی النسفۃ سے اس طرح منقول ہے کہ مومنین کی روحیں ہر جمعہ کی رات اور جمعہ کے دن میں آتی ہیں اور اپنے اپنے گھروں کے صحنوں میں کھڑی ہوتی ہیں پھر ہر ایک غمگین آواز سے پکارتی ہے ای میرے اہل یعنی گھر والو اور میری اولاد یعنی بچو اور میرے قریب و دور ہر ہر شے دار و ہمہ صدقہ سے ہربانی کرو اور ہلکو یاد کرو اور ہمیں نہ بھولو اور ہماری غربت اور جیلہ اور سباب کی قلت کی حالت میں ہم پر رحم کرو کہ ہم تنگئے قبر اور سخت قید میں اور بڑے غم اور سخت محتاجگی میں ہیں حالانکہ یہ مال جو مختاری قبضہ میں ہے ہمارے قبضہ میں تھا۔ اگر خدا کی بندگی میں خرچ کیا جاتا تو ہم اسکی بابت کچھ بوجھ نہیں جانتے اور تم کھلتے پیتے ہو اور ہم پر حساب اور عذاب ہے پھر اگر وہ ہربانی کر کے خرچ کرتے ہیں تو صدقہ کرنے سے خوش ہوتے ہیں اور ان کے لیے دعائے برکت کرتے ہیں +

والا فیرجعون منهم باکیا حزینا ثم ینادی کل واحد منهم بصوت حزین
 اللهم اقنططهم من الرحمة کما اقنطوا من الدعاء والصدقة + وعن ابن عباس
 رضی اللہ عنہما یقول اذا کان یوم عید اذ یوم جمعة اذ یوم عاشوراء ولیکلة
 نصف من شعبان یاتی امرؤا کالموات ویقومون علی ابواب بیوتهم فیقولون
 هکذا هم واز شرح امالی حدیثاً عنہ صلعم کہ اردلح مسلمان دہ سال ہر روز و دہ سال
 در شبہائے جمعہ و دہ سال در شبہائی عیدین می آیند و بروایتی بعد سی سال تا قیامت
 در شب برأت و ہر شب - می آیند و هو الصبح و باید دانست تخصیص امری است
 کہ اگر گذاشته شود تخصیصی دیگر ناگزیر است تا آنکہ عدم تخصیص ہم تخصیص است و در تحریر
 از تخصیص امر و افعلاوا الخایر مترک مطلق شود و البتہ توقف اصابت ثواب در
 تخصیص و عدم اصابتش در غیرش باطل است و همچنین جائز است مصافحہ و معاانقہ
 بروزہ جمعہ و عیدین کہ دریں زمان مروج است

ترجمہ نہیں تو ان کے پاس سے غلین روتے ہو کر لوٹ جاتے ہیں۔ پھر ہر ایک انہیں سے غلین آواز
 سے پکارتی ہے ایسا کہ رحمت سے ناامید کر جیسا انھوں نے مجھے دعاء اور صدقہ سے ناامید کیا۔ اور حضرت
 ابن عباس رضی اللہ عنہما سے روایت ہے کہ فرماتے تھے جب عید کا دن یا جمعہ کا دن یا عاشورہ کا دن ہوتا ہو
 یا نصف شعبان کی رات یعنی شب برأت ہوتی ہے تو مرد و عورتیں آتی ہیں اور اپنے گھروں کے
 دروازوں پر کھڑی ہوتی ہیں اور کہتی ہیں ایسا ایسا یعنی جیسا اوپر کی حدیث میں بیان ہوا۔
 اور جامع الروایات میں ایک اور حدیث حضور صلی اللہ علیہ وسلم سے ہے جو شرح امالی سے نقل کی ہے کہ مسلمان
 رو میں دس برس تک ہر روز اور دس برس جمعہ کی راتوں میں اور دس برس عیدین کی راتوں میں آتی ہیں
 اور ایک روایت میں ہے کہ تیس برس کے بعد قیامت تک شب برأت میں اور ہر جمعہ کی رات میں آتی رہتی
 ہیں اور یہ حدیث صحیح ہے۔ اور سمجھنا چاہیے کہ تخصیص ایسی بات ہے کہ اگر چھوڑ دی جاوے تو ایک دوسری
 تخصیص سے چارہ نہ ہوگا یہاں تک کہ عدم تخصیص بھی تخصیص ہے۔ اور تخصیص سے بچنے میں
 و افعلاوا الخیر یعنی خیر کرنے کا حکم بالکل چھوٹ جاتا ہے۔ اور یہ بات کہ ثواب کا
 پہنچانا صرف تخصیص میں موقوف ہو اور غیر تخصیص میں ثواب نہ پہنچا سکتے ہوں البتہ ظاہر
 اور ایسی ہی مصافحہ اور معاانقہ یعنی ہاتھ ملانے اور گلے ملنا جمعہ اور عیدین کے دن جیسا اس وقت میں رواج ہے جائز ہے +

نہ توقف نبل ثواب بتخصیص جمعہ و عبیدین بہ نفی جواز مش بروزد دیگر و نیز آمدن اکثر بار
و اجابہ بخانہ اہل ماتم بنا بر ادائی حق العبد لازم اجتماع ناگزیر است و سبب زیادت اسباب
مغفرت بکلمہ و کلام شریف و اطعام و اطعمہ لطیف خصوصاً بر دوسوم کہ روز اتمام ماتم
است و نفس اجتماع غیر ممنوع و لوجہ تعالیٰ عین مشروع و نفی این ثابت نتواند شد
پس اجتماع موجب خیر و حق زندہ و مردہ تواند شد **سنتنبیہ** از اینجا رد آنست
کہ گفتہ شد تخصیص زمانی و اجتماع بدعت است ہم پس تخصیص تاریخ رحلت صلحا و ابرا
ایصال ثواب بایشان اولیٰ است چہ آل روز رحمتہ در حق ایشان است دہم در حق
مغفلات شال چنانکہ وقت ولادت سعید سعد است لنفسہ و ہم لغیرہ چہ نمیدانی کہ
وقت ولادت باسعادت و کرامتہ و رحمتہ حضرت رحمۃ اللعالمین مکرم ترین اوقات بکرمتہ
کلی بوجہ سببیت وجود خیرات کلہا است و ہمچنین وقت موصلت بحکم آنکہ فرمود صلعم

ترجمہ نہ یہ کہ اسکا ثواب پناجمہ اور عبیدین کی تخصیص پر موقوف ہوا و دوسرے ذمہ اس کے جواز کی نفی ہو یعنی اول
دنوں میں مصافقہ اور معاقدہ کرنے سے ثواب نہ ملتا ہو سو ایسا نہیں ہو۔ اور قرابتیوں اور دوستوں کا پُر سارے لہو
اہل ماتم اور میت۔ والوں کے گھر حق العبد کے ادا کر نیکی غرض سے آتا بھی ناچار لازمی جمع ہوا ہے۔ اور اس اجتماع
اور بھی اسباب مغفرت کے پیدا ہو جاتے ہیں بسبب ذکر کلمہ اور کلام شریف کے اور لطیف کھانوں کے کھلانے سے خصوصاً
تیجہ کے دن کہ اتمام ماتم یعنی ماتم کے ختم کر نیکا دن ہے۔ اور نفس اجتماع یعنی جن کا نام جمع ہوا ہو کوئی منع نہیں کہ
اسکو ممنوع قرار دیں بلکہ غیر ممنوع ہے جب نفس اجتماع غیر ممنوع ہے تو لوجہ اسد یعنی خدا کی وجہ میں عین مشروع ہو
یعنی بالکل موافق شرع کے کہا جائیگا۔ اور اس ثابت کی نفی نہیں ہو سکتی۔ پس اجتماع زندہ و مردہ دونوں کے
حق میں غیر کاسب ہو سکتا ہے **تنبیہ** ہمیں سے اسکا بھی رد ہو گیا جو کہا گیا کہ وقت کی تخصیص اور اجتماع
برقہ ہے پس لہذا کی تاریخ رحلت کو ان کے ایصال ثواب کے دہم خاص کرنا اولیٰ ہے کیونکہ وہ روز ان کے
حق میں رحمت ہو اور ان کے مغفلات کے حق میں بھی جیسا نیکی خیر کے پیدا ہونے کا دن خاص اس کے
نفس کے لیے بھی اچھا ہے اور اس کے غیر کے لیے بھی اچھا اس لیے کہ ولادت سعید سعد ہے۔ کیا تجھ معلوم نہیں
کہ رحمت رحمۃ اللعالمین صلی اللہ علیہ وسلم کی ولادت شریف کا وقت سعادت اور کرامت اور رحمت میں
تو کرامت کے سبب تمام وقتوں سے مکرم ترین ہے کیونکہ وجود مبارک صلی اللہ علیہ وسلم سبب خیرات ہر طرح وقت
اور ہر تہذیب بھی ہمہ وجہ خیر و بہتر ہر موافق حکم اس حدیث شریف کے کہ فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے

جواز اجتماع تمام ذمہ کے زندہ و مردہ
مغفل و فانیین بر حسب کلام

حیاتی خیر لکم و صحتی خیر لکم و الموت جسیر لیوصل الحبيب الی الحبيب
پس نسبتہ بخواص منعی از عموم منی اے منع عام م یا نسبتہ بعوام منعی از خصوص منی
ای منع مخصوص برائے عوام م دریں تخصیص اگر پیش آرند فهو المقبول الا لا محذور
فی المرادش در مجموع الروایات است اذا اراد ان يتخذ الولیمة يتجهد بادراك
یوم موته و یحتاج فی الساعة التي نقل روحه فیها لان الارواح الاموات
یأتون فی کل امر فی ذلك الموضع فی تلك الساعة ینبغی ان یطعم الطعام
و یشرب الشراب فی تلك الساعة فانه بذلك یفرح روحه وان فیه
تأثیراً بایضا هكذا فی خزائن الجلالی وجمع الجوامع عن جلال الدین السیوطی
وقد ذکر بعض المتأخرین من المشائخ المغرب الیوم الذی وصلوا ینیه الی جناز
العزة و حظائر القدس یرجی فیہ من الخیر والبرکة والكرامة والنورانية

اکثر وافر من سائر الايام

ترجمہ حیاتی خیر لکم و صحتی خیر لکم یعنی جیسی میری حیات بخارو لیے خیر ہے جیسی میری موت بھی بخارو چھین بہتر ہے
اور فرمایا الموت جسیر لیوصل الحبيب الی الحبيب یعنی موت ایک پل ہے جو حبیب کو حبیب کی طرف پہنچا دیتا ہو
پس اسی تخصیص میں خواص کی نسبت کو عمومی خاص منع کہ منع عام سے ہو۔ یا عوام کی نسبت کو خصوصی ہو کوئی منع ایسا ہو
کہ وہ عوام کے لیے مخصوص ہو اگر پیش کریں جس سے معلوم ہو کہ فلاں وجہیں خواص کے لیے تو منع نہیں آیا بلکہ عام کے لیے منع
آیا ہے تاکہ منع عموم سے منع خاص خواص کے لیے ثابت ہو۔ یا یہ کہ عوام کے لیے تو اسی خصوص سے منع مخصوص ہو اور خواص
کے لیے نہیں ہو تاکہ خصوص سے منع مخصوص عوام کے لیے ثابت ہو۔ تو وہی مقبول ہو حالانکہ یہ ہو نہ وہ ہو بلکہ جیسا خواص
کے لیے منع تخصیص خاص نہیں عوام کے لیے بھی کوئی منع مخصوص نہیں اگر بیان کریں گے تو وہ مان لیا جائیگا کہ نہیں تو اصل مراد کہ اقبال
میں کیا اندیشہ ہو جیسا مجموع الروایات میں ہو کہ جب کوئی آدمی موتی کے ولیمہ مہیا کر لیکھا ارادہ کرے تو اسکی موت کا دن
پانچ کی کوشش کرے اور صوفت میں اسکی روح نے نقل کی ہے اس گھڑی کے لیے احتیاط کی جاوے کیونکہ اموات کی روحیں ہر برس
اسی ساتھیں اُسی جگہ آتی ہیں۔ چاہے کہ اُسی ساتھ میں کھانا کھلاوے اور اُسی ساتھ میں پانی پلاوے اس لیے کہ اس سے میت کی روح
کو فرحت ہوتی ہو اور عیشک میں بیت کے حسب حال پوری پوری تاثیر ہوتی ہو۔ اسی طرح کتاب خزائن جلالی میں ہو اور کتاب مجمع البحار
میں جو حضرت جلال الدین سیوطی رحمہ اللہ سے ہے۔ اور تحقیق ملک مغرب کے بعض متأخرین مشائخ سے مذکور ہے
کہ وہ دن جس میں اولیاء اسد اور صدالحین کی روحیں جناب عزت اور حظائر قدس کی طرف واپس ہوئی ہیں اور پچھلی ہر کسی
خاص دن میں اور تمام دنوں سے زیادہ کثرت اور بہت ہی بہتایت سے خیر و برکت اور اور امنیت کی امید کی جاتی ہے +

مطلب ہے کہ حدیث شریف
لا تشدوا الرجال الخ

وہاں کی اور کسی کو بھی جو یہ خبر روایت کرتا ہے
جلد و زیارت قبر و اولاد کا و عبادی

ثبوت ہوا مجموعہ مانع منقطع ہوں وقت
اجتماع صمدین لا حق +

بیان ہے حدیث شریف
لا تشدوا الرجال الخ

وہذا فی سراج الہدایۃ لمولانا سید جلال الدین البخاری فی حاشیۃ
المظہری من ہدیۃ الحرمین ہم پس سفر برائی حضور مجالس اعلا حضرت اولیاء
الہ نقالی بنا بر منافع زیارت قبر و تبرک تاریخ رحلت و لقاء دیگر صلحاء احسن
خواہر شد بخوار عموم وقت ثابت۔ پس منع وقت مخصوص مستلزم جواز وقت
مخصوص است فکیف المنع۔ و تمہی فی قوله صلعم لا تشدوا الرجال الخ
الی ثلثۃ مساجد ترجمہ نہ بنید کجا و ماے شتران مگر سوئی مسجد یعنی مسجد
حرام و مسجد نبی صلعم و مسجد اقصیٰ + مفید تاکید و تحصیل سفر دراز بہ نیل ثواب مخصوص
سہ باشند انہی از مساجد غیر اس سہ است نہیر کہ دریں استثناء مفرغ دلالتی بر منقطع
نہوا اند شد مگر متصل از نفس مستثنیٰ

ترجمہ آہستہ طرح کتاب سراج الہدایہ میں ہے جو حضرت مولانا سید جلال الدین بخاری رحمہ اللہ کی ہے۔ اور حاشیہ مظہری میں بھی
ہرگز الحرمین سہ طرح مذکور ہے۔ پس حضرات اولیاء و نقالی کی مجالس غرسوسن حاضر ہونیکے واسطے سفر کرنا اس غرض سے کہ انکی
قبر کی زیارت اور تاریخ رحلت کی برکت حاصل ہو اور وہاں اول صلحاء اور نیک بخت لوگوں کی ملاقات اور زیارت و منافع
اور فائدے حاصل ہوں سبب جواز عموم وقت کے کہ یہ جواز ثابت ہی اچھا اور نیک فعل ہوگا کیونکہ عموم وقت کا جواز
جواز ثابت میں ہے اور اس جواز کا ثبوت مذکور پہ چکے کہ ہر وقت میں خبر کرنا اور خبر سے فائدہ اٹھانا جائز اور درست ہے
نہ اس عموم وقت کا جواز ثابت ہوتے ہوئے منع وقت مخصوص مستلزم جواز وقت مخصوص ہوتا ہے یعنی جس وقت
مخصوص کی ممانعت کی جائیگی سبب جواز عموم وقت کے وہی وقت مخصوص جواز کو لازم ہوگا پس ایک
ہی خاص وقت میں منع و جواز دونو مجتمع ہوں یہ اجتماع صمدین کیسے ہو سکتا ہے لہذا عموم وقت کے
جواز کے ساتھ جواز ثابت ہو چکے منع وقت مخصوص کا کیسے ممکن ہے پس منع کیونکہ ہے۔ اب ممانعت حضور صلی
علیہ وسلم کی حضور کے اس قول میں لا تشدوا الرجال الخ الی ثلثۃ مساجد یعنی زیارت و زیارہ و زیارہ
کے کجاوے اگر تین مسجد و کی طرف یعنی مسجد حرام مسجد نبوی صلی علیہ وسلم اور مسجد اقصیٰ۔ یہ ممانعت خاص ان
تین مساجد کے سوا غیر مساجد کی طرف کو ثواب پانگی غرض سے سفر دراز کرنا ہی ہے۔ کیونکہ یہ ممانعت بطور استثناء کے تاکید

و حکم فائدہ دیتی ہے جو استثناء کا اصلی مقصود ہے اسلئے کہ اس استثناء میں سبب مذکور نہ ہو مستثنیٰ منہ کے کہ مفرغ ہے یعنی ذکر سفر مانع ہے کوئی دلائل کے
منقطع ہونے پر نہیں ہو سکتی تاہم سفر کی بھی واقع ہو چکر متصل ہونیکے نفس مستثنیٰ سے کہ موجود ہے اسلئے کہ حضور حق موجود و اثبات میں ہوتا ہے
میں جو ثابت ہے بالکل منقطع و غیر موجود ہو پس مساجد مستثنیٰ متصل و موجود ہی اسی کا تین میں حضور کو کسی تین سفر کی بغرض حصول ثواب تاکید
اور باقی مساجد کے سفر کی ان تین کے سوا بسبب نہی و ممانعت ہوئی اور یہی اقصا کی شرط ہے کہ طریق یعنی مستثنیٰ و مستثنیٰ منہ ایک جلس کے ہوتا
نہ محلہ نہ اکا ۳۱ حدیث شریف میں سوائے مساجد مذکور کے اور مسجدوں کے کہ بغرض نل ثواب سفر دراز کرنا کی ممانعت نہ ہر سفر کی

از انجا کہ سفر ضرورت حج و زیارت نبی صلی علیہ وسلم و تکمیل علم دین ظاہر و باطن و جہاد و زیارت
استاد و مرشد طریقت و والدین گودر عالم برنخ باشد و دیگر مصالح عادیہ بتفاوت
مراتب ثابت و محمود است کما قال سبحانه الْبَسَائِخُ وَالْآيَةُ بِمَعْنَى السَّيْلَةِ
بِالْخَيْدِ من تفسیر معنی سائخون و اطمینان از مشوشات اختلاف از تفسیر کبیر تو اس
یافت ہم پس ہنہی باستثنا منقطع راست نیاید فیما رب مالم یؤلف الفقام
لا یکادون ان یفقهوا حدیثا ش فی العینی من احسن محامل ہذا
الحديث بان يكون المراد منه حكم المساجد فقط وانه لا تشدد الرجال الى
مسجد من المساجد غير هذه الثلاثة واما قصد غير المساجد من الرحلة فی
طلب العلم و فی التجارة و زیارة الصالحین و المشاهدة و زیارت الاخوان
و نحو ذلك فليس فی النہی انتہی من ہدیۃ الحرمین ہم و نیز ایصال نفع اعلا
از فرض و واجب و سنت مالی و بدنی و دعائی برای غیر عامل اگرچہ از گزشتہ باشد

مطلق ایصال

ترجمہ کیونکہ ضرورت حج اور زیارت نبی صلی علیہ وسلم اور تکمیل علم دین ظاہر و باطن اور جہاد اور زیارت
استاد اور مرشد طریقت اور والدین اگرچہ عالم برنخ یعنی قبروں میں ہوں اور اگر مصالح عادیہ یعنی
ضروری کاموں کی غرض سے سفر کرنا حسب ترتیب تفاوت مراتب ثابت اور محمود ہی جیسا فرمایا من سجدانہ
فی سورہ نوبہ کے رکوع چودہ میں الْبَسَائِخُ وَالْآيَةُ یعنی سیاحت کرنیوالے مراد یہ کہ عام طور پر
سیر و سفر کرنیوالے کیونکہ یہاں سیاحت عام ہے جبکہ خیر کی وجہ میں ہو۔ اور معنی سائخون کی
تفسیر اور اسکے اختلافی جملگوں سے اطمینان حاصل کرنا ہو تو تفسیر کبیر دیکھیے۔ پس حدیث مذکورہ میں
استثنا منقطع سے ہی و ما نعت صحیح نہیں آتی فیما رب مالم یؤلف الفقام لا یکادون ان یفقهوا
حدیثا یعنی پس ای میرے رب اس قوم کو کیا سو گیا ہے کہ حدیث سمجھنے کی بھی فہم نہیں رکھتے۔ چنانچہ شرح عینی
میں اس حدیث کو بہت عمدہ معنی پر محمول کیا ہے کہ ہدیۃ الحرمین سے منقول ہے یہ کہ مراد حدیث ہی فقط حکم
مساجد ہی اور وہ یہ ہے کہ تم اونٹوں کے کھاوے مسجد و زمین کسی مسجد کی طرف نہ باندھو سوائے ان تین کے۔
ولیکن مسجد و کعبہ علاوہ دوسرے مقاصد کے لیے کھاوی اونٹوں کے کس کر سفر کرنا طلب علم میں اور تجارت میں اور زیارت
صالحین اور مشاہیر یعنی زیارت قبور کے لیے اور زیارت برادران دین اور ایسے ہی اور کاموں کی غرض سے پس
یہ مقاصد اس ہنہی میں نہیں جسکی حدیث میں حملہ نعت ہے۔ اور ایسی ہی نفع اعمال کا ذکر فرض و واجب اور سنت
و نقل مالی و بدنی کسی قسم کے ہوں ایسی غیر عامل کو بھی یا کہ یا سہ وہ گذر رہا ہو

یا مودیا آئینہ می شود کما فی قوله تعالی حکایتا عن نوح علی نبینا وعلیہ
 السلام رَأَيْتُ أَخْفَرْنِي وَلَوْ أَلَدْتُ وَلَمْ نَدْخُلْ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَ
 الْمُؤْمِنَاتِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ وَمُؤْمِنَاتِ امته مرحومہ مراد است وَاَصْرًا إِلَى حَبِيبِهِ
 مُحَمَّدٍ رَسُولِهِ صَلَّعَ مَعَ أَشْرَافٍ مَعَ غَيْرِهِ صَلَّعَ وَاسْتَعْفَرَ لَذَنْبِكَ وَ
 لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ثَابِتٌ هَسْتٌ وَتَفْعُلُ أَخْفَرْتُمْ صلی اللہ علیہ وسلم عن جابر
 رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ قَالَ صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّعَ عَبْدًا أَخْفَرْتُمْ فَلَمَّا
 انْصَرَفَ أَتَى بِلَكْبَشٍ فَذَابَحَهُ فَقَالَ بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُمَّ هَذَا عَتَى
 وَعَمَّنْ لَمْ يُضَحَّ مِنْ أُمَّتِي رَاهِ أَهْلًا وَأَبُودُ وَأُودُ وَالْزَمَذَمَى شَيْءٌ مِنْ أُمَّتِي
 عام است از گزشتہ و موجود و آئینہ کہ از امتش ہستند صلعم

مترجمہ یا موجود ہو یا ہنوز موجود نہ ہوا ہو بلکہ آنیوالا پہنچتا ہے اور ایصال دعا بھی کہ وہ غیر عامل کے لیے بھیجے
 عامل کہ پہنچتی ہے یعنی ہر قسم کی عبادت مشروط کا ثواب کسی ایسے کو کہ اس نے نہ کی ہو مردہ و زندہ آئینہ ہر
 ایک کے لیے پہنچائے سے پہنچتا ہے۔ اور دعا بھی کہ ایسے شخص کے متعلق ہو پہنچتی ہے۔ جیسا خدا تعالیٰ
 نے اپنے کلام پاک میں حضرت نوح علی نبینا وعلیہ السلام کی نسبت سورہ نوح کے آخر میں حکایت کر کے
 کہ رَأَيْتُ أَخْفَرْنِي وَلَوْ أَلَدْتُ وَلَمْ نَدْخُلْ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ ط یعنی
 اے رب مجھ کو اور میرے ماہی کو اور جو کوئی مومن میرے گھر میں داخل ہوا اسکو اور سب مومن مرد اور عورتوں کو
 بخش دی۔ مومنین اور مومنات ہی یہاں امتم مرحومہ محمدیہ کے مومن مرد اور عورتیں مراد ہیں۔ اور سورہ محمد کے
 دوسرے رکوع میں اپنے حبیب محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کی نسبت حکم کر کے اور آپ کی ہمراہ آپ کے سوا اور
 کو شریک کر کے اس قسم کی دعا کر نیکو ایصال غیر عامل کے لیے حکما ثابت کر دیا خواہ وہ مردہ ہو یا زندہ یا
 آئینہ چنانچہ فرمایا وَاسْتَعْفَرَ لَذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ یعنی اے حبیب ہمارا آپ
 مغفرت طلب کیجئے خاص اپنے ذنب کیو ہٹھم اور مومنین اور مومنات کے گناہ کے لیے۔ اور خود آنحضرت صلی
 اللہ علیہ وسلم کے فعل سے بھی ثابت ہے کہ روایت ہے حضرت جابر رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے کہ فرمایا حضرت جابر رضی اللہ
 عنہ نماز پڑھی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کے ساتھ عید الضحیٰ کی پھر جب لوٹے نماز سے رسول کریم۔ ایک سینہ ہال لایا گیا تو آپ نے
 اسکو فرج کیا اور کہا بِسْمِ اللَّهِ اللَّهُ أَصْغَرُ اے میرے اللہ میری طرف سے اور اس شخص کی طرف سے جس نے
 میری اُمت میں سے قربانی نہیں کی۔ اس حدیث کو احمد اور ابوداؤد اور ترمذی نے روایت کیا۔ اور اس حدیث میں
 وصن مصرحتی کا لفظ تمام اُمت کو شامل ہے اس لیے کہ عام ہے یعنی میری اُمت سے آپ کی اُمت گزشتہ اور موجود اور آئینہ سب مراد

وآزاحیاء بموات بہ نماز جنازہ کہ فرض کفایہ است و آزا موات باحیاء بہمدرگ لغتوں
 علیہ السلام من دخل المقابر ثم قرء فاتحة الكتاب وقل هو الله احد
 والھلکما التکاثر ثم قال انی جعلت ثواب ما قرئت من کلامک لاهل
 المقابر من المؤمنین والمؤمنات کأنوا شفعاء الی اللہ تعالیٰ ہ لفظ کا تو
 دلالت میکند بر تحقق فعل در زمان حال و مستقبل از شفاعت و الا شفاعت در زمان
 ماضی لامعنی لہا است و آیں اشقاع عام الوجوہ مختص بالوجوہ دلالت لفظی از
 حدیث شریف نتواند شد بل نظر بتائیدات مثبت مدعا اشقاع عام الوجوہ را تو
 ازال عالم روح و شہود و یرزخ و آخرت بہمدرگ با خلاف عالم تواند شد

ترجمہ اور نذر روں سے مردوں کو اعمال کا نفع حاصل کرنا جیسا نماز جنازہ میں کہ فرض کفایہ ہے
 جس میں عامل کا فعل غیر عامل کے لیے کفایت کرتا ہے ظاہر ہے اور مردوں سے زندوں کو ان کے آپس
 میں حضور علیہ السلام کے فرمائیکے سبب یعنی جو کوئی گورستان میں داخل ہوا پھر اسے سورہ فاتحہ
 پڑھی اور قل ہو اللہ احد اور سورہ الھلکم التکاثر پھر کہا تحقیق میں نے جو کچھ تیرے کلام سے پڑھا اسکا ثواب میں
 اس گورستان کے تمام مومنین اور مومنات کے لیے کر دیا تو وہی سب اہل مقابر اللہ تعالیٰ کی طرف اس پر حصے
 والے کے لیے شفع ہو جاتے ہیں۔ اس حدیث شریف میں لفظ کا تو اجماع ماضی ہے تحقق فعل پر دلالت کرتا ہے
 اور لفظ شفعاء سے وقوع اس فعل کا زمانہ حال و استقبال دونوں کے لیے دلیل ہے ورنہ شفاعت زمانہ
 ماضی میں ایسی بات ہو چکے لیے کچھ معنی نہیں یعنی ایک بمعنی بات ہو۔ اور یہ شفاعت کرنا کہ ہر وجہ میں عام ہے
 اس حدیث شریف کے کسی لفظ کی دلالت کسی وجہ میں خاص نہیں کیا جا سکتا بلکہ ان تائیدوں پر نظر
 کر کے جو مدعا ثابت کر رہی ہیں اس اشقاع عام الوجوہ کو توسع ہو سکتا ہے ہر ایک کے لیے آپس میں
 عالم روح اور عالم شہود اور عالم برزخ اور عالم آخرت کے رہنم و الوں سے باوصت ان کے خلاف
 عالم ہونے کے۔ خلاصہ یہ کہ اس حدیث شریف کے الفاظ کا تو ا شفعاء سے یعنی شفع ہوں گے
 ایک تو تحقق شفاعت پر زمانہ موجود کے لوگوں اور آنے والوں کے لیے دلالت ہوتی ہے۔
 دوسرے جبکہ اس سے ہر طرح کی عام شفاعت کرنا پایا جا رہا ہے تو اس کا کسی خاص وجہ کی شفاعت
 کے لیے بغیر دلیل مخصوص کرنا نہیں ہو سکتا کیونکہ حدیث کا کوئی لفظ اس پر دلالت نہیں کرتا۔ بلکہ
 جب ہم ہمارے مدعا کی ثابت کرنی والی تائیدات کو دیکھتے ہیں تو ہر عالم و الوں کے لیے کہ عالم روح ہو یا شہود
 عالم برزخ ہو یا آخرت انہیں ہر ایک کو ہر ایک کیلئے آپس میں باوصت خلاف ہونے عالم کے شفاعت کا توسع ثابت ہو سکتا ہے

تنبیه ازینجا است جو از خواندن قرآن مجید بر قیود و شعور مقبور بر اثر و باید دانست
که انقاع و انتقاع بهر گز از عالم شهود و آخرت و بر نرخ که مشترک به عالم شهود و آخرت
است مصرح مذکور است و انتقاع عالم شهود از عالم روح از روح مبارک صلعم و
بعض اولیاء الله تعالی رض بلا حظہ کتب سیر انبیاء و اولیاء خیال خواهد شد چنانکه
استغاثت و توسل انبیاء علی نبینا وعلیهم الصلوٰۃ والسلام بروح مبارک صلعم و
توسل حضرت آدم عم بروح مبارک صلعم و دلیلی بر نفی افادت اختیاری حاصل
نمی تواند شد مگر بر اثبات افادت اختیاری و اضطراری و اگر باشد فلا عذر فیہ
وَاللّٰهُ تَعَالٰی اَعْلَمُ هم و از اموات با موات لقولہ علیہ السلام اذ مات ^{کم} لا ھل
المیت فاحسنوا کفنه و اَحْسِنُوا اِجَارَہٗ وَصِیَّتہٗ و اعمقوالہ فی قدرہ و جَبَّوْہٗ جَارَ السَّوْعِ
قیل یا رسول اللہ ھل ینفع الجائر الصالح فی الآخرة قال ھل ینفع فی الدُّنْیَا

نہ رحمۃ تثنیہ یہاں سے یہ بھی ثابت ہوا کہ قبروں پر قرآن مجید پڑھنا جائز ہے۔ اور صاحب قبر کا انکی زیارت کرنے والے سے آگاہ ہونے کا جواز بھی ثابت ہو۔ اور سمجھنا چاہیے کہ نفع پہنچانا اور نفع اٹھانا آپس میں عالم شہود و آخرت سے اور عالم برزخ سے جو عالم شہود و آخرت دونوں سے مشترک ہے یہ تو صراحت سے مذکور ہے۔ رہا نفع پانا عالم شہود کا عالم روح سے خاص کر روح مبارک حضور صلی اللہ علیہ وسلم سے اور بعض اولیاء اللہ تعالیٰ رضی اللہ عنہم سے یہ کتب سیر انبیاء اور اولیاء اللہ کے ملاحظہ کرنے سے ظاہر ہوگا۔ جیسا کہ مدد لینا اور وسیلہ کرنا انبیاء علی انبیئہ و علیہم الصلوٰۃ والسلام کا روح مبارک حضرت صلی اللہ علیہ وسلم سے۔ اور وسیلہ اختیار کرنا آدم علیہ السلام کا روح مبارک حضور صلی اللہ علیہ وسلم سے اور اس اختیاری فائدہ پہنچانے کی نفی پر کوئی دلیل نہیں حاصل ہو سکتی یعنی یہ کہ کوئی کسی کو اپنے اختیار سے فائدہ نہیں پہنچا سکتا ہوا سب کوئی دلیل نہیں بچا اس کے اختیاری اور اضطراری فائدہ پہنچانے کے اثبات پر دلائل مل سکتی ہیں۔ اور اگر کوئی دلیل ہو تو اس میں غریب نہیں ہے واللہ تعالیٰ اعلم اور مذکورے برتر ہی بہتر دانہ ہے۔ اور اعمال کا نفع مردوں سے مردوں کو پہنچنا حضور صلی اللہ علیہ وسلم کی اس حدیث سے ثابت ہو کہ فرمایا جب تم میں سے کوئی جاوے تو اس کو گھن اچھا دو اور انکی وصیت پوری کرنے میں جلدی کرو اور انکی قبر گہری کھودو اور انکی پڑوسی سے پڑوسی کو عرض کیا گیا یا رسول اللہ کیا پڑوسی تکبخت آخرۃ میں نفع دیتا ہے فرمایا کیا دنیا میں نفع دیتا ہے

بَرَأْنِکَ مَا سَعَىٰ وَمَا کَسَبَتْ بِمَعْنٰی مَا عَمِلَ مَعَ نِیّتِ صَحّتِ نَفْسِ عَمَلِ اسْتِ وَتَحْنِ
 وَرِیّتِ صَحّتِ اسْتِ کہ وَقُوفِ جِزَآئِ اُخْرٰوٰی یَآسْتِ وَاَلْ مَقْصُودِ مَا مَوْصُولِ اسْتِ
 کہ مَتَعَاثِرِ وِمَتَاخِرِ نِیّتِ صَحّتِ نَفْسِ عَمَلِ اسْتِ بِدَلَالَةِ مَفْعُولِیّۃِ مَا مَوْصُولِ مَفْعَلِ بَعْدِشِ رَایِی
 لَوْجِهِ اِتِّدَاعِیِّ اِلَیْهِ اِلَیْهِ تَعَالٰی اِیْسِ عَمَلِ رَجُوعِ مِیْکَنْدِ نَفْسِ عَالِ دَرِ وَجِهِ اسْتِحْقَاقِ جِزَآ
 اُخْرٰوٰی نَ اسْتِحْقَاقِ مَآثِرِ اَدِغِیْرِ جِزَآئِ مَذْکُورِ کہ خَارجِ اَدِجِثِ مَقْصُودِ اسْتِ ۛ اَلْکُنُ اَلْکِیْمِ
 مِّنْ عَمَلٍ صَالِحًا فَلِیَنْفُسِیْہِ رَا دَرِ تَفْسِیْرِ کَرِیْمِہِ کُلُّ اَمْرٍ یَّمَا کَسَبَتْ مَا هِیْئُ الْاٰیۃِ
 مَحْضُوصِ مَوْمِنِ بِسُوقِ کَلَامِ سَابِقِ وَاِلَاحِقِ وَمِنْ اَسَآءَ فَعَلِیْہِمَا رَا دَرِ تَفْسِیْرِ کَرِیْمِہِ
 لَیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا مَا سَعٰی وَکُلُّ نَفْسٍ یَّمَا کَسَبَتْ رَہِیْنَہُ

ترجمہ اور معلوم ہو کہ آیات مذکورہ میں لفظ ماسعی اور کسبت بمعنی ما عمل مع نیت صحت نفس
 عمل ہے یعنی مراد ماسعی و کسبت وہ عمل ہے جو نفس عمل کی صحت کی نیت کے ساتھ ہو یعنی ایسی نیت سے عمل
 کیا ہو کہ اس سے عمل کی صحت ہوتی ہو۔ اور کلام جس نیت میں واقع ہوا ہے اس سے نفس عمل کی صحت مراد
 نہیں ہے بلکہ وہ صحت مراد ہے جس پر آخرت کا بدلہ موقوف ہو۔ اور یہی ما موصول کا مقصود ہے جو ما کسبت
 اور ماسعی میں آیا ہے۔ اور یہ نیت صحت جزائی اُخروی اس نیت سے متعارف اور متاخر ہے جو نیت
 صحت عمل کی ہے اس دلیل سے کہ ما موصول خاص اپنے مابعد فعل کا مفعول ہوتا ہے خواہ وہ فعل
 خدا کی وجہ میں ہو یا غیر خدا کی وجہ میں۔ پس ہر عمل عامل کے نفس کی طرف رجوع کرتا ہے اسی وجہ
 میں استحقاق جزائے اُخروی ہے نہ اس استحقاق میں جو جزائی مذکور کے غیر مراد ہو کہ یہ امر بحث
 مقصود سے خارج ہے کیونکہ آیات کسب و سعی میں عامل کے اسی عمل کا بیان ہے جس میں استحقاق جزائی
 اُخروی ہے پس ہی عمل عامل کے نفس کی طرف رجوع کرے گا نہ وہ جو اس جزائے مذکور کے علاوہ
 کہ غیر ارادہ کیا جاتا ہے حالانکہ باعتبار شان نزول یہ آیات مخصوص کفار کے لیے ہیں جیسا فقہ
 بیان ہو گا۔ اب آیت کریمہ مَن عَمِلَ صَالِحًا فَلِیَنْفُسِیْہِ جو سورہ حم سجدہ کے دوسرے رکوع
 میں ہے۔ آیت کریمہ کُلُّ اَمْرٍ یَّمَا کَسَبَتْ مَا هِیْئُ الْاٰیۃِ کی تفسیر میں جو سورہ طور کے اول
 رکوع میں ہے کہنا چاہیے کہ باعتبار سوق کلام سابق ولاحق مخصوص مومنین کے لیے ہے اور آیت
 کریمہ مَن اَسَآءَ فَعَلِیْہِمَا جو سورہ حم سجدہ کے دوسرے رکوع میں ہے۔ آیت کریمہ لَیْسَ لِلْاِنْسَانِ اِلَّا
 مَا سَعٰی کہ سورہ نجم کے دوم رکوع میں اور کُلُّ نَفْسٍ یَّمَا کَسَبَتْ رَہِیْنَہُ کہ سورہ مدثر کے دوم رکوع میں ہے

مخصوص کافرین بنظم عبارت سابق و لاحق تو اس گفت تہ اینکہ **ش** این نفی در مقابلہ ثبوت معنی ماعمل است **م** جزائی عملی بغیر عامل تہ تو اندر سید کہ دلالت لفظی ازینہا ندارد و حالانکہ جزاء امری متاخر از عمل بفعل معطی ذوالقوة المتین است کہ اورا مانعی حقیقی تخصیصاً بانفعال جزائے اعمال مطلق از حسنات و سیئات در صورت حقوق عباد کہ بقولہ علیہ السلام مخرج است فی مشکوٰۃ عن ابی ہریرۃ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی ات قال ان کان لہ عمل صالح اخذ منہ بقدر مظلمتہ وان لم تکن لہ حسنات اخذ منہ سیئات صاحبہ فحمل علیہ رواہ البخاری یا **ش** تردید است بر حقوق عباد **م** قصد عامل بغیر **ش** از غیر خود یعنی غیر عامل **م** در حسنات اگرچہ از فرض عین باشد تا مستحب لزامی باشد تا بدنی نتواند شد **ش** فاعلش مانعی حقیقی **م**

ترجمہ ان دو نوکی تفسیر میں کہ مخصوص کافروں کے لیے باعتبار اسکی نظم عبارت سابق و لاحق کہہ رہے کہنا چاہیے۔ تہ یہ کہ ماسعی و ماکسکت فقط معنی ماعمل ہے یعنی جو کچھ ماعمل کے معنی سے ثابت ہو اُس پر خیال کر کے بدلہ کسی عمل کا غیر عامل کو پہنچتا ہی نہیں سوا ایسا نہیں ہو کیونکہ ان آیات کے کسی لفظی منع پر دلالت نہیں حاصل ہوتی۔ اور حال آنکہ ہر کام کا بدلہ کہ عمل سے متاخر ہوتا ہے یہ خدا کو معطی ذوالقوة المتین کے فعل سے ہو کہ عامل سے غیر عامل کی طرف جزائے اعمال پہنچانے میں اُسکے لیے کوئی حقیقی مانع نہیں ہو سکتا جس پر بطور تخصیص جزائے اعمال مطلق کے منتقل ہونے سے دلالت ہو رہی ہے کہ حقیقی عباد کی صورت میں وہ اعمال روز جزا خواہ نیکیوں سے ہوں یا بدیوں سے یا ہم منتقل ہونگے کہ حضور علیہ السلام کے اس قول سے بصراحت معلوم ہو رہا ہے چنانچہ مشکوٰۃ میں حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ سے ہے کہ کہا حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ نے کہ فرمایا رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم نے یہاں تک کہ فرمایا۔ اگر اُسکے لیے کوئی نیک ہو تو اُسے جو نیکی اُس سے اُسکے مظلمہ یعنی ظلم کے بدلہ کی مقدار پر۔ اور اگر نہیں ہیں نیکی تو اُسکے ساتھی کی بدیوں سے لیکر وہ اُس پر لادہ دیجاوینگے۔ اس حدیث کو بخاری نے روایت کیا ہے۔ یا عامل کے قصد کی صورت میں اپنے غیر کے ساتھ جو عامل تہ ہو فقط حسنات میں جزائی اعمال کے منتقل ہونے سے اگرچہ وہ عمل فرض عین سے لیکر مستحب تک ہو کہ وہی مالی سے لیکر بدنی تک ہو بطور تخصیص دلالت ہو رہی ہے۔ پس اس تخصیصی انتقال جزا اعمال کے لیے کوئی مانع حقیقی نہیں ہو سکتا ہی کیونکہ جزاء ہر کام کی متاخر عمل سے بفعل خدا کو معطی صاحب قوت متین ہے

جس کا کوئی مانع حقیقی نہیں ہو سکتا

واذا ان تصلى لهما وان تصوم لهما ولما برتیم از فرض و نفل است نیز مختص
وقیاس باید کرد دیگر عبادات را بر غایت کہ مستجمع عبادات است و اگر تفصیلی زیادہ تر
باید رجوع بکتاب مفصلہ اہل سنت و جماعتہ لازم شد فی ذخیرۃ العقوبۃ الانشا
لہ ان يجعل ثواب عملہ لغیرہ عند اهل السنۃ والجماعۃ عن الصلوۃ
والصوم والحج والصدقة والتلاوة وغيرها من جميع انواع البر وتوصل
الى المیت وینفعہ وقالت المعتزلة ليس له شيء من ذلك انتهى وكذا
في البحر الرائق وغیرہ ہم والبتہ سقوط عمل از ذمہ غیر عامل در واجب لنفسہ بخلاف
عمل غیر متواند شد پس نفیعکہ از عمل غیر رسد این استحقاقش باستحقاق عمل عامل است
کہ می بخشد اما کہ معلق بتقدیر و قضا است نہ بتدل تقدیر و قضا

ترجمہ اور ان تصلى لهما اور ان تصوم لهما سے فرض و نفل کی تعلیم پر دلالت ہے نہ
تخصیص پر۔ باقی اور عبادات کو نماز پر قیاس کر لینا چاہیے کہ یہ سب عبادات کی جامع ہے۔ اور اگر اس
سے کچھ تفصیل زیادہ چاہیے تو اہل سنت و جماعت کی مفصلہ کتابوں کی طرف رجوع کرنا لازم ہے جیسا
ذخیرۃ العقوبۃ میں مذکور ہے۔ کہ ہر انسان کو اپنے عمل کا ثواب اپنے غیر کے واسطے کر دینا اہل سنت و جماعت
کے نزدیک ثابت ہو نماز اور روزہ اور حج اور صدقہ اور تلاوت وغیرہ سے تمام اقسام کی نیکی کا
اور یہ ثواب میت کی طرف پہنچتا ہے اور اسکو نفع دیتا ہے۔ بخلاف معتزلہ کے کہ وہ کہتے ہیں میت
کے لیے اس کو کوئی چیز نہیں ہے یعنی احوال ثواب و نفع میت کو کچھ نہیں ہوتا۔ تمام ہوا قول صاف
ذخیرۃ عقوبۃ کا۔ اور اسی طرح بحر الرائق وغیرہ کتابوں میں ہے +

والبتہ وہ عمل جو اس کے نفس پر واجب ہو غیر کے عمل کے بدلہ سے وہ عمل غیر عامل کے ذمہ سے چھوٹ نہیں سکتا
اور نہ ساقط ہو سکتا ہے۔ پس جو نفع کہ عمل غیر سے پہنچتا ہے یہ استحقاق اسکو عمل عامل کے استحقاق سے
سبب اس کے بخشدنیہ کے حاصل ہوا ہے اسلیئے کہ یہ نفع تقدیر و قضا سے معلق ہے نہ تقدیر و قضا کا ہی
بدل جلتا ہے۔ کیونکہ تقدیر و قضا کا بدلنا فاعل حقیقی حضرت حق کا کام ہے اہل فاعل حقیقی کے
نفل تقدیر و قضا پر بندہ اپنے نفل کو معلق کر سکتا ہے پس محسب اشتباہ اس مسئلہ میں یہی
ہے اور ہم کی گنجی کا یہی موقع ہے ہمیں کو چاہیے کہ یہاں نظر کو زینغ سے بچائے اور اپنے اور
خالق کے نفل کو بجائے خود نگاہ رکھے اللہم احفظنی من سوء الفتن

اور انجا کہ نزول کریمہ کل نفسی الخ مخصوص در شان کفار است بدلاتہ تطہیم
 باقبل نہ موئین بدلاتہ استثنای مابعدای الا اصحاب الیمین فائدہ نفی اصابت
 نفع عمل غیر مخصوص ش صفتہ اصابتہ مع متعلقانش هم موئین ازین کریمہ تواتر
 شد و نہ تعارض و همچنین کریمہ ان لیس للانسان الخ بدلاتہ دیگر از نظم و شان ترو
 و ضرورت رفع تعارض و از ملائکہ بالسان لقوله تعالى والملائكة يستجوبون
 بحمدهن و يستغفرون لمن في الارض الا ان الله هو العفو الرحيم
 و از انسان بملائکہ شرکت بصلوة مع النبی صلعم اشہر است بلکہ اس انفاع و انتفاع
 بعمل غیر در دیگر اشیا نیز تواند شد چنانکہ از تسبیح سبزہ برگور صاحب گور عن ابن
 عباس عن رسول الله صلى الله عليه وسلم على قبرين فقال اهدا البعدان
 وما بعدان الا في كبريما احدهما فكان لا ينزله من بوله واما الاخر

ادوات کائنات
 و انسان بکمال

از تسبیح سبزہ برگور صاحب گور
 و تفسیر حدیث شریف آن
 رسول اللہ صلعم علی قبرین ام
 سلمہ ارکان انبیین یکبر
 علیہا الا تر اعمته و قبل
 فی القلیل ۱۲

بیان نفع اعمال بکمال و انسان بکمال

وَمَا كَانَ يَمْشِي بِالْمُتَّبِعَةِ
ترجمہ اور چونکہ آیت کریمہ کل نفس بما کسبت رهنه کا شان نزول کفار کے حق میں مخصوص ہے کہ نظم
 افضل کی دلالت سے معلوم ہوتا ہے کہ موئین کے حق میں کیونکہ استثنای مابعد یعنی الا اصحاب الیمین سپرد دلالت
 کرتا ہے۔ لہذا اس آیت کریمہ سے یہ فائدہ حاصل نہیں ہو سکتا کہ یہ خاص موئین کے حق میں غیر کے عمل کا نفع پہنچا
 کی نفی کرتی ہے اور نہ ان آیات کی جن سے موئین کے حق میں غیر کے نفع پہنچانے کا ثبوت ہوتا ہے معارض ہوتی ہے
 اس طرح کریمہ ان لیس للانسان الا ما سعی کو اسکے نظم اور شان نزول وغیرہ کی دلالت اور اس کے
 رفع تعارض کی ضرورت پر نظر کر کے خیال کر لینا چاہیے۔ اور ملائکہ سے انسان کو نفع اعمال اسد تعالیٰ کے
 قول سے ثابت ہو گیا و الملائكة يستجوبون بحمدهن و يستغفرون لمن في الارض الا ان الله هو العفو الرحيم
 ان الله هو العفو الرحيم کہ سورہ شوریٰ کے اول رکوع میں ہے یعنی اور فرشتے اپنے رب کی حمد کے
 ساتھ پاکی بیان کرتے ہیں اور ان کے لیے جو زمین میں ہیں مغفرت مانگتے ہیں۔ آگاہ ہو کہ بیشک اللہ وہی غفور
 ہے۔ اور انسان ہر ملائکہ کو نفع اعمال یہ شرکت درود میں نبی صلی اللہ علیہ وسلم کے ساتھ شہدہ تر ہے۔ بلکہ عمل غیر سے نفع
 دینا اور لینا اور چیز نہیں بھی ہو سکتا ہے جیسا سبزہ گور کی تسبیح سے ظاہر کہ نفع کہ حضرت ابن عباس رضی اللہ عنہما سے
 روایت ہے کہ تحقیق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دو قبر و قبر گذرے اور فرمایا کہ یہ دونوں صاحب قبر البعدہ غراب ہیں میں
 یہ دونوں معذیب نہیں ہیں مگر گمبیر میں یعنی ایسے لہر میں جس پر چبٹا زہر شاق اور دشت زہر تھا اور بڑا معلوم ہوتا تھا اذ
 بھی کہا گیا کہ سبب مرگ یہ معذیب ہیں جو علت عذاب ہے اس صورت میں حرف فی القلیل ہے۔ لیکن ایک نہیں پڑویشاب ہی پاکر گی

بیان نفع تسبیح سبزہ برگور صاحب گور
 و تفسیر حدیث شریف آن
 رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
 کہ معذیب کی کیفیت عذاب کا طریقہ

نماخذ جویدۃ رطبة فشقها باثنین فجعل علی قذیر واحدۃ فقالوا
یا رسول اللہ لہ فعلت هذا فقال لعلہ یخفف عنہما مالہم یدسہما
وفی مشکوۃ باختلاف اللفظ متفق علیہ آں فعل حضرت صلعم محضوں باغزار
تواند شد بدلاتہ تحویل تخفیف بہ مالہم یدسہما نہ بفعل حضرت صلعم و در فتاوی
ہندیہ است وضع الورد و الریاضین علی القبور حسن و نیز ایں انقاع و استقاع اختیار
و ہم اضطراری تواند شد کہ حقیقتش اہل ادراک حقائق خفیہ تواند دریافت
ش **تنبیہ** آری بخار و آست کہ گفتہ شد نفع اعمال بغیر عامل نمیرسد پس
از احیاء نفعی یا موات تواند شد ہم

اللہم صل وسلم علی محمد و علی جملۃ و علی جملۃ کما تحب
و ترصناہ و شفعاہ فینا و ترحمنا بہ

ترجمہ پھر آپ نے ایک نر شلخی اور اسکو چیر کر دو حصہ کیا اور ہر ایک کی قبر پر رکھ دیا۔ یہ دیکھ کر صحابہ نے عرض
کیا یا رسول اللہ اس پر آپ نے کیوں کیا تو آپ نے فرمایا اُمید ہے کہ دونوں کے عذاب میں تخفیف ہو جاوے
جب تک یہ دونوں شاخیں خشک نہ ہوویں۔ اور یہی حدیث باختلاف لفظ مشکوۃ میں ہے۔ اور
متفق علیہ ہے۔ اور فتاوی ہندیہ میں ہے کہ گلاب اور خوشبودار پھول قبروں پر رکھنا اچھا ہے۔
اور اس قسم کا نفع دینا اور لینا اختیاری اور اضطراری بھی ہو سکتا ہے کہ اس کی حقیقت پوشیدہ
حقیقتوں کے ادراک کر تیرا لہ ہی جان سکتے ہیں۔

تنبیہ یہاں اس بات کا رد بھی ہو گیا جو کہا گیا کہ اعمال کا نفع غیر عامل کو نہیں پہنچتا ہے پس
نذروں سے اموات کو کچھ نفع نہیں پہنچ سکتا ہے اللہم صل وسلم علی محمد و علی جملۃ
الرحمة و علی جملۃ کما تحب و ترصناہ و شفعاہ فینا و ترحمنا بہ
اے خدا درود و سلام بھیج محمد صلعم پر کہ نبی رحمت ہیں اور ان کے جمال پر بھیجا
تو ان کو چاہتا ہے اور ان کو پسند کرتا ہے اور ان کو ہم میں سفارشی
کر دے اور ان کے وسیلہ سے ہم پر رحم کرے

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

حامداً ومصلياً ومُسْلِماً در تحقیق معنی کریمہ مَا أَهْلٌ بِهِ لِعَبْدِ اللَّهِ - وَمَا أَهْلٌ لِعَبْدِ اللَّهِ بِهِ مَقْدَرُہم بَدَانِیہ اہلال یعنی بدوشتن آواز مطلق بہت بندہ کہ اصلش رفع صوت است صراح و مقید است بعوارضہ با عموم تقید بعوارضہ والہ بر دلول و متعدی بمفعولین است و گاہی مقید شود بمفعولی بر مقصود و گاہی مفعول محض شود بسیار و ہماں تقید بعوارض مہلہ است چنانکہ ہماں تقید قول بعوارض خودش مقولہ سَجْوِ اُھْلٍ بِالتَّسْمِیَةِ عَلَی الذِّبْحَةِ وَ اُھْلُ الْمُعْتَمَرِ صراح بالتبلیۃ علی قرینۃ المحل تلبیہ و تسمیہ مہلہ است و ذبیحہ احد المفعولین بصلۃ علی و اھل المولود اذ اولد و اھل الرجل اذا رآی الهلال من

مطلب تحقیق معنی کریمہ
مَا أَهْلٌ بِهِ لِعَبْدِ اللَّهِ
وَمَا أَهْلٌ لِعَبْدِ اللَّهِ بِهِ

بنا تحقیق معنی کریمہ
مَا أَهْلٌ لِعَبْدِ اللَّهِ بِهِ
وَمَا أَهْلٌ لِعَبْدِ اللَّهِ بِهِ

معنی لغوی اہلال اور اسکا
اطلاق و تقید و تعدیہ
وغیرہ - معنی مہلہ و
وغیرہ مع امثال +

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ترجمہ

حامداً ومصلياً ومُسْلِماً - آیت کریمہ مَا أَهْلٌ بِهِ لِعَبْدِ اللَّهِ جو سورہ بقرہ کے کیسویں رکوع میں آ اور سورہ مائدہ کے اول رکوع میں جو یہ آیت کریمہ مَا أَهْلٌ لِعَبْدِ اللَّهِ بِهِ ہے - ان دونوں کے معنی کی تحقیق یہ بحث ہے - مَقْدَرُہم معلوم ہو کہ اہلال کے ذاتی معنی مطلق آواز بلند کرنا ہے کیونکہ اصل اسکی رفع صوت یعنی آواز بلند کرنا ہے جیسا لغت صراح میں ہے - پس اہلال اس معنی کے اعتبار سے اپنی ذات میں مطلق یعنی بے قید و شرط ہے اور اپنے عوارض کے سبب مقید ہے مگر یہ تقید سبب عوارض کے کسب دلول کی طرف والہ یعنی رہنا میں عام ہے - اور مصدر اہلال متعدی بر مفعول ہے - مگر کبھی خاص مقصود پر ایک مفعول کے ساتھ کوتاہ ہو جاتا ہے یعنی ایک مفعول پر بس کر جاتا ہے - اور کبھی مفعول حرف باب کے ساتھ خاص کیا جاتا ہے - اور یہی عوارض کے ساتھ مقید ہو جانا مہلہ ہے اسی طرح بابیہ قول کا اپنے عوارض کے ساتھ مقید ہونے کا نام مقولہ ہے - پس مہلہ ان الفاظ کو کہتے ہیں جنکو ساتھ آواز بلند کیا و جیسے اُھْلٍ بِالتَّسْمِیَةِ عَلَی الذِّبْحَةِ یعنی قربانی پر بسم اللہ کے ساتھ آواز بلند کی گئی اور اُھْلُ الْمُعْتَمَرِ صراح میں ہے یعنی عمرہ حاصل کرنے والے تلبیک کہہ کر گیارہ - یہاں قرینۃ محل کے سبب بالتبلیۃ آخر میں مقدر ہی پس ہر دو مثال میں تسمیہ اور تلبیہ مہلہ ہیں کہ بصلۃ یا خاص ہو کر رفع صوت نہیں ہو سکتا اور مثال اول میں ذبیحہ بصلۃ علی تصحیر رفع صوت بالتسمیہ واقع ہوا ہے اُھْلٍ کا مفعول ثانی ہے - اور یہی طرح

اہل المولود جنکو مولود پیدا ہوا ہے اور
اہل الرجل جنکو مرد دیکھا ہے اور

وَتَوَّانُ كَفَّتْ أَهْلَ التَّسْمِيَةِ بِالذَّبْحَةِ وَالذَّبْحَةُ بِالتَّسْمِيَةِ وَأَهْلُ الْمُعْتَمِرِ
بِالتَّلْبِيَةِ لِلَّهِ وَالتَّلْبِيَةُ لِلَّهِ وَقَالَ عُمَرَوُا بَانَ يَضْرِبُ بَكْرًا أَوْ بَعْمَرًا وَأَنْ يَضْرِبَ
بَكْرًا مَسْأَلٌ مِنْ أَهْلِ تَفْسِيرِ آسَانِي فِيهِمْ مَعْنَى هِرْدِ وَأَيْتِ كَرِيمِهِ مَذْكُورُهُ خَوَافِ شَدِيدٍ أَنْ شَاءَ
اللَّهُ تَعَالَى **تَضَرُّعٌ** بَايَدِ ائِسْتِ مَفْسَرِينَ وَفَقَهَارِ ائِلِ سَنَتِهِ وَجَمَاعَتِهِ رَحِ ائِلَالِ رَا
بِخُصُوصِ مَحَلِّ مَقِيدِ بَزْنِجِ فَرَمُودِهِ ائِنْ دَكِرَ ائِنْ مَطَالَعَةِ كَتَبِ تَفْسِيرِ وَفَقَهُ تَوَّانِ دِرِافَتِ
ش فِي مَدَارِكِ التَّنْزِيلِ ائِي ذَبْحِ ائِلَاَصْنَامِ فَذَكَرَ عَلَيْهِ غَيْرَ اسْمِ اللَّهِ
وَأَصْلُ ائِلَاَهْلَالِ رَافِعِ الصَّوْتِ ائِي رُفْعِ بِهِ الصَّوْتِ لِلصَّنَمِ وَذَلِكَ قَوْلُ
أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ بِاسْمِ اللَّاتِ وَالْعُزَّى وَفِي ائِنْوَارِ التَّنْزِيلِ ائِي رُفْعِ بِهِ الصَّوْتِ
عِنْدَ ذَبْحِهِ لِلصَّنَمِ وَفِي حَاشِيَتِهِ مَعْنَى يَرْفَعُ الصَّوْتُ لِلصَّنَمِ أَنْ يَذْكَرَ اسْمَهُ
عِنْدَ الذَّبْحِ عَلَى مَا فِي ائِلْكَوَاثِي وَتَاجِ ائِلْبِهْمَقِي وَغَيْرِهَا +

ترجمہ اور ائِلَالِ مَذْكُورِ کُوپُونِ مَحَلِّ کِسْکَتِ مِیْنِ اَہْلِ التَّسْمِيَةِ بِالذَّبْحَةِ اَوِ اَہْلِ الذَّبْحَةِ بِالتَّسْمِيَةِ اَوِ
اَہْلِ الْمُعْتَمِرِ بِالتَّلْبِيَةِ لِلَّهِ اَوِ اَہْلِ الْمُعْتَمِرِ اِلْتِلْبِيَةِ لِلَّهِ - اَوِ اِیْسے مِیْنِ اِیْشَالِ کِی قَالِ عُمَرَوُا بَانَ یَضْرِبُ بَكْرًا
یَا - قَالِ بَعْمَرًا اَنْ یَضْرِبَ بَكْرًا لَضَرْبِ وَجَرِ دُونِ اَحَالَتُونِ - اِیْنِی عَمْرُوسَ یَا عَمْرُو کُو بَکَرِکَ اَرِ نِیْکُو کُہَا تِیْسِ جِیے
مِشَالِ اَخَرَسَ مَقُولَ کَا حَالِ مَعْلُومِ ہُو اَکَا اَنْ یَضْرِبَ بَكْرًا ہُو اِیْ طَرَحِ اَوَّلِ کِی مِثَالِ تَوَسُّعِ مَعْلُومِ ہُو اَکَا مِہْلَہُ تَسْمِیَةِ اَوِ تِلْبِیَةِ
ہُو اِیْ حَالِ لَضَرْبِ وَجَرِ - اَوِ رِیْزِیْرَہُ کِی مِہْلَہُ حَرْفِ بَاکَ سَاخِہُ کُھِی مَحْضُوسِ ہُو تِلْسَہُ اَوِ کُھِی نِہِی - اِیْسِ اِسِ مَقْدَمِ ہُو دُونِ اَوَیْ
کَرِیْمِ مَذْكُورِہُ کِی مَعْنٰی جُھُوسِ آسَانِی ہُو کِی اِنْ شَاءَ اللّٰہُ تَعَالٰی **تَضَرُّعٌ** تَحْجَا چَلَا جِیے کِی مَفْسَرِیْنِ اَوِ فَقَہَارِ
اِہْلِ سَنَتِہِ وَجَمَاعَتِہِ خُصُوصِ مَحَلِّ کِی دَالَاہُ سَہِ اِہْلَالِ کُو فَنِجِ کِی سَاخِہُ مَقِيدِ ذِی اِیْسَہُ اِیْنِی مَحَلِّ خَاصِ ہُو نِیْکِی مَنَاسِبِ
اِہْلَالِ کُو فَنِجِ کِی مَعْنٰی کِی سَاخِہُ مَقِيدِ کِی دِلْسَہُ کِی تَفْسِیْرِ وَفَقَہِ کِی کُتَابُونِ کِی مَطَالَعِہُ مَعْلُومِ ہُو سَکَا ہُو چِنَا نِجِ مَدَارِکِ
اَلتَّنْزِیْلِ مِیْنِ ہُو اِیْ ذَبْحِ اِلَاَصْنَامِ فَذَكَرَ عَلَيْهِ غَيْرَ اسْمِ اللَّهِ وَأَصْلُ اِلَاَهْلَالِ رَافِعِ الصَّوْتِ ائِي رُفْعِ
بِهِ الصَّوْتِ لِلصَّنَمِ وَذَلِكَ قَوْلُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ بِاسْمِ اللَّاتِ وَالْعُزَّى اِیْنِی نِجِ کِی جَاوِزِ بُوٹُونِ کِی
دُہِ سَطِی مِیْنِ ذِکْرِ کِی جَاوِزِ ذِی بَحِیْرِ عِزِّ زَامِ خُذَاکَا - اَوِ اَصْلِ اِلَالِ اَوِ اِیْلَہُ کِی نَاہِ اِیْنِی بُتِ کِی دُہِ سَطِی اَوِ اِزَا سَاخِہُ اُیْسِ اِلَالِ
کِی مِیْلَہُ کِی جَاوِزِ - اَوِ رِیْہِ جَاہِلِیَّتِ کَا قَوْلِ ہُو کِلَاتِ وَعُزَّى بُوٹُونِ کَا نَامِ لِیْکِ نِجِ کِی اِکَرِ تَقْہِ - اَوِ تَفْسِیْرِ اِزَا اَلتَّنْزِیْلِ مِیْنِ ہُو اِیْ رُفْعِ بِالصَّوْتِ
عِنْدَ ذَبْحِهِ لِلصَّنَمِ وَفِي حَاشِیَتِہِ مَعْنٰی یَرْفَعُ الصَّوْتُ لِلصَّنَمِ اَنْ یَذْكَرَ اسْمَهُ عِنْدَ الذَّبْحِ عَلَى مَا فِي اَلْكَوَاثِی وَتَاجِ اَلْبِهْمَقِی وَغَیْرِہَا اِیْنِی مِیْلَہُ کِی جَاوِزِ سَاخِہُ اُسْکَہُ اَوِ اَرِ دَقِی نِجِ مِیْنِ کُتِہُ کِی دُہِ سَطِی اَوِ اِیْلَہُ کِی جَاہِلِیَّتِہِ اِیْنِی ہُو کِی بُتِ کَا نَامِ

بہدیت الحق ترجمہ

وَمَعْنَى مَا أَهْلُ بِهِ لَغَيْرِ اللَّهِ تَوَدَّى عَلَيْهِ بِغَيْرِ اسْمِ اللَّهِ وَاقَامَ لِلصَّنَمِ مَقَامَ
لَغَيْرِ اللَّهِ بِدَلِيلِ قَوْلِهِ تَعَالَى مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ نَتِيحًا عَلَى أَنَّ الْمَقْصُودَ بِالْخَطَا
هُمُ الْمُشْرِكُونَ لَا نَصَحًا كَمَا لَا يَسْتَحِلُُّونَ هَذِهِ الْأُمُورَ وَلَيْسَ الْمُرَادُ بِشَايِرِ الْمُرَادِ
خَبَرٌ مُقَدِّمٌ بِأَمْرٍ قَبْلَ الذِّكْرِ بِأَشَدِّ وَتَخْصِصُ الْغَيْرِ بِهِ اسْمُهُ مُؤَخَّرٌ وَعَلَى مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ الْخ
مُتَعَلِّقٌ تَخْصِصُ وَإِلَّا اسْتِقَامَتْ مَعْنَى عِبَارَتِ بَفَهَمْنِي آيِدُ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ بِأَفْضَلِ الْحَقِ
ش تَخْصِصُ الْغَيْرِ بِهِ عَلَى مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ عَطَاءٌ وَمَكْهُولٌ وَالْحَسَنُ وَالشَّعْبِيُّ
وَسَعِيدُ بْنُ الْمُسَيَّبِ حَيْثُ أَمَّا حَاذِ بَيْتَةَ الْمَضْرِي إِذَا سُمِّيَ عَلَيْهِمَا بِاسْمِ الْمَسِيحِ
لَا أَنَّهُ خِلَافُ مَذْهَبِ الْأُمَّةِ الثَّلَاثِ مَالِكٌ وَابْنُ حَنِيفَةَ وَالشَّافِعِيُّ رَحِمَهُمَا فَانْهَضُوا
اتَّقُوا عَلَى حُرْمَتِهَا عَمَلًا بِظَاهِرِ النَّصِّ + اَزِيں عبارت ظاہر است کہ در اینجا تنقید
ابطال بذبح است تا آنکہ نزد ائمہ ثلاثہ شرح و آراء پنجہ بر شرح و حاشیہ در تخصیص صنم
بمقابلہ عموم غیر الله و مقصود تیر خطاب بمشرکین۔

ترجمہ اور معنی مَا أَهْلُ بِهِ لَغَيْرِ اللَّهِ کے یہ سہرہ کہ پکارا جاوے دوسرے غیر نام اسکا یعنی بت کا کیونکہ لغیر الله
کی جگہ للصنم قائم کیا تاکہ غیر اس سے بت مراد ہو موافق دلیل قول خدا تعالیٰ کے کہ سورہ مائدہ کے اول رکوع میں ہے
مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ یعنی جو ذبح کیا جاوے بت پر۔ اس آگہی کی غرض سے کہ مقصود خطاب سے وہی مشرکین
ہیں کیونکہ ورنہ امور کو حلال جانتے تھے کہ بجائے نام خدا کے بتوں کے نام لیکر ذبح کیا کرتے تھے۔ اور اس آیت میں
غیر کا خاص کرنا ذبیحہ غیر خدا کے واسطے اس بنا پر مراد نہیں ہے جسکی طرف عطا اور مکھول اور حسن اور شعبی اور عبد
بن حبیب گئے ہیں اس طرح کہ انھوں نے ذبیحہ مضری کا جبکہ اُسپر مسیح کا نام لیا جاوے مباح کیا ہے۔ اسیلئے
کہ یہ نیتو اماموں کے مذہب کے خلاف ہے یعنی حضرت امام مالک اور حضرت امام ابو حنیفہ اور حضرت امام شافعی
رحمہم اللہ کے کیونکہ انھوں نے ظاہر آیت پر عمل کر کے اُسکے حرام ہونے پر اتفاق کیا ہے۔ چاہیے کہ شرح کے اس
فقرہ و لیس المراد تخصیص الغیر بہ علی مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ الخ میں لفظ مراد خبر مقدم ہو جس میں ضمیر فیل ذکر ہو
اور اسکا اسم تخصیص الغیر بہ مؤخر ہو۔ اور علی مَا ذَهَبَ إِلَيْهِ آخر تک متعلق تخصیص ہو۔ ورنہ عبارت کے معنی کا
اقامت پانا اور ٹھیک ہونا سمجھ میں نہیں آتا اور خدائے برتر ہی خوب جانتے والے ہے اُس چیز کو جو بخشی کا مقصود
ہے۔ ان عبارات میں ظاہر ہے کہ یہاں ابطال کا تنقید ذبح کے ساتھ ہے۔ یہاں تک کہ ان نیتو اماموں کے نزدیک بھی
اور جو کچھ شرح اور حاشیہ پر تخصیص صنم کے باب میں کہ بمقابلہ عموم غیر الله ہے۔ اور مشرکین کے ساتھ خطاب کی مقصود بیت میں

وَالسَّامِعُ الْمَوَادَّ وَالْحَمْدُ وَارِدٌ تَوَانِدٌ شَدِيدٌ مَحْنٌ كَرِهٌ نَحْيٌ شَدِيدٌ بَرِّبِيبٌ خَاطِرٌ تَوَانِدٌ شَدِيدٌ وَشَايِدٌ
 كَهَبَارَتٌ مَحْنٌ مَضْطَرَبٌ شَدِيدٌ مَتَغِيرٌ اَزْ نَاسِخٌ مَحْنٌ لَيْسَ مَحْنٌ وَبِهِ تَرْكٌ تَقْيِيدٌ اِهْلَالٌ نَبِيحٌ
 بِي دَلَالَةٍ رَاجِحَةٍ تَزِيدُ مَحْنٌ اَعْتَزَالٌ اَزْ جَمَاعَةٍ اِسْتِ اِهْلَالٌ مَقْيِيدٌ فَرَجٌ تَقْيِيدٌ مَهْلَةٌ
 اِسْتِ بَرِّ جَوَارِ وَجْهٌ تَوَانِدٌ شَدِيدٌ اِهْلَالٌ بَرَامِيٍّ اَللّٰهُ سَجَانَةٌ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ اَوْ سَجَانَةٌ وَبِاسْمِ اللّٰهِ
 سَجَانَةٌ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ اَوْ سَجَانَةٌ وَبِاسْمِ اللّٰهِ اِهْلَالٌ بَرَامِيٍّ اَللّٰهُ سَجَانَةٌ
 بِاسْمِ اَوْ سَجَانَةٌ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ اَوْ سَجَانَةٌ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ اَوْ سَجَانَةٌ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ اَوْ
 سَجَانَةٌ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ اَوْ سَجَانَةٌ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ اَوْ سَجَانَةٌ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ اَوْ سَجَانَةٌ
 بِنَيْتِ صَحْتِ زَكَاةٍ دَرْ حَكْمِ حَلَةٍ اِسْتِ اِهْلَالٌ اِلٰهِيٍّ تَقَالِيٍّ بِاسْمِ غَيْرِ تَقَالِيٍّ دَا اِهْلَالٌ
 لَغَيْرِ تَقَالِيٍّ بِاسْمِ تَقَالِيٍّ يَابَرَامِيٍّ غَيْرِ تَقَالِيٍّ وَبِاسْمِ تَقَالِيٍّ مَعَ اِسْمِ غَيْرِ تَقَالِيٍّ
 بَرْدِ وَجْهٍ عَطْفٌ بِاشْدَادِ شَرَكْتِ بَنْتِ صَحْتِ زَكَاةٍ دَرْ حَكْمِ حَرَمَتِ اِسْتِ مَوَافِقٌ مَقْصُودٌ - ہر دو کو کہیہ

ترجمہ - اور فقرہ لیس المراد الہ کی نسبت اعتراض وارد ہو سکتے ہیں ہمیں کلام کی کئی ضرورت نہیں کہ
 لبیب و عقل مند پر ظاہر ہو سکتا ہے۔ اور شاید کہ عبارت محشی کی مضطرب ہو گئی ہو یا ناسخ یعنی کاتب سے تغیر
 واقع ہو گیا ہو۔ پس اہلال کا تقید جو نوح کے ساتھ ہے اسکو چھوڑ کر تنہا ہونا بغیر کسی دلالت راجحہ کے نہیں
 لائق ہے کیونکہ ایک جماعت سے علحدگی ہوتی ہے۔ پس اہلال نوح کے تقید کے ساتھ کہ انہیں مہلہ کا بھی تقید
 ہو چکا وجہ پر ہو سکتا ہے ایک اہلال اسد سجانہ کے واسطے۔ دوسرا غیر حق سجانہ کے واسطے۔ تیسرا
 اسد سجانہ کے نام سے چونکہ غیر حق سجانہ کے نام سے۔ اور ان چاروں سے پانچ وجہیں اور نکلتی ہیں۔
 ایک اہلال اسد سجانہ کے واسطے اسی کے نام سے دوسرا اسد سجانہ کے واسطے اس کے غیر کے نام
 تیسرا غیر حق سجانہ کے واسطے اللہ کے نام سے چونکہ غیر حق سجانہ کے واسطے اسی غیر
 کے نام سے پانچویں اسد تَقَالِيٍّ کے نام سے اُس کے غیر کے نام کے ساتھ۔ پس اہلال اسد تَقَالِيٍّ
 کے واسطے جو اسی کے نام سے ہو صحت نوح کی نیت سے وہ حلال کے حکم میں ہے۔ اور اہلال اسد
 اسد تَقَالِيٍّ کے واسطے کہ اس کے غیر کے نام سے ہو۔ اور اہلال غیر خدا کے واسطے کہ خدا کے نام سے ہو۔
 یا غیر خدا کے نام سے ہو۔ اور خدا کے نام سے غیر خدا کے نام کے ساتھ ہو عطف کی وجہ پر ہو یا
 شرکت کی وجہ پر نوح کے صحیح ہونے کی نیت سے۔ ان چاروں صورتوں میں
 حکم حرام میں ہے موافق ہندو آیت کہ میرے +

بایں وجوہ واقسام اہلال
 بنیت خدا و غیر خدا تمام
 رہا غیر خدا تفصیل حکم
 حلالہ و حرامہ کی اس پر

سُئِيَ فِي الْهَدَايَةِ وَالْثَانِيَةُ أَنْ يَذْكَرَ مَوْصُولًا عَلَى وَجْهِ الْعَطْفِ وَالشَّرْكِ
 بَيَانٌ يَقُولُ بِسْمِ اللَّهِ وَاسْمُ فُلَانٍ أَوْ يَقُولُ بِسْمِ اللَّهِ وَفُلَانٌ أَوْ بِسْمِ اللَّهِ
 وَحَمْدُ رَسُولِ اللَّهِ بِكسر الدال فحتمًا الذبيحة لانه أهل به لغیر الله قَا
 هُكَذَا فِي الدَّرَجَاتِ بِاخْتِلَافِ اللَّفْظِ أَرْبَعُ عِبَارَاتٍ ظَاهِرَةٌ أَنَّهَا تَدْخُلُ
 مَرَادُ بُوْقْتِ فَرْجٍ اسْتِمْ بِسْمِ مَا أَهْلٌ بِهِ نَعِيدُ اللَّهَ عَمُومٌ مَهْلَةٌ اسْتِمْ بِسْمِ
 سَجَانَةٍ بِاسْمِ غَيْرِ اسْمِ سَجَانَةٍ أَوْ فاعِل عام از مؤن و کافر بتوسع فعل مجهول برائی فاعل عام باقاده نسبت
 از صله لام پس حاصل آنست هر جانوریکه آواز بر داشته شود یا بر او بوقت فرج از مؤن یا کافر با سبب اسبجانہ یا
 با سبب غیر اسبجانہ بنا بر تقرب غیر مذکور عن محل مجوز تقرب مخصوص اسبجانہ و در کرمیہ اهل لغیر الله به خصوص
 مہلہ است بر جمع ضمیر مکرر با سبب اسبجانہ تقریبش از فاعل عام از مؤن و کافر بتوسع مذکور باقاده مسطور پس حاصل
 آنست ہر جانوریکہ آواز بر داشته شود و وقت فرج از مؤن یا کافر بنا بر تقرب غیر مذکور مجوز تقرب مخصوص اسبجانہ
 با سبب اسبجانہ و تو انشد کہ صغیر مخرج با موصولہ باشد ولیکن خلاف فصاحتہ باشد بعد از شی تحقیق قائمہ بلاغت عام

و در کرمیہ اهل لغیر الله به خصوص مہلہ است بر جمع ضمیر مکرر با سبب اسبجانہ تقریبش از فاعل عام از مؤن و کافر بتوسع مذکور باقاده مسطور پس حاصل آنست ہر جانوریکہ آواز بر داشته شود و وقت فرج از مؤن یا کافر بنا بر تقرب غیر مذکور مجوز تقرب مخصوص اسبجانہ با سبب اسبجانہ و تو انشد کہ صغیر مخرج با موصولہ باشد ولیکن خلاف فصاحتہ باشد بعد از شی تحقیق قائمہ بلاغت عام

ترجمہ کہ ہر آہی میں ہے۔ اور دوسرے یہ کہ ذکر کیا جاوے لا کر عطف کی وجہ پر ہو خواہ شرکت کی طرح کہ کہے اللہ
 واسم فُلَانٍ یہ صورت عطف ہی۔ یا کہے لبسما للہ وفلان یا لبسما للہ وحمد رسول اللہ کہ میں لفظ محمد
 کی دال کی زیر ہو۔ اور یہ دونوں ایسی صورت شرکت کی ہیں۔ پس ذبیحہ حرام ہو گا کیونکہ وہ فرج ہو ہے ان الفا
 مذکورہ سے غیر اندکے لیے۔ اور ایسے ہی و جملہ میں ہے اختلاف لفظ کے ساتھ۔ اس عبارت سے ظاہر ہے کہ الال
 اس محل میں مراد بوقت فرج ہے یعنی وہ اہل مراد ہے جو فرج کے وقت ہو۔ پس آیت کریمہ مَا أَهْلٌ بِهِ لَغَيْرِ
 اللہ میں مہلہ کا عموم ہے کہ اس کے نام سے ہو یا اس کے غیر کے نام سے۔ اور وہ مہلہ جس فاعل سے ہو وہ بھی عام ہے
 مؤن ہو خواہ کافر کیونکہ فعل مجهول بسبب فاعل غیر معلوم کے فاعل کے عام ہونیکے لیے متوسع ہر مع فائدہ ذبی
 نسبت صلا لام سے جنہی صلا لام سے فائدہ نسبت بھی اسی عموم فاعل کو حاصل ہو رہا ہے پس حاصل یہ ہوا کہ جو کو
 جانور کہ اس کے ساتھ یا اس پر فرج کیوقت مؤن یا کافر سے اسبجانہ کے نام ہی یا غیر حق سجانہ کے نام سے آواز لیندی کی جاو
 اسبجانہ کی مخصوص قرب حاصل کر نکلی طرح اس کے غیر کی قرب حاصل کر نیکی ہے۔ اور آیت کریمہ مَا أَهْلٌ بِهِ لَغَيْرِ
 یہ کہ سورہ مانہ کے اول رکوع میں ہو۔ اس میں مہلہ کا خصوص ہو۔ کیونکہ ضمیر مجرور بہم کی سبب قرب ہے اسم اللہ کو اس کی
 رابع ہے۔ اور یہی مہلہ مخصوص جس فاعل سے ہو وہ سبب توسع مذکور کے مع افادہ مسطور کے اسی طرح عام ہر مؤن ہو خواہ
 کافر۔ پس حاصل یہ ہوا کہ ہر کوئی جانور کہ فرج کے وقت آواز لیندیا جاو یعنی بکارا جاو مؤن سے خواہ کافر سے خدا کی
 مخصوص قرب حاصل کر نکلی طرح اس کے غیر کی قرب حاصل کر نیکی ہے خدا کے نام سے۔ اور ہر مؤن کہ ہر کرمیہ صلا موصولہ نظر

حاصل میں کریمہ الال بہ لغیر الله و عموم ہر
 و فاعل عام باقاده صلا لام

حاصل میں کریمہ الال بہ لغیر الله و خصوص
 مخرج عام فاعل باقاده نسبت از صلا لام

جمع ضمیر مکرر با سبب اسبجانہ تقریبش
 صلا لام سے جنہی صلا لام سے فائدہ نسبت بھی
 یا عظمت و ابرار

پس در صورت ہم صلہ بار یا اشارت تخصیص مذکور بمعنی علی است باقتضای
مفعول صلہ علی را پس معنیش نوذی علیہ باشد و دریں تحقیق زیادتی در تقریر مذکور
منہ استفاوہ معنی نسبتہ از صلہ لازم است و پس واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب
وَالْمُضَرَّعُ دَعْوَى مُتَّفَقٍ عَلَيْهِ نِسْبَتٌ بِلِجَائِهِ خُودٌ ثَابِتٌ هَسْتَشْشْ یعنی انتساب
لیغیر اللہ تعالیٰ بنا بر تقریرش بمجو تقریب مخصوص اللہ تعالیٰ از مؤمن حرام است لغیر
اللہ سبحانہ منہ ہم فتحة الکلام ببلاغة المراسم ولیکن نظر بامحار خطرات مالا یعنی
فضولی کردہ می شود بیدانکہ اہمال ضمیر متصل نتواند شد بفائدہ تخصیص مفعول از
ضمیر متصل بصلہ بار ہمش از اینجا پیدامی شود کہ اگر فائدہ تخصیص مفعول از ضمیر
متصل بصلہ بار مراد نہ شود اہمال ضمیر متصل لازم گردد ہم و نیز بدانکہ بر حرمت
موقوف انتساب کہ ہمش بیان انتساب ہم امری منوی است و لالتی از لفظ
اھلّ ندانستہ شد چہ نہ گفتہ شد اھلّ بہ بمعنی نسب مگر بمعنی مذکور و اللہ تعالیٰ اعلم

ترجمہ پس اس صورت میں صلہ یا بھی سبب اشارہ تخصیص مذکور کے بمعنی علی ہے کیونکہ مفعول صلہ علی کو
چاہتا ہے پس معنی اُسکے نوذی علیہ ہوتے ہیں یعنی پکارا جاوے اُسپر اور اس تحقیق میں زیادتی درو مند
کی تقریر میں صلہ لازم سے معنی نسبت کا فائدہ اٹھانے میں ہے اور پس واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب
یہ امر دعویٰ متفق علیہ کو مضر نہیں ہے لیکن بجائے خود ثابت ہے کیونکہ مثل تقریب مخصوص خدا کے بغیر خدا کی طرف
اُسکی قربت حاصل کرنے کی بنا پر مؤمن سے نسبت ہونا حرام ہے بخود یا اللہ سبحانہ منہ پس یکلام
(بنی) بلاغت مفعول کے ساتھ پورا ہو گیا ولیکن مالا یعنی خطروں کے مٹانے کا خیال کر کے فضولی کی جاتی ہے
معلوم ہو کہ ضمیر متصل سے مفعول کو تخصیص کا فائدہ حاصل ہے اسیلئے کہ بذریعہ صلہ یا مفعول ضمیر
متصل ہے لہذا ضمیر متصل پہل نہیں ہو سکتی اور اہمال ضمیر متصل لازم نہیں آتا سببکہ سر ظاہر ہوتا ہے
کہ فائدہ تخصیص مفعول کا جو ضمیر متصل سے بذریعہ صلہ یا حاصل ہے مراد نہ ہوگا تو ضمیر متصل کا اہمال
لازم آئے گا اور یہ بھی معلوم ہونا چاہیے کہ انتساب حرام ہونا کھرا رکھا ہے وہ ایک امر منوی ہے جو
نیت سے متعلق ہے اُسپر لفظ اھلّ سے کوئی دلالت نہیں جاتی جاتی کیونکہ اھلّ بہ نسبت
یعنی نسبت کیا گیا کہ جس میں نہیں کہا گیا مگر معنی مذکور یعنی ذی بیح میں واللہ

نَقَا لَ اَعْلَہ

ثبوت افادہ نسبتہ کا صلہ لازم سے

اقتضای ضمیر غیر متعلق و در
لزام اہمال ضمیر ہے

ثابت ہے +
پس لہذا بنا بر نسبتہ اھلّ
تقریب سے انتساب ہوا کہ

سُن پس مرتفع شد زعم حرمتہ بمعنی نسبتہ از لفظ اَھْلٌ بہ بنفی تقید اہلال بوقت
 فوج م واستفادہ معنی نعیم از صراحت موصولہ بمطل تخصیص ذبیحہ است و حال
 آنکہ سخن در تعلیم حلت و حرمتہ حیوانات مخصوص بذبح مَش اشارتہ تخصیص مفعول
 بضمیر متصل بصلہ بار و صراحتہ استثناء لاحق م است بخصوص نظم صراحتاً پس
 تعلیم لغت بمقابلہ خصوص نظم نتوان گرفت نمی بینی کہ در ذُجَّحَ عَلَی النَّصَبِ عموم
 موصولہ را در مقابلہ خصوص نظم مصرح گنجایش نیست سُن پس مرتفع شد
 زعم تعلیم کہ از صراحت موصولہ تواند شد م قسمیتہ باسد شرط فوج و مزکی
 مذکی غیر نجس العین است تا آنکہ غیر ماکول اللحم ہم مزی شود در حد خود نہ بہر خوردن
 مَش چنانکہ در فقہ مذکور است پس مرتفع شد زعم آنکہ منتسب بغیر اللہ تعالی اگرچہ
 از ماکول اللحم باشد در حکم نجس العین است کما کہ نمیکرد بہ تشبیہ و تکبیر م معنی مَّا
 ذُجَّحَ عَلَی النَّصَبِ ترجمہ جانوری کہ ذبح کردہ شود از ذابح عام از مومن و کافر بر کُفْران

مشی تا ذبح علی النصیب +

مشی تا ذبح علی النصیب +
 خصوص نظم کہ تقدیر میں تعیم لغت بخیرا ہے
 پس زعم تعلیم موصولہ مرتفع ہے +

ترجمہ پس اب جو زعم حرمتہ کا نسبت کے معنی کے سبب لفظ اَھْلٌ بہ سے بغیر تقید اہلال کے فوج کے وقت کے تھا
 تھا وہ بھی نہ رہا یعنی جن لوگوں نے اہلال کو ذبح کے وقت کے ساتھ مقید ہوئی تھی ان کے لیے مقید ہونے سے انکار کر کے اور
 اَھْلٌ بہ کو نسبت کے معنی میں لیکر حرمت کا زعم کیا تھا وہ بھی اُٹھا دیا گیا۔ اور معنی تعلیم کا استفادہ جو موصولہ
 سے صاف صاف ظاہر ہو رہا ہے ذبیحہ کی تخصیص کو باطل کر رہا ہے حالانکہ کلام باعتبار خصوص نظم یا نظم کی خصوصیت
 کے سبب ان حیوانات کے حلال و حرام ہونے کی تعلیم میں جو ذبح کے لیے مخصوص ہیں جس پر مفعول کی تخصیص سے اشارہ
 ہو رہا ہے کہ صلاہ بآء کے سبب ضمیر کے متصل ہونے سے یہ تخصیص ثابت ہو۔ اور پھر استثناء لاحق کی صراحتہ سے پس
 صراحت ہو۔ پس تعلیم لغت خصوص نظم کے مقابلہ میں نہیں اختیار کی جا سکتی۔ کیا انہیں دیکھتے ہو کہ کہ یہ مَّا ذُجَّحَ
 عَلَی النَّصَبِ میں موصولہ کے عموم کو نظم مصرح کے خصوص کے مقابلہ میں جو خاص ہونے پر صراحت کر رہی ہے
 اس عموم کی گنجایش نہیں ہے + تو زعم تعلیم کا جو موصولہ کی صراحتہ سے ہو سکتا تھا جانا رہا۔ اور اسکا
 نام لینا ذبح کی شرط ہے اور غیر نجس العین ذبیحہ کے پاک کر نیکی بہانہ کہ غیر ماکول اللحم بھی یعنی جس گوشت کا کھانا
 ممنوع ہے اپنی حد میں پاک ہو جاتا ہے دکھانے کے لیے جیسا کہ فقہین مذکور ہے۔ پس یہ زعم بھی اُٹھ گیا کہ غیر مذکی
 طرف نسبت کیا گیا اگرچہ ماکول اللحم ہو نجس العین کے حکم میں ہے کہ تشبیہ و تکبیر سے بھی پاک نہیں ہوتا معنی کر کہ یہ
 مَّا ذُجَّحَ عَلَی النَّصَبِ کے کسورہ مادہ کے اول رکوع میں ہے۔ یہ ہیں۔ کہ وہ جانور جو عام ذبح کر نیوالے مومن اور

تسمیہ بشرط ذبح و مزی غیر
 ماکول اللحم کہ اپنی حد میں پاک ہو جاتا ہو
 کھانا کی کوئی شرط نہیں ہے کہ نجس العین ہو یا نہ ہو
 ماکول اللحم پاک کہ جس العین میں ہو یا نہ ہو
 بیان تسمیہ و معنی کر رہا
 ذبح علی النصیب اور بہائین
 حکا ذبح و حرمت و کربانہ سببیں پر
 اقسام تسمیہ و ذبح و ذبح علی النصیب +

عموم ذابح از مؤمن و کافر بنا بر اشارت فعل مجهول بتوسع فاعل است **ش**ش
فی حاشیۃ انوار التنزیل قوله وما ذبح علی النضیب لعدم ذبحہ ذبحاً شریعاً
ان کان الذابح کافراً ولموافقة الکفار ان کان مسلماً ثم و ترک صلہ لام
بر بناؤی شہرت انتساب لغیر اللہ تعالیٰ است **ش**ش فی انوار التنزیل و علی
بمعنی اللام او علی اصلہا بتقدیر انتہائی و لکن ذکر التقدیر و احتیاطاً صلہ
علی بر اشارت کراہت تعیین مکان ذبح پیش اصنام بدلالة علی بر ظرفیت استقلال
مجازی بنا بر رفع مشابہت کفار سوائی حرمت انتسابی کہ مستفاد از صلہ لام متروک
است نہ **ش**ش بر اشارت کراہت عام مکان سوائی نزد اصنام بنی ہیتی تعیین
ذبح بہ مناد شعائر اسلام است و غیر آن چنانکہ در صیغ نسائی است ان رسول اللہ
صلعم کان یدبح ویخیر بالمصلی و غیر آن ناگزیر است **ش**ش پس مرتفع شد
زعم آنکہ تعیین مکان ذبح سبب حرمت و کراہت است و باید دانست کہ مذکور

علی النضیب و ما اهل بہ لغیر اللہ و ما اهل لغیر اللہ و در وجہ انتساب

ترجمہ اس میں ذبح کا عموم مؤمن ہو خواہ کافر فعل مجهول کے اشارہ کی بنا پر ہے جس میں فاعل کا توسع ہے۔ چنانچہ حاشیۃ انوار
التنزیل میں ہے یعنی فرمانا اللہ تعالیٰ کا جو چیزوں پر ذبح کی جاوے۔ یہ سبب اسکے ذبح ذبح شرعی ہو نیکی ہو چکی
ذبح کافر ہو اور اگر مسلمان ہو کفار کی موافقت کے سبب ہے۔ پس وہ ذبح خواہ کسی سے ہو ذبح شرعی نہیں لہذا (م)
ہے۔ اور اس آیت میں ترک صلہ لام غیر خدا کے انتساب کے شہرت کی بنا پر ہے۔ جیسا انوار التنزیل میں ہے۔ اور
علی بمعنی لام ہے یا اپنی اصل پر ہے کسی تقدیر کے ساتھ۔ آخر ہوا کلام صاحب تفسیر کا۔ حال یہ کہ مفسر نے فقہ
کو ذکر نہیں کیا۔ اور صلہ علی کا اختیار کرنا تعیین مکان ذبح کی کراہت پر کہ بتوں کے سامنے ہو اشارہ کر رہا ہے
یعنی یہ کہ بتوں کے سامنے ذبح کی جگہ مقرر کرنا کراہت میں ہے یہ صلہ علی کے اختیار کرنے سے اشارہ ہو رہا ہے۔ کیونکہ
علی ظرفیت پر دلالت کرتا ہے جس میں استقلال و مجازی ہے اور یہ اس بنا پر کہ کفار کی مشابہت نہ ہونے بسبب حرمت
انتسابی کے جو صلہ لام سے مستفاد ہے کہ وہ متروک ہے۔ نہ اشارہ کراہت عام مکان کا ہے سوائی بتوں کی نزدیکی
کیا تحقیق نہیں معلوم کہ ذبح کی تعیین مکان میں شعائر اسلام سے اور سوائی اسکے اور مکان۔ جیسا صیغ نسائی میں ہے
کہ تحقیق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ذبح یا بخر یعنی اورٹ قربانی عید گاہ میں کرتے تھے۔ اور اسکے سوا کہ ذکر
چارہ نہیں ہے۔ پس یہ زعم بھی اٹھا دیا گیا کہ تعیین مکان ذبح یعنی ذبح کیلئے جگہ مقرر کرنا حرمت و کراہت کا سبب ہے۔ اور معلوم ہو گیا
کہ اعتبار سے ذبح علی النضیب۔ اور ما اهل بہ لغیر اللہ۔ اور ما اهل لغیر اللہ سبب

توافق و تھاروق ہر کریمہ
ما ذبح علی النضیب و ما اهل
بہ لغیر اللہ و ما اهل لغیر اللہ

متحد است معنا پس اگر فرج دون التسمیہ مراد نباشد فائدہ تخصیص ماذبح علی
النضیب از ما اهل به لغیر اللہ و ما اهل لغیر اللہ بہ نہ تواند شد و با اتحاد
تکرار بے فائدہ خواهد شد یا اہمال عطف و خود ظاہر است کہ از لفظ فرج دلالتی بر معنی
تسمیہ نیست چنانکہ از اهل است شش فی حاشیۃ انوار التنزیل و الاوّل ان
یفرق بان هذا یشتمل ما لم یسم احد عند ذبحہ ہم و بتقریر در دمنہ زیادت
اشارت مکانی از صلہ علی است و پس واللہ تعالی اعلم و کیفیت اشارت مکانی بخلاف
مذہب اہل سنت و جماعت نباشد و از آنجا کہ سخن در حرمتہ حلت بر علت موت است الا
ما ذکیتہ متعلق از ابعدا ما اهل لغیر اللہ بہ است شش فی حاشیۃ انوار
التنزیل قولہ من ذلک اشارۃ الی ما ذکرہ فی قولہ و المنخقة و ما بعدھا فیکون
الاستثناء راجعاً الی اجمعہم و معنی ذلک ففسق کفر جمہ خوردن اینہم حرمت بدست

معنی ذکیم ففسق

ترجمہ انتساب کی وجہ میں متحد ہیں یعنی بنوں پر فرج کیا ہوا۔ اور غیر خدا کے لیے بغیر تسمیہ فرج کیا ہوا۔ یہ سب
ذبحے باعتبار معنی نسبت ہو چکی وجہیں ایک سی ہیں۔ پس اگر بدون تسمیہ کے فرج ہو نامراد نہ ہوگا تو کا فرج
علی النضیب سے بنوں پر فرج ہونے کی تخصیص کا جو فائدہ حاصل ہے وہ ما اهل به لغیر اللہ اور ما
اہل لغیر اللہ باہر سے کہ یہ بھی غیر خدا کے واسطے بت کی طرح فرج ہوتا ہے حاصل نہیں ہو سکتا ہے
اور سبب اتحاد معنی کے تکرار بیفائدہ ہوگی اور عطف اہل ہو جائیگا۔ آوایت اول میں خود ظاہر ہے کہ لفظ فرج
سے تسمیہ کے معنی پر کوئی دلائل ایسی نہیں ہے جیسا کہ اهل سے ہے۔ چنانچہ حاشیۃ انوار التنزیل میں ہے
کہ مناسب تر یہ ہے کہ یوں فرج کیا جاوے کہ یہ شامل ہے اس چیز کو کہ کوئی تسمیہ نہیں کیا گیا اسکے فرج کے وقت
اور در دمنہ کی تقریر میں بھی صلہ علی سے یہی اشارت مکانی کی زیادتی ہے اور پس واللہ تعالی اعلم
اور کیفیت اشارت مکانی اہل سنت و جماعت رحمہم اللہ کے مخالف مذہب نہیں ہوتی ہے۔ اور چونکہ کلام حرمت
و علت میں علت موت پر ہے تو الا ما ذکیتہ یعنی مگر جو تسمیہ نہیں کیا گیا۔ کہ جزو آیت مذکورہ ہے۔ یہ تفسیر
متعلق ہے ابعدا ما اهل لغیر اللہ بہ سے۔ جیسا حاشیۃ انوار التنزیل میں ہے کہ ذلک (جو قول
صاحب تفسیر) اس چیز کی طرف اشارہ ہو جسکو خدا استغالی نے اپنی قیول میں ذکر کیا ہے اور وہ و المنخقة
اور اسکا ابعدا ہے۔ پس اس صورت میں استثناء سب کی طرف راجع ہوگا۔ اور معنی ذلک ففسق کفر جمہ کہ یہ بھی جزو
آیت مذکورہ کا۔ یہ ہیں کہ ان سب حرام کی ہوئی چیزوں کا کھانا برا کلمہ ہے +

معنی ذکیم ففسق

معنی ذکیم ففسق
مؤمنین مع افادت حرم
و اشارت معنی ذلک

معنی باصول اسلام کی تفسیر کا نام

وآس حکم بتخصیص مصرح عنہ مشار الیہ حسی قریب است کہ تمییز تا آن شتققہموا بالامکار
است وفسق بمعنی کار بد است بدلیل خطاب بمؤمنان چہ مؤمن بعمل حرام کافر بنی شود و
خطاب و اشعار بمؤمنین از حرمات علیکم واضح نش چہ حد و حرمتہ شرعی بمؤمنان است
نہ بکافران ہم بخلاف کافران کہ پیشوب بکافر در ضمن کفر او است پس مرتفع شد
دعم آنکہ عامل واکملش کافر گفتمہ شود ہم بدانکہ در کریمہ صاجعل اللہ من بخیارہ وکاف
سائیہ و لا وصیلہ و لا حام و لیکن الذین کفروا یفترون علی اللہ الکذب
واکثرہم لا یعقلون ترجمہ مشروع نگردانید اللہ تعالیٰ او بحیرہ و سائیہ و وصیلہ
حام حلتہ یا حرمتہ را و لیکن آنانکہ کفر کردند افترا می کنند بر اللہ تعالیٰ دروغ را یا بخیارہ کردہ اللہ
حرمتہ و اکثر آنان بنی فہمہ ای افترا را کہ از سابقین مثال آمدہ یا عذاب و عقاب افتراء

ترجمہ - اور یہ حکم مصرح عنہ مشار الیہ حسی قریب کی تخصیص پر ہے یعنی ایسی چیزوں کی تخصیص پر ہے جنکی
تشریح ہو چکی ہے اور انکی طرف اشارہ کیا گیا ہے اور وہ از رو جس کے قریب ہیں کیونکہ لفظ ذالک ہم اشارہ ہو چکی ہے قریب
مکتبہ سو لیکر آن شتققہموا بالامکار ہم تک آیت کریمہ مذکورہ میں بالقرین مذکور ہیں۔ اور فسق کے معنی سبکدوشی کا ہے جس میں
دلیل کے خطاب آیت کریمہ میں مؤمنین کی طرف ہے کیونکہ مؤمن عمل حرام و کافر نہیں ہوتا ہے۔ اور یہ خطاب اور آگاہی مؤمنین کی طرف ہے
علیکم سے ظاہر ہے۔ کیونکہ شرعی حلت و حرمت مؤمنوں کے وہم ہے نہ کافروں کے لیے بخلاف کافروں کے کہ فسق
جو کافر کے ساتھ منسوب ہو وہ اُسکے کفر کے ضمن میں ہے۔ پس یہ زعم اٹھا دیا گیا کہ اُسکا کر نیوالا اور کھانیوالا کافر کہا جاوے گا
معلوم ہو کہ آیت کریمہ جو سورہ مادہ کے چودھویں رکوع میں ہے صاجعل اللہ من بخیارہ وکاف سائیہ و لا
وصیلہ و لا حام و لیکن الذین کفروا یفترون علی اللہ الکذب و اکثرہم لا یعقلون ترجمہ
یعنی اللہ تعالیٰ نے بحیرہ اور سائیہ اور وصیلہ اور حام میں سے کسیکو حلال یا حرام ہونیکے لیے مشروع نہیں کیا یعنی اللہ
کی طرف سے انکی شرع کے موافق حلال یا حرام ہونکی قید ان چیزوں کے ساتھ نہیں لگی ہے۔ و لیکن جنھوں نے کفر کیا وہی اللہ
جھوٹ کا بہتان لگاتے ہیں ایسی چیز سے کہ حرام ہونا انھوں نے اختیار کر رکھا ہے۔ اور ان میں اکثر نہیں سمجھتے ہیں اس بہتان کو

کہ اسی قسم کے بہتان انکے اگلوں سے بھی ہو چکے ہیں یہاں اس بہتان کے عذاب و عقاب سے نا فہم ہیں۔ و صیلہ بروزن فعیلہ واصل سے نکلا ہے
معنی جوڑ بدار بنانے والا ہے۔ یہ مصطلح میں ہے بکری کو کہتے ہیں جو سات بار بچہ مادہ جنکر آٹھویں بار زودادہ دو بچے توام جنے۔ اور حلتہ کہ دراصل
حالی تھا مصدر حمایت سے چکے معنی بچا ہاں اصطلاح میں۔ یہ وہ اونٹنی ہے جو دس بچے لائیں سواری کے جنکر آئینہ سواری سے آزاد کر دی گئی ہو
زمانہ جاہلیت میں ان دونوں کو آزاد کر کے انگنا ذبیحہ اور گوشت حرام جانتے تھے کہ اسلام میں حسب الحکم کریمہ مذکورہ یہ حرمت منوع ہو گئی کہ کفار کا اللہ پرست
بہ افتراء کذب تھا۔ اور بحیرہ بروزن فعیلہ بحر سے نکلا ہے معنی کان بھارنا یعنی وہ اونٹنی جو کان بھار کر آزاد کر دیا جائے کہ زمانہ جاہلیت میں اسکو حرام جانتے تھے

تفسیر کریمہ صلی اللہ علیہ وسلم کا نام
ولا وصیلہ ولا حام

باید دانست کہ سائبہ ماخوذ است از سبب بفتح اول و سکون ثانی بمعنی رفتن پس
سائبہ رونده است و در اصطلاح ناقه است کہ گذاشته شود مرفوعۃ الانتفاع بہا بر
مراد نفس مجید پس حیوان رونده غیر ناقہ را ہم بریں قیاس سائبہ میتوان گفت چنانکہ
دریں دیار ہند کافراں بزعم خیر نفس خود را غیر خود گاواں را مرفوع الانتفاع میگردد
و حرمتش اقترار صریح کافراں است **مش** تخصیص سخن در سائبہ از آنست کہ سخن
در حرمتش رفته ہم ازینجا کہ سخن حرمت در ما اہل بہ لغیر اللہ و ما اہل غیر اللہ بہ است سائبہ شامل
فکلو امّا ذکو اسم اللہ علیہ تواند شد **مش** ازینجا ردّ آنست کہ سائبہ را حرام
گفتند و حیوانی را کہ بنام بزرگان مخصوص گردد در حکم سائبہ گرفتند ہم تنبیہ اگر
نیکو بگری غالباً جزایمان و صوم و صلوات و ما یعلق بہم ہمہ افعال ظاہر و باطن بود
اند تقائی معلق لغیرہ تقائی است چنانکہ دادن چیزی بکسی لوجہہ تقائی و اضعیہ
حضرت نبی الرحمتہ صلعم از برای اُمّہ و اضعیہ حضرت مرقنّی کرم اللہ تعالیٰ وجہہ

ترجمہ اور سمجھنا چاہیے کہ لفظ سائبہ سبب سے نکلا ہے جس میں سین پر زیر اور یاد کا یزیم ہے۔ معنی اسکے چلنے کے
ہیں تو سائبہ کے معنی چلنے والا ہوئے۔ اور اصطلاح میں اس اونٹنی کو کہتے ہیں جو مرفوعۃ الانتفاع بہا چھوڑ دی
جاتی ہے یعنی اس غرض سے کہ اس سے کسی قسم کا نفع نہ لیا جاوے بلکہ اس سے نفع حاصل کرنا موقوف اور
مرفوع سمجھا جاوے کہ آیت مجید اسی مراد پر ہے۔ پس ہر جانور چلنے والے کو بھی جو اونٹنی کے علاوہ ہیں
اسی قیاس پر سائبہ کہہ سکتے ہیں جیسا کہ اس ملک ہندوستان میں کافر لوگ اپنے نفس کی یاغری کی طرح
غیر و خیرات کا گمان کر کے گائے بیلو کو مرفوع الانتفاع چھوڑ دیتے ہیں اور وہ سائبہ کہلاتے ہیں۔ اور
اسکا حرام ہونا صریح کافروں کا بہتان و افترا ہے۔ اور سائبہ میں خاص کلام کرنا اسوجہ سے کہ کلام اسی کی
حرمت میں واقع ہوا ہے حالانکہ اسکی حرمت کا فرد بنی طرف سے محض افترا ہے۔ اور چونکہ کریمہ ما اہل بہ
لغیر اللہ اور ما اہل غیر اللہ یہ میں حرمت کی گفتگو ہے پس سائبہ کا کریمہ فکلو امّا ذکو اسم
اللہ علیہ کے شافی ہونا چاہیے جو سورہ العام کے چودھویں رکوع میں ہے جسکے معنی یہ ہیں کہ کھاؤ اس خیر
کو جسپر اللہ کا نام لیا جاوے پس سائبہ یا کولات میں ہو سکتا ہو۔ یا یہاں پر انکار بھی ہو گیا جنہوں نے سائبہ
کو حرام کہا۔ اور اس جانور کو جو بزرگوں کے نام سے مخصوص ہوتا ہے حکم سائبہ میں لیلیا تنبیہ اگر غور سے دیکھے
تو تمام افعال ظاہر و باطن کے جو خدا تعالیٰ کی وجہ میں ہوں سو ایمان اور روزہ اور نماز کے اور جو کچھ انکو متعلق

سائبہ اور زینرہ جانور کہ
مرفوع الانتفاع بغرض غیر
چھوڑے چلتے ہیں
سائبہ حرام نہیں ہیں کہ
انکی حرمت اقترار صریح
کفار ہے اور یہی وجہ
کہ مضمر بنام بزرگان پر
حرام نہیں و کلام سائبہ
بنا علی واطن اور حرام متعلق نہیں
کیا روزہ نماز اسکے متعلق ہے

وآئمۃ ازہر حضرت نبی الرحمتہ صلعم وغیرہ صلعم کہ تا این دم است فی مشکوٰۃ عن جنش
 قال رأیت علیاً یصحی بکبشین فقلت لہ ما ہذا فقال ان رسول اللہ صلی
 اللہ علیہ وسلم اوصانی ان اصحی عنہ فانا اصحی عنہ شیخ ابن مسعود کتب
 اہل سنتہ وجماعۃ مکتوب و معروف است و دریں تنبیہ اہتمام آنست کہ انتساب لغیرہ تعالیٰ
 لوجہ تعالیٰ از حسانات است با ابطال ادعاء آنکہ انتساب لغیرہ تعالیٰ مطلقاً حرام است
 و جزائی عمل غیر عامل نمیرسد و گفتہ شد کہ حرمتہ سائبہ بسبب عدم خروج از ملک مسیب
 است بسبب عدم مقبولیتش از جانبی دیگر انتہی و حال آنکہ خارج میشود بحد و خارج
 بدر آنکہ خروج بذاتہ شئی از ملک مخارج مشروط بقبض قابض غیرش نیست مگر
 بعض قصد شرط پس خروج مشروط بقبض بالحال یا بالمستقبل صوری یا معنوی

ترجمہ اور آئمۃ کا حضرت نبی الرحمتہ صلی اللہ علیہ وسلم کے واسطے اور آپ کے غیر کے واسطے کہ
 وقت تک جاری ہے۔ کہ مشکوٰۃ میں حضرت جنش رضی اللہ عنہ سے روایت ہے کہ کہا میں نے حضرت علی رضی اللہ
 عنہ کو دیکھا کہ دو مینہ بھونک کر فرج کرتے تھے تو میں نے آپ سے کہا یہ کیا ہے پس فرمایا حضرت نے کہ رسول اللہ صلی
 اللہ علیہ وسلم نے مجھے وصیت کی ہے کہ میں آپ کی طرف سے قربانی کیا کروں پس میں آپ کی طرف سے قربانی
 کرتا ہوں۔ یہ مسئلہ اہل سنتہ و جماعۃ کی کتابوں میں لکھا ہوا ہے اور مشہور ہے۔ اور اس تنبیہ میں اس بات کا
 اہتمام ہے کہ غیر خدا کے واسطے خدا کی وجہ میں منسوب ہونا حسانات سے ہے جس میں اس دعویٰ کرنے کا ابطال بھی
 کہ غیر خدا کی طرف منسوب ہونا مطلقاً حرام ہے یعنی مطلقاً غیر خدا کی طرف نسبت ہونے سے حرام نہ ہوگا جو
 باطل ہے۔ اور نیز یہ دعویٰ بھی باطل ہے کہ عمل کا بدلہ غیر عامل کو نہیں پہنچتا ہے۔ اور یہ جو کہا گیا کہ سائبہ
 حرام ہونا سائبہ چھوڑنے والے کی ملک سے خارج نہ ہونیکے سبب ہی کیونکہ کسی دوسرے کی طرف سے اس قبضہ
 کیا جانا نہیں یا یا جانا لہذا ملک غیر پر تصرف حرام ہے حالانکہ مسیب یعنی سائبہ چھوڑنے والے کے اپنی
 ملک سے اسکو خارج کرتے ہی سائبہ اسکی ملک سے خارج ہو جاتا ہے۔ معلوم ہو کہ کسی چیز کا خارج کر دینے کی
 ملک سے بذاتہ نکل جانا اسکے غیر قابض کے قبضہ کرنے پر مشروط نہیں ہی مگر قصد شرط عارض ہونے سے مطلب یہ کہ
 ملک کو اپنی ملک سے کسی چیز کے خارج کرنے پر اس چیز کے بذاتہ اسکی ملک سے نکل جانیکے لیے بشرط نہیں ہی کہ جب تک غیر اس
 قابض نہ ہو تب تک اس وہ چیز ملک کی ملک سے خارج نہیں ہوتی ہی بلکہ مالک کے خارج کرتے ہی خروج سے ثابت ہو جاتا ہی مگر
 جبکہ مالک نے اپنی ارادہ میں دوسرے کے قبضہ کی شرط پر اسکو اپنی ملک سے خارج کیا ہو اسوقت اس شے کے خروج کیلئے شرط قبضہ عارض
 ہو جائیگی اور مالک کی ملک سے نکلنے کیلئے کسی غیر قابض کے قبضہ کرنے پر مشروط ہوگی۔ پس اس خارج مشروط بقبض بالحال یا بالمستقبل صوری یا معنوی

خارج ہونا ملک سے غیر قابض کے قبضہ پر مشروط نہیں ہو کر وہ کہ شرط
 سے مشروط ہو۔ وہ بیان حقیقتہ قبضہ کا امر صوری کہ قبضہ ہونا

حب الشرط صحیح است انداختن که حقیقه قبض از روح مصروف بقدرت مصروف حقیقی
است بر قبض معنوی ماضی حقیقتاً نتواند شد و از اینجا که جزای اصغیه بقیهها است لغو
علیه السلام سمنوا ضحیا اکم فانها علی الصراط مطایا اکم + نه بغیر مادی صورت عدم خروج
از ملک فضل اختیار اصغیه حضرت نبی الرحمة صلعم از بهر اُمت برخلاف حقیقت خواهد
بود العیاذ بالله تعالی من سوء الفهم والا اعتقاد +

وآنچه بخیا است که نذر بنفس منذور به برائے منذور له غیر الله تعالی و تصرف بمصارف
لوجه تعالی نیابتاً از طرف منذور له بعذر و رت صحیح است و حساب بر ذمه تائب پس
بهوشیاری در کار لازم او باشد و نیز بدانکه انتساب بعینه تعالی همچو انتساب مخصوص
الله تعالی از مومن نتواند شد بدلاست ایمان

ترجمہ حسب الشرط صحیح ہے یعنی جس کا خارج ہو ناقض کے ساتھ مشروط ہو خواہ وہ قبضہ کی شرط اُسی وقت کے لیے ہو یا آئندہ کے لیے اور وہ مخرج نظر ہر کا ہو یا باطن کا جیسی شرط ہو اُسی کے موافق وہ مخرج مشروط صحیح ہے۔ کیونکہ حقیقت قبض کی موقوف کی روح سے موقوف حقیقی کی تشریف کے سبب کہ اس قبض معنوی پر کوئی مانع حقیقتاً نہیں ہو سکتا ہے یعنی اصل میں قبض موقوف کی روح کا ہے اور یہ تشریف صرف حقیقی پر یعنی کسی حقیقی چیز پر ہی لے والیا گیا ہے اور اگر کا بھیر لینا ہے اور یہی حقیقت قبضہ کی ہے جو ایک امر معنوی ہے اس معنوی قبضہ پر کوئی شیخ کر نہ والا حقیقت میں نہیں ہو سکتا ہے۔ اور چونکہ قربانی کا بدلہ نفس قربانی سے ہے نہ اُسکے بغیر اس لیے کہ فرمایا ہے حضور علیہ السلام نے کہ اپنی قربانیوں کو تم مٹا کر دیکھو نہ دے پل صراط پر تمھاری سواریاں ہیں پس دی صورت ملک و خارج نہ ہو نیکے حضرت نبی الرحمتہ صلی اللہ علیہ وسلم کا اُنہ کیواسطی قربانی کر نیکا (اختیاری فعل حقیقت کے خلاف ہوگا خدا کی پناہ ہو گی) اور اعتقاد دے ۱۰ اور پس یہ بھی معلوم ہوا کہ نفس مندرجہ کا مندرجہ غیر اللہ کے واسطی مذکر کرنا۔ اور صراف لویہ اللہ تعالیٰ میں مندرجہ کہ کی طرف سے بضرورت نائب بنکر تصرف کرنا صحیح ہے۔ اور حسب انساب نائب کے ذمہ۔ پس کام میں ہو شمار رہنا اسکو لازم ہے۔ یعنی خاص کسی چیز مندرجہ مانی ہوئی کو خدا کے سوا جسکے لیے نذر مانی ہو نہ نذر کرنا۔ اور اس مذکر ایسے کاموں میں کہ خدا کی وجہ میں ہوں کسی دوسرے شخص کا اُس شخص کی طرف سے جسکی نذر مانی ہو نائب بنکر خرج کرنا بضرورت مضار لویہ اللہ بضرورت صحیح ہے یعنی ضرورت کی وجہ سے۔ نائب کو صاحب صحیح رکھنا اور کام میں ہو شمار رہنا لازم ہے اور یہی جھگڑا و ناسب کے ذمہ ہے۔ اور یہ بھی معلوم ہے کہ انتساب غیر خدا کی طرف مثل انتساب مخصوص خدا کے مومن سے ہو جو جلالہ اسکی یادگار نہیں ہو سکتا یعنی جیسا خاص خدا کے لیے نذر وغیرہ میں چیزیں مشعوب ہوتی ہیں بعینہ اسطرح اُسی اعتقاد و عقیدہ کی طرف کسی چیز کا منسوب کرنا مومن سے نہیں ہو سکتا ہے کیونکہ ایمان مومن کو ایسا اعتقاد کی طرف جس سے شرک پیدا ہو نہ نہائی نہیں کرنا اور نہ ایسی کام کا مقتضی ہوتا ہے کیونکہ ثبوت ایمان کا اسکی نفی پر دلالت کرنا ہے۔

نورِ انوارِ شریکِ اندامِ کمالیہ بر تبارت ہوئی
 صوفیہ پہچانِ حو و حسابِ ذمہ متقیب +

استقبال پیر خواجہ انصاف بخص خواجہ مراد
ہنس کیا پوچھا کی گامہ کی رائے نہ پوچھو ہم پند کیا پوچھو
پوچھو کہ ہوا سبھی کی مرادیتا اصرام نہ کہ پوچھو +

پس فعل مومن را کہ صحتش پر نیت است **س**ش و آل امر لیت محفی و ندانی چو نیت
 م منسوب بہ بدی نتواند کرد **اِنَّ بَعْضَ الظُّلُمِ اِنَّهٗ** مگر آنکہ کہ آشکارا گرد و حقی را
 موافق حکم اہل سنت و جماعت حنفی ہدایتش لازم است نہ تکفیر و دریں ہر دو کہ می بین
 صریح از حرمت حیوانات است نہ از منتسبات عامہ پس سخن صراحتہ حرمتہ منتسبات عامہ
 از مومن و غیر مومن از یہاں نمی سزد بل تواند شد کہ افترا باشد و البتہ منتسبات لغیرہ
 تعالیٰ لوجہ تعالیٰ از حیوان و غیر آں از مومن نوری بر نوری دارد بسبب نسبتین
 بر تفاوت حال منتسب الیہ و غیرے بر خیری اداء الحق العبد و الحق سبحانہ
 و منتسبات لغیرہ تعالیٰ دون وجہ تعالیٰ از حیوان و غیر آں ظلمتی دارد بسبب متر
 اسراف یا شرک با سد تعالیٰ و سائبہ منذرتا بہا بنا بر تقرب ہمو تقرب مخصوص
 سد تعالیٰ از شرک با سد تعالیٰ است و آنکہ بنا بر تقرب نیست از اسراف است

ترجمہ پس مومن کے فعل کو جس کی صحت نیت پر موقوف ہے اور نیت ایک پوشیدہ امر ہے اور یہ معلوم
 نہیں کہ وہ کیونکر ہے بُرائی کی طرف منسوب کرنا نہ چاہیے کیونکہ **اِنَّ بَعْضَ الظُّلُمِ اِنَّهٗ** یعنی بے شک
 بعض گمان گناہ ہے۔ مگر جبکہ ظاہر ہو جاوے تو حنفی کو موافق اہل سنت و جماعت حنفیہ کے اس کی
 ہدایت لازم ہے نہ اس کا کافر بنانا یعنی ایسے شخص کو جسکی نیت میں فتور معلوم ہو مذہب تنفی کے
 موافق حنفی کو اس کی ہدایت کرنا لازم ہے۔ اس کی تکفیر کرنا اور اسکو کافر بنانا نہ چاہیے۔ اور ان دو
 آیات کہ یہ میں کلام کا حرمتہ حیوانات کی نسبت ہونا ظاہر ہے یعنی جاندار کے حرام ہونے پر ان آیات میں
 گفتگو کی گئی ہے کہ ظاہر ہے نہ عام منتسبات کی نسبت۔ پس ان آیات سے عام منتسبات کی خواہ مومن سے ہوں
 یا غیر مومن سے صاف صاف حرام ہونے کی گفتگو کرنا نہیں زیب دیتا ہر بلکہ ہو سکتا ہے کہ افترا ہو۔ **مَا اَلْبَنَہٗ**
 مومن سے جاندار یا غیر جاندار کا غیر خدا کے واسطے خدا کی وجہ میں منسوب ہونا بسبب دو نسبتوں کہ مذکور ہوئے
 منتسب الیہ کے تفاوت حال پر یعنی جس کی طرف وہ شے منسوب ہے اس شخص کی صلاحیت
 اور تقویٰ کے حال کے اعتبار پر زیادتی اور ہے۔ اول یہی پر نیکی ہے بسبب اداء ہونے حق العبد اور
 حق اللہ کے۔ اور جو چیزیں کہ غیر خدا کے واسطے خدا کی وجہ میں منسوب نہ ہوں خواہ حیران ہوں خواہ اور کچھ
 وہ بسبب حرمت اسراف یا شرک با سد کے بہت ظلمت رکھتی ہیں۔ اور سائبہ مذکور کیا ہوا بتو نکا مانند تقرب خاص خدا کے
 تو کنی قربت حاصل کر نیکی غرض سے شرک یا سائبہ ہی یعنی خدا کے ساتھ شرک کرنا ہی۔ اور جو تقرب کی بنا پر نہیں ہے وہ اسراف میں

پس حق تقویٰ اللہ تعالیٰ آنست کہ از منتسابات غیرہ تعالیٰ کہ لوجہ تعالیٰ بنا شد پرنیز
تا آنکہ از آب پاک از دست غافل **مش** پرنیز دم کہ فعلش غیر اللہ تعالیٰ بود از اینجا
است کہ فعل خود ہم وقت غفلت غیر اللہ تعالیٰ است و بی شبه ظلمت منتسابات غیر
اللہ تعالیٰ را جز صاحب دل نتواند دریافت و همچنین است ظلمت حرمت کسبی اشیا و کسبو
مش تنبیہ از اینجا رد قولی است کہ منتسب غیر اللہ تعالیٰ عموماً از حیوان و غیر
حرام است بدلیل کریمہ ما اھل الخ و منتسب مشرک است بدلیل کریمہ ذلکم فتنق
ہم واللہ تعالیٰ اعلم بحقیقۃ الحال والیکہ المرجع والمآل۔ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا
اِنْ سَبَّحْنَا اَوْ اَخْطَاْنَا ۙ اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَ عَلٰی اٰلِہٖ وَسَلَّم
و ترصّاه و شفّعه فیتنا و ترخصنا بہ

ترجمہ پس حق تقویٰ خداوند تعالیٰ کا یہ ہے کہ جو چیزیں غیر خدا کی طرف منسوب ہوں اور خدا کی وجہ میں نہ ہوں
خدا سے دور کران سے پرنیز کرے یہاں تک کہ پاک پانی سے بھی اگر غافل کے ماتھے کا ہو پرنیز کرے کیونکہ اس کا
فعل غیر خدا کے واسطے ہے۔ یہاں سے بھی معلوم ہوا کہ اپنا فعل بھی غفلت کے وقت غیر خدا کے لیے ہے۔ اور
اس میں شک نہیں کہ غیر خدا کی طرف نسبت کی ہوئی چیزوں میں ظلمت ہوتی ہے لیکن بجز صاحب دل دوسرے
اُسکو نہیں جان سکتا۔ اور اسی طرح جو چیزیں کسب کر دی ہیں یعنی اپنی محنت و سعی پر پھر دوسرے کے حاصل کی ہیں
اور خالص بخشش خدا کی نہیں ہیں انکی ظلمت حرمت کسبی کو بھی ایسا ہی خیال کرنا چاہیے یعنی انکی ظلمت حرمت
کسبی صاحب دل کے سوا اور نہیں معلوم کر سکتا **تنبیہ** اب یہاں پر ان لوگوں کا قول بھی رد ہو گیا
جسکے نزدیک غیر خدا کی طرف منسوب کی ہوئی چیز عام ایسی کہ وہ جاندار سے ہو خواہ حیوان سے آیت
کریمہ ما اھل الخ کی دلیل سے حرام ہے۔ اور یہ مذکور ہو چکا ہے کہ اس آیت میں کلام صراحۃً جاندار
کی حرمت میں واقع ہوا ہے بالخصوص مومن کی نسبت ایمان کی دلالت سے اُسکا حرام ہونا بھی نہیں ثابت ہوتا
بلکہ افزا ہو سکتا ہے۔ دوم انکا یہ کہنا بھی رد ہو گیا کہ نسبت کرنا بالاکریمہ ذلکم فتنق کی دلیل سے مشرک ہی حال اللہ
فتنق بڑا کام ہے۔ پھر مومن حرام فعل سے بھی کافر نہیں ہوتا انتہا یہ کہ گنہگار کہا جائے پس مشرک کہ یہ مذکور ہو گیا ہے
ہو سکتا ہے۔ اور حقیقت حال کو خدا ہی خوب جانتا ہے۔ اور اسکی طرف جمع و انجام کرنا ہے۔ آری رب ہمارا اگر ہے بھول ہوئی ہو
یا ہمیں خطا کی ہو تو ہمیں بخدہ نغیر مایوس۔ اور اسے درود و سلام بھیج محمد صلی اللہ علیہ وسلم پر کہ نبی حتم میں در آپ کے حال میں پر جیسی
اُسے محبت ہے اور تو انکو یہ پسند کرتا ہے اور انکو ہمارے جتنیں شفیق کر اور انکو فضیل پر حمت نازل کر بر حمتک یا ارحم الراحمین

منتسب غیر اللہ کریمہ اھل الخ سے عموماً حرام نہیں
اور نسبت بجز خود حکم ذلکم فتنق اللہ صاف ظاہر ہے

و ترصّاه و شفّعه فیتنا و ترخصنا بہ

ذکر کیفیت فضل و کرمیلا و حضرت عیسیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ وَتَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَ
أَصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ + أَعْلَمُ أَنَّ وَقْتَ الْوِلَادَةِ مَعَ السَّعَادَةِ وَالْكَرَامَةِ
وَالرَّحْمَةِ لِحَضْرَةِ رَحْمَةِ الْعَالَمِينَ أَكْرَمَ الْأَوْقَاتِ بِكُلِّ مَتَةٍ كَلْبَةٍ لَأَنَّهُ مَظْهُرٌ
زَمَانِيٍّ لِمَظْهَرِ الْحَسَنَاتِ كُلِّهَا وَسَبَبٌ حَاصِلٌ فِي يَوْمِهَا وَلَيْلِهَا شَيْءٌ يُقِيلُ
عَنْ بَعْضِ الشَّافِيَةِ أَنَّ أَفْضَلَ اللَّيَالِي لَيْلَةُ مَوْلَا صَلَّيَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
رَأَى الْمُخْتَارَ بَابَ الْأَحْرَامِ هُوَ شَهْرُهَا وَعَاقِبُهَا كَذَا وَأَعْلَمُوا أَنَّ هَذَا وَقْتُ
يَنْظُرُ إِلَيْهِ الْأَنْبِيَاءُ وَالْمَلَائِكَةُ وَمَا هُوَ أَهْلٌ بِالْإِنْتِظَارِ فَشَرُّوا بِظُهُورِهِ صَلَاحُ

ذکر کیفیت فضل و کرمیلا و حضرت عیسیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

وقت الوداد و کرامت و کرمیلا و حضرت عیسیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

ترجمہ ذکر بیان فضیلت ذکر میلاد حضرت عیسیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بِسْمِ اللَّهِ وَتَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى الْوَأَصْحَاءِ
وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمْ خَلْقُ رَاوِيَارِي مِي خَوَائِمِمْ اَزْ وَدُرُودِی فَرَسِیمِ بِرَسُولِ اَوْ کَرَامِ
پاکش محمد است صلعم۔ وادرا شفیق میگردد انیم۔ ودرودی فرسیم برآل او و محاب او و بر پیروان
او تمامہ۔ بدانکہ ہر آیمتہ وقت ولادت حضرت رحمت عالمیان کہ با سعادت و کرامت و رحمت است
بکرامت کلیہ مکرم ترین ہر اوقات است۔ از انکہ وقت ولادت شریف منظر ہر حسنات را منظر زانی است
یعنی آن زمان محل ظهور منظر جمیع حسنات است۔ و سبب حصول حسنات است پس روز
ولادت و شب ولادت و ماہ ولادت و سال ولادت شریف بچکان است کہ وقت ولادت
شریف یعنی از ہر روز ما و شبها و ماہها و سالها گرامی تر است چنانچہ منقول است کہ از بعض شافعیہ
کہ افضل شبها شب پیدایش او صلی اللہ علیہ وسلم است۔ از و المختار باب الاحرام۔ و بداندیدکہ ہر آیمتہ این قیامت
انبیاء و ملائکہ او را انتظار میکشیدند و آنچه او اہل است بانتظار۔ پس شادی نمودند بظہورش صلعم +

ذکر بیان فضیلت ذکر میلاد حضرت عیسیٰ صلی اللہ تعالیٰ علیہ وسلم

وقت و یوم و ماہ و سال و ولادت و صفا و کرامت

و از بعض شافعیہ

علی ما اتوا الله تعالی رحمتہ التي توقفت علی شہودہ صلعم كما قال الله تعالی وما ارسلناك الا رحمة للعالمین خصوصاً بظہورہ وعموماً بوجودہ صلعم وقولہ صلعم للسائل عن صوم یوم الاثنين ذلک یوم ولدت فیہ اشارۃ الی شرف الیوم وتعلیظہ بالتعبد فیہ والسرور فیہ بولادته صلعم شکر اللہ الرحمن باظهارہ ایاہ رحمة للعالمین واوصی النبی صلعم بلائاً بصوم یوم الاثنين وقال فیہ ولدت وفيہ انزل علی وفيہ ما جرت و فیہ اموت الحديث فالتعین لما ینبغی فیہ ظاہر فمن یعظمہ بانیت الحسانت ویفرح بولادته صلعم فیہ فیشکر نعمائہ سبحانہ ومن لا فلا وقد تقر من یفرح بنعمۃ المنعم لیفرح بہ ومن یفرح بشخص لیفرح بہ فلیس الامر ممنوعاً الی الیوم الاخر فقل علماً انما شکر الله سعیمہ ذکر ولادته صلعم باجتماع الناس فی یوم معین بدعۃ حسنۃ بالاجماع

ترجمہ۔ ہر اکہ خدای برتر رحمت خود را تمام کرد کہ متوقف بر شہود او صلعم بود چنانچہ فرمود خدا برتر در آخر سورہ انبیاء وما ارسلناک الا رحمة للعالمین و نفرستادیم ترا اگر رحمت برائیو عالمیان۔ و این فرستادن رحمت خصوصاً بظہور او است صلعم وعموماً بوجود او صلعم۔ و فرمودن او صلعم بر اکہ پیر سنہ از روزہ روز دوشنبہ۔ این روز سے است کہ درو آفریدہ شدم۔ اشارت است سوی شرف این روز و تعلیمش بہ پرستیدن و عبادت کردن است در او و بشارت شدن درو بولادتش صلعم بہ منت پذیر بری خدای رحمن بظاہر نمودنش مراد بر رحمت برائی ہر عالمیان۔ و وصیت فرمود نبی صلعم حضرت بلال را رضی اللہ عنہ بر روزہ دہشتن یوم دوشنبہ فرمود آفریدہ شدم درو۔ و نزول دینی شد بر من درو۔ و ہجرت کردم درو۔ و ہمیرم درو و الحریث۔ پس تعین بر ای ایچہ کہ زیبا است درو ظاہر است پس ہر گرامی بزرگ دارد آن روز را یا در دل حسنت۔ و شاد شود بہ پیدایش او صلعم در پس او شکر بجا آرد بہ نعمتہا سے او سجانہ۔ و ہر کہ خیال نکند پس او شکر ی بجا نیارد۔ و مقرر شدہ است ہر کہ شاد شود بہ نعمت منعم البتہ شاد شود او بآئس۔ و ہر کہ شاد شود بشخصی ہر آئینہ شاد شود آن شخص باقی پس این امر تا روز آخر ممنوع نیست۔ و گفت علمای ما خدای برتر سعی شان را مشکور دارند۔ کہ ذکر ولادت و صلی اللہ علیہ وسلم باجتماع آدمیان در روز معین بدعت حسنہ است۔

ولا اصل له فی الشریع الشریف للجهتیة المجموعیة و فی القرون الثلاثة للنیفة
 وبعضهم استخرجوه قیاساً كما ذكر المتأخرون واخذوا به فقد اقتضت عبارات
 المعتمد من کتاب سبیل الهدی والرشاد فی سیرة خیر العباد قال اما احثه ملک
 عادل عالم وقصد به التقرب الی الله تعالی وحضر عنده فیہ العلماء و صلحا
 من غیر نیکر منه و آرضاہ ابن دحیة وصفت له من اجله کتاباً فہو لا
 علماء متدینون رضوہ و اقرؤہ ولم ینکروہ انتمی و فی الباعث علی انکار
 المبدع والحوادث وقال مثل هذا الحسن یندب الیہ و یشکر فاعلہ و ینتی
 علیہ و فی الدر المنظم وقد عمل المحبون للنبی صلعم فرحاً بمولودہ المولود
 فمن عمل ذلك الشیخ ابو الحسن المعروف بابن فضل قدس اللہ سرہ و یوسف
 الحجازی وقال رايت النبی صلعم و دایر الی وقال لا ضربتک و کان قضیب
 نقلت لای شیء یار رسول اللہ فقال حتی لا تبطل المولد ولا السنن

ترجمہ در شرح شریف برائے ادایں جمیعت مجموعہ اعلیٰ نسبت و در قرون ثلاثہ نیفہ یعنی در زمان
 صحابہ و تابعین وغیرہ کہ عہد بزرگ است یافتہ نشد۔ و بعض شال از روی قیاس ادراہ آورده اند
 چنانچہ متأخرین ذکر کردند و باور گرفتند۔ پس ہر آئینہ من برجیدیم عبارتانی کہ دریں سکہ تغیر کردہ شدند کہ
 از کتاب سبیل الہدی و الرشاد فی سیرۃ خیر العباد است۔ گفت جز این نیست کہ ادراہ یا رشاد عادل و عالم کہ
 ملک اہل بود بنا نموده ویدوارادہ ترمذی سوی خدای برتر کردہ۔ و دریں امر پیش از علماء و صلحا بری انکار
 از وجہ فراموشند۔ و آورا ابو الخطاب ابن دحیہ کلبی پسندیدہ۔ و ازین رویرائی شاہ کتابی تصنیف کردہ کہ ناشر
 التوفیر فی مولد البشیر و النذیر است۔ پس این ہمہ علمای با دیانت باور نمی شدند و اندا اقرار نمودند و از او انکار
 نکردند۔ بہت۔ و در کتاب الباعث علی انکار المبدع والحوادث است کہ گفت انجمن ہر آئینہ کارنیک است
 کہ از حاسن و کمونیہا بر شمرده شود۔ و فاعلش شکر کردہ شود۔ ویرا و ستایش و ثنا کردہ آید۔ و در کتاب المنظم
 کہ تحقیق حیان و دوستداران نبی صلی اللہ علیہ وسلم نایرشادی مولدش صلعم و دعوتہا ترتیب دادن معمول نموده۔
 پس کسیکہ این کار کرد و عمل نمود شیخ ابو الحسن المعروف بابن فضل است قدس اللہ سرہ و یوسف الحجازی کہ گفت
 نبی صلی اللہ علیہ وسلم را دیدیم و او بمن متوجہ شد و فرمود البتہ ضرور خواہم زد ترا و در دست مبارکش صلعم شاخ
 درخت بود پس غنم یا رسول اللہ بچہ سبب پس فرمود تا آنکہ مولد را باطل کنی یعنی فرو نگزاری و نہ سنہا را فرو نگزاری۔

بدان کیفیت بناسے
 میلاد شریف

میلاد شریف
 فاعلش متکبر۔ شرح
 بیان مولد صلحا و ترتیب
 میلاد و برتر او صلعم
 و ہدیہ بزرگ فرستادن

وَقَالَ الشَّيْخُ أَبُو يَسْفَ مَوْسَى الزَّهَوِيُّ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّوْمِ
فَذَكَرْتُ لَهُ مَا يَقُولُهُ الْفُقَهَاءُ فِي عَمَلِ الْوَلَدِ ثُمَّ قَالَ الْمَوْلِدُ فَقَالَ صَلِّعَمُ مِنْ
فَرَحٍ بِنَافِرَتِهِ، نَتَمَى وَفِي قَوْلِي زَيْدٍ وَالْحُبِّ مَعَ أَحِبَّابِهِ وَيَقُولُ الْمَنْصُورُ
الْبَشَارَ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّوْمِ يَقُولُ لِي قُلْ لَهُ لَا يَبْطُلُهُ يَعْنِي الْمَوْلِدُ وَمَا عَلَيْكَ
مَنْ أَكَلَ وَمَنْ يَأْكُلُ أَنْتَ تَمَى وَقَالَ الْحَافِظُ وَقَدْ ظَهَرَ لِي تَحْرِيجُهُ عَلَى أَصْلِ ثَابِتٍ
فِي الصَّحِيحِينَ مِنْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَوَجَدَ
الْيَهُودَ يَصُومُونَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ فَسَأَلَ هَذَا الْوَاهِدُ يَوْمَ عَرَفَ اللَّهُ فِي فَرْعَانَ
وَنَحْيَ مَوْسَى فَخَفِيَ نَصُورُ شُكْرِ اللَّهِ تَعَالَى فَقَالَ أَنَا حَقٌّ بِمَوْسَى مِنْكُمْ فَصَامَهُ
أَمْرُ صِيَامِهِ فَيَسْتَفَادُ مِنْهُ فَعَلُ ذَلِكَ شُكْرًا لِلَّهِ تَعَالَى عَلَى مَا مَنَّ بِهِ فِي يَوْمٍ
مَعِينٍ مِنْ أَمْعَانٍ وَدَفْعِ نَقْمَةٍ وَبِعَادِ ذَلِكَ فِي نَظِيرِ ذَلِكَ الْيَوْمِ فِي كُلِّ
سَنَةٍ وَالشُّكْرُ لِلَّهِ تَعَالَى بِجَمَلِ بَأَنَوَاعِ الْعِبَادَاتِ وَالسُّجُودِ وَالْقِيَامِ وَالصَّلَاةِ

ترجمہ - و میگوید شیخ ابو یوسف موصی زہوی کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدم و باو صلعم ذکر کردم
انچه او را فقہاء میگویند در عمل دعوتها در بیان مولد مبارک - پس فرمود صلعم ہر کہ شاد شد بہ شاد شدیم
یاد انتہی - و در قولے زیادہ کردہ شدایں کہ دوست دارندہ با دوستان خود است - و منصور بشار میگوید
کہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم را در خواب دیدم کہ میفرماید ہر اس - گواہ کہ باطل نہ کند او را یعنی مولد را فرود نہ گذارد و
کردہ باشد - و نسبت بر تو از کسیکہ خورد و از کسیکہ نہ خورد انتہی - و گفت حافظ کہ این برای من ظاہر شدہ است
تخریج او یعنی بر آوردن او بر اصلہ کہ ثابت است کہ در صحیحین است ازینکہ تحقیق رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم
بجدینہ در آمد پس یہود را یافت کہ روزہ روز عاشورہ میدارند - پس پرسید آنہا پس گفتند این روزی است
کہ خدای برتر درین روز فرعون را غرق کردہ و موسی علیہ السلام را نجات دادہ - پس ما روزہ میداریم بنا بر
شکر برای خدائے برتر - پس فرمود صلعم ما سزاوارتریم از شما بموسی پس روزہ داشت صلعم آن روز را
وام فرمود روزہ مائی او - پس ازو مستفاد میشود و قائمہ حاصل آید کہ انجین فعل بنا بر شکر برای خدای برتر است
بر انچہ کہ منت نہاد باو درین روز معین از ایجاد نعمت و دفع نقمت یعنی عذاب - و باز گردیدہ شود
این فعل در نظیر ہمین روز از ہر سال تا آنکہ عادت گیرد و معتاد شود - و شکر برائے خدای برتر حاصل آید
بر اقسام عبادات و تہجد و قیام و صدقہ و تلاوت

وَأَيُّ نِعْمَةٍ اعْظَمُ مِنَ النِّعْمَةِ بِرَوْضَةِ هَذَا النَّبِيِّ الْكَرِيمِ فِي الرَّحْمَةِ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ
وَقَالَ شَيْخُنَا رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى فِي قَوْلِهِ عِنْدِي إِنْ أَصَلَ عَمِلَ الْمَوْلَا الَّذِي
هُوَ اجْتِمَاعُ النَّاسِ وَقِرَاءَةُ مَا تَبَيَّنَ مِنَ الْقُرْآنِ وَرَوَايَةُ الْأَخْبَارِ الْوَارِدَةِ فِي
مَبْدَأِ أَحْمَدِ النَّبِيِّ صَلَعمَ وَمَا وَقَعَ فِي مَوْلَاهُ مِنَ الْأَيَّاتِ ثُمَّ عَمِلَ لَهُمْ سَمَاطًا يَكُونُ
وَيُنَصِّرُهُمْ مِنْ غَيْرِ نَزِيَادَةٍ عَلَى ذَلِكَ مِنْ الْبِدْعِ الْحَسَنَةِ الَّتِي يُثَابُ عَلَيْهَا
صَاحِبُهَا مَا فِيهِ مِنْ تَعْظِيمٍ قَدَرِ النَّبِيِّ صَلَعمَ وَإِظْهَارِ الْفَرْحِ وَالْإِسْتِشْهَارِ
بِمَوْلَا الشَّرِيفِ قَالَ وَقَدْ ظَهَرَ لِي تَحْرِيجُهُ عَلَى أَصْلِ آخِرِ غَيْرِ الَّذِي ذَكَرَ الْحَافِظُ
وَهُوَ مَا رَوَاهُ الْبَيْهَقِيُّ عَنْ النَّسَائِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَعمَ عَفَى عَنْ نَفْسِهِ بَعْدَ النُّبُوَّةِ مَعَ
أَنَّهُ وَرَدَ أَنَّ جَلَّةَ عَبْدَ الْمَطْلَبِ عَفَى عَنْهُ فِي سَابِعِ وَلاَدَتِهِ صَلَعمَ وَالْعَقِيقَةَ
لَا تُعَادُ مَرَّةً ثَانِيَةً فَيَحْتَمِلُ ذَلِكَ عَلَى أَنَّ هَذَا فَعَلَهُ صَلَعمَ إِظْهَارًا لِلشُّكْرِ عَلَى
إِجَادِ اللَّهِ تَعَالَى آيَاتِهِ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ وَتَشْرِيفًا مِنْ صَلَعمَ كَمَا كَانَ يُصَلِّي عَلَى

ترجمہ۔ کہ اُم نعمت گرامی تراست ازین نعمتی کہ این نبی کریم نبی رحمت است درین روز آشکارا شد
وگفت شیخ ما رحمہ اللہ تعالیٰ در قضاوی خود کہ ترومن است آنکہ اصل عمل مولا کہ او اجتماع و گرد آمدن دنیا
است و خواندن از قرآن آنچه آسان باشد و خواندن روایت اخبار کہ در سید و امام نبی صلی اللہ علیہ وسلم
وارد شدہ یعنی در امر پرورد خدایت نبی صلم مذکور آمدہ و آنچه در جای پیدایش او صلعم از آیات و معجزات
واقع شدہ۔ باز گسترانیدہ شود و دراز گردد برائے شان سفر کہ بخورند از ازاں و باز گردند بغیر زیارتی
بر ازاں ہمہ اذیت حسنہ است کہ صاحب و عامل آنہا بر نیہمہ ثواب و مزد داده شود ازینکہ درست
از تعظیم قدس نبی صلم و اظہار شادی است و شاد شدن است بمولد شریف نبی صلم۔ گفت
و تحقیق ظاہر شد برائے من تخریج او یعنی بر آوردن ازاں عمل بر اصل دیگر غیر آنکہ او حافظ
بیان کردہ۔ و او آنچه بہقی اورا از انس رضی اللہ عنہ روایت کردہ کہ ہر آئینہ نبی صلی
اللہ علیہ وسلم از نفس مبارک خود بعد نبوت قربانی کرد و عقیقہ فرمود یا آنکہ تحقیق وارد شدہ
کہ جہدش عبدالمطلب در روز ہفتم و لا دت شریف از وصلعم قربانی عقیقہ کردہ۔ و عقیقہ بار دیگر
یاد نہ گردد۔ پس محل شود ازاں بر آنکہ ازاں فعل او صلعم اظہار است برای شکر بر اجداد خدائی برتر
کہ پیدا کرد ما و از رحمت عالمیان دانزد و گئے تشریف است از وصلعم چنانکہ بر

نفسہ کذاک فیسحب لنا ایضاً اظہار الشکر بمولاد اطعام الطعام ونحو
ذاک من وجوہ القربات والمبرات انتہی و فی شرح سنن ابن ماجہ الصوا
انہ من البدع الحسنۃ المندوبۃ اذا خلا عن المنکرات شرعاً انتہی ومن
المواہب اللدنیۃ قد روی ابو لہب بعد موتہ فی النعم فقیل لہ ما حالک
فقال فی النار الا انہ خفف عنی کل لیلۃ اثنین وامض من بین اصبعی
ہایتین ماء و اشار براس اصبعیہ وان ذاک باعتانی الثوبۃ عند ما
بشر نبی بولادۃ النبی صلعم و بارضاً عما لہ و فی معراج المسلمین عن ابن عباس
بن عبد المطلب قال کنت مواخیلاً لابی لہب ومصاحباً لہ فلما مات قد
اخذ اللہ تعالیٰ عنہ ما اخبیر فخرنت علیہ و ہممتی امرہ فسال اللہ حوا
ان یرینی ایاتہ فی المنام قال فرایت ناراً تلہب فسالته من حالہ فقال لی
النار فی العذاب فلا یخفف عنی العذاب الا لیلۃ اثنین من کل الیالی و
الا یام فانہ یرفع العذاب عنی قلت وکیف ذاک فقال ولدا فی تلك اللیلۃ فحل

ترجمہ نفس مبارک خود درود و صلوة بخواند۔ پس سبب است برای ما نیز اظہار شکر بمولاد و صلعم طعام
خورانیدن و مثل این کہ از وجوہ قربات و مبرات است یعنی از اسباب نزدیکیها و نگوئیم ہا است بحضرت حق منتہی
و در شرح سنن ابن ماجہ است کہ صواب آنست کہ لوازم دعوت حسنہ مندوبہ است یعنی کار نیک است نیک از میان
و خود بیای شاکر کردہ شدہ ہر گاہ کہ از منکرات کہ شرع از و باز داشتہ خالی باشد۔ و از مواہب اللدنیۃ است کہ تحقیق
ابو لہب بعد موت خود در خواب دیدہ شد پس گفتہ شد از او چہ حال است ترا پس گفت او در آتش است مگر آنکہ
تحقیق ہر شب دو شبہ از من فذاب سبک کردہ شود یعنی تخفیف عذاب شود۔ و می کہ از میان این دو انگشتان
من آب را و بیا کرد بسیر ہر دو انگشتان خود۔ و ہر آئینہ این تخفیف باز کردن من است ثوبیہ را و قتیکہ را و شجر
داد او بولادت نبی صلعم و بشیر دادن او نبی صلعم را۔ و در معراج المسلمین است از ابن عباس بن عبد
المطلب گفت من مواخی و مصاحب ابو لہب بودم یعنی با او برادری صحبت میداشتیم پس ہر گاہ کہ او در تحقیق خلعتی بر او

و تخفیف عذاب میداد و در آن صلعم طعام
ابو لہب از حدیث ابن عباس نقل

اگہ داد بان خبر کہ کہ بولیس خزن کردم بر او و او مرا در اندوہ آفرید۔ پس خواستم از خدا تا یکسال کہ مرا بنماورد خیر احدی را۔ گفت پس دیدم آتش
کہ زبانہ میزند و سفلیا می انگیزد پس پرسیدم او را از حال او پس گفت کہ سوگو آتش است در عذاب یعنی حال آتش و عذاب کہ در وقتلا بود میان کرد و
این عذاب از من سبک نشود مگر شب و شبہ از ہر شبہ و روز و پس از آن عذاب را در شب از من برگرد گفتم چگونه است پس گفت را بنمودہ درین صلعم طعام

فجاء ثنی امة فبشر ثنی بولاده ففرحت بمولده واعتقتهما حزنا فاثابني الله بان رفع عني العذاب في كل ليلة اثنين لذلك انتهي قال ابن الجوزي فاذا كان هذا البولب الكافر الذي نزل القرآن بذمه جُزِي في النار بجهة ليلة مولد النبي صلعم فما حال المسلم الموحِد من اُمتِه عليه السلام ليس بمولده ويبذل ما اتصل اليه قدرته في محبته صلعم لعمري انما يكون جزاءه من الله الكريم ان يدخله بفضل العاصم حُبَّت النعيم ولا زال اهل الاسلا يحققون بشهر مولده عليه السلام ويعملون الولائم ويصدقون في لياليه بانواع الصلوات ويظهرهن السرور ويتريدون في المبرات ويعتقون بقرعة مولد الكرم ويظهر عليهم من بركاته كل فضل عظيم وواجب من خواصه انه امان في ذلك العام وبشرى عاجلة ببئيل البغية والمرام فرحم الله امرأ اتخذ ليا لي شهر مولد المبارك اعبادا ليكون اشدة علة على من في قلبه عناد ولقد اطلب ابن الحاج في المدخل في انكار ما احدثه الناس من البدع والاهواء والتعني

ترجمه وکينزک ميش من آمده مرا فرزه را ديولاديت او صلعم - پس شاد شدم - پيدایش او صلعم و آزاد کردم او پس مرا فرود داد و در لای برتر آنگاه دور کرد از من عذاب در هر شب دو شب ب سبب این منتهی - گفت ابن جوزی پس هرگاه که این ابو لوب کافر بود آنگاه قرآن بختم او ای به یگفتن او فرود آمده در آتش آب داده شد بشادی شرب پیدایش او صلعم - پس چه حال مسلم موحِد است از اُمت او صلعم که پیدایش او صلعم متادی کند و آنچه که برسد سوختن او قدرش یعنی هر چه بتواند در محبتش صلعم صرف نماید - بجان من جز این نیست که باشد جزای او از خدای کریم آنگاه فضل او را بفضل عظیم خود در جنات نعيم - و هنوز زائل نشده دایم قائم است که اهل اسلام بجاه پیدایش حضور علیه السلام محافل و مجالس ترتیب میدهند - و دعوتها می آرند - و در شبهای او اقسام صدقات قسمت میکنند - و شادنها و انامید - و در نگویند زیارت کنند - و بخوانند مولد نبی کریم اتهام و اشتغال میدارند که از برکات او بر آنها هر فضل عام ظاهر آید - و آنچه از مایش کرده شد از خواص او آنگاه بر آینه او امان است و درین سال و در دهه بنده به نزدیک است - بر آملین هر حاجت و مراد - پس رحم کرد خدای برتر مردی را که او شبهای ماه مولد مبارک او صلعم عید گرفته بر کسیکه در دل او عناد است این سخن تر و گران تر باعث و علت بود - و البته تحقیق این الحاج در مدخل سخن را ذکر کرده در انکار آنچه که آدمیان او را احدث کرده و پدید نموده اند از بدعت و خواہشات نفسانی و سر اسیدن

بانی میلاد و ابشارت بول
جنت و عموم فضل +

بیان اینکه تا انیدم اجماع
است بر میلاد +

خواص میلاد و در دفع
حاجات +

بیان منہیات که در
میلاد نباید +

بالات المحرمه عند علي المولى الشريف قاله تعالى يثيبه على قصده الجميل
 ويسلك بناسيل السنة فانه حسبا ونعم الوكيل انتهى وهكذا من العلماء
 الصالحاء فيقول الحزين والله ولي التوفيق البدعة كلها سيئة لقول صلعم
 كل بدعة ضلالة فالكل لا يمنع تخصيص ش هو وجه زائد على وجه
 متحد الذي به العموم م البعض من العام ش هو مشترك في وجه متحد
 م بها ش متعلق بالتخصيص م بوجه الذي م يعارض بالصد ما ش
 اى وجه الذي م به العموم فلا يسهل التأويل فلم التساقط ولا فادات الكل
 التاكيد والحصر وهو يمنعان الاستدراك والاستثناء والتخصيص وقد لا
 يفيد ش الكل التاكيد والحصر م فهو الاستثناء والاستدراك والتخصيص
 فالفرق ش ظاهر م بينهما ش اى كل للتاكيد والحصر وكل لغيرها
 بالاستثناء وغيره المذكور م فان التخصيص لا يزيل اشتراك ش
 اى وجه متحد م الذى به العموم

ترجمه بالات ومزايه محرمه كشرع او احرام داشته وقت عمل مولد شريف - پس خداي برتر اورا ثواب دهد بر قصد او كمال
 دينك هست - و بهر دو بار براه سنت - پس هر آينه او ليس است مارا نيكو است وكيل انتى - و همچنان است از علماء كه
 نيك بخشانند و صاحب صلاح اند - اکنون ميگويد اين او ند گيى - و خداي برتر صاحب توفيق است كه بر وجه تمام
 گناه است بنا بر قول او صلعم كل بدعة ضلالة يعنى هر بدعه گري است - پس اين كلام شريف بانه دارد
 تخصيص بعض را از عام يعنى از عام تخصيص بعض را منع ميكند - و تخصيص وجهي است زائد بر وجه متحد آنكه با و عموم
 است - و عام آنكه او مشترك است در وجه متحد - و اين منع تخصيص بعض از عام در كلام حديث از اين وجه است
 كه او يميني وجه تخصيص معارض بصد گردان وجه را كه با و عموم است - پس اين معارضت كه بصد است
 تا دليل را الجائش ندارد پس تساقط لازم شده - و آنرا كه لفظ كل تاكيد و حصر را يقع مي دهد - و هر دو يعنى
 تاكيد و حصر استدراك و استثناء و تخصيص را منع ميكند - و گاهي لفظ كل حصر و تاكيد را مفيد
 نه شود پس دو با استثناء - و استدراك و تخصيص ثابت است - پس فرق ميان هر دو ظاهر
 است يعنى كمال بر لاء تاكيد و حصر - و كمال بر لاء غير اين هر دو يعنى با استثناء و استدراك و تخصيص
 مذكوره - پس هر آنكه تخصيص اشتراك را كه وجه متحد است آنكه با و عموم است زائل نميكند +

البدعة ضلالة
 كل بدعة ضلالة
 كل بدعة ضلالة

بيان انكسار وجه تمام است
 حصر شريف كل بدعة ضلالة

تعريف عام و تخصيص

لفظ كل چون مفيد حصر
 و تاكيد است لانه استثناء
 استثناء و تخصيص است
 و هر گاه نه با تخمين است
 و بيان فرق كل ديدن

والعموم والخصوص لا یُعَدَّان إلا فی العوارض فلا یجتمعان فی التعارض
 مش کلام المحقق تفسیر و دلیل علی دعوی منع التخصیص بوجه الذی
 یعارض بالصد وجہ الذی بہ العموم و رفیکف تخصیصها مش ای البتہ
 من العام و تخمینہا مش استدلال علی صحۃ بدعۃ حسنہ بقول عمر رضی
 فیما قبل فی اثبات التزویج ان رسول اللہ تعالی صلعم صلی التزویج بحاجۃ
 فذلک جماعتہا من خوف نزول فرضیتہا علی امتہ صلعم فیصلوہا فی بیوتہم
 منفردین فلما نزل سبب ترکہا من خوف نزول فرضیتہا باعادہ جماعتہا علی
 فقیل ہذا بدعۃ فقال عمر رضی نعمت البدعۃ ہم فقال عمر رضی نعمت البدعۃ
 جوابا فیما قبل بدعۃ لا یدل علی أنها بدعۃ عندنا رضی اذ كانت صلعم ہا رضی
 اللہ صلعم بحاجۃ بل اعادۃ مش والاعادۃ لیس بدعۃ ہم فہی
 مش ای البدعۃ ہم احداثہم فی الدین و ما لیس بنفسہا لیس بدعۃ
 فتسمیۃ ما لیس بنفسہا لیس البدعۃ الحسنیۃ ما لیس لفظہا مجازا علی ما لم یوجد عنہم و الکتاب

بیان المقصد بقول عمر رضی
 نعمت البدعۃ

ترجمہ عموم و خصوص تعبیر کردہ شوند مگر در عوارض پس در تعارض مجتمع نہ شوند۔ و این کلام محقق
 حدیث شریف تفسیر و دلیل است بر این دعوی کہ تخصیص در جہو منفع است کہ آن وجہ و جہی را کہ با عموم است
 معارض بہند باشد۔ پس چگونہ تخصیص بہجت بود از عام او و چگونہ تخمین بہجت باشد از ضلالتش تا آنکہ
 حسنہ گفتہ آید۔ و حال اینکہ بہجت بہجت حسنہ دلیل آوردہ اند از قول حضرت عمر رضی اللہ تعالی عنہ را کہ
 کہ گفتہ شدہ است در اثبات تزویج و آن نیست کہ رسول خدا تعالی صلی اللہ علیہ وسلم ہر آنہ نماز تراویح عجا
 خواند۔ پس جماعتش ترک فرمود از خوف نزول فرضیتش بر ائمتش صلعم۔ پس مردان در خانہای خود تنہا تنہا
 میخواندند۔ و ہر گاہ سبب ترک جماعتہ کہ آن خوف نزول فرضیت تزویج بود و رشد عمر رضی البدعۃ جماعتش را کہ خواندند
 پس گفتہ شد این بدعۃ است۔ پس فرمود عمر رضی البدعۃ نیکو است این بدعۃ۔ پس قول عمر رضی البدعۃ نعمت البدعۃ
 یعنی نیکو است این بدعۃ۔ بطور جواب با چہ گفتہ شد بدعۃ است لیل نشود بر آنکہ او بدعت باشد نزد رضی البدعۃ
 چرا کہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم اورا با جماعت خواندہ است پس بدعۃ نیست بلکہ اعادہ است۔ و اعادہ
 نبود۔ پس این بدعت احداث است کہ تہ نو آوردن است در دین بطور فساد گذشتہ تا از ازل در دین خوشہ و فساد نہ بود
 و آنچه مفسر نیست بدعت نیست پس چیز را کہ مفسر نیست بدعت نیست نام نهادن مسألت لفظ است اذ کہ بطور مجاز
 این تشبیہ آوردہ است بر آنچه کہ در کتاب

عموم و خصوص در عوارض عارض
 شود و در تعارض مجتمع نہ شوند

بیان مراد قول عمر رضی
 نعمت البدعۃ

تبریف بدعت و مسألت
 بہ تشبیہ

والسنة صراحتاً واقضاءً فأعلم قال الله تعالى واذكروا نعمة الله عليكم و
 أنزل عليكم من الكتاب والحكمة يعظكم به وتأنقوا الله وأعلموا أن الله
 بكل شيء عليم فإن كره صلعم فرض موبداً على الله صلعم نعمت الله تعالى
 برسالته على فريته ما لحق وتوقف النزول وتحصيل ذكر الكتاب والحكمة
 على الرسول وكيف استثناه صلعم من نعمته الله تعالى وقد قال الله تعالى
 لقد من الله على المؤمنين إذ بعث فيهم رسولا من أنفسهم يتلو عليهم آياته
 ويزكّيهم ويعلمهم الكتاب والحكمة وإن كانوا من قبل لفي ضلال مبين
 والتخدير على مخالفة الأمر بالتنبيه على التناقض بما لحق يؤكده من أنوار التبريل
 نعمت الله التي من جملة المهداية وبعثة محمد عليه السلام وفي مدارك التنزيل
 نعمت الله بالاسلام ومبدؤة محمد صلى الله عليه وسلم وقال الله تعالى فاعلوا ذكركم

فی اثبات ان ذکر ولادت صلعم
 احسن الذکر و تفسیر کریمہ
 واذکر نعمتہ اللہ الخ

دیوان اثبات ان ذکر ولادت صلعم صحیح است
 و تفسیر کریمہ واذکر نعمتہ اللہ الخ

ذکر او صلعم فرض و عبادت
 و صلعم نعمت خداست
 تفسیر کریمہ اللہ
 حق المؤمنین ان نعمت حق تعالی

ترجمہ و سنتہ از و مروت و اقتضا و تروشاں نیاتہ شد یعنی استعمال این لفظ مجتہدین از حق است و تاریکی که منور شد
 بهیچ بجای است چه بقرصه چه برچشمه و اینها که در کتاب و سنت تروشاں بطور صریح و اقتضا نیافته شد پس بدانکه فرمود خدا
 بر تر در سورہ بقرہ کوع بست و اذکر و انعمۃ اللہ علیکم و ما انزل علیکم من الكتاب والحكمة یعظکم
 به و اتقوا الله و اعلموا ان الله بكل شیء عليم و بدانکه نعمت خدا بر تر که بر شماست و آنچه که فرود
 آورد شما از کتاب و حکمت که بنیدید بر آن شمار و تر سید خدا را و بدانید که هر آینه خدا هر چیز بسیار داناست پس ذکر او الهی
 علیه سلم فرض نموده است یعنی فرض است دینی بر آنکه او صلعم نعمت خدا بر تر است بر انش صلعم تا بر وسیع کمالش شده است
 از ادای بند و تعلیم و توقف نزول بر و صلعم و تحویل ذکر کتاب و حکمت بر رسول یعنی آفتابش بر رسول صلعم موقوف کرده و در
 او صلعم از نعمت خدا بر تر جلوه نمیشود و حال آنکه تحقیق فرموده خدا بر تر در سورہ آل عمران رکوع سہم لقد من الله
 علی المؤمنین إذ بعث فیہم رسولاً من أنفسهم یتلو علیہم آیاتہ یتزکیہم و یعلمہم و یتلو علیہم
 الکتاب و الحکمۃ و ان كانوا من قبل لفي ضلال مبین ہ ہر آیینہ تحقیق منت نهاد خدا بر تر بر
 مؤمنین باینکه بر انکشت یا فرستاد بر ماں شاں رسول را از نفسہا شاں که بخواند بر ایشان آیات و تقوا و سا کند در و شاں
 و کتاب و حکمت می آموزد ایشان را اگر چه بودند پیش ازین در گری ظاہر و آن تفسیر یعنی ترسانیدن که در کریمہ اولی است بخالفست و این تفسیر و آیتی ذکر کرد
 که بر نفایق آیات که لاحق شده نموده مضبوط میکند و در انوار انشراک که نعمت خدا آنکه از عجز او بابت است و بعثت یعنی فرستادن محمد صلعم و در مدارک
 انشراک است که نعمت خدا سلام است و بنوع محمد صلی علیہ وسلم و فرمود خدا بر تر در سورہ شرح و در کفالت ذکر کرد آیت و بعد از کریم خاص بر آن ذکر کرد

فان ذکر فضائله وشمائله صلعم عمومًا کان وسیلۃ التقرب الی اللہ تعالیٰ اذ هو جل
 اللہ تعالیٰ ونبی الہا بنیاء فاعجازه منها شئ ای من فضائلہ وشمائلہ صلعم
 هم کان فی المجالس لانبیاء واصحابہم واصحابہ صلعم وفی الملائکۃ کما قال
 اللہ تعالیٰ اِنَّ اللہَ وَمَلَائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یَا اَیُّهَا الَّذِینَ اٰمَنُوا صَلُّوا
 عَلَیْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِیْمًا ^{وہی صلعم علی نبی} وَالصَّلٰوةُ عَلَی النَّبِیِّ شَامِلَةٌ لِّذَکْرِ صَلْعِهِ وَاخْتَلَفَ الْعُلَمَاءُ
 فِی اَنَّهَا فَرَضٌ اَوْ اَوْجَبٌ وَمَا فِی وِلَادَتِهِ صَلْعٌ عَظَمَ اَعْجَازُهَا لَا لَا یَسْتَبِیْہُ
 بِالْعُقُلِیَّاتِ وَالنَّقْلِیَّاتِ وَالسَّحَرِیَّاتِ قَالَ فِی التَّنْوِیْرِ فِی مَوْلِدِ الْبَشِیْرِ الْمُنْذِرِ
 عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِیَ اللہُ تَعَالٰی عَنْہُمَا کَانَ یُحْمَلَتْ ذَاتُ یَوْمٍ فِی بَیْتِہِ وَقَابِغِ
 وَلَادَتْہُ بِقَوَامٍ فِی سِتِّیْنِ شَہْرٍ وَیَجِدُونَ وَاِذَا آجَاءَ النَّبِیُّ صَلَّی اللہُ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ
 وَسَلَّمَ حَلَّتْ لَکُمْ شَفَاعَتِی الْحَدِیثِ وَفِیْہِ عَنِ ابْنِ الدَّرَدَاءِ لَمْ یَمُرَّ مَعَ النَّبِیِّ صَلْعٌ اِلَّا
 بَیْتٌ عَامِلٌ لَا یَنْصَلِیْ یُحْمَلُ وَقَابِغِ وَلَادَتْہُ لَبَنًا وِعَشِیْرَتَہُ یَقُولُ هَذَا الْیَوْمَ

ترجمہ پس ہر آیتہ ذکر فضائل وشمائل او صلعم بالعموم وسیلہ تقرب بود سوئے خدا سے برتر از انکہ اور رسول خدا
 برتر است ونبی انبیاء است۔ پس اعجاز او صلعم ہم ازین فضائل وشمائل او است صلعم۔ پس کہ ذکر فضائل
 وشمائل او صلعم در مجالس انبیاء و اصحاب شان و اصحاب او صلعم بود۔ وہم در مجالس ملائکہ چنانکہ فرمود خدا
 برتر در سورہ احزاب رکوع ہفتم اِنَّ اللہَ وَمَلَائِکَتَهُ یُصَلُّونَ عَلَی النَّبِیِّ یَا اَیُّهَا الَّذِینَ اٰمَنُوا
 صَلُّوا عَلَیْہِ وَسَلِّمُوا تَسْلِیْمًا یعنی ہر آیتہ خدا برتر و فرشتگان او درودی فرستند بر نبی۔ اسے
 آنا کہ گریہ اندہ غیر ستید درود بر او و سلام کہ حق تسلیم است یا بسپارید کہ سپردنی راست۔ و صلوعہ نبی
 شامل است ذکر او را صلعم۔ و علماء اختلاف کردند دہاں کہ صلوعہ بر نبی صلعم فرض است یا واجب۔ و کچھ در ولادت
 او است صلعم گرامی ترین اعجاز است از انکہ و بعقلیات و نقلیات و سحریات مشتبہ نمی شود۔ گفت
 در کتاب التَّنْوِیْرِ فِی مَوْلِدِ الْبَشِیْرِ الْمُنْذِرِ از ابن عباس رضی اللہ تعالیٰ عنہما کہ روز سے او
 در خانہ خود واقعات ولادت شریف او صلعم از قوی بیان می کرد و ایشان شادی شدند و حمد میگفتند کہ
 ناگاہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم آمد فرمود برای شما شفاعت من واجب شد تا آخر حدیث۔ و در روایت
 از ابی الدرداء رضی اللہ عنہ کہ او با نبی صلعم سوئی خانہ عامر الصغری رضی اللہ عنہ گذشت کہ او واقعات
 ولادت شریف او صلعم بہر آن و خویشان خود را آموخت و می گفت ہمیں روز۔

و ذکر فضائل وشمائل او صلعم وسیلہ تقرب خداست عمومًا و کلام
 انبیاء است۔ در مجالس انبیاء و ملائکہ ہمیں ذکر بود۔
 بعضی کہ صلوعہ شامل ذکر او را است چنانکہ حکام

واقعات ولادت او صلعم عظم اعجاز از غیر نیست
 بعضی نقل و کچھ ذکرش بود و شفا خود و جزو استغفار عالم

ہذا اليوم فقال النبي صلى الله عليه وسلم إن الله فتح عليك ابواب الرحمة
والملائكة يستغفرون الحديث فإنه ثابت فكيف يكون بدعة حسنة
لوجوده في القرون الأولى شئ فاستدل الخ على أنه ليس ببدعة حسنة
كما قال فذكر ولادته صلعم الخ ثم فذكر ولادته صلعم على الحديث المروي
أحسن على أصل الشرع فأصله بقوله صلعم تعامل الصالحين حتى الحديث
والتعامل الذي لا يوجد في الكتاب والسنة صريحا واقتضاء فالقياس
والاجماع تعامل يوجد في الإشارة والاستنباط أو باستحسانه وقوله صلعم
من سن في الإسلام سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها وما رآه
المسلمون حسنا فهو عند الله حسن ولا يجتمع أمي على الصلاة فاعلم أنه
ليس الحسن إلا وهو في الكتاب والسنة صريحا واقتضاء أو اشارتا

مجموعہ ہیں روز - پس فرمود نبی صلعم ہر آئینہ خدا بر تو در ما سے رحمت بکشار و فرشتگان آمرزش بخوار
ترانا آخر حدیث - پس ہر آئینہ کہ افتاب است پس بدعت حسنة چگونہ شود از آنکہ در قرون اولی یعنی در زمان
صحابہ و غیرہ یافتہ می شود کہ وجود او از حدیث ثابت آمدہ کہ گفتہ شد - و اختیار دلیلی دیگر راں کہ او بدعت
حسنہ نیست این قول است چنانکہ گفت - پس ذکر ولادتش صلعم برین جمیعت مروجہ نیکوتر است کہ بر
اصل شرع است - پس اصل او بقول او صلعم است کہ تعامل الصالحین حتى الحديث یعنی تعامل
صالحان حق است تا آخر حدیث - و تعامل عملی است آنکہ در کتاب و سنت بطور صراحت و بطور
اقتضای یافتہ نہ شود - پس قیاس و جماع تعامل است کہ یافتہ می شود در اشارات و استنباط -
یا تعامل باحسان او است یعنی بہ نیک پنداشتش بعمل آورده شد - و بقول او صلعم من سن في
الإسلام سنة حسنة فله أجرها وأجر من عمل بها یعنی ہر کہ روش گرفت در اسلام شیوہ نیک
پس برای او است اجرا آن سنت حسن و اجر آنکس کہ عمل کرد با آن طریق نیکو - و ما رآه المسلمون حسنا
فهو عند الله حسن یعنی چیزے کہ مسلمانان او را نیک دیدند پس او نزد خدا نیک است
و لا يجتمع أمي على الصلاة یعنی امت من ہر گز ہی گردنخواہد آمد - پس بدانکہ ہر آئینہ
کیفیت نیست کہ حسن مگر او در کتاب و سنت است بطور صراحت و بطور اقتضاء یا بطور اشارت یعنی حسن
ہمواست کہ او از کتاب و سنت بطور صراحت و بطور اقتضاء یا بطور اشارت برآید

بقولہ سبحانہ الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی و رضیت لکم
 الاسلام دیناً + ولا رطب ولا یابس الا فی امام مبین ہ ای ما هو مقصود فی
 الباب او قیاساً و القیاس علی الحسن حسن وقوع فی ضمن الاکمال مما سبق و
 لحق من الرضاء و وقع الاکمال حتی القیاس فی الرضاء علی الاحادیث الشریفة
 المروية + فالضلالة هی الفساد فی الدین فی بدعة ما وجدت فی الاصول
 الاربعة المسکنة فالاصل من لای ذکرہ صلعم علی التحیثیة المروجة هم
 من حیث اجماع الصلحاء علی الاستنباط القیاس بقولہ صلعم ظاہر فمن ذکرہ
 ینکر اجماع الذی صحہ وان قیل کل للتأکید والحکم معناه کل ما احکم مفسداً
 فی الدین فهو بدعة سیئة فیقابلہ کل ما احکم صالحاً فی الدین فهو بدعة

ترجمہ بقول اوجانہ الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی و رضیت
 لکم الاسلام دیناً کہ در سورہ مادہ بر کوع اول است - یعنی امر در برای شما دین شما کامل نمودم و
 تمام کردم بر شما نعمت من و پسندیدم برای شما اسلام را از روی دین - و کریمہ کا طیب و لا یابس الا فی
 اصنام شریفین کہ در سورہ انعام بر کوع ہفتم است - یعنی نیست ترویج خشک مگر در امام مبین یعنی در لوح
 محفوظ است - یعنی آنچه کہ او مقصود دریں باب است - یا بطور قیاس برابریہ و قیاس بر حسن است - یا
 شد قس بر حسن کمال کہ اتمام کردن دین است یعنی قیاس بر حسن کمال دین در آمد از آنچه کہ سابق شود و لاحق آمد از رضا و
 وقع سند احاطت قیاس کہ در رضا است بر احادیث شریفہ مرویہ - مراد آنکہ حسن است کہ او در کتاب و سنت است خواہ نظر
 از ویافتہ شود خواہ باقتضایا یا اشارت بقول اوجانہ کہ کمال دین بر شما و اتمام نعمت بر شما امروز کہ زمان این نبی امی است یہ
 انجا میدرم و پسندیدم شما انقیاد را برای اتمام کمال دین و اتمام نعمت خود کہ رضا حسن است - پس کہ وادات شریف حضور صلعم کہ ان نعمت خدا است یہ
 و اسلام و کمال دین ازین کریمہ کتاب اشارت یافتہ شد - و آنچه کہ او مقصود است دریں باب است کہ ہمہ طیب و یابس در کتاب است و ہر یک بہت
 باحصاء بہت دریں امام مبین کہ لوح محفوظ است پس اشارت یا حصاء مقصود ہم دریں باب است یا بطور قیاس از کتاب و سنت بر آوردن آن یککہ قیاس بر
 حسن حسن است پس قیاس بر حسن کمال دین وقع شدہ چہ قیاس از آنچه کہ سابق آمد و لاحق شد از رضا حق است بر کمال دین - و اکمال قیاس وقع شدہ
 چہ قیاس کہ در رضا حق بہت بر احادیث شریفہ مرویہ و بہت حسن است پس قیاس بر حسن کمال دین از رضا و اکمال قیاس است کہ در رضا
 بر احادیث شریفہ پس ظاہر آنکہ او خدا بہت در دین پس او بدعت است کہ او در اصول اربعہ مسکنة کہ کتاب و سنت و قیاس و اجماع است نیافتہ شدہ و
 اصولی کہ تعینیت اجماع صلحاء بر استنباط قیاس بر آن ذکر او صلعم برین معنیست ترجمہ است و بقول او صلعم ظاہر است - پس منکر او انکار خواہد کرد و جماع را
 ہمکہ صحت یافتہ است - و اگر گفتہ شود کہ لفظ کل برای تأکید و جمع است - و معنی حدیث آنکہ ہر آنچه کہ گویا آورده شد بطور رضا آورده در دین پس او
 بدعت سیئہ است - پس قابل او خواہد شد ہر آنکہ کہ گویا آورده شد از حق - روح گذردہ در دین پس او بہت

قیاس بر حسن کمال دین
 در رضا و اکمال دین است بر حسن کمال دین
 بر احادیث شریفہ مرویہ

حسنۃ واما احادیث الشریقۃ المرویۃ فی بحث البدعۃ اصل لها علی قولهم
فیقول الحزین انما هو فی القیاس والاجماع علی اصل الاحادیث الشریقۃ المرویۃ
علی قولہ شی ای الحزین وولم یقل صلعم بدعۃ حسنۃ بل قال صلعم
سنۃ حسنۃ واما راہ المسلمون حسنا فیحصل من القول ما لیس بمفسد فی
الذین لیس بدعۃ بل حسن فی حدیث وان کان تعامل الصالحین الخ واما راہ
المسلمون الخ وما مثلہما بدعۃ حسنۃ وما أخذ قولہم العام مخصوص البعض
یعارض بالصند کل بدعۃ ضلالۃ لتعارض بالصند التخصیص بالحسنۃ
عموم الضلالۃ الذی لا یریلہ التخصیص شی فلا یسع التاویل فلزم
التساقط ہم فہذا ما هو المذكور شی ای تسمیۃ ما لیس بمفسد بالبدعۃ
الحسنۃ مساهمت اللفظ مجازا علی ما لم یوجد عندہم فی الکتاب والسنۃ
صراحتا واقتضاء ام واما وقع فی المنام للثقاب دلیل الی صحۃ العمل حسنا
من اصل الذی فی المنام وانه شی ای الحزین ہم اخذ بنفسہ علیہ الامر

بہ لعین

مترجمہ حسنۃ است - واما حدیث شریف کہ بدعت بدعتہ روایت کردہ شد اصل اند برای بدعتہ حسنۃ بر قول شان -
پس خواہر گفت این حدیث کہ او کہ در قیاس واجماع بر اصل احادیث شریفہم وہ بہت جزاں نیست کہ بر قول این حدیث
است - کہ گفت - او صلعم بدعتہ حسنۃ بلکہ فرمود صلعم سنۃ حسنۃ - واپس کہ مسلمانان اور احسن دیدند - پس بخیر
سنۃ حسنۃ وشی چیز ای از لفظ بدعت نفع فرمود - پس ازین قول حاصل میشود ایچہ کہ نیست بمفسد در دین - بدعت
نیست - بلکہ در حد خود حسن است - و اگر تعامل الصالحین الخ واما راہ المسلمون الخ واپس مثل این ہر دو حدیث
برقۃ حسنۃ بہت - واما فرقہ قول شان بہت العام مخصوص البعض یعنی این عام مخصوص بعض است کہ بعض از و خاص
کردہ شد بہت پس این ہمہ قول و دعوی حدیث کل بدعتۃ ضلالۃ لعارض بعضہا ہر شد - ازینکہ تخصیص الحسنۃ
عموم ضلالۃ لعارض بعضہا بہت چنانکہ ان عموم را این تخصیص زائل نمیکند - پس تاویل در و نمی گنجید پس تساقط لازم آمد
پس ای بخیر است کہ او ذکر کردہ شد یعنی ایچہ کہ مفسد نیست بدعتہ حسنۃ نام نہادن مساهمت لفظ است از و مجاز
ایچہ کہ نزد شان در کتاب سنۃ بطور مجاز و بطور اقتضای یافتہ نشد - و ایچہ واقع شد در خواہہا ز ثقات دلیل است اور کجھو علی
کہ این عمل حسن است از اصل آنکہ او در خواہہا بہت یعنی اصل برین حقہ علی حسن است آل حدیثی است از و صلعم کہ مبتدۃ
خواب فرمود - و ہر آئینہ این حدیث بر ایچہ کہ وقوعش خواب بہت بر نفس خود با دلیل گیرندہ و آفتاب است نہ بر غیر خود با دلیل گیرندہ

بقول اکرم بدعت ثابت بہ بعض من یؤلفہ

غائب ثقات ہم در این حقہ علی و ایچہ حدیث بر این حدیث
المرتبہ بخواب ویر و دل نہ صرف ہم

وَأَنَّهُ شَيْءٌ أَيْ الْحَزِينُ مَرَّةَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَنَامِ فِي لَيْلَةٍ مِنْ الشَّهْرِ الرَّابِعِ
 الْأَوَّلِ جَاءَ صَلَاحُ فِي دَارِ إِثْرِهِ وَهِيَ تَحْتَفِلُ لِذِكْرِ مِيلَادِ صَلَاحٍ فَمَرَضَ لَمْ يَلَا سَوْلاً
 اللَّهُ صَلَاحُ فَقَالَ صَلَاحُ مَنْ طَلَبَنِي جَنَّتُهُ فَالْكَلَامُ الشَّرِيفُ عَامُّ وَلَكِنْ يَفْهَمُ
 بِهِ فِي الْوَقْتِ مَنْ تَحْتَفِلُ لِذِكْرِي كَأَنَّهُ طَلَبَنِي وَلَهُ شَيْءٌ أَيْ الْحَزِينُ مَرَّةً عَلَى مَنَاحِ
 الرُّوَايَةِ مِنْ عَالِمِ الْمَثَالِ وَالْعَمَلِ بِحَادِيلٍ يَا أَيُّهَا الْعَارِفُ إِنِّي رَأَيْتُهُ صَلَاحُ فَقَدْ
 رَأَيْتُهُ صَلَاحُ حَقًّا وَإِنِّي لَمْ تَعْرِفْهُ صَلَاحُ فَيَا سَفَا عَلَيكَ + وَقَوْلُهُ سُبْحَانَهُ فَإِنَّ
 تَكَرَّرَ عَمَّ فِي شَيْءٍ فَرَدَّ قُوَّةَ إِلَى اللَّهِ وَالرُّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
 الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا دَلِيلٌ عَلَى صِحَّةِ مَرَّةٍ صَلَاحُ لَنَا مِنْ عَالِمِ
 الْمَثَالِ إِنْ كُنَّا نَعْرِفُهُ صَلَاحُ وَالْعَمَلُ بِهِ شَيْءٌ أَيْ بِمَرَّةٍ صَلَاحُ مَرَّةً أَيْضًا وَإِلَّا
 فَالْزُّعْمُ عَمَلٌ وَالْحَدِيثُ وَالْحَسَنُ مُجْمُولٌ فَأَعْلَمُ أَنْ لَفْظَ الْحَدِيثِ فِي الْمَنَامِ لَا يُبْطِلُهُ

مترجم و ترجمہ این خبر نبی صلعم را در شبہ از ماہ ربیع الاول بخواب دید کہ او صلعم بخانہ زنی بیامد کہ برائی
 ذکر میلاد نبی صلعم او محفل می کرد پس عرض نمود این خبر چہ آیا رسول اللہ یعنی تشریف آوری حضور پیچہ
 سبب است - پس فرمود صلعم من طَلَبَنِي جَنَّتُهُ یعنی ہر کہ مرا خواندہ بیامد اورا - پس این کلام شریف
 عام است و لیکن باور اندیشہ شود کہ درین وقت راست یعنی وقت محفل میلاد - مراد آنکہ - ہر کہ برائی ذکر من
 محفل ساخت گویا او مرا طلب کرد - و این خبر را دلیل است بر صحت روایت کہ از عالم مثال است و عملی
 روایت کہ عنقریب گفت می شود - اسے او کہ عارف است اگر تو صلعم را دیدی پس تحقیق راست دیدی تو صلعم
 و اگر نشناختی او صلعم را پس سے غصوں پر توجہ و قول او سچانہ کہ در سورہ نسا بر کوع ہشتم آمدہ فَانْشُرُوا
 فِي شَيْءٍ فَرَدُّهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ
 تَأْوِيلًا یعنی پس اگر شہادہ چیرے با ہم خدمت نمودید پس باز گردانید اورا سوی خدا و رسول اگر شہادہ
 کہ گردیدہ اید بخدا و روز آخرت یعنی اگر شما بخدا و روز آخرت ایمان آورہ اید - کہ ابی از روئی تاویل بہتر دکتہ
 است - دلیل است بر صحت امر او صلعم برائے ما از عالم مثال اگر ہستیم کہ شہادہ با او را صلعم +
 و دلیل است ہم برائے ما بر عمل با امر او صلعم ورنہ پس این مدعیانہ باز گردانیدن بسوی خدا و رسول عمت
 و غیر بہت حسن یعنی خوبی و نیکوی مجہول + پس یہ اکہ لفظ حدیث کہ در منہم منصور اشارہ فرمود صلعم
 لا یبطلہ اسے گویا اورا کہ عمل مولد باطل نہ کند

روایت مصنف و آمدن او صلعم بخانہ زنی محفل
 میلاد و تشریف آوری حضور پیچہ و خبر

و دلیل بر این باور بطلان حدیث
 امر بخدا و رسول عمت عمل است

نهی عن البطلان عمل الذي تقدم النهي وهو ثبوت متقدم والنهي يشير الى وجوب ما عمل فيقول الحزين ذكر ولادته صلعم بعد اداء الفرض المطلق مستحب فمن لم يمه طاعا فعله ان لا يبطله وتوידقه قوله سبحانه لا تسفلوا اعمالكم الاية فلا اختيار بعد الاختيار لازم ويطلق ما امر به صلعم لشهره للضعفاء برافته صلعم ولو امر بواجب فاعلم ان معرفة شخصه صلعم فريضه والمعرفة بالوصف المانع المطلق فلما عرفت بوصف اذها فيما بعدها على حاله فمبدء المعرفة من شخصه اي هو هو صلعم في عالم الشهود من ولادته شخص شخصه وبابائه صلعم بالاولوية والتوسع زمانا ومكانا للمستعرف فاداء الفرض

المطلق ادلى بالاولى فليس تركه الا ترك الاولوية

مترجمه - اين بنی از ابطال عملی است که بنی را مقدم آمده - و او ثبوت متقدم است - و بنی اشاره میکند بوجوب چیز که عمل کرد - یعنی این بنی که در جواب صلحا است از و صلعم این منع است از گذاشتن عمل نه از عمل که پیش از منع بعمل آمده پس ابطال عمل ثبوت متقدم شده از این بنی که منع است بر ترتیب اثر ثبوت ذنبی گذاشتن عمل - و این منع گذاشتن عمل اشارت میکند سویی وجوب آنچه که بعمل آمد یعنی وجوب عمل مولود بر قرار داشتن او - پس میگوید این حزمی که ذکر ولادت او صلعم بعد ادای فرض مطلق مستحب است - پس هر که لازم گرفت او را در حالیکه فرما بزار است و بجا آورنده امر پس لازم است بر او که او را باطل نکند و گزارده باشد - و تأیید میکند او را قول او بجهان گذارنده سوره محمد رکوع چهارم است لا تبطلوا اعمالکم الا بهیثم اعملوا خود با باطل نکنید - پس اختیار بعد اختیار لازم است - و گمان میشود که هر آینه حضور صلعم بنا بر تنهیل او برای ضعفای ائمه برافت خود او را امر نفرمود - و اگر امر فرمود هر آینه واجب شدی - پس بدانکه معرفت شخص او صلعم فريضه است - و معرفت می شود بوصف که مانع مطلق باشد پس هرگاه شناخت بوصف بگذارد آن فريضه را پس آنچه بعد فريضه است بر حال خود است - پس بعد معرفت شخص او صلعم ای چنانکه او او است در عالم شهود از ولادت او است که این ولادت مشخص میکند شخص او را بجهان معرفت او صلعم به پدران او است صلعم بالاولویت و توسع از زمان و مکان برای هر مستعرف یعنی خواهر - شناخت - ای اینست معرفت شخص او صلعم در عالم شهود از ولادت شریف است که شخص او را مشخص میکند و به پدران او است صلعم این معرفت بسبب اولویت - که در ولادتش و پدرانش صلعم بود و بسبب توسع است برای هر خواهره معرفت در هر مکان پس هر خواهره معرفت این معرفت شخص او صلعم که بالاولیت و توسع است زمان و مکان بالعموم همین قدر پس است بالخصوص بعد از این خواص - ابتدا به تخصیص است - پس از فرض مطلق باولی اولی است - و نسبت ترک او مگر ترک اولویت

ذکر ولادت شریف بعد از ادای فرض مطلق مستحب است
و چون او را لازم گرفت او را در حالیکه فرما بزار است
و تأیید میکند او را قول او بجهان گذارنده سوره محمد رکوع چهارم است
لا تبطلوا اعمالکم الا بهیثم اعملوا خود با باطل نکنید - پس اختیار بعد اختیار لازم است
و گمان میشود که هر آینه حضور صلعم بنا بر تنهیل او برای ضعفای ائمه برافت خود او را امر نفرمود - و اگر امر فرمود هر آینه واجب شدی - پس بدانکه معرفت شخص او صلعم فريضه است - و معرفت می شود بوصف که مانع مطلق باشد پس هرگاه شناخت بوصف بگذارد آن فريضه را پس آنچه بعد فريضه است بر حال خود است - پس بعد معرفت شخص او صلعم ای چنانکه او او است در عالم شهود از ولادت او است که این ولادت مشخص میکند شخص او را بجهان معرفت او صلعم به پدران او است صلعم بالاولویت و توسع از زمان و مکان برای هر مستعرف یعنی خواهر - شناخت - ای اینست معرفت شخص او صلعم در عالم شهود از ولادت شریف است که شخص او را مشخص میکند و به پدران او است صلعم این معرفت بسبب اولویت - که در ولادتش و پدرانش صلعم بود و بسبب توسع است برای هر خواهره معرفت در هر مکان پس هر خواهره معرفت این معرفت شخص او صلعم که بالاولیت و توسع است زمان و مکان بالعموم همین قدر پس است بالخصوص بعد از این خواص - ابتدا به تخصیص است - پس از فرض مطلق باولی اولی است - و نسبت ترک او مگر ترک اولویت

والاعراض عنه بعد اداء الفرض المطلق
 ادائه كفر فلا بد لنا ان نعرفه صلعم ذاتا وصفاتا بالادكار سمعا وتقليدا فلذا ذكر
 الذي يدل على تشخيصه صلعم امتيازا عن غيره صلعم فرض عينا وما هو الا
 ذكر ولادته وابائه صلعم يشتملها كما في العقائد ذكر ابائه لمعرفة تشخيصه حمل
 الرسالة من غيره صلعم فما بعد على حاله والتعظيم له صلعم في وقت ينبغي له
 في حضوره وغيبه صلعم اذ بنا الله تعالى به كله فرض مؤيد قال الله تعالى
 تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَتَوَقَّظْ إِنَّكَ سَاحِلٌ مِّنَ الْمُؤْمِنِينَ
 وَرَسُولُهُ وَتَعَزَّوْهُ وَتَقَرَّبْهُ وَتُقِرِّرْهُ وَلَا تُصَافِهِ مِنْ هَيْئَةٍ وَ
 شَمَالِهِ صَلَّعَ عَامًّا لَا اخَاءَ مَعْطُوفًا عَلَى التَّوَكُّلِ اشارة الى التائبين

والتعظيم له صلعم بما ادنا الله تعالى

ترجمہ و بعد ادای فرض مطلق از تو و گردانیدن اعراض بجز مطلق است که اولی الاجزاء است یعنی این
 گردانیدن از چیزی است که مطلق است که از همه اجزاء سزاوارتر است - و آیینی ز سید مومن را - و قبل
 ادای فرض مطلق اید و گردانیدن کفر است - پس ما را ضروری است که بشناسیم اورا صلعم از روی ذات
 وصفات یا از کار او صلعم شنیده و تقلید کرده - پس ذکر کسی که رہنما شود بر تشخص او صلعم - اربعه او صلعم
 اعتبار دارد بر فرض است و نیست او مگر ذکر کسی که ولادت شریف و پدران او صلعم پرور و اشال بود
 چنانچه در عقاید است که ذکر پدران او صلعم برای معرفت تشخص او است از غیر او صلعم که آن تشخص سالت
 را برداشته و حاصل شده است - پس چینی که بعد این ذکر است بر حال خود است - و تعظیم برائے او صلعم
 در وقتی که تعظیم را شاید و زبید در حضور او و غیب او صلعم یا آنچه که خدائے برتر را با او ادب داده
 و آموخته است تمامه فرض مؤید است که فرمود خدائے برتر تَقَرَّبْ لَهُ ط یعنی بزرگ داری او را -
 درین آیت کریمه که در سورہ فتح رکوع اول است اِنَّا اَنۡزَلْنٰكَ شَٰهِدًا وَّ مَّبَشِّرًا وَّ نَذِيرًا
 لِّتُؤْمِنُوْا بِاللّٰهِ وَرَسُوْلِهِ وَتَعَزَّوْهُ وَتَقَرَّبْهُ وَتُقِرِّرْهُ ط یعنی ما فرستادیم ترا گواه و مژده
 دهنده و ترساننده از بهر گردیدن شما بخدا و بر رسول او و قوت دادن شما را با خلاص که طمانیت ده
 باشد و بزرگ داشتن شما را و بوقار رسالت و صفات او صلعم در حق خدا و هم در حق نفس او - که توقیر او صلعم
 بنا بر رسلش و اوصافش از سبب و شمول او است صلعم بوقار خود عام الاخبار است یعنی از روی اقسام توقیر او صلعم
 عموم دارد و اینکه عطا و بر لَتُؤْمِنُوْا یعنی بر این آوردن است اشاره سو تا بر یکدیگر نداشتند شود که این توقیر برای دوام

صل ای ادای فرض اعراض از ذکر او کفر

است و بعد از ادای او اعراض از سبب

مطلق که اولی الاجزاء است و این مومن

تعظیم و هم فرض مؤید است که تعظیم بزرگوار

ہر و علم تقید الزمان علی معنی مصدر و تقید الزمان علی معنی مضارع یقید
لا استمرار و باعث التوقیر رسالہ و ہی موبدہ و این الدلیل علی عدم توقیت
لتؤمنوا و توقیت تغزؤہ و توقیر و خصوصاً و اعلم ان خلاف التوقیر
یلزم کفر لا استخفاف بخلاف التغزیر بش ای خلاف التغزیر لا یلزم کفر
لعدم الاستخفاف م و لما ثبت تعظیمہ صلعم فی وقت حضورہ صلعم فمما ہو
بممنوع فی غیر وقت حضورہ صلعم لا تعلم ان لا یرفع الصوت فی مسجد النبی صلعم
الی الان علی نزول یا ایہا الذین امنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الایہ
و هو موقت فاما فرض موقت فی حضورہ صلعم فی عالم الشہود مستحب
فی غیہ صلعم من عالم الشہود و حضورہ صلعم من عالم البرزخ علی اندہ صلعم
تسبیح و سماع و بصائر و علیہم مع توسع صفاتہ عاداتاً و اعجازاً الان کما کان

ترجمہ ازینکہ بنا بر عطف مذکور این لفظ توقیر و کہ بر معنی مصدر است کہ در وقیر زمان نیست و بر بنا
اصل معنی مضارع این لفظ برای معنی استمرار مفید است و باعث این توقیر موصوف رسالت بوده است
کہ او موبدہ است و کجا است و لی بر نمودن توقیت لتؤمنوا و بر توقیت تغزؤہ و توقیر و از روی
خصوص یعنی دلیل نیست برین کہ لتؤمنوا را قید زمان بنا شد تا در ہر زمان برو صلعم ایمان آورده شود و
و تغزؤہ و توقیر و مخصوص بقید زمان باشد تا تعظیم تکریم او صلعم مخصوص مفید زمان شود حالانکہ
عطف و بنا ی لفظ و رسالت ہر برای دوام و استمرار مفید آمدہ شیر بر او است و بدانکہ ہر آئینہ خلاف
توقیر سبب استخفاف کفر در لازم می شود بخلاف تغزیر کہ در و کفر لازم نیاید بسبب عدم استخفاف و
ہر گاہ کہ وقت حضور او صلعم تعظیمش ثابت است پس او در غیر وقت حضور او صلعم ممنوع نیست آیا
مذاتی کہ تا اندم در مسجد نبی صلعم آواز بلند نہ کردہ شود بر نزول این آیت کریمہ کہ در سورہ حجرات است
یا ایہا الذین امنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الایہ اے آنانکہ ایمان
آورده اید آواز ماے خود را بلند مکنید بر آواز نبی صلعم حالانکہ او موقت است پس آنچه کہ اوفر
موقت است در حضور او صلعم در عالم شہود و او مستحب است در غیب او صلعم از عالم شہود و حضور
او صلعم از عالم برزخ براینکہ او صلعم ہر آئینہ زندہ است و شنوندہ و بنا است و دانایا توسع صفاتش
بطور عادت و اعجاز است الان کما کان یعنی ہنوز همچنان است کہ بود صلعم ہ

ظراف تعلیم و توقیر و صلعم کفر الزمان کما کان تغزیر کہ در غیبت و در حضور او
فرض موقت بعض کہ بعد از غیب او سبب کما صلعم ہر گاہ است

اما قیام له صلعم

على اخذ اصحابه صلعم الى الان واما القيام له صلعم فاعلم قال سبحانه
 وَتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ قَانِتِينَ ۝ وَلْيُعْجِبْكَ اسْتِثْلَاكِي بِالْقَوْلِ الْكَرِيمِ ضَعِيكَ النُّظْرَانِ
 ذكر كيفية تفسير قوله سبحانه حافظوا على الصلوات والصلوة الوسطى و
 قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ۝ فعلبك القول او الجواب بانصاف فاعلم ان القيام
 ان كان لتعظيمه صلعم لوقاره برسالة صلعم فانه عبادت لله سبحانه فكان
 في حضوره وغيبه صلعم عبادتاً لله سبحانه كالالتوجه الى بيت الله سبحانه
 وتعظيمه في حضوره وغيبه قاله سبحانه ناضراً الى من عظم بيته ورسوله
 سبحانه صلعم ومن ورائه ذكر المذکور في حكم المذکور على قوله سبحانه
 لَا تَقْدِمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ الْآيَة كما سند ذكره لاحقاً وان كان لتعظيمه
 صلعم لوقاره لنفسه صلعم لرسالة صلعم فانه ليس عبادتاً لله سبحانه فليس
 مقصوداً لكنه من الاخلاق السنية الرضية ش فان كان فكان سنياً ورضياً

بیان
 قیام برای او صلعم از
 نفس عظیمه

ترجمه بنا بر اختیار اصحاب او صلعم تا ایندم - و لیکن قیام برای او صلعم پس بر آنکه فرمود سبحانه و
 قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ۝ در سوره بقره کوع سی و یکم - یعنی و بر خیزید بر آنکه خدا تا بعد از کند - و
 هر آینه ترا دلیل گرفتار من یار قول کریم بحسب خواهد گفت - پس بر تو لازم است، نظر کردن بسوی
 ذکر کیفیت تفسیر قول او سبحانه که در سوره بقره است رکوع سی و یکم حافظوا علی الصلوات و
 الصلوة الوسطی و قَوْمُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ۝ یعنی حفاظت کنید بر نمازها و نماز میانه و سزاوار
 خدا تا بعد از کند - پس لازم شود بر تو پذیرفتن یا جواب بانصاف - پس بدانکه هر آینه قیام عظیم
 برای تعظیم او صلعم بنا بر وقار او بر رسالت او صلعم پس هر آینه او عبادت است برای خدای سبحانه پس
 باشد در حضور او و غیب او صلعم بطور عبادت برای حق سبحانه چون توجه سوئی ببيت الله سبحانه و تعظیم
 در حضورش و غیبتش - پس خدای سبحانه ناظر است سوئی کسی که تعظیم کرد خانه او و رسول او سبحانه را
 صلعم - و آن در آیه ذکر مذکور در حکم مذکور است بر قول او سبحانه که در سوره حجرات است لَا تَقْدِمُوا
 بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ الْآيَة چنانچه عنقریب بیان خواهیم کرد او را در لاحق - و اگر هست قیام برای
 تعظیم او صلعم بنا بر وقار او برای نفس او صلعم نه برای رساله او صلعم پس هر آینه اینست عبادت بر او خدای سبحانه
 پس نیست مقصوداً الا این اخلاق سنیّه ضریه است یعنی باید از حق و پسندید و اگر هست مقصوداً نیست اخلاق شرعی

اللهم وفقنا لما يحبُّه وترضاه من والقيام لله سبحانه عبادتُ لله سبحانه
كما في الصلوة فقل له صلعم اصحابه صلعم كما في المشكوة عن ابي هريرة رضي
عنه قال كان رسول الله صلعم يجلس مغنا في المسجد ويحدثنا فاذا قام قننا
قيامًا حتى نراه قد دخل بعض بيوت ازواجه + وقامت فاطمة له صلعم كما
في المشكوة عن عائشة رضي الله عنها قالت ما ريت احدا كان اشبه سمتا وهذا ود لا
في رواية حديثا وكلاما برسول الله صلعم من فاطمة كانت اذا دخلت عليه
قام اليها فاخذ بيدها فقبلها واجلسها في مجلسه وكان اذا دخل عليها قامت
اليه فاخذت بيده فقبلته واجلسته في مجلسها + واهو برواية في المشكوة عن
انس رضي الله عنه قال لم يكن شخص احب اليهم من رسول الله صلعم وكان اذا اراده امر
يقوموا لما يعلمون من كراهته لذلك + لا يدل الى ان لا يجوز القيام بل يدل

تَوَجَّهَ إِلَيْهِمُ وَتَقَبَّلَ أَلْحِيَّةَهُ وَتَرَضَّاهُ خَدَايَا رَأَوْفِيقُ دَهْ بِرَأْيِ جَنِيْبِهِ كَيْ تَوَاوَرُوا رُوسَت دَارِي وَ
 اَوْرَا پَسَنْدِي كُنِي - وَ قِيَامُ بِرَأْيِ خَدَايِ سَجَانَةُ عِبَادَتِ هَسْتِ بِرَأْيِ خَدَايِ سَجَانَةُ چَتَا چَنُجِهْ دَر نَمَاز - بَیْسَ قِيَامُ كَرْدِه بِرَأْيِ
 اَوْصَالِ مَعْلَمِ اصْحَابِ اَوْصَالِ مَعْلَمِ چَتَا چَنُجِهْ دَر مَشْكُوتَهُ اسْتِ اِنْ اِلٰی هِرْ رِبْرَهْ رَضِي اِدْعَنَهْ - كَفْتِ كَيْ رَسُوْلُ خُدَا صَلٰی
 عَلَیْهِ وَ سَلَّمَ بِاُمِّی شَمْسَتِ دَر مَسْجِدِ وَ بِاَحَدِیْتِ مِی كُودِ نَزِیْسِ هِرْ گَاهِ كَبِرْمِی خَاسْتَنْدُ اَوْ صَلَعُمُ بِرْمِی خَاسْتَنِمُ
 اِنْ رَوِی قِيَامُ تَا اَكْمَهْ مِی دَرِیْمُ كِه دَر اَمْدَنْدِ بَعْضِ خَانَهُ اَز دَوَاجِ خُودِ رَا - وَ قِيَامُ كَرْدِه فَاطِمَهْ رَضِي اِدْعَنَهَا بِرَأْيِ
 اَوْصَالِ اِدْعَنَهْ وَ سَلَّمَ چَتَا چَنُجِهْ دَر مَشْكُوتَهُ اسْتِ اِنْ عَاشَتْ (حَسْبِيَ اللّٰهُ عَنْهَا) كَفْتِ كَيْ نَزِیْمُ
 كَسْمِ رَا كِه بِاَشْدَ مَانَدُ تَر اَز رَوِی رُوشَنِ وَ سِیَرَتِ وَ سَكِیْنَتِ وَ وَفَاقِ دَر سَبِیْتِ وَ شَكْلِ وَ شَمَاطِ
 وَ غِیْرَه - وَ دَر رَوِ اِیْتِ اسْتِ اَز رَوِی حَدِیْتِ وَ كَلَامِ بِرَسُوْلِ خُدَا صَلَعُمُ اَز فَاطِمَهْ رَضِي اِدْعَنَهَا -
 هِرْ گَاهِ كِه اَوْ دَرْمِی اَمْدِ بِرِ اَوْصَالِ اِدْعَنَهْ وَ سَلَّمَ قِيَامُ مِی كُودِ صَلٰی اِدْعَنَهْ وَ سَلَّمَ بِسُوْیِ اَوْ وَ مِی كُودِ
 دَسْتَشِ رَوِی بُو سِیْدِ اَوْ رَا وِی نَشَانْدِ اَوْ رَا دَر شَمْسَتِ خُودِ وَ هِرْ گَاهِ كِه اَوْصَالِ اِدْعَنَهْ وَ سَلَّمَ دَرْمِی اَمْدِ رَا اَوْ
 رَضِي اِدْعَنَهَا بِرْمِی خَاسْتِ رَضِ بِسُوْیِ اَوْصَالِ اِدْعَنَهْ وَ سَلَّمَ وَ مِی كُودِ دَسْتِ اَوْصَالِ اِدْعَنَهْ وَ سَلَّمَ
 وِی بُو سِیْدِ اَوْ رَا وِی نَشَانْدِ صَلَعُمُ اَوْ دَر شَمْسَتِ خُودِ وَ دَوَاجِ نَزِیْمِ اِیْتِ دَر مَشْكُوتَهُ اسْتِ اِنْ اَلَسْ رَضِي اِدْعَنَهْ كِه
 كَفْتِ نَبُو دِ شَخْصِ مَحْبُوْبِ تَزَلِیْشَالِ رَا اَز رَسُوْلِ خُدَا صَلَعُمُ حَالَا كِه چُوْنِ مِی دِیْدِنْدِ اَوْ رَا بِرْمِی خَاسْتَنْدُ اَز اَكْمَهْ
 مِی دِنَسْتَنْدِ اِنْ رَا اَكْرَا هَسْتِ اَوْ صَلَعُمُ اَز اِنْ دِلَالَتِ بَنِي شُوْدِ كَسْمِ اَكْمَهْ قِيَامُ جَا تَر نَبَا شْدِ بَلَكِهْ دِلَالَتِ شُوْدِ

الاول فربما
المعنى من ذلك
التي في المتن
فذلك شرح

از حضرت محمد ﷺ

بہنی اذاتی کہ بڑا بہت اسطعم است بوی جہی شیرین و کور
نوا کر ایچہ سطلطیہ کہ سطرطی ثابت شدہ پس عادل شود۔

الی جوازہ بلفظ من کراہیتہ صلعم لذلك ولكن لم يقدحوا ببعض وجه كراہیتہ لذلك معلوم بذكره والکراہیۃ
قیامہ صلعم قالہ سبحانہ اعلم به لا للکراہیۃ المطلقة لان مقام عارضہ
الثابت المذكور ش بحديث قیام اصحابه وفاطمة له صلعم وقیامہ صلعم
م وما هو بروایت فی مشکوٰۃ عن ابی امامة لفرق لخرج رسول الله صلعم متکلیما
على عصا فمنا له فقال لا تقوموا كما تقوم الاعاجم يعظم بعضهم بعضا. یا ابنی
مخصوص فی تشبیہ کیفیت القیام لتخصیل اعراض الدنیا والا فکان فی نفس القیام قلا
حاجة فی منعه الی التشبیہ فما کان لتخصیل ثواب الاخرة لیس فی النہی واما
الثابت المذكور ش ای نفس القیام بحديث قیام اصحابه وفاطمة له صلعم
قیامہ صلعم لها رض م والنہی ش الالف واللام للجنس م یاوّل یوحی بمقابلہ
الثابت لا الثابت بمقابلہ یاوّل قولہ صلعم لا تفضلونی علی یونس ابنتی
فوجع الکلام الی الثابت فما یمنوع فی غیر وقت حضورہ صلعم تعظیما الی صلعمہ

ترجمہ - سوئے جواز ش بالفاظی کہ گفت اگر است او صلعم این را . ولیکن صحابہ کہ بر بنی خاصہ نہ برائی او
صلعم ببعض وجه کراہت او است صلعم این قیام را کہ آن وجه ذکر کردہ شدہ یا وجہ کراہت قیام شائست
اور او صلعم پس خدای سبحانہ دان تراست باو نہ سبب کراہت مطلقہ از آنکہ او معارضہ میشود ثابت مذکور را
کہ بحديث قیام اصحاب او وفاطمة رض برائے او صلعم . وقیام او صلعم برائی فاطمہ رض ثابت است . و آنچه او برائی
در مشکوٰۃ است از ابی امامہ رضی اللہ عنہ گفت برآمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم تکیہ کردہ بر عصا پس بر شایم
اور پس فرمود قیام کنید چنانچہ قیام کردند عجمیاں کہ بزرگ دارند بعض شائ بعض ایس ایس ہی خطو
است در تشبیہ کیفیت قیام برائے حاصل کردن اعراض از دنیا و نہ پس ایس ہی در نفس و قیام بود
و در نیصورت حاجت نیست در بخش سوئے تشبیہ . پس آنچه کہ هست برائی تفضل ثواب آخرت
در ہی نیست حالانکہ او ثابت است کہ مذکور شدہ یعنی نفس قیام بحديث قیام اصحابش وفاطمة
برائے او صلعم . و قیاس صلعم برائے او رض . و ہی تاویل کردہ شود بمقابلہ ثابت بوشجہ
ثابت بمقابلہ او چنانچہ تاویل کردہ شود قول او صلعم لا تفضلونی علی یونس ابنتی یعنی
نہ گرامی دارید مرا بر یونس پسرمتی . پس ایس کلام کہ در ہی قیام است بگرد سوئے ثابت . پس نیست
او ممنوع در غیر وقت حضور او صلعم برائے تعظیم او صلعم +

کما هو ثبت من اخذ صلحاء اُمته صلعم فتركه بالكسل حومات من ثواب الصواب والاعراض عنه بلا حجة يلزمه الاستخفاف وهو كمر واما السكون عما يليق في مجلس ذكره صلعم فعلى نزول يا ايها الذين امنوا لا تقفوا بين يدي الله ورسوله وانفقوا الله طفيئته شى اى من ما هو بمنوع في غير وقت صلعم تعظيما له صلعم كما هو ثبت من اخذ صلحاء اُمته صلعم هم وهم بيتي الذكور بمعنى المذكور على تايد النهى شى عليك النظر في معنى الآية وما سبقته الى ذكر كيفية النبي صلعم وقال ابراهيم النخعي واجب على كل من من متى ذكره اذ ذكر عندك ان يخضع ويخشع ويتوقر ويسكن من حركته وبأخذ من هيئته واجلاله بما كان ياخذ نفسه لو كان بين يديه ويتادب بما ادبنا الله به انتهى فاذا قبل قوموا النعظيمه صلعم وقامت الجماعة تعظيما له صلعم

ترجمہ چنانچہ اوز اختیار صلحائى اُمّت او صلعم ثابت شد۔ پس ترکش از مستی حرام است از مژدہ صواب۔ و از دور گردانیدن بلا حجتہ و دلیل استخفاف لازم کند و او کفر است۔ کیون سکوت یعنی خاموش ماندن از آنچه کہ زیرید و مجلس ذکر او صلعم پس بر بنای نزول این آیت کریمہ است یا ایہا الذین امنوا لا تقفوا بین یدی اللہ ورسولہ و انفقوا اللہ طکہ در سورہ حجرات است۔ یعنی اى آنکه ایمان آوردید پیشی مکنتہ پیش خدا و رسول او و تبرید خدا را۔ پس از است یعنی از آنچه کہ او ممنوع نیست در غیر وقت حضور او صلعم برای تعظیم او صلعم چنانچہ از ثابت شدہ از اختیار صلحائى اُمّت او صلعم و اینجا ذکر بمعنی مذکور است بنا بر تايد بر بنی این آیت در منع تقدیم یعنی پیشی نمودن کہ در این آیت است مؤید است پس در ہر وقت مجلس حضور و غیر حضور پیشی کردن و از بلند نمودن بنا بر تعظیم او صلعم ممنوع آمد و سکوت لازم لهذا ہر چہ از تعظیم او صلعم و سکوت و وقار و اخلاص برای تعظیم او صلعم کردہ آید ہمہ درست آمد و از صلحائى اُمّت عمل برو باقیہ و ثابت گردید۔ و در معنی این آیت کریمہ در آئی کہ در ذکر کیفیت تعظیم النبي صلعم کہ سابق مذکور آمد بر تو نظر و فکر کردن ضروری است باید کہ لازم کنی بر خود بگرہ زن در س۔ و گفت ابراہیم نخعی کہ ہمہ زمین واجب است وقتی کہ او ذکرش صلعم کند یا نزدش ذکرش صلعم کردہ شود آنکہ با خضوع و خشوع مانده یعنی قروتنی کند۔ و بہ ہیبت و وقار پیشینہ و از حرکت خود ساکن ماند۔ و از ہیبت و اجلال او صلعم بران قدر کہ اگر پیش او صلعم بودے نفسش بخود در گرفتے گیرندہ باشد۔ و ادب کند یا چہ خدای برتر یا و ما را ادب موختہ است از ہی آپس ہر گاہ کہ گفتہ شود بر خیزید برائے تعظیم او صلعم و ہمہ جماعت برائے تعظیم او صلعم ہر خاست

ولونی غیر وقت حضورہ صلعم فلا یفتقی الایمان ۛ به صلعم و بتعظیمہ
صلعم لمؤمن ان لا یقوم فمن ترکہ کاسلاً او معرضاً فقد ذکر حکمہ اعود
باللہ سبحانہ من السوء وقال عثمان بن حسن الشافعی قد اجتمعت الائمة
الحیة من اهل السنة والجماعة علی استخسان القیام المذکور وقال صلعم
لا یجتمع امتی علی الضلالة ۛ انتهى وقال عبد اللہ بن عبد الرحمن السراج
اما القیام اذا جاء ذکر ولادۃ صلعم عند فرقة الموالد الشریف فتواذنت
الائمة الاعلام من غیر تکیہ ولہذا کان مستحسناً و یکتفی فیہ اثر عبد اللہ بن مسعود
ماراۃ المسلمین حسناً فهو عند اللہ حسن ۛ انتهى ولما کان توارث عامۃ المسلمین
علی غیر مفسد فی الشرع معتبراً عند الفقہاء کما ذکر فی کتب الفقہ من المہدیین
وغیرہا فکیف کان توارث العلماء الصالحاء علی حسن فی الشرع غیر معتبر
مقتید الیوم والشہر لذلک الذکر باجتماع الناس والقطم للذکر تعظیماً لذلک

المذکور المعظم اولى

ترجمہ اگرچہ در غیر وقت حضور او صلعم است پس نیز ابرایان با وصلعم و تعظیم او صلعم برائی یوں کہ نہ غیر
وفیام نمند پس ہر کہ از روشستی یا بطور اعراض در و گردانیدن اورا ترک کرد پس عکس بر آئیۃ ذکر کردہ شد
پناہ بخیر ہم بخدای پاک از بد بیای نفس و گفت عثمان بن حسن شافعی کہ ائمہ مجتہدین از اہل سنت و جماعہ تحقیق
محقق شدہ است بر استخوان قیام مذکور یعنی بر نیکو داشتن او و ہمیں اجماع ائمہ است براو و فرمود صلعم کہ ائمہ
بر صلاۃ جمع نحو اہر شد پس چگونه ممنوع آمد و گفته شود کہ منہ است تمام شد و گفت عبد الرحمن بن عبد الرحمن السراج
لیکن قیام و تفتیکہ باید ذکر ولادت او صلعم وقت خواندن مولد شریف پس ائمہ اعلام اورا بغیر انکار و تخریر خود گرفتہ
اند و حمل نمودند و ہمیں توارث است و ازین است کہ مستحسن شد و کافی شود در و اثر حضرت عبد اللہ
بن مسعود رضی اللہ عنہما کہ ماسراۃ المسلمین حسناً فرمود عند اللہ حسن ۛ یعنی آنچه
اورا مسلمانان نیکو دیدند پس او نزد خدا نیک است ۛ انتهى و ہر گاہ کہ توارث عامۃ المسلمین
بر چیزی کہ در شرع غیر مفید است یعنی از و در دین فساد نیاید معتبر است نزد فقہاء چنانکہ
در کتب فقہ از ہر اید و غیر مذکور است پس توارث علماء کہ صلما را اند بر حسنہ کہ در شرع است چگونہ
معتبر شود پس تقیید یعنی قید نہاد در وادہ برای این ذکر جمع آوردن آدمیا و تعظیم اکسب تعظیم ذکر مذکور معظم اولی است

ذلک الذکر و تعظیم الذکر
تقیید الیوم و الشہر

قیام بعض حدیث +
توارث جماعۃ بر استخوان

بیان تقیید یوم وادہ
بذکر و تعظیم الذکر و

فَالْإِثَارَةُ إِلَى تَقْيِيدِ الْيَوْمِ مِنْ تَقْيِيدِ صَوْمِ يَوْمِ الْاِثْنَيْنِ وَالْقِيَاسُ لَهُ عَلَى يَوْمِ
عَاشُورَاءَ وَالْاجْتِمَاعُ بِالطَّلَبِ وَفَضِيلَتُهُ مِنَ الْجَمَاعَةِ فِي الصَّلَاةِ بِالْأَذَانِ وَقَدْ
صَلَّاهُ بِاللهِ عَلَى الْجَمَاعَةِ فِي الزُّهْرَةِ جَاءَ فِي الْخَبَرَاتِ الْعَبْدِيَّاتِ إِلَى الْإِحْلَاسِ
الذَّكَرِ بِذَنُوبٍ كَمَا جَبَّالٌ عَاقِبُومٍ مِنَ الْمَجْلِسِ وَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ فَلَا لَكَ سَمَاءُ النَّبِيِّ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَوْضَةً مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَاللَّعْظِيمِ وَالتَّرْفِيعِ لِذَكَرِهِ صَلَّاهُ
مِنَ التَّخْطِيبِ فِي الْبَرِّ وَالْعَبِيدِينَ بِذِكْرِ اللهِ تَعَالَى وَرَسُولِهِ تَعَالَى وَأَنبِيَ
وَأَحْبَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ صَلَّاهُ وَالسُّلْطَانِ الْمُسْقُطِ وَمَنْ نَصَبَهُ صَلَّاهُ مِنْدَرَاةً
الْمَسْجِدِ الْحَسَنِ وَهُوَ ذَاكَ فَخْرُهُ صَلَّاهُ قَائِمًا عَلَيْهِ كَمَا فِي الْمَشْكُوتَةِ فَتَبَّتْ حَسَنُ
التَّرْفِيعِ وَالْقِيَامِ عَظِيمًا فِي حَالَةِ ذِكْرِ الْمُعْظَمِ وَمَا كُنَّا الذَّكَرُ هُوَ عَامُّ الْأَوْقَاتِ
فِي حَالِهِ كَمَا ذَكَرْهُ فِي وَقْتِ الْمَعِينِ بِالْوَجْهِ الْحَسَنِ أَحْسَنَ فَإِنْ لَمْ يُعَيَّنْ فَكَانَ الْعَلَنُ

تَوْجِهُ بَشَرِ اِشَارَتِ سَوِي تَقْيِيدِ رُزْ اِز تَقْيِيدِ رُزْهُ يَوْمِ دُوشنبه است - و قیاس این تَقْيِيدِ یوم عا
است - و برای گرد آوردن بطلب و برای فضیلت اجتماع قیاس از جماعت است که در نماز بازان است یعنی
برای ذکر شریف مردمان را طلب کرده بشنیدن ذکر شریف جمع آوردن و فضیلت این اجتماع مجلس بر قیاس
فضیلت نماز با جماعت است و بازان - و بقولش صلعم که در سب خدای جماعت است - و این در مشکوت است
و در کتاب نهج است که در خبر آمده هر آنکه بنده سومی مجلس ذکر می آید بگنایانش همچو کوهها در کثرت و گران
پس از مجلس بخیر در احوالت که بر و چیزی نیست یعنی اذ بر کثرت ذکر و ذکرین بر و هیچ گناه مانند پس از
گراتی سبک بر خیزد - پس بنابرین نبی صلعم او را نام نهاده سر و صفتش و چون بر ریاض الجنه است
از باغبانی جمیع است - و قیاس برای تعظیم و ترفیع برائے ذاکر او صلعم یعنی ذاکر ذکر شریف را اگر می شنود
و بلند نشاندن قیاس او از خطبه خواندن در جمعه و عیدین است بذكر خدای برتر و رسول او تعالی - و بذكر
ال و احباب و پیروان او صلعم - و بذكر سلطان عادل - و از منبر نهادان او صلعم است در مسجد شریف
برای حسان رضی الله عنه که او استاده بر ذکر فخر و بزرگی او صلعم میگردد چنانچه در مشکوت است پس
فول ترفیع و قیام یعنی بلند کردن و بر فاسدین که بطور تعظیم است در حالت ذکر معظم الموم ثابت شد - و همچنین است

ذکر که او در هر دو دعاء الاوقات است یعنی برای ذکر در ذکر کردن وقتی معین نیست بلکه شال همه اوقات است چنانچه ذکر کرده در تفسیر کریمه
تَعَالَى الخ پس در وقت معین بجز نیکو باشد ذکر کردن حسن و نیکوتر بود - و اگر معین نه کرده شود پس عمل یا در شوار شود -

تکلیفاً لا یطاق أو التزک به تفویضاً لا یلاق وهذا دلیل اخلی القیام
المعمول والذکر المشغول ومثلاً انما خلق الجن والانس للعبادات العات
فی کل وقت والصلوة افضل العبادات مع ذلك تعینت فی الاوقات المحسنة
فان اذیت بشرط مصححة تکفی لكل وقت من اللیل والنهار لنبیل
الحسنات واذهاب السيئات فاعلم ان ذکر ولایت صلعم مہنا مقصود للفرح
والسرور به صلعم ويشکر الله تعا علی ان بعث الینار رسولاً رحمۃ للعالمین
شفیعاً للمذنبین وللبرکت فی الایمان بذکر اعجازہ صلعم وانزل رحمۃ الحق
به صلعم فی الدنیا والاخرۃ وما هو الا المشرع الثابت عبادتاً لله تعا یارب
صل علی محمد بنی الرحمۃ وعلی اجماله کما یحب وترضاه وشفعه فینا وترحمنا به
فیایہا القاصر الاثر فی الیک بسر وولیک الذی یمکن انہ کان لک ضرراً
والی ابی لم یب علی واسطۃ الصلب فکف لاشرہ وهو شفیعک انیسک صلعم

ترجمہ تکلیفی بیار د کہ لا یطاق باشد یعنی تحمل تکلیف او از طاقت بیرون شود۔ یا از
بے تعیین وقت ترک او عادت کرد کہ ایس فوت کردنش لا یلاق باشد یعنی عبادت ترک فوت عمل و
ایں لایق نباشد۔ و آیں دلیل دیگر است سوئی قیام معمول و ذکر مشغول۔ و مثلاً جزایں نیست کہ جن
والس خلق شدہ است برائی عبادت عامہ در ہر وقت و نماز افضل عبارات است باوجود این در پنج وقتہ
معین شدہ پس اگر بشرطی کہ صحت کتہہ اہمست گذارہ شود کافی خواہد شد برائی ہر وقت از مشرب و روزیہ
حصول حسنات و بردن سیئات۔ پس بدانکہ ہر آئینہ ذکر و ولایت او صلعم کہ اینجا مقصود است برائی رحمت
و شادی او صلعم و بشکر خدا کی برتر است بر اینکہ فرستاد سوئی ماریول را کہ رحمت عالمیان است و شفیع
گنہگاران۔ و برائی البرکت در ایمان بذکر اعجازہ او صلعم۔ و برائی نزول رحمت رحمان پر و صلعم در دنیا و آخرت
و نیست او مگر مشرور کہ ثابت بہت از روی عبادہ برائی خدا کی برتر یارب صلعم علی محمد بنی الرحمۃ و علی اجماله
کما یحبہ و ترضاه و شفعه فینا و ترحمنا به ای رب من رحمۃ بفر پس رحمہ صلعم کہ بنی رحمت است و رحمت او
چنانکہ دوست میداری اندر او خوشود شوی اورا و شفیع کن اورا در میان مایاں و رحمت کن مارا باو۔ پس
قاصر یا تو بخود بنی بیتی بسرور و شادی پسیر خود آنکہ ممکن باشد کہ ہر آئینہ او نقصان رساں و گزندہ تر نشود۔ و بنی
بنی بانی لب بر واسطۃ صلب از سر پریش بنی صلعم اورا۔ پس چگونہ شادان شوی باو صلعم حالانکہ او شفیع تو نیست تو

بیان آنکہ ذکر ولایت موجب برکت ایمان و نزول
رحمت است و عبادت مشغول و ذکر ثابت بفضل کریم است +

علی واسطۃ القلب فیکف لا تتم وقال الله تعالی قل بفضل الله وبرحمته
فبذلک فلیفرحوا هو خیر مما یجمعون ہ ش من یشاء یرجع لاستقامتہ
معنی الایۃ الکرمیۃ الی ذکر کیفیۃ الاخلاق ہم ہیہات ہیہات مات
یا لله ربنا ویا اسلام دینا ویا قرآن امامنا و محمد نبیا صلعم و نسیت الاخرۃ و
نسیت الشفاعۃ و قلت انا مومن فیما بین المومنین کیف قلت لا تذکرۃ لادۃ
الرسول الشفیع الاولی بالمومنین من انفسہم و ما فی الوقت من اعجازہ
صلعم لانه یدعۃ سبۃ و اذ فرض علینا فیعد ادایہ مستحب یا ایہا المرء
آئی صد بک القلب ام الحجرا الصلب کیف لا یخضع ولا یخشع ولا یعظم للنبی
الامی نبی الرحمة و هو خیر خلق الله کلہم عند ذکرہ صلعم بحق ما قال
قائل رحمہ الله تعالی شاعر عند ہبوط النشارت علی الحی عتیل
غصون البان لا الحجرا الصلد فمافعلت لا اخرجت قلوبنا و نسیت الحجرا

ترجمہ بر واسطۃ قلب پس چگونہ شمسار نشوی کہ فرمود خدای برتر در سورہ یونس رکوع ششم قل
بفضل الله وبرحمته فلیفرحوا هو خیر مما یجمعون ہ یعنی بفرمای حبیب من بفضل
خدای پاک کہ مشرت کردنش در دین محمد شست صلعم کہ بجائی حصول جملہ حسنات و خیرات و برکات کاملہ
مخصوصہ است در تقابل دیگران بغیر استحقاق و بر حمت او تعالی کہ حضرت رحمت عالمیان است صلعم
و بایں قرآن مجید پس باید کہ شاد شودند یا نیمہ نواز شہائے حق تعالی کہ رسانید یا ایشان
آن فرح یا انیمہ عطیات بہتر است از آنچه کہ می اندوزند از اعراض و اسباب عیش دنیا و آخرت ہر کہ
خواہد اسند را کہ معنی ابن آیت کریمہ را رجوع کند سوی ذکر کیفیۃ اخلاق ہیہات ہیہات تو خدای
بر بوفش نہ پسندیدی و اسلام را دین و قرآن را امام و محمد صلعم را نبی ہ دفراموشیدی آخرت را ہ دفراموشیدی
شفاعت را ہ و گفتی من مومن ہ پس ای مومن چگونہ گفتی کہ ولادت رسول شفیع کہ اولی است بر مومنین از نفسہا
شان و بچہ در آن وقت از اعجاز او است صلعم ذکر نہ کردہ شود از آنکہ او بدعت سیدہ است حالانکہ حالانکہ لفظی
او فرض است بر اہل ایش سبب ہ آئی آمد آیا در سببہات دل است یا سنگ سخت ہ چگونہ فرد تنی نخواہد کرد و

سبب گیر و بزرگی کند نبی ای را وقت تراش صلعم کہ نبی رحمتہ است حالانکہ او بہتر خلق خدا است از سہم خلق ہ حق است بچہ گویند کہ
رحمتہ کند خدای بر تر از او را شاعر ہ ہنگام بلدای و زیدین بر غرار ہ از شاخہای بان چہرہ نہ سنگ سخت ہ پس کردی تو گر زخم دای دہا
مارا و فراموش کردی جسرا +

تنبیہ فیصل الحزین قصتہ ولا تنفع الا من تاب وامن بعمل صالحا انما
 ترك الغنّ لا یصل الثواب شہا و سنۃ ثین لہ و احتال التعلیم شہرا و
 شہرا کثرنا للثواب بالحدیث فیہ لا انکارا للتعیین فرغ فی المنام یقول لہ
 شیخہ من السلسلۃ المجددۃ المجددۃ رضی اللہ تعالیٰ عن اصحابہا استفسر
 حالک عن رسول اللہ تعالیٰ صلعم فقال صلعم انہ توہب توہبا قلیلا ورجع عن
 طریق رجوعا قلیلا فقط ففکر فی حالہ و استغفر و ما فہم و قسّی قلبہ ولا
 ینفعہ استغفارہ شرع فی المنام سجد دخل نخشہ فی حرقۃ صلعم و هو
 صلعم فیہ و انہ فی یمینہ صلعم و وجہہ الی وجہہ صلعم کان ظہرہ
 الی الکعبۃ الشریفۃ و انہ مسرورا بحالہ فخطم فی قلبہ ان یتوب الی الکعبۃ
 الشریفۃ و ان یتوب الی البصری و ان یتوب الی البصری و ان یتوب الی البصری
 فظہر البصری و علہ اتبع الشریعۃ فقط فاستفسرنا و یلہ عن شیخہ من
 السلسلۃ العالیۃ القادریۃ رضی اللہ تعالیٰ عن اصحابہا - نقل سیدنا
 اذنب و ینب فلیستغفر و لیستغفر ولا ینفعہ استغفارہ الی الان فزار قبر

توجہ - تنبیہ - اس حیز قصہ خود میکند کہ نہ نفع دہد کہ کسی کہ رجوع کرد و گردید و عمل نکند و اور کہ او تعین الی اللہ است
 ابصال ثواب از دو ماہ و سال کہ مقرر شدہ ہست در تعلیم اختیار کرد ماہ ماہ ہر یک کثرت ثواب بدید و در بطور انکار تعین
 پس در خواب دید کہ میگوید اصریح او کہ از سلسلہ مجیدہ یعنی بزرگ - آشتہ شدہ مجدب بہت خوشنود شد خدای برتر از ہما
 شان - من از رسول خدای صلعم حال تو پرسیدم پس فرمودم کہ او با بی شدہ بہت تو بہت قلیل دید گشت از راہ من قدر بر گشتن
 پس بیانیش در حال خود و استغفار کن - و نہ فہمید او و قلبش سخت گشت و استغفارش سو و مند نیامد اورا -
 باز خواب دید کہ فحشش در قرا و صلعم درآمد و او صلعم درآمد و است و انکہ در جانب راست او صلعم بہت در و او سو
 سوئی او صلعم است - پس پستش سوئی کعبہ شریف شدہ الا انکہ بر آئینہ او مسرور بہت بحال خود پس خطرہ آمد در دلش
 اینکہ اگر سوئی کعبہ شریفہ اگر چہ پستش بطاہر سوئی او صلعم باشد و لیکن دلش سوئی او صلعم متوجہ شد پس پستش کرد او سوئی او صلعم
 و بہت اورا کہ پیروی کرد و شریعت را فقط - پس پرسید تا ویش از شیخ خود کہ از سلسلہ عالیہ قادریہ بہت خدای برتر خوشنود شد از
 اصحاب شان - پس فرمود سیدنا کہ او گناہ کرد یا خواہر کرد پس باید کہ استغفار کند و پناہ جوید - و استغفارش تا آیندہ اورا فائدہ نرساند
 پس زیارت کرد

قصہ از غریب از راہ تعلیم برای ہر سنیست

شیخ شیخ من السلسلۃ المجددۃ المجددۃ رضوان اللہ تعالیٰ علی اصحابہا وجلس مراقباً
 فقال رضوان اللہ تعالیٰ عنہ انت وھابی فتوح قلبی وقام ورجع قد اجلس مراقباً فقال
 انت وھابی فتوح قلبی وقام ورجع قد اجلس مراقباً وما بقی الی ظہر مجلس فقال
 انت وھابی فتوح قلبی وقام ورجع الی دارہ فاشتاق قلبی الی خدمۃ شیخ من
 السلسلۃ العالیۃ القادریۃ رضوان اللہ تعالیٰ علی اصحابہا فحضر وعرض الی المسئلۃ یعمل
 علیہا علی ما ذکرہا فی صدر القصۃ فقال سید اللہ تعالیٰ استغفر ونبک ان العمل من الطریقۃ
 الوھابیۃ فاستغفر وناہ فصحر قلبہ لان حجتہ تامۃ بلا مشقۃ فما للذین انکروا التعلیم
 وھو سنۃ مستحجۃ وانلقوا حق العباد من غیر عذر قیاریب انا نعوذ بک نبیک
 ارسل رحمۃ للعالمین عن شرور انفسنا ومن سیئات اعمالنا من یمدک اللہ فلا مضل
 ومن یضللہ فلا ہادئ ونشہد ان لا الہ الا انت وحدک لا شریک لک ونشہد
 ان محمداً عبدک ورسولک اللهم وانت حاملہ وھو محمودک فکیف احمده فادعوك عجزاً
 وافتقاراً لان تصلى علیہ وعلى جمالہ کما تحبہ وترضاه ونسفعہ فینا وترحمنا بالہ

ترجمہ شیخ خوار سلسلہ مجددہ مجددہ رضوان اللہ تعالیٰ علی اصحابہا۔ نشست بطور مراقب پس
 فرمود رضی اللہ تعالیٰ عنہ تو و ہابی ہستی پس قلبش وحشت گرفت و برخاست و باز پس آمد یک قدم و مراقب نشست باز
 گفت رض تو و ہابی ہستی باز دلش وحشت گرفت و برخاستہ یک قدم باز پس آمد و مراقب نشست کہ پیش پیش جای نشست نماند
 باز فرمود رضی اللہ تعالیٰ عنہ تو و ہابی ہستی پس دلش وحشت گرفتہ برخاست و سوی خانہ خود برگشت۔ باز دلش سوی خدمت شیخ خود
 کہ ز سلسلہ عالیہ قادریہ است رضوان اللہ تعالیٰ علی اصحابہا اشتاق گردید و پیش آمد و ہر آئینہ آن سلسلہ کہ بر عمل میکرد بہر طریقی کہ در ہر
 قصہ او را ذکر کردہ بیان نمود۔ پس فرمود سید اللہ تعالیٰ کہ استغفار کن و رجوع کن از آنکہ این عمل از طریقہ دہا بہرست۔ پس
 استغفار کرد او و توبہ آورد۔ پس قلبش در او دم صحت یافت بصحبت کلی با تکلیف۔ پس حسرت آنرا را کہ انکار کردند
 لغیب را حال آنکہ او سنت مسخبیہ است و قلب حق نمود نہ زندگان را بغیر عذر۔ پس سے رہ من ہر آئینہ پناہ بخوام بنویخت
 نبی تو کہ رحمت فرستادہ شدہ برائی عالمیان از دہائی نفسہا مایاں و از گمان علمہائی مایاں۔ ہر کہ را خدا راہ نماید پس نیست گمراہ کنند
 اولام کہ گمراہ کنند او را پس نیست او را راہ نمایند۔ و ماگو اہی میدہیم آنکہ نیست چیزی محبوبتر تو کہ یکسانی۔ نیست شریکی برای تو۔ و گو اہی میدہیم
 آنکہ محمد صلی اللہ علیہ وسلم بندہ تو و رسول است۔ خدا یا تو را ہدایت دہد و محمود تو۔ پس چگونه محرم او را۔ پس لعجز و افتقار بخدا غم ترا کہ توجرتہ فرستی
 بر او و بر جمال او بنما کہ تو او را دوست داری و می پسندی او را و شیخ گردانی او را میان ما و ما را رحمت کنی ۴

ذکر کفیه زیارة القبر خصوصاً اشرف القبور بربنوی صلعم الرحمة مع مطالب اخرى +

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد لله وسعته ونصلي على رسوله محمد وسنتشفعه وعلى الدواصحابه واتباعه اجمعين + اعلما ان في تحقيق زيارة القبور كانت علي مشقة لعدم تبشیر اسبابه فانتظرت الى ان ييسره الله تعالى فاذا المكتوب المسعى بالذکر المنظم في اثبات القيام بخلة القبر المكرم صلى الله على صاحبه وسلم سرتي بتبشير مقصدي رحم الله تعالى مؤلفه وبارك في معاشه ومعاذة فنقلته بعينه +

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الملك العبود القائم على كل نفس من الخلق ادنى واعلى + والصلوة والسلام على سيدنا محمد المخصوص بالمقام المحمود والشفاعة الكبرى وعلى الدواصحاب

ذکر بیان زیارت قبر خصوصاً اشرف قبور که قبر نبی ترجمه است صلعم با مطالب دیگر

بسم الله الرحمن الرحيم

حمد لله وسعته ونصلي على رسوله محمد وسنتشفعه وعلى الدواصحابه واتباعه اجمعين + بدانکه هر آينه زيارت قبر سبب سير نيادن اسبابش بر من مشقتي بود پس انتظار کشيدم تا که آسان کند و از خداي برتر که ناگاه مکتوبی مسمی به ذر المنظم در اثبات قيام ميث قبر مکرم رحمت خدا بر صاحب او و سلام باد آسان نمودم مقصودم مرا خوشنود ساخت - رحم کند خداي برتر مؤلف او را و در معاش و معاد او برکت دهد پس بعينه و نقل کردم

بسم الله الرحمن الرحيم

ستایش تمامه خلایق است که بارشاه معبود قائم است بر هر نفس از خلق ادنى واعلى + و در روز و سلام بر مردار ما محمد صلعم باد که بتعام غم و شفاعت کبری مخصوص است - و بر آل و اصحابش

و کفیه زیارة القبر خصوصاً اشرف القبور بربنوی صلعم
الرحمة مع مطالب اخرى +

خطی مصنف تذکره الحق

خطی مؤلف رساله
الذکر المنظم

صلعم با مطالب دیگر +
اشرف قبور که قبر نبی ترجمه است
ذکر بیان زیارت قبر خصوصاً اشرف قبور که قبر نبی ترجمه است صلعم با مطالب دیگر
خطی مصنف کتاب
هذا تذکره الحق +

خطی مؤلف رساله الذکر المنظم

البائسین لریضم سجداً و قیاماً و علی اتباعهم القانتین لمولاهم خُشَعاً وَصِیاماً
 اولئک یُجَزُّونَ العَرْقَةَ بِمَصَدِّ وَاوَلِیْقَوْنَ فیہا نَحِیَّةً وَ سَلاماً خالِ دین فیہا حَسَنَتٌ
 مُستَقَرّاً و مقاماً۔ و بعد فیقول الفقیر الی رحمۃ مولاه الغنی محمد مظهر العزم
 النقبندی الاحمدی تَعَزُّدُ اللہ بِرَحْمَتِہ و غَفْرانِہ و اَسْکَنَہ فِی بَیْتِہ جَنانِہ۔ اے اللہ
 قدیم علینا بالمَدینۃ المَنورَۃ فی سَنَۃ الفِ و مائِین و سَنَۃ و تسعِین فَاَصِلْ
 مِنْ اَہْلِ الحَنْدِ مَنْ جَدَّ بِہم اللہ تَعَالٰی اِلِی الْحَرَمِیْنِ الشَّرِیفِیْنِ وَ شَرَّفْہُمْ بِزِیَارَۃِ
 رَوضَۃِ جَنِّبِہ سَیِّدِ الْکَوْنِیْنِ صَلَّی اللہ عَلَیْہِ وَاٰلِہٖ وَسَلَّمَ تَقَرُّباً اِلَیْہِ۔ وَہُوَ
 الْمَوْلٰی عَبدُ الْعَزِیزِ لَا رَالَ عَیْدًا اِلَّا رُبَّہُ وَ مُعِزُّ الدِّینِہِ وَ سَأَلْنَا عَنْ قِیَامِ الزَّائِرِ فِی
 مُوَاجَہَتِہ صَلَّی اللہ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ وَ وَضِعَ یَمِینِہِ عَلٰی سِیَّارَۃِ کَہِیَّتِہِ الصَّلَوۃِ حِینَ التَّسْلِیْمِ
 عَلَیْہِ صَلَّی اللہ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ قُلْ هُوَ جَائِزٌ اَمَّا لَا فَاجِبَتُہ بِمَا فِی کُتُبِ اصْحَابِ الْمَنَاسِکِ
 مِنَ الْمَتَوْنِ وَ الشَّرْحِ مِنْ اَدَابِ زِیَارَتِہ صَلَّی اللہ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ فَقَالَ هَذَا کَلَامٌ بِلَا دِلِیلِ
 لَیْسَ فِیْہِ شَفَاءٌ لِّعَلِیلٍ مَعَ وَرُودِ الْاَحَادِیثِ فِی النِّہٰی عَنِ التَّعْظِیْمِ وَ الْقِیَامِ مِثْلَ مَا

تفعلہ الاعاجم

ترجمہ کہ سب زندہ دار اند سجده و قیام کنان پروردگار خودشان را۔ دیر پیر و ان شال کہ فرو تنانند و نورانی
 ترسان و روزه داران مولای خودشان را۔ ہمانانند کہ بدل دادہ شدہ غرضانہا ای بالا خانہا با پنچہ کہ صبر کردند و ملاقات
 کردہ شوند در انہا بختیہ و سلامتی۔ ہمیشہ مانند گانند در انہا کہ خوش است ایں از روی قراگاہ و قیام گاہ۔ و بعد ایں
 پس میگوید آنکہ محفلِ سوئی رحمتہ مولای خود است کہ غنی است محمد مظهر عزمی نقشبندی احمدی۔ پیوستہ اور
 خدای برتر رحمتہ و بخشایش خود۔ و آیا و کند اور بغرض با عنہائی خود۔ ہر آیتہ آنکہ بیامد بر بھمدینہ منورہ در ۱۴۹۱
 یک ہزار و دوصد و نود و شش ہجری فاضلہ از اہل ہند از ایں کسان کہ خدای برتر یکیشہ از اسوی حرمین شریفین و
 بریارت روحہ حبیب خود سید کونین کہ رحمتہ خدا و سلامش بر و باد مشرف کند و میفراید شانرا تقرب نزد او صلی اللہ
 علیہ وسلم۔ و او مولوی عبدالعزیز است ہمیشہ یاد پروردگار خود را پرستندہ و عزت و ہند و دین خود را۔ و او مارا پر سید ز قیام
 دائرہ۔ و او صلی اللہ علیہ وسلم نہادین دست راست خود بر پچہ سہیت نماز ہنگام سلام خواندن برو صلی اللہ علیہ وسلم

کہ آیا او جانراست یا نہ کہیں من اور جواب ادم با پنچہ در کتا بہائی مناسک است از متون و شرحها از آداب زیارتہ او صلی اللہ علیہ وسلم پس او گفت کہ ای
 بلا دلیل است کہ در و علیل را شفا نیست یا آنکہ احادیث در نہی از تعظیم و قیام پچہ پنچہ کہ عجیب ان اورا کنندہ وارد شدہ اند

اخرجه الطبرانی فی المعجم الكبير وعن خا طيب رضى الله عنه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال من زارني بعد موتى فكما نزارني في حياتى ومن مات في احد الحرمين بعث من الامنين وعن انس رضى الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من زارني عتسيا الى المدينة كان في جوارى رواها الحافظ البيهقي كذا في الموا ^{چشم ودرترة ثواب از خدای عزوجل بر مراد} اللدنية وفي هذا الباب سبعة عشر حديثا عن سيدنا عمر بن الخطاب وعبد الله بن مسعود وعبد الله بن عمر وعبد الله بن عباس وانس بن مالك وابی هريرة وغيرهم باسناد متعده والفاظ متقاربة برواية الدارقطني والطبرانی والبيهقي وابن خزيمة وابن عساکر والبنار وابی داود الطيالسی وابی بکر بن المقرئ وابن عبد وابی جعفر العقیلی وابی الفتح ^{لامزدی} وابن ابی الدنيا وغيرهم ساقا السید السمهودی فی الوفاء والعلامة ابن حجر فی الجوهر المنظم والشیخ محمد عابد السیدی فی طالع حاشية در المختار قال الحافظ السخاوی تحت حديث من زار قبري وجبت له شفاعتي هو عند ابی الشیخ وابن ابی الدنيا وغيرهما عن ابن عمر رضى الله عنهما صحيح

دوم

سوم

ترجمہ میں حدیث رابطہ الہی در معجم کبیر بیرون آورده - و از خا طیب است رضی اللہ عنہ کہ ہر آئینہ رسول خدا صلی علیہ وسلم گفت کہ ہر کہ مر از یارت کرد پس موت من پس گویا کہ او زیارت کرد مر از زنگی من و ہر کہ مر دیکہ از مراد حرم برانگین شد از من یا فتگان - و از انس است رضی اللہ عنہ گفت کہ فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم ہر کہ مراد مر یا امید ثواب خدای کریم یسوی مدینہ باشد او در محسا لگانم - روایت کرد ہر دو را حافظ بیہقی - بخین است در مواب لدمیہ - و دریں باب ہفترہ حدیث اند از سیدنا عمر بن خطاب - و عبد اللہ بن مسعود - و عبد اللہ بن عمر - و عبد اللہ بن عباس - و انس بن مالک - و ابو ہریرہ و غیرشان رضی اللہ تعالی عنہم جمعین - با سناد ماو متعده و الفاظ متقاربه یعنی الفاظیکہ در لفظ معنی با ہم قریب دارند - بروایت دارقطنی - و طبرانی - و بیہقی - و ابن خذیمہ - و ابن عساکر - و بنار - و ابو داود و طيالسی - و ابو بکر ابن مقرئ - و ابن عدی - و ابو جعفر عقیلی - و ابو الفتح اذی - و ابن ابی الدنيا و غیرشان کہ ادرا اندہ و بیان کردہ است سید سمہودی در و فاء - و علامہ ابن حجر در جوہر منظم و شیخ محمد عابد سیدی در طالع الانوار حاشیہ در مختار - گفت حافظ سخاوی تحت حدیث من زار قبري وجبت له شفاعتي یعنی ہر کہ زیارت کرد و قبر مراد بعب شد او را شفاعت من - ایکہ اندر ابو شیح و ابن ابی الدنيا و غیر این ہر دو از ابن عمر رضی اللہ عنہما صحیح است *

دریں باب ہفترہ حدیث

ان مع بیان راویان و اختلافات و اتفاق

محدثین بر صحت و

صحیح حدیث *

وَقَالَ تَقَالِ وَقَوْمًا لِلَّهِ قَانِتِينَ وَبَيْنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابِهِ الْكِرَامُ
وَعُلَمَاءُ أَهْلِ الْإِقْلَامِ مَا يَلِيقُ فِي كُلِّ طَاعَةٍ وَعِبَادَةٍ وَذِكْرٍ وَفَكْرٍ مِنَ الْقِيَامِ وَالْقَعَمِ
وَتَقْصِيلُهُ فِي كِتَابِ الْفَقْهِ مَوْجُودٌ وَخُصَّتْ هَذِهِ الْقِرْبَةُ بِالْقِيَامِ وَالْوُقُوفِ بِالْأَحَادِثِ
وَالْأَثَارِ غَزِيَّةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ الصَّحَابَةِ وَالتَّابِعِينَ وَالْأَئِمَّةِ الْمُجْتَهِدِينَ
وَالْمُسْلِمِينَ الصَّالِحِينَ رِضْوَانُ اللَّهِ تَعَالَى عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ إِمَّا الْأَحَادِيثُ فِي وَقُوفِهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَبْرِ الْمُؤْمِنِينَ فَقَدْ رَوَى عَنْ أَبِي عُبَايَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ مَرَّ
رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَبْرِ الْمَدِينَةِ فَأَقْبَلَ عَلَيْهِمْ بِوَجْهِهِ فَقَالَ السَّلَامُ
عَلَيْكُمْ يَا أَهْلَ الْقُبُورِ يَغْفِرُ اللَّهُ لَنَا وَلَكُمْ أَنْتُمْ سَلَكْنَا وَنَحْنُ بِالْأَثَرِ أَخْرَجَهُ الْأَمَامُ الْحَافِظُ
الترمذی فی سننہ وعن ابی مویہ مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم قال انبأني
رسول الله صلى الله عليه وسلم من جوف الليل فقال اني امرت ان استغفر اهل
البقيع فانطلق معي فاناطلقت معه فلما وقف بين اظهريهم قال السلام عليكم يا اهل
المقابر لمهن لكم ما اصبحت فيه الى ان قال ثم استغفر لهم طويلا وقرأت رضى الله

اما الاحاديث التي في قوله صلوات
على قبور المؤمنين الخ

ترجمه و در مورد تقالی و قومًا لله قانتین ه بر تیزید بر ای مذا فرقی کنندگان - و نبی صلی الله علیه و سلم و اصحاب
اکرامش و علمای بزرگ امتش آنچه در طاعت و عبادت و ذکر و فکر از قیام و قعود سزاوارست بیان کرده است - و تفسیر
در کتب نقد موجود است - و ابی قربت مخصوص است بقیام و وقوف بقصاحد و ابی مویہ از صحابه و تابعین
و ائمه مجتهدین و سلم صحابین رضوان الله تعالی علیهم اجمعین - لیکن حدیثی که در وقوف او صلی الله علیه و سلم
بر گورهای مؤمنین اند - پیش از این بواسطه است رضى الله عنها گفت گزشت رسول خدا صلی الله علیه و سلم گورستان
مدینہ پیش آمد بر آنها بروی مبارک خود فرمود السلام علیکم یا اهل القبور یا یغفر الله لنا و لکم
انتم سلكنا و نحن بالاثار یعنی سلامتی باشد بر شما و اهل گورهای بخشد خدا و بر شما و شما را بشما پیشینگان ما مستند
بابان انیس - این حدیث را امام حافظ ترمذی در سنن خود بر آورده - و از ابی مویہ که مولا ی رسول خداست صلی الله علیه و سلم یعنی
او صلی الله علیه و سلم گفت بیا کرد و مرا رسول خدا صلی الله علیه و سلم از جوف لیل یعنی درونی شب پس فرمود بر من امر کرده شدم که بر ای اهل البقیع
مغفرت خواهم پس بر ویان بر ختم او صلی الله علیه و سلم پس چون با استاد بیدان بیدری نشان فرمود السلام علیکم یا اهل
المقابر لمهن لکم ما اصبحت فيه یعنی سلامتی باشد بر شما و اهل گورهای بخشد خدا و بر شما و شما را بشما پیشینگان ما مستند
کرده شدم و در آن گزشت بر من مغفرت خواست برای شما و در آن - و از عا شیم است رضى الله عنها

قالت ألا أخبركم عن رسول الله صلى الله عليه وسلم عنى وقلنا بلى قالت لما كانت ليلى انقلب الى أن قالت حتى جاء البقيع فرفع يديه ثلاث مرات واطأ القيام ثم اغترف الحديث وعنها ايضا رضى الله عنها قالت قام النبي صلى الله عليه وسلم ذات ليلة فليس ثيابه ثم خرج فامرت جارية بربو فقتبته حتى جاء البقيع فوقف فما ادناه ما شاء الله أن يقف ثم رجع الحديث اخبر الاحاد الثلاثة الحافظ الحجة ابو يزيد عمر بن شبة في اخبار المدينة الشريفة وقال حدثنا ابو داود وقال اخبرنا مبارك قال حدثنا الحسن قال اتى رسول الله صلى الله عليه وسلم على بقيع الغرقد فقام فقال السلام عليكم يا اهل القبور الحديث وبسند اخر عن أن النبي صلى الله عليه وسلم قام على اهل البقيع فقال السلام عليكم يا اهل القبور من المؤمنين والمسلمين لو تعلمون الحديث وأما الوقوف على قبر سيد المرسلين وفضل الاولين والاخرين شفيع المذنبين والرحمة للعلمين ومحبة رب السموات والارضين واول شافع واول مشفع يوم الدين عليه أتم صلوة المصلين واحمل تسليم المسلمين

ترجمہ کہ گفت آگاہ شوید خبر دہم شما را از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم از من و گفتم آری گفت چوں شب بن بود و اگر دیدار صلعم تا آنکہ گفت کہ تا بہ بقیع ہمیں ہر دو دست برداشت سہ ایر و دراز کردستان باز برگشت تا آخر حدیث - و از دست نیز رضی اللہ عنہا گفت ہر جاست نبی صلی اللہ علیہ وسلم شبی و لباس خود پوشید باز برآمد پس کینکہ خود بریرہ را ہر کردم کہ او پس اگر گفت تا آنکہ و صلعم بہ بقیع برآمد پس بالیتاد و کی نہ کرد اورا آنکہ خدا خواست بالیتاد باز برگردید الحدیث - ابں ہر سہ حدیث از حافظ الحجۃ ابو یزید عمر بن شبة در اخبار مدینہ تیریرا آورده - و گفت حدیث کرد یا را ابو داود و گفت خبر او را مبارک گفت حدیث کرد ما را حسن گفت رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بر بقیع غرقہ آمد پس بالیتاد و گفت السلام علیکم یا اهل القبور الحدیث - و بسند از و آنکہ نبی صلی اللہ علیہ وسلم بر اہل بقیع بالیتاد و گفت السلام علیکم یا اهل القبور من المؤمنین والمسلمین لو تعلمون الحدیث سلامتی باد بر شما ای اہل گورستان از مؤمنان و مسلمانان اگر دیدار شما تا آخر حدیث - و لیکن اتان بر قبر سید مرسلان و افضل پیشینیان - شفیع گہ کاران و رحمت برائی عالمیان - محبوب پروردگار آسمان و زمینیان - و اول شفاعت کنندگان و اول شفاعت کنندگان روز دین برو تمام تردد و درود خوانندگان و کامل تر تسلیم ما فی سلام فرسندگان تا ہمیشہ از ہمیشہ باد ۴

والا الوقوف على قبر سيد المرسلين

بيان وقوف قبر
نبی صلی اللہ علیہ وسلم

الی ابد الابدی فقد رآوی فی احادیث کثیرة واثار حجة کیف لا هو سیّد
القبور و منبع النور و محبّ الطیبات الالهیة و مورد فیوضات القدسیة
و هو محفوف بالملائكة المقربین و المحضر للانبیاء و المرسلین و هو الموصل الی
اعلی الدجرات و المفضی الی اقرب المثوبات . قال کعب الاحبار ما من یوم یطلع الانزل
سبعون الفامن الملائكة حتی یحجوا لبقدر النبی صلی الله علیه و سلم یضربون باحجام
و یصلون علی رسول الله صلی الله علیه و سلم حتی اذا امسوا عرجوا و هبط مثلهم فضعوا
مثل ذلك حتی اذا انشقت عند الارض خرج فی سبعین الفامن الملائكة یرفعون
اخر جلاله فی مسندة و ما احسن ما قال الامام ابو بصیر فی الابرار
هو الحبيب الذی ترجی شفاعته
لکل هول من الاهوال مقتحم
فاق النبیین فی خلق و فی خلق
ولم یبد انقلا فی علم ولا کرم
و کلمهم من رسول الله ملقوس
غرفا من البحر و شفا من الدائم
و وافقون کدیه عند حلهم
من نقطة العلم و من شکلة الحکم

ترجمه تا همیشه از همیشه باریس تحقیق روایت کرده شد در احادیث کثیره و آثار حجة یعنی انبوه و چگونه بنا شد که او سید
قبور و منبع یعنی چشمه نور و و هبط یعنی جای فرود آمدن تجلیات خداوندی و مورد یعنی جای وارد شدن
فیوضهای قدسیه است و او محفوف یعنی گرد گرفته شده است بملائکه مقربین و محضر یعنی حاضر آمدن برای انبیاء
و مرسلین است و او موصل یعنی رساننده است سوی برترین درجهای و یغفر یعنی در پابنده سوی نزدیکترین
مثوبات است گفت کعب احبار رومی است که نیست از روزی که در خنده گردنازل شود بخنده هزاران ملائکه تا آنکه گرد
گیرند قبر نبی صلی الله علیه و سلم را که بر سنده بازوهای خود و در فرسند بر رسول خدا صلی الله علیه و سلم تا آنکه هرگاه
شام کنند یا لاروند و شل شان فرود آیند و بچنان کشته تا آنکه چون زمین از وصلم بشکند نیز آید در میان نهضت از آن
که روان و ریال باشد او صلعم را و داری او را در سینه خود برآورده و و چه خوب تر است آنچه امام ابو بصیر در ذکره گفته

او چیمبی که باو چشم شفاعت دارند	بهر هر ترس ز اهوال بس میبای
بست فائق ز همه انبیاء و در سیرت و صورت	در علم و کرم نیست باو هیچ قسیری
زان منظر حق ملتمس اندایب همه سرور	چون بحر عذیبه و یک قطره زابری
استانده زهر او در حسد مرا تها	چون نقطه از علم یا شکله از حکمی

قبل اذ خال الحجر فی المسجد وروی ابن زبالة عن سلمة ابن ورد ان قال رايت
الناس بن مالك رضي الله عنه اذا سئل على النبي صلى الله عليه وسلم ياتي فيقوم أمّا
انتهى نقل هذه الاخبار كلها السيد السهمي في وفاء الوفا باخبار المصطفى
وخرج سيدنا عمر رضي الله عنه الى منبر رسول الله صلى الله عليه وسلم فاذا معاذ
بن جبل قائم يكي عند قبر رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال ما يبكيك يا معاذ
الحديث أخرجه الحافظ البزار في مسنده نقله مولانا عابد السند في حاشيته
على الدر المختار وروى يحيى بن الحسن العلوي عن ابن أبي فديك قال سمعت بعض
من ادركت يقول بلغنا ان من وقف عند قبر النبي صلى الله عليه وسلم فقال يا الله
وملائكتك يصلون على النبي يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليماً صلى
الله على سيدنا محمد وسلم وفي رواية صلى الله عليك يا رسول الله يقولها سبعين
مرة ناداه ملاك صلى الله عليك يا فلان لم تسقط لك اليوم حاجة كذا في السبق
الشامية واما استقبال قبر الشريف الذي هو قبلة الامم واولاد من العلويين

ترجمہ پیش از داخل کردن حجره شریف در مسجد۔ در روایت کرد ابن زبالة او سلمة ابن ورد ان گفت که دیدم بعضی را
ماکرب را یعنی اسد عثمانی هرگاه سلام میفرستاد بر منی صلی الله علیه وسلم می آمد پس می استاده پیش او می ایستاد این همه اخبار را
سهمودی در وفاء الوفا باخبار دار المصطفی نقل کرده است۔ ویرا عمر سیدنا عمر رضي الله عنه سؤی منبر رسول خدا صلی
علیه وسلم پس ناگاه دید معاذ بن جبل رضی استاده میگردد نزد قبر رسول خدا صلی الله علیه وسلم پس گفت چه می گریه می کنی
ای معاذ! الحديث۔ این حدیث را حافظ بزار در مسنده خود بر آورده که مولانا عابد سندى در حاشیه خود در مختار او را نقل
کرده۔ در روایت کرد یحیی بن حسن العلوی از سید ابی فدیك که گفت شنیدم از بعضی کس که در اینم می گفتم که بر سید
آنکه کسی بایستاد نزد قبر منی صلی الله علیه وسلم پس گفت ان الله وملائکته يصلون على النبي يا ايها الذين امنوا صلوا عليه وسلموا تسليماً
امروا صلوٰة عليه وسلموا تسليماً صلى الله على سيدنا محمد ودر روایتی است صلی الله عليك
يا رسول الله که میگوید او را معاذ بار۔ ترا که داد از فرشته صلی الله عليك يا فلان لم تسقط لك اليوم
حاجة یعنی رحمت کرد خدا بر تو اسے فلان امر و زیچ جابسته برائی تو نیفتاد و ساقط نشد۔ همچنین است
در سرة شامیه۔ و لیکن استقبال یعنی روبرو آوردن قبر شریف او را صلعم آنکه او قبله ارواح
و شباح یعنی کالبر ما از علموین

والتفليين بل الخلائق اجمعين واستند بالقبلة فقد روى سراج الامم واما
 الامامة الامام ابو حنيفة رضي الله عنه في مسنده عن ابن عمر رضي الله عنهما قال
 من السنة ان ياتي قبر رسول الله صلى الله عليه وسلم من قبل القبلة وتجعل ظهره الى
 القبلة وتستقبل القبر الشريف بوجهك ثم تقول السلام عليك ايها النبي المكرم
 رحمة الله وبركاته نقله عنه محقق الحقيقة الكمال ابن الهمام وكذا تبعه في النقل
 السيد السمرهودي في الوفا وروى الامام ابو حنيفة رحمه عن ايوب السخيتاني
 انه دنا من قبر النبي صلى الله عليه وسلم مستند بالقبلة متوجها الى التربة ثم سلم عليه
 صلى الله عليه وسلم فلبس الباء حتى كاد ان يغشي عليه اخرج الحافظ طلحة بن محمد في مسنده
 الامام ابو حنيفة رحمه بسنده عنه اورده العلامة محمد بن محمد الخوارزمي في جامع
 المسانيد وقال المحدث محمد الدين الفيريزي ابا دى اللغوي روي عن الامام الجليل
 عبد الرحمن بن عبد الله بن المبارك قال سمعت ابا حنيفة رحمه يقول قدم ايوب
 السخيتاني وانا بالمدينة فقلت لا طرب ما يصنع فجعل ظهره هابلي القبلة وجهه هاما
 يلى وجه رسول الله صلى الله عليه وسلم وبكى غير متبالي فقام مقام رجل فقيه نقله السيد

توجه وسفيلان بل كبر خلقها في خلاست. وبشت دادن قبله را پس تحقيق روايت كرد سراج ائمه واما امام ابو حنيفة
 يعني ائمه پير خود از ابن عمر رضي الله عنهما كه گفت از سنت است كه بياي قبر رسول خدا صلى الله عليه وسلم يعني رحمت خدا را در بر و از
 سمت قبله و بكني پشت خود سوي قبله در آوري قبر شريف. ابروي خود را زنگولي السلام عليك ايها النبي الكريم و رحمة الله
 ديگر كه نقل كرد او را از محقق حقيقت كمال ابن همام. و تخمين پيروي كرد او را در نقل سبيده هودي در وفا. و روايت كرد ابا
 ابو حنيفة رحمه از ايوب سخيتاني كه ائمه او را يك شذر از قبر نبوي صلى الله عليه وسلم پشت دهنده قبله راورد آورده سوي تربت مبارك. پس بوسه
 سلام كرد و در شتر و يا در گريه او را غلبه كرد تا كه نزد يك شتر كه پيوش شود بر خود. او را حافظ طلحة بن محمد آورده كه در سند امام ابو حنيفة
 است بشنازو. و علامه محمد بن محمود خوارزمي در جامع مسانيد او را وارد كرده. و گفت حديث محمد الدين فيروز ابا دى اللغوي كه روايت كرده
 از امام جليل ابو عبد الرحمن از عبد الله بن مبارك كه گفت شنيدم ابو حنيفة رحمه را كه ميگويده. بياي ايوب سخيتاني و بن بهرينه پس بگفتم بفرما
 هنوز نخواهم ديد آنچه او ميكند. پس بگرد او پشت خود از آنچه كه او نزديك است قبله را. در و آورد و از آنچه كه او نزديك است
 مبارك رسول خدا صلى الله عليه وسلم را. و گريه كرد غير ناله كنده. پس بايست و بجاي مرد فقيه. نقل كرده اورا سيد

السهمودی فی الوفا وراوی ابن وهب عن ملائک انه قال اذا سلم علی النبی صلی
 الله علیه وسلم یقف للدماء ووجهه الی القبر الشریف لا الی القبلة وعن ابن
 حمید قال ناظر ابو جعفر امیر المؤمنین مالکاً فی مسجد رسول الله صلی الله علیه
 وسلم فقال مالک یا امیر المؤمنین لا ترفع صوتک فی هذا المسجد فان الله اذا
 قوماً فقال لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الایه ومدح قوماً فقال ان
 الذین یعصون اصواتهم عند رسول الله الایه ودم قوماً فقال ان الذین
 ینادونک من وراء الحجرات الایه وان حرمتہ میناً کحرمته حیاً فاستکان لها ابو
 جعفر فقال یا ابا عبد الله استقبل القبلة وادعوا ام استقبل رسول الله صلی
 الله علیه وسلم فقال ولم تصرف وجهک عنه وهو وسیلتک ووسیلۃ ابیک
 ادم علیه السلام الی الله تعالی يوم القيمة بل استقبله واستشفع به فیشفعه
 اخرجه الحافظ القاضی عیاض فی الشفاء بتعظیم حقوق المصطفی بسند جید
 وقد اتفق العلماء علی انه علی الصلوة والسلام حی فی قبره الشریف یعلم بزار

ترجمہ سید سہودی در وفا و روایت کرد این ملائک از ابن وهب گفت هرگاه سلام میکردا بر نبی صلی الله علیه وسلم باید که
 برای دعا و روی خود سوی قبر شریف دمشق نه سوگند قبله - و از ابن حمید است که گفت مناظره کرد ابو جعفر امیر المؤمنین
 مالک رضی الله عنه در مسجد رسول خدا صلی الله علیه وسلم پس گفت مالک یا امیر المؤمنین آواز خود درین مسجد بلند نکن -
 پس تحقیق خدای برتر ادب کرده است قومی را - و فرمود در سورۃ حجرات که لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی الایه یعنی
 بلند مکنید آواز خود را بر آواز نبی الخ - و تفسیر کرد قومی را و گفت ان الذین یعصون اصواتهم عند رسول الله
 الایه در سورۃ حجرات یعنی بر آئینہ آنکه پست کنند آوازهای خود را بر آواز رسول خدا الخ و دم کرد قومی را و گفت ان الذین
 ینادونک من وراء الحجرات الایه در سورۃ حجرات یعنی بر آئینہ آنکه ترا آواز میخوانند از بیرون حجره الخ - حال آنکه حضرت
 او صلعم در حال موت هیچ حرمت ادبست در حیات پس پست کرد آواز را ابو جعفر و گفت ای ابا عبد الله قبله روازم و دعا کنم یا
 رسول خدا را صلی الله علیه وسلم روازم - پس گفت مالک رضی الله عنه و چرا بگردانی روی خود از وصلعم که او وسیلۃ است
 و وسیلۃ پر تو آدم علیه السلام سوی خدای برتر و ز قیامت بیکه روی با آواز و شفاعت خواه پس او شفع گردید
 او را - بر آورده او را حافظ قاضی عیاض در شفاء بتعظیم حقوق مصطفی بسند جید و تازه - و تحقیق اتفاق کرده
 علماء بر آنکه او علی الصلوة والسلام زنده است در قبر شریف خود - میدانند از آن خود را

غلیتقبله الزائر و لیستدبر الکعبه و قدس استدار الخطیب الکعبه للسامعین
 واستحب العلماء استدار القوم الکعبه عند استقبال المدرس ولو بالسجده
 فلاجله علیه الصلوٰۃ والسلام اولی واحوی قاله مولنا الشیخ عابد السندی ثم
 المدنی فی حاشیه الد المختار و اما وضع الیمین علی الشمال فی الزیارة کما فی الصلوٰۃ
 ففی الشفاء قال بعضهم رأیت النس ابن مالک اتی قبر النبی صلی الله علیه وسلم
 فوقف فرفع یدیه حتی ظننت انه افتتح الصلوٰۃ فسلم علی النبی صلی الله علیه وسلم
 ثم اصرَفَ قلت کذا علقه الحافظ و قد اوردہ الحافظ السخاوی فی القول البدیع
 فی الصلوٰۃ علی الحبيب الشفیع و لفظه اخرج ابن ابی الدنیا و من طریقہ البیهقی فی
 الشعب من حدیث عبد الله بن مسیب بن ابی امامه رضی الله عنه قال رأیت النس بن
 مالک رضی الله عنه اتی قبر النبی صلی الله علیه وسلم فوقف فرفع یدیه حتی ظننا انه
 افتتح الصلوٰۃ فسلم علی النبی صلی الله علیه وسلم ثم اصرَفَ و معناہ ان سیدنا انس بن
 مالک رضی الله عنه ہمارا رفع یدیه من الرکبتین الی قریب الصد و وضع الیمین علی البیس

و ما فوق یمین علی الشمال فی الزیارة کما فی الصلوٰۃ

پشت کعبه سجدہ استدار کعبہ و استقبال مجہول صحیح است

بیان اتفاق علماء زیارات و غیرہ

میان دست نهادن راست بر چپ در زیارت

چپ بر چپ است باز

توجه پس باید کہ زائر و روار و بایکہ کعبہ البیت دہر و تحقیق سنین است خطیب البیت و اذن کعبہ
 بر ای سامعین - و علماء استحب مشہد البیت و اذن قوم کعبہ وقت استقبال مدرس اگرچہ در مسجد حرام باشد
 پس بہر او علیہ الصلوٰۃ والسلام اولی و احری است یعنی مناسب تر و سزاوارتر است - گفتہ است اول
 مولنا شیخ عابد سندی ثم المدنی در حاشیہ و مختار - و لیکن در زیارت دست راست بر چپ نهادن چنانچہ
 در غار پس در شفا است - گفت بعض نشان کہ دیدم انس ابن مالک را رفت کہ بیامد قبر نبی صلی الله علیه وسلم
 را و استاد پس برداشت ہر دو دست تا آنکہ گمان کردم تحقیق او نماز را بگذاشت - پس سلام کرد بر نبی صلی الله علیه وسلم
 و سلم باز برگشت - گفتم عجین است - تعلیق کرد او را حافظ - و تحقیق بیان کردہ او را حافظ سخاوی در کتاب
 قول البیہقی فی الصلوٰۃ علی الحبيب الشفیع - و ابن ابی الدنیا لفظش بر آورده - و از طریق ابو یوسف در شفاء
 عبد الله بن مسیب بن عبد الله بن ابی امامه رضی الله عنه گفت دیدم انس ابن مالک رضی الله عنه کہ بیامد قبر نبی صلی
 الله علیه وسلم را پس بایستاد و ہر دو دست نمود برداشت تا آنکہ گمان کردم کہ او افتتاح نماز کردہ است پس
 سلام داد بر نبی صلی الله علیه وسلم باز برگشت - و معنی او آنکہ سیدنا انس ابن مالک رضی الله عنه ہما ہر
 دست خود از ہر دو زانو تا قریب سیدین برداشت و راست را بر چپ

فوق السمرۃ او تحتہا فظن الرأی انه افتتح الصلوۃ وَاَلَا فالرفع بطریق الدعاء لیس
 محلی للاشتباہ والظن قائل وبِالْوَقْفِ علی هیئۃ الصلوۃ عمل جمہور المسلمین
 المتقدمین والمتأخرین السابقین واللاحقین من الحنفیۃ والشافعیۃ المالکیۃ
 والحنبلیۃ وقد صرح بذلك فی کتاب المناسک وقال الکروانی عمدة العلماء
 الحنفیۃ ویضع یدیه علی شمالہ کما فی الصلوۃ وكذلك السید السمهودی فی
 الوفا والعلامة الشیخ محمد بن یوسف الشامی فی سیرۃ النبویۃ واما الشافعیۃ
 العلامة ابن حجر الہیثمی فی الجوهر المنظم وراس الحنفیۃ الملاحۃ اللہ السندی
 وتبعہ الملا علی القاری وغیرہم من المتأخرین اصحاب الشرح والفتاویٰ کاشار
 الدہلوی الشیخ عبد الحق والشیخ محمد عبد السندی قسبت ان هذا الوقوف القیام
 انما هو فی الحقیقۃ للہ عز وجل کالقیام والوقوف بعرفۃ وفردلفۃ والمشاعر العظام
 للدعاء والابتہال الی اللہ الملک العلام غیر ان هناك استقبال وتوجہ الی الکعبۃ
 الشرقیۃ الی ہی بیتہ وحرۃہ فی هذا استقبال وتوجہ الی سید الانبیاء والمرسلین
 وافضل الخلائق اجمعین الذی ہو حبیبہ وحلیلہ صلی اللہ علیہ وسلم
 ترجمہ بالا آیات یا زیرات بہا و پس سیندو گمان کرد کہ تحقیق او نماز شروع کردہ ورنہ پس بر پشتین بطریق و
 محل اشتباہ و ظن نیست پس بیانیش سوا شاہون بر سبت نماز عمل جمہور مسلمانان پیشینیان و متأخرین سابقین و لاحقین
 ہست از حنفیہ و شافعیہ و مالکیہ و حنبلیہ و تحقیق تصریح کردہ شد باین در کتاب مناسک و گفتہ کہ بانی کہ عمرہ
 علما و حنفیہ ہست و بہند او دست راست خود را بر چپ خود بخود در نماز و پنجپاں سید سمہودی در وفا و علامہ شیخ محمد بن
 یوسف شامی در سیرت نبویہ و امام شافعیہ علامہ ابن حجر ہیثمی در جوهر المنظم و سر حنفیہ الملاحۃ السندی گفتہ و پیرای
 کرد او ملا علی قاری و غیر شاہان از متأخرین اصحاب شارحین و فتاویٰ و پچھو شارح دہلوی شیخ عبد الحق و شیخ
 محمد عبد السندی پس ثابت شد کہ تحقیق ایں وقوف و قیام جز ایں نیست کہ او در حقیقت برای خدای عز وجل است
 بخجہ قیام و وقوف برای عرۃ و فردلفۃ و مشاعر عظام است برای دعا و زاری کردن سوی خدای ملک
 علامہ بے آنکہ اینجا استقبال و توجہ ہست سوئے کعبہ شریفہ کہ او بیت و حرۃ او ہست و درینکہ
 استقبال و توجہ سوی سید انبیاء و مرسلین و افضل الخلائق است بتمامہ آنکہ او حبیب و دوست خلیل
 او صلی اللہ علیہ وسلم

فما مل فی الفرق والتفاوت بینہما اتفقہم ان هذا الفضل یجلی ظل صحبتہ صلی اللہ علیہ وسلم التي هی افضل مراتب القرب اذ هو مناجات ومحادثة مع صلی اللہ علیہ وسلم فقد روی ابوداؤد عن حدیث ابی ہریرۃ رضی اللہ عنہ ان صلی اللہ علیہ وسلم قال ما من مسلم یشکر علی الا ان الله علی روحی حتی اراد علی السلام وعند ابی شیبہ من حدیث ابی ہریرۃ مرفوعاً عن صلی اللہ علیہ وسلم عند قبری سمعته ومن صلی علی نائياً بلغته ذکرہ القاضی عیاض فی الشفاء وغز سلیمان بن سحیم وهو التابعی قال رایت النبی صلی اللہ علیہ وسلم فی النوم فقلت یا رسول الله هؤلاء الذین یأتونک فیسلونک علیک اتفقہم سلاہم قال نعم وَاَرَادَ عَلَیْہِمْ کَذَاتِ الْمَوْہِبِ الدُّنْیَہِ وَکَاجِلِ ذَٰلِکَ نَزَادَ اهل العلم والعرفان والمشترفین بمراتب القرب والاحسان فی التادب فی الزیارة الشریفۃ ونہو اعلیہ والذوا علی تمام الخشوع والخشوع کمال التاکید وینو اافیہ من السنن والآداب والمستحیات قال الامام الغزالی رحمہ اللہ تعالی فی الاحیاء

فی التادب فی الزیارة الشریفۃ

ترجمہ پس در فرق و تفاوت در میان ہر دو بیانیش - در باب کہ بر آئینہ این فضل بر تجلی عکس صحبت اوست صلی اللہ علیہ وسلم آنکہ افضل مراتب قرب بہت از آنکہ او مناجات بہت و باہم حدیث کردن یا او صلی اللہ علیہ وسلم پس تحقیق روایت کرد ابوداؤد از حدیث ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ کہ بر آئینہ او صلی اللہ علیہ وسلم فرمود نسبت سلام فرستہ کہ برین سلام میدہد مگر خدائی برتر برین روح ملکہ کردہ بہت تاکہ سلام را برورد کہم - و نزلان ابی شیبہ از حدیث ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ بطور مرفوع کہ کہ در دوزخ خواند برین نزد گوشتن می شنوم اورا - و ہر کہ در دوزخ خواند برین از دوزخی و فضل برسانم اورا - ذکر کردہ اورا قاضی عیاض در شفاء - و از سلیمان بن سحیم است کہ قوالی است گفت نبی صلی اللہ علیہ وسلم را دیدم در خواب پس گفتم یا رسول الله ایماں کہ بتومی آیند و بر تو سلام میرسانند یا سلام شان می ہنمی فرمود آری - و روحی کم بر ایشان بہچنان در مواہب لدنیہ است - و بیان برین اہل علم و عرفان و شرف یافتگان بمراتب قرب و احسان با دلب و دشمن در زیارت شریفہ افزونی کردند - و ہر دو تنبہ نمودند و اگر بی دادند و تاکید ہر دو تمام تر بہ تمام خضوع و خشوع فرمودند - و ہر چہ در واد مستحیات و آداب و مستحیات بہت در بیان آوردند - گفت امام غزالی رحمہ اللہ تعالی در احیاء

احادیث و آثار اسلام و حدیث اسلام و حدیث اسلام

تاکید بر زیارت شریفہ و حدیث شریفہ و حدیث شریفہ

وَأَعْلَمَ أَنَّهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَامٌ بِحُضُورِكَ وَقِيَامِكَ وَبِزِيَارَتِكَ وَأَنَّهُ يَبْلُغُ صَلَاتُكَ
وَصَلَوَاتُكَ فَمَثَلُ صُورَتِهِ الْكَرِيمَةِ فِي خِيَالِكَ وَاحْضَرِ عَظِيمَ رُبِّيَّتِهِ فِي قَلْبِكَ وَبُغْنِي
أَنْ تَقِفَ بَيْنَ يَدَيْهِ كَمَا وَصَفْنَا وَتُزَوِّهِ مِثْلًا كَأَنَّكَ تَزُورُهُ حَيًّا أَتَمَّ كَذَلِكَ الْوَقْفِ
وَقَالَ فِي السِّيَرَةِ الشَّامِيَةِ وَلِيَنْظُرَ الزَّائِرُ فِي حَالٍ وَقُوفِهِ إِلَى اسْفَلٍ مَا يَسْتَقْبِلُهُ مِنْ
جَدَارِ الْحَجَرِ الشَّرِيفَةِ مَلْتَرَمًا لِلْحَيَاءِ وَالْأَدَبِ التَّامِ فِي ظَاهِرِهِ وَبَاطِنِهِ اِسْتَهْوَى
قَالَ لِلْعَلَامَةِ الشَّيْخِ رَحِمَهُ اللَّهُ أَسْتَدُّ فِي لِبَاسِ الْمَنَاسِكِ فِي الرِّيَاقِ ثُمَّ قَضَى
الزَّائِرُ التَّوَحُّجَ إِلَى الْقَبْرِ الْمُقَدَّسِ وَفَرَّغَ الْقَلْبَ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مِنْ أُمُورِ الدُّنْيَا وَأَقْبَلَ بِكَلْبَتِهِ
لَمَّا هُوَ بِجَدْوَاهُ لِيَصْلُمَ قَلْبَهُ لِاسْتِمْدَادِهِ مِنْهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَحَرَامٌ عَلَى قَلْبٍ شُغْلٌ
بِقَادُورَاتِ الدُّنْيَا مِنَ الشَّهَوَاتِ وَالْأَمْرَاتِ أَنْ يَصِلَ إِلَيْهِ مِنْ ذَلِكَ شَيْءٌ بَلْ رِبَا
يَخْشَى عَلَيْهِ مِنْ نَوْعٍ مَقْتٍ وَأَعْرَاضٍ وَالْعِبَادُ بِاللَّهِ تَعَالَى مِنْ ذَلِكَ فَلْيَجْتَهِدْ مِنْ
ذَلِكَ التَّفَرُّغِ مَا امْكُنْ وَلْيَلِ احْظَمْ ذَلِكَ لاسْتِمْدَادٍ مِنْ سَعَةِ عَفْوِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
وَعُطْفِهِ وَرَافَتِهِ أَنْ يَسَاحِبَ فِيمَا عَجَزَ عَنْ إِرَاقَتِهِ مِنْ قَلْبِهِ

ترجمہ دیکھو کہ ہر مینہ او صلعم عالم و دانا است بحضور تو و قیام تو و زیارت تو۔ وہر آئینہ آنکہ سلام تو و درود تو اور
بیر سرد۔ پس نقش کن صورت کریم او در خیال خود۔ و حاضر کن رتبہ عظیم او در قلب خود۔ و می زبیر آنکہ استادہ شوق
تو پیش او صلعم چنانکہ وصفت کردیم۔ و زیارت کنی او در حالت حیات یا بعد از حیات یا بعد از حیات
یا بعد از حیات است در کتاب وفا۔ و گفت در سیرت شامیہ و باید کہ زائر در حال و قوف خود نظر در شستن سوی زیرین ایچہ
کر و برد شود اور از دیوار حجرہ شریف لازم گیر برای حیا و ادب کامل در ظاہر و باطن خود انتہی۔ و گفت علامہ
شیخ رحمت اسدندی در کتاب لباب المناسک در زیارت۔ یا ز قصد کرد او یعنی زائر رو آوردن را سوی قبر مقدس
و دل را فراق کرو از ہر چیز از امور دنیائے و روی آورد بہ تمامہ برای ایچہ کہ او در پیئے او است تاکہ دلش اصلاح یابد برا
یاری گرفتن از وصلی اسد علیہ وسلم۔ و حرام است بر دلی کہ شغل گرفتہ است بہ بلید بہای دنیا از خواہشات و ارادت
آنکہ بہ پیوند سوسے او از پی چیز بلکہ لبسا است کہ برو خوف میشود از قسم مقتت و اعراض یعنی از قبیل دشمنی
و در گردانی برو اندیشہ باشد العباد باللہ تَعَالَى مِنْ ذَلِكَ یعنی نہاہ بخدا بر نوازیں۔ پس باید کہ بکوشید ایچہ
بنواند از پی فراغ حاصل کردن۔ و باید کہ نگاہ را باین سمت دارد از وسعت عفو او صلعم اسد علیہ وسلم و عطوفت او و در
او تاکہ آسانی دہد او را این سمت دارد ایچہ کہ عاجز است او از دور کردن او و دل خود +

ترا دمولا نا الشیخ محمد عابد و لیبیقن آنہ یذکر کلام من الزائرین بما یناسب ما هو علیہ
وانہ خلیفۃ اللہ الاعظم یطی من یشاء و یمنع من یشاء و قومت الیہ خزان کریم
ولا یصل الی اللہ تعالیٰ احد الا من طریقہ انتہی قال ثم توجه مع رعاۃ غایتہ الی
فقام تجاہ الوجہ الشریف متواضعاً خاشعاً مع الذلہ والا نکسار والخشوع والوقار
غاض الطرف مکفون الجوارح فانزع القلب اضغایمہ علی شامہ مستقبل اللو جہ
الکریم مستند الی القبلة تجاہ سماء الفضة علی غوار یتر اذرع الاقل من الساریقہ
عند لیسہ الکریم ناظر الی الارض اوالی اسفل ما لستقبلہ من الحجۃ الشریفۃ محترماً
عن الاشتغال النظر بما هو هنالك من الزینۃ ممتثلًا لصورۃ الکرامۃ فی خیالک
مستشعرًا بانہ علی الصلوۃ والسلام عالم بحضوک قیامک وسلاک مستحضر اعظمۃ
وجلالۃ و شرف و قد لہ صلی اللہ علیہ وسلم ثم قال مسلماً مقتصدًا من غیر رجع
ولا اخفاء بحضور و حیاء السلام علیک ایھا النبی ورحمۃ اللہ وبرکاتہ السلام علیک

توجہ و مولانا شیخ محمد عابد انجمن افروہ۔ و باید کہ یقین کند کہ ہر آنہ او صلعم ہادی سینکدہ ہا الزائرین بانچہ
مناسب می شود انچہ را کہ او بروست۔ و ہر آنہ او خلیفہ اعظم است از خدا۔ بختہ ہر کر کہ می خواہد او باز دارد کسی را
کریم خواہد کہ خرمینہا کریم او تعالیٰ سوئی او سپردہ شدہ۔ و نہ ہر کسی سوئی فدا می ترگز از طریق او انتہی۔ گفت
باز روا درو با نگاہ است غایت اوی پس بالستاد رو بروی شریف قریب کدال و ترسار با دلست و نکسار
و ترس و وقار ای با ہستکی کار حتم فرو ہشتہ جو آرج باز داشتہ ای اعضا را جمع آوردہ بآدل فانزع دست
خود بر چپ خود نہادہ روی کریم را پیش گرفتہ ای قبلہ نمودہ۔ و قبلہ را پشت دادہ۔ و تقابلہ بچہ نقوہ کہ قبلہ
بچہ چہار دہست نہ کمتر از ستونیکہ نزد سر کریم او است صلی اللہ علیہ وسلم۔ و نگاہ سوئی زمین یا سوئی
فروتر۔ انچہ کہ او را درویر و شود از حجرہ شریف۔ کنارہ کشاں ادا اشتغال نظر بانچہ کہ او انجا است از
نقش کماں صورت کریم او در دل خود دانندہ و آگاہان در دل خود بانچہ او علیہ الصلوۃ والسلام
ب حضور تو و قیام تو و سلام تو عالم دانانست۔ و عظمت و جلالت و قد لہ صلی اللہ علیہ وسلم رذل
موجود و حاضر ہشتہ ہا باز گفت سلام گو یار میا دروی را نگاہ از غیر لہر کردن او از و بہت کردہ یعنی
باوسطہ و از حضور و حیاء السلام علیک ایھا الشیخ ورحمۃ اللہ وبرکاتہ
یعنی سلامتی با بر تو اسے نبی و رحمت خدا و برکتہ اسے او باوہ

طریق سلام بحضور کریم
صلی اللہ علیہ وسلم

فی الدوب فی زیارۃ ابوبکر الصدیق

فی الدوب فی زیارۃ عمر الفاروق

بیان در ادب نمودن در زیارت حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ *

بیان در ادب نمودن در زیارت حضرت عمر فاروق رضی اللہ عنہ

فیقول یا رسول اللہ اسألك الشفاعة ثلاثاً قال شارحه الملا علی القاری انه
 اقل مراتب الاحار ولا یبعد ان یکون اشارۃ الی طلبہا فی المقامات الثلثۃ من الصفا
 والبرئخ والاخرۃ قال فی اللباب ثم یتاخر الی صوب یمینہ قد ذراع فیسلم علی
 خلیفۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الی بکر الصدیق رضی اللہ عنہ فیقول
 السلام علیک یا خلیفۃ رسول اللہ السلام علیک یا صبی رسول اللہ السلام علیک
 یا صاحب رسول اللہ السلام علیک یا وزیر رسول اللہ السلام یا ثانی رسول اللہ
 فی الغار ورفیقہ فی الاسفار وامینہ علی الاسرار السلام علیک یا علم المهاجرین
 والا نصار السلام علیک یا من اعتنقہ اللہ من النار السلام علیک ورحمۃ
 اللہ وبرکاتہ تجزاک اللہ عن رسولہ وعن الاسلام واهلہ خیر الجزاء ورضی اللہ
 عنک احسن الرضاء ثم یتاخر الی یمینہ قد ذراع فیقول السلام علیک یا امیر

المؤمنین عمر الفاروق

ترجمہ پس گوید یا رسول اللہ اسألك الشفاعة یعنی ای رسول خدا تو شفاعت بخوانم۔ سہ بار۔ گفت شایع او را
 علی قاری ہم از انکہ اکثر متہائی زاری است۔ و دور نباشد کہ او اشارۃ شود سوی طلب شفاعت بہ مقامات کہ از دنیا و برتر
 و آخرت است۔ گفت در کتاب بزم آید سوی جانب راست و باندازد یک گز پس سلام دہد بر خلیفہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم
 حضرت ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ پس بگوید السلام علیک یا خلیفۃ رسول اللہ یعنی سلام بر تو ای خلیفہ رسول خدا السلام
 علیک یا صبی رسول اللہ یعنی سلام بر تو ای برگزیدہ رسول خدا السلام علیک یا صاحب رسول اللہ یعنی سلام بر تو ای
 رسول خدا السلام علیک یا وزیر رسول اللہ یعنی سلام بر تو ای وزیر رسول خدا السلام علیک یا ثانی رسول اللہ
 فی الغار ورفیقہ فی الاسفار وامینہ علی الاسرار یعنی سلام بر تو ای دوم رسول خدا در غار و بہرہ او سفر و امین او برتر
 الاسلام علیک یا علم المهاجرین والا نصار یعنی سلام بر تو ای راہت ہجرت کنندگان و یاری دہندگان۔
 السلام علیک یا من اعتنقہ اللہ من النار یعنی سلام بر تو ای آنکہ آزاد کرد او را حدای برتر از آتش الشلا
 علیک ورحمۃ اللہ وبرکاتہ تجزاک اللہ عن رسولہ وعن الاسلام واهلہ خیر الجزاء ورضی اللہ
 عنک احسن الرضاء یعنی سلام بر تو و رحمت خدا و برکتہائے او بدل داد ترا خدا۔ بے برتر از رسول
 خود و از اسلام و اہل اسلام بہتر جزا۔ و خوشتر شد خدا بے برتر از تو خوب تر خوشتر وی۔ باز
 پس آید سوئے راست او قدر یک گز پس گوید السلام علیک یا امیر المؤمنین عمر
 الفاروق یعنی سلام بر تو اے سردار مومنان حضرت عمر فاروق رضی

السلام عليك يا من كمل الله به اربعين السلام عليك يا من استجاب الله فيه
دعوة خاتم النبيين السلام عليك يا من اظهر الله به الدين السلام عليك يا
من اعز الله به الدين السلام عليك يا من نطق بالصواب ووافق قول المحكم
الكتاب السلام عليك يا من عاش حميداً وخرج من الدنيا شهيداً اجزاك الله
عن نبيه وخليفته وامته خيراً السلام عليك ورحمة الله وبركاته ثم يرجع
قد رخصت ذراع فيقف بين الصديق والفاروق فيقول السلام عليكما يا
صاحبى رسول الله صلى الله عليه وسلم الى ان قال ثم يرجع الى حبال وجه النبي
صلى الله عليه وسلم ويقف عند القبر لا قدس على قدر راحه او اقل فيحمد الله
تعالى وثني عليه ويحجده ويصلي على النبي صلى الله عليه وسلم وليستفتح به الى ربه
ويلعوا فتايد به ليفسيه ولوالديه واسياخيه ومن شاء من اذاريه واخوانه

ثم يرجع الى حبال وجه النبي صلى الله عليه وسلم

ترجمه السلام عليك يا من كمل الله به اربعين يعني سلام برتوای آنکه کامل کرد با خدا
برتر عدد و جنگی را از مؤمنین السلام عليك يا من استجاب الله فيه دعوة خاتم النبيين يعني سلام
برتوای آنکه قبول فرمود خدای برتر در حق او دعوت خاتم انبیاء السلام عليك يا من اظهر الله به الدين
يعني سلام برتوای آنکه پشت داد خدای برتر با دین را السلام عليك يا من اعز الله به الدين
يعني سلام برتوای آنکه عزت داد خدای برتر با دین را السلام عليك يا من نطق بالصواب ووافق
قوله محكم الكتاب يعني سلام برتوای آنکه گویا شد بصواب و موافقت کرد قول او کتاب مضبوط را سلام
عليك يا من عاش حميداً وخرج من الدنيا شهيداً اجزاك الله عن نبيه وخليفته وامته
خبيراً يعني سلام برتوای آنکه درنگی کرد ستوده و بیرون شد از دنیا شهادت کنان بدو داد از خدای برتر از نبی خود
وخليفته او وامته او بهتر السلام عليك ورحمة الله وبركاته یعنی سلام بر تو و رحمت خدا و بر کتفهای او
باز برگرد و قدر نیم گزین با ایستد و بیان حضرت صدیق و فاروق رضی الله عنهما پس بگوید السلام عليكما یا صاحبی
رسول الله صلى الله عليه وسلم یعنی سلام بر شما ای هر دو یاران رسول خدا صلی الله علیه و سلم تا آنکه گفت - باز برگرد
سوی قرب روی نبی صلی الله علیه و سلم و با ایستد نزد قبر اقدس بر قدر یک نیره یا کمتر پس حمد گوید خدای برتر را و شفاعت
بر او و تحجید گوید او را و در دو خواند بر نبی صلی الله علیه و سلم و شفاعت خواهر یا بر سوی پروردگار خود و دعا بخواند بر او
دست برداشته برای نفس خود و والدین خود را و شیوخ خود را و برای هر کس که خواهد از نزدیکان خود و برادران خود

بیان این آیه شریفه عز و جل و از او محض است
و استعاذی خود و زیارت حضرت سید العظمی و انوار الشیخ

ولم یمن اوصاءه و سائر المسلمین الی ان قال وحسن ان یقول اللهم انک
 قلت وانت اصدق القائلین و لو انهم اذ ظلموا انفسهم جاءواک الای
 جنناک ظالمین لانفسنا مستغفرین من ذنوبنا فاشفع لنا واسأله ان یمن علینا
 بسائر طلباتنا و یجشرنائی زمرۃ عبادہ الصالحین الی اخره قال شارح الملل علی
 القاری علیہ رحمۃ ربہ الباری و اما ما اعتناہ الناس من لاتیان خلف الحجۃ البکر
 لزیارتہ فاطمہ الزہراء رضی اللہ عنہا فلا یاس بہ لانه قد قیل ان هناك قبرہا و
 ہوا لاطہرا نہ تہی۔ ثمر ان طال بہ القیام یجلس لیکثر من الصلوۃ و التسلیح علیہ
 و لا ولی ان یجلس مفترشا و متورکا اوجائبا علی رکبئہ فان ذلک لیتق بالادب
 معہ صلی اللہ علیہ وسلم من التربعیع و نحوہ ذکر العلامة ابن حجر المکی فی البحر
 المنظم و قال الشیخ رحمۃ اللہ السدی فی لباب المناکب فصل فی زیارتہ

فی الباب فی زیارتہ الی البقیع

و شہداء احدی

ترجمہ درہای کسی کہ وصیت کرد اولیئمہ سلمان را تا آنکہ گفت . و نیکی است کہ گوید . اللهم انک
 قلت وانت اصدق القائلین و لو انهم اذ ظلموا انفسهم جاءواک الای جنناک ظالمین
 لانفسنا مستغفرین من ذنوبنا فاشفع لنا واسأله ان یمن علینا بسائر طلباتنا و یجشرنائی
 فی زمرۃ عبادہ الصالحین الی اخره یعنی خدایا تحقیق تو فرمودی و تو راست ترین گویندگان و لو انهم
 اذ ظلموا انفسهم جاءواک تا آخرایت کہ در سورہ نسا رکوع ہم است . یعنی و چون البتہ ایشان
 وقتیکہ ظلم نمودند نفسہای خود را آمدند بتوسیع مغفرت خواہ شد نماز خدا و مغفرت خواست برائی شالین
 رسول البتہ یافتند شان خدا رجوع آورندہ تر و مہربان تر . آدمیم تو شہد گاران بر انفسہا خود بیغفرۃ خواہی از
 گمان خود پس شفاعت کن ما را و بخواہ اورا آنکہ منت نہ دہد بیاہمہ خواستہا و حشر کند ما را در گروہ نیک بندگان خود تا آخر
 او . گفت شامخ او اعلی قاری برو باد رحمت پروردگار او کہ پیدا کنندہ است . لیکن انجا اول آدمیان عادت
 گرفتہ اند از آمدن بپس حجرہ روشن بزیارت فاطمہ زہرا رضی اللہ عنہا پس بکہ نیست با و از آنکہ ہر کس کہ آنکہ
 تحقیق گفتہ شد کہ البتہ انجا قبر او است و اظاہر تر است از ہئی . باز اگر دراز شود و بدو قیام نہ نشیند تا کہ زیارہ کند
 از درود و سلام گفتن بدو . و ناسبتہ آنکہ بشیند مقبرہ شای و در کج در زمین گسترندہ یا متورک لوی کہ چہ فرسین نشیند و طوف فرسین چپ برائی
 گزارندہ . یا چنانی برہر دو را تو خود ہی بہر دو را نشیند . پس تحقیق این سزاوارتر است بآب با او صلی اللہ علیہ وسلم از تربعیع یعنی از چار زانو نشستن
 و مثل او کہ علامہ ابن حجر می بیان کردہ . و گفت شیخ حررہ سدی در لباب المناکب و فصل فی زیارتہ

باین آداب زیارت الی البقیع و شہداء
 احدی رضی اللہ عنہم

اهل البقیع یسحبون ان یخرج کل یوم الی البقیع بعد زیارة النبی صلی اللہ علیہ وسلم
 وصاحبینہ فیزود القبور الی بہ خصوصاً یوم الجمعة وقد قیل ان مات بالمدينة
 من الصحابة نحو عشرة الاف غیر ان غالب الایم و من لا یعرف عینا اجمہ بالبقیع مشہداً
 عثمان رضی اللہ عنہ و مشہداً براہیم ابن النبی صلی اللہ علیہ وسلم و مشہداً عاصم النخعی علیہ السلام
 ازواج النبی صلی اللہ علیہ وسلم و مشہداً لقیل فیہ ثلاث من اولاد النبی صلی اللہ علیہ وسلم
 فیسل علی ہوا کلہم الی ان قال و لقیث ثلاث مشاہد لیست بالبقیع اہل
 مشہداً مالک ابن سنان عزیزی المدینۃ داخل السوق ثانیہا مشہداً النفس الزکیۃ
 محمد بن عبد اللہ بن الحسن بن علی الشامی المدینۃ و ثالثہا مشہداً سبداً الشہداء
 حمزۃ عم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم و رضی عنہم فیسحبون ان یزورہ و یزورہ شہداً
 احداً کلہم و الجبل - و الاولی یوم الخمیس و یبدع مسجد حمزۃ فیسل علیہ بخشوع
 و خضوع مع مراعات غایۃ الادب و الاجلال التام الی اخرہ قال فی نقلتہ
 عنہ مختصر و قال الفاضل المحقق الشیخ عبد الحق المحدث الدہلوی فی کتابہ جذ
 القلب الی دیار المحبوب تکمیل فی زیارة اہل البیت نقل فی کتاب فضل الخطاب

فی الذلۃ زیارة اہل البیت النبی صلی اللہ علیہ وسلم

تخرج الی البقیع کہ یسحب ہر آرمں ہر روز سوی بقیع بعد زیارت نبی رحمت خدا بر او - و ہر دو بار ان او زیارت
 کند گویا کہ آنہا ہر وقت مخصوصاً روز جمعہ - و تحقیق گفتہ شد بر آئینہ کہ او کہ در مدینہ از صحابہ پیچونہ ہزار اند
 بجز آنکہ اکثر انہا نش و نشو نزارانکہ دانستہ شود بچشم یا بگہمت در بقیع شہد حضرت عثمان است رضی اللہ عنہ - و شہد
 حضرت براہیم صاحب راہی کریم - صلی اللہ علیہ وسلم - و شہد حضرت عباس عم نبی کریم - صلی اللہ علیہ وسلم - و شہد
 ازواج نبی - صلی اللہ علیہ وسلم - و شہد ی است کہ گفتہ شد در او کس اند از اولاد نبی صلی اللہ علیہ وسلم - پس سلام گوید
 بر اینہا ہر مثل - تا آنکہ گفت - و باقی ماند شہادہ کہ نیست در بقیع بجز ان شہد مالک بن سنان است از غرب و ہر
 مدینہ اندرون شہر نہاد - و دو دم از ان شہد نہاد کہ محمد بن عبد اللہ بن حسن بن علی شامی مدنی است - و سوم
 از ان شہد بجز شہد شمس رسول خدا - صلی اللہ علیہ وسلم - و رضی عنہم - پس سبب با آنکہ زیارت کند او را و زیارت کند
 جمیع شہد ہی اند کہ کوہ را - و مناسب تر از بچشم است - را بدہ کند از مسجد خود و بچشم اندوہ - پس سلام دہد بر ہر بخشوع و خضوع
 با رعایت ہائی انتہائی ارب اہل ایمان نام آخری کرد و گفتاش - از و نقلش مختصر گرفتہ - و گفت فائز محقق شیعہ عبد الحق

بیان ذلۃ زیارت اہل البیت نبوی و سلام بر او

عن الامام جعفر الصادق رضي الله عنه وعن سائر اهل بيت النبوة انه قال من
 نزل واحدا من الائمة كان كمن نزل رسول الله صلى الله عليه وسلم وقيل للرضا
 رضي الله عنه علمني قولك بليغا كما ولا اذا انا نزلت واحدا منكم فقال اذا صرت
 الى الباب فقف واسمه شهادتين وانت على غسل واذا دخلت ورايت القبر
 فقف وقل الله اكبر ثلاثين مرة ثم امش قليلا وعليك السكينة والوقار وقار
 بين خطاك ثم فف فكبر الله ثلاثين مرة ثم اذن من القبر وكبر الله العزيم
 مرة تمام مائة مرة ثم قل السلام عليكم يا اهل بيت الرسالة ومختلف الملائكة ومهبط
 الوحي وخزان العلم ومنتهى الحكم ومعدن الرحمة واصول الكرم وقادة الامم وعناصير
 وعترة صفوة المرسلين صلى الله عليه وسلم ورحمة الله وبركاته السلام على ائمة
 المهدي ومصاييح النبوي واعلام النقي وذو الحجة والنهي ورحمة الله وبركاته

ترجمه اذ امام جعفر صادق رضي الله عنه واز تمام اهل بيت نبوة آنكه گفته اند كه زيارت كردن يك روز از ائمه است بجز كسي نياز
 كرد رسول خدا را صلى الله عليه وسلم. و گفته شد بزي حضرت رضا رضي الله عنه كه مر ابا مؤمن بخني كه بليغ و كامل باشد هرگاه كه
 من زيارت كنم بكي از شما پس هر مود چون برسي بباب پس ايست و بپوشد و گويد ده ساله كه تو شسته باشي آ
 يا غسل و وضو و چون درون داري و بيني قبر را پس ايست و مي ياز كمي يعني الله اكبر بگو. باز قدرى پيش شو و دري
 كه بر تو سكنت و وقار لازم است. درميان برو و قدم خود با هم قربت كن. باز ايست و مي ياز بجز خواص. باز زود
 شو از قبر و چهل مرتبه بگو السلام عليكم يا اهل بيت الرسالة و مختلف الملائكة
 و مهبط الوحي و خزان العلم و منتهى الحكم و معدن الرحمة و اصول الكرم و قادة الامم و عناصير
 الابرار و دعائهم الاخبار و ابواب الايمان و امناء الرحمن و سلاله خاتم النبيين و عترة
 صفوة المرسلين صلى الله عليه وسلم و رحمة الله و بركاته يعني سلام بر شما و اهل بيت رساله. و جاي آمد
 و شد فرشتگان. و جاي نزول وحي. و خفيه داران علم. و منتهاي حكمتها. و كتاب رحمت. و بنياد ماي كرم. و
 كشيده گان استهلا. و عضو ماي نيكو كاران. و ستونهاي خير كنندگان. و در ماي ايمان. و امانت داران حرم و نيكو
 خاتم انبياء. فرزندان برگزيده رسولان. و درود خدا بر و باد و سلام. رحمت خدا بر كهتاي او. السلام على ائمة المهدي
 و مصاييح النبوي و اعلام النقي و ذو الحجة و النهي و رحمة الله و بركاته يعني سلام بر امامان زمانه. و چراغهاي تابري
 و نشانهاي پريزگار. و صاحب بركتها و خردا. و رحمت خدا بر كهتاي او.

السلام علی محال رحمۃ اللہ ومساکن برکت اللہ ومعادن حکمۃ اللہ وحفظۃ
سیر اللہ وحکمۃ کتاب اللہ وورثۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ
السلام علی الدعاء الی اللہ عز وجل وادلاء علی مرضاة اللہ والمظہرین لامر اللہ ونہیہ
المخلصین فی توحید اللہ ورحمۃ اللہ وبرکاتہ اے مستشفع الی اللہ عز وجل بکم ومقدمکم اما
طلبی والمراد فی مسئلتی وحاجتی اشہد انی مؤمن بسترکم وعلانیۃکم وانی ابرء الی اللہ تعالیٰ من عب
سیدنا محمد وال سیدنا محمد من الجن والانس وصلى اللہ علی سیدنا محمد والہ الطیبین الطاہرین
تسلیم انتہی وقال للحديث المذكور فيه ايضا قال الامام الشافعی رحمہ اللہ تعالیٰ ان قبر الامام
موسیٰ کاکم رضی اللہ عنہ تریاق عظم لقبول الدعاء وحاجۃ انتہی نقل من کتاب جذب القلوب
هذا الذي ذكرناه من كيفية الزاوية الشريفة والاستشفاع والاستعداد من الحضرة النبوية

ترجمہ السلام علی محال رحمۃ اللہ ومساکن برکت اللہ ومعادن حکمۃ اللہ وحفظۃ
سیر اللہ وحکمۃ کتاب اللہ وورثۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ
برجائہم اے رحمت خدا۔ وسکنہای برکت خدا۔ وکامنہای حکمت خدا۔ وکعبانان راز خدا۔ وبرداریندگان کتاب خدا۔ وورثان
رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم ورحمت خدا وبرکتہای او۔ السلام علی الدعاء الی اللہ عز وجل وادلاء علی
مرضاة اللہ والمظہرین لامر اللہ ونہیہ والمخلصین فی توحید اللہ ورحمۃ اللہ وبرکاتہ اے
مستشفع الی اللہ عز وجل بکم ومقدمکم امام طلبی والمراد فی مسئلتی وحاجتی اشہد انی
مؤمن بسترکم وعلانیۃکم وانی ابرء الی اللہ تعالیٰ من عب و سیدنا محمد وال سیدنا محمد من الجن
والانس وصلى اللہ علی سیدنا محمد والہ الطیبین الطاہرین وسلم تسلیم انتہی یعنی
برخوانندگان سوی خدا فی غالب وبنبرگ۔ وراہ نمایان برپسندیدہای خدا۔ وظاہر کنندگان امر خدا ونہی او را۔ وعلو
آرندگان در توحید خدا۔ ورحمت خدا وبرکتہای او۔ ہر آمینہ من پیارش خواہ سوی خدیم عز وجل بشما وپیش گاہ شما پیشرو
طلب من است والادب من وخواست من وحاجت من است مگر ای میرہم کہ تحقیق من ہونم بپوشیدگی شما و آشکارہ شدن شما۔
والبتہ من بری می شوم سوی خدای برتر از خضم سردار یا محمد وال سردار یا محمد الرحمن والانس ورحمت خدا بر سردار یا محمد صلعم وال او
کہ بوی خوش دارانند و پاکان شد و سلام با و بر و سلام کردن انتہی۔ وگفت محثرت مذکور در وزیر کہ گفت امام
مشافعی رحمۃ اللہ علیہ بر زور ارباد۔ ہر آمینہ قبر حضرت امام موسیٰ کاظم رضی اللہ عنہ برائے قبول دعا
واجابتش تریاق عظم است انتہی۔ این از اناب جذب القلوب نقل کردہ۔ وایں کہ آن۔
اور ابیان کردیم از کیفیت زیارت شریفہ وشفاعت وباری خواستہ از حضرت نبویہ

النَّبِیَّةِ وَالتَّوْبَةِ الْمُصْطَفِیَّةِ عَلَى صَاحِبِهَا الْفُتُوحِ الصَّلَوةِ وَالسَّلَامِ الْحَقِیْقَةِ
 هُوَ الْمُخْتَارُ عِنْدَ الْعُلَمَاءِ الْمُحَقِّقِیْنَ قَدِیماً وَحَدِیثاً وَالْمَعْمُولُ عِنْدَ الْأَوْلِیَاءِ وَالصَّالِحِیْنَ
 سَلَفاً وَخَلَفاً مِنْ غَیْرِ نَکِیْرٍ مُنْکَرٍ وَلَا رَدٍّ فَهُوَ کَالْإِجْمَاعِ السَّکَوْتِ عِنْدَ جَمِیعِ إِبْرَاهِیْمَ
 الْمَذَاهِبِ وَالْأَبْعَادِ عَنِ الْإِفْرَاطِ وَالتَّقْرِیْبِ الْحَرَمَیْنِ الْمَذْمُومَیْنِ بِالِاتِّفَاقِ عِنْدَهُمْ قَدْ
 صَرَّحُوا بِصَافِیِّ کُتُبِهِمْ وَنَبَتْهُ وَأَعْلَمُوا فِی ذُرِّهِمْ - أَمَّا الْإِفْرَاطُ فَالْإِفْرَاطُ الزَّائِرُ فِی الْعَظِیمِ
 بِحِثِّ یُشَابِهُ عِبَادَةَ الْقَبْرِ لَا عِطْرَ مِنَ الصَّلَوةِ إِلَیْهِ أَوِ السَّجْدَةِ أَوِ الرُّكُوعِ قَالَ الشَّيْخُ
 صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ اللَّهُ لَا یُجْعَلُ قَبْرُهُ شَأْنًا یُعْبَدُ إِشْتِدَادَ غَضَبِ اللَّهِ عَلَی قَوْمٍ اتَّخَذُوا
 قَبْرَهُ أَنْبِیَاءَ بِهِمْ مَسَاجِدَ أَخْرَجَهُ الْأَمَامُ مَا لَکَ وَغَیْرُهُ وَقَالَ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَسَلَّمَ
 لَعَنَ اللَّهُ الْیَهُودَ وَالنَّصَارَى اتَّخَذُوا قَبْرَ أَنْبِیَائِهِمْ مَسَاجِدَ أَخْرَجَ الشَّیْخَانِ عَنْ هَذِهِ الْإِتِّفَاقِ
 رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمَا وَأَمَّا التَّقْرِیْبُ فَتَقْرِیْبُ الزَّائِرِ فِی الْإِحْتِلَامِ حَتَّى یَلْغِیَ إِلَى اسْتِحْقَاقِ الْإِنْفَاقِ
 الْأَقْدَسِ مِنْ اسْتِدْبَارِهِ وَمَدَّ الرَّجُلِ إِلَیْهِ وَلِقَاءِ الْبَرَقِ وَالنَّهَامِ وَلَا ذِی لَمَیْمَةٍ
 وَرَفَعَ الصَّلَاةَ وَالْخُصَامَ وَاللَّهُ هُوَ اللَّعِبُ عِنْدَهُ وَالْمَدَامُ بِاسْمِهِ الشَّرِیفُ بَغِیرَ تَعْظِیمِهِ وَضَمِّ

فی الاذطرار تقریبات الحقیقین

وَالْأَفْرَاطِ

وَالِاتِّفَاقِ

توجه نبویه و ترتیب مطهویه بر صاحبها و هزار هزار درود و سلام و تحمید باد - او محتاج است نزد علما و محققین که پیشین اند
 و نه و معمول است نزد اولیاء و صلحا و پیشین و پسین بغیر نیکر و منکر یعنی کسی بر او افکار قاضی نکرده - و در ذکر او کسی رد نکرده -
 پس او مانند اجماع سکوتی است نزد همه ارباب مذاهب - و تعبد است از افراط و تقریب یعنی از زیادت و کمی که هر دو حرام گرفته
 و دزم کرده شده اند باتفاق نزدشان که تحقیق ایشان تصریح کرده اند بهر دو در کتابهای خود و آگاه کرده اند برین
 در صحیفهای خود - لیکن افراط پس افراط زائر و تعظیم با منطور است که مشابه شود عبارت قبر عطر را از نماز سوئی او یا سجده
 یا رکوع - فرمودنی صلی الله علیه و سلم حدایا مگر و ان قبر مرا بت که عبادت کرده شود دارا که سخت شده است غضب خدای بر تیر تیر توئی
 که اختیار کرده اند گورهای انبیای خود را مسجد را - بر آورده است از امام مالک و غیر او صحتی اند نه - و فرمود صلی الله علیه و سلم لعنة
 کرد خدا بر یهود و نصاری را که گورهای انبیای خود را مساجد گرفته - بر آورده اند از شیخان یعنی صاحب بخاری و مسلم (و الله اعلم) و الله
 رضی الله عنهما - و لیکن تقریب پس تقریب زائر در حرام است تا آنکه برسد از سوئی یک شمع در این بیجی به سجده و قرآن از حق
 و ادب او بیای در آن کردن سوئی او و آب و بن و پیر و آزار و بهره انداختن نزد او و بلند کردن آواز و خصوصیت داشتن
 و تهنوت بازی کردن نزد او و نما کردن با اسم شریف و صلعم بغیر تعظیم و تهنوت

بیان افراط و تقریب و ذکر در حرام و حلال
 و لیکن بیان افراط و تقریب و ذکر در حرام و حلال
 بیان تقریب و تعظیم

الغلیب الملوئین قریبہ و امثال ذلک من المستقدرات والمنکرات قال الله تعالی
 وَمَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُؤْذُوا رَسُولَ اللَّهِ وَلَا أَنْ تُنَکِحُوا زَوَاجَهُ مِنْ بَعْدِهِ أَبَاطُ أَنْ ذَلِكُمْ
 كَانَ عِنْدَ اللَّهِ عَظِيمًا وَقَالَ جَلَّ ذِکْرُهُ إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَعَنَهُمُ اللَّهُ
 فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَعَدَّ لَهُمْ عَذَابًا مُهِينًا وَبَيْنَ الْأَخْرَاطِ وَالتَّقْرِيطِ أُمُورٌ مُشْتَبِهَةٌ
 تَقَاضَتْ فِيهَا الْأَدِلَّةُ وَاخْتَلَفَتْ فِيهَا الْأَقْوَالُ كَالطَّوَارِفِ حَوْلَ الْقَبْرِ الشَّرِيفِ
 وَتَبَسُّلِ سِدَّةِ الْعِلِيَّةِ وَوَضْعِ الْخَذِّ عَلَيْهِ وَمَسِّ جِدِّ لَدُنْهُ وَالتَّمَرُّغِ عَلَى عِظَامِهِ وَخَوِّ
 فَالْمُتَبَيَّنِّ دُونَ مِنَ الْعُلَمَاءِ خَرَمُوهَا أَوْ كَرَهُوهَا سَدُّ الْبَابِ الَّذِي لَا مَنَعَ لَكُلِّ مُقَضِّحٍ
 الْحَرَمَاتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَا اسْكُرْتُمْهُ فَقَلِيلٌ لَكُمْ أَوْ جَاهِلٌ التِّرْمِذِيُّ
 أَبُودَاؤُدُ وَغَيْرُهُمُ الْمُخَفَّفُونَ مِنْهُمْ أَبَاحُوهَا أَوْ اسْتَحَبُّوهَا تَبَرُّكًا بِمَجْنَابِ الْعِظَامِ
 قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَمَنْ يُعْظِمْ شَعْرًا لِلَّهِ فَإِنَّهُمَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ وَقَالَ سُبْحَانَهُ
 مَنْ يُعْظِمُ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَالصُّلُوبُ عِنْدَ الْمُحَقِّقِينَ مِنْهُمْ أَهْلًا

بین الاخر احوال و تقریبات و مشبهات
 تقاضت فیها الادلة

توجہ ہے غلبہ آوردہ قریبہ و امثال ایس از گنگی آلودہا و منکرات - فرمود ضحای برتر در سورہ اعراف رکوع ہفتم و ما
 کان لکم ان تؤذوا رسول الله ولا ان تنکحوا زواجا من بعدہ ابلہ ان ذلک کان عند الله عظیمہ
 نیستہا کارا ایزد سید رسول خدا را و نہانیکہ نکاح کثیر از زواج اورا و پس از ہمیشہ تحقیق اینہا ہستند نہ دخلی برتر بسیار بزرگ
 ہستہ شدہ - و فرمود ہر کدو بزرگ است در سورہ اعراف رکوع ہفتم ان الذین يؤذون الله ورسوله لعنہم الله
 فی الدنیا و الآخریۃ واعد لہم عذابا مہینا ہر آنکہ ایزد ہند خدا را و رسول اہل لعنت کرد ایشانرا خدا در دنیا و آخرت
 و مقر کردہ برای شان عذاب خوار کنندہ - و در بیان افراط و تقریط امور مشتبہ اند کہ معارض شدہ اند در ودیہا و مختلف
 آمدہ اند در وقولہا بچہ طواف گرد قبر شریف و توسل آستانہ علیہ او صلعم و خسارہ نہان بر او و سودن بس کردن بر او
 او و خاک غلطیدن بر آستانہای او و شل او بد پس سخت گیرندگان از علما و اہل احرام کردہ اند یا مکروہ داشتہ اند برای یاد شرم
 باب ذرائع فرائی روزگان و زودی کنندگان تا ایشان سوی محرم یعنی بچہ حرام کردہ شدہ است - لکن از آنکہ بنی صلا علیہم
 فرمودہ است بچہ کثیر شرمی آورد پس قلیل حرام است - بر آوردہ اند از ترمذی و ابوداؤد و غیرہ شال - و فرخ روزگان و رکود لنگان
 کہ ایشانرا اندازد امباح نہشتہ اند و مستحب شدہ اند از اہل برکت گرفتن بچہ بچہ او - فرمود ضحای برتر در سورہ حج رکوع چہارم و
 من یعظم شعرا للہ فاما من تقوی القلوب یعنی ہر کد بزرگ دارد و شعرا یعنی تہا خدا را پس بچہ ہما بزرگ
 دلہا است - و فرمود بچہ در سورہ حج رکوع چہارم و من یعظم حرماۃ اللہ فهو خیر لہ عند ربہ یعنی ہر کد

باین ترتیب ہر کد از اہل احرام و توسل
 معارض نمودہ و اذعان بکفر

و در حدیث بزرگ در مشتبہات خدا را پس در مشتبہات کہ بر آستانہ ای ہست
 و در حدیث بزرگ در مشتبہات خدا را پس در مشتبہات کہ بر آستانہ ای ہست

تختلف باختلاف الناس والاحوال والافات فلا يمنع منها من لا يملك نفسه
من غلبة الوجد والحجب وقت الامس من الشيوع والتقليد العاصم ويمنع منها
من يملك نفسه حين الخوف مما ذكر قال السيد السهم هودي في الوفا قال الحافظ
ابو عبد الله بن محمد بن موسى بن نعمان في كتابه مصباح الظلام ان الحافظ
ابا سعيد السمعاني ذكر فيما روي عنه عن علي بن ابي طالب رضي الله عنه قال
قدم علينا اعرابي بعد ما دقت ارسول الله صلى الله عليه وسلم بثلاثة ايام فرمى بنفسه
على قبر النبي صلى الله عليه وسلم وحتى من ترابا على راسه وقال يا رسول الله قلت
فمنعنا قولك ووعيت عن الله سبحانه وادعينا عنك وكان فيما انزل عليك وكو
العهود اذ ظلموا انفسهم جاؤك فاستغفروا الله واستغفر لهم الرسول لوحيد الله
توابا رحما وجاتك لتستغفر لي فتودي من القبر انه غفر لك انتهى وقال العلامة تاج
الدين السبكي في الرد على ابن تيمية في مسئلة الزيارة ان عدم التمسح بالقبر ليس حاقلا لاجماع
عليه

ترجمه مختلف باشند باعتبار اختلاف آدميان واحوال وافات پس منع دشوداد منها آنکس را که اختیار
ندارد بر نفس خود از غلبه وجد و حب وقت من از شیوع و تقلید عام یعنی از شائع شدن و از پیروی کردن
عوام بخیر و دامون باشد و باز داشته شود از آنکس که اختیار دارد بر نفس خود هنگام ترس از آنچه که ذکر کرده شد
گفت سید هودی در وفا که گفت حافظ ابو عبد الله محمد بن موسی بن نعمان در کتاب خود مصباح الظلام آنکه
حافظ ابو سعید سمعانی بیان کرد در آنچه که ما از روایت کردیم - از علی ابن ابی طالب رضی الله عنه که فرمود پیش آمد
بر ما اعرابی پس آنچه که دین کردیم ما رسول خدا را صلی الله علیه وسلم بسره روز ما یعنی پس سه روز از دفن او صلعم پس
بیا نهادند او نفس خود را بر قبر نبی صلی الله علیه وسلم و از تراب او بپاشیدند خاک زد و گفت ای رسول خدا تو گفتی پس
قول تو شنیدیم و تو یاد کردی از خدای سبحان و ما یاد گرفتیم از تو و بهت در آنچه که نازل کرده شد بر تو و سوره نسا رکوع نهم
و کلامهم اذ ظلموا انفسهم جاؤک فاستغفروا الله واستغفر لهم الرسول لوحيد الله توابا رحما
یعنی و چون هر آینه وقتی که ستم کردند بر نفسهای خود - آمدند بتو پس مغفرت خواستند بخدا و این رسول برای شما
مغفرت خواست هر آینه یافتند شان خدا را بسیار متوجه و مهربان - و آدمم بتو تا مغفرت خواهی
برای من پس فرموده شد از قبر مبارک که هر آینه او تعالی یغشاید ترا انتهى + و گفت علامه تاج الدین سبکی
ابن تيمية در مسئلة زیارت آنکه عدم تمسح بغير یعنی تمسح را بابت نه سودن و نه نکردن از آنچه که بر دواجم قائم شد

السَّلَفَ اَمَّا مَنْعُوا مِنْ ذَلِكَ لِصَلْحَةِ فِطْرِهِ النَّاسِ عَنْ ذَلِكَ الْمَوْدِيَّ التَّكْلِيفِ مِنْهُ
 اِلَى مَفَاسِدَ مِنَ الْعَوَامِّ لَا تَحْصُرُهَا هُوَ ظَاهِرٌ قَالَ الْعَرَبِيُّ جَمَاعَةٌ فِي كِتَابِ الْعِلَلِ
 وَالسُّؤَالَاتِ لِعَبْدِ اللَّهِ ^{عليه السلام} اِمَامٍ اَحَدٍ عَنْ اَبِيهِ رَوَاةُ اَبِي عَلِيٍّ بْنِ الصَّلَافِ عَنْ قَالَ
 عَبْدِ اللَّهِ سَأَلْتُ اَبِي عَنِ الرَّجُلِ يَمْسُ مِنْ نَبِيِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَتَوَلَّى بَيْتَهُ
 وَتَقْبِيلَهُ وَيَفْعَلُ بِالْقَبْرِ الشَّرِيفِ مِثْلَ ذَلِكَ رَجَاءَ ثَوَابِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ لَا بَأْسَ
 دَرَوِي اِنْ عَسَا كَرِهَ سَنَدٌ جَيِّدٌ اَنْ يَلَا اَرْضِي اللَّهُ عَنْهُ لَمَّا قَدِمَ مِنَ الشَّامِ لِيَا
 النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَتَى الْقَبْرَ الشَّرِيفَ فَجَعَلَ يَكِي عَنْهُ وَيَمْرَعُ وَجْهَهُ عَلَيْهِ
 وَفِي مُحْفَةٍ ابْنُ عَسَاكَرٍ مِنْ طَرِيقِ طَاهِرِ بْنِ يَحْيَى الْحُسَيْنِيِّ قَالَ حَدَّثَنِي اَبِي عَنْ
 جَدِّي عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ اَبِيهِ عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ لَمَّا بَرَّ
 رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاءَتِ فَاطِمَةُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا فَقَفَّتْ
 عَلَى قَبْرِهِ وَاحْتَذَتْ فَتَضَعُ مِنْ تَرَابِ الْقَبْرِ وَوَضَعَتْ عَلَى عَيْنَيْهَا وَبَكَتْ

وَأَنْشَأَتْ نَقْصُولَ

ترجمہ سلف کہ ازین منع کرده اند جز این نیست کہ بنا برصلحت بازداشتن آدمیان است ازین مودّی یعنی بزر
 رسانیدہ شدہ کہ ازو تمکین یعنی جا گرفتن است سونی مفاسد ازعوام کہ درحصرتانید یعنی شمارہ نشوند چنانچہ
 اوظاہر است گفت عربین جماعہ در کتاب علل و السؤالات کہ عبد اللہ بن امام احمد است از پدر او کہ روایت
 ابی علی بن صفوان است ازو کہ گفت عبد اللہ پرسیدم پدر خود را از اس مودی کہ مَسَّ میکند بپوشی صلی اللہ علیہ وسلم
 را و برکت میگیرد و میس او و بوسیدن او و بچنین بقبر شریف میکند یا باید ثواب خدای عزوجل گفت بلکہ نیست
 باو۔ و روایت کرد ابن عساکر بنید تازہ ہر آنہ بلال رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ہر گاہ کہ پیش آمد از شام برای زیارت
 نبی صلی اللہ علیہ وسلم بیاہر قبر شریف را پس گریاں شد نزد او و روی خود برود رخاکی مالید۔ و در محفۃ ابن عساکر
 است از طریق طاہر بن یحیی حسینی گفت حدیث کرد مرا پدر من از جعفر بن محمد از پدر
 خود از علی رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ گفت چون قبر کردہ شد یا دفن کردہ شد رسول خدا صلی
 اللہ علیہ وسلم بیاہر فاطمہ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا و یا ستادہ قبر شریف او و
 گرفت مشتہ از خاک فرار شریف و بر ہر دو چشمان خود نہاد و دیگر است۔
 و این شعر ما از خود گفتن گرفت

مَاذَا عَلِيٌّ مِنْ شَجَرَةٍ أَحْمَدَ
 صَبَّتْ عَلَى مَصَائِبِ لَوَانِهَا
 أَنْ لَا يَشْتُمُ مَدَى الزَّمَانِ غَوَالِيَا
 صَبَّتْ عَلَى الْأَيَّامِ صُرْنُ لِيَالِيَا
 وَذَكَرَ الْخَطِيبُ بِنَجْمَةٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا كَانَ يَدُهُ الْيَمْنَى عَلَى الْقَبْرِ الشَّرِيفِ
 وَأَنَّ بِلَالًا وَضَعَ خَدَّهُ عَلَيْهِ الْيَضَارُفِي اللَّهِ عَنْهُ تَمَقَّالٌ وَلَا شَكَّ أَنْ لَا اسْتِغْفَارَ
 فِي الْحَبَّةِ يَجْلُ عَلَى الْأَذْنِ فِي ذَلِكَ وَالْمَقْصُودُ مِنْ ذَلِكَ كَلَهُ الْأَحْتِرَامُ وَالْعَظِيمُ
 وَالنَّاسُ تَخْتَلِفُ حُلَاهُمْ فِي ذَلِكَ كَمَا كَانَتْ تَخْتَلِفُ فِي حَيَاتِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ
 فَأَنَاسٌ جَابِنٌ يَرُونَهُ لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ يَلِيَا يَدِرُونَ إِلَيْهِ وَأَنَاسٌ فِيهِمْ أَمَانَةٌ
 يَتَاخَرُونَ وَالْكَلُّ مَحَلٌ خَيْرٌ قَالَ الْحَافِظُ ابْنُ جَرَّاسٍ سَبَطَ بَعْضُهُمْ مِنْ مَشْرُوعِيَّةٍ
 تَقْبِيلُ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ جَوَانِزَ تَقْيِيلٍ كُلِّ مَنْ يَسْتَحِقُّ الْعَظِيمُ مِنْ آدَمِيٍّ وَغَيْرِهِ فَأَمَّا

مَاذَا عَلِيٌّ مِنْ شَجَرَةٍ أَحْمَدَ
 صَبَّتْ عَلَى مَصَائِبِ لَوَانِهَا
 أَنْ لَا يَشْتُمُ مَدَى الزَّمَانِ غَوَالِيَا
 صَبَّتْ عَلَى الْأَيَّامِ صُرْنُ لِيَالِيَا

که ترجمه اش بنظم انشیت

ایں ہرچہ بہت برمن از بوی خاک احمد
 باز شد مصائب بر من کہ گرسہ او
 ابویدہ او دما ہنہا خوشبوی انجینہا
 بر روز ما بیفتند گردند ہچو شبہا
 وَذَكَرَ الْخَطِيبُ بِنَجْمَةٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا دَسْتُ رَسْتُ خُودِ بِرَقْرِ شَرِيفِ مِي نَهَادِ - وَ
 تَحْقِيقُ بِلَالٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ نِيزَ بِرُورْ خُسَارَهُ خُودِ بِرَاوْ نَهَادَه - بِازْ كَفْتُ وَشَكْ نِيتْ كِهْ بِرْ آيِنْدَه اسْتِغْفَارِ
 دَرِ مَحَبَّتِ حَلْ شُودِ بِرْ اَذْنِ دَرِ مِي كَارِ - وَ مَقْصُودُ اَزْ مِیْنِهْمَا اَحْتِرَامُ وَ تَعْظِیمُ اسْتِ - وَ اَدْمِیَانِ تَخْتَلِفُ مِیْنَا
 مَرَاتِبِ شَااں چنانكہ اَخْتِلَافِ مِي كَرْدَنْدِ دَرِ حَيَاتِ او صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - بِسْ اَدْمِیَانِ
 وَفَتْحِ كَمِي مِیْنْدِ اَوْرَا اَخْتِیَارِ مِی دَارَنْدِ نَفْسُہَا كَمِي خُودِ اِلا كِهْ مَبَادِرَتْ وَ زُودِ مِي كُنْدِ
 سُوئے او - وَ اَدْمِیَانِ اَنْدِ كِهْ دَرِ اَبْتِیَابِ وَ قَارِ وَا هَسْتِ كِي اسْتِ دَرِ نَكِ مِي كُنْدِ - دِهْمِ كِبَا كَمِي
 خِیر اَنْدِ - كَفْتُ حَافِظُ ابْنِ مَحْمُودِ كِهْ بَعْضِ شَااں اَزْ مَشْرُوعِیَّةٍ بِوسَه دَا دَنْ حَجَرِ اسْوَدِ
 اسْتِیْطَا كَرْدَه اَنْدِ جَوَانِزِ بِوسَه دَا دَنْ ہر اَكْسِ كِهْ سَزَاوَارِ اسْتِ
 تَعْظِیمِ رَا اَزْ آدَمِيٍّ وَ غَیْرِ او
 دَلِیْكَنْ

تقبیلِ یدِ اَدَمی فسبق فی الادب واما غیرہ فنقل عن الامام احمد انہ سئل عن
عن تقبیلِ منبرِ النبی صلی اللہ علیہ وسلم وقبرہ الشریف فلم یرہ باساً نقل
ذاک عنہ ابۃ عبد اللہ كما تقدم وتقول عن ابن ابی الصیف الیمنی احد علماء مکہ
من الشافعیۃ جواز تقبیل المصحف وجزء الحديث وقبور الصالحین لمتی کلاً
الحافظ وتقول الطیب الناشری عن المحب الطبری انه يجوز تقبیل القبر ومسہ
وقال علیہ عمل العلماء الصالحین واستد +

لور اینا السلّمی آثراً لَسَجْدَ نَا الْفِ الْفِ الْاَثَرِ

وقال الآخر

امر علی الدیارِ دِیَارِ لیلی اَقْبِلْ ذَا الْجَدَارِ وَالْجَدَارِ
وما حب الدیارِ شَعَفَ قَلْبِی وَلَکِنْ حُبٌّ مِنْ سَکَنِ الدِّیَارِ

ترجمہ بوسہ دادن دست آدمی پس سابق گذشت در بحث آدمی - ولیکن غیر او پس نقل کردہ شد
از امام احمد کہ ہر آئینہ او پر سیرہ شد از بوسہ دادن منبری صلی اللہ علیہ وسلم وقبر شریف
او پس باو باکے نہید - نقل کرد این از و پسر ابو عبد اللہ چنانچہ پیش ازین بیامدہ
و منقول است از ابن صیف یمنی کہ یکے از علمائے مکہ است از شافعیہ - جواز بوسہ دادن مصحف
و جزوہائے حدیث و گورہائے نکو کاران - تمام شد کلام حافظ -

و نقل کرد طیب ناشری از محب طبری ہر آئینہ آنکہ جائز می شود بوسہ دادن گور و سودن او
گفت و ہر دست عمل علمائے صالحین و خواند این شعر
لور اینا السلّمی آثراً لَسَجْدَ نَا الْفِ الْفِ الْاَثَرِ

ترجمہ

گر محبوب نشانے قدمے بینم سجدا بہر نشان بید و بید آیم
و گفت دیگر کے

امر علی الدیارِ دِیَارِ لیلی اَقْبِلْ ذَا الْجَدَارِ وَالْجَدَارِ
وما حب الدیارِ شَعَفَ قَلْبِی وَلَکِنْ حُبٌّ مِنْ سَکَنِ الدِّیَارِ

یگویم ہر دیکر بہشت گویا دِیَارِ لیلی می بوسم جہاد و مبارک و
گفت این ہم را حب یاد ہرگز لیکن کسی ساکن شلین دِیَارِ

وَقَتْلُ بَعْضِهِمْ عَنْ أَبِي حَيْثَمَةَ عَنْ مَصْعَبِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ اسْمَاعِيلَ بْنِ يَعْقُوبَ
 التَّمِيمِيِّ قَالَ كَانَ ابْنُ الْمَكْدَلِ يُجْلِسُ مَعَ أَصْحَابِهِ قَالَ وَكَانَ يُصِيبُهُ الصُّمَاتُ
 فَكَانَ يَقُومُ مَعَهَا هُوَ وَيَضَعُ حَذَاهُ عَلَى قَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ يَرْجِعُ فَعُوتِبَ
 فِي ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّهُ يُصِيبُنِي خَطَرٌ فَإِذَا وَجِدْتُ ذَلِكَ اسْتَشْفَيْتُ بِقَبْرِ النَّبِيِّ
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْتِي مَوْضِعًا مِنَ الْمَسْجِدِ فِي الصَّحْنِ فَيَقْرَأُ وَيَضْطَجِعُ
 فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ إِنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْمَوْضِعِ أَمْرًا
 فَقَالَ فِي النَّوْمِ أَيْتَى نَقْلًا مِنَ الْوَفَا قَالَ فِي الْوَاهِبِ لِلَّهِ دَمْرُ الْقَابِلِ
 فَاحِ الصَّعِيدِ بِجَسَدِهِ فَكَانَ رَوْضٌ يَمُورُ بِعَرَفَةِ الْمَتَارِجِ
 مَا جَسَدُهُ مَا يَنْبَغِيكَ الْتَرَوِي وَالرَّوْحُ مِنْهُ كَالصَّبَاحِ الْإِلَاحِ
 وَلِلَّهِ دَمْرُ الْيُوسُفِيِّ رَحِمَهُ اللَّهُ تَعَالَى قَالَ حَيْثُ
 لَا طَيْبَ يَعْدِلُ تَرْبَا ضَمَّ اعْظَمَهُ طَوْبِي لِمَنْ تَشَقَّقَ مِنْهُ وَمَلَتْ شَمُّهُ

ترجمہ و قتل کر بعض شان از ابی حیتہ از مصعب بن عبد اللہ از اسماعیل بن یعقوب تمیمی کہ گفت بود ابن مکدل کہ
 کہ می نشست با اصحاب خود کہ گفت و او را در زیر سید خاموشی پس بر می خاست چنانکہ او دست و می نہاد در خاک خود بر قبر
 نبی صلی اللہ علیہ وسلم باز بر می گشت پس غتاب کردہ شد پس در یافتہم دین پس گفت ہر آئینہ آنکہ مرا خطرہ میرسد پس
 چون این را می یابم شقای طلم بر قبر نبی صلی اللہ علیہ وسلم - و می آمد بر وضعی از مسجد درین پس می غلطید بر خاک
 و بر پہلوی خفت - پس گفتہ شد او را درین - پس گفت ہر آئینہ من دیدہ ام نبی صلی اللہ علیہ وسلم را درین جا
 کہ می بینم او را پس گفتہ در خواب - آخر شد این کہ نقل است از وفاء گفتہ در وہاب خاری راست خوبی گویندہ
 فَاحِ الصَّعِيدِ بِجَسَدِهِ فَكَانَ رَوْضٌ يَمُورُ بِعَرَفَةِ الْمَتَارِجِ
 مَا جَسَدُهُ مَا يَنْبَغِيكَ الْتَرَوِي وَالرَّوْحُ مِنْهُ كَالصَّبَاحِ الْإِلَاحِ
 ترجمہ

دبیدہ خاک بوی خوش ز جسم او کہ او گویند
 چنان جسمی کہ خاک او را تغیر کے دہر گاہے
 معطر مرغزاری بہت ہر بوی خوش دادہ
 چنان روحی کہ و چون صبح صفا کو نور پاشد

و خدا ای راست خوبی ابو یسیری رحمہ اللہ تعالی کہ گفتہ اینجا
 لَا طَيْبَ يَعْدِلُ تَرْبَا ضَمَّ اعْظَمَهُ طَوْبِي لِمَنْ تَشَقَّقَ مِنْهُ وَمَلَتْ شَمُّهُ
 مرده بادا بہر گویندہ و بسودہ از د
 حسرت خود شو بہر خاکے کا ستخو انش ضم شدہ

و لا ریب عند من له ادنی تعلیق بشرعیۃ الاسلام ان قبره روضه من ریاض الجنۃ بل افضلها و اذا کان القبر کما ذکرناه و قد حوی جسمه الشریف علی الصلوة و سلا الذی هو اطیب الطیب فلا مرية انه لا طیب یجدل ترتب قبره المقدس و اذا عرفت ما حزننا فی الجواب و قضمت ما حققنا فی الخطاب لا یبقی لك شبهة فی هذه القیام العظیم بهذه الکیفیه عند النبی الکریم علیه افضل الصلوة و التسلیم لا مناسبه بینه و بین القیام الذی ورد فیہ النبی فی بعض الاحادیث الذین لآت ذلك من اخس الاخلاق الدنیویة انما قصد عرض هذا الادی و هذا من اشرف الادی الدینیة حیث اُرید به وجه رب الاعلی فاستمع لما یقول لك من كلام شرح الحدیث المعجول علیه فی القدیمة و الحدیث قال شیخ الاسلام الحافظ ابن حجر العسقلانی فی فتح الباری شرح صحیح البخاری تحت حدیث قوموا الی ... یذكر كما قال ابن بطال فی هذا الحدیث امر الامام الاعظم باكرام الکبیر المنسوب و مشروعیة اكرام اهل الفضل فی المجلس الامام و القیام فی غیره من

فرجیه و شك نیست نزد کسی را که او را ادنی تعلیق بشرعیۃ اسلام باشد تحقیق آنکه قبر شریف او صلی الله علیه و سلم مرغزاری است از باغهای بهشت بلکه افضل ازوست و هرگاه این قبر شریف چنانکه او را ذکر کردیم هست حال آنکه تحقیق چنانکه گفته است جسم شریف او بر و صلوة و سلام باد آنکه او خوشبو ترین خوشبو باست پس هیچ گمان و شک نیست که هر آینه آنکه نیست خوشبوی که برابر شود خاک گور مقدس او را صلی الله علیه و سلم و چون بدانستی آنچه در جواب تحریر کردیم و فهمیدی آنچه در خطاب تحقیق کردیم ترا شبیهی نخواهد آمد و درین قیام عظیم بدین کیفیت نزد نبی کریم بر و بزرگترین صلوة و تسلیم باد و تحقیق آنکه مناسبت نیست در میان او و در میان قیامیکه در دینی وارد شده در بعضی احادیث نبویه از آنکه این از زیورترین اخلاق دنیوی است که جز این نیست که قصد کرده شد بر و پیش کش این ادنی را پس از شریف ترین ادب دینی است چوں باوراده کرده شود و وجه رب الاعلی یعنی روی پروردگار خود که بزرگتر از همه است پس گوشت را با آنچه که نقل کرده شود برای تو از کلام شارحان حدیث که بر و عتماد و ناز کرده شد در قدیم چنانچه یعنی در عهد پیشین و نو و در کلام قدیم و جدید گفت شیخ الاسلام حافظ ابن عسقلانی در فتح الباری شرح صحیح بخاری که حدیث خود هو الی سیدکم یعنی بر خیزید سوئی سردار شما که گفت ابن بطال درین حدیث که حکم کرد امام عظیم بر بزرگی کردن بزرگان از مسلمانان و بمشروعیت اكرام اهل فضل یعنی جاری شدن بزرگی بزرگان و مجلس خود و قیام در و برائے غیر خود از

وفي الوفاة النبوية الى اخر ما قاله الحافظ وقال العلامة الشيخ محمد طاهر
الفتني في مجمع البحار في غرائب التنزيل ولطائف الاخبار وحديث قوموا
الى سيدكم فيه استحياب القيام عند دخول الافضل وهو غير القيام انتهى
لان ذلك بمعنى الوقوف وهذا بمعنى النهوض وليس هو القيام الذي يتبع
الاعاجم تعظيماً وانما كان سعد وجعاً لما راى في المحلة فامرهم بالقيام ليغيثوه
على النزول من الحمار لئلا ينفجر عرقه بالاضطراب ولو اراد التعظيم لقال قوموا
لسيدكم وفيه نظر لان الى انهم كانوا قدامه فامروا اذ هو اليه تلقياً وكرامته
يشعر به وصف السيادة واحترامه الجاهل لا كرام اهل الفضل بالقيام اذا
اقبلوا قال لقاصي وليس هو من القيام انتهى عنه انما هو فيمن يقومون عليه هو
جالس ويمثلون قياماً طويلاً جلوسه وحديث لا تقوموا كالاعاجم يعظم بعضهم
بخدمته استاده في شوقه

توجه در وفات نبوية تا آخر آنچه که او را حافظ گفت - وگفت علامه شیخ محمد طاهر فتني در مجمع بحار در عزاء
تنزيل ولطائف اخبار - ودر حدیث قوموا الى سيدكم که یعنی برخیزید سوی سید شما - در استحباب قیام است
وقت در آمدن افضل - واین غیر است از قیام منتهی از آنکه او بمعنی وقوف یعنی استادان است - واین بمعنی نهضت
یعنی برخاستن - واین قیامی نیست که عجایب برای تعظیم مقرر کرده اند - وخرای نیست که حضرت سعد
رضی الله عنه در وند بود و از آنکه در رگ او آتشی از هفت اندام تیر رسیده بود پس حکم کرد او صلی الله
علیه وسلم ایشان را بقیام تا او را بر فرو آمدن از حمار مدد کنند که باضطراب رگ او کشاده نه شود
و اگر اراده کرده تعظیم را بر آنست گفتی قوموا للسید که برخیزید برای سید خود - و در نظری است
از آنکه الى انهم است یعنی برای بزرگی است - گویا که او گفته شد قوموا اذهبوا اليه تلقياً وكرامته
یعنی برخیزید و بروید سوی او بنیاطات و بزرگی که باو آگهی شود بوصف سیادت یعنی تا سوار می شود
شود - و تحت گرفته اند با و همه بر برای اکرام اهل فضل بقیام و قیام پیش یا نیدن اهل فضل - گفت
قاصی که او از قیام منتهی نیست از آنکه این قیام منتهی عنه در حق کسی است که همه روی استاده باشند
او نشینند و تا درازی نشست او همه بخیرت بر یا ایستاده می باشد - و حدیث لا تقوموا
کالاعاجم يعظم بعضهم بعضاً ای بعض را تعظیم میکنند یعنی تعظیم میکنند بسبب اهل منصب بلکه تعظیم میکنند بر اهل صلاح
یعنی برخیزید شما بخیر شما که بعضی را تعظیم میکنند یعنی تعظیم میکنند بسبب اهل منصب بلکه تعظیم میکنند بر اهل صلاح

بیتھم مثل القیام والاعتذار والثناء فانها وان كانت من حقوق الصبیة لیکن
فی ضمنہا نوع من الاجنبیة والتکلف فاذا تمّ الاتحاد بطوری بساط التکلف بالکلیة
فلا یسلك به الامساک نفسه لان هذه الاداب الظاهرة عنوان الاداب الباطنة
فاذا صفت القایم بالحجة استغنت عن تکلف اظهار ما فیها والحاصل ان القیام
ونزله یختلف بحسب الازمان والاشخاص والاحوال وقال الملا علی المذکور فیہ
ایضاً فی حدیث من سرّ ان یتمثل له الرجال قیاماً الحدیث قیل هذا الوعد لمن
سلك فیہ طریق الذکر بقرب یتد السور بالمثل واما اذا لم یطلب ذلك وقام من
تلقاوا انفسهم طلباً للثواب او لمرادة التواضع فلا یاس به وقد روى البیهقی فی شعب
الایمان عن الخطابی فی معنی الحدیث هو ان یأمرهم بذلك ویلزمهم ایاہ علی مذهب
الکبری والخوة قال فی حدیث سعد دلالة علی ان قیام المرء بین یدی رئیس
الفاضل والوالی العادل او المتعلم للمعلم مستحب غیر مکروه وقال البیهقی هذا القیام
یکون فی هذا المقام علی وجه البر والاکرام كما کان قیام الانصار لسعد قیام طلیحة

ترجمہ کہ در بیان شان انرجون قیام و عذر خواہی و ثنا۔ پس ہر آئینہ ایہا اگرچہ از حقوق صحبت است لیکن در ضمن شان
نوعی از اجنبیت و تکلف است۔ پس چون اتحاد و دردت شد بساط تکلف تمامہ بچیدہ میشود و طری گرد۔ و یاد سلوک نکرده شود
بایدہ مگر نشود مگر راہ نفس و از انکس ادب ظاہرہ نموان آداب باطنہ اند و چون دلہا بحجت صاف شد مستغنی
شدند از تکلف ظاہر را بچکر درو است۔ و حاصل سیکہ قیام و ترک و بحسب زانہا و اشخاص و احوال مختلف میباشد۔ گویا
طالعی مذکور نیز درو۔ در باب حدیث من سرّ ان یتمثل له الرجال قیاماً الحدیث یعنی ہر آنکہ شاہد کند و را آنکہ در
برای او۔ قیام کردہ بخند مت ایستادہ باشد۔ کہ گفتہ شد ایستادہ است برای سیکہ کہ گرفت درو را و بکر بقرینہ الشرف
بالمثل یعنی شاہد شدن ہر کس بنگی خود۔ و لیکن ہر گاہ و نحو است ایستادہ قیام کردہ ایشان بکافی شدن انفسہای خود۔
ثواب را یا بنا بر ارادہ تواضع پس باکسے منیت ما۔ و تحقیق روایت کردہ است بہقی در شعب ایمان از خطابی در معنی این
حدیث۔ ما آنکہ اگر کند یا ایشان را و ملازم کند ایشان را مگر خود را بر مذہب کبر و نخوت۔ گفتہ و در حدیث سعد رضی اللہ
عنه دلالت است بر اینکہ قیام مرد پیش رئیس فاضل و والی عادل و قیام متعلم برائی معلم مستحب است غیر مکروه و گوشت بہقی بر قیام و قیام
بر وجہ نکوئی و اکرام باشد چنانکہ قیام انصار رضی اللہ عنہم برای حضرت سعد رضی اللہ عنہ۔ و قیام حضرت طلحہ رضی اللہ عنہ

لکعب بن مالک ولا ینبغی للذی یقام له ان یرید ذلک من صاحبہ حتی ان لم یفعل
 فقد علیہ اوشکاً او عاتبه ، وقال الملا علی المذکور فیہ ایضاً فی حدیث لا تقوموا کما
 تقوم الاعاجم یعظم بعضهم بعضاً ای مالہ ومنصبہ وانما ینبغی التعظیم للعلم والصلاح
 ذکرہ بن مالک وقال شارح من علمائنا ایضاً اذا کان القیام والتعظیم لله فحسن انتہی
 تکمیل الجواب فی الاستشفاع بعالی الجناب قال السید السہم ہدی فی الوفاء اعلم ان الاستغفار
 والتشفع بالنبی صلی اللہ علیہ وسلم وبجاہہ وبقربہ الی رب تعالی من فعل الانبیاء و
 المرسلین وسائر السلف الصالحین واقع فی کل حال قبل خلقہ صلی اللہ علیہ وسلم وبعادہ
 خلقہ فی حیاتہ الدنیویۃ ومدت البرزخ وعرصات القیامۃ احوال الاول ودر قد اشار
 عن الانبیاء صلوات اللہ علیہم ولنفقصر علی مراد جماعة منهم المحاکم و صحیح اسنادہ عن
 عمر بن الخطاب رضی اللہ تعالی عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم لما افتتحت
 ادم الخطیئة قال یا رب اسئلك بحق محمد لما غفرت لی فقال اللہ یا ادم کیف عرفت
 محمدًا واما خلقہ

ترجمہ برای کعب بن مالک رضی اللہ عنہما بود۔ ونہی زہد کسی اگر قیام کردہ شود برای او آنکہ خواہد از صاحب خود این را ناکند
 اگر کند او۔ کہتہ کند بگوید او را شکایت کند یا بر خشم گیرد۔ وگفت ملا علی تذکرہ در نیز در حدیث لا تقوموا کما تقوم الاعاجم
 یعظم بعضهم بعضاً ای مالہ ومنصبہ یعنی نہ بریز نہ چنانکہ بریز نہ عجیبان کہ بعض شان بعض را تعظیم میکنند یعنی نہ
 مال و منصب او۔ و جز این نیست کہ سر او را بشود نہ زیر تعظیم برای علم و صلاح کہ این ملک او را ذکر کرد۔ وگفت شارحی از
 علمای ما نیز بگاہ کہ قیام و تعظیم خدا را اشتراک لوجہ اسیر حسن و نیک است انتہی۔ **تکمیل جواب** در شفاعت خواستن بعالی
 جناب۔ گفت سید سہم ہدی در وقفا۔ بدانکہ ہر آئینہ مدد و شفاعت خواستن بر نبی صلی اللہ علیہ وسلم و بر مرتبہ او و بر یا موسیٰ پروردگار
 او تعالیٰ از فعل انبیاء و مرسلین و از سیرہ نیکوکاران ہمیشہ واقع است در حال قبل پیدایش او صلی اللہ علیہ وسلم و بعد پیدایش او صلی
 در حیات دنیوی او و در زمان مدت برزخ و در میرانہائی قیامت۔ مال اول یعنی قبل پیدایش او و در شترہ است
 در و آثار از انبیاء صلوات اللہ علیہم و ہر آئینہ کوتاہ میکنیم بآنکہ کہ روایت کردہ است او را حاجت از انجملہ
 محاکم است کہ او اسناد او صحیح کردہ از عمر بن خطاب رضی اللہ عنہ کہ گفت فرمود رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم
 کہ چوں آدم علیہ السلام خطا ورزید گفت اسے پروردگار من از تویی خواہم بحق محمد صلی اللہ علیہ وسلم بر لے
 آنکہ کہ تو بخشتی مرا۔ پس فرمود خدا برتر اسے آدم چگونہ شناختی محمد را حال آنکہ او را من فرستادم

تفسیر ملا علی در حدیث لا تقوموا کما تقوم الاعاجم
 و اقوال شارح با حکام تعظیم

تکمیل جواب در استشفاع
 از و صلعم
 استشفاع از و صلعم قبل
 خلعت او و بعد حضرت عمر
 رضی اللہ عنہ

قال يارب لانك خلقتني بيدك ونفخت في من روحك رفعت راسي
فرايت على قوائم العرش مكتوباً لا اله الا الله محمد رسول الله فعرفت انك
لم تضأ الى اسمك الا حب الخلق اليك فقال الله تعالى صدقت يا ادم
انه لا حب الخلق اليّ اذا سالته بحقه فقد عرفت لك ولولا محمل ما خلقتك
صلى الله عليه وسلم وعلى اله واصحابه رواه الطبراني ويزاد وهو
اخو الانبياء من ذريتك الى اخواتك قال تنبيه واما اعتقاده الناس و
صار متعارفاً بينهم خلا سيما في المحرمين الشريفين من القيام عند ذكر الكعبة
الشريفة النبوية في قرعة كيفية مولد النابت المصطفوية صلى الله عليه وسلم
وشرف ومجد وعظم فهو بدعة حسنة لا نه داخل تحت قواعد الشرع و
اصوله وليس فيه مخالفة للسنة ولا مفسدة وبينوا دخوله فيها وبنوهات
فقبل لتعظيمه صلى الله عليه وسلم عند ذلك وقيل لتعظيم روحانيته صلى الله
عليه وسلم وقيل لتصور انتقاله من عالم الارواح الى عالم الاشباح او تخيل

واما اعتقاده الناس ان الحق محمد

مكر ولاوت الشريفية *

توجهی گفت ای رب از نیک بر آئینه تو بیا کردی مرا بر سر تخت خود و دیدی دین از روح خود بلند کردم سر خود - پس دیدم بر
تو ام عرش نوشسته لا اله الا الله محمد رسول الله - پس دانستم که بر آئینه تو نسبت نکردی سوی نام
خود مگر محبوب ترین خلق که هست سوی تو - پس فرمود خدای برتر را دست گفتم ای آدم که بر آئینه او محبوب ترین خلق
است سوی من - هرگاه که تو خواستی مرا بحق او پس تحقیق بخشیدم ترا اگر محمد نبوی ترا نیا فریدی صلی الله علیه وسلم بر علی
اله واصحابه - روایت کرد او را طبرانی و بیقر و دانسته و او را خرافیه است از اولاد تو - تا آخر آنچه که گفت *

تنبيه واما آنچه آرمیان اوراعات گرفته اند در میان شان مشهور و متعارف شده خصوصاً در زمین شریفین از
قيام ذکرات شریف نبوی در خواندن بیان مولود نابت مصطفوی رحمة باو خدای برتر را و او سلام باد و شرف و بزرگی و
باد - پس او بر غیر حسنه است از آنکه داخل تحت قواعد شرع و اصول است - و در مخالفت زست نیست - و نه او مفسد است
و بیان کرده اند بر این و در سنده وجوه است پس گفته شد که برای تعلیم او است صلی الله علیه وسلم در وقت یعنی قیامی که در وقت
ولادت شریف کرده میشود بنابر تعلیم او صلعم است و گفته شد که بنابر جاذبه زمین و جاذبه او است صلی الله علیه وسلم در وقت
و گفته شد که بنابر تصور انتقال او است صلعم از عالم ارواح سوی عالم الاشباح ا - صلعم بسلام - یا تخيل

بأن انما قدیم در کتب و شریعت تجرید است ملائق
اصول و مخالف سنده و نه غرض و نه در داخل آورده

بروزة الشریف من بطن امه المنیف وقیل غیر ذلک ولا یخفی ما فیها من
 الانظار والابحاث والذی ینفصده هذا الفقیر ان اصله هو شکر الحق تعالی علی
 نعمة الجادة صلی الله علیه وسلم وخلقته وبعثه التی هی من اعظم نعمه تعالی
 علی العالمین واکبر منده سبحانه علی كافة المؤمنین کیف لا وهی نعمة لولاها
 ما خلق الله الخلق وما اظهر الربوبية وما خلق الافلاك والجنة والنار
 نظقت بها الصمف والتوارة والانجیل وبشر بها الخلیل والکلیم وروح الله
 والانبیاء والرسل جیلاً بعد جیل صلوات الله تعالی وتسلیماً علیهم عموماً

وعلی افضلهم خصوصاً قال الله تعالی لقد مرّ الله علی المؤمنین اذ بعثت
 فیهم رسولا من انفسهم یتلو علیهم آیاته ویزکیهم وعلّمهم الکتاب
 والحکمة وان كانوا من قبل لفی ضلال مبین وقال سبحانه وما ارسلنا
 وقال صلی الله علیه وسلم فیما رواه الدیلمی عن ابن عباس رضی الله عنهما رفعاً

تسجده برزق شریف وانشکم ما در عقیف خود بسبب خیال بسته شدن ظهور شریف و صلعم از شکم ما بر بزرگ
 خود - و گفته شد غیر از این - و پوشیده نمی باشد آنچه در دست از نظر ما و بختها - و آنکه می فرمودند این فقیر که
 بر آئینه اصلش او شکر خدای بزرگوار است فی رحمت ایجاد او صلی الله علیه وسلم و پیدایش او و برانگیختن او بر سالت آنکه
 او بزرگترین نعمتهای او تعالی است بر عالمیان و بلندترین منت های او سبحانه است بر گرد و هموطنان - چگونه
 حال آنکه او نعمتی است که اگر او نبود و خدای بزرگتر خلق را نیافریده و بر باریت اظهار نکرده و در آسمانها و
 و در درخ پیدا کرده که تاطق آمده اند باوصیها و تورات و انجیل و بشارت داده اند بدو و خلیل و کلیم و روح
 و انبیاء و رسولا آن گروه بعد گروه در دقایق خدای بزرگتر و تسلیم ما و او بر ایشان عموماً با دو افضل شان خصوصاً
 فرمود خدا برتر در سوره آل عمران رکوع هفتم لقد مرّ الله علی المؤمنین اذ بعثت فیهم رسولا من انفسهم
 یتلو علیهم آیاته ویزکیهم وعلّمهم الکتاب والحکمة وان كانوا من قبل لفی ضلال مبین
 یعنی بر آئینه تحقیق منت نهاد خدا بر مومنان از آنکه فرستاد در میان شان رسولا از جنس شان که میخواند بر ایشان آیات او و
 صاف می کند شان ازادی آموزد ایشان و کتاب حکمت اگر پیش ازین بسته در گری بود و ظاهر باریک کننده از حق - و فرمود
 سبحانه در سوره انبیاء رکوع هفتم وما ارسلناک الا رحمة للعالمین و در فرستادیم ما را مگر رحمت بر عالمیان - و فرمود

بیان آنکه اصل قیام و دنیا و شکر است با ایجاد و تکلیف و بعثت
 او صلعم که از شکم و از کمر و من است که در وجود همه عالم بود و در کتب
 ساری بود و الحق و در دنیا و در بشریت و عالم آیات و حدیث

صلی الله علیه وسلم و در دنیا و در بشریت و عالم آیات و حدیث

ثانی جبرئیل فقال یا محمد لولاک ما خلقت الجنة ولولاک ما خلقت النار
 فی رواية ابن عساکر لولاک ما خلقت الدنيا کذا غزاه الیهما الملا علی القاری فیها
 من نعمة ووجب علی کل الخلق شکرها والشکر علی النعمة یستلزم ذکرها وذكرها
 فی الملا وخیر من ذکرها فی النفس لاجل ذلك وضع المحبون العاشقون اهل
 السنة والجماعة لذلك ذکر کيفية مخصوصة من اجتماعهم واستحضار
 قلوبهم لذلك الشکر وتوجهم الیه بالکلیة و ذکرهم کيفية حملة صلی الله
 علیه وسلم الذی هو صبح طلوع شمس وجوده الشریف وما ظهر فی انشاء ذلك
 الحمل المنیف من الآیات الباهرات والخوارق والمعجزات و کيفية وضعه
 صلی الله علیه وسلم و طلوع شمس وجوده السعود وبروزه من عالم الغیب الی
 عالم الشهود وقدومه من عالم الارواح الی عالم الاشباح وحضور الملائكة بن
 الکرام واسیة ومیریم بنت عمران وحضور حور الجنان وهتوف المواقف واحقاد
 وهدم ایوان کسری و فیض معین فی سماوة وغیض بحیرة ساوة واستبشار الاشیر
 والجن والوحوش والطیر والملائكة و اهل البر والبحر والديار والاکسرة

ترجمه که جبرئیل نزوم آمد و گفت ای محمد اگر تو نمی بودی جنت نشیما کرد می و اگر تو نمی بودی دوزخ را نیافریدی. و در روایت
 ابن عساکر است اگر تو نمی بودی دین را نیافریدی. همچنین نسبت کرد او را ملا علی قاری سوره و تیس که برکتها
 این چنین از لغمی است و احب است بر همه خلق شکر این نعمت. و شکر بر نعمت ذکر نعمت را مستلزم است. و ذکر نعمت
 آشکارا بهتر است از ذکر نعمت نفس. بنابراین مجید و عاشقان اهل سنت و جماعه این ذکر را کيفية مخصوصه وضع
 کرده و بنا نهاده اند از اجتماع خود نشان و حاضر آوردن دلها خود بر این شکر و متذکر شدن خود تمامه سویی او
 و بیان کردن شان کيفية حمل او صلی الله علیه وسلم. بلکه او صبح درخشان آفتاب وجود شریف او است. و آنچه در آثار
 این حق بزرگ از نشانهها روشن و خوارق و معجزات ظاهر شده. و کيفية وضع او صلی الله علیه وسلم یعنی زادن مادرش صلعم
 و درخشان آفتاب بود سعود او صلعم و بروز آمدنش صلعم از عالم غیب سو عالم شهود. و پیش آمدنش صلعم از عالم
 ارواح سو عالم اجساد. و حاضر شدن ملائکه کرام. و اسیة. و میریم بنت عمران. و حاضر شدن حوران جنتها. و فدا دادن مایه
 غیب. و روشدن نقش. و در افتادن طاقهای کسری. و روان شدن چشمه دریاوه. و پنهان شدن دریای ساوه.
 و شرده رسانی انس و جن و وحشیان و پرندگان و فرشتگان و ساکنان بر و بحر و دنیا و آخرت

بیان آنکه بیان از این صفت و چه در آن و برای چیست

بقدر مده صلى الله عليه وسلم ويسمّون مجموع ذلك بالمولدا الشریف فيبتلون به ليس في
احمال الشرف ويحجروا تمام الحبور ويشكروا الله على حصول هذه النعمة العظمى والدو
القضوى ومن تمام ذلك الشكر اطعام الطعام عقب ذلك المولدا المنيف وهذا
القيام ما هو الا شكر الحق تعالى على هذه النعمة السنية وقد كان يحق القيام لاداء
الشكر من شروع ذكر المولدا الشریف الى انتهائه لان الشكر يلزم مجرد ذكر النعمة حيث
كان في ذلك حرج وتكليف الكفى بالقيام الشكرى عند ذكر الحجة الاعظم من
ميلاده صلى الله عليه وسلم الذي هو موضع المنيف وحين ظهور بدله وجوده
الشريف وتخصيص اداء الشكر بالقيام مدلل بدليل عادة العرب العربا و
بدليل حديث تمامه صلى الله عليه وسلم بعد التحم للشكر والدعاء وحديث براءة
عائشة رضى الله عنها وبديل قيام الصلى وحمده وشكره على التوفيق لاداء العبودية
للملك المحبود في الركوع والسجود لا ترى ان من فاتته القيام مع الامام وادرك
الركوع ادرك الركعة ومن فاتته الركوع فاتته الركعة - اما عادة العرب في تأخير الخمس

قال في المنتقى روى ان امة لما ولدته صلى الله عليه وسلم

تخرج لها ماء وتشريف آدمى او صلى الله عليه وسلم - ومجموع اين بولد شريف نام مى نهفتند - پس بچو اندازد
تا خوشنود شوند بچال سرور - وشادى ميكنند بر چه ميتواند كرد - وشكر بجا آرند بر اى خداى برتر بر حصول اين نعمت
عظمى ودولت قصوى يعنى منتها - واز تمام اين شكر پس اين بولد بزرگ طعام خور ايندن است - و اين قيام كه
نست او مگر شكر خداى برتر بر اين نعمت روشن - و تحقيق نمر او ارمى بود اين قيام اداى شكر را از ابتدا ذكر مولد شريف
تا انتهاى او اذ انكه شكر لازم مى شود بجز ذكر نعمت - و هر جا كه در اين حرج وتكليف بود بقيام شكرى پس كرده
شود وقت ذكر جزو عظم از ميلاد او صلى الله عليه وسلم آنكه او از وضع منيف واست يعنى بر آمدن او صلعم
از شك بزرگ مادرش - و وقت ظهور بزرگ وجود شريف او است صلعم كه مراد از وقت تولد است - و اداى شكر
بقيام خاص كردن مدلل است بدليل عادت عرب بر اين معنى عرب خالص و بدليل حديث قيام او صلى الله عليه وسلم

وقام شكرا بولد بزرگ مادرش و شكر بجا آرند بر اى خداى برتر بر حصول اين نعمت عظمى ودولت قصوى يعنى منتها - واز تمام اين شكر پس اين بولد بزرگ طعام خور ايندن است - و اين قيام كه نست او مگر شكر خداى برتر بر اين نعمت روشن - و تحقيق نمر او ارمى بود اين قيام اداى شكر را از ابتدا ذكر مولد شريف تا انتهاى او اذ انكه شكر لازم مى شود بجز ذكر نعمت - و هر جا كه در اين حرج وتكليف بود بقيام شكرى پس كرده شود وقت ذكر جزو عظم از ميلاد او صلى الله عليه وسلم آنكه او از وضع منيف واست يعنى بر آمدن او صلعم از شك بزرگ مادرش - و وقت ظهور بزرگ وجود شريف او است صلعم كه مراد از وقت تولد است - و اداى شكر بقيام خاص كردن مدلل است بدليل عادت عرب بر اين معنى عرب خالص و بدليل حديث قيام او صلى الله عليه وسلم

بعد ختم قرآن مجيد بر اى شكر و دعاء - و حديث براءت حضرت عائشة رضى الله عنها - و بدليل قيام مصطفى و حمد و شكر او بر توفيق بنا بر اى خداى ملك
محبود در ركوع وسجود - و اينكه چيى كه هر آنكه كيسه از قيام فوت شده با امام و در گرفت ركوع را در گرفت ركعت را و كيسه از ركوع فوت شده فوت
او و ركعت يكين عادت عرب پس در تاريخ مجلس است گفت در منتقى روايت كرده كه هر آنكه حضرت امه چو نيز ايد او صلى الله عليه وسلم را

ارسلت الى عبد المطلب وجابهه البشير وهو جالس في الحجر معه ولده ورجال
 من قومه فاخبره ان امانة ولدت غلاما مسترا بذالك عبد المطلب وقام هو
 من كان معه ودخل عليها فاخبرته بكل ما رأت وما قيل لها وما اقربت به
 فاخذ عبد المطلب فادخله جوف الكعبة وقام عندها يدايدع الله ويشكره
 على ما اعطاه الى اخر ما قال واما حديث قيامه صلى الله عليه وسلم بعد الختم
 للشكر والدعاء ففي الشتر في قرة العشر للحافظ الجزي رحمه الله برواية عن ابى
 هريرة رضي الله عنه قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا ختم القرآن دعا
 قائما قال وكذا رواه ابو الفرج بن جزي في كتاب الوفا برواية من ابى جعفر
 قال كان علي بن الحسين رضي الله عنهما يذكرا عن النبي صلى الله عليه وسلم انه
 كان اذا ختم القرآن حمد الله بحامد وهو قائم ثم يقول الحديث قال واخرجه
 البيهقي في شعب الايمان انه تلى واما حديث براءة عائشة ثم في صحيح البخاري
 عن عروة عن عائشة رضي الله عنهما في حديث الا فاك قالت فوالله ما راها

توضیح فرستاد و خبر ساقی سوئی عبدالمطلب این شکرده دهنده بایم نزد او - و او شنیدنده بود در حجر گنجی اندرون
حلیم جانب دیوار شمالی کعبه - با او پیش رو و مردمان از قوم او - پس آنگهی وادار که هر آئینه حضرت آمنه پسر زائیده
پیش داشتند - به عبدالمطلب و فرستاد و او کسیکه با او بود - در آئینه در آئینه - پس خبر داد و او آمنه بمکه آمد و بید
و آنچه او را گفته شد - و آنچه با او سک کرده شد - پس در گرفت عبدالمطلب او صلعم و قند و نان مرده - او خود بکعبه
یعنی اندرون کعبه و استاد نیز کعبه که بخواند دعا کند خدای او شکر کند و او را بر آنچه که عطا کرده او را تا آخر آنچه
ولیکن حدیث قیام او صلی الله علیه و سلم بعد ختم برای شکر و دعا پس در کتاب نشر فی قرأت العشره است که برای
حافظ جزیری است حمد و تسبیح و ابواب بر بره رضی الله عنه گفت بود در رسول خدا صلی الله علیه و سلم نگاه
فران ختم میکرد و استاد و دعا میخواند - گفت و همچنین روایت کرد و او ابوالفرج بن جوزی در کتاب فاسد و برقرار
است از ابوجعفر گفت بود علی بن حسین رضی الله عنهما ذکر یکدیگر از نبی صلی الله علیه و سلم که هر آئینه او صلعم چوین ختم
فران میکرد حمد میکرد خدای را به حمد و در حالیکه او صلعم بر پا بودی باز میگفتی تا آخر حدیث - گفت و بر آورده
و بر همین در شعب ایمان انتی - ولیکن حدیث برایت حضرت عائشه رضی الله عنها پس در صحیح بخاری است از عروه زبانی
رضی الله عنها در حدیث اناک یعنی دروغ بستن بر من و او رضی الله عنها پس قسم خدائے را که قصه کرد او صلعم یاد کرد

از حدیثی که حکیم برکات اوست معلوم
روایت قیام شکریه است علیه السلام

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
صَدَقَ اللَّهُ بِمَا رَوَيْنَاهُ
قِيَامُ شَكَرٍ مِنْ صَدِيقِ بَرَاتِ

رسول الله صلى الله عليه وسلم ولا خبر أحد من أهل البيت حتى أنزل عليه
 فآخذ ما كان يأخذ من البراء حتى أنه ليتحد منه مثل جنان من العرق
 وهو في يوم شات من ثقل القول الذي ينزل عليه قالت فلما سري عن رسول
 الله صلعم وسري عنه وهو يضحك فكانت أول كلمة تكلم بها يا عائشة أما
 الله فقل رب عك نقالت أئى قومي اليه فقلت والله لا اقوم اليه ولا احد
 الا الله عز وجل الحديث قال القسطلاني قومي اليه صلى الله عليه وسلم
 لاجل ما بشرك به اى تخلمه عليه على ذلك بالقيام اليه وكان القيام البصلى
 الله عليه وسلم هو الاكمل والا فضل لها في ذلك المقام لاداء حقه وشكره
 عليه افضل الصلوة والسلام ولكن غلبها الحال المنزل عليها من الحق المتقال
 حبلها على الاوّل على الخلق والجلال فكيف لا يجب القيام من يجب عليه شكره
 عند تذكّر ما انعم عليه بواسطته من النعم الظاهرة والباطنة والدينية
 الاخرية فافهمه فانه هو الاصل عند اولى الالباب وان اردت

ترجمہ رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم نے بیرون آمد کسی انہل بیت تا آنکہ می نازل کردہ شد بر او صلی اللہ علیہ وسلم پس در گرفت اور پیچھے کرد و میگرفت از شدت تب تا آنکہ ہر آنیہ از وصلہم بچو مر و ارید از غرق می چکیہ حالانکہ او در روز سرما بود و از باران کہ آں برود فرمودی آمد۔ گفت حضرت صدیقہ رضی اللہ عنہا پس بگاہ کہ کشف کردہ شد از رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم آنچہ کہ ادا لاحق آمد و او صلعم از وفا فاد گرفت یعنی بخود در آمد و در حالیکہ او صلعم تبسم می فرمود اے بشگفت آمد پس بشد اول کلمہ کہید و کلام فرمود یا عایشہ اَمَا اللَّهُ فَحَتَّكَ بِرَأْسِكَ یعنی اے عائشہ لیکن خدای برتر پس تحقیق ترا بری فرمود۔ پس مادرین گفت مرا بر خیزہ سوئی او صدام۔ پس گفتم من قسم خدای را بخوابم بر جاست سوئی او و نہ حق نمگر خدای عزوجل را تا آخر حدیث کہ گفت فسطائی کہ نول از حضرت صدیقہ رضی اللہ عنہا بر خیزہ سوئی او صلی اللہ علیہ وسلم از ہم چہ کہ ترا از او داریا بمعنی است کہ شکر کن و در بریں شہد سوئی او ایستادہ۔ حالانکہ از قیام دین مقام سوئی او صلی اللہ علیہ وسلم بود کہ او اکل و افضل را او است یعنی عنہا بنا بر ادای حق و شکر او علیہ افضل الصلوٰۃ والسلام۔ و لیکن حضرت صدیقہ رضی اللہ عنہا را در بحال عالمی غلبہ کرد کہ از حق منغال بر شد و فرمود و نہ دل کردہ۔ و او بر داشت و بر حلق خود او را رضی اللہ عنہا بر ناز و کرشمہا بر ناز و بر حلال۔ پس چو نہ حاجب نشود قیام کسی را کہ واجب شکر بود شکر او صلی اللہ علیہ وسلم وقت یاد آوردن بچہ کہ انعام کرد بر او بواسطہ او صلعم از نعمت اظاہر و باطنہ و دنیوی و دُخروی۔ پس

شرح فضائل النبی و جہت مذکور +

بیان آنکه وجوب تکریم
 هنگام ذکر ولادت شریف
 وجوب اذکار علماء و متقین
 یروذ تا ایندم عمل بر آن +

النقل من الكتاب فقال العلامة الشيخ علي ابن برهان الدين الحلبي وكتبه
 انسان العيون في سيرة الامين المامون المشهور بالسيرة الحلبية جرت عادة
 كثير من الناس اذ اسمعوا بذكر وضعه صلى الله عليه وسلم ان يقولوا
 تعظيمه صلى الله عليه وسلم وهذا القيام بدعة حسنة لا تلي كل بدعة
 من مومة وقد قال سيدنا عمر بن الخطاب رضي الله عنه في اجتماع الناس
 لصلوة التراويح نعمت البدعة وقد وجد القيام عند ذكر اسمه صلى الله
 عليه وسلم من عالمات مقتدي الائمة ديننا ورعا الامام تقي الدين
 السبكي وتابعه على ذلك مشايخ الاسلام في عصره فقد حكى بعضهم ان
 الامام السبكي اجتمع عنده جمع كثير من علماء عصره فانشدوا بقول
 الصرمي رحمه الله في مدحه وشرفه وعظيمه صلى الله عليه وسلم
 قليل مدح المصطفى الخط بالذنب
 وان تهنئ الاشراف عند سماعه
 على ورق من خط احسن من كتب
 قياما صقفا واجتيا على ركب

ترجمه و اگر تومی خواهی نقل از کتاب پس گفت علامه شیخ علی برهان الدین حلبی در کتاب خود که انسان العیون فی سیرة
 الامین المامون است مشهور ب سیرت حلبیه که بسیار از آدمیان عادت گرفته اند که هرگاه که ذکر وضع یعنی ولادت او صلی الله علیه وسلم
 گویند آنکه بر می نیزند بنا بر تعظیم برائی او صلی الله علیه وسلم و این قیام بدعة حسنه است از آنکه هر آینه آنکه هر بدعة مذموم است
 و تحقیق لغت حضرت سیدنا عمر بن خطاب رضی الله عنه در گرد آمدن آدمیان برائی نماز تراویح نعمت البدعة یعنی نیکی
 است این بدعة و تحقیق یافته شد این قیام وقت ذکر اسم او صلی الله علیه وسلم از عالم ائمه و پیشوایان امان که از راه دین
 همه بریز گاری است از حضرت امام تقی الدین السبکی و پیروی کرد او را برین عمل مشایخ اسلام در زمانه خود پس تحقیق حکایت
 کرد بعضی شان که هر آینه امام سبکی رضی الله عنه جمع کثیر از علمای عصر او جمع آمدند پس خوانند شعر گفتن آغاز کرد بقول
 بر جمیع خدا سیرت ترا و را رحم کند در مروج او و شرف او و عظمت او صلی الله علیه وسلم
 قلیل مدح المصطفى الخط بالذنب
 و ان تهنئ الاشراف عند سماعه
 قیام
 قیام صقفا واجتيا على ركب
 قلیل مدح المصطفى الخط بالذنب
 و ان تهنئ الاشراف عند سماعه
 قیام
 قیام صقفا واجتيا على ركب

اشعار

از در نوشت بر سیم هم کترین کاره
 برز انوی او بهار و شاد و چو بهار

گر موج معطی را نیکوترین بکاره
 و دیشینه برخاسته صفت تا

فعند ذلك قام الامام السبكي رحمه الله تعالى وجميع من بالمجلس فحصل
النس كثير بذلك المجلس وكيفي ذلك في الاقتداء وقد قال ابن حجر
الهيتمي رحمه الله والمحصل ان البدعة الحسنة متفق على ثبوتها وعلى
المولد واجتماع الناس له كذلك اي بدعة حسنة ومن ثم قال الامام
ابوشامة شيخ الامام النووي رحمه الله تعالى ومن احسن ما ابتدع في
زماننا ما يفعل كل عام في اليوم الموافق ليوم مولد صلى الله عليه وسلم من
الصدقات والمعروف و اظهار الزينة والسرور فان ذلك مع ما فيه من
الاحسان للفقراء مشعر بحبته صلى الله عليه وسلم وتغظيمه في قلب
فاعل ذلك وشكر لله تعالى على ما مكن به من ايجاد رسوله صلى الله عليه
وسلم الذي ارسله رحمة للعالمين هذا كلامه قال السخاوي
لم يفعل له احد من السلف في القرون الثلاثة دأبا محدثا بعد ثم لا
يزال اهل الاسلام من سائر الاقطار والمدن الكبار يعملون المولدات

ترجمہ پس امام سبکی رحمہ اللہ درینوقت برخاست و ہمہ آواز کہ در مجلس بودند۔ پس انس بسیار از مجلس
حاصل شد۔ و پس مشرود این در اقتداء۔ و تحقیق گفت ابن حجر ہیثمی رحمہ اللہ۔ و حاصل اینکه بدعت حسنہ بر تنہا
خود اتفاق کرده شد۔ و عمل مولد۔ و برای او اجتماع آدمیان مجتہدین است یعنی بدعت حسنہ است۔
و ازینجا گفت امام ابو شامہ شیخ امام نووی رحمہما اللہ تعالیٰ از نیکوترین آنچه کہ نو آورہ شد در
زمانہ ما چنینیست کہ کردہ شود ہر سال درین روز کہ روز مولد او صلی اللہ علیہ وسلم را موافق
است از صدقہا و احسان و اظہار زینت و سرور پس ہر آئینہ این با چنینی کہ فقرار درو
از احسان است مشعر است بہ محبت او صلی اللہ علیہ وسلم و تغظیم او در دل فاعل این۔
و از شکر است برائے خدائے برتر بر آنچه منت نہاد با و از ايجاد رسول خود صلی اللہ علیہ وسلم
آنکہ فرستاد او را رحمت برائے عالمیان۔ نیست کلام او۔

گفت سخاوی کہ نہ کرد او را کسی از سلف در قرون ثلاثہ و جز این نیست کہ بنا نہادہ شد بعد چنانچہ این
پس جاری شدہ ہمیشہ شد کہ اہل اسلام از سہم کہ انہا در شہر کسے بزرگ عمل مولد شریف می کنند

تو ای محمد بن سبکی کہ بر مولد نبوت ہر بدعت حسنہ اتفاق شدہ
و انیکم مولد و اجتماع آدمیان مجتہدین است یعنی بدعت حسنہ است

قول ابو شامہ نووی
رحمہما اللہ و اجرای
مولد و قوام آن

قول سخاوی را این جوری در استفادہ
عملی مولد و شرف آن کہ از سہم کہ انہا در شہر کسے بزرگ عمل مولد شریف می کنند

وَيَقْدَحُونَ فِي لِيَالِيهِ بِأَنْوَاعِ الصَّدَقَاتِ وَيَعْتَوُونَ بِقَرَّةِ مَوْلَاهِ
الْكَرِيمِ وَيُظَاهِرُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ بَرَكَاتِهِ كُلُّ فَضْلٍ عَمِيمٍ قَالَ ابْنُ الْجَوْزِيِّ مِنْ
خَوَاصِهِ أَنَّهُ أَمَانٌ فِي ذَلِكَ الْعَامِ وَبُشْرَى عَاجِلَةٌ يُنِيلُ الْبَغْيَةَ وَالْمُرَامَ
وَأَوَّلُ مَنْ أَحْدَثَهُ مِنَ الْمُلُوكِ صَاحِبُ إِرْبِلَ وَصَنَّفَ لَهُ ابْنُ دَحِيَّةَ
رَحِمَهُ اللَّهُ كِتَابًا فِي الْمَوْلِدِ سَمَّاهُ التَّنْوِيرُ بِمَوْلِدِ الْبَشِيرِ الْمَذِيرِ فَجَارَاهُ
بِالْعِتْدِيَارِ وَقَدْ اسْتَخْرَجَ لَهُ الْحَافِظُ ابْنُ حَجْرٍ أَصْلًا مِنَ السَّنَةِ وَكَذَا
الْحَافِظُ السَّيْطِيُّ رَحِمَهُمَا اللَّهُ تَعَالَى ائْتَمَى مُخْتَصَرًا وَهَذَا أَخْوَاؤُهُ نَالَهُ
فِي الْجَوَابِ بَعُونَ الْمَلِكُ الْوَهَّابُ مِنَ الْأَحَادِيثِ الصَّحِيحَةِ وَالنَّقْلِ
الصَّرِيحَةِ وَالْبَرَاهِينَ الْيَاهِرَةِ وَالْحُجَجِ الظَّاهِرَةِ وَالتَّحْقِيقَاتِ
الدَّقِيقَةِ وَالتَّدْقِيقَاتِ الْأَيْقِنَةِ وَيَرْحَمُ اللَّهُ الْمُصَنِّفَ
الْمُتَامِلَ الْبَصِيرَ النَّاقِذَ الَّذِي إِذَا عَرَفْتَ الْحَقَّ أَذْعَنَ لَهُ وَقَبِلَهُ
وَلَمْ يَعَاذْ فَقَدْ ظَهَرَ الْحَقُّ وَاسْتَنَارَ ظُهُورُ
الشَّمْسِ فِي رَابِعَةِ الْمَنَارِ

مترجمہ دور شہائی اواسام صدقہا خیرات کنندہ و بخیر اندک مولد کریم اور اہتمام نمایندہ و بر آناں از
برکات او بفضل عمیم ظاہر شود۔ گفت ابن جوزی از خواص او آنکہ ہر آئینہ او امان است و برین سال
دہندہ بہ نزدیک است بہ برآمدن ہر حاجت و عاودہ و اول کسیکہ اورا بنا ہندا داشتہ آن صاحب اربل است
و تصنیف کرد ابن دجیہ حمد اورا کتابی در مولد کہ اورا نام کرد التَّنْوِيرُ بِمَوْلِدِ الْبَشِيرِ الْمَذِيرِ بِسُورَةِ مَوْصُوفِ
ہزار دینار اورا عطا کرد۔ و تحقیق حافظ ابن حجر اورا اصلی از سنت استخراج کردہ۔ و ہر چنان
حافظ سیوطی رحمہما اللہ تعالیٰ۔ این مختصر نسبت کہ با تمام رسید۔ و این مختصر است آنچه اورا در جواب
وارد کردیم بعون ملک و مایہا زادادیت صحیحہ و نقول صریحہ و برمان مائی روشن و مجتہائی ظاہر و
تحقیقہائے باریک و دقیقہ مائی بزرگ تر۔ و رحم کند خدا سے برتر اوصاف کنندہ و تامل کنندہ
و نبیا و نافذ را یعنی سرہ کنندہ را آنکہ برگاہ او شناخت حق را گردن ہندا و اورا پذیرفت اورا
و نہ ستیزید۔ پس تحقیق حق ظاہر شدہ و روشنی گسترد ظہور آفتاب در چہارم روز +

بیان بنای مولد تصنیف
کتاب در +
حافظ ابن حجر سیوطی اورا
زیست مسمی بر آوردہ -

اقسام تصنیف کرد در علم و دعا اورا +

وَاللّٰهُ يَقُولُ الْحَقَّ وَهُوَ يَهْدِي السَّبِيلَ وَهُوَ حُسَيْنٌ وَنَعْمَ الْوَكِيلُ
 وَآخِرُ دَعْوَانَا اِنَّ الْحَمْدَ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَصَلَّى اللّٰهُ وَسَلَّم عَلَى
 سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْاَنْبِيَاءِ وَالرَّسُلِينَ وَشَفِيعِ الْمَذْنِبِينَ
 الْمُبْعُوثِ رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ وَعَلَى اٰلِهِ
 وَصَحْبِهِ وَمَنْ تَبِعَهُمْ بِاِحْسَانٍ
 اِلَى يَوْمِ الدِّينِ + فَقَدْ تَمَّ الْمَكْتُوبُ
 اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ نُوْرِكَ
 وَعَلَى اَنْوَارِهِ كَمَا تَحِبُّهُ وَ
 تَرْضَاهُ وَشَفِّعْهُ فِيْنَا
 وَتَرْحَمْنَا
 بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيْمِ

ترجمہ خدا کے برتر حق میگوید - و او است کہ راہ راست می نماید - و او بس است
 ارا و نیکو است وکیل - و آخر دعوایست ما آنکہ ہمہ محمد مر خدا کے راست کہ پرورندہ عالمیان
 است - و رحمت کرد خدا کے برتر و سلام فرستاد بر سر ویرا کہ نام پاکش محمد است
 سردار انبیاء است و رسولان و شفیع گنہگار ان کہ رحمت فرستادہ
 شدہ است بہر عالمیان - و بر آل و اصحاب او - و ہر کہ پیروی کرد
 شان را با احسان تا روز دین - پس تحقیق تمام شد

ایں مکتوب

اَللّٰهُمَّ صَلِّ وَسَلِّمْ عَلٰى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ نُوْرِكَ وَعَلَى اَنْوَارِهِ
 كَمَا تَحِبُّهُ وَتَرْضَاهُ وَشَفِّعْهُ فِيْنَا وَتَرْحَمْنَا بِه
 خدا یا رحمت و سلام بفریس بر محمد نبی صلعم کہ نور شست و بر انوار او چنانکہ تو اور کو
 می داری و باو خوشنود شوی و شفیع کن اورا در میان ما و رحمت کن
 ما را با و

ذکر کیفیت دعا و اجابتش با مطالب دیگر

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حَمْدُ اللَّهِ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَ
 أَصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ ۝ ازاںجا کہ در جانبی مسلوٰبات مخصوصہ محمدی صلعم
 لازم مومن است و در جانبی موجودات ممکنہ چہ مسلوٰبات مخصوصہ در مقابلہ اختیار موجود
 آرد پس دعا لازم تضرع و خشوع و خضوع مستلزم عجز حقیقی کہ میرساند تا مجیب الدعوات
 بمعرفت تنوع افعالی با ایجاد تنوع حاجات و قضای آہنہا خلاصہ عبادت است
 قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الدَّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ بِالدَّعَاءِ هُوَ الْعِبَادَةُ فِي
 الْمَشْكُوتَةِ وَحِينَ بَرَسَ نَظَرُ دَعَايَ تَأْفِئَالِ رِضَا بِأَفْعَالِ حَقِّ سَجَانِهِ لَزِمَ مَوْمِنٌ خَوَاهِدُ شَدِّ

ترجمہ ذکر بیان دعا اور اسکی قبولیت کا مع اور مطالب کے

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 حَمْدُ اللَّهِ وَنَسْتَعِينُهُ وَنُصَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَشْفَعُهُ وَعَلَى آلِهِ وَ
 أَصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ ۝ چونکہ ایک جانب میں وہ مسلوٰبات جو مخصوصہ محمدی صلعم ہیں مومن کو لازم ہیں
 اور ایک جانب میں موجودات ممکنہ کیونکہ مقابلہ میں مسلوٰبات مخصوصہ کے موجودات کا اختیار حاصل ہوتا ہے
 پس جس دعا میں تضرع اور خشوع و خضوع یعنی رونا گرہ گزانا اور عاجزی کرنا لازم ہو عجز حقیقی نہیں ضرور
 لازم ہو جائیگا۔ ایسی دعا طرح طرح کی حاجتوں کی ایجاد یعنی پیدا کرنے اور قضای یعنی پورا کرنے کے سبب
 موجود و مقتضی یعنی پیدا کرنے والے اور پورا کرنے والے کے قسم قسم کے افعال کی معرفت کا سبب ہوتی ہے۔
 اور یہ معرفت مجیب الدعوات یعنی دعاؤں کے قبول کرنے تک پہنچا دیتی ہے پس یہ دعا خلاصہ عبادت
 ہے۔ جیسا مشکوٰۃ میں ہے کہ فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے۔ دعا یہی عبادت ہے۔ اور دعا
 خلاصہ عبادت ہے۔ اور جب دعا کر نیالے کی نظر افعال تک پہنچ جائیگی تو مومن کو حق سجانہ کے افعال پر راضی بننا لازم ہو جائے گا

تیس دعائیکہ خلاصہ عبادت است بمقصود خشوع و خضوع و اظہار ذل و انقلاص مع الضأ
 است و تا تاثر فعل دعا را فضل است و چوں برگزرد سکوت **سن** افضل هم و درین
 محل دعا باذن اطاعت است و خلاف اینہمہ ہوائی نفس است کہ می برد بمفہوم
 اخرایت من اتخذ اللہ ہواہ زین پس سخن است در کیفیت اجابت دعوات
 قَالَ صَلَّى اللہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ اَعْلَمُوا اَنَّ اللہَ لَا یَسْتَجِیْبُ دُعَاءَ مَن قَلْبٌ
 غَافِلٌ وَلَا یَفِی فی الْمَشْکُوۃِ وَفِیہِ عَنْ سَلْمَانَ الْفَارِسِیِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ
 اللہِ تَعَالٰی صَلَاحُ لَا یُرُوۡهُ الْفَضَاءُ اِلَّا الدُّعَاءُ الْحَدِیثِ رَوَاهُ التِّرْمِذِی
 بَابُ دَانَتْ قَضَاءُ الرَّاسِ مَبَانِ قَاضِی و مُقَضِّی مَرَادُ دَعَا دَانَتْ مَبَانِ دَعَا
 و مَرَعُوۡمَرَادُ یَسْ اَوْجِبَانہ قَاضِی است باعتبارے و مدعو است باعتبارے

ترجمہ تیس دعا خلاصہ عبادت ہے مراد اس دعا سے ہے جس میں خشوع و خضوع اور ذلت اور محتاجی کا اظہار مع رضا ہو یعنی جس دعا
 میں ڈرنا عاجزی کرنا اور ذلت اور محتاجی کا ظاہر کرنا افعال خواہ جو شہودی کے ساتھ ہو و جو ہی دعا خلاصہ عبادت ہے۔ اور کسب
 نامل کے فعل کے اثر کا تاثر ہے دعا اس وقت تک افضل ہے یعنی دعا مانگنا مغفیلت میں داخل ہے۔ اور جب دعا مانگنے والا یہ فعل کرے
 کا تاثر ہے اور اس حالت سے گزر جائے تو اسکو سکوت افضل ہے چاہے کہ طلب دعا میں خاموشی اختیار کرے۔ اور اس محل میں عا
 باذن اطاعت ہے یعنی اس محل میں دعا مانگنا صرف بجا آوری حکم اطاعت کے لیے ہے۔ اور خلاف ان سب کا ہوائی نفس ہے جو
 اس آئین کے مفہوم کی طرف لیجا رہا ہے کہ سورہ چائشہ کے رکوع تیسرے میں ہو اَفَرَأَیْتَ مَن اتَّخَذَ اللہَ ہَوَآءَ یعنی کیا اپنے
 اسکو دیکھا جس نے ہوائی نفس کو اپنا خدا بنا رکھا ہے یا جو اپنی خواہش کا بندہ بن گیا ہے۔ آپ اسکو بعد کلام دعاؤں کے قبول ہونے کی کیفیت
 میں ہے۔ فرمایا اَحَقُّ صَلَی اللہُ عَلَیْہِ وَسَلَّمَ نے جانو کہ بیشک خدا اس دعا کو نہیں قبول کرتا ہے جو غافل اور لہو کر نیلے دل
 سے ہو۔ کہ مشکوۃ میں ہے اور اس میں بروایت ترمذی حضرت سلمان فارسی رضی اللہ عنہ سے مروی ہے کہ کہا اُنھوں نے فرمایا
 رسولِ خدا ہی برتر صلی اللہ علیہ وسلم نے نہیں پھرتی ہے قضاء کو گرو غانا آخر حدیث۔

بیان سمجھنا چاہیے کہ قضاء دائرہ ہے درمیان قاضی کے اور مقضیٰ مراد ہے یعنی جاری کرنا کام کا دائرہ ہوتا ہے جاری
 کرنے والے اور اس کے درمیان میں جس کا جاری کیا جانا مقصود ہے۔ اور دعا دائرہ ہے درمیان داعی اور مدعو مراد کے
 یعنی دعا کرنے والے کے اور اس کے جس کا دعا کیا جانا مراد ہے یا مراد جو دعا سے ہے۔ تیس سخن سبحانہ ایک
 اعتبار سے قاضی یعنی جاری کرنے والا یا پورا کرنے والا دعا کا ہے اور ایک اعتبار سے مدعو ہے یعنی
 اس سے دعا کی گئی ہے +

پس معنی آنکہ میگردد اند او سجانہ کہ برادر مدعو است قضا را کہ برادر مقضی است برعائی
داعی سبب را ذکر فرمود صلعم بلاغت المرام و فصاحت الکلام پس او سجانہ را دست
برائے فعل خود نہ غیرش از آنکہ مانع و منازع نیست مفعول او سجانہ را پس قضا و ردش
از فعل او سجانہ معلوم او سجانہ است باید دانست قضا بمعنی اجراء است لقولہ تعالیٰ
وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا إِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۝ وگاہے تخرید کردہ می شود بمعنی
مضاف الیہ خود پس محکوم می شود بآں بالعرض پس بمعنی اجراء در اینجا حجابی حادث
است بدلیل ردش بہ تعلیق دعاء در مرتبہ مبرم ممنوع التفرع و تقیید قضا بر امر زبان

ترجمہ پس معنی یہ ہوئے کہ پھیر دیتا ہے حق سجانہ جس سے مراد مدعو ہے قضا کو جس سے مراد مقضیٰ ہے
داعی کی دعا سے یعنی حق سجانہ جو مدعو مراد داعی ہے داعی کی دعا سے قضا کو جسکا جاری کیا جانا مراد پھیر دینا
ہے۔ سجانہ حصہ صلعم نے بجائے سبب سبب کو ذکر فرمایا کہ بلاغت مرام و فصاحت کلام ہے کیونکہ دعاء
سبب ہی مدعو مراد کے لیے کہ وہ سبب پس بجائے مدعو مراد کہ سبب ہے دعا کو جو سبب ہی ذکر کرنا کلام کو
مختصر کر کے معنی کثیر میں بیان کرنا اس طرح کہ عام فہم ہو ہی فصاحت و بلاغت ہی۔ اب معنی حدیث دوم یہ ہو
کہ حکم اجرائی خدا کو جسکا جاری کیا جانا مراد ہے کوئی نہیں پھیرتا ہے مگر پکارنے والے کی پکار سے کہ مراد انکی پکار
وہی خدا ہے اسی کو اُسنے پکارا ہے اپنے حکم کو جسکا جاری کیا جانا مراد ہے پھیر دیتا ہے۔ پس وہی خدا کی پاک اپنی
فعل کار دکنو الا اور پھیر نہ الا ہے نہ کوئی غیر کیونکہ خاص فعل خدائے پاک کے لیو مانع اور منازع نہیں ہے
تا کہ خدائے پاک کے فعل کو کوئی روکے یا اٹھیں جہنگڑے۔ پس قضائی فعل اور رد فعل حق سجانہ کا فعل ہی جو تر
سجانہ کا معلوم ہے۔ سمجھنا چاہیے کہ قضا کے معنی جاری کر نیکی ہیں کیونکہ یا خدا کو تنگ سے سورہ بقرہ رکوع ۱۲۔ مرم
رکوع ۲۔ مومن رکوع ۷ میں وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا اِنَّ يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ۝ یعنی اور جب کسی امر کو جاری کرتا ہی
تو ہی اُسکو کہتا ہے ہو جاؤ وہ ہو جاتا ہے۔ اور کبھی ہی لفظ قضا اپنے مضاف الیہ کے معنی میں مجرد
و تنہا کر دیا جاتا ہے۔ پس اسی مضاف الیہ کا سبب خارج ہو جاتا ہے کہ حکم ہو جاتا ہے۔ پس قضا بمعنی اجراء
یہاں پر مرتبہ حادث ہی ایک حجاب حادث ہی اس دلیل سے کہ اس کا رد دعا سے متعلق کرنے کے سبب متبہ
مرم میں ممنوع التفرع ہے یعنی ایسے مضبوط مرتبہ میں ہے جس کا بدن نہیں ہو سکتا کیونکہ حادث
مذکور میں استثنا حصہ فائدہ کیونکہ نفع دیگر اس کے تفرع کا مانع ہے۔ اور اس دلیل سے کہ قضا
امر آیت مذکورہ میں مفہد بران ہے جو سبب إذا کے حدوث وقت کا مقضیٰ ہے ۝

باید دانست قضا و قدر از صفات اضافیہ متعلق بصفات حقیقیہ او سجاۃ بمعنی
مخصوص خود است نہ آنکہ قضا مرتبہ اجمال معلوم است و قدر مرتبہ تفصیل معلوم
از آنکہ علم قدیم اجمال و تفصیل را بحال بسط خودش تا بدو الّا اہل در حجتی لازم است
والّا اجمال و تفصیل باطل و اللہ تعالیٰ اعلم بالصواب و فرمود سجاۃ وَاِذَا سَأَلَكَ
عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ۖ اُجِبُّ دَعْوَةَ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ ۖ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي
وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُوْنَ ۝ ترجمہ و محقق الوقوع است کہ ہر زمانی سوال
کنند ترا بندگان من بر کیف یا مجوز فی المضافات و آن چنان است کہ سوال از بن
پس تحقیق نزدیکم بذات خودش این قید بذات تحقیق در خلاف آنست کہ گفتہ شد
نزدیک است بصفات خود نہ بذات تحقیق این در ذکر کیفیت المعیتہ والقربۃ والاحاطۃ
مذکور است ہم برائے اجابہ چنانکہ قبول میکنم دعائے داعی را ہر گاہ کہ خواند مرا

ترجمہ سمجھنا چاہیے قضا و قدر خدای سجاۃ کی ان اضافیہ صفتوں سے ہیں جو حق سجاۃ کی حقیقہ
صفات سے متعلق ہیں یہ اپنے مخصوص معنی میں ہیں یعنی ان کے وہی معنی میں ہیں جتنکے وہ بطریقہ صفات مخصوص ہیں
نہ یہ کہ قضا اجمال معلوم کا مرتبہ ہو اور قدر تفصیل معلوم کا مرتبہ اس سبب کہ علم قدیم اپنے علم کے کمال
بسط کے سبب اجمال و تفصیل کی طرف نہیں پھرتا ہے نہ اسکو چاہتا ہے در نہ اجمال و تفصیل کی صورت
میں ایک جہت میں جہل لازمی ہو گا نہیں تو بسبب کمال بسط اجمال و تفصیل باطل ہے تاکہ جہل لازم
نہ ہو واللہ تعالیٰ اعلم بالصواب

اور فرمایا حق سجاۃ نے سورہ بقرہ کریم ۲۳ میں وَاِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ ۖ اُجِبُّ
دَعْوَتَهُ الدَّاعِ اِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُوْنَ ۝ یعنی اور محقق
الوقوع ہے یا بالتحقیق ایسا واقع ہوتا ہے کہ ہر زمانہ میں میری بندگی یا مجوز فی المضافات کے کیف
پر یعنی اس حالت پر جو مخلوقات میں جائز ہے تجسس سوال کریں گے اور وہ اس طرح ہے کہ سوال مجھ
سے ہے۔ پس یقینی میں نزدیک ہوں اپنی ذات کے ساتھ = یہ قید ذات کی۔ تحقیق ہے اس بات کے خلاف
میں کہ کہا گیا اپنی صفات کے ساتھ نزدیک ہو نہ ذات کے ساتھ۔ اس کی تحقیق کیفیت معیتہ اور قربت اور احاطت
کے بیان میں مذکور ہے = قبولیت کر لینے جیسا کہ قبول کرتا ہوں میں دعا مانگوں و اپنی دعا کو جبکہ مجھے پکارتا ہے

ہر گاہ چنین است پس باید کہ جواب خواہند بقبول مسؤل بہ یا جواب دہند بقبول
مخبر بہ کہ سن کاف بیان قبول قضاء مسؤل م خاص برای من است پس
طور دعا کہ مسالت بار رسول صلعم واقع شود یا برای من ای رضا من یا قربت
یا اجابت خصوصاً یا عموماً یا تردید و یا بد کہ ایمان آرند من دین مسالت بار رسول صلعم
و استجابہ کہ منتج نتائج رضا و غیرہ خصوصاً یا عموماً است پس شفقتاً و رحمتہ بخواہ اختیار
اصنافی عباد فرمود امید است شن امید میکنم یا کنند ہم کہ ایشان براہ شوند بقبول اس دعا
شن اس مسالت بار رسول کریم صلعم و اجابت از و سبحانہ و سلم است کہ ایمان

طلب و خلاصہ
از ترجمہ

ترجمہ تب ایسا ہر تو چاہیے کہ مسؤل بہ یعنی جسکا سوال ہے اسکی قبولیت کی نسبت جواب کے خواہاں ہوں
یا مخبر بہ یعنی جسکی خبر دی گئی ہے اسکے قبول کی نسبت جواب دیں کہ یہ مسؤل کے اجرا کی قبولیت خاص ہے کہ اسکی
کی دعا میں کہ رسول صلعم کے ساتھ مسلت واقع ہو۔ یا میری دعا ہے یعنی میری خوشنودی یا میری قربت یا قبولیت کے
جو خاصکر مویا عام کرے تردید۔ اور چاہیے کہ ایمان لا دیں مجھے اس سوال کرنے میں کہ رسول صلعم کے ساتھ ہر ایک استجابہ
جو رضا و غیرہ خصوصاً یا عموماً کہ نتیجہ نئی منتج ہے۔ پھر براہ شفقت و رحمت بخواہ اختیار اصنافی عباد یعنی بندوں کے
اصنافی اختیار کے حوالہ پر فرمایا امید ہے یعنی میں امید کرتا ہوں یا وہ امید کر لیں کہ وہ اس دعا کے قبول ہر راہ یا لینکے
یا راست پر لگتے ہیں یعنی یہ دعا جو رسول کریم صلعم سے مسلت یعنی سوال کرنا اور خدا سبحانہ سے اجابت یعنی قبولیت کہ
مطلب یہ کہ یقینی ایسا ہونا ہو کہ میرے بند ہر ماہ میں اسی حالت و کیفیت پر جو مخلوق میں الیچ و جائز ہے مجھے سوال
کر لینکے اور مجھے سوال کرنا گویا مجھی سے سوال کرنا ہو پس میں یقینی ایسے سوال کر لینکے قبول کر لینکے یا اپنی ذات سے تردید
یعنی اپنی ذات سے قبول کرنا ہوں کیونکہ مجھے سوال کرنا گویا مجھی سے سوال کر لینکے پس اسکا جملہ قبول کرنا بھی میری ذات ہی ہے کہ اسکی اجابت بھی
مع ذات قریب ہوں بہ طریق جیسا پکارنا ہوا جب مجھ پکارتا ہے تو میں اسکی پکار کو قبول کرنا ہوں۔ جب ایسی بات ہے تو انھیں چاہیے کہ اس خبر
کی قبولیت کی بابت جسکا انھوں نے سوال کیا ہے جواب انہیں کہ اس قسم کی مانگ و دعا کے اجرا اور پورا کر لینکے قبولیت جس میں رسول صلعم کے
سے سوال ہوا ہو میرے لیے خاص ہو یا اس میں میری خوشنودی یا قربت یا اجابت خاص یا عام طور پر ہے تردید اور غیر تردید ہو کر۔ یا خود اس خبر کے
قبول ہونیکا جسکی خبر دی گئی ہے جواب یہ ہیں کہ میں اس قسم کی مانگ دعا کی جلد اجابت کیلئے مع ذات قریب ہوں۔ خلاصہ یہ کہ ہر طرح کی دعا کی
اجابت کیلئے جس میں رسول صلعم کے واسطے سوال ہو قبول پکارنا ہونے کی پکار کے جو مجھ پکارنا ہوا میں اپنی ذات سے قریب ہوں جب ایسا تو چاہیے
کہ جو چیز کی قبولیت کی بابت نکا سوال ہو جواب کے طالب ہو اسکا پورا کرنا خاص کر کہ میں یا اس میں میری ضاوت قربت اجابت بالخصوص یا بالعموم تردید ہو
چاہیے کہ وہ اس سوال کے مقبول ہو چاہیے کہ میں یا اس میں میری ضاوت قربت اجابت کیلئے مع ذات قریب ہوں۔ اور انھیں چاہیے کہ ہر قسم کے سوال کریں جسکی
انگ دعا صلعم کے ساتھ ہوئی ہو۔ اور اس قبولیت کے چاہنے میں جس میں میری خوشنودی و غیرہ کے خاص یا عام نتیجہ حاصل ہو میرے لیے پکارنا ایمان لا دیں
ترتیب اجابت کے شفقت و رحمت کی راہ دیندے کہ اصنافی اختیار کا حوالہ دیکر اسکی نسبت فرمایا میں امید کرتا ہوں یا وہ امید کر لیں کہ وہ اس دعا کے

صفحہ اختیاریہ عبد است پس ترجی مشیر شفقت و رحمت تو اند شد نہ مشیر احتیاج کہ علم
احتیاج خود ظاہر تر است ہم باید دانست اِذَا مخصوص است بشرط عام الزمان
و محقق الوقوع پس مقتضی است برابا خہ سوال مذکور الکیف دواماً و حذف
مفعول ثانی مشیر تو سہش است و عیاد بالاضافۃ عام است بمنظریہ تضمنی و
الترامی بوجودات قدیمہ بنا بر عموم لفظ و خاص است بمنظریہ تضمنی بوجودات قدیمہ
بنا بر خصوص محل اسے مسالت یا رسول کریم صلعم و استغارت مفید مبالغہ مشبہ
و قرب ذاتی مسلم اہل تحقیق و حذف مفعول قریب بتوسعش مشیر تفاوت
مراتب قرب بروفق تفاوت مراتب مفعول پس قرب بعید سائل از رسول کریم صلعم

ترجمہ بندہ کی اختیاری صفت ہے۔ پس بعد ایمان لعل کے لفظ سے رجاء و امیدواری دینا یا دلانا
اس بات کی طرف اشارہ کر رہا ہے کہ یہ سب امیدواری براہ شفقت و رحمت ہے نہ بشارت بغرض احتیاج
ہے کیونکہ عدم احتیاج خود ظاہر تر ہے۔ اسلیے کہ بندہ کا ایمان اسکی صفت اختیار ہو نیکی سبب احتیاج
نہ ہونا اچھی طرح ظاہر کر رہا ہے۔ اور اِذَا قریب کے معنی میں قرب ذاتی کی قید جیسا ترجمہ کریمہ میں مذکور ہوا ہے نہ پائے
ہے کہ قرب ذاتی کا تحقق و ثبوت ہو جائے بخلاف اسکے جو کہا گیا ہے کہ اپنی صفات سے قریب نہ ذات سے
اسکی تحقیق و تزیید و کیفیت معیت و قرب و احاطت میں مذکور ہے وہاں دیکھو سے ذات مع الصفات قرب
ہو نیکیا حال بالتفصیل معلوم ہو سکتا ہے سمجھنا چاہیے کہ لفظ اِذَا ایسی شرط کے ساتھ مخصوص ہے جس میں رہا
عام ہو اور اس شرط کا واقع ہونا محقق اور یقینی ہو چکا ہو۔ پس آیت کریمہ اِذَا مذکور الکیف سوال کے
ہمیشہ مبلح رہنے کا تقاضا کر رہا ہو۔ اور سَأَلْتُ فَعَلَ کے دوسرے مفعول کا حذف ہونا اس مفعول کے متنوع
ہو نیکیا اشارہ کر رہا ہے۔ اور لفظ عباد جو شکلم حقیقی قدیم کی طرف مضاف سے عموم لفظ کی بنا پر عام ہو کہ مذکور
خواہ موجودات قدیمہ کے تضمنی منظر ہوں خواہ الترامی۔ اور یہی لفظ خصوص محل کی بنا پر کہ رسول کریم صلعم
ساتھ مسلت ہو خاص ہو کہ وہی بندہ موجودات قدیمہ کے خاص منظر تضمنی ہوں نہ الترامی۔ اور یہ استعارہ
کہ رسول کریم صلعم سے سوال کرنا گویا خدا سے مسلت ہے مبالغہ مشبہ کو معینہ ہے یعنی رسول صلعم سے سوال کرنے کو
مانگ کر نہیں مبالغہ کرنے کے لیے معینہ ہے۔ اور قرب ذاتی جل جلالہ اہل تحقیق کے نزدیک مسلم ہے جو اسکو اپنی
مخلوق کے ساتھ ہے۔ اور لفظ قریب کے مفعول کا حذف ہونا مفعول کے متنوع ہو نیکی سبب مفعول کے تفاوت
مراتب کی موافقت پر مراتب فرق کے تفاوت ہو نیکی طرف اشارہ کر رہا ہے۔ پس فرشتہ ایسی بندہ جو رسول کریم صلعم
سے سائل ہے۔

بمقتضائی مفعول مخصوص محل از تشابہات است و بمقتضائی عموم لفظ از حکمات و نیز باید دانست این کریمہ با شارت از معنی فَلْيَسْتَجِیْبُوْا بمعنی خاص طلب و بمعنی فَلْيَجِیْبُوْا رازی دیگر دارد از ارتفاع جہل است از تشابہ صفت بہ تثبیت و توصیف صفت اضافی رسول اللہ تعالیٰ صلعم با چنین فضائل کہ بہست و نفی استقلال از صفتش صلعم چنانکہ در کریمہ قُلْ لَا اَمْلَکَ لِنَفْسِیْ نَفْعًا وَّلَا ضَرًّا اَلَا اَنْتَ است با اخبار پیشین اعجازاً و درین صورت فَلْيَسْتَجِیْبُوْا بمعنی خاص طلب است و ضمائر امر غائب و ہم لعل راجع لعباد بہرہ مخصوص محل یا اثبات فضیلت صفات اضافی رسول کریم است صلعم با چنین فضائل کہ بہست در مقابلہ منکرین با اخبار پیشین اعجازاً و درین صورت فَلْيَسْتَجِیْبُوْا بمعنی فَلْيَجِیْبُوْا یا رجوع ضمائر امر غائب

نثر حجمہ بتقاضائے مفعول مخصوص محل تشابہات میں سے ہے یعنی وہ بندہ جو رسول کریم صلعم کے حضور میں سائل ہے بسئلت چونکہ مخصوص محل مفعول کی خواہاں ہے لہذا یہ مفعول بندہ مخصوص ہوگا اسکے ساتھ جو قرب خدا ہوگا وہ تشابہات ہی سمجھا جائے گا۔ اور عموم لفظ عباد چونکہ مفعول کا خواہاں ہے لہذا عام بندہ کے ساتھ ہذا کی قربت حکمات سے شمار ہوگی موافق حکم قرآنی۔ اور یہ بھی سمجھنا چاہیے کہ یہ آیت کریمہ فَلْيَسْتَجِیْبُوْا کی معنی کی اشارت پر کہ معنی خاصہ طلب جواب ہو۔ اور یہ کہ مجھے فَلْيَجِیْبُوْا یعنی از خود جواب دینے کے معنی میں ہوا ایک راز جداگانہ کو شامل ہے کہ وہ تشابہ صفت کی نسبت جہل کا اٹھ جانا ہے جو رسول خدا کی برتری کی صفت اضافی کے ثابت کرنے اور وصف کرنے میں ہوتا تھا ایسے فضائل کے ساتھ کہ ہیں یعنی رسول اللہ تعالیٰ صلعم کی صفت اضافی کو ان فضائل کے ساتھ جو یہاں ہر ثابت کرنے اور انکا وصف کرنے میں جو جہل صفت کے متشابہ ہونے کی نسبت اہجگہ ہوتا تھا وہ اب نہا اور آنحضرت صلعم کی صفت ہوا استقلال کی نفی بھی ہوگی جیسا اس آیت کریمہ میں مع اخبار پیشین اعجازاً ہے یعنی بطور معجزہ پہلے سے خبر دینے کی اطلاع ہے۔ جو سورہ اعراف رکوع تیسرے میں ہے قُلْ لَا اَمْلَکَ لِنَفْسِیْ نَفْعًا وَّلَا ضَرًّا اَلَا اَنْتَ یعنی آپ کہہ دیجئے کہ میں اپنا اختیار رسوخ خاص ہی جان کے بھلو پرے کا یا نفع نقصان کا بطور استقلال کہ خاصہ الوہیت ہے مالک نہیں ہوں (تفسیر اس آیت کی بحث و ذکر ثبوت شفاعت میں ہے جو عنقریب ذکر ہوگی) اس میں فَلْيَسْتَجِیْبُوْا بمعنی خاص طلب ہے اور نہ یہ امر غائب

و اسم لعل بسوی عباد براد عموم لفظ غیر مخصوص محل است تذکر واجب است نہ پراگندہ
مغزی و بہر صورت جواب سائل از قریب مذکور نشان نزول است یا زیادت مطاب
دیگر تعلیم لفظ احسن دعا و مبالغہ اجابت بدالت ترجی واستعارت۔
ترکیب نحوی اذ اسالک عبادی مشبہ عنی بتقدیر کائنہ سأل عَنی مشبہ بہ استعارت
مع عن مفید تجاوز پس مشبہ و مشبہ بہ شرط تحقق الوقوع عام الزمان بخاصیتہ اذ
است فاتی قریب مع تقدیر بالا اجابت متعلق قریب جملہ متانفہ عنہا مشبہ اجیب
جملہ شرطیہ متانفہ مستعار بتقدیر حرف تشبیہ ای کما اجیب الخ مشبہ بہ پس
ایں مجموع جزاء شرط اذ اسالک الخ است جملہ خبریہ و این سراسر استیناف و

تشبیہ از فصل مطلق توان دریافت

ترجمہ اور اسم لعل کاراج عباد کی طرف ہی مخصوص محل مراد پر جیسا او پر مذکور ہوا۔ یا رسول کریم صلعم
کی صفات اضافی کی فضیلت کا اثبات ہر ایسے فضائل کے ساتھ کہ یہاں ہیں منکرین کے مقابلہ میں
جس میں بطور اعجاز پیشین گوئی کی اطلاع ہے۔ اور اس صورت میں کہ فلما یستجیبوا یمنے فلما یجیبوا یعنی از خود
جواب دینے کے معنی میں ہے کہ ہمیں ضما امر غائب اور اسم لعل کا رجوع ان عباد کی طرف ہے جو بنا برمد عموم لفظ
مخصوص محل نہیں ہیں یہاں تذکر اور سوچنا واجب ہے نہ پراگندہ مغزی۔ اور بہر صورت یہ جواب سائل کا قر
مذکور نشان نزول سے زیادتی دوسرے مطالب کے جس میں دعا کے بہت چھوٹے طریقہ کی تعلیم ہے اور بدالت ترجی اور
استعارہ کے قبولیت کا مبالغہ ہے۔ ترکیب نحوی آیت مذکورہ۔ اذ اسالک عبادی مشبہ عنی کا مشبہ
ہے جس کی تقدیر یہ ہے کائنہ سأل عَنی کہ یہ بطور استعارہ مع عنی مفید تجاوز ہے۔ پس مشبہ و مشبہ بہ ملکہ شرط ہوا کہ
کاس شرط کا عام زمانہ یعنی ہر زمانہ میں واقع ہونا لفظ اذ کی خاصیت پر محقق ہے فاتی قریب کہ ہمیں بالانجاء
مقدم ہو ہی قریب کا متعلق ہے۔ یہ اسم و خبر متعلق ملکہ ایک جملہ متانفہ کہ اس سے نیل ہے مشبہ ہوا جس کی مشبہ
اجیب دعوۃ الداع اذ ادعائ ہے کہ یہ جملہ شرطیہ متانفہ مستعار ہے جس میں حرف تشبیہ مقدم ہے یعنی اصل اول ہے
کما اجیب دعوۃ الداع اذ ادعائ پس یہ جملہ شرطیہ متانفہ مستعارہ مشبہ بہ ہی اسی جملہ متانفہ مشبہ کا یعنی
فاتی قریب بالاجابت کا۔ اب یہ دونوں جملہ متانفہ کہ مشبہ و مشبہ بہ ہیں ملکہ جزا ہوں شرط مقدم اذ اسالک
عبادی عنی کے جو مشبہ و مشبہ بہ ملکہ شرط ہوں تھے۔ اب یہ مجموعہ شرط و جزا ملکہ جملہ خبریہ ہوا۔
اور اس استینافی جملوں اور تشبیہ کا بھید فصل مطلق یعنی وقف مطلق سے جس کا اشارہ حرف
ط سے ہو رہا ہے معلوم کرنا چاہیے

والأصل توصیفاً يعطى جزاءً باهمال شرط متأخرى باید فليستحيوا أو ليؤمنوا
 جمله معطوفه جزاء شرط محذوف ای اذا كان الامر كذا وموديس مدعا کریمه وکوا انهم
 اذ ظلموا انفسهم جاءوا فاستغفروا الله واستغفر لهم الرسول لوجه
 الله توباً با رجحان است و اعينواي يا عباد الله ونير بايد است در صورت
 عن حکایتا لوط بن حذاف لابي بن عبد الله لا بد من جزاء سببهم استغاثتني ابن جزاءش ای فانی قریبم برین شرط
 ای اذا سالکم استش مربوط است بطوالت هم وحذف بی مقصود و تاویل باشار
 بلطف خاص رب بعباد بمقابله وساطت بارسلو نامحمود و هم شرط و تعمیم اذ
 بی معنی بود بل کلام یسئالونک عن المؤمنین و قل المؤمنون من امرنا فی ما
 یسئالونک ماذا یففقون قل العفو مستقیم المعنی شود

ترجمہ در تذکرہ توصیف کی حالت میں وصل یا جزا کی حالت میں عطف چاہیے باوجود اہمال شرط متأخر کے کیونکہ شرط کا آخر
 آتا ہمال پھر ہے۔ اور فليستحيوا لی اور لیؤمنوا لی دونوں جملے معطوفہ جزا ہیں شرط محذوف یعنی اذا كان الامر كذا
 کی۔ اور اس مدعا کی مؤید یہ آیت کریمہ ہے جو سورہ نساء رکوع نہم میں ہو وکوا انهم اذ ظلموا انفسهم جاءوا
 فاستغفروا الله واستغفر لهم الرسول لوجه الله توباً با رجحان یعنی اور اگر وہی تحقیق جبکہ اپنی جانوں
 پر ظلم کریں آئیں آپ کے پاس پھر وہ آپ کے واسطے سے استغفرت کے خواہاں ہوں اور یہ رسول ان کے لیے مغفرت مانگیں اللہ
 سے اس کو رجوع کر نیو الامہان پائیں گے۔ اور یہ حدیث ہے اعینوا لی یا عباد الله یعنی اے اس کے بندو
 مرد اور رعایت کرو۔ اور یہ بھی سمجھنا چاہیے کہ حرف عن کے معنی بطور حکایت اختیار کرنیکی صورت میں طوالت سے حذف کے
 ساتھ ہے دلالت قل کے جزا کیلئے اس قل سے چارہ نہیں ہے سبب ہتھامتہ معنی نہونے اس جزا یعنی فانی قریبم
 اس شرط یعنی اذا سالکم پر مطلب یہ کہ اذا سالک عنی میں حرف عن بجای معنی تجاوز حکایتا اختیار کیا جاو
 تو بغیر دلالت قل کے حذف میں طوالت ہوگی حالانکہ جزا کے لیے اس لفظ قل سے چارہ نہیں ہے کیونکہ بغیر دلالت
 قل کے اس جزا یعنی فانی قریبم کے معنی اس شرط یعنی اذا سالک پر مستقیم نہ ہو گے۔ اور حذف بی مقصود
 ہوگا اور تاویل نامحمود ہوگی کیونکہ بندہ کی طرف پروردگار کے لطف خاص سے جو اشارہ ہو وہ اس واسطے کے مقابلہ میں
 جو رسول کے ساتھ ہو اور یہ تاویل تخریف کے قابل نہیں۔ اور شرط بھی اور اذا کی تعمیم بھی ہو جائیگی۔ بلکہ کلام مانند ان
 آیت کریمہ کے مستقیم المعنی ہو جائیگا عبادا کریمہ یسئالونک عن المؤمنین قل المؤمنون من امرنا یعنی وہ آپ سے
 پوچھتے ہیں روح کی بات کہہ دیجو کہ روح میر پروردگار کے امر سے ہے اور کریمہ یسئالونک ماذا یففقون قل العفو کہ سورہ بقرہ کے آیتوں
 رکوع میں ہے یعنی دے آپ کے پوچھتوں میں کہ کس قدر خرج کریں کہہ دیجیے کہ عفو یعنی زائد حاجت کے

تائید مدعا ذات
 و حدیث +

بیان دفع دخل و دیگر
 معانی کا +

اگر اذگمان بُردہ شود بماضی بحسب سوال تجزیہً جزا بلفظ قُل بنا بر سلب
انصال زمانی در جزا بشرط اِذَا لغواست سن اے شرطیکہ باذاست تحقق
وقوع جزا بانصال زمان خواہد کہ شرط راتا ثیر در جزا است و حال آنکہ بشرط
تحقق الوقوع مفید الزمان بالماضی است پس استقامت معنی بجزا بلفظ قُل جو
تواند شد ہم و نیز سن عطف است بر جملہ بنا بر دلیل لغویت هم صحت جزا
بشرط ممکن الوقوع بحیل جاعل است پس ماقع شرط نبود مگر بوقت جاعل
بحذف اُذکر بشرط اِذَا و اِنْ تَحَقَّقَ سن صیغہ ماضی هم بشرط اِنْ سن اِ
وقت جاعل وقت شرط است نہ وقت وقوع بحذف اُذکر بشرط اِذَا
وحذف اِنْ تَحَقَّقَ بشرط اِنْ هم کہ در اینجا مستقیم المعنی نیست بخالف نظم و شان
نزول در تعیین فاعل سن ای در نظم صیغہ جمع فاعل سائلک است و در
سوال مذکور شان نزول تفرّد سائل هم فہم سخن بر لبیب است

ترجمہ اور اگر اِذَا سائلک میں فعل ماضی ہو نیکی سبب سوال کی موافقت پر اِذَا زمان ماضی میں گمان کر لیا جاوے
احال میں بزرگ حرف لفظ قُل سے مجرور کرنا سبب انصال زمانی سلب ہو نیکی جہاں کیونکہ انصال زمانہ کا جزا
مسلوب ہے۔ شرط اِذَا کے ساتھ لغو ہے۔ یعنی جو شرط اِذَا کے ساتھ ہو وہ اپنی جزا کو زمانہ متصل میں تحقق یعنی واقع
ہو نیکی چاہتی ہے لہذا کہ شرط کی تاثیر جزا میں ہے۔ اور حالانکہ شرط جو زمانہ ماضی کے ساتھ مفید ہو اسکا واقع
ہونا محقق ہے پس جزا میں معنی کا مستقیم ہونا لفظ قُل کے ساتھ کیسے ہو سکے گا۔ چھہ شرط کا لغو ہونا
یہاں اس بنا پر بھی ہے کہ جزا کی صحت جاعل سے ہے جبکہ شرط ممکن الوقوع ہو یعنی واقع ہونا
اُس کا ممکن ہو۔ پس ماقع یعنی جو کچھ واقع ہوا بشرط نہ ہوگا مگر جاعل کے وقت یعنی
کرنے والے کے کرنے کے وقت کہ وہی شرط کا وقت ہے نہ واقع ہونے کا وقت جس میں اِذَا
کی شرط کی صورت میں لفظ اُذکر یعنی یاد کر حذف ہوگا۔ اور اِنْ سے شرط ہونے کی صورت میں
اِنْ تَحَقَّقَ کا حذف ہونا چاہئے گا اس لئے کہ یہاں نظم اور شان نزول کے باہم فاعل کی تعیین میں
متخالف ہونے کے سبب معنی مستقیم نہیں ہیں کیونکہ نظم میں سائلک کا فاعل صیغہ جمع ہے اور شان
نزول کے سوال مذکور میں سائل کا تفرّد ہے۔ یہاں کلام کو سمجھنا معتلمد کا کام ہے۔

و اگر گمان برده شود بمستقبل خلافت زمان سوال مذکور است لیکن آنکہ جواب سائل از قرب درین ضمن متصور گردد و جزا بر ممکن الوقوع متتابع و مخصوص الزمان باشد مثل اشارت است باستقامت معنی قل بمقابلہ شرط مستقبل مخصوص الزمان بوجود عالم شود ہم و لیکن تحقق وقوع شرط بزمان مستقبل مروی نیست۔ و اگر باشد مقولہ قل انہ است و لیکن اتی مشیر بر تخصیص الظہار رحمت بقرب و اجابت تواند شد و هنوز حذف قل و استقامت معنی تعلیم اذا بمفہوم شرط و جزا بر قل ایچنان منظور فیہ است و اگر گمان برده شود بعوم زمان اہمال سوال قرب در زمان عام تحصیل حاصل بشہرت تحقق قرب حق تعالی از کتابش اشہ تعالی و کتاب الرسول صلعم ہم است و اہمال جواب بعدم اہلیت استماع بعض سائلش است ہم یا عدم جواب بہ بعض سائل مخالف امرش است و این تردید است براہمال جواب ہم باوجود شمول سائل بعوم عباد

ترجمہ اور اگر اذا زمان کے مستقبل کے ساتھ گمان کر لیا جاوے تو یہ خلافت زمان سوال مذکور ہے لیکن یہ کہ سائل کا جواب قرب کی نسبت اسی ضمن میں متصور ہوگا اور جزا ممکن الوقوع متتابع اور مخصوص الزمان ہو جائیگی۔ کیونکہ شرط مستقبل کے مقابلہ میں کہ عالم مشہود میں ہونے کے سبب زمانہ مخصوص میں ہے قتل کے معنی کے استقامت پر اس سے اشارہ ہو رہا ہے یعنی جزا کے ممکن الوقوع اور مخصوص الزمان ہونے کا شرط کی تیج میں۔ و لیکن شرط کے زمانہ مستقبل میں واقع ہونے کا تحقق مروی نہیں ہے۔ اور اگر تحقق وقوع شرط بزمان مستقبل ہووے تو مقولہ قل انہ است ہے و لیکن لفظ اتی قرب و اجابت کے ساتھ رحمت ظاہر کرنے کی تخصیص پر مشیر ہو سکتا ہے۔ اور ابھی تک حذف قل اور اذا کی معنی تعلیم کی استقامت بمعہوم شرط میں اور بمعہوم جزا کا قتل کے ساتھ اسی طرح منظور فیہ ہے۔ و اگر گمان کر لیا جاوے عموم زمان کا تو قرب کا سوال زمان عام میں تحصیل حاصل کے سبب مہمل ہوگا اسلئے کہ قرب حقیقی کا تحقق کتاب اسد اور کتاب الرسول صلعم سے مشہور ہے۔ اور جواب کا اہمال بعض سائل کے اہلیت اجتماع ہونے کے سبب ہے۔ یا جواب کا نہ ہونا بعض سائل کی نسبت مخالف امر یا وجود شامل ہونے سائل کے عموم عباد میں۔ اور یہ اہمال جواب پر تردید ہے۔

وَفَضْلٍ مُّطْلَقٍ مَّا نَعَىٰ تَوْصِيفٍ وَعُطِفَ فَلَيْسَتْ جَيِّبُوا بِمَعْنَىٰ فَلَيْسَتْ جَيِّبُوا بِحَرْفِ اِئْتِ شَرْطِ
 اِیْ اِذَا اَدْعَوْهُمْ اَوْ دَعَوْهُمْ مَنَافِیْ اِیْمَانٍ وَطَاعَتٍ مَّا سَبَقَ حَاصِلُ عِبَادَتِ
 چہ امر بر غیر حاصل تو اند شدہ نہیں و لیونما نیز و نیز اِیْمَانِ حَاصِلِ طَل
 است و معنی تا کید را شرط مانع چہ تا کید بر معدوم باطل و تاویل لعل البتہ عدم
 وقوعش بر فعل مانع و آفات معنی تقلیل فائدہ فلیست جیبوا و لیونما انا قص میکنید
 و آلتہ تا ویش بمعنی راجعین حاضرین یا غائبین نیکوتر است بموافقت صلتش
 کہ بمعنی تمہنی است و نیز باید نہ است کہ ایں کریمہ دلیل دعوی استغاثہ از رسول
 کریم صلعم تو اند شدہ و نیز دعا بتوسل مقیمان عالم روح و عالم شہود و عالم برنخ
 عموماً از انبیاء و اولیاء و ملائکہ علی نبینا و علیہم الصلوٰۃ والسلام فرمود صلعم
 تَوَسَّلُوا بِنِّیِّ اِلَیَّ رَبِّکُمْ۔ وَاَنْ خَوَاسِتِ شَفَاعَتِ اَزْوَاسَتِ صَلَّعْمِ یَا خَوَاسِتِ

حق تعالیٰ بکر امتی کہ بحال اور است صلعم

ترجمہ اور فضل مطلق یعنی وقف مطلق تو صیف و عطف کا مانع ہے۔ اور نیز فلیست جیبوا بمعنی
 فَلَيْسَتْ جَبَّوْا بِمَعْنَىٰ اِذَا اَدْعَوْهُمْ اَوْ دَعَوْهُمْ اَدْعَوْهُمْ کے معنی جبکہ میں انکو بلاؤں یا میں نے
 انکو بلایا۔ نفی کرنے والی ہے ایسی اِیْمَانِ وَطَاعَتِ کی جو پہلے سے بند و نکو حاصل ہو اسلئے کہ امر غیر
 حاصل پر ہو سکتا ہے نہ حاصل پر۔ اور اِیْمَانِ اِیْمَانِ حَاصِلِ طَل
 ہے۔ اور معنی تا کید کے لئے شرط مانع ہے اسلئے کہ تا کید معدوم پر باطل ہے۔ اور لعل کی
 تاویل کو قتل کے ساتھ اس کا فعل پر نہ واقع ہونا مانع ہے۔ اور معنی تقلیل کا فائدہ دینا
 فَلَيْسَتْ جَبَّوْا وَلِیُوْصِنُوْا کے فائدہ کو ناقص کرتا ہے۔ اور البتہ لعل کی تاویل راجعین حاضرین
 یا غائبین یعنی حاضر یا غائب امیدواروں کے معنی میں بسبب موافقت اپنی اصل کے کہ لعل کے
 معنی تمنا کے ہیں بہت اچھی ہے۔ اور یہ بھی سمجھنا چاہیے کہ یہ آیت کریمہ رسول کریم صلی اللہ علیہ وسلم
 استغاثت اور مردمان کے دعویٰ کی دلیل ہو سکتی ہے۔ اور عالم روح اور عالم شہود اور عالم برنخ کے
 رہنما و الوکی توسل سے دعا مانگنے کے دعویٰ کی دلیل بھی ہو سکتی ہے عام ہے کہ دعا مانگنا ہوں خواہ اولیاء ہوں
 خواہ ملائکہ علی انبیاء و علیہم الصلوٰۃ والسلام کہ فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے تَوَسَّلُوا بِنِّیِّ اِلَیَّ رَبِّکُمْ
 بحکم و سبب یہ کہ جو حضور صلعم سے شفاعت ہے یا حق تعالیٰ سے مانگ کر اس کے طفیل میں جو حضور صلعم کے حال

نیز دعا بتوسل مقیمان عالم روح

دعا بتوسل و استغاثت از نبی کریم و سبب انبیاء و اولیاء
 و ملائکہ و توسل بشفاعت عالم ارواح و شہود و برنخ
 و توسل بشفاعت نبویہ

و توسل بشفاعت

چنانکہ در حدیث شریف از حضرت آدم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام فرمود
 است یا رب اسئلك بحق محمد ان تغفر لی وانه تخضرت صلعم اللهم انما
 نسئلك بحق السائلین علیک ان تغفر لی فی هذه العداۃ والعشیۃ
 وان تجیری من النار چون در حدیث فاطمہ بنت اسد در آمد صلعم دعا کرد صلعم اللہم الذی یجیب
 ویمیت وھو حی لا یموت اغفر لای فاطمہ بنت اسد ووسع علیہا واخلها بحق نبیک
 والانیاء قبل فانک ارحم الراحمین آید دست چو کند او سجده از قعر وضو و نیز و شرمہ حاجت بکس صلعم آید سجد
 نہ بوجوب وحق و غرض کہ مسلمہ جبر و اضطرار یا شد سجدان الدعویٰ ذلک
 البتہ بمقتضای کرم و رحم او سجده و کرامتی کہ بحال بعض عباد است حق غیر واجب
 کہ شائبہ از وجوب دارد و بر او است سجده کما قال سبحانہ حقاً علینا فی حق
 المؤمنین وکان حقاً علیکنا لضر المؤمنین ہ شائبہ از نیاید قوی است

ترجمہ علی حدیث شریف میں حضرت آدم علی نبینا وعلیہ الصلوٰۃ والسلام سے فرمود ہے یا رب انما
 اسئلك بحق محمد ان تغفر لی یعنی میرے رب میں تجھ سے بحق محمد سائل ہوں کہ تو مجھ کو بخش
 اور خود آنحضرت صلعم سے طرح اللہم انما نسئلك بحق السائلین علیک ان تغفر لی
 فی هذه العداۃ والعشیۃ وان تجیری من النار یعنی اے میرے خدا ہم تجھ کو سائل
 ہیں بواسطہ اس حق کے کہ مانگتے والوں کا تجھ سے یہ کہجو اس صبح و شام میں قبول کرے اور یہ کہ جو
 آگ سے نجات دے۔ اور جبکہ حضرت فاطمہ بنت اسد کی محد میں حضور صلعم اترے تو آپ نے یہ دعا کی اللہ
 الذی یجیب ویمیت وھو حی لا یموت اغفر لای فاطمہ بنت اسد ووسع علیہا
 مدخلها بحق نبیک والانیاء قبل فانک ارحم الراحمین یعنی اسے جو جلائی ہو اور انما
 اور وہ زندہ ہی نہیں تھا ہی بخیر تو تجھ سے خاص میری ما فاطمہ بنت اسد کو اور آپ سے کہے داخل ہوئی جگہ کو
 چوڑا کر دے نیز نبی کے حق کے سبب و مجھ سے پہلے انبیاء کے حق کے شیک تو ہی بڑا مہربان ہو مہربانوں میں
 سمجھنا چاہیو جو کچھ حق سجدانہ نفع اور نقصان بھلائی اور برائی ہو کر یا ہو سب ایسی حق سجدانہ کی حکمت معلوم کثیر
 راجع ہو نہ حق سجدانہ پر واجب کہ ایسا کرو اور آپ حق ہو کر اس کے نہ ہو گیا ہو کسی غرض سے کیا ہو جس سے حیر و اضطراب
 لازم نہ ہو۔ اس سے یہ پاک ہے۔ البتہ حق سجدانہ کے کرم و رحم کے تقاضے سے اور اس کی خواہش ہو جو بعض
 بندوں کے حال کے موافق ہو ایک غیر واجب حق جس میں اب ہو کا شہد ہوتا ہو حق سجدانہ پر ہے جیسا فرمایا حق سجدانہ
 سورہ یونس کو یہ گیارہ میں حقاً علینا نبی المؤمنین یعنی ہم پر حق ہو کر ہم میں نہیں کو نجات دے گا۔ اور سورہ روم
 رابع پانچ میں کان حقاً علینا نصر المؤمنین یعنی ہم پر حق ہو گیا ہے میں کو نہ کرنا۔ حق سجدانہ میں حق سجدانہ

بیان اسکا کہ خود شرف و قدر و جبر و اختیار
 خدا تعالیٰ کو نہ سبب ہو یعنی حق سجدانہ
 و رحم و کرم است حق سجدانہ پر واجب و جوب
 و توبہ و انصاف بحق سجدانہ کفر

کہ گفتند حق فلان گفتن ممنوع است چہرہ خدا سے عزوجل حتیٰ از کسی شہ
اسے وائی: لیے آوردند بریں از عدم و جوب امری برحق سبحانہ و نظر نہ کردند بر قرآن
مجید و حدیث شریف ہم زیر پس سخن است در ترتب اثر دعا با حاجت حق سبحانہ
وآں بحال است حسب مراد تخصیصاً باعجاز شش ایسے اشتراک غیر اعجاز م
و تعمیماً غالباً بکرامت شش اسے با اشتراک غیر یعنی اعجاز و معونت ہم و شذوذاً
بمعونت یا بال مستقبل تخصیصاً غالباً بکرامت و معونت و شذوذاً با اعجاز غالباً
بحکمت معلومہ یا ماوّل است بہ بدل تخصیصاً غالباً بمعونت و شذوذاً بکرامت
وآں نیز بحال است یا بال مستقبل الی الآخرۃ و نیز ندلی است بمافات۔

در ترتب اثر دعا با حاجت
حق سبحانہ ۴

بہان اربعہ ترتب اثر دعا با حاجت

ترجمہ جنہوں نے کہا کہ حق فلان کہنا منع ہے اس لیے کہ خدا سے عزوجل پر کسی کا کوئی حق نہیں ہوتا ہے اسے
افسوس انہوں نے اس پر وہ دلیل اختیار کی جو حق سبحانہ پر کسی امر کے واجب نہ ہونے کی نسبت ہی اور قرآن مجید
اور حدیث شریف پر انہوں نے نظر نہ کی۔ اس کے بعد کلام ہے دعا کے ترتب اثر میں خدا کے مقبول ہونے
پر۔ اور وہ موافق مراد بحال یعنی اسی وقت کے بطور خصوصیت اعجاز سے جس میں غیر معجزہ کا اشتراک نہ ہو۔ اور
بطور عموم اکثر کرامت سے جس میں اشتراک غیر یعنی اعجاز و معونت ہو۔ اور بطور شاذ و نادر معونت سے۔ یا ماوّل
مراد بال مستقبل یعنی آئندہ ہر بطور خصوصیت اکثر کرامت اور معونت سی۔ اور بطور شاذ و نادر اعجاز سے اکثر
حکمت معلومہ کے موافق۔ یا ماوّل ہے بدل سے بطور خصوصیت اکثر معونت سی اور بطور شاذ و نادر کرامت
سے۔ اور وہ بحال بھی ہے یا بال مستقبل آخرت تک۔ اور وہ بدل بھی ہے مافات سے۔ یعنی دعا
خدا کی جناب میں مقبول ہو کر حسب مراد خواہ اسی وقت اسکا اثر ترتب ہو جاوے اعجاز کے سبب معونت
کی راہ سے کسی پیغمبر کے اظہار معجزہ کے لیے کہ غیر اعجاز کا ہمیں اشتراک نہ ہو کیونکہ معجزہ سے بمقابلہ پیغمبر
عبر کا عاجز کرنا مقصود ہوتا ہے لہذا پیغمبر کے لیے اسکی خصوصیت ہی۔ اور خواہ یہ دعا مقبول کسی ولی
کی اظہار ولایت کے لیے عام طور پر اکثر بزرگ کرامت ترتب ہو کر ہمیں اشتراک غیر ہے یعنی اعجاز و
معونت ہر دو مشترک ہیں۔ اور خواہ نادر طور پر ہر مومن متقی کے لیے سبب معونت ترتب فی الحال ہو۔ یا حسب
دعا مقبول کا ترتب اثر آئندہ ہو غالباً بطور خصوصیت سبب کرامت و معونت۔ اور بصورت نادر بذریعہ اعجاز
اکثر حکمت معلومہ کے موافق۔ یا دعا مقبول ہو کر بدل کے ساتھ نادر کی جاوے غالباً بطور خصوصیت سبب معونت و
بصورت نادر بذریعہ کرامت اور اس حاجت کا ترتب اثر بحال یا بال مستقبل آخرت تک بھی ہو۔ اور یہ مافات کا بدل بھی بخاتی ہے

یہاں کہ دعا مضمون عبادت است و مضمون خواست نیز در دنیا و ہم در آخرت پس با تخصیص مفعول بہ پیش اعمی بتان یا اللہ تعالیٰ ہم موافق محل نزول حکم کردہ شود ای انچہ دریں عالم از کفار نسبت بہ بتان است استغاثہ باشد یا عبادتاً ضلال است بصلہ فی اشارتاً بمفعول فیہ جزئی یعنی نیست عبادت و خواستہ کافر مگر در جنس ضلال اسے گمراہی و لطالت یا بجائی رسیدنی نارسیدہ یا گم شدنی اسے نیست و نابود شود عند اللہ تعالیٰ حسب رائہ سخن در رد و قبول دعا است و انچہ در آخرت است از اللہ سبحانہ است استغاثہ و انہم گم شدنی است اجابہ پس تعارض رفت زیر پس باید دانست انکار اجابت دعا کفر است بالانکار نصوص قطعہ العیاد باللہ تعالیٰ منہ + اللہم و فققنا لما یحبہ و ترضاه + اللہم فصل و سلّم علی محمد بنی الرحمة و علی جمالہ کما یحبہ و ترضاه و شفّعہ فینا و رحمنا بہ

ترجمہ معلوم ہو کہ دعا مضمون عبادت ہے اور مضمون خواست و طلب بھی یعنی دعا ایسی چیز ہے کہ صحت میں عبادت اور طلب دونوں موجود ہیں خواہ دعا بغرض عبادت ہو یا طلب۔ خواہ وہ طلب دنیا میں ہو خواہ آخرت میں۔ پس باعتبار تخصیص مفعول بہ کہ مراد اس سے بت ہوں یا خدا کے برتر محل نزول کے موافق ہمیں حکم کیا جاوے گا یعنی کفار سے بتوں کی نسبت جو کچھ اس عالم میں ہے خواہ بطور استغاثہ ہو یا بطور عبادت ضلال ہے کیونکہ صلی فی جزئی مفعول فیہ کی طرف اشارہ کرنا ہے یعنی نہیں ہے کسی کافر کی عبادت اور خواستکاری مگر جنس ضلال میں یعنی گمراہی اور لطالت میں یعنی بجائے رسیدنی نارسیدہ یعنی بجائے پہنچنے والے کے نہ پہنچے ہوئے میں یا گم شدہ ہونے میں یعنی نیست و نابود ہونے والی خدا کے برتر کے نزدیک از روی اجر کے۔ نہ گفتگو دعا کے رد و قبول میں ہے۔ اور جو کچھ کفار سے آخرت میں ہے وہ بطور استغاثہ یعنی پناہ مانگنے کے طور پر حق سبحانہ سے ہے۔ اور وہ بھی اجابتاً گم شدنی ہے یعنی کفار آخرت میں جو کچھ خدا سے پناہ مانگنے کے طالب ہوں گے وہ بھی براہ مقبولیت گم شدنی ہی پس تعارض جاتا رہا۔ اسکے بعد سمجھنا چاہیو کہ مقبولیت دعا کا انکار کفر ہے سبب انکار نصوص قطعہ کے۔ اللہ تعالیٰ اس سے پناہ میں رکھے۔ اللہم و فققنا لما یحبہ و ترضاه یعنی اے خدا میں توفیق دے کہ جو تجھے محبوب اور پسند ہے تو راضی ہے اللہم فصل و سلّم علی محمد بنی الرحمة و علی جمالہ کما یحبہ و ترضاه و شفّعہ فینا و رحمنا بہ

۲۷

ذکر کیفیہ حدیث شریف لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِیْ وَتَنَآ وَحَدِیْثِیْ
لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِیْ عِبَادًا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مُحَمَّدُ اللّٰهُ وَنَسْتَعِیْنُهُ وَنُصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَعَلٰی اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ
وَاتَّبَاعِهِ اَجْمَعِیْنَ فَرَمَوْا سَلَامٌ لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِیْ وَتَنَآ وَحَدِیْثِیْ
قَبْر مرا سنگ بت + باید دانست اخذ افادت میکند بر معنی ممنوع ایجاز پس اتخاؤن
کافی قولہ تعالیٰ خُذُوا مَا اَنْتُمْ الرُّسُوْلُ الْاٰیۃ پس استفادہ تاکید نہی باطل
است ش اے باصل اخذ است نہ بعرض حرف تاکید ہم و استفادہ ثبوت

مقدم باقتضائے نہی

ترجمہ ذکر بیان حدیث شریف لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِیْ وَتَنَآ وَحَدِیْثِیْ لَا تَتَّخِذُوا
قَبْرِیْ عِبَادًا

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مُحَمَّدُ اللّٰهُ وَنَسْتَعِیْنُهُ وَنُصَلِّیْ عَلٰی رَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَعَلٰی اٰلِهِ وَاصْحَابِهِ
وَاتَّبَاعِهِ اَجْمَعِیْنَ + فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِیْ وَتَنَآ
یعنی ہرگز مت اختیار کرو میری قبر کو سنگ بت - سمجھنا چاہیے کہ لفظ اخذ ایسے معنی کو مفید
ہے جس میں جواز منع ہے۔ پس اتخاؤن بھی اپنی اصل پر کہ فرع اخذ ہے اسی طرح حکم منع جواز پر
ہے جیسا خدا نے تعالیٰ کے قول میں خُذُوا مَا اَنْتُمْ الرُّسُوْلُ الْاٰیۃ دیکھو سورہ حشر وغیرہ میں
یعنی لے لو اور اختیار کرو جو اس رسول نے تمہیں دیا آخر تک - پس لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِیْ سے تاکید کا
حاصل کرنا اس کے اصل مادہ کی بنا پر ہے کہ لفظ اخذ ہے جو جواز کا مانع ہے اور اختیار کا
موکد نہ حرف تاکید کے عارض ہونے کے سبب - اور ثبوت مقدم کا استفادہ نہی کے اقتضا
سے ہے کیونکہ نہی ثابت کے عوارض سے ہوتی ہے کہ وہ ثابت اس سے پہلے ہو اور نہی بغیر اس کے
ہنیں ہو سکتی ہیں ثبوت مقدم کا فائدہ اسی نہی کی خواہش سے حاصل ہو رہا ہے +

ذکر کیفیہ حدیث شریف
لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِیْ وَتَنَآ وَحَدِیْثِیْ
شریف لَا تَتَّخِذُوا قَبْرِیْ
عیدنا +

تفسیر حدیث شریف لَا تَتَّخِذُوا
قَبْرِیْ وَتَنَآ +

ذکر بیان حدیث شریف لَا تَتَّخِذُوا
قَبْرِیْ وَتَنَآ وَحَدِیْثِیْ عیدنا +

تفسیر حدیث شریف لَا تَتَّخِذُوا
قَبْرِیْ وَتَنَآ +
بیان لفظ اخذ و اتخاؤ
مفید معنی جواز تاکید
ہے بنا بر اصل لغت و
نہی مقتضی ثبوت
مقدم ہے +

ولطافت اختیار لفظ وثن بحدف حرف تشبیہ بدلیل اقتناع مفعولیت ثانیہ
 تا بعد ماسم غیر صفت را مفید توسعہ وجوہ تشبیہ در عوارض ذاتیہ اقرب بہ تشبیہ
 و عوارض عارضیہ البعد بہ تشبیہ وثن و تاکید منہی عنہ بالاقصال بمفعول یہ است
 شش عطفت تاکید بر توسعہ است و بار تعلیل بر الاصال متعلق مفید یا تاکید
 و مقصود تشبیہ از عوارض ذاتیہ اقرب بہ تشبیہ است شش نہ از عوارض عارضیہ
 البعد بہ تشبیہ پس حاصل آنکہ ہرگز اختیار مکنید قبر را حجر محض یا غیر نافع و مکرر
 بچو وثن بل اثر سے دارد از مقبور صلعم کما قال صلعم من ثرا قبری کنت لہ
 شفیعاً و شہیداً و ایں حدیث شریف کما شش اے لا تختن و اقبری و ثنائی
 متضمن دو اعجاز است بدلالة بال اشارت بہ پیشین گوئی گرفتن قبر مبارک را
 صلعم و قتیکہ وجود یا بد بچو وثن یا مقتضائے ہنی مرثوت متقدم را کہ انطباق پذیرفتہ

ترجمہ اور لفظ وثن کے اختیار کرنے کی لطافت مع حذف حرف تشبیہ کے اس دلیل سے کہ خاص مہم غیر
 صفت کا مفعول ثانی ہونا کہ تابع ہے منع ہے۔ مفید توسعہ ہے وجوہ تشبیہ کے عوارض ذاتیہ میں جو
 اقرب بہ تشبیہ میں اور عوارض عارضیہ میں جو البعد بہ تشبیہ میں۔ اور مفید تاکید ہے منہی عنہ کے لیے
 بسبب متعلق ہونے مفعول سے کہ۔ یعنی لفظ وثن کا حرف تشبیہ حذف کر کے اس دلیل سے
 کہ خاص اسم غیر صفت کا تابع ہو کر مفعول ثانی ہونا منع ہے۔ اختیار کرنے میں یہ خوبی ہے کہ
 اس میں وجوہ تشبیہ کے توسعہ کا فائدہ ہے اس کے عوارض ذاتیہ میں جو وثن کی تشبیہ میں قریب
 ہیں اور عوارض عارضیہ میں کہ تشبیہ وثن میں بعید تر ہیں۔ اور مفعول سے اس کے متعلق ہونے کی سبب
 منہی عنہ کی تاکید کا نفع ہے تاکہ جس کی مانعت ہے اس کے اختیار نہ کرنے کی تاکید سمجھیں۔
 اور مقصود عوارض ذاتیہ کی تشبیہ جو تشبیہ میں قریب تر ہیں نہ عوارض عارضیہ کی کہ تشبیہ میں بعید
 تر ہیں۔ پس حاصل یہ ہے کہ ہرگز میری قبر کو محض پتھر یا غیر نافع اور مکرر وثن کی طرح مت اختیار کرو
 بلکہ آپ کے مقبور ہونے کی سبب بہت کچھ اثر رکھتی ہے جیسا فرمایا حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے جس میری قبر
 کی زیارت کی میں اس کے لیے شفیع اور گواہ ہوں گا۔ اور یہ حدیث شریف لا تختن و اقبری و ثنائی متضمن
 ایک تو بال اشارت دلائل سے اس طرح کہ ہنی خاص ثبوت متقدم کی مقتضی ہے۔ پس اس ہنی سے جو حضور صلعم کی
 قبر مبارک کو جس وقت کہ وہ وجود پاوے نہت کی طرح اختیار کر کے پیشین گوئی کا اعجاز کہ یہ اپنے محل پر منطبق ہو چکا

تشیبہ کہ ہم غیر صفت ہونے مفعول اول مفعول ثانی ہونا منع ہے
 بیان ملا کہ اختیار لفظ وثن با مفعول

حاصل معنی حدیث

اعجاز پیشین گوئی کی حدیث شریف

آلہتہ درس زمان کسانند کہ قبر شریف حضرت صلعم راوش گفتند بمعنی غیر نافع
 مش اعجازیست پیشین گوئی گرفتن قبر مبارک را صلعم غیر نافع و دو گمی گفتن
 لفظ و شن هم و نیز بعد تحقیق حقیقت عابدیت و معبودیت مش تحقیق حقیقت
 عابدیت و معبودیت از جای تحقیقش در ذکر کیفیت العلم و المعرفة واضح است
 و در اینجا اشارت است بابطال الگہ و وجہ تشبیہ بمعبودیت الوثن پوشانیدن ردا و
 غلاف بر قبر و ریختن گل و صندل بر آن گرفته اند ای وائی بریں ہنم و لا حول
 و لا قوۃ الا باللہ العلی العظیم ہم و عبادت مش تحقیق عبادت در ذکر کیفیت
 صحت اشتراک و صفی بانیہ سجانہ مذکور است ہم محمول میتواند شد کہ معبودیت
 مخصوصۃ الوثن کہ از عوارض عارضیہ تشبیہ است مقصود باشد چنانکہ
 از حدیث شریف لاحق و النستہ می شود باہماں اعجاز اگر انطباق پذیرفتہ باشد
 ورنہ بعد ثبوت مقدم ہنی بجائی ترسد و معدوم حکمی بمقابلہ موجود حقیقی اعتباری

ترجمہ البتہ اس زمانہ میں ایسے لوگ ہیں جنہوں نے قبر شریف حضور صلعم کو وثن بمعنی غیر نافع کہا ہے
 پس قبر مبارک حضرت صلعم کو غیر نافع خیال کرنے کی پیشین گوئی یہ ایک اعجاز ہے۔ اور دوسرا لفظ وثن
 یعنی بت کہنا یہ دوسرا اعجاز ہے۔ اور بعد تحقیق حقیقت عابدیت اور معبودیت کے کہ انکی حقیقت کی
 تحقیق ذکر کیفیت العلم و المعرفة میں انکی تحقیق کے موقع پر واضح ہے۔ وہاں دیکھو۔ اور یہاں
 اشارہ ہے اس بات کے ابطال کا جنہوں نے معبودیت وثن کے ساتھ قبر پر چادر و غلاف اٹھانے
 اور پھول اور صندل سپر چڑھانے کو وجہ تشبیہ میں اختیار کر لیا ہے یعنی یہ باطل ہے کہ چادر پھول وغیرہ
 قبروں پر چڑھانے میں اس کی ایک قسم کی مشابہت بت کے ساتھ معبود ہونے کی ہوتی ہے اور یہ چیز
 وجہ تشبیہ میں داخل ہیں لہذا ان چیزوں کا وجہ تشبیہ میں اختیار کرنا خیال باطل ہے۔ افسوس ایسی سمجھ پر
 لا حول و لا قوۃ الا باللہ العلی العظیم یعنی کچھ قدرت و قوت نہیں ہے مگر خدا ہی برتر و بزرگتر
 کی مدد سے۔ اور بعد تحقیق عبادت کے کہ اسکی تحقیق ذکر کیفیت صحت اشتراک صغی بانیہ سجانہ میں مذکور ہو وہاں
 دیکھو۔ ان میںوکی حقیقت کے بعد یہ بھی گمان کیا جاسکتا ہے کہ وثن سے وہی معبودیت مقصود ہو کہ جو بت

کے ساتھ مخصوص ہے کہ یہ وثن کے عوارض عارضیہ میں بہت ہی بعید تشبیہ ہو اگر اسی اعجاز کے ساتھ جیسا حدیث شریف لاحق سمجھا جاتا ہے نظمیانہ
 پایا ہوا ہو ورنہ ثبوت مقدم نہ ہو سبب ہی محل نزاع ہوگی۔ اور موجود حقیقی کے مقابلہ میں موجود حکمی کچھ اعتبار کے لائق نہیں ہے۔

جاد و غلات و کج و صندل وغیرہ قبر پر چڑھانے کی بات
 اور یہی قسم کے تشبیہات کی معبودیت کے اعتبار سے نہیں ہے

مش انطباق ثبوت متقدم موجود حقیقی است و عدم ثبوت متقدم معدوم حکمی
 است بعدم سابق بخلاف عدم لاحق کہ معدوم حقیقی است ہم وقولہ صلعم
 اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ قَبْرِي وَثَنًا يَجْعَلُ اسْتَدَّ عَضْبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ أَخَذُوا
 قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ شِخْخَاجِهِ الْأَهَامُ مَالِكٌ وَغَيْرِهِ هَمُ مَوِيَّةَ
 ایں احتمال آخر نتواند شد چہ دریں محل ثبوت متقدم بفعل عباد مقصود نیست بلکہ
 محزر عنہ است بدلائل خطاب مگر بفعل مخاطب پس دانائیے آل مش اسے
 ثبوت متقدم بفعل مخاطب ہم رسول اور صلعم و اعجاز است بدیشین گوئی بدلائل
 بالاشارت باقتضای ہنری مرثیہ متقدم را کہ بعد وجود قبر شریف مترقب انطباق
 است بخلاف لا تشدد و اش کہ مقصود اینجا ثبوت متقدم بفعل عباد است

ترجمہ کیونکہ ثبوت متقدم کا منطبق ہونا موجود حقیقی ہے اور عدم ثبوت متقدم یعنی
 متقدم کا ثبوت نہ ہونا بسبب عدم سابق کے کہ اسکے پہلے نہ ہونا ہے معدوم حکمی ہے بخلاف
 عدم لاحق کے کہ یہ معدوم حقیقی ہے حالانکہ قول حضور صلعم اللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْ قَبْرِي وَثَنًا
 يَجْعَلُ اسْتَدَّ عَضْبُ اللَّهِ عَلَى قَوْمٍ أَخَذُوا قُبُورَ أَنْبِيَائِهِمْ مَسَاجِدَ یعنی پرے
 میرے خدا میری قبر کو مین نہ بنا یو کہ پوچی جاوے اسکا غضب اس قوم پر سخت ہے حضور نے اپنی نبوی
 قبر و بنو سجدیں ٹھہر لیں۔ اس حدیث کو امام مالک وغیرہ نے اخراج کیا ہے۔ پس یہ قول اس احتمال
 آخر کا مؤید و مددگار نہیں ہو سکتا اسلئے کہ اس محل میں ثبوت متقدم فعل عباد سے مقصود نہیں ہے
 بلکہ بدلائل خطاب محزر عنہ ہے یعنی ثبوت متقدم کا فعل عباد سے بچا ہوا ہونا دلالت خطاب کے سبب
 معلوم ہو رہا ہے مگر مخاطب کے فعل سے متقدم کے ثبوت کا گمان و احتمال ہے پس اس ثبوت متقدم کا جائز
 والا حسیکا احتمال فعل مخاطب پر ہے رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم کے سوا اور کون ہے البتہ وہی اسکے دانائے
 اوردیہ قول حضور صلعم کا اعجاز ہے نسبت پیشین گوئی کے دالہ بالاشارتہ سے بسبب ہی کے جو ثبوت متقدم کی مقتضی
 ہے یعنی یہ معجزہ پیشین گوئی کا اس قول حضور صلعم کو اس طرح سمجھا جا سکتا ہے کہ ہمیں جو منع دینی ہو وہ تو پہلے
 اس چیز کے ثابت ہونیکو چاہتی ہے جسکی یہی ہوتی ہو۔ پس یہ قاعدہ ایسی ثابت متقدم کی طرف اشارہ کرنا جو جس
 دلالت ہو رہی ہے کہ بعد وجود قبر شریف کے اسکے منطبق ہونکی امید ہو یعنی امید ہو کہ یہ پیشینگوئی جو اس
 ہی کے اشارہ سے اسکے ثبوت متقدم کی طرف ہو رہی ہے مطابقت پا جاوے۔ بخلاف لا تشدد و اش کہ

کہ یہاں ثبوت متقدم مقصود ہے فعل عباد سے

عم و نیز لفظ یُعْبَد مدلل بعوارض عارضیہ فارق است میان مقصود و حدیثین در وجہ تشبیه بعوارض ذاتیہ و عوارض عارضیہ بآید است کہ از اصل اخذ پیدا است کہ مسجد جز قبر انبیاء عم را جائز نمیداشتند و الاً افضل عبادت در جو اصلحار رض ثابت است یا پیش سجدہ میگرفتندش بمعبودیت مخصوصہ الوثن چہ مساجد جمع مسجد بفتح جیم مصدر میمی بمعنی سجدہ مستقیم المعنی نیست تامل کنی دریابی و البتہ درین وقت کسانی کہ پیرا بخداستش می پرستند پس چہ اعتقاد باشد بر رسول اللہ تعالی صلعم تو اندشد کہ گور ہم بدین اعتقاد در باطن خود پرستیدہ باشند ازینجا تو اندشد کہ بنا بر راز نہاں عارض نمود صلعم اللہ تعالی لا یجعل قبری و ثناً یُعْبَد آمید است کہ این راز نہاں کبر و عار حضرت صلعم و حرمت قبر شریف عیاں نشود چہ معبودان اصنام تار باشند صلعم اللہ تعالی علی قبر محمد فی القبور و اشتدّ جملہ خبریہ بنا بر تخریر است ازینکہ چہ حال باشد در گور فنّ قبر مانند روشن

نسخہ حمیم اور لفظ یُعْبَد بھی جس سے عوارض عارضیہ پر لالت ہو رہی ہے وجہ تشبیه میں عوارض ذاتیہ اور عوارض عارضیہ کے سبب دو نوعیتوں کے مقصود کے درمیان فارق ہے کیونکہ ان دو نوعیتوں کے مقصود میں وجہ تشبیه سے کہ اول میں عوارض ذاتیہ میں اور حدیث آخر میں عارضیہ میں الجملہ لغز بھی ہے فرق پیدا ہو رہا ہے لہذا یہ لفظ بھی دو نوعیت کے مقصود میں فارق ہے۔ سمجھنا چاہیو کہ لفظ کے قاعدہ سے ظاہر ہے کہ دو سوائے قبر انبیاء علیہم السلام کے مسجد جائز نہیں رکھتی تھے ورنہ جو اصلحار میں عبادت کی فضیلت ثابت ہے۔ یا وہ سجدہ کے سامنے قبر انبیاء عم کو لے لیتے تھے نہ بطور معبود مخصوصہ بت کے اسلئے کہ مساجد جمع مسجد بفتح جیم مصدر میمی بمعنی سجدہ مستقیم المعنی نہیں ہے فکر کریگا تو تو پاسے گا۔ اور البتہ اس زمانہ میں ایسے لوگ ہیں جو پیر کو انکی خدای کے ساتھ پوجتے ہیں پیر کیا اعتقاد ہوگا خداؤ تعالیٰ کے رسول صلعم پر ممکن ہو کہ گور کو بھی اسی اعتقاد سے لپے دلیں پوجتے ہونگے یہ ہیں ہی ہو سکتا ہے کہ حضور صلعم نے بسبب از نہاں کے عرض کیا ائی میں اللہ تعالیٰ لا یجعل قبری و ثناً یُعْبَد او میرے خدا میری قبر کو بت نہ بنائیو کہ پوجی جاوے۔ آمید ہو کہ یہ از نہاں حضور صلعم کی دعا کی کہ اور قبر شریف کی حرمت کے سبب ہر نہو اسلئے کہ معبودان اصنام یعنی بت و معبوداگ میں بڑی صلی اللہ تعالیٰ علی قبر محمد فی القبور یعنی اللہ تعالیٰ قبر و نہیں محمد صلی اللہ علیہ وسلم کی قبر پر حمت کرے۔ اور اشتدّ جملہ خبریہ بنا بر تخریر ہے یعنی

سن نہ دعائیہ مخالف شانِ رحمت ہم دریں حدیث شریف ہم دعا، است و ہم تحذیر
و ہم تحذیر نہ آنکہ ادب و زیارت و تعظیم قبر مرا کہنید بآنکہ زیارت و ادب و تعظیم قبر و
مقبور ثابت است باید داشت ترک ہر سو ر ادب ادب است پس ہی از ادب بعد
ترک سو ر ادب بہایت کفر رساند واللہ تعالی اعلم بالصواب

تفسیر لا تتخذوا قبوری عیدا

بِسْمِ اللّٰهِ الْمَعْبُودِ وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُوْلِهِ الْحَمْدُ و فرمود صلعم لا تتخذوا
قُبُورِیْ عِیْدًا ترجمہ زہار اختیار مکنید قبر مرا عید + باید دانست اخذ و اتخاذ معنی است
کافی قولہ لَعَنَّا مَا اَتٰیْتُمْکُمْ بِقُوَّةٍ الْآیہ پس ہی نیز وجہ تشبیہ عرض بعرض قائم
بغیر مشہ و مشہ بہ سن اسے قبر شریف و عید ہم یعنی سن اسے عرض بعرض ہم زیارت زائر
و لقاء مومنین برینیت و سرور بروز عید کہ در سلسلے از دوبار مش نہ باشد یعنی کمتر

ترجمہ نہ جملہ دعائیہ کہ مخالف شانِ رحمت ہی۔ اس حدیث شریف میں دعا بھی ہے اور تحذیر بھی یعنی دلنا
اور تحذیر یعنی پرہیز کرنا بھی۔ نہ یہ کہ ادب اور زیارت اور تعظیم میری قبر کی مت کر اس سبب ہی کہ زیارت اور ادب
اور تعظیم قبر اور مقبور و دونوں کے لیے ثابت ہے۔ سمجھنا چاہیے ہر بے ادبی کا ترک یعنی چھوڑنا ادب کے پس مخالفت
ادب ہی بعد ہم ترک سو ر ادب یعنی بے ادبی ترک نہ ہو نیکی سبب ہتھاکو کفر و کفر کو نیچا دینی واللہ تعالیٰ اعلم
بالصواب یعنی اور صواب و درستی کو خدا کے برتری خوب جانتا ہے *

تفسیر لا تتخذوا قبوری عیدا

بِسْمِ اللّٰهِ الْمَعْبُودِ وَالصَّلَاةُ عَلَى رَسُوْلِهِ الْحَمْدُ یعنی خدا کے معبود کے نام سے شروع کرنا ہوں
اور اس کے رسول محمود پر رحمت ہو جو۔ فرمایا حضور صلعم لا تتخذوا قبوری عیدا یعنی زہار مت اختیار کرو
میری قبر کو عید سمجھنا چاہیے کہ اعدا و ارتحاذ مقصود کے منع جواز کا فائدہ دیتا ہے جیسا خدا ہی ترک کے کلام میں خدا
مَا اَتٰیْتُمْکُمْ بِقُوَّةٍ آ آخر کہ شورہ بقرہ کے رکوع آٹھ میں ہی یعنی جو ہم نے تمہیں دیا مضبوطی سے پکڑو۔ پس اسکی ہی
مقصود کے منع جواز کو معید ہے۔ اور وجہ تشبیہ اسمیں عرض کی عرض کے ساتھ ہی جو قائم بغیر ہے یعنی
مشہ کے ساتھ جو قبر شریف ہی اور مشہ بہ کہ عید ہے۔ پس مراد وجہ تشبیہ عرض بعرض سے زیارت زائر و لقاء
مومنین ہی جو برینیت و سرور کے ساتھ عید کے دن ہوتی ہی کہ سال میں دو بار سو زیادہ نہیں ہوتی بہت کم ہے *

نہ بعض ذاتیہ کہ استقامت معنی نیارد ش عرض ذاتیہ عید تقیین عبادت از عباد و
 تقیین مراحم از رحمن و ران روز است هم و حذف حرف تشبیه با استفادہ توسع
 وجوہ تشبیه و تاکید ہنہی عنہ با اتصال بمفعول یہ است ش عطف تاکید بر توسع و
 تعلق باہر تعلیل بر اتصال با استفادہ ہم پس حاصل آنکہ ہرگز اختیار مکنید زیارت
 قبر مرا بچو لقای مومنین بزینت و سرور روز عیدین کہ کمتر است پس ہنہی مشیر است
 بر تاکید حضور بیشتر غیر مقتید بزینت و سرور اسے بہر حالیکہ باشد یا رب ع در پیش
 از سر قدم و زہر دو دیدہ یا کنم و آنکہ ہجوم و زینت و سرور میاید یا آنکہ ہجوم ناگزیر است
 و زینت از ادب و تعظیم لوجہ اللہ تعالی ثابت قال سبحانہ یا بئی ادم خذوا
 زینتکم عند کل مسجد الایہ ترجمہ ای اولاد ادم اختیار کنید زینت خود از لباس و غیر
 آن نزد یک ہر مسجد باید دانست لفظ خذوا مفید اختیار مختار ممنوع الجواز است
 و لفظ زینت عام است بمعنی زینت لباس و صلاح ظاہر و باطن و تاویل زینت

تفسیر کیمیائی آدم خدایا پیشکرم و کرم

تفسیر کیمیائی آدم خدایا زینت و صلاح ظاہر و باطن کے
 حاصل ہوتی زینت مذکور دیر کہ
 عذر جبر و اسباب زینت ہوتا ہے تو اسکا جواز منع کیا گیا ہے

ترجمہ نہ وجہ تشبہ عرض ذاتیہ میں ہے کہ اس سے استقامت معنی یہاں نہیں حاصل ہوتی کیونکہ عید کے عذر
 ذاتیہ بندوں سے عبادت کی تقیین اور رحمن سے تقیین مراحم یعنی خدا کی طرف سے رحمتوں کا اُسرو زینت میں
 کرنا ہے اور حرف تشبہ کے حذف سے وجوہ تشبہ کے توسع کا فائدہ حاصل ہے اور مفعول یہ متصل
 ہوئے کے سبب تاکید کا فائدہ پس حاصل یہ کہ میری قبر کی زیارت کو ایسا ہرگز مت اختیار کرو جیسا
 مومنین کی بقا و زیارت زینت و سرور کے ساتھ عید کے دن ہوتی ہے جو کمتر ہے پس نہی و ممانعت
 اشارہ کر رہی ہے بیشتر حاضر ہوئے کی تاکید پر غیر مقتید زینت و سرور کے ساتھ یعنی جس حال میں تم
 ہوا میرے رب سے اٹکی رہ میں سر کے بل ہو دو تو انھیں پا کر و نہ یہ کہ ہجوم کے زینت و سرور
 سے است و باوجود ہجوم سے چارہ نہیں ہے اور زینت سبب ادب اور لوجہ اللہ تعالی تعظیم ثابت
 فرمایا حق سبحانہ سورہ اعراف تین میں یا بئی ادم خذوا زینتکم عند کل مسجد
 تا آخر یعنی اے اولاد ادم اپنی زینت اختیار کرو لباس وغیرہ ہر مسجد کے نزدیک سمجھنا چاہیے کہ لفظ
 خذوا مفید اختیار مختار ممنوع الجواز ہے یعنی مختار کہ زینت ہو اس کے اختیار کو مفید ہو اور اسکا جواز منع کیا گیا ہے
 مطلب یہ کہ ہر مسجد کے متصل زینت کا اختیار کرنا واجب مختار ہے اور سبب اختیار وجوب اسکا جواز منع ہے

بمعنی سرِ اُخلاص نہ غیر آں بنظم عبارت و شان نزول کہ نہ منع برہنگی وقت طواف حرم محترم کعبہ است راست نیاید و مسجد کبیرہ بمعنی ظرف است و بدلائل التزامی بمعنی سجدہ ہم پس مسجد شال امر زینت است و سجدہ ہم یا ولویت و این از فضائل و بلاغت نظم شریف است و ظاہر است کہ حضور بحضرت صلعم واجب است و افضل از حضور مسجد رہبر و جد و سرور حضور مقتضائی قدر ایمان بر رسول است صلعم کما فی مشکوٰۃ فی جواب السائل الذی قال انی احببت اللہ ورسولہ قال صلعم انت مع احببت قال انس رضی اللہ عنہما رایت المسلمین فرحوا بشیء بعد الا سلام فرحهم بها فكيف نهى الهجوم والزینت والسرور لخصولہ صلعم و نیز باید دانست حضور بحضرت صلعم کہ برہر واحد واجب است لازم هجوم و نہی هجوم بر نفس واحد نتواند شد مگر مع الغیر پس لازم نہی حضور واجب بحضرت صلعم برہر واحد است و بچپس ترک ہر زینت کہ نکند زینت است تا آنکہ ہایت کار برہنگی نہی عندہ رسد و تاویل انچہ از حسن بن حسن و امام زین العابدین

ترجمہ اور معنی میں سرِ اُخلاص کے یعنی دے بھید جو متعلق اخلاص ہوں نہ اس کے سوا اور معنی میں بسبب عبارت اور شان نزول کے کیونکہ شان نزول اس آیت کا برہنگی کی ممانعت میں ہر وقت طواف حرم محترم کعبہ کہ بغیر اس معنی کے شان نزول راست نہ آئے گا۔ اور لفظ مسجد کبیرہ بمعنی ظرف ہے۔ اور باعتبار دلالت التزامی بمعنی سجدہ بھی۔ پس مسجد امر زینت کو شال ہے اور سجدہ بھی اولویت کے ساتھ ہی امر کو شال ہے۔ اور یہ نظم شریف کی فصاحت و بلاغت میں ہے۔ اور ظاہر ہے کہ حضرت صلعم کے حضور میں حاضر ہونا واجب ہے اور حضور مسجد سے ہر وہاں افضل ہے اور حاضر ہونگی خوشی کا اندازہ رسول صلعم پر کا کے اندازہ کے موافق ہے۔ جیسا مشکوٰۃ میں ہے کہ ایک سائل کے جواب میں جبکہ کہا اے عقیلی بیٹے اسد اور اسکی رسول سے محبت کی فرما با حضور صلعم نے تو اسی کے ساتھ ہے جسے تو نے دوست کیا۔ فرمایا حضرت انس رضی اللہ عنہ نے پس مسلمانوں کو کہ نہیں دیکھا کہ بعد اسلام کسی چیز سے وہ خوش ہوئی ہوں البتہ کہ خوشی ہوئی انکو اپنی معیت ہماری سبب پس کیسے ہو سکتی ہے ممانعت هجوم اور زینت اور سردی حضرت صلعم کے حضور میں حاضر ہونیکے لیے۔ اور یہ بھی سمجھنا چاہیے کہ حضرت صلعم کے حضور میں حاضر ہونا جبکہ ہر واحد پر واجب ہے هجوم کو لازمی ہے۔ اور هجوم کی ممانعت نفس واحد پر نہیں ہو سکتی مگر غیر کے ساتھ۔ پس حضرت صلعم کے حضور میں حاضر ہونا جبکہ واجب ہے ہنگی نہی ہر واحد لازم ہے۔ لہذا یہ وجوب حضور ہر واحد پر نہی حضور ہر واحد۔ و فوضدیں کیسے مجتمع ہو سکتی ہیں۔ اور اس طرح ترک ہر زینت کہ مکرر زینت یہاں تک کہ انتہا کی کار برہنگی کو پہنچے گا جسکی ممانعت ہو چکی ہو۔ اور تاویل اس چیز کی کہ حضرت

تحقیق معنی مسجد جو کعبہ میں ہے

اور تاویل کے خلاف ہے کہ زینت امر زینت کو شال ہے حضور صلعم افضل ہے حضور کی زینت

رضی اللہ تعالیٰ عنہم در منع مکتب بر مزار یا برکت و انوار رحمۃ للعالمین صلعم
بار وایت اس حدیث شریف نہ در منع و قوف لازم حضور مروی است از کتب اہل
سنت و جماعت باید دریافت چہ وقوف حضرات ائمہ اہل بیت صلوٰۃ اللہ
تعالیٰ علیہم اجمعین و علیہم اجمعین بجوار مزار رحمت آثار صلی اللہ
تعالیٰ علیہ و سلم خود ثابت است فکیف المنع عن الوقوف لازم الحضور
الثابت و دریں حدیث شریف ہم اعجاز نیست یہ پیشین گوئی سستی مردمان
بزیارت مزار یا برکت لازم السعادت بدلائل بالاشارت

بافضائی ہنی مرثوت متقدم رایا ایما الناس افلا تعقلون

اللہم صلی و سلم علی محمد بنی الرحمة و علی

بجالیہ کما تحبہ و ترضاه و شفّعہ

فینا و ترحمنا ۛ

ترجمہ رضی اللہ تعالیٰ عنہم سے حضرت رحمۃ للعالمین صلی اللہ علیہ وسلم کے مزار یا برکت و
انوار پر کھڑے کی ممانعت میں ہے و مع روایت اس حدیث شریف کے اس وقوف کے منع
میں نہیں ہے جو حاکم وغیرہ لازم ہے اور جو مروی ہے کہ اہل سنت و جماعت کی کتابوں سے معلوم
کرنا چاہیے اس لیے کہ حضرات ائمہ اہل بیت صلوٰۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین و علیہم اجمعین
علیکم اجمعین کا وقوف - خدای یتر کی رحمتیں بنی امی پر اور ان سب پر ہو جو - مزار
رحمت آثار صلعم کے جوار میں خود ثابت ہے - پس اس وقوف کا کیسے منع ہو سکتا ہے جو لازم حضور
سے اور ثابت ہے - اور اس حدیث شریف میں ایک اعجاز پیشین گوئی بھی ہے جو لوگوں کی
سستی کی نسبت ہے زیارت مزار یا برکت لازم السعادت کے لیے کہ سعادت اسکو لازم ہے -
اس اعجاز کی طرف اشارہ اس معنوں سے دلالت ہو رہی ہے کہ ہنی ثبوت متقدم کو بالخصوص چاہتی ہے
لہذا یہ ہنی سستی زیارت میں ہی جو مثل عید کتر ہے حالانکہ صحابہ و تابعین وغیرہم کے زمان قرب میں حضور بیشتر تھا
جبکہ رفع سستی کی تاکید ہو اور زبان حال کی سستی پر پیشین گوئی کا معجزہ ہی ایسا اس افلا تعقلون کو لوگوں کی
تم نسبحو اللہم صلی و سلم علی محمد بنی الرحمة و علی بجالیہ کما تحبہ و ترضاه و شفّعہ فینا و ترحمنا ۛ

۱۷
ذکر کیفیت نسخ نوشتن قرآن مجید از نجاست
+ و نوشتن آن با دیگر سلاسل

ذکر کیفیت نسخ نوشتن قرآن مجید از نجاست نوشتن آن با دیگر سلاسل

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنُسْتَعِينُهُ وَنُضَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدًا وَنَسْتَشفَعُهُ وَعَلَى
آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ

آید دانست نوشتن قرآن مجید از نجاست کفر است خفیفه باشد یا غلیظہ
باشد یا کثیر و دم مسفوح ہم درین است ش در تخصیص دم مسفوح کار افتاد
است م چه اما نشش ظاہر کما فی شرح العقائد فی بحث والکبیرۃ لا یتخرج
العبد المؤمن من الايمان ولا تدخله في الكفر ولا تراعى في ان المعصی
ما جعله الشارع اِمَارَةً للتكذيب وعلم كونه كذالک بالادلة الشرعیة

ترجمہ ذکر بیان اس بات کا کہ نجاست سے قرآن مجید لکھنا منع ہے ترجمہ
اور اس کا جملہ نام بھی مع اور دوسرے مطالب کے

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْمَدُ اللَّهَ وَنُسْتَعِينُهُ وَنُضَلِّي عَلَى رَسُولِهِ مُحَمَّدًا وَنَسْتَشفَعُهُ وَعَلَى
آلِهِ وَاصْحَابِهِ وَاتَّبَاعِهِ أَجْمَعِينَ ترجمہ چاہیے کہ قرآن مجید کا نجاست سے لکھنا کفر ہے تو وہ نجاست خفیفہ ہو تو وہ
غلیظہ محفوظ ہو یا بہت اور خون جاری بھی اسی میں ہے۔ اور اسکی خصوصیت کی روح
ہے کہ دم مسفوح کے احکام نامکمل ہیں اسی وجہ سے ہم کو یہ لکھنا پڑا۔ اور یہ حکم

کہ اس سے امانت کلام الہی کی ظاہر ہے جیسا کتاب شرح عقائد کہ اس کی ایک۔
ترجمہ یہ ہے + اور گناہ کبیرہ بندہ مؤمن کو ایمان سے نہیں خارج کرتا۔
میں اس کو داخل کرتا ہے۔ اور اس میں جھگڑا نہیں ہے کہ بے شک
جس کو شارع نے کذب یعنی جھٹلانے کے لیے امارت اور نشانی مقرر کر دیا اور
دلیلوں سے بھی ان کا اسی طرح ہونا معلوم ہو گیا۔

ذکر بیان اس بات سے قرآن مجید لکھنا
اور طالع نسخ اور طالع کفر

قرآن مجید نجاست
لکھنا کفر ہے اور دم
مسفوح ہو بھی کہ انتہا
ہے +

کعبود الصنم والقائم المصحف فی القاذورات والتلفظ بکلمات المعنی
و بخود لای مما ثبت بالادلة انه کفر انتمی فالقائم علیہ کذلک العیاد بالکلمۃ
تعالیٰ امنه و قطع نظر از قرآنیت کفری دیگر است بانکارش و اگر قرآن مجید نیست پس
پس قطع نظر معنی ندارد و از بحث خارج است و بدانکہ قطع نظر و عوارض از یکی دیگر
ست نہ در ذات مگر نوشتن متشابهات بقرآن مجید بعض آں کفر است بچو اسماء الہی
تالت و جلّت و رسول اللہ تعالیٰ صلعم و بعض آں نہ مگر از قباحت سوء ادب خالی
نیست و در نوشتن بچو منزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنین ترد
علاج له است اگر اقرار قرآنیت نوشتن یا بقطع نظر از آں کفر است و اگر متشابهات
آن مجید است بضمیر متکلم کفر است پس از سوء ادب چه محل سخن است حیرت از انانکہ
بے ارادہ جوازش فرمودند و حسرت بدانکہ ہوائی نفس اصرارش نمودند و انہ انجا کہ سخن و خلایق
از بعض فقہاء بنا بر منافع خلق بقطع نظر از قرآنیت یا بے قطع نظر از آں نہ گویند

جمہم جیسے بنت کا سجدہ آور مصحف شریف کا گنہ گریوں میں ڈالنا اور کلمات کفر کا اولا اور دلش اسی کے ہر
ای چیزیں جو دلیلوں سے ثابت ہوئیں تحقیق و کفر میں تمام ہو ہضمون کتاب۔ پس سطح گنہ گریوں کا
الہی پر ڈالنا بھی ہے۔ خدا کی برتراس سے پناہ میں رکھے۔ اور قطع نظر کرنا قرآن سے اس کے ایک
دور کفر ہے اس کے انکار کے سبب۔ اور آیت محمد نہیں ہے قطع نظر کر کے کچھ معنی نہیں کہ خارج از
بحث ہی۔ اور معلوم ہو کہ قطع نظر یعنی نظر کا قطع نہاء و اذہا میں سے نہ ہوتا ہے۔ بلکہ یہ قطع نظر کا کفر ہے
عرض کہ طیف نظر کرنا ذات میں۔ مگر جو چیزیں کہ قرآن مجید سے متشابه ہیں یا وہ الفاظ ملت بہت سی ہیں
بعض کا نجاست یا دم سفوح سے لکھنا کفر ہے جیسا خذو برترو برزگ کے اسماء مبارک۔ اور رسول خذو برترو صاع
ہات کا لکھنا کفر نہیں ہے لیکن بے ادبی کی قباحتوں سے خالی نہیں ہے۔ اور اگر کفر میں
قرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنین جو سورہ بنی اسرائیل کی آیت ہے یعنی تم ان
ن کیلئے شفاء اور رحمت ہے۔ وہ تردید سے علاج نہیں کیونکہ اگر اسکو اسکے قرآن مجید
اس سطح نظر کر کے لکھا ہی ہر حال میں کفر ہے۔ اور اگر متشابهات قرآن مجید سے کچھ
دم سفوح سے لکھا ہی تو بھی کفر ہے پس بے ادبی کی نسبت کیا گنجائش و محل کا نام ہے حیرت از آن
چھوٹوں نے بے ارادہ و کراہت اسکو جواز فرمایا۔ اور سر سے ان لوگوں پر خضوع ہوا تو نفس سے اسکا اور کیا اس موقع

قطع نظر و عوارض سے ہونی پر نہ فاضل اور لکھنا بعض متشابهات کا کفر ہے یا
ال بعض کا نہیں ہے بلکہ یہ بالکل سے خالی نہیں۔ تا کہ جو چیزیں یا اثرات و ہر
نسب احتمال غلط سے اجتناب دی۔

بہن خفا سے کلموں کے فائدوں کے سبب قرآن پر ضاعت
قطع نظر کر کے یا قطع نظر و قرآنیت کے جو نشانہ اسکا
میں نہ کہو ہے وہ

کہ محمول بر خطائی اجتہادی تو اند شدہ در تکفیر مجوزین احترام واجب و تاویل دم بغیر سفوح
تواند شدہ در انجاس دیگر و البتہ سوختن از امامات امانت و اعراض یا القطع نیست
تا تحقیق علت حکمی نہ توان کرد چه حکم بر علت است آری سوختن با امانت و اعراض کفر
و بی مصلحت شرعی سوء ادب و بی مصلحت شرعی ستم و از فعل حضرت ذی النورین رضی
اللہ تعالیٰ عنہ کہ بضرورت مصلحت دین کہ مقصود از بعثت رسول صلعم بود استدلال برائے
ہوای نفس نتواند شد فاتقوا اللہ العظیم یا اولی الکباب بمانکہ تبرک و توسل بکلی
و اسماء طیبات و تبرک و استعانت از اللہ تعالیٰ و انبیاء و اولیاء صلی اللہ تعالیٰ علیہ
و علیہم از روی تعظیم مقتضای دین و عقل است نہ از روی بے حرمتی نفوذ با
لہ تعالیٰ من الشہور واللہ تعالیٰ اعلم والیہ المرجع اللہم صل علی
علی محمد بنی الرحمة و علی جمیع کما تحبہ و رضیہ و شفیعہ
و ترحمہ

ترجمہ وہ خطائی اجتہادی پر محمول ہو سکتی ہے چنانچہ اس کے خلاف حکم کرنا لو کہی تکفیر میں احترام واجب اور
کی غیر سفوح کے ساتھ ہو سکتی ہے نہ اور بجا ستونیں کہ وہ نہیں تاویل کی جا سکتیں اور البتہ قرآن مجید کا جملہ الفاظ
اور اعراض کے امارت یعنی نشانیوں سے نہیں ہے۔ پس جب تک جلال کی علت کی تحقیق نہ ہوئے کوئی حکم نہ کرنا چاہا
حکم علت پر ہی۔ البتہ امانت اور اعراض سے اسکا جملہ اکفر ہے۔ اور بغیر مصلحت شرعی کے ایسا کرنا بے ادبی
اور شرعی مصلحت سے ستم یعنی نیک کام ہے۔ اور فعل حضرت ذی النورین رضی اللہ تعالیٰ عنہ سے جو مصلحت
ضرورت کے سبب کہ مقصود بعثت رسول صلعم تھا لغرض ہوای نفس دلیل اختیار کرنا نہیں ہو سکتا ہوا
حضرت عثمان غنی رضی اللہ عنہ ہوای نفس کے لیے دلیل نہیں گردانا جا سکتا جو مصلحت دین کی ضرورت پر نہ
کہ مقصود اسکا بعثت رسول سے تھا۔ پس اسے حضرات عقل فذائے بزرگ سے ڈرو۔

جلال امانت کا اعراض سے کفر پر انجاس پر
کیونکہ جلال امانت وحیہ کا قطعی نشان نہیں ہو سکتا
علت پر کسی پر مصلحت شرعی سے دلیل پر اند کوئی حکم

اسماؤ طیبات سے برکت حاصل کرنا اور وسیلہ پکڑنا اور جلال کی برتر اور اسکے نبیوں
اور اسکے ولیوں سے برکت لینا اور مدد مانگنا صلی اللہ تعالیٰ علی نبیہا و علیہم از روی
و عقل کا مقتضی ہے نہ سچرستی کے طریق سے نفوذ باللہ من الشہور واللہ تعالیٰ اعلم والیہ
خدا کی راہ مانگتے ہیں بلیوں کو۔ اور خدا برتر و اناہی اور نبی کی طرف پھر جانے اللہم صل علی
و علی جمیع کما تحبہ و ترحمہ و شفیعہ فیما وترحمنا بک

بلکہ دلوں میں
و اسماء طیبات و اولیاء
و اولیاء براہ تعظیم مقتضای
عقل و از او بجز مصلحت
پس نہ

خدائی شکر کا ایک سالہ

اقلم دل نفع شیطان نے لام باندہ ہر حص وطع کی پیشیں بغور و محبر کے رسالے حسد و عناد کے ہتھیار سے بھلے
سائنس فلسفہ کی رسد رسانی کے بہرے پر ایمانی سرحدیں گئے چلا تے ہیں اور نفوس مطمئنہ اطمینان کے قصر روحانی کے
دیوچوں میں کراتی کر رہے ہیں تو کیا دشمن فحشیاب ہونگے؟ نہیں ایسا ہرگز نہیں ہو سکتا۔ جنودِ روانی حرکت میں آئے ہیں
قدوسی فصیح ضرب نفی اثبات کے حربے اٹھائے نعرہ هُوْ لَکَا تِی اُنْدِی چلائی ہیں۔ اقبے ہیں گرجیں گی گولے گویاں
بریں گی۔ خون کی کچھڑ میں پاؤں پھیلیں گے نفع خودی کے تاجدار سپاہِ انہی کی تھوکوں سے پامال ہونگے اگر کوئی
اس پیشین گوئی کا ظہور دیکھنا چاہے تو خدائی شکر کے ہر اہل سالہ نظام الشلخ دہلی کو منگا کر دیکھے۔ جو ہر قمری مہینے کی چھٹی تاریخ کو
سیدنی مولائی خواجہ حسن نظامی صاحبغہ ازراہ حضرت سلطان الشلخ محبوبِ انہی کی سرپرستی و نگرانی اور ملاحظہ و احوال
کی ڈٹیری میں ۲۲ صفحوں پر رویشِ پرسیں بی سے شائع ہوتا ہے۔ گویا ۲۲ صفیں لیکر سہ ماہ میں ایک بار اتحاد و بیداری کے
کپ پر چھاپا ملتا ہے۔ یہ رسالہ سب سے جس کی بیخاؤں کی ہندوستان میں ہوم ہو۔ یہ رسالہ ہے جو علوم روحانی کو
انگریزی سنسکرت اور عربی چھادنیوں سے بلوا کر اپنے ارو کے خیمے میں جمع کر رہا ہے۔ یہی رسالہ ہے جس نے ہزاروں
انگریزی تعلیم یافتوں کو جو مرکز تصوف سے ہٹ گئے تھے ہزارہ وحدت پر مبنی لیا ہے۔ یہی رسالہ ہے جسکی خصوصیات حدیثاً
سے باہر ہیں۔ اور جس نے دورِ جدید اور دورِ قدیم کے مضمون نگاروں کو ایک میدان میں طبع آزمائی کا موقع دیا ہے۔ صوفیانہ

رز بزم کے جلوے دیکھنے ہوں سیکڑوں ہیں گزشتہ کے نامور بزرگوں کی محفلوں کا کیف مشاہدہ کرنا سو۔ علوم جدیدہ کو علم
قدیم کے پاؤں پر گزتا دیکھنا سو تو رسالہ نظام الشلخ طلب کیجئے۔ راحت دل آت ہے۔
کو پڑھیے جس میں تسکین سوز۔ اور حیاتِ جہانی و روحانی کا عظیم شانِ خیرہ میا کیا جا
کے تبادلہ میں یہ رسالہ کام آتا ہے۔ بزرگ اپنے خردوں کو۔ پیر مرید کو اسی کا انعام دیتے ہیں
کچھ مدتیں پہلے سالہ نذر ہوتا ہے۔ شریف مستورات کے مطالعہ کیلئے بھی اسی کی مانگ ہے۔ لہذا اگلو
رسالہ کا خیر مقدم کر کے غازیانِ دین کے جبر میں اپنا نام لکھو ائیر قیمت سالانہ

شیخ محمد رفیع الدین صاحب
شیخ محمد رفیع الدین صاحب

